PROCEEDINGS OF THE XTH CONGRESS OF THE INTERNATIONAL SOCIETY FOR DIALECTOLOGY AND GEOLINGUISTICS

4-8 September 2023, București

Edizioni dell'Orso
Alessandria

Redattori:

Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Irina Floarea, loan-Mircea Farcaș, Alina Bojoga, Francisco R. Constantin, Alexandra Loizo, Mara Manta, Mihaela Morcov, Oana Niculescu

Proceedings of the Xth Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics

Edizioni dell'Orso
Alessandria
2024

Edizioni dell’Orso, Alessandria, Italia, 2024

ISBN 978-88-3613-546-2

SUMMARY

SARAMANDU, Nicolae, *Les dialectes roumains* …… V
ANTONOVA-VASILEVA Luchia, *Current topics and perspectives in the research of the dialects of the Slavic languages in the Balkans with a special focus on linguogeographic studies* …… …… XVII
GARGALLO GIL José Enrique, *Geoparemiologia romanza. Detti calendariali e meteorologici* ……... XLI
KABATEK Johannes, *What is an isogloss?* ……. LVII

ADAM, Gabriela, *Fotografia – modalitate de documentare a conținuturilor onomasiologice în Atlasul lingvistic român* …… 1
AFANASEV Ilia, Olga Lyashevskaya, *Measuring language distance based on small raw corpora* …… 11
AGACHE Liliana, *Mențiuni documentare privind practica fiscală în epoca veche* …….. 19
ALDEA Maria, *Contribuția lui Vasile Frățilă la dezvoltarea dialectologiei românești (nord- și sud-dunărene)* …… 27
ALEXA Cătălin, *Materii prime alimentare. Propunere pentru un atlas etnografic* …… 35
ASSENZA Elvira, *Complessità versus semplessità. Un approccio sistemico per l'interpretazione della variazione sincronica dei dialetti* ……. 45
BANJEVIC Alexandra, *Language and culture (an overview of the language and culture through loanwords* …… 53
BÂRLEA Petre Gheorghe, *Fonetisme dialectale în scrierile lui Grigore Alexandrescu* …… 61
BEJINARIU Silviu-Ioan, IFTENE Florin, NEVACI Manuela, SARAMANDU Nicolae, *Information technology-based research tools for dialectology* …… 73
BLEORȚU Cristina, *Drumuri bune!* …… 83
BOGDAN-OPREA Helga-Iuliana, *Elemente populare și regionale în structura proverbelor din limba română* …… 91
BOJOGA Alina, *Termeni privind mijloacele de iluminat în gospodăria ţărănească din România. Aspecte etnolingvistice* …….. 105
BOTA Marinela, *Evidential Markers in Regional Varieties of Romanian* …. 117
BULUMAC Ovidiana, BULUMAC Alin, *Cultural diplomacy, a necessary tool for the Romanian state outside its borders* …… 123
BUTNARU Daniela, *L'importance des sources dialectologiques dans la rédaction du Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)* ……. 131

CĂPRIOARĂ Cosmin, *Denumirile româneşti ale rotulei genunchiului după* ALRR. *Sinteză* II ……... 141
CHIRCU Adrian, *O pereche adverbială antonimică în hărţile* ALR II. *Serie nouă: Adesea* vs *Rareori (h. 1493 şi h. 1494*) ……. 151
CIOCÂRLAN Alecsandra, *Împrumuturile din turcă pe baza* ALAR II. *Hărțile* fereastră *și* geam …… 161
CIOLAC Antonia, *Lexique régional français dans un dictionnaire bilingue de roumain en français canadien québécois* …….. 171
COLCIAR Rozalia, *Termeni pentru 'creion' și 'condei' în dacoromână* ….. 179
CONSTANTIN Cătălin, *Real Geographies and Symbolic Geographies. The Square of Aromanian Settlements on Pindus Mountain* …… 193
CONSTANTIN R. Francisco, *Motivații pentru noțiunea STOMAC [311] pe baza* ALRR. *Sinteză* …….. 209
CUGNO Federica, CUSAN Federica, *Il lupo nei nomi di luogo di tradizione orale del Piemonte montano* …….. 217
DIMA Emanuela, *Denominația feminină românească în perioada medievală. Implicații asupra apariției și fixării matronimicului* …… 233
DINICĂ Andreea, *Verbul* a vrea *în dialectele limbii române* …… 245
FĂTU ILIE Viviana-Monica, *Aspecte ale diminutivării în textele dialectale dacoromâne sudice* ……. 255
FIORI Stefano, *Dialettometria e corpora "degeneri": il caso delle Quattro Province* ……. 265
FLOAREA Irina, *Recherches nouvelles dans le projet* ALDRO*, un atlas des dialectes roumains. La position du mégléno-roumain* ……. 273
GARAVALOVA Iliyana, *Phrasemes with main word with meaning of 'cat' in Slavic context* ……. 283
GHIA Alberto, *Riflessioni sulla lemmatizzazione (semi) automatica dell'ALEIC* ……. 299
HOCINE Malika, TIGZIRI Noura, BOUKHERROUF Ramdane, *Atlas linguistique des parlers berbères. Algérie, Territoires du nord (Basset, 1929, 1936 ; 1939) Essai d'analyse dialectométrique* …….. 307
HORNOIU Diana, *A Conversation-analytic Approach to Compliment Sequences. Some Evidence from Romanian Conversational Discourse* ……... 317
IFTENE Florin, BEJINARIU S.-I., *Web Application for Multimedia Content Management in Online Linguistic Atlases* ……. 335
IONESCU Emil, *O contribuție la toponimia Carpaților de Curbură. Etimologia toponimului Tabla Buții* …… 345
IONESCU-RUXĂNDOIU Liliana, *Quoting and Quotation in Rural Communities* …….. 355
JORDANOV TOMOV Daniel, *Analiza semantică și conceptuală a unor unități frazeologice care denumesc bucuria în limbile balcanice (bulgară, greacă, română, albaneză)*…….. 361
KING Jeremy, *Language change through power: Directive speech act formulation in Colonial Louisiana Spanish* …… 369

KOCSIS Zsuzsanna, VARGHA Fruzsina, SZABÓ, Gergely, *Dialectometric and acoustic research on Hungarian vowel pronunciation* …… 377
LOIZO Andreea-Alexandra, MANTA Mara Iuliana, *Desemnarea bolilor omenești. Sistemul nervos, sistemul respirator și ochii* ……... 387
LUPU Irina, *Rolul femeii în societatea romanică medievală. Influențe asupra apariției și fixării matronimicului* ……... 397
MARIN Maria, *Valori ale cuvântului* de *în graiul dintr-o localitate din sud-estul Transilvaniei* …….. 409
MARIN Mihaela, *Un termen vechi utilizat pentru exprimarea conceptului de „cavitate": groapă* …… 415
MARINKOVIĆ Marina, VRANIĆ Silvana, *Consonant h in Shtokavian Croatian local dialects in the territory of Croatia from a geolinguistic perspective* …… 423
MEIRELLES Virginia, RAZKY Abdelhak, *Phonetic groupings and rhotic realizations in Rio Grande do Sul* …….. 435
MOLINU Lucia, *Les participes passés irréguliers en sarde* ……. 455
MORCOV Mihaela-Mariana, *Convergences et divergences lexicales dans les dialectes du roumain avec une référence spéciale aux unités phraséologiques* …… 465
MOROIANU Cristian, *Dificultăți etimologice la granița dintre dialecte. Etimologie nesigură sau etimologie multiplă?* ……... 475
MORTATO Daniele, *Gli imprestaticci : la variante corsa dei "Giorni della Vecchia"* …… 489
MOUBARIK Soukayna, *Fonctionnement pragmatique et pertinence des Actes de langage stéréotypés dans le dialecte tamazight* …… 503
NEVACI Manuela, *Le dialecte istro-roumain, un dialect roumain en voie de disparition* …… 511
NEVACI Manuela, GHERGHILESCU Nicoleta, *Motivational linguistic areas in family terminology, based on* ALAR II *(twins; pregnant; woman; lad)* ……... 523
NEVACI Manuela, RUSU ȘARAMET Ruth, *Predarea regionalismelor prin intermediul discursului narativ la copiii de vârstă preşcolară ...* 531
NICOLAE Florentina, *Notații privind formele dialectale ale limbii române în opera lui Dimitrie Cantemir* ……... 539
NICULESCU Oana, *Word-final dental stops reduction in Muntenian dialectal texts* ……. 547
PETUHOV Nicoleta, *Expresii regionale și dialectale formate în jurul denumirilor părților corpului omenesc* ……. 557
PRANTERA Nadia, CITRARO Cinzia, MENDICINO Antonio, *Le fonti manoscritte per la lessicografia calabrese: l'opera sommersa di Vincenzo Padula* ……. 565
RĂUȚU Daniela, *Denumiri referitoare la culoarea ochilor în limba română. Aspecte etimologice și motivații semantice la nivel dialectal* 573

RODINADZE Shota, ABASHIDZE Natia, TANDILAVA Lile, *Sociolinguistic aspects of the discourse of Georgia – Turkey border areas* ……... 585
SAMO Giuseppe, URSINI Francesco-Alessio, *Large language models, frame semantics and geodialectal data* …….. 599
SHAMKU – SHKRELI Ledi, *Life and typology of verbal infinitive in balkan languages the open case of Albanian* ……. 607
SPECCHIA Maria Sabrina, CUGNO Federica, *Storia, principi metodologici, sviluppi recenti e prospettive future dell'Atlante Linguistico Italiano* …… 617
STAN Camelia, *Forma şi sintaxa numeralului în graiurile dacoromâne din nordul Bulgariei şi din sud-estul Ucrainei* …… 629
STOICA Carmen Daniela, *The notions of politeness and face in the Aromanian Dialect of the Romanian language* …….. 641
STOICA Gabriela, *Terms for ANGER in the Aromanian dialect. A lexical-semantic and etymological analysis* …… 651
ȘERBAC Patricia, *Este potrivită litera <å> pentru vocala istroromână /ɒ/? Analiza acustică ajută scrierea* …….. 665
TELEOACĂ Dana-Luminița, *Dictoane meteorologice. Tipare cu termeni religioși în română și spaniolă* ……... 681
TOPALĂ Dragoș Vlad, *Repere de etnolingvistică în opera lui Petre V. Ștefănucă* …… 691
TOPCIU Renata, DAFINOIU Cristina-Valentina, *Termeni religioși în frazeologia română și albaneză. Studiu comparativ* …… 701
ȚÎRCOMNICU Emil, *Hora de pomană* …… 715
UNGUREANU Cristina, *How technology drives language evolution: Emoji, the national language in Romania? Evolution or Revolution?* 723
VĂTĂȘESCU Cătălina , *Considerații pe marginea cărții* „Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar" *de Nicolae Saramandu* ……. 731
VĒVERE Daira, *Linguistic variation and change of the Livonic dialect in Northern Courland* ……. 739
VLASIN Veronica Ana, ADAM Gabriela Violeta, *On Verbal Suffix Transfer. A case study based on linguistic material from Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* (ALR–MDT) …….. 749
WESTERBERG Anna, *A new presentation of the traditional Swedish dialects* ……... 759

Nicolae Saramandu

Institut de Linguistique „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
de l’Académie Roumaine / Université de Bucarest

Les dialectes roumains

Abstract

The lexical maps presented in our presentation highlight a very diversified distribution of words of substrate and Latin origin in Romanian dialects. Phonology and morphology confirm this observation. It is not a question of an original territory, limited in space, from which the speaking subjects left to establish themselves in their current homes. Regional differences originated in the vast Romanized space of the Eastern Roman Empire, where Romanian dialects are spoken today.

Résumé

Les cartes lexicales présentées dans notre présentation mettent en évidence une distribution très diversifiée des mots d’origine substrat et latine dans les dialectes roumains. La phonologie et la morphologie confirment cette observation. Il ne s’agit pas d’un territoire d’origine, limité dans l’espace, d’où les sujets locuteurs sont partis pour s’établir dans leurs foyers actuels. Les différences régionales trouvent leur origine dans le vaste espace romanisé de l’Empire romain d’Orient, où les dialectes roumains sont parlés aujourd’hui.

Aperçu historique

La langue roumaine, avec ses dialectes – dacoroumain, aroumain, méglénoroumain et istroroumain – a pris naissance sur un vaste territoire, au nord et au sud du Danube, par suite de l’extension de l’Empire Romain dans le sud-est de l’Europe.

Dans l’Empire Romain d’Orient la langue latine a continué d’être utilisée comme langue oficielle jusqu’au début du VIIème siècle, quand elle a été remplacée par la langue grecque.

Terminologie chretienne d’origine latine: *baptizare* > *boteza* ‘baptiser’, *basilica* > *biserică* ‘église’, *communicare* > rom. *cumineca* ‘communier’, *crux,-cem* > *cruce* ‘croix’, Domine deus > Dumnezeu ‘Dieu’, *rogare* > *ruga* ‘prier’ etc.

Dans la même période la langue roumaine est attéstée pour la première fois dans les sources écrites: ***torna, torna, fratre*** (l’an 587).

Continuum romanicum

Dans les teritories romanisés au nord et au sud du Danube s’est créé un *continuum romanicum,* intérrompu par la pénétration des Slaves dans la péninsule

balkanique à partir du VIIème siècle. L'établissement des populations slaves au sud du Danube n'a pas affecté le caractère unitaire du roumain parlé dans le sud-est de l'Europe.

L'un des plus importants écrivains byzantins, Laonique Chalcocondyle (XVème siècle), parle d'un „peuple qui habite de Dacie jusqu'au Pinde ['από Δακίας ™πì Πίνδου] et qui s'étend en Thessalie. On appelle Vlaques ceux-ci aussi bien que ceux-là" (FHDR IV: 453). Cette constatation confirme clairement l'unité des Roumains du nord et du sud du Danube.

En précisant que «les Daces parlent une langue proche de celle des Italiens» et qu'ils «ont la langue et les habitudes des Romains» (FHDR IV: 455), l'écrivain byzantin est conscient de l'origine romaine et de la latinité de la langue parlée par les Roumains. Il y a une seule chose que l'auteur ne peut pas expliquer: «lesquels d'eutre eux sont venus chez les autres» (FHDR IV: 453), ce qui signifie qu'il n'envisage pas l'explication de leur présence dans les contrées qu'ils habitent par une migration du nord vers le sud de la péninsule balkanique ou inversement.

Les roumains sont autochtones dans leurs territoires.

Le „roumain commun"

Le caractère unitaire de la langue roumaine: l'existence d'une periode de communanté dialectale, placée entre VIème et IXème siècles, nommeé le *roumain commun*. „Toutes les particularités caractéristiques du roumain, tout ce qui différencie (distingue) cette langue par raport au latin, d'une part, par rapport aux autre langues romanes, d'autre part, se rencontrent dans tous les dialectes" (S. Puşcariu).

Le roumain – langue romane

Dans la perspective de la géographie linguistique, la langue roumaine, avec la langue dalmate (aujourd'hui disparue) et les dialectes italiens centraux et méridionaux, appartient au *groupe apennino-balkanique*, opposé au *groupe pyrénéo-alpin* par quelques particularités spécifiques:

•l'absence de la sonorisation des consonnes oclusives [**p, t, c**] et de la semi-occlusive [**s**] en position intervocalique: lat. ***capistrum, rota, pecorarius*** > roum. ***căpăstru, roată, păcurar***, it. ***capistro, ruota*** **(*rota*),** ***pecorario*** (cf. esp. ***cabestro, rueda***, port. ***pegureiro***); lat. ***casa*** > rom. ***casă***, it. ***casa*** (cf. fr. ***chez***);

• évolutions phonétiques identiques, par exemple [**cl**] > [**7**]: lat. ***clave*** > roum. ***cheie***, it. ***chiave*** (cf. cat., prov. ***clau***, fr. ***clé***), lat. ***oc(u)lum*** > roum. ***ochi***, it. ***occhio*** (cf. fr. ***oeil***, esp. ***ojo***);

• la disparition de la consonne -*s* à valeur morphologique et son replacement par -*i*: lat. ***cantas, montes*** > roum. ***cânţi, munţi***, it. ***canti, monti*** (cf. esp. ***cantas, montes***, fr. ***chantes, monts***).

Dans la Romania orientale, le latin qui est à la base du roumain se distingue par son système vocalique, différent du système vocalique qu'on trouve à la base des langues romanes occidentales (y compris l'italien) par le fait qu'il ne confond pas les voyelles [ō] et [ŭ]: lat. ***nepōte, crŭce*** > roum. *nep**o**t*, *cr**u**ce* (cf. it. *nip**o**te*, *cr**o**ce*).

Le fait que le latin de l'Empire Roman d'Orient soit parlé sur un vaste espace de la péninsule balkanique explique la distribution géographique actuelle des dialectes roumains sur des territoires situés au nord et au sud du Danube.

Le *dacoroumain*

Le *dacoroumain* ou le *dialecte roumain du nord* s'étend principalement au nord du Danube, à savoir dans la Roumanie et la République Moldova en tant que langue maternelle de la population majoritaire, mais aussi dans le voisinage de ces deux états, c'est à dire en Ukraine, Hongrie, Serbie et Bulgarie; on le rencontre aussi dans des collectivités isolées de Croatie et Bosnie-Hertzégovine. C'est le seule des quatre dialectes qui ait développé une variante linguistique standard – le roumain littéraire –, à fonction de langue officielle en Roumanie et dans la République Moldova.

L'aroumain, *le mégléno-roumain* et *l'istro-roumain* ou *les dialectes roumains du sud* sont parlés dans les états balkaniques (au sud du Danube): en Serbie, Croatie, Bosnie-Hertzégovine, République Macédoine du Nord, Bulgarie, Grèce, Albanie et Turquie européenne.

La structure dialectale de la langue roumaine

Le problème de la *structure dialectale* de la langue roumaine apparaît d'abord dans les ouvrages d'histoire de la langue, qui on précédé les études de dialectologie (monographies dialectales) et de géographie linguistique (atlas linguistiques).

A. Philippide (1859–1933), professeur á l'Université de Iassy, a proposé pour la première fois, dans son oeuvre *Originea românilor* (*L'origine des Roumains*), II, 1928, le classement des unités territoriales du dacoroumain, en perspective historique, à partir d'un nombre de changements phonétiques. Il à établi deux „types" dialectaux, *moldave* (au nord-ouest du pays) et *valaque* (au sud-est). Il est intéressant à constater que les dialectes parlés au sud du Danube – aroumain, méglénoroumain et istroroumain –s'attachent au „type moldave" (ou de nordouest), chose qui correspond au processus de colonisation romaine de la province Dacia (Dacie), qui à commencé avec le nord-ouest du territoire.

Les atlas linguistiques des dialectes roumains

Le romaniste allemand Gustav Weigand (• 1860–1930) a initié en 1895 – deux ans avant le début des enquêtes pour l'*Atlas linguistique de la France* – les enquêtes sur place afin d'élaborer un atlas linguistique du dialecte dacoroumain. G. Weigand à utilisé dans ses enquêtes un questionnaire phonétique de 114 mots, appliqué dans un réseau de 752 localités. Les résultats des enquétes ont été rassemblés dans le premier atlas linguistique roumain, *Linguistischer Atlas des dacoromänischen Sprachgebietes* (WLAD), publié à Leipzig en 1909. G. Weigand a réalisé la première délimitation des unités dialectales du dacoroumain, à partir de la distribution géographique de quelques phénomènes phonétiques; il a établi trois unités dialectales: *valaque* au sud du pays, *moldave*, dans la partie orientale et *le dialecte du Banat* dans la partie sud-ouest. Au centre du territoire, en *Transylvanie*, on parle un *dialecte de transition* (all. *Übergangsdialekt*) entre les autres trois unités dialectales.

Entres les deux guerres mondiales du siècle passé une équipe de trois dialectologues de l'Université de Cluj-Napoca a réalisé une oeuvre de géoraphie linguistique plus ample, ***Atlasul lingvistic român*** (**l'*Atlas linguistique roumain***) (**ALR**), coordonnée par Sextil Puşcariu (1877–1948); les enquêtes sur place, dans un réseau de 308 localités, avec un questionnaire de 2200 questions, on été effectuées

par Sever Pop (1901–1961) et Emil Petrovici (1899–1968). À partir de l'an 1938, on a publié plusieurs volumes de cet atlas, avec des cartes phonétiques, morphologiques et lexicales; la publication a continué après la deuxième guerre mondiale. En utilisant les cartes de l'*Atlasul lingvistic român* (ALR), les linguistes de Cluj-Napoca on délimité dans le dialecte dacoroumain *cinq unités dialectales*, apellées *sous-dialectes*. Il s'agit des trois unités dialectales, identiffiées auparavant par G. Weigand – celles de *Valachie* (*Munténie*), *Moldavie* et du *Banat* –, auquelles s'ajoutent les sous-dialectes de *Crişana* (à l'ouest de la Roumanie) et celui de *Maramureş* (au nord-ouest). Les cartes de l'ALR confirment l'inexistence d'une unité dialectale au centre du pays, en Transylvanie, qui représente une large *zone de transition* entre les cinq sous-dialectes mentionnés ci-dessus.

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. *Le Nouvel Atlas linguistique roumain par régions* (NALR)

Dans les annés '60 du siècle passé ont commencé les enquêtes sur place pour le troisième atlas linguistique roumain. Il s'agit cette fois de toute une série de sept atlas linguistiques régionaux, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*. *Le Nouvel Atlas linguistique roumain par régions* (NALR): Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Moldova-Bucovina, Muntenia-Dobrogea, Oltenia. À partir de l'an 1967, plus de 30 volumes sont parus de cet atlas, réalisé avec un questionnaire de 2000 questions dans un réseau de 998 localités.

Dans la même période les dialectologues de Chişinău (République Moldova) ont réalisé *Atlasul lingvistic moldovenesc (l'Atlas linguistique moldave)*, publié en deux volumes (I, 1968; II, 1973), avec un réseau de plus de 200 localités.

L'Atlas linguistique roumain par régions. Synthèse

Aprés la publication des atlas linguistiques régionaux réalisés en Roumanie et dans la République Moldova, nous avons pris l'initiative de réaliser un *atlas-synthèse*, avec des cartes linguistiques qui couvrent les territoires des deux pays dans un réseau de 1205 localités (dont 998 en Roumanie et 207 dans la R. Moldova, y compris 4 points en Ucraine). Le réseau de l'*ALRR. Synthèse* est presque quatre fois plus serré par rapport au réseau de l'ALR (1205 localités vs. 308 localités).

Trois volumes ont été déjà publiées de l'*ALRR. Synthèse* (I, 2007; II, 2012; III, 2018), réalisé par un colectif de dix auteurs, coordoné par nous (Mihaela Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuţu, Carmen-Irina Floarea, Dana-Mihaela Zamfir, Verginica Barbu-Mititelu, Carmen Radu, Marilena Tiugan, Iuliana Mara Manta, Ionuţ Geană). Sur la base de l'*ALRR. Synthèse* on a réalisé un volume de *Commentaires* (2023), le premier d'une longue série qui sera publiée dans les années suivantes.

Les cartes du *Nouvel Atlas linguistique roumain par régions* et de l'*ALRR. Synthèse* confirment l'existence des cinq sous-dialectes dans le dialecte dacoroumain, identifiés auparavant sur la base de l'*Atlas linguistique roumain (ALR)*. En même temps, les cinq sous-dialectes se partagent en deux grandes groupes dialectaux, celui de *nord-ouest*, plus vaste – qui comprend les sous-dialectes du Banat, de la Crişana, du Maramureş et de la Moldavie –, et celui de *sud-est*, plus restreint, qui réunit l'Olténie, la Munténie et la Dobroudja. La Transylvanie se

partage entre les deux grandes groupes dialectaux. Cette répartiton des sous-dialectes dacoroumains en deux grandes unités dialectales confirme la théorie d'Alexandre Philippide concernant les deux types dialectales – *moldave* et *valaque* –, établis, *en perspective historique*, sur les changements d'ordre phonétique.

Les atlas linguistiques des dialectes roumains sud-danubiens

A part les atlas linguistiques du domaine nord-danubien, concernant le dialecte dacoroumain, toute une série d'atlases linguistiques se rattache au domaine sud-danubien: les dialectes aroumain, méglénoroumain et istroroumain.

Le premier atlas linguistique du dialecte aroumain est l'oeuvre des deux romanistes allemands, Wolfgang Dahmen et Johannes Kramer, Aroumanischer Sprachatlas, publié en deux volumes (I, Hamburg, 1985; II, Veitshöchheim bei Würzburg, 1994). Il s'agit d'un atlas lexical, qui comprend 400 cartes, réalisé avec le Questionnaire de l'Atlas Linguarum Europae. Le réseau d'enquête comprend 93 localités en Grèce, auxquelles s'ajoutent 3 localités dans la R. Macédoine du Nord. L'atlas a été rélisé par l'enrigestrement des réponses sur bande magnétique, ultérieurement transcris sur papier par les auteurs et les collaborateurs.

Petru Neiescu (1927–2022) est l'auteur d'un petit atlas du dialecte aroumain parlé en Albanie et dans la République Macédonie du Nord (Bucarest, 1997), avec un réseau de 12 localités (7 en Albanie et 5 dans la R. Macédonie du Nord). Il s'agit d'un atlas phonétique aves 212 cartes, qui offre une image partielle de l'aroumain parlé au sud du Danube.

Atlasul lingvistic al dialectului aromân (Atlas linguistique du dialecte aroumain)

Vers la fin du siècle passé (1979), nous avons publié le projet de l'atlas linguistique du dialecte aroumain, projeté en cinq volumes (deux déjà publié: I, 2014; II, 2020, en collaboration avec Manuela Nevaci; le troisième volume va paraître en 2023). Le réseau de l'atlas comprend 61 localités enquêtées par nous en Grèce, Albanie, R. Macédonie du Nord et Bulgarie. Nous avons utilisé le *Questionnaire du Nouvel Atlas linguistique roumain* (2000 questions), pour permettre la comparaison avec les atlas linguistiques du dacoromain. L'atlas comprend presque 2000 cartes lexicales, phonétiques et morphologiques. L'interprétation des cartes a permis d'identifier cinq patois à l'interieur du dialecte aroumain: du mont Pinde, du mont Gramos (en Grèce), le patois de l'Albanie méridionale, le patois de la région Grabova (Albanie centrale) et le patois des localités Gopeş et Molovişte (R. Macédoine du Nord).

Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân (l'Atlas linguistique du dialecte méglénoroumain)

En 1983 Beate Wild a publié le premier atlas linguistique du dialecte mélénoroumain: *Meglenorumänischer Sprachatlas* (Hamburg, 1983), avec 413 *cartes lexicales*, réalisé avec le *Questionnaire* de l'*Atlas Linguarum Europae* (*ALE*). Ont été enquêtées les sept localitès où le dialecte est encore parlé, dont 6 au nord de la Grèce (à la frontière avec la R. Macédoine de Nord) et une localité dans la R. Macédoine du Nord. Petar Atanasov est l'auteur de l'*Atlas linguistique du dialecte méglénoroumain (Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân)*, publié en trois volumes à Bucasest (I, 2008; II, 2013; III, 2015). L'auteur a enquêté les 7 localités

méglénoroumaines (6 au nord de la Grèce, une dans la R. Macédoine du Nord) avec le *Questionnaire NALR* (2000 questions). Les données comprises dans les atlases du dialecte méglénoroumain ont permis d'ètablir deux groupes dialectaux: celui des localités Huma et Ţărnareca et celui des autres localités.

Les atlas linguistiques istroroumains

En ce qui concèrne le dialecte istroroumain (parlé dans la péninsule d'Istrie, en Croatie), nous disposons de deux atlases. Le premier, de petites dimensions, est l'oeuvre de Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne* (MALGI) (*Le petit atlas linguistique des patois istroroumains*), Bucureşti, 2003. L'atlas, qui contient 274 cartes, est le résultat des enquêtes effectuées par l'auteur dans 6 localités istroroumaines (en Croatie). Le deuxième atlas, plus ample (*Istrorumunski lingvistički atlas / Pula, 2002*) (*L'atlas linguistique istroroumain*), est l'oeuvre du romaniste croate Goran Filipi. L'auteur a effectué des enquêtes dans dix localités istrorumaines; les résultats sont présentés sous forme de presque 2000 listes, qui contiennent parfois les réponses aux plusieures questions (par exemple, 1517. a) jument; b) cheval). Sur les données fournies par les atlases linguistiques du dialecte istroroumain ont été etablies deux unités dialectales: celle de la localité Jeiăni (au nord de la péninsule d'Istrie) et celle des autres localités (au sud de la péninsule d'Istrie).

Temps et éspace

Selon l'opinion traditionelle, soutenue par les historiens de la langue roumaine avant l'apparition des atlas linguistiques, le degré plus ou moins grand de similarité entre les dialectes s'expliquerait par *la durée de la période communautaire* dans un espace commun, c'est-à-dire par le f a c t e u r t e m p s. Il s'agirait d'un territoire originaire restreint, situé sur les deux rives du Danube – Dacie, Pannonie méridionale, Haute et Basse Mésie (Dacia, Pannonia Inferior, Moesia Superior, Moesia Inferior) –, d'où les ancêtres des Aroumains, des Méglénoroumains et des Istroroumains se seraient déplacés, au Xème siècle, vers leurs territoires actuels (d'après le „témoignage" de l'historien byzantin Kekaumenos, mal compris), l'ordre chronologique étant établi à partir du degré de similitude par rapport au dialecte dacoroumain, dont l'aroumain est plus éloigné, suivi du méglénoroumain et de l'istroroumain. Il faut préciser que ce scénario, soutenu par les linguistes, a été rejeté par les historiens, qui ont pris en compte, en ce qui concerne la formation du peuple roumain, tous les territoires romanisés de l'Empire Romain d'Orient – situés au nord et au sud du Danube –, où les dialectes roumains sont actuellement parlés. C'est ainsi qu'apparaît la délimitation des Roumains du sud-Danube autour de l'an 1000, dans le récent traité d'*Histoire des Roumains* (de l'Académie Roumaine), ou il n'y a mentionnée aucune migration: „Ces Roumains, descendants des Romains d'Europe du sud-est, on formé un *réseau démographique* presque continu autour de l'an mille, couvrant une bonne partie de la région des Balkans, de la région du Pinde et de la Thessalie, avec des ramifications vers l'Épire ou la péninsule chalcidique et avec les extensions sur les monts Haemus, jusqu'au Danube, Sava et Drava" (*Ist. rom.*, 2001: 286).

À la fin de notre exposé nous sommes en présence d'une réalité très complexe concernant les concordances entre les dialectes, qui s'explique – en accord avec les

historiens – par le f a c t e u r e s p a c e, c'est-à-dire par la distance plus au moins grande entre les territoires où les dialectes roumains se sont formées dans le vaste espace romanisé, donc celui des Istroroumains était le plus proche, et celui des Aroumains, le plus éloigné du territoire norddanubien, ou s'est formé le dialecte dacoroumain. Donc, pas le *facteur temps* – la coexistence pendant plusieurs siècles des ancêtres des Aroumains, des Méglénoroumains et des Istroroumains dans un espace originel restreint, partagé avec celui des Dacoroumains, d'où ils «se sont déplacés» vers les territoires actueles –, mais le *facteur éspace* – leur position géographique dans le vaste espace romanisé de l'Empire Romain d'Orient, où il y avait un *continuum romanicum* jusqu'au début du VIIème siècle, lorsque les Slaves on pènétré au sud du Danube – c'est le critère qu'il faut prendre en compte pour expliquer comment se son formés les dialectes roumains.

Cartes linguistiques

Les concordances linguistiques au niveau dialectal seront présentés dans l'*Atlas linguistique des dialectes roumains (ALDRO)*, projet coordonné par Manuela Nevaci et par nous. Le réseau de l'atlas comprend 140 localités, dont 118 pour le dialecte dacoromain et 22 pour les autres dialectes. Les enquêtes sur place ont été réalisées par Manuela Nevaci, Nicolae Saramandu et Irina Floarea. Il s'agit d'un atlas sur lequel les quatre dialectes roumains sont représentés sur la même carte.

La carte de base de l'Atlas a été réalisée par N. Saramandu, M. Nevaci et S. I. Bejinariu. Le programme de digitalisation des cartes a été réalisé par Silviu-Ioan Bejinariu de l'Institut d'informatique théorique, branche de Iasi de l'Académie Roumaine.

Au niveau du vocabulaire, la prise en compte du lexique autochtone et de celui d'origine latine offre la base de comparaison la plus solide pour établir les aires dialectales les plus anciennes.

La carte CUTE 'pierre à aiguiser'

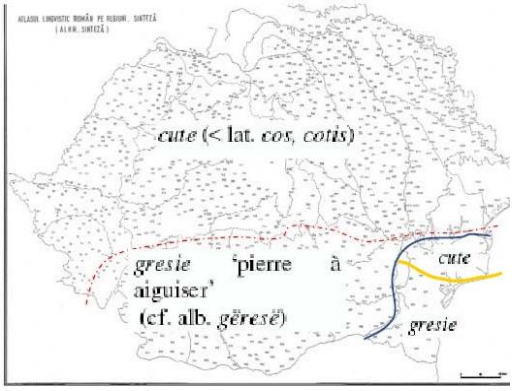

CUTE	GRESIE
dr. *cúte*	dr. *grésie*
ar. –	ar. *grésă (greási)*
mr. *cúti*	mr. –
ir. –	ir. *grésa (γrése)*

Deux termes désign ent cet objet dans les dialec tes roumains: GRESIE, mot du substrat autochton (cf. alb. *gërresë*) et *CUTE* (< lat. *cos*, *cotis*).

On constate que le mot grésie est mieux représenté – il apparaît en trois dialectes (dr., ar., ir.) – cúte seulement en deux dialectes (dr., mr.). Il est à supposer que grésie etait autrefois le terme généralement connu, avant la romanisation de la population autochtone. Le mot latin cos, cotis a remplacé gresie en méglénoroumain et partiellement en dacoroumain, le seule dialecte avec les deux termes (grésie conservé dans la partie méridionale du territoire, qui est une aire conservatrice).

***La carte 49. BURTĂ 'abdomen'* (ALDRO)**

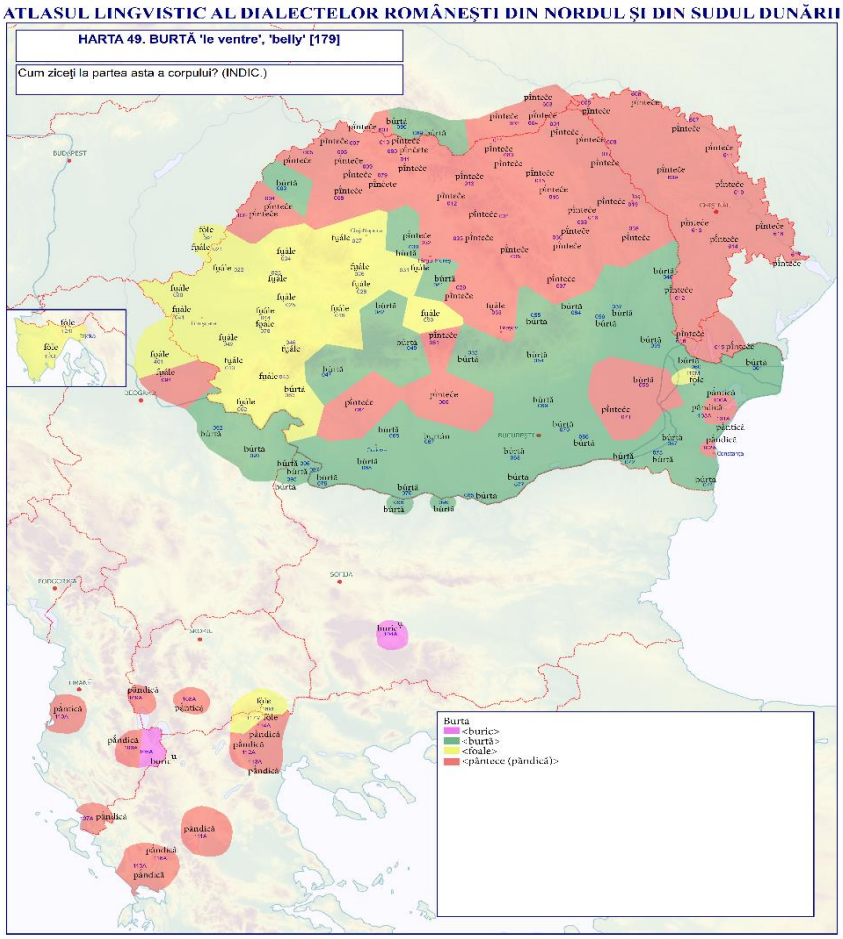

–	lat. FOLLIS	lat. PANTEX, -ICEM
dr. *búrtă* [sud]	dr. *foále* [ouest]	dr. *pântece* [est]
ar. –	ar. *foáli*	ar. *pắntică*
mr. –	mr. *foáli*	mr. *pắntică*
ir. –	ir. *fóle*	ir. –

Le mot *búrtă* (mot prélatin d'origine inconnue) est attésté seulement en dacoroumain dans la partie méridionale de la Roumanie, qui se présente, comme dans le cas du *grésie*, comme une zone conservatrice. Le mot *búrtă* n'est pas attesté

dans les dialectes roumains du sud du Danube, d'où l'on peut déduire qu'il n'existait qu'au nord du Danube. Il est connu dans la partie méridionale du dacoroumain, qui se présente, comme dans le cas de *grésie*, comme une zone conservatrice. Dans le reste du territoire dacoroumain, deux termes d'origine latine sont attestés, *foále* (< lat. *follis*) à l'ouest et *pắntece* (< lat. *pantex*, *-icem*) à l'est. On retrouvent les deux mots d'origine latine dans les dialectes aroumain et méglénoroumain. Seulement *fóle* este attesté dans le dialecte istroroumain, qui se rattache à l'aire occidentale du dacoroumain.

La carte 51. SPRÂNCEANĂ 'sourcil' (ALDRO)

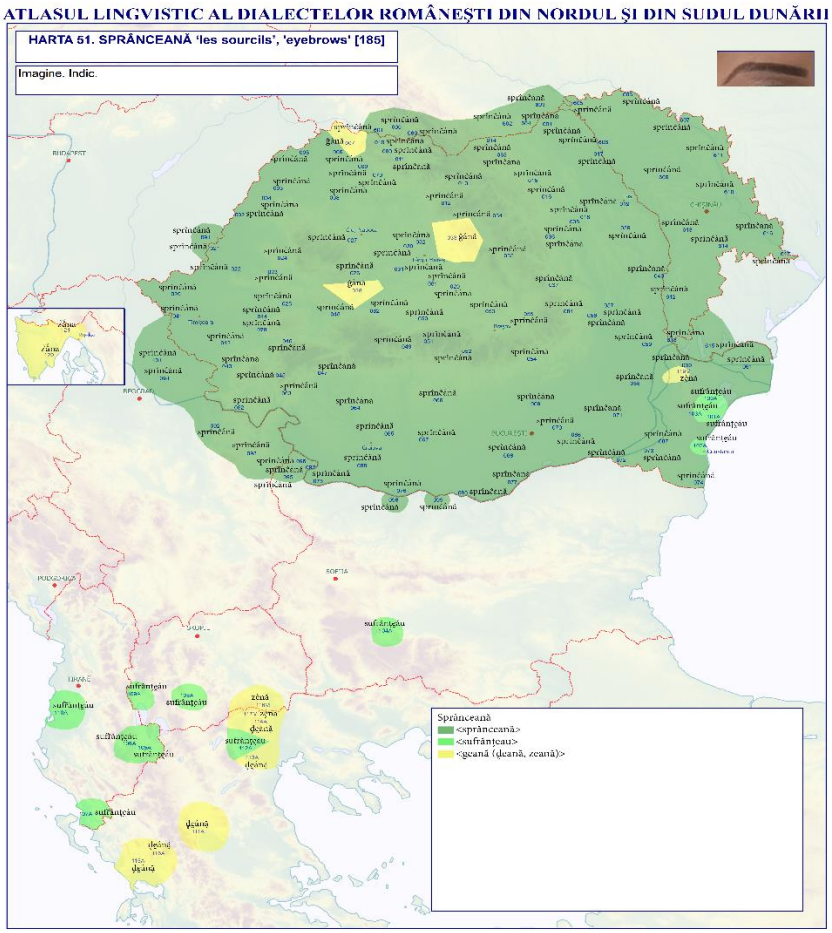

lat. ∗SUPERCENNA	lat. ∗GENNA	lat. SUBFRONTICELLA
dr. *sprânceană*	dr. –	dr. –
ar. –	ar. *țeánă*	ar. *surfắnțeáuă*
mr. –	mr. *zeánă*	mr. –
ir. –	ir. *žắna*	ir. –

A l'exception de l'aroumain, un seule mot est attesté dans les autres dialectes: dr. *sprânceană* (< lat. ∗*supercenna*), mr. *zeánă*, ir. *žắna* (< lat. ∗*genna*). En aroumain

il y a deux mots: *sufrănţeáuă* (< lat. **subfronticella*) au nord du territoire, '*eánă* dans la partie méridionale.

La carte 7. SUBŢIRE ‘mince, fin’ (ALAR)

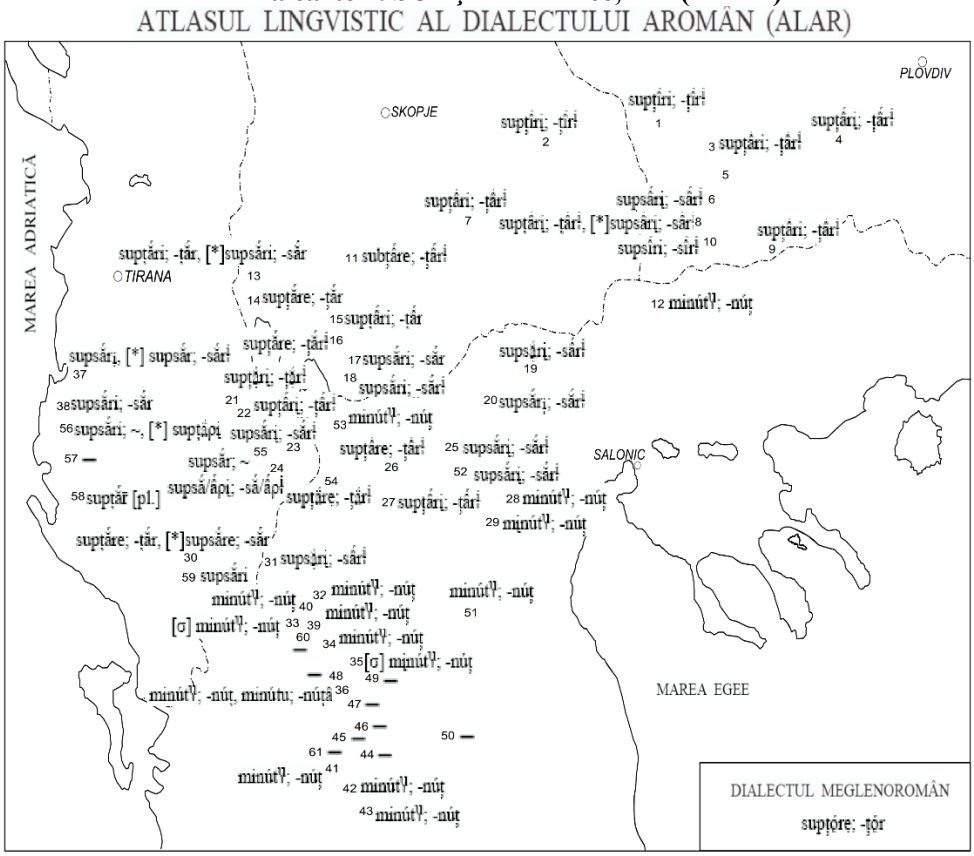

HARTA 7. SUBŢIRE, pl. ‘mince’ [65]

lat. SUBTILIS	lat. MINUTUS
dr. *subţíre*	dr. –
ar. *supţ́ári*	ar. *minút*
mr. *supţ£ri*	mr. –
ir. *supţíre*	ir. –

Lat. *subtilis* est généralement connu dans les dialectes roumains. On constate en aroumain une bipartion entre deux termes, qui partage le territoire dialectale en deux parties: sepentrionale (avec *supţ́ári*) et méridionale (avec *minút*).

Un complément essentiel: la phonologie Les dialectes roumains ont un système vocalique formé de sept voyelles – *a, e, i, ă, î, o, u* – ou de six voyelles – *a, e, i, ă, o, u*. Dans le système à sept voyelles, ont fait, par exemple, la différence entre rău ‘muvais; méchant’ (< lat. *reus*) et *râu* ‘rivière’ (< lat. *riuus*), différence qui n’existe pas dans le système de six voyelles, où rău renferme les deux sens, ‘mauvai; méchant’ et ‘rivière’. On rencontre le système à sept voyelles dans le dialecte dacoroumain, celui à six voyelles dans les dialectes méglénoroumain et istroroumain. En aroumain il y a des patois avec sept voyelles (dans la partie

méridionale du territoire) et des partois avec six voyelles (dans la partie septentrionale).

Conclusions

Les cartes lexicales présentées dans notre éxposé mettent en évidence une distribution très diversifiée des mots du substrat et d'origine latine dans les dialectes roumains. La phonologie et la morphologie confirment cette constatation. Il ne s'agit pas d'un territoire originaire, limité dans l'espace, d'où les sujets parlants ont parti pour s'établir dans leurs logemements actuels. Les différences régionales ont pris naissance dans le vaste éspace romanisé de l'Empire Romain d'Orient, où les dialectes roumains sont aujourd'hui parlés.

Bibliografie

ALAR 2014 = Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. I, (Manuela Nevaci ed.), Editura Academiei Române, București, 2014.

ALDRO 2024 = Manuela Nevaci, Nicolae Saramandu (coordinateurs et auteurs), Irina Floarea, Silviu-Ioan Bejinariu, Ioan-Mircea Farcaș, Francisco R. Constantin, Marinela Bota, Emil Țîrcomnicu, *Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și sudul Dunării* (ALDRO), Editura Universităţii din Bucureşti – Bucharest, University Press, 2024.

Atanasov 2011 = Petar Atanasov, *Repartiţia graiurilor meglenoromâne*, în „Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani (editor: Manuela Nevaci), Bucureşti, 2011.

Atanasov 2018 = Petar Atanasov, *Locul dialectului meglenoromân în limba română, în Poglavlja iz romanske filologije. U čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu*, Zagreb, 2010, p. 81–100.

Brâncuș 1983 = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983.

Capidan 1925 = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I. *Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925.

Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932.

Densusianu 1901 / 1961 = Ovid Densusianu, *Historia de la langue roumaine, tome premier, Les origines*, Paris, 1901 (citat după Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I. *Originile*, Bucureşti, 1961).

Filipi 2002 = Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul lingvistic istroromân. Atlante linguiustico istrorumeno*, Pola, 2002.

Ist. rom. 2001 = *Istoria românilor*, III, Academia Română, Bucureşti, 2001.

Nevaci 2018 = Manuela Nevaci, *Dialectele limbii române = dialecte la distanţă* (*RoDialects = ALDRO*), în vol. *Ex oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, 2018, p. 801=820.

Philippide 1927 = Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927.

Poghirc 1989 = Cicerone Poghirc, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution*, în vol. *Les Aroumains*, Paris, 1989.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980.

Puşcariu 1910 / 1974 = Sextil Puşcariu, *Zum Rekonstruktion des Urrumänischen*, Holle, 1910 (citat după Sextil Puşcariu, *Despre reconstrucţia românei primitive*, în vol. *Cercetări şi studii*, ediţie îngrijită de Ilie Dan, Bucureşti, 1974).

Puşcariu 1940 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940.

Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1986.

Russu 1981 = I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981.

Saramandu 1993 = Nicolae Saramandu, *Din istoria raporturilor interdialectale (cu privire la originea meglenoromânilor)*, în „Fonetică şi dialectologie", XII, 1993, p. 151=156.
Saramandu 1997 = Nicolae Saramandu, *Despre coborârea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice. „Mărturia" lui Kekaumenos*, în SCL, XLVIII, 1997, nr. 1, p. 407=414.
Saramandu 2021 = Nicolae Saramandu, *Limba română. Originile*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2021.
Vasiliu 1968 = Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968.
Weigand 1892 = Gustav Weigand, *Vlaho=Meglen*, Leipzig, 1892.

Luchia Antonova-Vasileva
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences

Current topics and perspectives in the research of the dialects of the Slavic languages in the Balkans with a special focus on linguogeographic studies

Abstract:

The Slavic languages that occupy the Balkan Peninsula due to their geographical location fall into the zone of intensive linguistic contacts within a linguistic environment that is heterogeneous in terms of its typology. These languages have become the subject of studies as a specific linguistic community that in a large number of studies has been defined as a Balkan Linguistic Union. Research on the subject has been ongoing to this day, and its greatest challenge is the discovery of communities and differences among languages from different linguistic families. This research covers various aspects: the study of the processes of convergence and divergence in a contemporary aspect; the study of the communities and the differences from the point of view of the development of the historical processes in the languages in the Balkans; and the study of the question about the linguistic substrate in the Balkans, where reasons can be sought for the presence of similarities and differences inherited from ancient times and related to the so-called Paleo-Balkan languages. The objective of this paper is to draw the attention to the opportunities that dialectology offers to bring new facts shedding light on these issues, first and foremost through attracting new linguistic material at various linguistic levels that can be analysed in a synchronic and diachronic aspect. First of all, the paper quotes examples from the Bulgarian dialects, bringing material from the dialect lexis, and its parallels in the Balkan languages. Particular attention has been given to data from linguogeography and the new methods of creating digital maps that allow for visual representation of the proximity and the differences between dialect phenomena pinpointed in small areas of vast geographical spaces. First of all, via the up-to-date digital methods of mapping one can transcend the confines of the regional and national atlases, and can discover new prospects before the elaboration of the supranational linguistic atlases of a group of languages, such as the All-Slavic Linguistic Atlas (ASLA), Atlas Linguarum Europae (ALE), etc. Secondly, digital linguogeography provides opportunities for uniting in the visualization of the data from the dialect maps and the comments to them, thus also representing in a spatial plan the interpretation of the phenomena more fully.

Résumé

Les langues slaves qui occupent la péninsule balkanique en raison de leur situation géographique se situent dans la zone de contacts linguistiques intenses au sein d'un environnement linguistique hétérogène en termes de typologie. Ces langues sont devenues l'objet d'études en tant que communauté linguistique spécifique qui, dans de nombreuses études, a été définie comme une Union linguistique balkanique. Les recherches sur le sujet se poursuivent jusqu'à ce jour, et leur plus grand défi est la découverte de communautés et de différences entre les langues de différentes familles linguistiques. Ces recherches couvrent

différents aspects : l'étude des processus de convergence et de divergence dans un aspect contemporain ; l'étude des communautés et des différences du point de vue du développement des processus historiques dans les langues des Balkans ; et l'étude de la question du substrat linguistique dans les Balkans, où l'on peut rechercher les raisons de la présence de similitudes et de différences héritées de l'Antiquité et liées aux langues dites paléo-balkaniques. L'objectif de cet article est d'attirer l'attention sur les possibilités qu'offre la dialectologie pour apporter de nouveaux éléments éclairant ces questions, en premier lieu en attirant de nouveaux matériaux linguistiques à différents niveaux linguistiques qui peuvent être analysés sous un aspect synchronique et diachronique. Tout d'abord, l'article cite des exemples des dialectes bulgares, en apportant du matériel du lexique dialectal et de ses parallèles dans les langues des Balkans. Une attention particulière a été accordée aux données de la linguogéographie et aux nouvelles méthodes de création de cartes numériques qui permettent de représenter visuellement la proximité et les différences entre les phénomènes dialectaux localisés dans de petites zones de vastes espaces géographiques. Tout d'abord, grâce aux méthodes numériques modernes de cartographie, on peut dépasser les limites des atlas régionaux et nationaux et découvrir de nouvelles perspectives avant l'élaboration d'atlas linguistiques supranationaux d'un groupe de langues, tels que l'Atlas linguistique panslave (ASLA), l'Atlas Linguarum Europae (ALE), etc. Deuxièmement, la linguogéographie numérique offre la possibilité d'unifier la visualisation des données des cartes dialectales et des commentaires qui y sont associés, représentant ainsi également dans un plan spatial l'interprétation des phénomènes de manière plus complète.

1. Introduction

Links among Balkan languages have been the subject of study as early as 1829, when in his works Slovenian linguist Jernej Kopitar stated that these common features had their origins in the languages of the ancient Thracians and Illyrians. In 1958, Romanian linguist Alexandru Rosetti introduced the term **Balkan Linguistic Union**. The foremost Bulgarian scholars of Balkan studies are Vl. Georgiev, D. Dechev, P. Asenova, M. Mladenov, and a number of other linguists. Of course many linguists from various countries carry out research in the field of Balkan studies. One of the latest testimonies to the interest in this subject is the collection *"Between Separation and Symbiosis*" SEEL (2021), that was dedicated to the linguistic contacts in the Balkans. I would personally sum up that the articles in this collection are first and foremost dedicated to observations of the ongoing processes of convergence and divergence among Balkan languages. They provide extensive space for theoretical issues regarding names, renamings, and different variations of names in various languages and/or dialects from the geographical area of study. The questions about shedding light on the reasons for the presence of common linguistic features in a historical aspect have remained in the background. In my opinion, despite the considerable changes in the composition of the population and the resulting processes of convergence and divergence, the issue about the historical processes and stages in the development of similar linguistic peculiarities, raised by Kopitar himself, remains of no less importance. It is paramount to the historical dialectology of the region, without which comparative studies among the various languages are impossible to carry out. For their part, the latter could be meaningful only when performed at the level of dialects.

2. Does the data from archeology relate to the linguistic and dialectal data?

Due to their chronological remoteness, studies focusing on the linguistic communities in the Balkans during the Antiquity (the so-called Paleo-Balkan languages) could not be carried out only within the confines of linguistics. Usually, they relate to issues of ancient history and archeology that help unearth material testimonies and facts revealing the cultural parallels among the ancient peoples of the Balkan Peninsula. And yet, these studies are not entirely isolated from the issues of the traces of ancient languages. As principal, albeit non-material carriers of culture, the languages of the Balkan peoples and their dialects have also kept the traces of their cultural proximity.

A good example of such a study is the monograph by "*The Dacian Stones Speak*" MacKendrick (1974). Of particular interest are the chapters *"Romania in Prehistory"* (map, p.5); *"Greek Colonies in the Black Sea"*; figures from the Cernavoda settlement (pp. 7-9); Silver rhyton from Poroina, Romania (p. 28).

Even the most cursory acquaintance with the book's contents assures us that the Dacian stones do "speak". They tell a very interesting story about the similarities of the archeological finds in Romania and in Bulgaria. Romanian scholars pay particular attention to these facts – compare: „Rhithonul trako-detic de la Poroina Mare Romania si Rhithonul Tracic de le Panaghurishte Bulgaria" – on observations from a 2015 exhibition[1].

Fig.1. Rhyton from Poroina, Romania

Fig. 2. Rhytons from Kazanlak, Panagyurishte, Bulgaria

Fig. 3. Rhyton

The region Poroina mare is located near the town of Turnu Severin, close to the Serbian border and the Danube. According to a map of the quoted website, the distance between Poroina and Panagyurishte via the Bulgarian town of Vidin is 364 km.

The article raises the issue of the existence of a separate Getic language, which proves that except for the figurative use of the expression 'the Dacian stones speak', the study of culture actually leads to searches and hypotheses about the ancient language of the population which was its carrier, because when they are

1 https://istorieveche.ro/2020/09/05/rhythonul-de-la-poroina-mare-romania-si-rhythonul-de-la-panghiuriste-bulgaria/

located at such a distance from one another, the probability of linguistic communities is totally real.

Because of the geographic proximity and the cultural similarities in the region, Romanian researchers have raised the question about the ancient Vinca (Vincha) culture that was spread across the Balkan Peninsula in view of the findings from Banat and Oltenia[2].

We could point to a specific linguistic publication on the names of ancient cereals: „Les occupations des gens de la culture Vinca sur le territoire du Banat et d'Olténie"– compare with the French abstract: „Pendant la première phase de la culture de Vinca ont ètè cultivé le blé et l'orge. Pendant la phase suivante ont été cultivé 4 espèces de blé et deux espèces d'orge."[3]:

The article proves that the animal bones found during archeological excavations also 'speak' about the languages of the carriers of the culture, to which attest the stones and the various cultural artifacts. The names of the ancient foods of cereal and plant origin and of the animals that were traditionally raised or hunted by the ancient peoples present a special focus of study in relation to the historical layers in the language of the population of the Balkan Peninsula. There, one can look for traces of the ancient Paleo-Balkan languages that could be kept even to this day in the names of specific objects inherited by the traditional way of life.

Thus for example, while working on the map "Names for *rye*" in the Atlas Linguarum Europae (ALE), the Bulgarian team of scholars came across the name ***бриџа*** [britsa] with the meaning of "rye" or "spring wheat", which has been preserved in the northern Greek Ionian dialects, and in some Bulgarian dialects. According to Vl. Georgiev and D. Dechev, this name has been inherited from the Thracian language. The ALE material shows that the lexeme has also been spread among the northern Greek Ionian dialects Antonova (2018). Since I have covered this issue in more detail in the publication and in the commentary to the map, I will only mention the main points of the research here. In the material of ALE the lexeme *βρίζα* is the main word denominating the plant *Secale cereale* 'rye' in most of the northern Greek dialects – cf.: Gr. vr'iza + βριζα + 10.0/006, 008-009, 011-012, 022-023, 026-027, 031-033, 035, 038-039, 053-054, 060. In his work "The Thracian Language", Vl. Georgiev (Georgiev 1957: 55, 56) shows *βρίζα* neut. 'a kind of cereal plant, einkorn wheat, rye', which he compares with *ὀρύνδης (ἄρτος)* rice (for bread) ... *ὀρρυζον* (*-υ-* instead of *-ι-*) 'rice' from Iranian **wri(n)g'h-* (ie. *g'h* > Iranian, Thracian *đ, z*). In his later studies, he shows *βρίζα* as one of the most sure Thracian words cognate to ancient Indian *vrīhi-* 'rice', also mentioning in connection with them the word *βρ(ο)ῦτος* '(barley) beer' = Anglo-Saxon *Brođ* 'soup', from Indo-European **bʰru-to-* (Georgiev 1977: 22, 103, 168). *Βρίζα* exists even to this day in the Greek language, being shown not only in dialectological studies, but in traditional bilingual dictionaries. Vl. Georgiev also reveals the presence of the

[2] https://istorieveche.ro/2023/04/22/ocupatiile-comunitatilor-culturii-vinca-din-banat-si-din-oltenia/
[3] https://biblioteca-digitala.ro

word in Bulgarian dialects where it, in his opinion, has been also inherited from the Thracian language – cf. dial. *бруца* 'a kind of spring plant' = Thracian *βρίζα* 'a kind of cereal plant, einkorn wheat, rye' Georgiev (1957: 65).

According to the Archive of the Bulgarian Dialect Dictionary, the word *брùца* 'a kind of spring wheat' is found in Kyustendil, Radomir, Pernik, Samokov, Svoge Regions BER (2007, Vol. 1: 79).

In accordance with Vl. Georgiev, D. Detschew also shows ie. **bhrēi-*, which he relates to forms shown by other scholars, such as **wrugʹja-*, neut., cognate to I.-E. **rghio-* rye Detschew (1957: 87).

The presence of the lexeme *брùца* in Bulgarian dialects outside the network of ALE can confirm the hypothesis of transfer of *rye* from Asia Minor through the territory of the Balkans – Greece and Bulgaria, to Central Europe. The relation between the Slavic lexeme *rye* – *rəž*, most widespread in Bulgaria and recorded in the material of ALE, and the Thracian *βρίζα* is assessed by some as probable, and by others – as uncertain BER (Vol. 6, 2002: 364). Nevertheless, when examining the parallels between the lexemes *rəž* and *βρίζα*, one should have in mind that, in terms of location, the northern Greek Ionian dialects, in which it is distributed, are located in the immediate vicinity of the archaic Bulgarian dialects from the territory of Northern Greece. As a possible parallel, the lexme *brac-aria* 'barley' ALE (1997: 37) from Old French *bras*, Celt. *braci-* perhaps also could be brought here. As a summary of everything said so far about the spread of the denominations from ie. *rugh□o- and the lexeme *brica* from ie. *□rugh□ā-, inherited from Thracian, it may be summarized that, on the map of dialects in Europe, one for sure genetically related Germanic-Balto-Slavic areal, as well as one ancient Balkan-Slavic areal very close to it, are delineated.

In many of the commentaries to the maps in ALE (Atlas Linguarum Europae) the authors have made various references to the culture of the ancient peoples that assist with the onomasiological and motivational interpretation of the lexemes marked in various dialects of the languages in Europe. That proves the need to be familiar with the facts from the history and culture of the ancient peoples that help elicit the questions about language – the carrier of their culture. This principle of work should be applied to the research on the compilation of the Mediterranean Linguistic Atlas, and the Carpathian Atlas too. In my opinion, the search for communities among the contemporary dialect lexemes, historical recordings of various linguistic monuments, artifacts, and cultural and historical data from archeology is one of the paramount tasks of historical dialectology, because in the present-day world not only are new archeological finds from very ancient times often discovered, but also new opportunities for scientific analyses emerge that could be linked to the linguistic material. Most often, this is applicable in the field of studies of the lexis at a semantic and onomasiological level.

That is why I shall allow myself to remind you here of some important facts about the ancient culture of the Balkans that could leave traces in the language and that therefore represent an important and promising direction of studies.

Fig. 4.1.

Fig. 4.2.

Maps of the Vinca culture – "the Forgotten Old Europe"[4]

As you can see on the maps, the Vinca culture encompassed a region of South Eastern Europe (including mainly the Balkans) that spread on the territory of present-day Serbia, and parts of Romania, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Northern Macedonia, and Greece. Marija Gimbutas (an US archeologist of Lithuanian descent) calls this civilisation "Old Europe" Gimbutas (1991)[5].

Fig. 5.

Typical clay figurines from the Vinca culture

For example, the anthropomorphic figurines spread throughout the entire region stir an interest. In some papers, the similarities among these plastic representations of man from various regions are being explained with peculiarities of the prehistoric anthropomorphic plastic arts, and not as a consequence of shared traditions in authorship or borrowing of features Stoyanova / Стоянова (2017)[6].

However, it has to be noted that such anthropomorphic figurines have also been unearthed in cultural archeological monuments from Varna and Durankulak

[4] https://gobio.boyanaacademy.com/1200/11/17/културата-винча-забравената-стара-ев/; https://bg.wikipedia.org/wiki/Винчанска_култура/

[5] https://bg.wikipedia.org/wiki/Мария_Гимбутас

[6]https://www.academia.edu/50152172/ПРАИСТОРИЧЕСКА_АНТРОПОМОРФНА_ПЛАСТИКА_ПРОЕКЦИИ_В_БЪЛГАРСКАТА_СКУЛПТУРА_Втора_част_Part_2

in Bulgaria.

Fig. 6. Anthropomorphic figurine, ceramic. Found at the ports of Varna-west on the southern shore of Lake Varna - 4500-4200 BC.

What is of importance to linguistics is the fact that beside the anthropomorphic figurines, the oldest signs that can be defined as a form of writing were also found in Vinca. Marija Gimbutas has called this script "the language of the Goddess-Mother" Gimbutas (1989).

The signs found on utensils and ceramic figurines from the Vinca culture are similar to the ones on the tablet from Gradeshnitsa, Vratsa region, and the seal from Karanovo, Sliven region, as well as on other such finds on the territory of Bulgaria. Some researchers suppose that even the most complicated examples of this writing are not "texts", since what has been written is too brief to describe a story or a historical event. They could be simply a way of decoration, magical formulae, maps of the starry sky, or some other kind of depictions and symbols. And yet, this is one more aspect of research that shows that it is worth that linguists gives attention to the culture of "Old Europe" that originated in the Balkans.

Today it is widely known that the Varna culture is the first known civilisation to date, which is even older than the Vinca culture. There, the earliest gold finds in the world have been discovered. At the same time, this culture had not been isolated either, and it has been linked to the findings in Durankulak as the most representative prehistoric archeological site along the Western Black Sea coast[7].

For their part, the findings in Durankulak are part of the Hamangia culture (Roman. *Cultura Hamangia*) – an archeological culture of sedentary agricultural tribes. It spread over 5500 – 4600 B.C. on the territory of Dobrudzha, from the delta of the Danube (today in Romania) to the valley of the Kamchia River (today in Bulgaria). The village of Hamangia is located near Babadag, Tulcea region, where the first discovery of a settlement of this culture's carriers was found.

[7] https://bg.wikipedia.org/wiki/Хаманджия_(култура)

Fig. 7. A small terracotta figurine from Cernavoda – "The Thinker" (a man sitting on a chair and his wife), 5000 – 4600 B.C., Constanța Museum of History.

According to Romanian sources: Cernavodă, Constanța, Dobrogea, România (Gr. Ἀξιούπολις, Bulg. Черна вода, Turk. Boğazköy)[8].

The oldest testimonies to this culture in Bulgaria have been found in the Blatnitsa settlement, Lake Durankulak. In all likelihood, the production of salt along the western coast of the Black Sea and in the region of Provadia that led to the development of settlements with a sedentary way of life about 5200 years B.C. has played a major role in the region's economic and cultural development. Prior to their settlement in the vicinity of the salt-pans, the traces of the local settlers can be tracked near Shabla, in the Bolata locality near cape Kaliakra, in Kavarna, Balchik, the village of Bozhurets, the Adata locality, the village of Odartsi, the entry to the Bay of Varna, and the Varna II and Varna I necropoliss[9].

Moreover, in 1970-1974, during the exploration of the Ovcharovo and Polyanitsa settlement mounds, Targovishte region, another new culture was discovered, whose presence in the examined period in Northeastern Bulgaria ruled out the migration of a population that had come from beyond the Danube. The explorations in Durankulak have revealed proximity with the culture of Kukuteni and Tripolie – a culture that existed more than 6000 years ago on the territory of present-day Eastern Europe in Moldova, Romania and Ukraine.

In connection with the linguistic research, we are going to point out not only the tablets and the bottoms of utensils with signs on them from the area of Gradeshnitsa, Vratsa region, and a number of other pictograms from Bulgaria that precede chronologically those from Gradeshnitsa – the signs from Kurilo, Usoeto, Kaloyanovets, etc. Todorova / Тодорова (1986). Except for the pictograms from Gradeshnitsa, the clay pintadera seal from Karanovo that its discoverers dated back to the Late Eneolithic period (4000 B.C.) – the Kodzhadermen-Gumelnița-Karanovo VI culture – also enjoys certain popularity.

Fig. 8. A tablet with a pictogram from Gradeshnitsa (previously Gradishnitsa), Vratsa region, Northwestern Bulgaria.

The link between the ancient pictograms and dialectology can be illustrated with examples from a study on the names of *ечемик* [echemik] (barley) in the Slavic languages and in the Bulgarian language. This lexeme names a cultivated plant that is traditional to the European livelihood and reflects a number of significant

[8] https://ro.wikipedia.org/wiki/Cernavodă

[9] https://bg.wikipedia.org/wiki Каменно-медна_епоха_в_България

linguistic peculiarities on various levels. The names in the Slavic world reflect unity to a great extent (cf. All-Slavic Linguistic Atlas 2012: map No 46), but their phonetic and word-formation peculiarities, as well as their etymology raise a number of questions. The variants ѧчьмень, ѧчьмы, *ечемен, ечем, ечемик* are associated in their motivation with the characteristic trait of the "plant's curved shape with a ripe ear" Antonova/Антонова (2021: 224-238). I will briefly point out here that the root of the lexeme in the Slavic languages is related to an Indo-European root **ank-* 'to bend', because the barley's ripe ears are curved – bent BER (1979: 517). I turned my attention to the idea of the plant reflected in the ancient signs preserved in various inscriptions to seek confirmation of this etymology. So I can cite as an example the Egyptian hieroglyph with the meaning of *barley* – , that obviously does not represent a similar idea as a characteristic sign of the lexeme *barley* – the name of a culture that was extremely popular with the Egyptian civilisation, to which attests an ancient inscription about *monthly rations of barley* from 2350 B.C.

Fig. 9. A clay tablet with inscriptions for *barley* 3300BC-3100BC, British Museum, London

In my opinion, the justification of the name comes rather from the large, rough and thorny awns, as well as the rough protective casing (the chaff) of the grain of the barley plant – compare the meanings "hook, nail, thorn, anchor, (ship's) rope loop'. Thus considered, the quoted examples could be associated with Cypriot Greek *ἀκοστή*, which has been cited in the etymological dictionary, but has been rejected by some linguists, and with the Latin *acus* 'needle', i.e. 'awn, chaff' (Fasmer / Фасмер, Т. 4, 1973: 571-572). This comes to show that work on dialectology can be related to the findings of ancient paleography when clarifying the history of lexemes representing names of phenomena inherited from the Antiquity.

Thus, we could combine data on historical finds along the western coast of the Black Sea, linking them with data from historical dialectology and linguistic geography. We could add to what has been noted so far the Kodzhadermen culture in Northeastern Bulgaria and the Gumelnița culture in Muntenia, which is part of the large complex of Eastern Balkan Late Chalcolithic period cultures Kodzhadermen-Gumelnita-Karanovo VI (part of the Karanovo settlement mound in Thrace, municipality of Nova Zagora, Sliven region, Southeastern Bulgaria), can be related to the findings in Varna region[10].

10 https://bg.wikipedia.org/wiki Карановo_VI

Fig. 10. Map of ethnic cultures related to the Varna culture, including the Bolgrad-Aldeni-Ukraine cultures

According to the data from the archeological explorations in Northeastern Bulgaria, toward the end of the Middle and the first stage of the Late Eneolithic period population from Dobrudzha and the Black Sea coast migrated to the north of the Danube into South Bessarabia, where they created the Bolgrad culture.

The civilisation in Kukuteni-Tripolie, which flourished during the 5500-2750 B.C. period on the territory of present-day Romania, Moldova, and Ukraine, has been associated with the ancient culture from the region of Varna and Durankulak. That society built the largest for that time period Late Neolithic settlements[11].

Fig. 11. Cucuteni-Tripolie was a Neolithic culture that flourished in the period 5500-2750 BC. on the territory of today's Romania, Moldova and Ukraine

11 https://izcheznalite-civilizacii.free.bg/kukuteni.html; https://bg.wikipedia.org/wiki/ Каменно-медна_епоха_в_България.

The presence of an ancient link among the cultures of the Western Black Sea coast, Ukraine and Ural is of particular interest to Bulgarian linguistics, since it has been known that some of our forefathers – the Proto-Bulgarians – populated areas in the proximity of those regions. It is a fact that besides the archeological evidence of cultural links, a variety of linguistic and dialectological researches can be pointed out in that regard – compare for instance the article (Fedyunova / Федюнёва 2014).

The author of the article examines lexemes defined as "Bulgarianisms", according to a number of quoted researchers. Here is what she writes:

Здесь важно и, несмотря навсе „но", остаётся значимым то, что булгаризмов в коми-зырянскихдиалектах на порядок меньше, чем в удмуртском языке, а в комипермяцких диалектах – как минимум в полтора раза больше, чем вкоми-зырянских [Напольских, 2006, 110].

…

Такие заимствования, несомненно, были. Они могли проникать и распространятся по всей территории пермского языкового континуума, причем довольно долго, вплоть до падения Волжской Булгарии и даже дольше. Однако идентификация их достаточно сложна, чтобывыделить этот пласт без специального исследования."

…

Усвоение ранних булгаризмов происходило, надо полагать, сперва левобережными удмуртами, затем эти булгаризмы постепен- но перекидывались к основной группе удмуртов, живших на правом берегу Камы, и взяли курс на север: пройдя всю территорию про- живания удмуртов, они проникли в среду коми населения…». Бул- гаризмы перестали поступать в коми язык только после того, как в конце XI – нач. XII вв. коми установили достаточно прочные связи с русским населением и в коми язык стали активно проникать русизмы [Насибуллин, 1992, 85, 87]."

…

По свидетельству археологов торгово-экономические связи Перми Вычегодской с Волжской Булгарией были достаточно длительными и интенсивными. Об этом свидетельствует тот факт, что булгарский импорт XI-XIII вв. обнаружен на 16 памятниках из 33 известных в настоящее время. [Савельева, Королев, 2012, 89]. Хотя отношения Перми Вычегодской с Волжской Булгарией ограничивались торговлей (булгарские древности представлены, в основном, ювелирными украшениями из серебра и бронзы, которые, очевидно, обменивались на пушнину), они предполагают языковые контакты и, соответственно, заимствование лексики."

Relatively less attention is given to the contacts between Balkan languages and the languages of Northern Africa and the Middle East, when researching the history of their commonality and difference. The peoples of the Balkans had practically contacts by land with the peoples of those geographical regions both during the Paleo-Balkan period, and the Middle Ages and the Revival period. Thus for example interesting are the conclusions of Trubachev, who dwells on the possibility of the transmission of agricultural terminology from the rich Asian

regions to the north across the Bosphorus, which necessarily includes the territory of the Balkans:

Передаточную роль при продвижении сельскохозяйственных культур из благодатных стран Передней Азии к северу, как и в других случаях, прекрасно выполнял европейско-азиатский мост Босфора. Видимо, оправданно мнение, что более северные германцы вначале не имели *ржи* (ясторфская культура) и получили ее уже от славян, возможно, вместе с разобранным выше названием. Trubachov / Трубачёв (1991: 286).

Usually the Slavic name of r*ye* is associated with the forms known in Germanic languages. But according to Trubachov: the Slavic name of *rye* – **rъžъ*, originating from – **rъ-g, *ru-g-* is related to the verbal root meaning 'to tear'. The thought of such an etymology, according to him, is suggested by the numerous lexemes naming *rye* as 'tearing', noted in the languages of Iran and Afghanistan and in generaly in the movement of *rye* to the north and the transition from a weed to a useful cultivated plant.

The lexeme in the Slavic languages, which is usually identified with lexemes in the Germanic and Baltic languages BER (Vol. VI, 2002: 363-364); Fasmer / Фасмер (1971: 493-494), but it differs from them in the presence of a palatalized final consonant *ž < g* in the root – cf. Lithuanian *rugỹs*, ancient Prussian *rugis*, ancient Icelandic *rugr*, Old Saxon *roggo*, Anglo-Saxon *Rugas*, etc.

Also in relation to the name *ръж* (rye) we must special attention deserves the secondary denomination motivated by the notion *wealth, abundance*. Such is the denomination – *gabona* < Old. Bulg.//Old. Sl. ГОБИНО Antonova (2018). It is widespread as a borrowing, according to the material of ALE, from the South Slavic Languages in Hungarian dialects: Hung. < Sl. g'ɔbon' +gabona+ 28.5e/550-552; g'ɔbonɔ +gabona+ 11.0/003-009, 021, 024, 026.

According to the etymological dictionary of the Hungarian language *gabona* –'rye, mixed grain' is from South Slavic – *gobino* 'wheat type, spelled'; in Rus. *gobino* 'abundance, wealth' < Got. *gobein* 'rich harvest' (EWU 1993). In Old Bulgarian texts, use of the lexeme ГОБИНО meaning 'wealth, opulence, material well-being' has been observed – cf. in Old. Bulg. dictionary: **алчѫштиихъ въ поустыни до сытости кръмими бѣахѫ, а они въ гобинѣ вѣры, гладомъ невѣрствие мърѣахѫ** (Stb. r. Vol. 1, 1999: 351) – 'the starving people in the desert were fed to repletion, and those, believing in opulence, died of the hunger of unbelief'. Such a semantic association between the words, meaning the names of the main food and the word meaning property was already shown in Bulgarian – cf. *хляб* (bread) and *мъка* (sorrow, moil; estate, property usually acquired with hard work – RBE, Vol. 9, 1998: 801-802).

According to B. Tsonev nouns **гобина, гобьзь** and the verbe **огобзити сѧ,** containing root, meaning 'abundance', are derived from Gothic *gabigs* with the same meaning, when *ga-* has passed into Slavic languages in *го-* Tsonev / Цонев (1984, Vol. 2: 321).

In the vocabulary of the Slavic languages can be mentioned parallels such as *габино: gobino* 'triticum spelta L.'; *gobini* 'big breads, which for Božic (Christmas) are decorated with a laurel wrist and put on the table'; *gobina* 'garland' – in Croatian; *gobinj* 'garlands' in Middle Dalmatia. The lexemes *ogób, ogob* 'rye' in Avar and Andi and Nakh-Daghestanian languages, may be also added to them. These appearances pose the question of the presence of traces of the role of proto-Bulgarian for the transfer of parallels from the eastern languages to the territory of the South Slavic linguistic continuum. Here, connection to the assumption about transfer of *rye* as a cereal crop from the regions of Caucasus via the territory of Ukraine and Hungary to the lands of the peoples in Central Europe is also found.

Despite the opportunities of discovering important links among the Slavic languages in the Balkans and the languages of the Middle East in some of the names for *rye*, similar peculiarities have been discovered in the names for the domestic animals *dog* and *cat*. The *dog* has been considered the first animal to be domesticated by man to help with the hunting and the protection of the farms. The *domestic cat* was next, and it too had lived alongside man since the earliest Antiquity because of its ability to hunt rodents and small pests on the grains Antonova (2021/a). I will briefly recall here that the *dog* is a mammal subspecies of the wolf – *Canis lupus*, domesticated already since the dawn of the humanity. In ancient Egypt, the god of the afterlife, Anubis (Inpu) was one of the most powerful deities. This cult was also maintained in Rome. Known also are the Thracian horsemen always accompanied by their *dogs* – e.g. the Madara Horseman about whom there is a speculation that it represents an image of a Bulgarian khan.

Fig. 12.1. Thracian horsemen

Fig. 12.2. The Madara Horseman

On the map for denomination of *dog* in ALE, Vol. V, the wide spread of names that have emerged on onomatopoeic basis is noted Kalman (1997: ALE, Vol I, fasc. V, k. N 5; Commentaires: 141-146). Among them are the denominations with

a root *kut-*, *kuč-*. According to B. Kalman – author of this map and the comment to it, these denominations are spread among peoples between which no cultural, historical or linguistic connection is found – cf. map I.51, QI-089: Finno-Ugric (6.1 – *kutya*, 6.5.1 – *kučapi*), Slavic (6.2: 6.2.1. Bulgarian, Macedonian, Serbian, Croatian *kuče*; 6.2.2. Serbian, Croatian *kućak, kučak*; 6.3.1. Ukrainian *kotjuha*; 6.4.1. Serbian and Croatian *ćuko* – with metathesis; 6.4.2. *cucak*), Ossetic (6.6.1. Ossetic *kuydz, kuy*). In the comment to the map, Kalman notes that denominations with a root ***kos-*, which is also from an onomatopoeic stem, are also recorded in Catalan and Occitan (cf. on the map 8. *kos* on the east coast of Spain and in the Pyrenees – along the border with South France). Onomatopoeias undoubtedly represent one essential and most easily applied motivation during the emergence of the denominations for animals in ancient languages, which naturally creates a basis for common peculiarities between them. This type of motivation is also examined by Trubachyov in whom we find a description of the roots *kut-, kuč-, kuc-* from which denominations for naming young (newborn) animals are formed Трубачёв / Trubachev (1960: 25).

In the modern Bulgarian language, the denomination *котùло* [kotilo] 'litter' – formed from root *kot-*, related to *котка* [kotka] 'cat' – for exapel means 'A place in which animals breed' (https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/ котило/). Here are some usages: *Какво е средното количество кученца в котилото?* – ''What is the average number of puppies in a litter?'[12]; *Нормално ли е да има едно кученце в котило?*' – 'Is it normal to have one puppy in a litter?'[13]; *Среден размер на котилото* – 'The average size of a litter'[14]; *Годишно женската може да роди два пъти с по едно до шест малки в котилото* – 'Annually, the female can give birth twice of one to six puppies in a litter – when we speak about otters'[15]; *Бременността продължава повече от 5 месеца, а броят на малките в котилото е 4-8* – 'The pregnancy lasts for more than 5 months, and the number of puppies in a litter is 4-8 – when we speak about polecats'[16]. These usages are explicable, keeping in mind the fact that the cited animals belong to the Feliformia and Caniformia species of the Carnivora suborder. Actually the name *котило* – 'A place in which animals breed' shows the common motivation for denomination of newborn small carnivores, some of which, notably the *dog* and *cat*, are domesticated today.

The link among the words for *dog* and *cat* in the Basque language and some of the names for these two animals in dialects in the Middle East has been confirmed in papers dedicated to the Basque language – compare, in Basque: root *k'at, cat* *gatu…, *k'et'u*, Khwarshi *k'it'u*; Batsbi *k'uyt'i* etc. – cf. (gloss) Basque North Caucasian Proto-North Caucasian – Notes 'puppy'; Batsbi *k'ats'(e-)* 'puppy', Chechen *k'ēza*, Ingush *k'aza* id. Bzt, R) *xakur, xakhur* …; *cat* *gatu Archi, Tabasaran *gatu* 'cat', Rutul *gät*, Kryz *gäč*; Dargi *gata ~ k:ata*; Lak *č:itu*; Tsezi, Hinukh *k'et'u*, Khwarshi *k'it'u*; Batsbi *k'uyt'i-*; Avar *kéto*, Andi *gedu*, Chamali -

12 https://midogguide.com/bg/dog-breeds/what-is-the-average-amount-of-puppies-in-a-litter.html
13 https://midogguide.com/diseases/is-it-normal-to-have-one-puppy-in-a-litter.html
14 https://bul.ekolss.com/otter
15 https://bg.wikipedia.org/wiki/Азиатска_късоноктеста_видра
16 https://bg.wikipedia.org/wiki/ Черен_пор

ǯedu; Ubykh *ǵat'ə*, Kabardian *-ǯaduw* 'cat', etc. *gə̄tu(yV) ~ *gə̄ṭ u(yV) 'cat' Basque (BN-arc) *gatu* (1657) 'cat' (domestic), (AN-Esteribar, Azk, R, Sal) *gatu*, (BN, L) *gathu*, (Z) *gáthü*, (A) *katu*, (B, G, AN, L) *katu*, (AN-Lezaka, Bzt) *kattu* /kaťu/, (B-Markina) *kato* id. **(**Bengston 2017: 202, 348, 349).

The same work on the Basque language questions the Latin origin of the word – compare: "This word has usually been considered a loan from Latin *cat(t)um* (so EDB, etc.), but the story may have been more complex". However, according to Charles Videgain, our colleague from the ALE team, the main lexeme for naming cat in the Basque language is *katu, gatu* (more widespread, from Roman age) from Lat. *cattu* Trask (1997), Morvan.

The reason for the African influence in the spread of the cultural phenomenon *domestic cat* and possibly of its denomination in Europe may be rooted in the borrowings among the ancient civilizations of Rome and of Egypt. To them, the harvest of cereals was of vital importance. The *cat* as a hunter of rodents took quite logically its place as a keeper of the prosperity in the home and was even deified in the Egyptian temples, with it being considered as an earthly reincarnation of the goddess Bastet. If judging by the place of agriculture and the growing of cereals in the daily living of our ancient ancestors on the Balkan Peninsula, the Thracians, who were under the direct influence of Rome and in all probability also in contacts with the civilization of Egypt, it may be supposed that the *cat* had a similar place in their culture, too. This fact must be taken into account when tracking the widespread use of cat names associated with the root *cat-//kat-* in Eastern Europe. Blažek (1992a https://www.nytimes.com/2007/06/29/science/29cat.html?_r=0) suggests a possibility that the direction of borrowing may have been Berber **qattus* > Latin *cat(t)us*, rather than the reverse. Between eastern Bsq *gat(h)u* vs. western *katu* it is difficult to securely posit initial **g* or **k* (note also the same variation in NC) – (Bengtson 2017: 349). There are zoogeographical and cultural-historical considerations showing an African origin, as well as attempts at comparing with Nubian kadīs. The material in ALE confirmes the Berber form in Malta – cf.: 06.2. Spain – Catalan – *gata*; 08.0 France – Gallo-Roman *chatte*; Occ. *gata*; 08.5. France Italian. *gatta*; 20.0 Portugal *gata;* 14.0 Italy; 25.0 Switzerland gˈa□a; 08.7 France Breton. *Kazez*. Cognate words are also found in Greek: 10.0 Greece *ɣˈata*; 30.0 Cyprus – Greek *kátta* 16.0 Malta *qattusa* (ALE). 16.0 Malta *qattusa* < forme locale: (Berber) *ʔattuːs+a.*

So when tracking the spread of the denominations for *dog* and *cat* examined here, it is important to note the special place that the languages of the peoples taking central position among the eastern cultures, the culture of ancient Egypt and the West-European culture strongly influenced by the ancient Rome take. In this regard are interesting and some studies dedicated to the investigation of the Proto-Bulgarian origin of the word meaning 'dog' (Боев / Boev 1970; Антонова / Antonova 2017). According to Em. Boev the analysis of the Caucasian names shows that the word *куче* [kuche] in the Bulgarian language was inherited from the Proto-Bulgarians or the Cumans, and has become synonymous with the Slavic *pse*. The drop of the final *-к* gives Em. Boev reason to suppose with a greater degree of certainty that the word was inherited from the Proto-Bulgarian language (Boev / Боев 1970). As regards the opportunity for drawing parallels within the culture and the language of the Bulgarians and the Finno-Ugric peoples, despite the issue discussed here about the

root *куч-* [kuch-] and the above-mentioned article about the "Bulgarianisms" in languages and dialects in the Ural and Perm regions, I would like to state an interesting fact about the traditional clothing that I came across, while researching the issue. The traditional clothing of the Udmurt people[17].

Fig. 13. Traditional female costume of the Udmurts

This similarity in the traditional female costume could be coincidental or due to a number of reasons, but it is likely that one of those reasons is rooted in cultural interaction. The map of the names for *dog* with the root *куч-* [kuch-] allows seeing the regions, where a similar name has been spread, regardless of the explanation of its origin: an issue that has been dealt with extensively in the Bulgarian Dictionary of Etymologies and in other studies. Thus, according to the data from ALE and other sources indicated here, we could summarize that the root **kos-* is widespread in dialects of Eastern European languages (mainly the Caucasus region), in Finno-Ugric, in Bulgarian and some others South Slavic languages, and in the languages from Western Europe .

The names for *dog* and *cat* are denominations with roots or suffixes of onomatopoeic origin. This type of denominations have wide spread in the motivation of the denominations for animals. Nevertheless, we also have to specially the one hand, the location of the Balkan Peninsula suggests the inheritance of some features of the language of the ancient local population, especially when it comes to the names of realities associated with ancient life. On the other hand, some of the peoples who settled in the same place, probably in a later period, and above all the proto-Bulgarians, made a connection with the eastern cultures in their migration. They are the ones who, travelling from east to west – from Caucasus via present-day Ukraine and Hungary even to Western Europe (it is known that they reached the Apennines). Establishing a state in contact with the heirs of the Thracians and Greeks civilizations, the Proto-Bulgarians could adopted and spread their cultural traditions and language peculiarities. That is exactly why the denomination *куче* 'dog', in the presence of the all-Slavic *pse,* is characteristic of the Bulgarian language, with the two lexemes being often used as synonyms both in the dialects and in the literary language. At the same time, however, the Bulgarian trace may be also sought in them

17 https://fr.wikipedia.org/wiki/Oudmourtes

not only because of the movement of the Proto-Bulgarians in the Western Europe, but also because of the Bogomil movement from the era of the Middle Ages.

I hope that by recalling the facts about the ancient culture in the Balkans and the examples of its traces that we could discover in separate linguistic facts, dialect words and forms, I have managed to demonstrate that the research in the field of historical dialectology is extremely important and promising. Alongside that I would like to place the research in the field of linguogeography. In fact, as we have seen, the two are closely interlinked, and are related to the research in the field of comparative linguistics, especially among communities, such as those of the Balkan and Slavic languages.

3. Linguogeography in modern dialectology

Linguogeography enjoys a strong development in Bulgaria under the guidance of Prof. St. Stoykov. In the more recent *Atlas of Bulgarian Dialects_ Generalizing Volumes (BDA. GV)*, compiled under the supervision of Prof. Iv. Kochev, the principle of mapping has been applied, which is closely connected to the historical interpretation of phenomena. But, the maps themselves and, moreover, the commentaries that accompany them often neglect some of the details – for instance, when dealing with less widely spread phenomena. When compiling supranational dialect atlases, such as *All-Slavic Linguistic Atlas = ASLA, Atlas Linguarum Europae = ALE,* etc., in order to reflect the phenomena relevant to a certain group of languages above all, the sites that are included from each language are reduced at the onset of the establishment of the network of settlements. Thus, prerequisites are created for limitation of the represented dialect phenomena. Digital methods of mapping were applied with the help of the Geography Information System (GIS) developed by the Esri Bulgaria company in the "Linguogeographic study of the interconnection between the Bulgarian and the European dialect lexis" developed by the Section on Bulgarian dialectology and linguogeography in the Institute for Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences in cooperation with our colleagues corresponding member of the Romanian Academy Dr. Nikolae Saramandu and Prof. Dr. Manuela Nevaci from the Institute of Linguistics of the Romanian Academy. The maps created during the implementation of the project allow reflecting an unlimited number of sites based on the available databases. That naturally leads to reflecting a greater number of dialect peculiarities and better opportunities for establishing the similarities and the differences among dialects within the same language and for comparisons with the data from the dialects of other languages. The application of digital mapping allows creating two types of maps of the studied phenomena: based on settlement sites and on the areas of distribution of the phenomena Antonova / Антонова (2021/b).

Fig. 14. The *barley* map "Linguogeographic study of the interconnection between Bulgarian and European dialect lexis"[18] – along the network of points

Fig. 15. The *barley* map "Linguogeographic study of the interconnection between Bulgarian and European dialect lexis"[19] – according to the area of the phenomena

Respecting the basic characteristics of the signs used in the map legends of the sites creates a version to reflect the phenomena by areas, as in the BDA.GV:

Besides tracing the series of lexical, word-formation and phonetic phenomena, digital maps give opportunities to point out in a separate version of the maps additional criteria that are important for the respective lexeme – compare with the names for *barley:*

Table 1. Names for *barley* (digital version with visualisation based on additional criteria)

	Origin as criterion (2 areas are formed) red//blue	Word-formation as criterion (3 areas) dark red//brown//blue
йечъм	Domestic origin	No suffix

[18] https://www.lexicalgeolinguistic.org/Dialects/
[19] https://www.lexicalgeolinguistic.org/Dialects/

йечмен, ичмен	Domestic origin	Suffix *-ен*
йъчмен	Domestic origin	Suffix *-ен*
йачмен	Domestic origin	Suffix *-ен*
йочмен	Domestic origin	Suffix *-ен*
ечимен	Domestic origin	Suffix *-ен*
чумен	Domestic origin	Suffix *-ен*
ечемик, ечимик	Domestic origin	Suffix *-ик*
ечумик, ичумик	Domestic origin	Suffix *-ик*
очумик, учумик, йучумик	Domestic origin	Suffix *-ик*
йъчмък	Domestic origin	Suffix *-ик*
ечмик	Domestic origin	Suffix *-ик*
арпа	Loan = Other phenomenon (*BDA. GV*)	

Absence (lack) of material

Thus, during the implementation of the "Linguogeographic study of the interconnection between Bulgarian and European dialect lexis" project maps were created that used the maps from the regional volumes of the Atlas of Bulgarian Dialects (BDA), the archive of BDA (archival maps and cards), but the idea was to preserve the key principles of mapping, so as not to break the link among the maps. However, these maps are trying to present the lexemes by shedding light on their peculiarities on a number of levels – lexical, morphological, phonetic – in order to be compared to the dialect lexemes of the languages of Europe.

The implementation of that type of study is timely for the delineating the place of Bulgarian dialect lexis in the context of the various processes of convergence (unification) and divergence (distinction) that are reflected in the lexis of the languages of Europe. When mapping, the new technologies allow for the leadership position of the analysis of the dialect material, and not the network of sites fixed beforehand.

The opportunities provided by digital linguogeography mainly in the field of visualisation not only of the dialect facts, but also of their visual interpretation, including their coupling with data from ethnic culture are being used in other studies of the Section on Bulgarian Dialectology: The Map of the Dialect Division of the Bulgarian Language (published on the website of the Institute for Bulgarian Language in two versions: an initial and an updated one):

https://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/;
https://ibl.bas.bg/nova_dialektna_karta/ and Interactive Culinary Map of the Bulgarian Linguistic Territory: https://kulinar.ibl.bas.bg/.

As an example of the current studies in the field of dialectology, we can give the collection „Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu", Alessandria, Edizioni dell'Orso. 2021. In includes articles dedicated to linguogeography, which is natural keeping in mind the leading position of our colleagues from Romania in the Atlas Linguarum Europae, their work on the Romance Linguistic Atlas, their outstanding achievements in the mapping of the dialect peculiarities of the Aromanian dialects, etc. – compare the articles "Romanian Geolinguistics in the Digital Era" (pp. 161 - 174); the study on the differences between Aromanian and Dacoromanian based on ALAR data – (pp. 259-280). Of particular interest is the article "Correlation between Linguistic Differentiation and Geographical Distance in the Basque Language" (pp. 127-140), in which with the help of a computer programme the dialect differences and the geographical distance are discussed, considering the differences in the geographical relief and correlations between centre and periphery as in other languages. The merits of the Atlas Linguarum Europae, which is a feat achieved by an international team of researchers before the study of the diversity of dialects in the languages of the European continent, have already been mentioned. I would only briefly like to mention that in the latest volumes of the Atlas a completely digital way of mapping has been applied.

Without doubt, the same potential carries the Atlante Linguistico Mediterraneo (ALM) project, which also applies a digital way of storing and processing of the information[20].

The studies carried out by the collective of the All-Slavic Linguistic Atlas are also extremely important and timely for the shedding of light on the issue of the distribution of the dialect phenomena in the Slavic languages in a historical and comparative aspect[21].

The latest volume of the *Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА/ ASLA). Серия Лексико-словообразовательная.* Выпуск 12. Личные черты человека. Москва. Санкт-Петербург 2020 (All-Slavic Linguistic Atlas. Lexico-morphological series. Volume 12. Man's Personal Traits. Moscow. St. Petersburg 2020) is dedicated to the linguogeographic study of the spiritual culture of the Slavic peoples related to ideas of man and his characteristic features. The atlas uses digital mapping too. It includes not only illustrative, but also interpretative maps linked to issues about the Personal human traits (Вопросник 1965: 63, Questionnaire). These maps reveal that despite the Pra-Slavic nature of the lexemes selected for mapping, there is no territorial unity in their distribution in the Slavic dialects. Overall, the lexemes that enjoy an "all-Slavic" distribution are not that many. Far more numerous are the lexemes that are localised in the dialects of the three Slavic groups: Western, Southern, and Eastern. In that sense, the Atlas corrects the notion about the proximity of the Slavic languages at the dialect level. As an example the area of the lexeme *doBr-o* (good, well) map LSl 1940 'хорошо' (for instance, работает), which is

20 https://alm.cini.it/
21 https://www.slavatlas.org/

widely distributed in the northern share of the Slavic languages, but has limited areas in the southern Slavic languages – compare in Northern Macedonia and in Bulgaria the lexemes **(xub)-Av-o** and *(xar)-ьn-o* are its competitors. ASLA states that in Bulgaria and in Northern Macedonia the lexeme *kras-ьn-Ъ* map Sl 1931 ‘красивый’ (beautiful) is absent, but due to the limitation of the dialect material it has worked with, there is no mention of the morphological variants *крàсен*, noted in the regions of Sofia, Petrich, Gotse Delchev, and Kostur, of which many derivatives are known. The derivative *красàт*, with the meaning of “slightly sour” (Banat, Blagoevgrad region, Gotse Delchev region, Smolyan region, Thessaloniki region, Chepin region) is of interest. There is no mention of the lexeme *пристал*, noted in Gora (Albania and Kosovo), as well as in Southeastern Bulgaria – the Thracian, Rhodopean and Strandzhan dialects, either. Neither are other closer or more distant synonyms, such as *камàтен* and *личен,* mentioned. All of that is due to the problem about the limited number of sites studied in the supranational atlases that we already discussed. At the same time, ASLA does not reflect the possibility that the lexeme *хубав* be explained with interlinguistic evolution, as such a hypothesis already exists, but instead presents only the idea that it is a loan from Persian via Turkish, given that the same dictionary maintains that the lexeme in question has been spread in Croatian, Bosnian, Serbian, Czech, Slovakian, Polish, Ukrainian, and Russian dialects. P. Dobrev has included the adjective *хубав* (‘beautiful, good-looking’) in the list of words inherited from Proto-Bulgarian because of its wide distribution on the territory considered the motherland of Proto-Bulgarians (Dobrev / Добрев 1995: 133).

ASLA draws the conclusion that the dialect differentiation in Southern Slavic and Western Slavic languages is more parceled and mosaic-like, whereas in Eastern Slavic languages the picture is more homogeneous. In my opinion, many traces of an old community can be found on the territory of the Southern Slavic languages, albeit with mosaic-like distribution, which had already been mentioned in this paper.

4. Other current topics in dialectology

In the „Ex Oriente lux in honorem Nicolae Saramandu“ collection we find articles dedicated to the issues of the unity of the national languages and their dialects – a problem that is of actual pertinence to any language – compare for instance for Romanian *Brâncuş, Grigore Unitatea limbii române în concepţia Lui Ciparu* (pp. 51-58). Of course, the collection contains various other publications dedicated to issues about the dialect differences and the description of certain dialects at various linguistic levels – for example, morphology, word formation, lexis and phraseology, etc. There one can find publications on onomastics, toponymics and folklore, related to dialect peculiarities of the linguistic forms, which proves once again the excellent opportunities that dialectology offers for interdisciplinary research.

The works dedicated to the history of linguistic studies, such as presentations of archives and journals of dialectological expeditions are certainly of significance to contemporary science.

The studies dedicated to the digital corpuses for dialect material (Corpus adnotat morfosintactic, META-NET, pp. 141- 160) are particularly timely and

important for the popularisation and the experience with the exchange of the state-of-the-art scientific methods of research.

Last but not least, the task of didactic tools for the learning of regional languages, such as the textbook for learning Aromanian written by Prof. N. Saramandu, falls into the scope of dialectologists (pp. 435-443). The Bulgarian dialectology faces similar problems – for instance, when new up-to-date textbooks need to be created for the learning of the regional language of the Banat Bulgarians.

5. Conclusions

The overview of the contemporary trends in dialectological research allows us to draw the conclusion that the studies on historical dialectology and linguogeography are especially needed. Of course, any study of the dialect peculiarities at various linguistic levels is an important contribution to the expansion of the current knowledge about languages, which are the principal carrier of our culture and our knowledge of the world. Last but not least, we need to point out the significance of dialectology for the drafting of textbooks and learning materials for those regional dialects which have naturally developed their own literary norms. In conclusion, we have to highlight the fact that dialectology is one of the many directions in linguistics that provides extremely broad opportunities for interdisciplinary research of utmost importance not only to linguistics, but to society in general.

Bibliography:

ALE = Atlas Linguarum Europae. Introduction, Assen: Van Gorcum, 1975; First Questionnaire, Assen: Van Gorcum, 1976; Atlas Linguarum Europae. Volume I: Cinquième fascicule, Cartes et Commentaires. Roma (Poligrafico), 1997; Volume I: Cinquième fascicule, Cartes linguistiques européennes. Roma (Poligrafico), 1997. Commentaires. https://en.wikipedia.org/wiki/Atlas_Linguarum_Europae

ASLA 2012 = Общославянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 4. Сельское хозяйство. Братислава, 2012. [ASLA//OLA 2012: Obshtoslavyanskiy lingvisticheskiy atlas. Seria leksiko-slovoobrazovatelynaya. Vыpusk 4. Selyskoe hozyaystvo. Bratislava, 2012.]

BDA 1978 = Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Встъпителна част. София, Изд. на БАН. [BDA. OT. VCh: k. № 1: Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Vstapitelna chast. Sofia, Izd. na BAN.]

BDA. GV. 2001 = Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика. (Авт. колектив), София, Книгоизд. къща „Труд”, ISBN 954-90344-1-0. [BDA 2001: Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Ch I – III. Fonetika. Aktsentologia. Leksika. (Avt. kolektiv), Sofia, Knigoizd. kashta „Trud”]

BDA. GV. 2016 = Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. IV. Морфология. (Авт. колектив), София, Изд. на БАН „Проф. М. Дринов“ [BDA 2016: Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Ch. Morfologia. (Avt. kolektiv), Sofia, Izd. na BAN „Prof. M. Drinov“, ISBN 978-954-322-857-7.]

Antonova 2015 = Антонова-Василева, Л. Прилагателни със значение ‘хубав; красивы, хороший, добрый’ в българските диалекти в съпоставка със славянските езици. – В: Діалектологічні студії. 10. Традиції і новаторство. Львів – 2015. 202-211.

[Antonova, L. Prilagatelni sas znachenie 'hubav; krasivы, horoshiy, dobrыy' v balgarskite dialekti v sapostavka sas slavyanskite ezitsi. – V: Dıalektologıchnı studıï. 10. Traditsıï ı novatorstvo. Lyviv].

Antonova 2017 = Антонова-Василева, Л. Мястото на българската диалектна лексика сред диалектната лексика на Европа – В: Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60-годишнината от присъединяването на България към ЮНЕСКО. София: Изд. На БАН „проф. М. Дринов", 223-228. [Antonova-Vaseleva, L. Myastoto na balgarskata dialektna leksika sred dialektnata reksika na Evropa – V: Opazvane na kulturnoto nasledstvo. Idei i praktiki. Po sluchay 60-godishninata ot prisaedinyavaneto na Bulgaria kam YuNESKO. Sofia: Izd. na BAN „Prof. M. Drinov"].

Antonova 2018 = Antonova-Vasileva, L. On Most Specific Denominations for Rye in Dialects of Languages in Europe. – In: Fonetică şi Dialectologie, XXXVII, Institutul de Lingvistică al Academiei Române, 2018, 5-16.

Antonova 2021/a = Antonova-Vasileva, L. Котки 'cats', котараци 'tomcats' and кучета 'dogs' – common peculiarities in the dialectal denominations of some of the most popular domestic animals. – In: Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș (editori). La colonna infinita, 14, Alessandria: Casa editrice universitaria Edizioni dell'Orso, 2021, 119-126.

Antonova 2021/b = Антонова-Василева, Л. Възможностите на дигиталните карти за по-детайлно разглеждане на диалектните явления. От традиционна към интерактивна лингвогеография. – В: Сборник в чест на сто и десетата годишнина от рождението на проф. Ст. Стойков (1912-1969), София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов". 224-238. [Vazmozhnostite na digitalnite karti za po-detaylno razglezhdane na dialektnite yavlenia. Ot traditsionna kam interaktivna lingvogeografia. V: Sbornik v chest na sto i desetata godishnina ot rozhdenieto na prof. St. Stoykov (1912-1969), Sofia: Izd. na BAN „Prof. Marin Drinov"].

Bengtson 2017 = Bengston, J. D. Basque and its Closest Relatives. A New Paradigm. An Updated Study of the Escuaro Caucasian (Vasco-Caucasian) Hypothesis. Association for the Study of Language in Prehistory. Evolution of Human Language Project. Santa Fe Institute. Mother Tongue Press.

BER = Български етимологичен речник. Т. 2, Изд. на БАН. 1979; Т. 3, 1986; Т. 4, 1995 [Balgarski etimologichen rechnik. T. 2, Izd. na BAN. 1979; T. 3, 1986; T. 4, 1995].

Boev 1970 = Боев, Ем. Казахски и български речникови успоредици. – В: Известия на института за български език. 1970, 19, 899-906 [Boev, Em. Kazahski i balgarski rechnikovi usporeditsi. – V: Izvestia na instituta za balgarski ezik. 1970, 19, 899-906].

Detschew 1957 = Detschew, D. Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1957.

Dobrev 1995 = Добрев 1995: Добрев, П. Езикът на аспаруховите българи. Речник и граматика. София: Изд. къща "Огледало", 1995. [Dobrev, P. Ezikat na asparuhovite balgari. Rechnik i gramatika. Sofia: Izd. kashta "Ogledalo",1995.]

Fedenova 2014 = Федюнёва, Г. В. К вопросу о булгарско-пермских взаимоотношениях и их интерпретации по данным лексики. – В: Сборник под ред. на Мызников, Ел. Вопросы уралистики 2014. Научны альманах. Санкт-Петербург „Нестор История". 116-133. [Fedenova, G. V. K voprosu o bulgarsko-permskih vzaimootnosheniyah i ih interpretatsii po dannыm leksiki. – V: Sbornik pod red. na Mыznikov, Elisey Voprosы uralistiki 2014. Nauchnы alymanah. Sankt Peterburg „Nestor –Istoria"].

Garavalova 2020 = Garavalova, Il. The Bulgarian dialect names of the cat. – In: Papers of BAS. Humanities and Social Sciences Vol. 7, 2020, No. 2.

Garavalova 2021 = Garavalova, Il. Analysis of the Slavic linguistic material of the ways of the denomination of the domestic cat, subject to mapping on the onomasiological map

prepared for publishing in ALE – In: Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș (editori). La colonna infinita, 14, Alessandria: Casa editrice universitaria Edizioni dell'Orso, 2021, pp. 541-554.

Georgiev 1957 = Георгиев, Вл. Тракийският език. София, Изд. на БАН, 1957. [Trakiyskiyat ezik. Sofia, Izd. na BAN].

Georgiev 1977 = Георгиев, Вл. Траките и техният език. София, Изд. на БАН. [Trakite i tehniyat ezik. Sofia, Izd. na BAN].

Gimbutas 1989 = Gimbutas, Marija. The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization. San Francisco: Harper & Row. 1989.

Gimbutas 1991 = Gimbutas, M. The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe. San Francisco: Harper. 1991.

Kalman 1997 = Kalman, B. Names for dog. – In: Atlas Linguarum Europae. vol. I, fasc. V. 1997. k. N 5; Commentaires: 141-146.

https://en.wikipedia.org/wiki/Atlas_Linguarum_Europae

MacKendrick 1974 = MacKendrick, P. L. The Dacian Stones Speak. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1974.The University of North Carolina Press, Chapel Hill.

Morvan = Morvan M. Diccionario etimológico vasco. http://projetbabel.org/basque/diccionario.php

REW 1935 = Romanisches Etymologisches Wörterbuh. W. Mayer-Lübke. 3. vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg 1935. Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

SEEL 2021 = Between Separation and Symbiosis (Yaron Matras – editor). Vol. 20. South Eastern European Languages and Cultures in Contact. edited by Sobolev, Andrey N. 2021 Walter de Gruyter Mouton. Boston/Berlin.

Stoyanova 2017 = Стоянова, Д. Праисторическа антропоморфна пластика – проекции в българската култура. София: Изд. „Дона Стоянова“. [Stoyanova, D. Praistoricheska antropomorfna plastika – proektsii v balgarskata kultura. Sofia: Izd. „Dona Stoyanova“].

Todorova 1986 = Тодорова, Х. Каменно-медната епоха в България. София: Наука и изкуство. [Todorova Kh. Kamennomednata Epokha v Blgariia Peto Khiliadole. Sofia: Nauka i izkustvo].

Trask 1997 = Trask R.L. The History of Basque. 1997. Routledge. Taylor & Francis Group.

Trubachev 1960 = Трубачёв О. Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. М., 1960 [Trubachëv, O.N. Proishozhdenie nazvaniy domashnih zhivotnыh v slavyanskih yazikah. M., 1960].

Trubachev 1991 = Трубчёв, О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования**.** М.: Наука. [Trubachëv, O.N. O etnogenez i kulytura drevneyshih slavyan. Lingvisticheskie issledovania. M.: Nauka]

Tsonev 1984 = Цонев, Б. История на българския език. Т. 2. Изд. „Наука и изкуство“, София. [Tsonev, B. Istoria na balgarskia ezik. T. 2. Izd. „Nauka i izkustvo“, Sofia] Phototype edition from 1934.

José Enrique Gargallo Gil

Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans

Geoparemiologia romanza. Detti calendariali e meteorologici[1]

Abstract

La disciplina della geoparemiologia romanza si colloca all'intersezione tra la geolinguistica, la paremiologia e la linguistica romanza. Questo contributo propone un approccio ai detti calendariali e meteorologici dello spazio romanzo, e particolarmente alla loro geovariazione. Si parte dai modelli stabiliti dal progetto ParemioRom (Paremiología romance: refranes meteorolócicos y territorio): dal concetto di tipo paremico o paremiotipo, che permette di osservare orientativamente determinate aree paremiche (come mostra l'Atlante di ParemioRom, APR). Le forme di questo tipo di proverbi possono essere definite da particolari componenti dialettali (ad esempio, singoli tratti fonetici o lessicali) oppure dall'insieme delle unità paremiche corrispondenti. Successivamente si propone un campione di proverbi e detti relativi ad aspetti diversi della meteorologia e della cultura popolari: dai consigli sul vestirsi per prevenire freddi tardivi a un esempio di invocazione raddoppiata a Marzo (il catalano Març març) e un diffuso paremiotipo romanzo che accoglie "montagne col cappello" come indizio predittivo.

Résumé

La discipline intitulée géoparémiologie romane se situe à l'intersection entre la géolinguistique, la parémiologie et la linguistique romane. Cette contribution propose une approche aux dictons calendaires et météorologiques de l'espace roman, et notamment à leur géovariation. On part des modèles établis par le projet ParemioRom (Parémiologie romane : proverbes météorologiques et territoire) : du concept de type parémique ou parémiotype, qui permet d'orienter l'observation vers des aires parémiques déterminées (comme cela est montré par l'Atlas de ParemioRom, APR). Les formes de ce type de proverbes peuvent être définies par des composantes dialectales particulières (par exemple, des traits phonétiques ou lexicaux spécifiques) ou bien par l'ensemble des unités parémiques correspondantes. Par la suite, on propose un échantillon de proverbes et de dictons relatifs à des aspects différents de la météorologie et de la culture populaires : des conseils pour s'habiller pour prévenir les froids tardifs à un exemple d'invocation double au mois de mars (le catalan Març març) et un parémiotype roman répandu qui accueille les « montagnes avec chapeau » comme indice prédictif.

1. Introduzione

La geoparemiologia è una nuova scienza sviluppatasi dall'opera dell'*Atlante Paremiologico Italiano*, impresa sinora unica al mondo, nata quaranta'anni fa da un'esperienza geolinguistica, consistita nelle mie peregrinazioni attraverso l'Italia a

[1] Innanzitutto voglio ringraziare Matteo Rivoira per la revisione del testo e per le sue preziose osservazioni.

raccogliere materiali dialettologici per l'*Atlante Linguistico Italiano* (*ALI*). [...] (Franceschi 2010: 221)

Prendo il termine *geoparemiologia* dall'illustre specialista Temistocle Franceschi[2] e delimito il valore semantico di questo sostantivo con l'aggettivo *romanza*. *Geoparemiologia romanza* è dunque un concetto che nasce dall'intersezione tra la disciplina della geolinguistica, quella della paremiologia e quella di linguistica romanza.

Secondo lo stesso Franceschi (2008: 388 e 391), si possono individuare due tipi di proverbi: 1) *detti proverbiali*, che servono a "comunicare succintamente e per via solitamente indiretta un'opinione sui più varî aspetti della vita umana"; e 2) *detti didattici*: questi "consistono in frasi monosemiche tramandate pro memoria di nozioni utili, d'àmbito precipuamente ergologico, meteorologico-calendariale e sanitario".[3] Tra i secondi, un numero importante riguarda la meteorologia: si tratta dei cosiddetti *refranes meteorológicos* ("proverbi meteorologici") nella tradizione ispanica,[4] che costituiscono un sottogenere nell'insieme degli enunciati paremici e implicano di solito qualche tipo di predizione.

Ho maturato l'interesse per la geolinguistica romanza da tempo, in particolare osservando la variazione paremica dei proverbi relativi al ciclo dell'anno, in particolare di quelli relativi alla serie di giorni di luce crescente nell'epoca solstiziale (Gargallo 1998; Gargallo 2002), come il catalano *Per Santa Llúcia un pas de puça*, oppure il piemontese *Santa Lusia, al pas ad na furmia*.[5] L'interesse e l'affezione, come la luce in seguito al solstizio, sono cresciuti e si sono poi allargati agli aspetti più diversi del ciclo dell'anno (Correas / Gargallo 2003), come quelli considerati dai proverbi che contengono date fisse (la Candelora: Gargallo 2004; San Martino: Gargallo 2016a), oppure proverbi relativi ai mesi. Nel corso di due decenni (dal 2003 al 2022) ai dodici mesi dell'anno sono stati dedicati altrettanti lavori scritti da me o da altri che con me hanno collaborato ai progetti di studio dei proverbi nel ciclo dell'anno.[6] Alcune pubblicazioni miscellanee, come Bastardas / Fontana / Gargallo (2020), hanno trattato l'insieme dei mesi considerati nel quadro di sequenze di proverbi. Nel complesso, nel corso di due decenni si è consolidata una feconda linea di ricerca sull'ambito dei detti o proverbi calendariali (con o senza implicazione meteorologica o climatica) e quelli meteorologici (con o senza implicazione

[2] Sulle attività sviluppata da Franceschi e i suoi collaboratori si veda il sito del Centro Interuniversitario di Geoparemiologia: <http://www.cig.unifi.it/it/home_ita.htm>.

[3] A proposito di questo tipo di "detti calendari e meteorologici", concretamente sul corso, si veda anche il contributo di Mortato (2023) sul corso.

[4] È proprio il titolo della traduzione in spagnolo di un articolo di Wolfgang Mieder (1996), dall'originale inglese *Weather Proverbs*.

[5] Comunicazione di Lorenzo Massobrio (caro *Renzo*), di Alessandria, che mi è servito da proverbio-enigma iniziale per un mio libro (Gargallo 1994, 1996[2]), col proposito di illustrare la comunione paremica, culturale, folklorica, nello spazio romanzo, pur coll'eccezione del romeno, che si trova in un contesto culturale diverso, di tradizione religiosa ortodossa, e circondato da lingue non romanze (Gargallo / Fontana 2022a).

[6] Queste le dodici pubblicazioni ordinate secondo i mesi ai quali sono dedicate: Álvarez Pérez (2016) [gennaio]; Gargallo / Torres (2009) [febbraio]; Gargallo (2003) [marzo], Gargallo (2015) [aprile]; Gargallo (2018) [maggio]; Gargallo / Fontana (2022b) [giugno]; Gargallo (2021) [luglio]; Gargallo / Fontana (2022c) [agosto]; Gargallo (2017) [settembre]; Gargallo (2009) [ottobre]; Gargallo (2016b) [novembre]; Gargallo / Fontana (2022d) [dicembre].

cronologica). E in questo quadro di lavoro di gruppo, dal 2011 a 2015 ho assunto la direzione di un progetto ministeriale dal titolo *Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio* (*ParemiRom*)[7] nell'ambito del quale abbiamo elaborato una banca dati *on-line* attraverso il sito <https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/>, tuttora accessibile.[8] Questa banca dati contiene esattamente 13.211 schede di proverbi (nella versione spagnola, *fichas de refranes*), estratti da fonti scritte pubblicate negli ultimi centocinquant'anni;[9] ma il numero di proverbi è assai più alto, poiché la maggioranza delle schede contiene parecchie varianti. La banca dati è strutturata in modo tale da permettere ricerche testuali, concettuali, bibliografiche e areali per su una quarantina di lingue e varietà romanze.

2. L'Atlante di *ParemioRom* (*APR*) e il concetto di *tipo paremico* o *paremiotipo*

Al termine dei lavori derivati dal progetto *ParemioRom*, si è elaborato l'*Atlante di ParemioRom* (*APR*)[10] che raccoglie 121 sintesi (contenenti mappe, trascrizione di proverbi in diverse lingue e varietà romanze e le corrispondenti sintesi esplicative) che si basano sui tipi paremici o *paremiotipi* considerati più rilevanti. Nella presentazione dell'atlante[11] si propone il concetto di *tipo paremico* o *paremiotipo* stabilendo un parallelo con quello di *tipo lessicale*, e definendolo come: «fórmula o abstracción bajo la que se acogen refranes similares en su estructura formal y en su contenido semántico». In altre parole, i diversi paremiotipi si basano su affinità strutturali, composizionali e motivazionali. Si prenda ad esempio il paremiotipo che risponde alla struttura "Settembre / fonti e ponti"; i detti o proverbi ad esso riconducibili hanno in comune una struttura basata sugli elementi costitutivi *Settembre* / *fonti* e *ponti* [continuatori di septĕmber, fŏntes e pŏntes]. Sotto il titolo (in spagnolo) di *Septiembre, mes de comportamiento extremo: fuentes y puentes*, si riuniscono così i seguenti detti o proverbi, estratti dalla banca dati di *ParemioRom* (li riporto in ordine alfabetico ed evidenzio gli elementi costitutivi in grassetto):[12]

- *Di* ***settembre*** *[/] o porta via i* ***ponti*** *[/] o secca le* ***fonti*** (italiano)[13]

- *El* ***setembre*** *s'enduu els* ***ponts*** *o eixuga les* ***fonts*** (catalano)

- ***Septembre*** *emporte les* ***ponts*** *[/] Ou tarit les* ***fonts*** (francese)

- ***Septiembre****, o lleva los* ***puentes*** *o seca las* ***fuentes***; ***Septiembre****, o seca las* ***fuentes*** *o se lleva los* ***puentes*** (castigliano)

[7] Codice identificativo FFI2011-24032, finanzato dal *Ministerio de Economía y Competitividad*.
[8] Consegno l'accesso alla versione in spagnolo, anche se questa banca dati si può consultare anche in versione, catalana (<https://stel2.ub.edu/paremio-rom/ca/refranys>) e inglese (<https://stel2.ub.edu/paremio-rom/en/proverbs-sheets>).
[9] Nei proverbi citati in questo mio contributo non indico in modo sistematico le fonti, che in in ogni caso si possono verificare consultando le schede corrispondenti della banca dati di *ParemioRom*: <https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/refranes/>.
[10] <https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/atlas>.
[11] <https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/atlas/atlas-de-paremiorom-apr-presentaci%C3%B3n>.
[12] Ai proverbi romanzi settembrini è dedicato Gargallo (2017).
[13] Il segno di "[/]" indica salto di linea nell'originale della fonte citata nella banca dati di *ParemioRom*.

- ***Setèmbre** emporto li **pont** [/] O bèn agoto li **font*** (occitano) [***Setèmbre** empòrta lei **pònts** [/] O bèn agòta lei **fònts***]

- ***Setembro** ou leva as **pontes** ou seca as **fontes*** (galiziano)

- ***Setembro**, ou seca as **fontes** ou leva as **pontes*** (portoghese)

- ***Setiembre**, o lleva los **puentes** o seca les **fuentes*** (asturiano)

- ***Setiembre**, u seca as **fuentes** [/] u se lleba os **puentes*** (aragonese)

Si tratta chiaramente di uno di tanti esempi inseriti nello spazio territoriale continuo che ho denominato "Romania paremica continua" in alcuni dei miei lavori (cfr. ad esempio Gargallo 2002, 2016a).

3. Elementi dialettali nei proverbi: le parti e il tutto (sotto 3.1. e 3.2.)

Riprendo, a proposito di questo aspetto, quanto esposto in Gargallo (2011) dove proponevo di operare una distinzione primaria fra (1) i componenti individuali delle paremie e (2) le paremie come entità globali. Rispetto a questa distinzione, rilevavo come la variazione diatopica si osserva sia in particolari tratti dialettali sia nell'insieme di un dato proverbio anche se questo non presenta singole particolarità di tipo dialettale. Vediamo una serie di casi concreti.

3.1. Componenti individuali delle paremie

Riporto i diversi esempi evidenziandone la rilevanza in relazione a fonetica, e lessico, a seconda del livello di lingua maggiormente coinvolto. Nei casi in cui gli enunciati si appaiono meno trasparenti a un lettore italofono, offro una traduzione.

3.1.1. Fonetica

La forma *aigo*, variante della normativa *aigua* (< AQUA), è propria, fa altre aree del dominio linguistico, del catalano delle Isole Baleare (*DCVB*, s. v. *aigua*): *Aigo d'agost / Fa mel i most* è registrato da Sanchis (1951: 115) a Maiorca e Minorca. Il proverbio è riconducibile al paremiotipo "Lluvia de agosto → miel y mosto", ampiamente rappresentato nella Romania paremica continua (iberoromanzo, galloromanzo, retoromanzo, italoromanzo).[14]

L'esito *cha* (< CA-) con la palatalizzazione caratteristica dell'occitano settentrionale si osserva in questi due entrate del *Tresor* di Mistral:

- *Arcano del sèr [/] Boto lous biòus en leser; [/] Arcano del mati [/] Boto lous biòus en chami* (s. v. *arcano*) ['Arcobaleno della sera, porta i buoi al riposo; arcobaleno della mattina porta i buoi al cammino'] (s. v. *arcano*). In grafia normativa: *Arcana del ser [/] Bota los buòus en leser; [/] Arcana del matin [/] Bota los buòus en chamin*. Si vedano proverbi romanzi omologhi in Gargallo (2006).

- *Luno chabrolo, [/] La terro molo* [s. vv. *chabrolo* e *luno*; nel secondo caso, con la spiegazzione di "les cornes en l'air") ['Luna con le corna di capra / le corna all'insù, la terra bagna']. In grafia normativa: *Luna chabròla, [/] La tèrra mòla*. A

[14] Si veda attraverso il link dell'atlante di *ParemioRom*: <https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/atlas/lluvia-de-agosto-%E2%86%92-miel-y-mosto>.

proposito di proverbi che coinvolgono la luna come indizio di predizione meteorologica rimando a Gargallo (2007).

3.1.2. Lessico

La forma *enta* 'verso' è caratteristica dell'aragonese e del guascone, che si estende anche al catalano dell'estremo nordoccidentale del dominio linguistico (Ribagorça, Llitera).[15] Il *DCVB* (s. v. *entà*; con l'indicazione di "molt dialectal") localizza a Sant Esteve de Llitera questo proverbio: *Núvol enta Aragó, i clar enta Balaguer, torneu los bous enta el paller* ['(...) fate andare i buoi verso il pagliaio']. Su questo tipo paremico ("Nuvole verso...") si veda Rivoira (2014).

Vediamo ora diversi nomi di venti collegati a un territorio o a un clima specifici. Ad esempio, quelli contenenti il tipo lessicale *bora*, *buere* e varianti, 'vento dell'Adriatico', tipico appunto di questa parte costiera del Mediterraneo.[16] A Trieste: *Bora scura [/] poco dura*; oppure il friulano: *Cuant che la buere si môf, o un, o tre, o cinc, o siet, o nûf* ['Quando la bora si muove, uno, tre, cinque, sette o nove giorni di durata di questo vento']. In *ParemioRom* sono ricondotti al tipo "*bora, buere* y variantes [viento seco y frío del norte que sopla en la zona del Adriático]" una ventina di proverbi localizzati in questa area romanza bagnata dall'Adriatico (Veneto, Romagna, Friuli, Marche).

Ci sono anche designazioni di venti con una specifica indicazione geografica; in formulazione aggettivale si conosce ad esempio, nell'area centrosettentrinale della penisola iberica, un vento *castellano* ('castigliano') e un vento *gallego* ('galiziano'), che arrivano dalla Castiglia e, rispettivamente, dalla Galizia, alle aree coinvolte:

- *Castellano, malo en invierno y peor en verano* (Vergara 1986 [1936]: 58), con l'indicazione: "Se dice en Navarra del aire que sopla de la parte de Castilla" (p. 59). Nel dizionario normativo dello spagnolo (*DLE*, s. v. *castellano, na*): "16. m. coloq. Ál. Viento sur"; cioè, riferito alla provincia basca di Álaba [Álava].

- *Aire gallego, / mañana clara y día negro* (Gomis 1998: 137, nota 9); localizzato a Tórtoles de Esgueva, della provincia di Burgos (non di quella di Soria, come si indica in questa fonte). Secondo il *DLE* (s. v. *gallego, ga*): 4. adj. *Cast*. [= Castilla]. "Dicho del viento: Procedente del noroeste, de la parte de Galicia".

Altre formulazioni ricorrono al sintagma nominale 'vento' (generico) + di + toponimo di riferimento. È il caso del *vent d'Espanha* di due punti meridionali dell'Occitania dove arriva questo vento caldo del sud, proveniente appunto dalla Spagna:

- *Lo vent d'Espanha [/] cèrç en campanha* (*ALLOr*, mapa 26; Peiriac de Mar [Peyriac-de-Mer], punto 11.18).

- *Quand bufa le vent d'Espanha [/] la pluèja es en campanha* (*ALLOr*, Ferrals de las Corbièras [Ferrals-Les-Corbières], punto 11.1).

3.2. Le paremie come entità globali

[15] *Vid*. il *DECat*, III, 308b28-309a4 (s. v. *en* o *ne*, "adverbi i pronom").
[16] Cfr. *LEI* (s. v. *boreās/borrās*), fascicolo 60º (volume VI), 1998, 1970-1971.

Paremie che non contengono alcuna componente individuale specifica di una determinata varietà diatopica possono essere ascritte a questa varietà se si considerano nella loro interezza. È questo il caso di un paremiotipo iberoromanzo che nell'ambito catalano si presenta con enorme vitalità e numerose varianti, e che risponde a questo modello: *Si la Candelera plora, l'hivern és fora* (Gargallo 2004: 117-.121; Farnés 1993, II: 595-597; Sanchis 1951: 38-40), Si tratta di un tipo paremico riferito al carattere predittivo inverso del giorno della Candelora (2 febbraio) in cui il pianto (*plora*) della Candelora, la Madonna delle Candele, vaticina che l'inverno è finito ('esce').[17] È da notare l'efficacia della rima. Si noti che questo paremiotipo di matrice catalana ha oltrepassato la frontiera linguistica, adottato (e a volte adattato) nelle aree vicine di parlata castigliano-aragonese.[18]

Può darsi anche il caso che un determinato componente dialettale contribuisca alla creazione di una paremia di ambito locale: *Si la Candelera plora* [ˈplurə], *el fred no dura* (catalano del Rossiglione, in Francia)[19], dove, come in occitano, *ó* tonica diventa [u] (Veny / Massanell 2015: 169, 380). In questo caso è la rima conveniente [ˈplurə] / [ˈdurə] ciò che contribuisce in modo più rilevante al successo del proverbio nell'area paremica dello spazio dialettale coinvolto.

Qualcosa di simile si può osservare in relazione a un'altra locuzione: *pondre's el sol en jóca* ('tramontare il sole a letto'),[20] della varietà catalana parlata nella parte nord della regione di Valencia e nel sud della Catalogna, conosciuta nella dialettologia catalana come "dialecte tortosí" (Veny / Massanell 2015: 264-269). Riproduco a questo proposito un brano del *DECat* (s. v. *jóc*) di Joan Coromines:

> A Morella diuen *pondre's el sol en jóca* quan s'amaga per damunt de l'horitzó entremig d'una gran nuvolada de núvols vermells (1961), comparant-ho a un ocell que s'ajoca o es posa a dormir en un lloc relativament alt: d'on la dita popular […] que anuncia pluges pròximes: «si se pon el sol en *žoka* / dins de tres dies la 'squena xopa»[21] (vol. IV, 898a21-28)

Morella è la capitale della *comarca* de Els Ports (nord-ovest della regione di València, provincia de Castelló). E questo paremiotipo, in cui ricorre la rima fra il sostantivo *jóca* e l'aggettivo *xopa*, si registra in altri luoghi della varietà *tortosina*,

[17] Si vedano la mappa, i proverbi relativi e la sintesi corrispondente nel sito dell'atlante di *ParemioRom* (<https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/atlas>) sotto la formulazione seguente (in spagnolo): "[Si / cuando] la Candelaria llora [llueve] → invierno fuera; [si / cuando] la Candelaria ríe [sol] → invierno por venir".

[18] Si tratta dunque di un prestito paremico (Gargallo 1993). Nel mio paese natale, Puebla de Arenoso, l'ho sentito dire ai miei in questo modo: *Si la Candelera plora, l'ivierno está fora* (con adattazione di *hivern* → *ivierno*, forma antica e oggi dialettale, da HIVĔRNU; con sviluppo dal latino più regolare della variante normativa *invierno* (*DCECH*, s. v. *invierno*).

[19] Comunicazione di Jean-Paul Escudero.

[20] Infatti non un letto convenzionale, ma uno improvvisato, quello che è proprio degli animali.

[21] "A Morella dicono *pondre's el sol en jóca* ['andare il sole al letto' (tramontare)] quando si nasconde sopra l'orizzonte in mezzo a una grande estensione di nuvole rosse (1961) [1961 è l'anno in cui Coromines raccolse quella informazione], comparandolo con un uccello che si corica in un posto relativamente alto: da dove il detto popolare […] che annuncia piogge prossime: «Se il sole va a letto, entro tre giorni la schiena bagnata» [...]" [traduzione letterale in italiano].

come ci mostra una ricerca testuale del tipo di "es/se pon en joca/jóca" oppure "l'esquena xopa" nel sito di *ParemioRom*.

4. Campione di paremiotipi e aree paremiche relativi al calendario e la meteorologia

Propongo qui di seguito cinque insiemi che raccolgono proverbi o detti relativi ad aspetti diversi della meteorologia e della cultura popolari: il ciclo stagionale (4.1. Una piccola estate tardiva; 4.2. Consigli sul vestirsi per prevenire freddi tardivi), un esempio di invocazione raddoppiata a Marzo (4.3.), che ci porterà inoltre a considerare la prassi inadeguata dell'adozione paremiografica nelle lingue nazionali a partire da esempi tratti dalle varietà locali (4.4). Completa il campione un diffuso paremiotipo romanzo che accoglie "montagne col cappello" come indizio predittivo (4.5).

4.1. *Stă Măria, ńică / nă virică*

Tră Stă Măria ńică, faţi nă virică: è un proverbio aromeno fornito dal professor Nicolae Saramandu (Gargallo / a 2022: 103). È da precisare che *Sfântă Măria ńică* (*mică* 'piccola' in dacoromeno) si riferisce alla Natività della Vergine, 8 settembre, rispetto alla la precedente *Sfântă Măria mare* ('grande') [15 agosto]; si veda questo enunciato (non codificato in forma paremica): *Câtă vreme ninge la sfârşitul Câşlegilor de carne, atâta vreme a ploua vara în postul Sfintei Marii*[22]. Per quanto riguarda la forma *virică*, è un diminutivo del tipo lessicale romeno *vară* < vēra (Gargallo / Ruiz-Zorrilla 2012: 141, nota 6).

4.2. *Hasta el cuarenta de mayo no te quites el sayo* (paremiotipo iberoromanzo)

Il simbolismo del quaranta e delle quarantene si rivela in questo consiglio di mantenere i vestiti fino alla data fittizia del "40 maggio". Nel paremiotipo di area iberoromanza (catalano escluso in questo caso) opera la rima efficace fra *mayo* e il tipo lessicale *sayo*/*saio* (tipo di vestito), che non si da in catalano, dove non ci sarebbe una rima adatta. Trascrivo varianti di questo paremiotipo in quattro varietà iberoromanze (galiziano, asturiano, castigliano e aragonese):

- *Ata o corenta de maio, non te quites o saio* (galiziano). Lo rexistra Conde (2001: 111). L'*Atlante Lingüístico Galego* (*ALG*, IV, p. 469) documenta testimoni ascrivibili a questo paremiotipo in una dozzina di punti di inchiesta.

- *Hasta'l cuarenta de mayu nun quites el sayu, y si'l tiempu nun ye oportunu, hasta'l cuarenta de xunu* [con ampliamento fino al "quaranta di giugno"] (asturiano). Raccolto da Viejo (2012: 91).

- *Hasta el cuarenta de Mayo [/] No te quites el sayo; [/] Y si el tiempo es importuno, [/] Hasta el cuarenta de Junio* (castigliano); variante ampliata con una seconda parte allusiva al mese di giugno e a possibili freddi ancora più tardivi. La fonte, Rodríguez Marín (1896: 108, num. 488), trascrive le iniziali maiuscole dei nomi dei mesi *Mayo* e *Junio*. Invece nell'uso normativo attuale si scrive *mayo* e *junio*.

[22] 'Tanto tempo nevica alla fine del Carnevale, tanto tempo pioverà l'estate nella vigilia di Santa Maria "grande"'.

- *Basta'l cuarenta de mayo no te saques el sayo, y si beis que ba plever, torna-lo a meter*; nella varietà altoaragonese orientale della valle di Gistaín (Gistau).

Fuori – e abbastanza lontano – da questa area continua iberoromanza ho avuto notizia di un proverbio affine nell'Italia meridionale (a Borgia, provincia di Catanzaro in Calabria): *A maju non mutara* [*mutare?*] *saiu*, comunicatomi per scritto dalla collega Cinzia Citraro. D'altro canto, il motivo narrativo del 40 maggio genera questo proverbio del Ticino: *Al quaranta da masg sa pò molá i strasc*, che Giovannoli (1994: 32) documenta con questa glossa a mo' di traduzione: "Al quaranta di maggio si possono mollare (abbandonare) i vestiti". Altri avvertimenti a non scoprirsi in modo eccessivo sono alla base di diversi proverbi che riguardano maggio, giugno e il freddo nell'ambito italoromanzo (Rivoira 2019: 273-276).

4.3. *Març marçot* (in catalano)

L'invocazione raddoppiata *Març marçot* ritorna in una ventina di schede di proverbi di *ParemioRom*, come in questo (molto popolare in catalano): *Març, marçot, | mata la vella a la vora del foc, | i la jove si pot* (con parecchie attestazioni). Oppure in una di tante formule collegate al dialogo ancestrale con Marzo, essere soprannaturale, e ai cosiddetti "giorni imprestaticci":[23] una specie di "dialogismo"[24], resto di un racconto popolare in cui l'uomo sfida la natura, in questo caso rappresentata da Marzo, e riceve da questo mese la punizione di un paio di giorni di rigore invernale chiesti in prestito ad aprile:

> Dita que té son origen en una tradició, segons la qual un pastor es volgué riure del mes de març, quan aquest ja estava a les acaballes, i li digué: «Març marçot, no m'has pogut matar cap ovella ni cap anyellot»; i el març respongué: «Calla, que amb dos que me'n queden i dos que en manllevaré a l'abril, encara te'n mataré més de mil»; i va manllevar dos dies a l'abril, i en aquells quatre dies provocà un temps de fred tan cru que es moriren una mala fi d'ovelles i anyells. (V. *Rondalla dels dies emmanllevats* [con remissione all'articolo *dia*]. (*DCVB*, s. v. *març*).[25]

Si noti il carattere paremico del testo sottolineato (da me), immerso nella narrazione del dialogo fra il pastore e marzo, la *Rondalla dels dies emmanllevats*.

4.4. *Marzo marzotto*? *Marz (e) marzot(t)*. Tra lingua-tetto e varietà locali. Casi di adozione paremiografica

[23] Sui i "giorni imprestaticci", anche chiamati "giorni della Vecchia", si veda Pedrosa (1995).

[24] Secondo Crida / Sevilla (2013: 112), che seguono la tradizione paremiologica ispanica: "El dialogismo es una paremia de origen anónimo y uso popular, de estructura oracional bimembre o trimembre, el cual se presenta como microtexto narrativo, en el que el discurso dialogado es fundamental".

[25] Cfr. con questo dialogismo di Monte Sant'Angelo (Foggia, Puglia): *Marze e ccatamarze e tutte li ppècure vanne allu jazze e éje jabbéte marze; arrespónne marze, abbrile mije curtése, damme mbriste cinche jurne de lu tue mése quanne fazzi murì li ppècure all'abbruzzése (ca éja dé vuste all'abbruzzése)* (Trotta 1982: 199). Con questa spieggazione: "(Il pastore) marzo e catamarzo, tutte le pecore vanno allo stazzo e ho gabbato marzo. Risponde marzo, aprile mio cortese, dammi in prestito cinque giorni del tuo mese per far morire (di freddo) le pecore al pastore abruzzese (perché devo far ancora tribolare il pastore abruzzese). (I primi giorni di aprile sono marzolini)".

Vediamo adesso queste attestazioni estratte da Schwamenthal / Straniero (1991: 295; num. 3242), associabili alla paremia attribuita all'italiano: *Marzo marzotto, il giorno è lungo come la notte* (senza rima), alla quale seguono quelle corrispondenti alle varietà regionali (con rima): *Marz e marzot ten til dì come la not* (Emilia); *Marz e marzott, tant el dì e tant la nott* (Marche); *Marz marzott, l'è inguaa el dí e la nott* (Lombardia); *Marz marzott, l'è tant lunh el dì cumè la nott* (Canton Ticino).

In realtà, nella tradizione paremica d'Italia, ciò che è popolare in senso tradizionale (come i proverbi) in italiano o è toscano o è adattato da qualche dialetto. Si tratta in ogni caso di una adozione e adattamento di proverbi: dalle varietà locali o regionali alle rispettive lingue-tetto, pratica non infrequente anche in altri ambiti romanzi. Vediamo due esempi provenienti dalla paremiografia spagnola e di quella francese:

- *Jaloque, ni mucho ni poco* (Martínez Kleiser1989 [1953], 730, núm. 63.646); senza rima. Si ispira senza dubbio nel catalano *Xaloc, ni molt ni poc* ['Sirocco, ne molto ne poco'].

- *L'arc de la saint Martin / Mieux vaut le voir le soir / Que le matin* (Chassany 1989: 44). Precede in questa fonte l'attestazione occitana: *L'arquet de saint Martin / Vou mai lou vèire de vespre que de matin*. Anche se in questo caso si preserva la rima, si può sospettare anche di una versione letteralmente trasferita nella lingua-tetto francese.

4.5. Montagne col cappello. Un paremiotipo molto diffuso nella Romania

> *Cappellus* está documentado ya en glosas latinas del S IX. De aquí it. *cappello*, engad. *chapé*, fr. *chapeau*, oc. *capel*, cat. *capell*, mozár. *kapêl* [...], que en todas partes es la denominación del 'sombrero'; vasco *kapelu* 'gorra'; el port. *capelo* tiene el mismo significado de la voz castellana, más cercano al latino. [...] (*DCECH*, s . v. *capa*)

Carrera / Gargallo (2012) hanno trattato del tipo paremico romanzo molto diffuso in cui una prima parte offre l'immagine del cappello (o elementi vari di copertura della testa) su una montagna nominata (oronimo) visibile nel territorio di uso dei proverbi collegati; e una seconda parte che esprime la previsione di pioggia o mal tempo imminenti, sia in modo esplicito (con la menzione dei concetti 'piove', 'piove(rà)' oppure implicito (a base di osservazioni o consigli sul da farsi per proteggersi dalla pioggia o dal mal tempo). Questo tipo di proverbio accoglie anche espansioni o estensioni che eventualmente possono allungare la struttura bimembre di base. Il titolo stesso del lavoro menzionato (Carrera / Gargallo 2012) propone una variante del paremiotipo principale riferita a una montagna vicina a Nizza: *Quora Montcauv a lo capèu, se non plòu aüra, plourà lèu*, che è la versione normativa della forma registrata da Blaquièra (2006: 35): *Coura Moun-Cau a lou capèu, se noun plòu ahura plòura lèu*; e corrisponde al proverbio che intitola la scheda di *ParemioRom*: *Quouro Mount-Cau fa capèu, [/] Se noun plóu, plóura lèu*[26] (Mistral, s. v. *Mount-Cau*), in grafia mistraliana. In questo caso, i proverbi integrano un referente orografico legato all'area di uso del proverbio.

[26] 'Quando Mount-Cau fa [porta] cappello, su non piove, pioverà presto'.

Più recentemente, in Gargallo (2022), mi sono occupato anche di altre designazioni romanze per le nuvole che coprono montagne (riflessi/continuatori di CAPPA e di derivati diversi da CAPPĔLLU, i tipi lessicali rappresentati dal castigliano *sombrero* ed il portoghese *sombreiro*, il *gorro* castigliano, il *barret* e la *barretina* del catalano, i tipi lessicali iberoromanzi *toca*/*touca*, *montera*/*monteira*, *manta* e derivati, ecc.), nonché dei proverbi meteorologici che accolgono tutte queste designazioni, e anche delle pertinenti strutture e motivazioni. Questo ingente materiale paremico si distribuisce in aree e tipi paremici che coprono il *continuum* territoriale della Romania europea, di cui presento una selezione relativa a diverse varietà. Dopo una prima parte essenzialmente comune [Quando/se "tale montagna" mette/porta/fa cappello], la seconda presenta il corrispondente enunciato, sia esplicito ['piove(rà)'] sia implicito [osservazioni o prevenzioni varie]. A partire delle motivazioni variabili della seconda parte dei proverbi presento la distribuzione seguente:

4.5.1. Pioggia, mal tempo

Portoghese: *Santa Tecla tem capelo, venta logo ou chove cedo* ['fa vento o piove subito'].

La Svizzera romanda: *La Dé dè Myédzo bouètè le tsapé, [/] N'arè prœ la plodze* ['Il "Dente del Mezzogiorno" si mette il cappello, [/] Avremo presto la pioggia'].

4.5.2. 'Mettetivi il mantello'

Galiziano: *Cando o Farelo pon o capelo, meniñas da Ulla, poñede o mantelo* ['bambine di Ulla, mettetivi il mantello'].

Romagnolo: *Quand che San Marén l'ha mess e' capël, andé a cà e tuliv e' mantël* ['andate a casa e indossate il mantello'].

4.5.3. 'Non ti fidare di lui'

Catalano: *Quan el Montalt porta capell, no et fiïs d'ell*.

4.5.4. Consiglio di smettere il lavoro agricola e di laborare a coperto

La formula di consiglio "butta la falce e prendi i rastello" (cioè, smetti di falciare e inizia ad ammucchiare/raccogliere il fieno affinché non si bagni) appare in diversi testimoni dell'area retoromanza e alpina:

Ticino: *Incur'cal piz Duan ha sü'l capel, bütta lò la falc e čiappa al rastel* (Hauser 1975[2]: 453).

Romancio: *Pez Punteglias metta si capi; [/] betta la faulsch e pren il rasti! Cur cha'l Pisoc ha sü'l chapè, [/] schi lascha la fotsch e piglia'l rastè* (Hauser 1975[2]: 453 e 454).

Friulano: *Quant che la Mont Mariane 'e à il cjapiel [/] met-jù il falcet [/] e cjol-sù il riscjel*

La formula di consiglio "prende lo spago e fai corde" (dunque rimani a casa) è molto caratteristica dello spazio valenziano, nel sud del dominio linguistico catalano, come osservano due grandi dizionari di questa area romanza:

Si Montsià fa capell, pica espart i fes cordell (*DCVB*, s. v. *Montsià* e *capell*).

És un lloc comú del folklore valencià, referent al Montgó, Puig-Campana, etc., i muntanyes sembalnts, recomanar que si tenen el cap embolcat de boira i núvols, «si Momtgó té capell, / agarra 'spart i fes cordell»[,] pròpiament fes cordeta, emprèn-te una feina entreinguda que et permeti estar a cobertt, perquè farà mal temps durable [...] (*DECat*, s. v. *corda*; II, 932b19-25)

4.5.5. Indefinizione (caratterere scherzoso del proverbio)

Piemontese: *Quand Besinauda a l'à 'l capel, o fa brút o fa bel* ['o fa brutto o fa bello'].

4.5.6. Rifererimenti generici a "montagna" e concetti sinonimi

È molto probabile che questo tipo di designazioni generiche si referiscano a montagne precise, anche se le fonti rispettive non lo indicano.

Veneto: *Se la montàgna la mèti el capèl, mòla la fàlse e ciàpa el rastel*; lo registra Dussich (2008: 324) a Buie, Istria.

Italiano: *Se la collina mette il cappello, vendi la capra e compra il mantello* (Schwamenthal / Straniero, num. 5100). Proverbio que precede questo altro piemontese: *Se la colina la buta 'l capè, vend la crava e cata 'l cravi*). Si tratta di uno di tanti casi di adozione/addattamento dalla varietà regionale alla lingua tetto (cfr. 4.4.).

Valle d'Aosta: *Quan la beque pren lo tsapë, [/] Berdzé, te poù prendre lo mantë* [*la beque* 'il picco'].

4.5.7. San Pietro di Roma?

Quanno San Pietro ha mmésso er cappello, lass'er bastone e pija l'ombrello (Cibotto / Del Drago 1996: 37, num. 275). Il San Pietro di questo repertorio di proverbi romaneschi non è una montagna, ma molto probabilmente la Basilica che è simbolo dell'orbe cattolico. Cfr. il proverbio raccolto dalla stessa fonte: *Quann'è nuvolo verso San Pietro, pija er sacco e torna indietro* (p. 274), di struttura e motivazione molto simili.

Aggiungiamo ancora che certi motivi contenuti nella seconda parte di qualcuno dei proverbi precedenti (in questo punto 4.5.) si ritrovano in altri proverbi in cui la prima parte si riferisce alla direzione delle nuvole; ad esempio, in questo della Valle d'Aosta: *Cant i neubie van a Ohta, beutta-tè a sohta, can i neubie van a Biel pren a fas a fas é ou rastel* ['Quando le nuvole vanno ad Aosta, mettiti al riparo – Quando le nuvole vanno a Biel, prendi la falce e il rastello'] (localizzato a Perloz) [Rivoira 2014: 809].

5. A mo' di conclusione

Sono convinto che nell'ambito disciplinare della linguistica e la filologia romanza si debba rivendicare lo studio della paremiologia; e nella branca della geolinguistica romanza, anche quello della cosiddetta geoparemiologia, vale a dire lo studio della variazione paremica in prospettiva diatopica. L'applicazione geoparemica ai detti o

proverbi calendariali e meteorologici serve a studiare la ricca diversità associata alla percezione del ciclo annuale e alla meteorologia popolare. La geoparemiologia romanza centrata in questo tipo di entità proverbiali si presta in modo ottimale alla interdisciplinarietà, poiché stabilisce connessioni con orientamenti scientifici come l'antropologia, la meteorologia popolare, la climatologia, la toponomastica, fra tante altre discipline.[27]

Il concetto di *tipo paremico* o *paremiotpo* serve a determinare, almeno in modo aprossimativo, aree paremiche, per quanto i loro contorni rimangano meno facili da determinare rispetto a quelli delle aree lessicali. La similitudine che si può evocare è piuttosto con le macchie d'olio, anche con gocce e goccioline di acqua che rendono complicato delimitare una area precisa, i cui confini risultano poco precisi e spesso sfuggenti.

D'altra parte, il *continuum* territoriale dell'Europa neolatina, quello che ho chiamato "Romania paremica continua", non deve farci dimenticare il carattere specifico, diverso ma anche ricco e complementare, della romanità orientale, la "romenità".

Bibliografia

ALLOr = Boisgontier, Jacques, *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*, Paris, Editions du CNRS, 1981-1986.

Álvarez 2016 = Álvarez Pérez, Xosé Afonso, "*Enero caballero, todo malo o todo bueno*. El retrato de enero en el refranero románico", *Paremia*, 25 (2016), 161-169. <https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/025/013_alvarez.pdf>.

Bastardas / Fontana / Gargallo 2020 = Bastardas, Maria-Reina; Fontana, Joan; Gargallo, José Enrique. "Dictons romans avec les douze mois: la caractérisation parémique et mensuelle de l'année" *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Philologia* (Cluj-Napoca, Romania), 65/4 (2020), 9-38.

Blaquièra 2006 = Blaquièra, Jan, *Proverbes du Pays Niçois. Prouverbi dóu Païs Nissart*, Niza (Niça), Campanile, 2006.

Carrera / Gargallo 2012 = Carrera, Aitor; Gargallo, José Enrique, "*Quora Montcauv a lo capèu, se non plòu aüra, plourà lèu*. De montanhas amb un capèl dins los provèrbis occitans e romanics", Oliviéri, Michèle; Brun-Trigaud, Guylaine; Del Giudice, Philippe (edd.), *La Leçon des dialectes. Hommages à Jean-Philippe Dalbéra*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2012, 243-250.

Correas / Gargallo 2003 = Correas Martínez, Miguel / Gargallo Gil, José Enrique, *Calendario romance de refranes*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2003.

Chassany 1989 = Chassany, Jean-Philippe, *Dictionnaire de Météorologie Populaire*, Paris, Maisonneuve & Larose, 1989.

Cibotto / Del Drago 1996 = Cibotto, G. A. / Del Drago, G., *Proverbi romaneschi*, Firenze, Giunti, 1996.

DCECH = Corominas, Joan, con la colaboración de José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 1980-1991.

DCVB = Alcover, Antoni Maria / Moll, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1930-1962. 10 vols. En linea: <http://dcvb.iecat.net/>.

Del Fabro 2000 = Del Fabro, Adriano. *Proverbi* e modi di dire del Friuli, Colognola ai Colli, Demetra, 2000.

[27] Questa concezione interdisciplinare della scienza, delle scienze, ha ispirato il volume collettivo *Mirades de la ciència sobre el temps* (Gargallo et al. 2019).

DECat = Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Brcelona, Edicions Curial; "la Caixa", 1980-2001. 10 voll. Versione digitale: <https://decat.iec.cat/>.

Dussich 2008 = Dussich, Marino, *Vocabolario della parlata di Buie d'Istria*, Rovigno, Centro di ricerche storiche di Rovigno, 2008.

Farnés 1992-1999 = Farnés, Sebastià, *Paremiologia catalana comparada*. Edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer & Josep Lluís Savall, amb la col· laboració de Josep M. Pujol, Barcelona, Columna, 1992-1999. 8 vols.

Franceschi 2008 = Franceschi Temistocle, *Pagine sparse* (a cura di Mancini A. M., Miniati V. M.), Alessandria, Edizioni dell'Orso. 2008.

Franceschi 2010 = Temistocle "La paremiologia territoriale (geoparemiologia) in Italia. Meteorologia e calendario nell'*Atlante Paremiologico Italiano* (*API*)", in Gargallo Gil, José Enrique, coord. (con la collaborazione di Maria-Reina Bastardas, Joan Fontana i Tous e Antonio Torres Torres), *Paremiología romance. Los refranes meteorológicos*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2010, 221-242.

Gargallo 1994 [1996[2]] = Gargallo, José Enrique, *Les llengües romàniques. Tot un món lingüístic fet de romanços*, Barcelona, Empúries, 1994 [1996[2]].

Gargallo 1998 = Gargallo Gil, José Enrique, "*Santa Lucia, la notte più lunga che ci sia*: el calendario de refranes (en torno al solsticio de invierno) y la serie romance de Santa Lucía" Ruffino, Giovanni (ed.), *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza (Centro di studi filologici e linguistici siciliani. Università di Palermo, 18-24 settembre 1995)*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998, vol. 5, 357-366.

Gargallo 2002 = Gargallo Gil, José Enrique, "*Per Santa Llúcia un pas de puça*. Crecer y decrecer de los días, refranes del calendario, *Romania continua*", *Estudis Romànics* 24 (2002), 109-138.
<https://www.raco.cat/index.php/Estudis/article/view/8658>.

Gargallo 2003 = Gargallo Gil, José Enrique, "*Més ençà o més enllà, la Quaresma en març caurà*. Refranes romances del mes de marzo", *Paremia* 12 (2003), 41-54. <https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/012/004_gargallo.pdf>.

Gargallo 2004 = Gargallo Gil, José Enrique "Dos de febrero. Refranes romances de la Candelaria y meteorología popular", *Paremia* 13 (2004), 109-124. <https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/013/013_gargallo.pdf>.

Gargallo 2007 = Gargallo Gil, José Enrique, "La lluna setembrina, set llunes endevina. Refráns meteorolóxicos con lúa na Romania", Conde Tarrío, Germán (dir.), *El componente etnolingüístico de la Paremiología. The ethnolinguistic Component of Paremiology*, Fernelmont, Éditions Modulaires Européennes, 2007, 117-134.

Gargallo 2009 = "*Octubre vinatero, padre del buen enero*. Personificación de los meses en el calendario romance de refranes", Arnavielle, Teddy / Camps, Christian (edd.), *Discours et savoirs sur les langues dans l'aire méditerranéenne*, Paris, L'Harmattan, 2009, 303-319.

Gargallo 2011 = Gargallo Gil, José Enrique, "Dialectología y paremiología: refranes meteorológicos y variación diatópica en la Romania", *Dialectologia* 7 (2011), 37-74. <http://www.publicacions.ub.edu/revistes/dialectologia7/Default.asp>.

Gargallo 2015) = Gargallo Gil, José Enrique, "*A abril alabo, si no vuelve el rabo*. Refranes romances del mes de abril", Crida Álvarez, Carlos Alberto (ed.), *14+1 Meletes Fraseologias kai Paroimiologias. Fonética: /meletes fraseoloyias ke parimioloyias* [14+1 Estudios de Fraseología y Paremiología], Atenas, Ta Kalós Keímena, 2015, 220-231.

Gargallo 2016a = Gargallo Gil, José Enrique, "Sant Martí als refranys romànics del calendari. Romània (parèmica) contínua", Pradilla Cardona, Miquel Àngel (dir.), *Miscel·lània*

d'homenatge a Joan Martí i Castell, Tarragona, Publicacions URV, 2016, vol. II, 269-276.

Gargallo 2016b = Gargallo Gil, José Enrique, "*Noviembre, dichoso mes*... Prenda proverbial novembrina", Fernández Planas, Ana Ma. (ed.), *53 reflexiones sobre aspectos de la fonética y otros temas de lingüística*, Barcelona, 2016, 467-474. < http://stel3.ub.edu/labfon/amper/homenaje-eugenio-martinez-celdran/53reflexiones/55-JEGargallo.pdf>.

Gargallo 2017 = José Enrique Gargallo Gil, "*Del mes que entra con abad y sale con fraile*... Refranes romances septembrinos en la base de datos de *ParemioRom*", de Giovanni, Cosimo (ed.), *Fraseologia e paremiologia: passato, presente, futuro*, Milano, FrancoAngeli, 2017, 235-246.

Gargallo 2018 = Gargallo Gil, José Enrique, "*Hasta el cuarenta de mayo*... Referencias al "cuarenta" en los refranes romances del calendario", *eHumanista/IVITRA*, 14 (2018b), 862-881. <https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/128264/1/683967.pdf>.

Gargallo 2021 = Gargallo Gil, José Enrique, "*Vine luna lui Cuptor*. Refranes romances del mes de julio», Manuela Nevaci; Floarea Irina; Farcaş, Ioan-Mircea (edd.), *Ex Oriente Lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 555-570.

Gargallo 2022 = Gargallo Gil, José Enrique, "Designaciones populares de nubes que cubren montañas en refranes meteorológicos romances, con sus paremiotipos", *Fraseolex. Revista Internacional der Fraseología y Lexicografía*, 1 (2022), 1-25. <https://revistes.uab.cat/fraseolex/article/view/v1-gargallo/43-pdf-es>.

Gargallo / Álvarez 2014 = Gargallo Gil, José Enrique / Álvarez Pérez, Xosé Afonso, "El proyecto *ParemioRom*. Refranes meteorológicos y geoparemiología romance", *Estudis Romànics* 36 (2014), 313-324. < https://raco.cat/index.php/Estudis/article/view/384626/477677>.

Gargallo *et al.* 2019 = Gargallo, José Enrique / Bastardas, Maria-Reina / Fontana, Joan / Torres, Antonio (edd.), *Mirades de la ciència sobre el temps. El cicle de l'any i de la vida*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2019.

Gargallo / Fontana 2022a = Gargallo Gil, José Enrique, Fontana i Tous, Joan, "Refranes del calendario y meteorología popular el rumano en su contexto romance". *Fonetică şi dialectologie* XLI (2022a), 101-115.

Gargallo / Fontana 2022b = Gargallo Gil, José Enrique / Fontana i Tous, Joan, "*Il mês di Jugn la sèsule tal pugn*". Refranes romances del mes de junio", *Revista de Filología Románica*, 39 (2022b), 1-18. <https://revistas.ucm.es/index.php/RFRM/article/view/80107>.

Gargallo / Fontana 2022c = Gargallo Gil, José Enrique / Fontana i Tous, Joan, "*Pieuva d'aost, mè e most. Proverbi romanzi del mese d'agosto*", *Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano*, 46 (2022c), 123-160.

Gargallo / Fontana 2022d = Gargallo Gil, José Enrique / Fontana i Tous, Joan, "*A fiocca de désèmbré è mare*... Refranes romances del mes de diciembre", *eHumanista: IVITRA*, 21 (2022), 525-543.
<https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/default/files/sitefiles/ivitra/volume21/4.3.%20Gargallo.pdf>.

Gargallo / Ruiz-Zorrilla 2012 = Gargallo Gil, José Enrique / Ruiz-Zorrilla Cruzate, Marc, "El concepto de 'veranillo' en Europa. Ensayo semántico-motivacional", *Géolinguistique*, 13, 2012, 139-162.
<https://www.divulgameteo.es/uploads/Veranillo-Europa.pdf>.

Gargallo / Torres 2009 = Gargallo Gil, José Enrique / Torres Torres, Antonio, "Caracterización popular de febrero en la paremiología romance a partir de los materiales del Proyecto *BADARE*", *Paremia*, 18 (2009), 141-152. <https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/018/013_gargallo-torres.pdf>.

Hauser 1975[2] = Hauser, Albert, *Bauernregeln. Eine schweizerische Sammlung mit Erläuterungen von Albert Hauser*, Zürich / München, Artemis Verlag, 1975 (2.ª ed.).

LEI = Pfister, Max / Schweickard, Wolfgang / Prifti, Elton (dir.), *Lessico Etimologico Italiano*, 16 voll. pubblicati, Wiesbaden: Reichert, 1979-.

Martínez Kleiser 1989 [1953] = Martínez Kleiser, Luis, *Refranero general ideológico español*, Madrid, Real Academia Española, 1989 [1953].

Mieder 1996 = Mieder, Wolfgang, "Los refranes meteorológicosa", *Paremia*, 5 (1996), 59-65.
<https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/005/007_mieder.pdf>.

Mistral 1878-1886 = Mistral, Frédéric, *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*, Édition du centenaire sous la direction de V. Tuby, Genève – Paris, Slatkine, Édition de l'Unicorne, 1979 [1878-1886], 2 voll.

Mortato 2023 = Mortato, Daniele, "Detti meteorologici e calendariali corsi: un approccio geo-paremiologico", Corbella, Dolores / Dorta, Josefa / Padrón, Rafael (edd.), *Perspectives de recherche en linguistique et philologie romanes. Textes choisis par la Société de linguistique romane, édités par Dolores Corbella, Josefa Dorta et Rafel Padrón*, Strasbourg, Société de Linguistique Romane; Éditions de linguistique et de philologie, 2023, 831-840.

Pedrosa 1995 = Pedrosa, José Manuel, "«Si marzo tuerce el rabo, ni pastores ni ganados»: ecología, superstición, cuento popular, mito pagano y culto católico del mes de marzo", Revista de Dialectología y Tradiciones Populares, L, 2 (1995), 267-293.

Rivoira 2014 = Rivoira, Matteo, "*Cuand che Maréi al va vers Bièla, al Pò ad ricambi al manda l'èva*. Venti e nuvole in alcuni detti piemontesi e vadostani", Cugno, Federica / Mantovani, Laura / Rivoira, Matteo / Specchia, Maria Sabrina (a cura di —), *Studi linguistici in onore di Lorenzo Massobrio*, Torino, Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano, 2014, 803-825.

Rivoira 2019 = Rivoira, Matteo, "Da agosto agiugno: il freddo nei detti calendariali in Italia", Gargallo, José Enrique / Bastardas, Maria-Reina / Fontana, Joan / Torres, Antonio (edd.), *Mirades de la ciència sobre el temps. El cicle de l'any i de la vida*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2019, 247-278.

Sanchis 1951 = Sanchis Guarner, Manuel, *Calendari de refranys*, Barcelona, Barcino, 1951.

Schwamenthal / Straniero 1991 = Schwamenthal, Riccardo / Straniero, Michele, *Dizionario dei proverbi italiani e dialettali*, Milano, Rizzoli [e edizioni successive].

Sevilla / Crida 2013 = Sevilla Muñoz, Julia / Crida Álvarez, Carlos, "Las paremias y su clasificación", *Paremia* (2013), 105-114.
<https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/022/009_sevilla-crida.pdf>.

Trotta 1982 = Trotta, Marco, *Società e cultura contadina nei proverbi di Monte S. Angelo*, Monte Sant'Angelo (Foggia), Centro Studi Garganici, 1982.

Veny / Massanell 2015 = Veny, Joan / Massanell, Mar, *Dialectologia catalana. Aproximació pràctica als parlars catalans*, Barcelona; Alcant; València, Universitat de Barcelona; Universitat d'Alacant; Universitat de València.

Vergara 1986 [1936] = Vergara Martín, Gabriel María, *Refranero geográfico español*, Madrid, Librería y casa editorial Hernando, 1986 (2.ª edición) [1936].

Viejo 2012 = Viejo Fernández, Xulio, *Paremias populares asturianas. Estudio, clasificación y glosa*, Madrid, Instituto Cervantes, 2012.
<https://cvc.cervantes.es/lengua/biblioteca_fraseologica/n4_viejo/paremias_populares_asturianas.pdf>

Johannes Kabatek
University of Zurich

What is an isogloss?

Abstract
This short contribution discusses the term and concept of isogloss: the space where a linguistic phenomenon exists or, by metonymic extension, the line that separates a particular linguistic phenomenon from another. Although the concept is currently used as an established and canonical term in linguistics, it is reasonable to explore its scope and the real sense that it carries, as well as to consider its origins and potential ambiguity in use. The main issue with the concept is that it seems to be theoretically necessary yet at the same time is not empirically attestable, which runs contrary to essential epistemological principles. We will seek to show that a) there is no contradiction between the existence of isoglosses as discrete units and the continuity of phenomena on the empirical level, b) the supposed end of the era of the diatopic anchorage of language in times of modern migration is a myth, c) that isoglosses should not be considered as established lines but rather as projections resulting from processes of individual constructions of spaces, and finally, d) that a central task of dialectology and of historical linguistics consists of the identification of the multi-layered superposition of different isoglosses that reflects the complex history of a language or variety.
Keywords: Isogloss, linguistic continuum, dialects, boundaries, dialectometry.

Resumen
Esta breve contribución discute el término y el concepto de isoglosa: un cierto espacio donde existe un fenómeno lingüístico o, en una extensión metonímica, la línea que separa un fenómeno lingüístico particular de otro. Aunque este concepto se utiliza actualmente como término establecido y canónico en la lingüística, tiene sentido preguntarse por su alcance y su significado real, además de analizar su origen y de señalar cierta ambigüedad en su uso. El principal problema del concepto es que parece ser teóricamente necesario y al mismo tiempo empíricamente no demostrable, algo que contradice principios epistemológicos esenciales. Demostraremos que a) no hay contradicción entre la existencia de isoglosas como unidades discretas y la continuidad de los fenómenos en el plano empírico, b) el supuesto fin de la era del anclaje diatópico de la lengua en tiempos de la migración moderna es un mito, c) que las isoglosas no deben considerarse como líneas establecidas sino más bien como proyecciones que resultan indirectamente de procesos de construcción individual de espacios y, por último, d) que una tarea central de la dialectología y de la lingüística histórica consiste en la identificación de la superposición en múltiples capas de diferentes isoglosas que refleja la compleja historia de una lengua o variedad.
Palabras clave: Isoglosa, continuo lingüístico, dialectos, fronteras, dialectometría.

Preliminary remarks

The question in the title of this contribution could be seen as befitting an introduction to basic linguistics. Indeed, for any seasoned expert in linguistics it sounds superfluous: everyone knows what an isogloss is, how it is defined, and how

the concept can usefully be applied in practical language description. I believe, however, that in all branches of scientific knowledge basic concepts should be revisited from time to time, and that it is always necessary to have in mind what they really mean and to appreciate the objects from which they are derived. A radical constructivist or a deconstructionalist might well say that this is not necessary, since the concepts we use serve to construct realities rather than deriving from them. Against such a circular view, I would argue that behind all concepts are objects and that any reflection on a concept must necessarily go back to the essence of those objects. In this sense, to ask what an isogloss is can mean two things: it can be a purely historical-epistemological question about when, how and by whom a certain scientific concept was defined. But it can also be a philosophical question that asks what the essence of the idea of an isogloss is, its relation to what a language is, and how language and space are related. In this sense, let us look first at the generally accepted definition of isogloss, and then extend the term to the definition of a language as a "system of isoglosses". What follows will be a critical, step-by-step analysis of some of the main issues related to the concept, after previously taking a brief look at the history of the term. The final section and the conclusions will then argue for the usefulness and necessity of the concept and its implications for a "multi-layered dialectometry".

Defining the term

The term "isogloss" (from Gr. ἴσος *isos*, Engl. 'same' and Gr. γλῶσσα *glōssa* 'tongue' 'language') is commonly defined as an imaginary geographical line that separates two linguistic features. In Romance linguistics, one of the best-known examples is the so-called La Spezia-Rimini line. According to a Romance tradition that has stressed its importance, especially since since Walther von Wartburg (1942), this line separates the Western Romance and the Eastern Romance language varieties (Fig. 1).

Fig. 1: La Spezia-Rimini line (cf. Wartburg 1942)

In fact, the line does not indicate a single dialect feature but several divisions, a "bundle of isoglosses". Taking a more detailed map (Fig. 2), we can see the concentration of different phonetic and morphologic features that are found on both sides of this line, as well as on another, the "Roma-Ancona" line.

Fig 2: "La Spezia-Rimini line" (above) and "Roma-Ancona line" (below), the latter according to Rohlfs 1937

Such a concentration normally indicates a dialect border with separate dialects falling on either side of the line. The question of dialect boundaries – itself intimately related to the notion of an isogloss – is among the most challenging in dialectology (and, we might say, in linguistics generally), as the Swabian dialectologist Arno Ruoff aptly noted:

> 'From the beginning, the question of language boundaries was the most theory-dependant one in all of dialectology.' (Ruoff 1980: 93).[1]

Definitions of the term isogloss vary to a certain degree. Sara Fedalto, in a study of the concept, offers the following one:

> [an isogloss is an] 'ideal line that on a linguistic map or atlas graphically represents all points having the same

[1] "Die Sprachgrenz-Frage war von Anfang an die theorielastigste in der ganzen Dialektologie [...]". We use single quotes to indicate the English translations from other languages, reproducing the original versions in double quotes in footnotes. All translations are mine.

> linguistic phenomenon in common, distinguishing them from those that do not share it'. (Fedalto 1996: 149)[2]

Fedalto's definition is rather restricted in nature and refers directly to linguistic maps. When we explain the concept to students, we often become aware of a degree ambiguity since, on the one hand, it refers to a dividing line between two dialect phenomena, as in the case of the La Spezia-Rimini line in the figure above, but on the other hand it also refers, in an analogy to *isobars*, to the area covered by one particular linguistic phenomenon. However, these concepts are of course merely two sides of the same coin, and both are linked by metonymy.

A brief look at the history of the term

Even a cursory glance at the history of the term tells us that it derives from others used in the natural sciences and based on the same type of word-formation. Previous to the term isogloss, we find *isotherm* and *isobar* that refer to spaces with some characteristic trait determined by contour lines. The origin of the term isobar is frequently attributed to the British meteorologist Alexander Buchan and his work published in the 1860s (see Buchan 1867).

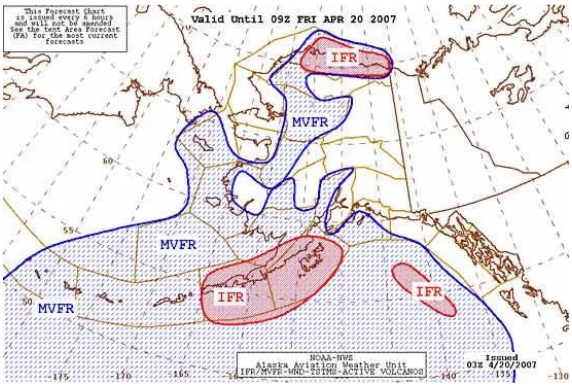

Fig. 3: Isobar map by Alexander Buchan (1862)

However, the iso- terminology in fact has an older history: in 1817 Alexander von Humboldt coined the term *isotherm* and talked about

> 'fixed points through which I pass my lines of isotherms or lines of equal heat' (Humboldt 1817 in: Lubrich / Nerlich 2019, III: 473)[3]

Before Humboldt, the idea of contour lines to trace spaces with equal values had appeared several times in the history of ideas. Thus, in a river map from 1584 by the Dutch Pieter Bruinsz showed isobaths (cf. Morato-Moreno 2017), areas indicated as being of the same depth, although the term itself is not employed; and

[2] "linea ideale che su una carta linguistica o atlante rappresenta graficamente tutti i punti aventi in comune il medesimo fenomeno linguistico distinguendoli da quelli che non lo condividono".

[3] "de points fixes par lesquels je fais passer mes lignes isothermes ou lignes d'égale chaleur".

in 1701 Edmond Halley presented his map of isogons of magnetic variation (cf. Jardine 1999).

The introduction of the term into linguistics (see Freudenberg 1966, Händler / Wiegand 1989: 502, Fedalto 1996, Goebl 2004) can be traced back to the Letonian dialectologist August Johann Gottfried Bielenstein, who in a 1892 work on Letonian language boundaries states, with reference to Humboldt's term:

> 'By analogy with the term isotherm, I have dared to invent the name isoglosses for the lines on this map. It will be easy to understand.' (Bielenstein 1892: 391)[4]

Bielenstein notes that the term has only an approximative value, in the same way that the term isotherm cannot predict the exact limits of plant growth.

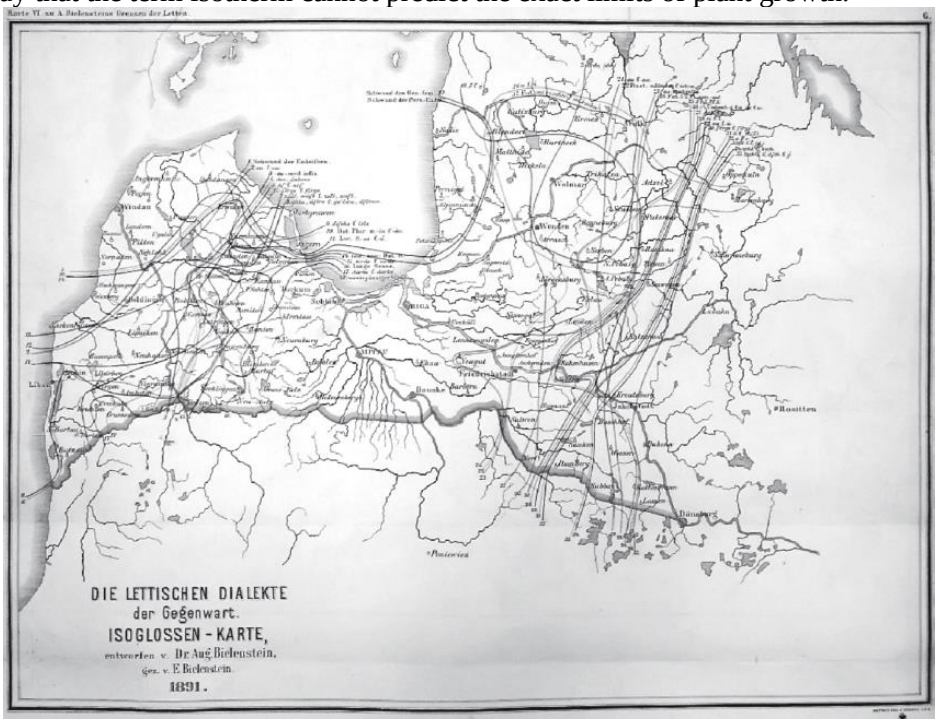

Fig. 4: Isogloss map of Letonian dialects

We should mention in this context that prior to Bielenstein's adaptation of the term, the concept of isoglosses (even if not the term) was clearly present in Wenker's *Sprachatlas des Deutschen Reichs* (see Lameli 2013), and that Wenker is probably the most important figure in pioneering the idea of mapping language areas in dialectology.

A criticism that has been raised repeatedly here is a fundamental difference between *isotherms* and *isobars*, on the one hand, and *isoglosses* on the other: in the case of *isobars* we have arbitrary external criteria – fixed, measurable pressure – and hence we can objectively trace the divisional lines. In the case of isoglosses there is

[4] "Ich habe nach Analogie der Isothermen für die Linien auf dieser Karte den Namen Isoglossen zu erfinden gewagt. Man wird ihn leicht verstehen."

no external, definitive point of fixation, but rather an internal view of phenomena that are not objectively attestable in the same way. This is what ultimately leads to many of the "problems" associated with the term in its transposition to language, problems that simply have to do with what human language is: not an external, objectively measurable phenomenon but an internal capacity of human brains (in the sense of Wilhelm von Humboldt's *energeia*) that produces external phenomena (in the sense of Humboldt's *ergon*) (Humboldt 1836: LV).

In a paper on the origin of the concept, Hans Goebl (2004) shows that the use of the term was ambiguous from the beginning, and that *three* different senses can be observed. The first and the second refer to the two sides of the same coin that we described above (territories and separating lines). The third one became common in Indo-European and typological studies from the beginning of the 20th century onwards, and refers to a feature shared by two or more languages and thus to areal phenomena such as the nominal determiners we find in Greek and in Romance and Germanic languages, or the common features that define so-called Standard Average European or areas like the *Balkan Sprachbund*.

As Goebl shows, this is also the way in which the Italian linguists and Indo-Europeanists Vittore Pisani and Giacomo Devoto (via Antoine Meillet) used the term. As Pisani's disciple Bolognesi pointed out (something recently studied by Vincenzo Orioles (2017) and Giovanni Gobber (2023)), Pisani used the concept in order to present his vision of the Indo-European languages:

> '[...] with a historical interpretation of the linguistic development, he considers the ancient Indo-European languages not merely the result of the progressive disintegration of an original or secondary well-determined unit, but also, and above all, as the historical development of the languages and dialects spoken today unequivocally shows, the result of a more complex work of integration due to phenomena that radiated out from one or more centres into several languages and spread over more or less vast areas, constituting those bundles of isoglosses that we are able to reconstruct through our comparisons.' (Bolognesi 1995: 519-520)[5]

From Pisani, who was not only the founder and leader of the 'Milanese Linguistic Cercle' (*Sodalizio Glottologico Milanese*, see Kabatek 2023: 59) but who also had a significant influence on Eugenio Coseriu (as well as becoming his father-in-law), the concept was adopted by Coseriu, not only in his writing on dialectology and

[5] "[…] con una interpretazione storicistica del divenire linguistico, considera le antiche lingue indoeuropee non il semplice risultato della progressiva disintegrazione di un'originaria o secondaria unità ben determinata, ma anche e soprattutto, come mostra inequivocabilmente lo sviluppo storico delle lingue e dei dialetti oggi parlati, il risultato di una più complessa opera di integrazione dovuta al diffondersi in più lingue di fenomeni che si sono irradiati da uno o più centri e si sono diffusi in aree più o meno vaste, costituendo quei fasci di isoglosse che riusciamo a ricostruire attraverso le nostre comparazioni", translation by Giovanni Gobber.

linguistic geography, but as a much more general inner term referring to homogeneity rather than to variation: for Coseriu, from his very earliest work, a language is defined, with explicit reference to Pisani, as a *system of isoglosses*. This can be seen, for example, in Coseriu's 1952 manuscript *Evolución de la lengua española* ('Evolution of the Spanish Language')[6], where he uses the term *isogloss* in several ways:

– In the Indo-Europeanist sense:

> 'The Italo-Celtic linguistic unity has been upheld by many scholars during the last century and in our century especially by Meillet and Ribezzo, who have pointed out the numerous common Italo-Celtic isoglosses.' (Coseriu 1952: 31)[7]

– Referring to a language as a "system of isoglosses":

> 'The Romance languages, the forms under which Latin currently appears, are divided into various dialectal groups, in a series of isoglossal systems, represented almost in each case by a literary language of culture.' (Coseriu 1952: 12)[8]

– With reference to a language as a "diasystem" with three dimensions of variation:

> 'From a purely glottological point of view, every "language" is a conventionally limited system of isoglosses, within which we can distinguish smaller, more compact systems, differentiated in space, time or society.' (Coseriu 1952: 56)[9]

Coseriu also discusses the concept in his famous and brilliant essay *La geografía lingüística*, 'Linguistic geography' (1955), a seminal paper on the principles of dialectology and linguistic geography. Here, he also indicates some of the problems that are associated with the concept itself and with the question of the existence of linguistic borders:

[6] The manuscript is being published online by Cristina Bleorțu, Yoselin Henriques and the current author in the current issue of *Energeia*, see also https://coseriu.ch/wp-content/uploads/publications_coseriu/coseriu453b.pdf.

[7] "La unidad lingüística italocéltica ha sido sostenida por muchos estudiosos en el siglo pasado y en el nuestro sobre todo por Meillet y por Ribezzo, que han señalado las numerosas isoglosas comunes italocélticas."

[8] "Las lenguas romances, las formas bajo las cuales se presenta actualmente el latín, se dividen en varios grupos dialectales, en una serie de sistemas de isoglosas representados casi en cada caso por una lengua literaria de cultura."

[9] "Desde el punto de vista puramente glotológico, toda "lengua" es un sistema de isoglosas limitado convencionalmente y dentro del cual podemos distinguir sistemas menores más compactos, diferenciados en el espacio, en el tiempo o en la sociedad."

> 'Indeed, the existence of dialects does not imply the existence of dialectal boundaries, just as denying these boundaries does not imply affirming the non-existence of dialects. Dialects do not exist before but after the verification of the areas in which the concrete phenomena of speech are recorded: they are not things but abstractions, systems of isoglosses that are structured above the multiformity of speech.' (Coseriu 1955: 53)[10]

It would be a fascinating task to reconstruct in more detail the importance of the term for Coseriu's theory and its relationship with Pisani. However, I will not venture further into the reconstruction of the history of the term and its significance in 20th century linguistics, but instead will turn to the discussion of a series of problems connected with the term that have arisen so far:

– it has been claimed that there are no real borders or dialect boundaries but only continua;

– it has been claimed that the term isogloss is an anachronistic one since there is no longer a real diatopic foundation for language in our modern times of mobility;

– it has been claimed that isoglosses only exist on the level of a construed abstraction and that they do not correspond to the activities of real speakers.

I will limit the following discussion to these three points, although briefly mentioning certain others.

Are there only continua and no categories?

One of the most frequent criticisms to the concept of isogloss is that it is difficult to find clear-cut lines in empirical reality. Even if we cross a line such as the aforementioned La Spezia-Rimini line, it is probable that speakers on both sides, for many reasons, will not exhibit clear differences (and this not only refers to the current situation but was already an issue of discussion at the time the line was originally identified).

The problem of continua and clear-cut categorical distinctions goes far beyond the question of defining isoglosses; it is a general epistemological problem that is relevant in many fields of thought. In linguistics it arises in the theory of language change as well as in the theory of semantics; it is seen in creole studies as well and in the theory of grammar; it arises in variational linguistics as well as in discussions of the apparent conflict between idiolects and languages. In all these cases, the argumentation is always similar:

– there are, on the one hand, those that describe things using clear-cut categories, such as dialectologists who clearly distinguish two different dialects or varieties, or semanticists who clearly distinguish two different meanings;

[10] "En efecto, la existencia de los dialectos no implica la existencia de límites dialectales, así como negar estos límites no implica afirmar la no existencia de los dialectos. Los dialectos no existen antes sino después de la comprobación de las áreas en las que se registran los fenómenos concretos del hablar: no son cosas sino abstracciones, sistemas de isoglosas que se estructuran por encima de la multiformidad del hablar." (Coseriu1955: 53).

> – and there are, on the other hand, those who are against such a categorical view by citing examples of continuity: where is the dialect border? If you look at the reality, you will only find a continuous evolution.

This seemingly contradictory situation is sometimes accompanied by the notion of progress and evolution in science: there are linguists who claim that categories in an Aristotelian sense are outdated, that they are an invention of linguists, that they have nothing to do with reality, and that linguistics should now recognise the fact that everything is in a state of continuity. The death of Aristotle is thus announced, and whereas he is of course dead, many of his ideas are not.

The reality of continuous evolutions has been claimed, among others, by Hermann Paul. In his *Prinzipien der Sprachgeschichte* he writes:

> 'In all fields of linguistic life, a gradual evolution is possible.' (Paul 1920: 33)[11]

For him, the idea of a continuum is linked to the concept of "individual languages" and gradual differences between the speech of individuals.

A field in which criticism of clear-cut categories has been explicitly and repeatedly formulated over recent decades is cognitive linguistics. Many cognitive linguists are opposed to the artificial categorisation of structuralism and prefer continua to categories, hence positing the notion of a continuum between lexicon and grammar, and a continuum between different meanings (for criticism, see Kabatek 2012: 83-85).

A concrete application of this idea of continuity is grammaticalization theory. As Company Company (2006) puts it:

> 'The various structuralist approaches, including generativist approaches, can hardly account for the fundamental fact that the essence of languages is their constant imperceptible transformation. Structuralism, in any of its manifestations, emphasised the stability of the linguistic system and consequently greatly developed studies of a synchronic nature, sidestepping a problem central to language, although a difficult one to resolve: how to reconcile the instantaneous and acronymic rigidity of the system with the basic fact that a language is constantly and imperceptibly changing.' (Company Company 2006: XI)[12]

[11] "Auf allen Gebieten des Sprachlebens ist eine allmählich abgestufte Entwickelung möglich."

[12] "Los diversos enfoques estructuralistas, incluidos los acercamientos generativistas, difícilmente pueden dar cuenta del hecho fundamental de que la esencia de las lenguas es su constante transformación imperceptible. El estructuralismo, en cualquiera de sus corrientes, ponía énfasis en la estabilidad del sistema lingüístico y desarrolló enormemente, en consecuencia, estudios de naturaleza sincrónica, soslayando un problema central a la lengua,

The author claims that overcoming this view allowed for a resurgence of historical linguistics:

> 'Finally, an essential part of this resurgence was undoubtedly making the concept of category more flexible. In these functionalist frameworks, the categories of language are not discrete spaces, but rather unstable, flexible, redefined and are creatively manipulated by speakers. The categories do not have a homogeneous internal composition and, therefore, it is not possible to establish the same characterisation, either syntactically or semantically, for all their members: linguistic forms usually constitute a categorial continuum, both between and within categories, with focal zones, where the lexical entries which are the best representatives of the category are located, and categorial boundaries which are neither clear-cut nor well established, and some lexical entries may even be located in border zones and exhibit the properties of two or more categories.' (Company 2006: XVII)[13]

Yet within grammaticalization studies there is no unanimity on such a view. In a recent paper, the Danish linguist Kasper Boye (2023) showed that the gradual lexical-grammatical continuum assumed by grammaticalization theory is a myth and that categories must be clearly distinguished, even if behind them there are indeed continua. Between movement and future, for example, there is a clear distinction on the level of meaning, and if I can observe a grammaticalization from one element to another (as in the English *going to* future derived from a periphrasis originally expressing movement, Spanish *ir a hacer algo* 'to go to do something', or indeed similar phenomena in many languages) the continuous evolution, and even the existence of specific ambiguous cases, is not in itself in opposition to the clear-cut existence of two categories. Movement and future are metonymically connected, but they can be clearly distinguished, in that something is either movement or future. In a particular case, we may find interpretations that seem to exist between the two, in

aunque, en efecto, de difícil solución: cómo conciliar la rigidez instantánea y acrónica del sistema con el hecho básico de que una lengua cambia constante e imperceptiblemente."

[13] "Finalmente, parte esencial de este resurgimiento lo constituyó sin duda la flexibilización del concepto de categoría. Las categorías de la lengua son en estos marcos funcionalistas espacios no discretos, sino inestables, flexibles, redefinibles y manipulables de manera creativa por los hablantes. Las categorías no tienen una conformación interna homogénea y, por lo tanto, no se puede establecer una misma caracterización, ni sintáctica ni semántica, para todos sus integrantes: las formas lingüísticas constituyen por lo regular un *continuum* categorial, tanto entre categorías como al interior de las mismas, con zonas focales, donde se sitúan las entradas léxicas que son mejores representantes de la categoría, y límites categoriales no nítidos ni bien establecidos, e incluso algunas entradas léxicas pueden estar situadas en zonas fronterizas y exhibir las propiedades de dos o más categorías."

metonymic, so-called bridging contexts, but this does not invalidate the categories as such.

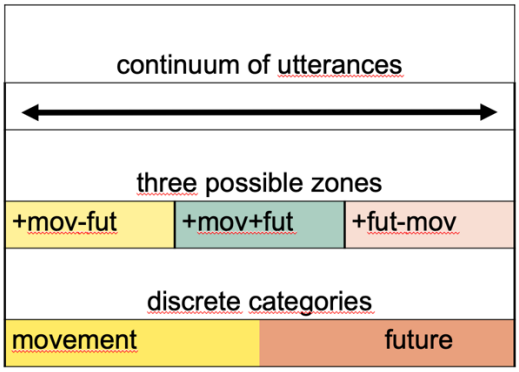

Fig. 5: Continuum of utterances and discrete semantic categories

We must distinguish three levels here:

– first, the continuous level of the facts, in this case the intended meaning of a form in an utterance;

– second, the interpretation of the form, which can be clearly A, clearly B, or unclearly somewhere in between;

– third, the level of categories as discrete units that lead us to associate an utterance with this or that meaning.

Isoglosses are abstract lines that separate discrete units. Even if on the level of the utterances of individuals we find a continuum of facts, these facts are attributed to different categories by dialectologists who, however, do not invent the categories out of the blue but rather try to derive them from the empirical evidence.

“Consciousness”

In this context, it is important to mention that again and again there are linguists who deny that the third of the mentioned levels, the level of categories, is relevant for speakers, claiming that it is simply an invention of linguists. Do phonemes exist? Are there in fact any discrete forms? A problematic discussion frequently emerges here in which two ideas collide: the explicit knowledge that speakers might or not might have of linguistic phenomena, and their intuitive knowledge of how to do things with words.

The question of metalinguistic knowledge and of possible monitoring is something completely different from intuitive knowledge, and this is also fundamental for positing a distinction between the existence of dialects and isoglosses, on the one hand, and the metalinguistic knowledge of speakers and the perceptual dialectology that investigates this knowledge, on the other: once a speaker is able to express the future by means of a go-periphrasis, he or she is able to transmit a categorical distinction to the hearer, this independently of any explicit knowledge of such a distinction.

There is even a long tradition in linguistics that denies the fact that speakers know what they are doing when they speak, that speaking is “unconscious”. One of the most prominent defenders of this idea is the Saussure of the *Cours*:

> 'reflection is not involved in linguistic practice; [...] speakers are, to a large extent, unaware of the laws of language' (Saussure 1916/1984: 106)[14]

But this is misleading and must be reformulated, as I have claimed on several occasions (cf. Kabatek 1996).

We must distinguish two different kinds of knowledge, the first of these being the intuitive knowledge common to human activity and fundamental for language. This primary linguistic knowledge is only entirely and perfectly expressed in spontaneous utterances, and all the methods we try to apply in order to elicit utterances rely on another kind of knowledge that converts the speaker, to however small a degree, into a linguist, an observer of her or his own dialect.

The metalinguistic knowledge of a speaker might be a very clear and reliable one, for example when we ask about *Wörter und Sachen* and suppose that the answers will be adequate. However, we know from many studies that, since there is no direct access to the speaker's primary competence, things might get lost or altered on the way from primary knowledge to metalinguistic explicitness. There is no lack of anecdotes about informants who deny the existence of a form and then use it in the very next sentence. This is of course not generally the case, and it strongly depends on the individual setting, the individual attitude of an informant, and the metalinguistic "culture" we are dealing with.

Doing fieldwork and experiments is not a natural way of addressing language, and this is something we linguists sometimes forget because for us it has become completely normal. Speakers use language for communication, and native speakers use their language or variety normally without insecurity: there are two axioms that are part of the essence of language and that are often not taken into consideration:

– the axiom of coherence, and

– the axiom of grammaticality.

The axiom of coherence is broadly assumed in text linguistics and in pragmatics: speakers try to transmit the sense of a message to their hearers, and these hearers have the confidence to suppose that what speakers say will make sense. If there is something that a hearer does not understand, the normal approach (corresponding to the human and linguistic principle of confidence and empathy) leads hearers to believe in the possibility of understanding what others say; that is, when we do not understand something, our response is not "this is crazy" but to assume that we have not understood well and hence to reanalyse the utterance or ask for clarification.

If the former axiom (of coherence) is generally known in pragmatics, the latter (of grammaticality) is often ignored. Speakers of a dialect will always produce grammatical utterances. Not grammatical in a normative sense, and not grammatical in a sense that there might not be anacolutha, incomplete constructions or repetitions, but grammatical in the sense that they will be constructed according to the rules of the respective language or dialect.

[14] "la réflexion n'intervient pas dans la pratique d'un idiome; [...] les sujets sont, dans une large mesure, inconscients des lois de la langue".

This means that to be asked whether this or that form is "correct" is something unnatural for normal native speakers and hence their answer might or might not reflect real, natural linguistic behaviour. Things are far better with tasks like "how do you say this or that", but even here the stimulus might have a priming effect, and the answer once again might reflect real linguistic behaviour or not. Hence the enormous advantage of using visual stimuli, in that a visual stimulus is a "normal" task, one which is familiar in everyday conversation and very common, for example, when parents show their children how this or that object can be named linguistically.

Is there really a "space-apriori"?

The next problem I would like to discuss is that of a possible conflict between clear-cut borders and mobility. There is, on the one hand, the extreme position that there are clear-cut borders, stable isoglosses, and the long-term duration of dialect areas; on the other hand, we find the rejection of the idea that in the modern world space continues to be the central variational category. This rejection is sometimes accompanied by observations on mobility, globalisation, the internet and the dissolution of traditional spaces. Dialects, we sometimes hear, are facts from the past that are rapidly being lost. Isoglosses, it is said, have ceased to exist, and if we cross the La Spezia Rimini line today we will hear young Italians speaking more or less standard Italian on both sides with no clear difference. It is interesting to see that these two positions are generally defended by linguists from different empirical backgrounds, with dialectologists engaged in fieldwork tending to believe more in the stability of space than urban sociolinguists or grammarians.

Criticism of the priority of spatial variation over other variational dimensions could lead to the reduction of the three classical Flydal-Coseriu dimensions of variation (Flydal 1951, Coseriu 1980) to only two – diastratic and diaphasic variation – and to consider spatial or diatopic variation as an (empirically rather frequent) case of group-specific variation due to settlement culture (see Halliday 1978, Dufter / Stark 2002, Kabatek 2023). So there would be no "space apriori" (in the sense of Schmidt-Herrgen 2011): only two universal dimensions, one deriving from the fact that languages are social phenomena and associated with groups, and another one that has to do with individual, situationally determined variation. Dialects would simply be group phenomena, and as such a metonymical correlate of settlement cultures. If settlement becomes flexible again and people turn into "modern nomads", dialects cease to be the primary manifestation of language.

This sounds attractive, but it is problematic in two senses:

- it ignores, often from the urban perspective of rather mobile observers, that underlying individual mobility there is still an enormous stability of settlement and that mobile individuals frequently integrate into new, already established linguistic spaces. Thus, I live in Zurich and I (try to) speak Zurich German, despite being originally from Germany. The existence of varieties remains first and foremost associated with places, and one of our initial questions when we meet someone we don't know is "where are you from", on the supposition that this is a meaningful question relating also to linguistic identity. The spatial indexicality of language is more than accidental (cf. Tacke 2015: 53ff).

I spend my weekends often in a small village in the Grisons, the Rheto-Romance area of Switzerland, and in that village, which numbers some 100 inhabitants, there currently live eight children. The village was monolingual in Sursilvan Rheto-Romance until 1920, and has been strongly germanized since then. All the children play on the street in the traditional local language even if their parents are all Germanophone. This is of course due to the particular language policy in force, with a monolingual school, plus the high esteem which Rheto-Romance enjoys. But it also illustrates an intrinsic force of humans, that of showing their attachment to a certain place, their locality, through linguistic behaviour.

Finally, we must also consider here the influence of age-grading, that is, a shift from a dialect to the standard language at a certain age and then a (perhaps partial) shift back at a subsequent moment in the individual's life, this probably due to exactly the same need for locality. Age-grading is quite a widespread phenomenon, and serves to underline the fact that dialect loss is not a one-way street.

- another problem is that it also ignores the empirically surprising stability of dialect areas, even in regions where it is supposed that dialects no longer exist (cf. Coseriu 1955: 49). A striking example is Hans Goebl's fascinating comparison of quantitative analyses of Ancient Gallo-Romance scriptae with the dialectometrised data of the *Atlas Linguistique de France* from the beginning of the 20th century that show very similar regions six or seven centuries later (cf. Goebl / Smečka 2017). And the continuity of areas can be extended yet further, as we see in recent work by Marco Robecchi on the *Nouveaux Atlas Linguistiques de la France* and on lexicographic work (Robecchi 2021).

Old borders can persist for very long periods of time, indeed, longer than the expansion or reduction of isolated phenomena might suggest. Jürgen Erich Schmidt showed that certain expanding dialect phenomena retain their expansion at traditional dialect borders. The reason for this probably lies in speakers putting limits on own their adoption of new phenomena from other dialects: elements from dialects considered as "foreign" or "different" are not adopted and isoglosses are not only maintained but even strengthened.

In German-speaking Switzerland, the well-studied phenomenon of l-vocalisation has been expanding for a long time (Haas 1973, Leeman et al. 2014), and some linguists have already claimed that it might go on to conquer one area after another. However, what is interesting here is that, as a phenomenon originating in Berne, it only expands into certain dialectal areas, ones that are in lesser competition with other very visible dialects such as those of Zurich or Basel. Once the phenomenon expands to more salient or stronger dialect borders, it seems to stop expanding, at least for the moment.

Isoglosses, sound laws and levels of analysis

Historically, the idea of isoglosses is closely related to the Neogrammarian idea of sound laws and their inviolability. For Wenker, isoglosses somehow had to exist as diatopic projections of sound laws, and if isoglosses showed stepwise extensions in the geographical linguistic reality, this was comparable to a diatopic projection of the wave-like spread of a diachronic innovation. In both cases we are dealing with a certain projection of language, and in both cases it is as wrong to reject this projection as non-existent as it would be to claim it to be the absolute reality of language rather

than as a heuristic instrument (Goebl 2004: 528). Here we can once cite Coseriu's and his masterpiece *Sincronía, diacronía e historia* (1958) with the discussion therein about the inviolability of sound laws. Paradoxically, sound laws are absolutely valid, contrary to all empirical exceptions, just as isoglosses not only exist, contrary to all empirical evidence, but must exist, as has already been argued.

We can observe the synchronous effect of sound laws and their inviolability in language contact. If a German realises English <th> as [s], he or she will probably not say ['sɛŋkju] and then in another context [θiŋk]; rather they will pronounce [s] in both cases. Substitution works systematically and it is discrete. Systematisation is the application of a law (see Weinreich 1953). In spatial projections we basically find just this: one side of the line where, for example, Germ. *Apfel* is said systematically and another one where the usual form is *Appel* (according to the so-called the "Speyer line", see Fig. 6).

Fig. 6: The "Speyer line" (Germ. *Apfel-Appel*) and the "Benrath line" (*machen-maken*)

But what is language? Simply a collective projection of a homogeneous phenomenon? Yes and no! The existence of abstract boundaries and laws does not contradict the individual realisation of language and linguistic variation – to reiterate Coseriu's point: 'dialects' – as the primary forms of languages – 'are not things but abstractions, systems of isoglosses that are structured above the multiformity of speech' (Coseriu 1955: 53, see footnote 10).

As in the case of the individual "sound law", it is possible that a speaker learns a different pronunciation in isolated forms without systematically applying a different law, or that he or she is sometimes, with effort, able to perform one form and without effort another one.

And this also happens on the geographical projection, where the only reality on which this projection is based are the individual utterances of speakers who are able to perform several varieties (or, at least, elements from several varieties). The same speaker on the north of the *Appel-Apfel* line who might say *Appel* in informal settings might say *Apfel* in a more formal situation, and might even say both forms within the same utterance. This is why traditional dialectological work consists of isolating the syntopic, synstratic and symphatic homogeneous form of the base dialect that is supposed to reflect the "most authentic" diatopic reality, without

denying its coexistence with other realities. And this is what the Swiss Louis Gauchat (like the French P. Rousselot before him) had already criticised:

> 'To the unity of the whole I oppose the diversity of detail, the individual languages opposed to the dialect' (Gauchat 1905)[15]

In this context, I remember an anecdote that the Galician linguist Rosario Álvarez once told me (and there are many similar anecdotes among dialectologists). In parts of Galicia, /g/ followed by /a, o u/ is pronounced as an aspiration [h] or as a fricative [x] but not as velar voiced stop [g] or approximant [ɣ] as in other Galician, Spanish and Portuguese varieties. Delimitating the border of this phenomenon (called *gheada* in Galician linguistics) is quite tricky since it is a highly stigmatised stereotype in the Labovian sense. Once during fieldwork for the Galician Atlas (*ALGA*), after long sessions of interviews in one of the places in a zone which had still not been assigned a position on one or the other side of the line, the informant had not uttered a single instance of *gheada*; then, on saying goodbye, he said "hasta *luegho*" [astaˈlwɛho]. Instead of ending the session, the fieldworkers then extended the interview, to discover that the *gheada* was used quite systematically in that place but that the informants had avoided it when talking to these strange people from the university who were asking uncommon questions.

Layers of isoglosses

The last point concerns the heterogeneity of isoglosses at the level of linguistic projection. Even if we disregard individuality and "individual language", we find a surprising amount of heterogeneity. Of course, there are bundles of isoglosses; in extreme cases boundaries of historical languages, and within historical languages clear dialect boundaries. But what we also find are contradictory, co-existing spaces. A dialect space is also the result of a certain hierarchy or prioritisation of competing, discordant isoglosses, which arise from the historical stratification of the dialect area. Thus, dialectally speaking Bavarian Swabia is traditionally Swabian but also overlaps with Bavarian; and Swabia and Baden are both part of the Alemannic area yet perceived as different by their speakers. We see here the great advantage, yet also the dilemma, of dialectometry: on the one hand, the synthesisation of dialect data allows for a quantifying summation of individual isoglosses and thus a common view on otherwise isolated data; however, it does not allow for the automatic hierarchisation of the relevance of the individual isoglosses for the (active as well as passive) construction of linguistic spaces by the individuals that inhabit these areas.

The intuition of dialectologists helps here, in that they can determine the relevance of different features if they are well acquainted with the corresponding situations. However, the well-known issue that this implies is 'a high degree of arbitrariness'[16] (Meyer 1874 apud Ascoli 1876: 386; cf. also Fedalto 1996:153 and Lang 1982: 68-70). On the other hand, the relevance of features can be studied through methods of perceptive dialectology, which has made enormous progress in recent decades (cf. Sauer / Hoffmeister 2022).

[15] "à l'unité de l'ensemble j'oppose la diversité du détail, au dialecte le langage individuel".
[16] "une grande part d'arbitraire".

As in the case of sound change and the lexicon, where Yakov Malkiel, with allusion to Schuchardt, claimed that each word has a history of its own, it is sometimes the case that the multiple shape of isoglosses and the lack of bundles has led to the claim that the concept of isoglosses is itself useless.

We see, however, one of the points of greatest potential in the application of the concept in the non-uniformity of isoglosses in a given space. Each word can in theory have a particular expansion, and so too does each sound phenomenon, each syntactic phenomenon, and each morpheme. Normally we do not find a complete chaos, but rather clusterings of isglosses. And on many occasions these clusters correlate, at least partly, with levels of linguistic structure; this means that syntactic phenomena may tend to cluster differently from phonic ones and from morphology. Each isogloss and each "family of isoglosses" is a mirror of a historical layer, and by superimposing all these areas we get a picture of the historical background of a language. Since the different layers indicate different historical moments, they sometimes serve to resolve apparent contradictions in the analyses. So, the old discussion about whether Catalan is more Ibero-Romance or Gallo-Romance, as is well known, depends largely on the linguistic level of analysis chosen, and the result will be different if we consider the lexicon than if we focus on certain grammatical phenomena. As mentioned above, in traditional German dialectology, the Black Forest that separates Baden from Swabia is not a strong border, and dialects on both sides pertain to the same Alemannic zone. If the speakers do not recognise this, it might be because besides lexical and grammatical similarity, there are rhythmic and intonational patterns that differ and that are in part responsible for this non-identification. Peter Gilles (2005), in his challenging studies of regional intonation in Germany, showed that there may be intonationally separate regions within one dialectal area, and these may stem from rather old areal differentiations. To cite another example, Galician and Portuguese have historically almost the same grammar and lexicon, and traditionally most linguists considered Portuguese to be just Galician carried southwards during the Reconquista. Yet the prosodic differences between Lisbon Portuguese and Galician are so striking (the two languages are of a different prosodic type, Portuguese being accent-counting and Galician syllable-counting, cf. Auer 2001) that this leads to a lack of mutual identification by the respective speakers and hence to differences that do not seem to have emerged in recent centuries or without some deeper historical underpinnings. Traditionally, we look at phonetics or at the lexicon or, increasingly in recent times, at syntactic phenomena. But we still lack information on intonational spaces and on other prosodic realities. However, prosody is quite tricky because there can be, for example, multiple layers projected on one single intonational contour. Prosodic areas sometimes reflect very old borders (Macklin-Cordes / Round 2015), but we can also observe prosodic accommodation phenomena in current language contact that instead point to short-term evolutions.

Layers are of course not limited to linguistic phenomena, and the reconstruction of dialect areas and historical layers will not ignore, in the tradition of *Wörter und Sachen* studies, any cultural phenomena that show areas, such as agricultural traditions, food or clothing.

On the linguistic side, spaces of discursive traditions can be added: text traditions, and those of saying specific things in particular situations. Traditions of

politeness formulae, traditions of answering the phone, of speaking and of silence. These may or may not be linked to linguistic areas. Certain politeness traditions in Switzerland, for example, go beyond language borders but are typically "Swiss". Discourse traditions (DT) can shape areas: better said, people shape areas through DTs, and the relationship between their isoglosses and other layers of isoglosses must be explained.

In the best of all worlds, the overall disposal of multi-layered data (different levels of linguistic structure, including prosody, objects, and discourse traditions) would allow for a "multi-layered dialectometry". Such a dialectometry would be concerned with both the weight and the hierarchy of phenomena, not simply adding them together, and here perception would again come into play. Apart from individual studies on this or that area, this should also allow for progress in areal typology and for the development of hypotheses on possible universal tendencies in the values of the layers, for example, whether intonation or phonotactics indicates normally older areas than the lexicon. Far from being utopian, the near future, with all the technical possibilities at our disposal, is promising in this respect and will open up new horizons in big data dialect studies, including advances in the typological generalisation and interpretation of isoglosses.

Conclusions

As we have seen, the concept of isogloss is a central one in linguistics, although it is used with a certain ambiguity due to a series of metonymies. The concept relates to some central problems of dialectology and of linguistics in general: the existence of borders and the coexistence of borders of different kinds.

In trying to identify isoglosses, we do so on an abstract level. Isoglosses exist on the level of the language, yet language can only be adequately explained by individual acts. Individuals essentially want to communicate, and there seems at first glance no reason why they might seek to build linguistic borders.

However, to be human is also to construct an identity, an individual identity different from those of other individuals, and a collective identity different from other collectives. This seems to have been fundamental to human language from the very beginning, and it is challenging in this sense to think about Nicholas Evan's claim that human language was from the beginning not monolingual but multilingual (Evans 2017): isoglosses probably existed not only after an initial period of a common Ursprache, but emerged as part of the subsequent evolution (in a Babelian sense) into the linguistic diversity of different languages. Language diversity is not an accident but part of the essence of our genetically determined being and our predisposition to diversity (Matthews 2003).

This is why we need isoglosses; they are merely the consequences of our building or constructing identities.

The Aristotelian-Humboldtian-Coserian notion of *energeia* is the driving force underlying the building of language diversity. Humans are universally humans and they communicate in individual acts. But humans are not only born into historically determined communities that are different from others, they not only learn how to discover linguistic communication by means of historically existing signs; they also build communicative spaces with limits that they metonymically link to geographical space. The essence of human language is not just to have language,

but to speak a concrete language, a historically distinct way of communicating. This areal aspect of language must be seen as part of the *energeia*, as a "Verraumung" – a "creating space" – of language, as an anchoring of linguistic signs in space.
Dialectology has never ignored this, in that it focuses precisely on such a difference and sometimes even more on the fact that there are borders, rather than on the fact that there are communities. For dialectologists, it is clear that there must be isoglosses in the sense of linguistic boundaries, and this implicitly includes the other side of the same coin: the existence of systems of isoglosses that are created by linguistic communities. In this way, the concept of isogloss can be seen as not just another notion in linguistics, but as something that encapsulates our essence as being humans that speak languages linked to places.[17]

References

Ascoli, Graziado Isaia (1876): "P. Meyer e il *Franco-Provenzale*", *Archivio Glottologico Italiano* 2, 385-395.

Auer, Peter (2001): "Silben- und akzentzählende Sprachen", in: Haspelmath, Martin / König, Ekkehard / Oesterreicher, Wulf/Raible, Wolfgang (eds.), *Language Typology and Language Universals. An International Handbook*, vol. 2, Berlin / New York: De Gruyter, 1391-1399.

Auer, Peter (2005). "Europe's Sociolinguistic Unity, or: A Typology of European Dialect/Standard Constellations", in: Delbecque, Nicole / van der Auwera, Johan / Geeraerts, Dirk (eds.), *Perspectives on Variation: Sociolinguistic, Historical, Comparative*. Berlin: De Gruyter, 7-42.

Bielenstein, August (1892): *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Rußlands (Mit einem Atlas von 7 Blättern)*. St. Petersburg.

Bolognesi, Giovanni (1995): "Vittore Pisani", *Studi Etruschi* LXI, 517-524.

Boye, Kasper (2023): "Grammaticalization as Conventionalization of Discursively Secondary Status: Deconstructing the Lexical-Grammatical Continuum", *Transactions of the Philological Society* 121(2),1-23, DOI: 10.1111/1467-968X.12265.

Buchan, Alexander (1867): *A Handy book of Meteorology*. Edinburgh / London: Blackwood.

Christen Christen, Helen (1998): "Convergence and Divergence in the Swiss German Dialects", *Folia Linguistica* 32, 1-2, 53-67.

Company Company, Concepción (2006): "Introducción", in: Company Company, Concepción (ed.), *Sintaxis histórica de la lengua española, Primera parte: la frase verbal*, vol. 1, México: Fondo de Cultura Económica, XI-XXX.

Coseriu, Eugenio (1952/2023): *Evolución de la lengua española*. Zurich: University of Zurich, edited by Johannes Kabatek / Cristina Bleorțu and Yoselin Henriques Pestana, online: https://coseriu.ch/wp-content/uploads/publications_coseriu/coseriu453b.pdf, last accessed 29/10/2023 [also in this number of *Energeia*].

Coseriu, Eugenio (1955): *La geografía lingüística.* Montevideo: Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Instituto de Filología, Departamento de Lingüística.

[17] I would like to thank Hans Goebl, Jürgen Erich Schmid and Alfred Lameli for references and inspiring discussions on the issue of this essay. Thanks also to two anonymous reviewers for their useful comments, to Héctor Álvarez Mella for including this text in the current thematic issue and to John Barlow for the proofreading of a prefinal manuscript.

Coseriu, Eugenio (1958): *Sincronía, diacronía e historia*. Montevideo: Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Instituto de Filología, Departamento de Lingüística.

Coseriu, Eugenio (1980): "'Historische Sprache' und 'Dialekt'", in: Göschel, Joachim / Ivić, Pavle / Kehr, Kurt (eds.), *Dialekt und Dialektologie*, Outcomes of the international conference: *Zur Theorie des Dialekts* (Marburg/Lahn, 5-10/09/1977). Wiesbaden: Steiner, 106-122.

Dufter, Andreas / Stark, Elisabeth (2002): "La variété des variétés. Combien de dimensions pour la description? Quelques réflexions à partir du français", *Romanistisches Jahrbuch* 53, 81-108.

Evans, Nicholas (2017): "Did language evolve in multilingual settings?", *Biology & Philosophy* 32(2), 905-933.

Fedalto, Sara (1996): "Genesi e vicende della nozione di 'isoglossa'", *Bollettino dell'Atlante linguistico italiano*, III, 20, 149-165.

Flydal, Leiv (1951): "Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue", *NorskTidsskrift for Sprogvidenskap* 16, 240-257.

Freudenberg, Rudolf (1966): "Isoglosse: Prägung und Problematik eines sprachwissenschaftlichen Terminus", *Zeitschrift für Mundartforschung* 33, 219-231.

Gauchat, Louis (1905): "L'unité phonétique dans le patois d'une commune" in: *Aus romanischen Sprachen und Literaturen. Festschrift Heinrich Morf*. Halle: Niemeyer, 175-232.

Gilles, Peter (2005): *Regionale Prosodie im Deutschen: Variabilität in der Intonation von Abschluss und Weiterweisung*. Berlin / Boston: De Gruyter.

Goebl, Hans (2004): "Eine Glosse zu Isoglosse", in: Krisch, Thomas / Lindner, Thomas / Müller, Ulrich (eds.), *Analecta Homini universali dicata. Arbeiten zur Indogermanistik, Linguistik, Philologie, Politik, Musik und Dichtung. Festschrift für Oswald Panagl zum 65. Geburtstag*. Stuttgart: H.-D. Heim, vol. II, 525-537.

Goebl, Hans / Smečka, Pavel (2017): "Trois regards dialectométriques sur l'aménagement géolinguistique du domaine d'oïl, basés sur une synthèse des données médiévales réunies par Anthonij Dees en 1980 et 1983, et celles de l'ALF", in: Kristol, Andres M. (ed.), *La mise à l'écrit et ses conséquences. Actes du troisième colloque "Repenser l'histoire du français"*, Université de Neuchâtel, 5-6 juin 2014. Tübingen: Francke, 15-49.

Gobber, Giovanni (2023): "Coseriu in Milan – and other things", contribution to the round table «The future of Coserian linguistics», *Școala de vară on-line Actualitatea concepției lui Eugeniu Coșeriu*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 01/09/2023.

Händler, Harald /Wiegand, Herbert Ernst (1989): "Das Konzept der Isoglosse: methodische und terminologische Probleme", in: Besch, Werner / Knoop, Ulrich / Putschke, Wolfgang, Wiegand / Herbert Ernst (eds.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, 2 vols.. Berlin / New York: De Gruyter, 501-527.

Haas, Walter (1973): *Zur l-Vokalisierung im westlichen Schweizerdeutschen*, in: H. Bausinger (ed.), *Dialekt als Sprachbarriere: Ergebnisbericht einer Tagung zur alemannischen Dialektforschung*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 63-70.

Halliday, Michael A. (1978): *Language as social semiotic: the social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.

Humboldt, Wilhelm von (1836): *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts.* Berlin: Dümmler.

Jardine, Lisa (1999): *Ingenious Pursuits: Building the Scientific Revolution*. New York: Nan A. Talese.

Kabatek, Johannes (1996): *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Niemeyer.

Kabatek, Johannes (2012): "Nuevos rumbos de la sintaxis histórica del español", in: Montero Cartelle, Emilio and Manzano Rovira, Carmen (coords.), *Actas del VIII Congreso de la AHLE*. Santiago de Compostela: AHLE / Meubook, 77-100.

Kabatek, Johannes (2015): "Sprachkultur und Akkomodation", in: Bernsen, Michael / Eggert, Elmar / Schrott, Angela (eds.), *Historische Sprachwissenschaft als philologische Kulturwissenschaft. Festschrift für Franz Lebsanft zum 60. Geburtstag*. Bonn: Bonn University Press / Vandenhoeck & Ruprecht, 165-177.

Kabatek, Johannes (2023): *Eugenio Coseriu. Beyond Structuralism*. Berlin / Boston: De Gruyter.

Lameli, Alfred (2013) (ed.): *Georg Wenker: Schriften zum "Sprachatlas des Deutschen Reichs". Gesamtausgabe*, 3 vols.. Hildesheim / New York / Zürich: Olms.

Lameli, Alfred (2014): *Erläuterungen und Erschließungsmittel zu Georg Wenkers Schriften*. Hildesheim / New York, Zürich: Olms.

Lang, Jürgen (1982): *Sprache im Raum*. Tübingen: Niemeyer.

Leemann, Adrian / Kolly, M.-J. / Werlen, Iwar / Britain, David / Studer-Joho, D. (2014): "The diffusion of /l/-vocalization in Swiss German", *Language Variation and Change* 26(2), 191-218.

Lubrich, Oliver / Nerlich, Thomas (eds.) (2019): *Alexander von Humboldt: Sämtliche Schriften (Studienausgabe)*. München: DTV.

Macklin-Cordes, Jayden L. / Round, Erich R. (2015): "High-Definition Phonotactics Reflect Linguistic Pasts", DOI: http://dx.doi.org/10.15496/publikation-8609.

Matthews, Peter Hugoe (2003): *Linguistics: a very short introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Morato-Moreno, Manuel (2017): "Orígenes de la representación topográfica del terreno en algunos mapas hispanoamericanos del s. XVI", *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 73, 155-199.

Orioles, Vincenzo (2017): "Echi della stagione milanese (1945-1950) nel primo Coseriu. L'influenza esercitata da Vittore Pisani", in: Negri, Mario / Rocca, Giovanna / Muscariello, Marta (eds.), *L'opera scientifica di Vittore Pisani nel quadro della glottologia indeuropea fra Ottocento e Novecento. Atti del Workshop del L Congresso Internazionale SLI (Milano, 22/09/2016)*, *Alessandria. Rivista di Glottologia* 11 (2017), 57-64.

Paul, Hermann (1920): *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 5th edition (1st edition 1880). Halle: Niemeyer.

Robecchi, Marco (2021): "La localisation de témoins oïliques médiévaux. Le DRFM comme levier méthodologique", *Zeitschrift für romanische Philologie* 137, 744-796. DOI: https://doi.org/10.1515/zrp-2021-0029.

Rohlfs, Gerhard (1937): *La struttura linguistica dell'Italia*. Leipzig: Keller.

Ruoff, Arno (1980): "Probleme der Sprachgrenzen und -übergänge", in: König, Werner / Stopp, Hugo (eds.), *Historische, geographische und soziale Übergänge im alemannischen Sprachraum*. München: Vögel, 93-109.

Saussure, Ferdinand de (1916/1984): *Cours de Linguistique Générale*, critical edition prepared by Tullio de Mauro, (1. ed. 1972, based on the original version by Charles Bally / Albert Sechehaye and Albert Riedlinger from 1916). Paris: Payot.

Sauer, Verena / Hoffmeister, Toke (2022): *Wahrnehmungsdialektologie. Eine Einführung*. Berlin / Boston: De Gruyter.

Schmidt, Jürgen Erich / Herrgen, Joachim (2011): *Sprachdynamik. Eine Einführung in die moderne Regionalsprachenforschung*. Berlin: Erich Schmidt.
Tacke, Felix (2015): *Sprache und Raum in der Romania. Fallstudien zu Belgien, Frankreich, der Schweiz und Spanien*. Berlin / Boston: De Gruyter.
Wartburg, Walther von (1942): *La posizione della lingua italiana*. Firenze: Sansoni.
Weinreich, Uriel (1953): *Languages in Contact*. The Hague: Mouton.

Gabriela Violeta Adam
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”, Academia Română, Cluj-Napoca

Fotografia – modalitate de documentare a conținuturilor onomasiologice în Atlasul lingvistic român

Abstract
The Romanian Linguistic Atlas, a project initiated by Sextil Pușcariu and implemented by two of his most prominent students, Sever Pop and Emil Petrovici, represents, in the Romance area, a complex, interdisciplinary research. Along with the dialectal material collected during the direct linguistic surveys, between 1930 and 1938, the archive of The Romanian Linguistic Atlas also contains a photography stock, very significant both for the documentation methods and for the culture and history of the Romanian people, due to the investigation of aspects regarding every day and festive life of the villages during inter-war period in Romania.
Having as starting point the specific of this documentary material, our study will analyse the connections among photographs and other documentary materials in ALR archive (survey diaries, answers files, linguistic maps, the correspondence between Sever Pop and Sextil Pușcariu) and will underline the role and purpose of the photography the project of registering the spoken Romanian patrimony.
Keywords: photographs, interdisciplinary research, spoken Romanian patrimony

Resumé
L’atlas linguistique roumain, projet initié par Sextil Pușcariu et réalisé grâce à deux de ses disciples, Sever Pop et Emil Petrovici, se présente dans l’espace roman comme une recherche complexe et interdisciplinaire. Outre le matériel dialectal recueilli au moyen d'enquêtes linguistiques directes, dans la période 1930–1938, les Archives de l’Atlas linguistique roumain comprennent également un fonds photographique, pertinent tant pour le mode de la photographie que pour la culture et l’histoire du peuple roumain, à travers l'investigation complexe de certains aspects de la vie quotidienne et festive des villages roumains de l’entre-deux-guerres.
Compte tenu de la spécificité de ce matériel documentaire, la communication analysera les liens entre la photographie et les autres matériaux documentaires des archives ALR (journal d’enquête, feuilles de réponses, cartes linguistiques, correspondance S. Pop – Sextil Pușcariu) et révélera le rôle et le but de la photographie dans le projet de patrimonialisation de la langue roumaine parlée.
Mots-clés : photographie, enquêtes linguistiques directes, langue roumaine parlée

Lucrarea de față propune o scurtă incursiune în arhiva fotografică a Atlasului lingvistic român, un fond documentar constituit în perioada interbelică, de-a lungul

a opt ani. Această colecție de fotografie a fost realizată în urma anchetelor lingvistice directe, derulate sub egida Muzeului Limbii Române. După e expunere succintă a contextului constituirii acestui corpus de documente, vom releva care este modelul acestui tip de documentare, structura arhivei fotografice și rolul fotografiei în documentarea onomasiologică a unor conținuri programate în chestionarele *Atlasului lingvistic român*.

1. *Atlasul lingvistic român,* unul dintre marile proiecte de glorie ale Muzeului Limbii Române și al cincilea proiect de atlas din spațiul romanic, a fost coordonat de Sextil Pușcariu și realizat de către doi dintre cei mai străluciți discipoli ai săi, Sever Pop și Emil Petrovici. Deși despre realizarea atlasului se vorbește încă de la înființarea Muzeului Limbii Române în 1919, anchetele dialectale directe se vor demara 10 ani mai târziu. În acest timp s-au întreprins o serie de activități preliminare fără de care proiectul nu s-ar fi putut realiza: sondarea arealului cercetării, pregătirea anchetatorului, alcătuirea chestionarului și stabilirea metodologiei de cercetare, realizarea anchetelor de probă la sfârșitul anului 1929 și începutul anului 1930 în cele trei regiuni ale României Mari: Moldova, Muntenia, Transilvania[1].

Având toată priceperea și știința, în primăvara anului 1930 cei doi anchetatori și autori ai ALR încep anchetele definitive. Sever Pop, cu un chestionar de 2160 de intrări și un număr cel puțin dublu de întrebări, a realizat între 1930 și 1936 ancheta pentru partea I a ALR. În anul 1937, S. Pop va finaliza anchetele ALR, partea I, investigând, la sugestia lui D. Caracostea, graiul a trei scriitori din cele trei provincii ale României Mari: Mihail Sadoveanu (Moldova), Ion Al. Brătescu-Voinești (Muntenia) și Ion Agârbiceanu (Transilvania) (*Prefața* ALR I: 10).

Emil Petrovici, cu un chestionar de 4800 de poziții, va finaliza anchetele pentru ALR, partea a II-a, în 1938.

Tezaurul de limbă colectat în urma anchetelor pentru ALR (1930–1938) a generat o arhivă impresionantă (însumând 1060400 de fișe), valorificată prin intermediul unor lucrări apreciate nu doar în spațiul românesc, ci și în cel romanic. Alături de materialul publicat, de manuscrisele caietelor de anchetă și de fișele cu răspunsuri grupate în ordinea succesiunii întrebărilor, în arhiva ALR se păstrează și o colecție de fotografie care imortalizează de-a lungul a opt ani oameni, locuri și lucruri ale României Mari și ale teritoriilor locuite de românii din afara granițelor țării.

2. Constituirea acestui corpus de documente nu este întâmplător, întrucât în metodologia de cercetare a graiurilor pentru *Atlasul lingvistic român*, alături de chestionar, pentru documentarea s-au utilizat și două aparate de fotografiat. Datorită acestora, anchetatorii au înregistrat diferite ocupații și costume caracteristice fiecărei regiuni, spre exemplu prelucrarea cânepei, aratul, spălatul rufelor la râu, modul de

[1] Sever Pop va face anchete în Coșna și Ortoaia (Jud. Suceava) (28. I. 1930), mahalaua Măiereni (jud. Sibiu) (4. II.1930), Răhău (jud. Alba) (5. II. 1930 – 9. II. 1930), Dăieni (jud. Tulcea), Viziri (jud. Brăila) (18. III. 1930), iar Emil Petrovici va ancheta Prundu Bârgăului (jud. Bistrița-Năsăud) (15. I. 1930 – 24. I. 1930), Sălișteа (jud. Sibiu) (29. I. 1930 – 7. II. 1930), Piua Petrii (com. Giurgeni, jud. Ialomița) (12. II. 1930 – 20. II. 1930). Pentru anchete de probă, vezi Adam (2019), Vlasin (2019), Adam (2021), Adam, Vlasin (2022).

capturare a unui roi, diferite modalități de urzire, dansuri populare etc. (Pop 1966: 229)[2].

2.1. În ceea ce privește modelul acestui tip de documentare, ar putea fi indicate două tipuri de surse: cercetările din spațiul românesc și din spațiul romanic. Din această perspectivă, relizarea unui corpus de imagine în cadrul cercetării graiurilor poate fi pusă în relație cu colecțiile de imagini alcătuite în aceeași perioadă în spațiul României Mari, în special cu lucrarea *Images d'ethnographique roumain* (Tache Papahagi) care cuprinde instantanee dintr-o mare parte teritoriul dacoromân și care acordă un real interes terminologiei specifice domeniilor imortalizate:

> În urmărirea și expunerea întregului material n-am neglijat latura filologică a lui care mă interesează deopotrivă ca și cea ethografică. Din urmărirea lui se vor contura și mai precis interesante probleme lexicale și semantice. Și interesul ar crește când urmărirea unui element s-ar face paralel la românii din nordul și sudul Dunării (Papahagi 1930: 9).

2.2. Dacă urmărim relația dintre *Atlasul lingvistic român* și celelalte atlase romanice, un prim aspect care poate releva modelul acestui tip de documentare poate fi regăsit în *Atlasul lingvistic italo-elvețian* și *Atlasul lingvistic italian*. Din Cortina d'Ampezzo, Sever Pop, după întâlnirea pe care o are cu J. Jud care îi dă lămuriri în ce privește ancheta lui P. Scheuermeier, îi scrie maestrului său detaliindu-i o serie de aspecte ale anchetei (redactarea chestionarelor, depozitarea caietelor de anchetă, notarea răpunsurilor), printre care și modalitatea de documentare prin fotografie:

> Când e vorba de lucruri, anche[ta]torul descrie felul lor de funcţionare, terminologia şi alte chestii care trebuie relevate pentru deplina lor cunoaştere. Lucrurile şi descrierea lor sînt suplementul chestionarului. Aceste lucruri au fost fotografiate şi clasate cu legende, unde este menţionat locul, timpul, întrebuinţarea, existenţa şi provenienţa lucrului. E minunat acest album al costumelor, obiectelor, tipului de casă, credinţelor, manifestate prin anumite jocuri etc. Ai, de o parte, cuvîntul, cu toate formele, de altă parte lucrul, cu răspândirea şi cu felul de întrebuinţare. Cred că acest sistem e o îmbinare fericită a etnografiei, necesară pentru înţelegerea evoluţiei şi dispariţiei cuvintelor (Pop 2011: 78).

În altă scrisoare, Sever Pop îi mărturisește lui S. Pușcariu despre metoda de anchetă a lui Ugo Pellis, cercetător care, de asemenea, are în vedere relația dintre lucruri, cuvinte și imagini:

> La partea specială (a chestionarului) merge acasă la subiect unde fotografiază şi obiectele (Pop 2011: 87). Fotografiile au o legendă detailată: locul, timpul, ora când s-a făcut fotografia; obiectul cu terminologia şi cu alte indicaţii necesare pentru cercetări (Pop 2011: 88).

După modelul pe care l-au oferit cercetările contemporane *Atlasului lingvistic român*, Sever Pop și Emil Petrovici pe parcursul celor 8 ani ai anchetelor au fotografiat constant realitatea care înconjura universul cuvintelor, întemeind și un corpus fotografic ce oferă o perspectivă de ansamblu asupra vieții rurale din perioada

[2] În anchetele ALR s-a avut în vedere și utilizarea fonografului. Mențiuni despre folosirea acestui tip de aparat apar în lucrările lui S. Pop, în Prefața ALR I și în jurnalele de anchetă redactate pentru anchetele de probă (ALR-*Introducere*: 115, 119-120, 123 *passim*). Anchetatorii au renunțat la fonograf deoarece înregistrările nu erau de cele mai multe ori clare, reclamau un timp mai îndelungat de petrecut într-un punct de anchetă, din motive financiare (ALR I – *Prefață*: 1 și Pop 1966: 230).

interbelică, putând evidenția transformările și influențele care s-au abătut asupra graiului și culturii materiale reprezentative a secolului trecut.

3. Cea mai mare parte a arhivei a fost constituită în primii trei ani ai anchetei (1930-1933), în ultimii ani, datorită reducerii mijloacelor financiare, numărul fotografiilor este mai mic, într-o localitate realizându-se una sau 3 fotografii. Absența documentării fotografice în ALR nu a fost determinantă doar de factorul financiar. Realizarea de fotografii a fost condiționată și de alte circumstanțe precum: regimul juridic al frontierelor de stat, lipsa autorizației de a fotografia în afara teritoriului României (Pop 1966: 229), contextul meteorologic nefavorabil (ALR I – Jurnal, pct. 498 Leușeni, ru. Telenești, ms.), deplasarea subiectului pentru desfășurarea anchetei în altă locație, din cauza unor motive bine întemeiate (ALR I – Jurnal, pct. 571 Corbu, ms.), condițiile socio-economice precare ale subiectului/comunității:

> Aș fi voit să fac câteva fotografii, însă felul cum sunt îmbrăcați, cu haine de împrumut, parcă nu-ți face plăcere să-i eternizezi în această mizerie. Copiii au haine mai largi decât ei, femeile, cu costum amestecat. Vai de lume! (ALR I – Jurnal, pct. 464 Butur, ms.).

Arhiva fotografică a ALR, este formată din 2 fonduri: fondul Sever Pop (ALR I) și fondul Emil Petrovici (ALR II). Din punct de vedere numeric, arhiva include 1138 instantanee fotografice și negativele acestora din 206 puncte de anchetă (fondul S. Pop – 715 copii fotografice din 153 puncte de anchetă; fondul E. Petrovici – 423 copii fotografice din 57 puncte de anchetă). Marea partea a fotografiilor sunt adnotate, precizându-se: data, punctul cartografic, localitatea, regiunea, legenda fotografiei – redactată în transcrierea fonetică. (vezi Fig. 1)

Din punct de vedere tematic, fotografiile pot fi grupate pe domenii semantice și corelate cu noțiunile programate spre a fi documentate în *Chestionarele ALR*. Dintre aceste tematici pot fi notate: îmbrăcămintea și încălțămintea, familia, nunta, viața religioasă, casa și anexele sale, interiorul casei, obiectele din casă, mijloace de comunicație, fântâna, plugul, instrumente agricole, fânul, treieratul, oierit, prelucrarea laptelui, albinărit, carul și căruța, sania, școala, încondeierea ouălor, lâna, torsul și țesutul, cânepa, via, pescuitul, rachiul, joagărul, via, piua, dogărit, fierăria, morărit.

Alături de domeniile imortalizate în imagini, cei doi anchetatori și-au fotografiat constant subiecții anchetei, oferindu-ne o imagine de ansamblu asupra românilor care au contribuit la realizarea proiectului de inventariere a patrimoniului lingvistic.

4. Deși interesul pentru documentarea complementară a noțiunilor programate a fost constat de-a lungul anchetei, dovadă fiind observațiile din jurnalele de anchetă[3], din materialul fotografic s-a valorificat doar o mică parte, în etape diferite ale anchetei și ale editării materialului dialectal.

[3] Despre documentarea fotografică din regiunea Sibiului, E. Petrovici nota: „am plecat la Tilișca. Pe drum am fotografiat porturi naționale, case bătrânești, interiorul unei case etc.” (ALR II – *Introducere*: 130). Același tip de observații apar și în jurnalele lui S. Pop: „Am vizitat o stână pe care am fotografiat-o. [...] Brânza se face acolo și se aduce acasă” (ALR I – Jurnal, pct. 30 Ferendia, 23. VI. 1931).

4.1. Un prim set de fotografii a fost publicat în presa locală, în periodicele *Societatea de mâine*[4] și *Boabe de grâu*, în perioada 1930-1931, cu scopul de a face cunoscut proiectul *Atlasului lingvistic român* și activitatea Muzeului Limbii Române. Au fost prezentate publicului 4 fotografii realizate în anchetele de probă din (Hârșova, Galeș, Ortoaia, Bistrița Bârgăului) (Cronică. Atlasul linguistic al României 1930: 41-42), și câte 4 fotografii din localitățile Ieud, Șieuț, Moigrad, Vima Mare, Năsăud și Coșna sub rubrica *Sate, orașe, regiuni* (vezi Pop 1930a, 1930b, 1930c, 1930d, 1931a, 1931b).

4.2. O altă perspectivă în valorificarea fotografiei întâlnim în *Prospectul Atlasului lingvistic român*, coordonat de S. Pușcariu și publicat în 1936, alături de 2 hărți mari, 2 MN-uri și 15 hărți interpretative. La momentul apariției, *Prospectul* a avut un dublu rol: pe de-o parte, a fost un mijloc de promovare a *Atlasului lingvistic român,* iar, pe de altă parte, a relevat modalitățile de editare a tipurilor de materiale aflate în arhiva ALR. În editarea materialului fotografic s-au precizat doar aspecte generale – titlul fotografiei, descrierea minimală a obiectului/obiectelor în transcriere fonetică, localitatea și județul aferent – fără a consemna detalii din legendele fotografiilor.

4.3. În acord cu metodologia anchetei și cu modalitatea de valorificare a materialului dialectal, în publicarea câtorva noțiuni din domeniul *casa*, *Atlasul lingvistic român II* va valorifica indirect o serie de fotografii, prin intermediul desenului[5], aspect pe care îl semnalează și Sextil Pușcariu în *Prefața* ALR I:

> Urmând tot exemplul Atlasului Italo-Elvețian, am dat, de câte ori ni se părea necesar, și fotografia sau desenul obiectului numit de către cutare cuvânt al limbii (ALR I: 13).

Fotografia din anchetele ALR II este valorizată, făcându-se clar conexiunea dintre *noțiunea anchetată – hartă lingvistică – imagine* în seria nouă a *Atlasului lingvistic român* II (vol. II), unde sunt prezentate 22 de fotografii din domenii precum: lâna (scărmănatul, torsul, sucală, urzoiul, războiul de țesut), prelucrarea laptelui, dulgherie, dogărie, carul și căruța, stâna. (ALR s.n. II/II, pl. I–VI).

Deși nu a publicat nicio fotografie din colecția ALR I în scop lingvistic, Sever Pop a dorit să facă cunoscută mediului științific această parte a anchetei directe, subliniind că *Atlasul* va fi în sfârșit complet prin publicarea celor două volume de texte dialectale și a unui album cu fotografiile pe anchetatorii le-au făcut cu ocazia anchetelor (Pop 1966: 87).

5. Comparând informația lingvistică obținută prin intermediul întrebării indirecte/directe cu modul în care atât S. Pop, cât și E. Petrovici redactează legendele fotografiilor realizate în achetele de teren, este evident că prin fotografie s-a avut în vedere o documentarea complementară a unor noțiuni din chestionar. Dacă ar fi să căutăm o motivație a acestui tip de documentare complementară, considerăm că fotografia, spre deosebire de întrebare, care poate fi formulată diferit de la un informator la altul, oferă o decodificare facilă a referentului și poate aduce informații inedite care nu au fost programate spre a fi documentate în *Chestionarele Atlasului*

[4] *Societatea de mâine* (1925–1945) este o revistă pentru probleme sociale și economice. Apare trimestrial la Cluj, (12 aprilie 1924 – august 1940), apoi la București (septembrie 1940 – aprilie 1945) sub conducerea unui comitet de redacție format din: Vasile Goldiș, D. Gusti, Mihai Popovici, Gh. Bogdan-Duică, Ion Lupaș, Onisifor Ghibu, V. C. Osvada, Radu Dragnea, Ion Clopoțel (Hangiu 2004: 275).

[5] Vezi, în acest sens, MN [2657] *Leagăn* (ALR II/I: 75); h. 234 *Pridvor* (ALR II/I: 121) etc.

lingvistic român. Reluarea documentării unor noțiuni din chestionar este rezultatul dorinței celor doi anchetatori de a obține un material cât mai bogat și a necesității de a relua și verifica unele informații obținute anterior[6].

5.1. Pentru una dintre fotografiile realizate în Coșna (jud. Suceava), S. Pop notează următoarele informații:

> **Titlul fotografiei**: Familia lui Mihăilă Cozan din Coșna, soț, cap de familie, subiect. În haine de lucru
> **Locul și data**: Coșna (pct. 213), (jud. Câmpulung), Bucovina; 17. I. 1930.
> **Legenda**: **a)** Subiectul: Mihăilă cu păr lung; poreclă: *pl'eti̯os*[u]; la gât: *șal*; *șálur*ⁱ; peste cămașă: *gub*; *gúbur*ⁱ (sfetăr, pulovăr); cămașa: *cămę́șă*; pieptarul fără mâneci: *bóndă*; *bóndi̯ĕ*; *ŝi̯ǫ́riŝ*, *opĉíníŝ cu áță*, *obĝę́l'i̯ĕ*. **b)** Soția: Măriuca (48 de ani) din Coșna: basmaua: *tulpán* (pl. *tulpáńi̯ĕ*) *n̥odát dúpă cap*; ciucurii tulpanului: *frâmbĝil'ĕ* (pl. art.); pieptarul: *bóndă* (pl. *bóndi̯ĕ*) *mbumbátă*; *cămę́șă* (pl. *cămés*) *încrețítă*, *cu fódor*ⁱ; brodatul pe cămașă: *cusătúră*; fusta care înconjoară: *priștǫ́ri̯ĕ* [care e prinsă] cu *brîu̯*; *brî́i̯ĕ*, în picioare: *ŝǫ́riŝ*, *opŝî́ŝ* [prinse cu] *áță de coḑ d'i̯ĕ ẑít'e*. **c)** Floarea, fiica de 14 ani: *tulpán*, *păru-i̯ conŝ*, [poartă] *cămę́șă cu gúră mári̯ĕ*, *cu cusătúră-m̥‿pui̯*, *înŝínsă cu brîu̯*, *bóndă*, *colțúń* 'ciorapi'. **d)** Icoana feciorului de 26 de ani omorât într-un accident de pădure. **e)** Iustina, fiica de 9 ani. **f)** Ion, un fecior de însurat. (Fig. 1)

Aceeași atenție pentru detalii se remarcă și în legendele fotografiilor realizate de E. Petrovici. Textul, redat în transcriere fonetică, cuprinde glosări ale termenilor sau mențiuni care fac accesibil conținutul:

> **Titlul fotografiei**: Dumitru Antal[7] cu soția
> **Locul și data**: Toplița (pct. 228), 5. VIII. 1931

[6] Vezi nota 9.
[7] Dumitru Antal a lui Neculai, 39 de ani, este subiectul II al anchetei din Toplița (pct. 228). (ALR II – *Introducere*: 140).

Legenda: **a)** *păpúŝ ẑumătắț, stríṃfiń, priẑitǫ́re, brî̯u̯, bá^{i}ir, stáńi căm^{i}ế̯șî, mî́ńiŝ cu altíță, fódor^{i}* [la manșetă], *pǫ́l'^{ŭ}ĕ cu pui̯ cu mărẑẹ́l'ĕ* [broderii], *mî́ńĕŝil'ĕ cusút'ĕ cu mărẑẹ́l'ĕ șî cu flútur^{i}, ŝupág* [guler], *mărẑẹ́l'ĕ, năfrámă cu frî́mbĝ, cu sărŝíi̯-ĩ‿uríĉ*; **b)** *ițár^{i} d'ĕ horǫ́mpă țăsúț îm‿pátru ^{i}íță, cămẹẹ́șă cu pui̯ pi la pǫ́lă (d'ĕ mărẑẹ́l'ĕ), cu pui̯ pi la mî́nă, píst'ĕ úmire șî la gúra căm^{i}éșî șî la grumáz ŝupág d'ĕ mărẑẹ́l'ĕ, brî̯u̯; pe tîrnáț ũ‿lipid'ĕu̯ d'ĕ lî́nă, strî̯j cu arípĉ la firi̯éșt', scî́ndurle îŋcrestát'ĕ d'i la tîrnáț, stî́lpĉi d'i la tîrnáț.*

5.2. Dacă urmărim termenii înregistrați în legendele fotografiilor, constatăm că autorii ALR realizat o a doua anchetă pentru o serie de chestiuni, verificând răspunsurile obținute prin întrebare indirectă: [1871] *brîu*, pl.; [1871] *cămașă bărbătească*; [1872] *cămașă femeiască*; [1876] *broboadă* pl.; //*basma*//; [1877] *izmană*, pl.; /*cioareci*[8]/; [1878] *ciorapi*, sg.; [1880] *opinci*, sg.; [3322] *catrință* (șorțul dinainte), pl.; [3334] *pieptar*, pl. etc. [9]

În ceea ce privește terminologia înregistrată în legendele fotografiilor, aceasta este rezultatul unei documentări onomasiologice indirecte, obținute în urma unei întrebări indirecte de tipul *Cum îi ziceți acesteia/acestui obiect ?*, secundată de indicarea obiectului fizic. Răspunsurile obținute trebuie corelate cu informațiile obținute prin întrebare indirectă, cea programată în Chestionarele ALR, întrucât termenii înregistrați pot denumi piese asemănătoare, dar cu funcționalități diferite.

Documentarea unor obiecte dintr-un ansamblu (port tradițional de sărbătoare/uzual, moara de făină, piua, casa, războiul de țesut etc.) prin intermediul imaginii vine în sprijinul cercetării terminologiei, cu atât mai mult cu cât atât tipurile morfologice ale obiectelor, cât și lexemele care le desemnează elementele componente sunt diferite de la o zonă la alta. Corelarea informației lingvistice cu imaginea ne permite să evaluăm din punct de vedere terminologic diferențele funcționale ale unui obiect, transformările obiectului (vezi de ex. arhitectura caselor, a războiului de țesut), inexistența unor părți ale obiectului, fenomene care se reflectă în plan lingvistic prin transformări semantice, reducerea ariei de circulație a unor termeni sau necunoașterea terminologiei.

6. Concluzii

Din punct de vedere lingvistic, materialul fotografic este parte a documentării unui idiom, dovadă fiind frecventele fișe de teren (= legende) care însoțesc aceste documente și în care sunt notate, în transcriere fonetică impresionistă, scurte sau ample descrieri ale obiectelor imortalizate.

Corelarea unor noțiuni programate în chestionarele lingvistice ale ALR cu realitatea extralingvistică (imaginea unor obiecte din teren) deschide cercetarea spre

[8] Întrebarea *cioareci* a fost introdusă începând cu a 74-a localitate anchetată (= punctul cartografic 578). Vezi *Chestionarul* ALR I.

[9] Acest tip de documentare «la distanță» a unor noțiuni, prin tipuri de interogare diferite, a fost utilizat destul de frecvent în chestionarea subiecților. De exemplu, pentru noțiunea FEMEIE, documentarea semasiologică este precedată de documentarea onomasiologică/de transpunerea în grai, dovadă fiind succesiunea întrebărilor: [233] Am luat nevastă de-al doilea; [289] Femeia lui însăși mi-a povestit.; [491] femeie, pl. (partea femeiască) (sens general). În legenda hărții analitice publicate pe baza acestei chestiuni, S. Pop argumentează alegerea acestei chestiuni, notând: „Această întrebare am trecut-o în chestionar pentru următoarele considerente: 1. pentru cunoașterea expansiunii acestei expresii; 2. ca să se vadă prin ce termeni se înlocuiește cuvântul NEVASTĂ; 3. pentru a afla formele numeralului ordinal AL DOILEA.” (ALR I/II, h. 281).

arii din domeniul etnologiei, antropologiei și sociolingvisticii, toate aceste domenii conexe punându-și amprenta pe individualitatea și memoria culturală a unei comunități. Pornind dinspre cuvânt spre imagine, cercetătorii în domeniul geografiei lingvistice, au realizat și valorificat fotografia în slujba „cunoașterii", având la bază premisa potrivit căreia realitatea extralingvistică imortalizată în fotografie este mult mai accesibilă și recognoscibilă.

Bibliografie

Adam 2019 = Gabriela Violeta Adam, Din arhiva Muzeului Limbii Române. C*hestionarul anchetelor de probă ale Atlasului lingvistic român*, în *Caietele Sextil Pușcariu IV. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu". Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2019*, Cluj-Napoca, Scriptor – Argonaut, 37–51.

Adam 2021 = Gabriela Violeta Adam, *Din arhiva Muzeului Limbii Române. Ancheta de probă din Prundu Bârgăului (jud. Bistriţa-Năsăud)*, în Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș (ed.), *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 83–91.

Adam, Vlasin 2023 = Gabriela Violeta Adam, Veronica Ana Vlasin, Din arhiva Muzeului Limbii Române. Anchetele dialectale din Piua Petrii (ALR II), în *Actele Simpozionului 1521–2021. Graiurile muntenești de la scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung la cercetările dialectale actuale*, București, Editurile Scriptor și Argonaut, 231–243.

ALR I, II = Atlasul lingvistic român I, II, material inedit adunat de Sever Pop și Emil Petrovici, aflat în Arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie literară „Sextil Pușcariu" al Academiei Române.

ALR I/II = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român. Partea I*, vol. II. Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta moartea, Sibiu–Leipzig, 1942.

ALR II/I = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român* publicat… de Muzeul Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II, vol. I. Sibiu–Leipzig, 1940.

ALR II. *Introducere* = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, coordonator I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.

ALR s.n. II/II = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, partea a II-a, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1956.

ALR–Prospect = *Prospect. Atlasul lingvistic român* (ALR), publicat de Muzeul Limbei Române din Cluj sub înaltul patronaj al M. S. Regelui Carol II, de Sever Pop și Emil Petrovici, sub direcția lui Sextil Pușcariu, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1936.

Chestionarul ALR I = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării (coord.), Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară,1989.

Chestionarul ALR II =*Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării (coord.), Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.

Cronică. *Atlasul linguistic al României*, 1930, în *Boabe de grâu*, anul I, nr. 1, 41–42.

Hangiu 2004 = *Dicționarul presei literare românești* (1790–2000), Editura Institutului Cultural Român, Comunicare.ro.

Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș (ed.), *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2021.

Papahagi 1930 = Tache Papahagi, *Images d'ethnographique roumain* (Daco-roumaine et aroumaine), vol. II, București, Socec & Co.

Pop 1930a = Sever Pop, *Atlasul lingvistic al României*, în Societatea de mâine, VII, nr. 19–20, 345 [cu pseudonimul S. Poienaru].

Pop 1930b = Sever Pop, *Într-un sat grăniceresc din nordul Ardealului: Şieuţ*, în Societatea de mâine, VII, 1930, nr. 21, 382–383 (cu 4 fotografii) [cu pseudonimul S. Poienaru].

Pop 1930c = Sever Pop, *Vima-Mare, jud. Someş*, în Societatea de mâine, VII, 1930, nr. 22, 401–402 (cu 4 fotografii) [cu pseudonimul S. Poienaru].

Pop 1930d = Sever Pop, *În capitala „Grănicerilor" din nordul Ardealului: Năsăud*, în Societatea de mâine, VII, nr. 23–24, 434, (cu 4 fotografii).

Pop 1931a = Sever Pop, *Prin Sălaj, în com. Moigrad*, în Societatea de mâine, VIII, 1931, nr. 3–4, 85–86 (cu 4 fotografii) [cu pseudonimul S. Poienaru].

Pop 1931b = Sever Pop, *Un colţ din Bucovina: Coşna (jud. Câmpulung)*, în Societatea de mâine, VIII, nr. 6–7, 153–154 (cu 4 fotografii).

Pop 1966 = Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, Societas Academica Dacromana.

Pop 2011 = Sever Pop, „Scrisori către Sextil Pușcariu din perioada parizianǎ", în Dacoromania, s.n., XVI, nr. 1, 59–91.

Vlasin 2019 = Veronica Ana Vlasin, *Din arhiva Muzeului Limbii Române. Ancheta de probă din Sălișteˮ (jud. Sibiu)*, în „Caietele Sextil Pușcariu IV. Actele Conferinței Internaționale «Zilele Sextil Pușcariu», ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2019", Cluj-Napoca, Scriptor – Argonaut, 288–298.

Zamfir Dana-Mihaela, Răuțu Daniela, Bota, Marinela (eds.), *Actele Simpozionului 1521–2021. Graiurile muntenești de la scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung la cercetările dialectale actuale*, București, Editurile Scriptor și Argonaut, 2023.

Anexă

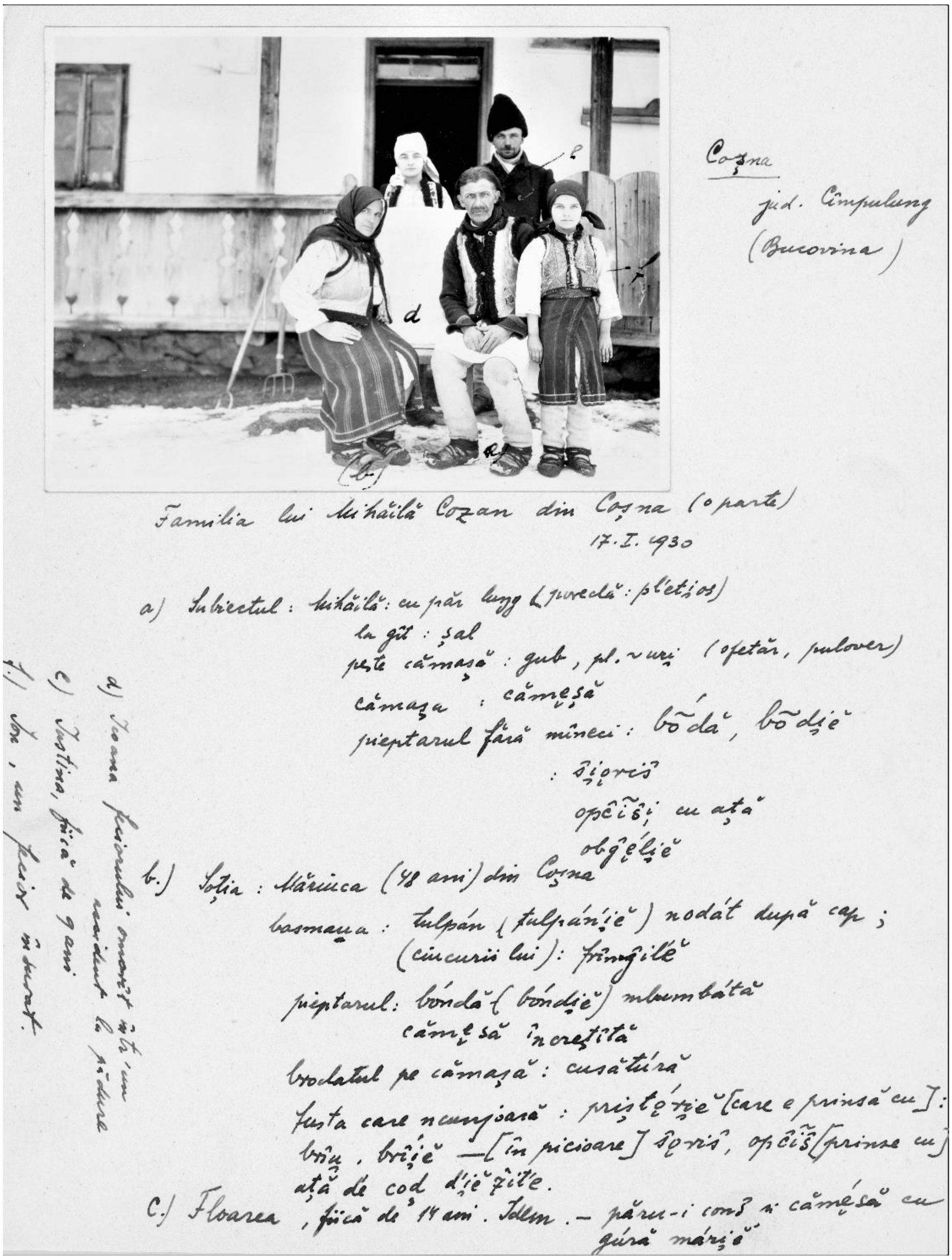
Coşna
jud. Cîmpulung
(Bucovina)
Familia lui Mihăilă Cozan din Coşna (o parte)
17.I.1930
a) Subiectul: Mihăilă: cu păr lung (poreclă: pletios)
la gît: şal
peste cămaşă: gub, pl. ~uri (ofetăr, pulover)
cămaşa: cămeşă
b.) Soţia: Măriuca (48 ani) din Coşna
c.) Floarea, fiică de 14 ani. Idem.
d) Ioana feciorului murit într'un accident la pădure
e) Iustina, fiica de 9 ani
f.) Ion, un fecior însurat.

Fig. 1

Ilia Afanasev[1,2], *Olga Lyashevskaya*[1,3]
[1] National Research University Higher School of Economics
[2] MTS Artificial Intelligence Center, LLC
[3] Vinogradov Russian Language Institute RAS

Measuring language distance based on small raw corpora

Abstract
Measuring language distance is a computational linguistic task of quantitatively expressing the difference between two given languages. The paper proposes a new way to measure language distance on small raw corpora material. The method is a combination of string similarity measures and frequency-based metrics. Pairwise comparisons of the analysed material by this measure are later used to get clusterisation that is tested against the existing reliable human genetic classification.
The article implements two datasets for this task: texts of East Slavic small territorial lects (traditionally called dialects) and West/South Slavic standard lects. Both datasets are often challenging for computational phylogenetic linguistic methods. Experiments show that language distance may be measured efficiently by calculating a mean of a single pool of values from the results of 1) frequency-based metrics between coinciding character 3-grams, 2) joined frequency-based metrics and string similarity measures between non-coinciding character 3-grams.
Keywords: Slavic languages, dialectometry, string similarity measures, frequency-based metrics

Résumé
Ce document propose une nouvelle façon de mesurer la distance linguistique sur les petits corpus bruts. L'algorithme combine des mesures de la différence entre deux chaînes de caractères et des mesures basées sur la fréquence pour obtenir de meilleurs résultats. L'article met en œuvre deux ensembles de données pour cette tâche, à savoir des textes de petits lectes territoriaux slaves orientaux (traditionnellement appelés dialectes) et des évangiles standards de lectes slaves occidentaux et méridionaux. Ces deux ensembles de données constituent souvent un défi pour les méthodes linguistiques phylogénétiques computationnelles.
Les expériences montrent que la distance linguistique peut être mesurée efficacement en calculant la moyenne d'un ensemble unique de valeurs à partir des résultats de : 1) des mesures basées sur la fréquence entre des 3-grammes de caractères coïncidents, 2) des mesures basées sur la fréquence et des mesure de similarité entre des 3-grammes de caractères non coïncidents.
Mots clés: Langues slaves, dialectométrie, mesures de similarité de chaînes, métriques basées sur la fréquence

1. Introduction

Lects[1] represented exclusively by small raw corpora are poorly studied within both dialectometry and historical comparative linguistics, with some notable recent exceptions, such as Hua (2022). The main reason seems to be a lack of a sufficient method to score language distance: frequency-based metrics require large corpora, while string similarity measures need manual preprocessing by linguists.

The primary hypothesis of the paper is that combining frequency-based metrics and string similarity measures may provide a more efficient language distance measurement and subsequent clusterisation.

Section 2 briefly discusses the existing literature. Section 3 presents the Slavic lects datasets. Section 4 describes the research method. Section 5 describes the experiments and their subsequent analysis. Section 6 outlines the results and the future research.

2. Related Work

Measuring language distance has been an object of study in linguistics since the 19th century (Schleicher (1863), Bloomfield (1918), Greenberg (1963), Starostin (1989), et al.). It mainly dealt with language groups that split thousands of years ago and adjusted its methodology according to this task, see review in Gull-Mann et al. (2009). Computational methods in phylogenetic linguistics appeared and prospered in dialectometry, starting from Nerbonne and Heeringa (1997) and Gooskens and Heeringa (2004). In the 2010s, they became a cardinal part of historical-comparative linguistics, cf. Turchin et al. (2010) or Borin and Saxena (2013). There is a plethora of metrics used, from string similarity measures utilised in Borin and Saxena (2013) (and many others) to perplexity implemented by Campos et al. (2019).

Most of the mentioned works focus on either word lists or large corpora. One of the rare papers to use relatively small raw corpora material is Hua (2022), which implements Bayesian methods for Sino-Tibetan language analysis.

3. Data

The first dataset under consideration consists of three East Slavic small territorial lects material, nearly 5,000 tokens for each.

The first is Megra (Northern Russian), spoken in the Vologda Region, Russia, as described by Kryuchkova and Goldin (2011). The texts are transcribed interviews from the Saratov State University field trips from 1980 to 2019, in which native speakers tell slice-of-life stories. The main features of Megra are the choice of a voiced velar plosive reflex over a voiced velar fricative reflex in words like *glʸaz* ‘eye’, as well as *okanje,* distinguishing between [o] and [a] allophones of phoneme <o> in the first unstressed position, for instance, in *kolʲeno* ‘knee’.

The second lect is Belogornoje (Central Russian), spoken in the Saratov Region, Russia, also presented in Kryuchkova and Goldin (2011). Barannikova (2005) claims Belogornoje is a later settlement lect and its territory is not a part of the original East Slavic domain. Belogornoje texts are the transcribed interviews from the Saratov

[1]A term, denoting any given variety of language, including idiolects, dialects, sociolects, and standards.

State University field trips of 1980 – 2019, in which native speakers tell slice-of-life stories, stories about their church and beliefs, or folklore tales.

Belogornoje also chooses the voiced velar plosive reflex over the voiced velar fricative reflex. Its speakers incline to *okanje* (the word for 'knee', for instance, is the same for Belogornoje and Megra). However, there are cases of *akanje*, an opposite to *okanje*, a coincidence of [o] and [a] allophones of phoneme <o> in the first unstressed position, appearing in words like *sabaka* 'dog'.

The third lect is Zialionka (North Eastern Belarusian), spoken in the Viciebsk Region, Belarus. The data is a part of Lobač (2006–2011) folklore tales transcribed during the Polack State University field trips of 1992 – 2010. Zialionka is a prototypical Belarusian lect. Its features include *tsekanje* and *dzekanje* – affricate reflexes *d͡zʲ* and *t͡sʲ* for **dʲ* and **tʲ* before front vowel. Take, for instance, words for *tree* and *give*: *d͡zʲerava* and *dat͡sʲ*. In contrast to Russian lects, the Zialionka phonetic system includes t͡s̪, and not t͡ʃ (for instance, *da t͡s̪ka* 'daughter').

The second dataset, used for verification, includes texts of selected Slavic standard lects: Croatian (South Slavic), Slovak (West Slavic), and Slovenian (South Slavic). They are harder to distinguish, as claimed by Feld and Maxwell (2019). It is a parallel, manually collected corpus of John's Gospel 1 that contains approximately 1,000 tokens each. Table 1 provides a dataset comparison.

Table 1. Comparison of datasets used in the study.

Dataset	**Type**	**Group**	**Size (tokens)**
Megra	Target	Northern Russian	4697
Belogornoje	Target	Central Russian	5123
Zialionka	Target	North Eastern Belarusian	6083
Slovak	Verification	West Slavic	1073
Slovenian	Verification	South Slavic	1246
Croatian	Verification	South Slavic	1099

4. Method

The method consists of three steps: preprocessing, calculating statistics, and clustering. In the first step, texts are tokenised. Each token is represented as a set of overlapping character 3-grams (consider Zelenkov and Segalovich (2007)). Thus, *шум* becomes ^*шу*, *шум*, *ум$*, where ^ is a sequence start symbol, and *$* is a sequence end symbol. Then the 3-grams form a frequency-ranged list of items like (*шум,* 2009), where number represents rank (with 0 being the most frequent).

The next step is scoring language distance metrics between pairs of lects. DistRank is the most suitable option for the coinciding 3-grams between any two given lects (see Gamallo et al. (2017)). DistRank is the mean of absolute differences between ranks of coinciding 3-grams between two lects, rescaled to the [0;1] interval. Outliers (abnormally big or small values) are deleted, as suggested in Grubbs (1969).

Non-coinciding 3-grams are a harder case. The proposed way to deal with them is to hybridise DistRank with string similarity measures.

The hybrid algorithm is the following: for each lect, take subsequently each 3-gram; score a string similarity measure between this 3-gram and each 3-gram of the other lect; define the minimal string similarity measure value; score mean rescaled DistRank between this 3-gram and each 3-gram of the other lect with which it has minimal string similarity measure value; apply a hybridising formula. Hybridising formula is *1 – ((1 – DistRank) * (1 – StringSimilarityMeasure)).* The purpose of introducing this formula is to evade an occurrence of hybrid metric zero values when DistRank equals zero.

There are two string similarity measures suitable for the task. The first one is Levenshtein distance normalised (LDN), which is the division of several additions, deletions, and substitutions, as described by Levenshtein (1966), between two sequences by the length of the largest one, proposed by Holman et al. (2008). The second is a normalised Jaro-Winkler distance normalised (NJWDN), which is the multiplication of the Jaro-Winkler distance (an algorithm developed by Jaro (1989) and Winkler (1990), similar to Levenshtein distance, but prioritising the sequences that are similar in the beginning) subtraction from 1 by Levenshtein distance, originally proposed in Gueddah et al. (2015).

Measurements combine into the set of the following metrics:

- DistRank-ND (DistRank normalised divided) – a mean of DistRank values between two lects.
- LDN-normalised DistRank-ND and NJWDN-normalised DistRank-ND – means of DistRank values between two lects, multiplied by a mean of DistRank, hybridised with the respective string similarity measures, values between two lects.
- LDN-DistRank-ND and NJWDN-DistRank-ND – means of DistRank values and DistRank, hybridised with the respective string similarity measures, values between two lects.

The difference between normalised and combined metrics is that the former treat pure DistRank and hybrid metrics as separate entities, while the latter join them.

The final step is to build cladograms. The chosen method is UPGMA from Sokal and Michener (1958). In this particular case, it seems more suitable than NJ from Saitou and Nei (1987), as for closely related lects NJ may build trees with negative distances, while the main disadvantages of UPGMA, such as presupposition of the equal evolution rate within the different groups, are irrelevant.

The measure to check the correctness of the built classification is the correct outgroup identification, the ability of the metrics to detect which one of the lects split out of their last common ancestor (LCA) the earliest. For the metrics that correctly identify outgroup, an additional test is the inner split distance. This score shows the difference between the lects forming an in-group.

The code to reproduce the experiments and South/West Slavic lects datasets are available on GitHub[2].

[2] https://github.com/The-One-Who-Speaks-and-Depicts/x-sidg

5. Experiments and Analysis

The research includes two stages: comparing the metrics performance on the closely related East Slavic lects and conducting the same experiments on the East Slavic material. Both stages include an analysis of the method's failings.

For East Slavic material, each metrics shows approximately similar results, correctly identifying Zialionka as an outgroup. Figure 1 represents a tree for DistRank-ND metrics.

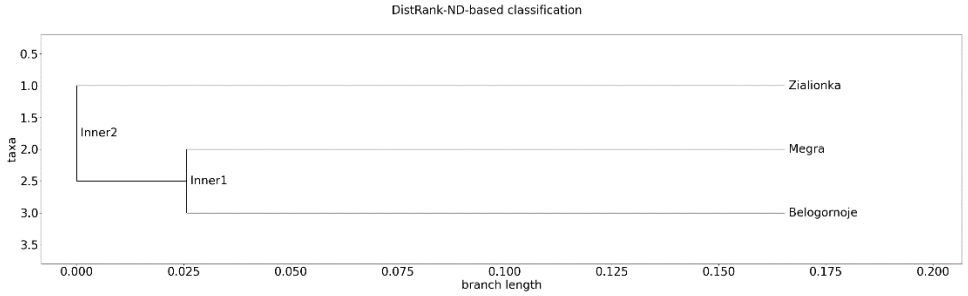

Figure 1. DistRank-ND-based classification of East Slavic lects.

Table 2 demonstrates inner split distance values for each given metric.

Table 2. Inner split distance (East Slavic lects)

Metrics	DistRank-ND	LDN-normalised DistRank-ND	NJWDN-normalised DistRank-ND	LDN-DistRank-ND	NJWDN-DistRank-ND
Value	0.024	0.035	0.03	0.06	0.064

There is a clear tendency: the more influence DistRank has, the shorter the branch is. Another conclusion is that DistRank is a less sensitive metric than a hybrid one. The metrics that treat scores acquired via DistRank and its hybridisation with string similarity measures equally provide better detection of the differences.

Hybrid metrics are not without their flaws. They often detect purely graphic differences (Zialionka *іцa* v. Belogornoje/Megra *ицa*, with *і* and *и* denoting the same sound), or random similar sequences (Zialionka *юча* v. Belogornoje/Megra *ювa*). In some cases, they find linguistically meaningful pairs (Zialionka *юць* v. Belogornoje/Megra *ют$h* – verbal affixes of present indicative 3rd person plural, indeed differentiating Belarusian and Russian lects). NJWDN, due to its more precise and normalised nature, detects a larger number of this kind of unit.

The next step is to cross-verify the metrics on a more distantly related material, Croatian, Slovenian, and Slovak. In this case, DistRank-ND, LDN-normalised DistRank-ND and NJWDN-normalised DistRank-ND fail, as they detect Slovenian as an outgroup. Figure 2 represents the correct tree by NJWDN-DistRank-ND results (LDN-DistRank-ND-based one demonstrates similar results).

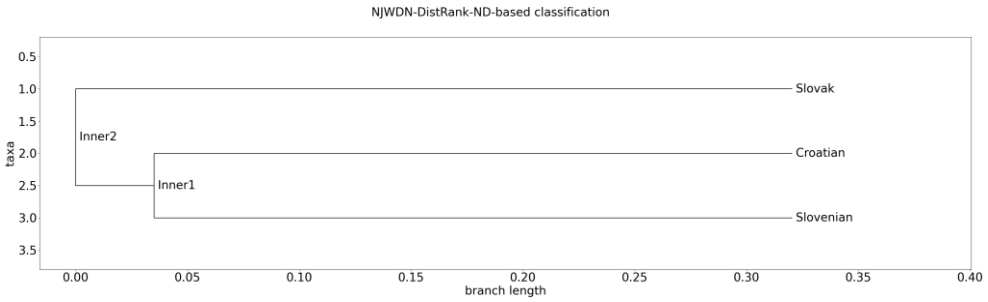

Figure 2. NJWDND-DistRank-ND-based classification of East Slavic lects.

Pure DistRank and the two metrics that normalise DistRank by its hybrid with string similarity measures fail, while the metrics that score equally DistRank and hybridisation, succeed.

Slovak and Slovenian areal contact significantly increases the complexity of the task. This leads to the influence of frequency-based metrics on the overall score becoming more negative. The latter is especially true for Slovak and Slovenian comparison, as they have the largest number of overlapping 3-grams, and, subsequently, the most 3-grams that the frequency-based metrics compare.

This overlap becomes visible via the Sørensen-Dice coefficient for 3-grams, originally proposed by *Sørensen (1948). It* is 1.45 for Slovenian and Croatian (more exact coincidences), 0.93 for Slovak and Slovenian, and 0.9 for Slovak and Croatian (less exact coincidences).

Inner split distance scores are much more different for LDN- and NJWDN-based hybrids than in the East Slavic dataset. LDN-based hybrid yields 0.019, while NJWDN-based hybrid yields 0.035. It means that NJWDN is more suitable for the closely-related lects. It is necessary to mention that the scores for West/South Slavic lects are smaller than for more closely related East Slavic lects, so there is no way to directly compare the behaviour of metrics on different datasets.

In comparison to their performance on the East Slavic lects, string similarity measures detect more character 3-grams that may indicate variation (cf. Slovenian *šal* vs. Croatian *šao,* markers of l-participle forms; Slovenian *nič* vs. Croatian *niš,* subtokens of respective negative pronouns *nič* and *ništa*).

6. Conclusion

The conducted experiments show that the method of hybridisation between frequency-based metrics and string similarity measures for character 3-grams allows for efficient classification of a small number of closely related lects. The method does not require manual mapping of 3-grams.

Experiments show that treating results of the metrics for individual 3-grams as a single pool is better than separately calculating and afterwards normalising a frequency-based metric by a hybrid one. While frequency-based metrics' efficiency decreases with the growth of language distance and the decrease of corpus size, hybrid metrics retain their accuracy. The better candidate for hybridisation among string similarity measures is normalised Jaro-Winkler distance, as it is more sensitive to language changes. Hybrid metrics may assist – though, by no means, replace – the human researcher.

In the future, it is paramount to develop more thorough criteria for the pre-selection of character 3-grams. The other necessary step is to test methods on datasets of different sizes. It also seems promising to try different normalisation techniques, for instance, by using the Sørensen-Dice coefficient as a part of hybrid metrics that separately calculate frequency-based and hybrid measures.

References

Barannikova 2005 = L. Barannikova, “Govory territorij pozdnego zaselenija i problema ih klassifikacii”, in V. Goldin, O. Kryuchkova (eds.) Barannikova L. I. Obshhee jazykoznanie: izbrannye raboty, Moscow, KomKniga, 2005, 192-203.

Borin, L., Saxena, A., (eds.), 2013, Approaches to Measuring Linguistic Differences Boston/Berlin, Walter De Gruyter GmbH.

Bloomfield 1918 = Bloomfield, Leonard, “A note on sound change”, Language, 4(2), 1918, 99-100.

Campos et al. 2019 = Campos, José Ramom Pichel, Gamallo, Gamallo Otero, Loinaz, Iñaki Alegria, “Measuring diachronic language distance using perplexity: Application to English, Portuguese, and Spanish”, Natural Language Engineering, 26, 2019, 1-22.

Feld and Maxwell 2019 = Feld, Jan, Alexander Maxwell, “Sampling error in lexicostatistical measurements: A Slavic case study”, Diachronica 36(1), 2019, 100-120.

Gamallo et al. 2017 = Gamallo, Pablo, José Ramom Pichel Campos, and Iñaki Alegria, “From language identification to language distance”, Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 484, 2017, 152-162.

Gooskens and Heeringa 2004 = Gooskens, Charlotte, Wilbert Heeringa, “Perceptive evaluation of Levenshtein dialect distance measurements using Norwegian dialect data”, Language Variation and Change, 16, 2004, 189-207.

Greenberg 1963 = Greenberg, Joseph Harold, The Languages of Africa. Bloomington: Indiana University Press, 1963.

Grubbs 1969 = Grubbs, Frank E., "Procedures for detecting outlying observations in samples", Technometrics, 1(1), 1969, 1-21.

Gueddah et al. 2015 = Gueddah, Hicham, Abdellah Yousfi, and Mostafa Belkasmi, “The filtered combination of the weighted edit distance and the Jaro-Winkler distance to improve spellchecking Arabic texts”, IEEE/ACS 12th International Conference of Computer Systems and Applications (AICCSA), 2015, 1-6.

Gull-Mann et al. 2009 = Gull-Mann, Murray, Peiros Ilya, and Starostin George, “Distant language relationship: the current perspective”, Journal of Language Relationship, 1, 2009, 13-30.

Holman et al. 2008 = Holman, Eric W., Søren Wichmann, Cecil H. Brown, Viveka Velupillai, André Müller, and Dik Bakker, “Explorations in automated language classification”, Folia Linguistica, 42, 2008, 331-354.

Hua 2022 = Hua, Xia, “BayesVarbrul: a unified multidimensional analysis of language change in a speaker community”, Journal of Language Evolution, 7(1), 2022, 40-52.

Jaro 1989 = Jaro, Matthew A., “Advances in Record-Linkage Methodology as Applied to Matching the 1985 Census of Tampa, Florida”, Journal of The American Statistical Association, 84, 1989, 414-420.

Kryuchkova and Goldin 2011 = Kryuchkova, Olga, Valentin Goldin, “Corpus of Russian dialect speech: concept and parameters of evaluation”, Computational Linguistics and Intellectual Technologies. Proceedings of International Conference “Dialog–2011”, 2011, 359-367.

Levenshtein 1965 = Levenshtein, Vladimir I., “Binary Codes Capable of Correcting Deletions, Insertions, and Reversals”, Soviet Physics Doklady, 10, 1965, 707-710.

Nerbonne and Heeringa1997 = Nerbonne, John, Wilbert Heeringa, “Measuring Dialect Distance Phonetically”, Proceedings of the EACL 1997, 1997, 1-18.

Lobač, U. A. (ed.), 2006 – 2011, Polack ethnographic collection, Navapolack.

Saitou and Nei 1987= Saitou, Naruya, Masatoshi Nei, , "The neighbor-joining method: a new method for reconstructing phylogenetic trees", Molecular Biology and Evolution, 4 (4), 1987, 406-425.

Schleicher 1863 = Schleicher, August, 1863, Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft – offenes Sendschreiben an Herrn Dr. Ernst Haeckel, H. Boehlau, Weimar, 1863.

Sokal and Michener 1958 = Sokal, Robert R., Charles D. Michener,, “A statistical method for evaluating systematic relationships”, University of Kansas Science Bulletin, 38, 1958, 1409-1438.

Sørensen 1948 = Sørensen, Thorvald, "A method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species and its application to analyses of the vegetation on Danish commons", Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 5(4), 1948, 1-34.

Starostin 1989 = Starostin, Sergei A., Sravnitel'no-istoricheskoe yazykoznanie i leksikostatistika, Lingvisticheskaya rekonstrukciya i drevnejshaya istoriya Vostoka 1, 1989, 407-447.

Turchin et al. 2010 = Turchin, Peter, Peiros Ilia, and Gell-Mann Murray, “Analyzing genetic connections between languages by matching consonant classes”, Journal of Language Relationship, 3, 2010, 117-126.

Winkler 1990 = Winkler, William E., “String Comparator Metrics and Enhanced Decision Rules in the Fellegi-Sunter Model of Record Linkage”, Proceedings of the Section on Survey Research Methods, 1990, 354-359.

Zelenkov and Segalovich 2007 = Zelenkov Ju.G, Segalovich I.V., "Sravnitel'nyj analiz metodov opredelenija nechetkih dublikatov dlja Web-dokumentov", Trudy 9oj Vserossijskoj nauchnoj konferencii «Jelektronnye biblioteki: perspektivnye metody i tehnologii, jelektronnye kollekcii» — RCDL’2007, 2007, 1-9.

Liliana Agache
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan -Alexandru Rosetti", București

Mențiuni documentare privind practica fiscală în epoca veche

Abstract
The Romanian fiscal system, albeit rudimentary, was fairly obvious and coherent in all the Romanian provinces, while the names of taxes duet o the reigning prince, to the state and to the boyards (local aristocrates) were diverse but circulated as such in all three Romanian provinces. Peasants had to pay taxes to landlords; in time such taxes increased, multiplied and or just changed their names, according to the country's political and economic circumstances. Once official in a certain area, such names acquired the status of specialized terms, especially us then the legal and administrative register; as is well known, this register had very early acquired stability and recognition, as compared to other functional styles.
Keywords: fiscal system, medieval times, legal and administrative style, specialized term, taxes.

Résumé
Le système fiscal roumain, à l'époque féodale, bien que rudimentaire, se manifestait avec une certaine cohérence dans toutes les provinces roumaines. Les noms des impôts donnés au souverain, à l'État ou aux boyards se diversifiaient et s'imposaient dans une circulation générale dans toutes les régions. Les paysans étaient obligés à payer tribut aux seigneurs, obligations qui, au fil du temps, ont changé leurs noms selon les circonstances politiques et économique du pays. Une fois établis dans le registre juridique et administratif, les noms acquièrent le statut des termes spécialisés. D'ailleurs, on sait que le style juridique et administratif a été le premier style reconnu comme viable dans la langue littéraire roumaine.
Mots clés: l'époque féodale, système fiscal roumain, des impôts, circonstances politiques, circonstances économiques

Practica fiscală în epoca feudală și implicit limbajul juridico-administrativ consemnat în documente de diverse tipuri - acte de întărire, acte testamentare, de donație sau reclamații - este strâns legată de condițiile vieții publice specifice structurii organizatorice a unui stat dintr-o anumită fază de evoluție istorică. Astfel, sistemul fiscal devine mobil și deschis inovațiilor survenite în organizarea statală. Schimbările în planul organizării administrative, economice, juridice, politice și sociale se reflectă în limbă și creează mijloace de expresie corespunzătoare noilor realități. Din studiile lingvistice (Chivu:2000; Saramandu:1986; Busuioc: 2001-2002) despre practica fiscală în epoca veche, care au avut în vedere în special

aspectul social, economic, dar și terminologic, și din cercetările noastre (Agache:2013) asupra terminologiei juridice și administrative din aceeași perioadă se evidențiază o diversitate impresionantă în ce privește termenii ce desemnau dări, impozite, dar și în ce privește viabilitatea și productivitatea lor. Denumirile taxelor și ale dărilor către domnitor, stat sau boieri, de-a lungul vremii, s-au diversificat și s-au impus într-o circulație generală în toate provinciile românești, deși stadiul sistemului fiscal feudal era rudimentar, fiind caracterizat în primul rând prin neregularitatea cu care dările erau percepute. Unele denumiri, cu atestări în secolele al XV-lea – al XVI-lea, circulă și azi cu același sens de la prima atestare și în aceeași regiune. Altele păstrează sensul primelor atestări, dar sunt consemnate în alte regiuni decât cele în care apar înregistrate în perioada veche. Nu puține intră într-o serie sinonimică bogată ori schimbă atât sensul, cât și zona sau zonele în care se specializaseră semantic la un moment dat (Agache: 2013, 171-176).

Dintr-o scurtă privire istorică asupra sistemului fiscal românesc (Panaitescu:1964) reiese că acesta își are începutul în secolul al XIII-lea, odată cu apariția impozitului sau a dării în bani, și se identifică cu taxele vamale încasate în moneda timpului. Vămile, aşezate atât la graniţele Voievodatului (Principatului), cât şi la graniţele judeţelor şi ale oraşelor, apar ca primele mijloace de a strânge bani pentru voievozi. În secolul următor, apare *dijma,* taxă percepută în natură pentru vânzarea tuturor lucrurilor. Cel mai vechi impozit din Țările Române apare însă în secolul al XV-lea sub denumirea de *bir* și este impus doar țăranilor, ca o dare de capitație egală, prin aplicarea principiului răspunderii colective sau solidare. În secolul al XVII-lea, prin comerţ şi practica meșteșugurilor, cu precădere în ce privea relațiile cu străinătatea, apare plata accizelor, care reprezenta plata unor taxe pentru intrarea mărfurilor în oraşe sau târguri, plătite de comercianți. În mod natural, pe măsură ce sistemul fiscal s-a diversificat, a impus dezvoltarea unui întreg aparat de funcţionari: *marele vistiernic* (un ministru de finanţe al zilelor noastre), *marele vameş* care avea administraţia generală a vămilor, pârcalabii şi *ispravnicii de ţinuturi,* ajutaţi de *birari* si *globnici*, *dăbilarii*, *goştinarii,* olăcarii, *cotarii*, etc. Deși dezordinea fiscală era evidentă, veniturile domnului fiind de cele mai multe ori aceleași cu veniturile statului, numărul impozitelor creștea, astfel că pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, apar noi dări, unele definite nuanțat, cu destinație directă, ca în cazul celei numite *sferturi* (civerturi, cezverta), ceea ce reprezenta un impozit personal (capitaţia), plătibil în patru sferturi trimestriale. Alături de *dijmă* și *bir* se instituie treptat *legea, obiceiul şi vecinia,* taxe care aveau ca numitor comun relația țăranilor cu pământul și cu stăpânul căruia îi serveau.

Dijma (termen de origine maghiară, *dézsmat)* este atestat pentru prima oară în 1428 (DERS), iar consemnările documentare indică pentru secolele al XV-lea şi al XVI-lea, o circulaţie predominant sudică (DLR). Dintre cele trei forme ale rentei feudale, *dijma* sau *renta în produse* are o însemnătate aparte. Ea a constituit, în cea mai mare parte a veacului, mijlocul prin care feudalii îşi procurau cerealele pentru

consumul propriei lor gospodării şi pentru piaţă. Dijma era zeciuiala din produse, percepută de stăpân de la oricine cultiva un lot pe moşia lui, indiferent cărei categorii sociale îi aparţinea: vecin, ţăran slobod, târgoveţ, slujitor sau boier. Cele mai multe dintre încuviinţările date stăpânilor, la cerere, din partea domniei, ca să oblige pe cultivatori a-şi respecta îndatoririle, cuprind formula generală: „*să aibă a lua şi a strânge dijma din toate, de a zece, după obiceiu*" (Arh. st. Buc. *Achiziţii noi*, MDCCCXCV – 9). În formularul pentru dijmă al poruncilor domneşti din prima jumătate a veacului se precizează că în produsele supuse zeciuielii intra şi ceea ce cultivau oamenii în grădinile cu legume „*de a zecea din ţarine, din fâneţe, din prisăci cu stupi şi din grădini cu legume şi din vii şi din livezi cu pomi*…" (Uricarul, V, p. 59). Situaţia apare deosebită în a doua jumătate a veacului. În formularul nou, pe care cancelaria lui Grigore Al. Ghica îl introduce la 9 ianuarie 1765 pentru obligaţiile locuitorilor către stăpânii de moşii, se spune că feudalii au încuviinţarea ca „*di pi tot hotarul să ie toată dejma şi tot venitul, din tot locul pe obiceiu, ce numai din grădini cu legume să nu ie, dar din curechi să ie* (Arh. st. Bucureşti, M-rea Probota, X – 5). În unele cazuri, cu respectarea în fond a drepturilor proprietăţii feudale, domnia acorda, între alte avantaje, şi scutire de dijmă. Alături de cereale, produs principal supus la dijmă era fânul, din care cei ce coseau aveau obligaţia să dea a zecea parte stăpânului moşiei, „*după obiceiu*" (Arh. st. Bucureşti, *M-rea Caşin,* VI-14). Nevoia de fân a locuitorilor îi făcea, în special începând cu mijlocul veacului, să se tocmească de cele mai multe ori cu stăpânii spre a răscumpăra dijma fie cu bani (Arh. st. Bucureşti, ms. 580, f. 27; Arh. st. Iaşi, *Documente,* LXIV – 6), fie cu muncă de boieresc (Arh. st. Bucureşti, *M-rea Agathon,* II -55). Pe măsura intensificării circulaţiei băneşti şi a extinderii perceperii rentei în bani, documentele menţionează evaluarea în bani a dijmei din fân. La 3 iulie 1706, Antioh Cantemir încuviinţează răzeşilor din Onceni să ia „*din stog de fân câte un ort, ori din zăci căpiţă, o căpiţă de fân"* (Arh. st. Iaşi, *Documente,* CCXXXV – 33). Evaluarea în bani a dijmei din fân nu a variat deloc, căci o găsim menţionată la fel şi în actele de la sfârşitul veacului (Arh. st. Bucureşti, *M-rea Slatina,* V – 16; Arh. st. Bucureşti, *M-rea Caşin,* VI – 20). Apicultura era supusă aceloraşi servituţi ca şi restul îndeletnicirilor agricole pe moşia stăpânului: „*Din prisăci cu stupi de 50 unul, iar fiind mai puţini, să ia câte o para de stup"* (Uricarul, XI, 307). La acestea se adaugă *dijma din jir* (Uricarul, XVI, 48), *dijmă din catarguri*, „*să ia dejma din toate pe obiceiu şi din lemnu ce să lucrează, din covăţi, din linguri, din schafî (străchini), dulapuri, din dubase, din dulapuri din luntri şi din toati altili* (Arh. st. Buc., *M-rea Probata,* X – 4*", dijmă din cofe* lua Mănăstirea Caşin la 1794 (Arh. st. Buc., *M-rea Caşin* XVI–24). Atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, menţiunile documentare vorbesc şi de „*întreiala peştelui*", cu formula consacrată: „*din trei peşti un peşte, sau de trei bani un ban"* (V.A. Urechia:1900, 330). În cartea dată mitropolitului la 31 august 1744 pentru stăpânirea unor sate din Ilfov, Constantin Mavrocordat scria: „*La bălţile care vor fi pe moşia mănăstirii, nimeni să nu fie volnic a se amesteca, au din vameşi au din căpitani, ci*

numai părintele mitropolitul să aibă a-şi lua întreiala peştelui după obiceiu" (DRA, I, 422) de unde se vede că exista la acea dată un obicei, format probabil în veacurile anterioare, al întreielii peștelui. Astăzi, termenul apare consemnat ca regionalism, în fondul activ al limbii, în Bucovina, cu sensul „camătă, taxă, procent", cu două forme de plural, *dijme* şi *dijmuri* (învechit) şi mai multe variante *déjmă, dicimă, dişmă, déşmă, disâmă* (DLR).

Datul dijmei a intrat în obicei de la începutul relaţiilor dintre stăpâni şi cultivatori și nu s-a efectuat întotdeauna fără împotrivire din partea celor ce lucrau moşiile. Conflictele pentru refuzul de a da dijma se petrec în mai toate cazurile menţionate de documente între târgoveţi şi răzeşi, pe de o parte, şi feudali, pe de alta, din cauza reducerii unor avantaje avute până atunci sau a lipsei de precizare, intenţionată sau întâmplătoare, a limitelor moşiilor cu care se învecinează.

Se știe că în perioada discutată singura determinantă a relaţiilor şi structurilor sociale şi economice care reglementau raporturile privind proprietatea era poziția pe care oamenii (agricultori, ciobani) o aveau față de pământ. Raportarea la *pământ* a impus nevoia de norme, care la început s-a numit *lege*. Odată cu apariţia şi dezvoltarea autorităţii de stat a apărut legea scrisă. Ulterior, *legea*, adică dreptul scris, era reprezentată de *pravile*, în timp ce dreptul nescris era desemnat prin termenul *obicei*.

Denumirea de *obicei* a fost asociată la început cu pământul, prin prisma obiceiului agrar al acestui dat juridic, numindu-se mai ales *obicei al pământului.* În *Anaforaua arătătoare de pravilele ce ocârmuiau pământul Moldovei în vechime*, citată de Ştefan Berechet (Berechet:1928, 95-97), se spune că „*obiceiul este o dreptate care, fără publicarisire, din obişnuinţă s-au statornicit şi prin tăcută primire a preaînaltei ocârmuiri au dobândit pravilnicească putere în curgere de mulţi ani păzându-se cu tăcuta primire a orăşanilor...*". De altfel, *obiceiul* (cutuma) a fost considerat pe întinsul întregii perioade feudaliste drept singura sursă incontestabilă a dreptului feudal românesc (Hang:1993). Dreptul românesc în cele trei provincii avea numeroase puncte de legătură, o serie de obiceiuri juridice practicându-se în aceeaşi formă sau într-o formă puţin schimbată. *Obiceiul* și *vecinia* au funcționat, vreme îndelungată, împreună. *Obiceiul* denumea legea nescrisă, stabilită de practica îndelungată a vieţii, drept sau obligaţie statornicite prin tradiţie, și datează din 1631 când este folosită sintagma *obiceiul ţării, legea ţării* (DA). Formulele de tipul *obiceiul locului, obiceiul pământului, obiceiul pământesc, obiceiul din bătrâni* numesc acest tip de obligație.

Dintre toate formele de aservire, *vecinia* (Prodan:1963, 80) este considerată a fi o obligație cu o evoluție aparte în ce privește aplicarea ei. Mențiunile documentare referitoare la vecini datează dinaintea secolului al XVI-lea, dar cele mai multe se înregistrează în a II-a jumătate a secolului al XVI-lea (Giurescu:1943, 130), până în secolul al XVII-lea, și provin din Țara Românească. Dependența feudală în cazul *veciniei* diferă de la o epocă la alta. Astfel, înainte de secolul al XVI-

lea, dependența feudală, (P. P. Panaitescu:1964, 7) se limita la o relație personală cu stăpânul și la obligația de a-i plăti acestuia din urmă dijma în produse. Mutarea de la o moșie la alta era despăgubită, dar vecinul nu era legat obligatoriu de glie. În secolele al XVI-lea - al XVII-lea, regimul sub care trăiau vecinii era suportabil pentru că deosebirea dintre ei și ceilalți consta doar în numărul de zile pe care îl aveau de muncit (R. Rosetti:1906, *Pământul,* 274). În secolul al XVIII-lea, când vecinia era deja cunoscută și consumată în toate formele sale, situația exploatării îi apropia pe vecini de robi (R. Rosetti:1906, *Cronica,* 25). Documentele (DRA I, DRA II; DRH, XVII, A, B; DIR XVII, A, B) arată că numărul vecinilor sporea de la o epocă la alta, dat fiind că procesul legării vecinilor de glie era în plină desfășurare. Din dispozițiile *Pravilei de la 1646* aflăm despre felul în are clasa feudală reglementează relația stapân-vecin. *Obiceiul* forma criteriul de bază în soluţionarea neînţelegerilor ivite în privinţa cuantumului de muncă, iar instanţele de judecată impuneau respectarea lui. Drept mijloc de verificare a cuantumului de muncă, obiceiul avea comparaţia: „*la fel ca la alţi boieri"* sau *„ca la alte mănăstiri*" (DIR, B, XVII, 3, 357).

Asemenea *dijmei* (numită și *obiceiul țării*), *obiceiul* vecinilor se aplica uniform atât pe moşiile mănăstireşti, cât şi pe cele boiereşti. Se menţionează astfel, în legătură cu munca vecinilor, despre „o*biceiul cel vechi care se ştie*", sau „*obiceiul cel vechi, cum au slujit în vremea lui Mihai Racoviţă şi la alţi domni*" (Bălan:1933-1938, 208).

În secolul al XVIII-lea, vecinii îşi îndeplineau obligaţiile tot ca şi în trecut, „pe obiceiu", termen formulat în diferite variante în cuprinsul cărţilor domneşti date stăpânilor pentru executarea ţăranilor. Ei stăteau mai mult sau mai puțin la dispoziția stăpânilor pentru că aveau activități fără caracter permanent, serviciile acoperind nevoile gospodăriei feudalului. Pe lângă acestea însă plăteau dijma din produse, pentru lucru la mori, la iazuri, cositul fânului, reparaţii la clădiri, podvezi şi altele. Situaţia era la fel şi în Ţara Românească, unde principalele îndatoriri erau: cărăuşia, cositul, strânsul şi clăditul fânului, serviciul de curte (Papacostea:1959, 279).

Din cercetarea cărţilor de scutire date de domnie unor stăpâni aflăm că vecinii erau luaţi şi în interesul domniei, pe scară mare, la *podvezi* (Bălan:1933-1938, 153), transporturi de tot felul, erau obligaţi să dea *cai de olac* (Bălan:1933-1938, 209, Uricariul, II, 121), să dea *conace* (Bălan:1933-1938,153) – găzduirea musafirilor în trecere –, să îndeplinească *lucru domnescu* (Arh, st. Buc., *M-rea Neamț,* LVI -15), *clăci gospod* (Uricariul II, 121), *clăci boiereşti* (Uricariul II, 121), – pentru dregătorii din ţinut – şi altele. Domnia convertea şi în bani unele dintre îndatoririle în natură ale vecinilor. În afara *obiceiului*, vecinii puteau să se achite de îndatoririle lor şi prin *învoială*.

În perioada feudală, faptul că domnul exercita dreptul de proprietate asupra întregului teritoriu al statului îi dădea dreptul de a impune taxe care erau aplicate în sistemul *rentei* de tip feudal: renta în natura, renta în muncă şi renta în bani. Faţă de renta în muncă şi de cea în natură, care se practicau până în secolul al XVI-lea, datorită faptului că economia ţărilor române a fost predominant naturală, renta în bani devine predominantă chiar începând cu secolul al XVI-lea. Impozitele în natură reprezentau

de obicei a zecea parte din produse, se numeau *dijme domneşti* și aveau în Țara Românească (zeciuiala) și Moldova (deseatina) denumiri diferite. Ulterior, aceste dări au fost transformate în bani. Pe lângă acestea, erau frecvent întâlnite *dările în muncă* sau *slujbele* prin care se efectuau diferite servicii, de la construcţia sau repararea cetăţilor, a drumurilor sau a podurilor domneşti ori efectuarea de transporturi, până la găzduirea curierilor domneşti şi procurarea pentru aceştia a cailor de olac. După 1701, documentele arată că unele munci puteau fi răscumpărate prin plata unor sume în bani, iar altele au fost transformate chiar în obligaţii băneşti. În Principatele Române, exploatarea locuitorilor pe calea *rentei centralizate* atingea direct, prin sistemul fiscal şi judiciar, întreaga ţărănime, fapt ce a determinat ca legătura cu statul a vecinilor şi rumânilor să nu fie pierdută în favoarea exclusivă a stăpânilor feudali.

Principala cauză a antagonismului dintre cele două clase, care are ca efect legiferarea de către stat a sistemului de exploatare a ţărănimii o constituie munca prestată gratuit pe moșiile stăpânilor.

Munca prestată în mod gratuit pe moşiile stăpânilor, împământenită cu denumirea *de boieresc*, constituie elementul esenţial al raporturilor dintre ţărănime şi feudali, respectiv principala cauză a antagonismului dintre cele două clase, care se accentuează pe măsura sporirii numărului de zile ce trebuie muncite. Obiceiul că oricine (ISD, VI, 242) avea locuinţa stabilită pe moşia altcuiva era dator să presteze stăpânului acelei moşii un oarecare număr de zile de muncă pe an la gospodăria lui s-a numit *de boieresc* și se practica atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească.

Concluzii

Deși vorbim despre un stadiul rudimentar al sistemului fiscal românesc până la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, stabilirea și repartizarea arbitrară a sarcinilor fiscale, frecvența mare a impozitelor de repartiţie, neregularitatea perceperii impozitelor ori existenţa inegalităţilor în faţa acestor dări, izvorâte din privilegii, reprezentau indicii clare ale unor caracteristici care se manifestau într-o măsură mai mică sau mai mare în toate provinciile românești. Mai mult, dreptul românesc în cele trei provincii avea numeroase puncte de legătură, o serie de obiceiuri juridice practicându-se în aceeaşi formă sau într-o formă puţin schimbată. Orânduirea feudală nu a cunoscut însă alte mijloace de punere în valoare a domeniilor decât munca locuitorilor, care, potrivit gradului de exploatare se împărţeau în două categorii, şerbii (vecinii) şi ţăranii slobozi, adică acei aşezaţi cu învoială pe moşii. Cu toții însă erau obligați să plătească dări către stăpâni, obligații care cu trecerea timpului s-au înmulțit diversificându-se ori doar schimbându-și denumirile după împrejurările politice și economice ale țării. Odată impuse într-o zonă sau alta, denumirile au căpătat statul de termen specializat, mai ales pentru registru juridic și administrativ, despre care se știe că a căpătat stabilitate și recunoaștere foarte devreme, comparativ cu celelalte stiluri funcționale.

Bibliografie

Agache 2013 = Liliana, Agache, *Terminologia juridico-administrativă în graiurile dacoromâne din epoca veche (1601-1780),* Ed. Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

Bălan 1933-1938 = T., Bălan, *Documente bucovinene,* vol. III, IV, Institutul de Arte grafice și Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1933-1938.

Berechet 1928 = Șt., Berechet, *Schiţă de istorie a legilor vechi româneşti,* Ed. Cartea Românească, Chișinău, 1928.

Busuioc 2001-2002 = Monica Busuioc*, Munca şi răsplata ei. Secolele XVII-XVIII. Studiu de terminologie,* vol. I, Fundația Națională pentru știință și artă, Academia Română, vol. II, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Academia Română, București, 2001-2002.

Chivu 2000 = Gh., Chivu, *Limba română – de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice,* Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000.

Corivan 1957 = N., Corivan, *Obligaţiile ţăranilor în Moldova*, în „Studii şi cercetări", vol. I, Ed. Academiei, Iaşi, 1957.

Filitti 1934 = I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române,* Institutul de Arte Grafice, Bucovina, 1934.

Ghibănescu 1906-1933 = Gh., Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* vol. VIII, XXI, Tipografia *„*Dacia*"* Iliescu, Grossu & Comp., Iași, 1906–1933.

Giurescu 1943 = C., Giurescu, *Studii de istorie socială*, Ed. Universul, Bucureşti, 1943.

Hang 1993 = Vl., Hang, *Istoria statului şi dreptului românesc - Dreptul cutumiar,* Editura Fundației Chemarea, Iași, 1993.

Herlea 1983 = Al., Herlea, *Studii de istorie a dreptului - Organizarea de stat,* Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1983.

Muşlea 1957 = C. C., Muşlea, *Contribuţie la instituţia „veciniei" la românii braşoveni*, în „Studii şi articole de istorie", vol. II, Societatea de Științe Istorice din Republica Socialistă România, București, 1957.

Panaitescu 1964 = P. P., Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală,* Ed. Academiei Române, București, 1964.

Papacostea 1959 = Ș., Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea,* în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. III, Ed. Academiei, București, 1959.

Prodan 1963 = D., Prodan, *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în secolele XVI-XVII,* Ed. Academiei RPR, Cluj, 1963.

Rosetti 1907 = R., Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova. De la origini până la 1834*, Ed. Atelierele București, București, 1907.

Rosetti, R. 1906 = R. Rosetti, *Cronica Văscanilor* în „Analele Academiei Române", Ed. Academiei, București, 1906.

Saramandu, Manuela 1986 = Manuela Saramandu, *Terminologia juridic-administrativă românească în perioada 1780-1850,* Universitatea din București, București, 1986.

Urechia, V. A. 1900 = *Istoria românilor,* vol. VIII (1774-1821), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, București, 1900.

Vulcănescu 1970 = *Etnologie juridică*, Ed. Academiei RSR, Bucureşti, 1970.

Sigle

Arh. st. Buc.,	*Arhivele statului,* București.
Arh. st. Iași,	*Arhivele statului,* Iași.

DERS *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române* (1374-1600). Coordonator Gh. Bolocan, Ed. Academiei, București, 1981.

DIR *Documente privind istoria României, veacul XVII.* A. *Moldova,* vol. I-IV, [București] 1952-1957, B. *Țara Românească* vol. I-IV, [București], Ed. Academiei RPR, București, 1951-1954.

DLR *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1965-2009; ed. anastatică, 19 vol., 2010.

DRA *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea,* vol.I, *Țara Românească,* [București, 1961], vol. II, *Moldova* [București], ED. Academiei RPR, București, 1966.

DRH *Documenta Romaniae Histtorica,* A, Moldova, XIX, București, 1971; B, Țara Românească, XXI_XXXVIII, Ed. Academiei, București, 1965 ș. u.

ISD Iorga, N., *Studii și documente, ci privire la istoria românilor,* vol. VI, Ed. Ministerului de Instrucție Publică, București, 1901-1906.

Uricarul Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte din suta a XV–XIX, atingătoare de Moldova,* vol. I–XXV, Tipografia Buciumului Roman, Iaşi, 1852–1895.

Aldea Maria
Universitatea Babeș-Bolyai
Cluj-Napoca, România

Contribuția lui Vasile Frățilă la dezvoltarea dialectologiei românești (nord- și sud-dunărene)

Abstract
The aim of the paper is to bring into attention the major contribution of Professor Vasile Frățilă at the development of the Romanian dialectology. In this respect, focussing on Vasile Frățilă's research papers, I discuss some relevant topics concerning the Daco-Romanian and the South-Danubian Romanian dialects.
Keywords: Vasile Frățilă, dialectology, Daco-Romanian dialect, South-Danubian dialects

Résumé
Dans notre ouvrage nous mettons en évidence la contribution majeure du Professeur Vasile Frățilă au développement de la dialectologie roumaine. Dans ce sens, on nous appuyant sur les études scientifiques de Vasile Frățilă, nous examinons quelques aspects importants concernant les dialectes roumaines du nord et du sud de la Danube.
Mots-clés: Vasile Frățilă, dialectologie, dialecte daco-roumain, dialectes sud-danubiennes

1. Introducere

Prin studiul nostru, dorim să aducem un omagiu celui care a fost reputatul dascăl și om de știință Vasile Frățilă (30 martie 1940, Sâncel, jud. Alba–13 octombrie 2019, Timișoara, jud. Timiș), contribuind în acest fel la creionarea portretului intelectual al acestuia.[1]

Cu o cultură lingvistică temeinică și o operă științifică notabilă, Vasile Frățilă rămâne în galeria savanților lingviști prin pasiunea și interesul său științific, care l-au însoțit pe tot parcursul vieții, pasiune și interes dedicate lingvisticii istorice și dialectologiei, după cum mărturisește: „am devenit lingvist datorită pasiunii pentru lingvistica diacronică (dialectologie, istoria limbii, etimologie, onomastică – toponimie și antroponimie) și datorită unei munci perseverente de-a lungul câtorva decenii" (Frățilă 2014l: 388).

Întâlnirea cu faimoși lingviști români și străini, atât în țară, cât și în afara ei, a contribuit, nu doar la crearea unor prietenii durabile, ci și la creionarea zonelor de interes științific pentru tânărul dascăl și cercetător; amintim aici doar trei nume, deși lista este mult mai generoasă (vezi Frățilă 2014l: 379–389), și anume profesorul

[1] Acest studiu se alătură unei alte cercetări în care am discutat contribuția lui Vasile Frățilă la dezvoltarea slavisticii românești, evidențiind prezența elementului lexical slav vechi în dialectul istroromân și în cel dacoromân, așa cum a fost tratat acesta de către lingvist; vezi, în acest sens, Aldea 2016.

Gheorghe Ivănescu (care i-a fost coordonator al tezei de doctorat), profesorul George Giuglea (care i-a deschis calea spre onomastică, spre lexicologie și etimologie) și profesorul Alexandru Niculescu (datorită căruia a beneficiat de două burse de studiu la universitatea din Udine, moment decisiv pentru deschiderea și orientarea acestuia spre studiul dialectului istroromân).

Lectura lucrărilor sale, diverse și complexe (cărți de autor sau în colaborare, studii științifice), ne permite să constatăm că acestea acoperă, într-o perspectivă interdisciplinară, toate marile domenii de cercetare diacronică a limbii române: dialectologia (nord- și sud-dunăreană) în relație cu istoria limbii, lexicologia, etimologia și onomastica (antroponimia și toponimia).

În continuare, vom expune sintetic câteva dintre aspectele care evidențiază rolul major al lingvistului Vasile Frățilă la dezvoltarea dialectologiei românești (nord- și sud-dunărene), înscriindu-ne abordarea pe două coordonate: pe de o parte, coordonata didactică și, pe de altă parte, cea de cercetare, coordonate care la Vasile Frățilă se îmbină într-o simbioză deplină.

2. Vasile Frățilă – DASCĂLUL

La încheierea celor cinci ani de studii la Institutul Pedagogic din Timișoara, în anul 1962, Vasile Frățilă devine, prin repartiție ministerială, preparator la Catedra de limba română a noii Facultății de Filologie din Timișoara, create prin transformarea Institutului Pedagogic de 5 ani. De la început, tânărului dascăl îi sunt încredințate „seminarele de dialectologie, de istorie a limbii române și de introducere în lingvistică" (Frățilă 2014l: 381). Începând cu anul universitar 1963–1964, Vasile Frățilă ocupă postul de lector universitar titular pe disciplina dialectologie pe care o va preda, mai mult de o jumătate de secol, până la retragerea, prin pensionare, din universitate[2].

Așadar, din perspectivă didactică, meritul lui Vasile Frățilă este acela de a fi pus Facultatea de Litere de la Universitatea de Vest din Timișoara pe harta universităților și institutelor de lingvistică din țară datorită *Cursului de Dialectologie* prin intermediul căruia numeroase generații de studenți s-au familiarizat cu metodele de cercetare ale disciplinei, descoperind precursorii disciplinei, dialectele, subdialectele și graiurile limbii române, particularitățile dialectale și regionale ale românei, geneza ramificațiilor teritoriale ale limbii comune, atlasele lingvistice, unitatea în diversitate a limbii române și nu numai (cf. Frățilă 2004d: 191–200), curs pe care cu o mare generozitate l-a împărtășit și celor care nu i-au fost studenți prin publicarea prelegerilor fie sub formă de studii științifice în reviste de specialitate (precum *Limba română*; *Studii și cercetări lingvistice*; *Anuar de lingvistică și istorie literară*; *Analele Universității din Timișoara. Seria Științe filologice*; *Cercetări de lingvistică*), fie în volume de autor ce au cunoscut, de-a lungul timpului, mai multe ediții, fiecare dintre acestea beneficiind însă de completări și actualizări, în special de natură bibliografică (vezi, de exemplu, Frățilă 1967; 1987; 2010a).

Pasionându-i și fascinându-i prin ideile științifice și prin atitudinea întotdeauna veselă, jovială, peste 20 dintre studenții[3] acestuia au rămas fideli

[2] Tot Domnia Sa a predat și cursul de *Istoria limbii române*.

[3] Enumerăm aici numele foștilor studenți doctoranzi: „Simona Goicu (1999), Atena Irimescu (2002), Florentina Burcioi (2003), Adela Marinela Stancu (2003), Marius Arbănași (2003),

științific dascălului, elaborând teze de doctorat sub coordonarea sa, iar, astăzi, unii dintre aceștia – Florina Maria Băcilă, Adina Chirilă, Ana-Maria Radu-Pop, Lucian Miclăuș, Gabriel Bărdășan – sunt cadre didactice universitare ce duc mai departe moștenirea lingvistică a dascălului Vasile Frățilă, în special Ana-Maria Radu-Pop (titulara cursului de *Dialectologie*) și Gabriel Bărdășan (titularul cursului de *Istoria limbii române*)[4].

3. Vasile Frățilă – CERCETĂTORUL

În calitate de cercetător, preocupările lui Vasile Frățilă au vizat întregul areal românesc (atât nord-dunărean, cât și sud-dunărean) fiind în strânsă legătură cu istoria limbii, etimologia, lexicologia și onomastica (în special cu toponimia și antroponimia). Ne aplecăm, în continuare, asupra câtorva aspecte pe care cercetătorul Vasile Frățilă le-a iubit enorm și le-a tratat cu o deosebită acuratețe științifică.

3.1. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor

Profund atașat satului său natal, „cel mai frumos care poate exista”[5], regiunii sale, graiului „însușit [...] de la părinții mei țărani și de la consătenii mei sânceleni, grai pe care l-am iubit și pe care l-am cercetat” (Frățilă 2014l: 381), dar și oamenilor locului, de la care a „învățat că cinstea, munca și credința în Dumnezeu sunt cele mai de preț bunuri ale omului pe acest pământ” (Frățilă 2013: 7), Vasile Frățilă le-a adus omagiul prin elaborarea tezei de licență și apoi a tezei sale de doctorat[6], după cum mărturisește: „dragostea pentru graiul natal m-a determinat să tezaurizez graiul de pe Târnave în culegerea de texte dialectale, în redactarea unui glosar bogat și în studiul aprofundat realizat sub forma monografiei menționate mai sus” (Frățilă 2010b: 279).

Investigând 17 localități din județele Alba și Sibiu, cu informatori „de vârstă mijlocie și mai în etate, cu puțină știință de carte, majoritatea absolvind doar școala elementară” (Frățilă 2005: 20), Vasile Frățilă sintetizează exemplar faptele de limbă care individualizează zona în ansamblul dacoromânesc nord-dunărean, evidențiind particularitățile fonetico-fonologice, morfologice și lexicale[7].

Daniele Pantaleoni (2005), Vasile Ursan (2006), Maria Micle (2007), Florina Maria Băcilă (2007), Adina Chirilă (2008), Irina Diana Maciu (2008), Felicia Barbura (2009), Adelina Iuliana Iliescu (2009), Diana Andreea Boc-Sînmărghițan (2009), Mirela Zamilia Danciu (2009), Lucian Miclăuș (2009), Gabriel Bărdășan (2009), Ana-Maria Pop (2009), Virginia Oprișa (2010), Daniela Georgeta Crânguși (2009), Adriana-Verginica Vîrtopeanu (2010)”; vezi Pop 2012, 15.

[4] Mulțumesc colegului conf. univ. dr. Bogdan Țâra pentru informațiile comunicate.

[5] Dedicație Mariei Aldea la apariția volumului Frățilă și Seiceanu 2013.

[6] Teza de doctorat, intitulată *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, a fost elaborată sub coordonarea prof. univ. dr. doc. Gheorghe Ivănescu, m.c. al Academiei Române, și susținută în 14 septembrie 1973. Ulterior, aceasta a fost publicată în două ediții: prima, în 1982, la Tipografia Universității din Timișoara, cu titlul *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, a doua, în două volume, *Graiul de pe Târnave* (2005) și *Graiul de pe Târnave. Texte și glosar* (2006), la Editura Astra, Despărțământul „Timotei Cipariu”, Blaj, volume reluate cu unele îmbunătățiri în monografia publicată în colaborare cu profesorul Teodor Seiceanu și dedicată satului natal (vezi Frățilă și Seiceanu 2013).

[7] Vezi, de exemplu, păstrarea accentului pe tulpina verbelor, iar „nu pe terminație ca în Muntenia și în limba literară de astăzi” (Frățilă 2005: 28); rostirea sincopată a participiilor de tip „*văst*/*văzut*,

Surprinzând, descriind și justificând elementele lingvistice specifice zonei cercetate, prin această monografie dedicată graiului de pe valea inferioară a Târnavelor, Vasile Frățilă a căutat de fapt să aducă un răspuns clar la întrebarea „este graiul de pe Târnave un grai de tip muntenesc, se subordonează el subdialectului sudic căruia, de obicei, îi era integrat? [...]" (Frățilă 2005: 189), iar, pe baza datelor analizate, lingvistul conchide:

> graiul de pe valea inferioară a Târnavelor nu aparține subdialectului muntean, ci este un grai ardelenesc, mai exact spus, aparține graiurilor din Transilvania de centru și sud, având ca limită de nord cursul superior al Mureșului, ca limită de vest cursul râului Strei, ca limită de sud cursul Oltului transilvănean și ca limită de est sudul Carpaților Orientali care separă Transilvania de sud de Moldova (Frățilă 2005: 196).

Remarcăm, de asemenea, că preocuparea pentru graiul local a cercetătorului nu s-a limitat doar la culegerea pe teren de material dialectal, ci acesta a avut curiozitatea să afle și în ce măsură acest grai poate fi reperat în limba scrierilor unor autori născuți în regiune, în acest sens, aplecându-se asupra operelor lui Timotei Cipariu, Ion Agârbiceanu, Ion Brad, Ion Blăjan și Monica Anton (vezi Frățilă 2010b: 278).

3.2. Subdialectul bănățean

Un alt aspect căruia cercetătorul Vasile Frățilă i-a acordat o atenție particulară îl reprezintă subdialectul bănățean, subiect tratat în diverse studii elaborate pe baza datelor obținute fie în urma unor anchete directe de teren, fie pur și simplu prin parcurgerea culegerilor de texte folclorice și/sau dialectale (vezi Frățilă 1993b: 19–80).

Pe lângă analiza faptelor de limbă fonetice, morfologice și lexicale specifice subdialectului bănățean (de exemplu, păstrarea intactă a labialelor *p, b, f, v, m*; transformarea consoanelor dentale urmate de o vocală/semivocală palatală în africate; muierea consoanelor *l, n* și *r* urmate de palatale etc.), Vasile Frățilă s-a ocupat în mod special cu discutarea numelor „unor așezări omenești (sate, comune, orașe), [...] nume purtate de părți din trupul de moșie al unor localități bănățene" (Frățilă 2011c: 107), a numelor de locuri din Banat formate cu sufixul slav *-ov* (fem. *-ova*), aducând clarificări importante referitoare la etimologia materialului toponimic. Amintim, în acest sens, implicarea sa în elaborarea lucrării realizate în colaborare cu Viorica Goicu și Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului* (vezi Frățilă, Goicu și Suflețel 1984–1994).

De asemenea, preocuparea lui Vasile Frățilă față de subdialectul bănățean nu s-a limitat doar la investigarea „internă" a acestuia, ci l-a urmărit și „extern", în sensul că a căutat să stabilească dacă între acest subdialect și dialectele românești

---

căst/căzut, șăst/șezut, vint/venit, kert/pierdut, găst/găsit, slobos(t)/slobozit" (Frățilă 2005: 28), pe care o explică prin „deplasarea accentului de pe desinență pe tema verbului, datorită preferinței acestor graiuri pentru accentuarea proparoxitonă, fără să fie excluse și unele cauze secundare ca afectul, atracția verbelor de conjugarea a III-a cu participii monosilabice, precum și principiul economiei limbajului. «Eliberate» de sub accent, vocalele din silaba finală s-au rostit tot mai slab, s-au afonizat, ducând, în cele din urmă, la dispariția lor completă" (Frățilă 2005: 35); palatalizarea labialelor; păstrarea intactă a dentalelor; conservarea oclusivelor palatale (*uok, kem*); transformarea lui *s* și *z* urmate de vocale palatale în *ș* și *j* etc.

sud-dunărene (în special, aromân și, mai apoi, istroromân) pot fi identificate concordanțe lexicale. Astfel, investigând materialul lexical al acestor areale, lingvistul ajunge la concluzia că „[c]ele mai multe concordanțe ating elementele lexicale vechi: latinești și autohtone", adică precedă „influența slavă veche și mediogreacă asupra limbii române" (Frățilă 1993c: 96), însă identifică și cuvinte de origine slavă comune acestora și chiar cuvinte împrumutate direct din turcă sau prin intermediul sârbocroatei (în cazul subdialectului bănățean), respectiv al macedonenei (în cazul dialectului aromân).

3.3. Dialectologie românească sud-dunăreană

Pe lângă preocupările privind teritoriul dacoromânesc nord-dunărean, Vasile Frățilă s-a dedicat și studiului celor trei dialecte românești sud-dunărene. Astfel, prin lucrările pe care le-a consacrat arealului românesc sud-dunărean, acesta a căutat întotdeauna să pună la dispoziția celui interesat, specialist sau nespecialist, prezentări clare, detaliate ale istoriei culturale a acestor comunități românești sud-dunărene evidențiind locul și epoca de formare și realizând, în același timp, analize științifice temeinice ale faptelor de limbă (vezi, în acest sens, Frățilă 1999b; 2011g; 2014b; 2014m).

Însă, cele mai multe studii le-a consacrat dialectului istroromân. Pornind de la evidențierea meritelor cărturarilor istroromâni care au avut un rol esențial în studierea acestui dialect, și anume Anton Miletici, Andrei Glavina, Alois (Luigi) Belulovici, Iosif (Giuseppe) Belulovici, Antonio Dianich, fără a uita să menționeze și cercetătorii care au avut preocupări similare – Ioan Maiorescu, Alexiu Viciu, Aron Densusianu, Sextil Pușcariu, Traian Cantemir, Goran Filipi, August Kovaček, Iosif Popovici, Matteo Bartoli, Ugo Pellis, Al. Rosetti, Richard Sârbu ș.a. – Vasile Frățilă a inventariat și a studiat memoria semantică a acestei comunități în numeroase lucrări fie individuale, fie în colaborare (vezi, în acest sens, Frățilă și Sârbu 1998; Frățilă și Bărdășan 2010).

Chiar dacă prin lucrările sale o mai mare atenție a acordat lexicului, fără însă a neglija și celelalte planuri ale limbii, Vasile Frățilă a elaborat solide micromonografii consacrate termenilor istroromâni referitori la regnul animal (vezi Frățilă 2004g) sau la terminologia corpului omenesc (vezi Frățilă 2011e), reușind să evidențieze prin analize minuțioase tipologia lexicului istroromân, și anume lexic istroromân moștenit din substrat și din latină, lexic istroromân împrumutat din vechea slavă, din croată, din italiană și din germană (vezi Frățilă 2014d).

3.4. Lexicologie și etimologie, toponimie și antoponimie

Așa cum se poate constata din cele expuse până aici (vezi *supra* 3.1.–3.3.), cercetătorul Vasile Frățilă a fost fascinat de viața cuvintelor, fie acestea nume comune sau proprii, de istoria lor, nu doar formală și gramaticală, ci și semantică.

Interesul său pentru lexicul graiurilor populare s-a bazat pe „convingerea că studiul aprofundat al ramificațiilor teritoriale este capabil să îmbogățească și să întregească imaginea asupra limbii naționale și chiar asupra istoriei poporului român" (Frățilă 1987b: 5), iar, prin studiul etimologic al lexicului (vezi Frățilă 1987b; 2000; 2011f), a căutat de fapt să aducă la lumină bogăția materialului lexical moștenit din latină, împrumutat din slavă sau din alte limbi cu care populația românească a venit în contact.

Astfel, pornind de la premisa că de cele mai multe ori numele proprii, de loc și de persoană, provin de la nume comune (vezi Frățilă 1987b: 8), Vasile Frățilă demonstrează incontestabil prin analizele întreprinse că „[t]oponimele pot fi aduse ca argumente privitoare la autohtonia românilor pe locurile de astăzi, la continuitatea populației daco-romane pe teritoriul vechii Dacii. Ele vorbesc, apoi, despre conviețuirea românilor cu populațiile care s-au așezat ulterior pe teritoriul de formare a poporului nostru, sau care au fost doar în trecere pe aici" (vezi Frățilă 1987b: 8). Reținem aici, ca exemplu, studiul monografic consacrat toponimiei Văii Secașului-Târnavei (vezi Frățilă 2004b), în care demonstrează că majoritatea toponimelor pe care le investighează sunt la origine nume românești, ce s-au format de la diverse trăsături ale locurilor pe care le numesc (formă, culoare, viață socială).

De asemenea, trebuie menționat că acesta nu a ezitat să exprime, atunci când a fost cazul, puncte de vedere complementare sau inedite celor exprimate de alți lingviști pe marginea unor toponime precum cele înregistrate în *Dicționarul toponimic al României. Oltenia (DTRO)* și care fie nu au explicații de natură etimologică, fie sunt diferite față de cele propuse de redactorii dicționarului și nu numai (vezi Frățilă 2004c).

4. În loc de concluzii

Încheiem acest portret dedicat dascălului și lingvistului Vasile Frățilă cu câteva constatări.

(1) Dascălul și cercetătorul Vasile Frățilă și-a dedicat întreaga existență studiului dialectologiei românești (nord- și sud-dunărene) în strânsă legătură cu istoria limbii, lexicologia și etimologia, deoarece a avut conștiința că limba română trăiește în și prin dialecte și doar „[s]tudiul aprofundat al graiurilor populare, în general, are capacitatea de a îmbogăți și de a întregi imaginea asupra limbii naționale și chiar asupra istoriei poporului" (Frățilă 2010b: 278).

(2) Prin cercetările elaborate, lingvistul Vasile Frățilă are meritul de a fi contribuit nu doar la inventarierea unui bogat material lexical românesc (nord- și sud-dunărean), ci și la îndreptarea și stabilirea unor etimologii, readucând în acest fel în atenția lexicografilor importanța textelor dialectale atât pentru atestarea unor cuvinte, cât și pentru evoluția semantică a acestora.

(3) Prin studiile pe care le-a consacrat nu puținilor lingviști români și străini, a păstrat vie strădуința și rezultatele științifice ale acestora dedicate dialectelor românești, și anume G. Weigand (vezi Frățilă 1993e; 2011b; 2014e; 2014f), A. Philippide (vezi Frățilă 1993f; 2004e), Ovid Densusianu (vezi Frățilă 1993g), Sextil Pușcariu (vezi Frățilă 1993h; 2014g), V. Bogrea (vezi Frățilă 1993i), George Giuglea (vezi Frățilă 1993j), Radu Flora (vezi Frățilă 2004f), Ugo Pellis (vezi Frățilă 2014c), Emil Petrovici (vezi Frățilă 2014h), G. Ivănescu (vezi Frățilă 2014i; 2014j; 2014k) și alții.

(4) Avem speranța că această expunere succintă va trezi interesul tinerilor cercetători români care, odată ce vor descoperi lucrările lui Vasile Frățilă, vor găsi numeroase puncte de plecare pentru studiile lor, întrucât, așa cum repetat afirma acesta, „dialectele și graiurile sunt arhive vii ale limbii unui popor" (Frățilă 1993d: 119).

Bibliografie

Aldea 2016 = Maria Aldea, „Contribuția lui Vasile Frățilă la dezvoltarea slavisticii românești”, în Katalin Balázs, Ioan Hebil (editori), *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea,* Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 274–281.

Frățilă 1967 = Vasile Frățilă, *Dialectologia limbii române. Partea I (Curs)*, Timișoara, TUT.

Frățilă 1987a = Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, TUT.

Frățilă 1987b = Vasile Frățilă, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Facla.

Frățilă 1993a = Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest.

Frățilă 1993b = Vasile Frățilă, „Folclor și dialectologie. Morfologia subdialectului bănățean în colecții de folclor”, în Frățilă 1993a, 19–80.

Frățilă 1993c = Vasile Frățilă, „Contribuții la studiul concordanțelor lexicale dintre subdialectul bănățean și dialectul aromân”, în Frățilă 1993a, 81–99.

Frățilă 1993d = Vasile Frățilă, „Importanța dialectologiei și a onomasticii în formarea profesorului de limba și literatura română”, în Frățilă 1993a, 116–132.

Frățilă 1993e = Vasile Frățilă, „Contribuția lui G. Weigand la cercetarea subdialectului bănățean”, în Frățilă 1993a, 274–297.

Frățilă 1993f = Vasile Frățilă, „Unitatea limbii române în concepția lui A. Philippide”, în Frățilă 1993a, 298–305.

Frățilă 1993g = Vasile Frățilă, „Ovid Densusianu – romanist”, în Frățilă 1993a, 306–318.

Frățilă 1993h = Vasile Frățilă, „Structura dialectală a dacoromânei în concepția lui Sextil Pușcariu”, în Frățilă 1993a, 319–332.

Frățilă 1993i = Vasile Frățilă, „V. Bogrea – etimolog”, în Frățilă 1993a, 333–339.

Frățilă 1993j = Vasile Frățilă, „George Giuglea (1884-1967)”, în Frățilă 1993a, 340–351.

Frățilă 1999a = Vasile Frățilă, *Studii lingvistice*, Timișoara, Excelsior.

Frățilă 1999b = Vasile Frățilă, „Glose aromâne (Pe marginea „Autobiografiei” lui C. Belemace)”, în Frățilă 1999a, 164–181.

Frățilă 2000 = Vasile Frățilă, *Etimologii. Istoria unor cuvinte*, București, Univers enciclopedic.

Frățilă 2004a = Vasile Frățilă, *Cercetări de onomastică și dialectologie*, Timișoara, Excelsior Art.

Frățilă 2004b = Vasile Frățilă, „Toponimia văii Secașului-Târnavei”, în Frățilă 2004a, 6–70.

Frățilă 2004c = Vasile Frățilă, „Contribuții de etimologie toponimică. Pe marginea *Dicționarului toponimic al României. Oltenia (DTRO)*”, în Frățilă 2004a, 71–107.

Frățilă 2004d = Vasile Frățilă, „Unitatea în diversitate a limbii române”, în Frățilă 2004a, 191–200.

Frățilă 2004e = Vasile Frățilă, „Alexandru Philippide și dialectele limbii române”, în Frățilă 2004a, 201–217.

Frățilă 2004f = Vasile Frățilă, „Radu Flora, cercetător al graiurilor românești din Banatul iugoslav”, în Frățilă 2004a, 218–234.

Frățilă 2004g = Vasile Frățilă, „Termeni istroromâni referitori la regnul animal. I. Ovine, caprine, cervide”, în Frățilă 2004a, 235–262.

Frățilă 2005 = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra, Despărțământul „Timotei Cipariu”.

Frățilă 2006 = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnave. Texte și glosar,* Blaj, Editura Astra, Despărțământul „Timotei Cipariu”.

Frățilă 2010a = Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Blaj, Astra.

Frățilă 2010b = Vasile Frățilă, „Lingvistica diacronică a rămas marea mea pasiune”, în Frățilă 2010a, 276–292.

Frățilă 2011a = Vasile Frățilă, *Studii de toponimie*, Cluj-Napoca, Dacia XXI, 2011.

Frățilă 2011b = Vasile Frățilă, „Gustav Weigand și onomastica balcanică”, în Frățilă 2011a, 23–55.
Frățilă 2011c = Vasile Frățilă, „Toponimie bănățeană (note etimologice)”, în Frățilă 2011a, 107–134.
Frățilă 2011d = Vasile Frățilă, *Toponimie și dialectologie*, Cluj-Napoca, Mega.
Frățilă 2011e = Vasile Frățilă, „Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân”, în Frățilă 2011d, 195–290.
Frățilă 2011f = Vasile Frățila, „Structura etimologică a vocabularului limbii române”, în Frățilă 2011d, 358–369.
Frățilă 2011g = Vasile Frățilă, „Elemente meglenoromâne în volumul *Povești populare românești* de Cristea Sandu Timoc”, în Frățilă 2011d, 378–391.
Frățilă 2013 = Vasile Frățilă, *Notă asupra ediției*, în Frățilă și Seiceanu 2013, 7.
Frățilă 2014a = Vasile Frățilă, *Dialectologie românească (nord- și sud-dunăreană)*, Ediție îngrijită de Maria Aldea, Cluj-Napoca, Argonaut.
Frățilă 2014b = Vasile Frățila, „Aromâna și aromânistica. Privire panoramică”, în Frățilă 2014a, 33–40.
Frățilă 2014c = Vasile Frățilă, „Dialectul istroromân în anchetele lui Ugo Pellis”, în Frățilă 2014a, 111–121.
Frățilă 2014d = Vasile Frățilă, „Lexicul dialectului istroromân”, în Frățilă 2014a, 123–136.
Frățilă 2014e = Vasile Frățila, „Anchetele dialectale ale lui Gustav Weigand în regiunea Someșului și a Tisei”, în Frățilă 2014a, 213–231.
Frățilă 2014f = Vasile Frățilă, „G. Weigand și graiurile românești de pe Someș și Tisa”, în Frățila 2014a, 233–254.
Frățilă 2014g = Vasile Frățilă, „Sextil Pușcariu și dialectul de pe valea superioară a Oltului”, în Frățilă 2014a, 255–266.
Frățilă 2014h = Vasile Frățilă, „Emil Petrovici – dialectolog”, în Frățilă 2014a, 267–282.
Frățilă 2014i = Vasile Frățilă, „Centenar G. Ivănescu (1912-1987)”, în Frățilă 2014a, 283–304.
Frățilă 2014j = Vasile Frățilă, „Iașul l-a pierdut, dar l-a câștigat țara”, în Frățilă 2014a, 305–322.
Frățilă 2014k = Vasile Frățilă, „Originea dialectelor române în concepția lui G. Ivănescu”, în Frățilă 2014a, 323–346.
Frățilă 2014l = Vasile Frățilă, „De ce am devenit lingvist?”, în Frățilă 2014a, 379–389.
Frățilă 2014m = Vasile Frățilă, „Terminologia corpului omenesc în dialectul meglenoromân”, în Frățilă 2014a, 41–68.
Frățilă și Sârbu 1998 = Vasile Frățilă și Richard Sârbu, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Amarcord.
Frățilă și Bărdășan 2010 = Vasile Frățilă și Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice, Partea I*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
Frățilă și Seiceanu 2013 = Vasile Frățilă și Teodor Seiceanu, *Sâncel. Monografie*, Sibiu, Crono Logia.
Frățilă, Goicu și Sufletel 1984–1994 = Vasile Frățilă, Viorica Goicu și Rodica Sufletel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. I–VII, Timișoara, TUT..
Pop 2012 = Ana-Maria Pop (coordonator), *In magistri honorem Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, Târgu-Mureș, Ardealul.

Cătălin Alexa
Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, Academia Română

Materii prime alimentare. Propunere pentru un atlas etnografic

Abstract:
The present article argues in favor of a new ethnographical atlas, which aims to exploit the information contained in the questionnaires of the Romanian Ethnographic Atlas. This new atlas is dedicated to food raw materials, the basis of the Romanian traditional diet, as it was recorded during the field surveys carried out between 1972-1983.
Keywords: alimentation, food raw materials, maps, ethnographic landscape

Résumé :
Le présent article plaide en faveur d’un nouvel atlas ethnographique, qui vise à utiliser les informations contenues dans les questionnaires de l’Atlas Ethnographique Roumain. Ce nouvel atlas est consacré aux matières premières alimentaires, base de l'alimentation traditionnelle roumaine, telles qu'elles ont été enregistrées dans les enquêtes de terrain réalisées entre 1972 et 1983.
Mots-clés: alimentation, matières premières alimentaires, cartes ethnographique

1. Despre proiect. Argument

Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” include, în vastitatea sa, și rezultatele celei mai ample cercetări etnografice întreprinse vreodată pe teritoriul României. Cercetările dedicate realizării *Atlasului Etnografic Român*, desfășurate în a doua jumătate a secolului al XX-lea[1], au scos la iveală, prin grija unor echipe de cercetare formate din specialiști ai institutului, dar și ai altor instituții din țară, o bogăție spectaculoasă de date etnografice, suficiente pentru ilustrarea culturii populare românești din secolul trecut. În forma propusă inițial, rezultatele acestor cercetări aveau să fie publicate abia în secolul al XXI-lea (2003-2013)[2], într-un format cartografic adaptat timpurilor moderne. Colecția celor cinci

[1] Ion Ghinoiu, *Prefață*, în *Atlasul Etnografic Român,* vol. 1, *Habitatul,* Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2003, p. 15-17.

[2] *** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 1, *Habitatul*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, Editura Monitorul Oficial, 2003, 271 p.; *** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 2, *Ocupațiile*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2005, 295 p.; *** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 3, *Tehnica populară. Alimentația*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2008, 287 p.; *** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 4, *Portul și arta populară*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2011, 267 p.; *** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 5, *Sărbători, obiceiuri, mitologie*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2013, 361 p.

volume astfel publicate a încheiat, practic, amplul proiect dedicat *Atlasului Etnografic Român* (*A.E.R.*).

În paralel cu editarea sintezelor cartografice propuse în cadrul *A.E.R.*, s-a decis publicarea informațiilor din chestionarele atlasului într-o formă extinsă, care să cuprindă întregul material cules din teren. Colecția „Documente etnografice românești", cum a fost numit acest corpus, s-a dorit o completare tematică a hărților etnografice prezentate în atlas, asigurându-se, în același timp, valorificarea exhaustivă a informațiilor din arhivă (text și schițe). La data redactării acestui articol, au fost publicate complet doar două dintre seriile tematice propuse inițial[3], celelalte aflându-se în diferite stadii de lucru.

La prima vedere, în urma acestor inițiative, s-ar putea crede că ne aflăm în fața unei aparente epuizări a materialului conținut de arhiva *Atlasului Etnografic Român*. De curând, de altfel, chiar s-a considerat că, în cazul acestui grandios proiect, ne-am afla la un „capăt de drum"[4]. Și totuși, după cum o demonstrează unele lucrări recente[5], grație bogăției informației oferite, arhiva în cauză dovedește că poate fi în continuare sursa unor lucrări inedite, prin care să se poată completa publicațiile anterioare sau să se propună noi perspective în cercetare.

---

[3] **** Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. I, *Oltenia*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Ofelia Văduva, Cornelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2001, XXVI + 400 p.; **** Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2002, LVII + 320 p.; **** Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. III, *Transilvania*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2003, XXXI + 450 p.; **** Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV, *Moldova*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, Emil Țîrcomnicu, București, Editura Enciclopedică, 2004, XXV + 442 p.; **** Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. V, *Muntenia, Dobrogea*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, Ofelia Văduva, Emil Țîrcomnicu, București, Editura Etnologică, 2008, XVI + 426 p.; **** Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. I, *Oltenia*, ediția a III-a, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și redacțională: Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș, Magda Raluca Minoiu, București, Editura Etnologică, 2019 [2005], 368 p.; **** Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și redacțională a volumului: Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș, Paul Drogeanu, București, Editura Etnologică, 2010, 379 p.; **** Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. III, *Transilvania*, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și redacțională a volumului: Alina Ioana Ciobănel, Paul Drogeanu, București, Editura Etnologică, 2011, 468 p.; **** Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV, Moldova, Ion Ghinoiu (coord. general), îngrijirea științifică și redacțională: Alina Ioana Ciobănel, Paul Drogeanu, București, Editura Etnologică, 2017, 461 p.; **** Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. V, *Dobrogea, Muntenia*, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și redacțională: Alina Ioana Ciobănel, București, Editura Etnologică, 2019, 618 p.

[4] Nicolae Constantinescu, *A.E.R. – capăt de drum*, în Emil Țîrcomnicu, Radu Toader (coord.), *In honorem Ion Ghinoiu. Vârstele timpului, vârstele omului. Profesorul Ion Ghinoiu în slujba etnologiei*, București, Editura Etnologică, 2021, p. 12-14.

[5] Alina Ioana Ciobănel, *Glosar etnografic. Habitatul*, București, Editura Etnologică, 2022, 450 p.

În ceea ce privește propriul proiect, admitem că ideea unui atlas dedicat tematicii materiilor prime alimentare a luat naștere în urma valorificării constante a arhivei etnografice a Institutului de Etnografie și Folclor, atât în perioada publicării volumelor *A.E.R.*, cât și în perioada implicării ca membru în echipa de cercetători responsabilă cu publicarea volumelor de documente dedicate *Alimentației*[6]. În această lucrare propunem o colecție de hărți prin care dorim să ilustrăm, în detaliu, răspândirea teritorială a tuturor materiilor prime[7] ce au constituit, în secolul al XX-lea, baza alimentației în satele cercetate, așa cum reies acestea din informațiile chestionarelor *A.E.R.* Considerăm că astfel de hărți individuale, dedicate fiecărui element analizat, pot fi reprezentative atât pentru peisajul etnografic specific, cât și pentru răspândirea și dinamica utilizării materiilor prime alimentare în timp. Înainte de a descrie în amănunt particularitățile noului proiect și al tehnicii cartografice folosite, vom analiza, pe scurt, hărțile dedicate materiilor prime alimentare, așa cum au fost ele prezentate în două dintre volumele *Atlasului Etnografic Român*, într-o analiză comparativă prin care ne dorim să argumentăm în favoarea noului proiect.

2. Hărți ale materiilor prime alimentare în Atlasul Etnografic Român

Hărțile la care facem referire au fost incluse în cel de-al doilea volum al atlasului, *Ocupațiile*, respectiv al treilea, *Tehnica populară. Alimentația*. Evident, în funcție de specificul fiecărui volum în parte, și hărțile componente au reflectat tematica respectivă, motiv pentru care le vom analiza separat.

În cazul celui de-al doilea volum al atlasului, reprezentările cartografice s-au dorit mai degrabă dovezi ale specificului ocupațional propriu localităților cercetate, și mai puțin al celui alimentar. Hărțile regăsite în acest volum fac referire la cultivarea pământului (cereale, plante textile, oleaginoase și industriale), creșterea animalelor, viticultura, grădinărit, pomicultură, culesul din natură, apicultură, pescuit și vânătoare, subcapitole care au inclus și informații referitoare la sursele locale pentru obținerea materiilor prime alimentare. Conform metodologiei cartografice stabilite pentru atlas[8], hărțile au fost unele de sinteză, alcătuite, totodată, astfel încât să surprindă cât mai în detaliu fenomenele reprezentate. Metoda, deși benefică pentru ilustrarea unor fenomene complexe, are dezavantaje evidente atunci când hărțile rezultate sunt foarte aglomerate, acestea devenind dificil de analizat din punct de vedere al peisajului etnografic astfel reprezentat. Așa cum se poate observa și din exemplele incluse în acest articol, acest tip de reprezentare cartografică este reprezentativ mai degrabă pentru situația regăsită la nivel de localitate, și prea puțin pentru una înregistrată la nivel regional sau național. Această situație este și mai evidentă atunci când autorii au ales să reprezinte pe aceeași hartă elemente similare, dar totuși distincte, rezultând practic o imagine mozaicată a informației cartografiate, prea puțin relevantă pentru elemente incluse în legendele hărților. Așa se întâmplă, spre exemplu, în cazul hărților dedicate culturii cerealelor, unde, în aceeași legendă,

[6] *** *Alimentația. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. I, *Oltenia*, Ion Ghinoiu (coord.), elaborare, îngrijire științifică și redacțională a volumului: Cătălin Alexa, Cornelia Belcin Plești, Laura Ioana Toader, București, Editura Etnologică, 2018, 375 p.

[7] Prin materii prime alimentare înțelegem acele alimente de origine vegetală sau animală, obținute din natură (cules din natură, vânătoare, pescuit), în urma cultivării pământului sau creșterii animalelor, fără ca acestea să fi fost preparate în vreun fel.

[8] Ion Ghinoiu, *op. cit*., p. 16.

soiurile de grâu au fost grupate cu alacul și cu porumbul[9], respectiv, pe o doua hartă, în care au fost cartografiate atestările pentru secară, ovăz, orz, orzoaică, mei și sorg[10]. Legenda hărții dedicate speciilor de animale vânate include iepuri, cerbi, căprioare, capre negre, porci mistreți, vulpi, lupi, urși, într-un construct cartografic greu de urmărit și analizat[11].

Modelul cartografic a fost păstrat și în cazul hărților dedicate *Alimentației*, în cel de-al treilea volum *A.E.R.* De această dată, autorii au pus accent, cu precădere, pe formele de valorificare prin preparare a materiilor prime alimentare. A rezultat, în acest fel, o colecție de hărți care a pus în valoare diversitatea gastronomiei românești, atât în ce privește alimentația cotidiană, cât și cea rituală. Limitarea impusă de condițiile editoriale, coroborată cu metodologia propusă pentru publicarea atlasului, a lăsat deoparte, în acest fel, atestarea certă a materiilor prime folosite în alimentație. Deoarece, și în cazul acestui volum, atestarea răspândirii materiilor alimentare de bază a fost neglijată în favoarea tehnicilor de preparare și conservare a hranei, inclusiv harta dedicată unor alimente de primă importanță gastronomică și culturală, cum sunt cerealele, a inclus întreaga gamă de cereale folosite în alimentație, rezultând o cartografie lipsită de relevanță pentru elementele astfel reprezentate, pentru ponderea și dinamica lor[12].

3. Propunere pentru un atlas etnografic al materiilor prime alimentare

Importanța *Atlasului Etnografic Român* și a lucrărilor care îl completează nu credem că poate fi pusă la îndoială. Un proiect de o asemenea anvergură, în forma în care s-a decis publicarea sa, era imposibil să acopere întreaga plajă posibilă de abordări și valorificări editoriale. Proiectul de față nu trebuie perceput ca o critică la adresa *Atlasului*, ci ca o completare care vizează valorificarea cartografică a unor date inedite, nevalorificate în acest fel, și atestarea pe o hartă a unei singure materii prime alimentare, printr-o soluție care va permite localizarea spațială a acestora cu ușurință. Atlasul propus va oferi, practic, o colecție de peisaje etnografice, relevante pentru specificul alimentației satelor românești în secolul al XX-lea.

Structura noului atlas va fi organizată după modelul *Atlasului Etnografic Român*, astfel încât cele două lucrări să se poate analiza comparativ cât mai ușor. În acest fel, se vor realiza hărți pentru materiile prime regăsite în următoarele categorii: cereale, plante oleaginoase și tehnice, legume, fructe, viță de vie, plante culese din natură, plante de leac, fructe culese din natură, animale și păsări crescute în gospodărie, animale și păsări vânate, specii de pești, miere. Așa cum se observă, se urmărește, practic, structura volumului 2 al *Atlasului*.

Dacă în cazul *A.E.R.* rețeaua localităților a cuprins circa 600 sate, pentru noul atlas am decis folosirea întregului material rezultat în urma anchetelor de teren, rezultând o rețea de 650 de localități, fiind incluse și satele cu populație aparținând altor grupuri etnice. Ținând cont de acest aspect, s-a considerat că se vor realiza, în cadrul fiecărei categorii în parte, hărți individuale pentru acele materii prime atestate în cel puțin 5% din localitățile anchetate, fiind necesar un număr de minim 30 de atestări pentru ca o hartă să fie dedicată unei singure materii prime. În cazul

[9] *** *Atlasul Etnografic Român*, vol. 2, p. 45.
[10] *Idem*, p. 47.
[11] *Idem*, p. 253.
[12] *** *Atlasul Etnografic Român*, vol. 3, p. 185.

fenomenelor confirmate în mai puțin de 30 de localități, se va recurge la gruparea lor pe o singură hartă. În funcție de informațiile conținute de legendă, vor exista următoarele tipuri de hărți de atestare a materiilor prime alimentare: hărți simple, hărți ce includ elemente de dinamică, hărți ce includ elemente de dinamică și componente etnolingvistice, hărți etnolingvistice.

Hărțile simple sunt reprezentări cartografice ale unei singure materii prime alimentare, în cazul căreia nu au fost consemnate în chestionare date de altă natură (dinamică, terminologie). În cazul acestui tip de hartă, fenomenul respectiv va fi cartografiat la nivelul localităților unde a fost atestat printr-un simbol geometric, generându-se astfel o imagine a distribuției spațiale a acestuia.

În funcțiile de informațiile disponibile în chestionarele A.E.R., hărțile tematice pot include și date despre dinamica fenomenelor reprezentate. Întrucât anchetele de teren, prin întrebările adresate, au presupus colectarea informațiilor referitoare la anul 1900, respectiv la cel al momentului cercetării, există cel puțin două paliere temporale care se pot cartografia, astfel încât să se poată sugera evoluția în timp a fenomenului reprezentat. În acest fel, se poate constata, pe lângă distribuția spațială, permanența unei materii prime, restrângerea sau extinderea reprezentării sale la nivelul întregii țări. Acestea vor fi hărți de atestare ce includ elemente de dinamică.

Rezultatele culegerilor de teren cuprind și o bogată paletă terminologică, sugestivă pentru denumirile locale ale unora dintre materiile prime. În vederea valorificării acestor informații, s-a decis includerea lor în legendele hărților, atunci când acestea au fost consemnate. Dacă în unele cazuri acestea sunt mai degrabă sporadice, există elemente pentru care varietatea acestor denumiri este impresionantă, așa cum se întâmplă în cazul mai multor legume[13]. Includerea acestor date etnolingvistice în cuprinsul legendelor considerăm că oferă o cu totul altă perspectivă a fenomenului cartografiat, prezentând date suplimentare care devin semnificative pentru evoluția materiei prime respective, ce pot constitui baza unor noi paliere de analiză. Astfel de date, incluse în cadrul hărților cu componente etnolingvistice, cu sau fără elemente de dinamică, au fost consemnate în cazul denumirilor locale ale cerealelor, plantelor oleaginoase, legumelor fructelor, dar și ale speciilor de pești sau animale sălbatice vânate.

În același registru se încadrează și informațiile care fac referire la soiurile de cereale, pomi fructiferi, ciuperci, bureți, viță de vie, precum și rasele de animale din gospodării. Hărțile realizate pe baza acestor informații vor fi hărți etnolingvistice, care nu vor include elemente de dinamică, ele venind în completarea hărților de

[13] Relevante în acest sens sunt, spre exemplu, denumirile locale ale cartofului: alunele pământului; balabule; baraboi; barabule; boabe; bulugene; bulughini; burași; cartoafe; cartofele; cărăboi; chitoace; ciuline, ciulini; clompi; clompiri; colompire; colompiri; columpiri; combari; compiri; coroabe; corompei; corompiri; corumpei; corumpiri; crampei; croampe; crompe; crompere; crompi; crompiri; crumbe; crumpări; crumpe; crumpei; crumpene, crumpeni; crumpeniște; crumperi; crumpi; crumpini; crumpiri; cucule; gampire, gampiri; goață; groampe; grumbe; grumpe; grumpene, grumpeni; grumpi, grumpile; grumpiri; gulii; gulimeji; harbuj; heribe; hilibe; hiribe; hiribi; hlibe; napci; napi; pecioci; pecioică, pecioici; pere, pere de pământ; perișoare; peruște; picheoci; picheuci; pichioci; pichioici; pichioși; piciăici; picioace; piciocă; picioci; picioi; picioici; piciolci; picionci; piciorci; picioși; piciouci; piciouși; pitchioci; pitioci; pitioici; prompiri; râpe, râpi.

atestare a materiei prime respective. Spre exemplu, harta care atestă cultura prunului, va fi însoțită de una sau mai multe hărți dedicate denumirilor locale ale soiurilor de prune. Am oferit exemplul prunului[14], întrucât acesta prezintă una dintre cele mai impresionante palete terminologice ale soiurilor locale, exemple similare existând și în cazul soiurilor de mere, de viță de vie sau de bureți. Pentru ușurarea citirii și interpretării acestor hărți, elemente legendelor vor fi ordonate alfabetic, menționându-se în paranteză pentru fiecare denumire în parte numărul total de atestări.

4. Concluzii

Poate cel mai important argument în favoarea atlasului materiilor prime alimentare, aici propus, este acela că vor fi valorificate cartografic un set de sate relevante pentru cultura gastronomică românească. Datele la care facem referire au fost sau urmează a fi publicate în cuprinsul volumelor din seria „Documente etnografice românești" (*Alimentație*, *Ocupații*), dar acestea vor fi disipate în cuprinsul a cinci volume distincte[15], ceea ce complică analiza lor unitară. Prezentate în cuprinsul unor hărți, acestea vor revela la modul cel mai clar răspândirea lor, care va putea fi ușor coroborată cu prezența acestora în alimentația cotidiană și rituală.

După cum s-a putut constata în perioada pregătirii informației ce urmează a fi cartografiată, foarte mulți termeni care conferă un caracter etnolingvistic acestei lucrări nu se regăsesc în dicționarele uzuale. Atât prin hărțile propuse, cât și prin

[14] Soiuri de pruni / prune: acre; agen; agne; albastre; albăuțe; albi, albe; albișoare, albișori; albitoare; albuș; albuțe, albuți; amas; anaspet; anașpet; arjan, arjani; de august; auță; avrame; bardace; batoșe; băloase; beșicuțe; beșinoase; bghistrițeni; bistreți, bistriț, bistrițe, bistriți; de bistrița; bistrița, bistriță; bistrițane; bistrițene, bistrițeni; bistrițești; bleoance; blotarine; boate; boatește; boboloașe; bobolos, bobolоși; bombi; borcoșești; boșcuțe; botește; botiș; botoașe; botoș; brașovenești; bronțașe; broștești; brumate; brumăriu; buburuz; buhăi; bumbulee; bumbulei; bumbulii; busuioace; cacapoua; capance; căcăuțe; căiești; călugărești; cărăndane; câinești; de ciocadia; ciorane, ciorani; ciorăci; ciorăști; clațușe; cloațe; cloțul; cloțușe, cloțuși; clujene; cu coadă; coadește; coadrește; cochii; cochine; codăcele; colducuțe, colducuți; colucuțe; corcodane; corcodușe, corcoduși; corcudele; cosnege; crihine, crihini; culducușe; culducuț, culducuțe; culdușele; curcudele; curcudușe; dajani; darjan, darjane; dăgene; dălbălăi; dărânați; delduri; dodoloațe; domnești; doroanțe; doronț; dorunți; drepte; droance; droanțe; dulci; dulcuțe; farcașe; fartoșe; firțigușe; fosoșe; galbene, galbeni; galbine; gălbănuțe; gălbenioare; gălbinioare; gălbinuț; gălbioare; găldioare; gârlănoase; cu gât; gâtlănoase; ghioldane; ghioldușe; ghiotrâț; ghistrițe; gogolan, gogolane, gogolani; gogoloașe; gogorițe; gogoșei; gogoșele; goldane, goldani; gorgane; gran; grase, grași; grașit; grăsuțe; gurănești; guruji; gușați; hichioane; hichioani; hițioani; de iarnă; iernatice; italieni; jantagoline; lățoși; lingrați; lungi; marghite; de măgură; mărunte; mârloanțe; mâșmâș; mistrețe; mistrețoi; molani; moldovenești; motătei; motrogane; motrune, motruni; muntenești; murășenești; mușmuș; negre, negri; negreuțe; negruși; negruț, negruțe, negruți; nemțești; oarzăne, oarzăni; oltenești roșii; oltoane; parabi; pariș; pădurețe; păgastre; pârțâgușe; peneghei; perj, perjă, perje, perji; perjări; perși; cu pielea groasă; pietroase; pistrițe, pistriți; pișală; pișălcoasă; pișolci; popești; popoace; poroabe; porumbele; porumbi; pulane; rânduri; renglote; renglove; ringlău; ringlote; ringlovi; roșii; roșiori, roșioare; roșiuțe, roșiuți; săsești; sântilești; slabe, slabi; sticloși; strâmbe; sure; șirenglaț; știre; de toamnă; tomnatice; tuleu; tuleu gras; tultuși; turcești; turtuței; de țară; țărănești; țâța caprii; țigănești; de țuică; unguresc; ursăști; ursăți; ursești; de vară; văratece; văratice, văratici; vărești; vânăt, vânăte; vânăți; verzi; verzișoare; victoria; vinete; vineți; voronești; zdranț.

[15] Seriile se publică în formatul a cinci volume, câte unul pentru fiecare provincie istorică românească: 1) Oltenia; 2) Banat, Crișana, Maramureș; 3) Transilvania; 4) Moldova; 5) Dobrogea, Muntenia.

glosarul alcătuit din termenii legendelor, considerăm că vor fi introduse în circuitul lucrărilor științifice etnografice și lingvistice o seamă de termeni cu caracter regional, puțin cunoscuți.

Lucrarea pe care o propunem va ilustra la modul ce mai simplu și relevant o serie de hărți etnografice, considerabile pentru peisajul etnografic autohton. Metoda cartografică folosită, specifice tehnologiilor de tip GIS, ajută la construirea facilă a unui pachet substanțial de material cartografic, ușor de preluat și analizat.

Prin prisma datelor chestionarelor AER vor rezulta hărți inedite ale dinamicii prezenței și evoluției în timp a materiilor prime alimentare analizate, rezultând hărți cu valoare nu numai etnografică, dar și istorică sau economică. Trebuie subliniat caracterul unic al datelor oferite de chestionarele în discuție, care cuprind informații inedite ce nu pot fi regăsite, la o scară atât de mare, în nici o altă resursă documentară. În acest fel, se demonstrează atât importanța acestor ample anchete de teren, cât și relevanța unei lucrări de tip atlas, care, deși aparent simplă, ilustrează elocvent o imagine clară a culturii populare române în secolul trecut.

Bibliografie

Ciobănel 2022 = Ciobănel, Alina Ioana, *Glosar etnografic. Habitatul*, București, Editura Etnologică, 2022.

Constantinescu 2021 = Constantinescu, Nicolae, *A.E.R. – capăt de drum*, în Emil Țîrcomnicu, Radu Toader (coord.), *In honorem Ion Ghinoiu. Vârstele timpului, vârstele omului. Profesorul Ion Ghinoiu în slujba etnologiei*, București, Editura Etnologică, 2021, p. 12-14.

Ghinoiu 2003 = Ghinoiu, Ion, *Prefață*, în *Atlasul Etnografic Român,* vol. 1, *Habitatul*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2003, p. 15-17.

*** *Alimentația. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. I, *Oltenia*, Ion Ghinoiu (coord.), elaborare, îngrijire științifică și redacțională a volumului: Cătălin Alexa, Cornelia Belcin Pleșca, Laura Ioana Toader, București, Editura Etnologică, 2018.

*** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 1, *Habitatul*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, Editura Monitorul Oficial, 2003.

*** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 2, *Ocupațiile*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2005.

*** *Atlasul Etnografic Român*, vol. 3, *Tehnica populară. Alimentația*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2008.

*** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 4, *Portul și arta populară*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2011.

*** *Atlasul Etnografic Român,* vol. 5, *Sărbători, obiceiuri, mitologie*, Ion Ghinoiu (coord.), București, Editura Academiei Române, 2013.

*** *Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. I, *Oltenia*, ediția a III-a, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și redacțională: Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș, Magda Raluca Minoiu, București, Editura Etnologică, 2019 [2005].

*** *Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și redacțională a volumului: Alina Ioana Ciobănel, Monica Budiș, Paul Drogeanu, București, Editura Etnologică, 2010.

*** *Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. III, *Transilvania*, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și

redacțională a volumului: Alina Ioana Ciobănel, Paul Drogeanu, București, Editura Etnologică, 2011.

*** *Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV, Moldova, Ion Ghinoiu (coord. general), îngrijirea științifică și redacțională: Alina Ioana Ciobănel, Paul Drogeanu, București, Editura Etnologică, 2017.

*** *Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. V, *Dobrogea, Muntenia*, Ion Ghinoiu (coord. general), elaborare, îngrijire științifică și redacțională: Alina Ioana Ciobănel, București, Editura Etnologică, 2019.

*** *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. I, *Oltenia*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Ofelia Văduva, Cornelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2001.

*** *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2002.

*** *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. III, *Transilvania*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, București, Editura Enciclopedică, 2003.

*** *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV, *Moldova*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, Emil Țîrcomnicu, București, Editura Enciclopedică, 2004.

*** *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. V, *Muntenia, Dobrogea*, Ion Ghinoiu (coord.), îngrijirea științifică și redacțională a volumului: Cornelia Pleșca, Ofelia Văduva, Emil Țîrcomnicu, București, Editura Etnologică, 2008.

Anexe

Harta 1 Materii prime alimentare

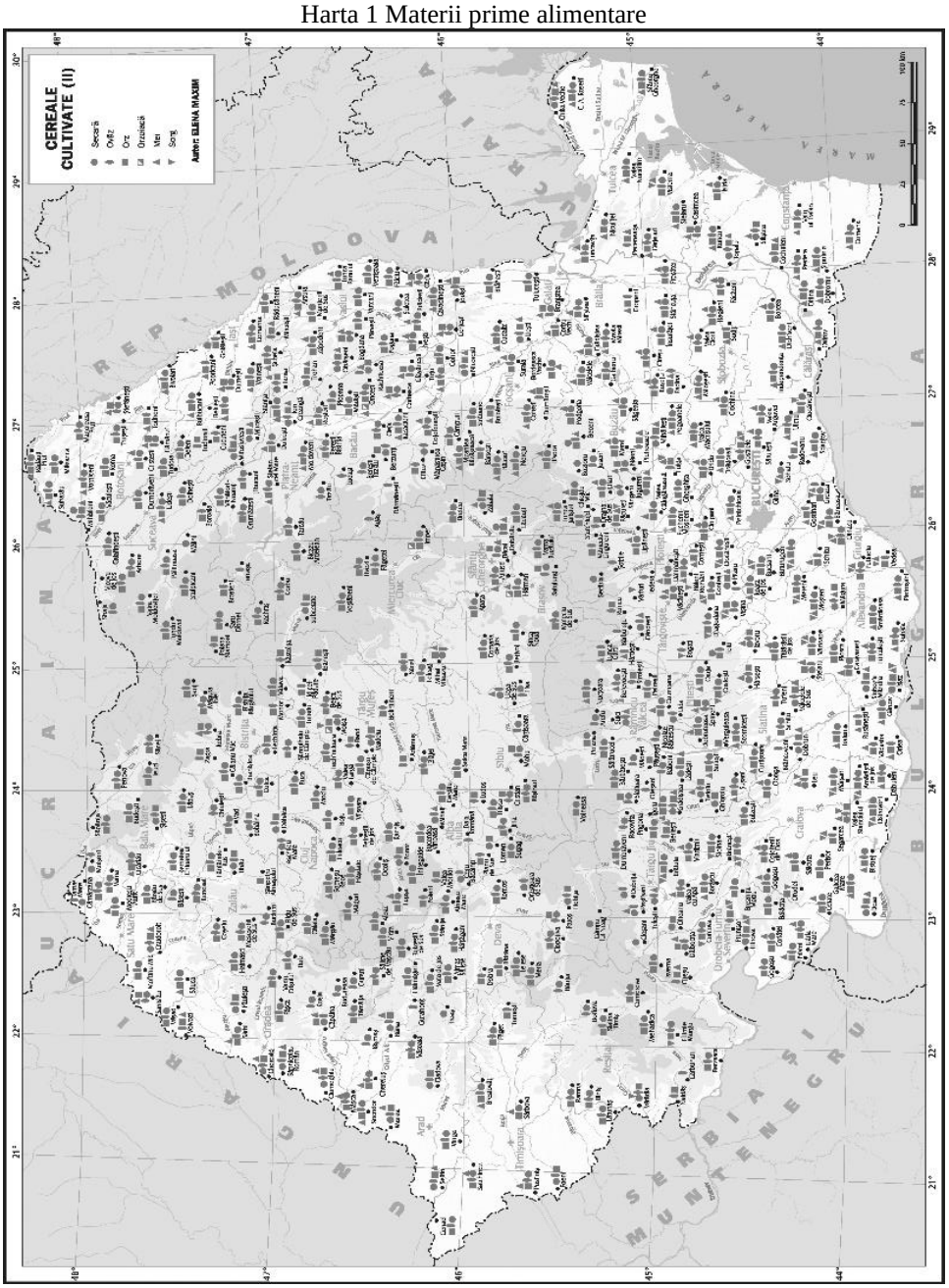

Harta 2
Cultura meiului

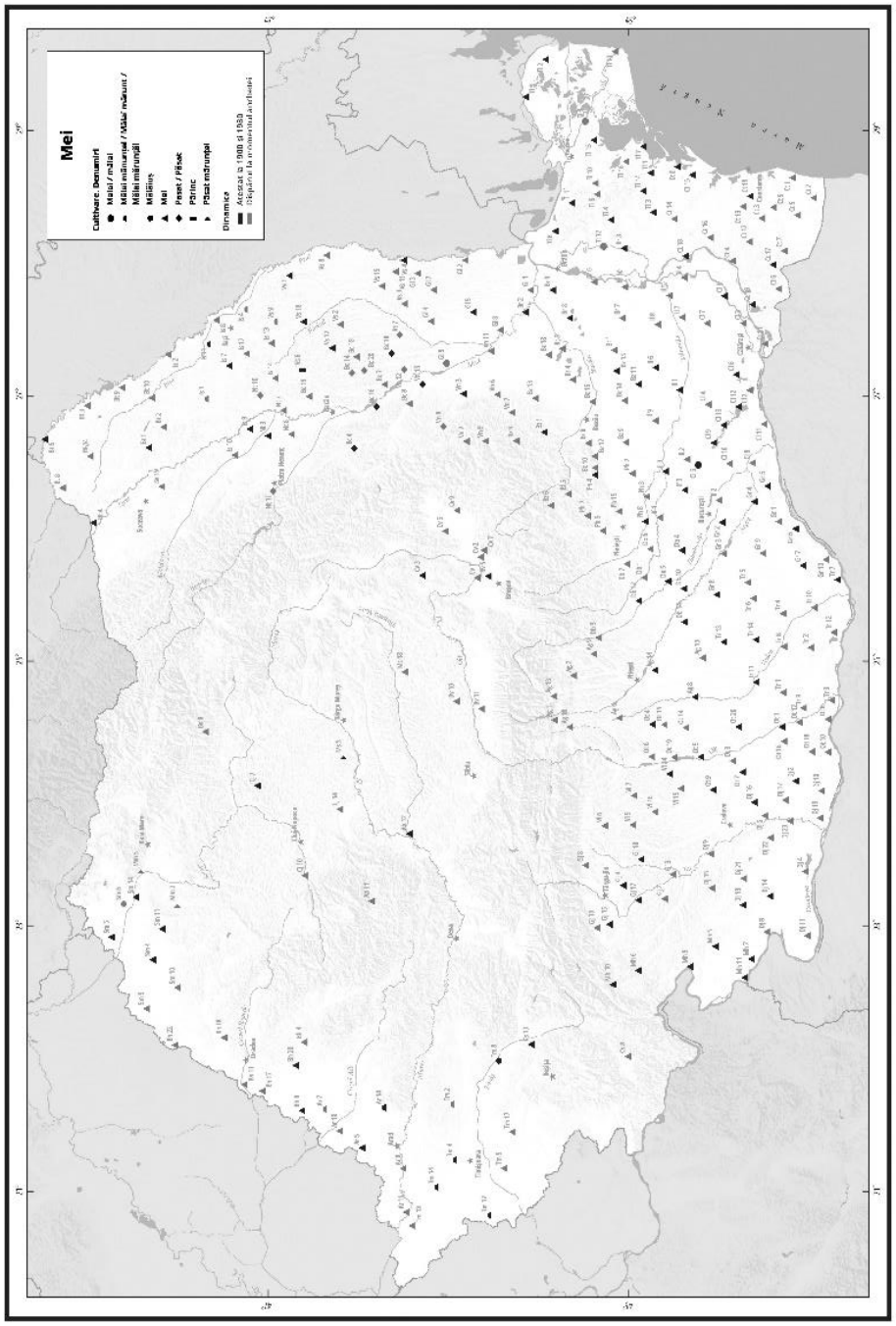

Elvira Assenza
Università di Messina, Italia

Complessità *versus* semplessità. Un approccio sistemico per l'interpretazione della variazione sincronica dei dialetti

Abstract
The paper applies modern approaches to linguistic complexity, recently borrowed from Complex Systems Theory, to the interpretation of synchronic dialect variation. The search focuses on four morphosyntactic phenomena of north-eastern varieties of Sicilian (Messina area) which, within the framework of a general tendency towards the loss of particular traits in favor of (pan)Sicilian ones, show a different degree of permeability to change. Phenomenon analysis, carried out by comparing the level of complexity of each trait in the two respective systems, highlight how Messina speakers give greater preference to structurally less complex Sicilian types, whereas, faced with equivalent or even more complex alternative constructions, tend to keep the local form. From this perspective, linguistic variation appears to be guided by the tendency to create conditions of simplexity, meaning the combination of simplicity and complexity within the context of a dynamic relationship between means and ends (Compain 2003).
Keywords: complexity, synchronic variation, dialect, simplexity.

Résumé
Cet article applique les approches modernes de la complexité linguistique, empruntées à la Théorie des systèmes complexes, à l'interprétation de la variation dialectale synchronique. La recherche se concentre sur quatre phénomènes morphosyntaxiques du nord-est de la Sicile qui, dans le cadre d'une tendance générale du recul de traits caractéristiques au profit de traits (pan)siciliens, indiquent un degré différent de perméabilité au changement. L'analyse du phénomène, réalisée en comparant le niveau de complexité de chaque trait dans les deux systèmes respectifs, montre comment les locuteurs messinais préfèrent des types siciliens structurellement moins complexes, alors que dans des constructions équivalentes ou plus complexes, ils tendent à conserver des formes locales. La variation linguistique semble donc motivée par une tendance à créer des conditions de simplexité, c'est-à-dire, une combinaison de simplicité et de complexité dans le contexte d'une relation dynamique entre des moyens et des fins (Compain 2003).
Mots-clés: complexité, variation synchronique, dialecte, simplexité.

1. Introduzione

La nozione di complessità – sviluppata all'inizio del XX secolo nell'ambito dellescienze dure – è stata di recente mutuatadalla linguistica come categoria esplicativa e/o descrittivain diversi approcci di analisi (linguistica evolutiva, linguistica tipologica,psicolinguistica, creolistica, sociolinguistica ecc.).Questa molteplicità di approcci e, conseguentemente, di accezioni, sviluppatesi attorno alla nozione di complessità linguistica, non rende semplice darne una definizione

esaustiva[1].Unaprima distinzione, utile a definire e inquadrare il concetto, è quella tra *complessità assoluta* e *complessità relativa* (Miestamo 2008): la prima fa riferimento alla lunghezza della più breve descrizione possibile di un oggetto; la seconda è riferita agli utenti della lingua (parlante, ascoltatore, apprendente) ed è relativa al grado di difficoltà nel processamento, nell'acquisizione o nell'apprendimento. Da questa distinzione derivano i due principali approcci alla complessità linguistica, che puntano il focus, rispettivamente, sul sistema e sull'utente. Riguardo alla *complessità nel sistema* – sfruttata soprattutto dalla tipologia linguistica e dalla linguistica generale – si parte dal principio che "A complex language is one which, if compared to a simpler one, contains more overt signalling of various phonetic, morphological, syntactic and semantic distinctions beyond communicative necessity" (McWhorter 2001: 125); questo approccio procede quindi attraverso la comparazione diforme e sistemi linguistici sulla base di principi strutturali interni alle lingue; l'approccio alla *complessità per l'utente* – nato in ambito psicolinguistico e applicato principalmente dalla linguistica acquisizionale – "misura la complessità di un costrutto o di un enunciato, cioè di una porzione di discorso, in base alla facilità di comprensione e/o di produzione da parte dell'utente del sistema e dunque ai costi di comprensione e/o produzione per l'utente" (Fiorentino 2009: 282).

Uno dei modelli di misurazione della complessità di approccio psicolinguistico è la *Performance-Grammar Correspondence Hypothesis* (PGCH) di Hawkins (2003, 2004), che mette in relazione il sistema-lingua (*Grammar*) e i processi di fruizione da parte dei parlanti (*Performance*): l'assunto di base è che "Grammars have conventionalized syntactic structures in proportion to their degree of preference in performance, as evidenced by frequency of use and ease of processing" (Hawkins 2003: 122). In altre parole, se in una lingua sussistono due strutture (morfo)sintattiche alternative (*alias* concorrenti), quella più semplice sintatticamente e più facilmente processabile (che comporta cioè un minore sforzo in termini di *performance*) ottiene la preferenza nell'uso e ha maggiori probabilità di stabilizzarsi nel sistema. Il che fornisce prova che la grammatica è modellata dalla performance linguistica (Hawkins 2004).

2. L'approccio alla complessità linguistica per l'interpretazione della variazione sincronica del dialetto

Il pattern della complessità, e in specie l'approccio psicolinguistico, possono rivelarsi efficaci per l'analisi della variabilità sincronica del dialetto in situazioni di contatto tra sistemi (o sottosistemi) linguistici diversi e, in particolare, per l'interpretazione degli attuali trend evolutivi dei dialetti italo-romanzi e delle loro varietà sub-locali, attualmente sottoposti a forti pressioni esercitate dalla concorrenza dell'italiano e/o di sistemi dialettali contigui di maggior prestigio. Applicando questo approccio è, infatti, possibile far luce su alcuni mutamenti attualmente in corso, sinora interpretati come fenomeni generali di convergenza (o advergenza), promuovendone una più approfondita lettura.

[1]Per approfondimenti in merito, rimando ai lavori citati in bibliografia.

La presente ricerca pone il focus su alcuni mutamenti in atto nelle varietà nord-orientali del siciliano (o parlate messinesi), che mostrano una spiccata vocazione modernizzante e una generale tendenza a processi di koinizzazione in direzione del (pan)siciliano (Assenza 2008; 2018a, 2018b). L'analisi si sofferma, in particolare, su quattro fenomeni morfosintattici esclusivi del messinese[2]:
1) la presenza esclusiva del modo condizionale, assente nel siciliano che, invece, impiega il congiuntivo (Assenza 2018a, 2021). Il condizionale messinese ricorre sia nelle frasi argomentali che esprimono possibilità, desiderio o eventualità (Tabella 1a.), sia nella protasi e nell'apodosi dei costrutti ipotetici della possibilità e dell'irrealtà (Tabella 1b.).

Tabella 1.Frasi argomentali e ipotetiche

1	Varietà messinesi	Siciliano
a.	*Sarìa bbellu aviri a paci* [saˈriːa ˈbbɛlʊ aˈviːrɪ a ˈpaːʃɪ] CONDbello avere la pace 'Sarebbe bello avere la pace'	*Fussi bbellu aviri a paci* [ˈfussɪ ˈbbɛlʊ aˈviːrɪ a ˈpaːʃɪ] CONG bello avere la pace 'Sarebbe bello avere la pace'
b.	*Si putirìa, vinirìa* [sɪ pʊtɪˈriːa vɪnɪˈriːa] se CONDCOND 'Se potessi, verrei'	*Si putissi, vinissi* [sɪ pʊˈtissɪ vɪˈnissɪ] se CONGCONG 'Se potessi, verrei'

2) la presenza del futuro sintetico, esito della perifrasi formata dall'infinito seguito dalle forme siciliane del presente di HABEO[3], ampiamente documentato nel siciliano volgare ma scomparso nel siciliano moderno, che esprime la modalità epistemica con la perifrasi '*avere*/*potere* + *a* + infinito' (Tabella 2a.) e il futuro temporale con la perifrasi '*avere* + *a* + infinito' oppure con l'indicativo presente, solitamente accompagnato da un elemento deittico (Tabella 2b.) (Assenza 2023).

Tabella 2. Futuro epistemico / Futuro temporale

2	Varietà messinesi	Siciliano
a.	*Saravi puru veru* [saˈraːvɪ ˈpuːrʊ ˈvɛːrʊ] FUTpure vero 'Sarà anche vero'	*Po essiri puru veru* [pɔˈɛssɪrɪ ˈpuːrʊ ˈvɛːrʊ] PERIFRpure vero 'Sarà anche vero'

[2] I dati che presento provengono da precedenti campagne di rilevamento, condotte nell'area per indagare ciascuno di questi fenomeni. Per le indagini è stato sfruttato un campione di informatori selezionato secondo i parametri classici della variabilità sociolinguistica: sesso; età (dai 18 ai 97 anni) e grado di istruzione (dalle elementari senza licenza alla laurea).
[3] Per esempio, CANTAREHABET > sic. *cantari avi* >*cantaravi* 'canterà'.

b.	***i ntâ campagna*** [dʊˈmaːnɪ annaˈraːvɪ nta ˈkamˈpaɳɳa] domani FUTin=la campagna 'Domani andrà in campagna'	*Dumani va ntâ campagna* [dʊˈmaːnɪ vanta ˈkamˈpaɳɳa] domani PRESin=la campagna 'Domani andrà in campagna'

3) gli impieghi della proforma *mi* + indicativo in resa: 1) delle subordinate esplicite introdotte da *che*, per le quali il siciliano impiega la congiunzione *ca* + indicativo (Tabella 3a.-b.); 2) delle subordinate implicite, in cui il siciliano impiega, al pari dell'italiano, diverse preposizioni seguite dall'infinito (Tabella3c.-f.); 3) delle infinitive introdotte da *senza* (Tabella 3g.)(Assenza 2008).

Tabella 3. Subordinate esplicite edimplicite - Infinitive introdotte da *senza*

3	Varietà messinesi	Siciliano
a.	*Maria dissi mi veni dumani* [maˈriːa ˈdissɪ mɪ ˈvɛːnɪ dʊˈmaːnɪ] Maria disse PF viene domani 'Maria ha detto che viene domani'	*Maria dissi ca veni dumani* [maˈria ˈdissɪ ka ˈvɛːnɪ dʊˈmaːnɪ] Maria disse CG viene domani 'Maria ha detto che viene domani'
b.	*Spiramu mi passa* [spɪˈraːmʊ mɪ ˈpassa] speriamo PFpassa 'Speriamo che passi'	*Spiramu ka passa* [spɪˈraːmʊ ka ˈpassa] speriamo CONGpassa 'Speriamo che passi'
c.	*Giuseppi si scanta mi cadi* [ʤʊˈsɛppɪ sɪ ˈskanta mɪ ˈkaːdɪ] Giuseppe si spaventa PF cade 'Giuseppe ha paura di cadere'	*Giuseppi si scanta i càdiri* [ʤʊˈsɛppɪ sɪ ˈskanta ɪ ˈkaːdɪrɪ] Giuseppe si spaventa PREP cadere 'Giuseppe ha paura di cadere'
d.	*Si ni annàu mi zzappa* [sɪ ni aˈnnaʊ mɪ ˈttsappa] se ne andò PFzappa 'È andato a zappare'	*Annàu a zzappari* [sɪ naˈnnaʊ a ttsaˈppaːrɪ] se ne andò PREPzappare 'È andato a zappare'
e.	*A jaddìna è ddura mi si mancia* [a jaˈɖɖiːna ɛ ˈdduːra mɪ sɪ ˈmanʧa] la gallina è dura PFsi mangia 'La gallina è dura da mangiare'	*A jaddina è dura di manciari* [a jaˈɖɖiːna ɛ ˈdduːra rɪ ˈmanˈʧaːrɪ] la gallina è dura PREPmangiare 'La gallina è dura da mangiare'
f.	*Si spugghjòì mi si cucca* [si spʊˈʝʝɔɪ mɪ sɪ ˈkʊkka] si è spogliata PFsi corica 'Si è spogliata per coricarsi'	*Si spugghjàu ppi cuccàrisi* [si spʊˈʝʝaʊ ppɪ kʊˈkkaːrisɪ] si è spogliata PREPcoricarsi 'Si è spogliata per coricarsi'

d.	*Passàru senza mi salùtunu* [paˈssaːrʊ ˈsɛntsa mɪ saˈluːtɔnʊ] passarono senza PFsalutano ‘Sono passati senza salutare’	*Passàru senza salutari* [paˈssaːrʊ ˈsɛntsa salʊˈtaːrɪ] passarono PREPsalutare ‘Sono passati senza salutare’

4) la presenza dello *split pattern* nella resa dei costrutti esistenziali: mentre il siciliano, al pari dell’italiano, generalizza *essere* (accordato), le varietà messinesi presentano uno schema bipartito, con *essere* accordato e preceduto dalla proforma *ci*, in presenza di pivot definiti (Tabella 4a.) e *avere*, invariabile alla 3ps. e preceduto dalla proforma *ndi* o *nni*, con pivot indefiniti (Tabella 4b.) e nei costrutti partitivi con *ne* (Tabella 4c.), che rimandano pure a un antecedente non-specifico (Assenza, 2018b; Assenza, De Angelis 2023).

Tabella 4. Frasi esistenziali e costrutti partitivi con *ne*

4	Varietà messinesi	Siciliano
a.	*Ô Vaticanu c’è u Papa* [o vatɪˈkanʊ ʧɛ u ˈpapa] Al Vaticano PF=è il Papa ‘In Vaticano c’è il Papa’	*Ô Vaticanu c’è u Papa* [o vatɪˈkanʊ ʧɛ u ˈpapa] Al Vaticano PF=è il Papa ‘In Vaticano c’è il Papa’
b.	*Non ndavi linzola puliti* [nɔn nˈdaːvɪ lɪnˈʣɔla puˈlɪtɪ] NEG PF=ha lenzuola pulite ‘Non ci sono lenzuola pulite’	*Non ci sunu linzola puliti* [nɔn ʧì ˈsuɲːʊ lɪnˈʣɔla puˈlɪtɪ] NEG PF sono lenzuola pulite ‘Non ci sono lenzuola pulite’
c.	*Di matri ndavi una sula* [dɪ ˈmaːʈɾɪ nˈdaːvɪ ˈʊːna ˈsuːla] PART mamma PART=ha una sola ‘Di madre ce ne è una sola’	*Di matri ci nn-è una sula* [dɪ ˈmaːʈɾɪʧì nnɛ ˈʊːna ˈsuːla] PART mamma PF PART=è una sola ‘Di madre ce n’è una sola’

Per approfondimenti sull’origine e l’evoluzione diacronica di questi fenomeni rimando, in bibliografia, ai miei precedenti lavori; in questa sede mi soffermo sul loro diverso grado di resistenza alla pressione esercitata dalle omologhe strutture del siciliano. Per ragioni di tempo, mi limito a presentare i risultati relativi al solo capoluogo (Messina), dove il campione è stato triplicato rispetto ai restanti punti della rete di inchiesta.Come mostra la Tabella 5, che esprime in termini percentuali il tasso di vitalità dei fenomeni rispetto alla competizione dei tipi siciliani, il condizionale presenta il grado maggiore di vitalità, con il 75% di occorrenze; a seguire, in ordine di resistenza, c’è il futuro epistemico, con percentuale del 64% contro il 36% di perifrasi futurali di tipo siciliano (maggiore recessività mostra, invece, il futuro temporale, rispetto alla resa siciliana con l’indicativo presente); per la resa delle frasi infinitive, il costrutto *mi* + infinito

totalizza il 58% di occorrenze; quanto alle frasi esistenziali, in tutti i contesti sintattici indagati prevale nettamente il tipo siciliano con generalizzazione di *essere* accordato; per *avere* (nella forma invariabile di III persona *avi*) emergono solo sporadiche occorrenze.

Tabella 5. Occorrenze di forme messinesi e sicilianenelle traduzioni del campione

		TIPO MESSINESE	TIPO SICILIANO
1	Frasi argomentali e ipotetiche	75%	25%
2	Futuro epistemico	64%	36%
	Deittico-temporale	43%	57%
3	Subordinate esplicite /implicite	68%	32%
4	Frasi esistenziali	3%	97%

La domanda che a questo punto ci si pone è perché i fenomeni in questione presentino un grado diverso di permeabilità all'innovazione (e in particolare, perché si realizzi un così forte divario tra la conservatività del condizionale e la recessività del doppio schema di ausiliazione). Per rispondere alla domanda procederemo attraverso l'analisi contrastiva del livello di complessità di ciascun fenomeno nei due rispettivi sistemi, sfruttando come pattern interpretativo la *Performance-Grammar Correspondence Hypothesis* di Hawkins (2003) che, come detto in precedenza, unifica in un unico modello esplicativo i principi della complessità nel sistema e per l'utente. In questa prospettiva, guardando nell'ordine ai fenomeni in questione:

1) nella resa delle frasi condizionali e ipotetiche, il costrutto messinese resiste alla pressione di quello siciliano, in quanto equipollente per complessità di struttura e per costi di processamento: l'impiego del congiuntivo in luogo del condizionale non introduce infatti una semplificazione in nessuna delle due direzioni, né tampoco il tipo italiano che, in questo caso, introdurrebbe una più dispendiosa asimmetria (due modi verbali in luogo di uno);

2) nel caso del futuro epistemico, l'alternativa siciliana alla forma sintetica del messinese è la ben più complessa perifrasi con verbo servile + infinito e, dunque, la forma locale tende a resistere (fors'anche rinforzata dal modello italiano); una controprova è data dalla maggiore recessività del futuro temporale, più permeabile al modello siciliano che – in assenza della forma – generalizza l'indicativo presente: in questo caso, la scelta dell'alternativa più 'semplice' comporta il venir meno della funzione deittica del tempo verbale (e quindi di una distinzione semantica), ma è plausibile che sul processo agisca anche il rinforzo dell'italiano neo-standard, dove si assiste a un analogo processo di conguaglio dei tempi verbali;

3) nel complesso, mostra una certa resistenza all'innovazione anche il tipo messinese *mi* + indicativo in resa delle subordinate esplicite e implicite, per quanto il costrutto risulti fortemente marcato in diatopia: è infatti evidente che, rispetto alle diverse possibilità che il siciliano deve di volta in volta selezionare, la generalizzazione di un'unica forma per tutti in contesti sintattici risulti meno complessa per il sistema e meno dispendiosa in termini di costi di processamento;

4) quanto alle frasi esistenziali, il tipo siciliano con *essiri* generalizzato presenta una minore complessità sia in termini di struttura, in quanto elimina la ridondanza delle forme, sia dal punto di vista cognitivo, in quanto di più immediata processabilità.

L'abbandono dello *split pattern* a favore del tipo siciliano rappresenta dunque un vantaggio sia per il sistema che per l'utente.

3. Conclusioni

Sulla base di quanto osservato, ci sembra dunque di poter concludere che, in prospettiva diasistemica – anche quando siano in atto processi di convergenza verso una lingua o una varietà di prestigio –, i parlanti, di fronte a strutture concorrenti e semanticamente equivalenti, tendono a conservare la variante cognitivamente meno costosa, facendo prevalere anche quantitativamente l'alternativa meno complessa. In altre parole, i meccanismi della variazione linguistica non appaiono guidati da generici processi di advergenza, quanto piuttosto dalla tendenza a realizzare condizioni di *semplessità*, intendendo con essa "la combinazione di semplicità e complessità nel contesto di una relazione dinamica tra mezzi e fini" (Compain 2003: 129). Le dinamiche del messinese rispetto alla conservazione *vs* innovazione dei tratti peculiari rispondono, in particolare, a uno dei principi della semplessità individuati da Berthoz (2012), e cioè quello *dell'inibizione e del rifiuto*, che consente "la competizione, quindi la decisione, la plasticità, la stabilità", nonché l'azione di "operare una selezione, una scelta nella complessità degli elementi di un fenomeno" (Berthoz 2012: 13). In questa prospettiva, "la grammatica [è] un processo semplesso, che ci si interessi alla sua diversità o al suo carattere generativo e universale" (Berthoz 2012: 174).

Chiaramente, le nozioni di complessità e semplessità forniscono solo uno dei modelli possibili per interpretare la variabilità della lingua, giacché essa, per sua intima essenza, è più probabilistica che deterministica, e sfugge a posizioni di tipo teleologico e/o predittivo.

Bibliografia

Assenza 2008 = Assenza, Elvira, «Usi dichiarati e usi effettivi della particella "mi" in area messinese», *Bollettino delCentro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*, 16 (2008), 103-120.

Assenza 2018a =Assenza, Elvira «Sul condizionale messinese in *-ía-*: rilievi diacronici ed evidenze sincroniche», *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*, Supplementi, 21 (2018), 51-70.

Assenza 2018b =Assenza, Elvira, «La differenziazione degli schemi di ausiliazione nei costrutti esistenziali (italo)romanzi: variazione diatopica, mutamenti diacronici e variabilità sincronica», in *Atti del XXVIII Congresso internazionaledi linguistica e filologia romanza (Roma, 18-23 luglio 2016)*, eds. Roberto Antonelli –Martin Glessgen - Paul Videsott, Strasburgo, SLR/ELiPhi, I, 2018, 545-557.

Assenza 2021 =Assenza, Elvira, «Forme e impieghi del condizionale in *-ía* nel Siciliano nord-orientale: una lettura retrospettiva alla luce del dato sincronico», in *Actes du XXIXe Congrès international delinguistique et de philologie romanes (Copenhague, 1-6 juillet 2019)*, éd. Lene Schøsler – Juhani Härmä Strasburgo, SLR/ELiPhi, I2021, 273-286.

Assenza 2023 =Assenza, Elvira,«Usi deittici e modali del futuro sintetico nel siciliano nord-orientale». in *Cuadernos de filología italiana*, 30, 2023, 25-39.

Assenza, De Angelis 2023 =Assenza, Elvira,Alessandro, De Angelis,«L'indefinitezza scissa: un nuovo schema di distribuzione dei costrutti locativo-esistenziali nelle varietà meridionali estreme», *Italia dialettale* (*ID*), Vol. LXXXIV (Serie III, XX), 2023, 21-44.

Berthoz 2012 = Berthoz, Alain, *Simplexity: Simplifying Principles for a Complex World*. New Haven and London, Yale University Press, 2012.

Compain 2003 = Compain, Philippe, «Le pari de la simplexité: Le simple et le complexe en synthèse organique». *L'actualité chimique*, Avril-Mai 2023, 129-134.

Fiorentino 2009 = Fiorentino, Giuliana, «Complessità linguistica e variazione sintattica», in *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* (*SILTA*), XXXVIII, 2, 2009, 281-312.

Hawkins 2003 = Hawkins, John A., «Efficiency and complexity in grammars: Three general principles», in *The Nature of Explanation in Linguistic Theory*, John Moore – Maria Polinsky (eds), Stanford (CA), CSLI Publications, 2003, 121-152.

Hawkins 2004 = Hawkins, John A.,*Efficiency and complexity in grammars*. Oxford University Press, 2004.

McWhorter 2001 = McWhorter, John, «The world's simplest grammars are creole grammars», *Linguistic Typology*,5, 2001, 125-166.

Miestamo 2008 = Miestamo, Matti, «Grammatical complexity in a cross-linguistic perspective», in *Language complexity: Typology, contact, change*, eds. Matti Miestamo –Kaius Sinnemäki– Fred Karlsson, 2008, Amsterdam, Benjamins.

Aleksandra Banjević (Podgorica)
University of Montenegro, Montenegro

Language and culture (an overview of the language and culture through loanwords)

Abstract
The study of loanwords is a useful tool in tracing encounters and exchanges between different communities in the past. It is very important to keep loanwords alive because they encapsulate the speaker's history; they are 'archives of history'. During the borrowing process, language model adaptation takes place. The adaptation of a model (a foreign word) shows two kinds of changes: primary and secondary changes, which take place on all four levels. The adaptation on the quoted levels is carried out according to the three types of transphonemisation (zero, compromise and free), three types of transmorphemisation (zero, compromise and complete) and according to the degree of change of meaning on a semantic level. In terms of impact languages have on one another, one has to assert that lexis and phonetics are the language branches most subject to changes. Syntax comes next, followed by morphology, which resists outer impacts the longest. People borrow not only words as such, but also full syntactic constructions. Today's linguistics terms the phenomena as calques (or loan translations), derived from the French word calquer ("to copy"). It is a term used in comparative and historical linguistics to indicate the type of borrowing in which the morphemic constituents of borrowed words or phrases are translated into the equivalent morphemes of another language item by item. This division is essentially methodological due to inseparability of three linguistic realms within the linguistic sign, which, even when it comes to integration of lexical loans, stand in a link of mutual dependence and interaction.
Keywords: languages in contact, linguistic borrowing, primary and secondary adaptation, loanword

Résumé
L'étude des emprunts est un outil utile pour retracer les rencontres et les échanges entre différentes communautés dans le passé. Il est très important de maintenir les mots empruntés en vie car ils résument l'histoire du locuteur ; ce sont des "archives de l'histoire". Le processus d'emprunt s'accompagne d'une adaptation du modèle linguistique. L'adaptation d'un modèle (un mot étranger) présente deux types de changements : les changements primaires et les changements secondaires, qui ont lieu aux quatre niveaux. L'adaptation aux niveaux cités s'effectue selon les trois types de transphonémisation (zéro, compromis et libre), les trois types de transmorphémisation (zéro, compromis et complète) et selon le degré de changement de sens au niveau sémantique. En termes d'impact des langues les unes sur les autres, on peut affirmer que le lexique et la phonétique sont les branches de la langue les plus sujettes aux changements. La syntaxe vient ensuite, suivie de la morphologie, qui résiste le plus longtemps aux impacts extérieurs. Les gens empruntent non seulement des mots en tant que tels, mais aussi des constructions syntaxiques complètes. La linguistique actuelle désigne ce phénomène par le terme de "calques" (ou traductions empruntées), dérivé du mot français "calquer". Il s'agit d'un terme utilisé en linguistique comparative et historique pour indiquer le type d'emprunt dans lequel les constituants morphémiques des mots ou des phrases

empruntés sont traduits dans les morphèmes équivalents d'une autre langue, élément par élément. Cette division est essentiellement méthodologique en raison de l'inséparabilité des trois domaines linguistiques au sein du signe linguistique, qui, même lorsqu'il s'agit de l'intégration des emprunts lexicaux, se trouvent dans un lien de dépendance et d'interaction mutuelles.
Mots-clés: langues en contact, emprunt linguistique, adaptation primaire et secondaire, , mot d'emprunt

Language contacts are always a result of historical and cultural bonds, and Montenegrin Roman influence and permeation lasted from the very beginnings of Montenegrin history, opening ways to Mediterranean culture, being one of the important constituents of Montenegrin cultural identity.

In order to indicate full significance of these effects, both synchronic and diachronic aspects need to be considered. Regardless of the moment of its development, language is always a result of historical processes that determine its structure and properties.

Linguistic diversity of the world is relevant in the overall ethnological and cultural diversity among human communities. There is no common opinion among scientists on the subject, as to when the human species developed language skills, or even whether it happened abruptly, as a result of a genetic mutation, or due to a long-term process that could have lasted for hundreds of thousands of years. Language changes occur unevenly in time and space; if a group of people migrates far enough, the language of that group will evolve in a different manner in relation to the language of the group that did not migrate. We can rest assured that languages emerged and disappeared in the past as well as today.

In essence, each language classification is similar: some group members are joined to certain subgroups with respect to elements shared by all members of respective subgroups. Scientific classification is differentiated from day-to-day classification by certain elements according to which are performed and are relevant in terms of identity of the classified items.

Two languages are genetically related provided that they have sprung from the same primordial language. It follows that, for the genetic relatedness of languages, what happened with them during their history is of vital importance. Language family is the name we use to identify a set of languages that have probably evolved from the identical primordial language. Indo-European languages belong to the same language family, since it has been proved that their common primordial language, Indo-European, was in fact their language ancestor. One should emphasize that within a language family we place all languages shown to originate from the same primordial language, because, otherwise, we would have to regard Slavic languages, Romance, Celtic, etc., as language families, being that they share a common primordial language, as proven before.

Complexity of language issues and their relation to other human activities is reflected through existence of a number of scientific disciplines that were founded precisely on the verge of linguistics and other sciences. Those are sociolinguistics, psycholinguistics, neurolinguistics, philosophy of language, applied linguistics and those related thereof.

Human language history shows that there is no such language that has not

been exposed to contact with other languages during its historical development. These contacts could have been made by various means – migrations, military assaults, colonisation, within ethno-linguistic enclaves, through education or expansions of international languages. The results were different – from borrowing solely a few words to the creation of brand-new languages. This was substantially influenced by internal factors (types of relationships between languages, particularly typological relatedness), but also by social and psychological factors (intensity and duration of contact between language communities, and by their size and prestige of relationship). It is well known that the languages within the Balkan Peninsula (particularly Romanian, Bulgarian, Albanian and Modern Greek), belonging to different branches of Indo- European, exhibit many similarities, not only in lexis, but also in morphology, syntax, idioms, even in phonetics, which is attempted to be explained by the action of mutual substratum.

Romance lexical influence on many European languages and dialects, among which stand the Montenegrin dialects, comes as a result of their centuries old presence in these regions, and their huge impact in various epochs.

The entire Romania, i.e. the totality of Roman countries from a linguistic point of view, is divided into two: the east and the west.

The east encompasses the Balkan region, including Romania and remnants of Romanian dialects, whereas the west encompasses Roman lands of today's southern and western Europe: Italy (save the Slovenian and Croatian part of Istria, Gorički kraj, Slovenian parts of province Venezia Giulia and Lastovo), cantons Grisons, Vaud, Neuchatel in Switzerland, (namely, Italian, French, and a so-called Romansh, a part of Switzerland), France (save the land of Baska) and Portugal.
Both Romanias today are geographically disconnected. South-Slavic countries were squeezed in between. In terms of linguistics, Roman dialects, that used to connect both Romanias, were employed in medieval Dalmatian and Istrian cities. They used to form a connection with dialects in the Friuli region and with the Venetians.

The rise of the Venetian Republic in Istria and Dalmatia disrupted the connection as reflected in the cities where the Venetian dialect suppressed the primarily older Romance language in the province that had developed there in the Byzantine age. South-Slavic villages boosted the breaking of the link by introducing a new, non-Roman population, which surged into the cities and their surroundings.

This group includes Romanian, and the now-vanished (Old) Dalmatian language.

Latin loanwords in the Albanian language are of great importance for making a comparison. The Balkan Peninsula was, with the exception of Dacia, superficially romanised; much of it remained entirely Greek. The connection with the Roman centre was broken in the fifth century, at the latest. Dane Kristian Sandfeld, in his work titled Linguistique balkanique, summarised the observations nineteenth century linguistics already tackled, in particular, by the Slovenian linguist Franc Miklošič.

In the Balkan Peninsula, languages that coexist are genetically related: three Slavic, Greek, one Romance, and one Albanian, probably the last relic of the Illyrian language group. The listed languages exhibit significant common features.

According to Skok, pre-Slavic languages in the Balkans are as follows: the Vulgar Latin, from which Romanian has been preserved to this day Illyrian-

Thracian, resulting in today's Albanian (Arnautic), and the Old Greek, which in the present phase of its name is called New Hellenic, or Modern Greek, or Rumanian. The last name originates from the Byzantine age.

Slavic borrowings from Latin have a certain value for Romanists, in particular for the reconstruction of, the so called Balkan identity, which Latin elements of Albanian and Modern Greek stem from, and from which today's Romanian and Old Dalmatian Romance language evolved.

These loanwords are not a significant issue for Romanists, as they are for Germanists. Their importance decreases, since for many Slavic Latinisms (as for *cesarь*, *vrt*, *ocat*, *kotao*, *kuhinja*, *tresnja*, *kupovati*, etc.) it is claimed, by more or less right, that they had not entered Slavic languages directly via the Romans, but the Germans, especially the Goths, who arrived at the Danube frontier and came into contact with the Romans first rather than the Slavs.

This fact indicates the very name the Slavs give to the Romans. The general Slavic term for them is not of Roman, but of Germanic origin. *Vlach* ('Vlah') is derived from Germanic *walhoz*, the latter from the name of the Celtic people *Volcae*, who at the time of first contacts between Romans and Germans, were their closest neighbours.

According to these data, the Slavs learnt about the Romans via the Germans. However, according to Skok, when things are considered up close, this is true only to some extent. Therefore, according to Skok (1940:130):

> [...] it is possible, that in the Slavic languages, especially those of the northwest and south, there are words of Vulgar Latin origin of late period, say from sixth and seventh century, according to the theory before the arrival of Hungarians in Pannonia, before the founding of the first Romanian principalities and before the colonising of the Bavarian Alpine countries, and that the northern Slavdom was not separated from the southern as it is today, hence, before the individual establishment of Romance languages.

Indeed, Vulgar Latin *castellu(m)*, a diminutive form of castrum, is to be found in South-Slavic's *kostel* in its original meaning, and in the Czech and Polish meaning of 'church'.

There are other words, such as: *vinum* > *vino* ('wine'), *oleum* > *ulje* ('oil'), *lactuka* > *loćika*, *rapa* (croat.) > *repa* ('turnip'), *graecus* > *grk* ('Greek'), *paganus* > *pogan* ('pagan, peasant'), *casulla* > *košulja* ('shirt'), etc., words mainly found in northern Slavic languages.

The first penetration period of Latin words into Slavic languages encompasses South-Slavic words stemming from the Balkan Latin provenance, as listed above, but which have not entered the northern Slavic languages: *ratione* > *račun* ('reason, count'), *calendae* > *koleda* ('carol), *rosalia* > *rusalje* ('rose festivity'), *altare* > *oltar* ('altar'), *radicem* > *rotkva* ('radish'), *menta* > *metvica* ('mint'), *molinum* > *mlin* ('mill'), *calce* > *klak* ('clack'), *camara* > *komora* ('chamber'), *focatia (orcea)* > *pogača* ('type of bread'), *laurum* > *lovor* ('laurel'), *pavone* > *paun* ('peacock'), *sapone* > *sapun* ('soap'), *persica* > *breskva*, *praskva* ('peach').

This, as a result, raises the question of whether the South-Slavic dialects

preserved something of the Balkan Vulgar Latin.

The following words are used everyday, as exemplified in: *račun*, *košulja*, etc., derived from the purely Latin *ratio*, accusative case *rationem*, *casulla*. This brings us to believe that our ancestors, who were great tradesmen, acquired a great deal of cultural and culture-related words from the Balkan Romans.

Culture-related words did not stem solely from the Balkan-Latin provenance, but from those with regard to folklore as well. These are *koleda*, 'carol', followed by the Bulgarian *rusalje*, etc. *Koleda* was derived from the Latin *calendae*, and beyond a calendar-related meaning, the word denoted a song or carol, sung in cycles. *Rusalje* comes from the Latin *rosalia*, marking a beginning of rose festivities. These examples give viable evidence about the source, as they play an important role in the folklore of the nations of Roman descent (Caraman, 1933: 146).

The relations between the Slavs and Romans existed not only during the first settlings in the Balkans; they remained vibrant to this day.

It is not just the question of strong influence, as the Venetian influence was, which was intensively exercised from the fourteenth century until the fall of the Republic under Napoleon. The reason this influence was intensive within our Adriatic belt is due to prestige (Skok, 1940: 6).

Romance study is not just a matter of Roman impact resulting from prestigious law, but one coming to existence under the law of symbiosis. In the nineteenth century, Romance loanwords penetrated into our language in two ways: directly via Romance-Slavic linguistic symbiosis on the east coast of the Adriatic, and indirectly through the German language, i.e. through the influence of Vienna and Austria in the west.

This occurred because the cultural centres of the Adriatic coast shifted towards inland, consequently forming brand new areas of influence of Romance loanwords (Jernej 1998: 60-61).

The influence of Romanisms, passing on the east coast of the Adriatic, i.e. via direct contact between two language groups, primarily appertained to "non-technical" terms, such as (as listed by Jernej), *ćàr* (it. *chiaro*) *jasan* ('clear'), *kòntenat* (it. *contento*) "*zadovoljan*" ('conten(ed)'), *ečèlenat* (it. *eccellente*) "*izvrstan*" ('excellent'), *kàntat* (it. *cantare*) "*pjevati*" ('sing'), etc., for which there are authentic terms in the standard language of ancient origin.

For that reason, such Romance loanwords could not penetrate further inland, or enter the standard language, and, thus, were compressed inside a narrow area along the coast, doomed to die out (Jernej, 1998: 65-66).

The fate of "Austro-Italian" words (so called by Jernej) is different, however, exhibiting a greater degree of expansion and tending to suppress the Dalmatian-Italian forms in all areas of standard language, and even in those cases where both variants, the "northern" and the "southern" entered the standard language.

As an example, Jernej is the name of the famous mask from the Italian comedia dell'arte, entering the south directly via the Italian term *arlecchino* > *Arlekin* ('Harlequin'), whilst on the north it entered via the German form *Harlekin* > *Harlekin*.

According to Jernej, the latter suppresses the former (Jernej himself is, nonetheless, somewhat reserved about this observation). As for the other types he mentions, Jernej is undoubtedly right in his assertion that the northern form of *maska*

suppresses the southern *maškara*, the form *menza* suppresses *mensa*, *gitara-kitara*, *violina-violin*, etc. (Jernej 1998: 67).

Italianisms, which for the last hundred years penetrated into the standard language, and in this way reached the dialects in Montenegro, are for the most part related to the regions where the Italian language dominated Europe during the sixteenth and seventeenth century and expanded to all European languages. Most numerous are the commercial and banking terms (*banka*, *konto*, *bilans*, *kredit*, *bankrotirati*, etc.), as the territory of present-day Italy was the first country in the Middle Ages which introduced a sort of money-commodity exchange relation, in a country where the first European banks and credit institutes were established.

Music-related terms are also included (*tenor*, *bas*, *bariton*, *viola*, *violončelo*, *kantata*, *sonata*, *serenada*, *duet*, *kvartet*, etc.), theatre related terminology (in Italy, by the end of the fifteenth century, classical theatre was restored), terms in architecture (Italian Renaissance architecture was a model for Europe at the time), military terms (*alarm*, *bataljon*, *kaplar*, *citadela*, *major*, *kapetan*, *general*, etc.), and many more that spread from Italy to all European countries and, thus, via major European languages, especially German, penetrated our own Montenegrin dialects (Jernej 1998: 70-80).

Sudden extinction of urban population provided opportunity to the Slavic, predominantly rural populace, to increasingly occupy positions in Roman cities. By the end of the nineteenth century, such bilingualism acquired new features before it had completely vanished.

The fact that we can reach out only as far as language permits, leads us to tackle research processes of the word even more, its origin, and possible changes that may have occurred during its usage.

The importance we attach to language as a tool, which helps us understand ourselves and the society we belong to, is reflected in the notion of two basic objectives of language, that of thought and communication. Precisely that the "mission" of language permits a number of subjective paths towards human enlightenment that, within their wholes, constitute something of the objective, many paths "not only to show the known truths, but to reveal some of those of the unknown" (Humboldt 1820).

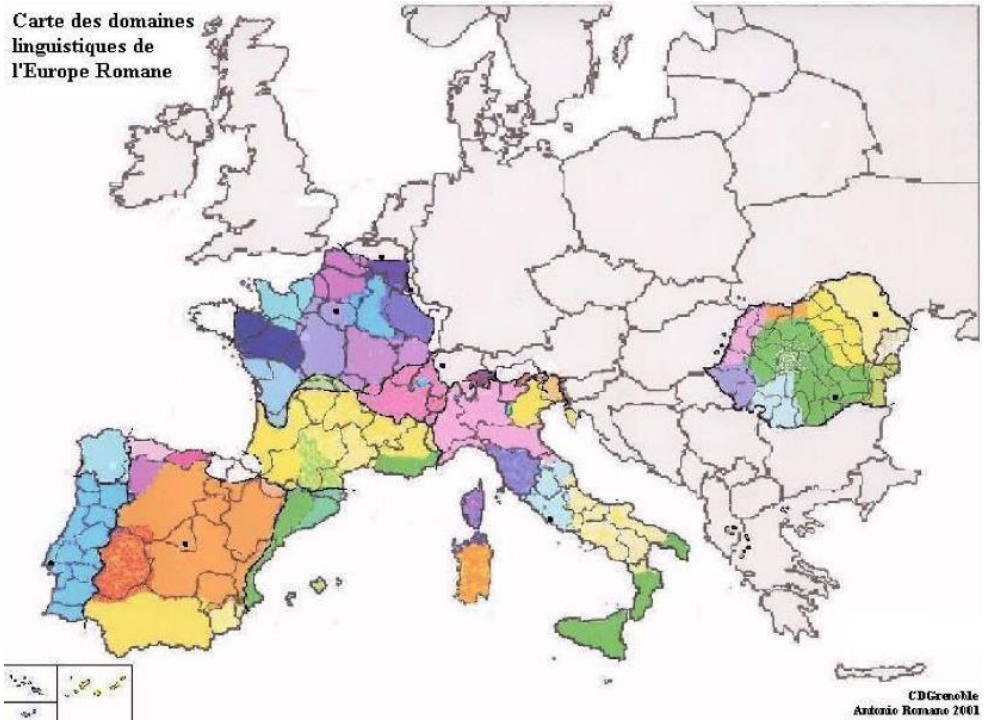

Conclusion

We also attach importance to language as a means that helps us understand ourselves and the society we belong to, always bearing in mind that the two primary purposes of language are thought and communication.

Linguistic uses vary according to how the situations in which linguistic statements are used vary.

Differences in language are conditioned by territorial and social factors, i.e., cultural factors, of the speakers.

In the course of speaking, speakers constantly adjust their linguistic and cultural habits to ensure the best possible understanding and acceptability. Thus, an approximation of the productive and receptive experience is made to achieve the greatest possible congruity of communication.

Congruity of communication means the greatest degree of rapprochement. The previous analysis confirms that sociocultural elements are more or less mirrored in language.

In this regard, vocabulary is of prime importance. Referential meaning reflects objects in the universe and gives content to the linguistic component while also understanding the connection between the linguistic and sociocultural elements.

However, in addition to the referential meaning, the vocabulary also includes the conceptual meaning, that is, the meaning projected through the prism of the speaker.

This shows the connection between vocabulary and sociocultural factors. Hence, while dealing with structures and vocabulary, we concurrently implicitly determine the elements of society and culture because culture is a complex that

includes knowledge, belief, art, morals, customs, habits and many other elements received by a person of a community.

Bibliography

Caraman 1993 = Caraman, P. 1993. *Obrzęd kolędowania u Słowian i u Rumunów: studjum porównawcze: studjum porównawcze*, W Krakowie. Nakł. Polskiej Akademji Umiejęt noś ci.

Humboldt 1820 = Humboldt, W. von (1820). Über das vergleichende Studium, in *Bd.IV*.

Jernej 1998 = Jernej, J. 1998. *Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni.* in *Studia romanica* 1 (1): 54-82.

Skok 1940 = Skok, P., 1940, *Osnovi romanske lingvistike*, Vol. I, Zagreb.

Petre Gheorghe Bârlea
Universitatea „Ovidius" Constanța, România

Fonetisme dialectale în scrierile lui Grigore Alexandrescu

Abstract:
Grigore Alexandrescu (1810-1882) was not only the greatest Romanian fabulist, but also a trailblazer in several literary genres in the national cultural space (satire, epistle, lyrical meditation). In addition, he contributed decisively to the "establishment of the Romanian literary language". Starting from the idea that the Muntenian (Wallachian) subdialect was the basis of the formation of the Romanian literary language, it is believed that any lexical and grammatical form used by the poet born in Târgoviște and educated in Bucharest entered directly the structure of cultivated, supradialectal Romanian. In fact, things were not like that at all. In the following pages we aim to show how extensive was the dialectal raw material from which the future great writer had to select, by successive efforts, after hesitations and dramatic failure, the right form in the right place in the creations given to his fellows.
Keywords: Gr. Alexandrescu, phoneticisms, Muntenian subdialect, Romanian literary language.

Résumé:
Grigore Alexandrescu (1810-1882) a été non seulement le plus grand fabuliste roumain, mais aussi un pionnier de plusieurs genres littéraires dans l'espace culturel national (la satire, épîtres, la méditation lyrique). En outre, il a apporté une contribution décisive à « la consolidation de la langue littéraire » roumaine. A partir de l'idée que le sous-dialecte de Munténie a constitué la base de la langue roumaine littéraire, on pense que chaque forme lexicale et grammaticale utilisée par le poète né à Targoviste et scolarisé à Bucarest est entrée directement dans la structure du roumain cultivé et supradialectal. La réalité est pourtant différente. Dans les pages qui suivent, nous nous proposons de montrer l'étendue de la « matière première » dialectale à partir de laquelle le futur grand écrivain a dû sélectionner – par des efforts successifs, après des hésitations et des échecs dramatiques – la bonne forme à la bonne place dans ses créations.
Mots-clés : Gr. Alexandrescu, phonétismes, sous-dialecte, roumain littéraire.

1. Grila analizei fonetice

Premisa de la care pornim este că folosirea graiului matern muntenesc, subdiviziune a dialectului dacoromân, nu a reprezentat nicidecum o contribuție directă și simplă a lui Gr. Alexandrescu la formarea limbii literare române. Sub aspect fonetic, ca și sub aspect lexico-semantic și gramatical, poetul a avut de luptat cu o zestre lingvistică numai parțial validată de româna literară supradialectală, normată ulterior. Diferențele de text de la o ediție antumă la alta (Bârlea, 2023, 408) probează acest lung proces de selecție a formelor dialectale apte să rămână în limba literară standard.

Grila noastră de analiză se întemeiază, în primul rând, pe descrierea subdialectului muntean din *Dialectologia română*, realizată de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (1977, 162-166), completată cu *Compendiu de dialectologie română* (1975), cu Rosetti (1978), Rosetti-Cazacu (1969), și cu glosare ale subdialectului muntenesc, cf. Iulia Mărgărit (2009). Exemplele au fost extrase din ediția Grigore Alexandrescu (1957), *Opere. I. Poezii*, prima cifră reprezentând pagina, iar a doua – versul/rândul în care sunt integrate lexemele, sintagmele, propozițiile sau frazele considerate semnificative pentru fenomenul fonetic discutat. Câteva exemplificări extrase din alte surse sunt semnalate la locul respectiv. Cifrele 1832, 1838, 1842, 1847, 1863 reprezintă anii edițiilor antume în care se regăsesc forme schimbate ale exemplului citat.

2. Vocalismul

2.1. Închiderea vocalelor *a, e, i* în poziție neaccentuată, iar uneori și în poziția accentuată, este un fenomen general popular dacoromân, dar manifestat cu frecvență mare în nordul Munteniei:

*r**ă**muri* – 90, 19; *în z**ă**dar* – 411, 16, 20; *r**ă**pide* – 411, 14; *înț**ă**legere* – 411, 22; *înș**ă**la* – 412, 2;

*aș**ă**za* – 79, 29; *desv**ă**lește* – 71, 9; *înv**ă**lește* – 79, 21; *înț**ă**legere* – 411, 22; *lăcr**ă**ma* – 105, 26; *lacr**ă**mă* – 105, 26; *lacr**ă**mi* – 250, 20.

*mulț**ă**mire* – 86, 17; 412, 5, 10, cf. și *nemulț**ă**mire* – 412, 29; *mulț**ă**mesc* – 412, 27; *să mulț**ă**mesc* – 412, 32; dar: *mulț**u**mirei* – 93, 39; *propășâ**r**ei* – 77, 66; *se r**â**dică* – 74, 10, cf. și *s'ardic* – 67, 8; *s**â**rmanii* – 75, 24.

2.2. Fenomene specific muntenești

2.2.1. Închiderea lui *e* în poziție accentuată se remarcă mai ales la prepoziții și la orice cuvânt monosilabic, dar numai în prima parte a activității scriitoricești a lui Gr. Alexandrescu:

*d**ă*** – *Epistolă D.I.C.*, v. 40; *Boul și vițelul*, v. 43; C. 218[1], dar *d**e*** – 1842, 1847, 1863.

*p**ă*** – *Candela*, v. 19; *Eliza*, v. 2, 10; peste tot în C, cf. pp. 208, 216, 222 ș.a.[2]

Este vorba despre fenomenul general al trecerii vocalelor palatale în seria centrală, atunci când sunt situate după consoanele bilabiale *d* și *p*, mai ales în prepoziții, cum spuneam, sau în prefixul *des-* din derivatele care îl conțin[3], v. și:

*p**â**n* (82,16); *p**â**ntre* (71,7; 74,8; 82,16); *d**ă**scuraja*

2.2.2. Închiderea lui *e* la *ă*, uneori, la *î*, după *ș* și *j*, dacă se afla în poziție tonică. Fenomenul se produce mai ales la formele de plural:

*j**ă**rtfe* – 69, 65, dar *j**e**rtfa* – 99, 6; *ș**ă**rpi* – 99, 10; *propășâ**r**ei* – 77, 66; *vij**ă**lii* – 75, 28;

[1] Vezi scrisorile publicate în revista *Convorbiri literare*, XIX, 1885 (C) și reluate de E. Lovinescu în ediția din 1928.

[2] Cf. P. Lăzărescu 1969, 80.

[3] Cf. *Dialectologie română*, p. 163.

Variații se regăsesc și în paradigmele verbale: *aș**ă**zară* – 79, 29; *j**ă**rtfește/i* – 104, 11, în 1842, dar *j**e**rtfește* și *j**e**rtfești* – 105, 16, din edițiile 1847, 1863; *vestej**ă**sc* – 254, 54.

2.2.3. În șirul de închideri ale lui *e* sau *i* la *î* se remarcă cel de la prefixul *in* > *în*, indiferent dacă prefixarea s-a făcut încă din latină sau este relativ recentă – fie realizată pe teren românesc, fie adaptată după un intermediar romanic:

***în**sufla* – 75, 32; 96, 33; ***în**undat* – 90, 28; ***în**v**ă**lește* – 79, 21;

- Aceeași închidere are loc și în alte contexte fonetice:

*r**â**dică* – 74, 10; 137, 11; *sfârș**â**tul* – *Meditație*, v. 21, dar *sfârș**i**tul* – 1842.

2.2.4. Vocala *ă* este conservată în cuvinte ca:

*l**ă**caș* – *Candela*, v. 32; *Epistolă D.I.V.*, v. 84 ș.a.; *l**ă**cuiesc* – *Epistolă către Voltaire*, v. 16; *l**ă**cuitori* – *Oglindele*, v. 28; *Ursul și lupul*, v. 53 ș.a. – toate atestate în edițiile 1838 și 1842. Peste tot, însă, se vor opera corecturi în 1847 și 1863:

*l**o**caș, l**o**cuiesc, l**o**cuitori*.

2.2.5. Vocala *ă* este pronunțată și scrisă *e* în textele din 1832, 1838:

*dup**e*** – 68, 34, 136, 33; *str**e**in* – 135, 248; 143, 34 *et passim*.

Prepoziția *dup**e*** va rămâne scrisă așa peste tot, inclusiv în prefețe, în *Memorial de călătorie*, în corespondență, cu rare excepții. După corectura făcută de editorii ieșeni în 1842, la *str**ă**in*, în *Șoarecele și pisica*, v. 29, autorul o păstrează în ediția din 1847 (206,29), dar revine la *str**e**in* în 1863[4].

2.2.6. Cu privire la închiderea lui *e* aton la *i*, în cuvintele cu două silabe posttonice care conțin vocala *e*, dintre cele două etape[5] reconstituite de specialiști ca obișnuite în subdialectul muntenesc, textele lui Gr. Alexandrescu o ilustrează doar pe prima. Mai precis, acolo unde apar substantive terminate în *-e* la sg. sau pl., articolul hotărât pentru acestea din urmă rămâne encliticul *-le*.

a) disimilarea regresivă care produce închiderea lui *e* din silaba penultimă la *i*:

*cântec**i**le* – 66, 3; *rel**i**le* – 189, 17; *stel**i**le* – *Viața câmpenească*, v. 208 – 1842, dar *stel**e**le* în 1847, 1863; *tainec**i**le* – 74, 9.

Apar, frecvent, *greș**e**l**i**le* – 194, 109 (deși singularul era *greș**a**lă*, cf. *infra*; în plus, apare și forma veche *greș**a**l**e**le* – 194, 123, deci la doar câteva versuri distanță de *greș**e**l**i**le*).

[4] P. Lăzărescu, „Grigore Alexandrescu”, in Al. Rosetti și Boris Cazacu 1969. Cercetătorul citat crede că în ediția din 1832 erau mai puține muntenisme decât în aceea din 1838, deoarece pe cea dintâi ar fi intervenit masiv I.H. Rădulescu, pe când editorul din 1838, Zaharia Carcalechi, vorbea la fel cu Gr. Alexandrescu. Opinia noastră, verificată pe textele celor implicați în realizarea acestor ediții, precum și pe studiile de specialitate, este că Heliade Rădulescu a intervenit mai ales pe problemele de lexic și de structură metrico-prozodică; de altfel, maestrul folosea același grai târgovișteano-bucureștean ca și ucenicul său, cf. analizele datorate lui Rosetti-Gheție, 1969, 12-15. Editorul Zaharia Carcalechi nu s-a ocupat deloc pe textul clientului său. Rămâne valabilă ideea, avansată și de editorul modern, I. Fischer, că în ediția din 1847 Gr. Alexandrescu a revenit la unele muntenisme, eliminate de editorii din 1842, și că ediția din 1863 este eclectică și lipsită de coerență în selecții.

[5] Cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1977, 163.

b) A doua etapă, constând într-o asimilare progresivă care afectează pe *e* final (din articolul hotărâte enclitic *-le*, închizându-l la *i*, de asemenea, nu apare în poeziile sale, căci formele rezultate ar fi fost prea evident vernaculare: [# *cânticil**i***].

c) În schimb, apar forme hipercorecte:

*mâin**e**le* 254, 31; *arip**e**le* – 88, 73.

Scriitorul transferă această deprindere și asupra neologismelor:

*literatur**e**le* – 66, 15

2.2.7. În schimb, apar *sincopări* de tip popular local, mai ales în cazul lui *i* neaccentuat de la pluralul în *-uri* al substantivelor:

*câmpu**rl**e* (*Eliza*, v. 44 – 1838, dar *câmpiile* – 1842, 1847, 1863); *ceru**rl**e* (*Candela*, v. 28 – 1838, dar *cerurile* – 1842, 1847, 1863); *chinu**rl**e* (*Epistolă D.I.V.*, v. 69, dar *chinurile* – 1842, 1847, 1863); *felu**rl**e* (*Epistolă D.I.V.*, v. 23 - 1838, dar *felurile* – 1842, 1847, 1863); *lucru**rl**e* (*Epistolă D.I.V.*, v. 63 – 1838, dar *lucrurile* – 1842, 1847, 1863); *talazurle* (*Eliza*, v. 8 – 1838, dar: *valurile* – 1842, 1847, 1863); *veacu**rl**e* (*Meditație*, v. 53 – 1838, dar *veacurile* – 1842, 1847, 1863). Pentru sincopare, cf. și *s'ardică* – 74, 10.

Sincoparea lui *ĭ* neaccentuat dintre două consoane – de obicei, lichidele *r* și *l* (*ĭ*-ul fiind marcă de pl. fem./neutru nearticulat) nu se justifică neapărat prin constrângeri de silabație în versurile cu pricina. Este o particularitate a vorbirii locale nord-muntenești (dar întâlnită și în unele zone moldovenești), pe care Gr. Alexandrescu a simțit-o ca neîngrijită. În consecință, poetul a corectat, începând din 1842, cuvintele care conțineau vocala în poziția respectivă, fie prin adăugarea acelui *ĭ* sincopat, fie prin utilizarea unui alt cuvânt în contextul respectiv, cf. *câmpurle*/*câmpiile* sau *talazurle*/*valurile*, în *Eliza*, v. 44, respectiv v. 8. Se vede clar că forma sincopată, regională, ținea de vorbirea naturală a lui Gr. Alexandrescu din exemplul *pădurĭle* – 73, 56. Scris ca atare, versul respectiv, *Crângurile înflorite și pădurile cel hrănesc*, din poezia *Umbra lui Mircea. La Cozia*, ar avea o silabă în plus, dacă poetul n-ar fi pronunțat, în fapt, *pădurle*, cf. Gr. Alexandrescu, *Opere. I*, 1957, p. 73, n. 3.

Obișnuința era atât de puternic înrădăcinată în vorbirea poetului, încât fenomenul se manifesta și la neologisme:

*imnu**rl**e*, cf. *Epistolă D.I.C.*, v. 38 (dar *imnu**ril**e* – 1842, 1847, 1863).

2.2.8. De altfel, fenomenele de tip popular ale reducerii corpului fonetic al cuvântului – din rațiuni metrice, în cazul de față, dar și numai ca mecanism general de aplicare a legii economiei vorbirii – sunt frecvente la Gr. Alexandrescu. Cele mai frapante sunt acelea care țin de fonetica combinatorie, în situațiile de întâlnire a unui cuvânt scurt, monosilabic – mai precis, o prepoziție sau o conjuncție – cu un substantiv, verb etc., rezultatul putând fi o locuțiune adverbială sau de alt tip.

a) Este vorba, în primul rând, despre *eliziune*, tehnic vorbind, adică despre dispariția vocalei finale a conectorului monosilabic la întâlnirea cu inițiala vocalică a cuvântului următor:

***c-o** parte* – 108, 5;

d'a**m* (*ști*) – 69, 63; ***d-a (*o simți*) – 100, 10; ***d-a**dâncă* – 83, 40; *d-al* (*suferinței*) – 110, 30; *d-al meu* – 101, 8; ***d-a**ltădată* – 109, 14; ***d-a**tâta* – 103, 69; ***d-o*** (*părere*) – 295, 47;

d-o – 193, 103 (de două ori);

p-a *ta* – 72, 18; *p-al* – 76, 57; ***p-a****ști oameni* – 295, 41; ***p-u****n* – 103, 54, 63;

ș-al *vostru* – 295, 58; ***ș-a****lt an* – 85, 11.

Cum spuneam, în multe cazuri nu pot fi invocate rațiunile metrice, căci vocalele neaccentuate eliminate nu ar fi afectat, în pronunție, numărul de silabe din respectivele combinații:

[*de-al meu*] [*pe-a ta*] [*și-alt an*]

De altfel, acolo unde are nevoie de o silabă în plus, poetul scrie: ***pe al*** *său* – 260, 36. Este adevărat că acest lucru se întâmplă abia în 1859, când scria poezia *Unirea principatelor*.

b) În aceeași categorie a reducerilor fonetice intră monoftongările din formațiunile adverbiale, pronominale etc. compuse, la origine, din diverse elemente (prepoziții, pronume, numerale, substantive etc.). Sunt reduceri de tip *sincopă*, căci, deseori, provoacă dispariția unei silabe întregi (*vre-o-dată* > *vreo-dată* > *vro-dată*):

- *d****a****supra* – 78, 9; *d****o****potrivă* – 68, 24; *totd****a****una* – 94, 43; 247, 13

- *o****rc****e* – 91, 43; 98, 58; 101, 15; 110, 28; *o****rc****ât* – 110, 43; *o****rc****um* – 68, 35: *or****u****nde* – 100, 22

- *vr****o****dată* – 107, 33; 254, 36; *vr****u****n* – 69, 53, dar *vr****eo****dată* (cerut de metrică) – 254, 39.

Nici aceste forme nu ar fi impietat asupra piciorului metric, căci *vreodată* poate fi pronunțat în două silabe.

Scriitorul este conștient că aceste forme fac parte din obișnuințele sale comunicative muntenești, arhaic-locale, căci atunci când realmente are nevoie de o silabă în plus folosește foarte potrivit forma deja aflată în circulație în vorbirea îngrijită, cu trei silabe, la G. sg., de pildă:

*vr****eu****nui* (*gâde*) – 292, 26, citit: *vre-u-nui*.

cf. și *or****iu****nde* – 268, 26 (*Cântecul soldatului*, datat de autor „1853, 18 septembrie”).

Și *totd****ea****una* fusese scris așa în edițiile din 1838, 1842 și 1847. Abia în 1863, la bătrânețe, poetului i se pare că era mai literar *totd****a****una*.

2.2.9. Deschiderea vocalelor finale (*ă* la *a* și *î* la *i*) este un fenomen frecvent întâlnit în numite cuvinte. Poetul scrie peste tot *daca* a și *întii* – forme mai apropiate de sursele etimologice, forme cu care a venit de acasă, din Târgoviște:

*dac****a*** – 66, 9, 10, 13; 68, 27; 87, 56; 91, 62; 107, 34; 110, 21 *et passim*;

*înt****ii*** 7– 4, 5.

Practic, Grigore Alexandrescu, pronunța uzual *daca* și a scris ca atare toată viața. Uneori, însă, întâlnim și dubletul *dacă*, fixat ulterior în româna literară standard. Este vorba despre intervenții probabile ale editorilor și, în volumul din 1863, a scriitorului însuși, dar nu suficient de consecvent nici acolo:

dacă – 87, 59 – deci, doar la trei versuri mai jos de *daca* de la 87, 56; 88, 70; ambele apar în ediția din 1842 D, culmea – prin intervenția moldovenilor care pronunțau ei înșiși *daca*!

În edițiile din 1847 și 1863 se revine la *daca* chiar și în aceste locuri.

• Cuvântul *mânăstire* a constituit o problemă pentru editorii moderni. În edițiile antume, cu excepția celei din 1863, apare ca singură formă *mănăstire*, cu asimilarea

vocalică regresivă la distanță, ca ultima etapă dintr-un proces mai lung de adaptare fono-morfologică a grecescului *monastérion*, pătruns în română prin intermediul sl. *monastyrĭ.* În corespondența sa, Gr. Alexandrescu scrie *mânăstire*, iar în ediția din 1863 alternează forme marcate de grafia etimologizantă: *mănăstire, monastire, monăstire*. În ediția academică utilizată de noi, apare forma curentă din 1847: *mănăstire*[6].

2.2.10. Vocalele palatale au parte de tratamente diferite în textele lui Gr. Alexandrescu.

a) Se păstrează diftongul *ĕa*, ca urmare a faptului că vocalele palatale nu trec în seria centrală după consoanele *s, z, ș, ț, r*[7], așa cum se întâmplă în alte (sub)dialecte românești.

*găs**ea**scă* – 253, 18; *s**ea**ra* – 193, 98; 291, 8.

dar și: *aș**a**ză* – 162, 21; *aș**ă**z**a**ră* – 79, 29; *cerș**a**u* – 291, 13; *greș**a**lă* – 193, 84, 95; 253, 15; 270, 21; *ieș**a*** – 90, 22; *s**a**mă* – 477, 14.

b) *i* închis funcționează ca marcă a pluralului, mai ales la substantive și la întreg sistemul nominal, în general, dar și la persoana a II-a verbelor:

*bărbaț**i*** – 84, 57; *bucăț**i*** -76, 55; *preoț**i*** – 78, 26; *ascultaț**i*** – 71, 13; *gândiț**i** și căutaț**i**,...profitaț**i*** – 273, 69-70; *sângeraț**i*** – 73, 54; *disprețuiț**i*** – 79, 27; *veniseș**i*** – 80, 42

c) Rar, după consoanele *ș* și *j* pot apărea vocale palatale:

o rază piezișe – 421, 17

N.B.: Se întâmplă și fenomenul invers, de deschidere a vocalelor acolo unde limba literară avea să valideze o vocală din seria celor închise posterioare.

***o* pentru *u*:**

*adă**o**ga*/*adă**o**gat* – 66, 23; *ada**o**gă* – 412, 7; *c**o**prinde*/*c**o**prins* – 76, 44; 83, 40; 98, 50; 162, 27; 186, 32; 247, 12 *sqq*.; *c**o**prins*/*c**o**prinși* – 201, 32; *c**o**raj* – 84, 44.

***e* pentru *i*:**

i se deschide la *e* în formațiunile moștenite din latinește cu *-aticus, -a, -um*, precum *lunaticus*, foarte probabil prin intermedieri romanici, dar și la cuvinte de origine slavă etc., dacă este vorba despre substantive sau adjective construite cu același *-atic, -atec* cf. fr. *lunatique*, dar și vsl. *lunatikŭ*:

*groazn**e**c* – 73, 53; *faln**e**c* – 137, 16; *fanat**e**că* – 291, 11; *întuner**e**c* – 73, 58; 294, 28, 33; *sălbat**e**c* – 80, 43; 99, 1; 110, 40; 421, 22, dar și *sălbat**i**c* – 291, 11; *stânc**e**le* – 421, 20.

Și astăzi, târgoviștenii mai în vârstă spun *elastec*. La Gr. Alexandrescu apare până și *Târgov**e**ște* – 69, 59!

***e* pentru *ă*:**

Uneori, este de remarcat tiparul etimologic (recent) în asemenea deschideri vocalice:

*năd**e**jduit* – 88, 74, de la *nădejde*, desigur.

[6] Cf. Fischer, „Nota editorului”, in Gr. Alexandrescu, *Opere*. I, 1957, 58.

[7] În alte subdialecte și chiar în graiurile oltenești de nord și sud, *ea* se monoftonghează la *a*: *sară, să găsască* etc.

2.2.11. Vocalele finale asilabice datorate pronunției consoanelor finale dure, explozive, apar destul de rar în textele lui Gr. Alexandrescu:

a) *ŭ* final asilabic: [*om**ŭ***][8]

În schimb, apare un *ŭ* semivocalic pentru evitarea hiatului[9]:

*d**u**ouă* – 75, 30; *n**u**ouă* (adj.) – 70, 70; 80, 46; *n**u**ou* (adj.) – 87, 45; *n**u**oi* (adj. pl.) – 76, 71.

b) *ĭ* final, grafiat ca atare în ediţiile cu slove chirilice, în cuvintele care aveau un *ĭ* semivocalic (tonic sau aton) după consoanele dure (*t, d, ş, j*):

grajd > *grajd**ĭ*** – 273, 78; *coragiu* > *coragĭ*

În ediția academică din 1957 acel *ĭ* aton este îndepărtat tacit, căci s-a dovedit că poetul nu-l pronunța (chiar dacă în textele cu alfabet de tranziție fusese scris *pociu*):

*eu po**ci*** – 66, 18; 235, 5.

2.2.12. Diftongul *îi*, creat prin anticipare, cu explicații diferite de la un cuvânt la altul[10], tipic subdialectului muntean, este atestat la Gr. Alexandrescu, nu fără unele variații libere cu formele nediftongate:

*c**âi**ne* – 161, 1, 10,17, 40; 202, 1, 10, 39, 45, 57; *m**âi**ne* – 85, 8; *poim**âi**ne* – 85, 5.

Este vorba despre cunoscuta anticipare a palatalei la formele de plural, după care se formează, prin legea analogiei, formele de singular: *câni* > *câini* > *câine*.

Acestea sunt particularități fonetice validate ulterior de româna literară standard.

2.2.13. Sunt rare (și neașteptate, din punctul nostru de vedere) diftongările prin anticipare pentru alte vocale sub accent, impuse în principiu de caracterul palatal al consoanei *k,* situată după respectivele vocale, *o* > *oi*; *e* > *ei*. De altfel, forma utilizată în tinerețe a fost corectată începând din 1842:

***oi**chiul* (*Meditație*, v. 13 – 1838, dar ***o**chiul* – 1842, 1847, 1863);

*v**ei**che* (*Epistolă D.I.V.*, v. 33 – 1838, dar *v**e**che* – 1842, 1847, 1863)[11].

Ambele sunt considerate, ca și anticiparea palatalei exemplificată mai sus, „accidente fonetice”, cf. *Compendiu* 1975, 172.

2.2.14. Diftongarea lui *e* accentuat, după consoanele labiale, în *ĭe* (lat. *pectus* > rom. *pept* > *piept*) devenise uzuală în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și acest lucru se vede și în corespondența particulară a lui Grigore Alexandrescu cu Ion Ghica. Totuși, în ediţiile antume ale poetului apar uneori formele cu *e* simplu. Ediția academică din 1957 restabilește formele cu *ie*, inclusiv la formele verbale de la *pier*, accentuate pe *ie*, precum și la timpurile cu accent pe „sufix” (cum zice I. Fischer, 1957, 57), adică pe desinență: *pierde, pierdui, pierdut*:

*p**e**rdusem* – 90, 19 (1847, 1863)

[8] A se vedea explicațiile editorului la Gr. Alexandrescu, *Opere. I*, 1957, 57, cu privire la *ĭ* și *ŭ* asilabice.

[9] Cf. *Compendiu*, 155, Secțiunea 1.3.2.1.2.5., care consideră fenomenul din graiurile muntene drept o inovație, importată din zona muntoasă a Transilvaniei.

[10] Cf. *Dialectologie română*, 164, n. 1.

[11] Exemplele au fost selectate de I. Fischer, în 1957, „Nota editorului”, p. 49, și reluate de P. Lăzărescu, , „Grigore Alexandrescu”, in Al. Rosetti și Boris Cazacu 1969.

*p**e**rde* – 261, 44; *p**e**rdută* – 89, 3 (scrise de editorul din 1957 *p**ie**rde*, *p**ie**rdută*), deși în 1847 și 1863 era cu *e* simplu, considerându-se că „rectificarea" autorului din 1863 (*p**e**rde* etc.) este lipsită de relevanță).

*p**ie**ptu (-ți) tânăr* – 99, 4; 103, 47; 105, 30; *se-mp**ie**trește* – 87, 61.

În manuscrise găsim formule cu *e* nediftongat, dar în edițiile din 1842, 1847, 1863 apare *ie*.

În unele situații, Gr. Alexandrescu rămâne constant în scriere cu *e* nediftongat prin anticipare, așa încât ediția modernă îl redă ca atare:

*p**e**rit* – 68, 30, cf. și *p**e**ri*, *nep**e**ritor*;

*p**e**pt* – 97, 99, 4; *f**ie**r* – 89, 2, scris *f**e**r* în 1847 și 1863.

3. Consonantismul

3.1. Se păstrează africatele prepalatale *č* și *ğ*; elementul ocluziv al africatelor (*č* și *ğ* < lat. *c*, *g* + *e*, *i*):

ce**rul* – 250, 22; ***ce**tate* – 68, 17, 35; *săra**ci – 79, 27; *sân**ge**rați* – 73, 54; *sân**ge**le* – 79, 24.

Este proba caracterului conservator al subdialectului muntenesc (*c* + *e*, *i* > *č*; *g* + *e*, *i* > *ğ*), dar și baza formelor fixate ulterior în dacoromâna literară standard.

3.2. Se păstrează, de asemenea, *z* și *j*, apărute în secolul al XVI lea, din arhaicele *dz* și *dž*:

***z**ice* – 279, 5, 8; ***j**ună* – 274, 1; ***j**unețe* – 275, 5

Și această trăsătură muntenească a fost preluată în româna literară standard.

3.3. Palatalizarea labialelor (mai precis, a bilabialelor *p*, *b*, *m*, a labiodentalelor *f*, *v* și a sonantei nazale bilabiale *m*) nu este atestată, în principiu, la Grigore Alexandrescu, ceea ce constituie încă probă a caracterului fondator al subgraiului muntean pentru româna literară de mai târziu.

Totuși, găsim câteva exemple de situații total neașteptate neașteptată în Muntenia în care *f* și *v* sunt urmate de vocale prepalatale și de un *iot*:

***h**iară* – 89, 9; 91, 45; 421, 22; ***h**iare* (*Ursul și lupul*, v. 17 – 1838, dar ***f**iare* – 1842, 1847, 1863); dar și ***f**ier* – 89, 2; ***f**ierul* – 93, 24.

Autorul folosise, așadar, forma palatalizată în junețea sa, dar editorii moldoveni au operat corectura pe textul din 1842, deși abia în subdialectul lor fenomenul era și este încă foarte răspândit. Avem aici o dovadă în plus că Al. Donici și M. Kogălniceanu au simțit bine mersul spre modernizare și unificare a limbii române.

3.4. Fricativa laringală *h* – dificilă în rostirea din orice limbă și orice grai – se pronunță mai slab, cum se știe, în Muntenia, mai ales atunci când se află în poziția inițială sau intervocalică. În consecință, pot să apară două tipuri de „accidente fonetice", ambele ilustrate de textele lui Gr. Alexandrescu.

a) dispariția acestei consoane din pronunție, redată ca atare în scris:

uiet – 421, 21; cu procese mai complicate pentru *maomedani* – 83, 38 *omiopatic* – 292, 17, lexeme neologice, de fapt!);

b) metateza lui *h*: ***arăh**ni* – 398, 3, pentru *a hrăni*;

c) apariția unor forme hipercorecte: [***ha**ripă*]

d) uneori, absența lui *h* din scris redă pronunțarea franceză a respectivelor cuvinte:

***O**ras* – 167, 1, ed. 1842, redat de editorul din 1957 ***Ho**race*.

3.5. Alternanța *s*/*z* ținea de pronunția reală a scriitorului, dar și de rarele reacții la mòdele ortografice ale vremii. Gr. Alexandrescu și-a scris primele texte și corespondența din tot parcursul vieții cu *z*, acolo unde acesta se impunea, adică în poziție intervocalică sau urmat de consoane sonore etc. Uneori, însă, a folosit în variație liberă cele două dentale constructive (fricative), deși nu se arătase prea afectat de diversele propuneri ortografice ale vremii, cum spuneam mai sus. Întâlnim, așadar:

***az**il* – 75, 33; *poe**z**ie* – 411, 18,

dar *cen**s**ură*[12] – 412, 12;

*i**s**mă,* („stafie/-i”), dar și *ie**s**me* – 69, 52 și *i**z**mă*/*ia**z**mă* – 291, 7;

*a**s**vârli*, ***s**vâcni*, adică *s* înainte de *v*, chiar dacă este sonor;

O excepție la excepție este cuvântul *i**s**vor* – scris ca atare în 1832, 1838, dar cu *z* sau *s* în 1847 și 1863; etimologic, este explicabilă forma *i**z**vor*.

În asemenea contexte, dar și în altele, a intervenit nu atât vreo propunere ortografică a contemporanilor, cât deprinderile dobândite de scriitor prin studiile sale – urmate aproape integral în greacă și franceză. Așa se explică forma *entu**s**iasm* – preluat, probabil, direct din neogreacă (I.F., 57);

3.6. Și alternanța *s*/*x* ține de o oarecare influență a propunerilor de „sisteme” ortografice ale vremii, cf. *Ale**x**andrescul* (1838), *Ale**cs**andrescu* (1842), *Ale**x**andrescu* (1863), dar: *Ale**s**andrescul* (1847).

3.7. Grigore Alexandrescu redă pronunția locală *st/st* pentru singular/plural la cuvintele românești care în mod normal au înc eput să prezinte, foarte devreme în istoria limbii române, alternanța *s*/*ș* din grupurile consonantice *st/șt*, în flexiunea substantivelor, adjectivelor și pronumelor posesive:

*alba**st**ru*/*alba**st**ri* -156, 3; *fo**st**ilor* – 120, 14; *o**st**ire* – 307, 15; *mini**st**ri* – 179, 96; C. 313; *no**st**ri* – 175, 59; 196, 27; *vo**st**ri* – 123, 18; 261, 43.

Unele dintre aceste forme, mai ales la pronumele-adjective posesive, au fost corectate în ediția din 1863 (iar altele, ca *foștilor* sau *voștri*, apăreau cu *ș* în ediția din 1838).

Uneori, în texte apare *s* pentru *ș* chiar și acolo unde nu este justificat etimologic: *înstiințează*. Editorii moderni au operat tacit corectura (cf. *știință*), căci Alexandrescu scrie, în altă parte, *prin **șt**iințe*, cu *ș*.

3.8. Și la consonantism se manifestă cazuri de modificări fonetice condiționate.

a) Reducții rezultate din disimilarea totală a unor sunete, tipică vorbirii vernaculare și/sau arhaice:

[12] În acest din urmă caz, poate fi vorba despre deprinderile de pronunțare în conformitate cu modelul francez al cuvântului, recent introdus în română, cf. și *orizonul* – 137, 2 ș.a.; la fel se întâmplă cu unele grecisme recent preluate de româna îngrijită, cf. *mártiri* – 79, 24, după gr. *mártyroi*; *crístal* - 140, 28, după gr. *krístalos*; *melanholică* – 421, 20 ș.a. A se vedea notele editorului din 1957 și ale cercetătorului P. Lăzărescu, , „Grigore Alexandrescu”, in Al. Rosetti și Boris Cazacu 1969.

*as**f**el* – 233, 27; 253, 8; *pu**sn**ic* – 75, 24.

b) Forme intermediare între etimonul vechi și varianta ce va fi validată de limba literară uzuală pot apărea, de asemenea, în diferite faze de evoluție, ca mostre de acțiune a asimilării, disimilării, sincopării etc.:

– Disimilare consonantică *n* > *r*: *amer**i**nțând* – 82, 18; *amer**i**nțați* – 288, 36; *rândur**i**că* – 226, 32.

– Disimilare consonantică *r* > *l*: *tutu**l**or* – 371, 5.

– Asimilare consonantică regresivă totală în contact: *ammira* – 74, 4 (cf. lat. *admirare* > rom. *admira*, dar it. *ammirare*[13].

3.9. Alte forme care țin de pronunția/scrierea marcată de contextul muntenesc-popular al limbii române, în manifestările ei beletristice.

a) Variante arhaice-populare

• *pr**ii**mii* / *priimirea* (cf. sl. *prijmiat* ✗ – 66, 21; 72, 26, 29; 79, 23; 92, 9; 109, 4 ș.a.

• *su**bt*** – 77, 74; 79, 37; 82, 10; 88, 43; 101, 13; 259, 3 ș.a.

• *ve**ci**nic*/*ve**ci**nicie* – 83, 33; 85, 14; 90, 30; 100, 30; 104, 4 ș.a.; Gr. Alexandrescu scrisese *veșnic* etc., dar editorii din 1842 l-au corectat în *ve**ci**nic*, forma rămânând așa și ulterior, în textele publicate.

• ***f**iitor* („care va fi") – 259, 2, dar și ***v**iitor* – 85, 4

• *bas**n**e* – 86, 39

• *mart**u**r* (cf. gr. *martyros*) – 72, 17; 93, 16; 110, 20 ș.a.

b) Variante populare

• *dup**ĕ*** (< lat. *de post*) – 68, 34; 103, 61, 72 ș.a., dar: *dup**ă*** în edițiile 1847 (87, 61) și 1863. Cf. și *dupa* – 259, 5

• ***ș**tejari* – 74, 15

• *s**ch**inteie* – 83, 19.

c) Unele particularități fonetice au impact asupra morfologiei[14], cum se vede în formele arhaice și populare ale diferitelor grupuri de verbe:

(*eu*) *văz* – 74, 3

*să pu**i*** – 92, 14 ș.a.m.d.

Concluzii

Fonetica limbii utilizate de Grigore Alexandrescu în scrierile lui literare este profund îndatorată vorbirii uzuale din zona Târgoviște-București din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă formele vizibil moderne, neologice sau deja stabilite ca supradialectale în limba română a epocii.

Totuși, elementele de grai nord-muntenesc reprezintă în opera definitivă a lui Grigore Alexandrescu un procent mult mai mic decât formele care au fost validate definitiv de româna literară, iar unele dintre ele au intrat și în arsenalul poetic, expresiv, al stilului funcțional beletristic.

Pentru această valoroasă contribuție, poetul și prozatorul Grigore Alexandrescu a trebuit să lupte cu propriile deprinderi lingvistice înnăscute, locale, pe de o parte,

[13] Forma respectivă este explicată de Lăzărescu 1969, 98, și ca posibilă influență italiană. Acolo s-a produs asimilarea, de fapt.

[14] Cf. Bârlea 1998, 100-106.

și cu diversele tendințe contemporane de înnoire a limbii (etimologism latinizant, italienism, purism etc.), pe de altă parte. Variantele fono-morfologice pe care le atestă succesiunea celor cinci ediții apărute în timpul vieții sale ilustrează acest proces creator de stabilire a unor forme viabile pentru stabilirea normelor moderne ale limbii române literare.

Bibliografie

1. Surse

Alexandrescu, Grigore, *Opere. I. Poezii*. Ediție critică, note, variante și bibliografie de I. Fischer. Studiu introductiv de Silvian Iosifescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.

Alexandrescu, Grigore, *Poezii. Proză*. Text stabilit și note de I. Fischer. Antologie și repere istorico-literare de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1983.

Lovinescu, Eugen, *Grigore Alexandrescu, viața și opera lui și corespondența cu Ion Ghica*. Ediția a III-a, București: Editura Literară a Casei Școalelor, 1928.

2. Referințe

Bârlea 1998 = Bârlea, Petre Gheorghe, *Grigore Alexandrescu – un clasic printre romantici. Eseu despre antinomiile liricii filosofico-socia*le, Târgoviște, Editura Stolnicul Cantacuzino.

Bârlea 2023 = Bârlea, Petre Gheorghe, *Pe urmele lui Grigore Alexandrescu*. Ediția a II-a, revizuită. Ediție îngrijită, studiu introductiv, notă asupra ediției și note de M.V. Constantin, București, Editura Universitară.

Caragiu Marioțeanu 1975 = Caragiu Marioțeanu, Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană),* București, Editura Științifică și Pedagogică.

Ionescu-Ruxăndoiu 1977 = Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, „Subgraiul muntenesc", in Caragiu Marioțeanu, Matilda; Giosu, Ștefan; Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana; Todoran, Romulus, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 162-170.

Fischer-Vasiliu 1969 = Fischer, I. et Vasiliu, Laura, « Un phénomène de l'histoire du roumain littéraire du XIXe siècle: la réduction de l'emploi de l'infinitif », in *Mélanges de philologie offert à Alf Lombard*, Lund, C-W.K Gleerup, 424-426.

Lăzărescu 1969 = Lăzărescu, Paul, „Grigore Alexandrescu", in Al. Rosetti și Boris Cazacu, 78-104.

Mărgărit 2009 = Mărgărit, Iulia, *Vocabularul graiurilor muntenește actuale*, București, Editura Academiei.

Rosetti 1978 = Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Rosetti-Cazacu 1969 = Rosetti, Al. și Cazacu, Boris (red. resp.), *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea. 2. Contribuții la studiul limbii și stilurilor scriitorilor*, București, Editura pentru Literatură.

Silviu-Ioan Bejinariu[1,2], Florin Iftene[1,2], Manuela Nevaci[1], Nicolae Saramandu[1]
[1] Iorgu Iordan – Al. Rosetti Institute of Linguistics of the Romanian Academy
[2] Institute of Computer Science, Romanian Academy Iasi Branch

Information technology-based research tools for dialectology

Abstract

In the last decades, information systems began to be used in most fields as a research tool, but at the same time they led to the development of new interdisciplinary research. This paper describes the latest version of the ALDRoMaps application, used for the publication of the Linguistic Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube. It is a complex application, based on the concept of the Geographical Information System, which allows the collection and storage of dialectal data, the automatic generation and editing of pages containing analytical and synthetic maps as well as pages with unmapped material. Also, an add-in for Microsoft Word is briefly presented that allows the editing of dialect texts using the phonetic transcription specific to the Romanian language.
Keywords: Linguistic atlas; Phonetic transcriptions; Fonts; Geographic Information System.

Résumé

Au cours des dernières décennies, les systèmes informatiques ont commencé à être utilisés dans la plupart des domaines comme outils de recherche, mais ils ont en même temps conduit au développement de nouvelles recherches interdisciplinaires. Cet article décrit la dernière version de l'application ALDRoMaps, utilisée pour la publication de l'Atlas linguistique des dialectes roumains du nord et du sud du Danube. Il s'agit d'une application complexe, basée sur le concept du Système d'Information Géographique, qui permet la collecte et le stockage de données dialectales, la génération et l'édition automatiques de pages contenant des cartes analytiques et synthétiques ainsi que des pages contenant du matériel non cartographié. De plus, un module complémentaire pour Microsoft Word est brièvement présenté qui permet l'édition de textes en dialectes en utilisant la transcription phonétique spécifique à la langue roumaine.
Mots-clés: Atlas linguistique ; Transcriptions phonétiques ; Polices de caractères ; Système d'Information Géographique.

Introduction

Information technology is used today in all scientific fields, including humanities. In linguistics, computer systems are used as research tools but also for the development of new instruments useful for society. Natural Language Processing domain is related to the human language (written or spoken) understanding and includes: automatic translation, optical character recognition, text summarization and information retrieval, speech analysis and synthesis, creation od corpuses and electronic dictionaries (Isayeva, 2020). As far as dialectology is concerned, computer systems have already been in use for several decades. Thus, in (Wood, 1969), the author outlines the main procedures used in the automatic analysis of the regional American English outside of literary contexts.

In Romania, these approaches based on the use of the computer were initiated more than 25 years ago, being mainly related to the publishing of linguistic atlases (Bejinariu *et al.* 2016, 2020, 2021, 2023a, 2023b; Embleton *et al.* 2013; Uritescu, 2018). There are also some approaches related to statistical analyses, dialectometric studies (Embleton *et al.* 2013), dialectal text editors (Bejinariu *et al.* 2022) as well as the creation of multimedia versions of the atlases (Olariu *et al.* 2016).

Most linguistic atlases published after 2000 were prepared using specialized software applications. Within the collaboration between three institutes of the Romanian Academy: Institute of Computer Science, "Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics and "A. Philippide" Institute of Romanian Philology were developed the software applications used for the publication of: the New Romanian Linguistic Atlas by Regions – Moldavia and Bukovina (NALR-MB) vols. III, IV and V; the Romanian Linguistic Atlas by Regions – Muntenia and Dobrogea (ALRR-MD) vol. VI; the Linguistic Atlas of the Aromanian Dialect (ALAR) vol. II and Atlas Linguarum Europae (ALE) vol I, fasc IX. The preparation of the Romanian Linguistic Atlas by Regions. Synthesis (*ALRR.Synthesis*) vol. IV and the Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube (RoDIAL) is also in progress. Another software application was developed by "Sextil Pușcariu" Institute of Linguistics and Literary History and York University for the publication of two volumes of ALRR – Crisana. The main advantage of computer technologies usage is the digitization of the dialectal material making it available for other automatic dialectological researches.

The research presented in this paper is focused on the *ALDRoMaps* application used for the publication of the Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube (Nevaci 2021; 2023). The main problems encountered and how they were solved are briefly described: fonts for the phonetic transcription specific to the Romanian language, data collection procedures, tools for the creation of analytical and synthetic maps and socio-texts editing.

Structure of the *ALDRoMaps* information system

The *ALDRoMaps* is actually the third generation of the information systems used for the preparation of the last three volumes of NALR-MB published in 2007, 2014 and 2022 and the second volume of ALAR in 2020. Compared to its initial version,

ALDRoMaps evolved by using the new technologies available, including the redesign based on the use of the Geographic Information System (GIS) concept.

The structure of the *ALDRoMaps* information system is shown in Figure 1. It uses two databases: the geographic database (GDB) and the linguistic database (LDB). GDB is prepared using QGIS, a free open-source Geographic Information System (GIS) package and it contains the vector description of the map template (organized in layers) and the drawing layout. LDB has an XML-style file structure and is used to store information about: title words (the words for which the dialectal variation is studied), survey points (the localities where dialect surveys took place); answers (the phonetic transcripts of the answers obtained during surveys) and groups (lists of points for which the answers contain similar phonetic features). In contrast to the previous versions, in which LDB was stored in a binary file, the XML structure allows direct editing in case of data corruption. However, the phonetic transcription of the answers has a complex structure that contains information about fonts, phonetic phenomena and symbols positioning, thus its binary representation is converted to strings in order to be stored in XML tags.

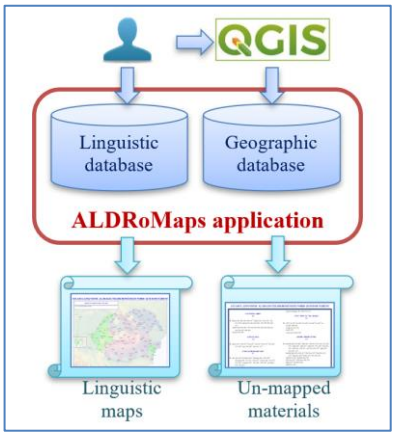

Figure 1. Structure of the *ALDRoMaps* information system

The *ALDRoMaps* interface allows the user to edit the content of LDB and automatically generate and edit the linguistic maps and un-mapped materials. After the linguistic map has been generated and possibly edited, all changes in LDB are automatically transferred in the map.

Fonts for the Romanian specific phonetic transcripts

Phonetic transcription is used as a representation of sounds and phenomena which indicate the ways in which speech sounds are produced and perceived. This includes the pronunciation of vowels and consonants, the rhythm of speech, the stress and intonation patterns. The International Phonetic Alphabet (IPA) system that contains 107 phonetic symbols and 52 diacritics is not enough to represent pronunciation peculiarities. Thus, for the Romanian language, the dialectologists have defined a more complex set of symbols that contains 19 basic vowels (Table I) and 52 consonants (Table II).

In addition, each vowel has three accented variants, e.g. a – à á ǻ, thus, the number of basic symbols used in the phonetic transcription is $19 \times 4 + 52 = 128$ which is doubled if we consider the capital versions. The basic symbols set includes also ten symbols from the Greek alphabet, other than those in the list of consonants. The phonetic phenomena shown in Tables III and IV can be applied simultaneously to the basic symbols but no more than one from each group. Not all the combinations are possible from the phonetic point of view but in the editing process the user has the possibility to create any combination. Also, each phonetic phenomenon has a specific position related to the basic symbol. The order of their application is well established, with the notice that for vowels, the accents are placed always in the top-most position. For this reason, the implemented applications treat accents in the same way as phonetic phenomena. A simple calculus reveals that the number of possible combinations of symbols and phonetic phenomena is about 115.000.

Because it is practically impossible to manually create fonts with glyphs for all combinations of symbols and phonetic phenomena, the solution of real-time image generation for the symbols necessary for phonetic writing was initially adopted. Consequently, when displayed on the screen or printed, the images of the phonetic symbols are used. Each time the drawing starts or the font size changes, information about the basic symbols is computed and collected: image size, hot-point position and image bytes. Then, when a symbol must be drawn the graphic synthesizer generates its image from the components images and finally it is placed in the proper position on the output device. This method was applied for publishing NALR-MB vols. III, IV, V, ALAR vol. II and it is still used in *ALDRoMaps*. The image synthesis method can be used only in dedicated applications and the dialectal texts cannot be viewed or edited in classical text editors. This shortcoming was solved in the next version of the system.

Table I. Basic vowels

Basic	Diacritics						
a	ä	ă	â	å		ȧ	
e	ë	ĕ					
i			î		î		ı
o	ö	ŏ					
u	ü		û				

Table II. Basic consonants

b c ć ê ĉ ĉ̀ č d ḍ đ δ f g ĝ ğ ǧ̀ ǧ̂ ɣ h ħ ḥ χ j k l ł
m ṃ n ṇ ŋ ṇ p q r ṙ ɾ ρ s ŝ ś ş t ţ θ v w x y z ź ẑ

Table III. Phonetic phenomena applied to vowels

Groups	Phenomena	Samples
Duration	Short	ā̀ ā̀ ā́ ā̋
	Half-long	ā̀ ā̀ ā́ ā̋
	Long	ā ā̀ ā́ ā̋
Nasality	Half-nasalized	ā̀ ā̀ ā́ ā̋
	Nasalized	ā̃ ā̀ ā́ ā̋
Global occlusion	Coup de glotte	ʾa ʾà ʾá ʾā̋
Aperture	Closed	ạ ạ̀ ạ́ ạ̋
	Half-opened	ạ̣ ạ̀ ạ́ ạ̋
	Opened	ạ̣ ạ̀ ạ́ ạ̋
	Extra-opened	ạ̣ ạ̀ ạ́ ạ̋
Aphonization	Half-silenced	ạ̣ ạ̀ ạ́ ạ̋
	Silenced	ạ̣ ạ̀ ạ́ ạ̋
Semi-vowel	Semi-vowel	ạ̯ ạ̀ ạ́ ạ̋

Table IV. Phonetic phenomena applied to consonants

Groups	Phenomena	Samples
Duration	Half-long	b̄
	Long	b̄
Palatalization	Half-palatalized	bʼ
	Palatalized	bʼ
	Extra palatalized	bʼ
Explosion	Explosion	bʿ
Syllabic character	Syllabic character	b̥
Aphonization	Half-silenced	b̥
	Silenced	b̥

In the new approach, by using the UTF-32 (32-bit Unicode Transformation Format) encoding, all the glyphs are automatically generated as TrueType fonts. Taking into account the variability of the height of the symbols due to the number of phenomena applied but also to ensure a simple conversion between the list of phenomena and the code of the corresponding symbol, the solution of creating seven

different fonts (one for each number of applied phenomena) was adopted. The seven fonts are automatically generated using an application written in Python that uses internal functions of *FontForge* font editor for glyphs manipulation. In fact, the glyphs of the basic symbol, phenomena and accents are combined taking into account their positioning mode and order of application to create the new glyph with the code calculated using a mathematical formula. These fonts are currently available only for dialectal texts editing using the add-in for Microsoft Word editor described in the next sections.

Another peculiarity of phonetic writing in Romanian is the special positioning of some symbols. Sometimes the symbols are raised by approximately one third of the text line height to show the aphonization of the sound, or superimposed to show that the sound is intermediate between two different sounds (Bejinariu *et al.* 2023a, 2023b).

Linguistic and geographic databases preparation

The linguistic database (LDB) is stored in an XML-type file with two main components: the list of survey points and the title word list. The *ALDRoMaps* application provides a user-friendly interface that allows the user to consult and / or edit the dialectal information. For each survey point the following information is associated: the point code, name, county, region, country and dialect used in that location. Also, some general information about the interviewee can be specified using the same interface: age, gender, ethnicity, education level and occupation. For each title word, the following information is stored: the word itself, the question number, the question for which the word is an answer, associated notes and optionally an image that is shown on the linguistic map (Figure 2). The phonetic transcriptions associated with the word at each of the survey points are included in the associated description. To edit phonetic transcripts, the user initially inputs (Figure 3) the symbol associated with the base sound using the associated key or a combination of keys, and then the associated phenomena are selected using commands available on the toolbar (Figure 4). Also, the interface allows the automatic or manual definition of groupings of points according to criteria such as: the similarity of the answers, the use of certain forms or phonetic phenomena. These groupings allow the creation of synthetic maps and unmapped materials. For synthetic maps, the user can associate a drawing mode for each group of points: color and style of the outline, interior and associated symbol (Figure 5).

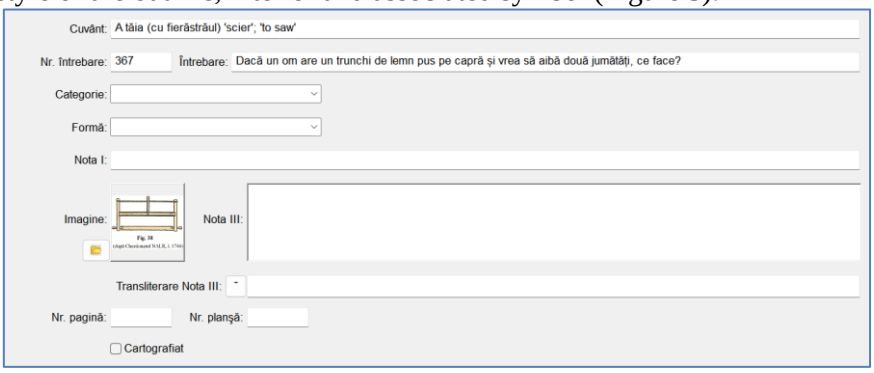

Figure 2. Interface for editing the information related to the title words

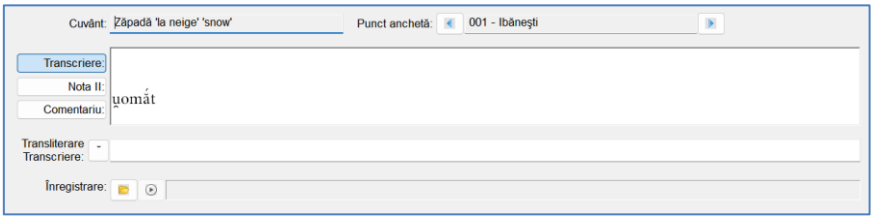

Figure 3. Interface for editing the phonetic transcriptions of the answers

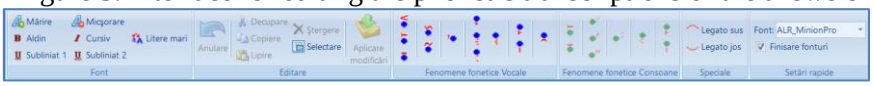

Figure 4. Commands for the phonetic transcriptions editing

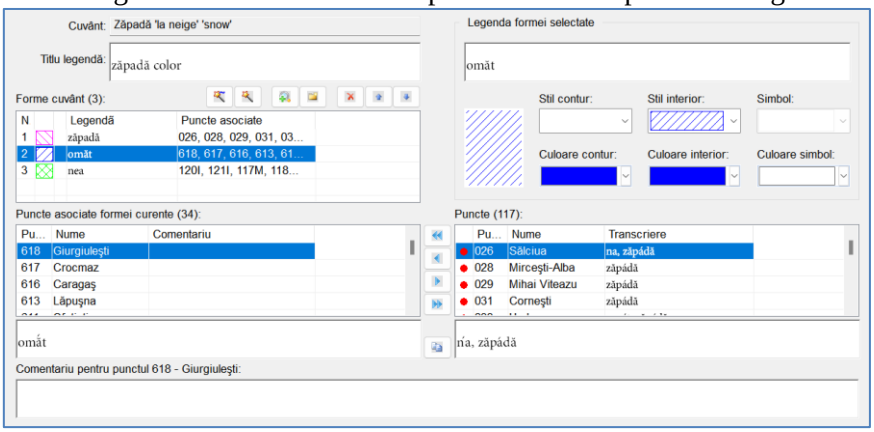

Figure 5. Interface used to define groups of survey points

The geographic database (GDB) is managed using QGIS, a free open-source package. Mainly, it describes the template of the maps including: borders, major rivers, major cities, relief, survey points as well as the default location of the phonetic transcriptions. The digital map is organized in layers using the shape file format. The layout is used for automatic map generation and then the user has the possibility to customize each map by moving, resizing or changing drawing mode for each or for all objects in a layer. GDB contains also the links to the records in LDB, e.g. for the elements in the phonetic transcriptions layer, the internal database contains the survey point code for which the phonetic transcription has to be drawn.

Automating the creation of analytical and synthetic maps

The *ALDRoMaps* application allows the generation of linguistic maps (Figure 6) for each title word in the dictionary as well as the map of the localities and the map of spoken languages distribution. By default, the analytical map is generated but the user has the possibility to choose through the interface if a synthetic map is also drawn, if it is overlapped on the analytical map (as in RoDIAL) or drawn in a separate area (as in NALR-MB). In this case, the grouping mode of the survey points has also to be selected.

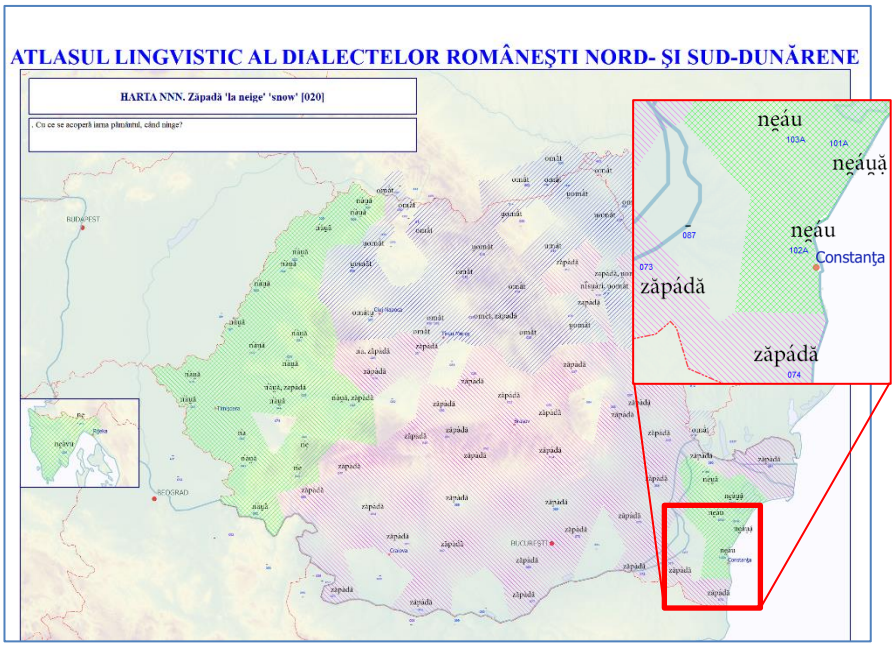

Figure 6. RoDIAL analytical map generated in *ALDRoMaps*

The synthetic map contains of hatched areas and/or graphical symbols used to highlight the areas where the responses from the surveys have common features. The synthetic map is drawn with transparency in case it is overlapped on the analytical map or in opaque mode if drawn in a separate area. The map can be saved for future editing operations: usually to correct partially overlapped transcriptions and to change the drawing mode of the objects on the map. In addition, the user has the possibility to insert new lines or polygons straight or curved, text objects, phonetic transcriptions and images. The generated and edited maps can be exported as images or directly printed.

Automating the creation of un-mapped materials

Another feature of *ALDRoMaps* application is the function to export indexes of title words, survey points and phonetic transcripts in Word document files, with the notice that all texts written phonetically are in fact images. Also, the drawings with un-mapped materials are exported as Word documents.

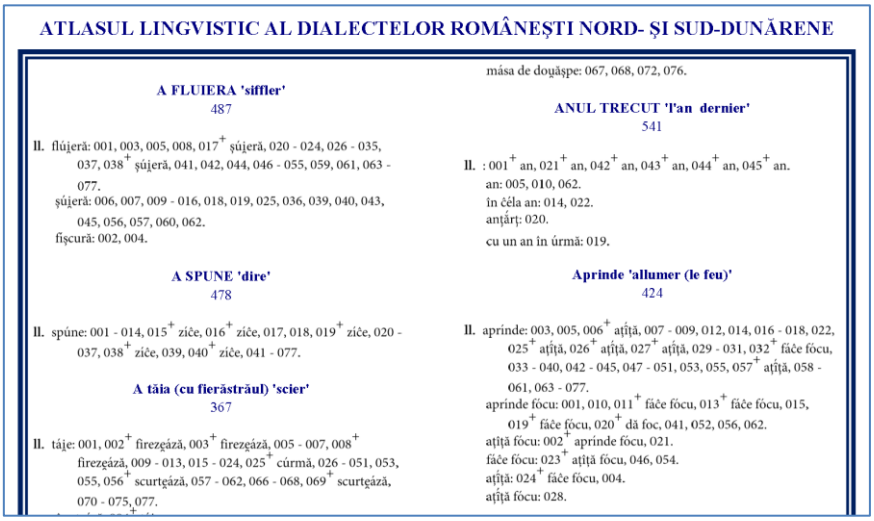

ATLASUL LINGVISTIC AL DIALECTELOR ROMÂNEȘTI NORD- ȘI SUD-DUNĂRENE

A FLUIERA 'siffler'
487

Il. flújeră: 001, 003, 005, 008, 017+ șújeră, 020 - 024, 026 - 035, 037, 038+ șújeră, 041, 042, 044, 046 - 055, 059, 061, 063 - 077.
șújeră: 006, 007, 009 - 016, 018, 019, 025, 036, 039, 040, 043, 045, 056, 057, 060, 062.
fișcură: 002, 004.

A SPUNE 'dire'
478

Il. spúne: 001 - 014, 015+ zíce, 016+ zíce, 017, 018, 019+ zíce, 020 - 037, 038+ zíce, 039, 040+ zíce, 041 - 077.

A tăia (cu fierăstrăul) 'scier'
367

Il. táje: 001, 002+ fîrezęázã, 003+ fîrezęázã, 005 - 007, 008+ fîrezęázã, 009 - 013, 015 - 024, 025+ cúrmă, 026 - 051, 053, 055, 056+ scurtęázã, 057 - 062, 066 - 068, 069+ scurtęázã, 070 - 075, 077.

masa de doųășpe: 067, 068, 072, 076.

ANUL TRECUT 'l'an dernier'
541

Il. : 001+ an, 021+ an, 042+ an, 043+ an, 044+ an, 045+ an.
an: 005, 010, 062.
în ćéla an: 014, 022.
anțárț: 020.
cu un an în úrmă: 019.

Aprinde 'allumer (le feu)'
424

Il. aprinde: 003, 005, 006+ aț́íță, 007 - 009, 012, 014, 016 - 018, 022, 025+ aț́íță, 026+ aț́íță, 027+ aț́íță, 029 - 031, 032+ fáće fócu, 033 - 040, 042 - 045, 047 - 051, 053, 055, 057+ aț́íță, 058 - 061, 063 - 077.
aprinde fócu: 001, 010, 011+ fáće fócu, 013+ fáće fócu, 015, 019+ fáće fócu, 020+ dă foc, 041, 052, 056, 062.
aț́íță fócu: 002+ aprinde fócu, 021.
fáće fócu: 023+ aț́íță fócu, 046, 054.
aț́íță: 024+ fáće fócu, 004.
aț́íță fócu: 028.

Figure 7. Unmapped materials generated as Word Document

In fact, the unmapped material is generated for each word separately, after which the user has the possibility to combine the resulted document files in the desired order, as in Figure 7. Since the transcripts are actually images and to avoid their scaling at the time of printing, the user has the possibility to choose the page size and the number of text columns when selecting the options for unmapped materials generation. Thus, documents and respectively images of the transcriptions are generated for high quality printing with a resolution of 300 dpi.

Dialect text editing

The transcriptions displayed on the maps are sequences made up of a few words, usually on a single line. To publish the volumes of socio-linguistic texts that contain the complete transcripts of the interviews within the surveys, a more elevate editor is required. For this purpose and also to eliminate the shortcoming related to editing phonetic transcription only with specialized applications, the *AlrWordAddIn* component that allows their editing directly in Microsoft Word was developed (Bejinariu *et al.* 2022). Its advantage is that it allows the usage of all editing functions of Word. *AlrWordAddIn* uses the TrueType fonts automatically generated as it was described in section 3 of the paper. In contrast to *ALDRoMaps*, where the symbol selection was done using shortcuts and key combinations, in *AlrWordAddIn* the user has to select the basic symbol from the Latin alphabet and then select the diacritic version from the list displayed on the ribbon bar (Figure 8). This list is automatically updated depending on the current selected character. To apply accents and phonetic phenomena, the interface is similar to that used in *ALDRoMaps*: the user has to select them using the buttons available on the ribbon bar. This order is not mandatory; that is, the diacritic variant can be changed after the accents and/or phenomena were applied. To use the special character positioning modes, the commands on the bar are also used.

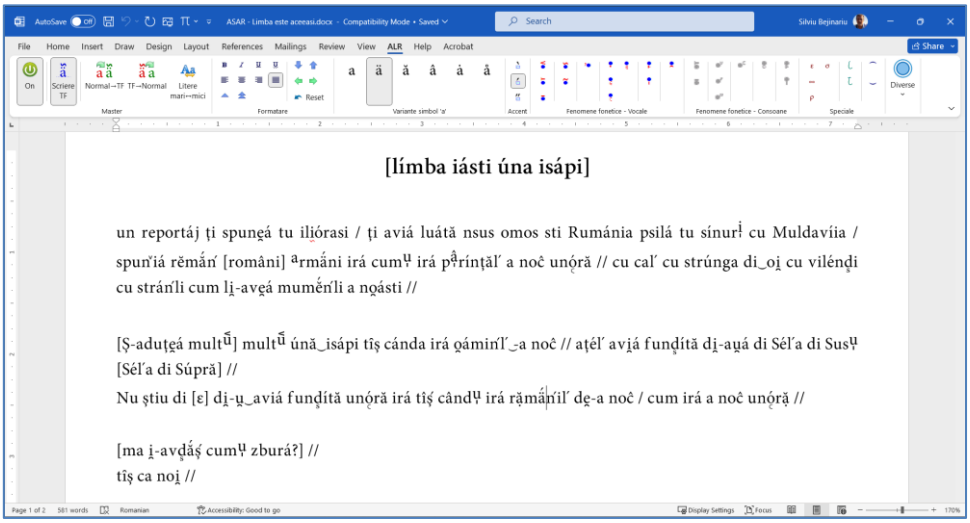

Figure 8. Dialectal text editing in Microsoft Word

Conclusions

The achievements presented in this paper are the result of the collaboration between Romanian computer scientists and dialectologists from the institutes of the Romanian Academy. Apart from the increased quality of printed materials and digitalization of the process of drafting linguistic atlases, another advantage is that the dialectal data is stored in electronic databases, allowing its use in further research. The *ALDRoMaps* application was used to prepare the Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube (RoDIAL). For now, *AlrWordAddIn* has not been used to edit volumes with dialect texts, but it is already used for some scientific publications.

The *ADLRoMaps* application was implemented in C++ as a Windows application, *AlrWordAddIn* was implemented in C# as an add-in for the Microsoft Word text editor and the application that generates the TrueType fonts was implemented in Python programing language. Several methods like: image processing, graphics synthesis, databases management, user-friendly interfaces, and Geographic Information Systems were used in the implementation of these applications.

A preliminary version of this research was presented in (Bejinariu *et al.* 2023a) at the Xth Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics, September 4-8, 2023, Bucharest, Romania, https://www.xthsidgcongress.lingv.ro/.

References

Bejinariu *et al.* 2016 = Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, Florin-Teodor Olariu, *A GIS Based Approach for Information Management in Geolinguistics*, în „Memoirs of the Scientific Sections of the Romanian Academy", Tome XXXIX, Computer Science, pp. 37-45, 2016.

Bejinariu *et al.* 2020 = Silviu-Ioan Bejinariu, Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Vasile Apopei, Horia-Nicolai Teodorescu, *Recovery of old dialectal materials and maps through image processing*, Romanian Journal of Information Science and Technology (ROMJIST), 23(3), pp. 223-237, 2020.

Bejinariu *et al.* 2021 = Silviu-Ioan Bejinariu, Vasile Apopei, Florin Iftene, *Geolingvistica românească în era digitală* în: M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (editori), „Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu", pp. 163-176, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2021.

Bejinariu *et al.* 2022 = Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, Vasile Apopei, Florin Iftene, *Dialectal texts editing using the phonetic transcription specific to the Romanian language* (in Romanian: Editarea textelor dialectale folosind transcrierea fonetică specifică limbii române), in Anuar de lingvistică și istorie literară, Tom LXII – IN MEMORIAM STELIAN DUMISTRĂCEL, pp. 37-53, 2022.

Bejinariu *et al.* 2023a = Silviu-Ioan Bejinariu, Florin Iftene, Manuela Nevaci, Nicolae Saramandu, *Information Technology based Research Tools for Dialectology*, Xth Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics, September 4-8, 2023, Bucharest, Romania.

Bejinariu *et al.* 2023b = Silviu-Ioan Bejinariu, Vasile Apopei, Manuela Nevaci, Florin-Teodor Olariu, Nicolae Saramandu, (2023), *Information Technology and Geolinguistics*, in 12th Conference on Speech Technology and Human-Computer Dialogue – SpeD 2023, October 25-27, 2023, Bucharest, Romania.

Embleton *et al.* 2013 = Sheila Embleton, Dorin Uritescu, Eric S. Wheeler, *Defining dialect regions with interpretations: Advancing the multidimensional scaling approach*, in „Literary and Linguistic Computing", vol. 28(1), pp. 13–22, 2013.

Isayeva 2020 = N. Isayeva, *The Role of Information Technology in the Development of Linguistics*, in Advances in Economics, Business and Management Research, 138, 2nd International Scientific and Practical Conference "Modern Management Trends and the Digital Economy: from Regional Development to Global Economic Growth", MTDE 2020, pp. 698-701.

Nevaci 2021 = Manuela Nevaci, *Dialectele limbii române – dialecte la distanță*, în: M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (editori), „Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu", pp. 799-818, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2021.

Nevaci 2023 = Manuela Nevaci, *ROMANIC vs BALCANIC* in Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării (ALDRO), Conferința Internațională „Zilele Sextil Pușcariu", 14 – 15 septembrie 2023, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu", Cluj-Napoca.

Olariu *et al.* 2016 = Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu and Ramona Luca, *Audiovisual Linguistic Atlas of Bucovina (ALAB) - methodological benchmarks* (Original title in Romanian: Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB) – repere metodologice). In D. Loşonţi, V. Vlasin & N. Mocanu (eds.). Lucrările celui de-al XVI-lea Simpozion internaţional de dialectologie. Cluj-Napoca, Argonaut & Scriptor, 2016, pp. 327-329.

Uritescu, 2018 = Dorin Uritescu, *On the new computerized version of the linguistic atlas of Crisana* (orig. in Romanian: Pe marginea noii versiuni informatizate a atlasului lingvistic al Crișanei), Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie, Cluj-Napoca, 8–9 sept. 2016, pp. 327-342, 2018.

Wood, 1969 = Gordon R. Wood, *Dialectology by Computer*, COLING '69: Proceedings of the 1969 Conference on Computational Linguistics, 1969, pp. 1–12, doi: 10.3115/990403.990422.

Cristina Bleorțu
Universität Zürich / Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

Drumuri bune! Extinderea expresiei în alte grupuri de vorbitori decât cel al șoferilor

Abstract
The aim of this study is to present additional data regarding the expression Drumuri bune! (‘Safe travels!’) compared to a previous study conducted in 2022. To accomplish this task, I will present data sourced from Twitter and Facebook. I intend to demonstrate that this expression is not solely used within the community of drivers and motorcyclists, as was indicated in my 2022 study. Instead, I will show that it has been embraced by other speakers as well.
Keywords: the expression Drumuri bune!, Twitter, Facebook

Résumé
L’objectif de cette étude est de présenter des données supplémentaires concernant l’expression Drumuri bune! (‘Bon voyage !’) par rapport à une étude antérieure menée en 2022. Pour atteindre cet objectif, je présenterai des données provenant de Twitter et Facebook. Mon intention est de démontrer que cette expression n’est pas uniquement utilisée au sein de la communauté des conducteurs et des motocyclistes, comme cela a été indiqué dans l’étude de 2022. Au contraire, je montrerai qu’elle a été adoptée par d’autres locuteurs également.
Mots-clés: l’expression Drumuri bune!, Twitter, Facebook

1. Introducere

În prezenta lucrare, intenționez să extind discuția în ceea ce privește urarea la plural *drumuri bune!*, în comparație cu un studiu precedent (Bleorțu 2022). Cercetarea anterioară a reprezentat o primă încercare de a investiga și de a ilustra câteva exemple ale acestei formule de urare, bazându-se pe megacorpusul Sketch Engine pentru română (https://www.sketchengine.eu/). Totuși, această abordare a fost limitată în ceea ce privește acoperirea exhaustivă a fenomenului. În acel studiu se observa un număr destul de ridicat de exemple la plural (3206), iar utilizarea acestei forme se asocia cu paginile web legate de șoferi și motociclism, iar primele exemple datau din 2006, iar ultimele din 2016:

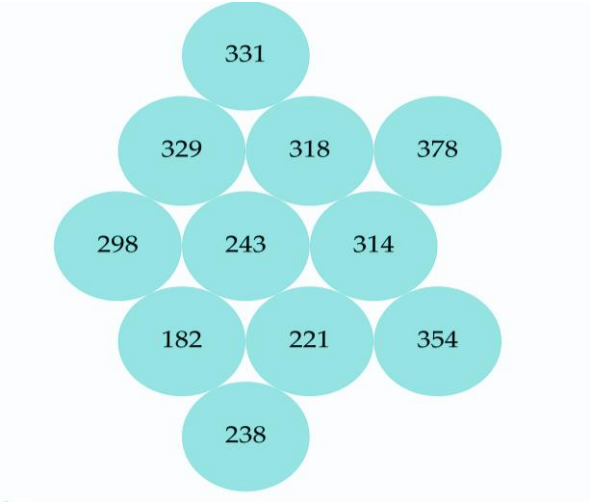

Fig. 1: Numărul de exemple pentru anii 2006-2016

Prin urmare, obiectivul meu în acest capitol constă în aducerea în discuție a unor date suplimentare de pe rețele de socializare (Twitter și Facebook). Această alegere derivă din lipsa unui corpus istoric pentru limba română care să ofere un suport mai amplu de date și din absența unei lingvistici de corpus dezvoltate precum în alte țări ca Spania (Rojo 2023), care să permită observarea tendințelor acestei expresii de-a lungul anilor. Ba mai mult, când se analizează un fenomen care nu aparține limbii standard, rețelele de socializare pot fi un instrument extrem de util întrucât în fiecare minut, numai în Twitter, se scriu aproape 500.000 de Tweets (Cristofaro 2023).

Prin integrarea acestor noi date și analize, acest capitol își propune să contribuie la o înțelegere mai profundă a fenomenului lingvistic al urării *drumuri bune!* și a dinamicii limbajului în general. Astfel, se dorește furnizarea unei perspective mai cuprinzătoare și detaliată asupra utilizării acestei formule.

2. Inovațiile și răspândirea lor

Încă din studiile lui Ch. Bally se știe că "les langues changent sans cesse et ne peuvent fonctionner qu'en ne changeant pas" (Bally 1950: 18). Cu toții știm că o limbă este un sistem care are o gramatică și un lexic, "a population of variants moving through time, and subject to selection" (Lass 1997: 377). Ca vorbitori putem inova, adopta, selecta și răspândi diferite variante (Saramandu 1996: 72; Bleorțu 2021). Această variație lingvistică dă naștere schimbării lingvistice. Ba mai mult: conceptul de limbă poate corespunde atât 1) gramaticilor interne ale vorbitorilor;

precum și 2) tradițiilor discursive[1] dintr-o comunitate lingvistică, care de foarte multe ori pot fi și o marcă de identitate[2] a acestui grup (Kabatek 2015).

Inovațiile iau naștere în cadrul unui individ (sau a unui grup de indivizi), iar aceste inovații se răspândesc "de manera estructurada a lo largo del espacio (geográfico, social, histórico) y afectan a la estructura lingüística también de manera ordenada y estructurada, de acuerdo con una jerarquía. Así, las restricciones que pesan sobre la variación no son solo de naturaleza lingüística, sino también social, pues existen restricciones sociales y estilísticas que condicionan la aparición de una determinada variante lingüística en un contexto determinado[3]" (Rodríguez Molina 2010: 514). Deși în fiecare zi iau naștere foarte multe inovații, foarte puține produc o schimbare lingvistică sau sunt adoptate de diferite grupuri. Acest lucru se datorează în principal presiunii limbii standard (Zafiu 2023).

În cazul urării *Drumuri bune! energeia*, adică procesul de creativitate (Coseriu 1973), a dus la modificarea unei urări la singular (*Drum bun!*). Potrivit acestui lingvist (1973: 32), vorbirea manifestă utilizarea limbii, pe care vorbitorii o pot depăși și modifica. Mai mult, pentru fiecare individ, limba este un mod de a ști cum să vorbească într-o anumită comunitate, într-un anumit context și conform unei anumite tradiții. Astfel, în interacțiunile sale cu alți indivizi, vorbitorul își creează propriul mod de a vorbi, care poate coincide sau nu cu cel al interlocutorului, în funcție de nevoile sale de exprimare sau de scopul pe care îl urmărește (satisfacție estetică, poziție socială etc.).

Unde a luat naștere acest plural nu se poate ști cu exactitate, dar datorită exemplelor numeroase de pe paginile web de șoferi (Bleorțu 2022), am fi tentați să credem că acolo a apărut. În același timp, s-ar putea crede că pluralul este o marcă de identitate a acestora, fiind în același timp și o formulă de salut expresivă, care probabil face referire la o realitate de-a șoferilor (nenumăratele drumuri pe care le fac, condițiile drumurilor etc). Ca vorbitori folosim nenumărate expresii care nu

[1] Conceptul de *tradiție discursivă* este înțeles precum în studiile lui Kabatek: "Entendemos por Tradición Discursiva (TD) la repetición de un texto o de una forma textual o de una manera particular de escribir o de hablar que adquiere valor de signo propio (por lo tanto es significable). Se puede formar en relación con cualquier finalidad de expresión o con cualquier elemento de contenido cuya repetición establece un lazo entre actualización y tradición, es decir, cualquier relación que se puede establecer semióticamente entre dos elementos de tradición (actos de enunciación o elementos referenciales) que evocan una determinada forma textual o determinados elementos lingüísticos empleados". (Kabatek 2018: 170) ['Înţelegem prin tradiţie discursivă (TD) repetiţia unui text sau a unei forme textuale ori a unei maniere particulare de a scrie sau de a vorbi care capătă valoare de semn propriu (prin urmare este semnificativă). Se poate forma în legătură cu orice finalitate de expresie sau cu orice element de conţinut a cărui repetiţie stabileşte o corelaţie între actualizare şi tradiţie, adică orice relaţie care se poate stabili semiotic între două elemente tradiţionale (acte de vorbire sau elemente referenţiale) care evocă o anumită formă textuală sau anumite elemente lingvistice utilizate.']

[2] Despre acest concept, cf. Zimmermann 1998, Nevaci 2013.

[3] 'într-un mod structurat de-a lungul spațiului (geografic, social, istoric) și afectează, de asemenea, structura lingvistică într-un mod ordonat și structurat, în conformitate cu o ierarhie. Astfel, constrângerile asupra variației nu sunt doar de natură lingvistică, ci și socială, deoarece există constrângeri sociale și stilistice care condiționează apariția unei anumite variante lingvistice într-un anumit context.'

produc nicio impresie asupra noastră (Iordan 1975: 13). Cu cât o urare este mai nouă, „cu atât poate avea o expresivitate mai mare, fiindcă n-a fost prea des întrebuințat[ă] și, în consecință, își păstrează frăgezimea semantică, plasticitatea, vigoarea.” (Iordan 1975: 13)

Dacă această expresie a fost adoptată de alte grupuri, probabil a pierdut conotația inițială și s-a banalizat precum s-a întâmplat cu nenumărate expresii; acest aspect va fi observat într-o oarecare măsură în secțiunea de rezultate.

3. Metodologie

Pentru a colecta informații de pe Facebook și Twitter[4], am folosit Biblioteca Tweepy (https://www.tweepy.org/, pentru Twitter) și un instrument numit RapidMiner (https://rapidminer.com/, pentru Facebook), respectând mereu regulile impuse de Facebook și Twitter. Într-o primă etapă, am obținut acreditările API pentru ambele platforme sociale. Pentru Facebook, acest proces a implicat crearea unei aplicații pentru dezvoltatori și obținerea unui token de acces. Apoi, am utilizat operatorul de RapidMiner pentru a stabili o conexiune cu API-ul Facebook-ului. După configurarea acestui operator cu token-ul nostru de acces, am definit cu atenție parametrii specifici având în vedere datele pe care doream să le extragem, adică postările care conțineau expresia cheie *Drumuri bune!*.

Similar, pentru Twitter, am început prin crearea unei aplicații Twitter și obținerea cheilor API necesare, precum și a tokenurilor de acces. În mediul RapidMiner, am folosit operatorul Twitter pentru a ne conecta la API-ul acestei platforme, am definit criteriile noastre de căutare pentru postări și am extras datele dorite. După obținerea acestor date, am utilizat RapidMiner pentru a le curăța și analiza în conformitate cu cerințele noastre.

4. Rezultate

4.1. Twitter

Pentru această cercetare, am analizat 50 de postări de pe Twitter, pe care le-am extras cu ajutorul bibliotecii Tweepy; dintre acestea doar 36 fac referire la o urare generală, iar 14 la o urare care face aluzie la incidentele care pot avea loc pe drumuri. Cum nu am stabilit anumite criterii specifice privind perioadele pentru colectarea datelor, am obținut exemple dintr-o plajă variată, cuprinzând perioada 2018-2022, cele mai multe cazuri fiind din anii 2021-2022:

[4] Datele au fost extrase înainte ca Twitter să-și schimbe numele.

Graf. 1 și 2: Cazurile întâlnite cu un sens general și unul specific

Exemplele cu un sens general sunt folosite atât de indivizi, dar și de instituții precum TAROM, CFR Călători, Comisia Europeană cu sensul de *Călătorie plăcută!*, deci, sensul urării la singular, dacă se ia în considerare definiția din DEX: "*Drum bun!* urare adresată cuiva care pleacă într-o călătorie" (https://dexonline.ro/intrare/drum/17774):

- *Aloooo, dimineața era cand m-am trezit io! Hai,* ***drumuri bune*** *tuturor calatorilor, zboruri placute si spuma corespunzatoare la bere.* [individ, 13.03.2019]
- *S-au băgat certificate la magazinul online. Nu e coadă, în 2 minute l-am rezolvat și printat + împăturit în 4, ca pe biletele alea de concert (dacă le mai țineți minte). Salvat pdf în Drive și pe mail, să fie.* ***Drumuri bune****, colegii, și spor la cafeluța 5G. http://certificat-covid.gov.ro* [individ, 01.07.2021]
- *Să aveți* ***drumuri bune*** *și pline de aventuri plăcute!* (Comisia Europeană, făcând referire la biletele de tren pentru tineri, 06.01.2022]
- ***Drumuri bune*** *oriunde ați fi!* (Tarom, 05.03.2019)
- ***Drumuri bune*** *oriunde v-ar duce trenul!* (CFR Călători, 07.04.2018)

O altă trăsătură distinctivă a folosirii acestei urări la plural este apariția apelativului *colegul* (la singular și plural, uneori inclusiv cu o formă diminutivală). Firește, acest lucru poate fi relaționat și cu acea marcă identitară care se menționa:

- ***Drumuri bune**, **colegii**! (după o captură Digi 24)* (individ, 01.08.2019)
- ***Drumuri bune**, **coleguțu** !!!!* (individ, 06.08.2021)
- ***Drumuri bune**, **colegu**, **drumuri bune**!* (individ, 30.01.2021)

În ceea ce privește, sensul particular al acestei expresii, în continuare se prezintă câteva exemple:

- *Am luat carnetul în august, pe manuală. La 48 de ani. Așa că să nu te-aud cu "vârsta"... **Drumuri bune** și fără incidente!* (individ, 25.10.2021)
- ***Drumuri bune** și 0 incidente!* (individ, 08.07.2021)

Datele de pe Twitter arată că această expresie nu se folosește doar în rândul șoferilor și a motocicliștilor, ci inclusiv în cazul altor transporturi precum trenurile și cele aeriene. Este adevărat că aceste exemple sunt sporadice în cele 50 de postări pe care le-am analizat.

4.2. Facebook

Cu ajutorul aplicației RapidMiner, s-au colectat 100 de postări de pe Facebook. Nici în acest caz nu s-au stabilit anumite criterii specifice privind perioadele pentru colectarea datelor. S-au obținut exemple doar din anul 2023.

Majoritatea postările sunt de la școlile de șoferi și de la firmele de taxiuri sau de drumuri județene (77 de postări) unde se face referire mai ales la drumuri fără incidente, fără evenimente:

- *Așteptarea a luat sfârșit. Să o stăpânești sănătoasă și fără incidente. **Drumuri bune**, copil minune!* (școală de șoferi, 06.11.2023)
- *Felicitări și **drumuri bune** în viață, ai fost o elevă model! Cu determinare și voință ai reușit! Respect pentru familia ta și pentru încredere, cu mult drag!* (școală de șoferi, 05.12.2023)
- *19 noiembrie 2023 / Constanța A venit iarna, angajații Societății "Drumuri Județene Constanța" sunt la datorie! DJCT: **Drumuri bune și sigure!*** (DJCT, 19.11.2023)
- *Școala de conducători auto Timar Comercial le urează **drumuri bune** și fără evenimente neplăcute cursanților săi.* (școală de șoferi, 05.12.2023)
- *Felicitări, iubita noastră! **Drumuri bune** și fără incidente.* (școală de șoferi, 05.12.2023)
- *Vă doresc o săptămână cu mult soare în suflet, o zi de luni cu multe realizări și **drumuri bune**!* (firmă de taxiuri, 05.12.2023)

S-au găsit și exemple individuale (23) precum cele care urmează:

- *Zâua bună, am achiziționat și eu o dracovenie land rover freelander td4 2006 motor BMW de vreo 2 săptămâni din ce am citit pe aici am dat mult pe el 🤦🧐. 4200 euroi. vorba aia dacă ești prost când ești mic, mare numa te joci. 🧐🧐.*

Bun și încep baiurile, vineri merg vreo 5 km și buf martor în bord senzor baterie și servo ciuciu, ma dau jos curgea antigelu ca din pârâu pompa de apa .
Ieri am schimbat-o greu din tăt, am comandat set de bujii ca pornea greu la rece, dau jos admisia dau cu spray pe bujii, ma rog bine sa nu să rupă și buf, doua erau rupte deja se învârteau în gol . Doua am schimbat, cu cele doua programare la scos alți bani. ...Acuma as dori ceva sfaturi, pompa de înaltă scăpa motorina pe la capac știe cineva pe careva care repara asa ceva, sau mai … ***Drumuri bune, colegii!*** (individ, 20.11.2023)

- *Vibe-ul unei zile de toamnă pe noul bulevard Iuliu Hațieganu. De la stradă la bulevard în 60 de zile. #EchipaPS3 Au trecut luni bune de când circulăm pe aici, fără blocaje, în siguranță și cu mai puțină poluare. Între timp, am făcut și plantările de toamnă și s-a pornit și iluminatul stradal.*
  Drumuri bune! (individ, 30.11.2023)
- *Astazi Timișoara din fuga mașinii. Ma pregătesc de o noua diagonala a tarii spre Iași.* ***Drumuri bune*** *sa avem oriunde ne găsim!* (individ, 06.12.2023)

Postările de pe Facebook evidențiază o preponderență a postărilor cu sensul specific care se menționa mai sus, adică o urare care își propune să transmită o preocupare sau o atenție sporită în legătură cu riscurile asociate traficului rutier.

Atât cazurile de pe Twitter, precum cele de pe Facebook, contribuie într-o oarecare măsură la o analiză detaliată a fenomenului care este de interesul nostru. Cu toate acestea, aceste date nu oferă claritate în ceea ce privește originea fenomenului sau dacă urarea s-a banalizat. Se pare că există două tipuri de utilizatori:

1) persoane care folosesc această urare ca pe o variantă a formei la singular (*Drum bun!*), fără a accentua în mod specific pericolele legate de traficul rutier și fără a face referire doar la acesta, utilizând urarea inclusiv pentru călătoriile cu avionul sau trenul.

2) persoane care, dimpotrivă, iau în serios pericolele asociate călătoriei rutiere și utilizează astfel de urări pentru a transmite un mesaj de atenționare pentru a se evita situațiile periculoase în trafic.

5. Concluzii

Ceea ce am încercat în acest capitol este să prezint mai multe date relaționate cu urarea *Drumuri bune!*; prezenta cercetare s-a dorit a fi o continuare a studiului din 2022, prin abordarea unor date de pe rețelele de socializare (Twitter și Facebook), obiectivul principal al cercetării fiind acela de a observa adoptarea acestei expresii în cadrul mai multor grupuri și de a cunoaște cu mai multă precizie modul în care se materializează în vorbirea de zi cu zi.

Sperăm că în analiza noastră să fi reușit să demonstrăm faptul că, această urare este folosită nu doar de șoferi, ci și de alte grupuri și instituții care nu au nicio legătură cu șoferii sau cu traficul rutier.

Pentru a realiza această sarcină, am folosit 50 de postări de pe Twitter, pe care le-am colectat cu ajutorul bibliotecii Tweepy și 100 de postări de pe Facebook pe care le-am obținut prin intermediul aplicației RapidMiner. În cadrul acestor date am observat că această urare a fost adoptată și de alte grupuri în afara șoferilor cu un sens general, acela de călătorie plăcută, dar în același timp există și grupuri care o folosesc cu un sens specific, care ia în considerație pericolele posibile pe care le pot întâlni șoferii pe drumuri.

Cu toate acestea, pentru a obține concluzii mai cuprinzătoare, este necesar să analizăm mai multe date în viitor.

Bibliografie

Bally 1950 = Bally, Charles, *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, A. Francke.

Bleorțu 2022 = Bleorțu, Cristina, „Drumuri bune. O nouă tradiție discursivă?", *Anuar de lingvistică și istorie literară* LXII, 55-62.

Bleorțu 2021 = Bleorțu, Cristina,, *Aproximación al habla de La Pola de Siero. Variación lingüística: descripción y percepción*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana.

Coseriu 1973 = Coseriu, Eugenio, *Sincronía, diacronía e historia*, Madrid, Gredos, a doua ediție.

Cristofaro 2023 = Cristofaro, Matteo di, *Corpus Approaches to Language in Social Media*, New York / London, Routledge.

Iordan 1975 = Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, ediție definitivă.

Kabatek 2018 = Kabatek, Johannes, *Lingüística coseriana, lingüística histórica, tradiciones discursivas*, Madrid / Frankfurt, Iberoamericana / Vervuert, ed. de Cristina Bleorțu și David Gerards.

Kabatek 2015 = Kabatek, Johannes, *Tradiții discursive. Studii*, București, Editura Academiei Române.

Lass 1997 = Lass, Roger, *Historical linguistics and language change*, Cambridge, Cambridge University Press.

Nevaci 2013 = Nevaci, Manuela, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.

Rodríguez Molina 2010 = Rodríguez Molina, Javier, *La gramaticalización de los tiempos compuestos en español antiguo: cinco cambios diacrónicos*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, online: https://repositorio.uam.es/handle/10486/6279.

Rojo 2023 = Rojo, Guillermo, *Análisis informatizado de textos*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.

Saramandu 1996 = Saramandu, Nicolae, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu*, București, Editura Fundației Culturale Române.

Zafiu 2023 = Zafiu, Rodica, *101 cuvinte argotice*, București, Humanitas, a doua ediție.

Zimmerman 1998 = Zimmerman, Don H., „Discoursal identities and social identities", în: C. Antaki și S. Widdicombe (eds.), Identities in talk, London, Sage, pp. 87-10.

Helga-Iuliana Bogdan Oprea
Universitatea din București

Elemente populare și regionale în structura proverbelor din limba română

Abstract
The paper deals with the popular words and many types of regional forms in the structure of some proverbs who are illustrative for Romanian language.
At the beginning we presented the general theoretical framework of our research, discussing the concepts of linguistic variation, in general, and specially, the variation of proverbs, and variant or invariant too. We used several linguistic criteria, which are very important in the classification of linguistic variants in different categories, including phraseological variants, on the one hand, and the variants for proverbs, on the other hand.
The greatest part of this paper deals with the regional forms (both lexical or phraseological, and phonetic, grammatical or semantic) and popular words with expressive-affective values in proverbs, most of them being included in many anthologies of proverbs.
Keywords: proverb, linguistic variation, regional forms, popular words.

Résumé
L'article traite des mots populaires et de plusieurs types de formes régionales dans la structure de certains proverbes qui sont illustratifs pour la langue roumaine.
Au début, nous avons présenté le cadre théorique général de notre recherche, en discutant des concepts de variation linguistique, en général, et en particulier, de variation des proverbes, de variante ou d'invariant aussi. Nous avons utilisé plusieurs critères linguistiques, qui sont très importants dans la classification des variantes linguistiques dans différentes catégories, y compris les variantes phraséologiques, d'une part, et les variantes pour les proverbes, d'autre part.
La plus grande partie de cet article traite des formes régionales (tant lexicales ou phraséologiques, que phonétiques, grammaticales ou sémantiques) et des mots populaires à valeurs expressives-affectives dans les proverbes, la plupart d'entre eux étant inclus dans de nombreuses anthologies de proverbes.
Mots-clés: proverbe, variation linguistique, formes régionales, mots populaires.

1. Considerații preliminare

Cu 12 ani înaintea Congresului „Societății Internaționale de Dialectologie și Geolingvistică" organizat anul trecut în România, la București, se lansa în aceeași capitală europeană volumul omagial dedicat profesorului Nicolae Saramandu cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani și editat de Nevaci (2011). În paginile acestui volum am publicat primul nostru studiu (Bogdan Oprea 2011: 79–112) pe tema variației în limba română, în care am realizat și o amplă analiză a variantelor regionale.

Tema pe care o propunem astăzi reprezintă o continuare firească a demersului început atunci, intenționând să abordăm acum, din aceeași perspectivă a faptelor de limbă dialectale, felul cum sunt valorificate anumite elemente de limbă populare și regionale în structura mai multor proverbe românești. Cunoscute și folosite ca unități frastice expresive în dacoromâna vorbită, ele au fost incluse în numeroase lucrări și antologii de profil care constituie corpusul studiului de față.

În lucrarea noastră vom avea în vedere, ca teme generale ce compun cadrul teoretic al cercetării, variația paremiologică în contextul variației lingvistice, urmată de o scurtă prezentare a conceptului de *variantă* în lingvistică și a noțiunii de *invariantă* sau *formă-tip*, precum și o clasificare succintă a variantelor din limba română, între care un loc important îl ocupă categoria variantelor populare și regionale.

Ca probleme speciale supuse analizei de față se vor regăsi în partea cea mai extinsă a cercetării noastre punctele care vizează o abordare comparativă și chiar contrastivă a celor două fapte de limbă incluse în titlul lucrării: elementele populare și cele regionale. Avem astfel în plan delimitări conceptuale globale de tipul regionalisme *vs* fapte de limbă populare sau mai aplicate, în spiritul analizei de corpus, între ceea ce se întâlnește ca popular și regional în unitățile și variantele paremiologice ale limbii române.

2. Cadrul teoretic general al cercetării

Reprezentând conceptul cel mai general, supraordonat, al cercetării noastre, *variaţia lingvistică*, pe care o considerăm un fenomen extrem de important pentru orice limbă naturală, implică o multitudine de aspecte, fiind analizată la toate nivelurile: fonetic, gramatical, lexical, din punct de vedere sincronic şi/sau diacronic, în numeroase studii de specialitate (*Langue française* 16/1972, cu un număr special pe tema *La norme*, Bédard și Maurais 1983, Wilkinson 1995, Mattheier 1997, Niedzielski și Preston 2000, Ledegen 2000, Battistella 2005, Windisch 2006, Paveau și Rosier 2008 etc.).

În lucrările de lingvistică generală se admite faptul că disciplinele implicate în studiul variației limbii sunt următoarele: lingvistica sau gramatica istorică, interesate de *variaţia diacronică*, geografia lingvistică/dialectologia, care se preocupă de *variaţia diatopică*, sociolingvistica și stilistica, al căror centru de interes se axează pe *variaţia diastratică*, respectiv *diafazică*.

Sub toate aspectele ei (fonetic, grafic, gramatical – cu un subtip morfologic și altul sintactic, afixal, afixoidal, lexical, frazeologic sau paremiologic ca parte a variației frastice, care este una mai largă de tip special), variația lingvistică implică o tipologie extrem de diversă, transpusă în variante care merită cercetate ca evoluție în timp sau ca arie de răspândire, ca implicații la nivel de uz ori ca resurse generatoare de expresivitate. Aceste patru dimensiuni ale variației lingvistice se regăsesc – poate cel mai bine dintre toate – în evoluția proverbelor ca unități frastice de tip special.

Dinamica variației paremiologice, ca parte ce se include în variața lingvistică la nivelul vorbirii generale, fie în registrul popular și familiar, fie în cel dialectal, se evidențiază, înainte de toate, în și prin analiza variantelor de tip frastic sau frazeologic (cu o subcategorie aparte: *variantele paremiologice*). Definiția unanim acceptată a *variantei* este aceea că ea repezintă o formă a unei unităţi lingvistice

(fonem, morfem şi orice alt tip de afix derivativ, afixoid ori element de compunere savantă, construcţie sintactică, cuvânt, frazeologism, proverb sau maximă, aforism, sentinţă etc.) care diferă de aspectul standard al acesteia, numit şi *invariantă* sau *formă-tip*. Pornind de la această definiție, se subînțelege astfel că *varianta de tip paremiologic* implică orice modificare realizată asupra formei unui proverb, așa cum este el cunoscut de către vorbitori, deci asupra invariantei unității paremiologice respective.

La rândul ei, „invarianta este concepută ca o clasă de variante, deci ca o unitate abstractă, a cărei prezenţă nu este direct observabilă, ci este intuită din manifestări şi caracteristici ale variantelor" (DSL_2: 274). În strânsă legătură cu variantele, tipologia invariantelor acoperă orice structură-tip recunoscută de normă, fie de ordin fonetic, grafic, lexical, gramatical (morfologic şi sintactic), fie frazeologic şi, ca parte integrantă sau separat de frazeologie, din domeniul paremiologic, iar în sens mai larg, frastic.

Diversitatea tipologică de la orice nivel al limbii se transpune, în mod concret, în apariția de variante fonetice și grafice, gramaticale (morfologice și sintactice), lexicale (inclusiv afixale și afixoidale implicate în formarea cuvintelor), frazeologice și frastice (care includ o subcategorie sui-generis: variantele de tip paremiologic).

Principalul criteriu avut în vedere pentru tipologia variantelor de la orice nivel al limbii este *structura* ori forma elementului modificat sub acțiunea directă a unor fenomene și mecanisme lingvistice sau extralingvistice: psihologice, sociale și culturale în sens general. Un loc aparte în clasificarea variantelor actuale îl ocupă și distincția *general – particular***,** inovația individuală de la nivelul limbii vorbite fiind aceea care surprinde astăzi cel mai bine dinamica și varietatea transformărilor ce au loc neîncetat într-o limbă. Se mai adaugă în clasificarea variantelor lingvistice anumite criterii (suplimentare) care țin de următoarele aspecte:

a) originea sau modul de proveniență, ceea ce duce la delimitarea faptelor moștenite, în raport cu împrumuturile sau calcurile și față de creațiile interne ale limbii;
b) momentul apariției lor în limbă, care face să se diferențieze pe axa diacronică o categorie a variantelor arhaice ori doar învechite și alta a variantelor moderne, contemporane sau foarte actuale ale unor fapte de limbă;
c) aria de răspândire, care este foarte relevantă în orice tip de cercetare consacrată proverbelor și în baza căreia vorbim despre variantele populare și regionale *vs* variantele culte sau literare (libere).

3. Regionalisme *vs* fapte de limbă populare: delimitări conceptuale

Prin noțiunea de *regionalism* se înțelege, în mod obișnuit, orice **„**fapt specific unei regiuni, ținând de forma fonetică/gramaticală, de sensul și de circulația pe arii determinate a unor termeni caracteristici" (DSL_2 s.v.).

În privința definirii acestui termen și a stabilirii ariei sale de cuprindere lucrurile nu au fost însă întotdeauna clare, existând și în prezent tendința de a restrânge sfera conceptului de *regionalism* (doar) la cuvintele folosite regional, care sunt, indiscutabil, cea mai extinsă categorie de fapte de acest fel. Numite și *regionalisme lexicale*, ele stau alături de regionalismele de formă (fonetice,

morfologice, sintactice) și de cele semantice sau de sens, lărgind și nuanțând aria elementelor regionale dintr-o limbă.

Nici în ceea ce privește denumirea generică a acestor fapte de limbă regionale nu a existat mereu o abordare unitară, existând în trecut tendința de a se folosi în mod greșit ca sinonime pentru *regionalism* termenii *provincialism* sau cuvânt/fapt popular. În acest sens, se impun, în mod firesc unele raportări și delimitări conceptuale între regionalisme și faptele de limbă conexe.

Conceptul de *provincialism* este unul eminamente istoric, iar „aria de răspândire a faptelor de limbă [...] nu coincide niciodată perfect cu teritoriul cuprins între granițele uneia sau alteia dintre fostele provincii istorice" (Hristea 1984a: 129). De aceea el nu este potrivit pentru cercetările lingvistice și a fost abandonat, mai ales că se cunosc fapte regionale care acoperă nu una, ci două ori chiar mai multe provincii istorice: *mai* „ficat" (Crișana, Maramureș, nordul Transilvaniei, centrul și sudul Moldovei) sau *cucuruz* (în Ardeal, Moldova și nord-estul Munteniei) etc.

Provinciile istorice românești sau cu vorbitori români, ca zone locuite de cei care produc schimbări, au relevanță însă în privința surselor proverbelor și variantelor paremiologice (regionale), a dinamicii și forței de cuprindere a variației lingvistice.

În categoria faptelor de limbă populară se includ mai ales cuvinte cu o largă folosire în teritoriul lingvistic dacoromân (de exemplu, *bale, mațe, mocârțan* „muntean", *muiere, popă, surpătură* „hernie"), dar și numeroase variante lexicale care nu fac însă obiectul discuției de față.

Termenii *regional* și *popular* nu sunt nici ei sinonimi, chiar dacă au note comune, regionalismele și faptele populare de limbă fiind amândouă neliterare. Există însă și diferențe substanțiale pe care le-au discutat în literatura de specialitate Iordan (1956: 86–97), Leonte (1963: 65–88), Cazacu (1966: 144–169), Vulpe (1967: 369–377), Bulgăr și Mareș (1960, 1967), Hristea (1984a: 129), Groza (2012: 61) etc.

La o scurtă privire comparativă între regionalismele și faptele populare de limbă se evidențiază, așadar, prin contrast, un element diferențiator de natură cantitativă, și anume aria lor de răspândire. Aceasta este una generală în cazul faptelor populare care includ ceea ce se găsește ca neliterar pe întregul teritoriu lingvistic, în timp ce la regionalisme aria de utilizare e (mult) mai restrânsă, acestea din urmă fiind întâlnite în anumite spații care au fost delimitate – exact sau cu o aproximație mai mare ori mai mică – pe baza cercetărilor dialectale.

Elementul comun regionalismelor și cuvintelor populare rămâne acela de ordin calitativ, căci ambele includ fapte de limbă neliterare, ceea ce le face în egală măsură relevante și extrem de utile în analiza proverbelor.

4. Corpusul de proverbe

Cercetarea faptelor populare și regionale în lucrarea de față va fi una lexico-semantică realizată pe bază de corpus, cu implicații stilistice în punctele care impun o abordare de ordin artistic.

Corpusul este reprezentat, așadar, de mai multe culegeri în care sunt înregistrate numeroase proverbe folosite în diferite zone de pe teritoriul lingvistic dacoromân. Pe lângă monumentala colecție în 10 volume realizată de Zanne (1895–1912), am folosit ediții realizate de numeroși scriitori și folcloriști români ale căror nume le menționăm în continuare, în ordinea apariției culegerilor, dicționarelor și

antologiilor pe care le-au alcătuit: Pann [s.a.], Hințescu (1877), Mugur și Voiculescu (1928), Tăzlăuanu (1943), Rahmil (1957), Muntean (1966), Adăscăliței (1973), Muntean (1984), Botezatu și Hâncu (2003), Bilțiu și Bilțiu (2006), Zărnescu (2006). Interpretarea corpusului se sprijină pe informaţii teoretice care pot fi întâlnite la cunoscuți lingviști și filologi români sau la simpli culegători de folclor, pasionați cercetători ai acestor fapte de limbă populară. Dintre contribuțiile lor prestigioase la analiza acestui domeniu al culturii noastre populare citǎm, de asemenea, în ordine cronologică: Bîrlea (1966), Tabarcea (1982), Negreanu (1983 și 1998), Ruxăndoiu (2003), Stănciulescu-Bârda (2003).

Ca specii sau produse ale creației populare care se actualizează sub forma unor enunțuri mai lungi sau (foarte) scurte, proverbele au stat multă vreme și continuă să fie în atenția a numeroși lingviști și folcloriști străini care au discutat în lucrările lor despre potențialul expresiv al acestor creații răspândite în toată lumea: Bascom (1965), Dundes ed. (1965), Messenger și John (1965), Mieder și Dundes edd. (1981), Grésillon și Maingueneau (1984: 112–125), Norick (1985), Hoffman și Honeck (1987: 121–140), Anscombre (1994: 95–107 și 2000: 6–26), Honeck (1997), Kleiber (1999: 52–69), Schapira (2000: 81–97), Gibbs și Raymond (2001: 167–188), Mieder (2004), Dundes (2007) etc.

Reflectând intențiile comunicative ale vorbitorului (Norrick 1985: 16, Hoffman și Honeck 1987: 137), indiferent de nivelul lui intelectual sau de statutul său social, și exprimând judecăți de valoare general valabile (Norrick 1985: 16) în enunțuri succinte și, adeseori stereotipe la nivel sintactic, proverbele funcționează ca un adevărat „tezaur al înțelepciunii populare" (Anscombre 1994: 99).

În cultura românească, un adevărat depozit de înțelepciune populară îl reprezintă antologia de proverbe realizată de Zanne (1895–1912), în care sunt incluse nu numai „proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia", precum reiese din titlu, ci și „zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri", după cum o arată însuși subtitlul pe care autorul îl alege pentru colecția sa monumentală în 10 volume.

Având în vedere obiectul temei de față, ne interesează mai puțin faptul că, sub denumirea generică de *proverb*, Zanne include și locuțiunile, care sunt abordate astăzi într-un mod distinct, ca unități frazeologice, sau expresiile (populare), inclusiv cele idiomatice, ori alte fapte de limbă neliterare (ghicitori, zicători, aforisme sau povețe etc.). De aceea, vom reține pentru discuția pe care o propunem aici tot ce este relevant în legătură cu tipologia elementelor populare și regionale despre care vorbim, indiferent dacă acestea se regăsesc sau nu în componența unor veritabile proverbe (și variante paremiologice) sau a unităților frazeologice și frastice de tot felul.

Cunoaștem, desigur, cele două mari curente de opinie pe tema delimitării sferei frazeologiei în lingvistica generală și în cea românească, în sensul în care există autori, în categoria cărora se încadrează, de exemplu, Andrievska (1958: 89) și care includ, fără rezerve, în frazeologie proverbele şi aforismele pe care le grupează împreună cu frazeologismele propriu-zise. Alții, în schimb, optează pentru delimitarea clară a celor două mari categorii de fapte lingvistice sau le discută, în orice caz, separat, definindu-le, eventual, și pe fiecare în parte: Martin (1936), Greimas (1960 : 41–61), Schulze-Busacker (1984: 134–167).

De altfel, una dintre întrebările (a patra la număr) pe care și le punea Roberts (1993: 4–5) apud Groza (2011: 6) era aceea dacă în sfera frazeologiei intră sau nu (și) proverbele: „(4) Does phraseology include senstence-level units such as proverbs, quotations and clichés or is it limited to units smalle than sentence?”.

Acceptând delimitarea făcută de Hristea (1984a: 146–147 și 1984b: 7), Groza (2011: 21) conchide următoarele cu privire la statutul proverbelor (și al altor fapte de limbă asemănătoare cu acestea), în raport cu frazeologismele, pe care le consideră unități „nonfrastice”:

> Fiind enunţuri închise, de dimensiuni foarte reduse, asemenea grupuri de cuvinte constituie de fapt specii ale literaturii populare sau culte (proverbe, glume, snoave, anecdote, descântece, refrene, aforisme etc.), care nu au o valoare denotativă propriu-zisă, ci una filosofică, moralizatoare, metaforică. Din această cauză proverbele şi aforismele, în general unităţile frastice, se constituie într-un domeniu aparte, rezervat paremiologiei şi literaturii în general.

Știm însă la fel de bine că aceasta a fost, este și va rămâne, probabil, în continuare o problemă delicată în literatura de specialitate consacrată frazeologiei. Cu atât mai mult este de înțeles și de îngăduit faptul că la sfârșitul veacului al XIX-lea și în primii ani ai secolului al XX-lea Zanne a oferit publicului o lucrare atât de vastă, fără să fie, în mod firesc, preocupat deloc să facă delimitările conceptuale și de inventar din domeniul frazeologiei, care începeau să se impună în lingvistica generală, chiar dacă aceste studii se realizau simultan cu cercetările consacrate la noi proverbelor.

Incluzând tot felul de expresii și structuri frastice în categoria mai amplă a proverbelor ca (un) veritabil „termen-umbrelă”, cum l-am denumi astăzi, Zanne a făcut, la vremea lui, evident involuntar, exact invers decât lăsau să se vadă unele lucrări de frazeologie, chiar și din lingvistica generală, nu numai din cea românească, și, mai ales, dicționarele care se proclamau încă din titlu ca „frazeologice”, dar în care găsim nu numai locuțiuni și expresii cu înțeles unitar și structură fixă, ci și unități sau variante paremiologice fără legătură cu frazeologia în adevărata ei accepție, după cum arată Hristea (1984a: 147).

Dacă în privința frazeologiei și a paremiologiei, discipline ce au ca obiect de studiu fapte separate de limbă, și anume: unitățile frazeologice, respectiv, provebele și alte unități frastice, nu mai sunt astăzi atât de multe piedici, încât să le vedem ca pe două domenii între care nu trebuie să apară suprapuneri, au existat totuși, în diacronie, o serie de interferențe între anumite proverbe și frazeologismele care au evoluat din ele, după cum o arată, indiscutabil, structura lor, și pentru care a fost propusă chiar denumirea de *expresii* sau *locuțiuni „proverbiale”* (Groza 2011: 22). Multe dintre ele sunt considerate așa în viziunea acestui autor, deoarece „acelaşi segment de expresie poate fi utilizat ca unitate frastică, dar şi ca grup de cuvinte cu valoare denotativă. De exemplu: *a fi brânză bună în burduf de câine*; *când o face plopul mere şi răchita micşunele; a da cinstea pe ruşine şi pacea pe gâlceavă; a face din ţânţar armăsar; a fi scump la tărâţe şi ieftin la făină; a fugi de naiba şi a da de dracu; a-şi băga, vârî nasul unde nu-i fierbe oala* etc.”.

Mai mult chiar, în numeroase cazuri este destul de greu sau foarte dificil „de precizat dacă o îmbinare de cuvinte s-a desprins dintr-un proverb căpătând autonomie lexicală sau dacă într-un proverb a fost inclusă o îmbinare de cuvinte cu valoare lexicală, de regulă o expresie sau o locuțiune figurată”, după cum consideră tot Groza (2011: 22), care compară, în acest sens, pe *a fi cărbune acoperit* cu *Făţarnicul e ca un cărbune acoperit care arde pe neştiute* sau expresia *ca nunta fără lăutari* cu *Mămăliga nesărată e ca nunta fără lăutari* ori *a fi mâţă blândă* cu *Mâţa blândă zgârie rău* etc.”, ultimele fapte de limbă din fiecare pereche citată fiind, indiscutabil, proverbe în limba română.

5. Elemente populare în structura unităților și variantelor paremiologice

Prin sintagma *elemente populare* ale limbii române înțegem, în sens restrâns, **cuvinte** și **variante neliterare** care sunt răspândite pe întreg teritoriul dacoromân, căci doar la acest dialect ne vom îndrepta atenția în lucrarea de față, iar într-o accepție mult mai largă, ***orice fapt de limbă cu răspândire generalizată***, inclusiv forme gramaticale (de exemplu cu viitor popular, perifraze cazuale cu prepoziția *la*), expresii, structuri comparative, figuri de stil specifice folclorului românesc sau literaturii populare.

Fiind la bază produse ale exprimării oamenilor simpli din popor, proverbele evidențiază în structura lor, ca și zicătorile, ghicitorile, expresiile idiomatice sau alte forme de exprimare întâlnite în domeniul creației artistice populare, prezența a numeroase cuvinte și fapte de stil cu valoare expresivă, generatoare de umor și ironie prin intermediul figurilor artistice pe care le conțin, în special epitete, comparații metafore și repetiții de tot felul.

În corpusul de proverbe analizat, cele mai multe atestări sunt pentru cuvinte populare precum *muiere*, *mațe*, *popă*, *mâță* sau *bale*, după cum o arată exemplele de unități paremiologice și frazeologice pe care le vom cita în continuare.

Muiere: *M-a înzăbălat muierea/Și mă joacă cum i-i vrerea; Muierea a îmbătrânit pe dracul; Muierea care nu vrea să plămădească, toată ziua cerne; De nebun și de muierea rea fiecare înțelept fuge; Muierea înțeleaptă – coroana bărbatului; Muierea bărbată/Mult tort ne arată; Muierea cu ochi frumoși/Pe toți îi face voioși; Muierea curată/De miros tembată; Muierea tânără ca vinul nou fierbe* (adică este neastâmpărată), *Muierea vede chiar unde bărbatul abia zăreşte (*la care există și varianta cu sinonimul *femeie)* etc.

Mațe*: a fi cu mațele pestrițe (*sau *pestriț la mațe), a fi mațe fripte* (adică „un prăpădit, un pârlit”; a se vedea, în acest sens, și asocierea naturală cu un alt compus la fel de expresiv: *coate-goale*).

Popă: *Gâtul popii, litră dreaptă* (despre darul beției); *Se bucură ca popa de clopot* (de necazul altuia); *Unuia îi place popa și altuia preuteasa!...* (pentru diferite gusturi); *Nu te juca cu năravu(l) popii*; *Popa mănâncă și de pe viu și de pe mort; Popa are mână de luat, nu de dat!...; Mănâncă cât un popă în sărbători; Sacul popii îi fără fund; Burtă de popă; Fecior de popă; Uite popa, nu e popa; A i se duce vestea ca de popă tuns; Cum nu-s eu popă; Plătește ca popa; A da ortu(l) popii* etc.

Mâță: *Mâța blândă zgârie rău; A umbla cu mâța-n sac; A prinde cu mâța-n sac; A trăi ca mâța cu șoarecu(l); Trage mâța de coadă; Mâța cu clopoței nu prinde șoareci* (dar sunt atestate și numeroase variante paremiologice cu sinonimul *pisică* din limba comună). Cuvântul *pisică* este singurul dintre sinonime care se utilizează și în celebrul proverb cu rimă *Când pisica nu-i acasă/Joacă șoarecii pe masă*, care cunoaște și o variantă cu inversiune în cel de-al doilea vers: *Șoarecii joacă pe masă*.

***Bale**: S-a văzut cu nişte bale în gură/ Şi le socoteşte că sunt untură*, care este, de asemenea, o unitate frastică rimată. Termenul popular *bale* intră însă și în componența unor unități frazeologice, dintre care se remarcă expresiile verbale *a lăsa pe cineva în balele lui* (în sensul de „să-și facă voia") și *a-i curge balele (după ceva* sau *după cineva)*, adică „a-l dori foarte mult".

La cuvintele populare atestate în structura proverbelor și a frazeologismelor amintite mai sus se mai pot adăuga, de asemenea din registrul general neliterar, tot felul de fapte stilistice cu largă răspândire, cum sunt expresiile și structuri comparative populare. Acestea se regăsesc, de exemplu, într-o serie de unități și variante paremiologice sau frazeologice despre auz(ire): *Aude ca un surd; Ca o veste ce aleargă de colea până se aude*, sau pentru alergătură: *Aleargă, ca la colaci; Aleargă iute, ca fulgeru(l); Ca uliul după pui aleargă; Ca la pomană aleargă.* Altele sunt despre alegerile făcute: *Alege ca vântul gunoaiele din bucate; Cine tot alege ajunge să ia d-a rându(l) ca cel ce culege*, ori despre adunarea sau asocierea la ceva: *Ca albinele la fag s-adună* sau *Ca furnicile la mușuroi s-adună; Ca corbii la stârv se-mpreună.*

La fel de bine ilustrate cu fapte populare sunt și proverbele sau frazeologismele care au o încărcătură afectiv-emoțională. În categoria lor se remarcă acelea pentru inimă sau despre dragoste: *Inima fără nădejde, ca săgeata fără arc; Precum inima poftește, așa și sufletul dorește; Precum fața cu fața nu se-aseamănă vreodată, așa nici inimă cu inimă; Dragostea la inimă ca roua de flori* și, respectiv, *Rodul dragostelor, ca mintea albinelor*. Nu în ultimul rând, se întâlnesc structuri paremiologice și mai ales frazeologice despre rapiditate și putere sau tărie: *Iute ca săgeata/ca fulgerul* ori *Tare ca oțelul/ca piatra/ca herul (fierul), Ca un stejar de tare* sau cele care conțin (nume de) culori: *Alb ca zăpada; Ca laptele de alb* etc.

În seria elementelor populare prezente în structura proverbelor din limba română se includ alte fapte și figuri de stil cu funcție expresivă: epitete, metafore, antiteze, repetiții, ca de exemplu: *Cel cuminte strânge bani albi pentru zile negre; Cine așteaptă mură în gură nu ajunge ziuă bună; Cine seamănă cu lacrimi culege cu bucurie; De la cine nu te aștepți acela te vinde; Cine se umilește se înalță; Din cele mici se cunosc cele mari; Cu încetul, cu încetul,/Se face oțetul.*

Cele mai numeroase structuri paremiologice de acest tip constituie, la nivelul limbii vorbite, mari surse generatoare de umor ori veritabile exemple de exprimări ironice și chiar autoironice, așa cum este și proverbul *Degeaba faci mânz, dacă nu-i lup să-l mănânce*, atestat în monumentala colecție de proverbe realizată de Zanne (1895–1912).

6. Regionalismele în proverbe și variante frastice. Tipuri de regionalisme

Seria pe cât de amplă, pe atât de diversă de elemente populare prezente în structura proverbelor și a unităților frazeologice din dacoromână este completată, cât se poate de firesc, prin diversitatea faptelor de limbă regională întâlnite și în proverbe sau alte produse artistice create de oamenii simpli din popor.

Într-o accepție mai largă, regionalismele nu se reduc la cuvinte, ci implică și pronunțiile, formele gramaticale, construcțiile sintactice ori sensurile utilizate în anumite zone mai mult sau mai puțin extinse din subdialectele dacoromânei, chiar și în graiuri.

Preluând clasificarea propusă de Hristea (1984a: 128–132), vorbim astfel despre ***regionalisme de formă***, în categoria cărora se includ cele **fonetice**, adică variantele cuvintelor generale care sunt folosite la nivel dialectal, precum *hier, hierbe, chiatră, chișor* (din subdialectul moldovenesc) sau *văz, auz, să scoață* (în Muntenia), și **morfologice**, înglobând toate formele verbele și nominale răspândite regional, ca de exemplu, *îi, îs* (în Moldova), *lucră, mâncă* (în Transilvania) sau *am făcutără, am plătitără, ei face, ei merge* etc. (atestate în subdialectul muntenesc).

O altă clasă de fenomene dialectale o reprezintă *regionalismele semantice* sau *de sens* (care cuprind tot felul de sensuri folosite regional ale cuvintelor literare, precum *mereu*, cu înțelesul de „încet" în zona Banatului, *gușă*, cu sens de „bărbie" în Muntenia sau *mașini*, cu varianta regională de plural *mășini* care este utilizată în Crișana și cu semnificația de „chibrituri").

Dar cel mai bine ilustrat în categoria faptelor regionale rămâne subtipul **regionalismelor lexicale**, prin cuvintele utilizate pe arii dialectale diferite ca suprafață: *păpușoi, curechi, oleacă, hulub* (în Moldova), *nițel, pâclă, ciușcă* („ardei iute") din subdialectul muntenesc, *copârșeu* („sicriu") sau *sămădău* și *sabău* (care sunt amândouă sinonimele lui *croitor* în Transilvania), la care se adugă tot felul de îmbinări sau structuri lexicale regionale de mai mare sau mai mică întindere și complexitate.

Încadrând de la structuri regionale care vizează îmbinări libere de cuvinte cu funcție gramaticală sau **construcții sintactice** specifice uneia sau mai multor zone (ca de exemplu, *a se pune pe...*, indicând aspectul), până la **regionalisme frazeologice** (expresii fixe cu întrebuințare mai restrânsă în spațiu, ca *a avea un bob zăbavă, a cerca în ce apă se adapă cineva* etc.), ele se regăsesc ilustrate și în proverbe ori în variantele frastice ale acestora, fiind purtătoarele unor evidente funcții sau valențe expresive.

Prezența regionalismelor, indiferent de tipul ilustrat de ele, în structura proverbelor și variantelor paremiologice se explică în mod firesc prin perpetuarea unor deprinderi de pronunțare specifice vorbitorilor din zonele în care au fost întâlnite, fiind, pe de o parte, adunate exact așa din acele locuri de către culegătorii de folclor care le-au introdus ulterior în lucrările lor. Pe de altă parte, există și posibilitatea ca faptele regionale să fi apărut în componența unor proverbe standard care au fost preluate și adaptate ulterior de către vorbitori la particularitățile specifice de grai.

Indiferent care a fost cauza prezenței lor, ne interesează în cercetarea de față tipologia atât de cuprinzătoare a regionalismelor, dar și diversitatea acestor fapte regionale care se întâlnesc în proverbe, începând de la regionalismele de formă și până la cele gramaticale și lexicale, după cum o arată și exemplele selectate din impresinanta antologie a lui Zanne (1895–1912) despre care va fi vorba în continuare.

7. Fapte de limbă regionale atestate în culegerile românești de proverbe

Depozite și surse inepuizabile de cugetări și aforisme care au un caracter universal, dar și de vorbe de duh în ale căror înțelesuri se oglindește specificul nostru național, colecțiile de proverbe devin esențiale pentru cercetările lexico-semantice și

stilistice care sunt dedicate cercetării limbii populare, în general, dar și faptelor regionale, în mod special, indiferent de tipologia acestora.

În privința regionalismelor de formă din structurile paremiologice (proverbe și, mai ales, variante) întâlnite în corpusul analizat sunt semnificative, în egală măsură, pentru aspectele urmărite aici atât regionalismele fonetice, în sensul de forme întrebuințate regional ale unor termeni de uz actual și general ori „pronunții sau rostiri specifice graiurilor românești ale unor cuvinte" (definiție propusă de Groza 2012: 60 de la Hristea 1984a: 130), cât și cele morfologice, reprezentând forme gramaticale cu circulație regională.

În ceea ce privește nivelul fonetic, se cuvin menționate din structura proverbelor cuvintele cu particularități vocalice și consonantice speciale care se explică regional prin fenomene precum închiderea vocalelor, monoftongarea, rotacismul, africatizările și palatalizările de tot felul, analogice sau ca urmare a menținerii în subdialecte ori în graiuri a unor variante etimologice din limba veche. Unele dintre aceste variante fonetice regionale pot fi ușor identificate, de exemplu, în următoarele proverbe și unități frazeologice: *Cumpără la timp și vei avea la* ***nevoe****; Cine nu* ***voește*** *când poate nu va mai putea când va voi;* ***Cânele*** *latră, iar lupul tace și face; A fi* ***câne*** *plouat; A se uita la cineva ca la un* ***câne****; Mulți* ***câni*** *latră* ***pre*** *urs, dar nici unul nu-l mușcă; Ce-am avut și ce-am* ***perdut****; Cine are vreme să n-o* ***piarză****; Dacă nu-i, nu-i/Nu mai spune* ***nimărui****; Cine cere nu piere,/Veste bună nu-i mai* ***mere*** (aici sub influența rimei) etc.

La nivel morfologic, se remarcă printre altele, forme verbale și nominale regionale, precum și elemente gramaticale cu sensuri specifice uneia sau mai multor zone. Ele se folosesc strict dialectal ca **regionalisme morfologice**, fiind destul de cunoscute în dacoromâna vorbită și de răspândite ca fapte de limbă neliterare, inclusiv prin intermediul unor proverbe de felul lui *Cine face ca mine, ca mine* ***să pață****; Cine* ***nu va*** *să se înnomolească, de noroi să se ferească; Cine nu poate săvârși un lucru, să nu se apuce de* ***dânsul*** etc.

Dar cel mai bine atestate în proverbe rămân **regionalismele lexicale**, după cum o indică și cuvintele *mumă, aguridă, bălaie, bălțat* sau derivatele ori bazele derivative regionale ale unor termeni din limba comună, precum *pățanie, a se potrivi* și *potriva* (pentru *împotrivi*, *împotrivă*), *a cerca*, a *se cufunda* etc., întâlnite în proverbele de mai jos: *Pentru unii* ***mumă****, pentru alții ciumă; Cu încetul, încetul,* ***agurida*** *se face miere; N-o să facem doi* ***bălțați****; A înțărcat* ***bălaia****; A intrat* ***alba*** *în sat; Cei ce se potrivesc/****Lesne*** *se împrietenesc; Cel ce începe multe nu* ***isprăvește****; Căile celor ce* ***șed*** *fără de lucru sunt acoperite cu spini; Cine se* ***razimă*** *pe umbră, greșește, Cel ce mereu se* ***potrivește*** *tot cu rău o sfârșește;* ***Cercarea*** *greș n-are; Cu cât te* ***afunzi****,/Cu atât te* ***cufunzi****; Cu cel ales, ales vei fi, și cu cel* ***îndărătnic****, te vei* ***îndărătnici****; Cel mai bun dascăl e* ***pățania***.

Nu lipsesc de la nivel regional nici îmbinările de cuvinte, atât cele fixe, relevante pentru studiile de frazeologie, cât și cele libere, cu întrebuințare în gramatică, de care se ocupă sintaxa. Din această ultimă categorie am întâlnit în structura proverbelor **regionalisme sintactice** variate ca tipologie și deloc puține la număr, cum o arată și următoarele construcții și structuri specifice uneia sau mai multor zone (dialectale), regăsite și în componența unităților sau variantelor paremiologice pe care le analizăm în continuare: *Ce dă vremea, nici avuția nici nevoința poate cumpăra* (având o negație simplă în structurile cu *nici* repetat); *Dacă*

nu ți se pleacă ție vremea, pleacă-te tu vremii (care este o construcție specială cu dativ locativ); *Dacă vrei să-ți sufere alții, suferă și tu altora* (în locul perifrazelor cu *pentru* + Ac.); *Decât vom zice: vai de noi! Mai bine să zic: vai de mine!* (cu *decât* conjuncțional pentru *în loc să*) etc.

Ca exemple de unități paremiologice care conțin în structura lor **regionalisme frazeologice** se pot cita următoarele proverbe cu locuțiuni și expresii regionale (sau chiar populare) purtătoare de resurse expresive: *Ce nu-ți* ***este de potrivă****/Îți va fi tot împotrivă; Cere să-i dai* ***la soroc****,/Parcă* ***te pune pe loc*** (despre creditori)*; Decât* ***să porți*** *pe om* ***cu vorba****, spune-i mai bine că nu se poate; Când te apuci la vreo treabă/N-o lăsa* ***fără ispravă*** (adică „neterminată". A se vedea, pentru schimbarea de sens, și derivatul *neisprăvit*, al cărui înțeles a evoluat, în urma unei degradări semantice evidente, la ceea ce cunoaștem cu toții astăzi).

Sunt prezente în câteva proverbe și **regionalismele de sens** sau semantice, reprezentativ fiind, printre altele, înțelesul special al verbului *a desface* („a înlătura vraja făcută asupra cuiva", adică a rezolva, a schimba o situație nefavorabilă), actualizat în variantele paremiologice de mai jos: *Ce-și face omul singur nici dracul nu poate* ***să-i desfacă*** și *Ceea ce omul singur își face nimeni nu-i poate* ***desface***.

8. Concluzii

Abordată în funcție de domeniile limbii, de la nivel fonetic la morfologie și lexic, completat de frazeologie în sens mai larg, variația lingvistică permite analiza dinamicii și în sfera unor proverbe, maxime, zicători etc., pe care am numit-o analogic *variație paremiologică.* În mod firesc, variația din clasa proverbelor are ca rezultat circulația unor structuri cu formă modificată, denumite *variante paremiologice*, pe care le găsim în numeroase culegeri sau antologii de proverbe ce alcătuiesc un corpus deopotrivă bogat și foarte variat.

Diversitatea lor lexicală la nivel de structură a făcut ca din clasa variantelor paremiologice să nu lipsească elemente de limbă populare sau regionale care sunt sugestive prin semnificații și implicații stilistice, aspect ce le face extrem de ofertante pentru cercetarea lingvistică.

O sursă inepuizabilă de proverbe în structura cărora se regăsesc de la regionalismele de formă (fonetice și morfologice), sintactice, lexicale, frazeologice, până la cele semantice, este, indiscutabil, antologia de proverbe realizată de Iuliu A. Zanne.

Considerată o „lucrare unică în felul ei, un monument pentru literatura națională" (G. Dem. Teodorescu), această culegere de proverbe în 10 volume merită o atenție specială, inclusiv din punctul de vedere al ariei de răspândire a numeroase „zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri". După cum se poate observa cu mare ușurință, seria enumerativă de mai sus, pe care Zanne o așază ca subtitlu la cartea sa de proverbe, este una pe cât de amplă, pe atât de diversă, astfel că, în perioada imediat următoare, vom consacra analizei acestei antologii mai multe studii care vor avea ca obiect cercetarea faptelor dialectale prezente în structura proverbelor românești nord- și sud-dunărene.

Bibliografie

Corpus de proverbe

Adăscăliţei 1973 = Adăscăliţei, V., *Proverbe şi ghicitori*, antologie şi prefaţă de V. Adăscăliţei, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1973.

Bilţiu și Bilţiu 2006 = Bilţiu, P., M. Bilţiu, *Folclor din Ţara Maramureşului,* vol. II *Lirica populară, rugăciuni, ghicitori, proverbe şi zicători,* Baia Mare, Editura Ethnologica, 2006.

Botezatu și Hâncu 2003 = Botezatu, G., A. Hâncu, *Dicţionar de proverbe şi zicători româneşti*, alcătuire, prefaţă de Grigore Botezatu şi Andrei Hâncu, ediţia a III-a, Bucureşti, Chişinău, Litera Internaţional, 2003.

Hinţescu 1877 = Hinţescu, J.C., *Proverbele Românilorŭ*, adunate si edate de J.C. Hinţescu, Sibiu, Editura şi tipariulŭ tipografieĭ eredeĭ de Closius, 1877.

Mugur și Voiculescu 1928 = Mugur, Gh., V. Voiculescu, *Cartea vieţii. Proverbe*, culese de Gh. Mugur și V. Voiculescu, *A. Litere, Colecţia literară*, nr. 3, [Bucureşti], Editura Fundaţiei Culturale, 1928.

Muntean 1966 = Muntean, G., *Apa trece, pietrele rămân*. *Proverbe româneşti*, ediţie îngrijită, prefaţă, glosar şi indice de George Muntean, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966.

Muntean 1984 = Muntean, G., *Proverbe româneşti*, antologie, text stabilit, glosar, indice tematic, postfaţă şi bibliografie de George Muntean, Bucureşti, Editura Minerva, 1984.

Pann [s.a.] = Pann, A., *Culegere de proverbe sau Povestea vorbii. De prin lume adunate/Şi iarăşi la lume date*, tomul întâiu, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala", Alcalay & Co, [s.a.].

Rahmil 1957 = Rahmil, M., *Ghicitori şi proverbe*, culegere alcătuită de Monica Rahmil, vol. II *Proverbe, zicători*, [Bucureşti], Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1957.

Tazlăuanu 1943 = Tazlăuanu, G.I., *Comoara neamului*, Vol. IX. *Proverbe şi zicători, idiotisme şi locuţiuni*, Bucureşti, Imprimeriile „Văcăreşti", 1943.

Zanne 1895–1912 = Zanne, I.A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia*, vol. I–X, Bucureşti, Socec, 1895–1912.

Zărnescu 2006 = Zărnescu, C., *Proverbele românilor*/Iuliu A. Zanne, o antologie esenţială de Constantin Zărnescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006.

Lucrări de specialitate

Anscombre, J.-C., 1994, „Proverbes et formes proverbiales: valeur évidentielle et argumentative", *Langue française*, 102/2, 95–107.

Anscombre, J.-C., 2000, „Parole proverbiale et structures métriques", *Langages*, 34/139, 6–26.

Bascom, W. R., 1965, „Four Functions of Folklore", în A. Dundes (ed.), *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1965, 279–298.

Battistella, E. L., 2005, *Bad Language. Are Some Words Better than Others?*, Oxford, Oxford University Press.

Bédard, É., J. Maurais (eds.), 1983, *La norme linguistique*, Québec/Paris, Conseile de la langue française/Le Robert.

Bîrlea, O., 1966, *Proverbe şi zicători româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Bogdan Oprea, H., 2011, „Variante lingvistice româneşti – sincronie şi diacronie. Studiu de caz: variantele fonetice regionale", în M. Nevaci (ed.) *Studia linguistica et philologica. Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, 79–112.

Bulgăr, G., L. Mareș (eds.), 1960, 1967, *Lexic regional*, vol. I–II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.

Cazacu, B., 1966, *Studii de dialectologie română*, București, Editura Științifică.

DSL_2 = Bidu-Vrănceanu, A., C. Călăraşu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, M. Mancaş, G. Pană-Dindelegan, 2001, 2005, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, ediţia a 2-a, Bucureşti, Nemira & Co.

Dundes, A. (ed.), 1965, *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall.

Dundes, A., 2007, *The Meaning of Folklore. The Analitycal Essays of Alan Dundes*, Logan, Utah, Utah State University Press.

Gibbs, Jr., W. Raymond, 2001, ,,Proverbial themes we live by", *Poetics*, 29/3, 167–188.

Greimas, A. J., 1960, ,,Idiotismes, proverbes et dictions", *Chaiers de lexicologie*, 2, 41–61.

Grésillon, A., D. Maingueneau, 1984, ,,Polyphonie, proverbe et détournement", *Langages*, 73, 112–125.

Groza, L., 2011, *Probleme de frazeologie. Studii. Articole. Note*, București, Editura Universității din București.

Groza, L., 2012, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Universității din București.

Haskell, R. E. (ed.), *Cognition and Symbolic Structures*, Norwood, New Jersey, Ablex.

Hoffman, R. R., R. P. Honeck, 1987, ,,Proverbs, pragmatics, and the ecology of abstract categories", în R. E. Haskell (ed.), *Cognition and Symbolic Structures*, Norwood, New Jersey, Ablex, 121–140.

Honeck, R. P., 1997, *A Proverb in Mind. The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom*, Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.

Hristea, T. (ed.), 1984a, *Sinteze de limba română*, ediția a treia revăzută și din nou îmbogățită, București, Albatros.

Hristea, T., 1984b, ,,Frazeologia şi importanţa ei pentru studiul limbii române", *Limbă şi literatură*, vol. I, 5–14.

Iordan, I., 1956, *Limba română contemporană*, ediția a doua, București, Editura Ministerului Învățământului.

Kleiber, G., 1999, ,,Les proverbes: des dénominations d'un type «très très spécial»", *Langue française*, 123/1, 52–69.

*** 1972, *La norme*, număr tematic, *Langue française*, 16.

Ledegen, G., 2000, *Le bon Français. Les étudiants et la norme linguistique*, Paris, L'Harmattan.

Leonte, L., 1963, ,,Elemente populare și regionale în proza actuală", SCȘt (Iași), seria *Filologie*, fasc. I, 65–88.

Martin, E., 1936, *Deux cents locutions et proverbes. Origine et explications*, Paris, Librairie Delagrave.

Mattheier, K. J. (ed.), 1997, *Norm und Variation*, Forum angewandte Linguistik, Band 32, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, Peter Lang.

Messenger, Jr., C. John, 1965, ,,The Role of Proverbs in a Nigerian Judicial System", în A. Dundes (ed.), *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1965, 299–307.

Mieder, W., 2004, *Proverbs: a Handbook*, Westport, Connecticut, Greenwood.

Mieder, W., A. Dundes (eds.), 1981, *The Wisdom of Many. Essays on the Proverb*, New York, Garland.

Negreanu, C, 1983, *Structura proverbelor româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Negreanu, C., 1998, *Istoria proverbului românesc*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Pr. Al. Stănciulescu-Bârda, Bârda, ,,Cuget Românesc".

Nevaci, M. (ed.), 2011, *Studia linguistica et philologica. Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Niedzielski, N., D. Preston, 1999, *Folklinguistics*, Berlin, Mouton de Gruyter.
Norrick, N., 1985, *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*, New York, Mouton.
Paveau, M.-A., L. Rosier, 2008, *La langue française. Passions et polémiques*, Paris, Vuibert.
Roberts, R. P., 1993, „Phraseology: The State of the Art", *L'actualité terminologique*, vol. 26, 2, 4–8.
Ruxăndoiu, P., 2003, *Proverb şi context*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
Schapira, C., 2000, „Proverbe, proverbialisation et déproverbialisation", *Langages*, 34/139, 81–97.
Schulze-Busacker, E., 1984, „Proverbe ou sentence: essai de définition", *Le Moyen Français*, 14–15, 134–167.
Stănciulescu-Bârda, A., 2003, *Povestea vorbelor de duh (Articole şi studii de paremiologie)*, Bârda, „Cuget Românesc".
Tabarcea, C., 1982, *Poetica proverbului*, Bucureşti, Minerva.
Vulpe, M., 1967, „Fapt dialectal și fapt popular", SCL, XVIII, 4, 369–377.
Wilkinson, J., 1995, *Introducing Standard English*, Harmondsworth, Penguin Press.
Windisch, R. [1989] 2006, [„Rumänisch: Sprachbewertung", în G. Holtus et al. (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, 3. Tübingen, Niemeyer] „Evaluarea lingvistică: limba română", în R. Windisch, *Studii de lingvistică şi filologie românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Alina Bojoga
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” , Academia Română

Termeni privind mijloacele de iluminat în gospodăria ţărănească din România. Aspecte etnolingvistice

Abstract
Over time, the Romanian peasant has used various means of lighting (the hearth, the lamp, the candle, the oil lamp, the electric lamp etc.). In the present study, we deal with the terms that name the realities of The oil lamp and its fuel, oil gas, from an onomasiological and semasiological perspective, the area of spread, the origin, as well as certain material and linguistic changes.
Keywords: means of lighting, light, oil gas, lamp.

Résumé
Pendant l’histoire, le paysan roumain a utilisé divers moyens d'éclairage (le foyer, la lampe, la bougie, la lampe à huile, la lampe électrique, etc.). Dans la présente étude, nous traitons des termes qui nomment les réalités de La lampe à huile et de son combustible, l'Essence, d'un point de vue onomasiologique et sémasiologique, l'aire de diffusion, l'origine, ainsi que certains changements matériels et linguistiques.
Mots clés: moyen d'éclairage, lumière, lampe à huile, combustible.

0. Pentru omul preistoric focul de lemne reprezenta o sursă de căldură și de lumină, precum și un mijloc de a ţine la distanţă animalele sălbatice. Frigând carnea, el a descoperit proprietăţile combustibile ale seului şi a avut ideea de a folosi fitilul impregnat cu grăsime (uneori ulei de peşte), ţinut într-un căuş de piatră sau într-o cochilie. Lumina generată artificial permite oamenilor de astăzi să ducă o viață sigură și confortabilă, chiar și în timpul nopții și în încăperi închise și acoperite (clădiri, peșteri).

1. Mijloacele de iluminat la români

Pentru o documentare cât mai extinsă ne vom folosi de datele etnografice din *Atlasul Etnografic Român* I. *Habitatul* (AER) și de notițele consemnate în corpusul de documente etnografice române din seria *Habitatul* (DER), precum și de materialul lingvistic cuprins în ALRR *Sinteză IV,* care ne pun la dispoziție informații interesante privind tema discutată.

Există în AER I două hărţi ce ilustrează materialul privind subiectul nostru: harta *Mijloace tradiţionale de iluminat (1900)* și *Opaiţul (1900). Materiale de*

construcţie (AER I: 265, 267). Cele două hărți sunt însoțite de câteva fotografii privind aceste relicve ale culturii populare.

Particularitățile obiectelor descrise în materialele etnografice și lingvistice pun în evidență deosebirile culturale dintre zone și modul în care tehnicile de iluminat folosite în casele tradiționale românești au evoluat în timp și spațiu. Mijloacele folosite pentru a înlocui lumina soarelui sunt *focul vetrei; aşchia de lemn răşinos; lumânările fixate pe suporturi; opaiţul, lampa de petrol* și *lampa electrică.*

1.1. *Focul vetrei.* Vatra a constituit un element de bază al casei tradiționale românești, fiind o sursă de căldură și iluminat, dar și locul unde se prepara hrana. Ea reprezenta totodată „centrul de coeziune al întregii vieți familiale; în jurul acesteia, în casă, se desfășura o bună parte din activitatea omenească" (vezi Vlăduțiu 1973: 171).

1.2. *Aşchia din lemn răşinos.* S-a observat, în timp, că lemnul anumitor specii de copaci (ca molidul, bradul, pinul, mesteacănul sau fagul) fac lumină mai multă.

„Zadie, un ciot uscat, zadie din lemn de pin, are rășină multă, arde cu lumină mare" Bc 13: DER IV: 372; „Putregai din lemn de fag" Sv 10: DER IV: 372; „Așchii de mesteacăn în jar" Ph 12 DER V: 497; „Bețișoare de mesteacăn, făceau lumină la tors; se spunea „opaiț de tors"; bețișoarele fiind de 10-15 cm și puse pe jar, în vatră" Ph 14, DER V: 497.

1.3. *Opaițul.* Acesta este un dispozitiv arhaic și rudimentar, frecvent utilizat în România până la Primul Război Mondial. El consta dintr-un suport /recipient pentru „combustibil", în care era introdus un fitil, al cărui capăt rămas în afară se aprindea, producând lumină.

„Feștila era din bumbac împletit, băgat într-o tinichea găurită ori într-un vas din lut sau din metal (în care era untură sau seu) se punea un fitil din cârpă împletită. S-a utilizat până la primul Război mondial" Dj 4; DER I: 264; „O treanță cu untură, trecută printr-o găurică se numea «ciob»" Dj 6; DER I: 264; „Se întrebuința la bordeie, până în 1916" Dj 9, 10, DER I: 264.

Materialul din care era fabricat putea varia. Cel mai adesea era din lut, dar putea fi și din metal (tablă / tinichea) sau alte materiale: sticlă, lemn etc:

„De cele mai multe ori se folosea un ciob de strachină. Se mai foloseau și pahare de sticlă, feștila fiind fixată, ca la candelă, combustibil fiind tot untdelemnul" Gl 5, DER IV: 372; „Frecvent improvizat din vase cu altă utilitate inițială. Existau și opaițe „speciale", ca o cădelniță" Ct 15, DER V: 498.

Pentru fabricarea opaițului se utiliza un vas din gospodărie, sau, uneori, unul special confecționat de olarii din sat, sau de fierarii din zonă.

„De lut, cumpărat de la «corundari», cu seu topit și fitil de cârți": BN 6; DER III: 379.

Dar, la nevoie, se putea folosi chiar și o sfeclă care se scobea, sau o *crumpă* (= un cartof), ceea ce arată încă o dată creativitatea și simțul practic al românului, știut fiind faptul că în economia gospodăriei țărănești, materialele și obiectele se refolosesc adesea.

Ca materiale combustibile, se utilizau seul de oaie sau vită, untura de porc, untura de pește, untdelemnul, sau uleiul de floarea soarelui (sau de rapiță / nucă/ semințe de dovleac / curcubată), rășina, ceara topită, dar și cărăreză de iepure.

Din punct de vedere onomasiologic constatăm o mare varietate de lexeme asociate cu această realie: *opaiț, văpaiț, ciob, hârb, sterț, șterț, ștearcă, opâc, hopâc, meci, priculici, cucură, lămpoi, lămpaș, tifîmoaică, iagă, oiagă, cahaneț, fecher, feștilă, poponeț, poponete, fofează, glăjiță,* precum și *gazorniță, găzoi, găzuț.*

1.4. *Făcliile.* De obicei, se făceau din lemn și/sau din coji de copac (adesea mesteacăn, dar și din salcâm, brad, molid, pin, vișin, cireș, fag, plop sau tei):

„Coji de mesteacăn răsucite fac flacără ca la lampă" Vl 11, DER I: 265; „Bunica mea spunea că avea cuptorul în casă și seara aprindea *făclii*, din scoarță subțire, cioplite cu securea, cu vederea spre interior. Făcliile le aprindeau bătrânii, în timp ce alții spuneau povești" SM 12, DER II: 301; „Bețe crăpate, din lemn de brad și coajă de mesteacăn" Vn 5, DER IV: 373; „Faclă din cârpe și coajă de mesteacăn" Vn 13 , DER IV: 373; „Numai din lemn de mesteacăn; numai lumină mică, pentru tors", Ph 12, DER IV: 373.

Alteori se utilizau materiale precum, cârpa, ceara, rășina, motorina:

„Câlți muiați în ceară" Gj 8, DER I: 265; „Motorină pe o faclă. Ghem de bumbac, legat cu sârmă, pe orice cioată. Când e lună plină, după raci. Se mergea noaptea pe Oituz la raci" Bc 13; DER IV: 373; „Frecvent, făclie cu rășină" Ag 7, DER V: 499.

1.5. *Lampa cu petrol* a apărut în România la începutul secolului al XX-lea, după primul Război Mondial (vezi *infra*).

1.6. *Lampa electrică.* Electrificarea în România a început din perioada interbelică, la fabrici, pe domeniile regelui, în instituțiile statului, iar în gospodăriile ţărăneşti, racordarea masivă la rețeaua de energie electrică a început din perioada anilor 1960 și a durat, aproximativ, până în 1980. În unele localități nici la data anchetării (aproximativ 1980) nu se introdusese curentul electric.

Cu toate acestea, lămpile cu petrol continuă să fie folosite, de exemplu, la „colibi", cf. (Tm 1, DER II: 301).

2. Termeni pentru ***LAMPA CU PETROL***

Datele dialectale privind realiile LAMPĂ și PETROL au fost cartografiate în *ALRR Sinteză* vol. IV[1], care este în curs de apariție. Sub aspect lingvistic, avem în vedere hărțile care surprind global denumirile dialectale ale lămpii (cu petrol) și ale petrolului, prin valorificarea cuvintelor prezentate în fiecare dintre atlasele regionale, ca răspunsuri la întrebările 795 și 796 din Chestionarul NALR.

2.1. Termeni pentru ***LAMPĂ***

Întrebarea indirectă nr. 795, a fost formulată astfel: „Cum îi zici la aceea pe care o aprinzi seara ca să lumineze în cameră? Indic.". Principalii termeni consemnați în ALRR *Sinteză* IV pentru a desemna această realie sunt: ***lámpă*** (cu varianta ***lámbă*****), *lámpăn, lămpáș, gaz, gázniță*** și ***lumínă*** (vezi harta nr. 1).

2.1.1. Dintre aceștia, cel mai frecvent este ***lámpă***, cunoscut pe întreg teritoriul dacoromân (în 1165 localități). ***Lámpă*** este înregistrat în 796 de localități, iar varianta *lámbă* - cu oclusiva bilabială sonoră - a fost consemnată în 369 de sate unde cuvântul figurează ca răspuns principal. *Lámbă* este răspândită în Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova, într-o arie care se prelungeşte și în stânga Prutului, ceea ce confirmă încă o dată că granițele administrative şi politice nu constituie, în mod obligatoriu, granițe lingvistice. Se poate observa concurența între *lampă* și

[1] *ALRR Sinteză IV* este în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică din București, departamentul de Dialectologie, Geografie Lingvistică, Fonetică și Onomastică.

lambă. Uneori, vorbitorii indică faptul că *lámbă* este un cuvânt mai vechi (în comparație cu *lampă*), sau că acesta este utilizat de către bătrâni, vezi, de exemplu, pct. 680, 731, 732: *lampă, [B] lambă;* pct. 705, 745, 892: *lambă, [R] lampă.*

S-a notat, de asemenea, *lamp,* substantiv neutru, în 10 localităţi din Banat (pct. 27, 35, 40, 41, 68, 74-76, 79) şi numeroase puncte din Basarabia. Alteori s-a consemnat în Moldova varianta palatalizată a lateralei dentale *l*: *l̓ámpă* pct. 466, 475-478, 480, 486, 487, 502; *l^{v}ámpâ* în pct.479.

Din punctul de vedere al originii, termenul reprezintă un neologism cu etimologie multiplă; DA indică germ. *Lampe*, rus. *lampa,* mag. *lámpa,* neogr. *λάμπα;* MDA - germ. *Lampe*, neogr. *λάμπα,* fr. *lampe,* rus. *lampa.* Pentru varianta *lambă,* considerăm că e necesar să introducem şi etimonul tc. *lâmba, lamba* (Suciu 2010, s.v. *lambă*[1]*).*

2.1.2. ***Lámpăn*** „lampă cu gaz ce se pune la căruțe ca să lumineze în drumuri de noapte” (DA s.v.), este atestat în 10 localități care ce concentrează, în mod special, în Transilvania, unde și formează o arie mică, dar compactă. Cuvântul este considerat un împrumut de origine germană (cf. DA). Această etimologie este confirmată atât de distribuţia denumirii (Transilvania), cât şi de forma sa, care corespunde, variantei de acuzativ a etimonului (*lampen).*

2.1.3. ***Lămpáș*** „felinar”, DA îl consideră un împrumut din magh. *lampas*. Termenul este notat în 5 sate dispersate (pct. 158 din Crişana şi patru localităţi din Transilvania).

2.1.4. ***Gaz*** și ***gazniță.*** Cu sensul principal „petrol (rafinat)”, *gaz* constituie un neologism de origine franceză (DA, CADE etc.). Sensul „lampă primitivă” al lexemului *gaz* este consemnat în MDA s.v. Cu sensul „lampă de petrol” *gaz* și derivatul *gázniță* au fost atestate exclusiv în Republica Moldova (vezi harta nr. 2). Astfel, termenul *gaz* este cunoscut în 45 de localități, iar *gázniță*, în 14 localități. Unii dintre vorbitorii intervievaţi văd în cuvântul *gaz* o reminiscenţă a vorbirii arhaice şi populare:

Pct. 029, 031: „*gaz;* se zice mai rar *lampă*”; 030: „*gaz* vechi; se zice foarte rar *lampă*”; 032, 0147: „*gaz* (B), *lampă* (T) ”; 0121: „*gazniță*; se zice și *gaz, lampă*”; 0131, 0145, 0166: „Înainte se zicea *gaz*”; 026: „Dacă e din cele care ard fără sticlă, i se zice *gazníc*”; 027, 029, 030, 0114, 0131, 0146, 0167: „Se zice mold *gaz*”.

Se pare că termenul *gázniță* nu este un împrumut de origine slavă (cum sunt *pivniță, coșniță, gropniță, melniță, lojniță, piperniță* etc.), deoarece nu l-am gasit în sursele lexicografice pentru rusă, ucraineană, bulgară, ci este o creație a românilor din Basarabia din *gaz* + *-niță,* ca și *dohotniță,* din aceeași arie semantică (ca și alți termeni, precum *zaharniță, muștarniță, clopotniță, pojarniță* etc.).

2.1.4.1. Menționăm aici și răspunsurile suplimentare ***gazorniță*** (3 pct.), ***găzuicî*** (2 pct), ***găzoaică*** (1 pct.)**,** ***găzoi*** (2 pct), ***găzuț*** (5 pct)**,** ***găzuță*** (3 pct) care reprezintă derivate cu diverse sufixe de la *gaz.* Ca și arie de răspândire, *gazorniță, găzuicî, găzuț* sunt notate în Moldova din partea dreaptă a Prutului, iar *găzoi* și *găzoaică* în Muntenia.

2.1.5. ***Lumínă*** este atestat în câteva localități dispersate (patru din Banat pct. 31, 49, 61, 63 şi una din Transilvania – pct. 465). Sursele lexicografice îl consemnează cu sensul „obiect care luminează sau care emană lumină când este aprins” (cf. DLR s.v. etc.). În privința etimologiei DLR, Cihac, Scriban, Ciorănescu indică latinescul *lumina* (nom. pl. al lui *lumen, -inis*).

O perspectivă interesantă o găsim în notele marginale din ALM II/I h. 688, pct. 0101, unde termenii variază în funcţie de spaţiul în care se află cel care percepe lumina:

„Lámpî (îi zici când eşti în casă); când e noapte şi te uiţi de afară îi zici „luńíní".

2.1.6. Alte răspunsuri. O categorie de termeni consemnaţi la această chestiune o reprezintă alte mijloace de iluminat. De cele mai multe ori este vorba despre obiecte mai vechi, cum este ***opáiţul***, cf. supra. Termenul este notat în 16 localităţi (într-un punct ca răspuns principal, iar în 15 localităţi ca răspuns secundar). Unele dicţionare îl consideră a fi un împrumut din sl. *opajecĭ* (Şăineanu, Scriban), iar alte surse lexicografice fac trimitere la acelaşi etimon prin cf. (DLR, DEX), şi la rom *văpaie.*

Şterţ este notat în 5 puncte din Crisana. Originea cuvântului rămâne deocamdată necunoscută, făcându-se trimitere prin cf. la germ. *Sterz* „coadă, mâner, toartă" (DLR s.v., Şăineanu s.v.).

Pentru o interpretare corectă a datelor etnolingvistice şi etnografice de un real folos sunt notele marginale din atlasele dialectale, precum: ALRR *Moldova şi Bucovina*, pct 555 unde au fost înregistrate trei răspunsuri: *lámbă, u̯opái̯u, găzúţîli: „*u̯o fost întâi̯ *u̯opái̯u* şî pî urmâ *găzúţîli,* «un fel de opaiţ cu gaz, fără burlui̯»; ş-ápi pi u̯urm-u̯o ii̯şî *lắmbili* i̯eş cári sînt". Toţi aceşti trei termeni denumesc obiecte diferite de iluminat folosite de-a lungul timpului. În localitatea Tarcău, jud. Neamţ (571) au fost consemnate patru răspunsuri: *lampă, [V] gazorniţă, opai̯ţ, faḱ.* Completarea „cu seu" (*opaiţ*), o cutie de tablă care se umplea cu gaz, cu fitil de bumbac, folosită de cărăuşi sau la prins raci şi păstrăvi" (despre *gazorniţă*). Despre ultimul termen nu se spune nimic, însă am găsit o referinţă la Vlăduţiu (1973: 172) când face referire la unele relicve ale culturii populare, obiecte de obârşie străveche „cum sunt *fachiul* dintr-un lemn în care se punea zadă de brad pentru iluminat".

2.2. Termeni pentru ***PETROL***

Întrebarea nr. 796 PETROL ʻpétrole', din chestionarul NALR a fost formulată astfel: „Ce torni în lampă ca să ardă?".

Din perspectivă dialectală, termenii principali care sunt consemnaţi în ALRR *Sinteză* IV sunt: ***gaz, ga̯i̯s, petról*, *petrolói̯, petroĺéi̯, petriu̯ắn, pitriu̯ól, fotogín*** (cu numeroase variante), ***uléi̯, naft*** şi ***vitriu̯ól*** (vezi harta nr. 3).

2.2.1. Neologismul ***gaz*** este răspândit în 767 localităţi, ce acoperă două treimi din teritoriul dacoromân, formează arie compactă în sudul, centrul, estul ţării, inclusiv în Rep. Moldova. În 69 dintre aceste sate a fost notat răspunsul ***gázî,*** marea majoritate în Moldova din partea dreaptă a Prutului. Poate fi vorba de epiteza lui *î,* la sfârşitul cuvântului, iar prin aceasta şi o modificare morfologică, prin schimbarea genului (deşi în răspunsuri nu este notat acest lucru), fie de o simplă explozie a consoanei finale?

2.2.2. Un alt termen ***ga̯i̯s,*** cu epenteza lui i̯ semivocalic, la care se adaugă şi jocul surd/sonor, apoi schimbarea modului de articulaţie, din seria fricativelor în africate: ***ga̯i̯s /ga̯i̯z > ga̯i̯t > gá̯i̯tâ > gá̯ĭ̯ţâ***. În CADE, MDA este specificat că e vorba despre un cuvânt regional – *gaiţă* – şi că are sensurile 1. Petrol lampant. 2. Lampă cu gaz, ceea ce se confirmă în datele din *Atlasele lingvistice*. În MDA etimologia lui *gaiţă* este data ca necunoscută, iar în CADE nu se indică niciun etimon. Atestarea

formelor intermediare pe teren, cu ajutorul atlaselor lingvistice ne îndreptățește să credem în originea acestuia de la *gaz.* Acești termeni sunt răspândiți în nordul Bucovinei, unde și formează două insulite compacte.

Diversitatea terminologică se observă în vestul și nord-vestul teritoriului dacoromân.

2.2.3. ***Petrol*** este notat în 92 de localități ca răspuns principal, iar în 137 ca răspuns suplimentar (vezi harta nr. 4 *Răspândirea termenului PETROL*). Uneori respondenții au conștiința că acesta este un termen nou, recent intrat în uz.

2.2.4. Variantele ***petrolóį (petrulóį, petrilóį)*** - 28 localiăți, ***petroľéį (petriľéų, petrîlắų, pitrălắų)*** – 16 puncte, ***petriųắn*** în 8 localități, iar ***pitriųol (petriųór)*** în 25 localități. Toate aceste variante sunt atestate în Banat și în sudul Crișanei, cu câteva infiltrări în vestul Transilvaniei.

În privința originii cuvântului ***petrol,*** dicționarele îl dau ca fiind un împrumut din franceză (fr. *pétrole*), iar pentru alte forme se indică în DLR și germ. *Petroleum,* mag. *petroleum*. Șăineanu indică fr. *pétrole,* germ. *Petroleum.*

Multe dintre aceste variante (și au fost și mai multe) se explică prin influența sau contaminarea cu termeni precum ***ulei, oloi, uloi,*** poate și ***vitriol.***

2.2.5. ***Fotoǵín (fortoǵín, fotogéį, fotogéįm, fotogéįn, fotogém, fotoǵím)*** < germ. *Photogen* (DLR), notat în 111 puncte răspândite în Crișana (cu excepția părții de sud) cu prelungire masivă în Transilvania. În DLR este notat sensul de „Petrol".

2.2.6. ***Uléį*** (variantele ***olóį, ulóį***) este consemnat în 46 de puncte răspândite în sudul Banatului, unde și formează o arie destul de compactă, apoi în Transilvania, pecum și în Crișana. Uneori, termenul este însoțit de determinative, precum ***uléį de lámpă, olóį d'ě ars, olóį puturós***. Vorbitorii simt nevoia de a face anumite diferențe în planul lingvistic, privind destinația acestui produs (*de lampă),* fie finalitatea/ scopul (*de ars),* fie specificitatea/ unicitatea acestuia prin faptul că are un miros pătrunzător (perceput de vorbitor drept *puturós).* Toate aceste nuanțe reprezintă trăsături distinctive importante ale acestei realii.

În privința originii: *ulei* < sl. *olej,* cf. DLR s.v., Șăineanu s.v., iar *oloi* < magh. *olaj*. DLR s.v.

2.2.7. ***Naft*** (și var. ***náftă*** *s.f.*) este consemnat în 49 de sate situate într-o arie densă și compactă din nordul Transilvaniei, trecând prin Maramureș și masiv în Bucovina de nord cu prelungire la românii din Ucraina, regiunea Cernăuți și Hotin.

Are origine multiplă: DLR indică etimoanele: sl. *nafta,* ngr. *váφθα,* tc. *neft,* germ. *Naphta*, iar Șăineanu adaugă și fr. *Naphte.*

2.2.8. ***Vitriųól (vitriųón, vitriųór)*** este notat în 16 localități localizate în Banat și câteva puncte la granița cu Crișana. În DLR este consemnat sensul de „petrol" fiind indicat ca zonă de răspândire (Transilvania și Banat). În privința originii, acesta reprezintă un neologism, cu etimologie multiplă: lat. med. *vitriolum,* germ. *Vitriol,* it. *vitriolo, vetriolo,* fr. *vitriol.*

2.2.9. ***Dóhot*** este notat în 4 localități din Maramureș unde formează o arie mică, dar compactă. DLR indică o origine ucraineacă *∂eгomъ,* MDA indică ucr. *∂exomu.*

2.2.10. Alte răspunsuri. ***Opáiţ*** este atestat în 4 localități din **(**pct. 224, 225, 229, 236) și una din regiunea Transcarpatică, dincolo de Tisa ***hopáįĭţ***, pct. 04, adică

în Maramureșul istoric. În dicționare este notat sensul de „petrol lampant”, cf. DLR s.v.

În câteva localități s-a răspuns cu sintagme formate din hiperonimul *apă* + *determinative*. Petrolul, la fel ca și apa, este lichid, având calitatea de a curge. Determinativele explicative sunt necesare pentru a evita anumite confuzii (ca și în cazul lui *ulei*): ***ápă dă lámpă*** (pct. 42, 43), ***ápă dă sterţ*** (pct.129), ***ápă d"e ars*** (pct.03).

2.3. Dialectele sud-dunărene

În ALAR II, h. 536 termenul consemnat pentru „lampă cu petrol” este ***lámbă,*** la fel și în meglenoromână, vezi ALDM II, h. 715, 1-7. Pentru „petrol” în aromână este notat ***gaz***, vezi ALAR II, MN 362, p. 486, și în megl. ***gas*** și ***gaz,*** ALDM II, h. 716, 1-7. Atanasov în *Dicționar* indica drept etimon pentru *lambă,* ngr., tc. *lâmba*, maced. *lamba*; iar la *gas*, et. maced. *gas,* gr. *γκαζ.*

2.4. Stratigrafia termenilor

Pentru a desemna noțiunea de *LAMPĂ,* observăm, așadar, că stratul cel mai important îl constituie neologismul de origine multiplă *lampă,* sau *lambă* – cunoscut și în aromână și meglenoromână. Acesta l-a înlocuit pe *gaz* și / sau derivatele acestuia (*gazorniță, găzuică, găzoaică, găzoi, găzuț, găzuță, gazniță).*

Spre deosebire, de ceilalti termeni, *lampa* desemneaza, prin excelenta obiectul care produce lumina cu ajutorul unui combustibil sau al curentului electric.

În ceea ce privește desemnarea noțiunii de *PETROL*, cel mai frecvent şi, în acelaşi timp, cel mai răspândit termen este *gaz*, cunoscut și în aromână, și meglenoromână.

Straturile ulterioare sunt constituite din împrumuri de origine germană, (*fotoghin),* ucraineană *(dohot),* maghiară, fie de origine multiplă: *naft, vitriol*. Alt strat îl constituie neologismul *petrol,* care este simţit drept un cuvânt nou, recent păstruns în vorbire, cf. pct. 132 Criş. h. 395 note marginale: „niĉ bătrîńi nu mai zîc *fotoǵin,* núma *petról;* îi̯ mai̯ u̯uşór”; pct. 171 „amu tu̯ǫ́tă lumę-i̯ zîĉi *petról”.*

3. Concluzii

Chiar dacă din punct de vedere etnografic există o mare varietate de dispozitive pentru iluminatul artificial, în speță, *lampa cu petrol*, în plan lingvistic sunt atestați relativ puțini termeni: *lampă, (*cu varianta mai veche *lambă,* și cu derivatul *lampăn), gaz* (cu numeroase derivate *gázniți, găzoi, găzuț, găzuță, gazorniță,* etc.). Lexemul *lampă* face parte din vocabularul reprezentativ al limbii române, cf. *Vocabularul*: 30.

Schimbări de sens interesante, precum termenii *opaiț* de la sensul de „lampă mică, primitivă, care luminează cu ajutorul unui fitil introdus într-un recipient umplut cu seu, ulei sau untură”, ca un precursor al lămpii cu petrol - ajunge să desemneze „petrol”, la fel ca în cazul lexemului *lampă,* deși pe o arie restrânsă, circumscrisă Maramureșului.

De la sensul principal „petrol rafinat”– lexemul *gaz,* ajunge să desemneze, printr-o figură de stil, sinecdocă „lampa (cu petrol)”.

Hartile onomasiologice *Lampă* și *Petrol,* care fac parte dintr-un câmp lexical mai vast, al mijloacelor de iluminat, sunt ilustrative din perspectiva metodei cuvinte

şi lucruri. În acest sens, folosirea mai multor termeni în paralel sau varietatea straturilor etimologice sunt relevante în ceea ce priveşte tipurile de dispozitive, aparate vs combustibilul lor, contactul lingvistic şi cultural, precum şi impactul societăţii moderne (schimbarea soluției folosită drept combustibil, de la ulei/ seu/ grăsime > la petrol), evoluția însăși a aparatului de-a lungul timpului fiind reflectată și în plan lingvistic (vezi, în acest sens, exemplul sintagmei recente, *ulei puturos; apă de ars*). Aceste transformări, evoluții sunt evidente și pe plan lingvistic, prin diverse contaminări: spre ex.: *văpaiț(ă),* iar în procesul de adaptare a neologismului *petrol* în limba română, prin formele contaminate cu *ulei/uloi/ oloi*.

Bibliografie

AER I = *Atlasul etnografic român,* vol. I, *Habitatul,* coordonator Ion Ghinoiu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2003.

ALAR II = Saramandu, Nicolae, Nevaci, Manuela, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân,* vol. II, București, Ditura Academiei Române, 2020.

ALDM II = Atanasov, Petar, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân,* vol. II, Editura Academiei Române, București, 2013.

ALRR. *Sinteză IV = Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză,* sub conducerea lui Nocolae Saramandu, autori Carmen-Irina Floarea, Alina Bojoga, Mara-Iuliana Manta, Mihaela Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuțu, Andreea-Alexandra Loizo, vol. IV, București (sub tipar).

Atanasov *Dicționar* = Atanasov, Petar, *Dicționarul dialectului meglenoromân actual: general și etimologic,* Editura Academiei Române, București, 2022.

CADE = I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, Bucureşti, 1931.

CDDE = I. A. Candrea, O. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elemente latine,* Bucureşti, 1914.

Chestionarul NALR = „Chestionarul Noului Atlas lingvistic român”, *Fonetică și dialectologie*, V, 1963, 157-271.

Cihac = A. de Cihac, *Dictionnaire d étymologie daco-romane. Éléments latins*, Francfort, 1870.

Ciorănescu = Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române,* ediţie îngrijită, şi traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinţi și Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, 2001.

DA = *Dicţionarul limbii române,* [publicat de Academia Română, sub redacţia lui Sextil Puşcariu], Bucureşti, 1913-1949.

DDA = Papahagi, Tache, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic,* ediţia a doua augmentată, Bucureşti, 1974.

DER I-V = *Habitatul: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român, corpus de documente etnografice*, Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, București, Editura Etnologică: vol. I Oltenia, 2010; vol. II Banat, Crișana, Maramureș, 2010; vol. III Transilvania, 2011; vol. IV Moldova, 2017, vol. V Dobrogea, Muntenia, 2019.

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române,* Bucureşti, 1996.

DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, București, 1965-2010.

MDA = *Micul dicţionar academic* (vol. I-IV), București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I (*A-C*), 2001, vol. al II-lea (*D-H*), 2002, vol. al III-lea (*I-Pr*), 2003, vol. al IV-lea (*Pr-Z*), 2003.

Scriban = Scriban, August, *Dicționaru limbii românești,* Iași, 1939.

Suciu 2010 = *Influenţa turcă asupra limbii române. II. Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

Şăineanu = Şăineanu, L., *Dicţionarul universal al limbii române,* Chişinău, Litera Internațional, 1998 (reeditare).

Vlăduţiu 1973 = Vlăduţiu, Ion, *Etnografia românească. Istoric. Cultură materială. Obiceiuri*, Bucureşti.

Vocabularul 1988 = *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Coord. M. Sala, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

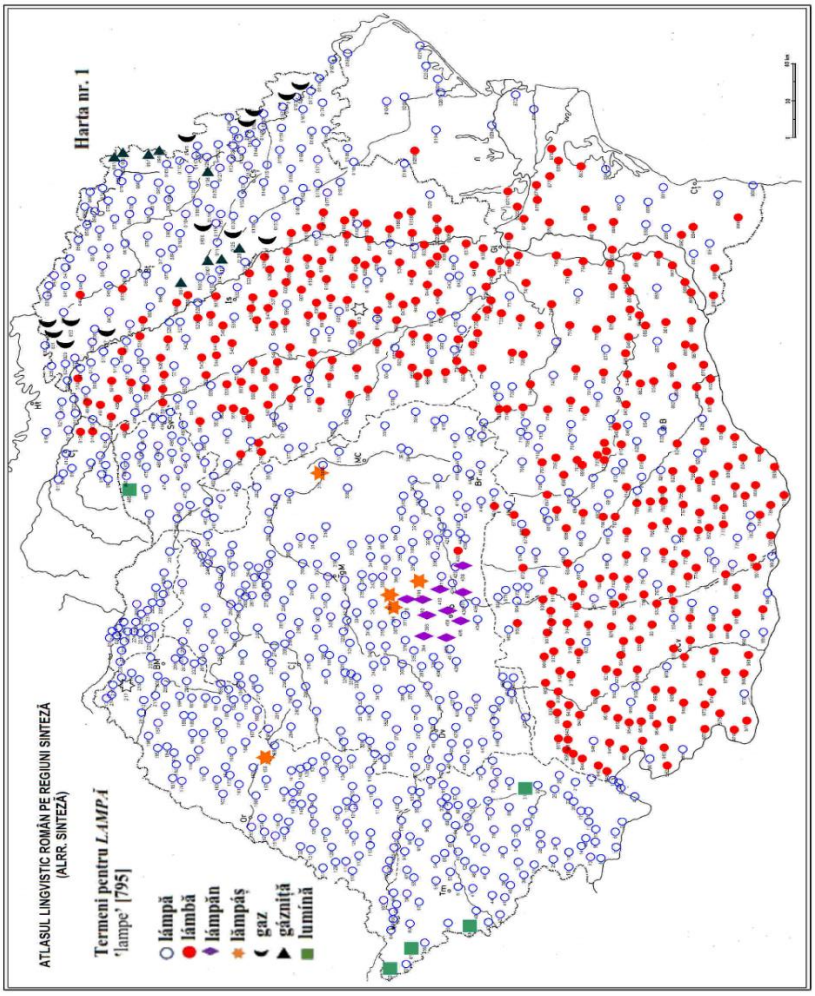

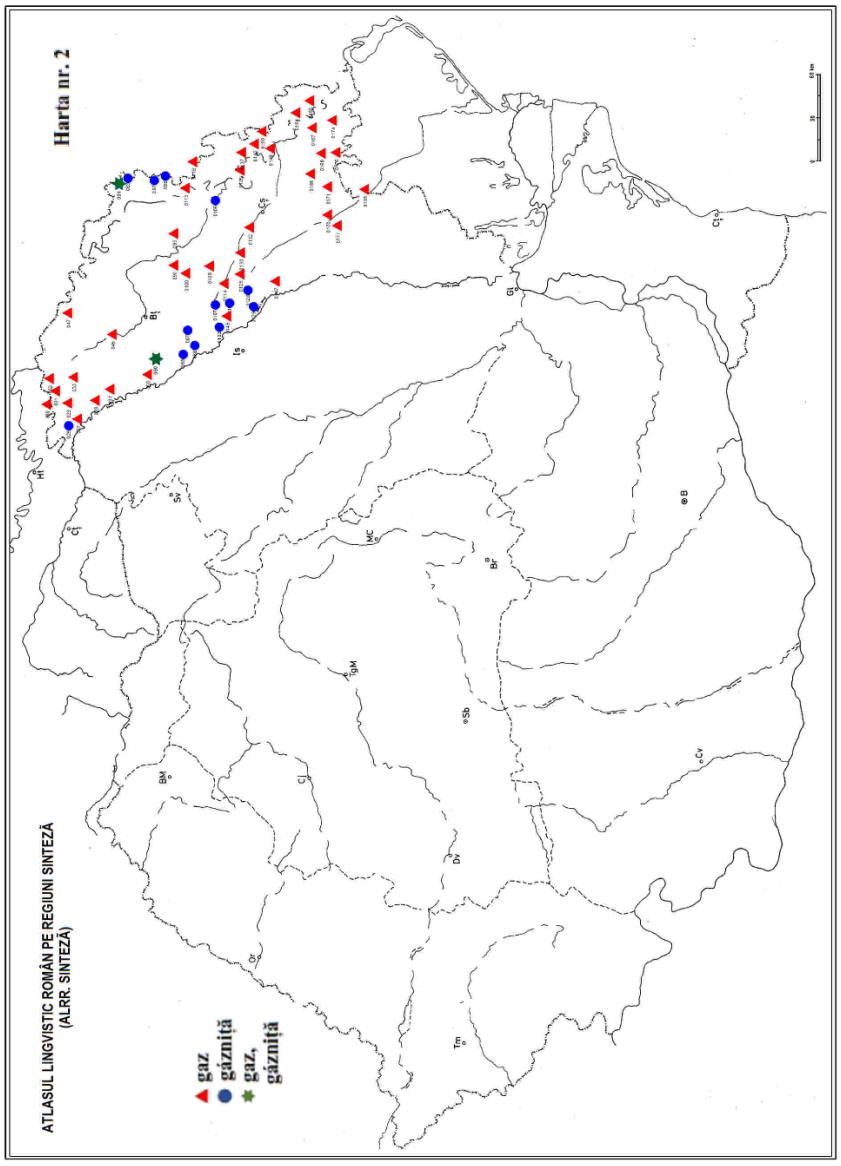
Harta nr. 2
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI SINTEZĂ
(ALRR. SINTEZĂ)
gaz
găzniță
gaz, găzniță

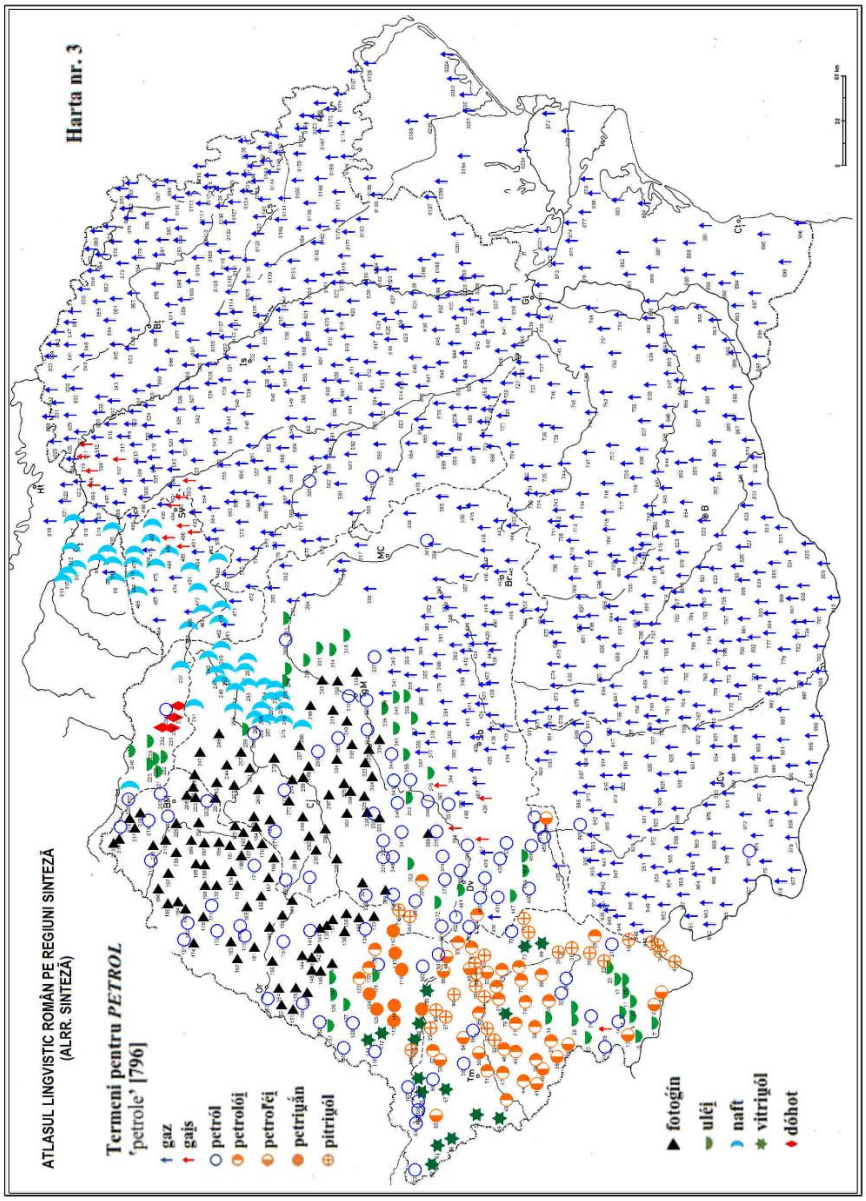
Harta nr. 3
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI SINTEZĂ
(ALRR. SINTEZĂ)
Termeni pentru PETROL
'petrole' [796]
gaz
gaiș
petról
petrolói
petroléi
petrigán
pitrigól
fotogín
uléi
naft
vitrigól
dóhot

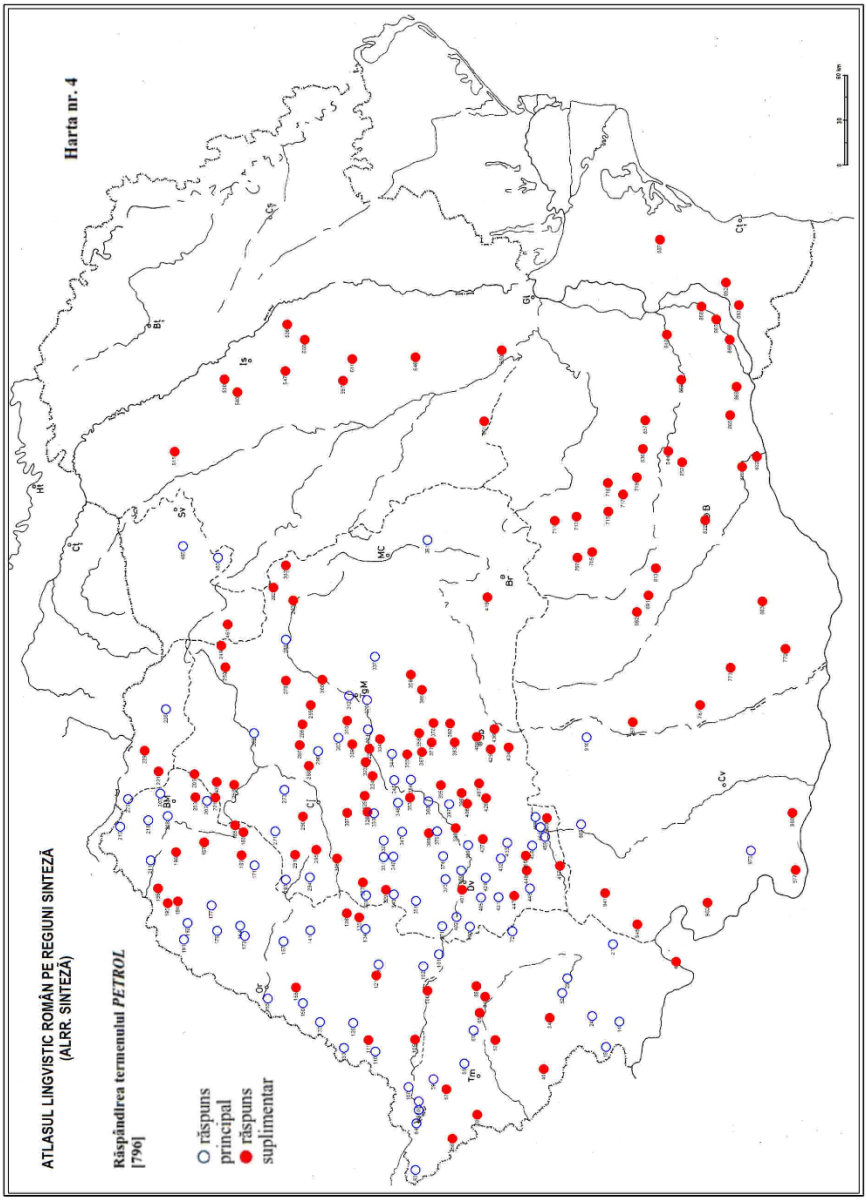
Harta nr. 4
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI SINTEZĂ
(ALRR. SINTEZĂ)
Răspândirea termenului PETROL
[796]
răspuns principal
răspuns suplimentar

Marinela Bota
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Universitatea din București

Evidential Markers in Regional Varieties of Romanian

Abstract

This paper focuses on the variation of evidential markers for perception, quotation, or inference in the regional varieties of Romanian, based on a corpus of dialectal texts. The structure zice că (verb of saying + complementiser) represents the evolution basis for various quotation discourse markers in Dacoromanian and Aromanian dialects, to indicate second or third-hand source of knowledge. Some of these markers acquire factive or nonfactive epistemic values, depending on the position of the speaker towards the (in)certainty of the information.

Keywords: evidentiality, discourse markers, quotation, inference, perception

Résumé

L’article se propose de suivre la variation des marqueurs évidentiels pour la perception, la citation ou l’inférence dans les variétés régionales du roumain, sur la base d’un corpus de textes dialectaux. La structure zice că (verbe dire + complémenteur) représente la base d’évolution de divers marqueurs discursifs de citation dans les dialectes dacoroumain et aroumain, pour indiquer une source de connaissance de deuxième ou de troisième main. Certains de ces marqueurs acquièrent des valeurs épistémiques factives ou nonfactive, en fonction de la position du locuteur face à l’(in)certitude de l’information.

Mots-clés: évidence, marqueurs discursifs, citation, inférence, perception

1. Evidential markers

Evidential markers can have epistemic meanings with various degrees of (un)certainty and (non)commitment. Evidentials indicate the speaker’s attitude towards the knowledge of reality, which involves specifying probability, degree of precision, truth, and various other judgments usually expressed through epistemic modality. Approaches differ in terms of defining evidentiality. Evidentiality is considered a distinct category called *evidential modality* (Cinque 1999: 78, Aikhenvald 2004: 7, 2018, Cruschina and Remberger 2008), or a category subordinate to epistemic modality (Palmer 2001: 8, GALR II: 678).

Willett’s (1988) distinguishes three types of evidentiality: *direct*, *indirect*, and *inferential*:

(a) *direct evidentiality* – direct sensory perception (*first-hand sensory evidence*);
(b) *indirect evidentiality* – quotation or information taken from a secondary or tertiary source (*second* and *third-hand evidence*);
(c) *inferential evidentiality* – refers to the speaker's mental processes of deduction or inference.

In Romanian, evidentiality is expressed through lexical means that indicate *perception*, *quotation*, or *inference*, depending on the nature of the source of information. These markers are mostly adverbs and verbal groups with or without a complementizer (see 3.1.).

2. Direct evidentiality

First-hand sensory evidence indicates direct visual perception of the primary source and is marked in the regional varieties of Dacoromanian dialect by variants (1), (2), (3) of the popular/colloquial markers *iată/uite*, often accompanied by deictic adverbs and explanatory gestures:

(1) **ni** (interj. *ni = uite, vezi* in Trans., Maram., Criș.): *am făcut cergă/* ***ni****/ ş-avem cu ce ne-nvăli şi ce aşternie* (TDMM: 155); *die pui on rând die petrinjăi şî unu die ceăpe să aibă aşă* ***ni*** *pă vară* (TDMM: 111); *ș-o legá p-aci/ ia aș*e ***ni*** *ia* (TDS: 139); *puńeai cováta acole* ***ni*** *ia josu/* (TDS: 81)

(2) **iete / ece** (interj. *ece = iată, uite* in Ban.): *„moșule/ să știi că io mor!”/ „păi ce-ai?”/ „****éćě*** *am să mor”//* (TDPF: 300)

(3) **io-i** (condensed form of *ia uite* in Munt.): *și... îi spui băiatului/ zic „****io-i*** *maic-o coconiță pî colo/ ia-ntreab-o p-aea”//* (TDM I: 44)

The paranthetical expression *ce să vezi* (Ban., Munt., Mold.) serves a phatic function to maintain the attention of the interlocutor by assigning him the role of a witness:

(4) *când am fost di doispece ani/ m-am dus pi la boieri// la boieri* ***ci sî vez****?/ […] după de-așeea/ pi-urmî/... după și m-am mai râdicat/ m-am dus la oi/ la oi acolo* ***și sî vez****?/ m-am luat cu una cu altu cu așei bătrâni/* (TDMOLD I: 58)

(5) *mă pusără-m pat/* ***șe să vez*** *mneata!// tuată lumea s-o odunat că m-o-mpuns vaca/* (TDPF: 14)

3. Hearsay evidence

For indirect evidentiality – *quotation* – the external sources are classified as follows (Willett 1988, Travis 2006, Cruschina and Remberger 2008):

(a) *secondary source* – the source is known, the speaker claims to have been a direct witness of the information being reported: *(el/ea) zice (că)*

(b) *third-hand source* – the source is unknown, the speaker claims to have heard about the described information, but was not a direct witness of the report: *se zice că* (impersonal)

(c) *folklore* – the speaker claims that the information is extracted from oral history (folktales, mythology, proverbs, and sayings).

In addition to these three types of specific sources within the quotation subcategory, the other two sources completing the paradigm, namely the *primary source* and the *internal source*, belong to the subcategories of perception and inference, respectively.

In Cruschina and Remberger's (2008) classification proposed for markers derived from *dicendi* verbs such as *say + complementizer* (SAYC), the quotation markers indicate a (a) *secondary source*, with the explicit or anaphoric expression of

the subject, by introducing either direct or indirect discourse, (b) *third-hand source* by mentioning either an unknown or a folkloric source, (c) *labelling* – the role of modifying the quotation and (d) *dubitative use* – the falseness of the information.

3.1. Quotation markers in Romanian

Similar to Romance languages[1] and English, Romanian has a range of discourse markers and parenthetical expressions used to mark quotation as the source of information. The subcategory of quotation markers also includes: (a) verbal moods (conditional mood, presumptive mood), (b) declarative verbs, and other verbs that have acquired, through semantic-pragmatic evolution the meaning of information taken from someone else (*a afirma, a declara, a pretinde, a susține, a înțelege, a se părea*), (c) attribution formulas (*în opinia, după părerea, vorba ceea*), and as for (d) adverbs, they exhibit an epistemic value of skepticism towards a quoted opinion *cică*, *păsămite*, *chipurile*, *vezi Doamne* etc. (Zafiu 2002, GALR II 2005: 688).

The SAYC marker *cică* (< *(se) zice că*) has a spread usage at a popular/colloquial level in almost all regional varieties of Romanian. With the exception of the labelling function, *cică* indicates a *secondary* (6) or a *third-hand source* (7) and is also a specialized marker of non-commitment and mistrusting an opinion (8):

(6) *„gică/ gică" striga și el/ strigam și eu/ și el* ***cică*** *visa/ și nu/ nu putea să se trezească// în fine s-a trezit/* (TDD: 221)

(7) *[Ce spuneau bătrânele?] / [VIIa] trebuie cînd o murit/ să-l înțape// dacă nu-l înțâpă/ vine noaptea/ [VIIb]* ***cică****-nviiază//* (TDNBULG: 12)

(8) *făceam cu pila/ cresteze-așa* [în glonț]/ *că ziceam că* ***cică*** *prinde când lovește* (TDPF: 74)

Moreover, to indicate secondary and third-hand sources, *zice că* is the evolution basis for different regional variants: *iș că* in Banat (9) and *oz(â)că* (10) – formed from the perfect indicative 3rd pers. 'o zis că'[2] (a regional form of the standard 'a zis că') specific for the Northern area (Oltenia, Trans. and N of Mold.):

(9) *La oauăle cloșiti* ***iś-că****/ acuma* ***iś-că*** *să duc la oauăle cloșiti/ la o săptămână/ iaca...* (TDBANS: 448)

(10) *[S-a-ntâmplat „să săgeteze" pe cineva?]/ nu păi demult așa* ***o-scă****// d-amuiuca știi de cînd știu / n-am auzît// [...]* (TDBAS: 402)

3.2. Epistemic usage of SAYC

Evidentials with epistemic interpretation, formed by verb + complementizer, such as *parcă* (< *(se) pare că*), *crecă* (< *cred că*), *miecă* (< *îmi este că*), *vescă* (< *vezi că*), are specific to popular and colloquial speech (Mărgărit 2018), while regionally attested are *mătincă* (< *mă tem că*) and *psinică* (< adv. *pesemne* + *că*) in Moldova (Cojocaru 2015). *Ozâncă*, which probably derives from the presumptive mood (< *o fi zicând că*), is attested in Banat (Popescu 1980: 102, Mărgărit 2018, Bota 2021).

[1] Romance SAYC markers: Ro. *cică*, Sp. *dizque*, Gal. *disque*, Sic. *dicica*, Srd. *nachi* (Cruschina and Remberger 2008).

[2] Brâncuș (2014) considers that the form derives from the present indicative 1st pers. 'io zic că' (pronoun + verb + complementizer), based on an analysis of a representative opera for the regional variety from Oltenia – M. Sorescu, *La Lilieci.*

In Oltenia, the imperfect indicative 1st person *ziceam că* evolves from a self-quotation marker to *ceancă*, a discourse marker used when the speaker indicates an inference, an internal source of knowledge and beliefs (similar to *credeam că*):

(11) *Auzi tu, lele […] de ce crezi, fa, că n-a stat la masă rudele ăsteia?...* ***Ceancă*** *îi fi auzit și tu.* (Colpit 2011: 57)

(12) *Nu, am hotărât eu […]./ –* ***Ceancă*** *te-oi fi dat în vorbă cu maica... Treaba ta, cum vrei, da' mai încolo să nu te-auz c-o fi și c-o păți […].* (Colpit 2011: 73)

3.3 SAY markers

Ce for the Southern area is the only marker that is not part of the pattern SAYC as it originates from the phonetic erosion of *zice* into a monosyllabic form. It's used only to mark the segments of a quotation sequence:

(13) *Vezi tu,* ***ĉe****, că vine cumnată-ta acuma imediat* ***ĉe****, să mai ia niște ardei. Că mai veni de dimineață,* ***ĉe****. […] Și stai aci-așa, că,* ***ĉe****, ie musai,* ***sĉe****, să te întâlnești cu ia.* (TDO: 102)

As for the Aromanian dialect, the aorist form *zise* is the predominant quotation marker, similar to the usage of *ce* in the southern region of Dacoromanian, without the complementizer:

(14) *„aide maico"* ***dzâse*** *„z-lomu a urâta"* ***dzâse*** *„ș-alasu mșata"* ***dzâse****//* (TDNEV: 169)

4. The discourse marker *zis*

The marker is homonym with the participle form of the verb *a zice*, with the neuter noun denoting 'the fact of saying' *(zis și făcut)* and with the adjective which usually precedes the definite noun and has the meaning 'called' (*Ion zis Împăratul*).

Even if retains the original value of saying, *zis* plays a different role compared to the paradigm of quotation SAY(C) markers. It indicates a factive epistemic interpretation. It has a sequential function to mark the ending of a discourse segment or unit, outside the scope of the nominal (15) or verbal (16), (17) groups which succeeds, and is usually accompanied by an intonational pause:

(15) *joi se duce la... tatăl miresi* **zis***// și la săptămână să duce la nași-so care i-a cununat// cu [k] tot așa cu cinste/ cu plocon* **zis***/ da nu mai au lăutari atunci// numai tineri și cu neamuri d-ali lor// cu părinți... ginerlui să duce la socru* **zis***/ la tat-al miresi// joi//* (TDM II: 10)

(16) *„mămico" zîce/ „nu știu ce horcăie afar ca porcu" sce/* **zîs***//* (TDM III: 3)

(17) *pi porc îl jupoi* **zîs***/ […]* (TDMOLD I: 69)

Tabel 1. Evidential markers in regional varieties of Romanian

EVIDENTIAL					
	Quotation			Inference	Perception
Source	secondary	third	folklore	internal	primary
	ce – direct *dzâse* – direct/ indirect *cică* – direct/indirect *işcă* – direct/indirect *ozcă* – direct/indirect *ceancă* – self quotation	*cică* *işcă* *ozcă*	*cică* *ozcă*	*ceancă* *ozâncă*	*ni* *iete/ece* *io-i* *ce să vezi*
EPISTEMIC					
nonfactive	*cică* *işcă* *ozcă* *ozâncă*				
factive / contrafactive	*zis* / -				

5. Conclusions

In the researched corpus of dialectal texts, the marking of direct visual perception evidence and hearsay evidence predominates. The preference for marking secondary sources not only underscores the speaker's dedication to the statement's validity but also serves as a strategy to persuade interlocutors and establish the speaker's credibility in fulfilling the maxim of quality.

On the other hand, the discourse markers based on SAYC pattern are used to signal the speaker's detachment and lack of commitment towards the content of their utterances, leading to the establishment of a subcategory of evidentials that have a non-factive epistemic interpretation (see Table 1).

In the regional varieties of current spoken Romanian, the use of quotation markers is preferred in order to structure and mark the sequentiality of discourse segments by indicating their beginning and/or ending.

References

Aikhenvald 2004 = Aikhenvald, Alexandra, *Evidentiality*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Bota 2021 = Bota, Marinela, „Marcatori discursivi citaționali în varietățile regionale ale limbii române", in *Fonetică și Dialectologie*, București, Editura Academiei Române, 2021, 11–26.

Brâncuș 2014 = Brâncuș, Grigore, *Expresie populară în ciclul «La Lilieci» de Marin Sorescu*, București, Editura Academiei Române, 2014.

Cinque 1999 = Cinque, Guglielmo, *Adverbs as functional heads*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

Cojocaru 2015 = Cojocaru, Valentina, *Marcatori discursivi în limba română vorbită în Republica Moldova: aspecte pragmatice și sociolingvistice*, PhD thesis, București, Universitatea din București, Facultatea de Litere, 2015.

Cruschina and Remberger 2008 = Cruschina, Silvio, Eva-Maria Remberger, „Hearsay and reported speech: Evidentiality in Romance", in *Rivista di Gramatica Generativa*, 33 (2008), 95–116.

GALR II = *Gramatica limbii române*, vol. II – Enunțul, Valeria Guțu Romalo (coord.), București, Editura Academiei Române, 2005.

Mărgărit 2018 = Mărgărit, Iulia, „Note lexical-etimologice", in *Studii și cercetări lingvistice*, LXIX (1), București, Editura Academiei Române, 2018, 79–89.

Palmer 2001 = Palmer, Frank Robert, *Mood and Modality*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

Popescu 1980 = Popescu, Radu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, Editura „Scrisul românesc", 1980.
Travis 2006 = Travis, Catherine, „Dizque: a Colombian evidentiality strategy", in *Linguistics* 44/6 (2006), 1269–1297.
Willet 1988 = Willett, Thomas, „A crosslinguistic survey of the grammaticization of Evidentiality", in *Studies in Language* 12/1 (1988), 51–97.
Zafiu 2002 = Zafiu, Rodica, „«Evidenţialitatea» în limba română actuală", in *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002, 127–144.

Sources

Colpit 2011 = Colpit, George, *Partidele Colibaşului. O saga argeşeană*, Bucureşti, Editura ePublishers, 2011.
TDBAS = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, Nordul Bucovinei şi Nordul Maramureşului*. *Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti", 2000.
TDBANS = Maria Marin (coord.), Viviana-Monica Fătu, Mara Iuliana Manta, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răutu, Dana-Mihaela Zamfir, *Graiuri româneşti din Banatul sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2022.
TDD = Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, *Texte dialectale şi glosar Dobrogea*, Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologie, 1987.
TDM I, II, III = Boris Cazacu (coord.), Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, *Texte dialectale Muntenia I*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1973.
TDMM = Ioan Mircea Farcaş, *Texte dialectale Maramureş*, Baia Mare, Editura Universităţii de Nord, 2011.
TDMOLD I = *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale.* Volumul I, partea I, culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bârleanu, Iaşi, Editura Academiei Române, 1993.
TDNBULG = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri Dacoromâne din Nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.
TDNEV = Manuela Nevaci (coord.), *Convergenţe Lingvistice Balcano-Romanice în Dialectele Româneşti Sud-Dunărene*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2018.
TDO = Boris Cazacu (coord.), Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu, Magdalena Vulpe, *Texte dialectale Oltenia*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1967.
TDPF = Cornelia Cohuţ, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona Porţile de Fier. Texte. Sintaxă*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1973.
TDS = Maria Marin (coord.), Mihai Conţiu, Bogdan Marinescu, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, *Graiurile din Sălaj. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2017.

Ovidiana Bulumac, Alin Bulumac
The European Centre for Ethnic Studies, Romanian Academy

Cultural diplomacy, a necessary tool for the Romanian state outside its borders

Abstract
Language, ethnicity, faith and conscious belonging to an identity strand represent the pillars of any living community, regardless of its size (local, regional, national). In order to last over time and to fulfil its potential, it needs constant support provided in two ways: 1) the internal one, with the help of the personalities who "pull" the community after them, and 2) the external one, through the action of the state to which that community belongs.
There are numerous examples of communities in the world, which are supported by means of a social and symbolic infrastructure, others that stubbornly survive despite the lack of state support, but also communities that are / have found out their end and entered history. A strong state, led by an elite that knows its history, values, potential, will seek to support its ethnic communities within its borders, having a coherent governing policy. But it will also be directly interested in its historical and diaspora communities, as part of an active foreign policy, being aware that without the projection of power outside its borders, there can be no order within its territory either. At the opposite pole, a weak/fragile state (or, in extremis, a failed state) will be insensitive to the needs, pains and grievances of its communities, whether they are in the directly administered territory or located in the territory of other states.
Romania's case is a unique one in the European landscape at the moment: Romanian communities are abandoned by the state both inside the country and abroad. Institutions once created as instruments of cultural diplomacy have either been abolished or reoriented, and the cultural and political elite have abdicated their mission. Left without the necessary institutional support, communities come to rely exclusively on the local elite, which, under the pressure of history and direct action by other states, can prove either a model worthy of emulation (generating communities of belonging that survive) or acquire a toxic, self-destructive character (generating the death of the respective communities).
Keywords: cultural diplomacy, Romanians abroad, fragile state, dysfunctional institutions

Résumé
La langue, l'ethnicité, la foi et l'appartenance consciente à un courant identitaire représentent les piliers de toute communauté vivante, quelle que soit sa taille (locale, régionale, nationale). Ceci, pour durer dans le temps et réaliser son potentiel, a besoin d'un soutien constant apporté de deux manières: 1) l'interne, à travers les personnalités qui «tirent» la communauté après elles, ainsi que, et 2) l'extérieur, à travers l'action de l'État auquel appartient la communauté respective.
Il existe des exemples dans le monde de communautés soutenues par une infrastructure sociale et symbolique, d'autres qui survivent obstinément malgré le manque de soutien de l'État, mais aussi des communautés qui ont trouvé leur fin et sont entrées dans l'histoire. Un État fort, dirigé par une élite qui connaît son histoire, ses valeurs et son potentiel, cherchera à soutenir ses communautés ethniques à l'intérieur de ses frontières, en ayant une politique de gouvernement cohérente. Mais elle s'intéressera aussi directement à l'extérieur de ses

frontières, dans le cadre d'une politique étrangère active, consciente que sans projection de puissance hors de ses frontières, il ne peut pas non plus y avoir d'ordre sur son territoire. À l'opposé, un État faible (ou, in extremis, un État défaillant) sera insensible aux besoins, aux douleurs et aux griefs de ses communautés, qu'elles se trouvent sur le territoire directement administré ou sur le territoire d'autres États.
Le cas de la Roumanie est actuellement unique dans le paysage européen: les communautés roumaines sont abandonnées par l'État tant à l'intérieur du pays qu'à l'étranger. Les institutions autrefois créées comme instruments de diplomatie culturelle ont été soit abolies, soit réorientées, et les élites culturelles et politiques ont abdiqué leur mission. Privées du soutien institutionnel nécessaire, les communautés en viennent à s'appuyer exclusivement sur l'élite locale, qui, sous la pression de l'histoire et de l'action directe d'autres États, peut s'avérer soit un modèle digne d'être imité (générant des communautés d'appartenance qui survivent), soit acquérir un caractère toxique et autodestructeur (générant la mort des communautés respectives).
Mots-clés: diplomatie culturelle, Roumains de l'étranger, État fragile, institutions dysfonctionnelles

1. Theoretical highlights

Although it is a type of action undertaken since ancient times, more precisely since state entities appeared in history, there is still no unanimously accepted and clearcut definition of the concept in the specialized literature (Schneider 2006), each theoretical reference adopting its own interpretation of what cultural diplomacy is or, better say, what it can/should be. Some link it to the US activity during the Cold War meant to contain the Soviet Union's expanding influence in European countries (Donfried and Gienow-Hecht 2010; Bu 1999). Others offer a more generalized meaning, such as the late political scientist Milton C. Cummings, Jr., which noted that cultural diplomacy is an: "exchange of ideas, information, art, language and other aspects of culture among nations and their peoples in order to foster mutual understanding" (Cummings 2003).

From this perspective, there are two constants regarding this domain: 1) that it promotes the uniqueness of a people outside its borders and 2) that it aims at a dialogic approach and a sense of reciprocity in its relationship with other states.

> ... cultural diplomacy needs to lie down upon primary layers such as: a) an internal cultural policy strong enough to sustain cultural exchanges with other states, B) openness towards all international partners, c) emphasis on reciprocity and mutual recognition, d) and last, but very important, clear objectives and a constant message. (Bulumac and Săpunaru 2012a)

In a widely cited study, John Lenczowski (2009) analyzes the instruments of cultural diplomacy, including the arts, exhibitions, exchanges, educational programmes, literature, language teaching, broadcasting, gifts, promotion of particular ideas (such as rule of law), promotion of social policy, history and religious diplomacy (in terms of interfaith dialogue).

Along with political and economic diplomacy, cultural diplomacy represents the third pillar of the diplomatic activity of a state, mainly preoccupied with the projected statal image outside its borders. In other words, the definition we operate within the present article is the following: cultural diplomacy represents a soft-power

tool suitable for promoting national interests abroad in a peaceful and attractive manner.

As a recent development of the field, it is interesting to note that cultural diplomacy is gaining ground in the digital area of social and cultural reality. Here, we refer to the digital platforms and technologies that emerged and created a new branch known now as "network cultural diplomacy", which recorded a significant boost after the pandemic. Basically, the digital technologies enhanced the digital cultural exchange in general (not only at the youth level), broke visibility records and information dissemination (UNESCO 2022).

2. The link between the type of state and its manner of doing cultural diplomacy

The relevant actors thus become the state institutions that oversee the entire mechanism. However, an important part of the exchange implies the involvement of the **national personalities** that can attract sympathy, can boost a country's image and can initiate a dialogue with corresponding parties in the benefit of their homeland.

The image projected abroad as a source of foreign policy is strongly dependent on the process of self-perception, which is, in turn, influenced by the national elites. Here lies a sensitive relationship between the state and its main personalities which create a **cultural halo** from which the projected image arises. Such a cultural halo should include a wide range of non-governmental actors such as NGOs, foundations, artists, curators, journalists, teachers, athletes, lecturers and youngsters which support or amplify the state processes.

After a careful analysis of the state of Romanian cultural diplomacy practiced after the fall of the communist regime in a previously published paper (Bulumac and Săpunaru 2012b) to which the professional experience from the past 10 years was added[2], our conclusion was simple: the more the representative personalities of a country are connected to their national identity, the more they are willing to promote a collective image that is closer to reality and in terms of dignity and/or morality, even if it is an idealized version. In this case, we are dealing with a strong, coherent state, which is able to express and achieve its objectives in the short term or to project them patiently over a longer period of time, which automatically means appealing to a cultural diplomacy type of action. Moreover, a strong state, led by an elite that is sensitive to its history, values, and potential, will seek to support its ethnic communities within its borders, having a coherent governing policy. But it will also be directly interested in its historical and diaspora communities found abroad, as part of an active foreign policy, being aware that without the projection of power outside its borders, there can be no order within its territory either.

At the opposite pole, the more the cultural and political elites of a state manifest a stronger inferiority complex (in a Hirschmanian understanding) related to their historical, cultural, geographical or economic origin, the more the image projected in the face of The Other becomes more and more distorted. In this case, we are dealing with a *fragile or weak state*, oriented to please others than to promote its national interests. Such a state and its elite will be insensitive to the needs, pains and grievances of its national communities, whether they are in the directly administered territory or located in the territory of other states. There are numerous examples in the world of communities supported by means of a social and symbolic

infrastructure, others that stubbornly survive despite the lack of state support, but also communities that are/have found out their end and entered history. And it is all a consequence of the way the states choose to act.

We note here that fragile states are considered those that show significant vulnerabilities in the face of internal and external shocks, those that are found in a permanent state of transition or crisis. They record "security gaps" (lack of adequate societally felt protection), "capacity gaps" (lack of ability to satisfy the basic needs of citizens) and "legitimacy gaps" (the authority of the state is questioned). The American structure Fund for Peace is the one that built an indicator (Fragile States Index) which gained more and more visibility after 1990 and, later, after the terrorist attacks in America.

3. The current state of cultural diplomacy in Romania

The official objectives of cultural diplomacy related activities refer to developing relations with other states, both bilaterally and multilaterally, through culture, education, science and technology, mass media, youth and sports and cultural tourism. A cultural exchange that ensures promoting national cultural values, building and strengthening a country's image and reputation abroad. To achieve these objectives, the Romanian state uses the following tools specific to cultural diplomacy: Bilateral Cooperation Agreements and Programs (Ministry of External Affairs), partnerships and cultural projects (Romanian Cultural Institute and its network), bilateral educational relations and studies (Ministry of Education), multilateral and regional cultural cooperation (any state institution).

However, in reality, all these official objectives, networks and institutions are far from what they should be. First of all, one can note the position of the Romanian state in the Fragile States Index, where it ranks 129th (out of 179 states) in the world in terms of fragility (with a score of 53 out of a maximum of 120 points). The indicator has continuously decreased since 2018, with the exception of the values recorded in 2021 and 2022 when the score decreased (i.e. improved), most likely as a result of the need for strategic partners to have a quiet place but close enough to the conflict in Ukraine.

Secondly, the ruling elites do not rise to the height of the position they occupy, nor to the level of the historical moment with which they are contemporary. Here, for example, right around the celebration of the Centenary of the Great Union (a historical moment completely missed by all institutions except the Orthodox Church that consecrated the altar of the National Cathedral), the ruling elites chose 1) to abolish the "Eudoxiu Hurmuzachi" Institute for Romanians abroad, 2) to abolish the Ministry for Romanians Abroad (Romanian Global News, 2019), 3) to abolish the most active structure dedicated to the same community of Romanians outside the borders within the Romanian Cultural Institute, the Directorate of Romanians Abroad (Ionescu, 2018), despite a vehement protest from civil society left unanswered [1].

> We express our dismay that, precisely in the year of the celebration of the Centenary of the Great Union, in its name, the Romanian Cultural Institute management intends to restructure a high-performing institution and abolish the most active structure in Romania dedicated to historical communities and the diaspora: the Directorate of

> Romanians Abroad - leaving us, the Romanians found outside the borders of the Motherland, all alone and without any concrete institutional support … Given the fact that our situation, that of the Romanians in Romania's vicinity, is dramatic, we believe that the development of the Directorate is imperative, not its diminution, let alone its elimination. We would like to point out to you bluntly, Madam President, that over 1 million Romanians from these areas are daily subjected to the assimilation policies of the states of residence, being deprived of education, religious service and mass media in their native language. (Activenews 2018)

And instead of all these institutions that had an excellent reputation, created a tradition in their actions' portfolio, benefited from the (hard to obtain) trust of the Romanians from the historical communities [2] or the diaspora, the political elites of the Romanian state chose to re-establish a mere "formal" governmental department, known for its inefficiency and for their yearly returns of the unspent money at the end of the budget executions.

Under these circumstances, Romania's case becomes a unique one in the European landscape at the moment: its capacity to project the power of the state outside the borders is at a historical minimum, while the Romanian communities abroad are found in a state of abandonment**.** Institutions once created as instruments of cultural diplomacy have either been abolished or reoriented, and the cultural and political elite have abdicated their mission and no longer fulfilled the moral duty of the state.

It is important to note that, together with the renunciation of the representation, support and promotion of the Romanian communities outside the borders, the Romanian state refuses to respect its duty written in the Constitution in Article 7 and, at the same time, relinquishes on its own initiative to an important part of its power projection abilities, useful not only in cultural diplomacy, but also in political and economic diplomacy. We say this because the respective communities, instead of being used as bridges to other cultures and states, are ignored and left to fend for themselves, without institutional support. From a unique advantage that could be speculated or capitalized (symbolically, economically, politically or culturally), they become a "wooden leg" for a state that no longer understands its purpose. The idea is not new. Nicolae Iorga, in the series dedicated to our coexistence with our neighbours - *What do the Balkan peoples mean* (1915), *Romanians and Slavs, Romanians and Hungarians* (1922), is the one who shows that, in fact, the Romanians from the historical communities represent the only common demographic platform between all these neighbouring states.

The fact that Romania is surrounded by a relatively compact and numerous mass of historical communities and yet the activity of supporting and consolidating them is virtually non-existent demonstrates that 1) the Romanian state has difficulties in correctly and coherently reporting to its own nation, and 2) that it possesses general shortcomings of the idea of the state, both at the level of public and private institutional reflection, of non-governmental organizations, etc (Baltasiu 2018). And here not just the political elite is targeted, but also other instances such as the Romanian Academy (which does not have a coherent funding program dedicated to the knowledge and the promotion of such communities), the University (which no longer has the capacity to provide the Academy and state institutions with competent and dedicated researchers and experts in the issue of identity, generating only series

of graduates with a deconstructivist mentality instead), the media (rather focused on the scandal type of stories) etc.

The issue is that the Romanian state, without its historical communities abroad taken into consideration, finds itself unable to appeal to a common ground in relation with its neighbors, and thus cannot fully find its place in the region. Because cultural diplomacy implies the existence of an accurate projection of the statal idea both inside and outside of the borders. This further leads to an incoherent manifestation in larger international organizations, such as NATO and EU.

On the other hand, left without the necessary institutional support, the Romanian historical communities come to rely exclusively on the local elite, which, usually, is found under the tremendous pressure of history and direct action done by other states (interested in the denationalization of such communities - for instance in countries such as Ukraine, Serbia, Bulgaria, Greece). These local elites can prove either a model worthy of emulation, generating communities of belonging that survive these adverse times (here we can name the religious local elite from Timoc Valley or the civil society from Northern Bukovina) or acquire a toxic, self-destructive character, generating the death of the respective communities (such as the Greece supported network of individuals which fight for the idea that the Aromanians are not part of the Romanian people, advocating for a separate history, language and cultural background).

4. Back to the roots. Instead of conclusions

No matter what declarations the authorities use in the public space, it is clear that today we confront with "three distinct Romanias", unconnected between each other and left to chance:

1) the national community from within the borders, located in a better political, economic and cultural situation due to geographical reasons,
2) the diaspora, which reached record numbers after the 2000s, formed outside the country's borders through processes of migration and social mobility, and
3) historical communities located on the territory of other states, where they face strong denationalization processes that are not (wilfully) countered by the Romanian state.

From this point of view, it becomes clear that a true cultural diplomacy cannot be practiced by the Romanian state, because it is not oriented towards its people. When the state no longer fulfills its collective mission, that of defending, uplifting and consolidating the nation it cares for, the main consequence becomes the lack of importance of the respective state externally (and, implicitly, of the diplomacy practiced by it).

Therefore, in order to remedy the situation, to restore the position of the Romanian state in the region, a series of imperatives as part of the science of administration become necessary: 1) the organization of Romanian collective energies and the accent put on solving the problems encountered on the path of economic and cultural upliftment, 2) the return to the coherent, sincere and productive involvement of the elites in the life of the Romanian communities outside the borders as part of the state policy, 3) the use of historical communities as points of connection in the relationship with the neighboring states, 4) the promotion of a cultural halo formed by personalities who are not ashamed with their origin, but, on

the contrary, use national dignity as an asset. All, in short, send to practicing the science of administration following the expression “back to the roots” as a way of eliminating the negative social reality that consumes the vitality and social potential of a society.

Notes

[1] The Memorandum addressed by several dozen associations of Romanians from Bessarabia, Northern Bucovina, Serbia, Bulgaria, Spain, Ukraine and Romania, sent to the president of the Romanian Cultural Institute from 2018, Liliana Țuroiu, asking her not to abolish the "Romanians" Directorate from Beyond the Borders", right around the celebration of 100 years since the Great Union of Romanians – for details see *ActiveNews*, 2018

[2] After 1918, Great Romania became a state surrounded by large Romanian communities that remained outside the national borders. By historical communities we understand the autochthonous Romanians found on the territory of other states today, who live in those lands before the arrival of the peoples who are the denominator factor of the state (language, cultural-political action).

[3] Ovidiana Bulumac is an expert in the field of cultural diplomacy, coordinating projects centered upon the Romanian historical communities since 2014 (within the Romanian Cultural Institute). She has been actively involved in developing field research studies and publishing papers on the subject of Romanians abroad (within the Romanian Academy) since 2009. Alin Bulumac is a scientific researcher within the Romanian Academy, interested in the Romanian diaspora communities which he has been studying since 2018, particularly the ones from Italy and Spain.

Bibliography

ActiveNews, 2018, *Zeci de asociații ale comunităților de români din jurul României și din diaspora i-au scris președintelui ICR cerându-i să nu desființeze DRAG, „singura structură a statului român care permanent a dezvoltat programe culturale și educaționale pentru noi”*, 23 March 2018, available online at www.activenews.ro/stiri-diaspora/Zeci-de-asociatii-ale-comunitatilor-de-romani-din-jurul-Romaniei-si-din-diaspora-i-au-scris-presedintelui-ICR-cerandu-i-sa-nu-desfiinteze-DRAG-%E2%80%9Esingura-structura-a-statului-roman-care-permanent-a-dezvoltat-programe-culturale-si-educationale-pentru-noi-149969

Baltasiu, R., 2018, “Aspecte socio-etnografice ale diplomației culturale în comunitățile istorice”, in *Anuarul Institutului de Etnografie şi Folclor „Constantin Brăiloiu”*, Editura Academiei Române.

Bu, L., 1999, “Educational Exchange and Cultural Diplomacy During the Cold War”, in *Journal of American Studies*, 33 (3): 393-415.

Bulumac, O., Săpunaru, G., 2012a, “Cultural Diplomacy”, in *Etnosfera Journal*, nr. 2.

Bulumac, O., Săpunaru, G., 2012b, “Loosing Focus. An Outline for Romanian Cultural Diplomacy”, in M. Topic, R. Sinisa (eds.), *Cultural Diplomacy and Cultural Imperialism. European Perspective(s)*, Frankfurt am Main: Peter Lang, pp.131-159

Cummings, M. C. Jr., 2003, *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey***,** Center for Arts and Culture.

Donfried, M., Gienow-Hecht, J. (eds.), 2010, *Searching for a Cultural Diplomacy*, Berghahn Books, 2010

Ionescu, L., 2018, "De ce dispare DRAG din organigrama ICR?", in *Cotidianul,* 21 March 2018, available online at https://www.cotidianul.ro/de-ce-dispare-drag-din-organigrama-icr/

Lenczowski, J., 2009, "Cultural Diplomacy, Political Influence, and Integrated Strategy", in *Strategic Influence: Public Diplomacy, Counterpropaganda, and Political Warfare*, ed. Michael J. Waller, Washington, DC: Institute of World Politics Press.

Romanian Global News, 2019, *MRP, IEH ȘI ILR se desființează și apare Departamentul pentru Românii de Pretutindeni în coordonarea Primului ministru*, 7 November 2019, available online at https://rgnpress.ro/2019/11/mrp-ieh-si-ilr-se-desfiinteaza-si-apare-departamentul-pentru-romanii-de-pretutindeni-in-coordonarea-primului-ministru/

Schneider, C. P., 2006, "Cultural Diplomacy: Hard to Define, but You'd Know It If You Saw It", *Brown Journal of International Affairs*, 13(1): 191-201.

UNESCO, 2022, *Cutting Edge | From standing out to reaching out: cultural diplomacy for sustainable development*, 27 January 2022, available online at https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-standing-out-reaching-out-cultural-diplomacy-sustainable-development

Daniela Butnaru
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Iași, România

L'importance des sources dialectologiques dans la rédaction du *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*

Abstract
Some works resulting from conducting dialect investigations in the field occupy an important place in the bibliography of toponymic dictionaries for the current Romanian territory of the historical region of Moldova. Considering the lexicographic scheme of the Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic), several types of necessary information were recovered from these sources. For example, the dictionary included minor toponyms collected through the dialect investigations, pronunciations and local forms of topical names (which reflect the reality on the spot), collective names of the inhabitants (post toponymic elements formed from the name of the village), useful information for establishing the etymology of toponyms, synonyms, or toponymic equivalents, morphological or syntactic aspects of the popular forms (compared to official forms). All these situations are exemplified in the text with toponyms that are included in the two volumes of the Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic).
Keywords: toponymy, dialectology, Romanian language, toponymic dictionary.

Résumé
Certains travaux résultant des recherches dialectales sur le terrain occupent une place importante dans la bibliographie des dictionnaires toponymiques du territoire roumain actuel de la région historique de Moldavie. En fonction du schéma lexicographique du Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic), plusieurs types d'informations nécessaires ont été récupérés à partir de ces sources. Par exemple, le dictionnaire contient des toponymes mineurs collectés grâce aux recherches dialectales, des prononciations et des formes locales de noms topiques (qui reflètent la réalité du terrain), des noms collectifs des habitants (éléments post-toponymiques formés à partir du nom du village), informations utiles pour établir l'étymologie des toponymes, des synonymes ou des équivalents toponymiques, les aspects morphologiques ou syntaxiques des formes populaires (par rapport aux formes officielles). Toutes ces situations sont illustrées dans le texte avec des toponymes inclus dans les deux volumes du Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic).
Mots-clés: toponymie, dialectologie, langue roumaine, dictionnaire toponymique.

1. De nombreux linguistes qui ont mené des recherches dialectologiques à partir d'investigations directes se sont également concentrés sur la toponymie[1], car « la toponymie et la dialectologie peuvent se fournir mutuellement des données importantes pour l'explication de certains phénomènes » (Suflețel 1981: 192); les

[1] Nous nous limitons ici à lister seulement quelques noms représentatifs de l'espace roumain : Emil Petrovici, Vasile Frățilă, Nicolae Saramandu, Dumitru Loșonți.

noms de lieux recueillis sur le terrain conservent parfois des formes anciennes ou régionales des termes génériques, des traits linguistiques propres au parler d'une région, des variantes populaires non déformées par l'ingérence des fonctionnaires, des équivalents toponymiques ou synonymes.

Des ouvrages qui traitent le matériel linguistique obtenu à la suite des enquêtes directes[2], sur le terrain, comme *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina* (y compris le volume *Date despre localităţi şi informatori*) ou des monographies dialectales occupent une place importante dans l'élaboration des dictionnaires toponymiques pour l'actuel territoire roumain de la région historique de Moldavie.

En considérant le schéma lexicographique de *Mic dicționar toponimic al Moldovei*, plusieurs types d'informations ont été récupérées à partir de ces sources, utiles aux différentes étapes de la rédaction des articles lexicographiques.

2. *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)* [*Petit dictionnaire toponymique de Moldavie (structural et étymologique)*] (MDTM) a été qualifié de « structural » car il reproduit, en organisant les toponymes inclus sous chaque mot-titre, la structure d'un champ toponymique. Le concept de « champ toponymique » a été théorisé par Dragoș Moldovanu (1972, 2010) et fait référence à l'ensemble de tous les noms d'une zone qui se sont formés autour d'un noyau toponymique qui désigne un objet sociogéographique considéré comme important par les locuteurs. À partir de ce toponyme principal ou d'éléments de sa composition (si le toponyme est syntagmatique ou périphrastique), sont nés d'autres toponymes désignant des unités géographiques ou sociales autour de celle nommée par le toponyme central. Le terme « étymologique » dans le titre de cet ouvrage lexicographique souligne les efforts qui ont été faits pour montrer non seulement quel est l'appellatif ou l'anthroponyme à partir duquel le nom de lieu a été formé, mais aussi quelle est la motivation du nom, afin de répondre à la question « Pourquoi cet objet sociogéographique a-t-il été nommé ainsi ? ». Ces deux aspects, la structure du champ et l'étymologie toponymique, sont étroitement liés l'un à l'autre, car nous ne pouvons pas décider quel est le toponyme principal et quelle est la direction de la formation des autres noms si nous n'établissons pas quelle est l'étymologie.

Nous présentons un exemple de champ toponymique dont la structure est assez simple :

Adâncata. Correspondant au territoire de la commune Adâncata (département de Suceava), ont été identifiés plusieurs noms ayant ce terme dans leur composition : l'hydronyme *Adâncata*, avec les variantes *Pârâul Adâncata* et *Pârâul Adâncatei*, l'oïkonyme *Adâncata*, mais aussi son équivalent *Adâncăţenii*, le phytonyme[3] *Pădurea Adâncata* (et le synonyme *Pădurea Adâncata-Silişte*, qui contient l'ancien nom du village Adâncata) et l'oronyme *Dealul Adâncata*. L'étymologie – l'adjectif *adâncat* 'profond' en fonction toponymique, accordé avec le genre du terme générique *vallée*, reflétant les caractéristiques du lieu –, est celle de l'hydronyme,

[2] « Souvent, les méthodes d'investigation du toponymiste et du dialectologue, à partir de la collecte de données factuelles sur le terrain, coïncident » (Sufleţel 1981 : 192).

[3] « Phytonyme = nom de formes de végétation (forêts, prés, vergers, cannaies, etc.) » (TTRM II_1 : XXII).

donc le cours d'eau a reçu ce nom en premier, alors l'hydronyme est le noyau du champ toponymique. Puis les unités socio-géographiques situées à proximité immédiate du ruisseau reprennent son nom. Le schéma de l'article est le suivant :

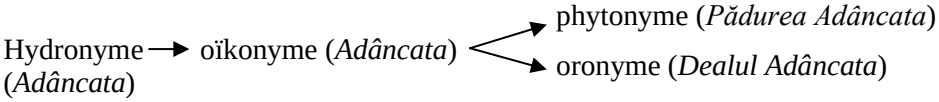

Les articles du dictionnaire incluent également, lorsque nous avons eu accès à ces informations, le patrionyme (« terme emprunté à Giandomenico Serra, pour circonscrire un type de formations déonomastiques, désignant "le nom des habitants du nom du lieu d'origine" » – TTRM II_1 : VIII), dans ce cas : *adâncăţeni* (au pluriel), *adâncăţean* (au singulier). De plus, lorsque des formes graphiques différentes de la forme actuelle, des variantes, des erreurs, ainsi que des variantes dans des documents rédigés en langues étrangères (qui capturent la manière dont une personne qui ne connaissait pas la langue roumaine percevait le toponyme) ont été identifiées dans des documents ou autres sources, elles ont été présentées dans un paragraphe distinct, qui précède celui faisant référence à l'étymologie toponymique.

3. Les lieux-dits ou les microtoponymes, « souvent révélateurs et surprenants d'un point de vue linguistique, mais aussi historique et géographique » (Ciubotaru 2013 : 384), peuvent indiquer les relations entre les toponymes existants dans une zone. Afin de compléter les champs toponymiques inclus dans *Mic dicţionar toponimic al Moldovei*, on a également récupéré des lieux-dits obtenus à la suite d'enquêtes dialectales, en conservant, dans un paragraphe séparé, la prononciation locale (surtout lorsqu'elle est différente de la prononciation littéraire). Pour certains toponymes, les seules attestations dont nous disposons sont celles issues de sources dialectales. Dans les conditions actuelles, où les moyens matériels pour réaliser des relevés toponymiques sont si difficiles à trouver, l'obtention de toponymes au moyen d'autres recherches, dialectales dans le cas présent, est précieuse. Leurs résultats reflètent la manière dont les noms de lieux sont formés et utilisés au niveau local et populaire.

Par exemple, les toponymes suivants collectés à partir de NALR-DATE ont été inclus dans le champ toponymique d'Agafton : *Pădurea Agafton*[4], qui préserve la forme du nom actuel du village d'Agafton, mais aussi *Dealul Gaftonului*, *Coasta Gaftonului*, avec l'aphérèse de *A-*. L'ermitage et le village sont connus sous le nom de *Gaftonul*, mais dans le toponyme qui désigne la forêt voisine, on peut reconnaître l'influence des cartes forestières, où les toponymes sont souvent littérarisés. De plus, on remarque que, dans le cas de l'oronyme, MDG (23) atteste le syntagme avec le déterminant au nominatif – *Dealul Agafton*, plutôt spécifique au style officiel, tandis que l'enquête nous fournit le syntagme ayant le déterminant au génitif. Cependant, ce n'est pas une règle, les syntagmes nominales étant également très utilisées au niveau populaire.

D'une longueur de 726 km (Ujvári 1972 : 488), le Siret traverse un territoire important et il a prêté son nom à d'autres objets sociogéographiques le long desquels il coule. Ce fait a conduit à la création, suite au processus de polarisation (Moldovanu

[4] Tous les exemples utilisé dans ce texte sont extraits de TTRM $II_{1,2}$.

2010 : 18), de nombreux toponymes, parmi lesquels on retrouve dans le NALR–DATE : *Coasta Siretului*, *Râpa Siretului* (NALR–DATE, 374), *Dealul Siretului*, *Șesul Siretului*, *Lunca Siretului* (*ibidem*: 123), *Pârâul Sireţel*, *Pădurea Sireţelul* (*ibidem*: 208).

Nous énumérerons ci-après quelques autres exemples de toponymes mineurs récupérés de NALR–DATE, en indiquant l'objet désigné, ainsi que sa localisation, ayant comme repère l'objet sociogéographique nommé par le toponyme central du champ respectif : pour le champ formé autour du toponyme *Adjud*, on a récupéré le lieu-dit *Câmpul Adjudului*, le nom d'un plateau situé à l'ouest de la ville d'Adjud (NALR–DATE : 379) ; pour *Bârlad* : *Izlazul de pe Dealul Bârladului*, désignant un pâturage sur Dealul Bârladului (NALR–DATE: 295) ; pour *Bârnova* : *Pădurea la Bârnova*, le nom d'une forêt située aux sources du ruisseau Bârnova (NALR–DATE : 179) et *Dealul Lunca*, le nom d'un affluent gauche du ruisseau Bârnova, qui traverse Lunca Bârnovei, donc il est un oronyme polarisé du phytonyme *Lunca Bârnovei* (NALR–DATE: 178); pour *Bicaz* : *Bicăjelul*, le nom d'un pâturage situé près du ruisseau Bicăjelul, premier grand affluent de la rivière Bicaz (NALR–DATE: 251) et *Obcina Lacului*, désignant une colline près du lac Bicaz (NALR–DATE : 243) ; pour *Bistrița* : *Coasta Bistrița*, pour une colline près de la rivière Bistrița (*ibidem*: 47) ; pour *Bobeica* : *Islazul Bobeicuța*, désignant un pâturage sur Bobeicuța, une montagne voisine, plus petite que Bobeica (NALR–DATE: 33) ; pour *Brad* : *Pârău di pi Brad*, le nom d'un ruisseau qui traverse le territoire du village de Brad (NALR–DATE: 285); pour *Buda* : *Pădurea Buda*, le nom d'une forêt proche du village de Buda[1] (NALR–DATE: 195) ; pour le champ de Darabani : *Dealul Darabanilor*, nom de la colline au sud-ouest de la ville de Darabani (*ibidem*: 132) ; pour *Ehreşte* : *Dealul Ehreşte*, variante dénominative de *Muntele Ehreşte* (*ibidem*: 35) et *Pârâul Ehreşte*, nom de l'eau qui coule sous la montagne Ehreşte (*ibidem*: 35) ; pour *Păltiniș* : *Fânaţul Păltiniș*, désignant un champ de foin sur le territoire du village de Păltinișul[1] (*ibidem*: 51), et *Drumul Păltinișului*, c'est ainsi qu'on appelle localement la route qui mène au village de Păltinișul[1] (*ibidem*: 51) ; pour *Păltinoasa* : *Şesul Păltinoasa*, le nom d'un plateau à côté du village de Păltinoasa (*ibidem* : 94) ; pour *Pomârla* : *Pădurea Pomârlei*, le nom de la forêt située près du village de Pomârla (*ibidem*: 110) et *Drumul Pomârlei*, désignation de la route entre les villages de Pomârla et Ibănești (ib. 109) ; pour *Sagna* : *Culmea Sagnei*, nom d'une colline proche du village de Sagna, et *Pârâul Sagna*, hydronyme désignant un affluent gauche du Siret, qui traverse le village de Sagna (*ibidem*: 202) ; pour *Sitna* : *Iazul Sitnei*, nom d'un étang sur le ruisseau Sitna, près du village de Leorda (*ibidem*: 115) ; pour *Volovăț* : *Pădurea Volovățului*, le nom d'une forêt située au sud du village de Volovăț (*ibidem*: 66), etc.

Suite au processus de différenciation toponymique[5], des parties d'un objet sociogéographique sont nommées à partir de la même base. Ainsi, afin de capter la réalité du terrain, à savoir la division du village de Brodina en deux parties, nous avons complété le champ toponymique avec leurs noms extraits du NALR–DATE : *Centru Brodinii* (nom du noyau du village) et *Pe Brodina* ou *Pe Valea Brodinii*

[5] « C'est le processus par lequel les parties d'un objet géographique nommé sont désignées, de manière synthétique (par des affixes) ou analytiquement (par des syntagmes) » (TTRM II_1 : XI) ; voir aussi Moldovanu 2010 : 19.

(c'est-à-dire la partie du village située juste au bord du ruisseau ayant le même nom). Pour Baia, une localité du département de Suceava, NALR–DATE (229) nous a fourni des informations sur la division de la localité en parties nommées selon leur localisation ou leur âge : *Partea de Sus*, *Josenii* et *Satul Nou*.

4. Le nom collectif des habitants, formé en fonction du nom de la localité où ils habitent (voir ci-dessus), a été inclus dans le dictionnaire toponymique lorsque nous l'avons trouvé dans les sources bibliographiques. De nombreux patrionymes ont été récupérés de NALR-Mold.Bucov. Mold. I et de NALR–DATE. Par exemple, les habitants de Nereju sont appelés *nerejeni* (NALR–DATE : 402), ceux d'Odaia Manolache sont *odăieşi* (au singulier *odăieş*, NALR–Mold. Bucov. I : 16-17), dans le village Păltiniș habitent *păltinișenii* (au singulier *păltinișean*, NALR–DATE, 50), les habitants de Podeni sont appelés *podeni* (Bârleanu 1999 : 123), ceux de Râpile sont *râpeni* (*râpean* au singulier, NALR–DATE, 276)[6].

Dans le cas de certaines localités, les patrionymes ont également été identifiés à partir d'autres sources, parfois sous des formes différentes de celles du NALR, parce que ces identifications post-toponymiques peuvent être formées soit en ajoutant le suffixe *-eni* (ou *-ean* au singulier) au nom de la localité, ou en remplaçant le suffixe inclus dans la structure du toponyme par *-eni*/*-ean*. Moins souvent, les patrionymes étaient formés avec *-eşti*, *-eşi* ou ils ont la même forme que l'oïkonyme. Par exemple, dans le cas du village Adam, à l'ancienne forme attestée, *adămeşti* (DRA : 48), a été ajoutée la variante actuelle *adămeni* (NALR–Mold. Bucov. I : 16-17). Le nom collectif des habitants de Baia a été gardé au fil du temps, comme le montrent les documents et les enquêtes : *băiaşi* (Ghibănescu 1929 : 34) ou, avec le passage de la diphtongue *ia* à *ie* (écrit également comme *e*), *băeşi* (Iorga 1904 : 359), *băieşi* (NALR–DATE : 228). Cette forme, spécifique au parler moldave, ressort également d'exemples extraits de documents rédigés en langues étrangères : *baiensis*, *baijensis*, *baniensis* (TTRM I_3: 10). Il faut ajouter que, lors d'une enquête menée par Dragoș Moldovanu dans la région de Baia, dans les années '70 du dernier siècle, le patrionyme *băieni* a également été obtenu. Nous apprenons de Muntean et Cârdei (1971 : 9) que les habitants du village de Bilca s'appellent *bilcani*, tandis que NALR–DATE : 58 nous fournit la prononciation locale : *bĝilcani*, avec la palatalisation du *b* labial suivi de la voyelle précédente *i*. Ceux de Pojorâta sont appelés *pojorâteni* (Tudose 2012 : 81), mais aussi *pojoreni* (NALR–DATE : 52), et ceux de Șarul Dornei *șarani* (Paţa 2002 : 181) et *șareni* NALR–DATE, 48. Les habitants de Dofteana sont *dofteni* ou *dofteneni* (*ibidem*: 265), ceux de Sucevița s'appellent *sucevițeni* ou *ŝuviţĕni* (ib. 56).

Les patrionymes peuvent aussi refléter les spécificités du parler local : *flămânḑăni* pour les habitants de Flămânzi (*ibidem*: 156), *homoŝan* pour ceux d'Homocea (NALR–Mold. Bucov. I : 16-17), *hușăni* pour ceux de Huși (NALR–DATE, 212), *lărźéni* (*ibidem*: 244), mais aussi *lărgășeni* (TTRM II_2 : 158), *volovíŝeni* pour ceux de Volovăț (NALR–Mold. Bucov.: 16-17) etc. Pour les villageois d'Argestru, on utilise le nom collectif *aźestreni* (NALR–DATE : 46), pour ceux de Bolătău – *bolotăieni* (forme dans laquelle se reflète la prononciation locale de l'oïkonyme, Bolotău – ib. 257), les habitants de Ciurea sont *ŝureni* ou *ŝureşti*

[6] Le village a été aussi nommé *Râpeni*, donc le patrionyme a reçu une fonction oïkonymique.

(*ibidem*: 178), les habitants de Pipirig sont *pipirîżeni* (*pipirîżan* au singulier, *ibidem*: 239).

5. Les prononciations locales des oïkonymes, ainsi que de certains toponymes mineurs identifiés dans ces sources, ont été ajoutées au dictionnaire, en reflétant la réalité du terrain. Par exemple, dans le cas de la localité Adjud, les formes *Adjud* et *Aĝiud* ont été identifiées dans NALR–DATE (377), qui offre à la fois la prononciation officielle et celle populaire, préservant l'affriquée palato-alvéolaire *ĝ* de la forme étymologique du toponyme. Quant à l'oïkonyme Bilca, les locaux prononcent *Bĝilca* (*ibidem*: 59) et *G'ilca* (*ibidem*: 62), avec la palatalisation du *b* labial.

La plupart des prononciations des toponymes inclus dans NALR–DATE reflètent les caractéristiques typiques des dialectes moldaves, mais parfois certaines prononciations spécifiques à la Transylvanie sont aussi visibles. La vélarisation de la voyelle *e* après des consonnes à prononciation dure est observée relativement fréquemment : *Brădăţălul* (*ibidem*: 99-100), *Ilișă̯u* (*ibidem* 90), *Rogojănii* (*ibidem*: 331), ainsi que le passage de *i* à *î* dans les mêmes conditions : *Magazâia* (ibidem: 237) ; la fricativisation des affriquées *ĉ* et *ĝ* se retrouve également dans la prononciation des noms de lieux : *Busînişu* (ib. 51), *Caŝica* (ib. 81), *Ŝiritei* (ib. 158), *Dia̯lu la Ŝuşmę* et *Dia̯lu Ŝişmęli* (*ibidem*: 143), *Fălțiŝeni* (*ibidem*: 212) et *Foltiŝeni* (Bârleanu 1999 : 107), *Zirovu* (NALR–DATE : 220), *Homóŝa* (NALR–Mold. Bucov. I : 10-11) ; la palatalisation de la labio-dentale *f*: *ĥi̯ărăstă̯u* (NALR–DATE : 400) ; l'ouverture de *ă* protonique à *a* : *Dealul Gaureniulu* et *Gaureni* (*ibidem* 85-86) ; les variantes populaires de certains noms appellatifs : *Steclăria* (*ibidem* 192). Pour les noms désignant la rivière Bicaz et son principal affluent, situées à la frontière entre les provinces de Moldavie et de Transylvanie, ont été notées des variantes telles que *Ǵicazu* et *Ǵicăzălu* (ib. 251). Pour l'hydronyme Bistrița, nous avons identifié plusieurs variantes de prononciation : *G'ístriţa* (*ibidem*: 248), *G'istríţa* (*ibidem*), *Bg'ístriţâ*, *G'ístriţâ* (ib. 246), *Valia G'istriță* (*ibidem*), *Vali̯a G'istriţâ* (*ibidem*: 268), mais aussi *Valea Bistriţî* (*ibidem*: 73), *Vali̯a* (*ibidem*: 244), *Valea Bisţî* (*ibidem*: 73).

6. Informations étymologiques.

Dans certaines situations, les informations issues des enquêtes dialectales confirment l'étymologie des toponymes. Par exemple, dans le cas du village d'Anghelești (département de Vrancea), dont le nom vient du nom de famille *Anghel* (d'anciens propriétaires mentionnés dans des documents de 1679), NALR–DATE apporte l'information qu'il existe encore dans le village des familles portant ce nom.

Il est également intéressant de constater que les variantes étymologiques de certains toponymes, dont les formes officielles actuelles sont différentes, ont parfois été préservées localement. Ainsi, aujourd'hui, le nom officiel d'un village de Suceava est *Arbore*, mais la forme originale était *Arburea* (du nom du gardien de Suceava Luca Arbure). Cette forme étymologique était utilisée dans la région lors des enquêtes effectuées pour NALR-Mold.Bucov. et on l'a aussi trouvée dans la forme du patrionyme : *arbureni*.

Les informations des sources dialectales soutiennent aussi l'étymologie de l'oïkonyme *Argestru* : ent. *agestru* «amas d'alluvions apportées par un cours d'eau» en fonction toponymique, motivé par l'existence d'un « grand cône de dépôt (argestru) » à l'embouchure du ruisseau Argestrul (Tudose 2012 : 211). Les variantes obtenues pendant l'enquête sont *Aîestru* pour l'oïkonyme, *Pârău Aîéstru* et *Aîestrúţ* (ce dernier désignant un affluent de la rivière de Argestrul. La forme actuelle – *Argestrul* – est le résultat de la propagation régressive du *r* (TTRM II_2 : 5).

On apprend également la motivation du nom du village de Bolătău ; le toponyme primaire, *Bolătău* (du terme générique *bolătău* « lac » en fonction toponimique) désignait un lac formé lorsque « la colline de Chironul s'était brisée et l'endroit s'était rempli d'eau » (NALR–DATE : 257) et qui existait encore en 1871 (Antohi 1939: 144).

À la base de l'oïkonyme *Podeni* se trouve le nom du groupe *podeni* en fonction toponymique, motivé par l'existence de plus de 40 ponts en bois sur le ruisseau Podeni, qui permettent le passage vers les maisons situées de l'autre côté du ruisseau (Bârleanu 1999 : 123). L'étymologie semble être soutenue aussi par un document qui date de 1771, qui atteste que la route parallèle au Pârâul Podeni est appelée « la route des petits ponts » (Bălan 1939. 93).

7. Grâce à des enquêtes directes, ont été obtenues des attestations des variantes populaires « simplifiées » par rapport aux toponymes syntagmatiques, en raison de l'économie du langage. Dans le cas du village de *Bicazul Ardelean*, les habitants utilisent uniquement le déterminant : *Ardeleanu* (NALR–DATE : 251). Des habitants de Ceahlău ne disent pas *Valea Bistriţa*, mais uniquement *Valia* (NALR–DATE : 244). Le cours supérieur de la rivière Bahlueț (un affluent du Bahlui) est attesté en 1716 sous le nom *Apa Bahluieţului Rece* (où *apa* est le générique, synonyme de *ruisseau*), tandis que de nos jours les habitants utilisent uniquement le syntagme *Pârâul Rece* (NALR–DATA : 193) ; les habitants disent *Obârşia* (NALR–DATE, 99) pour l'une des sources du ruisseau *Brădăţel* (dans le village homonyme de Suceava), tandis que sur les cartes nous la trouvons dans le syntagme *Pârâul Obârşia* (ATLAS MOLD.) ; pour le village de *Poiana Largului*, les habitants utilisent les variantes *Largul* et même *Larga* (NALR–DATE : 244).

Le déterminant dans les toponymes syntagmatiques obtenus à la suite des enquêtes dialectales est d'habitude au génitif, contrairement aux sources géographiques ou officielles, où il est au nominatif : *Pârâul Nerejului* (NALR–DATE : 402) et *Pârâul Nerejul* (ATLAS MOLD.), *Pârâul Peciştei* (NALR–DATE: 52) et *Pârâul Peciştea* (Tudose 2012 : 281), *Pârâul Vizăuţului* (NALR–DATE : 389) et *Pârâul Vizăuţ* (Giurgea 1977: 94).

La tendance à utiliser des toponymes non articulés se terminant par *-a*, sur le modèle des toponymes formés à partir d'appellatifs roumains, a également été confirmée par NALR–DATE. Ainsi, dans le cas de la rivière Bistriţa, nous avons identifié *Pisti Bistriţă*, expression toponymique utilisée pour désigner une partie du village d'Argestru, séparée du reste de la ville par la rivière Bistrita (NALR-DATE : 47).

9. Pour le nouveau projet *Dictionnaire toponymique de Moldavie*, nous ajouterons des informations provenant d'autres sources, telles que le dernier volume

publié de la série NALR-Mold.Bucov., qui contient aussi des toponymes, parmi lesquels *Zarea Coloneştilor* (NALR-Mold.Bucov. V :103), *Bistița* (ib. 106), *Bisța* (ib. 113), *Bocovina* (*ibidem*: 343), etc.

Bibliographie

Antohi 1939 = Antohi, Alexandru, *Monografia parohiei și comunei Lucăcești, județul Bacău*, București, Editura Marvan, 1939.

Bălan 1939 = Bălan, Teodor, *Documente bucovinene*, V (1745-1760), Cernăuți, Editura Mitropoliei Bucovinei, 1939.

Bîrleanu, 1999 = Bîrleanu, Ion-Horia, *Graiurile din valea Şomuzului Mare*. I. *Formarea numelor de sate*, Iași, Editura Sedcom Libris, 1999.

Ciubotaru 2013 = Ciubotaru, Mircea, *Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie*, Iași, Editura Demiurg Plus, 2013.

Ghibănescu 1929 = Ghibănescu, Gheorghe, *Surete și izvoade*. Vol. XXII, Iași, Viața Românească S.A, 1929.

Giurgea 1977 = Giurgea, Emil, *Vrancea, Ghid turistic*, București, Editura Sport-Turism, 1977.

Iorga 1904 = Iorga, Nicolae, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI. *Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea a II-a, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1904.

Moldovanu 1972 = Moldovanu, Dragoș, « *Principii ale lexicografiei toponimice* », *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XXIII,73-100, 1972.

Moldovanu 2010 = Moldovanu, Dragoș, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicaţie la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2010.

Muntean, Cârdei 1971 = Muntean, George, Cârdei, Vasile, *Bilca – o aşezare din valea Sucevei*, Suceava, Casa Județeană a Creației Populare, 1971.

Paţa 2002 = Pața, Gheorghe, C., *Istoricul şi graiul comunei Şaru Dornei*, Bucureşti, Editura Christiana, 2002.

Sufletel 1981 = Sufletel, Rodica « Lexic dialectal în toponimia din sud-estul Banatului », *Studii de onomastică*, II. Cluj-Napoca, 1981, 192-205.

Tudose 2012 = Tudose, Dumitru, *Munții Bistriței. Toponimie*, Iași, Editura PIM, 2012.

Ujvári 1972 = Ujvári, I., *Geografia apelor României*, Bucureşti, Editura Științifică, 1972.

*

DRA = *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II. *Moldova*, V. Mihordea, Ş. Papacostea, Fl. Constantiniu (eds.), Bucureşti, Editura Academiei, 1966.

MDG = *Marele dicționar geografic al României*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de George Ioan Lahovari, C.I. Brăteanu și Grigore T. Tocilescu, vol. I, Bucureşti, Stabilimentul grafic Socec, 1898.

MDTM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Volumul II: *Mic dicţionar toponimic al Moldovei (structural şi etimologic)*. Partea I. *Toponime personale*. Partea a II-a. *Toponime descriptive*, Dragoș Moldovanu (coordonator), Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisăcaru, Vlad Cojocaru,Editura Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2014-2021.

NALR–DATE = *Noul Atlas Lingvistic al României. Moldova şi Bucovina. Date despre localităţi şi informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.

NALR–Mold. Bucov. I = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*. I, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, I, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.

NALR–Mold. Bucov. V = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*. V, material cules de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeţ şi redactat de Stelian Dumistrăcel, Luminiţa Botoşineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2022.

TTRM I_3 = *Tezaurul toponimic al României. Moldova,* vol. I, partea a 3-a. *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona)*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2004.

TTRM $II_{1,2}$ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova,* vol. II. *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*. Partea 1. *Toponime personale* și Partea a 2-a. *Toponime descriptive*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014 și 2021.

Cosmin Căprioară
Universitatea Ovidius din Constanţa,
România

Denumirile româneşti ale rotulei genunchiului după ALRR. *Sinteză* II

Abstract
The main objective of this study is to describe the way in which the metaphorical terms referring to the kneecap are distributed in Daco-Romanian subdialects and dialects. The research is carried out according to map no. 268 Rotula (genunchiului) from the second volume of the ALRR. Sinteză (Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză [Romanian Linguistic Atlas by Regions. Synthesis]), which includes and synthesizes the corresponding maps from the Romanian regional atlases, accompanied by the dedicated reference list. It is worth noting the importance of affectivity and expressiveness, which play an important role in the naming of this part of the human body.
Keywords: linguistic geography, Romanian dialects, metaphor, kneecap

Résumé
Cet étude a comme principal objectif la description de la façon dans laquelle les terms métaphoriques qui désignent la rotule du genou se répartisent dans les subdialectes et parlers daco-roumains. La recherche est réalisée selon la carte n° 268 **Rotula (genunchiului)** du deuxième volume de l'ALRR. Sinteză (Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză [l'Atlas linguistique roumain par régions. Synthèse]), qui comprend et synthétise les cartes correspondentes des atlas régionaux roumains, accompagnée par la liste de reférence dediée. On peut remarquer l'importance de l'affectivité et de l'expréssivité qui jouent un rôle important dans la dénomination de cette partie du corps humain.
Mots-clés: géographie linguistique, dialectes roumaines, métaphore, rotule du genou.

1. În lucrarea de faţă ne propunem să trecem în revistă şi să analizăm dintr-o perspectivă complexă, preponderent semantică şi stilistică, termenii metaforici care denumesc rotula genunchiului[1] în graiurile dialectului dacoromân. Demersul este mai ales lexical, realizat cu instrumentele geografiei lingvistice şi ale lingvisticii motivaţionale, de aceea am apelat doar parţial la transcrierea fonetică a termenilor.

Analiza s-a făcut pe baza materialului dialectal redat pe h. 268 ROTULĂ (la genunchi[2]) din volumul al doilea al ALRR. *Sinteză* şi în lista de referinţă aferentă.

[1] Definită ca: 'os mic în formă de disc în partea anterioară a genunchiului; (pop.) *oul genunchiului*', < fr. *rotule*, lat. *rotula* (MDA s.v.).
[2] Facem precizarea că folosim în prezentare mai ales forma etimologică şi literară *genunchi*, deşi o mare frecvenţă înregistrează şi varianta populară *genunche*, creată prin analogie şi foarte răspândită în Oltenia şi graiurile transcarpatice. În structura formelor dialectale se întâlnesc, de asemenea, variante fonetice regionale, precum *gerunche, jerunte, gerunţi* etc., pentru explicarea cărora cf. Paşca 1927-1928: 297-299.

Într-o alt[formă, elemente ale acestei cercetări au fost incluse într-o lucrare de mai mare întindere, dedicată tuturor denumirilor metaforice ale părţilor anatomice ale corpului omenesc (Căprioară 2023).

2. Denumirile rotulei din dacoromâna vorbită, înregistrate pe harta ALRR. *Sinteză* se pot împărţi în mai multe categorii (după răspândire, structură sau expresivitate). În funcţie de valoarea lor expresivă, putem distinge între denumiri nemetaforice, lipsite de intenţie stilistică (*genunchi*, *încheietură*, *os*, *rotulă* etc.) şi denumiri metaforice, expresive, cu mare încărcătură stilistică, la care ne vom referi în continuare. Apariţia acestora din urmă a fost favorizată de forma, aspectul şi aşezarea rotulei sau patelei genunchiului, care au permis vorbitorilor să facă analogii de formă, poziţie şi funcţie cu un număr impresionant de obiecte.

Pentru a fi urmărite mai uşor, dăm aceste denumiri metaforice în funcţie de semele comune, în ordine alfabetică, însoţindu-le cu atestări şi explicaţii legate de mecanismele care au permis metaforizarea (cf. Căprioară 2023, 142-151):

- [obiect rotund (aproximativ sferic/semisferic)]: *bilă*, *cuglă*, *nod*, *nodeu*, *ou*, *ouşor*, *poarcă*, *rotogol*, *rotou*, *rotund*(*ă*), *târş*, *târşă*:

bilă ʻsferă, pietricicăʼ, < fr. *bille* (DER s.v.) (*bilă* pct. 714, *bila genunchiului* pct. 773), cf. DGDS s.v.;

cuglă ʻbilă; coifʼ, < germ. *Kugle* (MDA s.v.) (*cugla genunchiului* pct. 32);

nod (*nod* pct. 342, *nodul* pct. 411, *nodul genunchiului* pct. 227, 855, 934); de altfel, vrom. *nod* avea sensurile de ʻîncheieturăʼ şi de ʻmădularʼ (DLR s.v.), dintre care primul, care apare în cazul de faţă, se păstrează şi în alb. *nye*, provenit din etimonul comun lat. *nodus* (v. Vătăşescu 1997, 36);

ou, moştenit din lat. *ovum* (MDA s.v.), reprezintă, probabil, alături de *roată*, unul dintre cele mai vechi nume ale rotulei [formele *ou*, *oul*, *oul genunchiului*, *oul de la genunchi*, *oul din genunchi*, *oul la genunchi*, *oul piciorului*, *oul de la picior*, *oul la picior*, *ouă de genunche* (pct. 946) sunt întâlnite în toate variantele dialectale dacoromâne, dar mai ales în graiurile munteneşti, inclusiv în cele din Dobrogea, nordul Olteniei şi Banat, ca şi în cele maramureşene);

ouşor (în variantele *ouşor*, *ouşorul*, *ouşorul genunchiului*, *ouşorul de la genunchi*, care vin în completarea răspândirii lui *ou*, la fel *ouleţul la genunche* pct. 444);

poarcă, moştenit din lat. *porca*, ʻ(în Banat) minge, bilăʼ, folosită la jocul cu acelaşi nume, cf. expresia *a bate poarca* (v. MDA s.v.) (*poarcă* pct. 39, 41-43, 46, 48, *poarcă de la genunchi* pct. 40, 41, 44, *poarca piciorului* pct. 47, toate din Banat);

rotogol ʻimagine, contur, figură sau corp în formă de disc, de cerc sau de inelʼ (DEX s.v.), < *roată* + *ocol* (MDA s.v.) (*rotogol* pct. 452, cf. *rotogula piciorului* pct. 939, *rostoghila genunchiului* pct. 987, cu intervenţia probabilă a verbului *rostogoli* sau a substantivului *rostogol*, *rotocoală*, DGDS s.v.);

rotou, obţinut prin contaminarea dintre *roată* şi *ou* (*rotou genunchiului* pct. 778);

rotund(*ă*), metaforă obţinută prin conversiunea adjectivului (*rotunda genunchiului* pct. 526, 959 şi, la masculin, *rotundul genunchiului* pct. 509);

târş, cu etimologie necunoscută, cf. sensul ʻ(reg.) mormanʼ (MDA, s.v. *târş*[2]) şi (*târş* pct. 864, *târşul* pct. 832);

târşă cf. sensul ʻbucată de piatră, de cărămidă, de os etc. care se foloseşte în jocurile de copii pentru a lovi alte pietreʼ, pentru care MDA trimite la comparaţia cu

târş[1] (*târşa genunchiului* pct. 844, *târşa piciorului* pct. 264).

- [vas rotund]: *cupă*, *doască*, *scafă*, *scăfălie*, *scăfârlie*, *sclăfie*:

cupă ʻvas de lemn folosit de ciobani la stână; (la roata morii) căuş; (reg.) cofă pentru mălai, < lat. *cuppa*, magh. *cupa* (MDA s.v., cf. DER s.v.), este întâlnit cu sensul anatomic în Maramureş şi Bucovina (*cupă* pct. 233, 234, 238, 241, 472, 486, *cupa* pct. 468, *cupa genunchiului* pct. 251, *cupa piciorului* pct. 231, 237, 251, 284, 468); cf., de asemenea, mr. *čaşca di zănucl'u* pct. 1 Uma, h. 332 ALDM, şi rus. *надколенная чашка* ʻrotulă, lit. ʻceaşca de deasupra genunchiului', *apud* Ulivi 1969: 166, nota 6;

doască ʻ(pop.) scândură; (reg.) vas ca un blid, făcut din coajă de copac', cf. sensurile ʻleagăn, din lemn scobit, pentru copilul mic' (din Dolj) şi ʻcoajă uscată (din jumătate) de dovleac, folosită ca recipient' (în varianta *droască*, din Olt), toate consemnate în DGDS s.v., < vsl. *dosĸa* (MDA s.v.), cf. bg. *dăska* ʻscândură' (*doasca genunchiului* pct. 963 din Mehedinţi);

scafă ʻpahar; cupă; ceaşcă; recipient din lemn, de obicei în formă de strachină, de diverse dimensiuni', < ngr. *σκάφη* (MDA s.v.) (*scafă* pct. 492 şi în aromână, în pct. 11 Cruşova, cf. ar. *scafa di zănucl'u* pct. 16 Molovişte, şi derivatele din acelaşi dialect *scăfălicʉ* pct. 23 Pleasa, *scăfălice* pct. 25 Cândrova, *scăfălice de dzănucl'u* pct. 18 Nijopole, MN 200 ALAR I);

scăfârlie, un probabil derivat de la *scafă* (cf. Ulivi 1969: 167), se întâlneşte mai ales în estul Banatului şi vestul Olteniei, precum şi în Bucovina, dar, izolat, şi în pct. 443 din judeţul Braşov (*scăfârlie*, *scofârlie*, *scăfălie*, *scăfârlia genunchiului*, *sclăfia genunchiului*, *scăfârlia de la genunchi*, *scăfălia la genunchi*);

- [obiect rotund (convex)]: *bombeu*, *capac*, *capsă*, *căpăcică*, *clapă*, *colac*, *colăcel*, *corugă*, *fedeu*, *mosor*, *pălărie*, *pocriş*, *rondea*, *taier*, *talger*, *teler*, *tichie*, *turelă*, *vârf*:

bombeu lit. ʻvârful bombat al încălţămintei', < fr. *bombé* (MDA s.v.), metaforă ad-hoc (*bombeu* pct. 508);

capac ʻacoperitoare care se aşază deasupra deschizăturii unui vas, a unei cutii, a unui cufăr etc.', < tc. *kapak* (MDA s.v.), mai răspândit în Moldova, sud-vestul Munteniei şi Dobrogea [*capac* pct. 485, 597, 810, 865, 872, 884, 894, *capacul* pct. 590, *capacul genunchiului* pct. 464, 483, 523, 531, 561, 564, 612, 621, 808-810, 826, 835, 884, 894, *capacul de la genunchi* pct. 364, 463, *capacul la genunchi* pct. 538, 611, 867, cf. *căpăcică* pct. 504; cf. ar. *căpak'i* pct. 35 Turia (< gr. *χαπάχι* < tc. *qapaq*, DDA, s.v. *căpake*), *câpaki di dzănucl'u* pct. 24 Corcea, MN 200 ALAR I];

capsă, din lat. *capsa*, germ. *Kapsel*, lit. ʻdispozitiv de metal (de formă rotundă – n.n.) folosit la încheierea unor obiecte de îmbrăcăminte; mic căpăcel' (cf. MDA s.v.) (*capsă* pct. 737);

clapă ʻcapac', < germ. *Klappe* (MDA s.v.), ar putea avea legătură cu *pleoapă*, adică ar fi rezultatul mai multor fenomene fonetice, printre care metateza şi disimilarea (*clapă* pct. 642, 875, *clapa genunchiului* pct. 642, 650, 755);

colac ʻobiect în formă de roată sau de covrig', < sl. *kolač*, de la *kolo* „roată" (DER s.v.), este numele preferat în Crişana, în Munţii Apuseni şi în estul Transilvaniei (*colac* pct. 174, *colacul genunchiului* pct. 131, 173, 174, 176, 211, 300, 317,

361, 384, 386, *colacul de la genunchi* pct. 191); cf. diminutivul *colăcel* (pct. 385, 386);

corugă ʻtavă făcută din coajă de brad pe care baciul ţine mămăliga, lingura, sarea; vas de lemn din care ciobanii beau apă şi lapte; lingură mare de lemn cu care se bea apă din fântână', < bg. *kopyба* (MDA s.v.) (*corugă* pct. 169);

fedeu/fideu ʻcapac de lut ars pentru oale', < magh. *fedö* (MDA s.v.), este utilizat într-o arie compactă din partea nord-vestică a Transilvaniei (*fideu, fedeul de la genunche*, mai răspândite, *fideul genunchiului* pct. 266, 286, 322, *fideul de pe genunchi* pct. 345, *fideul din genunchi* pct. 285, *fideul piciorului* pct. 265);

mosor ʻpiesă de lemn (...), de forma unui cilindru, cu discuri la capete; (reg.) vas, butoi făcut prin scobirea unui buştean, folosit pentru păstrarea cheagului; (reg.) stup primitiv făcut dintr-un trunchi de copac scobit; (reg.) umflătură rotundă şi tare pe corpul omului etc.', cu origine multiplă, sârbească, turcească şi neogreacă (cf. MDA s.v., DER s.v., DEX s.v.) (*mosor* pct. 572);

pălărie, din it. *cappelleria* (MDA s.v.), metaforă ad-hoc, datorată formei de calotă a celor două obiecte, cf. *tichie* (*pălăria genunchiului* pct. 728);

pocriş ʻcapac din lut sau din metal folosit pentru vasele de bucătărie; farfurioară', probabil din ucraineană (MDA s.v.) (*pocriş* pct. 501, 509, din nordul Moldovei);

rondea ʻdisc; căpăcel', < fr. *rondelle* (MDA, s.v. *rondelă*) (*rondea* pct. 758, 798, *rondeaua genunchiului* pct. 775, *rondeaua piciorului* pct. 703, cf. *rondula genunchiului* pct. 816, rezultat al contaminării cu *rotulă*);

taier, ʻfarfurie întinsă; strachină; taler', < magh. *tányér* (MDA s.v.) (*taier* pct. 800, *taierul genunchiului* pct. 805, 807, 923, 958);

talger ʻfarfurie, taler, (reg.) tipsie, (Transilvania, Banat şi Oltenia) taier' (*Sinonime* 1982), cu etimologie necunoscută, cf. magh. *tálgyer* (MDA s.v.) (*talgerul genunchiului* pct. 276, *talgerul de la genunchi* pct. 267, *talgerul piciorului* pct. 264, 494);

teler ʻcapac', < germ. *Teller* (MDA s.v.), se întâlneşte în sudul Transilvaniei (*teler* pct. 365, 383, 387, 389, *telerul genunchelui* pct. 279, 383, *telerul de la genunchi* pct. 381);

tichie ʻcalotă de stofă sau de pânză, care acoperă numai creştetul capului' (DLRM s.v.), < tc. *takiya, tikiya* (DER s.v.) (*chitia genunchiului* pct. 973, cu metateză);

turelă ʻlocaş blindat (în formă de cupolă)' (DEX s.v.), posibilă metaforă ad-hoc, născută în mintea informatorului prin asociere cu un element din viaţa militară (*turela la genunche* pct. 950);

vârf, cu origine veche slavă, denumeşte, de obicei, ʻpartea de sus' a unui obiect, ascuţită sau rotunjită (*vîru genunchiului* pct. 945).

- [obiect în formă de disc]: *mosor*!, *para*, *placă*, *prâsnel*, *pristen*, *rozetă*, *rublă*:

para ʻmonedă turcească mică, de argint, care a circulat în Ţările Române', < tc. *para* (MDA s.v.) (*para, paraua genunchiului* pct. 784);

placă lit. ʻdisc', cu etimologie multiplă: fr. *plaque*, cf. germ. *Platte* (MDA s.v.), gr. *πλάκα*, întărit de fr. *plaque* (DER s.v., cf. DEX s.v.), este răspândit prin sudul Moldovei şi estul Munteniei, posibilă metateză de la *clapă* (*placă* pct. 620, 627, 716, 860, 892, *placa* pct. 632, *placa genunchiului* pct. 596, 600, 725);

prâsnel ʻ(reg.) fiecare dintre cele două discuri de lemn sau de metal care formează

capetele cilindrului la moară; (reg.) bucată de fier în formă de farfurioară, fixată pe posadă, în care se învârteşte capătul de jos al fusului de la crângul morii; (Moldova, Bucovina) disc metalic cu găuri pe margine, care se poartă la cingătoare şi de care îşi atârnă ciobanii cuţitul, punga etc.', < vsl. *prĭstenĭ*, *prŭstenĭ* (MDA s.v.), < vsl. *prĕsĕnŭ*, cf. bg. *presnel* (Saramandu 2021: 70, la fel ca pentru ar. *prisine*) (*priznel* pct. 304, 325, *priznelul genunchiului* pct. 307, cf. ar. *prisini*, *prisinli di zânucl'u* pct. 7 Ubovo, 9 Şatra, MN 200 ALAR I); cf. *pristen* 'rotiţă, disc; prâsnel' (cf. MDA s.v., Scriban 1939, s.v. *prisnel*), este considerat în DEX, s.v. *prâsnel* cuvânt autonom de origine bulgară (*pristănul genunchiului* pct. 401, 426);

rozetă, împrumut din franceză (*rozetă* pct. 545);

rublă, < rus. *рубль* (cf. MDA s.v.), cf. *para* (*rublă* pct. 783).

- [roată mică]; *cărică*, *dură*, *durice*, *durigă*, *durilă*, *duriţă*, *durulie*, *roată*, *rotelie*, *rotilă*, *rotiliţă*, *rotiţă*, *ruletă*, *totârlă*, *tuturigă*:

cărică 'rotiţă; rotiţa de care atârnă sforile iţelor; rotiţa de la fus; roata olarului pe care se aşază lutul; (la plural) roţile concentrice detaşabile de la plită', < magh. *karika* (MDA s.v.), este cunoscut în nordul Banatului şi în sudul Transilvaniei (*cărică* pct. 83, 84, 89, 90, 92, 94-100, 371, *cărica* pct. 93, *cărica genunchiului* pct. 82, 87, 89, 90, 92, 356, 416, 427, 433, *cărica de la genunchi* pct. 58, 60, 67, *cărică la genunchi* pct. 85, *cărica piciorului* pct. 79, 88, *cărica de la picior* pct. 51, 54);

dură 'rotiţă la diferite unelte' (CADE s.v., DLRM s.v.), 'roată plină; rotiţa scripetelui de la iţele războiului de ţesut, parte (rotundă – n.n.) a sucalei' (cf. MDA, s.v. *dură*[1], DGDS s.v.), cu origine onomatopeică probabilă (cf. interjecţia *dura!*), primeşte sensul anatomic într-o arie formată din nord-vestul Munteniei, nord-estul Olteniei şi sudul Transilvaniei (*dură*, *dura genunchiului*, mai frecvente, *dura la genunchi* pct. 908, *dura piciorului* pct. 673, 676); termenului de bază i se alătură câteva derivate diminutivale cu acelaşi sens: *durice* (pct. 421), *durigă* (*durigă* pct. 762, *duriga* pct. 713, *duriga genunchiului* pct. 759, 765, *duriga piciorului* pct. 762), *durilă* (pct. 804), *duriţă* (*duriţă* pct. 420, 439, 454, 675, 677, 681, *duriţa genunchiului* pct. 675, 682, 697, *duriţa piciorului* pct. 845); cf. *durulie* (pct. 757);

roată 'roată la diferite unelte şi de aici extins pentru rotula genunchiului" (CADE s.v.), arie compactă în Crişana şi nordul Transilvaniei, completată cu sudul Banatului, în spaţiul extracarpatic apare sporadic, mai ales în Oltenia şi Moldova (*roată*, *roata genunchiului*, *roata de la genunchi*, foarte frecvente, *roata* pct. 194, 665, *roata din genunchi* pct. 165, 183, 224, *roata la genunchi* pct. 134, *roata piciorului* pct. 141, 157, 161, 242, 247, 260, *roata de la picior* pct. 162, 256, 288);

rotilă, un diminutiv de la *roată* (*rotilă*, *rotila*, *rotila piciorului*, răspândite în Moldova, cf. alte diminutive, în *rotelia genunchiului* pct. 633, 649, *rotiliţa piciorului* pct. 991, *rotiţă* (*rotiţă* pct. 486, 585, 589, 599, 997, 998, *rotiţa* pct. 706, 817, *rotiţa genunchiului* pct. 440, 475, 502, 889, *rotiţa de la genunchi* pct. 490, *rotiţa piciorului* pct. 579, 996, *rotiţa la oul piciorului* pct. 698, acesta din urmă, probabil, prin confuzie; cf. sp. *rodilla* 'rótula', diminutiv al lui *rueda*, GDLE s.v.);

ruletă, lit. ʻinstrument folosit pentru măsurarea lungimilor şi distanţelor (...), care se strânge, prin rulare, într-o *casetă cilindrică* (subl. n.)ʼ (DEX s.v.) sau ʻmic instrument format dintr-o rotiţă de metal dinţată, care se foloseşte la desenarea tiparelor de stofă, la tăierea aluatului etc.ʼ (MDA s.v.) (*ruletă* pct. 471, 708);

totârlă ʻrotiţă de la scripeţii iţelor sau rotiţă de lemn pusă pe un fus cu un cârlig la capăt pe care se răsuceşte lânaʼ (CADE s.v.), cu origine necunoscută [cf. *cocârlă* ʻobiect curb; mâner, manivelă, toartăʼ, derivat de la *coc* ʻobiect rotundʼ (DER s.v. *coc*)], a fost înregistrat în sudul Olteniei (*totârlă* pct. 961, 974, 975, 978, 979, *totârla genunchiului* pct. 972, 980, 981, *totârla piciorului* pct. 981);

tuturigă ʻroată; obiect de forma unei roţi; cercʼ, pare să fie derivat ca şi *durigă* cu sufixul diminutival *-igă* (cf. MDA s.v.) (*tuturigă* pct. 982, 993, *tuturiga genunchiului* pct. 973).

- [obiect în formă de cerc/semicerc]: *colac*!, *cunună*, *curbă*, *verigă*:

cunună ʻcoroană; curcubeu; în sintagma *cununi de aluat*, colaciʼ, < lat. *corona* (MDA s.v.) (*cununa de la genunchi* pct. 55, cf. *coroana de la genunche* pct. 86, *coroana piciorului* pct. 834, ca al doilea răspuns după *oul piciorului*);

curbă, metaforă ad-hoc, obţinută prin substantivizarea adjectivului de origine franceză *curb* lit. ʻîndoit, încovoiat, arcuitʼ (*curbă* pct. 236);

verigă desemnează, de obicei, mai multe obiecte în formă de brăţară sau inel, din vsl. вєрига (cf. MDA s.v.) (*veriga la genunchi* pct. 377).

- [animal, pasăre (cu forme rotunde)]: *melc, turturea*:

melc, cu origine necunoscută (cf. DER s.v., MDA s.v., CADE s.v.), după forma cochiliei, cf. *colac* (*melc* pct. 874, 879, 880, *melcul aista* pct. 637, *melcul genunchiului* pct. 877, 880);

turturea, < lat. *turturella* (MDA s.v.), denumeşte de obicei o pasăre călătoare, mai mică decât porumbelul, şi, prin asociere, guguştiucul, dar şi două specii de plante, cunoscute şi sub numele de *turtă* (*Carlina acaulis* şi *C. vulgaris*), cf. sensul ʻpreparat alimentar de formă rotundă şi turtită, din aluat nedospit sau din mălai, copt în cuptorʼ, MDA s.v.) (*turturea* pct. 308).

- [fruct rotund]: *gogonică, merişor, nucă*:

gogonică, nume al pătlăgelei necoapte, derivat diminutival de la *gogon* ʻobiect mic, rotund şi tareʼ (cf. MDA, s.v. *gogonea*) (*gogonica genunchiului* pct. 893);

merişor, diminutivul lui *măr*, formează o microarie în zona judeţelor Vaslui şi Galaţi (*merişor* pct. 623, 624, 626, 647, *merişorul* pct. 625);

nucă, < lat. *nux, -cis* (MDA s.v., Scriban s.v.; *nux, -cem*, CDDE 1252) sau „formă trasă din masc. *nuc*ʼ (cf. DER, s.v. *nuc*), formează o arie foarte compactă în partea central-sudică a Transilvaniei [*nucă*, fără determinant, foarte răspândit, întâlnit şi în aromână, în pct. 21 Nicea (MN 200 ALAR), *nuca genunchiului* pct. 360, 362, 378, 406, 411, 423, dar şi 934 din Olt, *nuca de la genunchi* pct. 235, 359, 408, *nuca la genunchi* pct. 438, *nuca piciorului* pct. 424]; cf. lionezul *la noix du genou* (v. h. 1008 ALLy, *apud* Ulivi 1969: 165, nota 1) şi forme dialectale italiene, veneţiene şi friulane, bazate pe aceeaşi metaforă (cf. Ulivi 1969: 165, nota 1).

- [scobitură]: *dolie*:

dólie ʻşanţ, unghi format la intersecţia a două versante de acoperiş', < sl. *dolě* (DER s.v.), cf. sensurile ʻdepresiune, curmătură' (Dâmboviţa şi Constanţa) şi ʻstrachină mare şi adâncă' (în varianta *dolíe*, Tulcea), înregistrate în DGDS, s.v. *dólie*, cu referire probabilă la partea din spate a genunchiului (în varianta *dulía genunchiului* pct. 760);

- [articulaţie]: *cheie*, *lacăt*:

cheie, moştenit din latină, apare izolat în sudul Munteniei (*cheia genunchiului* pct. 835: *cheia genunchiului, un' să-ncheie genunchiul*, cf. dr. *încheietură*), dar este frecvent la grămosteni şi fărşeroţi (ar. *cl'aie/k'aii/k'eii* pct. 1 Blagoevgrad, 2 Coceani, 5 Bachiţa, 12 Poroi de Sus, 14 Beala de Jos, 38 Fier, 58 Seleniţa, *cl'aia di la dzânucl'u* pct. 9 Şatra, *cl'aia a dzănucl'ului* pct. 8 Papaceair, MN 200 ALAR I);

lacăt, cu varianta regională *lacătă*, < magh. *lakat* (MDA s.v.), metaforă ad-hoc, prin asociere probabilă cu *cheie* şi *încheietură*, dar şi după formă (*lacătă* pct. 548).

- [parte „desprinsă", „detaşată"]: *aşchie*:

aşchie, moştenit din latină (*astula*), ʻbucată mică ce se desprinde sau sare dintr-un lemn, os etc.' (DER s.v.), datorită aspectului uşor neregulat şi ieşit în afară al rotulei (*aşchia jeruntelui* pct. 326, 333).

- [altă parte a corpului, cu formă, poziţie sau funcţie asemănătoare]: *cap*, *coapsă*, *frunte*, *pleoapă*:

cap, < lat. *caput*, ca „parte de deasupra, ieşită în afară; extremitate" (*capul genunchiului* pct. 319);

coapsă, < lat. *coxa*, rezultatul unei posibile confuzii (cf. *capsă*) sau o sinecdocă *pars pro toto* (*coapsă* pct. 480), v. şi Paşca 1927-1928: 300;

frunte, < lat. *frontem*, ca „parte frontală, rotunjită" (*fruntea genunchiului* pct. 792);

pleoapă, cu o etimologie controversată, latinească sau bulgărească (v. DER, s.v. *plăpând*), „pe baza unei analogii între forma sferică a membranei ce acoperă ochiul şi cea a rotulei, care acoperă la încheieturi extremităţile femurului şi ale tibiei" (Ulivi 1969: 169) (*pleoapa genunchiului* pct. 955).

4. În concluzie, ʻrotula genunchiului' se bucură în dacoromână de o mare bogăţie şi diversitate a denumirilor (peste 80 de nume). În afara unor denumiri generice, de tipul *genunchi*, *încheietură* şi *os*, obţinute prin sinecdocă şi metonimie, dar neutre din punct de vedere stilistic, se înregistrează un mare număr de nume metaforice (peste 65). Acestea se bazează pe analogii de formă, caracteristici şi funcţionalitate cu obiecte, animale, păsări, alte părţi ale corpului, elemente familiare din universul unei populaţii preponderent rurale.

Bibliografie

Căprioară 2023 = Cosmin Căprioară, *Denumiri metaforice ale părţilor corpului omenesc în româna populară*, Cluj-Napoca: Editura Mega.

Livescu 2003 = Livescu Michaela, *Locul limbii române între limbile romanice în perspectiva atlaselor lingvistice romanice: terminologia părţilor capului*, Craiova: Editura Universitaria.

Paşca1927-1928 = Ştefan Paşca, „Terminologia calului: Părţile corpului", în: *Dacoromania*. Buletinul „Muzeului Limbei Române", V (1927-1928), Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1929, pp. 272-327.

Saramandu 2021 = Nicolae Saramandu, *Limba română. Originile*, Bucureşti: Editura Academiei Române.

Scriban 1939 = Aug. Scriban , *Dicţionaru limbii româneşti*, Bucureşti: Institutu de Arte Grafice „Presa Bună".

Sinonime 1982 – Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicţionarul de sinonime al limbii române*, Bucureşti: Editura Academiei R.S.R

Ulivi 1969 = Anca Ulivi, „Termeni pentru rotula genunchiului (după NALR – Oltenia)", în: *Fonetică şi dialectologie*, VI, Bucureşti, pp. 163-172.

Vătăşescu 1997 = Cătălina Vătăşescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparaţie cu româna*, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica XIX, Bucureşti.

SIGLE

ALAR – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, Vol. I, 2014, Editor: Manuela Nevaci, Bucureşti: Editura Academiei Române.

ALDM – Petar Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân*, Vol. I, 2002, Bucureşti: Editura Academiei Române.

ALLy – Pierre Gardette, avec la collaboration de Paulette Durdilly, Simone Escoffier, Henri Girodet, Marguerite Gonon, Anne-Marie Vurpas-Gaillard, *Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais*, Vol. I, 1950, Paris: CNRS.

ALRR. *Sinteză* – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, Coord.: Nicolae Saramandu, Vol. II, 2012, Colectiv redacţional: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuţu, Dana-Mihaela Zamfir, Bucureşti: Editura Academiei Române.

CADE – I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, 1931, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* „Cartea Românească", Bucureşti: Editura Cartea Românească.

CDDE – I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, 1907-1914, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti: Librăria Socec, Atelierele grafice.

DA/DLR – Academia Română, 2010, *Dicţionarul limbii române*, Vol. I-XIX, Bucureşti: Editura Academiei Române.

DDA – Tache Papahagi, 2013 [1963], *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic/Dictionnaire aroumain (macédo-roumain), général et étymologique*, Ediţie anastatică, Editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Bucureşti: Editura Academiei Române.

DER – Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Ediţie îngrijită şi traducere de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., Bucureşti, 2007.

DEX – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", 1996, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Ediţia a II-a, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.

DGDS – *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, Coord.: Maria Marin, Vol. I. Literele A-C, 2009, Vol. II. Literele D-O, 2010, Vol. III. Literele P-Z, 2011, Bucureşti: Editura Academiei Române.

DLRM – Academia Română, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1958, *Dicţionarul limbii*

române moderne, Bucureşti: Editura Academiei Române.
GDLE – *Gran Diccionario de la lengua española*, Séptima edición, 1995, Madrid: Sociedad General Española de Librería.
GDLR – Gh. Guţu, 1969, *Dicţionar latin-român*, Ediţia a II-a îmbunătăţită şi adăugită, Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
MDA – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", 2010, *Micul dicţionar academic*, Ediţia a II-a, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.

Adrian Chircu
Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca,
România

O pereche adverbială antonimică în hărţile *ALR II. Serie nouă*: *Adesea* vs *Rareori* (h. 1493 şi h. 1494)

Abstract
An antonymic adverbial pair in the ALR II maps, new series: Adesea ‘frequently’ vs Rareori ‘rarely’ (m. 1493 and m. 1494)**.** In our study, we propose to analyses the answers obtained to two of the direct questions [3152 and 3142], integrated in the Questionnaire of the Romanian Linguistic Atlas, Part II, and then mapped on the maps of the Romanian Linguistic Atlas (new series), more precisely in Volume V.
The proposed analysis is complex and step-by-step, with the diachronic dimension being followed first, and then completed by the diatopic dimension. Thus, the appearance, development and blossoming of two adverbs present in the title of our article can be better traced. In order to carry out a complete analysis, we will also retrieve the unrecorded language facts (MN), kept in the Archives of the Institute of Linguistics and Literary History "Sextil Pușcariu" in Cluj-Napoca.
The aim of such an approach is, on the one hand, to illustrate the distribution of certain forms at the dialectal level and, on the other hand, to highlight the similarities of the Romanian language in relation to the other Romance languages and, above all, its individuality with regard to the class of adverbs, which is, as we know, quite heterogeneous**.**
Keywords: antonymic adverbial pair, diachronic dimension, diatopic dimension

Résumé
Une paire adverbiale antonymique dans les cartes ALR II, nouvelle série : Adesea ‘souvent’ vs Rareori ‘rarement’ (c. 1493 et c. 1494). Dans notre étude, nous nous proposons d'analyser les réponses obtenues à deux des questions directes [3152 et 3142], intégrées dans le Questionnaire de l'Atlas linguistique roumain, deuxième partie, et ensuite cartographiées sur les cartes de l'Atlas linguistique roumain (nouvelle série), plus précisément dans le volume V. L'analyse proposée est complexe et réalisée par étapes, la dimension diachronique étant suivie en premier lieu, puis complétée par la dimension diatopique. Ainsi, l’apparition, le développement et l’épanouissement de deux adverbes présents dans le titre de notre article peuvent être mieux retracés. Afin d'effectuer une analyse complète, nous récupérerons également les faits de langue non mis sur les cartes (MN), conservés dans les Archives de l'Institut de linguistique et d'histoire littéraire « Sextil Pușcariu » à Cluj-Napoca.
Le but d'une telle démarche est, d'une part, d'illustrer la distribution de certaines formes au niveau dialectal et, d'autre part, de mettre en évidence les similitudes de la langue roumaine par rapport aux autres langues romanes et, surtout, son individualité en ce qui concerne la classe des adverbes, qui est, comme nous le savons, assez hétérogène.
Mots-clés : paire adverbiale antonymique, dimension diachronique, dimension diatopique

1. Preliminarii

În ultimii ani, se poate observa, în sfera dialectologiei, o îndreptare tot mai susţinută a atenţiei specialiştilor înspre materialul lingvistic deja cartografiat care permite fără îndoială analiza mai atentă a faptelor de limbă şi facilitează compararea judicioasă a acestora. Astfel, se pot infirma sau confirma anumite opţiuni anterioare şi se pot face repoziţionări interpretative.

2. Subiectul investigat

În aceeaşi direcţie amintită, ne încadrăm şi noi cu această nouă contribuţie ştiinţifică, propunându-ne să analizăm răspunsurile obţinute la două dintre întrebările directe [3148 şi 3152], integrate în *Chestionarul Atlasului lingvistic român,* partea a II-a, şi cartografiate, ulterior, pe hărţile *Atlasului lingvistic român* (serie nouă), mai precis în volumul V (h. 1493 şi h. 1494). În vederea unei analize complete, am recuperat şi materialul faptic necartografiat (MN), păstrat în Arhiva Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca, la care am avut acces prin bunăvoinţa colegilor noştri dialectologi.

Întrebările în chestiune sunt următoarele: ***Adesea*** (*oamenii fac un lucru fără să se gândească* – h. 1493) şi ***Rareori*** (*mi s-a dat să văd una ca asta* – h. 1494), iar selectarea lor se explică prin faptul că integrează unităţi adverbiale vechi, multe create în interiorul limbii române, urmând modele constitutive latineşti generale (dezvoltate şi particularizate în trecerea de la latină înspre limbile romanice), respectiv (Prep. + adjectiv-adverb şi Adj. + substantiv).

Un alt argument în favoarea analizei răspunsurilor obţinute la cele două întrebări adresate este reprezentat de faptul că unităţile lexicale adverbiale vizate formează o pereche antonimică. Întocmai, se prezintă situaţia şi în cazul celorlalte adverbe oferite ca răspuns în cadrul anchetelor derulate.

3. Perspectiva etimologică şi cea lexicală

În ceea ce priveşte etimologia, menţionăm faptul că, la baza acestor adverbe româneşti (*adesea* şi *rareori*), se află descendenţi ai lat. DENSUS (PEW 504 *s.v.*, REW 2558 *s.v.*), respectiv RARUS (PEW 1437 *s.v.*, REW 7067 *s.v.*), ultimul cu o difuzare panromanică, având, în idiomurile neolatine, familii lexicale alcătuite din numeroase unităţi lexicale (REW 7067 *s.v.*), iar româna nu face excepţie (DLR *s.v.*).

Adesea trebuie să se fi format de la adverbul *ades* (< *a* + *des*; DELR III, s.v.), căruia i s-au adăugat particule adverbiale succesive, mai exact *adese* (*ades* + *-e*), *adesea* (*adese* + *-a*) sau chiar *adesele* (*adese -le*; *Pentr-aceea* ***adeasele*** *pomeniia Hristos de munca şi de moartea sa*., CazV.1643: 72^{v}), mecanismele nefiind întotdeauna transparente. Bogdan Petriceicu-Hasdeu observă, de asemenea, că *ades* se află „în opoziţiune cu *a-rar* sau *a-rare-ori*. Funcţionează întocmai ca adverbul *des,* opus adverbului *rar*" (HEM I 1972: 229):

> Sufletele voastre curăţindu întru ascultarea deadevărului cu sufletul, întru fraţi iuboste nefăţarrnică, din curată înremă urul alaltu iubiţi *adesu*. (CV.1563-83: 72r-72v)
> Şi, luînd obiceai bun a sta *ades* naintea svintei icoanei Preacistei şi cetiia cu frică smerită sărutarea svîntului arhanghel Gavriil (DVS. 1682-6: 141^{r})

Atât *ades*, cât şi *arar* sunt atestate în *Dictionarium valachico latinum* (DVL.~1650) şi s-au format în acelaşi mod (Prep. + adjectiv-adverb):

> *Adesul*. Frequenter. Vel *ades* (DVL.~1650: 2/43), dar şi *ararul*: *raro* (DVL.~1650: 10/249)

Ades şi *arar* nu sunt atipice, ci se încadrează întru totul în modelul general romanic de constituire a locuţiunilor adverbiale dintr-o prepoziţie şi un adjectiv calificativ, care a cunoscut o largă răspândire în limbile romanice (Hummel *et alii* 2019), iar româna nu face excepţie (Chircu 2015). Bogdan Petriceicu-Hasdeu susţine că *arar* este o „formă mai poetică decât sinonimul cel amplificat *arareori* şi mai energică decât adjectivul adverbializat *rar*" (HEM II 1974: 240).

Cât despre compusele *adeseori* şi *arareori*, trebuie să presupunem că acestea s-au format în felul următor: în cazul lui *adeseori*, avem a face, iniţial, cu constituirea adverbialului *ades* (*a* + *des*), care a fost concurat, în unele situaţii, cu *des*. Probabil că, prin analogie cu *adeseori* (*adese* + *ori*), a fost format şi *deseori* (*dese* + *ori*), formativul *ori* intrând în structura multor compuse adverbiale.

Întocmai trebuie să se fi petrecut şi cu *arareori*, unde putem întrevedea următoarele: formarea adverbului *arar* (*a* + *rar*), apoi *arare* + *ori* (adj. + subst.), iar, prin analogie cu *arareori*, a fost antrenat s-a constituit şi *rareori* (*rare* + *ori*).

În ceea ce priveşte prepoziţiile asociate unor adverbe, Fulvia Ciobanu susţine că *a* are, în anumite contexte, şi o valoare temporală, pe lângă cea locală şi cea modală, afirmând că această prepoziţie poate exprima „periodicitatea unei acţiuni: *auneori*, *arar*(*eori*), *ades*(*eori*), valoarea ei fiind de a insista asupra raportului temporal exprimat de adverb, fie de a sublinia caracterul adverbial al construcţiilor pe lângă care se folosea. Dintre aceste adverbe, *adineaori* se foloseşte numai în această formă, *ades*(*eori*) şi *arar*(*eori*) apar paralel cu *des*(*eori*) şi *rar*(*eori*), iar *apururea*, *auneori* s-au generalizat în forma fără *-a*" (Ciobanu 1961: 47).

Tot referitor la *deseori* şi *rareori*, nu trebuie exclusă nici ipoteza conform căreia adverbele s-ar fi constituit independent: fie avem a face cu afereza lui *a* (*adeseori* > *deseori*, *arareori* > *rareori*), fie trebuie să presupunem că avem forme care s-au constituit analogic (*dese* + *ori* şi *rare* + *ori*).

În subsidiar, menţionăm că adjectivele *des* şi *rar* cunosc, la rândul lor, întrebuinţări adverbiale, ceea ce explică şi crearea unor serii sinonimice adverbiale cu aceeaşi bază constitutivă: *des* – *ades* – *adeseori* – *deseori* – *de deseori* şi *rar* – *arar* – *arareori* – *rareori* – *de rareori*. Probabil că formele compuse cu *-ori* s-au format după anul 1600, urmând un model deja prezent în limba română şi dezvoltat ulterior: *de multe ori*, *de puţine ori*, *alteori*, (*a*)*uneori* etc.

Georgeta Ciompec nu menţionează aceste adverbe pentru limba veche (Ciompec 1985: 58-70), ci doar precizează că, în limba contemporană, continuă să fie activ procedeul compunerii, formându-se „variante ale unor adverbe sau locuţiuni de bază, cu care apar, în general, în variaţie liberă (uneori la acelaşi autor); aşa sunt, de pildă: *arar*(*e*) (~*rar*), *arareori* (~*rareori*), *adeseori* (~*deseori*) [...]; la formaţiile noi se pot adăuga perechile adverbiale cu şi fără prepoziţie create în limba veche şi care continuă să apară în variaţie liberă, ca: *adesea* (~*des*)" (Ciompec 1985: 102).

4. **Perspectiva diacronică**

Formaţiunea adverbială *adeseori* este destul de veche în limba română în comparaţie cu *rareori*, ale cărei consemnări sunt mult mai târzii (DLR, *s.v.*). Cea dintâi este atestată în *Dictionarium valachico-latinum* (DVL.~1650; vezi *infra* şi *supra* **§.** 3) şi mai ales în texte din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca, de pildă, în *Viaţa lui Scanderbeg* (BVS) şi *Meşteşugul doftoriei* (MD I şi II). În MD, *adease* alternează cu *adeaseori*:

> *Adeseori*. Frequenter. Saepe. (DVL.~1650: 2/42)
> Şi *adeaseaori* numai cu a lovi odată, ucidea u*n* o*m*. (BVS.1746-63: 123^{r})
> îndemnându-l *adeseori* să s<ă> cace şi cei ce să chinuiescu de aceşti viermi (MD I.1760: 153^{v})
> să bea des vin amestecat cu untdelemnu fiind încălzitu, au să mănânce papară cu untdelemnu, *adeseori,* au cu unt (MD I.1760: 154^{v})
> şi să o puie în apă de peli n , sau de atractilida sau în apă fiartă, şi dintr-aceasta să bea *adeasea ori*. (MD II.1771: 34^{v}-35^{r})
> la unele rânduite locuri, şi eparhii încep *adeaseori* de bubează copiii (MD II.1771: 182^{v})
> Lângă aceastea să-i pui şi clistiruri *adeasea* uneori cu blândeaţe scociorând, alteori muind (MD II.1771: 76^{r})
> Deaca bolnavul să va pişa *adease* sînge mult, iaste de moarte, pentru că acesta îl usucă de tot (MD II.1771: 63^{r})

5. **Perspectiva diatopică**

Abandonând discuţiile de ordin etimologic, formativ şi diacronic, ne îndreptăm atenţia înspre miezul cercetării, propunându-ne să prezentăm şi să interpretăm faptele de limbă înregistrate pe/în hărţile ALR, serie nouă (+ MN).

Trebuie să precizăm că, dacă, în chestionar, întrebarea care-l conţine pe *rareori* [3148] este înaintea celei care îl conţine pe *adesea*/*adeseori* [3152], la cartografierea materialului lingvistic, ordinea s-a inversat (*adesea* – h. 1493 şi *rareori* – h. 1494).

Revenind la răspunsurile primite la întrebarea ***Adesea*** (*oamenii fac un lucru fără să se gândească*) şi cartografiate pe harta 1493, acestea sunt eterogene, dar relevante pentru demersul nostru.

Adesea a fost reperat în special în graiurile nordice estice şi, sporadic, în cele sudice (*adesea* (pct. 414/Cristeşti – BT, pct. 514/Coropceni – VS, pct. 537/Mirceşti – Roman, pct. 551/Pipirig, pct. 192/Cernat, pct. 784/Nucşoara – AG, pct. 848/Strehaia – MH, pct. 987/Topraisar – CT).

Mult mai multe ocurenţe cunoaşte însă *deseori*, ce caracterizează, în principal, graiurile din Crişana, Moldova de Nord şi Transilvania (pct. 53/Pecica, pct. 272/Boiu M. – Someş, pct. 279/Bocşa – SJ, pct. 284/Sânmihaiul Almajului – SJ, pct. 316/Sânnicolaul Român – BH, pct. 325/Cheniz – SJ, pct. 346/Negreşti – SM, pct. 362/Borşa – MM, pct. 386/Marginea – SV, pct. 365/Ciocăneşti – Câmpulung Moldovenesc, pct. 520/Movileni, Larga – IS, pct. 130/Poiana Sibiului – SB, pct. 141/Micăsaşa, Târnava Mică, pct. 157/Vânători, Târnava M., pct. 399/MN/Boian - Cernăuţi), prezenţa sa în alte zone fiind sporadică (pct. 27/Glimboca – Banat şi pct. 812/Grădiştea – VL).

Sunt, de asemenea, şi unele cazuri în care avem locuţiunea *de deseori* (pct. 29/Secăşeni - CS, pct. 310/Roşia - BH, pct. 235/Voiniceni - MS), explicabilă prin necesitatea de a întări prepoziţional adverbul (aglomerare prepoziţională) sau prin analogie cu cea sinonimă *de multe ori*, destul de răspândită în subdialectele nord-dunărene (pct. 2/Pecenişca – Severin, pct. 36/Ghilad – TM, pct.76/Chizetău – TM, pct. 64/Ineu – AR, pct. 95/Scărişoara – Turda, pct. 105/Dobra – HD, pct. 172/Arpaşu de Jos – Făgăraş, pct. 182/Sicele – Braşov, pct. 219/Prundu Bârgăului, pct. 228/Topliţa - HR, pct. 250/Petreşti – Turda, pct. 260/Beclean pe Someş, pct. 334/Moftinul Mic – SM, pct. 349/Groşi – SM, pct. 353/Bârsana – MM, pct. 682/Somova – TL, pct. 705/Piua Petrii – IL, pct. 728/Cura Sărăţii – BZ, pct. 762/Valea Lungă – DB, pct. 791/Negreni – OT, pct. 833/Cimpa – HD, pct. 872/Măceşu de Jos – DJ, pct. 876/Balş – Romanaţi, pct. 886/Izbiceni – OT, pct. 899/Zimnicea, pct. 958/MN/Turtucaia, pct. 666/MN/Tuzla – Cetatea Albă, pct. 478/MN/Căuşani Vechi – Tighina, pct. 463/MN/Oniţcani, pct. 455/MN/Saharna, pct. 431/MN/Recea).

În două puncte de anchetă, răspunsul prin *de multe ori* a conţinut un marcator al aproximării (*cam de multe ori*: pct. 762/Valea Lungă – DB) ori al intensităţii (*de mai multe ori*: 791/Negreni – OT).

În cadrul anchetelor, au mai fost înregistrate şi alte unităţi adverbiale sinonime precum: *des* (pct. 405/MN/Trebisăuţi, pct. 836/Peştişani – GJ, pct. 928/Ghimpaţi – GR, pct. 605/Furceni – Tecuci), *hojma* (pct. 531/Călugăra Mare - BC), *altădată* (pct. 640/MN/ Borcea), *câteodată* (pct. 102/Feneş - AB). La istroromâni (pct. 02/Jeiăn), avem *totura*, iar, la aromâni, *di mult-ori* (pct. 010/Peştera).

Din materialul faptic cules şi (ne)cartografiat privitor la *adesea*, reiese că dominante rămân formele compuse, constituite pe tărâm românesc cu elemente de origine latină, vechimea unora dintre acestea fiind considerabilă. Formele primare sunt destul de rare (*des*, respectiv *hojma*).

Din punctul de vedere al frecvenţei, cel mai bine reprezentată rămâne gruparea locuţională *de multe ori*, urmată de compusul *adeseori* şi de varianta sa locuţională *de adeseori*. La acestea, se adaugă *adesea* şi forma primară *des*, celelalte (*altădată* şi *câteodată*) cunoscând o singură ocurenţă.

Mult mai interesantă este repartiţia formelor în teritoriu, graiurile de tip nordic fiind reprezentate de forma *adeseori*, iar cele de tip sudic *de multe ori*, cu izoglose mai mult sau mai puţin apropiate de zona specifică (cazul lui *adesea*).

În privinţa răspunsurilor la cea de-a doua întrebare (***Rareori** mi s-a dat să văd una ca asta*), în urma consultării h. 1494 şi a MN aferent, situaţia acestora se prezintă astfel: cel mai răspândit este compusul adverbial *rareori*, adesea reperabil în graiurile de tip nordic, cu o dominantă evidentă în graiurile bănăţene, în cele crişene şi în cele moldoveneşti de nord (pct. 27/Glimboca – CS, pct. 64/Ineu – AR, pct. 157/Vânători – MS, pct. 228/Topliţa, pct. 279/Bocşa – SJ pct. 284/Sânmihaiul Almajului – SJ, pct. 316/ Sânicolaul Român – BH, pct. 334/Moftinul Mic – SM, pct. 346/Negreşti – SM, pct. 362/Borşa – MM, pct. 386/Marginea – SV, pct. 414/Cristeşti – IS, pct. 478/MN/Căuşani Vechi-Tighina, pct. 520/Larga – IS, pct. 784/Nucşoara – AG, pct. 876/Balş – OT, pct. 886/Izbiceni – OT, pct. 987/Topraisar – CT).

În unele puncte de anchetă, este înregistrată varianta locuţională/cu prepoziţie *de rareori*, care se opune lui *de deseori* (pct. 36/Ghilad – TM, pct.

76/Chizătău – TM, pct. 310/Roşia – BH, pct. 399/MN/Boian – Cernăuţi, pct. 463/MN/Oniţcani, pct. 646/MN/Borceag).

Arareori (opusul lui *adeseori*) este şi el prezent în graiurile dacoromâne în câteva puncte de anchetă (pct. 172/Arpaşul de Jos – SB, pct. 219/Prundu Bârgăului – BN, pct. 272/Boiul Mare – MM, pct. 325/Voivozi – BH).

Adjectivul adverbializat *rar* a fost şi el înregistrat în puncte de anchetă răspândite în aproape toate subdialectele nord-dunărene (pct. 53/Pecica – AR, pct. 105/Dobra – Hunedoara, pct. 130/Poiana Sibiului – SB, pct. 192/Cernat – CV, pct. 235/Voiniceni – MS, pct. 250/Petreştii de Jos – CJ, pct. 260/Beclean, pct. 365/Ciocăneşti – SV, pct. 405/MN/Trebisăuţi, pct. 431/MN/Recea, pct. 514/Coropceni – IS, pct. 531/Călugăra Mare – BC, pct. 551/Pipirig – NT, pct. 605/Furcenii Vechi – GL, pct. 666/MN/Tuzla – Cetatea Albă, pct. 728/Sărăţeanca – BZ, pct. 705/Piua Petrii – IL, pct. 728/Valea Lungă – Cricov – DB, pct. 833/Cimpa – HD, pct. 848/Strehaia – GJ, pct. 872/Măceşu de Jos – DJ, pct. 899/Zimnicea – TR, pct. 958/MN/Turtucaia, pct. 928/Ghimpaţi – GR).

În unele situaţii, adjectivul-adverb *rar* sau sinonimele sale sunt însoţite de adverbe de aproximare (*cam rar* – pct. 833) sau de morfeme de intensitate (*tare rar* – pct. 105/Dobra – HD, *mai rar* – pct. 872/Măceşu de Jos – DJ şi pct. 899/Zimnicea, *mai de rare ori* – pct. 646/MN/Borceag, *tare de rare ori* – pct. 399/MN/Boian-Cernăuţi). Alteori, s-a răspuns prin negarea unui antonim (*nu des* – pct. 349/Groşi – MM, *nu de multe ori* – pct. 455/MN/Saharna).

Interesant este şi compusul adverbial *arar*, care este vechi în limbă (*supra* **§. 3-4**) şi care este reperabil în special în graiurile oltenești (pct. 812/Grădiştea – VL, pct. 836/Peştişani – GJ), însă nu exclusiv (pct. 141/Micăsasa – SB).

Locuţiunea adverbială *de puţine ori* cunoaşte şi ea un număr redus de ocurenţe (pct. 29/Secăşeni – CS, pct. 353/Bârsana – MM). La aromâni, avem *aretcu* (pct. 010/Peştera), la meglenoromâni, *runc oară* (pct. 012/Liumniţa), iar, la istroromâni, *de rădost* (pct. 02/Jeiăn).

6. Interpretarea răspunsurilor primite

În ceea ce priveşte adverbele *rareori* şi *rar*, în perspectivă statistică, acestea cunosc o răspândire similară, însă distribuţia lor este diferită, *rareori* caracterizând graiurile de tip nordic, iar *rar*, graiurile munteneşti şi cele moldoveneşti centrale şi sudice. Celelalte adverbe, după cum s-a văzut cunosc o distribuţie destul de redusă, pe alocuri insulară.

Compararea răspunsurilor la cele două întrebări, dincolo de evidenta antonimie a cuvintelor primite ca răspuns, a permis relevarea bogăţiei sinonimice adverbiale din limba română, cu multiplele ei realizări. Am constatat că adverbul primar *des* în raport cu *rar* cunoaşte o răspândire redusă. În rest, proporţia distributivă a celorlalte adverbiale este cam aceeaşi, chiar dacă locuţiunea adverbială *de multe ori* (= *adeseori*) are o repartiţie diferită faţă de *de puţine ori* (= *rareori*).

O situaţie întrucâtva inversată avem şi în cazul lui *rareori* care e mai răspândit decât *deseori*. În general, relaţia antonimică se stabileşte între aceleaşi tipuri de adverbe, însă nu putem absolutiza (fără a fi vorba despre vreo regulă).

Cât priveşte mai vechiul compus *ades*, acesta s-a păstrat sub forma *adesea*, fiind înlocuit cu alte sinonime formate de la aceeaşi bază sau nu. Situaţia este alta în cazul antonimului său *arar*, care se mai păstrează în graiurile oltenești de vest,

ilustrând continuitatea din limba veche, adverbul fiind atestat pentru prima dată în Banatul învecinat (a se vedea *Dictionarium valachico latinum*).

7. Concluzii

Analiza propusă a fost una complexă, întrucât faptele de limbă repertoriate au fost diverse, iar materialul faptic (ne)cartografiat destul de eterogen. Am constatat că, în română, există nu numai perechi antonimice, ci şi serii antonimice (cu membri constitutivi asemănători structural), la acestea adăugându-se numărul însemnat de serii sinonimice din sfera adverbului şi, implicit, din română.

Interesant este şi faptul că, în general, în ceea ce priveşte constituirea opoziţiilor, în diferitele puncte de anchetă, aceasta se realizează între membri de aceeaşi factură. Cel mai adesea, acolo unde avem o formă compusă, opoziţia se realizează tot printr-o formă compusă, iar acolo unde avem o formă primară, printr-un adverb primar.

O asemenea investigaţie a avut rolul de a ilustra, pe de o parte, răspândirea unor forme la nivel dialectal şi recuperarea celor rămase necartografiate, iar, pe de altă parte, evidenţierea particularităţilor românei în privinţa unor adverbe.

Bibliografie

a) *surse*

BVS.1763 = Boţulescu de Mălăieşti, Vlad, *Scrieri*, vol. I (*Viaţa lui Scanderbeg*), traducere de, ediţie critică, introducere, studiu filologic şi lingvistic, glosar şi indice de Emanuela Timotin şi Ovidiu Olar, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 97-250.

CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ediţie de Jacques Byck, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1943, 1-506.

CV.1563-83 = ***, *Codicele voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Minerva, 1981, 229-400.

DVL.~1650 = ***, *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române*, studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Academia Română, 2008, 71-133.

DVS.1682-6 = Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, text îngrijit, notă asupra ediţiei şi glosar de Rodica Frenţiu, Cluj[-Napoca], Echinox, 2002, 9-423.

MD.1760-1771 = ***, *Meşteşugul doftoriei. Primul tratat românesc de medicină*, ediţia manuscriselor româneşti BAR nr. 933 şi 4841, studiu filologic, studiu ingvistic, ediţie, glosar şi indice de Lia Brad Chisacof, Bucureşti, Academia Română, 2017, 115-503 (I), 504-861 (II).

b) *materiale dialectale*

ALR II. *Serie nouă* = Petrovici, Emil (coordonator), *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, partea II, vol. V (A. Fire, caracter, sentimente; B. Petreceri, distracţii; C. Muzică; D. Jocuri de copii; E. Salutul; F. Varia; G. Nume de persoană; H. Superstiţii), Bucureşti, Academia Română, 1966.

Chest. ALR II = Emil Petrovici, *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza şi S. Vlad, coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca – Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară, 1988.

MN = *Atlasul lingvistic român*, partea II – Material necartografiat din Arhiva Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca.

c) *tratate, lucrări şi studii*

Chircu 2015 = Chircu, Adrian, „Un tipar locuţional adverbial în limba română veche: **pre larg**, **pre scurt**, **pre lesne”**, în Rodica Zafiu, Isabela Nedelcu (eds), *Variaţia lingvistică: probleme actuale*, Actele celui de-al 14-lea Colocviu Internaţional al Departamentului de lingvistică „Variaţia lingvistică: Probleme actuale”, Departamentul de lingvistică, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 28-29 noiembrie 2014, vol. I (*Gramatică, Istoria limbii române, filologie, dialectologie*), Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, 11-19

Ciobanu 1961= Ciobanu, Fulvia, „Valorile prepoziţiilor în construcţie cu adverbele”, în Al. Graur, Jacques Byck (coord.), *Studii de gramatică*, vol. III, Bucureşti, Academia Română, 43-66.

Ciompec 1985 = Ciompec, Georgeta, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Hummel *et alii* 2019 = Hummel, Martin, Chircu, Adrian, Garcia Sánchez, Jairo Javier, Garcia-Hernández, Benjamín, Koch, Stefan, Porcel Bueno, David, Wissner, Inka, „Prepositional adverbials in the diachrony of Romance: a state of the art”, *Zeitschrift für romanische Philologie*, 135/4, 1080-1137.

d) *dicţionare*

DELR = Giurgea, Ion, Moroianu, Cristian (coord.), *Dicţionarul etimologic al limbii române*, vol. III. Litera *D*, partea I (*Da-Djinn*), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2022.

DLR = Sala, Marius, Mihăilă, Gheorghe, Busuioc, Monica (coord.), *Dicţionarul limbii române*, ediţie anastatică, vol. I-XIX, Bucureşti, Academia Română, 2010.

HEM = Petriceicu-Hasdeu, B., *Etymologicum magnum romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, tom II, Bucureşti, Minerva, 1974.

PEW = Puşcariu, Sextil, *Etymologisches Worterbuch der rumänischen Sprache*, Zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, Carl Winter – Universitätsverlag, 1975.

REW = Meyer-Lübke, W., *Romanisches Etymologisches Worterbuch*, 7., unveränderte Auflage, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2009.

Anexe

I. ***Adesea*** (*oamenii fac un lucru fără să se gândească* – h. 1493)

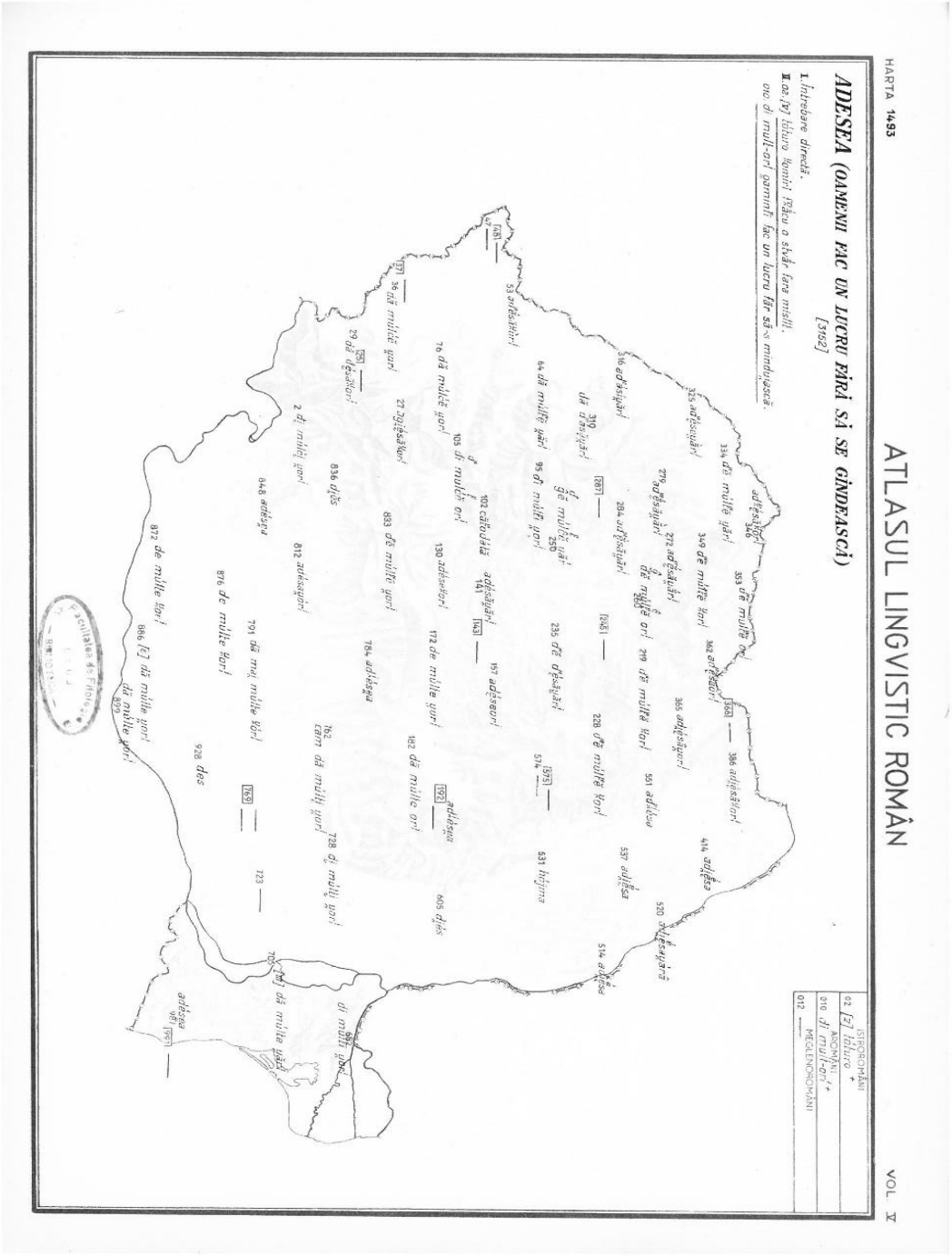

II. *Rareori* (*mi s-a dat să văd una ca asta* – h. 1494)

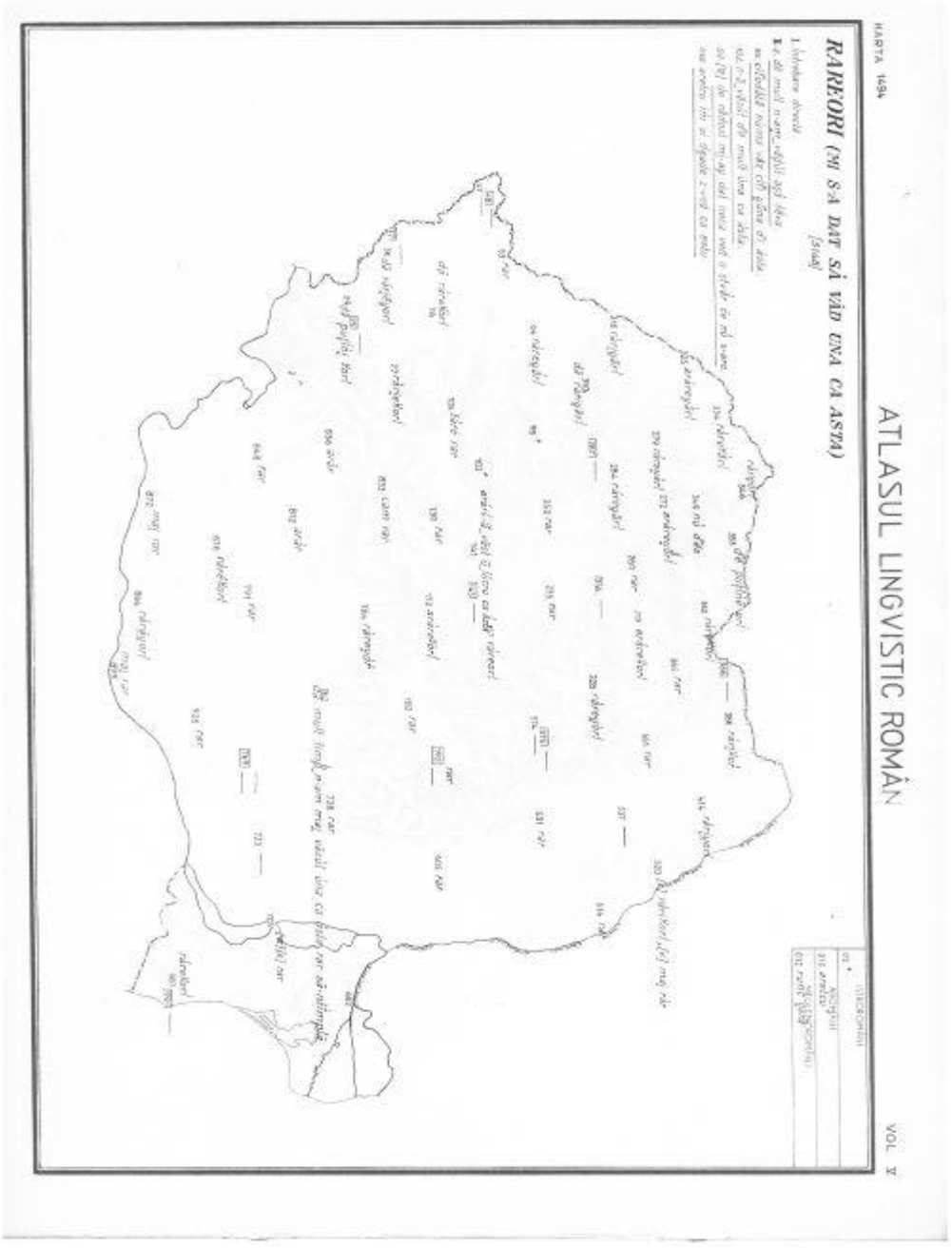

Alecsandra Ciocârlan
Universitatea din București

Distribuţia împrumuturilor din turcă pe baza ALAR I în hărţile lingvistice 68. BATISTĂ [156] şi 255. PASTILĂ [453]

Abstract
The article presents an analysis of handkerchief and pill maps from the perspective of the study of dialect interferences, one of the main research areas in Balkan linguistics. To illustrate the areas of Turkish loanwords in the Aromanian dialect, the relationships that exist in terms of semantics, the reality they refer to, and their origins, we will discuss the Linguistic „Atlas of the Aromanian Dialect", Vol. I [ALAR] (author: Nicolae Saramandu, editor: Manuela Nevaci). ALAR is the most extensive research in linguistic geography for the Aromanian dialect. It is the result of extensive field research conducted by Nicolae Saramandu in Greece, Albania, North Macedonia, and Bulgaria, encompassing the entire Aromanian area as a whole. The work includes all Aromanian dialects that can be identified and described in detail based on the present atlas. The atlas contains numerous phonetic facts.
Keywords: motivational maps, linguistic maps, motivation, Turkish

Résumé
L'article présente une analyse sur les questions MOUCHOIR et PILULE dans la perspective de l'étude des interférences dialectales, l'un des principaux domaines de recherche en linguistique balkanique. Pour illustrer les domaines des emprunts turcs dans le dialecte aroumain, les relations qui existent en termes de sémantique, la réalité à laquelle ils se réfèrent et leurs origines, nous discuterons de l'« Atlas linguistique du dialecte aroumain », Vol. I [ALAR] (auteur : Nicolae Saramandu, éditeur : Manuela Nevaci). ALAR est la recherche la plus approfondie en géographie linguistique pour le dialecte aroumain. C'est le résultat de recherches approfondies sur le terrain menées par Nicolae Saramandu en Grèce, en Albanie, en Macédoine du Nord et en Bulgarie, englobant l'ensemble de la région aroumaine. L'ouvrage comprend tous les dialectes aroumains qui peuvent être identifiés et décrits en détail sur la base du présent atlas. L'atlas contient de nombreux faits phonétiques.
Mots-clés : cartes motivationnelles, cartes linguistiques, motivation, turc

1. Introducere

Comunicarea este parte integrantă a tezei mele de doctorat ÎMPRUMUTURILE DIN TURCĂ ÎN DIALECTELE AROMÂN ȘI MEGLENOROMÂN, CU RAPORTARE LA DIALECTUL DACOROMÂN, lucrare în care am realizat o analiză contrastiv-comparativă privind influența turcă, la nivel lexical, asupra dialectului aromân și meglenoromân, cu raportare la dialectul dacoromân.

Alături de textele dialectale, atlasele lingvistice conţin un bogat material privind contactul lingvistic. Studiile recente de geografie lingvistică privind aromâna, meglenoromâna, istroromâna oferă date importante asupra structurii actuale a dialectelor româneşti din Peninsula Balcanică ca şi asupra contactului cu limbile balcanice. În aria balcanică bilingvismul, care este activ, se manifestă la nivel dialectal, prin contactul direct dintre vorbitori de limbi diferite. De aceea, studiul interferenţelor la nivelul dialectelor reprezintă unul din principalele domenii de cercetare în lingvistica balcanică. Pentru a exemplifica stabilirea raporturilor dintre ariile împrumutate versus ariile moştenite la nivelul dialectului aromân, vom lua în discuţie Atlasul lingvistic al dialectului aromân, vol. I, [ALAR] (autor: Nicolae Saramandu, editor: Manuela Nevaci).

2. Prezentare ALAR

ALAR este cea mai amplă cercetare de geografie lingvistică pentru dialectul aromân. Este rodul unor îndelungate cercetări de teren efectuate de Nicolae Saramandu în Grecia, Albania, Republica Macedonia, Bulgaria, cuprinzând într-o imagine de ansamblu întregul areal aromânesc: Sunt cuprinse în lucrare toate graiurile aromâneşti, care pot fi identificate şi descrise pentru prima oară în mod amănunţit pe baza prezentului atlas. Apar în atlas numeroase fapte de ordin fonetic.

Recent, Manuela Nevaci a efectuat cercetări de teren la aromânii din Republica Macedonia de Nord, Grecia şi Albania, prezentând, din perspectiva geografiei lingvistice, particularităţi ale graiurilor aromâneşti actuale (Nevaci 2018).

Atlasul lingvistic al dialectului aromân permite, pentru prima oară, delimitarea graiurilor aromânei, în perspectivă spaţială, fapt care nu rezulta din lucrările anterioare de dialectologie. Acesta este un progres important în domeniul geografiei lingvistice. Pentru localităţile anchetate există informaţii privind apartenenţa vorbitorilor dialectului aromân la un anumit grup. În Atlasul lingvistic al dialectului aromân sunt reprezentate toate grupurile mari de aromâni: grămosteni, pindeni, fărşeroţi, graboveni, muzăcheari. Atlasul lingvistic al dialectului aromân (ALAR) de Nicolae Saramandu are 61 puncte de anchetă în Bulgaria, Republica Macedonia de Nord , Grecia, Albania (32 în Grecia, 12 în Albania, 9 în Republica Macedonia de Nord, 8 în Bulgaria) şi 276 de hărţi lingvistice. În anchetele de teren autorul a folosit Chestionarul noului atlas lingvistic român (2543 de întrebări), făcând posibilă compararea materialului dialectal aromânesc cu cel cuprins în atlasele regionale ale dacoromânei.

Volumul I al atlasului cuprinde răspunsurile la capitolul „Corpul omenesc (părţile corpului, boli, însuşiri fizice şi mentale)” din Chestionarul noului atlas lingvistic român (întrebările 58-463).Cele 274 de hărţi lingvistice au fost realizate cu un program informatic de editoarea volumului.

Spre deosebire de alte atlase, materialul din hărţile lingvistice este cuprins şi în liste care însoţesc hărţile. Materialul dialectal, atât cel dispus geolingvistic în hărţi lingvistice, cât şi cel din note şi comentarii aduce noi informaţii asupra sensurilor cuvintelor din turcă. Termenii împrumutaţi din turcă au o răspândire generală în

dialectele aromân şi meglenoromân. Deoarece cuvintele turcești cunosc o largă distribuţie, întâlnindu-se în limbile balcanice greacă, albaneză, bulgară, slavă macedoneană, delimitarea împrumuturilor directe de cele făcute prin filieră este, adesea, greu de făcut.

3. Hărţi

3.1. Harta 68. BATISTĂ [156]

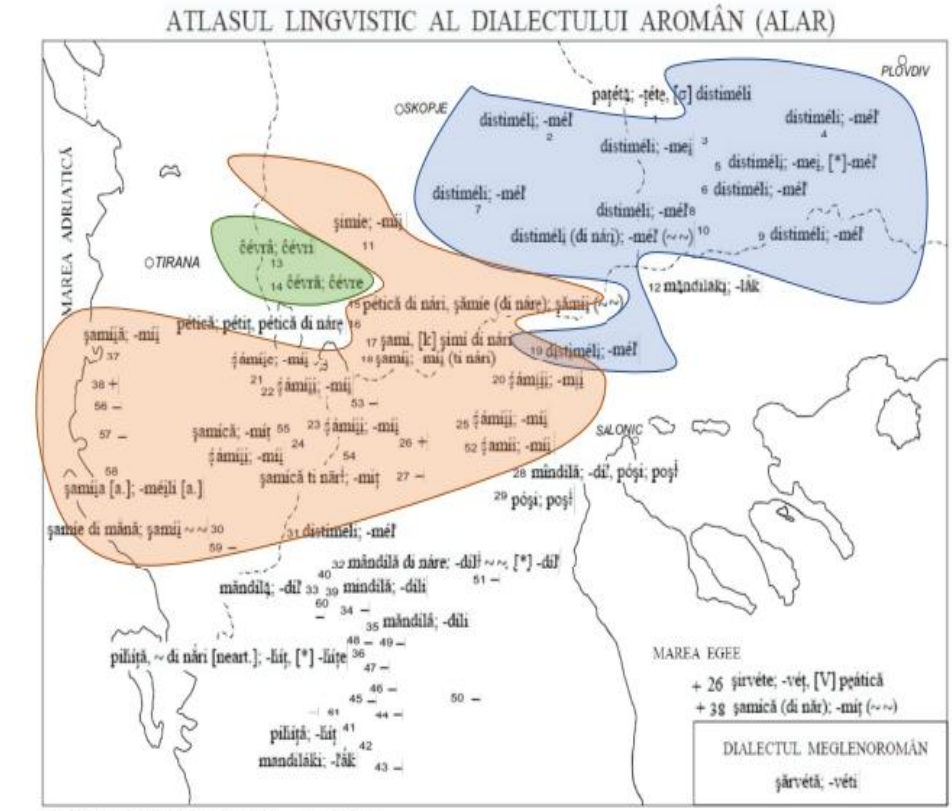

HARTA 68. BATISTĂ, pl. [indic.] 'mouchoir' [156]

În harta 68 din ALAR I, termenii înregistrați pentru chestiunea 156. BATISTĂ sunt:

paţétă; -ţéţe, [σ] *distiméli* 1
distiméli; -méľ 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 19, 31
şimíe; -míį 11, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 37, 52, 58
ĉévrâ; ĉévri 13, 14
pétică di nári, şămíe (*di nárę*); *şămíį* (~ ~) 15, 16
şamí, [k] *şimí di nári* 17
şirvéte; -véţ, [V] *pęátică* 26
mîndílă; -díľ, póşi; poşí 28, 39
póşi; poşí 29

şamíe di mắnă; şamíi̯ ~ ~ 30, 38
mạndʲlắḱi̯; -lắḱ 12, 42
mândílă di náre; -dílʲ~~, [*] *-díl'* 32, 33, 35
piḱíţă, ~di nắri [neart.]; *ḱíţ,* [*] *-ḱíţe* 36, 41
şamícă; -míţ 54
şamícă ti närʲ; -míţ 55

Începem analiza noastră cu distribuţia termenilor împrumutaţi din turcă.

În harta 68. BATISTĂ, pentru chestiunea 156 s-au notat în localitatea 1 Blagoevgrad, cu grai grămostean, două răspunsuri: *paţétạ; -ţétẹ,* < gr. *πετσέτα* şi [σ] *distiméli* < tc. *dest* 'mână' + *mal* 'care freacă'.

În acelaşi timp *distiméli* formează arie dialectală în localităţile: 2 Coceani, 3 Razlog, 4 Batac, 5 Bachiţa, 6 Bujdova, 7 Ubovo, 8 Paraceair, 9 Şatra, 10 Lopova, 19 Livezi şi 31 Deniscu, cu grai grămostean. Excepţie fac localităţile 11 Cruşova situată în Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean (*şimíe; -míi̯*) şi 17 Tâmova din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean (*şamí, [k] şimí di nári)*.

Cuvântul *şimíe* < tc. *tcâmy* 'batistă' formează cea mai întinsă arie dialectală. Cuvântul *şimíe; -míi̯* şi variantele sale fonetice au fost consemnate în următoarele localităţi: 11 Cruşova din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean; 17 Târnova din Repulica Macedonia de Nord, cu grai grămostean; 18 Nijopole din Republica Macedonia de Nord,cu grai fărşerot; 20 Gramaticova de Sus din Grecia, cu grai fărşerot; 21 Nicea din Albania, cu grai grabovean; 22 Greava din Albania, cu grai grabovean; 23 Pleasa din Albania, cu grai fărşerot; 24 Corcea din Albania, cu grai fărşerot; 25 Cândrova din Grecia, cu grai fărşerot; 30 Cutali din Albania, cu grai fărşerot; 37 Diviaca din Albania, cu grai fărşerot; 38 Fier din Albania, cu grai fărşerot; 52 Horopani din Grecia, cu grai fărşerot; 54 Cristalopiyi din Grecia, cu grai fărşerot; 55 Moscopole din Albania, cu grai fărşerot şi 58 Seleniţa din Albania, cu grai fărşerot.

Cuvântul *mạndʲlắḱi̯; -lắḱ,* derivat diminutival de la *măndílă* (< gr. *μαντήλι* 'batistă'), este înregistrat ca unic răspuns în localitatea 12 Poroi de Sus din Grecia, cu grai pindean.

În localitatea 28 Veria din Grecia, cu grai pindean, *mîndílă; -díl'* (< gr. *μαντίλι*) este concurat de *póşi; poşʲ* (< tc. *pochou*). Forma *póşi; poşʲ* este înregistrată şi în localitatea 29 Xirolivad din Grecia, cu grai pindean.

Forma *mândílă* însoţită de determinantul *di náre; -dílʲ~ ~,* [*] *-díl'* este atestată în localitatea 32 Samarina din Grecia, cu grai pindean.

Formele: *măndílạ; -díl', măndílâ*; *-díli, mindílă*; *-díli, mandiláḱi*; *-l'ắḱ* apar ca răspuns în localităţiile 33 Palioseli din Grecia, cu grai pindean; 35 Turia din Grecia, cu grai pindean; 39 Perivoli din Grecia, cu grai pindean şi 42 Gardichi din Grecia, cu grai pindean.

Pe harta 68, în două puncte de anchetă, au fost înregistrate răspunsurile: *ĉévrâ*; *ĉévri* în oraşul 13 Beala de Sus din Republica Macedonia de Nord şi *ĉévră*; *ĉévre*, în oraşul 14 Beala de Jos, împrumuturi lexicale din limba turcă: tc. *çevre*.

Ultima arie dialectală este alcătuită din cuvinte şi expresii cu termeni însemnând 'şervet', 'prosop' sau o bucată de material de dimensiuni reduse: *paţétą̆; -ţétẹ*, [σ] *distiméli; pétică di nári, şămíe (di nárẹ); şămíi̯ (~ ~); piḱíţă, ~ di nári [neart.]; ḱíţ,* [*] *-ḱíţe* şi *piḱíţâ; -ḱíţ*. Trei dintre aceste expresii: *pétică di nári, şămíe* (*di nárẹ*) şi *piḱíţă, ~di nári* au în componenţa lor cuvinte împrumutate: *şamíe, paţetă, pétică, piḱíţă* (< ? DDA) urmate de determinantul *di náre* 'pentru nas'.

Aria dialectală cuprinde localităţile: 1 Blagoevgrad din Bulgaria, cu grai grămostean (*paţétą̆; -ţétẹ*, [σ] *distiméli*); 15 Gopeş din Republica Macedonia de Nord, cu grai gopeşean (*pétică di nári, şămíe (di nárẹ); şămíi̯*); 16 Molovişte din Republica Macedonia de Nord, cu grai moloviştean (*pétică di nári, şămíe* (*di nárẹ*)*; şămíi̯*); 26 Nevesca din Grecia, cu grai grămostean (*şirvéte; -véţ,* [V] *pe̯átică*); 36 Aminciu din Grecia, cu grai pindean (*piḱíţă, ~ di nắri [neart.]; ḱíţ,* [*] *–ḱíţe*), 41 Giurgea din Grecia, cu grai pindean (*ḱíţe şi piḱíţâ; -ḱíţ*).

Primul răspuns obţinut în localitatea 26 Nevesca din Grecia, cu grai grămostean, *şirvéte*, este un împrumut francez de dată recentă (fr. *serviette*, cf. alb. *shervetë*; DDA, s.v. *şirvet*), care concurează împrumutul mai vechi de origine turcă *pe̯átică*.

ar. **şáme** s.f., pl. 'stofa de Damasc' < **tc. *şam***. Var. *aşáme, şamie, şem*. (DDA: 1143; Polenakovici 2007: 178 s.v.)
dr. **şám** s.n., pl. **-uri**. Termen învechit, cu atestări în dialectul dacoromân, de la începutul secolului al XVIII-lea şi până la mijlocul secolului XX, care desemnează: 1. 'stofa de Damasc'; 2. 'Damasc' (Damas = capitala Syriei). Cf. bg. *šamíja*, sb. *šàmija*, mac. *šamija*, alb. *shami* şi 'batistă'; cf. şi sp. *xame*. (vezi Suciu 2010; DA s.v.; MDA s.v.)

Împrumutul *şám* este atestat în dialectele aromân și dacoromân. În dialectul aromân el desemnează 'stofa de Damasc' sau 'o batistă facută din materialul importat din Damasc'. „Industria casnică era bine dezvoltată. Fetele – din copilărie – erau învăţate meşteşugul prelucrării lânei cuvinte precum […] *şamíi̯* 'batistă', *şiác*ʼʼ. 'şiac […] erau foarte des întrebuinţate de femeile fârşeroţilor" (Nevaci 2011: 31)

Neniţescu, în lucrarea sa, *De la românii din Turcia europeană*, apărută în 1895, face următoarea observaţie „batistele (*şamíi̯le*) fărşeroteşti se bucură de mare renume în peninsulă şi sunt foarte căutate de femeile turce şi albaneze" (Neniţescu 1895: 185, apud. Nevaci 2011: 31)

Manuela Nevaci consideră împrumutul turcesc *şamí*, ca fiind un împrumut necesar, aflat în concurenţă cu împrumuturile interdialectale din dialectul dacoromân (*batístă* şi *batíc*), care sunt considerate împrumuturi de lux. (cf Nevaci 2011: 183)

În trecut, în dialectul dacoromân, termenul era utilizat pentru a denumi chiar capitala Siriei, orașul Damasc. Se observă un transfer de sens, de la locul de unde provine materialul, la denumirea materialului însuși. În turcă etimonul *șam*, desemna tot capitala Siriei.

3.2. Harta 255. PASTILĂ [453]

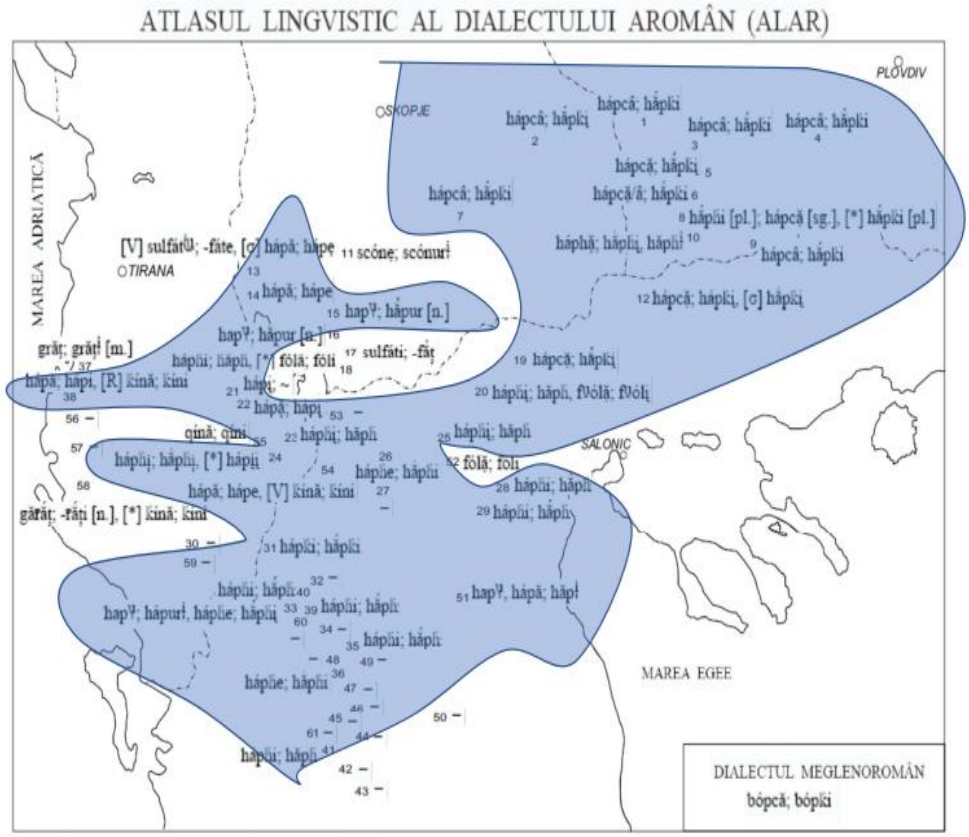

HARTA 255. PASTILĂ, pl. 'pastille; comprimé' [439]

În harta 255. PASTILĂ, din ALAR I, pentru chestiunea 453 s-a obţinut următoarele răspunsuri:

*hápcâ, hăpḱi*1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 51, 54
scónẹ; scónurḭ 11
[V] *sulfát*ᵘ*; -fáte,* [σ] *hápă; hápẹ* 13, 17
[V] *hap*ᵘ*; hắpur* [n.], [R] *tablétâ; -bléti* 15
hápḱi; ḱăpḱ, [*] *fólă; fóli* 18, 20
grăţ; grăţḭ [m.] 37
hápă; hápi, [R] *ḱínă; ḱíni* 38, 54
fólặ; fóli 18, 20, 52
qínă; qíni 55
găr̄ắţ; -r̄ắţi [n.], [*] *ḱínă; ḱíni* 58

Începem analiza noastră cu distribuţia termenilor împrumutaţi din turcă.

Sub forma *hap*ᵘ (< tc. *hap*), cu varianta adaptată *hápă*; cuvântul se întâlneşte în localităţile 13 Beala de Sus din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărşerot; 14 Beala de Jos din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărşerot; 15 Gopeş din Republica Macedonia de Nord, cu grai gopeşean; 16 Molovişte din Republica Macedonia de Nord, cu grai moloviştean; 21 Nicea din Albania, cu grai grabovean;

22 Greava din Albania, cu grai grabovean; 33 Palioseli din Grecia, cu grai pindean; 38 Fier din Albania, cu grai fărşerot; 51 Livadi Olimpou din Grecia, cu grai pindean; 54 Cristalopiyi din Grecia, cu grai fărşerot.

Forma cu largă răspândire este *hápcâ, hăpḱi* pătrunsă prin filiera limbii bulgare (< bg. *hapka*) 'pastilă', şi se întâlneşte în punctele de anchetă: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 19, 31.

În aceste puncte se află localităţiile: 1 Blagoevgrad din Bulgaria, 2 Coceani din Repulica Macedonia de Nord, 3 Razlog din Bulgaria, 4 Batac din Bulgaria, 5 Bachiţa din Bulgaria, 6 Bujdova din Bulgaria, 7 Ubovo din Repulica Macedonia de Nord, 8 Papaceair din Bulgaria, 9 Şatra din Bulgaria, 19 Livezi din Grecia, 31 Deniscu din Grecia, (toate cu grai grămostean), şi 12 Poroi de Sus din Grecia (cu grai pindean).

Forma *hápḱi*, pătrunsă prin filieră greacă (gr. *χάπι*) se întâlneşte în localităţile 10 Lopova din Bulgaria, cu grai grămostean, 18 Nijopole din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărşerot; 20 Gramaticova de Sus din Grecia, cu grai fărşerot; 23 Pleasa din Albania, cu grai fărşerot; 24 Corcea din Albania, cu grai fărşerot; 25 Cândrovadin Grecia, cu grai fărşerot; 26 Nevesca din Grecia, cu grai grămostean; 28 Veria din Grecia, cu grai pindean; 29 Xirolivad din Grecia,cu grai pindean; 35 Turia din Grecia, cu grai pindean; 36 Aminciu din Grecia, cu grai pindean; 39 Perivoli din Grecia, cu grai pindean; 40 Avdela din Grecia, cu grai pindean; 41 Giurgea din Grecia, cu grai pindean.

Ceilalţi termeni, pentru chestiunea 453, sunt înregistraţi în localităţile:11 Cruşova din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean (*scónę; scónuri̯* < gr. *σκόνη* 'praf'); 13 Beala de Sus din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărşerot ([V] *sulfátu̯* < bg., mac. *sulfat*, [σ] *hápă; hápę*); 15 Gopeş din Republica Macedonia de Nord, cu grai gopeşean ([V] *hapu̯; hắpur* [n.], [R] *tablétâ; -bléti*< mac. *tableta*); 17 Târnova din Republica Macedonia de Nord, cu grai grămostean (*sulfáti; -fắţ*); 18 Nijopole din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărşerot (*hápḱi; ḱắpḱ*, [*] *fólă; fóli* < gr. *φόλα*); 20 Gramaticova de Sus din Grecia, cu grai fărşerot (*hápḱį; hắpḱ, fu̯ólă; fu̯ólį*); 37 Diviaca din Albania, cu grai fărşerot (*grắţ; grắţi̯* [m.] < lat.**granuceum*); 38 Fier din Albania, cu grai fărşerot (*hápă; hápi*, [R] *ḱínă; ḱíni* < alb. *kininë*); 52 Horopani din Grecia, cu grai fărşerot (*fólă; fóli* 'nasture'); 55 Moscopoledin Albania, cu grai fărşerot *qínă; qíni* şi 58 Seleniţa din Albania, cu grai fărşerot (*gắr̄ắţ; -r̄ắţi* [n.], [*] *ḱínă; ḱíni*).

În cinci dintre punctele anchetate împrumutul turcesc este concurat. În Beala de Sus din Republica Macedonia de Nord, cu grai fărşerot, (punctul de anchetă 13) s-a obţinut ca prim răspuns: *sulfátu̯; -fáte* < bg., mac. *sulfat*, [σ] *hápă; hápę*. Aceeaşi situaţie o întâlnim şi în localitatea Târnova din Republica Macedonia de Nord, unde se vorbeşte graiul grămostean (punctul de anchetă 17), unde s-a obţinut răspunsul: *sulfáti; -fắţ*.

În localitatea Nijopole situată în Republica Macedonia de Nord, cu grai fărşerot (punctul de anchetă 18), s-au înregistrat următorele răspunsuri: *hápḱi; ḱắpḱ* [*] *fólă; fóli*.

În localitatea Gopeş din Republica Macedonia de Nord, punctul de anchetă 15, împrumutul turcesc: [V] *hapʉ; hăpur* [n.] < tc. *hap* 'pastilă', este concurat de: [R] *tablétâ; -bléti* < mac. *tableta*.

În localitatea Fier din Albania, punctul de anchetă 38, unde se vorbeşte graiul fărşerot s-au consemnat urnătorele răspunsuri: *hápă; hápi,* [R] *kínă; kíni*.

ar. **háp**[1] 'pastilă' < **tc. *hap***; loc. vb. semicalc după **tc. *hap***; *yutmak*, (*yutmak* 'a înghiti')
dr. **háp** s.n., pl. **–uri**. Termen popular (medical), cu atestări în dialectul dacoromân, începând cu anul 1719, care semnifică o 'pilulă, tabletă, comprimat, pastilă, , cf. fr. *avaler* la pilule, cf. bg., alb. *hap*, ngr. *χάπι*.

Împrumutul *háp* este folosit în două dintre dialectele limbii române (aromân și dacoromân), cu sensul de 'pastilă'. Posibil să își fi schimbat clasa morfologică, de la interjecția *hap,* 'a înghiți', spre substantivul 'pastilă.' cf Suciu 2009. 2010

4. Concluzii

Împrumuturile din turcă sunt utilizate pe un vast areal geografic de către vorbitorii dialectelor aromân, meglenoromân și dacoromân, ele încadrându-se în sfere din cele mai diverse. Majoritatea împrumuturilor din turcă, de care ne-am ocupat pe parcursul cercetării noastre, au apărut ca împrumuturi necesare, într-un anumit moment din evoluţia dialectelor şi a limbii române.

Am observat că o mare parte a împrumuturilor substanti-vale din turcă, prin adaptare la morfologia dialectelor aromân, meglenoromân și dacoromân devin substantive feminine (limba turcă neavând distincția de gen). v. harta batistă.

Observaţia făcută de Manuela Nevaci îşi păstrează actualitatea: „Prin convieţuirea îndelungată cu popoarele în mijlocul cărora trăiesc aromânii au introdus în dialectul lor elemente împrumutate de la greci, albanezi, slavi, turci, cu care însă nu s-au identificat niciodată din punct de vedere etnic sau lingvistic" (Nevaci 2013: 204).

Bibliografie

DDA 2013 = Papahagi,Tache, *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, Editura Academiei Române, București, Ediţia a II -a, 2013.

ALAR I 2014 = Saramandu, Nicolae editor: Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, Vol. I, editura Academiei Române, Bucureşti.

Nevaci, Manuela 2011 = *Graiul aromânilor fărşeroţi din Dobrogea*, București, Editura Universitară.

Nevaci, Manuela 2013 = *Identitate românească în context balcanic*, Bucureşti, Editura Muzeul Naţional al literaturii române (colecţia Aula Magna).

Saramandu 1972 = Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Suciu, Emil 2009, 2010 = *Influenţa turcă asupra limbii române. Studiu monografic. I;Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă. II,* Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. I 2009, vol II 2010.

[1] Pentru adaptarea fonetică a cuvântului, în dialectul aromân, vezi Saramandu 1972: 156.

Antonia Ciolac
Institut de Linguistique de l'Académie Roumaine
« Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti »

Lexique régional français dans un dictionnaire bilingue de roumain en français canadien québécois

Abstract
Our research proposes the analysis of certain regional Quebec French facts, registered by us in our bilingual dictionary from Romanian to Quebec French. We approach the areas of lexicon, morphosyntax and phonetics with an emphasis on dialectal and regional variation, represented by divergence from reference French. The dialectal and intradialectal variation highlights the marked character of the orality of Canadian French.
Keywords: regional French, reference French, orality, syntactic phonetics.

Résumé
Notre recherche propose l'analyse de certains faits régionaux français québécois, relevés par nous dans notre dictionnaire bilingue de roumain en français québécois. Nous approchons les domaines du lexique, de la morphosyntaxe et de la phonétique avec un accent mis sur la variation dialectale et régionale, représentée par la divergence par rapport au français de référence. La variation dialectale et intradialectale met en évidence le caractère marqué de l'oralité du français canadien.
Mots-clés: français régional, français de référence, oralité, phonétique syntaxique.

1. **Introduction : questions générales**

Le français canadien est une variété de langue à la fois commune et divergente vis-à-vis du français moderne de France réunissant les chronolectes *moyen français* et *français classique* (Ciolac 2023: 179), qui comporte en outre des innovations lexicales locales. Il représente une *fusion prémoderne de dialectes d'oïl*, qui s'est encore diversifiée sur le sol canadien en *quatre dialectes* : le franco-québécois (ou québécois), le franco-ontarien (ou ontarien), le franco-acadien (ou acadien) et les variétés de français parlées dans l'ouest du Canada (Ciolac 2017–2022: 14, 2023: 179). Le français canadien est considéré comme une *variété nationale externe* possédant à présent *ses propres niveaux de langue sous-standard ou standard* (Ciolac 2023: 179-181). Il faut faire la différence entre *français régional* et *français dialectal*. *Français dialectal* est toute variété de langue française qui présente des traits différents aussi bien du standard que d'un dialecte à l'autre, issus de la variation géographique, dans tous les domaines de la linguistique. En revanche, *français régional* est toute variété de français parlée dans une aire géographique déterminée qui est un *niveau moyen local*. Ce dernier est à distinguer du *niveau standard (/ élevé)*, qui est supradialectal et national. *Le français régional* possède des traits appartenant au niveau

standard supradialectal, mêlés à un certain nombre de traits dialectaux, qui lui donnent une couleur locale, mais qui sont moins nombreux que ceux du dialecte proprement parlé dans la région considérée. Le français régional a été défini comme une notion à part entière par les linguistes français du XXe siècle, mais cette acception moderne a été imposée dans les années 1970 par une série de linguistes français, tels Taverdet et Straka (1977) ou Tuaillon (1977). Elle a été reprise par les linguistes belges Francard et Latin (1995), mais aussi par des linguistes canadiens, tel Poirier (1979, 1980, 1987) (voir Niederehe et Wolf 1987).

Des discussions autour de *la norme prescriptive du français* et des rapports qu'elle entretient avec la norme prescriptive locale (ou le français régional) ont été portées par des linguistes de langue française, comme Bédard et Maurais (1983), Barbaud (1998) ou Brasseur (1998). Les linguistes belges Francard, Geron et al. (2000–2001) ont proposé le *français de référence*, notion se référant à une sorte de niveau de français standard, qui est à la fois plus large et plus inclusif que le français standard proprement dit, mais constrictif et bien délimité, et dont se servent les linguistes francophones canadiens, tels Poirier (2000), Poirier et Saint-Yves (2002).

Il est difficile de *cerner les formes chronolectales* et celles qui sont *dialectales*, selon la conception des linguistes du projet du *Trésor de la langue française au Québec* et de son coordonnateur, Claude Poirier (1980) (*DFQ*, *DHFQ*). Par conséquent, nous envisageons le lexique de particularités canadiennes comme du *français régional*, même si certains faits sont aussi du français dialectal ou chronolectal. Notre *base de données régionales* est *lexicographique.* Nous ferons une brève description de certains faits régionaux canadiens québécois à partir de notre dictionnaire bilingue de roumain en français canadien québécois (Ciolac mss.), qui est la synthèse d'une base de données lexicographiques canadiennes (Ciolac mss. : 7).

2. Les faits régionaux

2.1. Le lexique

Voici des *formes lexicales régionales canadiennes variables et diversifiées* correspondant à un seul sens français de référence ou roumain standard, sous la lettre A :

arpacaș « orge perlé n.m. » *s.n.* **1.** bargou *s.m.* **2.** barley *s.m.* **3.** greuyau *s.m.* **4.** gru *s.m.* **5.** gariau *s.m.* **6.** garuau *s.m.* **7.** griau *s.m.* **8.** soupane *s.f.* • **fulgi de arpacaș** « flocons d'orge perlé » gruau *s.m.sg*.

arsură « brûlure n.f. » *s.f.* brûlement *s.m.* – ex.: J'ai des brûlements d'estomac.

arteră « artère n.f. » *s.f.* **1.** altère *s.f.* (dissimilation de [r] à [l]) **2.** artère *s.m.*

2.2. La morphosyntaxe

2.2.1. Le genre nominal divergent ou double

Le genre de certains noms communs est divergent (par rapport au français de référence) ou double. Le nom *job* est aussi bien féminin, dans l'usage général, que masculin, même si moins souvent (Ciolac 2017–2022 : 218), et *ouvrage* peut être féminin :

muncă « travail n.m. » *s.f.* **1.** job [dʒob] *s.f.* – ex.: J'ai trouvé une bonne job. **2.** ouvrage *s.f.* – ex.: T'as-tu trouvé une ouvrage?

Selon Barbaud (1998: 23–26), en français canadien la liaison phonétique conduit à la perte de l'alternance entre [œ̃] et [yn] et la neutralisation phonologique de l'article indéfini fait qu'on prononce celui-ci [ən] en toutes circonstances. Par conséquent, l'assignation du trait féminin à tous les mots non humains qui commencent par une voyelle est due à la disparition de l'opposition de genre au profit du féminin (Ciolac 2010 : 281).

2.2.2. Le régime verbal divergent

Le régime de certains verbes canadiens est divergent par rapport au français de référence (Ciolac 2017–2022, 2021, mss. : 2–6). Avec le sens ʿparler à quelqu'unʾ, le verbe canadien québécois *adresser* est transitif direct, son complément d'objet direct ayant un référent animé. Ce régime est employé à la place du verbe pronominal et transitif indirect *s'adresser* du français de référence. C'est dans cette dernière variété qu'*adresser* s'emploie comme transitif direct et non-pronominal plus souvent avec un complément direct inanimé, suivi ou non d'un complément indirect ayant un référent animé : fr. de réf. *adresser un coup à quelqu'un* ʿappliquer, porterʾ (littéraire), *adresser une lettre à quelqu'un, adresser quelqu'un à un spécialiste, adresser une question/ la parole à quelqu'un* (GRLFe, s.v. *adresser*).

> **adresa** « adresser » *vb. tr. ou vb. pron.* **• a adresa din nou** radresser *vb. tr.* – ex.: Radresser une lettre. **• a se adresa cuiva** adresser quelqu'un *vb. tr. dir.* – ex.: Adresser une assemblée.

2.2.3. La particule interrogative populaire *-tu* et la variante *-ti*

La particule interrogative du français populaire *-ti* est employée en français de référence au lieu du *-t-* de liaison : c'est le résultat de l'agglutination du pronom personnel *il* sous sa forme abrégée *i* à la consonne interrogative de liaison, *-t-*. Par exemple, la formule interrogative *vient-il ?* du français standard devient en français populaire *vienti ?*, dont on ne retient que la particule finale, *-ti* : *J'y va-ti, j'y va-ti pas ?* (GRLFe, s.v. *ti*). Les corpus français canadiens enregistrent pour la particule interrogative *-ti* la variante *-tu*, distincte du pronom personnel *tu* de la deuxième personne (Ciolac 2017–2022 : 38, 99, 107, 138, 141, 143, 145, 147, 156, 208, 209, 221–223 et note 26, 226). L'usage interrogatif de *-tu* (ou *-ti*) s'est étendu à toutes les personnes et est entré en français canadien québécois, au niveau moyen.

> **copil** *s.m.* « enfant n.m. » [...] **7.** bouscotte *adj. ou s.f.* – ex.: T'as-*tu* emmené tes bouscottes avec toi?

2.2.4. Le fonctionnement divergent de certaines prépositions

Le fonctionnement de certaines prépositions françaises canadiennes concerne soit le régime grammatical ou certains sens divergents, soit des procédés de phonétique syntaxique (Ciolac 2010: 278–281, 280–281). La préposition simple roumaine *la* « chez », lorqu'elle est suivie d'un nom de personne, a pour équivalents français québécois les prépositions simples *tchez* [tʃe], mais aussi *sur*, avec sa variante

apocopée *su*, obtenue suite à l'assimilation de la consonne [R] à la voyelle précédente [y].

> **la** « chez » *prép.* **• la** *(+ subst. nom de personne)* 1. sur *prép.* – ex.: Jean est allé sur le voisin. 2. su *prép.* – ex.: Il est parti su sa tante. 3. tchez *prép.* – ex.: Elle est tchez son père. [...]

2.2.5. L'agglutination de l'article défini masculin au nom commun

Toutes les situations d'*agglutinations* québécoises concernent des noms communs du genre féminin, auxquels se soude l'article défini masculin singulier *le*, dans un syntagme fréquent, pour créer des noms communs nouveaux. Dans notre inventaire, les agglutinations ne modifient pas le sens du nom commun de base. L'explication de la contraction avec soudure du syntagme nominal contenant l'article défini est le changement du genre de l'article défini, du féminin *la* au masculin *le*, donc le passage (seulement) formel (et apparent) des substantifs féminins au masculin. Ceci est dû à diverses raisons de phonétique syntaxique. L'agglutination a été très utilisée dans le lexique général et l'onomastique françaises, comme le souligne Dauzat (1947: passim). Pourtant, elle a été très vivace surtout en français moyen, peut-être comme un signe d'oralité. C'est probablement parce que ce processus de morphologie lexicale se sert d'éléments de phonétique syntaxique (comme la liaison, entre autres), tout en étant psychologiquement motivé. L'agglutination a disparu en français de référence moderne, probablement suite au renforcement de la culture de l'écrit. Toutefois, elle reste vivante dans le créole des Antilles et de Haïti, selon le *DLSL* (s.v. *agglutination*), et apparemment aussi en français canadien (cf. Barbaud 1998, Brasseur 1998).

Il y a là également la fréquence dialectale élevée de l'article défini du genre masculin pour couvrir les deux genres, dans l'onomastique secondaire des dialectes du nord de la France, où des noms propres de famille de forme masculine sont en fait des féminins : (avec l'article non élidé) *Lebelle/ Le Belle, Lebrune/ Le Brune Leclerc*, (avec l'article élidé) *Lantenne* (< latin *antenna*, aile de moulin à vent, surnom de meunier) (*DENF*, s.v. *Lantenne*) et *Létourneau*. Selon Deniau (2021: 108):

> Du point de vue syntaxique, cette région [l'Artois et le Hainaut] présente un phénomène très curieux d'agglutination d'un article neutralisé [en ce qui concerne le genre] à un nom : il semblerait en effet que l'article féminin soit devenu masculin dans le nord de la France vers le XVe siècle. Il en reste une trace dans certains noms qui associent un article masculin à un substantif féminin : *Lebelle, Leclere [Leclère], Lecombe* (la « combe » est un terme topographique désignant une vallée sèche), *Delevalle, Deleville*, etc.

Selon l'usage dialectal du masculin à la place du féminin dans l'article défini, le groupe *le école* s'agglutine en *lécole*, avec l'élision de l'article défini masculin, obligatoire en français moderne. Sous l'entrée *şcoală* « école » apparaissent dans notre dictionnaire le mot québécois autonome *lécole*, tout comme le français standard *école* :

școală « école n.f. » *s.f.* lécole *s.f.* – ex.: Il va à la petite lécole. • **școală de corecție** école de réforme *synt.subst.f.* [...]

Voir aussi d'autres noms du dictionnaire, tels *lantenne* et *landouille:*
antenă « antenne n.f. » *s.f.* lantenne *s.f.* – ex.: Marjorie a une lantenne neuve.
caltaboș « andouille n.f. » *s.m.* landouille *s.f.* – ex.: Marjorie mange une landouille.

3. La phonétique

Dans la langue orale et parlée, c'est la phonétique qui a la priorité sur tous les autres domaines de la linguistique (Bédard, Audet et al 2016–2017). La phonétique divergente par rapport au français standard est due à la variation dialectale. En revanche, la *variation phonétique et phonologique* qui crée des lexèmes différents à partir d'un seul mot, qui est très représentée en français canadien, est due à la variation intradialectale (Ciolac 2023 : 178–179).

arpagic « ciboulette n.f. » *s.n.* **1.** boulette *s.f.* **2.** bourlette *s.f.* **3.** brûlette *s.f.* **4.** brûlotte *s.f.*
șevalet « chevalet n.m. » *s.n.* **1.** joala *s.m.* **2.** jouala *s.m.* **3.** juala *s.m.* [...]
copil « enfant n.m. » *s.m.* **1.** flo *s.m. (au féminin:* flouche *s.f. ou* floune *s.f.)*

Les outils grammaticaux (comme les prépositions) subissent des *crases* (ou *contractions morpho-phonétiques*), procédés de phonétique syntaxique, telle l'agglutination de la préposition *sur* à l'article défini : *sur + le > sul* ; *sur + la > sua/ su'a/ su''a* ; *sur + les > sues/ su''es* (voir la Section 2.2.4. ; Ciolac 2010).

pe « sur » *prép.* • **pe masă/ cuvertură/ tartă...** sua *(*< sur *prep.*+la *art. déf.f.sg.)* table/ couverture/ tarte... *loc. adv.* – ex.: Mets les livres sua table.

4. Conclusion

Notre recherche analyse des faits régionaux québécois enregistrés par notre dictionnaire bilingue de roumain en français québécois : les formes régionales canadiennes diversifiées équivalentes d'un seul sens français de référence, le genre nominal divergent ou double, le régime verbal ou le fonctionnement de certaines prépositions divergents, la particule interrogative populaire *-tu/ -ti*, l'agglutination de l'article défini masculin au nom commun, la phonétique dialectale ou les lexèmes issus de la variation intradialectale ou les *crases*. Beaucoup de ces faits régionaux sont créés par la variation phonétique et phonologique ou bien par la phonétique syntaxique. Ils mettent en évidence l'oralité du français canadien, qui est bien plus marquée que celle du français de référence.

Bibliographie

Sources lexicographiques

Ciolac mss. = Ciolac, A., *Română – franceză canadiană quebecheză. Mic dicţionar*, Manuscrit non publié.

DENF = Morlet, M.-T., 1991, *Dictionnaire étymologique des noms de famille*, Paris, (Librairie Académique) Perrin.

DFQ = Poirier, C. (éd.), L. Boisvert, M. Juneau, C. Poirier, C. Verreault, M. Massicotte (collaboratrice), 1985, *Dictionnaire du français québécois. Description et histoire des régionalismes en usage au Québec depuis l'époque de la Nouvelle-France jusqu'à nos jours incluant un aperçu de leur extension dans les provinces canadiennes limitrophes, Volume de présentation*, Trésor de la langue française au Québec, Sainte-Foy, Les Presses de l'Université Laval.

DHFQ = Poirier, C. (éd.), 1998, *Dictionnaire historique du français québécois. Monographies lexicographiques de québécismes. Trésor de la langue française au Québec*, Sainte-Foy, Les Presses de l'Université Laval.

DLSL = Dubois, J., M. Giacomo, L. Guespin, C. Marcellesi, J.-B. Marcellesi, J.-P. Mével, 1994, *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse.

GRLFe = Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique de Paul Robert, 2005, Paris, Le Robert/SEJER, version électronique.

Études, essais, articles

Barbaud 1998 = Barbaud, Philippe, «Tendances lourdes du français québécois», in P. Brasseur (éd.), *Français d'Amérique. Variation, créolisation, normalisation. Actes du colloque : Les français d'Amérique du Nord en situation minoritaire*, Université d'Avignon, 8–11 octobre 1996, Avignon, Centre d'Études Canadiennes (CECAV), Université d'Avignon, 1998, 17-36.

Bédard, Maurais (éd.) 1983 = Bédard, Édith, Maurais Jacques, *La norme linguistique*, Québec/Paris, Conseil de la langue française/Le Robert, 1983, 46-47.

Bédard, Audet et al. 2016-2017 = Bédard, Pascale, Audet, Anne-Marie, Drouin, Patrick, Roy, Johanna-Pascale, Rivard, Julie, Tremblay, Pascale, december 2016-2017, «SyllabO+: A new tool to study sublexical phenomena in spoken Quebec French», Published online first: 11 November 2016, *Behavior Research Methods*, vol. 48, nb. 4, A Psychonomic Society Publication, Inc. 2016, Springer, 49, 2016-2017, 1852-1863.

Brasseur (éd.) 1998 = Brasseur, Patrice, *Français d'Amérique. Variation, créolisation, normalisation. Actes du colloque : Les français d'Amérique du Nord en situation minoritaire*, Université d'Avignon, 8–11 octobre 1996, Avignon, Centre d'Études Canadiennes (CECAV), Université d'Avignon, 1998.

Ciolac 2010 = Ciolac Antonia, «Aperçu des conceptions portant sur le français québécois», *Revue Roumaine de Linguistique*, LV, no. 3 (2010), 271-291.

Ciolac 2017-2022 = Ciolac, Antonia, *Anglicismul lexical în franceza din Québec. Studiu sociopragmatic*, București, Editura Academiei Române ; *(eBook)* PDF, 2017-2022.

Ciolac, A. 2021, «Trăsături dialectale şi regionale reflectate într-un dicţionar bilingv de franceză canadiană», in M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (éd.), *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2021, 329-338.

Ciolac 2023 = Ciolac, Antonia, «Éléments sous-standard ou standard du français canadien dans un dictionnaire bilingue roumain – québécois», in A. Dragomirescu, C. Mârzea Vasile, C. Moroianu, I. Nedelcu, A. Vasilescu (éd.), *Rodica Zafiu: lingvista,*

profesoara, colega, prietena, vol. 1–2, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, Partea I, 173-185, 2023.

Dauzat 1947 = Albert Dauzat, «Les particules de présentation dans les noms de famille de France», *Onomastica. Revue Internationale de Toponymie et d'Anthroponymie*, 1e année, 2 (1947), 82-88, en ligne : https://www.persee.fr/doc/rio_0995-872x_1947_num_1_2_966 (5.11.2023).

Deniau 2021 = Deniau, Xavier, *Histoire des noms de famille français. De leur formation à leur disparition*, Paris, L'Harmattan, 2021.

Francard, Latin (éd.), 1995 = Francard, Michel, Latin, Danièle, *Le régionalisme lexical*, collection «Champs Linguistiques: Recueils», Louvain-la-Neuve, Éditions Duculot/De Boeck Supérieur.

Francard, Geron, Wilmet (éd.), 2000-2001 = Francard, Michel, Geron, Geneviève, Wilmet, Régine, *Le français de référence. Constructions et appropriations d'un concept. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve. 3–5 novembre 1999*, Louvain-la-Neuve, Publié avec le concours de la Fondation Universitaire de Belgique, de la Communauté Française de Belgique, du Service de la langue française et de la Faculté de Philosophie et Lettres UCL, tome I, 26. 1–4, tome II, 27. 1–2.

Niederehe, Wolf (éd.) 1987 = Niederehe, Hans-Joseph, Wolf, Lothar, *Français du Canada, français de France. Actes du Colloque de Trèves du 26 au 28 septembre 1985*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987.

Poirier 1979 = Poirier, Claude «Créoles à base française, français régionaux et français québécois : éclairages réciproques», *Revue de linguistique romane*, tome 43, 171–172, 400-425.

Poirier 1980 = Poirier, Claude «Le lexique québécois : son évolution, ses composantes», *Stanford French Review*, éd. R. Bouchard, Spring-Fall , «Culture populaire et littératures au Québec», coll. «Stanford French and Italian Studies», 19, Anma Libri, Saratoga, 1980, 43-80.

Poirier 1987 = Poirier, Claude «Le français 'régional'. Méthodologies et terminologies», in H.-J. Niederehe, L. Wolf (éd.), *Français du Canada, français de France. Actes du Colloque de Trèves du 26 au 28 septembre 1985*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987, 139-176.

Poirier 2000 = Poirier, Claude, «Le français de référence et la lexicographie différentielle au Québec», in Francard, Geron, Wilmet (éd.) 2000-2001, *Le français de référence. Constructions et appropriations d'un concept. Actes du colloque de Louvain-la-Neuve. 3–5 novembre 1999*, Louvain-la-Neuve, Publié avec le concours de la Fondation Universitaire de Belgique, de la Communauté Française de Belgique, du Service de la langue française et de la Faculté de Philosophie et Lettres UCL, tome I, 26. 1–4, (2000), 139-155.

Poirier, Saint-Yves 2002 = Poirier, Claude, Sain-Yves, Gabrielle «La lexicographie du français canadien de 1860 à 1930 : les conséquences d'un mythe», *Cahiers de lexicologie*, 80, 1 (2002), 55-76.

Taverdet, Straka (éd.) 1977 = Taverdet, Gérard, Straka, G., *Les français régionaux. Colloque sur le français parlé dans les villages de vignerons organisé par la Faculté des Lettres et de Philosophie de l'Université de Dijon du 18 au 20 novembre 1976. Actes*, Paris, Klincksieck, 1977.

Tuaillon 1977 = Tuaillon, Gaston, «Réflexions sur le français régional», in G. Taverdet, G. Straka (éd.), *Les français régionaux. Colloque sur le français parlé dans les villages de vignerons organisé par la Faculté des Lettres et de Philosophie de l'Université de Dijon du 18 au 20 novembre 1976. Actes*, Paris, Klincksieck, 1977, 7-29.

Rozalia Colciar
Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
al Academiei Române, Cluj-Napoca, România

Termeni pentru ʻcreionʼ și ʻcondeiʼ în dacoromână

Abstract
The work approaches the terms for the notions of ʻpencilʼ and ʻpenʼ based on the dialectal material from ALR I, quest. [1514], ALR II, quest. [3745] bis, NALR, quest. [1665] and [1679], but also the motivational map from ALE. We considered the terminological variety (terms such as creion, condei, grifăl, plaivas, stil and țeruză, with their variants and determinants), the distribution area of the terms on Daco-Romanian territory, their etymology, but also the way in which the two notions intertwin and sometimes even get confused, depending on the existing extralinguistic reality.
Keywords: linguistic atlas, pencil, pen, distribution area, Daco-Romanian territory.

Résumé
Notre étude poursuit les termes pour les notions ʻcrayonʼ et ʻstyloʼ en utilisant le matériau dialectal de l’ALR I, quest. [1514], de l’ALR II, quest. [3745] bis et du NALR, quest. [1665] et [1679], en nous rapportant aussi à la carte motivationnelle de l’ALE. Nous avons en vue la variété terminologique (il s’agit de termes tels creion, condei, grifăl, plaivas, stil et țeruză, aves leur variantes et leur déterminants), l’aire de la distribution de ces termes sur le territoire daco-roumain, leur étymologie, mais aussi la modalité dans laquelle les termes pour ces deux notions s’influencent ou même se confondent, en fonction de la réalité extralinguistique existante.
Mots-clé: atlas linguistique, crayon, stylo, aire de distribution, territoire daco-roumain.

0. Acum, la început de secol XXI, când calculatorul și instrumentele digitale în general au devenit principalele mijloace de învățare și de comunicare, este destul de ușor să ne imaginăm viața fără prezența unui instrument precum *creionul*, dar, timp de secole, acesta a constituit un instrument fidel de învățare și de consemnare a gândurilor și a abilităților artistice.

De-a lungul timpului, modul lui de alcătuire a evoluat. De exemplu, în Antichitate, se folosea un instrument de metal (plumb ori plumb cu cositor) sau de os, ascuțit la vârf, denumit *stil* (< lat. *stilus*), pentru a scrie pe tăblițe cerate sau pe papirus. În secolele XV–XVI, desenul cu un instrument cu vârf metalic numit *stil*, alcătuit dintr-un vârf de fir de argint, plumb ori cositor, fixat într-o bucată de lemn, pe hârtie special pregătită, acoperită cu o soluție apoasă de pudră osoasă, gumă arabică și, eventual, colorant, a fost o tehnică utilizată de mari artiști precum Leonardo da Vinci, Rafael, Holbein cel Tânăr sau Albrecht Dürer. Din câte se cunoaște, se pare că în Anglia, în jurul anului 1500, se utiliza *grafitul* pur (în unele surse se menționează anul 1564). Cert este că, în 1565, un enorm depozit de grafit a

fost descoperit la Seathwaite Fell, lângă Borrowdale, Cumbria, din Anglia, despre care s-a crezut inițial că era o formă a plumbului, de unde și numele care i s-a dat: *plombagină* sau *minereu de plumb* (< lat. *plumbago*) – cf. Dębowiak și Waniakowa (2015: 323–376)[1]. La început, era folosit de către localnici pentru a marca oile, apoi s-a descoperit că se putea utiliza și pentru scris, deoarece avea o formă solidă, fără impurități și putea fi tăiat în tije, inițial învelite în piele de oaie, apoi fixate într-o bucată de lemn, ca și în cazul stilului.

După ce, o perioadă, englezii au deținut monopolul fabricării creioanelor, în 1662, germanul Friedrich Staedtler a creat mine de grafit dintr-un amestec de pulbere de grafit, sulf și antimoniu; în 1779, chimistul suedez Carl Wilhelm Scheele a demonstrat că plombagina nu era minereu de plumb, ci o formă a carbonului, iar în 1789, geologul german Abraham Gottlob Werner a denumit mineralul „grafit" (din grecescul *γράφειν, graphein* „a scrie, a desena"). În 1790, austriacul Joseph Hardtmuth a amestecat pulbere de grafit cu argilă și apă formând tije pe care le-a ars apoi într-un cuptor, patentându-și invenția în 1802. În 1795, francezul Nicolas-Jacques Conté a folosit un procedeu identic cu cel folosit de Joseph Hardtmuth, pentru a produce mine din pulbere de grafit, realizând creioane pătrate în secțiune și învelite într-un cilindru de lemn.

Primele creioane realizate în forma cunoscută astăzi se datorează americanului Ebenezer Wood, care a automatizat procesul fabricării de creioane, folosind fierăstrăul circular, o mașină de turnat și tăiat și o presă, creând, de asemenea, și primele învelișuri de lemn pentru creioane în formă hexagonală și octogonală. El nu și-a patentat însă invenția, împărtășind secretul de fabricație lui Eberhardt Faber, din New York, cel care devine liderul, pe piața americană, în producerea creioanelor.

În Europa secolului al XIX-lea, germanul Lothar von Faber este creatorul creionului în formă hexagonală și cel care stabilește standardele pentru alcătuirea creioanelor, adoptate pe scară largă. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea, în uzul școlar erau utilizate creioane alcătuite din bucăți de ardezie, încastrate sau nu.

În România, prima fabrică de creioane, denumită „Fabrica Română de Creioane", a fost înființată abia în perioada interbelică, în 1930, la Sibiu (devenită, în 1948, „Republica"), iar instrumentele de scris utilizate în școlile românești au fost variate, de la rudimentarul „creion" cu care se scria pe tăbliță, la creionul din lemn și la stiloul cu rezervor pentru cerneală, tocul de scris fiind mai puțin folosit în școală. Este firesc deci ca și terminologia pentru denumirea instrumentelor de scris în limba română să fie variată, în funcție de realitatea extralingvistică, dar și de influențele sociolingvistice manifestate în zona respectivă.

2. În lucrarea de față ne propunem să analizăm termenii din dialectul dacoromân, consemnați în atlasele lingvistice românești, pentru noțiunile ʻcreionʼ și ʻcondeiʼ, pe baza răspunsurilor obținute la următoarele chestiuni:

ʻcreionʼ: chest. [1514] din *Chest*. ALR I – material nepublicat, aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca; chest. [1665] (INDIC.) din *Chest*. NALR, material publicat în

[1] Pentru istoricul instrumentelor de scris, am utilizat ca principală sursă datele oferite de Internet, precum și harta lingvistică motivațională, realizată de P. Dębowiak și J. Waniakowa (2015).

următoarele atlase sau aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca: ALRR – Mar., III, h. 691; ALRR – Munt. Dobr., IV, h. 556; ALRR – Trans., V, h. 563; NALR – Ban., III, h. 548; NALR – Criș., material nepublicat; NALR – Mold. Bucov, V, h. 546; NALR – Olt., II, h. 349;

ʻcondeiʼ: chest. [3745] din *Chest*. ALR II: „Cu ce se scrie pe tăbliță?” și chest. [1679] „Cu ce scriau copiii pe tăbliță ?” din *Chest*. NALR, material publicat în următoarele atlase sau aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca: ALR II S.N., h. 915, ALRM II S.N., h. 747; ALRR – Mar., III, h. 700; ALRR – Munt. Dobr., IV, MN, h. 558; ALRR – Trans., V, MN, pș. 161; NALR – Ban., III, h. 549; NALR – Criș., material nepublicat; NALR – Mold. Bucov, V, h. 548; NALR – Olt., II, MN, pș. 49.

3. Urmărind distribuția termenilor pentru cele două noțiuni pe teritoriul dacoromân, se poate constata că, de obicei, răspunsurile sunt constituite din mai mulți termeni, dintre care, uneori, unul este considerat învechit sau, dimpotrivă, nou. De asemenea, în cele mai multe cazuri, răspunsurile la cele două chestiuni se întrepătrund. Acest fapt poate fi explicat atât prin modul în care a fost pusă întrebarea de către anchetator și prin felul în care ea a fost receptată de către subiect, cât și prin raportare la realitatea extralingvistică, respectiv la existența și uzul unui anumit tip de instrument de scris, în zona anchetată. De exemplu, în NALR – Criș./200, informatorul face precizarea: „*condei* ziceam la *creon*”.

3.1. Pentru noțiunea ʻ*creion*ʼ, s-au obținut următorii termeni (pe care îi vom prezenta în ordine alfabetică, așa cum se poate observa și din cele două hărți anexate articolului.

3.1.1. *Condei*. Termenul este definit ca ʻ(în general) unealtă de scris; […] (mai mult) bold de fier (pentru gravat în piatră), de plumb; (rar) pană de gâscă, de trestie (anume tăiată cu vârf ascuțit, pentru scris cu cerneală); cretă (cridă) de scris; (acum) bețișor cilindric de piatră (fabricat, cu care se scrie pe o placă de ardezie)ʼ (DA s.v. I.1). Pentru etimologie, DA trimite la m.-gr. χονδύλι (*ov*), *kondili* ʻplume; écrit; crayon d’ardoiseʼ; cf. și DELR II, s.v.

Este întâlnit în: Muntenia (ALR I/748, 890, 926 și 932), vestul Olteniei (ALR I/837, 850; NALR – Olt./955, 957), nordul Moldovei (ALR I/552, 554), nord-estul Transilvaniei (ALR I/217, 259; ALRR – Trans./275, 328, 417), Maramureș (ALRR – Mar./218, 237) și Crișana (NALR – Criș./174). Termenul este menționat și în ALE I/9, p. 330.

3.1.2. *Creion*. Termenul este definit drept ʻbețișor de grafit sau plombagină, închis de obicei într-un înveliș de lemn sau într-un tub de metal, de care ne servim spre a trage linii, a scrie, a desena, cf. *plaivas*, *ceruză*, *plumb*ʼ (DA s.v.). Pentru etimologie, DA trimite la francezul *crayon*, unde este derivat din *craie* ʻcretăʼ (< lat. *crĕta* ʻcretă, argilă albăʼ; cf. DELR II, s.v.), fiind inițial utilizat cu acest sens, deoarece în Franța, creta a fost, la început, constituentul de bază al instrumentului de scris, după care a fost înlocuită cu grafitul (cf. și ALE I/9, p. 343).

După cum consemnează atât ALR I, dar mai ales atlasele regionale, termenul, în forma lui de bază, poate fi întâlnit, pe o arie compactă, în Muntenia și în Dobrogea, în Oltenia, în jumătatea de sud a Moldovei, precum și în centrul, sudul, nord-estul și

estul Transilvaniei (de ex., ALR I/109, 144, 180, 230) și în nordul și sud-estul Banatului (de ex., ALR I/30, 79). Izolat, se întâlnește și în vestul și nord-estul Crișanei, în vestul și sudul Maramureșului și în Bucovina.

3.1.2.1. Mult mai răspândite sunt două variante ale termenului *creion*, respectiv *creon* și *crion*. Astfel, forma *creon* a fost notată, în ALR I, mai ales în centrul Transilvaniei, în Moldova, în sudul și sud-estul Munteniei și în câteva puncte din Dobrogea. În NALR, termenul ocupă o arie largă de răspândire pe întreg teritoriul Transilvaniei, Crișanei, Maramureșului și în jumătatea de nord a Banatului. Poate fi întâlnită și în Oltenia, în vestul și nordul Munteniei, în câteva puncte din Dobrogea și din sud-vestul Moldovei.

3.1.2.2. Varianta *crion* este larg răspândită în jumătatea de sud a Transilvaniei (în ALR I, a fost notată doar în pct. 576, din estul Transilvaniei), în Maramureș, Bucovina, în câteva puncte din vestul și centrul Moldovei (de ex., ALR I/542, 582, 592, 594), în sudul și nord-estul Munteniei și în Dobrogea. Izolat, ea apare în estul Olteniei (ALR I/805, 808), nord-estul și vestul Crișanei (NALR – Criș./160, 173, 216, 220), dar și în vestul și sud-vestul Banatului (NALR – Ban./9, 12, 44).

3.1.3. *Plai*. Definiția termenului este aceea de ʻ(Ban.) creionʼ (DLR s.v. *plai*[2]), trimițându-se la etimonul german *Blei*; cf. și rom. *plaivaz*; cf. și germ. *Bleistift* (TDRG II, s.v. *creion*). Într-adevăr, după cum o atestă și materialul dialectal consultat, forma este întâlnită, pe o arie compactă în NALR, în toată jumătatea de sud a Banatului, iar ALR I îl menționează în trei puncte din sud-vestul Banatului (5, 12, 77); cf. și ALE I/9, p. 331.

3.1.4. *Răsplai* este o formă definită tot ca ʻ(regional) creionʼ, trimițându-se la etimonul german *Reißlei* ʻcreion de desenʼ (DLR s.v.); cf. și ALE I/9, p. 349.

Termenul este consemnat pe o arie compactă, în nord-estul Transilvaniei, într-o zonă de influență germană (ALR I/215, 217, 218, 360; ALRR – Trans./ 246–252).

3.1.5. O mare răspândire pe teritoriul dacoromân o are termenul *plaivaz*, cu numeroasele lui variante. Este definit ca ʻ(popular și familiar) creionʼ, iar pentru etimologia lui se trimite la germ. *Bleiweiß*, magh. *plajbász* și scr. *plajvaz* (DLR s.v.). Preluând opinia lui Ciorănescu (cf. și DER 2007, s.v. *plaivas*), autorii hărții motivaționale din ALE I/9, p. 336 susțin că în română, termenul *plaivas*, cu multiplele lui variante, a fost preluat din sârbă. Credem însă că această etimologie este valabilă doar pentru zona de sud a teritoriului dacoromân și pentru zona Banatului, în jumătatea de nord, termenul a fost preluat din maghiară (unde, după ALE I/9, p. 336, a fost împrumutat dintr-o formă bavarezo-austriacă).

Forma de bază *plaivaz* este notată în ALR I/840, 960, în Oltenia și Muntenia. În NALR, această formă nu a fost consemnată.

3.1.5.1. Au mai fost notate formele *plaibas* (ALR I/230 – estul Transilvaniei), considerată ca învechită, și *plăibaz* (ALRR – Mar./229 – nordul Maramureșului).

Varianta *plaivas* apare în Muntenia, cu largă răspândire în Oltenia și în sud-vestul și sud-estul Transilvaniei (în ALR I, doar în sudul Olteniei și în punctele 156 și 158, din centrul Transilvaniei), și pe o arie mică din nord-vestul Banatului (NALR – Ban./62, 63, 64).

Tot în NALR – Ban./9, 26 (sudul Banatului), a fost notată varianta *plavais*.

Varianta *plăivaz* a fost notată în: vestul Olteniei (ALR I/842), nord-vestul Crișanei (NALR – Criș./176), în vestul Banatului (ALR I/35, 40; NALR – Ban./44),

în vestul Moldovei (NALR – Mold. Bucov./577) și în Muntenia (ALRR – Munt. Dobr./719).

Varianta *plăivas* este răspândită în Oltenia, Muntenia (cf. ALR I) și în sudul Transilvaniei (ALR I; ALRR – Trans./431, 447, 451, 459).

Forma *plăvais*, rezultată prin metateză, este întâlnită în Banat (ALR I/1, 18 și 26; NALR – Ban./7, 58, 72, 78).

3.1.5.2. În ALRR – Mar./231, a fost notată forma, considerată învechită, *clebaz*, creată, probabil, prin contaminare din termenii *creion* și *plebaz*.

Forma *plebas* este întâlnită în nord-estul Transilvaniei (ALR I/229) și în estul Crișanei (NALR – Criș./137).

Forma *pleivaz* apare în nord-estul Banatului (NALR – Ban./49, 62), în sud-vestul Olteniei (NALR – Olt./963) și în nord-vestul Transilvaniei (ALRR – Trans./296).

Varianta *pleivas* este întâlnită în nordul Banatului(ALR I/49, 85), în centrul și sud-estul Transilvaniei (ALR I/164, 170, 174; ALRR – Trans. – arie), în nord-vestul și nord-estul Olteniei (NALR – Olt./825, 904, 918) și în sudul Dobrogei (ALRR – Munt. Dobr./988). În ALR I/122, termenul apare cu determinant: *pleivas de hârtie*.

De asemenea, în NALR – Criș./64, este notată și forma *pleivais*.

Varianta *plevais* este întâlnită atât în ALR I, cât și în NALR – Ban., pe o arie compactă în nordul Banatului (ALR I/45, 56, 69, 75, 79), fiind notată și în două puncte din sudul-vestul Crișanei, aflate la interferența cu Banatul (NALR – Criș./104, 106).

Dacă forma *plevaz* este întâlnită doar în NALR – Ban./43 (vestul Banatului), forma *plevas* este răspândită pe o arie mare, atât în ALR I, cât și în NALR, în Crișana, Banat, Transilvania și, izolat, în nord-vestul Olteniei (ALR I/825) și sudul Dobrogei (ALR I/988). În Munții Apuseni este consemnată forma *plevaș*, considerată învechită (ALR I/90; ALRR – Trans./351).

În NALR – Criș./145, 146, 147, 148, 149 pe o arie mică din centrul teritoriului este consemnată și forma *plevaț*.

Au fost notate și variantele: *plevast* – în jumătatea de nord a Crișanei (ALR I/320; NALR – Criș./154, 179) și în nord-vestul Transilvaniei, la interferența cu Crișana (ALRR – Trans./306); *plevastru*: în nord-estul Crișanei (ALR I/285; NALR – Criș./168).

3.1.5.3. Tot în estul Crișanei (ALR I/93), a fost notată forma *pliavas*.

În ALRR – Trans./320 (estul Transilvaniei), a fost consemnată forma *plibaz*, iar varianta *plibas* se regăsește în aceeași zonă (ALR I/150; ALRR – Trans./354 – centrul Transilvaniei).

Forma *plivais* a fost notată în Banat (ALR I/24, 28 – sud-vestul Banatului; arie, în NALR – Ban., în toată jumătatea de vest a regiunii) și în sudul Crișanei, la interferența cu Banatul (NALR – Criș./103).

Forma *plivaz* apare în NALR – Ban./35, 37 (vestul Banatului), nefiind consemnată în ALR I, iar varianta *plivas* se regăsește în sud-vestul Banatului (ALR I/30; NALR – Ban./27), pe o arie compactă din centrul, sudul și vestul Transilvaniei (atât în ALR I, cât și în ALRR – Trans.), pe o mică arie din sud-vestul Crișanei (cf. NALR – Criș.), precum și în sud-estul Maramureșului la interferența cu Transilvania (ALRR – Mar./236).

În trei puncte din centrul și sudul Transilvaniei s-a notat forma *privas* (ALRR – Trans./334, 367, 426).

3.1.5.4. Au mai fost înregistrate și formele: *bloibaz* (NALR – Criș./186 – nord-estul Crișanei) și *cloibaz* (ALRR – Trans./323 – nord-vestul Transilvaniei).

Mai frecventă este varianta *ploibaz*, întâlnită, de obicei cu notarea [V], atât în ALR I, cât și în NALR, în jumătatea de nord a Transilvaniei, dar și în nordul Crișanei (unde, de exemplu, în NALR – Criș./172, apare cu determinant – *ploibaz de piatră*) și în nordul Maramureșului. În ALRR – Mar./221 este notată forma *proibaz*. Varianta *ploibas* este răspândită în ALR I în toată jumătatea de nord a Transilvaniei, în nordul Crișanei și în Maramureș, fapt confirmat și de atlasele regionale.

Termenul *ploibaț* a fost consemnat în vestul Crișanei (NALR – Criș./151) și în Munții Apuseni (ALR I/138), în ALR I/ 201, a fost notat termenul *plobaz*, iar în ALRR – Mar./221 a fost notată forma *proibaz*.

Se mai menționează și termenul *ploivas*, notat în sud-vestul Transilvaniei (ALR I/118; ALRR – Trans./400, 427, 448), în nordul Transilvaniei (ALR I/361; ALRR – Trans./259) și în nord-estul Crișanei (ALR I/280; NALR – Criș./169, 171, 204).

3.1.6. Atlasele mai consemnează și termenul *plumb*, întâlnit cu sensul ʻ(învechit și regional; și în sintagma *condei de plumb*) creion’ (DLR s.v.), provenit din lat. *plumbum*. După cum se consemnează atât în ALR I, cât și în NALR – Mold. Bucov., termenul este larg răspândit în Moldova și Bucovina. Apare pe arii mai mici în nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei, atât în ALR I, cât și în ALRR – Munt. Dobr., precum și în estul Transilvaniei (ALR I/159, 194). Termenul este întâlnit și în sintagma *plumb de hârtie*, pe o arie situată în estul Moldovei (în ALR I) și în ALRR – Mold. Bucov./471, 531.

În vestul Moldovei, în Dobrogea și pe o mică arie din nord-estul Munteniei (ALR I/532, 984; ALRR – Mold. Bucov./476, 496; ALRR – Munt. Dobr./871, 872), a fost notată varianta *plump*, iar în Bucovina (ALR I/388), varianta *plomb*.

3.1.7. Într-un punct situat în nord-vestul Transilvaniei (ALRR – Trans./244) a fost notat și termenul *plumbagină*, pentru care DLR trimite la termenul *plombagină*, preluat din fr. *plombagine* și pe care îl definește ca ʻ(ieșit din uz) grafit’. Ca și în cazul lui *plumb*, termenul denumește obiectul de scris prin materialul din care acesta este confecționat.

3.1.8. În nordul Transilvaniei (ALR I/270; ALRR – Trans./276, 295), se notează termenul *stil* în sintagma *stil de piatră*. Termenul este definit drept ʻcondei de metal, de os, de piatră, cu care se scria în antichitate pe tăblițele de ceară; p a n a l. condei de ardezie cu care se scria în trecut pe tăblițele de ardezie’ (DLR s.v. II.1.), considerându-se a fi preluat din fr. *style*. În NALR – Criș./184 a fost notată și varianta *știl*.

3.1.9. *Țeruză*. Termenul este definit ca ʻ(învechit; prin Transilv., Maram. și Ban.) creion’ (DLR s.v.), etimonul lui fiind magh. *ceruza*.

3.1.9.1. Forma *țeruză* apare în Crișana (ALR I/85 – sud-est; cu o mai largă răspândire în est și nord; cf. NALR – Criș.), Transilvania de sud-vest (ALR I/107, 116), est (ALR I/186, 230, 573), nord (ALR I/283; arie în toată jumătatea de nord. cf. ALRR – Trans.), în Maramureș (ALR I/341, 347; cu largă răspândire în ALRR – Mar.) și, izolat, în Banat (NALR – Ban./40, 45).

3.1.9.2. În estul Transilvaniei (ALR I/576; ALRR – Trans./380) a fost notată și varianta *țiruză* (cf. DLR s.v.), regăsită și în NALR – Criș./126 și ALRR – Mar./227.

3.1.9.3. Forma *ceruză* este definită drept ʻcarbonat de plumbʼ (Chivu *et alii* 1992, s.v. *ceruză*) și, conform acestei surse, este atestată pentru prima dată în limba română în anul 1749, ca împrumut din it. *cerussa*.

Este întâlnită pe întreg teritoriul Transilvaniei (de ex., ALR I/200, 249; ALRR – Trans./260, 261), dar și în Crișana (ALR I/302, 335; NALR – Criș./105, arie în nord-est) și într-un punct din vestul Banatului (NALR – Ban./49). În NALR termenul este, de obicei, considerat învechit.

3.1.10. După cum se știe, ancheta ALR I a urmărit și termenii din Basarabia, unde s-a constatat larga răspândire a termenului, *carandaș*, preluat din limba rusă, dar și cu unele forme fonetice adaptate limbii române, precum *cărăndaș*, *cărandaș* (termeni răspândiți pe arii mari) și *cărindaș*.

3.2. Termenii pentru noțiunea ʻ*condei*ʼ îi urmează îndeaproape pe cei pentru noțiunea ʻcreionʼ, putându-se observa faptul că, cel mai adesea, aceștia sunt identici. Urmărind h. 915 din ALR II S.N. și h. 747 din ALRM II S.N., precum și materialul (cartografiat sau necartografiat) din atlasele regionale, s-au evidențiat următorii termeni:

3.2.1. *Condei*. Termenul este larg răspândit în toată jumătatea de sud a teritoriului dacoromânesc, respectiv în Oltenia, Muntenia și Dobrogea, după cum se consemnează atât în ALR II, cât și în NALR. Pentru această noțiune, atlasele regionale îl mai notează și în Banat, Crișana,Transilvania (mai ales în jumătatea de nord, dar și în câteva puncte din sud-vest), în două puncte din Maramureș (ALRR – Mar./229, 235) și într-un punct din sud-estul Moldovei (NALR – Mold. Bucov./627). De asemenea, el apare și cu determinanți ce contribuie la diferențierea dintre termenii referitori la cele două noțiuni în discuție, în sintagme precum: *condei de cenușă* (ALRR – Munt. Dobr./ 814), *condei de piatră* (ALR II/ 705; ALRR – Munt. Dobr./ 808; ALRR – Trans./ 242; NALR – Criș./ 149; NALR – Olt./ 934). A fost notată și varianta *condeu* (NALR – Olt./905).

3.2.2. *Creion*. Pentru noțiunea ʻcondeiʼ, termenul a fost notat în sudul (ALR II/102, 130), nord-vestul (ALR II/284; ALRR – Trans./274) și estul Transilvaniei (ALRR – Trans./316), dar și pe o arie mică din sudul Moldovei (cf. NALR Mold. Bucov.). Este prezent și în sintagme precum: *creion de cenușă* (ALR II/836), *creion de piatră* (ALR II/836; ALRR – Trans./319; NALR – Criș./203; NALR – Mold. Bucov./645).

Sunt consemnate și diferite variante ale termenului, fie singure, fie în sintagme:

3.2.2.1. *crăion*: ALRR – Mar./ 233; *crăion de piatră*: NALR – Ban./ 2;

3.2.2.2. *creon*: ALR II/95, 833; ALRR – Mar./221; ALRR – Trans./259; NALR – Criș./177; NALR – Mold. Bucov. – o mică arie în sud-vest; *creon de cărbune* (NALR – Criș./201), *creon de piatră* (ALRR – Trans. – arie în nord-est; NALR – Criș. – arie în nord și nord-est; NALR – Mold. Bucov./648; NALR – Olt./972), *creon de tăbliță* (NALR – Criș./190);

3.2.2.3. *crion*: ALR II/219, 316, 346, 386; ALRR – Mar. – răspândire pe întreg teritoriul; ALRR – Trans. – arie în vest; NALR – Criș./102, 215, 220; NALR –

Mold. Bucov. – arie în vest; *crion de piatră*: ALRR – Mar./236; ALRR – Munt. Dobr./802; ALRR – Trans./253, 315; NALR – Criș./115; NALR – Mold. Bucov./ 613; *crion de placă*: NALR – Mold. Bucov./572; *crion de tăbliță*: ALRR – Mar./ 238).

3.2.3. *Grif*. Este un termen provenit din germ. *griffel* ‘creion’ (TDRG II, s.v. *condei*; cf. și *Dicț. german-român online*). Dicționarele românești nu-l menționează nici în forma de bază, nici cu variantele lui.

Termenul a fost notat în Banat (ALR II/27, 29, 36; NALR – Ban. – răspândire pe întreg teritoriul), în Crișana (ALR II/64 – sud-vestul Crișanei; în NALR – Criș. formează arie în toată jumătatea de sud), într-o mică arie din sud-vestul Transilvaniei (cf. ALRR – Trans.), dar și în două puncte din nord-vestul și sud-estul Moldovei (NALR – Mold. Bucov./480, 633). În NALR – Ban./43, apare și cu determinant: *grif de piatră*.

Atlasele notează și variante ale termenului: *grifăl* (ALR II/172; ALRR – Trans./372, 429; NALR – Ban./61; NALR – Mold. Bucov./463), *grifăr* (ALRR – Trans./396, 398, 427), *griflă* (ALR II/2, 25, 48; arie în NALR – Ban.; NALR – Criș./104), *griflu* (ALR II/50, 76; arii în Banat, în jumătatea de sud și nord-vestul Crișanei). În ALRR – Trans. sunt întâlnite și variantele *grifol* (374) și *grifor* (375, 420, 422, 428), forme specifice sudului și sud-vestului Transilvaniei.

3.2.4. Dintre variantele termenului *plaivaz* au fost notate următoarele (unele însoțite de determinanți): *plaivas* (ALRR – Trans./446), *pleivas* (*ibidem*/415, 416), *plevais* (NALR – Ban./85), *plevas* (ALRR – Mar./234; ALRR – Trans./285), *plevas de piatră* (*ibidem*/270, 371, 411; NALR – Criș. – o mică arie în vestul Crișanei), *plevas de tăbliță* (ALR II/316), *plevaș* (ALR II/310), *plevaț de piatră* (NALR – Criș./145, 147), *plevaz de piatră* (ALR II/105), *plibaz de piatră* (ALRR – Trans./320), *plivais de piatră* (NALR – Ban./11), *plivas de piatră* (ALRR – Trans./336, 388, 402), *plivas de tăbliță* (ALR II/130; ALRR – Trans./407), *ploibas* (ALR II – arie în nordul Crișanei; ALRR – Trans./289), *ploibas de piatră* (ALR II/268; ALRR – Trans./ 258), *ploibas de tăbliță* (NALR – Criș./209), *ploibaz* (ALR II/334, 353; ALRR – Mar./222; ALRR – Trans./298; NALR – Criș./185, 195), *ploibaz de piatră* (NALR – Criș./165), *ploibaz de tăbliță* (*ibidem*/189), *ploivas* (ALRR – Trans./449).

3.2.5. Termenul *plumb* este notat și pentru această noțiune, fiind răspândit pe întreg teritoriul Moldovei (ALR II/514; NALR – Mold. Bucov.), unde apare, pe o arie mare din NALR – Mold. Bucov., în sintagmele *plumb de piatră* (cf. și ALR II/551) și *plumb de placă* (cf. și ALR II – arie în estul Moldovei); este întâlnit și în sintagmele *plumb de tabelă* (NALR – Mold. Bucov./561) și *plumb de tăbliță* (NALR – Mold. Bucov./655). Termenul este prezent și în formă diminutivală, în sintagmele *plumbel de piatră* (ALR II/192) și *plumbușor de piatră* (ALR II/605).

3.2.6. În ALRR – Trans./249, apare și termenul *răsplai* cu determinantul *de piatră* (cf. *supra* 3.1.4.).

3.2.7. Termenul *stil* ‘condei’, consemnat și în TDRG II, s.v., este întâlnit pentru această noțiune în Transilvania (ALR II/182, 250, 365; în ALRR – Trans. – pe o arie mare). Este notat și în celelalte atlase regionale: ALRR – Mar./23; NALR – Ban./44, 73; NALR – Criș. (o arie mică în centru și una în nord-est); NALR – Mold. Bucov./ 462, 469, 477, 502 (puncte din Bucovina).

Au mai fost notate variantele: *știl* – în centrul Transilvaniei (ALR II/157, 172) și pe o arie mare din sudul Transilvaniei (cf. ALRR – Trans.), precum și în jumătatea de nord a Crișanei (NALR – Criș./139, 161, 184, 218) și în Banat (NALR – Ban./53, 77, 78, 80); *știr* (ALRR – Trans./425); *feștil* (NALR – Criș./140), această din urmă variantă putând fi creată prin etimologie populară.

3.2.8. Atlasele regionale notează și termenul *stilou*, preluat în română din fr. *stylo* și definit ca ʻustensilă pentru scris, asemănătoare unui toc, prevăzută cu un rezervor de cerneală (sau de pastă) care alimentează automat penița (sau vârful, la cel cu pastă); toc rezervor' (DLR s.v.). Nu credem că, regional, termenul este utilizat cu sensul consemnat în dicționar, ci cu sensul lui ʻstil', respectiv ʻcondei', deoarece, dacă în NALR – Mold. Bucov./485, termenul nu apare cu determinant, în NALR – Criș./159, el apare în sintagma *stilou de piatră*. În ALRR – Trans./404, este notată și varianta *stilău*. Pe de altă parte, ar putea fi posibilă și o confuzie din partea informatorului, dat fiind faptul că, în *Chest*. NALR, există și o chestiune (1672) referitoare la noțiunea ʻtoc (de scris)', adică la ʻacela (instrumentul – n.n.) cu care scrii cu cerneală'.

3.2.9. Termenul *țeruză* apare și el cu sensul ʻcondei, atât în ALR II/130, 235, 349, cât și în NALR, unde formează arie în nordul Maramureșului, în Transilvania, în sud-estul Banatului și în Crișana. Apare și cu determinant: *țeruză de ardeață* [arďáță] (ALRR – Mar./226), *țeruză de piatră* (ALRR – Trans./305, 317, 323; NALR – Criș./170).

În Transilvania (ALR II/272; ALRR – Trans./403), Crișana (cu arie în nordul teritoriului cf. NALR – Criș.), dar și în câteva puncte din Banat (NALR – Ban./10, 20, 30, 70), este întâlnită și varianta *ceruză*, care apare și cu forma *ceruz* (NALR – Ban./3) și în sintagmele *ceruză de piatră* (ALR II/279), *ceruză de tăbliță* (ALRR – Trans./262). Se remarcă și forma *piruză* [pĉirúză] (ALR II/228).

Au mai fost notate variantele: *țerăuz* (NALR – Ban./69), *țerăuză* (*ibidem*/4), *țeruj* (*ibidem*/31), *țerujă* (ALR II/362), *țeruz* (ALRR – Trans./356, 446), *țiruză* (ALRR – Mar./231; ALRR – Trans./392; NALR – Criș./126).

3.2.10. Atlasele regionale au consemnat, pentru noțiunea ʻcondei', și câțiva termeni care, asemenea lui *plumb* și *plumbagină*, discutate deja (vezi *supra*), denumesc instrumentul de scris prin materialul din care acesta e confecționat:

ardezie (NALR – Mold. Bucov./494), termen neologic preluat din fr. *ardoise* (< lat. *ardesia*) și definit ca ʻșist argilos, albastru-cenușiu, care se poate lesne despărți în foi, în plăci subțiri (din care se fac tăblițe sau plăci de scris și de acoperit casele, condeie pentru scris pe plăci etc.)' (DA s.v; cf. și DELR s.v.);

cărbune (NALR – Criș./210; NALR – Mold. Bucov./573), termen a cărui semnificație este aceea de ʻcreion negru obținut dintr-un lemn de esență foarte moale, carbonizat, folosit la desen, crochiuri, schițe etc.' și cu etimologie latină (< lat. *carbo, -onis*, cf. DEX s.v.);

cretă (ALRR – Munt. Dobr./831), termen definit drept ʻcarbonat de calciu alb și fărâmicios formând straturi geologice importante, mai ales de origine organică; bucată din această materie (amestecată uneori cu substanțe colorante) în formă de bețișor sau de creion, cu care se scrie sau se însemnează pe tablă (sau pe o placă, o stofă etc.' (DA s.v.); după același dicționar, termenul este provenit din lat. *creta*, iar

formele moldovenești, din pol. sau rut. *krejda, krijda*; cf. *creion*; forma *cridă* (NALR – Mold. Bucov./569) este varianta lui *cretă* (cf. DA s.v.);

cui (NALR – Mold. Bucov./465) ʻpiesă mică, cilindrică sau în patru muchii, de metal sau de lemn, turtită la un capăt și ascuțită la celălalt, cu care se fixează între ele diferite piese, care se bate în zid sau în lemn pentru a servi ca suport etc.ʼ (DEX s.v.), termen provenit din lat. *cuneus*.

știft (ALRR – Trans./378), termen provenit din germ. *Stift* (punctul în care a fost notat este situat într-o zonă de influență germană) și definit ca ʻ(tehn.) tijă metalică, cilindrică sau conică, plină sau tubulară, care servește la îmbinarea a două piese metaliceʼ (DLR s.v. 2), denumind deci ʻcuiulʼ cu care se scria pe tăbliță.

4. În concluzie, urmărind distribuția termenilor pentru noțiunile ʻcreionʼ și ʻcondeiʼ în dacoromână, se poate constata că termenii pentru cele două noțiuni se întrepătrund, de cele mai multe ori fiind utilizați aceiași termeni pentru ambele noțiuni.

Termenii întâlniți în ALR se regăsesc și în atlasele lingvistice regionale, ei formând aproximativ aceleași arii. Explicația acestui fenomen este în primul rând faptul că distanța temporală între cele două anchete nu a fost atât de mare, iar termenii consemnați doar în NALR completează imaginea asupra terminologiei instrumentelor de scris.

Se poate observa totodată că terminologia pentru denumirea instrumentelor de scris în limba română este variată, ea fiind determinată atât de realitatea extralingvistică existentă în regiunea anchetată, cât și de contactele și de influențele sociolingvistice manifestate în zona respectivă.

Bibliografie

ALE I/9 = *Atlas Linguarum Europae* (ALE), vol. I, 9ème fascicule, București, Editura Universității din București, 2015: *Commentaires*, p. 323–376 și *Cartes linguistiques européennes*, p. 182–200.

ALR I = Material inedit adunat de Sever Pop pentru *Atlasul lingvistic român*.

ALR II S.N., IV = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, vol. IV, de Emil Petrovici, redactor principal: Ioan Pătruț, [București], Editura Academiei Române, 1965.

ALRM II S.N. = *Micul Atlas lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, vol. II, sub direcția lui Emil Petrovici, redactor principal: Ioan Pătruț, București, Editura Academiei Române, 1967.

ALRR – Mar., III = *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Maramureș*, vol. III, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, [București], 1973.

ALRR – Munt. Dobr., IV = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. IV, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 2004.

ALRR – Trans., V = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. V, de Viorel Bidian, Dumitru Loșonți și Rozalia Colciar, Grigore Rusu, Veronica Ana Vlasin, București, Editura Academiei Române (în curs de publicare).

Chest. ALR I 1989 = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat [...] de Sever Pop și editat [...] de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară.

Chest. ALR II 1988 = *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat [...] de Emil Petrovici și editat [...] de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară.

Chest. NALR 1963 = *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, întocmit, sub conducerea lui Emil Petrovici și B. Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Petre Neiescu, Grigore Rusu și Ionel Stan, în FD, V, p. 157–271.

Chivu et alii 1992 = Chivu, G., E. Buză, A. Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, Editura Științifică.

DA = *Dicționarul limbii române* [publicat de Academia Română, sub redacția lui Sextil Pușcariu], București, 1913–1949.

Dębowiak și Waniakowa 2015 = Dębowiak, P., J. Waniakowa, „Crayon. Carte de motivations", în *Atlas Linguarum Europae*, vol. I, fasc. 9 (ALE I/9), Carte I. 100, QI 497: *Commentaires*, p. 323–376 și *Cartes linguistiques européennes*, Carte I. 100, p. 182–200, București, Editura Universității din București.

DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, *A–B*, București, Editura Academiei Române, 2012; vol. II/2, *C*, București, Editura Academiei Române, 2018.

DER 2007 = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura SAECULUM I. O., 2007.

DEX 1996 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic,1996.

Dicț. german-român online = *Dicționar german-român online* https://www.dictionargerman.ro/

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă [publicat de Academia Română], București, 1965-2010.

NALR – Ban., III = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. III, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, [București], Editura Academiei Române, 1998.

NALR – Criș. = Material inedit adunat pentru *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*.

NALR – Mold. Bucov., V = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. V, material cules de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și redactat de Stelian Dumistrăcel, Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Iași, Editura Academiei Române, 2022.

NALR – Olt., II = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. II, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, [București], Editura Academiei Române, 1970.

TDRG[1,3] = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, [Band I–III], Bukarest, Staatsdruckerei, 1903–1924; 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Bukarest, Band I *A–C*, Band II *D–O*, Band III *P–Z*, Cluj-Napoca, Clusium, 2000–2005.

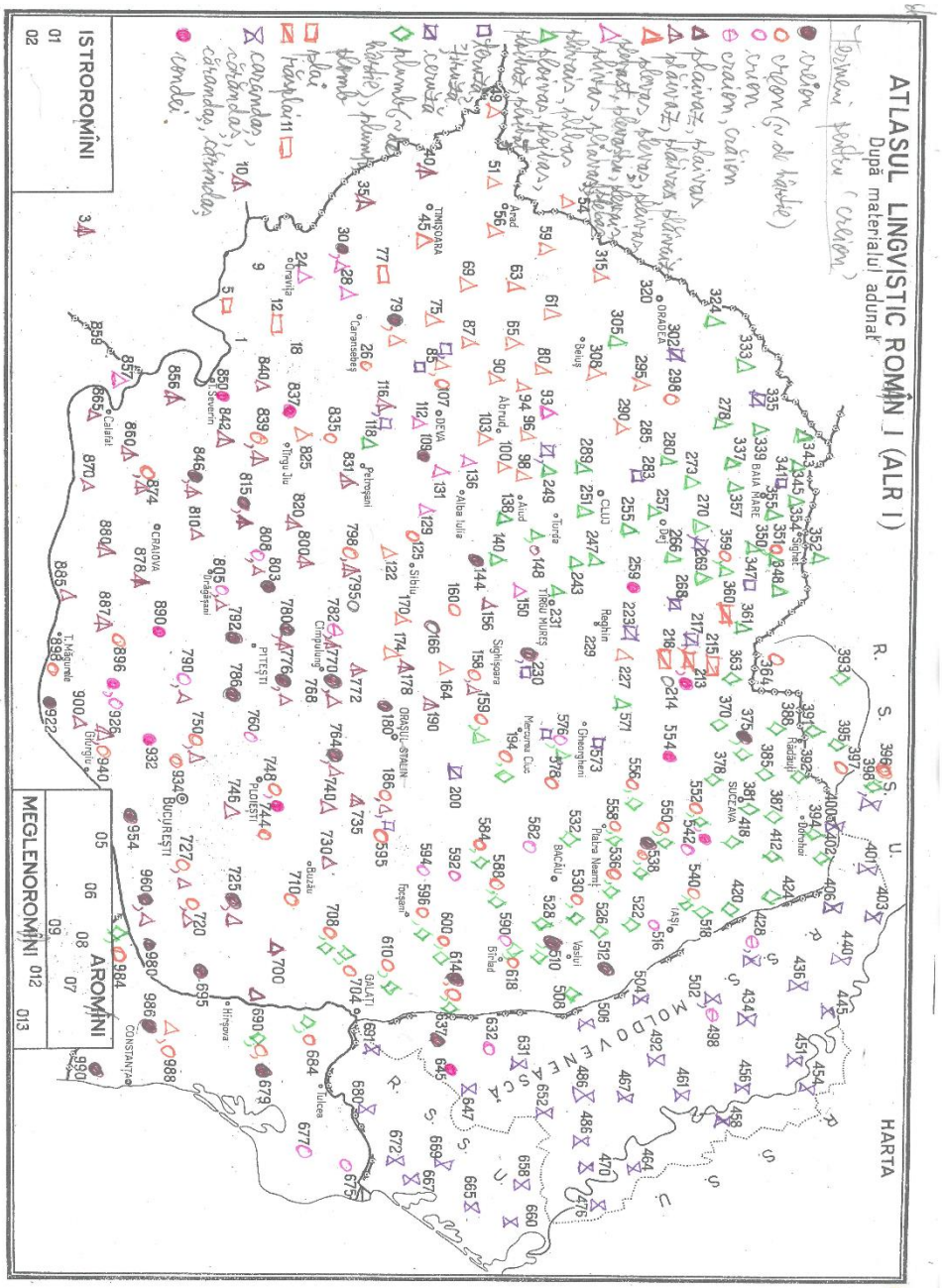

FIGURA 1 Termeni pentru 'creion' în ALR I

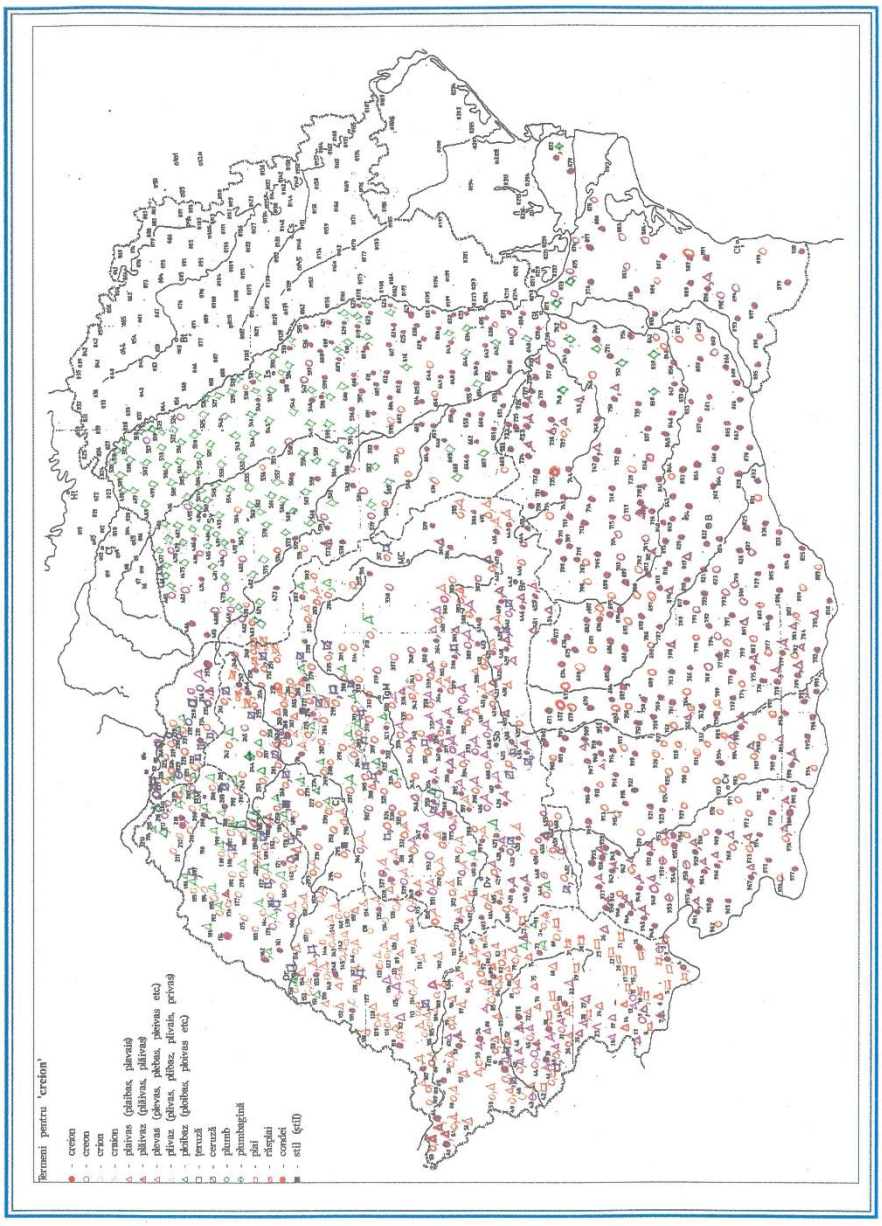

FIGURA 2 Termeni pentru 'creion' în NALR

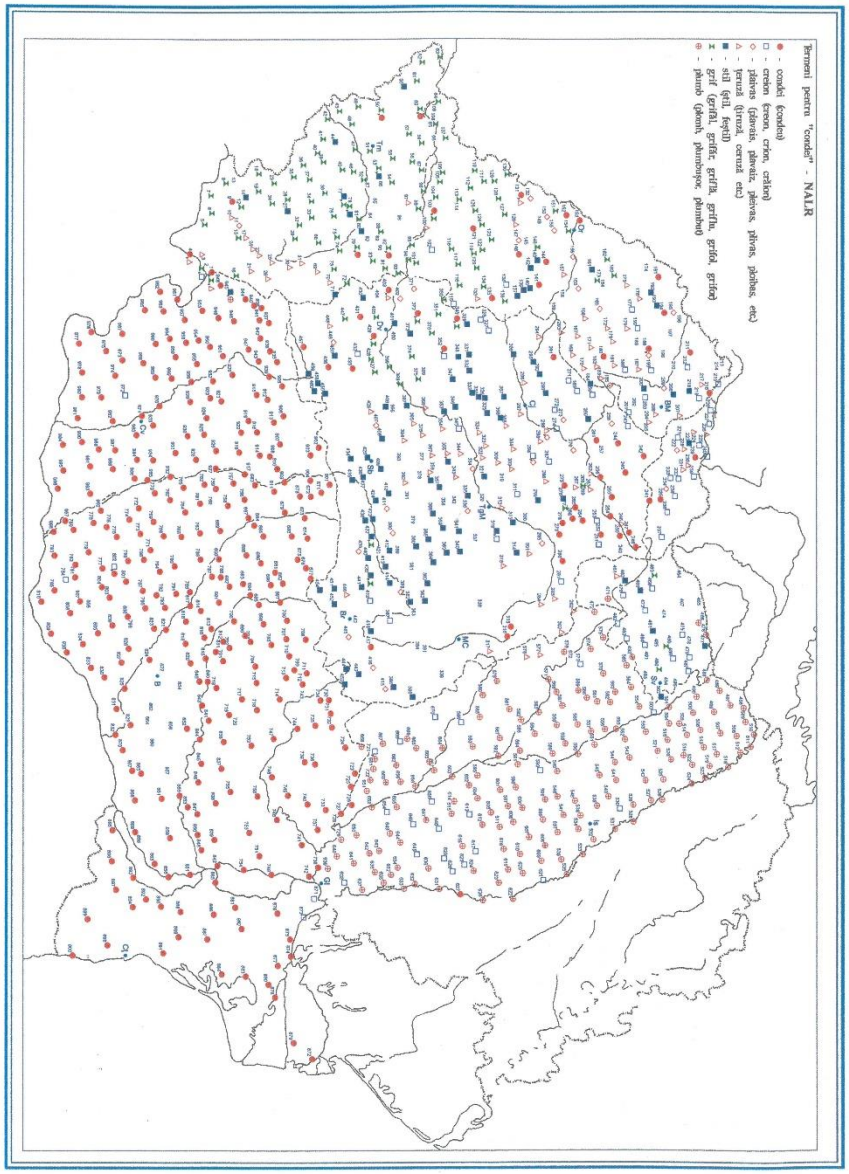

FIGURA 3 Termeni pentru 'condei' în NALR

Cătălin D. Constantin
Faculty of Letters, University of Bucharest, Romania

Real geographies and symbolic geographies
The square of Aromanian settlements on Pindus Mountain

Abstract
The Aromanians residing in the Mount Pindus settlements, in Northern Greece, use words such as plateia, platia, misuhori, or mesohori to refer to the square of their settlement. These terms have their roots in Greek and are phonetic variations of their etymon. The Greek word for square is πλατεία; Aromanian dialect used the Greek word χωριός, transformed in hoara, to name the village, which the Aromanians transformed according to their own grammatical rules, resulting in the term misohori, which means 'the middle of the village'. Geographically, however, the square in these settlements is not located in the middle. The discontinuity between the symbolic and real geography conceals interesting anthropological explanations related to the Aromanian way of life and community organization.
My article is derived from the anthropological field research I conducted over the past decade, and that is why it is conceived as a field journal. The initial documentation was carried out for my second doctoral thesis in architecture, a cultural and anthropological analysis of public squares throughout Europe. The research materialized into a chapter of my book, Squares from Europe and their Histories (Constantin 2017), from which this article picks up fragments.
Keywords: symbolic geography, anthropological, field research, Aromanians, spatial anthropology

Résumé
Les Aroumains habitant dans les établissements du mont Pindus, dans le nord de la Grèce, utilisent des termes tels que plateia, platia, misuhori, misohori ou mesohori pour désigner la place publique de leur établissement. Ces termes ont leurs racines en grec et sont des variations phonétiques de leur étymon. Le mot grec pour place est πλατεία; le dialecte aroumain utilise le mot grec χωριό, devenu hoara, pour nommer le village, que les Aroumains ont transformé selon leurs propres règles grammaticales, aboutissant au terme misohori, qui signifie 'le milieu du village'. Géographiquement, cependant, la place publique dans ces villages n'est pas située au milieu. La discontinuité entre la géographie symbolique et réelle dissimule des explications anthropologiques intéressantes liées au mode de vie aroumain et à l'organisation communautaire.
Mon article résulte de la recherche anthropologique sur le terrain que j'ai menée au cours de la dernière décennie, c'est pourquoi il est conçu comme un journal de terrain. La documentation initiale a été réalisée pour ma deuxième thèse de doctorat en architecture, une analyse culturelle et anthropologique des places publiques à travers l'Europe. La recherche s'est concrétisée dans un chapitre de mon livre, Villes en résumé: Places d'Europe et leurs histoires (Constantin 2017), dont cet article reprend des fragments.

Mots-clés: géographie symbolique, anthropologique, recherche de terrain, Aroumains, anthropologie spatiale

1. My first Encounter with the Square

The square seemed vast to me, far too large for a settlement clinging to a barren peak, snow-covered mountain. And unexpectedly beautiful. I entered it with the feeling that I was stepping into the set of Traviata, but somehow also with the sense that I was entering the oldest square in the world. It was already night, not later than eight in the evening. Darkness had fallen abruptly some time ago, as it often does in February, especially in southern countries. The cold air cut my face, and it strangely froze the light coming from the few lanterns that illuminated only the centre of the square, leaving the buildings on the edges, all massive, mostly two-story, entirely made of stone, without any lit windows, in partial shadow. The square sloped, reminding me of some medieval Italian squares, but here the slope was clearly steeper, and the spatial organization was entirely different. At the bottom of the square was a tall, not very wide building, giving it a slender appearance, with a balcony that could be glimpsed through the darkness. On the opposite side, the terrain had been terraced at some point in the history of the square, with very narrow and tall stone steps, about 30 meters long. An amphitheatre, steep and facing the square. At its end, high up, suddenly high up, the lantern light fell on a century-old tree with a considerable thickness. The trunk was disproportionately large compared to the crown that had been carefully adjusted once, not too long ago, maybe in the fall or spring of last year, and this detail strongly emphasized the theatrical decor feeling. Now, in the midst of winter, the tree was leafless, revealing behind it the columns of a quite large two-story building, not equal in height to the tree. The difference in altitude between the two sides of the square was so great that the spot where the trunk of the old tree started from the ground was, in height, at the line that separated the two-story building with a balcony across. This created the strangest effect in the square. The tree didn't seem to have grown there but artificially perched at the end of the amphitheatre steps. And all this arrangement generated a feeling of unnatural and, in fact, illusory height. Because when I took a few steps through the square, I found that the square was not as steep, not as large, and not as difficult to climb as it seemed. Probably, on the other two sides of the square, there were cafes, their signs visible in the dark. All long closed. How long ago? No sign of movement in the square, no sign of movement in the entire settlement, although the snow that had fallen a few days ago had been cleared, so the square was clean and visible. To enter the square, we had to leave the car at the entrance to the settlement and walk, intuitively, about 400 meters, on a very narrow street winding through stone houses, all tall, two or three levels, all unlit. Nowhere a trace of a person, not even a sound of a domestic animal. Just the February cold and the bizarre impression of a deserted but not abandoned settlement, lit and taken care of as it should be by unseen beings. A stone settlement from another historical time, frozen in the cold air and governed by the peaks of the mountains that were visible in the darkness. Beyond the square, in the light of the lanterns, other streets and other massive and austere stone houses sloped successively, with dark windows and devoid of any sign of human movement. We lingered in the square for a good ten minutes before taking the next steps. When

we started, partially hidden by the building with columns next to the old tree, I immediately spotted the first lit window and the first building that showed signs of being inhabited. A cafe. Inside, 4 people, more than half of the local population during winter.

2. On Mount Tzumerka

I was at an altitude of 1200 meters, on Mount Tzumerka, one of the most isolated and wild mountains in northern Greece, in a settlement marked on the map as Kalarites [1]. To reach there, I had travelled quite a long way. First by plane from Bucharest to Thessaloniki, where I met an American friend with Transylvanian roots, passionate, like me, about anthropology.

The journey together allowed for a very interesting dual perspective on what we observed during field research. Anthropological theory often focuses on how individuals from different cultures observe and perceive different things when looking at the same reality. From Thessaloniki, with a rented off-road vehicle, we reached Kastraki in less than three hours, the village below the famous Meteora, where we spent the night. And from there, the next day, departing from the well-known tourist routes, we ventured through a difficult and snow-covered road that, suddenly, revealed a different landscape than the one depicted in classic vacations and Greek postcards. Mountains densely covered with forests, with hidden and wild valleys. I was in Pindus, the ancient land of nomadic Aromanian shepherds. And I wanted to photograph the squares of Aromanian villages because all the villages in Pindus have a square. And if I provide these details of a research journey, which apparently have no connection to the squares and the way they are named, it is to outline a portrait of an unsuspected isolation and archaism. Because only a specific way of life of a community, its archaism and isolation, explains the preservation to this day of a special kind of square that speaks of a mental pattern of extraordinary antiquity. This is an article with little bibliography, based mainly on field research conducted in the villages of Pindus, and the absence of bibliography is justified. First of all, anthropology, starting with Malinowski, whose theoretical principles remain important for the field, has privileged and theorized direct and participant observation over bibliography study, which it often found distorting regarding the life of human communities.

The journey to the Pindus Mountains is the story of direct observation. And the bibliography of such research can only be limited. If, in the case of a large and old square in a well-known city, such as Venice, documents are numerous, overwhelmingly numerous, here they are missing. Their place is taken by legends, rituals, and popular beliefs, shaped and blurred by the passage of time, by small life stories, revealing about the way of life of the community. In the absence of clear and written documents, anthropologists and ethnologists resort to storytelling. By telling fragments of a community's life, analysing rituals and legends, the remnants of a different way of existence, from all the fragments that have reached us, anthropologists understand or try to understand that community, reconstruct mental and cultural patterns, society faces, differently from how sciences that prefer numbers and exact years do. In old and hermetic worlds, anthropology sometimes discovers – certainly, not too often – the anticipation of behaviours with astonishing modernity. Just as, in contemporary, urban, and crowded worlds, dominated by

technology, anthropologists often discover, quite frequently this time, veiled in everyday gestures, fragments of ancient rituals or archaic thinking. That's why I will occasionally quote, breaking the thread of the article and apparently unrelated to the squares, fragments of legends or scenes from everyday life, I will give historical and geographical details. They compose the frame of a world and restore fragments of the way of life of a community. What role the square played in this world can only be understood by gathering, from story fragments, its portrait.

Aromanians have not written their history. They left behind a mute world, says Irina Nicolau. Bilingual, always living between the borders of another state, they were only interested in their past late. "Almost here, in the Balkan Peninsula, a millennium of culture has been lost," writes Irina Nicolau. "The looser himself was to blame when he neglected to give the declarative act its rightful place in the spectrum of his manifestations. Whoever omits to speak about himself remains in history through what others deem appropriate to record. When psychoanalysis will prove that cultures, not just people, are marked by complexes, the diagnosis I propose now will move from the realm of simple metaphor. Therefore, Aromanian culture suffers from the complex of Atlantis! This complex is typical of cultures that, responding to unknown pulsations to us, are present in written history through absence. From the window I look at, Romanianity appears to me like an egg with two yolks between which the Danube flows. And Aromanians seem to me a paradoxical ethnicity, which shone intensely in the night of the Middle Ages and which, for two centuries, has been extinguishing slowly as it enters the cone of light of the Present." (Nicolau 2000: 34).

In the 1925 dictionary, Lazăr Șăineanu notes: "Kalarites - n. Macedo-Romanian commune in Pindus, in an admirable position, today with 1500 inhabitants (over 7000 at the beginning of the 19th century)" (Șăineanu 1925). In Aromanian, the settlement is called Călarli, without preserving any legend explaining the origin of the name. The word could mean 'riding on a horse'. Aromanians were breeders of horses from the mists of great history, and until today access to the locality cannot be done by car. The streets are very narrow and, for strategic reasons, they were paved centuries ago in a way that does not allow any wheeled vehicle to access, so everything is still transported on the backs of horses or mules. I was soon to meet in the village, at the cafe behind the square, two brothers, Gaki and Cota, the square musicians on holidays. They have horses and mules, and one of their occupations is to transport the goods and luggage of the other inhabitants. The geographic position, just as Săineanu says, is truly admirable. Kalarites is hanging on an almost bare plateau, above a deep gorge, with vertical walls of 500 meters, the valley through which the Kalariticos river flows, and which, in contrast to the bareness of the ridge on which the village is located, is overrun by rich vegetation, with many rare plant species. Two peaks dominate from behind the settlement, Mount Peristeri (2285 m) and Peak Tzumerka (Giumerca in Aromanian, 2429 m). In front, Mount Baru (2285 m) is outlined. All are covered with snow for more than half a year; the light of sunset and sunrise projects reddish colours on them, which are reflected in the white-grey stone of the houses. Beyond the steep gorge through which the Kalariticos river flows, there is a twin settlement, just as important in history, just as spectacular in architecture. Syrrako [2] is the Greek name, Seracu in Aromanian dialect, referring not to the material state of the former inhabitants, who, by the way, were quite wealthy,

but to the bareness of the plateau. A spectacular optical illusion makes you believe that the road to Syrrako is short and takes at most a quarter of an hour on the path that starts from Kalarites. But there aren't many options, the gorge cuts the road that seems straight, you have to go down it and then go up it, which means hours, even for a traveller accustomed to the mountain. An ancient paved path, which often turns into a staircase with steps, connects the two villages, a sign that the people here have always struggled with nature and have not let themselves be prey to the roads made available by it. Otherwise, by car, you have to detour about 20 kilometers, an opportunity to see the villages from a distance, suspended spectacularly on this precipice. It is a special place, near the church of Saint George, built on a ridge by the inhabitants of Călarli, from where you can see them both and from where I took the accompanying photograph. Seracu is more compact and slightly higher, Călarli more scattered and somewhat lower. In both, the square is easily locatable due to tall trees. From here, nothing else is needed to understand the strategic role of this extreme isolation throughout history.

The exact beginning of the history of the place is not known precisely. The presence of Aromanians in the area is documented by Byzantine documents as early as the 10th century. Even the name of the mountain, Tzumerka, is due to the Aromanian dialect; *țuma* or *țuca* means 'peak'. Historians place the beginning of the permanent settlement in Kalarites in the 12th-13th centuries, suggesting that before that, the place was only a summer stop for transhumant Aromanians, not a fixed settlement. However, the Aromanians never stopped moving their sheep between several places.

In 1430, the region came under Ottoman rule. Starting from 1478, the village received significant administrative and financial privileges because, together with 42 other Aromanian villages in the area, it formed the Malakasio Confederation (Aromanian: Malacași), with its capital in Syrrako. Due to its strategic importance as a pass in the Pindus Mountains, it was placed under the direct protection of the Sultan's mother, Valide Sultana.

Somewhere around 1750, Kalarites became an important craft centre, renowned for the processing of silver and gold, and the period until 1821 was a time of great development. The settlement had long been in commercial relations with Venice. Aromanian shepherds sold their products, such as wool fabrics, cheese, and honey, which they transported to the ports on the Ionian Sea, not far away. From there, they reached the island of Corfu, a Venetian possession. Legend has it that Venice, going through a monetary crisis, paid the shepherds with gold nuggets. But at the mountain's peak, you can't do much with gold nuggets, so the shepherds started processing them to be able to sell them. How much legend and how much truth? It's hard to say, but documents mention the names of numerous local craftsmen and talk about very active trade with major cities in Europe. In his book about Aromanians, Anastase Hâciu notes in 1936: "They excelled in the art of silver and goldsmithing. Their products were sold throughout Turkey, Greece, Albania, Bari, Naples, Venice, Trieste, etc. Nowhere were silversmiths and jewellers, as well as clockmakers, like in Janina, where the exclusive monopoly belongs to artisans from Călaru and Seracu, with the distinction that they only work on order and not in series." (Hâciu 1936: 59).

Gold and silver were imported as raw metals from Italy and processed in the mountain village workshops, but also in Ioannina, where many craftsmen opened shops. Families of famous jewellers in Greece, present today for generations in Athens or the Ionian Islands, trace their origins to Kalarites. Perhaps the most interesting case is that of Vulgari, who fled from Kalarites to Paramithia in 1821, then went to Rome, where he founded the famous Bulgari house. The ruins of the Vulgari family home are still preserved today, not far from the square. The founder of the Nessi house in Rome also traces his origin to Kalarites.

Today, there are no longer goldsmiths and silversmiths in Kalarites for a long time, but during one of my travels there, I was able to speak and record a few interviews with Rinoula Mousafiri, the daughter of the last jeweller who lived in the village.

1821 is the year of catastrophe for both villages. From Ioannina, Epirus is ruled by the cruel Ali Pasha, who in 1803 revokes the old commercial privileges of the Aromanian settlements, so they join the independence movement against the Ottomans, paralleling the movement in Greece. In 1821, Călarli and Seracu are the only villages in Epirus where, in parallel with the movement in Greece, a rebellion against the Ottomans takes place. 750 families, 3500 people participate. The Pasha's response is significant: the burning and destruction of the two localities. The notes of William Martin Leake and François Pouqueville, diplomats and Western travelers in these regions in 1815 and 1818, respectively, speak about the level of development of the two settlements before their destruction. In the heart of the mountains, the two travellers discover with amazement solid and beautiful buildings and "a commercial frenzy comparable to that of any major Western city" (Leake 1835). They find that some residents spoke multiple foreign languages and knew the prices of squares in Europe. The circulation of international newspapers is attested. Moreover, they are surprised to see that there are quite large libraries with books in Greek, French, and Italian, which means, they conclude, that commercial development is accompanied by intellectual development. Leake shows that Syrrako and Kalarites have their doctors, evidence of the population's education at a time when few communities had their doctors. Pouqueville notes that the wealthiest residents trade in Italy, Spain, Russia, or Austria, where they spend most of their lives and get rich. They return to the village driven by the nostalgia of childhood and to "civilize" it, but rarely to settle permanently, only in a few rushed trips, two or three times by the end of their lives. The middle class does the same, only moving to nearby cities and returning every summer. The French consul is impressed beyond measure by the cleanliness of the settlement, the spirit of order, and the independence manifested even by the poorest residents (Pouqueville 1820). It is striking that, before the late 1970s when a road was cut to the entrance of the settlement and is still challenging today, Kalarites remains difficult to access. Rinoula Mousafiri recalls the childhood years spent in Călarli when she walked or rode mules to the mountain plateau in front, descending and then climbing the narrow paths of the canyon to reach an unpaved road to Ioannina, the capital of the region.

Paradoxically, despite development and the existence of profitable trades, shepherding never ceases to be the main occupation of the residents of the two neighbouring settlements. This also means prosperity. At some point, Seracu had flocks of 75,000 sheep, and transhumant life meant a perpetual and difficult

pendulum between the meadows at altitudes of over 2000 meters in the Pindus and the plains of Thessaly or the Gulf of Arta. That is, hundreds of kilometres travelled at a slow pace, with much of the family's wealth loaded on horses and transported back and forth. The ascent to the mountain takes place at the end of May, the beginning of June, and the descent in October, depending on the weather.

This rhythm involves splitting the family in two, as wives remain alone for long periods and have responsibilities that women do not have anywhere else in the Balkans: they manage the household and make decisions. The journey also meant commercial activity; shepherds sold cheese and woollen products, buying various goods in return, which ended up in the mountain villages. It was a magical world of beliefs and, from an outside perspective, superstitions.

After 1870, a wave of returns takes place. The reason for returning is the extensive and rich meadows, not found elsewhere. The returnees slowly rebuild the houses, and what I saw in my journey to Seracu and Kalarites is mainly the result of 19th-century reconstructions. The people of Kalarites would continue, throughout the 19th and 20th centuries, until today, the constant movement between the heights of Epirus and the green plains of Thessaly. But this is a story that slowly fades away. Upon my arrival in Kalarites, Napoleon Zagli, a miraculously found host in an otherwise deserted village, spoke about his uncle who was well over 90, old Iorgula, a legendary figure who had accompanied the sheep herds on foot between Kalarites and the winter settlement at Farkadona, near Larissa, until recently. It was February, and being in Farkadona, I didn't meet him, but I would encounter him in May the following year. A character, just look at the photograph! For a few years, he had not left and had not come on foot anymore, although the last part of the journey, after entering the mountain, he still did it, for pleasure, at his son's request and to respect what he had always known. European laws no longer allow the crossing of highways with sheep herds, and since the construction of the Egnatia Odos highway was completed in 2008, the authorities have provided European subsidies for the transport of herds by trucks. Two years later, we learn that the old man has passed away. Petru Mokas, the son, a shepherd and a beloved clarinet player in Kalarites, along with his brother and son, who bears, according to custom, the grandfather's name, Iorghi, continues the pendulum with the sheep herds between the mountain and the plain of Thessaly.

In 1881, Kalarites, together with the province of Arta to which it belonged, becomes part of independent Greece. On the other side of the abyss, Syrrako remains in the Ottoman Empire until 1913. The border runs through the valley that once united them.

We discovered Syrrako or Seracu with astonishment. It was completely empty. We didn't meet anyone; the village indeed looked deserted, but deserted as if everyone was at church for a longer service, perhaps a winter one, and the houses awaited their owners. In the square, a few tables had not been cleared, a few crates of Coca-Cola and beer were stacked near the wall of a café. Signs of contemporary life. Utensils in the courtyard, leaves swept into piles and not yet scattered by the wind, cleanliness in the yards, water left to flow in small gardens through hoses, probably to prevent freezing in the cold, a few winter-picked vegetables in small courtyards, flower pots. Signs that life goes on. All unguarded. Otherwise, only

buildings, constructed on extremely rugged terrain, following its contours out of necessity, seeming to continue the reddish rock line of Mount Peristeri at sunset. All old, one above the other, all made of grey stone, with roofs of stone slabs, and stone stairs. The stone is not local, Tănase, the roof master from Călarli, told us on our first visit. It was carried at the beginning, on donkeys and horses, from Pramanta and Melissourgoi [3], a few dozen kilometres away, on steep paths that climb and descend several valleys. It is still brought from there today, a part of the journey by car, then, from the village entrance, still on horses. A year later, at the end of May, we would film Tănase working on the roof of a house in Seracu. A house inhabited only half of the summer. Each carefully finished detail, probably once serving a magical protective purpose – the door handle shaped like a sun rosette – tames so much stone. And because everything is made of stone, from the mountain to the houses, the impression is one of petrification in history. This village, frozen by its February cold, speaks of an old world, not of today's world.

No matter how narrow the streets are, very few places do not reveal the tops of the trees in the square. There are two, and their thickness is impressive. Syrrako, it is said, is younger than Kalarites, only attested from the 15th century, but the locals are sure it was inhabited much earlier. Their main argument is the age of the trees in the square. I would note in passing that Aromanian has inherited a Latin word, *arbure*, to name the 'tree', which north of the Danube has been lost but is later borrowed as a neologism from French. The central square resembles that of Kalarites but carves its own identity beautifully, from the line of buildings and the mountains. Its position gives it an unmatched monumentality. It is called Gura, spelled Goura in Greek, meaning 'mouth' in Aromanian, and it took its Latin name from the fountain nearby, a technical and architectural wonder dating from the 16th century, with arches on three sides supporting a roof with a dome, sheltering three water mouths. It seems to have played the role of the village's core in the past, not just spatially but symbolically.

The square is located at the bottom of the settlement, near its southern edge, and the houses, arranged in concentric semicircles to the north, above it, form an amphitheatre. The amphitheatre effect becomes evident only when you look at the settlement from above, towards the valley. Or in an aerial photograph. In both cases, a concentric succession of roofs is visible, unexpectedly regular for such rugged and steep terrain. At the end, St. Nicholas Church, then the square. This immediately contradicts the first impression you get from any path you take from the edge of the village towards the square. Because you don't reach the square, on foot, immediately – it is suspended above the abyss, the roads come towards it from the opposite edges. Then, all the little streets meander, and you would think that the layout of the settlement is the natural oriental chaos of any Balkan square developed in Ottoman times. Built in the 15th century, St. Nicholas Churchquite large, marks the north side of the square. It is the main church of the community. In fact, the square consists of two levels – the church has its own square, named after it, but it is smaller. Placed one after the other, the two are arranged at different heights, being connected by a sloping road – not perpendicular, but parallel to them. This continuity between the two distinct spaces creates a very harmonious line of unity. In fact, it is one square, and this I will observe in the summers of the following years when the space fills with people. On the opposite side of the square, to the north, the view is no longer

stopped by any building; the horizon is distant and wide, the square has an open view towards the valleys in front. The mountain peaks in the distance and the road to the village are visible, unobstructed; otherwise, the only access road to this vulture's nest. It's not a worn-out metaphor; vultures do fly above, although their nest is probably in the canyon. In the local dialect, the names of the valleys that delimit the settlement are *Valea mare* and *Gruna mare*. Everything seems elaborate. An ancient theatre scene carved in reddish stone and built from grey stone, venerating the nature in front. The impression is not wrong, although, probably, among chance, the relief configuration, and the historical need for protection, entirely different were the reasons for this architecture. The square represented and represents the place where the life of the community unfolds. Life, as a daily spectacle, but also ritual life, of holidays and important moments. Here, the leaders of the village gathered, in the shade of the trees, to make important decisions. It is known that there was a precise hierarchy, and this hierarchy was visually indicated through the clothes worn. Even though everyone knew their position precisely, as in any traditional society, excessive marking of social roles was sought. All the village celebrations took place in the square. Even weddings.

Over the winter, the villages in the Pindus are inhabited by only two, three, at most ten people, and in the summer, the residents return from their homes in the cities to their villages of origin, and the population rises to several hundred or even thousands of inhabitants during major holidays. It is a reflex of the old transhumant life, even though today the children of former shepherds are prosperous businessmen in Thessaloniki, Ioannina, or Trikala. Theodor Capidan spoke about this in his 1942 book: “The life of the Macedoroman shepherds takes place between the mountains and the plains. In summer, from April to October, they spend it at high mountain altitudes, in winter, from October to the early days of spring, in the plains. They are so accustomed to these periodic movements that today there are Romanian communities whose inhabitants, although not involved in shepherding, still do not stay to spend the winter in their mountain settlements. In the fall, they go to the plains, like nomadic shepherds, leaving in their villages only two or three families to guard the village” (Capidan 1942: 42). I deliberately chose February as the moment of research and the first trip to the Pindus Mountains, knowing this. There is a profile of people who stay while others leave. I wanted to meet them. And the squares, in winter, are empty and can be more easily photographed. Over the winter, fewer and fewer people stay in Kalarites. But in the summer, the settlement teems with life, and grandchildren run in the square until late at night.

With its own narrative, the architecture of the place spatializes the same story: the way what today seems like a sum of paradoxes has worked over time to perpetuate a community for centuries. It is most fitting to read the life of the past of a community not in a settlement with people but in an empty settlement.

Hard to understand today how contradictory the ancient world of the Aromanians must have been! In supreme isolation, with no other roads to the village than the narrow ones that only accommodate a line of horses. But in constant motion. A community that, being in motion, comes into contact with the most diverse worlds but remains maximally conservative and has strict internal laws, respected by everyone, because otherwise, it would dissolve, going in all directions. A community that, for commercial needs, speaks several languages, listens to the church service in

Greek but, at home – home meaning, most of the time, on the road – speaks Aromanian. A community in which women, over half the year alone, raise children and manage the entire household with astonishing masculine strength. They also preserve ancient magical, non-Christian rituals. But they have no rights at all. In contrast, there are men who read the major newspapers of Europe, and some have libraries at home.

3. The Portrait of the Square

I walked through over 50 villages in the Pindus Mountains, and I could describe them all. The stereotypical portrait of the square in this part of the world is not complicated at all. It reflects the immediate needs of an isolated community, always on the move, and a certain mental pattern dominated by magical and religious thinking, the need for strict, unwritten social order and hierarchy, though not entirely immutable. Equally dominated by the constraining geographical context.

In short, all settlements have a square, and it gathers around all the important buildings for community life. The church, the school, the fountain, the cafes are there, in the square. Or, rather, inversely, these buildings define the square. Where they are, there is the square. It's a spatial, architectural, but especially social and anthropological definition of the public square because everything important in the community's life happens there. Therefore, before having an architectural definition, the square has an anthropological definition. These are not squares to be seen, but squares where something must happen. Their primary function is not aesthetic at all, but social. And what happens is, in summary, the story of the community that must function as a whole. Always on the move, this community must find in the square a greater gravitational attraction point than if it were permanently and directly here. Hence, the importance of cafes and taverns. Daily conversation and commensalism bind the community as much as the sacred time of major holidays.

Just as the life of shepherds follows the rhythm of the seasons, so does their square take the shape of the land on which it is situated. It can be on a steep slope, as in Călarli, it can consist of two successive terraces because the terrain is small, as is the case in Seracu. The irregularity of the terrain often gives rise, involuntarily, to the aesthetic qualities of the square. Nature is fully present in the square; there is always an old tree. But more about that a little later.

Locals call the square *plateia*, *platia*, *misuhori*, *misohori* or *mesohori*. All terms come from Greek and represent phonetic variations of the Greek etymon from which they originated. Πλατεία is the common Greek word for the square; all Greek cities and villages have one or more squares called that. *Misohori* means 'the middle of the village'. Aromanian borrowed, to name the village, the Greek word *χωριό*, which it transformed according to its own grammatical rules — singular, *hoară*; plural, *hoare*. A loan that accounts for a historical reality. North of the Danube, the origins of words denoting settlement forms reflect successive stages in the history of habitation. First, the Romanians north of the Danube lived in villages, and only somewhat later in cities. The words for these forms, *sat* from Latin (lat. *fossatum*), *târg* from Slavic (sl. *trŭgŭ*), *oraș* from Hungarian (hung. *város*), represent different historical ages, loans, and encounters hidden in their folds. It is evident that the transhumant Aromanian shepherds in the Pindus learned about settlement from the Greeks. It is known that in the early days of their history, they did not have permanent

settlements but temporary ones, similar to the Sarakatsani, who maintained this lifestyle until the 1940s. Until very recently, the Aromanian shepherds of Fârșeroți were completely nomadic. Those I met in Pili and Vrontero, in a spectacularly isolated part of Greece between Lake Prespa and the Albanian border, completely closed and militarized until the fall of communism, were settled from the mid-1950s, following the efforts of the Greek authorities, after they could no longer cross the border into Albania, where they had their summer pastures before the borders closed.

The Aromanian shepherds borrowed from the Greeks the structure of the settlement, and that's why their villages, perched on mountain peaks, partially preserve the configuration of Mediterranean rural settlements. By this, I understand not only a Greek type of habitation but a more general one, easily recognizable in the spatiality of settlements in almost all regions of the Mediterranean Europe. A square with a church, fountain, cafes, and often a tree providing shade on hot summer days.

However, there are natural differences dictated by the relief and topography. Adopting a Mediterranean spatial model, the Pindus shepherds were forced to adapt it to their world, situated not by the sea but at the foot of isolated ridges, near swift mountain streams, in places that offer protection for people, pastures, and herds, but are constraining when it comes to anything else. The constructions must withstand harsh winters, which the Mediterranean never experienced. It's hard to imagine how the stone for the houses in Syrrako and Kalarites was carried on the backs of horses and donkeys, as if it were cheese, on narrow, steep paths, several tens of kilometers, steep and rugged – and all this in a shepherd's settlement in the Balkans, not in a medieval town in Western Europe. The rugged beauty of the two settlements in Seracu and Călarli encompasses the story of their construction, far from being an easy one.

Then, the world of Aromanians was not the Greek world in the valley, always situated in the same place, but a world that departs and returns, comes and goes. A continuous back-and-forth in a rhythm dictated not by human will but by the course of nature. 'Home' has a different value and meaning when half a year you are at home somewhere else. The distance and then the return compose a different mental geography than the mental geography of permanent dwelling. The result is that mental geography builds the concrete geography differently and, although placing buildings similarly in space, fills the space between them with different relationships and causes. When you are always on the road, the intimacy of your space takes on different coordinates, is both more malleable and firmer, opens up but also closes. Proof, on the one hand, of what Irina Nicolau says about how easily the Aromanians rented out their houses and hosted strangers (as traditional worlds are generally known for their fear of the stranger who crosses the threshold, and hence the absence of the practice of renting houses in traditional worlds) (Nicolau 2000: 67). Proof, on the other hand, of how difficult it is for former shepherds to sell their houses. I asked in Călarli if there were houses for sale, and the answer was prompt. The Aromanians do not sell their houses. "There were many Greeks who wanted to buy holiday homes here, but they do not sell them even if they no longer use them at the end of the week or if they become poor. It is a matter of pride not to alienate the family home." Interesting thing, 'home' is for the Aromanians the mountain village, the isolated

one, the alone, not the winter settlement, although they spend less than half a year there.

What happens to the house happens to the village, and to the square. They open and at the same time they close. Despite the name *misohori*, the square is most often located at the edge of the village, not in the geographic centre of the settlement, which, of course, does not change its status as a symbolic centre. It's a pattern that repeats itself and yet has a certain dose of unnaturalness because symbolic and concrete geography tend to overlap in principle. A square at the edge of the settlement is more expected as an exception, not as a repetitive model. In this case, the houses of the village are amphitheatrically positioned on a mountain slope, and most of the time, the front side of the square remains open towards the landscape, almost always spectacular, composed of the valley and the mountains on the opposite side. I have seen this happening in Syrrako, kalarites, Anthousa, Haliki, Iliohori, Vrisohori, and the list can generously continue with other Aromanian settlement's squares. Obviously, gazing at the grand natural landscape is not the reason the squares are placed there; the need for natural beauty is recent in history and belongs to people who do not live in nature. For the shepherds who inhabited these villages, the mountain is more than familiar, and there is no need to look at it from the square to know it exists. Hard to explain this positioning; it is as if the community situates its centre, thus its entire existence, at the border between the inhabited space and the natural one. In fact, looking into history, this is exactly what happened with Aromanian communities.

To place your village on the mountain ridge means to close yourself off from the world, to put your square at the edge of the village means to open yourself to the world. How much openness and how much closure in the history of Aromanians precisely result from this contradictory spatial scheme.

The consequences of this spatial settlement are many. As the main church of the village most often delimits one side of the square, or as the square itself is a system consisting of two squares, one being the churchyard, continued by *misohori*, an unnatural reversal of positions appears in the architecture of these villages, contrary to the symbolic geography of Christian Europe. The church is lower, the village is higher. Everywhere in Europe, the symbolic rule dictates that the church should be built on a higher location, closer to heaven, therefore, closer to God. It's not an absolute rule, but it's a rule that gives the dominant tone, I encountered it in most of the Aromanian villages where I stayed. I haven't found a convincing explanation for the fact that the main church is lower in the Pindus than, perhaps, precisely because it is brought there by the gravitational force of the square, by the importance it has for the community. Not everywhere is the church in the square. Kalarites, for example, does not have a church in the square, and the main place of worship of the community, the Church of St. Nicholas, is positioned, according to the typology, at a higher point. In Syrrako, the main church of the community is on the north side of the square, lower than the village itself, but the Church of St. Paraskeva, one of the few buildings of the village saved from destruction ordered by Ali Pasha, is at the highest edge of the settlement, immediately visible from a distance, with its own kind of square, with a fountain and a massive tree in the courtyard. All this somehow confirms that the symbolic rule of the church placed on a higher location is valid here too, and the formulated hypothesis has a basis. The

square produces, through its symbolic force, an inversion of otherwise clear relationships and attracts the main church into its perimeter.

This is the stereotypical portrait of the squares of the villages in this mountainous part of the world. But there is something that never misses from *misohori* and which, disregarding it as architecture but nature, I omitted until now. The old tree. It is the key to the whole story, and it brought me to Greece, nomad through the villages of nomadic shepherds in Pindus.

4. The Legend

I haven't read the legend; I heard it spoken, as suits a legend. It was after the Sunday service, in front of the church in Metsovo [4], and it was told to me, in a light rain, by an elegant woman between two ages, who, if I remember correctly, had travelled from Israel to her hometown.

And even if she hadn't told me, I would have known it because the legend was there, visible, in the square: When the shepherds from Pindus wanted to found a village, during their wanderings, they would choose a place and plant a tree. If the tree they planted, around which they passed twice a year with their flocks, thrived and grew beautifully, after a while, they would establish the settlement there, and the tree would become the centre of the village.

Such legends are present all over the world and in all ancient cultures. Ethnologists group them under a single name, that of foundation legends, because, despite the cultural diversity of humanity, their structure is quite stereotypical, following the same narrative and ritualistic pattern, providing the sacred motivation for the existence of the settlement on Earth.

The thinking of traditional worlds is characterized by an essential opposition between the sacred and the profane, an opposition that, even if not disappeared in modern society, is far from playing a defining role. For the archaic human being, the sacred and the profane condition each other; you cannot build something in the profane space without appealing to the sacred. From this point of view, the suspended world on the peaks of the Pindus villages and the medieval thinking of Venice are not different in any way. The mythical beginnings of the city in the lagoon, placed under the sign of San Marco, and those of the villages in Pindus, whose settlement is decided by the growth of a tree, tell the same story.

Starting from the sacred-profane opposition, Mircea Eliade shows that there is a radical difference in the idea of dwelling in space between the traditional world and the modern one. Eliade notes that traditional societies are centred societies, necessarily believing that they are at the centre of the world. A Universe, explains the historian of religions, is born from the centre. Similarly, any new human settlement is a reconstruction of the world, is born from the centre, and relates to that central point as the *axis mundi*. A series of images, different from culture to culture, hold this role of the centre: a temple, a church, a mountain, a pillar, or a column are placed in the central square (Eliade 2000: chapter 1).

The multitude of centres and the repetition of the image of the world on increasingly smaller scales are a particularity of traditional societies. But what has a centre must also have a periphery, and anthropologists have demonstrated the importance of the boundary in old worlds. Andrei Oișteanu shows that, within traditional habitation, the boundary that delimits the locality becomes the locality

itself. A linguistic archaeology approach demonstrates this synonymy quite well. The Romanian word *sat* ('village') comes from Latin *fossatum*, which meant 'surrounding ditch' – the ditch with which the locality was surrounded. *Gorod*, the Russian word for city, comes from *gradu*, meaning wall, fence, which will give *gard* in Romanian. The English *town* comes from the Proto-Germanic word *tunaz*, which meant 'fortification', a reference to the walls that surrounded the city and which, in German, gave the word *Zaun*, which also means 'fence' (Oișteanu 1998: 160 –162). If in the traditional imaginary the settlement overlapped with the Cosmos, and the space outside was identified with Chaos, a realm populated by demons and ghosts, as Eliade shows, the meeting zone between these two gains a special, magical status, and numerous magical rites and practices are performed at the boundary or refer to it. In this light, the positioning of the square, that is, the symbolic centre, towards or even at the edge of the settlements in the Pindus villages appears even stranger. But probably the explanation is found in the type of nomadic life because the space outside the locality can no longer be populated with images of fear in a transhumant population. The result is a different configuration of the symbolic space compared to 'classic' traditional worlds. There is a centre, but the boundary is not so firm; it is pushed to infinity. There is a centre, but there is no periphery.

What remains today of all these old meanings? Details that fragmentarily and symbolically recover the past, forgotten or just blurred. Perhaps things did not unfold so precisely as in the ritual recounted over time by the legend heard in front of the church in Metsovo. It is irrelevant if this was precisely the scenario or if it was the only ritual scenario because undoubtedly, the presence of the tree in the square is connected to a founding scenario, to a new beginning. The tree is nature. But the tree in the *misohori* is also architecture, because the construction of village started there. The tree marks the middle of Aromanian transhumant world, somewhere between nature and architecture, between nature and culture. The word *misohori* does not translate a geographic reality, but rather a symbolic geography, and in this sense, the square and the centuries-old tree are in the middle, not on the edge.

Notes

[1] gr. *Καλαρίτες*; the transliterations differ: *Kalarites, Kallarytes, Kalarytes*.

[2] gr. *Συρράκο* sau *Σιράκο*; transliterate *Syrrako* or *Syrako*. In Aromanian *Seracu* means 'poor'.

[3] gr. *Πράμαντα, Μελισσουργοί*, neighbouring Greek localities.

[4] The most well-known and largest settlement of Aromanians in Greece, Aminciu in Aromanian dialect.

References

Anthropological field research in over 50 Aromanian settlements in the Pindus Mountains, Greece, conducted annually (with the exception of 2020) over the last 10 years.

Capidan 1942 = Capidan, T., 1942, Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă. Fundația Regală pentru Literatură și Artă.

Constantin 2017 = Constantin, C., 2017, Orașe în rezumat. Piețe din Europa și istoriile lor, Peter Pan ART, Editura Universitară „Ion Mincu", București.

Eliade 2000 = Eliade, M., 2000, *Sacrul și profanul*, Bucharest, Humanitas.

Hâciu 1936 = Hâciu, A., 1936, *Aromânii, Comerţ, Industrie, Arte, Civilizaţie*, Focșani, Tipografia Cartea Putnei.

Leake 1835 = Leake, W.M., 1835, *Travels in Northen Greece*, London, J. Rodwell.

Nicolau 2000 = Nicolau, I., 2000, *Haide, bre! Incursiune subiectivă în lumea aromânilor*, Bucharest, Ars Docendi.

Oișteanu 1998 = Oișteanu, A., 1998, *Mythos & Logos. Studii şi eseuri de antropologie culturală*, Bucharest, Nemira.

Pouqueville 1820 = Pouqueville, F., 1820, *Travels in Epirus, Albania, Macedonia and Thessaly*, London, Richard Phillips.

Șăineanu 1925 = Șăineanu, L., 1925 *Dicţionar universal al limbei române*, Craiova, Scrisul Românesc.

Francisco R. Constantin
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”/
Universitatea din București

Motivații pentru noțiunea *STOMAC [311]* pe baza ALRR. *Sinteză*

Abstract
This article is about linguistic motivation. We talk about motivational analysis carried out on the basis of the Romanian Linguistic Atlas by Regions. Synthesis II (ALRR. Synthesis II). We analyze, from a motivational point of view, the responses recorded to the spân 'glabrous/beardless' question in the atlas, by mapping them on the basis of the criterion /+motivated/. We are interested in the terms used by the informants to name each linguistic reality investigated and the common meaning of these terms.
Keywords: motivational linguistics, motivation, motivation maps, linguistic maps

Résumé
Cet article porte sur la motivation linguistique. Nous parlons d'une analyse motivationnelle réalisée sur la base de l'Atlas Linguistique Roumain par Régions. Synthèse II (ALRR. Synthèse II). Nous analysons, d'un point de vue motivationnel, les réponses enregistrées à la question STOMAC « estomac », en les cartographiant sur la base du critère /+motivé/. Nous nous intéressons quels sont termes utilisés par les informateurs pour nommer chaque réalité linguistique et quelle est la signification commune de ces termes.
Mots-clés : linguistique motivationelle, motivation, cartes de motivation, cartes linguistiques

1. Lingvistica motivațională

Metoda hărților motivaționale este o direcție relativ modernă în cercetarea geografiei lingvistice și începe cu apariția *Atlasului Limbilor Europene - Atlas Linguarum Europae* (ALE) (vol. I-IX, Assen/Maastricht/Roma/Bucureşti, 1983 - 2015) continuând mai târziu, în *Atlasul lingvistic roman - Atlas Linguistique Roman* (ALiR) (vol. I-IIc, Roma, 1996-2019).

Elaborarea hărților lingvistice în cadrul atlaselor interpretative reprezintă o metodă științifică inovatoare deoarece analiza unităților lexicale se realizează atât din punct de vedere onomasiologic și semasiologic, cât și din punct de vedere motivațional (Saramandu și Nevaci 2008). Prin lingvistica motivațională, studiul își propune să transgreseze aceste două componente și să pună în lumină „cauzele, motivația pentru desemnarea anumitor obiecte” (Viereck 2005: 328). Din punct de vedere motivațional, crearea și alegerea unui termen comun, menit să desemneze o realitate sau un obiect, pornesc de la „mentalitatea comună” a vorbitorilor (Saramandu și Nevaci 2008: 78).

Alinei (2004), propune patru modalități principale prin care cuvintele sunt motivate: (1) *motivația iconic-conceptuală*, care presupune selectarea unei trăsături

primare sau secundare din setul de componente ce alcătuiesc definiția conceptuală a termenului și folosirea acestuia pentru a desemna *motivantul*; (2) *motivația iconic-asociativă*, care presupune inferențe la nivel conceptual și care se definește ca fiind relația de echivalență între două entități, stabilită în virtutea unor similarități (cf. metafora conceptuală[1]); (3) *motivația fonosimbolică* (*expresivă*), care este reprezentativă, de obicei, pentru limbajul copiilor („mama", „tata" etc.); (4) *motivația onomatopeică*, care este rezultatul imitării sunetelor din natură.

2. Harta 199 STOMAC 'estomac' [311]

Corpusul analizat este excerptat din *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. *Sinteză*), vol. II, 2012 (coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de autori: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir), iar chestiunea selectate face parte din capitolul „Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însușiri fizice și morale)" din *Chestionarul* NALR (1963).

Întrebarea folosită la chestiunea [311] pentru România a fost „În ce ajunge mâncarea îndată după ce o înghiți?", iar pentru Republica Moldova – „Cum îi ziceți la partea aceea a corpului în care se mistuie mâncarea (INDIC.)?"

Răspunsurile redate pe hartă sunt *stomác, rînză, búrtă, pîntecе, foále, kíşcî, jelúdoc*. În urma regândirii listei de referință, am stabilit următoarele seme motivațioanle: /+alte părți ale corpului/, /+sac, cavitate/, /+umflătură/, /+proces fiziologic/ .

Răspunsul principal pentru harta 199 este folosit și în limba literară – *stomác* '(La om și la unele animale) Segment în formă de pungă al tubului digestiv, situat între esofag și duoden, în care se face digestia' (MDA s.v.). Termenul provine din neogreacă – *στομάχι* (*stomáhi*) și a intrat în limba română pe filiera franceză – cf. fr. *estomac* (MDA s.v., DLR s.v., CDER s.v., SDLR s.v.). DEX-ul este singurul dicționar care îi consemnează etimologia din slavă – *stomahŭ* (DEX s.v.). Împreună cu variantele fonetice, *stomág, ştomág, stomáh* și cu atestările de la *Al doilea răspuns*, se conturează o arie extinsă pe întreg teritoriul dacoromânei, însă zonele în care aria lui *stomác* este cea mai unitară, caracterizează subdialectul moldovean (atât din România cât și din Republica Moldova) și cel muntean din regiunea Dobrogei.

Următorul termen destul de răspândit, regăsit și la *Al doilea răspuns*, este *rînză* 'stomac' (MDA s.v.). Acesta este specific zonei de nord-vest a dacoromânei, cu precădere în graiurile nordice – crișean și maramureșean, aria prelungindu-se până în centrul Transilvaniei. Despre etimologia termenului există opinii diferite. Una dintre acestea și cea mai puțin plauzibilă, de altfel, îi aparține lui Al. Ciorănescu, care susține originea din sl. *ręsa* „mîțișor, mugure" (cf. bg. *rĕsa* „ament", sb. *resa* „ament; ciucure; omușor", pol. *rzęsa* „spic") și pentru care evoluția semantică se explică prin faptul că pipota se aseamănă cu un ciucure (CDER 2002: 666). De asemenea, Scriban optează pentru etimologia din vsl. *rendza*, iar în ceea ce privește influența limbii albaneze, autorul afirmă ca „nu e dovedit numai de cît că noi am împrumutat de la ei, ci mai degrabă e probabil contraru"

[1]*Motivația asociativă* este echivalentul *metaforei conceptuale*, în terminologia lui Lakoff și Johnson (1980).

(Scriban 1939: 38). Tot CDER menționează ipoteza propusă de G. Giuglea conform căreia *rânză* este pus în legătură cu alb. *rra-ni* „cheag", cu suf. *-ză*, ipoteză care deși pare plauzibilă datorită faptului că *rânză* circulă și cu sensul de 'cheag' (Popovschi 2012: 138), Ciorănescu o respinge. În fine, opinia cea mai coerentă îi aparține lui Gr. Brâncuș, care în *Vocabularul autohton al limbii române*, încadrează termenul *rânză* în capitolul „autohtone sigure" și care menționează că „nimeni nu a tăgăduit apropierea rom. *rânză* de alb. rëndës cu sensul de 'cheagul mielului' " (Brâncuș 1983: 110).

Din categoria *Alți termeni*, se adaugă trei răspunsuri cu sensul de 'stomac': *bendeu* (< magh. *bendö*) 'stomac, burtă' (DRAM s.v.) cu două atestări în graiul crișean (forma *bindeu* apare și la *Al doilea răspuns* cu o atestare în Crișana), *mogînă* (< germ. *Magen*) 'stomac de porc sau de pasăre' (MDA s.v.) cu o atestare în centrul Transilvaniei și *bándor* '(mai ales la animale) stomac, peritoneu' (DELR s.v.) cu o atestare tot în centrul Transilvaniei. Pentru acesta din urmă etimologia nu este sigură, posibil să provină dintr-un săs. *bandəl* (duarəm) 'intestinul subțire' sau ucr. *bandury* 'măruntaie (de animale)' (DELR s.v.)

2.1. Termeni care conțin semul motivațional /+alte părți ale corpului/:

a) *Burtă*

Acest termen este specific graiurilor sudice; apare și în categoria *Al doilea răspuns* concurându-l pe *rĂnză* ca număr de atestări. Etimologia este controversată, iar ecouri ale afirmației lui Ernout și Meillet despre „obscuritatea" termenilor care fac trimitere, în general, la părți ale corpului precum „abdomen" sau „burtă" (DELL 2001: 3), se regăsesc în numeroase studii (Pușcariu 1940: 194, CDER 2002: 108, Sala 2010: 104, Poruciuc 2013: 159). Termenul *burtă* este posibil să fie un element de substrat, pus în legătură cu rădăcina indo-europeană **bher-* 'a purta', întâlnită în alb. (*m*)*barsë* 'gravidă', germ. *Bürde* 'greutate, povară', engl. *burden* 'povară, sarcină', gr. *φόρτος* 'sarcină, povară' etc (DELR s.v.). Alte opinii amintesc rădăcinile expresive *brf, blf* – care fac trimitere la ideea de 'masă moale sau flască' sau *borh-* – care imită zgomotul produs în urma înghițirii alimentelor (CDER 2002: 108, Sala 2010: 104)

b) *Pântece* (<lat. *panticem*, forma de acuzativ a lui *pantex*)

Ca răspuns principal menționăm varianta care circulă și în limba literară – *pîntecĉe*, iar în categoria *Al doilea răspuns*, întâlnim variantele fonetice *pîntece, pîncete, pîntise*. Aceștia din urmă nu înregistrează multe atestări pe harta *Sinteză*: 8 puncte în subdialectul moldovean și 7 în cel crișean. *Pântece* este considerat cel mai vechi termen pentru denumirea „abdomenului", prima lui atestare datând din secolul al XVI-lea în Psaltirea Hurmuzaki (Felecan 2005: 98, Sala 2010:103).

c) *Inimă* (< lat. *anima*)

Cele două variante fonetice – *inimă* (*Alți termeni*) 'organ intern musculos, central, al aparatului circulator, situat în partea stângă a toracelui, care are rolul de a asigura, prin contracții ritmice, circulația sângelui în organism, la om și la animalele superioare' (MDA s.v.) și varianta *irimă* (*Al doilea răspuns*), obținută prin

rotacizarea consoanei *n* la *r* – sunt atestate izolat, prima în graiul muntean și cea de-a doua în graiul crișean.

d) *Esofag* (< fr. *oesophage*)

Varianta fonetică *iesofas* (*Al treilea răspuns*) 'parte a tubului digestiv cuprinsă între faringe și stomac' (DLR s.v.) este înregistrată într-un singur punct din Muntenia.

e) *Chișcă* (< ucr. *kyška*, rus. *kiška*)

Acest răspuns însumează 6 atestări după cum urmează: variantele fonetice *kișcă* și *kișcî* 'intestin gros de animale, mai ales de porc' (DELR s.v.) apar în subdialectul moldovean din Republica Moldova, trei dintre puncte formând arie la granița cu subdialectul muntean (nordul Dobrogei), iar două fiind izolate. Se adaugă și varianta *eíșcă* (*Al doilea răspuns*) într-un singur punct din Crișana.

f) *Dobă*

Dóbă (*Al doilea termen*) '1. tobă 2. *fig.* îndopat: *dobă de carte* 3. cartaboș: *dobe de mistreț* ' (SDLR s.v.) este varianta lui *tobă* (< magh. *dob*) 'instrument muzical de percuție, format dintr-un cilindru scurt, larg și gol, de lemn sau de metal, pe fundurile căruia este întinsă câte o membrană de piele, care, lovită (cu două baghete), produce sunete' (MDA s.v.). Probabil, motivația acestei denumiri își poate găsi explicația prin analogia facută cu materialul din care este construit instrumentul muzical. Termenul însumează 4 atestări în graiul crișean.

g) *Babă*

Cu două atestări, *bábă* 'femeie bătrână' (MDA s.v.) apare în subdialectul muntean. Etimologia este clar consemnată ca fiind din v.sl. *baba* (MDA s.v., DA s.v., CADE s.v., SDLR s.v.), însă, având în vedere sensul metaforic de 'stomac' cu care termenul circulă (fără legătură cu sensul denotativ de 'femeie în vârstă'), ar putea fi vorba de un cuvânt independent format de la rădăcina expresivă *bab-*/*pap-* 'a umfla' (DELR s.v.)

2.2. Termeni care conțin semul motivațional /+sac, cavitate/:

a) *Foale* (< lat. *follis*)

Pe lângă atestările ca răspuns principal, *foale* '1. burduf; 2. unealtă de fierărie pentru suflat în foc, făcută din piele prinsă între două table de lemn' (DA s.v.) apare, de asemenea, la *Al doilea* și *Al treilea răspuns*. Reunind toate înregistrările, termenul este prezent în 8 puncte din Banat, 5 din Transilvania și unu din Crișana. Alături de *pântece*, *foale* este unul dintre cei mai vechi termeni moșteniți care se folosește pentru a desemna „abdomenul" sau părți ale corpului din vecinătatea acestuia (Felecan 2005: 98).

b) *Burduf*

Principalele sensuri sunt: '1. peritoneul animalelor; 2. vezica bovinelor; 3. pielea vezicii animalelor, care servea drept geam. 4. stomac. 5. sac primitiv confecționat din stomacul animalelor, folosit la păstrarea alimentelor'

(MDA s.v.). Etimologia nu este sigură, una dintre ipotezele plauzibile ar fi aceea că termenul este împrumutat din ucr. *burdjuh, burdjuch* care se regăsește și în rus. *urdjuk, burdjug* (DELR s.v.). De asemenea, menționăm și opinia conform căreia la baza cuvântului s-ar afla, fie radicalul indo-european **bher/bhor-*, fie rădăcina expresivă **borh-*, opinie mai puțin acceptată de autorii DELR.

Pe hartă apar doar variantele fonetice *burdúv* (o atestare în graiul moldovean) și *burdiuh* (o atestare în graiul moldovean din Republica Moldova), ambele în categoria *Alți termeni*.

Tot sub cuvântul titlu *burduf* încadrăm și următorii termeni din aceeași familie lexicală: *borhán/bolhán, bîrdán/bordán, bîrdîhán, burduzóc, burtucán, búrtuş*. Considerați împreună, pe baza radicalului comun, termenii sunt atestați după cum urmează: 5 puncte în graiul bănățean, un punct în graiul bănățean și două în Transilvania.

2.3. Termeni care conțin semul motivațional /+umflătură/:

a) *Buft*

Buft (*Alți termeni* și *Al doilea răspuns*) 'pântece de animal sau de om' (MDA s.v.) ca alături de *boft* însumează trei atestări în subdialectul moldovean. Etimologia este incertă. Se pare că la baza cuvântului se află rădăcina onomatopeică de origine slavă *buch-* 'a vui, a sufla, de unde sensul de 'a umfla', rădăcină prezentă și în cuvinte precum *„buhăi/ buhav = puhav* (< scr. *buhav*), cf. ucr. *Búhnuty* 'a se umfla', bg. *buchvam, buchna* 'a crește (despre aluat), a sta zburlit (despre păr), a umfla', rus. *buchnut´* 'a bubui; a umfla' " (DELR s.v.). O opinie asemănătoare îi aparține lui Al. Ciorănescu, pentru care *buh-* este o creație spontană echivalentă cu rădăcina romanică *buff-*, cf. it. *buffare*, fr. *bouffer*, sp. *abuhado* (CDER 2002: 121).

b) *Burfă*

Termenul *búrfă* 'stomac, burtă de animale; mâncare făcută din burtă de vițel' formează arie din 8 puncte în graiul bănățean. Deși în DELR, *burfă* este considerat ca făcând parte din familia lexicală a lui *burduf* (pe care l-am încadrat la /+sac, cavitate/).

c) *Joludă (cf. jolnă < ucr. jolna)*

Termenul de origine slavă – cf. *jolnă* (< ucr. *jolna*) 'bolfă, umflătură în zona gâtului' DRAM (s.v.) sau din rut. *žoludĭ* 'umflătură ce d-abia se cunoaște' (DA s.v.) – formează arie unitară în subdialectul moldovean vorbit în extremitatea estică a Republicii Moldova și circulă cu variantele fonetice *jelúdoc, jilúdoc, jilúduc, jîlúdoc, julúdoc, julúduc, julútuc, julúduh/c, jolúdoc, julúd*.

2.4. Termeni care conțin semul motivațional /+proces fiziologic/:

a) *Mistuială (cf. a mistui < magh. emészteni)*

Forma *emistuială* 'digerare' (MDA s.v.), obținută din verbul *mistui* + suf. *-eală*, este înregistrată la categoria *Alți termeni*, cu o singură atestare în centrul Trasilvaniei. La baza motivației se află însăși funcția de digestie a stomacului.

b) *Râșniță (< bg. răšnica)*

Atestat într-un singur punct, la granița dintre graiul crișean și maramureșean, termenul *rîjniță* ‘mașină mică de uz casnic, cu mecanism simplu, cu care se macină boabele de cafea, de piper etc.’ (MDA s.v.) este motivat prin analogia dintre funcția de digestie a stomacului și funcția de mărunțire a dispozitivului.

3. *Concluzie*

Răspunsurile atestate pun în evidență diferite straturi etimologice. În timp ce termeni *rânză, foale* și *pântece* fac parte din fondul arhaic al vocabularului, *babă*, *dobă*, *bendeu*, *joludă*, *chișcă*, *moagănă*, *esofag* reprezintă împrumuturi, majoritatea dintre acestea apărând în zonele de contact cu idiomurile învecinate. Sunt consemnate, de asemenea, denumiri formate pe teren românesc – *râșniță*, *mistuială*, dar și termeni cu etimologii controversate sau nesigure precum *burtă*, *burduf*, *buft*.

Din punct de vedere motivational, se întâlnesc denumiri la baza cărora se află motivații asociative (majoritatea fac trimitere la corpul animalelor) – *moagănă*, *rânză*, *chișcă*, *burduf*, *inimă*, *esofag*, *joludă* etc., denumiri bazate pe motivații conceptuale – *râșnită, emistuială,* dar și denumiri expresive – *borhan*/*bolhan*, *bîrdan*/*bordan*, *bîrdîhan*, *burduzac*, *burtucan*, *burtuş*.

Surse

ALE = *Atlas Linguarum Europae,* vol. I-IX, Assen/Maastricht/Roma/București, 1983-2015.

ALiR = *Atlas Linguistique Roman*, vol. I-IIa-c, Rome, 1996-2019.

ALRR. *Sinteză II* = Academia Română, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. *Sinteză*), vol. II, 2012 (coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de autori: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir).

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinţi și Magdalena Popescu Marin, București: Editura Saeculum I.O., 2002.

CHEST. NALR = sub conducerea lui Emil Petrovici şi B. Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Petre Neiescu, Grigore Rusu şi Ionel Stan, *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român, Fonetică şi dialectologie*, V, 1963.

DELR = Marius Sala, Andrei Avram (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I A-B, București, Editura Academiei Române, 2012.

DELL = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris, Klincksieck, 1932.

DEX = Ion Coteanu, Lucreția Mareș (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 1965–2010.

DRAM = Dorin Ștef, *Dicționar de regionalisme și arhaisme din Maramureș*, ediția a doua, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2015.

MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Micul dicţionar academic (MDA), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2004 (vol. I Literele A–C, 2001, vol. II Literele D–H, 2001, vol. III Literele I–Pr, 2003, vol. IV Literele Pr–Z, 2004).

SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii românești*. *(Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Ediția întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.

TDRG = *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (*Dicționar român-german*), ediția a treia, revăzută și adăugită de Paul Miron și Elsa Lüder, vol. I–III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000, 2003, 2005.

Bibliografie

Alinei 2004 = Alinei, Mario, „The role of motivation (iconymy') in naming: Six responses to a list of questions", în Glauco Sanga și Gherardo Ortalli (eds.), *Nature knowledge: ethnoscience, cognition, and utility*, New York, Berghahn Books, 2004, 108–118.

Brâncuș 1983 = Brâncuș, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Felecan 2005 = Felecan, Nicolae, *Terminologia corpului uman în limba română*, Cluj-Napoca, Editura Mega / Editura Argonaut, 2005.

Poruciuc 2013 = Poruciuc, Adrian, „Etimologiile cuvintelor românești *burtă*, *burde* și *borț*, clarificate prin vechea germanică" în *Convergenţe lingvistice* / editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, București, Editura Universităţii din București, 2013.

Popovschi 2012 = Popovschi, Liliana, Microsistemul terminologic «stomac» – «pântece» (pe baza atlaselor lingvistice românești), Philologia, Nr. 5-6(264), 2012.

Pușcariu, 1940 = Pușcariu, Sextil, *Limba română*. *Vol. I: Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", 1940.

Lakoff, Johnson 1980 = Lakoff, Gorge, Mark, Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago, Chicago University Press, 1980.

Sala 2010 = Sala, Marius, *101 cuvinte moştenite, împrumutate şi create*, Humanitas, București, 2010.

Saramandu, Nevaci 2008 = Nicolae, Saramandu, Manuela, Nevaci, „Cartes linguistiques motivationelles. De l'ALE à l'AliR et aux atlas linguistiques nationaux", în *Revue Roumaine de Linguistique*, 1–2, 2008, 78–90.

Viereck 2005 = Viereck, Wolfgang, "The Atlas Linguarum Europae. Its linguistic and cultural significance", în Revue roumaine de linguistique, 50, 2005, 73–92.

.

Federica Cugno - Federica Cusan[1]
Università degli studi di Torino

Il lupo nei nomi di luogo di tradizione orale del Piemonte montano

Abstract
Wolf has always been a protagonist of the European imagination from which hundreds of myths, tales and legends have sprung over the centuries. Even toponymy preserves the memory of this animal, which recently populates our forests again. This study focuses on wolf-related place names of oral tradition collected in the mountain areas of Piedmont by the Toponymic Atlas of Alpine Piedmont, and now enhanced by the research project ORME (On the Trails of the Large Carnivores: real and virtual itineraries between linguistic and ethnographic knowledge). The authors illustrate the role this animal has played in anthropic reality through a qualitative and quantitative analysis of dialectal toponyms, their referents and the popular narratives related to them. In particular, the focus will be centred on popular representations of the animal reflected in the local toponymy to reconstruct the complex system of relationships developed over time between man and wolfs.
Keywords: toponymy, cultural imagery, Piedmont, wolf

Résumé
Le loup a toujours été un protagoniste de l'imaginaire européen dont des centaines de mythes, contes et légendes sont nés au fil des siècles. Même la toponymie préserve la mémoire de cet animal, qui a récemment repeuplé nos forêts. Cette étude porte sur les toponymes de tradition orale liés au loup collectés dans les zones montagneuses du Piémont par l'Atlas Toponymique du Piémont Alpin et désormais enrichi par le projet de recherche ORME (Sur les Traces des Grands Carnivores : itinéraires réels et virtuels entre connaissances linguistiques et ethnographiques). Les auteurs illustrent le rôle que cet animal a joué dans la réalité anthropique à travers une analyse qualitative et quantitative des toponymes dialectaux, de leurs référents et des récits populaires qui leur sont liés. L'accent sera mis sur les représentations populaires de l'animal reflétées dans la toponymie locale pour reconstituer le système complexe des relations développées au fil du temps entre l'homme et le loup.
Mots-clés: toponymie, imagerie culturelle, Piémont, loup

1. Il background della ricerca

Da alcuni decenni, l'arco alpino italiano e, nello specifico, l'area montana del Piemonte, sono interessati dal ridefinirsi degli equilibri ambientali derivanti, da un lato, da nuovi assetti climatici e dall'altro dall'esito di politiche di protezione dell'ambiente che stanno favorendo la ricomparsa di alcune specie animali o, quanto meno, il loro consolidamento. Tra questi vi sono i grandi predatori e in particolare il

[1] Il testo è il risultato di una riflessione condivisa delle due Autrici; tuttavia sono da attribuire a Federica Cusan i §§ 1., 2., 3.1., 3.2., 3.3. e 3.4. e a Federica Cugno i §§ 3.5., 3.6, 3.7., 3.8, 4., 5.

lupo, che, a seguito delle campagne di ripopolamento e delle politiche di tutela, è effettivamente tornato a colonizzare le Alpi occidentali dopo settant'anni di assenza. Diffusa fin dall'antichità nell'intera penisola italiana (Tattoni 2019), questa specie è poi gradualmente scomparsa in seguito alla riduzione del suo habitat naturale e alla caccia indiscriminata dell'uomo; le ultime notizie di avvistamenti o abbattimenti di esemplari di lupo nelle valli del Piemonte si collocano infatti tra la seconda metà dell'Ottocento e i primi anni del Novecento (cfr. Mostini 1997; Fantoni 2020: 48). Il ritorno di questa specie carnivora in un contesto di recente ripopolamento umano dei territori montani, indotto dal recupero e dalla valorizzazione economica delle attività tradizionali e, in particolare, dell'alpicoltura, sta determinando situazioni di conflittualità con gli allevatori, la cui attività, spesso condotta seguendo antiche tradizioni, garantisce la cura del territorio ed è essa stessa un patrimonio culturale da tutelare.

Considerato che, data la secolare coesistenza tra uomini e lupi, questi animali sono una delle specie che più popola la memoria orale di lungo periodo e di lunga distanza, e che i dati toponimici in particolare sono degli ottimi indicatori della biodiversità e dell'immaginario culturale che lega l'uomo all'ambiente in cui vive ed è vissuto, in questo studio, dedicato a una lettura ragionata degli zootoponimi dialettali del Piemonte montano esplicitamente correlati al lupo, ci proponiamo di contribuire alla ricostruzione degli aspetti ecologici, culturali e sociali della storia di questi grandi carnivori per comprendere la profondità e il significato delle relazioni che si sono instaurate nel tempo tra l'uomo e questi animali, alla luce delle quali rileggere le conflittualità contemporanee[2]. Se da un lato, infatti, gli zootoponimi possono rappresentare delle importanti tracce per ricostruire la distribuzione areale di specie estinte (cfr. Pellegrini 1990: 359) e, nei contesti di recente ripopolamento, rappresentare dei potenziali indicatori per prefigurarne le zone di espansione (cfr. Tattoni 2019), il complesso e articolato tessuto narrativo che in genere si accompagna alla toponimia di tradizione orale, costituito in prevalenza da leggende e aneddoti, ma anche da spiegazioni volte a chiarire l'origine del toponimo, rappresenta una fonte documentaria molto utile anche per tratteggiare i comportamenti e gli atteggiamenti dell'uomo verso il lupo.

2. I dati

In questa prospettiva i dati toponimici di cui ci siamo servite, desunti dall'*Atlante Toponomastico del Piemonte Montano* (ATPM) – un progetto di Ricerca dell'Università di Torino ideato negli anni Ottanta del secolo scorso da Arturo Genere, focalizzato sulla raccolta sistematica dei toponimi di tradizione orale di tutte le comunità del Piemonte montano – costituiscono una fonte documentaria di prim'ordine[3]. Infatti l'ATPM applica un protocollo di indagine che prevede un'esplorazione toponimica capillare, con inchieste sul campo affidate a raccoglitori

[2] La ricerca è maturata all'interno del progetto *Sulle orme dei grandi carnivori: itinerari reali e virtuali tra saperi linguistici ed etnografici*, iniziato nell'aprile 2022 e di durata biennale, facente capo al Dipartimento di Studi Umanistici dell'Università di Torino e finanziato della Fondazione Cassa di Risparmio di Torino.

[3] Per informazioni più dettagliate sul progetto si veda il sito www.atpmtoponimi.it. Un quadro aggiornato della ricerca si trova in Cusan 2023.

locali mediante interviste semi-guidate a informatori appartenenti alle comunità indagate; in particolare mira alla raccolta di una documentazione molto dettagliata, che non si limita al mero toponimo, ma include anche l'intera trama informativa e narrativa che lo accompagna. Ad esempio, per la finalità del nostro studio, risultano particolarmente rilevanti i campi della scheda di raccolta dedicati al significato del toponimo – come è noto i toponimi di tradizione orale sono perlopiù semanticamente trasparenti, poiché costituiti da elementi del lessico ancora in uso nella parlata locale –; alla motivazione, se ancora presente nella memoria dei parlanti, che permette di recuperare la relazione tra referente e nome all'origine dell'atto onomaturgico o, in taluni casi, le eventuali risemantizzazioni e rimotivazioni attuate dai parlanti in epoche successive; alla descrizione del luogo, particolarmente importante in questo tipo di ricerca, perché rivelatrice di categorie di referenti tipicamente associate alla presenza del lupo; alla sua localizzazione e alla sua quota altimetrica; infine all'eventuale presenza di elementi narrativi.

La ricerca ha preso le mosse dall'identificazione dei licotoponimi all'interno della banca dati dell'ATPM, in cui allo stato attuale sono stoccati circa 92.000 toponimi, frutto delle indagini svolte in 188 dei 553 comuni compresi nel territorio montano del Piemonte[4]. Lo spoglio ha condotto all'individuazione di 172 voci toponimiche, distribuite in 77 comuni dell'arco montano piemontese (Fig.1), con una densità che varia da 1 a 8 attestazioni per comune. Considerata la copertura solo parziale della rete di inchiesta dell'ATPM, i dati estrapolati restituiscono una fotografia incompleta delle effettive attestazioni toponimiche riferite al lupo nell'area alpina del Piemonte, ma rappresentano comunque un campione significativo per formulare alcune considerazioni generali e preliminari sulla sua presenza e sulla sua rappresentazione nell'immaginario collettivo. In particolare, confrontando la mappa della Fig.1 con quella della Fig. 2, in cui sono rappresentate le aree interessate dalla ricomparsa del carnivoro secondo il rilevamento più recente disponibile e che fotografa la situazione del 2018 (Kaczensky et al. 2021), si può constatare una sostanziale sovrapposizione tra questi dati e quelli toponimici. Dal punto di vista della loro distribuzione geografica, pur con le cautele derivanti da una rilevazione, che, come si è detto, non si fonda su una indagine sistematica, si può osservare che si tratta di località distribuite a una quota altimetrica compresa tra i 300 e i 2515 m, dai fondovalle ai contesti decisamente alpini. Il dato onimico si allinea quindi al profilo ecologico di questa specie che si contraddistingue per la sua adattabilità ad habitat anche assai diversi tra loro e per la sua mobilità.

[4] Si tratta di indagini pubblicate (62), concluse (20) o ancora in corso di svolgimento (106).

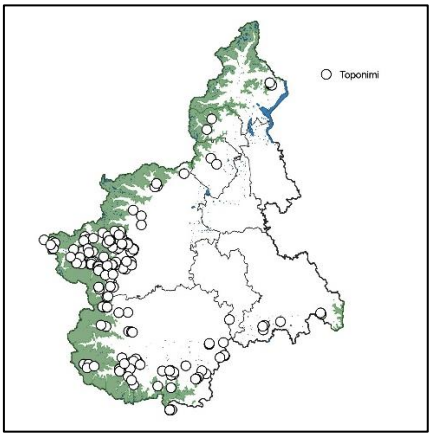

Fig. 1.

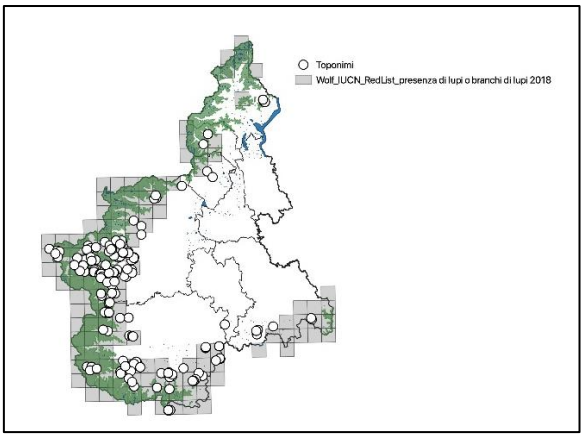

Fig. 2.

3. L'analisi

La maggior parte delle denominazioni riscontrate è costituita da toponimi complessi contraddistinti da una struttura toponimica ricorrente, formata da un determinato, in genere un appellativo che denota elementi naturali tipici del territorio montano, seguito dai sintagmi 'del lupo' o, più raramente, 'della lupa' e 'del lupetto', oppure dall'aggettivo 'lupario/a'[5]. Nel primo caso si tratta di forme dialettali foneticamente eterogenee la cui varietà dipende dagli esiti locali del latino **lūpu(m)*[6], variante della forma classica *lŭpu(m)*[7] e in particolare dallo sviluppo della

[5] I toponimi sono proposti in corsivo nella loro grafia originale, che segue, a seconda dell'area linguistica di appartenenza, le norme grafiche stabilite dall'ATPM per le varietà galloromanze, galloitaliche e walser. Tra apici semplici è riportato il significato dei nomi di luogo fornito dagli informatori nel corso dei rilievi dell'ATPM.

[6] Da cui anche l'italiano *lupo*, per il quale invece Rohlfs (1966: §71), escludendo una provenienza dotta dal lat. classico *lŭpu(m)* a causa dell'ampia diffusione dell'animale nel territorio italiano, propone una contaminazione con il verso dell'animale, dal momento che "il lupo urla".

[7] Continuata nello spagnolo e nel portoghese *lobo*.

vocale tonica – principalmente in [u] o in [y] – e della bilabiale sorda originaria, che in genere nelle varietà occitane si conserva, mentre nel piemontese spirantizza in [v] o [f], fino a giungere talvolta al dileguo, come nel torinese [lu] (cfr. AIS c. 434 'il lupo' e ALEPO 2013 carta 267 'lupo'). Il tipo aggettivale 'lupario/a', invece, continua, in varie forme localmente declinate (principalmente *Lüvèra, Luère, Lubé e Lubìe*), il derivato latino *luparius/a*, che, come si vedrà, è all'origine anche di numerose voci toponimiche monolessematiche.

3.1. Organizzando i toponimi individuati in gruppi distinti sulla base del loro significato, possiamo in primo luogo distinguere un considerevole insieme di denominazioni, rappresentato da 19 attestazioni, in cui il lupo risulta tipicamente associato a lessemi che si riferiscono a conformazioni rocciose di varie dimensioni (*pera* 'pietra'; *roca*, *roccho, rocha* 'roccia'; *ciapa* 'pietraia'[8]); sulla base delle motivazioni addotte dagli informatori, il legame con il lupo sarebbe dettato principalmente dalla remota presenza dell'animale, come ricordato, ad esempio, per *la Roca dël Lup* e *lou Roc dou Loup* di Pinasca (TO), *la Roca dal Lüüv* di Pont Canavese (TO), *la Roca di Luot* di Rorà (TO), *Rocho dal Loup* di Sampeyre (CN), *la Roca dal Lüp* e la denominazione alternativa *Roca Tana dal Lüp* di Venasca (CN). Si distingue da questo ambito motivazionale il toponimo *u Béc du Lü* 'il becco (muso) del lupo' di Avigliana (TO), che identifica la sporgenza di un costone e deve il suo nome alla forma appuntita della prominenza, simile al muso dell'animale. Anche per *la Peira dou Luou* di Bussoleno (TO) il riferimento al carnivoro sarebbe stato innescato dall'aspetto del referente, una roccia rassomigliante alla testa di un lupo; secondo altri informatori, invece, nel toponimo riecheggia il ricordo di un'aggressione ai danni di una bambina, che sarebbe stata divorata da un lupo proprio nei pressi della roccia. Ancora diversa è la spiegazione addotta per *la Péra Lüvèra* di Avigliana (TO), che identifica un masso erratico di grandi dimensioni, alla cui base si trova un profondo anfratto simile alla tana di un lupo, mentre a Viola (CN) la roccia denominata *ër Róche du Luv* è ricordata come uno dei luoghi in cui è ambientata, nella sua rivisitazione locale, la nota favola popolare *Il lupo e la volpe* raccolta dai fratelli Grimm che ha come protagonisti proprio i due animali. Rappresenta invece una denominazione isolata *al Gann*[9] *du Lüüv* 'le pietraie del lupo' di Falmenta (VCO), nome di un pendio frequentato per la raccolta dello strame, legato, secondo gli anziani del luogo, alla presenza di alcuni lupi e delle loro tane.

3.2. Un'altra categoria di denominazioni ricorrenti racchiude una serie di stringhe toponimiche costruite su nomi-testa che indicano pianori (*piana*, *pian*;

[8] Secondo l'ipotesi più accreditata questa voce risalirebbe alla radice prelatina **klapp*- di origine onomatopeica col valore di 'risuonare, colpire' (REW 4706) o di 'pietra piatta' (FEW 2a: 732).

[9] Voce settentrionale diffusa sull'arco centro-orientale delle Alpi nelle varianti *ganda*, *ganna* e *gana*, che indica un ammasso di detriti di pietra, una morena, probabilmente risalente al sostrato prelatino (EVLI).

clot/quiot[10]), conche, avvallamenti e canaloni (*cřô, croza*[11]; *coumba, coumbal*[12]; *tampa*[13]), aree prative (*pra*) e campi (*camp*), ossia quei luoghi montani più assiduamente frequentati dagli uomini per lo svolgimento delle attività agricole e pastorali, che dunque potevano essere occasione di avvistamenti e incontri ravvicinati. Trattandosi di aree parzialmente o completamente antropizzate, il contatto con l'animale è spesso percepito dall'uomo come uno sconfinamento potenzialmente minaccioso nei suoi spazi e, allo stesso tempo, come un avvenimento significativo che merita di essere fissato nella memoria toponimica locale.

All'interno di questo macrogruppo il tipo toponimico 'piano del lupo' conta il numero più elevato di attestazioni (16), suggerendo che i pianori, probabilmente anche per la loro conformazione, si configurano come luoghi favorevoli al contatto o all'avvistamento dell'animale; in effetti gli informatori che sono stati in grado di esprimersi in merito alla motivazione sottostante alla creazione di alcuni di questi toponimi – *lî Quiot dî Loup* di Bobbio Pellice (TO), *ou Pion dou Lou* di Briga Alta (CN), *ou Pion dou Lou* di Chiusa Pesio (CN), *ä Piana du Lüüv* di Falmenta (VCO), *Pian dei lupi* di Paesana (CN), *Pian du Lub* di Roccaforte Mondovì (CN), *Pian dou Lu* di Sant'Ambrogio di Torino (TO) –, concordano nell'attribuirne la coniazione proprio alla presenza del carnivoro. Più ridotto è il numero dei toponimi formati da appellativi che indicano avvallamenti e conche (13), al cui interno solo per *la Tampa dal Loup* di Crissolo (CN), *la Coumbo Loubèis* di Massello (TO) e *Gumba Luvérâa* di Roccaforte Mondovì (CN) è ancora vivo il ricordo di un remoto avvistamento di esemplari di lupo; per l'ultima denominazione, tuttavia, gli informatori non escludono un'origine antroponimica, che però appare poco probabile data la tipologia del referente, ossia un'ampia conca in cui si estende un bosco ceduo di castagni. Rappresenta invece una struttura toponimica circoscritta alle località di Massello e Perrero la voce *Gavloup*, probabile esito univerbato della sequenza formata da *gavio* 'terreno infossato e di forma rotondeggiante' (cfr. Pons, Genre 1997 s.v.)[14] e *loup* 'lupo'.

Per tutte le denominazioni in cui l'animale concorre a determinare appellativi corrispondenti a prato/radura/campo, rappresentate da otto attestazioni, considerata l'assenza di precise indicazioni sulle motivazioni che possono aver innescato la correlazione con il lupo, non si può escludere a priori un'origine antroponimica del determinante. È noto, infatti, che nei corpora toponimici di tradizione orale la

[10] Voce di area occitana con il valore di 'pianoro lungo un pendio'; per l'etimologia REW: 4717 e FEW, II-1 rimandano concordemente al gallico **klotton* 'fossa, caverna, volta, avvallamento', ma altri studiosi propendono per un relitto preromano di incerta attribuzione.

[11] Cfr. piem. *creus* profondità, incavo', da ricondurre al lat. volgare *crosum* 'vuoto, concavo', probabilmente dal celtico **krösu* 'incavato, caverna' (REP s.v. *creus*). In area valsesiana il termine indica un torrente di carattere stagionale (Tonetti 1894: 329).

[12] Dalla voce di origine celtica *cumba* 'valle, gola fra i monti' di ampia diffusione galloromanza (REW 2386; FEW II/2, 1524-1525).

[13] Termine registrato con il valore di 'conca' in Valle Po, a differenza dei significati prevalenti di 'fossa', 'buca' riscontrati nel resto del Piemonte; l'origine è discussa: secondo l'ipotesi più accreditata risalirebbe alla voce preindeuropea *TANA 'caverna' con suff. prelatino -PA (REP s.v.).

[14] Dal latino volgare **gabĭta* formatosi sul latino classico *găbătam* 'scodella', 'vassoio' (REW: 3625; FEW, IV: 12).

presenza di cognomi, nomi personali e soprattutto soprannomi è tipicamente correlata a elementi del territorio che possono rappresentare un bene patrimoniale, in quanto potenzialmente soggetti a vincoli di proprietà o possesso, come i prati destinati al pascolo o allo sfalcio. Invece la denominazione *u Camp du Lü* di Cumiana (TO), che individua un'area coltivata, è ricondotta dai parlanti al ritrovamento, nei tempi addietro, di carcasse di lupi nell'alveo del corso d'acqua che fiancheggia tale località. Nel caso di *Pra dou Lou* di Chiusa di San Michele (TO), nome di un'area un tempo paludosa e malsana, secolare focolaio di mortali epidemie malariche, è probabile che all'origine del toponimo vi sia il riferimento alla tecnica con cui venivano cacciati i lupi: una squadra di cacciatori li inseguiva in montagna cercando di farli scendere verso il fondovalle dove li attendeva una seconda squadra di cacciatori che li intrappolava e li uccideva.

3.3. Tra gli oronimi registra un discreto numero di attestazioni il tipo 'balma[15] del lupo' con otto denominazioni, riconducibili con ogni probabilità alla consuetudine degli animali di aggirarsi o trovare riparo presso anfratti rocciosi, come rammentato dagli informatori a proposito della *Balma dal Lüüv* di Pont Canavese (TO) e di una delle due occorrenze di *Barmo dal Loup* di Ostana (CN). A questa serie di nomi si collegano le nove stringhe toponimiche costruite intorno all'appellativo 'tana' che identificano quasi sempre rocce o zone rocciose[16], che, come ricordato a Pramollo (TO) in merito a *la Tu(n)o dei Loup* e a Pomaretto (TO) in relazione a *la Tuno dâ Loup*, molto probabilmente davano rifugio ad animali selvatici, fra cui, alcuni secoli orsono, anche il lupo. La frequenza di queste voci toponimiche trova una spiegazione anche nelle modalità di caccia messe in atto dall'uomo, dal momento che la cattura dei lupacchiotti avveniva, tra aprile e l'inizio di luglio, soprattutto nelle tane, da cui i cacciatori potevano prelevare con facilità intere cucciolate. Nel caso di Monterosso Grana (CN) *la Tano dal Loup* fa parte di una costellazione di toponimi raggruppati nella stessa area che si richiamano ad esseri reali o fantastici, ossia *la Tano 'd la Vourp* 'la tana della volpe' e *lou Pertus*[17] *dal Drai* 'il buco del diavolo (lett. 'drago')'; da un lato essi rappresentano l'ancoramento spaziale alla realtà paesaggistica locale di motivi narrativi desunti dalla tradizione popolare o letteraria, dall'altro, designando luoghi situati ai margini degli spazi antropizzati, segnalano simbolicamente la pericolosità e l'oscurità dello spazio selvaggio, non domesticato. La serie oronimica si completa con le due occorrenze del tipo 'cresta del lupo' di Chianocco (TO) e di Mezzenile (TO), che identificano due pendii, e con la forma *Brich Luvéřa* 'altura dei lupi' di Roccaforte Mondovì (CN), nome di un avvallamento per il quale gli informatori propongono anche una possibile origine cognominale, da *Lovera*, elemento che spiegherebbe anche il mancato accordo di genere tra determinato, maschile, e il determinante. In effetti il cognome *Lovera* presenta la sua più alta diffusione proprio in Piemonte, con

[15] Voce regionale diffusa nell'Italia nord occidentale con il valore di 'roccia sporgente', 'riparo roccioso', 'grotta' risalente a una voce prelatina **balma* 'grotta', di provenienza ligure REW (912) o celtica (FEW (I: 223); Alinei (2000: 826-829) propone invece una derivazione dal gr. *balsamon* 'balsamo'.

[16] Fanno eccezione i toponimi *Tana dëř Louv* di Briga Alta (CN), nome di un bosco, e *Tann-a du Luvu* di Tagliolo Monferrato (AL), che individua un pendio scosceso.

[17] Dal lat. *pertūsum*, participio passato di *pertŭndĕre* 'bucare' (REP s.v. *përtus*).

una concentrazione massima nella provincia di Cuneo (cfr. https://www.cognomix.it/mappe-dei-cognomi-italiani/LOVERA/PIEMONTE)[18]. Invece nel caso del toponimo *lou Cré di Lou* di Chianocco (TO) il riferimento all'animale è correlato ad un episodio cruento capitato ad un tale che, non credendo alla presenza dei lupi, si recò di notte in questa località e fu sbranato, cosicché la denominazione è anche interpretata da alcuni informatori come 'il credo dei lupi', giocando sull'assonanza tra le voci locali corrispondenti a 'cresta' e 'credo'.

3.4. L'incidenza numerica di appellativi appartenenti alla categoria degli idronimi (14 attestazioni), in particolare fonti e sorgenti (*fount, fountanë),* ma anche pozze e ruscelli (*cröös*[19]; *ri, rian*), suggerisce che le fonti d'acqua, necessarie per la sopravvivenza degli animali e degli uomini, sono stati sicuramente altri importanti luoghi di incontro ravvicinato tra le due specie, come ricordato dagli intervistati a proposito della *Funtana Luvèr̂a* di Bagnasco (CN); talvolta, però, gli informatori non escludono l'origine antroponimica, in genere soprannominale, dello specificatore, come nel caso della *Fountana dal Loup* di Valdieri (CN), che identifica una fontana. L'azione di abbeverarsi è esplicitamente richiamata da denominazioni formate dalla forma verbale *lapa* 'lappa', come *an Lapa Luf* 'nel luogo dove beve il lupo' di Castelletto Uzzone (CN), che individua una sorgente, e *Lapa Lòuvu* 'lappa (il) lupo', nome di un bosco di Roccaforte Ligure (AL). Il verbo indica propriamente l'azione di bere leccando con la lingua, tratto che, secondo una diffusa, ma falsa, credenza popolare, distinguerebbe i cani dai lupi, che invece si disseterebbero aspirando l'acqua[20].

3.5. Le attestazioni toponimiche rivelano che anche i passi *(pas, pâ, pa*) e i colli (*col*) montani, frequentati dagli uomini per gli spostamenti intervallivi e per la pratica dell'alpicoltura, hanno rappresentato occasioni di contatto diretto con i lupi, animali contraddistinti da una notevole mobilità determinata dalla necessità di approvvigionamento e dalla ciclica formazione di nuovi branchi alla ricerca di altri territori di caccia. È inoltre risaputo che questo animale, quando si sposta, preferisce per comodità percorrere le vie già tracciate, segnando il proprio passaggio con fatte e urina. Di conseguenza spesso in questi luoghi di passaggio obbligato per spostarsi da un solco vallivo all'altro venivano scavate le fosse luparie, la cui presenza, come si vedrà in seguito, è ben attestata anche a livello toponimico. Le denominazioni del tipo 'passo/valico del lupo' (5 occorrenze) e 'colle del lupo/lupario' (2 occorrenze), identificano rispettivamente stretti passaggi rocciosi e valichi. Al secondo gruppo, rappresentato dalle forme *lou Col dër Loup* di Bobbio Pellice (TO) e *Col Lubé* di Pinasca (TO), potrebbe essere ricondotta anche la stringa *r̂a Cua du Luv* di Battifollo (CN), che identifica un'altura, coperta di vegetazione, situata sulla displuviale fra la Val Mongia e la Val Tanaro: considerata la tipologia del referente, il toponimo, che è stato tradotto dagli informatori come 'la coda del lupo', potrebbe essere il risultato di una interpretazione paretimologica della voce locale *cóla* 'colle', indotta dalla somiglianza fonetica con *cua* 'coda' e dal legame semantico con il determinante. In

[18] Sull'origine e la diffusione del cognome si veda anche Caffarelli, Marcato 2008.

[19] Cfr. n. 11.

[20] Si veda in merito l'etnotesto raccolto dall'ALEPO a Val della Torre (TO): "il lupo beve e non lappa [come il cane] e la femmina quando ha una nidiata di tre quattro li porta a una fontana a bere … quello che lappa lo ammazza lei stessa" (ALEPO 2013 carta 267 'lupo').

altri casi, come esplicitamente indicato per *Pas dal Lüf* di Rimasco (VC), lo specificatore più che riferirsi alla reale presenza del carnivoro ha un valore metaforico, sottolineando la pericolosità e la natura impervia del solco vallivo; una pericolosità che, a detta degli informatori, contraddistingue anche il valico denominato *lou Saout dal Lup* lett. 'il salto del lupo' a Inverso Pinasca (TO). Risultano invece prive di motivazioni le due denominazioni costruite su *viô* 'sentiero'[21] (*Viô dou Loup* di Chiomonte (TO) e *Viô da Loup* di Usseaux (TO)), che si riferiscono a viottoli.

3.6. I licotoponimi esaminati finora riflettono, come si è visto, un passato di contatti sicuramente frequenti con il grande carnivoro, ma, in generale, se si escludono i rari episodi di aggressione ancorati ad alcuni nomi, non lasciano trasparire memorie di atteggiamenti particolarmente minacciosi o aggressivi dell'animale. La rappresentazione del lupo come elemento da sopprimere in quanto potenzialmente pericoloso e nocivo per l'uomo e soprattutto per il bestiame è però testimoniata da una nutrita serie di attestazioni toponimiche che si richiamano esplicitamente alle strategie di caccia secolarmente messe in atto dall'uomo; un'attività venatoria ben documentata, fin dal periodo medievale, dall'istituzione ufficiale di taglie, in genere calibrate in base al sesso e all'età degli esemplari catturati: somme più elevate per le femmine e più basse per i maschi, ancora più ridotte per i cuccioli. In particolare, la ricorrenza del tipo 'fossa/buco del lupo/i', riflette l'ampia diffusione di uno specifico sistema di cattura, costituito da una buca scavata nel terreno, a forma di campana e con un diametro e una profondità sufficienti a contenere gli animali e a impedirne la risalita. All'interno del corpus esaminato questo modello è rappresentato sia da stringhe toponimiche complesse, costituite da 11 attestazioni, sia da forme monolessematiche del tipo 'luparia/luparie' interpretato dagli intervistati come 'luogo della/e fossa/e o delle trappole dei lupi'. Per ciò che concerne il primo gruppo di denominazioni, alcuni informatori hanno ancora correlato il toponimo alla remota presenza di fosse luparie, come nel caso di *ä Buza*[22] *du Lüüv* di Gurro (VCO) e *Crô*[23] *dei Loup* di Pramollo (TO), talvolta fornendo anche delle descrizioni dettagliate della trappola: a Rorà (TO) *la Tampa*[24] *dar Lu* trarrebbe il suo nome dall'antica esistenza in una buca profonda due o tre metri mascherata da frasche, con lame di coltello fissate su pali nel fondo, in cui i lupi venivano attirati da un'esca di carne cruda lasciata nella buca; a Luserna San Giovanni (TO) *la Tampa dël Lüou* si riferisce a una fossa che veniva ricoperta con un fragile strato di sterpaglie che sotto il peso del lupo crollava imprigionandolo.

Meno numerosi ma altrettanto rappresentativi sono i toponimi semplici del tipo 'luparia', che vantano vari riscontri anche nella toponomastica ufficiale e numerosi corrispettivi in ambito francese e in altre aree del dominio linguistico romanzo, di norma con il valore generico di 'luogo dei lupi' o con quelli più specifici di 'tana dei

[21] Dal lat. *viam* + suff. diminutivo *-olum*.
[22] Dal lat. volg. **būcĕu(m)* 'vuoto all'interno', der. di **būca* 'cavità (REP s.v. *bus*).
[23] Cfr. nota 11.
[24] Cfr. nota 13.

lupi' e 'fossa luparia'[25]. Nel nostro corpus quest'ultima accezione è stata riportata in relazione a *lî Loubìe* di Massello (TO), *lou Loubé* di Pinasca (TO), *li Loubìa* e *lou Loubìe* di Pramollo (TO), *Luère* di Tavigliano (BI) e *lou Loubìe* di San Germano Chisone (TO); in quest'ultima località l'esistenza di una buca profonda quattro o cinque metri che veniva mascherata con ramaglie è amplificata dal ricordo di un avvenimento particolare: un giorno il *manhin* 'stagnaro' di un comune vicino precipitò nella fossa, ritrovandosi poco dopo in compagnia di un lupo, che riuscì a tenere a bada finché fu liberato ed il lupo ucciso. In altre località (cfr. *u Lüvé* a Avigliana (TO), *la Lübèrˆa* a San Benedetto Belbo (CN), *la Louvéire* a Condove (TO), *rˆa Luvérˆa* a Viola (CN)) la stessa formula è stata interpretata dagli informatori in modo più generico come 'il luogo dei lupi', oppure, come nel caso di *u Lüé* di Cumiana (TO), come 'la tana dei lupi'. Rientra nella stessa categoria, seppure a partire da una diversa forma suffissale, *a Luvaèssa* 'la fossa dei lupi' di Roccaforte Ligure (AL), riconducibile al lat. *lupĭceus* 'proprio dei/appartenente ai lupi'[26].

Al di là delle reminiscenze degli informatori, la pervasività di questo modello toponimico è un chiaro indizio del fatto che le fosse luparie rappresentassero il sistema di cattura più in uso nella prima metà dell'Ottocento, a fronte di altri meno praticati come la caccia con armi da fuoco e la posa di tagliole o di bocconi avvelenati[27]; inoltre la sua distribuzione sia in aree prettamente montane sia a quote più basse e in prossimità degli insediamenti umani pare rispecchiare l'esistenza, peraltro documentata da fonti storiche, di due tipi di fosse luparie: quelle situate nelle zone di montagna, in genere disposte nei punti di passaggio obbligato, ad esempio nelle insellature delle valli, e mimetizzate[28], e quelle collocate più a valle, di preferenza in prossimità dei guadi dei torrenti, ma anche nelle vicinanze dei paesi, queste ultime non mimetizzate e dotate di esche, ad esempio agnelli, per attirare la preda[29].

3.7. Passando in rassegna i toponimi che presentano una sola occorrenza si può osservare che, benché il bosco possa essere considerato un habitat particolarmente adatto alla presenza del lupo, tanto che nel passato il diradamento dei boschi era spesso indicato dalle autorità come strumento per contrastare la comparsa dell'animale (Fantoni 2020), l'appellativo 'bosco' ricorre solo nel toponimo *i Bosc dal Loup* 'i boschi del lupo' di Demonte (CN), nome di un'area boschiva dove circa cento anni fa furono avvistati gli ultimi esemplari della zona. Ancora a Demonte si registra l'unica ricorrenza della voce *la Riba dal Loup* 'la ripa del lupo', nome di un

[25] Per l'area italiana cfr. Pellegrini 1990: 362 e Tattoni 2019 e per quella francese Gendron 2010: 49; un'ampia rassegna di forme diffuse in area romanza si trova in Begotti 2021:25-26.

[26] Cfr. *Luveisi* (AL) menzionato da Casasola 2013: 25.

[27] Ad Avigliana (TO), in relazione al toponimo *Péra Luvera* si ricorda lo stratagemma di fornire ai lupi come esca della carne di vitello avvelenata con sostanze tossiche.

[28] Ne sono un esempio quelle scavate a Vaie (TO) sulla *Sima,* descritte dagli informatori come profonde e strette trincee, coperte con fronde sulle quali veniva posata un'esca.

[29] Questo stratagemma è stato ancora ricordato dagli informatori di Corio a proposito del toponimo *ël Pian 'd la Saltà*, dove le buche scavate nel terreno erano coperte con un asse di legno alla cui estremità si poneva un'esca: il lupo, attratto dall'esca, faceva ribaltare l'asse restando intrappolato nella fossa, dove poi veniva ucciso con forconi e altre armi improvvisate.

altro bosco, la cui origine discende dal fatto che un cacciatore si vantasse di aver ucciso un lupo in questa zona, anche se l'animale si rivelò essere un cane lupo. Il *Bürun dal Lü* 'burrone del lupo' di Ternengo (BI), che identifica un vallone, è privo di motivazione, mentre il fitotoponimo *la Boursë dou Loup* 'il luogo dei rododendri del lupo' di Sauze d'Oulx (TO) si riferisce ad un pendio fissatosi nella memoria come luogo di appostamento dei lupi per assalire gli agnelli al pascolo. È invece privo di una spiegazione, ma riferito ancora una volta a un pendio, il nome *lâ Porte dou Loup* 'le porte del lupo' di Chiomonte (TO).

3.8. Infine, seppure molto rari, non mancano esempi di toponimi correlati a elementi antropizzati del territorio, tra cui una serie di ecotoponimi riferiti a tre diverse tipologie di insediamento: *l'Arp dou Lou* 'l'alpeggio del lupo' di Condove (TO); *'l Teit dal Loup* di Entracque (CN) e *ël Téit dël Loup* di Gaiola (CN), letteralmente 'il tetto del lupo', che identificano due borgate; *ër Cá di Lü* 'le case dei lupi' di San Benedetto Belbo (CN), nome di una cascina derivante dal fatto che la zona boschiva circostante era popolata da lupi. Si distingue da questo filone *Cà dal Luu* 'casa del lupo' di Vignolo (CN) con cui si etichetta un edificio semidiroccato nel concentrico di Borgata Vivero, dal momento che la presenza dell'animale è evocata allo scopo di tenere lontani i bambini da un luogo potenzialmente pericoloso; la stessa motivazione è all'origine di *la Ca del Loup* 'la casa del lupo' di Brossasco (CN) che identifica un fabbricato pericolante. All'impenetrabilità del luogo, accessibile solo alle scorrerie degli animali selvatici, si deve, secondo gli informatori, l'etichetta *al Bál dal Lüüv* 'il ballo dei lupi' di Quassolo (TO), nome di un pendio. A uno specifico episodio di incursione in un essiccatoio per le castagne è collegato il toponimo *Scau du Lu* 'essiccatoio del lupo' di Roccaforte Mondovì (CN), mentre *Canal dël Löu* 'canale del lupo' di Envie (CN), che identifica una strettoia, si riferisce ad un passaggio anticamente popolato dai lupi.

Alcuni toponimi si richiamano più genericamente ad azioni di difesa dal carnivoro, come il tipo 'guardia lupo', documentato dalle forme *Guearpoloup* 'zona di guardia dei lupi' di Perosa Argentina (TO) e *Guarploup* a Pramollo (TO) o ancora *Para Louf* 'difesa (dai) lupi' di Rittana (CN), nome di una borgata alpina situata a 1360 m, ai cui abitanti un tempo spettava di difendersi per primi dai lupi, quando questi, allora numerosi, scendevano a valle in cerca di cibo. Lo stratagemma più ricordato per tenere lontani i lupi (a Monastero di Lanzo (TO) in riferimento alla località *áou Bnal*; a Ostana (CN) in merito ad un tentativo di aggressione avvenuto ai *Durandin*) consisteva nell'accensione di fuochi.

Un esplicito riferimento all'uccisione di un lupo è contenuto nel toponimo *a Masa Lua* 'la zona dove è stata uccisa la lupa', nome di un costone di Roccaforte Mondovì (CN), legato al ricordo della soppressione di un esemplare femmina. La medesima motivazione sarebbe all'origine della forma *Sannha Vilan*, lett. 'ammazza il villano (sostituto eufemistico di *lupo*)' di Villar Perosa (TO), che identifica il luogo in cui nel 1904 sarebbe stato abbattuto l'ultimo lupo della valle, anche se sul significato del toponimo gli informatori sono discordi: alcuni riconoscono nel primo elemento il verbo *sanhaa* 'sgozzare, uccidere' (Pons Genre 1997 s.v. *sanc*), altri il termine *sannho* 'acquitrino, terreno paludoso' (Pons, Genre 1997 s.v.), che sarebbe peraltro conforme alle caratteristiche della zona, ricca di acquitrini.

Tra i rari toponimi che si richiamano esplicitamente a aggressioni perpetrate dai lupi nei confronti del bestiame spicca per la sua particolare struttura narrativa

l'espressione *Andaua che u Luv 'l a Mangiò l'Òzo* 'dove il lupo ha mangiato l'asino' di Morbello (AL), che individua un bosco dove nel corso del XIX secolo sarebbe avvenuto il fatto indicato; come si è detto, si tratta di una stringa toponimica inconsueta, che trova un parallelismo nell'antica denominazione friulana *Lu chiamp che lo lovo mazò la vigella* 'il campo in cui il lupo mangiò la vitella' registrata a Sedegliano nel 1557-58 per ricordare un avvenimento analogo (Desinan 2002: 256).

4. Lupi 'umani' e falsi lupi

L'origine zoonimica di alcuni toponimi apparentemente riconducibili a 'lupo' non è sempre comprovata, a dispetto del significato e delle motivazioni fornite dagli informatori. Così il toponimo *la Louba* di Bernezzo (CN), che identifica un piccolo gruppo di case, è ricondotto dai parlanti a 'lupa', anche se localmente l'esemplare femmina del lupo è detto *lua*, come attestato anche dal toponimo *ël Coumbal 'd la Lua*. Se consideriamo la conformazione del luogo, ossia una piccola aree pianeggiante su cui è stato possibile edificare delle abitazioni, è possibile ricondurre il toponimo alla radice preindeuropea **legu/be* "suolo piano, base piana" confluita in area alpina nella serie dei continuatori del lat. *lupus* (Román del Cerro 1998: 266, 279)[30]; la stessa spiegazione potrebbe valere per *Lupèt* di Bernezzo (CN), e *Lupéta* di Frassinetto (TO), nomi di due borgate, rispettivamente tradotti dai parlanti come 'lupetto/piccolo lupo' e 'lupetta', anche se non è da escludere un'origine antroponimica, cognominale o soprannominale[31]. È noto, infatti, che gli animali selvatici, il lupo e l'orso in particolare, costituiscano una fonte particolarmente produttiva per la creazione di soprannomi individuali o etnici. In effetti, oltre ai casi già ricordati in precedenza, la provenienza soprannominale è indicata dagli informatori per varie denominazioni riferite al lupo (*i Cazai di Luvi* 'i casolari dei Lupi' di Briga Alta (CN), *la Ca dou Lou* 'la casa del Lupo' di Chiusa di San Michele (TO), *ël Loû* 'il Lupo', *Lo dal Loû* 'la proprietà del Lupo', *ŕa Ca du Luv* di Morbello (AL), e *Qui dal Loû* 'quelli del Lupo' di Bernezzo, *lou Bousquét 'd Loup* 'il boschetto di Lupo' di Valdieri (CN) e *u Ló du Luvót* 'la proprietà del Lupetto' di Viola (CN)).

Un altro tipo toponimico che può essere soggetto a varie interpretazioni è 'cantalupo/a', documentato a San Giorio di Susa (TO) (*Chantaloua* 'canta lupa'), a Meana di Susa (TO) (*Chantalô* 'canta lupo'), dove indentifica rispettivamente un costone e un insediamento, e a Cantalupa (TO), dove *Cantaluva* 'canta lupa' rappresenta la forma dialettale del nome ufficiale del Comune. Questa voce gode infatti di una discreta diffusione nella toponomastica piemontese come nome di numerosi insediamenti di varie dimensioni (cfr. Casasola 2013: 25). A dispetto delle interpretazioni fornite dagli informatori, che in genere vedono in queste denominazioni un composto imperativale usato ironicamente ad indicare il luogo dove ululano i lupi, secondo un modello molto comune nella toponomastica (cfr. ad

[30] L'ipotesi sarebbe avvalorata da vari esempi di nomi di luoghi non ondulati o scoscesi presenti in Savoia con *Loup* (cfr. Begotti 2021: 31).

[31] Come ricorda Caffarelli (2019:53), "i nomi di famiglia equivalenti a zoonimi sono frequenti perché gli animali costituiscono una presenza quasi quotidiana nella vita dell'uomo e hanno suggerito metafore, iperboli, paragoni con l'aspetto fisico o il comportamento con gli esseri umani".

esempio *Cantarana*) – interpretabile secondo Gendron (2010) anche in senso metaforico come 'luogo prediletto dal lupo' – non si può escludere una provenienza da una radice prelatina *kan-* 'monte, pietra', molto comune nelle lingue romanze; anche la seconda parte del toponimo è stata ricondotta da alcuni studiosi a una voce prelatina **lup-lub-lubia-lupa* 'corso d'acqua'[32], ad identificare, in unione con i continuatori di *kan-*, alture o zone rocciose situate in prossimità di corsi d'acqua[33].

5. Conclusioni

A conclusione di questa analisi possiamo affermare che la quantità e la qualità dei licotoponimi dialettali certificano che il lupo è stato una presenza rilevante e significativa del sistema faunistico alpino del Piemonte, come dimostra anche il buon numero di denominazioni ancora precisamente correlate dagli informatori alla sua effettiva esistenza. Inoltre, la ricorsività di alcuni tipi di appellativi disegna un quadro abbastanza definito e verosimile dei luoghi privilegiati di incontro tra uomo e lupo. Sul piano della percezione popolare si può osservare che il corpus esaminato, in cui sono assenti denominazioni peggiorative o vezzeggiative, restituisce l'immagine di un atteggiamento non connotato nei confronti dell'animale, che risulta identificato in modo neutro, principalmente attraverso la forma maschile singolare 'lupo'. Rispetto a questa rappresentazione oggettiva, il tessuto narrativo correlato alle attestazioni toponimiche, ossia le motivazioni e i racconti forniti dagli informatori, ci permettono di ricostruire una visione più complessa e articolata del rapporto uomo-animale. In primo luogo il richiamo al lupo può essere impiegato per segnalare la pericolosità o la selvaticità di un luogo, quale retaggio di una concezione diffusa nell'antichità secondo la quale lo spazio naturale è nettamente separato da quello antropico ed è rappresentato dalle aree boschive, incolte e inabitate, ossia dall'habitat privilegiato delle fiere (Benvenuti 2017: 291). Con la progressiva antropizzazione degli spazi montani si è giunti poi a una forzata condivisione ambientale dello spazio selvatico che ha reso più familiare, anche se non semplice, il rapporto tra uomini e lupi, traducendosi anche in forme di conflittualità, innescate dal diffondersi di una percezione negativa e pericolosa dell'alterità ferina. Una conflittualità che si esplica in due modi: da un lato nella rappresentazione dell'animale quale predatore, raramente fissata nei toponimi, ma piuttosto affidata alle testimonianze di azioni predatorie verso il bestiame ma anche di aggressioni a esseri umani, dall'altro nella sua considerazione come preda, diffusamente rappresentata dai toponimi che si richiamano alla necessità di difesa e alle strategie messe in atto per la cattura. Di conseguenza la trama narrativa, peraltro spoglia di rappresentazioni positive dell'animale, indulge spesso su aspetti quali la voracità e l'aggressività, consegnando alla memoria collettiva anche alcuni episodi di comportamento antropofagico, in particolare verso fanciulli[34] che in taluni casi sembrano riecheggiare, forse inconsciamente, motivi molto diffusi nelle favole e nelle fiabe tradizionali[35]. Infine, l'onnipresenza del lupo nell'immaginario collettivo

[32] Cfr. il torrente *Loup* in Provenza e *Riolobos* in Estremadura.
[33] Ipotesi ricordata dal DT in merito a Cantalupa Ligure; cfr. anche Begotti 2021 e Caffarelli 2018: 175.
[34] Un aspetto peraltro documentato anche dalle cronache.
[35] Si pensi, ad esempio, alla celebre favola *Cappuccetto Rosso*.

popolare trova un'ulteriore conferma nei vari esempi di risemantizzazione che hanno contribuito ad amplificarne la presenza a livello toponimico.

Bibliografia

Alinei 2000 = Alinei, Mario, *Origini delle lingue d'Europa. II. Continuità dal Mesolitico all'età del Ferro nelle principali aree etnolinguistiche*, Bologna, 2000.

AIS = Jaberg, Karl, Jud, Jakob, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Zofingen, Verlaganstalt Ringier &Co., 8 voll, 1928-1940.

ALEPO 2013 = *Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale-ALEPO, III Il mondo animale, I La Fauna, II Caccia e pesca*, 2013, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2013.

ATPM = *Atlante Toponomastico del Piemonte Montano*, Università degli Studi di Torino, www.atpmtoponimi.it. manuscrito.

Begotti 2021 = Begotti, P.C., "Il lupo nella toponomastica europea occidentale", in Caffarelli E., Finco F. (eds.), *Atti del terzo Convegno di toponomastica friulana*, Udine, Società Filologica Friulana, pp. 21-38, 2021.

Caffarelli 2018 = Caffarelli, Enzo, "Paretimologie araldiche: quando gli stemmi tradiscono il nome", *Rivista Italiana di Onomastica*, 2018, XXIV, 1, pp. 172-196.

Caffarelli, Marcato 2008 = Caffarelli, Enzo, Marcato, Carla, *I cognomi d'Italia*, 2 voll., Torino, UTET, 2008.

Casasola 2013 = Casasola, Ivanna, "Animali pascolanti e predatori nella toponomastica piemontese", in Rossebastiano A., Colli Tibaldi C. (eds.), *Studi di Onomastica in memoria di Giuliano Gasca Queirazza*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2013, pp. 15-28.

Cusan 2023 = Cusan, Federica, "L'atlante Toponomastico del Piemonte Montano: stato dell'arte", *Estudis Romànics*, vol. 45, 2023, pp. 295-303.

Desinan 2002 = Desinan, Cornelio Caesare, *Escursioni fra i nomi di luogo del Friuli*, Udine, Società Filologica Friulana, 2002.

DT = Queirazza G. *et alii*, 1990, *Dizionario di toponomastica. Storia e significato dei nomi geografici italiani*, Torino, Utet.

Fantoni 2020 = Fantoni, Roberto, "L'orso, la lince, il lupo e l'uomo in Valsesia tra duecento e ottocento", in Fantoni (ed.), *La presenza storica di lupo, lince e orso nel Piemonte orientale*, Varallo, CAI Sezione di Varallo Commissione Scientifica 'Pietro Calderini', 2020, pp. 39-56.

EVLI = Nocentini A., 2010, *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*, Firenze, Le Monnier.

FEW = von Wartburg W. *et alii*, 1922-2002, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn, Heidelberg, Leipzig-Berlin, Bâle, Klopp, Winter, Teubner, Zbinden.

Gendron 2010 = Gendron, Stéphane, *Animaux et noms de lieux*, Paris, Errance.

Kaczensky et al., 2021 = Kaczensky, Petra et al., .*Distribution of large carnivores in Europe 2012 - 2016: Distribution maps for Brown bear, Eurasian lynx, Grey wolf, and Wolverine*, Dryad, Dataset, 2010, https://doi.org/10.5061/dryad.pc866t1p3

Mostini 1997 = Mostini, Leonardo, "Distribuzione storica del lupo (Canis lupus) e dell'orso (Ursus arctos) nelle province di Novara, Verbania e in Valsesia (VC)", *Rivista piemontese di Storia naturale*, a. 18, 1997, pp. 311-318.

Pellegrini 1990 = Pellegrini, Giovan Battista, *Toponomastica italiana*, Milano, Hoepli, 1990.

Pons, Genre 1997 = Pons, Teofilo, Genre, Arturo, *Dizionario del dialetto occitano della Val Germanasca*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1997.

REP = Cornagliotti A. (dir.), 2015, *Repertorio Etimologico Piemontese*, Torino, Centro Studi Piemontesi.

REW = Meyer-Lübke W., 1911, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter.

Rohlfs 1966 = Rohlfs, Gerhard, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. *Fonetica*, Torino, Einaudi, 1966.

Román del Cerro 1998 = Román, Juan Luis, "La toponimia prehistórica de los Alpes. Una aproximación a la reconstrución de la lengua prehistórica de Europa", *Estudios de Lingüística. Universidad de Alicante*, XII (1998), pp. 249-282.

Tattoni 2019 = Tattoni, Clara, "Nomen omen. Toponyms predict recolonization and extinction patterns for large carnivores", *Nature Conservation*, 37, 2019, pp. 1-16.

Tonetti 1894 [1967] = Tonetti, Federico, *Dizionario del dialetto valsesiano*, Bologna, Forni, 1894 [1956].

Emanuela I. Dima
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Alexandru Rosetti” ,
Academia Română

Denominația feminină românească în perioada medievală. Implicații asupra apariției și fixării matronimicului

Abstract
We present in this contribution the denomination of the woman in the Romanian documents of the Middle Age centuries, in an attempt to deduce her social and judicial status. The state of dependence of the woman is pinpointed by her complementary name, related to the main masculine figure of her family (father or husband, even son), whose names occur in postposition of hers, indicating the degree of kinship. Her name preceded by certain terms (appellatives of address such as lat. domina or a.sl. cneaghina or gospodja) indicates the membership to a landlord family. We deal also in the old documents with the presence of some derivatives whose base is the husband's name: Angheloaie (< Anghel), or his surname: Armășoaie (<armaș), which we encounter as complementary names of their offspring: Armășoiu (<Armășoaia). We present shortly these documentary names, hint of the particular situation of the woman figure in the late Medieval centuries.
Keywords: historical onomastics, Medieval documents, Romanian woman names, matronimics

Résumé
Nous présentons dans cette contribution la dénomination de la femme dans les documents roumains des siècles du Moyen Âge, pour tenter de déduire sa position sociale et judiciaire. L'état de dépendance de la femme est repéré par son nom complémentaire, lié à la principale figure masculine de sa famille (père ou mari, voire fils), dont les noms apparaissent en postposition du sien, indiquant le degré de parenté. Son nom précédé de certains termes (appellatifs d'adresse comme lat. domina ou a.sl. cneaghina ou gospodja) indique l'appartenance à une famille de propriétaires. On traite aussi dans les documents anciens de la présence de certains dérivés dont la base est le nom du mari : Angheloaie (< Anghel), ou son nom de famille : Armășoaie (<armaș), que l'on rencontre comme noms complémentaires de leur progéniture : Armășoiu (<Armășoaia). Nous présentons brièvement ces noms documentaires, indices de la situation particulière de la figure féminine à la fin des siècles médiévaux.
Mots-clés: onomastique historique, documents médiévaux, noms de femmes roumaines, matronymes

1. Preliminarii

Într-o încercare de recuperare a componentei de poziționare socială și juridică a denominației oficiale, specifică modalității de alcătuire a numelor în lumea romană, pe care prăbușirea politică și administrativă a Imperiului o făcuse practic

inoperabilă, notarii epocii medievale târzii au elaborat norme de redefinire și adaptare a categoriilor funcționale antroponimice ale lumii romane antice (extrem de eficiente sub acest aspect) (Dondin Payre 2014: 11) la realitățile postimperiale. Un exemplu al unui astfel de efort îl reprezintă manualul notarului bolognez Rainero da Perugia care, la începutul secolului al XIII-lea, reia prin adnotări prevederile Codului Juridic civil al împăratului Justinian, adaptând categorial denominația medievală secundară la modalitatea specifică Antichității romane târzii de alcătuire a antroponimelor oficiale (Bizzocchi 2014: 31).

Astfel, prin *praenomenul* latin (și ulterior roman) se va subînțelege în perioada medievală *patronimul*, (supra)numele tatălui întrebuințat ca apendice al numelui individual; *cognomenul* roman, care implica denumirea grupului familial din cadrul gintei, va include numele ascendenților paterni (*cognationis nomen* cioè „il nome di famiglia") (Bizzocchi 2014: 31), alcătuind adesea adevărate catene de patronimice, simptom al faptului că procesul denominativ medieval își mută centrul de greutate de pe linia de descendență suprafamilială (clan, trib, gintă) pe *familia* propriu-zisă, mononucleară (relativ similară conceptului actual) (Le Jan 2001: 224).

În fine, *agnomenul* – supranumele admirativ al perioadei republicane și imperiale, dobândit de regulă în urma unor fapte deosebite – este redus la un *supranume* (neutru, ulterior chiar peiorativ) implicând adesea numai derivatul de la comunitatea de reședință.

Noutatea constă (pe lângă menționarea *ocupației*) în introducerea *apelativului de adresare* în antepunerea numelui individual (titlul nobiliar sau al demnității funcției), componentă necesară indicării poziției sociale, care, absentă din denominația documentară, indică (regional) apartenența la clasele sociale mijlocii sau a celor aservite (Bizzocchi 2014: 32).

Denominația documentară medievală va include, așadar, pe lângă numele individual, și aceste patru categorii antroponimice (care apar foarte rar toate împreună), pe care vom regăsi în toate tipurile de acte interne (notariale sau de cancelarie) din aproape toate regiunile romanice (inclusiv în cele românești), indiciu al unei influențe juridice și administrative unice, exercitată prin instituția bisericii[1], sub care lumea romanică s-a aflat timp îndelungat, până în perioada modernă.

În ceea ce privește *antroponimia medievală specific feminină* diferența majoră față de perioada istorică anterioară (a lumii vechi antice) constă în opțiunea liberă pentru un nume individual *ales* (dintr-un stoc de nume destinat exclusiv acestei funcții, cu elemente corespunzătoare straturilor de influență culturală), nu *transmis* prin cutumă către fiică de la *gentiliciul* (de regulă patern) în varianta moțională (conform acestui principiu fiica lui Marcus *Tullius* Cicero era cunoscută public sub numele de *Tullia*, cea a lui Caius *Iulius* Caesar – *Iulia*, *Cornelia* era fiica lui Publius *Cornelius* Scipio Africanul etc.), situație pe care notarul bolognez nu o mai înregistrează explicit, simptom că, la data elaborării lucrării, corespundea uzanței oficiale.

Pornind de la descrierea acestor categorii antroponimice, uzitate în denominația actanților din documentele juridice romanice, prezentăm pe scurt unele particularități ale denominației feminine din actele interne medievale românești,

[1] Ne referim desigur la aspectele legate de instruirea clericilor care se ocupau de actele notariale sau de promovarea unui anumit corpus antroponimic primar.

referindu-ne și la modul în care prin supranumele personal (marital sau nu)[2], figura feminină influențează denominația secundară a descendenților.

2. Denominația femeii în actele interne românești medievale

Antroponimele feminine medievale din actele interne ale cancelariilor românești cuprind elementele care *preced* numele individual („numele atribuit la naștere, obligatoriu, neereditar, cu funcție denotativă unică", de regulă nume ritualic în formă bază) (Ionescu 1980: 10-11), *apelativele de adresare*, corespunzătoare demnității sau poziției (prin naștere sau căsătorie) în ierarhia statală (sau a comunității de origine) și *elementele postpuse*. Prin acestea din urmă se marchează *ascendența* (numele patern în genitiv sau nominativ, ori printr-un derivat cu sufixe de apartenență), urmate frecvent de localitatea de proveniență, moșia de rezidență, ori chiar funcția ascendentului patern. *Relația laterală, de căsătorie* se deduce din *secvența de relație,* în care apare *supranumele andronimic* (sau *maritalul*), adesea implicând un derivat de la funcția soțului, sau de la (supra)numele acestuia. Mijloacele morfo-sintactice sunt specifice limbilor de cancelarie: îmbinări genitivale (ulterior prin nominativ) pentru latină, preponderent derivative pentru slavonă, întrebuințate relativ consecvent în denominația complementară din actele primelor două secole de atestare documentară (secolele XIV-XVI), perioadă asupra căreia ne și concentrăm.

În mediile sociale înalte, inclusiv în cercul intim al puterii, denominația feminină include aproape întotdeauna apelativul de adresare care precede numele individual, în postpunerea acestuia regăsim numai secvențele de relație (de regulă maritale sau de ascendență) (urmate uneori de precizări legate de denominația ascendentului patern).

Astfel, într-unul din primele documente emise în latină de cancelaria Moldovei la 1 mai 1384 este menționată mama „voievodului Petru, Dei gratia dux Terre Moldaviae", *doamna Mărgărita,* ca beneficiar al unui act de donație, denumită prin apelativul de noblețe antepus, *domina*, și prin secvența de relație *mater nostra dilecta et honorabilis*, postpusă numelui acesteia:

„[…] *illustris et nobilissima domina Margarita mater nostra dilecta et honorabilis*" (DRH A I: 1).

În urma construirii unei mănăstiri pe locul primit de la domnul țării, referința la doamnă se va face (în actele externe, cel puțin) prin sintagma *Margarita de Siret*, cu trimitere specială la acest domeniu de la Horlăceni, aflat în posesia doamnei țării pe parcursul vieții acesteia, regim juridic pe care domeniul respectiv îl va conserva cel puțin pe parcursul secolului următor (când va intra în posesia doamnei Rimgaila, soția repudiată a lui Alexandru cel Bun la 1421 și ulterior, în 1456, a Mariei, văduva lui Iliaș Vvd) (DRH A I: 2).

Mai trebuie semnalată în acest context și prezența documentară a acestei doamne (Mărgărita, înregistrată ulterior și ca *Mușata*) ca participantă la divanul

[2] În general în antroponomia istorică românească prin *marital* se înțelege „supranumele andronimic pe care femeia îl capătă prin raportare la (supra)numele soțului" dar și „numele bărbatului care, instalat în casa și averea soției ia numele acesteia la care se adaugă sufixul *-oiu*" (DOR: XXXIV). Ne ocupăm în această scurtă contribuție exclusiv de andronimele care se referă la denominația feminină, alcătuind (sau nu) baze pentru denominația urmașilor.

domnesc (vezi doc. din 13 nov. 1393) chiar alături de alte prezențe feminine, *Vasilisa*, de pildă, fiica domnului în scaun (Roman Vvd.), ca martore într-un act de danie. Înregistrarea acestora se face exclusiv prin numele individual precedat de apelativul de relație (în sintagma *credința mamei noastre, cneaghina Mușata* și *credința copiilor domniei mele, Roman* și *Vasilisa*) (DRH A I: 42). În documentele ulterioare, însă, nici doamna țării nu mai apare înregistrată ca participantă la divanul domnesc și nici fiica domnului în scaun.

În documentele slavone elaborate în Țara Românească, apare în antepunere și apelativul *gospodja* întrebuințat de Mircea Vvd. în legătură cu mama acestuia (v.sl. господжда Калиникїа) (tradus, desigur, prin *doamnă*), care, din proprietățile la care avea dreptul în timpul vieții, dona mănăstirii Tismana o moară: „moara, pe care a dăruit-o mănăstirii mama domniei mele, *doamna* Calinichia" (DRH B I: 14).

Denominația documentară prin *secvențele de relație* și prin apelativul corespunzător poziției sociale – *domina* în documentele latinești, *cneaghina* sau *gospodja* în cele de redacție slavonă, constituie mijloacele predilecte de identificare a doamnei țării.

Acestă structură denominativă caracterizează aproape toate reprezentatele feminine din clasa socială a proprietarilor de pământ, actante juridice principale în situații care presupun absența capului de familie (fiind de regulă văduve, ori dacă „aceasta a fost personal deținătoarea unui fond însemnat, ori numai administratoare timp îndelungat a averii soțului răposat") (DOR: XXXIV). Acestea pot opera vânzări (sau achiziții) de bunuri în nume propriu, fără alte precizări denominative în afara numelui individual precedat de apelativ (de regulă *jupâneasă*):

> „Așijderea am socotit și eu, *jupâneasa Elina* și am dat Crețuleștii cu casele, cu grădinăle, cu moară, cu livezi, însă fără rumâni" (Băjan 1926: 739).

Aceste apelative de adresare apar în documentele interne juridice în antepunere față de numelor membrelor familiilor de mari proprietari de pământ. Deși la nivelul societății românești vechi denominația populară antepunea numelui feminin un apelativ de adresare, în funcție de vârstă, de starea maritală sau de gradul de rudenie (*lele, leliță, dadă, dădică, țață etc.*, în funcție de regiune), documentația juridică înregistrează foarte rar acești termeni de adresare: prin sintagma *lelea domniei mele*[3], Dan Basarab făcea trimitere la doamna Calinichia, mama sa vitregă (DRHB I: 53).

Prin contrast, menționăm denominația documentară din alte regiuni romanice (galică, de pildă) care practică generalizarea apelativelor de adresare la componenta feminină din *toate* clasele sociale (în forma trunchiată *na,* din *dona* după unii autori (Negrè 2019: 60) sau din *domina* (Dauzat 2019: 85): *Na Murela, Na Calvieyra, Na Alamanda* (Negrè 2019: 60).

2.1. Denominația primară

Este componenta cea mai ușor de supus influențelor străine, fiind alcătuită din numele feminine primare, ritualice, înregistrate în documentele primelor secole

[3]Sintagma din textul românesc traduce întocmai pe cea din originalul slavon, *лелѣ господьства ми* în care este inserat și cuvântul *lele,* specific registrului popular românesc.

în forma bază, concurate de variantele lor diminutivale. Acestea aparțin, etimologic, onomasticonului eclezistic, dar și fondului tradițional slav, incluzând și un număr semnificativ de nume delexicale (românești); în acest punct există o deosebire netă față de situația onomasticonului feminin romanic occidental care, în secolul al XIV-lea este format preponderent din nume de origine veche gotică, preferate încă, în ciuda faptului că intraseră în uz de mai multe secole; componenta ecleziastică este slab reprezentată în onomasticonul activ din aproape toate regiunile romanității occidentale (occitană, provensală, de pildă) (Negrè 2019: 62; d' Alauzier 2019: 295-298; Quantin 2019: 121-135) (sau iberică) (Boullon Agrelo 1999: 84), atitudine guvernată de principiul comuniunii cu înaintașii, materializată prin păstrarea în uzul denominativ al familiei a unui nucleu de nume redus numeric, care apar la fiecare 2-3 generații, și care se înnoiesc arareori.

Numele delexicale slave (cele mai frecvente fiind *Stana, Stanca, Neagșa*) și vechi românești (*Sora, Mușa, Armeanca, Urâta, Negrita*) sunt, la jumătatea secolului al XIV-lea, sensibil mai puțin frecvente față de componenta ecleziastică (Reguș și Reguș 1999: 67). Numele ecleziastice (pătrunse pe filieră greco-slavă) alcătuiesc un stoc relativ stabil, frecvent întrebuințat (*Maria, Ana* (cu varianta diminutivală, *Anușca*, încă și mai frecventă), *Marina, Magda, Elena* cu circulație în spațiul românesc) (Reguș și Reguș 1999: 68) în timp ce regional, în occitană sau provensală sunt preferate *Johanna* (cu diverse variante fonetice ori derivative *Jeanne, Jehanne, Jehennette, Jesnete, Jennette*) (Quantin 2019: 121; d'Alauzier 2019: 296), *Elena, Felipa, Estebana* (d'Alauzier 2019: 296), *Miquela* (Nègre 2021: 61), *Maria, Marina* pentru spațiul iberic (Boullon Agrelo 1999: 84) puțin numeroase însă prin comparație cu numele germanice, mai frecvente în uz la nivelul etapei istorice menționate în aceste regiuni.

Din perspectivă *gramaticală*, o trăsătură caracteristică numelor feminine o reprezintă relația cu *articolul definit,* documentele vechi indicând fenomenul de circulație a variantelor *nearticulate* (*Ană, Mărie, Măgdălină* și *Negrită* de pildă)[4] (DRH A III: 527; 39; 28), concomintent cu cele articulate (*Anna, Magda, Maria, Negrita*) (DRH A III: 471) forme care se vor și impune, de altfel, în uzul ulterior. Forma articulată a numelor individuale feminine apare frecvent și în alte areale romanice (în spațiul galic, de pildă), dar cu antepunerea articolului definit, sau chiar cu aglutinarea acestuia: *Larnaude, Lamartine*, fenomen întâlnit, însă, numai în cazul matronimicelor (Dauzat 2019: 83).

2.2 Denominația secundară

2.2.1 Secvențele de relație

Pentru femeile care nu aparțin familiilor implicate direct sau indirect în politica statală, deținătoare de mari proprietăți funciare, documentele nu înregistrează apelative de adresare, ci exclusiv elementele postpuse numelui personal: formulele de relație. Forța juridică și de localizare familială a acestora (*maritale* și *de descendență* în principal) este atât de mare încât diecii omit, uneori cu bună știință, numele individual al femeii, chiar în situația de beneficiar documentar a acesteia:

[4]După cum se poate observa, prezența articolului definit provoacă închiderea vocalelor din silaba anterioară, îndeosebi în cazul numelor polisilabice.

„[…] din mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru Vvd, domn al Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră […] că am dat lui Șoldan Petru și *femeii lui, fiica panului Giulea*, un sat pe Șumuz" (s.n.) (DRH A I: 30). Astfel de situații sunt, însă, relativ rare, uzanța impunea prezența numelui personal al femeii, aflată chiar în poziție juridică secundară.

Denominația documentară a acestei perioade reprezintă reflexul structurii medievale a familiei, centrată în jurul persoanei (aproape exclusiv masculine) cu cea mai mare însemnătate juridică – *capul de familie* – la care se raportau denominativ toți ceilalți membri. Am descris mai pe larg această situație juridică și consecințele ei denominative în altă parte (Dima 2022).

Secvențele de relație (de descendență îndeosebi, dar și cele laterale, maritale) sunt întrebuințate de asemenea în denominația complementară feminină în situații particulare, de schimbare a statutului juridic, cerută îndeosebi de părinții care, neavând urmași masculini, doresc păstrarea unei proprietăți în familie (dobândită de regulă ca recompensă pentru servicii aduse domniei):

„După aceea a venit jupan Neag înaintea domniei mele, de și-au făcut *pe fiicele lui, Stana* și *Maria*, ca să-i fie în loc de fii" (DRH B I: 244).

„Deoarece noi pe *nobila copilă* (*nobila puella*) Ecaterina, fiica răposatului magistru Ștefan, fiul lui Andrei de Geoagiu de Sus, odinioară voievod al Transilvaniei, logodită cu magistrul Blasiu, fiul lui Nicolae, zis aprod de Solmus *am făcut-o moștenitor adevărat, ca și pe un urmaș de parte bărbătească,* în toate moșiile și bucățile de moșie părintești pe care le are în sus-zisul Geoagiu de Sus și în Teiuș și cu cele ce țin de aceste moșii" (DRH C XII: 397).

Situația de schimbare a statutului juridic al femeii, descendentă a unei familii împroprietărite recent se poate face, de-a lungul întregii perioade medievale, exclusiv cu aprobarea domnului/regelui (dată fiind calitatea acestuia de *dominium eminens*) (DIFR: 167), pentru evitarea pierderii proprietății respective, ulterior decesului părintelui care o primise.

Documentele de acest tip acestea se regăsesc în practica juridică a tuturor provinciilor istorice, concluzia care se impune se referă la faptul că femeia (din anumite categorii sociale) nu avea, conform normelor cutumiare medievale, drept *exclusiv* de proprietate asupra pământului. Pe de altă parte, doamnele țării nu participau activ la actul de guvernare, chiar în situația în care făceau parte din familia domnitoare. Documentele sugerează că responsabilitățile acestora vizau îndeosebi înzestrarea și buna funcționare a mănăstirilor (mai cu seamă a celor ctitorite de înaintașii familiei domnitoare) în ale căror acte de danie acestea apar ca întemeietori sau ca donatori (și în care ulterior se vor înmormânta).

De-a lungul perioadei medievale, îndatoririle femeii din clasele sociale medii – nașterea și educarea copiilor, administrarea treburilor gospodărești interne (prepararea hranei, creșterea păsărilor și cultivarea legumelor, confecționarea hainelor pentru întreaga familie etc.) sunt de așa natură că nu facilitează prezența ei publică, și nici nu o pun (decât foarte rar) într-o poziție sociojuridică de *cap de familie*, aspecte care se reflectă în denominația ei secundară.

2.2.2 Supranumele andronime (maritalele)

Supranumele feminine care individualizează prin raportare la soț (andronimele) pot fi regăsite în documente din mai multe regiuni romanice (denominația secundară feminină prin sufixare cu un formant moțional de la (supra)numele patern fiind de pildă preferată în regiunea iberică; în alte regiuni, cum ar fi cea galică, crearea prin derivare a unui moțional este pus pe seama influenței străine, germanice, de pildă) (Prêcheur 2019: 73) (detaliem aceste aspecte în altă contribuție).

Fixarea maritalelor ca nume proprii complementare, de regulă postpuse numelui individual feminin (menționate adesea ca nume unice), se înregistrează în actele interne ale Țării Românești și Moldovei îndeosebi, începând cu secolul al XV-lea, mai puțin în Transilvania. Documentele transilvănene se caracterizează, denominativ, prin uniformitate și precizie, secvențele de relație fiind ample, cu precizări legate de poziția socială și reședința fiecărui actant juridic, dar nu conțin derivatele de la baza maritalelor sau a patronimicelor. În colecțiile de documente disponibile (DRH C X și DRH C XII, Halichias 2010) nu regăsim acest tip de supranume feminine (binecunoscute, totuși, la nivelul limbajului popular, dar greu traductibile în latină, limba oficială a documentelor)[5].

Andronimele se formează de regulă de la numele individual al soțului în formă bază (prenumele sau supranumele acestuia) prin derivare cu unele sufixe vechi românești: *-oaia* (*-oane*), *-easa*[6], *-easca, -eanca*. Numai derivatele cu primele două sufixe au impact asupra denominației urmașilor.

2.2.2.1 Andronimele în *-oane/-oaie*

Funcțional, antroponimele masculine de la care se formează andronimele în *-oaie* (sau *-oane*) sunt atât *prenume* cât și *supranume*. Numele individuale masculine - bază pentru maritalele documentare începând cu secolul al XIV-lea – fac parte din onomasticonul activ și în general atestat: *Albotă, Anghel, Apostol, Cernat, Oprea, Urs*, etc., dar întâlnim și nume cu ocurență rară: *Balici, Berheci, Borcea, Cârjău, Coadă, Frunteș, Galeș, Gogoșa, Hamza, Modruz, Mogoș, Popșa, Tăbuci, Tâmpa, Veveriță, Zbiera*. Unele prenume masculine pot fi refăcute însă ca antroponime masculine *active* exclusiv pe baza derivatelor feminine consemnate documentar[7]. Asemenea tuturor numelor cu atestare secundară, transferul derivatelor maritale în

[5] La nivelul limbajului popular apar regional, în Țara Oltului, derivate maritale de tipul *Glojdănoaica* („soția lui Glojdan"), care însă, se fixează foarte rar în denominația oficială documentară (Pașca 1936: 58).

[6]Alte sufixe (*-easca* sau *–eanca*) alcătuiesc extrem de puține derivate-supranume, care au dublă lectură, însă, putând porni fie de la un supranume masculin în *-escu* (și care nu se transmite descendenților de la mamă în această variantă, cu sufixul *-easca*), respectiv, un toponim, indicând originea locală, aspecte care practic nu interesează aici. Relevanța acestora se referă exclusiv la amploarea fenomenului de înregistrare documentară a femeii prin supranumele soțului.

[7]Numele individuale masculine care nu cunosc atestare documentară, fiind practic necunoscute în onomasticonul istoric, în afara acestor derivate sunt relativ puțin numeroase, cel mai probabil (și) supranume: *Bengher* (prin *Bengheroaie*) (ȚR 1585), *Borș* (prin *Tudora Borșoaie*) (M 1597), *Cerb* (prin *Cerboaie*) (ȚR 1554), *Dajbog* (prin *Dajbogoia*) (M 1581), *Fârfa* (prin *Fârfoae*) (ȚR 1568), *Sarchez* (*Sarchezoae*) (ȚR 1592), *Tereșco* (*Tereșcoae*) (M 1593), *Tuz* (prin *Tuzoane*) (M 1452), *Țănțar* (prin *Anghelina Țănțăroae*) (M 1598), *Vrăhar* (prin *Vrăhăroe*) (ȚR 1512) (Reguș și Reguș 1999: 117).

denominația feminină și fixarea acestora în clasa numelor proprii este presupusă ca fiind anterioară înregistrării lor documentare.

Câteva andronime, *Armășoae* (ȚR 1577) și *Săbieroae* (ȚR 1583), de pildă, care apar în documente neînsoțite de prenume, sunt raportabile la elemente de vocabular denumind funcția soțului: *armaș, săbier.*

Analiza documentelor oficiale ale secolelor XIV-XVI sugerează că acest tip de maritale se afla în uzul denominativ larg, cu răspândire generală: „Andronimele în *-oaie* se repartizează astfel: 42 în Moldova, 52 în Țara Românească" (Reguș și Reguș 1999: 117).

În denominația neoficială a femeii, referința antroponimică indirectă, prin (supra)numele soțului, este veche și uniform întrebuințată la nivelul limbii populare vorbite, înregistrările documentare ale acestor procedee fiind însă târzii, din perioada de uz masiv a secvențelor de relație, aproape „scăpări" ale pisarilor.

2.2.2.2. Andronimele în *-easa*

Acest tip de supranume, preponderente în actele slavone din Țara Românească, reprezintă un caz tipic de transfer interonomastic: spre deosebire de derivatele în *-oae* (*-oane*), baza pentru supranumele cu acest sufix (*-easa*) o formează exclusiv numele individuale (*prenumele*)[8].

Supranumele apar frecvent ca nume unic, fără a fi însoțit de prenumele feminine. Variantele accentuate: *Bădeasa* (ȚR 1588), *Bădiceasa* (ȚR 1572), *Bănciuleasa* (ȚR 1528), *Bărbuleasa* (ȚR 1595), *Bucureasa* (ȚR 1579), *Ciolpăneasa* (M 1579), *Comăneasa* (ȚR 1537), *Vlăduleasa* (ȚR 1587) apar alături de cele neaccentuate *Luponiasă* (ȚR 1519), *Lupuleasă* (ȚR 1598) etc.

Înregistrarea acestor supranume în sintagme cu numele individual feminin se face *exclusiv* în actele interne moldovenești, aspect explicat prin specificul acestor documente, în care numele femeii este mult mai frecvent pus în relație cu cel al soțului: *Agafie Ciolpăneasa* (M 1579), *Ana Golăiasa* (M 1588), *Todosiica Samoileasă* (M 1560) (Reguș și Reguș 1999: 120).

De menționat echivalența funcțională și juridică a secvențelor de relație (implicând supranumele soțului) și a andronimelor, care apar alternativ în documente emise în relativ aceeași perioadă, denumind aceeași persoană: sintagma *Agafia soția lui Ciolpan* este înregistrată documentar la 1567 (august, 6), însă într-un act ulterior, din 1579 (aprilie, 26), aceeași persoană apare ca *Agafie Ciolpăneasă*.

2.2.2.3 Andronimele în *-easca*

Au ca bază, de asemenea, supranumele soțului, căruia, prin sufixul *-escu,* i se indică fie apartenența la un grup de parentare (Ionescu 1990: 244), fie descendența, derivatul având deci, valoare de patronimic.

Cele mai multe supranume feminine de acest tip apar de regulă în acte în absența prenumelor: *Bereasca* (M 1569), *Dombreasca* (ȚR 1571), *Mirileasca* (ȚR 1503), *Slăvileasca* (ȚR 1571), numele dublu fiind mult mai rar: *Stana Măndeasca*

[8]Fapt cu atât mai surprinzător cu cât până în prezent unele derivate din profesia soțului însoțesc prenumele feminin, contribuind la individualizarea persoanei: *Elina dvorniceasa, Stanca vorniceasa, Neacșa preuteasa* (Nestorescu 1976: 493) (Reguș și Reguș 1999: 121) .

(ȚR 1557). Este cazul tipic de transmitere laterală a supranumelui de la soț, ceea ce presupune existența anterioară a supranumelor masculine *Berescu, Dombrescu* etc., fără atestare documentară, însă (Reguș și Reguș 1999: 120).

Modul de alcătuire și de transmitere a acestor supranume sugerează faptul că descendenții masculini cu supranume în *-escu* nu par a-l moșteni de la mamă ci, dimpotrivă, de la tată. Aceste supranume caracterizează, așadar, exclusiv denominația complementară feminină și nu se transmit către urmași ca matronimice.

2.2.2.4 Andronimele în *-eanca*

Acest tip de supranume apare rar în documentele românești în contextul denominației feminine, timp de două secole cunoaște practic numai trei ocurențe: *Podoleanca* (M înainte de 1495), *Badeanca* (M 1517) și *Bărlădeanca* (M 1591-1592). Prin semantica și funcția inițială, sufixul *-eanu* trimite la localitatea de reședință, individualizând, de regulă, în afara arealului juridic și administrativ al acesteia (Ionescu 1990: 245). Analiza unor documente adiacente (care facilitează reconstituirea grupului familial) a permis impunerea concluziei că fixarea acestor supranume feminine trebuie, de asemenea, raportată la soț (Reguș și Reguș 1999: 121).

Ca și în cazul anterior, derivatul acesta nu se reface moțional la descendenți, ci, dimpotrivă, atunci când apare la urmași, trebuie presupusă transmiterea ereditară a supranumelui patern.

3. Influența femeii în denominația descendenților săi în perioada medievală

În ciuda atestării timpurii a derivatelor antroponimice cu funcție de identificare complementară feminină, influența figurii materne este în realitate mică în denominația urmașilor ei direcți.

În ceea ce privește *denominația primară*, uneori numele individuale ale descendenților se primesc de la mamă, alteori fetele primesc nume prin diverse derivate de la tată[9], cu particularități specifice fiecărei familii și în funcție de cutume specifice fiecărei regiuni, acestea sunt cuprinse într-un stoc relativ redus de unități, specifice fiecărei linii de parentare. În acest punct civilizația veche românească este similară romanității occidentale în ansamblul acesteia, fiecare linie de descendență întrebuințând un anume stoc de nume, relativ redus numeric, transmise din generație în generație, reflex al credinței legate de perpetuarea prin nume a legăturii cu strămoșii.

La cercul intim al puterii de pildă, numele care se transmit în familiile domnitoare aparțin unui stoc limitat, cu aproape aceleași elemente a căror ocurență poate fi urmărită documentar de-a lungul mai multor generații, lăsând foarte puțin loc intervenției materne, care adesea provenea din familii domnitoare străine. Nu de puține ori, în cadrul familiei domnitoare fiii naturali purtau același nume cu cei rezultați din căsătoria legală (*Vlad Dracul*, urmașul la tron al lui *Mircea cel Bătrân*, a avut mai mulți fii cu numele *Vlad*, de pildă; prenumele *Alexandru* apare la mai mulți descendenți ai lui *Ștefan cel Mare*, etc).

[9] Printre fiicele lui *Pârvu* și ale *Stancăi* una este botezată cu un derivat după numele tatălui, *Pârvana*, alta, *Stanca*, preluând același nume ca al mamei (ȚR 1492), fiica lui *Radul* logofăt se numește *Rada* (ȚR 1578); *Toader Căuia* are o fiică pe nume *Tudora* (M. 1497), etc.

Referința documentară exclusiv la numele mamei prin *secvențele de descendență* este relativ rară, se întânește pasager în documentele oficiale, uneori fără menționarea prenumelui acesteia („fiii Voineasei") (DRH B I: 268), uneori, însă, numele mamei este menționat alături de cel al tatălui („Andrei fiul lui Oană și *al Anei*, nepotul lui Negru") (DRH A II: 107), în funcție de poziția juridică a acesteia față de beneficiarul documentar.

Puterea de legitimare prin raportare la numele patern este, însă, sensibil mai mare în perioada medievală decât cea care implică exclusiv numele matern.

În ceea ce privește transmiterea supranumelui matern (*andronimul* sau *maritalul*) către urmași, limba dispune de existența unor derivate (în *-oiu,* (*-oniu*) și *-esu*), preluate prin transfer interonomastic în denominația secundară a descendenților și care, uneori, se transmit ereditar, fixându-se ulterior ca nume de familie.

Unele derivate maritale sunt consemnate, destul de rar, în denominația complementară a descendenților masculini: *Vlad Furcoaiei* (ȚR 1559), *Barbul Gogoșoaiei* (ȚR 1548), *Radul Iosifoaiei* (ȚR 1596), fixate în antroponimia istorică românească.

Matronimicele derivate (cu sufixul *-esu*) de la supranumele andronimic al mamei (în *-easa*) apar în documente din (relativ) aceeași perioadă: *Radul Bădesei* (ȚR 1588), *Radul Nănulesei* (ȚR 1583), *Voico Neagomiresei* (ȚR 1580), *Oprea Stoenesei* (ȚR 1598). Vechimea procedeului este în mod cert mai mare, imposibil de precizat în absența unor atestări documentare anterioare.

Ca o concluzie, subliniem faptul că prezența acestor matronimice în documentele medievale reprezintă, uneori, rezultatul unei situații juridice atipice, marcate de absența figurii paterne, sau, alteori, dimpotrivă, situația juridică este de așa natură, că impune raportarea la figura maternă și preluarea supranumelui acesteia într-o variantă moțională corespunzătoare, în vederea păstrării și transmiterii a unor drepturi patrimoniale. Când este posibilă, însă, raportarea la numele ascendentului patern este evident preferată, îndeosebi în documentele cu caracter juridic.

Surse Documentare

DIFTR = Sachelarie, Ovid, Nicolae Storicescu *Instituții Feudale din Țările Române. Dicționar*, 1988, București, Editura Academiei Române.

DRH A = *Documenta Romaniae Historica*, seria A, *Moldova*, vol. I (1384-1448), 1975; vol II (1449-1486), București, Editura Academiei, 1976, vol. III (1487-1504), VIII (1585-1592).

DRH B = *Documenta Romaniae Historica*, seria B, Țara Românească, vol. I (1247-1500), 1966; vol II (1501-1525), 1972; vol. III (1526-1535), 1975; vol. XI (1593-1600) București, Editura Academiei, 1975.

DRH C = *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, vol. X (1351-1355), 1977; vol XI (1356-1360), 1981; vol. XII (1361-1365), 1985; vol. XIII (1366-1370), 1991; vol. XIV (1371-1375), 2002; vol XV (1376-1380) București, Editura Academiei, 2006.

DRH D = *Documenta Romaniae Historica*. *D. Relațiile între țările române* (1222-1456), București, Editura Academiei, 1977.

Halichias 2010 = Halichias, Ana – Cristina, *Glosar de termeni românești din documente latino-române* (*secolele al XIII-lea - al XVI-lea*), EUB, București.

Bibliografie

Băjan 1926 = Băjan, Dumitru I. „Documente câmpulungene" în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul".

Bizzocchi 2014 = Bizzocchi, Roberto *I Cognomini degli Italiani. Una storia lunga 1000 ani*, Editori Laterza, Bari.

Boullón Agrelo 1999 = Boullón Agrelo Ana Isabel *Antroponimia medieval galega (ss VIII-XII)*, Niemeyer, Tubingen.

Caraman 1970 = Caraman, Petru „L'héritage romain dans l'anthroponymie roumaine" în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, Editura Academiei, București.

Constantinescu 1963 (DOR) = Constantinescu, N. A. *Dicționar Onomastic Românesc,* Editura Academiei, București.

D'Alauzier 2019 = D'Alauzier, L., „Les prénoms féminins à Capdenac (Lot) au XIV siècle", în „Revue Internationale d'Onomastique", 1954, n°. 6-4, pg. 295-298 (publieé en-ligne en 2019).

Dauzat 2019 = Dauzat, Albert, „Les particules de presentation dans les noms de famille de France" în „Revue Internationale d'Onomastique", 1947, n°. 1-2, pg. 82-88 (publieé en-ligne en 2019).

Dima 2022 = Dima, Emanuela I., „Etape ale fixării patronimicului în onomastica românească medievală. Alcătuirea și funcționalitatea formulelor de descendență", în SCL LXXIII, nr. 2, p. 211-225.

Dondin-Payre 2011 = Dondin-Payre, Monique *Les nommes de personnes dans l'Empire romain. Transformation, adaptation, évolution,* Diffusion de Boccard, Bordeaux.

Ionescu 1980 = Ionescu, Christian *Antroponimia românească. Rezumatul tezei de doctorat*, București.

Ionescu 1990 = Ionescu, Christian 1990 „Numele de familie românești", în „Limba Română", XXXIX, nr. 3, p. 243-248.

Le Jan 2001 = Le Jan, Regine *Famille et pouvoir dans le monde franc. Essai d'anthropologie sociale*, Publications de la Sorbonne.

Moreu-Rey 1993 = Moreu-Rey, Enric *Antroponímia. Historia dels nostres prenoms, cognoms I renoms*, Publications de la Universitat de Barcelona.

Négre 2021 = Négre Ernest „Les noms de personnes à Rabastens (Tarn) à la fin du XIV-e siècle d'apres le Livre de l'Arc (1374-1392)", în „Revue Internationale d'Onomastique", 1956, n°. 8-1, pg. 59-76 (publieé en-ligne en 2021).

Pașca 1936 = Pașca, Ștefan *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului,* București.

Prêcheur 2019 = Prêcheur, Maurice „La féminisation des noms des personne en Alsace, în „Revue Internationale d'Onomastique", 1951, n°. 1, pg. 73 (publieé en-ligne en 2019).

Reguș și Reguș 1990 = Aspazia Reguș, Corneliu Reguș *Nume de femei în vechi acte istorice* (*sec. XIV-XVI*), Editura Mustang, București.

Tomescu 2001 = Tomescu, Domnița *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică,* Editura Univers Enciclopedic, București.

Tomescu 2017 = Tomescu, Domnița „*Dinamica denominației personale primare în antroponimia actuală*", în „Cercetări lingvistice", Craiova, SITECH, p.292-309.

Tomescu 2018 = Tomescu, Domnița *Istoria limbii române,* vol, I, Editura Univers Enciclopedic, București, p. 670-725.

Andreea Dinică
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”, Bucureşti
România

Verbul *a vrea* în dialectele limbii române

Abstract
The article constitutes an attempt to synthesize the most significant historical changes that occurred in the inflection of the verb vrea ‘want’ – a result of a general Romance tendency to reshape the deeply irregular paradigm of Latin uelle. Peculiarly, this tendency led to an originally extremely irregular Romanian paradigm as well in the present indicative, subject to numerous phonetic changes since the earliest attestations of the Daco-Romanian dialect, only very late regularized, after 1700. Despite the belated nature of this regularization, it is noteworthy the similar direction of development for all four Romanian dialects.
Keywords: inflection of the verb vrea ‘want’, the Daco-Romanian dialect

Résumé
L’article constitue un essai de synthèse des plus importants changements historiques produit dans la flexion du verbe a vrea « vouloir » – résultat d’une tendance romane générale de remodeler le paradigme profondément irrégulier du lat. uelle. Étrangement, cette tendance a abouti à un paradigme roumain originaire extrêmement irrégulier lui aussi à l’indicatif présent, sujet à nombreux changements phonétiques dès l’époque des plus anciennes attestations du dialecte daco-roumain, mais qui ne fut réellement régularisé qu’à une date très tardive, après l’an 1700. Malgré le caractère si tardif de cette régularisation, il est remarquable de constater qu’elle a suivi une direction identique dans tous les quatre dialectes du roumain.
Mots-clés : la flexion du verbe a vrea « vouloir », dialecte daco-roumain

Articolul urmăreşte problema realizărilor dialectale ale verbului „a vrea”, a cărui principală acoperire lexicală o constituie în română reflexul paradigmei latine refăcute **uolēre* (în locul clasicului *uelle*, caracterizat printr-o extremă neregularitate). Deşi bazat pe o paradigmă latină refăcută, verbul românesc *a vrea* apare, încă de la cele mai vechi atestări, cu neregularităţi în paradigma de prezent indicativ şi cu goluri în cea de prezent conjunctiv (cf. Zamfir 2005: 61, 67), pe lângă faptul că la trei forme din paradigma de prezent (pers. a II-a sg, I şi a II-a pl.) apar variante fonetice rămase în fluctuaţie vreme mai mult sau mai puţin îndelungată.

Tendinţa de regularizare a paradigmei de prezent (indicativ şi conjunctiv), pe baza temei *vre-* a infinitivului, a început să acţioneze târziu în română; ei i se datorează tendinţa refacerii paradigmei primare de indicativ imperfect (care a fost o paradigmă regulată cu tema *vrea-*, cf. Zamfir 2007: 190 ş.u.), ca urmare a omonimiilor apărute o dată cu constituirea flexiunii regulate de prezent, *vreau, vrei, vrea* etc.

Cercetarea noastră va analiza rezultatele la care au ajuns aceste tendinţe de regularizare în graiurile dacoromâne şi în dialectele româneşti sud-dunărene[1].

1. **Paradigma lui *a vrea*. Probleme etimologice.**

O problemă extrem de importantă legată de cercetarea pe care o întreprindem este aceea a continuităţii verbului latin pentru „a vrea" în romanitate, forma clasică *uelle* (REW 9180) fiind păstrată numai în câteva forme nominale din vestul Galoromaniei, în timp ce pretutindeni în romanitate se vede continuată o paradigmă verbală refăcută sub forma **uolēre* (vezi şi mai sus).

În română, această paradigmă a prezentat, de la cele mai vechi atestări, neregularităţi în raport cu modul în care ar fi trebuit să evolueze o paradigmă latină de conjugarea a II-a.

1.1. Statutul etimologic al celor mai vechi forme atestate

1.1.1. Forme etimologice de indicativ prezent în raport cu tipul reconstruit **uolēre*.

Câteva forme prezente în textele vechi româneşti corespund, în principiu, evoluţiei fonetice normale a unor forme verbale latineşi de conjugarea a II-a:

1 **uoleo* > *voĺu* > *voi̯u* – formă care, prin păstrarea vocalei labiale, se opune următoarelor două, la care poziţia atonă a radicalului a atras o sincopă aproape generală în această paradigmă

4 **uolēmus* > **vuremu* > *vremu*

5 **uolētis* >**vureţi* > *vreţi*

La aceste 3 forme se adaugă forma 3, în care apare un fenomen foarte specific de „scurtare":

**uolet* > **vo̯are* > *vare* (păstrat în varianta „nescurtată" numai ca formant proclitic al nedefinitelor) > *va*.

La aceste patru forme flexionar normale forme se adaugă o formă din altă porţiune a paradigmei verbului latin, în speţă un conjunctiv în loc de indicativ:

2 *uelis* (în locul formei latine clasice de ind. prez. 2, *uis*) > *veri*.

1.1.2. Forme care nu aparţin tipologic conjugării a II-a.

Forma de persoana a III-a plural este, în română, nu forma care ar fi fost normală în paradigma refăcută de conjugarea a II-a (**uolēnt*), ci o formă cu flectiv de conjugarea a III-a, reprezentând, de fapt, singura formă latină clasică pe care o conţine paradigma refăcută:

6 *uolunt* > *voru.*

1.2. Situaţia formelor etimologice în limba română veche.

Toate categoriile de forme descrise mai sus (**1.1.1.** şi **1.1.2.**) apar în limba română veche fie nemodificate, fie cu modificări atestate încă din epoca cea mai veche, dar negeneralizate:

veri > *veı̯* (variaţie liberă menţinută vreme îndelungată;

vremu > *vemu* (atestat sporadic) > *vămu* (recurent în anumite categorii de texte din secolul al XVI-lea, dar slab atestat după 1600; cf. Zamfir 2005:64) > *vomu*;

vreţi > *veţi*

[1] Mulțumim domnului profesor Nicolae Saramandu pentru sugestii și clarificări referitoare la datele din dialectele de la sudul Dunării.

Paradigma constituită din formele astfel modificate s-a menţinut până în ziua de astăzi (în limba română stadard) în funcţia de auxiliar de viitor. În acelaşi timp, ea a rămas până spre sfârşitul epocii vechi a limbii române şi ca paradigmă de verb predicativ (cf. Zamfir 2005: 64 ş.u.).

2. **Auxiliarul *a vrea* în dialectele limbii române.**

Faptul că „a vrea" în funcţie de auxiliar reprezintă partea cea mai stabilă a evoluţiei paradigmei refăcute **uolēre* se confirmă şi prin concordanţele interdialectale. Alături de concordanţele aproape perfecte între dacoromână şi istroromână, faptul că singura formă de indicativ prezent a auxiliarului păstrată în aromână şi în meglenoromână are în comun cu celelalte două dialecte fenomenul cel mai neregulat, şi anume scurtarea *vare* > *va*, constituie un indiciu al unităţii extrem de strânse în evoluţia lat. **uolēre* în latina orientală (balcanică). Inovaţiile specifice fiecărui dialect constau în modificări produse relativ târziu, în momentul în care a început să acţioneze tendinţa remodelării lui *a vrea* predicativ în sensul conjugării după modelul verbelor regulate.

Dacă în aromână şi în meglenoromână, auxiliarul *a vrea* la prezent este redus la o formă unică, *va*, iar flexiunea se exprimă prin conjunctivul verbului lexical, o simplă alăturare a paradigmelor auxiliarului de viitor în dacoromână şi în istroromână dovedeşte identitatea formelor care le compun: diferenţele fonetice sunt minore, cea mai puternică fiind căderea lui *v-* la forma 4 în istroromână:

dr.: *voi*(*u*), *ve*(*r*)*i*, *va*, *v*(*r*)*em*(*u*) / *vom*(*u*), *v*(*r*)*eţi*, *vor*(*u*)

ir. *voi̯*, *ver*, *va* /*vå*/, *ren*, *veţ*, *vor*.

3. **Verbul predicativ *a vrea* în dialectele româneşti**

3.1. *A vrea* predicativ în dacoromână.

În epoca celor mai vechi atestări, sistemul verbal românesc se caracteriza prin omonimie totală între *a vrea* predicativ şi *a vrea* auxiliar de viitor (vezi mai sus), iar cele mai vechi diferenţieri care au disociat paradigmele s-au situat la nivelul auxiliarului, nu al verbului predicativ.

Cea mai veche inovaţie diferenţiatoare a constat în căderea lui *v-*, produsă exclusiv în formele de indicativ prezent[2] ale auxiliarului, începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ca un fenomen caracteristic pentru Moldova (v. Zamfir 2007: 295 ş.u.).

3.1.1. Trăsături stabile în evoluţia lui *a vrea* predicativ.

Nu toată paradigma verbului predicativ *a vrea* a suferit modificări istorice: formele bazate pe tema perfectului sunt stabile, variaţiile de la perfect şi mai mult ca perfect constând în prezenţa sau absenţa amplificării temei prin *-se-* (opoziţia *vrui* / *vrusei*

[2] Nu şi în cele de imperfect, dat fiind că în româna veche a funcţionat ca auxiliar şi imperfectul lui *a vrea*, constituent al anumitor tipuri de condiţional perfect (cf. Zamfir 2007:346 ş.u., 351 ş.u.). Tipul vechi dacoromân *au vrut fi* se păstrează dialectal în forme tocite fonetic (cu auxiliarul de perfect compus *au* redus la *o*, aşa cum se întâmplă în toată jumătatea nordică a dacoromânei, şi cu grupul consonantic din participiul *vrut* simplificat. Aria tipică a acestui tip de condiţional perfect este Crişana (Tratat 1984:).

etc.), iar tema participiului / supinului este cea mai stabilă, participiul / supinul *vrut* rămânând complet nemodificat, atât istoric, cât şi dialectal.

3.1.2. Trăsături instabile în evoluţia lui *a vrea* predicativ.

Spre deosebire de formele derivate din tema perfectului şi a participiului, cele derivate din tema prezentului apar în română profund modificate istoric. Modificările sunt practic necunoscute în epoca veche a limbii române, tendinţa de încadrare într-un tipar regulat de conjugare începând să acţioneze târziu.

Remodelarea lui *a vrea* predicativ s-a produs în două paradigme, cea de indicativ prezent şi cea de indicativ imperfect. În ceea ce priveşte conjunctivul, el nu este atestat în faza păstrării formelor primare de indicativ prezent (vezi şi mai sus; cf. Zamfir 2005: 61, 67). Apariţia sporadică a unor forme de conjunctiv, net diferite de formele corespunzătoare de indicativ (*să voae, să voim, să voiţ*(*i*); Zamfir *l.c.*) este, din punct de vedere cronologic, cel mai vechi indiciu al remodelării morfologice.

3.1.3. Cronologia tipurilor de remodelare a paradigmei primare a lui *a vrea*

3.1.3.1. Cea mai veche influenţă care pătrunde în seria formelor primare ale lui *a vrea* este aceea exercitată de sinonimul *a voi* (< *voie* < v.sl. **вολıа** θέλημα *voluntas* Miklosich 72, col. II). Această influenţă a fost în mod evident favorizată de coincidenţa segmentului iniţial din anumite forme primare ale lui *a vrea* (***vo****iu, **vo**mu*) cu segmentul iniţial din derivatul *a **voi***. Din acest motiv, este greu de decis dacă primele atestări de forme refăcute constituie rezultatul creării unei paradigme secundare pe baza formelor primare cu segmentul *vo-* (1 *voiu* şi 4 *vomu*) sau rezultatul apelului la paradigma derivatului *a voi*.

3.1.3.2. Mult mai târziu decât formele nesistematice de conjunctiv în *vo-* a început să acţioneze tendinţa căreia i se datorează paradigma predicativă din limba română standard, şi anume aceea de uniformizare a paradigmei pe baza temei infinitivului *vre-*. Modelul regularizării pare a-l fi constituit conjugarea verbului neregulat *a bea*, a cărui structură fonetică nu diferă de a lui *a vrea* decât prin consonantismul iniţial. Abstracţie făcând de opoziţia *b-* / *vr-*, paradigma de indicativ (şi conjunctiv) prezent rezultată „copiază" paradigma lui *a bea,* singura „abatere" constituind-o forma de ind. prez. 6 *vor* – care se dovedeşte, astfel, forma cea mai stabilă istoric, rezistentă atât la remodelări, cât şi la diferenţierea paradigmei predicative de aceea a auxiliarului.

Această tendinţă de remodelare a acţionat de-a lungul întregii epoci moderne a limbii române (secolul al XIX-lea şi prima jumătate a secolului XX). Rezultatele ei sunt foarte variate, diversificarea decurgând din faptul că anumite omonimii (comune cu cele din modelul *a bea*) au determinat modificarea paradigmei primare de imperfect – aceasta devenind (cu excepţia formei 1, care are desinenţa specifică *-m*) cvasiomonimă cu aceea a prezentului regularizat cu tema *vre-*.

Necesitatea eliminării acestei omonimii prezent-imperfect a făcut ca în refacerea lui *a vrea* predicativ să se combine două direcţii ale remodelării:

a. generalizarea temei *vre-* după modelul conjugării lui *a bea* în sfera prezentului;

b. intersectarea cu paradigma *a voi* în sfera imperfectului.

3.1.3.3. Tipuri de intersecţie cu *a voi*.

Apelul la paradigma verbului derivat *a voi* pentru exprimarea anumitor valori morfologice din paradigma lui a vrea are ca trăsătură principală apariţia paradigmei de imperfect *voiam, voiai, voia* etc., ceea ce atrage rezultatul în principiu contradictoriu al rezolvării neregularităţilor istorice prin crearea unei paradigme supletive (*a voi* fiind integrat în conjugarea lui *a vrea*). O dată intersectate, paradigmele *a vrea* şi *a voi* au suferit contaminări în două direcţii:

- una care a generat un **tip persistent** la imperfect: ***vro****iam*, ***vro****iai*, ***vro****ia* etc.
- una care a generat un **tip caduc** la indicativ şi conjunctiv prezent: (*să*) ***vro****iesc*, (*să*) ***vro****ieşti*, ***vro****ieşte* / *să* ***vro****iască* etc.

4. Verbul predicativ *a vrea* în graiurile dacoromâne.

În cele ce urmează vom urmări rezultatele tendinţelor de regularizare a conjugării lui *a vrea* la nivel dialectal. Însumând datele paradigmei primare din limba română veche şi pe cele ale paradigmei secundare fixate prin normă în limba română actuală şi comparându-le şi pe unele, şi pe celelalte atât cu paradigmele intermediare care au funcţionat în diverse epoci (atestate în limba română modernă scrisă), cât şi cu paradimele dialectale, concluzia la care ajungem este că **formele cele mai stabile istoric** sunt **formele 4 şi 5** (vezi harta 1), care sunt deopotrivă etimologice în interiorul paradigmei reconstruite *uolēre* şi integrabile fără modificări în paradigma analogică (deoarece conţin tema infinituvului *vre-*).

Aceste forme (*vrem* şi *vreţi*) sunt generale în dacoromână, în sensul că variaţiile dialectale se situează la nivel fonetic, constând în păstrarea sporadică a lui *-u* final asilabic (în graiurile care au această trăsătură sistematică, în speţă în Crişana) şi în diftongarea lui *e* din temă după *r* (*vre-* > *vr̯e-*). Singura variaţie care ţine de o analogie morfologică este determinată de apariţia formelor *vr****ea****m* şi *vr****eaţi*** (în care trebuie văzută, probabil, influenţa formelor primare de indicativ prezent ale lui *a bea*, 4 *b****ea****m* şi 5 *b****eaţi*** – diftongul din structura acestora fiind (dacă acceptăm că *i* scurt accentuat din formele latine ***bĭ****bĭmus* şi ***bĭ****bĭtĭs* s-a diftongat metafonic înainte de căderea lui b intervocalic) etimologic (cf. Zamfir 2005: 94).

Amploarea tendinţei de modificare a paradigmei primare prin generalizarea temei *vre-* se reflectă cel mai bine în situaţia formelor de persoana a III-a: acolo unde norma literară actuală a impus forma 6 *vor* (care este singura formă românească a lui *a vrea* etimologică în sensul cel mai strict al cuvântului, reprezentând rezultatul evoluţiei normale a formei latine clasice *uolunt*), graiurile dacoromâne prezintă extinderea modelului *bea-beau*. Perechea 3 *vr̯ea* – 6 *vr̯eau* (*vr̯ea* în graiurile cu omonimie 3-6 la ind. prez. în afara conjugării I, adică în toată aria sudică: Muntenia, Oltenia şi Dobrogea) este practic generală (vezi harta 2). Forma literară *vor* s-a dat într-un singur punct (876 = Balş, jud. Romanaţi, în prezent Olt); pentru epoca anchetei ALR II, este greu de spus dacă *vor* reprezenta un fenomen de conservatorism real în graiul informatorului sau o influenţă a limbii literare; deşi, pentru epoca respectivă, o explicaţie a lui *vor* ca imixtiune a normei literare în grai ar fi un anacronism, atâta vreme cât paradigma perfect omogenă, cu *vreau* la ind. prez. 6, a reprezentat o caracteristică a scrisului literar în epoca modernă a limbii

române; „restaurarea" lui *vor* în paradigma refăcută pe tema *vre-* reprezintă un moment normativ mai târziu.

În ceea ce priveşte formele 1 şi 2, la data anchetei ALR II (în deceniul al IV-lea al secolului XX), formele primare *voi* şi *veri* nu mai existau nicăieri în dacoromână şi că tipul refăcut pe baza temei *vre-* acoperea toată Dacoromania (vezi harta 3), cu variaţii predominant fonetice (fenomene repetabile şi în alte cuvinte, precum monoftongarea lui *e̯á*). Cu totul sporadic (prin Moldova), elementul vocalic palatal din radical dispare (probabil ca efect al pronunţării dure a lui *r*), vocalismul devenind *á* atât în forma 1, cât şi în forma 2: *vrau̯, vrai̯*.

5. Verbul predicativ *a vrea* în dialectul aromân.

În Papahagi 1965 se indică pentru *a vrea* o paradigmă primară[3] (sub intrarea lexicală pe care o constituie forma de ind. prez. 1 *voi*) şi, alături de ea, *o refacere în sens identic celui din dacoromână*. Caracteristica acestei coexistenţe a paradigmelor pare să fie o variaţie liberă, dat fiind ilustrarea formelor în dicţionar este complet străină de orice marcare a vreunei diferenţieri: 1 *voi*; 2 *veri* / *vrei*; 3 *va* (cf. şi ALR II s.n. vol. VII); 4 *vremƀ* (ALR II s.n. vol. VII, h. 2181); (*s*[ă]) *vrem*; 5 *vreţ* (ALR II s.n. vol. VII, h. 2181); 6 *vor* (cf. şi ALR II s.n. vol. VII).

6. Verbul predicativ *a vrea* în dialectul meglenoromân.

Judecând după dicţionarul lui Theodor Capidan, care este contemporan cu anchetele ALR II, stadiul din dialectul meglenoromân era, la data respectivă, mai conservator decât cel din dacoromână: *a vrea* predicativ avea încă în meglenoromână, la începutul secolului XX, paradigma primară de indicativ prezent, dată de Capidan sub intrarea lexicală *voi̯* (cu o variantă pur fonetică *vu̯ăi̯*; cf. şi ALR II s.n. vol. VII, h. 2179); 2 *ver* (cu varianta pur fonetică *vi̯ăr*; cf. şi ALR II s.n. vol. VII, h. 2179); 3 *va*; 4 *vrem* (cf. ALR II s.n. vol. VII, h. 2181); 5 *vreţ* (ALR II s.n. vol. VII, h. 2181). Pe de altă parte, dialectul meglenoromân prezintă şi el indicii ale unei tendinţe de regularizare, identice cu cea din dacoromână, reflectată în forma 6 *vr̥eau̯* (cf. şi ALR II s.n. vol. VII, h. 2180).

7. Verbul predicativ *a vrea* în dialectul istroromân.

Spre deosebire de celelalte două dialecte sud-dunărene, istroromâna a pierdut complet formele predicative primare ale lui *a vrea*, dar are în comun cu toate celelalte trei dialecte româneşti refacerea / regularizarea paradigmei pe baza temei infinitivului, *vre-*.

Ceea ce este absolut specific istroromânei este amplificarea acestei teme prin *-s-*, ceea ce duce la o conjugare regulată, ca a unui verb de conjugarea a II-a cu radicalul în *-s* (fără analog în alte modele paradigmatice româneşti): 1 *vr̥i̯esu*; 2 *vr̥i̯eşi* (cf. şi ALR II s.n. vol. VII, h. 2179); 3 *vr̥i̯ęse* (cf. şi ALR II s.n. vol. VII, h. 2180); 4 *vr̥i̯esém*; 5 *vr̥i̯esę́ţ* (cf. şi ALR II s.n. vol. VII, h. 2181); 6 *vr̥i̯esu* (cf. şi ALR II s.n. vol. VII, h. 2180).

[3] Vezi Nevaci 2005, Nevaci 2006, Nevaci, Todi 2009 pentru formele de auxiliar ale verbului în aromână

8. Concluzii.

În ciuda multiplelor transformări istorice pe care le-a suferit (încă din faza romanică, în care *uelle* a fost substituit prin **uolēre*), verbul *a vrea* are o situaţie extrem de unitară pe ansamblul celor patru dialecte româneşti. În ambele sale funcţiuni (a. predicativ; b. auxiliar), el a evoluat în acelaşi sens la nord şi la sud de Dunăre:

a. paradigma **predicativă** a fost refăcută prin uniformizarea temei *vre-*, care la data anchetei ALR II era:

- generalizată în dacoromână;
- activă în aromână şi meglenoromână, dar departe de a fi substituit formele primare;
- generalizată în istroromână, cu particularitatea amplificării prin *-s* şi a conjugării după un model de tip *ţe**s**e* (cu diferenţa că formele 4 şi 5 sunt accentuate pe flectiv, nu pe radical);

b. paradigma **auxiliarului** este extrem de stabilă:

- practic identică în dacoromână şi istroromână;
- redusă la o formă unică *va* în aromână şi meglenoromână, dar cu particularitatea remarcabilă că inovaţia cea mai neobişnuită („scurtarea” *vare* > *va*) este comună celor patru dialecte.

Bibliografie

ALR II, *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, serie nouă, vol. VII, Institutul de lingvistică şi istorie literară al Filialei din Cluj a Academiei Române, 1972.

Capidan 1935 = Capidan, Th., *Meglenoromânii*. III. *Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti.

Miklosich 1886 = Miklosich, Franz, Etymologisches Wörterbuch der slavichen Sprachen, Wien W. Braumüller.

Nevaci 2005 = Nevaci, M., *The Structure and the Evolution of the Verbal Forms in Aromanian*, in: Languages and Dialects of the Ethnic Minorities in the Balkan area, 2005, St. Petersburg, Academi Print, 29−37.

Nevaci 2006 = Nevaci, M., *Verbul în aromână. Structură şi valori*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Nevaci, Todi 2009 = Nevaci, M., Todi, A., *The Grammaticalization Of Perfect Auxiliaries In Romanian. Historical And Dialectal Aspect*, RRL, LIV, 1–2, p. 137–150, Bucureşti, 2009.

Papahagi 1965 = Papahagi, T., *Dicţionarul dialectului aromân. General şi etimologic*, Bucureşti.

REW 1861-1936 = REW, Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 1861-1936, Heidelberg : C. Winter.

Tratat 1984 = Rusu, Valeriu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul românesc, Craiova.

Zamfir 2005 = Zamfir, D.M., , *Morfologia verbului în dacoromâna* veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea), vol. I, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Zamfir 2007 = Zamfir, D.M., *Morfologia verbului în dacoromâna veche* (secolele al XVI-lea – al XVII-lea), vol. II, Editura Academiei Române, Bucureşti.

HARTA 2181
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN
VOL. VII
VREM ; VREȚI
[4692 ter]
I. Întrebare indirectă.
II. niștém ; niștéț
'nu vrem ; nu vreți'.
STROROMÂNI
ARDIMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 1

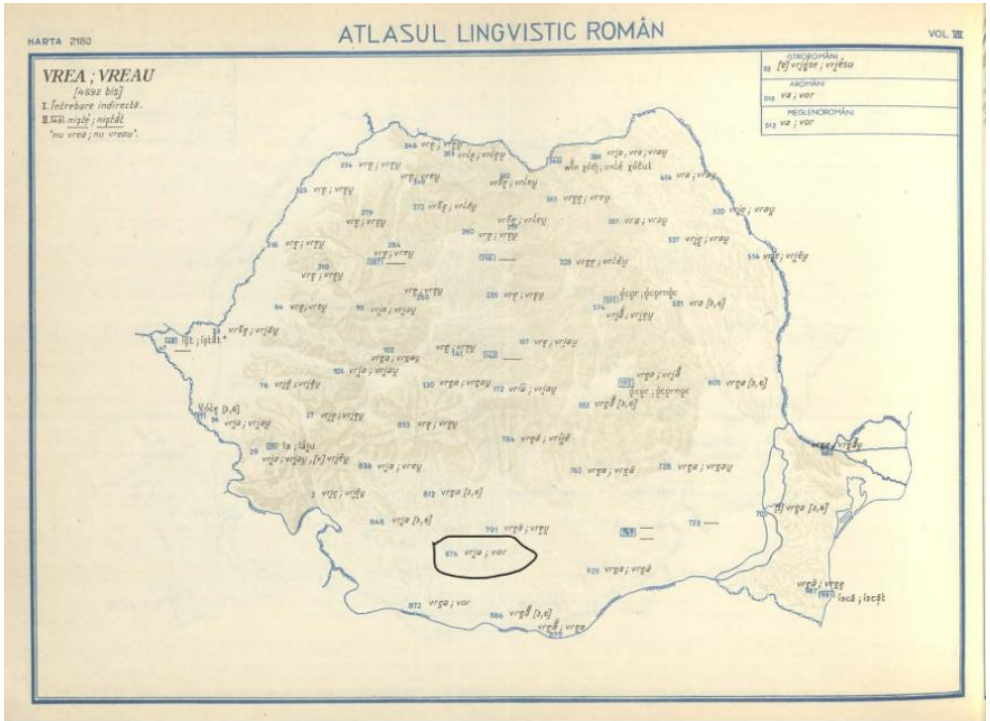
HARTA 2180
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN
VOL. VII
VREA ; VREAU
[4692 bis]
I. Întrebare indirectă.
II. nișté ; niștăt
'nu vrea ; nu vreau'.
STROROMÂNI
ARDIMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Harta 2.

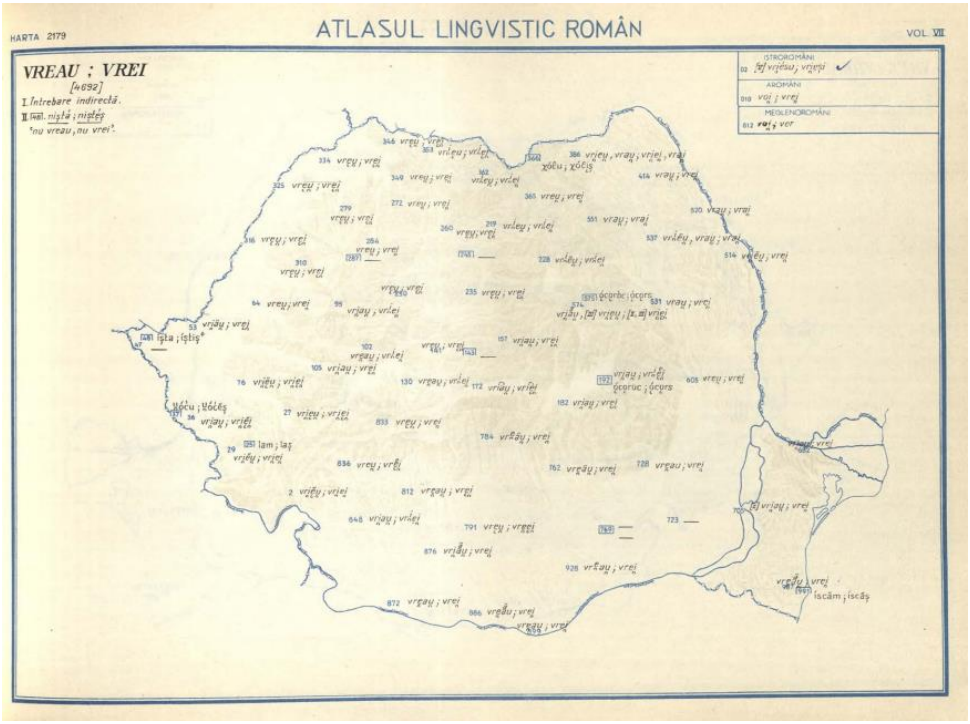

Harta 3

Viviana-Monica Fătu Ilie
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
Academia Română

Aspecte ale diminutivării în textele dialectale dacoromâne sudice

Abstract
The aim of our research has been to describe more closely the position of diminutives in Southern Daco-Romanic, in the context where they obviously constitute a considerable part of the lexical inventory of these languages, as it appears to us in specific lexicographical works. In addition to their high degree of frequency, words in this category are used in the southern area of Daco-Romanic (and particularly in Wallachia proper, known as Muntenia) in a way which shows that the semantic features normally associated with a diminutive are erased, i.e. not justified by the characteristics of [dimension] or by the affective situation of the user. Two salient aspects of this erasure are the almost ‘automatic’ use of diminutives to designate degrees of kinship with the speaker, and the diminution of the quantitative ‘zero’, i.e. the negative pronoun nimic ‘nothing’.
Keywords: the position of diminutives, the southern area of Daco-Romanic, degrees of kinship

Résumé
Notre recherche s’est proposé de décrire de plus près la position des diminutifs dans les parlers sud du daco-roumain, dans le contexte où ceux-ci constituent évidemment une partie considérable de l’inventaire lexical de ces parlers, tel qu’il nous apparaît dans les ouvrages lexicographiques spécifiques. Outre leur haut degré de fréquence, les mots de cette catégorie ont dans l’aire sud du daco-roumain (et notamment dans la Valachie proprement-dite Muntenia) un usage qui montre que les traits sémantiques associés en principe à un diminutif sont effacés, c’est-à-dire non-justifiés par les caractéristiques de [dimension] ni par la situation affective de l’usager. Il y a deux aspects saillants de cet effacement, le recours presque « automatique » aux diminutifs pour désigner des degrés de parenté par rapport au locuteur et la diminution du quantitatif « zéro », à savoir du pronom négatif nimic « rien ».
Mots-clés: la position des diminutifs, l’aire sud du daco-roumain, degrés de parenté

Articolul de faţă reprezintă rezultatul unei cercetări al cărei material îl constituie textele dialectale muntenești editate de dialectologii bucureşteni (TDM III) şi atlasele dialectale muntenești realizate de aceiaşi cercetători[1] (ALRR. Muntenia-Dobrogea III). Pe baza realităţilor dialectale reflectate în aceste surse ne propunem să definim poziţia diminutivelor în graiurile muntenești, în sensul determinării măsurii în care frecvenţa lor duce la o neutralizare a opoziţiilor cu termenii-bază, în speţă la o „lexicalizare” a diminutivelor.

[1] Doresc să le mulţumesc, în mod special, colegelor mele, Dana-Mihaela Zamfir şi Daniela Răuţu, pentru numeroasele sugestii şi pentru generarea hărţii 2.

1. Obiectivele cercetării

1.1. În condiţiile în care sursele lexicografice specifice (GDM, DGS I-III) reflectă o frecvenţă foarte ridicată a afixării diminutivale în Muntenia şi Oltenia, ne-am propus să avansăm în direcţia precizării poziţiei pe care o au diminutivele în graiurile dacoromâne sudice; ne propunem să descriem această poziţie nu atât sub aspectul unei frecvenţe absolute (uşor de determinat prin urmărirea intrărilor din sursele citate), cât sub acela al frecvenţei relative, adică al raportului dintre unităţile lexicale care includ afixe cu sens dimintival şi lexemele identice neînsoţite de astfel de afixe.

Determinarea unui astfel de raport implică determinarea valorii semantice a afixării diminutivale, adică a gradului de persistenţă a semelor [+ dimensiune] şi/ sau [+ afectivitate]. Prezenţa indiciilor pierderii acestor seme ar fi echivalentă cu lexicalizarea diminutivelor.

1.2. În afara problemei principale configurate sub 1.1., cercetarea noastră urmăreşte şi o serie de aspecte formale legate de inventarul diminutivelor înregistrate în graiurile dacoromâne sudice (în special în cele munteneşti). Caracteristicile formale se situează la nivelul claselor morfologice care constituie baze pentru derivarea diminutivală (aici fiind predominant **substantivul** şi izolat **adjectivul**: *căldi**oară**, blândul**iţă***), al existenţei **cumulului** de afixe derivative şi al **derivării multiple** de la aceeaşi bază.

2. Tipurile diminutivale din graiurile sudice. Luând ca punct de plecare inventarele prezente în sursele lexicografice deja citate, putem opera o clasificare în care criteriul fundamental este cel semantic.

2.1. Diminutive propriu-zise folosite în sens propriu

2.1.1. Diminutive cu sens propriu concret. Păstrarea sensului propriu al afixării diminutivale se reflectă în formularea definiţiilor lexicografice prin apelul la cuvinte cu semul [dimensiune redusă], în speţă la adjectivul *mic*: *boghinuţă* „grămadă **mică** de fân; căpiţă **mică**” (DGS I, p. 106).

În foarte multe cazuri, diminutivele înregistrate de sursele lexicografice menţionate sunt descrise prin eticheta *diminutiv* şi prin indicarea bazei de derivare: *azimişoară* dim. de la *azimă* (DGS I, p. 53); *batiştioară* dim. de la *batistă* (DGS I, p. 70); *boldişor* dim. de la *bold* (DGS I, p. 107; *bolduleţ* dim. de la *bold* (DGS I, p. 107)[2]; *burişoară* dim. de la *bură* (DGS I, p. 140); *buruliţă* dim. de la *bură* (DGS I, p. 141); *coliviţă* dim. de la *colivă* (DGS I, p. 288); *colivuţă* dim. de la *colivă* (DGS I, p. 288); *cotiguţă* dim. de la *cotigă* „teleagă” (DGS I, p. 313); *măgurice* dim. de la *măgură* (DGS II, p. 296); *măguriţă* dim. de la *măgură* (DGS II, p. 296); *păsculiţă* dim. de la *pască* (DGS III, p. 28) etc..

Predominanţa acestui din urmă procedeu lexicografic (în raport cu cel prin apelul la adjectivul *mic*) în DGS este ea însăşi o reflectare a ştergerii complete a semului [dimensiune redusă] pentru cele mai multe diminutive din graiurile munteneşti. Diminutivul devine pentru cei mai mulţi vorbitori din aria sudică o modalitate de exprimare în care nu există justificări dimensionale sau cantitative ale folosirii derivatului cu afix diminutival în locul bazei; un exemplu ca *brăţic* dim. de la *braţ* („cantitate care se poate duce în braţe”) (DGS I, p. 124) arată clar că orice

[2] Cazurile de acest tip (sinonimie – asociată sau nu cu derivarea de la aceeaşi bază) sunt relaţionate prin „cf.” în DGS.

implicare a caracteristicilor dimensionale ale referentului substantivului-bază este exclusă în această folosire metonimică.

În multe cazuri, inexistenţa oricărei justificări referenţiale a folosirii diminutivului în locul substantivului-bază reiese din context:

s-a dăspuia[t] *pielea dă pă mine ca după şarpe // am purtat* ***cămăşúţe*** */ tot ce-am avut şi eu* (Budişteni, pct.118; o persoană adultă povesteşte cum s-a îmbolnăvit de tifos)

şi fac o ***gropíţă*** *acolo în mijlocul leşierului / ş-adaug apă... nu să dea pe dinafară* (Tigveni, pct. 727)

uite punem acolo aşa lumânările aşa crucişate le punem într-o ***cutiuţă*** *d-alea dă conservă aşa rotundă / şi le dăm pă gârlă* (Gligan de Sus, pct. 788)

le-am aşăzat-o acolo-ntr-o sacoşă / nişte ***sticluţe*** *care le dăscântasem dă frică /* ***rochiţile****-acolo / le mai pusesem şi io d-ale mâncării acolo* [...] *le dăscântase pă* ***rochiţe*** *pă alea* (Cătunu, pct. 792)

îi faci cuib / i faş cuib acolo-ntr-un ***coşuleţ*** */ şi-i pui uoo / doozej dă uoo / doozeşitrei / dacă ie* ***mare*** *doozeşicinci / o pui pă oo / şi cloceşte-acolo* (Cătunu, pct. 792) – unde se observă coocurenţa diminutivului cu indicii contextuale (numerale, adjectivul *mare*) că referentul lui nu este unul de dimensiuni reduse.

2.1.2. Diminutive cu sens propriu afectiv. Valoarea afectivă a diminutivării se reflectă în folosirea lor în tipuri de contexte în care participarea afectivă a vorbitorului este evidentă. Cel mai „obiectiv" aspect al acestui tip de folosire constă într-o *frecvenţă remarcabilă a diminutivării de la adjective care denumesc însuşiri „negative"*, cazuri în care afectivitatea se manifestă printr-o atenuare a calificării negative graţie semului [diminuare] din afixul diminutival: *bleguşor* dim. de la *bleg* (DGS I, p. 100); *prosticuţ* dim. de la *prost* (DGS III, p. 126), relaţionat cu *prostişor* (*ibid.*): „Am un băiat mai *prostişór*."; *răuliţ* dim. de la *rău* (DGS III, p. 153) „Eram eu cam *răulíţă* de gură."

Atenuarea nu se asociază întotdeauna cu sensul negativ al calificării adjectivale ; pot fi atenuate prin diminutivare adjective care desemnează diverse grade de inferioritate economică / socială: *sărmănuţ* dim. de la sărman (DGS III, p. 190): „S-a îngrijit de câţiva copii mai *sărmănúţi*."

Foarte specifică graiurilor munteneşti este *atenuarea prin diminutivare a adjectivelor care denotă însuşiri obiective* (dimensiune, culoare, temperatură etc.) – adică a unor caracteristici în care estomparea prin afectivitate este cu totul inutilă. Acesta este unul dintre tipurile munteneşti de lexicalizare a diminutivelor, o trăsătură dialectală puternic individualizatoare: *jilăvic* dim. de la *jilav* (DGS II, p. 241); *lungu**liţă*** dim. de la *lungă* (DGS II, p. 281) – relaţionat sinonimic cu *lung**uşoară*** (ibid.); *răricuţ* dim. de la rar (DGS III, p.145); *riculiţă*[3] dim. de la *rece* (DGS III, p.167). Caracterul lexicalizat (ştergerea semului [diminuare]) este evident în afixarea diminutivală a unui adjectiv care desemnează însăşi starea de *echilibru* din gradarea însuşirilor: *potrivicior* dim. de la *potrivit* (DGS III, p. 103).

[3] Caz neobişnuit de afixare, în sensul combinării cu un morfem a cărui structură fonetică alterează structura radicalului, făcându-l irecognoscibil în afara contextului dezambiguizator (*Apă riculiţă*), dat fiind că toate alomorfele adjectivului [réĉe] sunt în africată prepalatală (cu variante dialectale cu fricatizare, dar niciodată cu velară).

În alte cazuri, diminutivele de atenuare corespund unor necesităţi reale de a exprima gradul redus al unei însuşiri fizice, dar individualizează graiurile munteneşti prin particularităţi formale – cea mai frecventă fiind asocierea unei teme adjectivale cu alt afix diminutival decât cel cu care aceeaşi temă se asociază în limba română standard. Un exemplu este perechea *căld**ioară -căld**uliţă*** (relaţionată sinonimic în DGS I, p. 172; ambii termeni etichetaţi „dim. de la *cald*") ca alternativă la forma standard *căld**uţ***, desemnare obiectivă a unei stări termice de u n grad mai redus în raport cu cea exprimată prin *cald*; *tăr**icuţ*** dim. de la *tare* (DGS III, p. 309) ca alternativă la *tăr**icel***.

2.2. Diminutive propriu-zise folosite în sens figurat. În numeroase cazuri de folosire metaforică a unor cuvinte, sensul *propriu* al afixării diminutivale ([dimensiune redusă]) se asociază cu sensul *figurat* al folosirii bazei – în sensul că un cuvânt este folosit în locul altuia pe baza unei relaţii de similitudine, dar afixarea diminutivală are aceeaşi valoare în ambii termeni ai relaţiei de similitudine: substituirea $A_{dim} \rightarrow B_{dim}$ este permisă de similitudinea dintre A şi B: *burduşel* „pernă **mică** (rotundă sau pătrată)" (DGS I, p. 138), substituire bazată pe similitudinea semnificaţilor formelor *pernă* şi *burduf* (*burduf* însuşi având în graiurile munteneşti sensul metaforic „sac în care se pun fulgii; dos de pernă" DGS I, p. 138, sensul 3º al intrării în chestiune); *prăguş* „ridicătură **mică** de pământ; movil**iţă**" (DGS III, p. 107) este o substituire bazată pe similitudinea între semnificaţiile formelor nediminutivate *movilă* şi *prag*.

2.3. Coocurenţa diminutiv-bază. În textele dialectale munteneşti se întâlnesc frecvent situaţii în care diminutivul şi baza sunt **coocurente** (şi **coreferenţiale**) în aceeaşi secvenţă de relatare, ceea ce constituie un alt indiciu că diminutivul este lexicalizat, opoziţia semantică diminutiv / bază fiind anulată:

*şi să duce pă gârlă/ cică să dă drumul la apă aşa d-aşa şi îi dai **fetii**-acolo-şa o **găleţică** / îi dai **băzmăluţă** / îi dai douăzeci-treizeci dă lei acolo sau patruzeci şi p-ormă pleacă **fetiţa** acasă* (Gliganu de Sus, pct. 788)

*eu zic „să pui dă **mămăligă** când om veni să facem **mămăliguţă**" / luasem nişte peşte... să fac mâncare bună // aşa prăjim niţel peşte* / un[t] *cu **mămăligă** / brânză ce-avem noi aici* (Răşcăeţi, pct. 789);

*ce să vezi dumneata / luasem **căni** să dezleg apa / c-aşa să dăzleagă la noi // la fata care murise dă tuse măgărească // luasem vreo patru **cănuţe** ca asta //* (Răşcăeţi, pct. 789)

3. Tipul diagnostic de lexicalizare a diminutivelor: numele de rudenie. Cel mai **specific** pentru graiurile **munteneşti** este fenomenul diminutivării numelor care desemnează **gradele de rudenie.**

Aparenta lexicalizare a diminutivelor de la numele de rudenie în Muntenia reiese din faptul că ele apar ca forme unice în foarte multe localităţi (**răspunsuri unice la ancheta** ALRR, vezi harta 2). Cu toate acestea, ele au o valoare afectivă reflectată atât în întrebuinţarea *numai la vocativ* (nu şi la nominativ), cât şi în comentariile informatorilor (de exemplu, în comentariile la h. 117 din ALRR. M-D, II: „când vrea s-o mângâie", „când vrea s-o dezmierde").

Textele dialectale arată însă că diferenţa sensibilă dintre nominativ şi vocativ, observabilă la numele de rudenie în anchetele ALRR, este în mare parte convenţională şi că în fluxul vorbirii diminutivul este lexicalizat ca denumire pentru o rudă a vorbitorului:

şi eu am fugit acasă / *m-am dus când m-am dus acasă* / ***mămica*** *m-a-ntrebat că unde am fost eu* ... (Recea de Sus, pct. 790)

dă câte ori veneam la ***tăticu*** */ veneam plângând* [...] *şi io nu vream să-l eau niş p-ăla* / *că nu-m plăcea nici ăla* / ***tăticu*** *că să-l eau* (Fierbinţi, pct. 791)

a zâs că să vie cu oameni / *să să-nţeleagă cu* ***tăticu*** // ***tăticu*** *dă fel nu vrea să-l eau* / *zâcea de! că să nu-l eau* / *că ei fusăsără trăiz bine* / *fusese* ***ta-său*** *şăv dă pos*[t] *pân colo* / *la munte* / [...] *da el a prins fhiru că* ***tăticu*** *nu vrea* / *zâcea dă furme* [= forme „formalităţi”] / *că să facă furmili* / [...] *nu ştiu pă cine-aude el că nu vrea* ***tăticu*** *să-l eau cu nici un fel dă căpătâi* / *ce mai* / *nu mă lasă să-l eau* / [...] *atunş cân*[d] *ne-am dus la furme* [povestitoarea râde] / *că n-auzâse că nu vrea* ***tăticu*** / [...] *nu mai mi-a da*[t] *drumu* / *ce să mai fac* / *mi-era frică rău dă* ***tăticu*** / [...] *mă taie* ***tăticu*** / *nu mai îmi face al*[t]*ceva* / *mă tae* (Fierbinţi, pct. 791)

O întrebuinţare ca: *mi-era frică rău dă* ***tăticu*** / [...] *mă taie* ***tăticu*** / *nu mai îmi face al*[t]*ceva* / *mă tae* arată că valoarea afectivă [duioşie], asociată în principiu cu diminutivele de la nume de rudenie, este absolut facultativă în Muntenia pentru diminutivele de acest tip şi diminutivele sunt complet lexicalizate.

Un caz de păstrare a valorii afective este cel în care diminutivul apare şi **fără valoare de adresare** (referenţială), ca marcă a implicării vorbitorilor în relatare:

ei! ***măiculiţă*** *nu ştiu nici eu cum le mai făceam / că de-aia mă gândesc acu şi mă mai jălesc...* (Recea de Sus, pct. 790)

Este, de asemenea, destul de des întâlnită folosirea „inversă”: vorbitorul / vorbitoarea se adresează folosind numele gradului de rudenie pe care el însuşi / ea însăşi o reprezintă faţă de interlocutor:

să scula ţipând / *fata dâm pat*

„*ce-i* ***mămică****?* / *ce-i* ***mămică****?*”

„*câinili* ***mamaie*** / *câinili* / *mă mănâncă câinili* ***mamaie***” (Cătunu, pct. 792) (replica aparţine fiicei, nu nepoatei povestitoarei; pentru folosirea lui *mamaie* ca pseudo-diminutiv cu sensul „mamă!”, vezi mai jos, răspunsurile la ancheta NALR).

3.1. Vocativul lui *mamă* în ALRR. *Sinteză*. Cât de specifice sunt diminutivele pentru aria muntenească se conturează clar în ALRR. *Sinteză* (vezi harta 1, unde am conturat cu o linie aria neomogenă a răspunsurilor prin diminutive), deşi unele detalii ale felului în care transpare în sursa menţionată fenomenul de care ne ocupăm necesită comentarii.

Principiul de generare a hărţilor în acest atlas – în care numai primul răspuns pe care îl dă un informator este reprezentat pe hartă, iar cuvintele care apar pe poziţia a II-a, a III-a etc. sunt consemnate numai în lista de referinţă asociată fiecărei hărţi – nu dă seama de complexitatea reală a poziţiei diminutivelor în graiurile munteneşti.

Cartografiind toate tipurile de răspunsuri (cu serii binare, ternare şi chiar cuaternare de termeni), se obţine o imagine mai fidelă a densităţii diminutivelor în exprimarea gradelor de rudenie în Muntenia (vezi harta 2).

3.2. Caracteristici ale exprimării vocativului „Mamă!” în ALRR. Muntenia şi Dobrogea. Observând situaţia reflectată în atlasul dialectal regional, vedem în primul rând că diminutivul „simplu” (neasociat cu forma nediminutivată) apare rareori şi că în cea mai mare parte a cazurilor răspunsurile includ forma nediminutivată, frecvenţa cea mai ridicată având-o asocierea între *mamă* şi diminutivul *mămică*, predominant cu *mamă* pe poziţia I şi diminutivul pe poziţia a doua.

Caracterul tipic al acestei asocieri (în esenţă, caracterul „emblematic” al tipului diminutival *mămică* pentru Muntenia) reiese din faptul că ea formează arii foarte bine conturate, una în vestul Munteniei şi altele două în centrul şi în sud-estul ei; o a patra arie apare în nordul Dobrogei.

Celelalte tipuri de asocieri – deşi bogate prin variantele derivative pe care le reprezintă şi prin combinarea lor – sunt relativ sporadice, neformând arii.

Un alt detaliu al răspunsurilor la chestiunea [465] din chestionarul ALRR este faptul că împrumutul slav *maică* – şi el cu complexitate de posibilităţi derivaţionale – nu apare niciodată singur, ci numai în combinare cu *mamă* şi cu diminutive ale acestuia.

3.3. Tipuri diminutivale de la *mamă* în ALRR. Muntenia şi Dobrogea. Ancheta cu chestionarul a oferit posibilitatea documentării unor tipuri diminutivale altminteri greu de detectat în texte:

3.3.1. Diminutive de gradul I (cu un singur afix diminutival). Cel mai larg răspândit diminutiv, care poate fi considerat tipic muntenesc prin frecvenţă şi extensiunea dialectală, este *mămíco!* (*mămícă, mamícă*) – o formă care, în mod excepţional, apare trunchiată (*míco!*) sau asociată cu flectivul vocativului masculin (*mămícule!*).

Celelalte combinaţii între radicalul *mam-* şi un afix diminutival sunt incomparabile cu derivatul în *-ică*: *mămíţă!* este mult mai rar; *măi̯cúţă!* este rar, ca şi baza *maică* şi tot aşa este *măi̯culíţă!*.

Foarte rar apare un diminutiv *măi̯íţă* (formă trunchiată din *mămăiţă*, diminutiv al lui *mamaie* – care este, în realitate, apelativul muntenesc pentru „bunică”, rezultatul eroziunii fonetice a sintagmei *mama mare* > *mam-mare* > *mamare* > *mamai̯e* probabil prin deformare fonetică în limbajul infantil); ca pseudo-diminutiv al lui *mamă*, această formă este izolată (vezi Harta 2 şi legenda).

3.3.2. Diminutive de gradul II (cu două afixe diminutivale). Predilecţia graiurilor munteneşti pentru diminutivare se reflectă şi în cazul lui *mamă*, ca şi în al celor mai multe substantive, prin ataşarea a două afixe diminutivale la acelaşi radical. În această marcare suplimentară sunt valorificate mai multe posibilităţi combinatorii:

-iţă + *-ică*: *mămiţícă!* (*mamiţíco!*) – care este destul de rar;

-ică + *-uţă*: *mămicúţă!* – şi el destul de rar.

Diminutivele de gradul II sunt, deci, mult mai slab reprezentate dialectal în Muntenia, în sfera exprimării vocativului „mamă!”, decât cele de gradul I.

4. Caracteristici formale ale derivării diminutivale în Muntenia

4.1. Derivarea multiplă. Un aspect legat evident de preferinţa dialectală extrem de accentuată pentru folosirea diminutivelor este o creativitate în generarea acestora, în sensul că la aceeaşi bază se pot ataşa alternativ cel puţin două sufixe diminutivale; alături de derivatele de la *mamă* discutate sub 3., fenomenul se întâlneşte la tot pasul atât pentru substantive (*căldare-căldăruie*, *căldăruşe* DGS I, 172; *cămaşă* „placentă”-*cămăşuică*, *cămăşuie*, *cămăşuţă* DGS I, p.177; *cârpă-cârpiţă*, *cârpuliţă*, *cârpuşoară*, *cârpuţă* DGS I, p. 203 etc.), cât şi la adjective (*caldă-căldioară*, *călduliţă* DGS I, p. 172; *lungă-lunguliţă*, *lunguşoară* DGS II, p. 281; *puţin-puţinel*, *puţinuţ* DGS III, p. 135 etc.).

4.2. Derivarea de la cuantificatori. Extrem de specifică pentru graiurile munteneşti este formarea derivatelor diminutivale de la cuantificatori (inclusiv de la cuantificatorul „zero” care este pronumele negativ); pronumele nimic se poate

asocia cu unul şi chiar cu două afixe diminutivale: *nimic → nimic**uţ** → nimuc**uţic**a* (DGS III, p. 367).

Asociabilă cu diminutivarea cuantificatorului „zero" este formarea diminutivelor de la adverbul / adjectivul care desemnează o cantitate mică, la derivatele de la *puţin* (v. 4.1.) adăugându-se *niţel-niţeluş-niţălaş* (DGS III, p. 368); iar adverbul *oleacă* (provenit el însuşi dintr-un diminutiv grecesc: < gr. *ὀλίγ**ακι*** < *ὀλίγος* „puţin"; cf. SDLR s.v. *leacă*) generează derivatul *olecuţă* şi chiar un derivat cu două sufixe juxtapuse, *olecuţică* (DGS II, p. 386).

Ex. *dacă-i ciuruim pe foc// îi punem şi-i ciuruim aşa pe vâltoare **niţăluş***//(Cătunu, pct. 792)

4.3. Un caz aparte de recurenţă a unui *adverb* diminutivat îl constituie recurenţa lui *binişor*, devenit aproape un automatism în diverse tipuri de relatări:

ia a loa[t] *ligheanu* / *s-a duz **binişor*** / *şî cu **nepoţelu-ola micu** după ia* / *şî a veni*[t] *cu ligheanu* / *să ducă ligheanu-n magazie* (Mereni, pct. 816)

a mers / *s-a urca*[t] *pă scări* / *iel ... î ... s-o ajute* / *s-o ajute-aşa **binişor*** / *să intre-n casă* (Mereni, pct. 816)

*... îi dai **puţintel** aşa cu tăfălugu* / *că dacă-i dai cu grapa o bag adînc // noi aşa-i făceam // şi dam cu tăfălugu* / *decît o aşternea **niţăluş*** / *da tăfălugu **uşurel** // şî răsărea cânipa... pîşim **binişor**...*" (Răşcăeţi, pct. 789)

... ş-aşa am pus cartoful-aşa / ***binişor** cu mâna* /*... la o distanţă de douăzeci de centimetri unul de altul*... (Zidurile, pct. 818).

5. Concluzii. Graiurile munteneşti se caracterizează printr-o **frecvenţă ridicată a diminutivelor**, cu anumite caracteristici semantice (a) şi formale (b):

a) diminutivele apar foarte frecvent în condiţiile **neutralizării** cel puţin parţiale a trăsăturilor semantice specifice. În cazul trăsăturii concrete [dimensiune redusă], neutralizarea se vede în contextul coreferenţialităţii cu substantivul-bază nediminutivat şi al indiciilor că obiectul desemnat prin diminutiv are trăsături normale / neutre sub raportul dimensiunii. În cazul trăsăturii abstracte [afectivitate], cea mai puternic individualizatoare pentru graiurile munteneşti, din punctul de vedere al diminutivării, este formarea unei arii clar delimitate de restul dacoromânei prin *lexicalizarea diminutivelor care desemnează grade de rudenie*;

b) predilecţia pentru diminutivare duce la juxtapunerea de sufixe diminutivale, fenomen a cărui frecvenţă individualizează Muntenia, începând de la tipurile mai puţin caracteristice (*mămicuţă*) şi atingând un grad înalt de specificitate în *diminutivarea cuantificatorilor*: *puţin → puţintel → puţinteluş*; *niţel → niţeluş*; *oleacă → olecuţă → olecuţică*.

Gradul suprem de individualizare îl marchează diminutivarea cuantificatorului „zero", prin care se şterge complet trăsătura [dimensiune / cantitate redusă], inclusă, în principiu, în semantica sufixelor diminutivale: *nimica → nimicuţa → nimicuţica*.

Harta 1. Vocativul „Mamă!” în ALRR. *Sinteză*

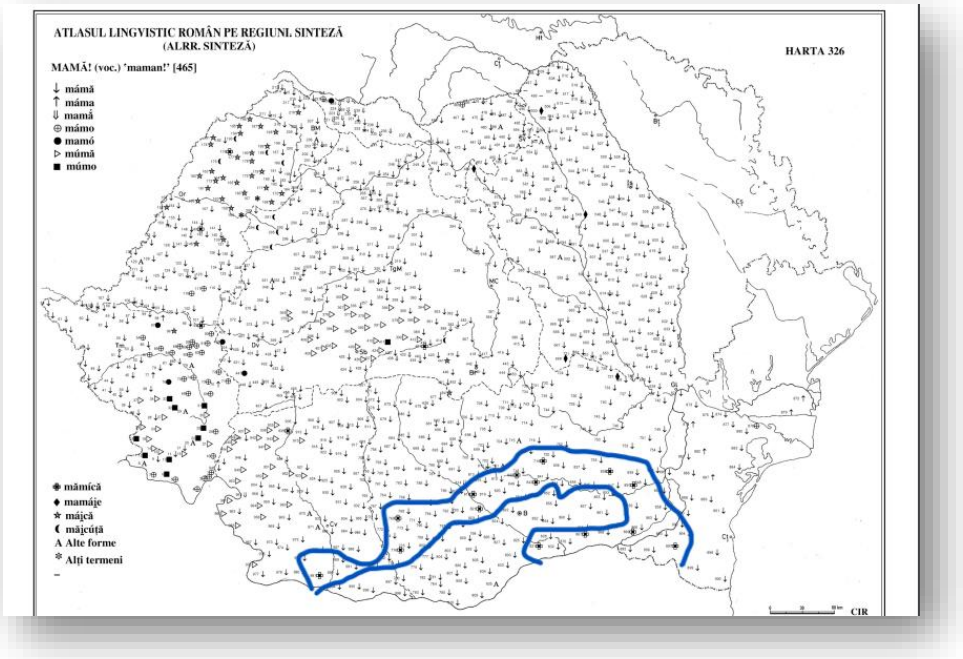

Harta 2. Vocativul „Mamă!” în NALR-Muntenia şi Dobrogea

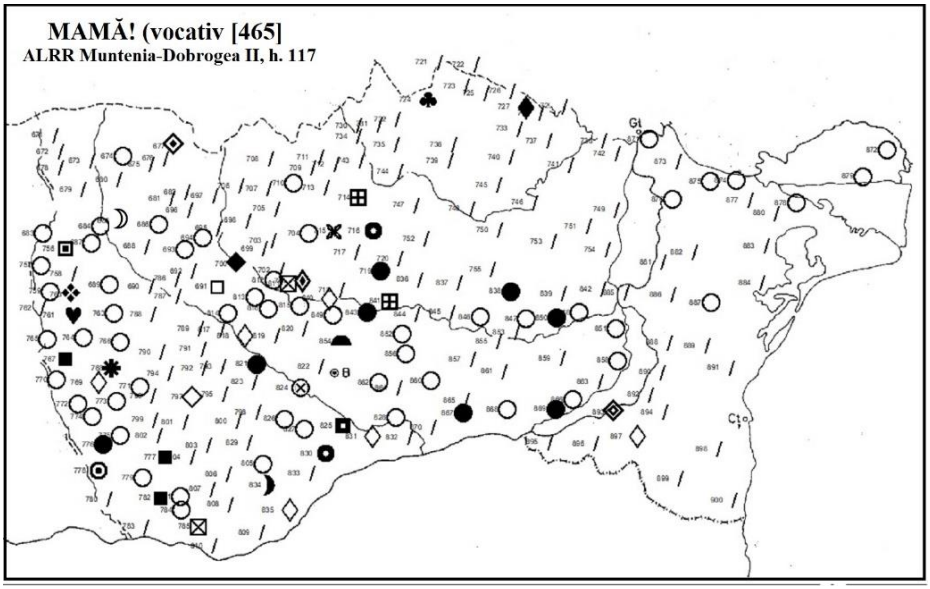

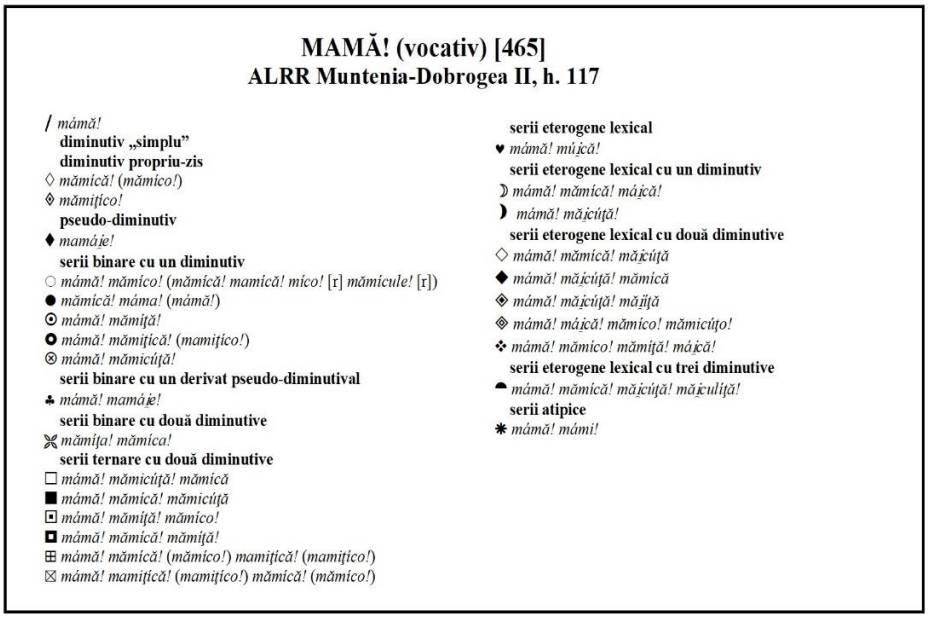

Bibliografie

DGS I-III= *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, Ion Ionică, Maria Marin, Ana Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha; coordonator: Maria Marin, volumul I, 2009; volumul al II-lea, 2010; volumul al III-lea, 2011, Bucureşti, Editura Academiei Române.

GDM = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal. Muntenia*, Bucureşti, 1999.

Surse

ALRR Muntenia-Dobrogea II= *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, vol. II, de Teofil Teaha, Mihai Conţiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996.

ALRR. Sinteză III= *Atlasul lingvistic pe regiuni. Sinteză (ALRR. Sinteză)*, coordonator Nicolae Saramandu, vol. III: 2018, Bucureşti, Editura Academiei Române.

TDM III= *Texte dialectale Muntenia III*, publicate de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marinela Tiugan, Magdalena Vulpe, Consiliul culturii şi educaţiei socialiste, Bucureşti, 1987.

Stefano Fiori
Forskningscentrum för Europeisk Flerspråkighet
Università degli Studi di Pavia

Dialettometria e *corpora* "degeneri": il caso delle Quattro Province

Abstract
Dialectometry is best known for its ability to abstract and synthesize linguistic relationships in large domains, from large amounts of data, but what happens when it is applied to smaller corpora? How reliable are the results obtained? This contribution seeks to answer these questions, by exploring some of the best-known techniques for validating dialectometric measurements, performed by Gabmap software using the Levenshtein algorithm, of dialectal versions of the Aesopian fable "The North Wind and the Sun" collected in the "Quattro Province", in the north-western Italian Apennin
Keywords: dialectometry, dialectology, Northwestern Italian dialects, Quattro Province

Résumé
La dialectométrie est surtout connue pour sa capacité à abstraire et synthétiser les relations linguistiques dans de vastes domaines, à partir de grandes quantités de données, mais que se passe-t-il lorsqu'elle est appliquée à de corpus plus restreintes ? Quelle est la fiabilité des résultats ainsi obtenus ? Cette contribution cherche à répondre à ces questions, en explorant certaines des techniques les plus connues de validation des mesures dialectométriques, réalisées par le logiciel Gabmap à l'aide de l'algorithme de Levenshtein, des versions dialectales de la fable ésopienne « Le vent du nord et le soleil » recueillies dans les « Quattro Province », dans le nord-ouest des Apennins italiens.
Mots-clés: dialectométrie, dialectologie, dialectes italiens du nord-ouest, province Quattro

1. Introduzione

La dialettometria (d'ora in avanti DM), nata in seno alla geolinguistica (Séguy 1973), si è sviluppata soprattutto come approccio induttivo per l'analisi delle grandi quantità di dati raccolti negli atlanti linguistici, ed è stata perciò chiamata sia "quantitative dialectology" (Nerbonne 2013: 222), che, alternativamente, "atlantometry" (Goebl 2018: 123), ed è stato anzi detto che la DM "ha dado sentido a los atlas lingüísticos" (Aurrekoetxea 2019: 23). Negli ultimi anni, la crescente disponibilità di mezzi tecnologici ha portato a una grande diffusione della DM anche al di fuori del contesto atlantistico, dimodoché sempre più essa viene impiegata per l'analisi di corpora le cui dimensioni, sia per quanto riguarda i punti d'inchiesta che i tratti studiati, invece che sulle centinaia, si aggirano più spesso nell'ordine delle decine.

Poiché il punto di forza della DM risiede proprio nella prospettiva *aggregata* che essa offre sulla variazione linguistica (Nerbonne 2009), in grado di distillare tendenze generali a partire da una mole consistente di dati, nel caso di corpora di

Figura 1. Località di provenienza delle registrazioni analizzate.

dimensioni contenute diventa particolarmente importante un attento esame sia delle caratteristiche del corpus stesso che della bontà del metodo utilizzato per misurare le distanze linguistiche. Lo scopo di questo contributo è di esaminare alcune tra le più note procedure di validazione di tecniche dialettometriche, applicate a un corpus a carattere non atlantistico e dalle dimensioni relativamente ridotte.

2. Il corpus

I dati analizzati provengono da 43 registrazioni di versioni dialettali della favola esopica "La tramontana e il sole"[1], raccolte in 41 località nelle Quattro Province[2], ovvero il settore dell'Appennino nordoccidentale dove si incontrano le province di Alessandria, Genova, Pavia e Piacenza (Figura 1). Si tratta di un'area linguistica ancora pochissimo studiata ma molto importante e complessa, interessata dalla transizione tra dialetti lombardi ed emiliani e tra questi e i dialetti liguri, e appartiene perciò all'anfizona ligure-padana (Massobrio & Petracco Sicardi 1992). Per la costruzione del corpus (d'ora in poi corpus VS), sono stati individuati e trascritti in IPA 28 tratti linguistici condivisi dalla maggior parte delle versioni, arrivando così a una matrice di 41 località x 28 tratti.

Oltre alle dimensioni ridotte, questo corpus si allontana dal modello ideale anche per il fatto che in esso la fonologia, la morfologia e il lessico non sono separati (non sono stati inclusi tratti sintattici), come è prassi in DM, a causa del fatto che le registrazioni sono testi molto brevi e non forniscono un numero consistente di tratti per ciascuno dei livelli menzionati. Per lo stesso motivo, nella matrice sono presenti diversi dati mancanti, anche se in misura non eccessiva: si tratta infatti di 56 caselle su 1148 (41x28), pari al 5% dei dati complessivi. Inoltre, lo stesso metodo escussivo

[1] Queste registrazioni sono parte di una più ampia collezione curata da Daniele Vitali, liberamente accessibile online all'indirizzo https://www.bulgnais.com/ventoesole.html. Non è stato purtroppo possibile includere punti del settore ligure.

[2] Due località (Tortona e Pozzolo Formigaro) hanno fornito due registrazioni ciascuna, perciò le due cifre non coincidono.

del testo standardizzato è stato fortemente criticato, al pari del questionario, per la natura artificiale delle produzioni linguistiche, specialmente dialettali, che esso suscita (Sanga 1991); nondimeno, è anche possibile, come esposto in Thun (2010: 509, 511), considerare questi materiali come istanze di una modalità "presentativa" assunta dai parlanti, che durante l'intervista si mettono "in posa" e offrono il loro dialetto al ricercatore nella forma che ritengono più appropriata (cf. Iannàccaro 2002: 107-120). Verosimilmente, si tratta anche della versione più basilettale che sono in grado di produrre, ovvero quella che si distanzia maggiormente dalla lingua sovraordinata (in questo caso l'italiano), ed è in questo modo che consideriamo le versioni della "Tramontana".

3. Metodologia

Le analisi sono state effettuate con il software Gabmap (Nerbonne et al. 2011), liberamente accessibile online[3], scegliendo come metodo di misurazione delle distanze linguistiche l'algoritmo di Levenshtein, che per ogni tratto linguistico calcola il numero minimo di modifiche (inserzioni, cancellazioni, sostituzioni) che separano che le relative coppie di stringhe di caratteri IPA associate a due località del corpus, la cui distanza linguistica complessiva è la media delle distanze per tutti i tratti. Le distanze tra tutte le coppie di località *n* vengono quindi inserite in una matrice simmetrica *n* x *n*, perciò, nel nostro caso, 41 x 41; questa matrice è alla base di tutte le successive analisi.

4. Validazione dei risultati

Per motivi di spazio, in queste pagine verranno discussi solo alcuni metodi di validazione delle misurazioni, tra i quali quelli implementati da Gabmap, ovvero l'alfa di Cronbach e l'incoerenza locale; verranno inoltre trattati brevemente altri suggerimenti presenti in letteratura, come la correlazione tra la distanza linguistica e quella geografica e la percentuale di variazione nella matrice delle distanze linguistiche spiegata dalla tecnica di riduzione dimensionale chiamata multidimensional scaling (MDS). Ulteriori informazioni su ciascuno di questi metodi, e su altri qui non menzionati, si possono leggere nella documentazione di Gabmap (v. anche Nerbonne & Wieling 2018 e la letteratura ivi citata).

4.1. Alfa di Cronbach

L'alfa di Cronbach (α) è un coefficiente molto utilizzato in psicometria, che misura la correlazione delle risposte fornite alle domande di un test, mentre Gabmap lo impiega per saggiare la robustezza delle misurazioni, ovvero il grado in cui le distanze linguistiche calcolate tra le località nel dataset misurano lo stesso costrutto. Il calcolo di α si fonda (1) sulla covarianza media tra le matrici di distanze tra località relative a ciascuna variabile nel corpus e (2) sul numero di variabili; sono possibili valori compresi tra 0 e 1, e la soglia di accettabilità comunemente adottata è 0.7.

Un'analisi approfondita dell'uso di α in dialettometria si trova in Heeringa (2004), che ne ha studiato il comportamento in relazione al numero di tratti linguistici inclusi nell'analisi, dimostrando che i valori di α variano in maniera molto imprevedibile fino a 25 variabili, dopodiché smettono di oscillare e si attestano

[3] https://gabmap.let.rug.nl/.

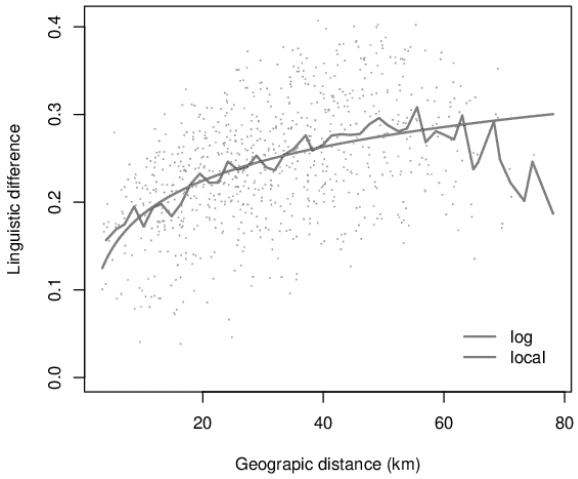

sistematicamente sopra 0.7. Questa osservazione empirica si accorda con l'affermazione di Nerbonne (2013: 224) che il numero minimo di tratti da includere in un'analisi dialettometrica si aggira intorno a 30-40, e sembra confermata dal corpus VS, per il quale si ottiene $\alpha = 0.75$: ciò significa che, nonostante esso contenga soltanto 28 tratti, appena sopra la soglia individuata da Heeringa (2004), il segnale linguistico che essi trasmettono risulta sufficientemente forte e coerente da poter essere captato con le misurazioni effettutate.

4.2. **Incoerenza locale**

L'incoerenza locale (local incoherence, IL) è stata introdotta da Nerbonne & Kleiweg (2007), ai quali si rimanda per i dettagli matematici, esplicitamente per comparare le applicazioni a uno stesso dataset di diversi algoritmi di calcolo delle distanze linguistiche. L'idea è che dovrebbero essere preferibili risultati che minimizzano la distanza linguistica tra località molto vicine tra loro, e che dunque aderiscono al Fundamental Dialectological Postulate (FDP), per cui "Geographically proximate varieties tend to be more similar than distant ones" (Nerbonne & Kleiweg 2007: 10).

Per il corpus VS, si ha IL = 0.74; l'interpretazione di questo dato, tuttavia, va incontro a diversi ammonimenti: poiché il corpus è composto da trascrizioni IPA, esse sono state analizzate solo con l'algoritmo di Levenshtein, ma la IL, come si è visto, è stata concepita come metro di paragone tra *diverse* misurazioni su un medesimo dataset. Poiché si basa sulle distanze geografiche specifiche tra località, non è possibile compararla direttamente tra dataset composti da reti di punti differenti. Inoltre, si sa che valori di IL vicino a 0 sono preferibili, ma non c'è, come nel caso di α, un limite superiore, il che rende è difficile individuare una soglia oltre la quale si può affermare che un dataset non rispetta più il FDP; per converso, solo basandosi sulla IL è difficile anche valutare in assoluto quanto un dataset si accorda con il FDP.

Figura 2. Grafico della distanza linguistica in funzione di quella geografica (linea spezzata = regressione locale, linea curva = regressione logaritmica).

Tenendo a mente queste cautele, si può comunque osservare come il valore di IL da noi riscontrato sia in linea con quelli riportati in letteratura, (Kellerhals 2014, Scherrer & Stoeckle 2016, Guerrab 2018, Feleke et al. 2020, solo per citarne alcuni), e sia sufficientemente vicino a 0 da indicare l'aderenza del corpus VS al FDP.

4.3. **Distanze linguistiche e geografiche**

Un altro modo per verificare la tenuta del FDP è testare la correlazione tra le distanze linguistiche e quelle geografiche nelle località del corpus. La prima scoperta dialettometrica di Séguy fu proprio che le due variabili sono legate da una relazione sublineare, e in particolare logaritmica, che cresce fino a una soglia limite oltre la quale la correlazione si perde. Nerbonne (2010) ha generalizzato questa osservazione, mostrando come essa ricorra in molte analisi dialettometriche, come "legge di Séguy", descritta dall'omonima curva.

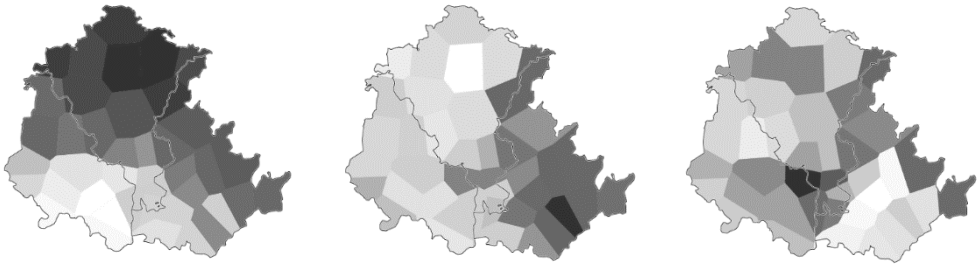

Figura 3. Mappe dei valori MDS per le prime tre dimensioni. Da sinistra: 1ª dim. (R = 0.85, R^2 = 0.72), 2ª dim. (R = 0.22, R^2 = 0.05), 3ª dim. (R = 0.15, R^2 = 0.02).

Gabmap genera automaticamente un grafico che mostra il risultato di una regressione tra le distanze linguistiche e geografiche tra ogni coppia di località (Figura 2), che restituisce una correlazione pari a $R = 0.47$ ($R^2 = 0.22$), un valore non troppo elevato ma fortemente significativo ($p < 0.001$) e comparabile a quelli ottenuti negli studi menzionati in Nerbonne (2010). L'interazione tra geografia e distanza linguistica è dunque provata; nel grafico è inoltre ben visibile la "curva di Séguy", suggerita dalla forma convessa della nuvola dei punti e ricalcata dalla linea di regressione logaritmica, che segue da vicino quella locale fino alla soglia dei 60 km, dove quest'ultima si flette verso il basso, indicando che alcuni dialetti molto distanti sono più simili di quanto previsto dal modello.

4.4. **Riduzione dimensionale**

Lo scaling multidimensionale (multidimensional scaling, MDS) serve ad analizzare e rappresentare in forma più comprensibile i dati contenuti in matrici numeriche fatte di molte dimensioni, ovvero variabili. È affine ad altri metodi di riduzione dimensionale come l'analisi dei componenti principali (PCA) e l'analisi fattoriale (FA) (Vietti 2019), differenziandosi da questi per il fatto di accettare come input solo matrici simmetriche di distanze, in base alle quali agli elementi della matrice sono assegnate coordinate in un numero ridotto di dimensioni, specificato in precedenza, che risultano in una nuova matrice di distanze. L'MDS viene qui incluso nei metodi di validazione poiché, secondo Leinonen et al. (2016: 76), in un'analisi dialettometrica una soluzione a tre dimensioni spiega normalmente l'80-90% della variazione nelle distanze linguistiche, calcolata come coefficiente di correlazione tra

la matrice di partenza e quella risultante dalla riassegnazione delle coordinate; l'aderenza di un corpus a questa aspettativa sarebbe un'ulteriore prova della adeguatezza dei dati e della robustezza delle analisi.

Per il corpus VS, l'MDS a tre dimensioni dà $R = 0.9$ ($R^2 = 0.81$), dimostrando così di riuscire a catturare la maggior parte della variazione nei dati; inoltre, Gabmap genera mappe separate per le prime sei dimensioni, rappresentando con un gradiente cromatico i valori di ciascuna località per la dimensione corrispondente, consentendo così di verificarne l'interpretabilità in termini areali, un altro requisito importante per l'MDS in ambito dialettologico (Wieling & Nerbonne 2018: 403). In Figura 3 sono rappresentate le mappe delle prime tre dimensioni, delle quali la prima, come è evidente dai valori di correlazione con la matrice originale, è di gran lunga la più importante per l'interpretazione delle distanze linguistiche, e suggerisce una discontinuità, più netta a ovest, nel versante Piemontese, che divide l'area in due metà, corrispondenti grosso modo all'area di influenza gallo-italica e alla "anfizona ligure-padana", menzionata in §2. La seconda dimensione, nonostante il basso valore di *R*, mostra ancora una struttura areale piuttosto chiara, che oppone soprattutto le varietà emiliane a tutte le altre, mentre già nella terza dimensione è molto difficile discernere un pattern geografico, coerentemente con il livello di correlazione ancora inferiore.

5. Conclusioni

Confrontando gli elementi forniti dai metodi di validazione succintamente esposti in queste pagine, si può sostenere che l'applicazione dell'algoritmo di Levenshtein per ottenere le distanze linguistiche tra le località del corpus VS ha dato risultati soddisfacenti: infatti, le misurazioni sono coerenti tra i diversi tratti linguistici analizzati, a dispetto del loro numero ridotto ($\alpha = 0.75$), e si conformano al Fundamental Dialectological Postulate della maggiore somiglianza linguistica di località vicine rispetto a quelle lontane, formalizzata dall'incoerenza locale (0.74). Confrontando graficamente distanze geografiche e linguistiche, inoltre, emerge con chiarezza la presenza, in queste ultime, di autocorrelazione spaziale, evidenziata dalla nota "curva di Séguy". Infine, la variazione nella matrice delle distanze è catturata per l'81% dallo scaling multidimensionale a tre dimensioni; a questo proposito, è ulteriormente significativo che la proiezione geografica delle prime due di esse sia facilmente interpretabile in termini geolinguistici, e in particolare la prima rappresenta la frattura fondamentale, che attraversa le Quattro Province, tra l'area di influenza gallo-italica di tipo lombardo-emiliano, a nord, e quella ligure a sud.

Manca purtroppo lo spazio per una discussione approfondita di questo aspetto tramite le varie tecniche di partizione (clustering) delle località del corpus in base alle distanze reciproche, che deve essere rimandata ad altra occasione; tuttavia, le prove addotte finora costituiscono quantomeno una base solida per la loro trattazione, e rivendicano anche la legittimità del confronto tra diverse versioni di un testo standardizzato, almeno limitatamente allo studio della gestione basilettale dello spazio linguistico (Goebl 2018). D'altra parte, l'utilizzo di un corpus per molti aspetti deficitario rispetto agli standard dialettometrici ha rappresentato una sorta di "stress test", non solo per la rappresentatività dei campioni dialettali in esso contenuti, ma anche per lo stesso software Gabmap, i cui metodi si sono dimostrati in grado di fornire risultati robusti e interpretabili anche a fronte di questa difficoltà.

In conclusione, ci sembra di poter affermare che è certamente possibile sfruttare l'enorme potenziale euristico delle tecniche dialettometriche, anche qualora si abbia a disposizione una base di dati (non eccessivamente) ridotta ed eterogenea, a patto, però, di esplorarne accuratamente le caratteristiche e, soprattutto, di applicare e confrontare i più diffusi metodi di validazione delle misure ottenute.

Bibliografia

Aurrekoetxea, G., 2022, "Métodos de la dialectología cuantitativa", *Estudios de Lingüística del Español* 45, 43-69.

Boberg, C., J. Nerbonne & D. Watt (eds), 2018, *The Handbook of Dialectology*, London, Wiley Blackwell.

Feleke, T.L., C. Gooskens & S. Rabanus, 2020, "Mapping the dimensions of linguistic distance: A study on South Ethiosemitic languages", *Lingua* 243 (online).

Goebl, H., 2018, "Dialectometry", in Boberg et al. (eds), 123-142.

Gooskens, C., 2004, "Travel time as a predictor of linguistic distance", *Dialectologia et Geolinguistica* 13, 38-62.

Heeringa, W., 2004, *Measuring dialect pronunciation differences using Levenshtein Distance*, tesi di dottorato, Rijksuniversiteit Groningen.

Heeringa, W. & J. Prokić, 2018, "Computational dialectology", in Boberg et al. (eds), 330-347.

Iannàccaro, G., 2002, *Il dialetto percepito. Sulla reazione dei parlanti di fronte al cambio linguistico*, Alessandria, Dell'Orso.

Kellerhals, S., 2014, *Dialektometrische Analyse und Visualisierung von schweizerdeutschen Dialekten auf verschiedenen linguistischen Ebenen*, Geographisches Institut der Universität Zürich.

Leinonen, T., Ç. Çöltekin & J. Nerbonne, 2016, "Using Gabmap", *Lingua* 178, 71-83.

Massobrio, L. & G. Petracco Sicardi (eds), 1992, *Studi linguistici sull'anfizona ligure-padana*, Alessandria, Dell'Orso.

Thun, H., 2010, "Pluridimensional cartography", in A. Lameli, R. Kehrein & S. Rabanus (eds), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Vol. 2: Language mapping (Part I)*, Berlin/New York, De Gruyter, 506-523.

Nerbonne, J., 2009, "Data-driven dialectology", *Language and Linguistics Compass* 3(1), 175–198.

Nerbonne, J., 2010, "Measuring the diffusion of linguistic change", *Philosophical Transactions of the Royal Society* 365, 3821-3828.

Nerbonne, J. 2013, "How much does geography influence language variation?", in P. Auer, M. Hilpert, A. Stuckenbrock & B. Szmrecsanyi (eds), *Space in Language and Linguistics* (linguae & litterae 24), Berlin/Boston, De Gruyter, 222-239.

Nerbonne, J. & P. Kleiweg, 2007, "Toward a dialectological yardstick", *Journal of Quantitative Linguistics* 14(2), 148-167.

Nerbonne, J., R. Colen, C. Gooskens, P. Kleiweg & T. Leinonen, 2011, "Gabmap – A web application for dialectology", *Dialectologia* 2, 65-89.

Nerbonne, J. & M. Wieling, 2018, "Statistics for aggregate variationist analyses", in Boberg et al. (eds), 400-414.

Sanga, G., 1991, "I metodi della ricerca sul campo", *Rivista Italiana di Dialettologia* 15, 165-181.

Scherrer, Y. & P. Stoeckle, 2016, "A quantitative approach to Swiss German – Dialectometric analyses and comparisons of linguistic levels", *Dialectologia et Geolinguistica* 24(1), 92-125.

Séguy, J., 1973, “La dialectometrie dans l’Atlas Linguistique de la Gascogne”, *Revue de Linguistique Romane* 37, 1–24.

Vietti, A., 2019, “La varietà di lingua come insieme di tratti coerenti”, *Rivista Italiana di Dialettologia* 43, 11-31.

Irina Floarea
Institutul de Lingvistică „Iorgu-Iordan – Alexandru Rosetti”
Academia Română

Recherches nouvelles dans le projet ALDRO, un atlas des dialectes roumains. La position du mégléno-roumain

Abstract
The new Romanian linguistic geography project –ALDRO highlights the unity of Romanian with its four dialects. This is the first time that all Romanian dialects are on the same map. For this article, we have chosen a few maps to illustrate the importance of this atlas and to show the position of the Megleno-Romanian dialect in relation to the other Romanian dialects.
Keywords: linguistic atlas, geolinguistics, Romanian dialects, Romance

Résumé
Le nouveau projet de géographie linguistique roumaine –ALDRO met en evidence l’unité du roumain avec ses quatre dialectes. C’est pour la première fois qu l’on a tous les dialectes roumains sur la même carte. On a choisi pour cet article quelques cartes afin d’illustrer l'importance de cet atlas et montrer la position du dialecte mégléno-roumain par rapport aux autres dialectes roumains.
Mots-clé : atlas linguistique, géolinguistique, dialectes roumains, romanité

0. A l'Institut de linguistique «Iorgu Iordan – Al. Rosetti», de l’Académie Roumaine, sous la direction de Manuela Nevaci, un atlas des quatre dialectes du roumain a été réalisé: *l’Atlas des dialectes roumains du sud et du nord du Danube* - ALDRO. La recherche est basée sur le questionnaire de l’ *Atlas Linguarum Europae* (ALE), dont les archives se trouvent a l'Institut de Linguistique. L'objectif du projet est d’avoir une comparaison des dialectes roumains avec les dialectes européens, de mettre en valeur le caractère roman et l'unité de la langue roumaine dans le contexte européen. Ainsi, on peut mettre en évidence les concordances du roumain avec les langues romanes apparentées, aux langues de l'union linguistique balkanique et à d'autres langues européennes. C’est pour la première fois que l’on a une image synthétique des tous les dialectes roumains sur la même carte.

Aussi, les isoglosses onomasiologiques, sémasiologiques et de motivation dessinées sur le territoire de la langue roumaine et sur le territoire où les langues de Balkans sont parlées démontrent un substratum linguistique commun. Certaines de ces isoglosses interfèrent parfois avec celles dues à l’adstratum et au superstratum.

1. Nous allons viser dans notre article la position du dialecte mégléno-roumain tel qu'il apparaît représenté sur certaines des cartes de l'ALDRO. Les mégléno-roumains font partie des roumains du Sud-Danube, avec les aroumains, par ailleurs ils sont souvent assimilés à ces derniers, même si les différences entre les deux groupes linguistiques sont nombreuses. De plus, plusieurs traits similaires au daco-roumain et à l'istro-roumain ont y été trouvés. Si les premières recherches sur cette population (effectuées par Weigand en 1892, puis par Sever Pop et Th. Capidan) comptaient jusqu'à 20 000 Mégléno-roumains, aujourd'hui un bilan optimiste peut considérer 8 000 mégléno-roumains, dont seulement 2 à 3 000 parlent le dialecte. S. Puscariu croyait que les mégléno-romains avaient une origine commune avec les aroumains. C'est le point de vue également adopté par Th. Capidan. Cependant, le mégléno-roumain présente de nombreuses particularités dues à son histoire et à sa position géographique. Ce dialecte représente la romanité balkanique, donc c'est un cas de contact des langues non-apparentés.

C'est l'anthropologue Dominique Belkis qui a parlé de l'invisibilité socio-culturelle de cette communauté qui a permis, malgré les changements démographiques, le processus d'assimilation, l'exode rural et la civilisation moderne, de survivre dans un espace non-roman et toujours soumis aux luttes sociales et à la politique.

Sur la réseau de l'ALDRO on compte trois localités des mégléno-roumains: Umă sur le territoire de la Republique du nord de Macédoine, Oşińi / Archangelos en Grèce, et Cerna, une localité récemment fondée par des personnes venues de Grèce en Roumanie, au milieu du siècle passé.

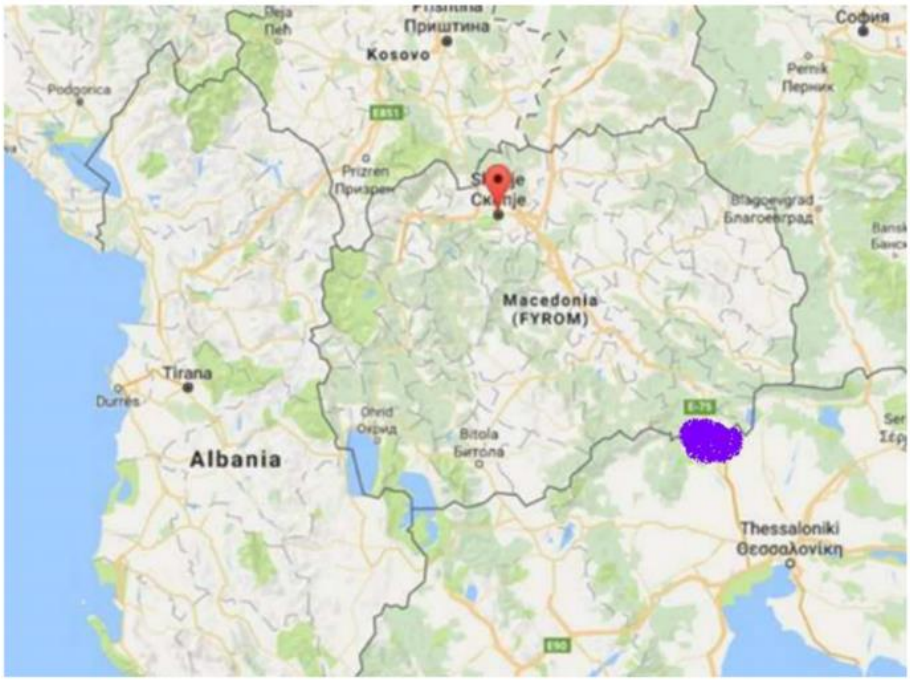

Fig. 1 La Région du Méglen a la frontière du Grèce et la Republique du nord de Macédoine

Fig.2 Les localités des mégléno-roumains sur l'ALDRO

2. On a choisi pour cet article quelques cartes de l'ALDRO pour exemplifier brièvement la position du mégléno-roumain entre les autres dialectes roumains: CREANGĂ 'le rameau', COPAC 'l'arbre', ACOPERIȘ 'le toit' et TÂRG 'la foire'.

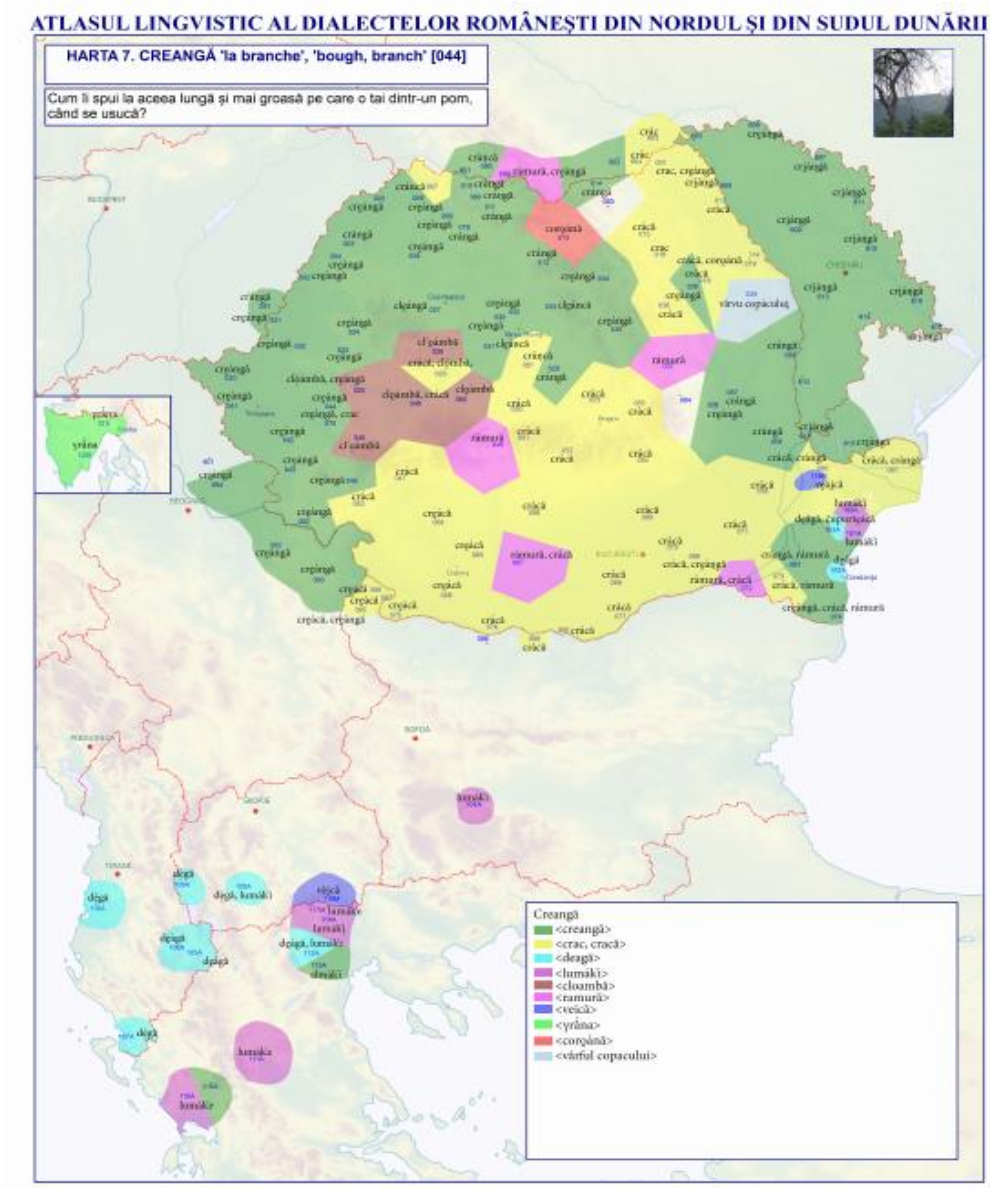

2.1.CREANGĂ 'le rameau'

Le territoire du daco-roumain est divisé en deux zones principales**:** celle du mot ***creángă*** < v.sl. ***granka,*** en fait un dimin. du vsl. *grana* qui couvre notamment la moitié supérieure du pays et celle du ***crac*** *s.m.* / ***crácă*** *s.f.* < bg., srb. ***krak*** présent au sud mais aussi dans une grande partie de la région de Moldova et Bucovina. C'est une vieille couche léxicale qui a remplacé probablement dans l'histoire le mot latin *ramus.* On peut le trouver cependant dans quelques points répandus sur tout le territorie du daco-roumain sous la forme **ramură** *s.f.*, une forme de singulier refaite d'après la forme de pluriel, cf. DA, et dans quelques localités d'aroumain sous la forme ***lumáki*** par l'intermédiaire d'un grec *lumaki*.

Au centre du pays, en Transylvanie on a enregistré le terme ***clo̯ámbă***, et. incert. probablement du germ. Klumpen 'baton en bois, rameau', sous l'influences des parlers saxons locaux.

Dans les parlers aroumains de l'Albanie on utilise le terme ***de̯ágă*** < alb. *degë,* répandu aussi dans les autres localités de Grèce ou même chez les aroumains de Roumanie.

Dans le dialecte istro-roumain est present le mot ***ɣránă*** < sl, cr. ***grana ,*** en relation étroite avec le v.sl. *grana* qui a donné en daco-roumain *creangă*.

En deux localités de mégléno-roumain on a enregistré le terme ***véi̯că,*** emprunté du bg. вейка, mais en Oșiń on préserve le terme *lumaki,* probablement sous l'influences des parles aroumains voisines.

Dans le chapitre suivant de l'atlas on peut trouver une liste avec toutes les formes des mots enregistrés sur la carte.

CREANGĂ
'la branche', 'bough, branch'
[044]

I. Cum îi spui la aceea lungă și mai groa pe care o tai dintr-un pom, când se usucă?

II. cre̯ángă: 002, 004 - 006, 008, 009, 020 024, 030, 032, 034, 035, 038, 041 - 045, 056, 062, 092, 093.
crácă: 015, 017, 018, 036, 047, 050 - 0 058, 063, 066, 068 - 071, 076, 077, 085, 099.
cri̯ángă: 607 - 611, 613, 615 - 618.
crángă: 003, 010 - 012, 014, 029, 04 057, 059.
cre̯ácă: 064, 065, 075, 088, 096, 097
de̯ágă: 102A, 105A, 106A.
dé̯gă: 107A, 109A, 110A.
lumáḱe: 111A, 115A, 117M.
lumáḱi: 100A, 101A, 104A.
cle̯áncă: 031, 033.
crác: 603, 604.
crácă, crángă: 060, 061.
cráŋcă: 081, 090.
cráŋgă: 079, 080.
rámură: 037, 049.
rámură, crácă: 067, 072.
ɣrắna: 120I, 121I.
almáḱi: 113A.
cle̯ángă: 027.
clo̯ámbă: 082.
cl'o̯ámbă: 046.
cl'o̯ámbă: 026.
clo̯ámbă, crácă: 048.
clo̯ámbă, cre̯ángă: 025.
coro̯ánă: 013.
crac: 016.
crac, cre̯ángă: 001.
cre̯ácă, cre̯ángă: 095.
cre̯ángă, crácă, rámură: 074.
cre̯áŋgă, crac: 078.
cri̯ángă: 094.
cre̯áŋgă: 606.
crácă, clo̯mbă,: 028.
crácă, coro̯ánă: 019.
crácă, cre̯áŋgă: 086.
crácă, rámură: 073.
cráncă: 007.
cr'áŋgă: 091.
cráŋgă, rámură: 087.
de̯ágă, lumáḱi: 112A.
de̯ágă, čupurte̯ácă: 103A.
dé̯gă, lumáḱi: 108A.
lumáḱi̯: 114A.
rámură, cre̯áŋgă: 089.
ve̯á̯că: 119M.
véi̯că: 118M.
vîrvu copáculu̯i: 039.

2.2. Sur la carte **COPAC** 'l'arbre' on remarque deux couches etymologiques: l'une représentée par le mot hérité du substratum ***copac*** et l'autre formée par trois mots hérités du latin avec etymologie certaine: ***pom*** < lat. *pomus,* ***lemn*** < lat. *lignum,* ***arbore*** < lat. *arbor,-is*. Tous ces mots sont présents dans tous les dialectes du roumain dans une extension générale. C'est un exemple de carte qui prouve l'unité du roumain.

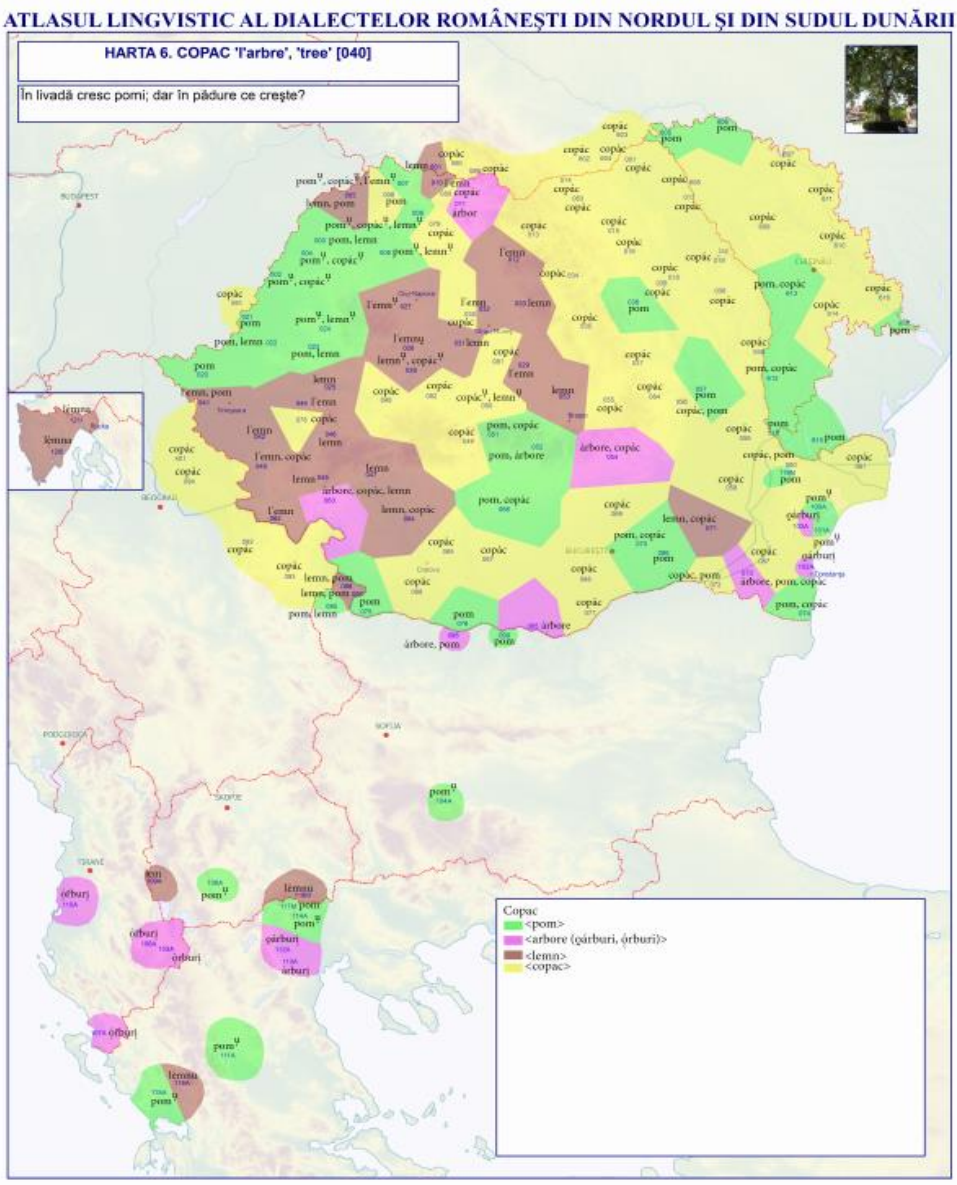

2.3. La carte **ACOPERIŞ** 'le toit' facilite une analyse léxico-sémantique, tout en nous fournissant des données sur les méthodes de construction de cette partie d'une maison.

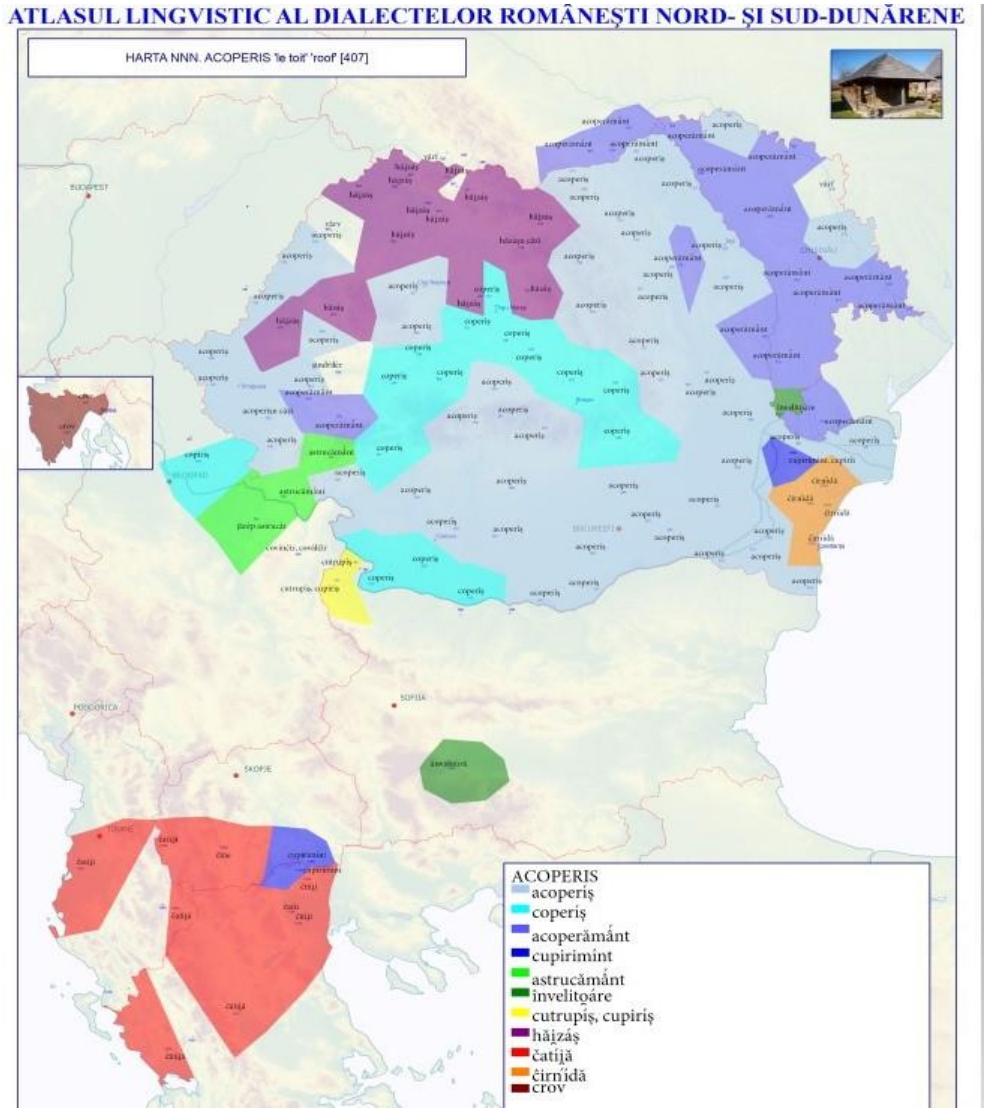

Les principales termes présentés sur la carte sont les dérivés du verbe *a acoperi* ‘couvrir’ < lat. *ac(o)operire:* ***acoperíș, coperíș, cupiríș***. La forme ***acoperíș*** est quasi-générale. Par ailleurs, c’est la forme du langage courant. Au centre du pays il y a une zone bien détérminée de la forme avec l’aphérèse de *a*: ***coperíș.*** On le trouve aussi au sud d’Oltenia, dans le Banat roumain de Serbie et dans la région du Timoc de Bulgarie, au delà de la frontière roumaine. On n’est pas claire si cette aphérese s’est passé seulement à ce nom ou le verbe est hérité du latin sous cette forme. Dans la région orientale du daco-roumain, dans la République de Moldavie on a cartographié la forme ***acoperământ***. Cette forme n’est pas spécialisée en roumain pour le sens ‘toit’ mais en fait c’est toujours un terme dérivé du vb. *a acoperi*.

Cependant la forme avec l’absence de la voyelle *a*: megl. ***copirimint*** favorise l’opinion qu’il s’agit d’un terme hérité directement du lat. *co(o)perimentum.* Les

deux hypothèses sont plutôt possibles. On peut noter la préférence du méglénoroumain pour l'aphérèse, phénomène present aussi dans quelques parlers du dacoroumain.

On peut encore faire une micro analyse motivationnelle sur cette carte parce que il y a plusieurs terms dérivés des verbes avec le sens de 'couvrir': ***astrucământ*** < vb. *astruca* 'couvrir, cacher entièrement' du lat. **astru(i)cāre* < *astruere* (cf. DELR), ***cutrupíș*** < vb. *a cutrupi* 'couvrir entièrement',
învelitoáre, anvălitúră < vb. *a învеli* 'couvrir, envelopper' < vsl. *veliti*.
Nous pouvons découvrir sur cette carte quelques informations sur le materiel de construction de la toit: ***șindriler*** est le 'toit en bois', aroum. ***čirńidă*** est 'tuile en brique' ou peut-être sur l'origine de la technique de construction: ***hăizaș*** emprunté du hongr. *hajzás* et aroum. ***čătíi̯ă*** du tc. *çătı*.

Cette carte est un carte complexe qui nous offre beaucoup d'informations lingusitiques et extralinguistiques. C'est facile á remarquer que, si tous les parlers aroumains du sud utilisent un terme turc pan-balkanique, *čătíi̯ă* , dans la microrégion représentée par le dialecte mégléno-roumain on conserve au fil des années un terme hérité du latin que l'on retrouve également dans les parlers du nord du Danube.

2.4. La carte **TÂRG** 'la foire' est une carte avec des informations sur l'organisation socio-culturelle. Le mot **târg** < vsl. *trgu* est générale en dacoroumain. L'espace du sud du Danube est dominé par un terme turc: aroum. **păzari** < tc. *pazar* et megl. **pazaríște.** On le trouve aussi au nord de Moldavie sous la forme **bazar.** Il s'agit probablement de différences dans l'organisation de l'espace commercial.
Un autre terme: **bâlci** < hongr. *balcs* este répandu sur le tout territoire de la Roumanie mais sans former des zones lingusitques nettement délimitée. En Moldavie est très fréquent le mot: **iarmaroc** < ucr. *iarmarok*.

L'organisation des foires constitue un moment spécifique pour les communautés humaines, ayant comme premier moment le passage de l'organisation rurale à l'organisation urbaine. Ils représentent un phénomène socioculturel avec des bases économiques et cela peut être étudié dans l'histoire de sa transformation. et peut révéler divers aspects de la vie, de la mentalité, des relations entre les individus et les communautés. En étudiant le parcours d'un mot, dans le temps et dans son extension spatiale, on peut apprendre des données supplémentaires sur la vie quotidienne de certaines communautés. Par exemple, *iarmaroc* est le mot allemand *Jahrmarkt* utilisé en daco-roumain par l'intermediaire de la forme ruthène, influence habituelle dans cette région de Moldavie. En fait, ce type de foires a été introduit sur le territoire des pays roumains par les marchands saxons, mais au XIXe siècle, elle a également atteint la Moldavie comme alternative aux petites foires organisées plus souvent. D'autres types de marchandises étaient vendues au *iarmaroc* Il était organisé à date fixe au maximum une fois par an et constituent une étape importante dans le développement des échanges commerciaux dans ce domaine. (cf. Melinte 2021). Probablement il devient la forme préféré par les commerciants de cette région.

Au contraire, dans les dialectes au sud du Danube, y compris le mégléno-roumain, la foire a été organisée selon les règles du commerce des Balkans. C'est pourquoi ici le seul mot utilisé pour désigner cette réalité est le mot turc *pazar*. Le mot est présent d'ailleurs dans toutes les langues d'influence ottomane. Il nous reste

à étudier dans quel contexte ce type d'organisation du marché est apparu dans le nord de la Bucovine où le terme est présent sous la forme ***bazar.***

En conclusion, cette carte apporte des informations extralinguistiques utiles pour une analyse complexe.

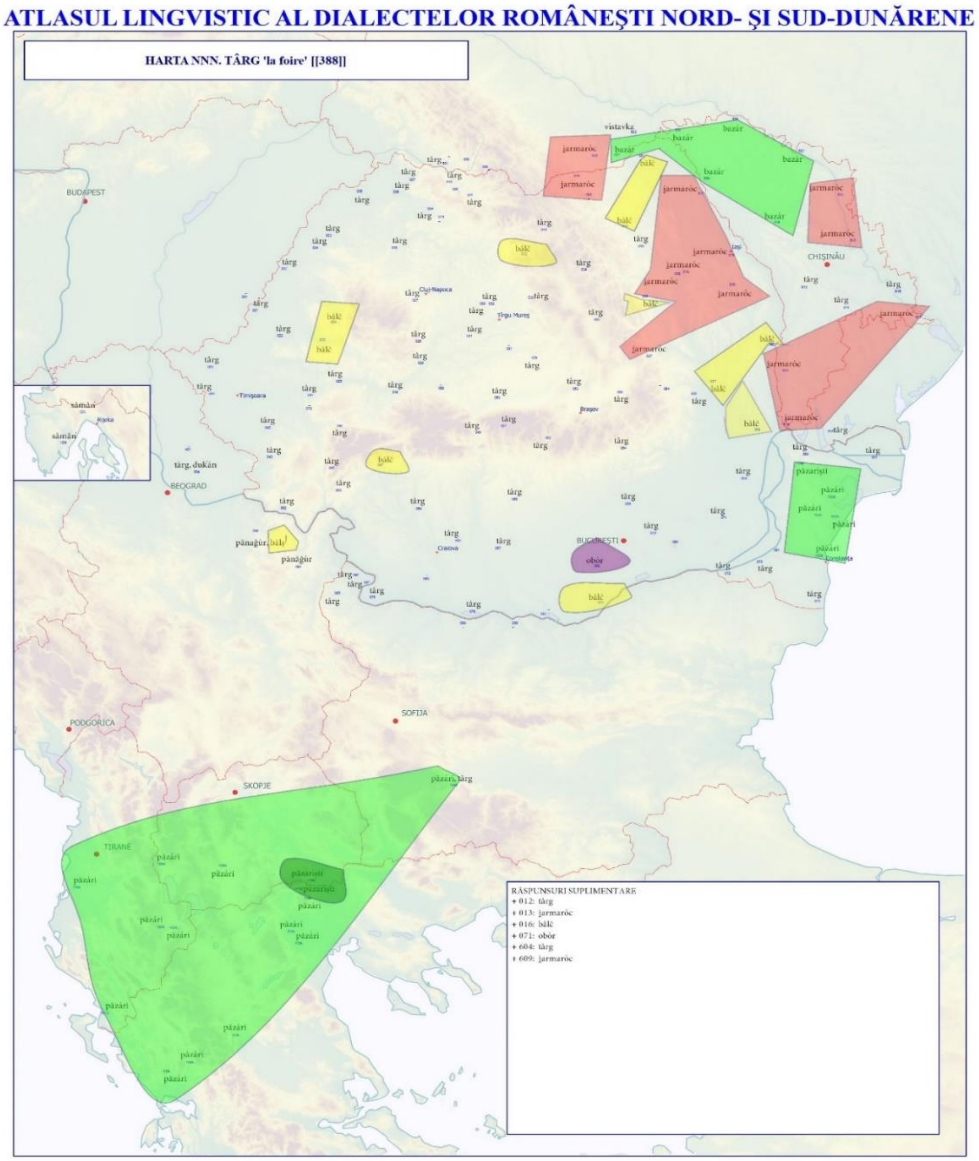

3.Tous ces cartes sont représentatives pour l'importance de cet atlas. Il sera un instrument de recherche de référence pour les linguistes. *L'Atlas linguistique des dialectes roumains au nord et au sud du Danube* (ALDRO), en comparant le matériel linguistique roumain, par raport à ses patois, prouve l'unité de la langue roumaine dans son extension spatiale, dans un territoire de c o n t i n u u m r o m a n i c u m , à la fois la préservation du latin de certains faits

au niveau phonétique, morphologique, syntaxique, lexical et la manifestation des certains inovations dans la même direction.

Quant aux différenciations dialectales, il est possible d'y déterminer plusieurs couches. Certaines différences sont dues au substrat. D'autres différences peuvent venir du latin. Nous pouvons même détecter des différences lexicales résultant d'un emprunt à d'autres langues. À cela s'ajoutent les changements qui se produisent dans la structure des relations entre les dialectes ou résultant des emprunts des autres langues. À cela s'ajoutent aussi les changements qui se produisent dans la structure des relations inter-dialectales ou qui résultent de l'évolution des dialectes à distance. La présentation des dialectes roumains du sud du Danube met en évidence la préservation de leur structure romane dans des conditions de bilinguisme actif et durable (et parfois plurilinguisme). Malgré les influences alloglottes, l'aroumain, le mégléno-roumain et l'istro-roumain sont et resteront des dialectes de la langue roumaine.

Bibliographie

ALDRO = *Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării*, coord. Manuela Nevaci, auteurs: N. Saramandu, M. Nevaci, I. Floarea, S.I. Bejinariu, I.M.Farcas, F. R. Constantin, M. Bota, E. Tircomnicu, Editura Universității din București, 2024.

DA = *Dicționarul Limbii Române*, [publicat de Academia Română, sub redacția lui Sextil Pușcariu], București, 1913–1949.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă [publicat de Academia Română], București, 1965-2010.

DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, A–B, București, Editura Academiei Române, 2012; vol. II/2, C, București, Editura Academiei Române, 2018.Coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, 2021–; ediția digitală, https://delr.lingv.ro/

Belkis, Dominique 1996 = *Comment peut-on être Mégléno-roumain? La construction historique d'une identite ethnique* dans «Martor», la revue d'Anthroplogie du Musée du Paysan Roumain.

Capidan, Th. = *Meglenoromânii. Istoria și graiul lor*, vol. I, Bucuresti, 1925.

Melinte 2021 = Andrei Melinte, *Aspecte generale ale comerţului evreiesc cu alcool și produse alimentare din târgurile și târgușoarele ținutului Iași* (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea– prima jumătate a secolului al XIX-lea) în «Alimentaţie și demografie în Moldova din Evul Mediu până în Epoca Modernă», Editura Mega, Cluj-Napoca.

Nevaci 2013 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română,*. Editura Universitară, București, 2013,

Puscariu, S. = Puşcariu S., *Limba română*. I. Privire generală. 1940.

Iliyana Garavalova
Institute for Bulgarian Language – Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Phrasemes with main word with meaning of 'cat' in Slavic context

Abstract
Phrasemes with main word with meaning of 'cat' represent a significant part of the animal phrasemes in the Bulgarian language as well as in every other Slavic language. They have universal character, because they reflect physical and behavioral traits of the animals. At the same time they are exceedingly expressive and detailed, as the reason for this should be sought again in the long co-existence between the man and his pet, which has led to the excellent knowledge of the habits of the animal, and hence to the use of its interesting specificities as a parallel for the human relations and types of behaviour. Special interest is roused by the existing parallels in the phrasemes relating to the cat in the case of related languages, which is also an object of research of this article.
Keywords: dialectology, linguistic geography, dialect lexicology, word combinations, zoonyms, cat, phraseology, metaphorical

Résumé
Les phrasèmes dont le mot principal a le sens de «chat» représentent une part importante des phrasèmes animaliers dans la langue bulgare ainsi que dans toutes les autres langues slaves. Ils ont un caractère universel, car ils reflètent les caractéristiques physiques et comportementales des animaux. En même temps, ils sont extrêmement expressifs et détaillés, ce qui s'explique par la longue coexistence entre l'homme et son animal de compagnie, qui a conduit à une excellente connaissance des habitudes de l'animal, et donc à l'utilisation de ses spécificités intéressantes comme parallèle pour les relations humaines et les types de comportement. Un intérêt particulier est suscité par les parallèles existants dans les phrasèmes relatifs au chat dans le cas des langues apparentées, ce qui est également un objet de recherche de cet article.
Mots-clés: dialectologie, géographie linguistique, lexicologie dialectale, combinaisons de mots, zoonymes, chat, phraséologie, métaphorique

As a part of linguistics, phraseology studies the phrasemes in a given language, which are stable word combinations or expressions with a separate component structure, relatively constant composition and reproducibility in a finished form, which do not have a direct nominative function, but represent a kind of superior nominees of already named concepts, expressing an attitude, evaluation, expression through the imagery on which they are built (Kaldieva-Zaharieva 2013: 16; 29-30). The power of influence of these impressive expressions is the result of the action of stimuli such as emotions, the conscious or unconscious intentions of the speaker in the process of communication, the desire for a lively, expressive expression, and the main role in this is the reality in which the person exists, which

he observes and studies and tries to influence (Kaldieva-Zaharieva 2013: 52-54). In this regard, taking into account the enormous economic importance of keeping domestic animals for man, as well as the time he spends caring for them, it is not surprising that the significant share of zoophrases in the linguistic paradigm of European languages. A significant part of them are characterized by the presence of a supporting word with the meaning 'cat' and have a universal character because they reflect the physical and behavioral traits of animals (Kocheva 2021). They are extremely expressive and detailed, and the reason for this should be sought in the long coexistence between man and his pet, which led to the excellent familiarization of the animal's habits, and from here to the use of its interesting specifics as a parallel for human relationships and types behavior.

Another extremely important feature of phrasemes with a base word meaning 'cat' is that they often have a complete equivalent or at least a close phraseological analogue in several or all Slavic languages. This is not typical for phraseology, which is mastered at a relatively late stage of language acquisition (as a native and especially as a foreign one) because of its expressiveness and metaphoricity. It is so unique to the specific linguistic system that for decades the question of its "ethno-specificity" and therefore "untranslatability" has been debated in linguistics (Kaldieva-Zaharieva 2013: 62-68). That is why the reason for the considered phenomenon should probably be sought in its archaic nature.

As for the base word with semantics 'cat' in the analysed type of phrasemes, here we will not dwell in detail on its etymology, as well as on the dichotomy *котка* / *мачка* in the Slavic languages, as this issue is secondary to the present article and has been discussed in detail elsewhere (Trubachov 1960: 92; OLA 2000: 45, 57, 77; Antonova-Vasileva 2021; Garavalova 2021: 86; Panayotov 2001: 96; Odran 1970). We will only remind you that this is an archaic lexical phenomenon, as a result of which the linguogeographical map of the Slavic world is divided into two parts depending on whether a root is found in the name of the domestic cat *кот- / коч-* and respectively *мач- / мач-*, as in the lexical system of most Slavic languages only one type of name functions (cf.: *кот- / коч-* – in Russian, Belarusian, Polish, Upper and Lower Lusatian; *мач- / мач-* – in Serbian, Bosnian, Croatian and Slovenian; presence of both types of productive bases - in dialects of the Bulgarian, Czech and Slovak languages and in Southwestern Ukraine (OLA 2000: 45, 57, 77; Garavalova 2021: 86; Panayotov 2001: 96).

The semantic classification model created by A. Kocheva for the Bulgarian language will be used as a basis for the comparison between phrasemes with a base word meaning 'cat' in Slavic languages (Kocheva 2021), in which some additions and changes will be made, necessitated by the analysis of the linguistic material.

The first large group of phraseology of the type under consideration aims to expressing certain mental psychological characteristics of humans through the behavior and specific characteristics of the cat. Thus, for example, in the Slavic languages, the exposure of human hypocrisy and pretense occurs most often through expressions which, taken literally, deny the well-known preference of the cat for its favorite foods, but the real semantics of the phrase is 'hypocritically declaring that you do not like something, when in fact you really want it, but it is impossible to achieve it or have it' (i.e.: *Не яде котка риба. Не ще / яде котка мляко / сметана/ сирене / лой / риба*. – Bgr.; *Неће мачка сланине.* – Srb.; *Nie dla psa kiełbasa, nie*

dla kota sadło (spyrka). – Pl. (SJP 1978: 1028; RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656)). As can be seen from the examples, here we are talking about phrasemes that are full equivalents, and in the case of the Polish language, the suggestion is reinforced by the appearance of two zoonyms - dog and cat, but the structure is analogous. The same group should also include phraseology of the type under consideration, such as: *Комшийската котка изяла месото, а нашата се наяла; комшийската котка накусила млякото, а нашата се облизва* 'The neighbor's cat ate the meat, and ours got it's fill; the neighbor's cat nibbled the milk, and ours licks itself' colloquial. It is used in reference to a person who has done something bad himself and blames others. – Bgr.; *falošny ako maćka* 'hypocritical as a cat' – Slovac.; *Яз к блудли́в что ко́шка*. 'you speak as it fits you'– Rus. (RBE 1995: 95-102; Kollar et al. 1976: 186; Volodina et al. 2018: 341). In this case, it is interesting to note that the Russian phraseme has phraseological analogues in Belarusian, in which, however, the zoonym cow is found or there is no zoonym at all: *Яз к ляшч ць што каўларо́т трашч ць / трапа́ць языко́м як каро́ва хвасто́м*. 'you speak as it fits you' – Belorus. (Volodina at al. 2018: 341). Closely related to human hypocrisy are the skills of manifestation of cunning or furtiveness, the nomination of which in Bulgarian can also be done through phraseology (i.e.: *Като котка / манастирски котарак*. 'Sly', literally 'Like a cat // monastery tom-cat'.; *Стар кот млади мишчета лови.* 'Sly', 'lustful'; *Като котка нехтьете си крий*. '(the woman) secretive', literally 'she hides her claws like a cat' – dialectal; *Като котка си крие ноготки.* 'secretive' – Bgr. (Kocheva 2021: 643-656)).

Phraseologisms with the meaning 'I feel causeless worry and anxiety', including the zoonym 'cat' and having an analogous structure, are also found in some Slavic languages (i.e.: *Изяла ми е котка салото*. ['a cat has eaten someone's tallow'] dialectal 'to be worried or silent for no good reason to be like that'; *Котки ми късат сърцето*. – Bgr.; *У кого сло́вно (то́чно, бу̀дто) кошки скребут на душе (на сердце)*. *Кошки заскребли на душе (на сердце)*. – Rus.; *На сэрцы як кот пацара́паў / на сэрцы як на све́ту схо́дзячы*. – Belorus. (RBE 1995: 95-102; SSRLJa 1936: 1559; Voynova et al. 1986: 210; Volodina et al. 2018: 342)).

Full equivalence in most of the Slavic languages is observed in phrasemes with the zoonym *cat* to explain hostility and hatred in human behavior (i.e.: *Като кучето и котката / мачката се обичаме / живеем*. ['like cat and dog'] colloquial 'in a hostile and belligerent manner'; *Като мишка / поганец и котка / мачка се обичаме / се гледаме.* ['we love each other like cat and mouse'] colloquial, ironic 'we do not love each other at all'; *Като котараци се гледаме*. ['look at each other like male cats'] dialectal 'to look at each other in a hostile and defiant manner'; *Като мачка у кучиня рахатувам*. – Bgr.; *Се сакаат како куче и мече*. – Bgr. from the geographic districto of Macedon; *Жить как кошка с собакой. Смотре́ть (гляде́ть) на кого, на что как ко́шка на мышь*. – Rus.; *Глядзе́ць як ко́шка на мыш (м шку). / Глядзе́ць як воўк на аве́чку. Жыць (дружа́ць, любі́цца) як кот з сабакам / удзе́нь як кашке́, уно́чы як пташке́.* – Belorus.; *Пазе се као мачка и мȕш / псе. Као пас и мачка (живе, слажу се)*. – Srb., Cro.; *Jak pies z kotem (żyć)*. *Drzeć z kimś koty, być, żyć z kimś jak pies z kotem*. – PL.; *Ako pes s mačkou* (*žijeme*) – Slovac.; *Jsou na sebe jako pes a kočka.* – Chech.; *Tadva sta si, se gledata kakor pes in mačka*. – Sloven.; *žiju ako pes a maćka* – Slovac. (RBE 1995: 95-102;

Kocheva 2021: 643-656; SSJČ 1960: 900; SSKJ 1975: 660; SJP 1978: 1028-1029; RSKJ 1969: 320; TRMJ 2006: 105; Voynova et al. 1986: 210; Volodina et al. 2018: 338, 341; SSRLJa 1936: 1559; Kollar et al. 1976: 186)). In the majority of cases, it is a matter of complete equivalence between the phrasemes in the analyzed Slavic languages. Also of interest are the phraseological analogues appearing in the Belarusian language, including other zoonymic pairs of predator and victim: *cat* / *bird*, *wolf* / *sheep*. At the same time, it should be noted that in the case of phrasemes of the considered subclass of all languages, the structure of which is characterized by the presence of a verb with the meaning "look", the semantics is broader and usually includes the experience of a feeling of malicious pleasure, confidence in personal superiority and foreboding of a recent and swift showdown with the object of dislike (Volodina et al. 2018: 341), which proves the existence of a close relationship between them and the group of phrasemes presented immediately below. Russian phraseology should also be classified in the analyzed subclass: *Злой как ко́шка.*, whose semantic analogues in the Belarusian language include the zoonyms wolf and male dog (i.e.: *Сярдзі́ты як па́нскі (кула́цкі) саба́ка*. / *Сярдзі́ты ек воўк*. 'for not good, very evil human' – Belarus. (Volodina et al. 2018: 338)). In the Bulgarian language, to instill fear in someone, in order to show that I command and will not tolerate objections, the phrase is used: *Одирам / одера // раздирам / раздера котката (на прага)*. ['skin the cat'] colloquial 'to want to arouse fear in someone and show them that you will be the boss and will not tolerate any objections' (RBE 1995: 95-102).

Human hatred and hostility correspond directly to the eagerness to do harm, and the pleasure connected with it, arising from the confidence of personal superiority, and the malicious delight in the foretaste of the recent and speedy defeat of the object of dislike. Phraseologisms with such a meaning in Slavic languages are also most often full equivalents (i.e.: *Като мачка по мръвка (скакам)*. [literally: '(Leap) like a cat for a morsel of meat']; *Играя си с някого като котка с мишка*. *Като мече у птиче* (*гледам*). – Bgr.; *Игра́ть с кем как ко́шка с м шкой (м шью). Играть в кошки-мышки. Гон ться за кем как ко́шка з м шей.* – Rus.; *Гул ць (дражні́ца) як кошка з м шаю.* – Belarus.; *Као мече у тиче* (*гледа*). – Srb., Cro.; *Jak pies z kotem (żyč)*. *Bawię się w kotka I myszkę. Bavić se, igrać z kimś jak kot z myszką*. – Pl.; *Hrát si s někým jako kočka s myší*. – Chech.; *hraf san a maćku a myš* – Slovac. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; SSJČ 1960: 900; SJP 1978: 1028-1029; RSKJ 1969: 320; Voynova et al. 1986: 210; Volodina et al. 2018: 338, 341; SSRLJa 1936: 1559; Kollar et al. 1976: 186)). In the Russian and Belarusian language, the game between cat and mouse, in addition to enmity, can also mean a kind of love overture (Volodina et al. 2018: 338). However, if the desire to quickly, mercilessly and decisively deal with someone, expressed at the phrasal level (срв.: *Души́ть / задуши́ть кого как ко́шку*. – Rus.; *Задуш ць каго як га́да. / Душ ць як кот мышэй*. – Belarus. (Volodina et al. 2018: 342)), is not satisfied, it naturally grows into rancor and vindictiveness, which can also be explained by phraseology (i.e.: *Ще дойде мачка за погачка*. 'a promise to refuse a favor to a person who has not helped you'; [literally: 'The cat will come for a cake']. (It is used about someone who after refusing to do something, e.g. a chore, is warned that he would be denied favor respectively). *Ще свири мачка на дудук*. 'a threat of a future

punishment' [literally: 'The cat will play the wooden flute'] – Bgr.; *Караỳлить (сторожи́ть, подстерега́ть) кого как ко́шка доб чу*. *Ласка́ться* (3-е л. *ла́щется*) *как ко́шка ко́ло м шки*. 'look for an opportunity to attack someone'– Rus.; *Чатава́ць як ко́шка на мыш*. 'look for an opportunity to attack someone' – Belarus. (Volodina et al. 2018: 339; Kocheva 2021: 643-656)).

The following several subgroups of phraseology belonging to the group of stable word combinations with the zoonym *cat*, naming certain mental and psychological characteristics of humans, are united by the fact that they often, though not necessarily, relate to a certain gender (related to the sexes man – woman). Where this is the case, this will be expressly indicated in the illustrative material. Such are, for example, phrases for resistance to misfortunes and misfortunes (i.e.: *Като котката не умира лесно*. [literally: 'Like a cat – she is not easy to die'] (the woman); *Като котката има сто души*. [literally: 'Like a cat – she has a hundred souls'] (the woman); *Като котка на гръб не пада* (the woman). *Котка по гръб не пада; котка по гръб пада ли?* ['a cat never falls on its back'] colloquial. It is used in reference to a stubborn person who refuses to admit their mistake even if he or she has made one as well as in reference to a person who never backs down from his or her opinion. - Bgr.; *Као мачка е*. – Srb.; *Живỳч (живỳча) как ко́шка*. – Rus.; *Ба́ба жывỳчая бы ко́шка*. – Belarus. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 338; SSRLJa 1936: 1559). They most often refer to a woman, but can also be used for a man.

It is interesting to note that in the case of phraseology related to sexual provocativeness and lustfulness, specifying the gender of the person is mandatory, and most often this is done by indicating the gender of the animal (напр.: *Като котка си развява / надига / вири опашката*. [literally: 'Wags/raises/erects her tail like a cat'] (the woman). *Като стар кот / котарак млади мишчета лови*. [literally: 'He is catching young mice like an old tom-cat'] (the man). *Като котка / котарак през март разбеснял(а) се*. [literally: 'He has run amok like a cat/tom-cat in March']. *Като мачка во сечка збеснел.* [literally: 'He has run amok like a cat in February'] – Bgr.; *Блудли́ва как ко́шка / как блудли́вая ко́шка*. *Блудли́в как ко́шка, а трусли́в как заяц.* – Rus.; *Як кот шкадлі́вы, а как зяц баязлі́вы* – Belarus. (Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 337)). In the Belarusian language, a phraseological analogue of the analyzed type of expressions with the zoonym *bitch* in its composition is registered - *Круці́ца як сỳчка бясхво́стая*. (Volodina et al. 2018: 338).

In Slavic languages, phrases for possessing an evil temper usually refer to women (i.e.: *Зла като котка.* – Bgr.; *Ба́ба что ко́шка: глаза́ в царапает*. – Rus.; *Як ко́шка дра́пацца* – Belarus. (Volodina et al. 2018: 337)) and for the creation of home comfort (i.e.: *Без ба́бы как без ко́шки. Без же́ны что без ко́шки, а без мỳжа, что без соба́ки.* – Rus.; *Хỳда дзе́ду без ба́бы, як мядзве́дзю без ла́пы. Без гаспад нькі ха́та што дзень без со́нца.* – Belarus. (Volodina et al. 2018: 342)), while those for drunkenness (i.e.: *Как ко́шка пропа́сная. Вал ться как (сло́вно) ко́шка (ко́шки)*. *Пить что как ко́шки молоко́.* – Rus.; *Ба́ба пяна́я як свін худа́я. Ляжа́ць як па́лкі. Напіцца як кот масл нкі / пиць як цялёнак по́йла*. – Belarus.; *Tako e bil pijan, da je mački botra rekel.* – Pl. (Volodina et al. 2018: 337-342; SSKJ

1975: 660)) and for amorousness (i.e.: *Влюбл□ться / влюби́ться в кого как ко́шка. Вл бчива (любвеоби́льна) как ко́шка. Влюблен (влюблена) как ко́шка.* – Rus.; *Утрэскацца як дурн ў саладу̀ху. Улюблі́вы як жа́ба ў гразь.* – Belarus. (Volodina et al. 2018: 337; SSRLJa 1936: 1559)) can be used for representatives of both sexes. In the analysis of these four subgroups of phrasemes, the fact that, despite the close relationship between the Russian and Belarusian languages, the Belarusian phrasemes are only phraseological analogues of the Russian ones, which have nothing to do with the cat, and if zoonyms are found in them at all, they refer to to completely different animals.

The second large group of phrasemes, which will be analyzed in this article, reflect the man's existential states of mind. In the Slavic languages, persistent expressions of this type serve as a nomination for both comfort and luxury (напр.: *Като коте във вълна добре ми е.* ['feel good like a cat in wool'] dialectal 'to feel very comfortable'. *Без котката / когато я няма котката мишките* (*хоро*) *играят.* – Bgr.; *Каа није мачке миши су господари. Где није мачке то си миши коло воде.* – Srb.; *dobre myšiam, ked maćky doma nieto.* –Slovac.; *мышам раздолье, когда кошки нет* – Rus.; *Myszy tańcują, kiedy kota nie czują*. – Pl.; *Kadar mačke ni doma, miši piešejo.* – Sloven. (RBE 1995: 95-102; Kollar et al. 1976: 186; SJP 1978: 1028; SSKJ 1975: 660; Kocheva 2021: 643-656)), as well as for mental or physical discomfort (i.e.: *Влизам / вляза с котка в чувал*. ['get into a sack together with a cat'] colloquial 'to put yourself at a disadvantage by starting to work together with a person who is causing you trouble'. *Купувам / продавам котка в чувал.* 'to risk while doing something'*; Тежко е куче с котка и вълк с овца да примириш.* – Bgr.; *Купува мачка во вреќа*. – Bgr. from geographical territory of Macedonia; *Купити мачка у врећи. Мачку у џаку (врећу) куповати (узимати). Тешко је псе с мачком и курјака с овцом помирити.* – Srb., Cro.; *Купить / покупать кота в мешке.* – Rus.; *kupif maćku vo vreci; predatf maćku vo vreci* – Slovac.; *Kupować, targować kota w worku*. – Pl. (RBE 1995: 95-102; Kollar et al. 1976: 186; Voynova et al. 1986: 210; SJP 1978: 1028; RSKJ 1969: 319-320; TRMJ 2006: 106; SSRLJa 1936: 1533; Kocheva 2021: 643-656)). In this category too, the high percentage of full equivalents is impressive.

The same conclusion is also necessary when analyzing the phrasemes reflecting the lack of luck in the Slavic languages, as the symbol of the black cat, bringing bad luck, is common to all of them (i.e.: *Минава / мина черна котка помежду ни (между нас).* ['a black cat passes between us'] colloquial 'to have an argument about something insignificant'; *Мина ми (черна) котка път; ще ми мине (черна) котка път; пресече ми / ще ми пресече (черна) котка път* ['a cat crosses someone's path'] colloquial 'to fail to achieve the thing you hoped or wished for, to be unsuccessful in fulfilling a goal'– Bgr.; *Черная* (реже: *серая*) *ко́шка пробежала, проскочила между кем-либо*. *Ме́жду ни́ми чрная ко́шка пробежа́ла*. – Rus.; *як че́рная ко́шка даро́гу прабе́гла* – Belarus.; *dra z soba koty* – Pl.; *(črna) mačka mi je prekrižala pot* – Sloven. (RBE 1995: 95-102; SSRLJa 1936: 1559; RPS 1953: 279; SSKJ 1975: 660; Volodina et al. 2018: 341)).

To this group of phrasemes referring to the existential state of man should also be added some persistent expressions typical of South Slavic languages to explicate the inexperience of self-confident youth (срв.: *Мачката би ловила риба,*

ама нече да си мокри краката. [literally: ‘The cat would catch fish, but it does not want to wet its paws’]. ‘Of a man who decides he will not succeed (of an action he will not carry out)’. *Не ще* (*яде*) *мачка риба, че е високо закачена.* [literally: ‘The cat does not want (to eat) fish, because it is hung high’] (the same meaning). *И котката / мачката има мустаки*. [‘the cat also has a moustache’] dialectal, ironic. It is used in reference to an incompetent person who is proud of his moustache. / It is also used as a response to someone who says he has a moustache, i.e., he is old enough and no longer needs someone else’s advice; *Кой котка не храни, той храни мишките.* – Bgr.; *Ко не храни мачку, храни миша.* – Srb. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656)).

The third large group of stable expressions with a base word meaning ‘cat’, which stands out in the analysis of the material from the Slavic languages, reflects the social status of the person in the categories of pride with wealth (i.e.: *И котката на меко спи.* [‘the cat also sleeps on a soft surface’] dialectal, ironic. It is used as a response to a person who is proud of being rich and sleeping on a soft surface. – Bgr.; Много је мачку говеђа глава. ‘he (she) doesn't deserve that much’ – Srb., Cro. (RBE 1995: 95-102; RSKJ 1969: 319)), poverty and/or loneliness (i.e.: *Мачки ли сте доили*? [literally: ‘Is milking cats what you did?’] said about something which is deficient and nowhere to be obtained from. *Нямам ни куче, ни котка*. [‘to have neither a dog, nor a cat’] colloquial ‘to be very poor; to be completely alone’; *Нямам ни дете, ни коте; нямам дете, нямам коте* [‘have neither a child nor a cat’] colloquial ‘to be childless; to be alone, to have no obligations or concerns’ – Bgr.; *Нема ни куче ни мече*. *Нема ни дете, ни коте*. – Bgr. from the geographical region of Macedon; *Немати ни кучета ни мачета*. – Srb., Cro. (RBE 1995: 95-102; RSKJ 1969: 319; TRMJ 2006: 105; TRMJ 2005: 617)) and diferentiating interests (i.e.: *Поганецо друго мисли, а мачката – друго*. [literally: ‘The rat thinks one thing, and the cat – something different’] said when interests are opposite and each one cares for their interest’. – Bgr. (Kocheva 2021: 643-656)). In this case, emphasis should be placed on the fact that the phrasemes of the second subcategory are not only complete equivalents, but are also characterized by completely identical polysemy in all Slavic languages in which they are registered.

A large group of phrasemes with a base word meaning ‘cat’ in Slavic languages are related to a person's appearance and health. Part of which affect its beauty or ugliness (i.e.: *Не са ме сукали котките*. [‘cats have not sucked at someone’] dialectal ‘to have class, to be pretty and attractive’; *Сякаш че са го котки близали.* [‘as if cats had licked it / him / her’] colloquial. It is used in reference to someone who has smoothly combed and sleek hair or in reference to bowls or plates that are licked clean; *Като че ли са ме котки / мачки смукали / цицали.* [literally: ‘I am as if cats swilled me’], said ‘of a man who is very weak, exhausted’ – Bgr.; *Как до́хлая ко́шка / худая как ободранная кошка*. *Как паршѝвая (шелудѝвая) ко́шка*. *Обле́злая как (як) ко́шка*. *Худа́я (худа́, то́щая, тощ*а́*, обо́дранная, обо́драна) как дра́ная (обле́злая, обо́дранная) ко́шка*. *Драная ко́шка*. – Rus.; *худа́я як ча́пля / худе́нькая як [е́ты] кіёк; Задр паная як авчэ́ка / як чува́ра*. *Абле́злы як руда́я мыш*. – Belarus. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 339-341; SSRLJa 1936: 1559; Voynova et al. 1986: 210)). In the analyzed case, a large part of phraseology is characteristic of only one linguistic system, i.e. they are without equivalent. As for the existence of a

phraseological analogy between the cited stable expressions from the Russian and Belarusian languages, the Belarusian phrasemes again do not have a base word with the meaning 'cat', but other zoonyms appear in them - *heron*, *sheep*, *mouse* et al. The Slovenian phraseology referring to the existence of a mandatory similarity between generations should also be classified under this subcategory: *Kar mačka rodi, miši lovi*. (SSKJ 1975: 660).

A significant part of the phrasemes related to the appearance and health of a person refers to the body and its skills, which are likened to felines (напр.: *Като котка / коза (се катеря)*. [literally: '(Climb) like a cat / a goat'] 'climb very dexterously, with remarkable alacrity.' *Като котка вървя / ходя / стъпвам*. [literally: 'Walk / step like a cat'] 'walk, step silently, usually unnoticed by others'. *Дразня котките*. ['tease the cats'] colloquial, ironic 'to be bad at playing an instrument or singing; to be unable to play an instrument or to sing'. *Като котка мишка вардя (пазя)*. ['guard something like a cat guarding a mouse'] colloquial 'to guard something with great care'; *Имам котешки очи.* – Bgr.; *Вјеран као псето, жустар као мачка*. – Srb.; *Кра́сться / подкра́сться (подкра́дываться) к кому, к чему как ко́шка (ко́шкой)*. *Ги́бкая как ко́шка. Видеть [в темноте́] / зо́ркий как ко́шка. В лупить глаза́ как ко́шка. Кара́бкаться / вскара́бкаться куда как ко́шка. Курн вкать как ко́шка. Ла́зать (кара́бкаться) куда, где как ко́шка (ко́шкой). Ло́вкий как ко́шка / пантера. Осторо́жный как ко́шка. Ползти́ как ко́шка на пе́чку. Пр гать как ко́шка. Взгляд у кого [немига́ющий] как у ко́шки. Глаза́ у кого [зеленова́тые] как у ко́шки. Глаза́ у кого [све́тятся] как у ко́шки. Но́гти у кого как у ко́шки. В кать (В чить) как ко́шка.* – Rus.; *Подкра́дваццa як ко́шка. Як каза́ (ко́зка) / де́вычка як мете́лычка. Бачыць як пту́шка / сако́л. В луніцца як кот / В луніць воч (в луніцца, пазіраць) як сава́. Дра́цца як жа́ба на корч. Пя ць як кот курн . Ла́зіць як бе́лка па соснах. Жыловáты ек тхор. Пудлівы як конь. Паўзці́ як мýха на сыро́ватцы. Скака́ць как ко́шка. Влуніцца як кот. Во́чы як у ко́шкі. / Во́чы як у сав . / Во́чкі як зо́ркі. Капцюрэ як у ката́. Но́та як у ко́та. / Вішча́ць ек свíнка ў по́лце.* – Belarus. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 337-342; RSKJ 1969: 320)). The large volume of phraseological units from the Russian and Belarusian languages cited by T. Volodina is definitely impressive here, most of which are full equivalents, but there are also many phraseological analogues with zoonyms *bird* (*falcon* / *owl*), *horse*, *frog*, *squirrel* / *ferret*, *fly*, *pig*, *butterfly*, etc. It should also be noted that the Belarusian phraseme with the zoonym goat has a full equivalent in the Bulgarian language.

Phraseological expressions with a base word meaning cat, which are related to human health and hygiene, should also be classified into this group (i.e.: *Дера котки (котка)*. ['skin cats / skin a cat / skin the cat'] colloquial, rude 'to vomit'; *Имам котка в гърлото*. 'I have sore throat / angina' – Bgr.; *У кого сло́вно (то́чно, бýдто) ко́шки ночева́ли во рту. Па́хнуть как от па́длой ко́шки*. – Rus.; *У ро́це як саро́кі начава́лі / насма́чна (у ро́це) як (бы) мыш глынýўшы / у ро́це як у мазьні́цы. Смярдзе́ць як на́ча тхор набздзе́ў*. – Belarus. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 342)), like the Belarusian examples and here are phraseological analogues with zoonyms other than cat.

Another main group of phrasal units with a base word meaning ‘cat’ in Slavic languages are related to the emotional state of a person, and it is interesting to emphasize that they are all stable comparisons. A considerable part of them relate to the explication of hope or desire (i.e.: *Като котка (котарак, котак) на джигер / суджук (гледам)*. [‘watch like a cat staring at liver’] colloquial, ironic ‘to have an extremely strong desire to taste something’; *Като котка за мръвка маха с опашка*. [literally: ‘Wag the tail like a cat for a morsel of meat’] ‘hope (desire) for something.’; *Като маче у птиче (гледам).* [literally: ‘(Stare) like a cat stares at a birdy’],‘stare with a strong desire’; *Като мачка (за лой) се облизвам*. [literally: ‘Lick my lips like a cat’]. *Светват / светят очите ми като на <манастирски> котарак <през март>*. [‘someone’s eyes light up like a cat’s eyes’] colloquial. It is used when a person likes someone very much or takes great pleasure in the sight of something. *Осуква се / върти се (около нещо) като котка около вряла каша*. – Bgr.; *Се врти како мачка околу вруќа каша.* – Bgr. from geographical district of Macedon; *Као мачка на стравину* (*облизује се*). *Обилазити као мачек око вреле (вруће) каше (кобасице, сланине и др.).* – Srb., Cro.; *Смотре́ть (гляде́ть) на кого, на что как ко́шка на ма́сло (са́ло).* – Rus.; *Глядзе́ць (пазіра́ць) на што як кот на са́ла / яблі́звацца што кот на са́ла / жмỳрыцца што кот на кілба́сы.* – Belarus.; *Chodif / obchadzaf ako maćka okolo horucej kaše.* – Slovac.; *Hodi kakor mačka okrog vrele kaše*. – Sloven. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 341; Kollar et al. 1976: 186; RSKJ 1969: 319; SSKJ 1975: 660; TRMJ 2006: 106)). As can be seen from the examples, in the analyzed subcategory it is mainly about complete equivalence in the semantics of stable word combinations.

The same applies to phraseological units referring to tenderness (i.e.: *Като котка се гали / се умилква.* [literally: ‘(Fawn) like a cat’]. *Като мачка у скут (се глезя).* [literally: ‘(Indulge) like a cat in a lap’]. – Bgr.; *Ла́сковая как ко́шечка. Липỳчий как ко́шка. Лисли́вый как ко́шка. Льнуть (ласка́ться, ла́ститься) к кому как ко́шка. Тереться вокруг кого как кошка / лиана.* – Rus.; *Ла́шчыцца (ла́сіцца) як кот. Ла́шчыцца (ла́сіцца) як кот. Лі́пнуць як кастра́*. – Belarus. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 337-339)).

A significant part of the phraseological units belonging to the analyzed group with a base word meaning ‘cat’, related to the emotional state of a person, in Slavic languages serve as a nomination of negative feelings and emotions such as the lack of mood for example (i.e.: *Свил съм се като котка в чумаво (на зло време).* [‘to curl up like a cat in plague time / in wretched weather’] dialectal ‘to feel low and sad, to be in a bad mood’ – Bgr. (RBE 1995: 95-102)). Among them, the most numerous are the phraseological nominations with the semantics “wrath” (i.e.: *Като маче у дирек бия / удрям (някого)*. [literally: ‘Beat / hit like a cat against a pillar’]. ‘Beat / hit someone very hard’. *Побесняла е / бие се / дере / съска като (дива) котка*. – Bgr.; Као мачку претући (пребити). – Srb., Cro.; *гон ть толкнỳть кого как ко́шку; Цара́паться как ди́кая ко́шка. Ши́петь / зашипе́ть как разъярённая ко́шка. Дер баться как ко́шка.* – Rus.; *ган ць як ката́; ган ць як кукỳшку па крапі́ве; Як ко́шка дра́пацца. Шипе́ць / зашыпе́ць як (бы) гадз ка.* – Belarus. (Kocheva 2021: 643-656; RSKJ 1969: 320; Volodina et al. 2018: 338-342)). This is not surprising given the fact that cats are proverbial for their independent and

wayward character, but it is striking that in a number of Slavic languages the cat also appears in the role of the victim of this rage. And in this subgroup, full equivalents prevail, although phraseological analogy is again registered in the Belarusian language.

Semantically related to the ones analyzed above are the following two subclasses of idioms for the emotional state, through which the expression of dismay and human panic is explained (i.e.: *Да запаля на котката опашката.* – Bgr.; *Бе́гать / мета́ться и т.н., как бе́шеная / угоре́лая ко́шка*. – Rus.; *Насіцца як кот уга́рны.* – Belarus.; *Као ђорава мачка.* – Srb., Cro.; *Biegać, latać jak kot z pęcherzem.* – Pl. (Volodina et al. 2018: 337-340; SSRLJa 1936: 1559; Voynova et al. 1986: 210; RSKJ 1969: 320; SJP 1978: 1028)), which logically lead to chaotic and futility of actions (i.e.: *Носи́ться с кем как ко́шка с коттами / с по́мазом / с са́лом. Таска́ть что собо́й как ко́шка кот т. (де́лать что) как ко́шка со столба́ вали́лась.* – Rus.; *Насіцца як кошка з кацянёнкам (кацянёначкам) / з по́мазам. Насіцца як кошка з жа́бай: га́дка з'е́сці і шкада́ кінуць. Цяга́ць як дурн каме́нне. Лёгка як ката́ з пе́чы скінуць.* – Belarus.; *Вежи(те), нека веже (вежу) мачку о реп.* – Srb., Cro. (Volodina et al. 2018: 338-341; RSKJ 1969: 319)).

The next main group of phraseological units with a base word meaning 'cat' in Slavic languages is related to labor activity. They can serve as a nomination of both human competence (i.e.: *Мачката преку три куки я намирисуват рибата.* [literally: 'The cat sniffs out fish three houses away']. *Мачката, под камен да има риба скриена, я намирисува*т. 'when someone reveals a secret deeply guarded by another' [literally: 'The cat, even if a fish is hidden under a stone, will sniff it out']. *Котката кога спи, не лови мишки. Улавям / уловя котката за ноктите.* ['catch the cat by its claws'] dialectal 'to be very skilful at doing something' – Bgr. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656)), as well as incompetence (i.e.: *Мачка от оцет кво разбира*? [literally: 'What does a cat know about vinegar?']. This is said when someone cannot appreciate anything good and may spoil it. *Като мачката с опашката пиша*. [literally: '(Write) like a cat with the tail']. 'Scribble, write illegibly.' *Драскал съм на мачката очите*. [literally: 'I scribbled the cat's eyes']. (see the sentence above). – Bgr.; *Првите мачиња се фрлаат во вода*. – Bgr. from the geographical district of Macedon; *Први се мачићи у воду бацају*. – Srb., Cro.; *(писа́ть) как ко́шка ла́пкой.* – Rus.; *Пісáц як ко́шка ла́паю*. – Belarus.; *pisaf, škriabaf ako maćka* – Slovac. (Kocheva 2021: 643-656; Kollar et al. 1976: 186; Volodina et al. 2018: 340; RSKJ 1969: 319; TRMJ 2006: 105)). Phraseologisms related to procrastination should also be classified here protract a job being done (напр.: *Господ не е мачка, веднъж да го фане за очи*. [literally: 'God is not a cat to grab it at once']. This is said when something cannot take place at once, immediately. *Казали (рекли) на котката, а тя на опашката си. Накарали котката на работа, а тя опашката си.* ['they asked the cat to do a job and it asked its tail to do it'] colloquial. It is used when someone is asked to do a job, but they transfer it to someone else. – Bgr. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656).

Another main group of phraseologisms with a base word meaning 'cat' in Slavic languages refers to human behavior, interpreting its entirely negative features. One of them is tactlessness (i.e.: *Настъпвам / настъпя опашката на котката.*

[‘tread on the cat’s tail’] colloquial ‘to touch upon a question that is unpleasant for someone’. – Bgr.; *Извуѓи мачку реп, повуѓи мачка за реп*. – Srb., Cro.; *Тянуть кота за хвост. Бýдто ко́шке на хвост наступи́ли*. – Rus.; *Če mački na rep stopiš zacvili.* ‘a person resents if you violate his interests’ – Sloven.; *Odwracać, wykręcać kota ogonem.* – Pl. (RBE 1995: 95-102; SSKJ 1975: 660; Voynova et al. 1986: 210; Volodina et al. 2018: 341; SJP 1978: 1028; RSKJ 1969: 319)). As can be seen from the given examples, the equivalence of this type of phrasemes in individual languages is very high, and the rude treatment of the cat's tail, well-known for its sensitivity, serves as a nomination for human tactlessness.

Phrasemes of the considered type with meaning ‘expression of discontent’ also belong to this group (i.e.: *Котка в чувал мълчи ли? Фучи / разфучал се е като котка.* – Bgr.; *П ркать / ф ркять [на что] как ко́шка на гор□чий борщ*. – Rus.; (Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 341)). And with them, only phraseological analogues with other zoonyms (pig, puppy, horse) or without such lexemes are found in the Belarusian language (i.e.: *ф ркаць як конь; ф ркаць як пан у муж цкай ха́це; Вішча́ць як свіня ў пло́це / Вішча́ць як шчан к.* – Belarus. (Volodina et al. 2018: 341)). All the quoted expressions are united, however, by the presence of a verb to name the characteristic hissing and displeased sound that we know well mainly from feline behavior. This subclass of phraseologisms referring to human behavior is the only one in which, alongside the negative feeling, the positive member of the semantic opposition - contentment - appears (срв.: *Мъркам като котка*. ‘I’m content’ – Bgr.; *Мур лкать (урча́ть) как ко́шка*. – Rus.; *Пя ць як кот курн* . – Belarus. (Volodina et al. 2018: 340)).

The analyzed group of phrasemes should also include persistent word combinations united by the semantics ‘refusal of guilt acknowledgement’ in the Slavic languages (i.e..: *Падам / падна като котка на краката си.* [‘fall like a cat falling on its feet’] colloquial ‘to be always right, to refuse to admit your mistake even if you have made one’. *Нощем / През нощта всички котки са сиви.* – Bgr.; *w ciemności wszystkie koty sa szare; Kot zawsze pada na cztery łapy*. *W nocy wszystkie koty szare (bure).* – Pl.; *Знает (чует) ко́шка, чье мясо съела. Но́чью все ко́шки се́ры*. – Rus. (RBE 1995: 95-102; SJP 1978: 1028; RPS 1953: 279; SSRLJa 1936: 1559; SJP 1978: 1028)). Here again it is a question of complete equivalence of expressions in different languages, with two nomination patterns – “I get out of the situation as clean as a cat always falls on its feet” and “my guilt fades away like the night fades colors”. Phraseological analogues referring to human disloyalty are also registered in Bulgarian and Polish (i.e.: *Изхвърлям / изхвърля като мръсно коте / мръсна котка някого.* [‘throw someone away like a dirty cat’] colloquial, pejorative ‘to rudely and unceremoniously force someone to leave a certain place’. – Bgr.; *Popędzić pogonić komuś kota*. – Pl. (RBE 1995: 95-102; SJP 1978: 1028)), which should also be assigned to the group of phrasemes under consideration.

The next group of phraseological units with the base word ‘cat’ in the Slavic languages, which will be considered in the article, is related to the mind and speech. It is relatively limited, and the idioms belonging to it serve as a nomination mainly of stupidity, of thoughtlessness and lack of thought in human behavior (i.e.: *Като котка / мачка в календар гледам.* [‘look at something like a cat staring at a calendar’] colloquial, ironic ‘to have a stupid look in your eyes, being unable to

understand something'. *Като манастирски котарак / котак над евангелие (гледам)*. [literally: '(Gaze) like a monastery tom-cat over a gospel']. (With the same meaning as the one quoted above). – Bgr.; *Гледати као мачe у жижак*. – Srb., Cro.; Je to pro kočku. 'for nothing' – Chech.; Pierwsze koty za płoty. 'for something thoughtless' – Pl. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; RSKJ 1969: 319; SSJČ 1960: 900; SJP 1978: 1028)). Bulgarian phraseology should also be included in this subclass: *Кога на мачка ракийка, тогава на тебе лакардийка*. [literally: 'When a cat gets brandy, then you'll be let to talk']. This is said when someone talks about what he should not, as a reminder that he should shut up. (Kocheva 2021: 643-656), which is used when someone says something they shouldn't, to remind them to shut up.

In Slavic languages, phraseological units with the root word 'cat' can also be associated with quantitative characteristics. Since they usually refer to a comparison in the nutrition of man and this kind of domestic animal, and it is a relatively small mammal, it is not surprising that phrasemes nominating a small amount are much more common (i.e.: *Като коте // Като / како мачe ям.* ['eat like a cat'] colloquial 'to eat very little' – Bgr.; *Во́зиться как [всё равно́] ко́шка. Оставть [как] ко́шке на ло́жку. Кот наплакал*. – Rus.; *Е́сці як на плот чапл ць / Е́сці як не сваёю губо́ю. Даць як катю́ пад'есці / ма́ла як на па́льцы спе́кчы*. – Belarus.; *Tyle co kot napłakał*. – Pl. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; Volodina et al. 2018: 337, 341; Voynova et al. 1986: 210; SSRLJa 1936: 1533; SJP 1978: 1028)). The phrasemes from the Belarusian language given as an example of the analyzed semantics do not contain a zoonym, i.e. they are phraseological analogues. Another widely popular characteristic of the cat, however, is its gluttony, especially when it comes to its favorite food. This is also reflected in Slavic phraseology (i.e.: *Като котки // Като / како мачки на сирене.* ['like cats that can smell cheese'] colloquial 'in large numbers, all together, furiously or with a great desire' – Bgr. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656)).

The last group of phraseologisms with the base word 'cat', which will be considered in this article, is related to time and weather. In Slavic languages, this type of stable word combinations refers more often to atmospheric weather, serving as a nomination of particularly great cold (напр.: *Като котка на зло време се свивам.* ['to curl up like a cat over bad weather'] colloquial 'to be very cold'. *Котка и мишка ще спят заедно. / Куче и котка ще спят заедно. / Мачка и куче ще са заедно. / Мачка и куче ще се гушат. / Мачка и поганец че лежат наедно* ['a cat and a mouse / a dog and a cat will sleep together'] colloquial 'it is extremely cold and frosty' – Bgr.; *Кучето и мачето заедно ќе спијат*. – Bgr. from the geographical district of Macedon; *Пас и мачка заједно спавају*. – Srb., Cro.; *Замёрзнуть как ко́шка. З бкий как ко́шка*. – Rus.; *Замёрзнуць як саба́ка / прусáк.* – Belarus. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656; TRMJ 2006: 105; RSKJ 1969: 320; Volodina et al. 2018: 338)). And here in the Belarusian phraseological analogues the zoonym *dog* is found or there is no such kind of nomination at all. In the Bulgarian language, phrases with the base word 'cat' are also associated with astronomical time, serving to indicate an action that will never be performed (i.e.: *Кога направят котката калугерка*. ['when they turn the cat into

a nun'] colloquial, ironic 'never'. *Кога / па мачка ракия пропие*. ironic 'never'– Bgr. (RBE 1995: 95-102; Kocheva 2021: 643-656)).

In conclusion, it should be emphasized that the analysis of the Slavic phraseology with the base word 'cat', the object of research in this article, shows the presence of significant similarities between the individual lexical linguistic systems. This is not surprising given the fact that we are talking about closely related languages. In the majority of cases, phrasemes are registered in them, which are full equivalents. The share of phraseological analogues, in which other zoonyms are often found, is also not small. Of these, the zoonym *dog* is characterized with the greatest frequency. This could easily be explained by the fact that the dog and the cat are the domestic animals that are in the closest relationship with the owners of the home and often live in it or in the immediate vicinity, therefore their specificities are well known to man from millennia. Also important in this regard is the presence of a relationship, which has been the subject of research in a number of publications, between the ways of naming the dog and the cat. Lucia Antonova-Vasileva believes that it is due to the existence of an onomatopoeic basis for the names of dog and cat in some Finno-Ugric, Slavic and Ossetian languages, while no cultural, historical or linguistic community can be found to explain this unity, derived, probably, from the cry with which the dog is summoned. In Catalan and Occitan - thousands of kilometers from the two transitional areas - onomatopoeic names from a root are also noted **kuč-, *kos-*, without being exactly the same the two forms are comparable: velar consonant + velar vowel + closing syllable *-t* or *-s* (Antonova-Vasileva 2017: 227; Antonova-Vasileva 2021: 123-125).

As for the appearance of zoonyms other than *cat* as a base word in the semantic equivalents of the considered phraseological units, their number is apparently the largest in the Belarusian language. The reason for this, however, is largely to be found in the fact that, while the illustrative material for the other Slavic languages is excerpted from the dictionary articles on *cat* in monolingual dictionaries of the respective language, those for the Belarusian language, due to lack of access to such a source, are extracted from a bilingual Russian-Belarusian dictionary. However, the specificity of this type of lexicographic work requires that the source phrase from the first language be given all available equivalents in the second. That is why some phraseology with zoonyms appear in the Belarusian material, for which research for this article in the other Slavic languages was not done, since they do not refer to the type of phrasemes with the base word cat analyzed here, but it is possible to find a number there as well parallels with other Slavic languages.

As is categorically proven by the cited illustrative material, negative characteristics predominate in most of the classification groups of phraseology. The reason for this, as noted by a number of researchers, is that one pays more attention to those instances of animal behavior that are associatively transferred to human behavior to be corrected (Zhurek 1996: 327; Gurbish 1981: 15; Kyuvlieva 1986: 82; Vitanova 2012: 179; Kocheva 2021: 643-656). However, the opposite is the case with phraseological units with the base word *cat*, related to the appearance and health of a person, which refer to the body and its skills. When they are compared to felines, in the majority of cases it is a compliment corresponding to the admiration of the grace and beauty of the pet.

Bibliography

Antonova-Vasileva 2017 = Антонова-Василева, Л.-В., *Опазване на културното наследство. Идеи и практики. По случай 60 години от присъединяването на България към ЮНЕСКО.* София, Изд. на БАН "Проф. М. Дринов". [*Opazvane na kulturnoto nasledstvo. Idei i praktiki. Po sluchay 60 godini ot prisaedinyavaneto na Bulgaria kam YuNESKO.* Sofia, Izd. na BAN "Prof. M. Drinov".].

Antonova-Vasileva 2021 = Antonova-Vasileva, L.,"Котки 'cats', котараци 'tomcats' and кучета 'dogs' – common peculiarities in the dialectal denominations of some of the most popular domestic animals", in *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (eds), Alessandria, Edizioni dell'Orso, 121-128.

Garavalova 2021 = Garavalova, I.,"Analysis of the Slavic linguistic material of the ways of the denomination of the domestic cat, subject to mapping on the onomasiological map prepared for publishing in ALE", in *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (eds), Alessandria, Edizioni dell'Orso, 541-554.

Gurbish 1981 = Гурбиш, Й.,"Символика на названията на животните в славянската паремиология". – В: *Съпоставително езикознание*. Кн. 6. [Simvolika na nazvaniyata na zhivotnite v slavyanskata paremiologia. – V: *Sapostavitelno ezikoznanie*. Kn. 6.].

Kaldieva-Zaharieva 2013 = Калдиева-Захариева, Ст."Българска фразеология". – В: *Българска лексикология и фразеология*, т. 2, АИ „Проф. М. Дринов", С. ["Balgarska frazeologia". – V: *Balgarska leksikologia i frazeologia*, t. 2, AI "Prof. M. Drinov", S].

Kollar et al. 1976 = Коллар, Д., Доротьякова, В., Филкусова, М., Васильева, Е., *Словацко-русский словарь*, изд. "Русский язык", Словацкое педагогическое издательство, Москва- Братислава. [*Slovacko-russkij slovar*, izd. "Russkij jazyk", Slovackoe pedagogicheskoe izdatel'stvo, Moskva- Bratislava.]

Kocheva 2021 = Kocheva, A.,"Zoonyms with the meaning of 'КОТКА' [cat] in Bulgarian phraseology (against european background)", in *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (eds), Alessandria, Edizioni dell'Orso, 643-656.

Kyuvlieva 1986 = Кювлиева, В., Устойчивите сравнения в български език. С. БАН. [*Ustoychivite sravnenia v balgarski ezik*. S. BAN].

Odran 1970 = Одран, М., *Етимологически бележки. Формите котка/мачка, мях, вретище и техните варианти в славянските езици*. - Език и литература, № 5, 65-68. [*Etimologicheski belezhki. Formite kotka/machka, myah, vretishte i tehnite varianti v slavyanskite ezitsi*. - Ezik i literatura, № 5, 65-68.].

OLA 2000 = *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*. Выпуск 2. Животноводство. Warszaw. [*Obshheslavjanskij lingvisticheskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja*. Vypusk 2. Zhivotnovodstvo. Warszaw.].

Panayotov 2001 = Панайотов, В., *Българо-словашкият лексикален паралелизъм в лингвогеографски аспект*. София, (дисертация). [*Balgaro-slovashkiyat leksikalen paralelizam v lingvogeografski aspect*. Sofia, (disertatsia).].

RBE 1995 = *Речник на българския език*. Т. 8, София, АИ "Проф. М. Дринов". [*Rechnik na balgarskia ezik*. T. 8, Sofia, AI "Prof. M. Drinov"].

RPS 1953 = *Русско-польский словарь*, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва. [*Russko-pol'skij slovar'*, Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, Moskva].

RSKJ 1969 = *Речник српскохрватского књижевног језика*, књига трећа К-О, Изд. "Матица српска/ матица хрватска" Нови Сад / Загреб. [*Rečnik srpskohrvatskoga*

književnog jezika, knjiga treća K-O, Izd. "Matica srpska/ matica hrvatska" Novi Sad / Zagreb].

SJP 1978 = *Słownik języka polskiego*, tom 1 A-K, Warszawa.

SSJČ 1960 = *Slovník spisovneho jazyka českeho*, tom 1 A-M, Nakladatelstvi Československe akademie ved, Praha.

SSKJ 1975 = *Slovar Slovenskega Knjižnega Jezika*", Druga Knjiga I-NA, Ljublana, Izdala Slovenska Akademija Znanosti In Umetnosti – Institut Za Slovenski Jezik.

SSRLJa 1936 = *Словарь современного русского литературного языка*, том пятый И-К, Издательство Академии Наук СССР, Москва – Ленинград.

TRMJ 2005 = *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. 2 З-К, Изд. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков", Скопје [*Tolkoven rechnik na makedonskiot jazik*, t. 2 Z-K, Izd. Institut za makedonski jazik "Krste Misirkov", Skopje].

TRMJ 2006 = *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. 3 Л-О, Изд. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков", Скопје. [*Tolkoven rechnik na makedonskiot jazik*, t. 3 L-O, Izd. Institut za makedonski jazik "Krste Misirkov", Skopje].

Trubachov 1960 = Трубачов, О. Н., *Произхождение названий домашних животных в славянских языках*. Москва. [*Proizhozhdenie nazvanij domashnyh zhivotnyh v slavjanskih jazykah*. Moskva.].

Vitanova 2012 = Витанова, М., *Човек и свят*. Лингвокултурологични проучвания. С. [*Chovek i svyat*. Lingvokulturologichni prouchvania. S].

Volodina et al. 2018 = Володина, Т. В., Мокненко, В. М., *Русско-белорусский словарь сравнений*, Минск, Беларуская навука. [*Russko-belorusskij slovar' sravnenij*, Minsk, Belaruskaja navuka].

Voynova et al. 1986 = Войнова, Л. А., Жуков, В. П., Молотков, А. И., Федоров, А. И., 1986, *Фразеологически словарь русского языка*, Москва, Русский язык. [*Frazeologicheski slovar' russkogo jazyka*, Moskva, Russkij jazyk].

Zhurek 1996 = Журек, М.,"Фразеологизмы с компонентом – наименование животного, характеризующие человека в русском и польском языках" – В: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*. 11. Uniwersytet Marii Curie-Sklodowskiei. Rozprawy slawistyczne. Lublin. ["Frazeologizmy s komponentom – naimenovanie zhivotnogo, harakterizujushhie cheloveka v russkom i pol'skom jazykah" – V: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*. 11. Uniwersytet Marii Curie-Sklodowskiei. Rozprawy slawistyczne. Lublin.]

Alberto Ghia
Università di Corsica – UMR CNRS 6240 LISA

Riflessioni sulla lemmatizzazione (semi) automatica dell'*ALEIC*

Abstract
In relation to the DigitALEIC project, which the NALC-BDLC project team (scientific officier Stella Retali-Medori, University of Corsica) is defining, some reflections on the method of lemmatising lexical material, starting from the model offered by the BDLC, are put forward.
Keywords: Corsican language, lemmatization, ALEIC, digitalisation

Résumé
En relation avec le projet DigitALEIC, que l'équipe du projet NALC-BDLC (responsable scientifique Stella Retali-Medori, Université de Corse) est en train de définir, quelques réflexions sur la méthode de lemmatisation du matériel lexical, à partir du modèle offert par le BDLC, sont proposées.
Mots-clé: langue corse, lemmatisation, ALEIC, numérisation

1. Dall'ALEIC al DigitALEIC

L'*Atlante Linguistico Etnografico Italiano della Corsica* (in breve ALEIC), è un atlante linguistico di seconda generazione, in ragione del suo impianto etnolinguistico. La rete dei centri indagati consta di 55 punti; di questi, 49 si trovano in Corsica (48 centri di lingua corsa cui si aggiunge Bonifacio, di parlata ligure) mentre i restanti sei si trovano in territorio italiano e sono utili a dar conto della continuità dello spazio linguistico osservato; più precisamente, quattro si trovano in Toscana e due in Sardegna. Le campagne di inchiesta si sono protratte tra il 1928 e il 1932, mentre la stampa dei 10 volumi che racchiudono le 2000 carte è iniziata l'anno successivo, per concludersi nel 1942.

Tra le peculiarità dell'atlante va ricordata la scelta di Bottiglioni di cartografare sistematicamente frasi o semifrasi; questa scelta, che lo rende unico tra gli atlanti linguistici, almeno tra quelli a nostra conoscenza, consente di osservare le peculiarità fonosintattiche del còrso, oltre a diversi altri fenomeni sintattici[1].

Si tratta di un'opera molto importante per la dialettologia còrsa e più in generale romanza; per questa ragione l'équipe dell'Università di Corsica che lavora alla *Banque de Données Langue Corse* (BDLC) e al *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse* (NALC), diretta da Stella Retali-Medori, si propone nei prossimi anni di curarne la digitalizzazione, così da garantire un accesso quanto più

[1] Per una descrizione più accurata si veda Cugno (in stampa).

ampio possibile all'opera, come è già stato fatto per diversi altri atlanti regionali e nazionali[2].

La digitalizzazione dell'ALEIC (DigitALEIC) prevede la riproduzione delle carte originali, che saranno consultabili in un sito web; inoltre, sfruttando appieno le potenzialità dell'ambiente digitale, si intende riversare l'intero materiale in una banca dati, per consentire agli utenti di condurre ricerche complesse. La soluzione più efficace all'attuale stato delle riflessioni pare essere quella di replicare almeno in parte gli strumenti di ricerca predisposti per la BDLC, favorendo dunque l'esperienza d'uso di quanti consulteranno entrambe le risorse. Per fare ciò, tuttavia, sarà necessario acquisire digitalmente in formato testuale i dati dell'ALEIC ed elaborarli secondo il modello della BDLC.

Tanto più sarà possibile effettuare questi passaggi affidandosi alla tecnologia informatica, quanto più rapido sarà il completamento del progetto: per questa ragione al momento l'équipe sta riflettendo su quali momenti dell'elaborazione (ovvero acquisire i testi dell'ALEIC in ambiente digitale; curarne la trascrizione in grafia IPA; costruire la forma grafica e, in seguito, il lemma) possano essere realizzati in modo automatico o semiautomatico, grazie alle risorse informatiche. In questa comunicazione intendiamo soffermarci in particolare sull'ultima fase di elaborazione, ovvero la creazione del lemma. Dapprima illustreremo brevemente la struttura della BDLC, e in particolare il metodo qui impiegato per gestire i lemmi; sfruttando il materiale qui raccolto, ragioneremo sul metodo di lemmatizzare il materiale lessicale che costituirà banca dati del DigitALEIC. Per questioni di spazio, ci soffermeremo solamente sulla lemmatizzazione delle voci dei centri còrsi, lasciando da parte per il momento la questione dei lemmi dei centri toscani, sardi e di Bonifacio.

2. La Banque de Données Langue Corse

La BDLC nasce nel 1986, in seguito a una collaborazione tra l'Università di Corsica e il CNRS, in relazione alla raccolta e all'elaborazione del materiale per il NALC. Inizialmente la banca dati fu pensata come strumento di ricerca per l'équipe che lavorava al NALC, ma dal 2009 è accessibile al pubblico.

La parte principale della BDLC è costituita da un ricco corpus lessicale, nella quale i dati (sempre accompagnati dalla località di raccolta e, talvolta, dalla registrazione sonora), si presentano in tre diverse forme:

> *forma fonica* (*forme phonique*): una trascrizione in IPA del dato raccolto sul campo;
> *forma grafica* (*forme graphique*): la forma fonica è lemmatizzata dal punto di vista grammaticale e trasposta seguendo le regole ortografiche del corso;
> *lemma* (*lemme*): una forma grafica nella quale si neutralizzano alcune forme dialettali, ammesse dalle regole ortografiche della lingua corsa.

[2] Il progetto è in attesa di un finanziamento necessario alla sua realizzazione.

Forme phonique	Forme graphique	Lemme	Localité
u talaβ'eḍu	talaveddu (u) n.m.	talavellu	Appieto
u tala^{w}'el̄u	talavellu (u) n.m.	talavellu	Soccia

Figura 4 - trattamento di alcune risposte relative al concetto 'asfodelo' nella BDLC

Nella Figura 1 è riprodotto un esempio di trattamento di due voci, relative al concetto di 'asfodelo': a partire dalle due forme foniche vengono create le forme grafiche (in questo caso senza lemmatizzazione morfologica, non essendo necessaria); a partire dalle varianti grafiche (che rispecchiano varianti fonetiche), *talaveddu* e *talavellu*, si procede a scegliere quale forma grafica possa essere innalzata a lemma.

Oltre alla ricerca di base, la BDLC integra poi diverse possibilità di ricerca avanzate: per aree semantiche, per punto di inchiesta o per traducente (in tre lingue: francese, italiano o inglese), ed è inoltre possibile cercare per voce (o parte di voce) in lingua còrsa, in ciascuna delle tre forme in cui il dato è elaborato (forma fonica, forma grafica o lemma).

La BDLC inoltre provvede a raccogliere una ricca sezione di etnotesti, costituita dalla trascrizione di parti di inchieste rilevanti dal punto di vista etnografico; i materiali qui raccolti possono essere interrogati attraverso un *concordancier* e consultati applicando filtri di tipo geografico o tematico.

Oltre a questi elementi vi sono poi alcuni livelli di analisi (per esempio l'etimo proposto per il termine e la sua scomposizione morfologica) e ulteriori possibilità di ricerca disponibili solo ai redattori[3].

3. La lemmatizzazione nella BDLC

Attualmente i dati della BDLC sono trattati in modo non automatico da un redattore che, dopo aver ascoltato le registrazioni delle inchieste, elabora il dato prima estraendo la forma fonica dall'inchiesta registrata, poi creando la forma grafica e, infine, selezionando il lemma.

Il processo di lemmatizzazione, inteso nella sua accezione più larga, avviene in due differenti passaggi, che mirano a neutralizzare gradualmente i fenomeni di "variazione"; sono due dunque le forme che possono essere considerate *lemmi* all'interno della BDLC: la prima è la *forma grafica*, dove si realizza una lemmatizzazione di tipo grammaticale (le forme flesse vengono ricondotte alle forme di citazione); la seconda è il *lemma*, dove si realizza una lemmatizzazione fonetica.

Riteniamo opportuno, nel prosieguo delle riflessioni, mantenere le definizioni che sono impiegate nella BDLC: si userà *lemma* per designare l'ultimo stadio di elaborazione del materiale, il lemma sovra dialettale; con *lemmatizzazione* ci si riferirà, di conseguenza, solo al processo di creazione delle unità dei lemmi – e su quest'ultima fase di elaborazione concentreremo le nostre osservazioni.

[3] Per una più completa illustrazione della BDLC cfr. Retali-Medori e Kevers (2022).

3.1 Creare i lemmi: processi

Come già illustrato, il lemma mira a neutralizzare le varianti fonetiche che traspaiono nella codificazione ortografica. Esemplifichiamo questo trattamento prendendo il fenomeno della palatalizzazione della laterale (cfr. Dalbera-Stefanaggi 2015: 236). Il nesso -LI̯- latino può evolvere in cinque diversi modi nello spazio linguistico corso. A livello grafico, tre esiti hanno una propria trasposizione grafica; due, invece, non vengono rappresentati in grafia. A mo' d'esempio, si vedano alcuni continuatori del lat. FAMĬLIA nella tabella 1:

Tabella 1: Esiti di FAMĬLIA (dati BDLC)		
forma fonica	forma grafica	punto (esempio)
[ʎ]: a βamˈiʎa	<gli> *famiglia* (a) n.f.	Moltifao
[ʃ]: a ɸaɱˈiʃa	<gli> *famiglia* (a) n.f.	Sermano
[ɟ]: a vamˈiɟa	<gli> *famiglia* (a) n.f.	Ghisoni
[l]: a βaɱˈila	<ll> *familla* (a) n.f.	San Gavino di Fiumorbo
[ɖ]: a vaɱˈiɖᵃ	<dd> *famidda* (a) n.f.	Carbini

La lemmatizzazione consiste dunque nel far convergere le diverse forme grafiche *famiglia*>, *familla* e *famidda* verso una forma che possa essere rappresentativa per tutte le altre. In questo processo, tenendo presenti le considerazioni di Carton e Brun-Trigaud (2003: § 12), i redattori della BDLC lemmatizzano seguendo due criteri: un criterio quantitativo e un criterio etimologico, a seconda che sia scelta, rispettivamente, la forma più diffusa sul territorio o la forma più vicina all'etimo.

Le forme grafiche *famidda*, *familla*, *famiglia* sono lemmatizzate *famiglia*: in questo caso, criterio quantitativo e criterio etimologico conducono alla stessa scelta. Non mancano però casi in cui i due criteri poterebbero alla scelta di forme lemma diverse. Ad esempio, -ĭ- in posizione tonica ha tre esiti fonetici: [i], [e], [ɛ] (cfr. Dalbera-Stefanaggi 2015: § 297, 307, 318), trasposti in due esiti grafici: <i> e <e>. Se si prende la voce PILUM, dunque, possiamo avere *pilu* o *pelu*; la prima forma grafica rappresenta l'esito più vicino all'etimologia, mentre la seconda l'esito più frequente. Nella BDLC i continuatori di PILUM sono lemmatizzati *pelu*, dunque è prevalso un criterio quantitativo. Viceversa, il nesso -NG^{I,E}- ha due esiti: [n̄], scritto <gn>, e [nɟ], scritto <nghj> (JUNGERE > *ghjugne*, *ghjunghje*; Dalbera-Stefanaggi 2015: 233), <gn> rappresenta la forma grafica dell'esito più diffuso e <nghj> la forma grafica dell'esito più vicino all'etimo latino, e in questo caso il criterio per la scelta del lemma è di tipo etimologico. In linea generale, sembra prevalere un criterio etimologico quando la variazione riguarda una consonante, mentre sembra prevalere un criterio quantitativo quando la variazione riguarda una vocale.

3.2 Creare i lemmi: problemi

Il processo di lemmatizzazione concerne di norma il singolo concetto: ciò vuol dire il redattore BDLC crea il lemma considerando le forme grafiche attestate, stimolo per stimolo. La creazione deduttiva dei lemmi, condotta su un lungo arco cronologico, e l'assenza di un manuale di redazione fa sì che all'interno della BDLC

siano stati lemmatizzati in modo alternante, a seconda del concetto, alcuni fenomeni fonetici così come alcuni elementi ben riconoscibili in parole complesse o derivate. Ciò comporta una certa difficoltà nell'effettuare ricerche di tipo lessicale, a diversi livelli (semantico, etimologico, morfologico).

Uno dei casi più evidenti di lemmatizzazione alternante si riscontra per quelle parole il cui etimo contiene il contesto -(ˈ)ERC- (Dalbera-Stefanaggi 2015: § 323, 334, 342): nella maggior parte delle parlate corse la vocale evolve in [a], trascritto <a>; in un'area nordorientale di minore estensione il suono evolve in [æ], trascritta <a>, o [ɛ], trascritta <e>.

Presenta questo contesto il lat. HERBA 'erba', che crea un campo lessicale molto vasto in còrso, data la produttività del modello 'erba + specificazione' nella creazione di fitonimi. Dal lat. HERBA si hanno le forme grafiche *erba* e *arba*: se applichiamo un criterio quantitativo, porteremmo a lemma *arba*; se scegliamo quello etimologico, invece, *erba*. Nella BDLC entrambe le forme compaiono come lemmi, sia di voci semplici, sia di voci composte o derivate, come si vede nella tabella 2:

Tabella 2: rapporto forma grafica/lemma (dati BDLC)		
concetto	forma grafica	lemma
erba	*erba / arba*	*erba*
alga	*arba*	*arba*
achillea	*arba / erba santa*	*arba santa*
acetosa	*erba / arba acitosa*	*erba acitosa*
pascolo	*arbàticu / erbàticu*	*erbàticu*

Le scelte oscillanti talvolta dipendono dall'impiego di un diverso criterio di lemmatizzazione, talvolta invece sono condizionate dalle forme raccolte. Il secondo caso riguarda la scelta del lemma *arba* per il concetto 'alga': in un solo centro, Propriano, si registra un continuatore di HERBA per indicare il vegetale. Di fronte all'*hapax* il redattore non ha compiuto alcuna scelta, non essendoci nessuna variazione da neutralizzare, e si è limitato a riportare a lemma la forma grafica.

La situazione è la stessa per le parole derivate o composte con un continuatore di HERBA: diversi criteri di oscillazione si alternano, originando così una serie di composti con il lemma *arba* e un'altra con il lemma *erba*; limitandoci ad alcuni esempi di nomi composti: *arba bambina*, *arba barona*, *arba bianca*, *arba frate*, *arba marina*, *arba pinina*, *arba santa* da un lato; *erba acitosa*, *erba bambina*, *erba bianca*, *erba nuciva*, *erba porcina*, *erba quatrella*, *erba santa* dall'altro. Si noti peraltro che alcune oscillazioni rendono difficile investigare la densità semantica di certi costrutti: è il caso, per esempio, dei doppioni *arba santa* 'achillea' ed *erba santa* 'loglio', o di *arba bianca* 'centocchio' ed *erba santa* 'erbaccia del grano'.

4. La lemmatizzazione nel DigitALEIC

Le oscillazioni illustrate sopra non creano problemi nel generare le carte lessicali digitali (che come si è detto, è una delle loro funzioni), ma ne creano invece alla ricerca semantico-lessicale: risulta infatti impossibile radunare in un'unica ricerca tutte le forme legate a un certo etimo (o derivate mediante un medesimo suffisso, o

a partire dalla stessa base lessicale, ecc.). Per quanto riguarda la banca dati del DigitALEIC la nostra ipotesi è che l'informatica possa aiutare il processo di elaborazione, rendendola più rapida: un software ben creato può fare rapidamente ciò che una persona svolge più lentamente. Tuttavia, il software va "formato", bisogna cioè scrivere le operazioni che dovrà compiere: per questa ragione, diventa necessario trovare e decidere dei criteri univoci, superando le oscillazioni che al momento caratterizzano la lemmatizzazione nella BDLC, che come si è illustrato costituisce il modello di partenza. Va da sé che, se il processo di elaborazione dei lemmi del DigitALEIC sarà fruttuoso, potrà essere impiegato anche nella BDLC.

Possiamo avanzare due ipotesi di lavoro: la prima è quella di creare una lista di tutte le occasioni di variazione possibili che possono manifestarsi in forma grafica e decidere preventivamente quale sia la sequenza da portare a lemma.

Riprendiamo un esempio già proposto: data l'oscillazione grafica <arC>/<erC>, dovuta al diverso esito di -(ˈ)ERC- nelle parlate còrse, decidiamo di portare a lemma il tipo <erC>. A fronte di una regola del tipo: "se due forme grafiche si differenziano nei contesti <erC> ~ <arC>, crea il lemma con la sequenza <erC>", il software interverrà senza problemi in tutti i casi in cui troverà forme grafiche che si discostano per la singola lettera <a> o <e> nel contesto dato; e se, anziché per concetto, si farà applicare la regola su tutta la banca dati del DigitALEIC, esso potrà recuperare anche gli *hapax* del tipo *arba* 'alga', evitando le oscillazioni che abbiamo riscontrato nella BDLC. Tuttavia, questo sistema non consente ancora, ad esempio, di lemmatizzare compiutamente una serie di *hapax* assoluti, forme cioè che compaiono una sola volta in tutta la banca dati: può essere il caso, ad esempio, di *favaccedda* 'veccia' raccolto a Cuttoli-Corticchiato. L'occhio allenato riconosce in questo caso la presenza del suffisso diminutivo *-edda*; la forma, in altre denominazioni, entra in variazione con la forma *-ella*, e sarebbe lemmatizzato seguendo quest'ultima (si veda il caso di *talaveddu / talavellu* 'asfodelo' della Figura 1).

Per risolvere casi come il precedente, si può inserire tra i criteri di lemmatizzazione un principio secondo il quale quando ci si appresta a lemmatizzare una voce composta o derivata, la lemmatizzazione (che seguirà i tradizionali principi etimologico e quantitativo) si effettua a livello del singolo morfema (o sull'elemento lessicale), e non sull'intera voce. Si veda la tabella 3:

Tabella 3: esempi di lemmatizzazione morfologica

	Scomposizione morfologica	Lemmatizzazione morfologica e fonetica	Lemma finale
composti	F.G. *arba frate* = *arba* + *frate*	F.G. *arba* > L. *erba* F.G. *frate* > L. *frate*	*erba frate*
derivati	F.G. *favaccedda* = *fav-acc-edda*	F.G. *fav* > L. *fav-* F.G. *-acc-* > L. *-acc-* F.G. *-edda* > L. *-ella*	*favaccella*

Arba frate 'portulaca' rappresenta un esempio di lemmatizzazione morfologica di un nome composto. Dopo aver riconosciuto che il sintagma è costituito da due voci autonome, per ciascuna di esse si determina il lemma, e i due lemmi uniti daranno il lemma del sintagma. *Favaccedda* 'veccia' è invece un buon esempio di

lemmatizzazione morfologica di un derivato. Riconosciamo tre componenti, un morfema lessicale *fav-* < FABA; un suffisso alterativo *-acc-* e il suffisso diminutivo *-edda*: per ciascuno si osservano le forme di variazione che può avere all'interno della banca dati, e trovata l'alternanza *-edda*/*-ella*, si lemmatizza seguendo il criterio etimologico o quantitativo.

Il maggiore ostacolo a questo tipo di lemmatizzazione è il fenomeno dell'alternanza vocalica, dovuta al fatto che alcune vocali etimologiche presentano esiti differenti a seconda che si trovino in posizione tonica o atona (cfr. Dalbera-Stefanaggi 2015: 296 e segg.). Le voci derivate, dunque, nella parte radicale possono presentare una vocale (atona) differente dalla voce primitiva da cui derivano, se l'accento cade sul suffisso di derivazione. Si vedano, per esempio, alcune voci che designano l''aglio selvatico': *purraghju*, *purrina*, *purretta*, *purriolu*; rispetto alla voce primitiva *porru* (e si veda anche il composto *porru salvaticu*). Se si applica meccanicamente il modello illustrato sopra, creeremmo lemmi come **porraghju*, **porrina*, inaccettabili in còrso (non si ha [o] o [ɔ] in posizione atona pretonica): sarà quindi necessario prevedere delle eccezioni che ci consentano di costruire lemmi, per quanto astratti, comunque accettabili per il sistema linguistico.

Nell'"astrazione" del lemma sta la maggiore differenza tra i processi di lemmatizzazione qui illustrati e i processi impiegati nella BDLC: non si tratta di *scegliere* una forma esistente e impiegarla per rappresentare una serie di varianti, quanto piuttosto di *crearla*, di modo che renda conto dei fenomeni di variazione del sistema linguistico nel suo insieme, e non solo di quelli contingenti, dipendenti dalle voci raccolte. Ulteriori test su un settore lessicale complesso come quello della fitonimia consentiranno di raffinare le proposte avanzate, per poi valutare se i modelli proposti possano rappresentare anche un modello per ripensare la lemmatizzazione della BDLC – dove uscire dalla contingenza è tanto più importante, dal momento che le raccolte sono ancora in corso. L'efficacia di un lemma costruito in tale modo dipende tuttavia ovviamente dal modo in cui lo si intende impiegare: se da un lato non influisce granché sulla composizione delle carte dei tipi lessicali, dovrà essere valutato se una forma "astratta" possa essere funzionale anche come chiave per la ricerca semplificata[4] o se sia utile ai fini degli altri progetti portati avanti dall'équipe di lavoro, a cominciare dal *Dictionnaire Dialectal et Étymologique des Parlers Corses* (v. Retali-Medori, Tognotti 2018), fino ai recenti sviluppi sul trattamento automatico della lingua (v. Kevers, Retali-Medori 2020, oltre allo spazio dedicato al TAL nel portale web BDLC).

Bibliografia

ALEIC = Bottiglioni G, *Atlante Linguistico etnografico italiano della Corsica*, 10 voll,, 1933-1942, Pisa, s.e.

BDLC = Dalbera-Stefanaggi M.-J., S. Retali-Medori (eds.) (1986-), *Banque de Données Langue Corse*, Corti, Università di Corsica/CNRS, http://bdlc.univ-corse.fr

Carton, Brun-Trigaud 2003 = Carton, Fernand, Brun-Trigaud, Guylaine, *Lemmes, supralemmes : dilemmes… Problèmes d'indexation de l'Atlas Linguistique Picard et de l'Atlas Linguistique du Centre*, in *Sempre los camps auràn segadas resurgantas.*

[4] La ricerca semplificata secondo noi dovrebbe più opportunamente attivarsi con la forma grafica anziché col lemma, così da non privilegiare alcune varianti regionali rispetto ad altre.

Melanges offerts au professeur Xavier Ravier, J.-C. Bouvier, J. Gourc, F. Pic (eds.), Toulouse, Presses Universitaires du midi, OpenEdition Books DOI 10.4000/books.pumi.42, 63-72.

Cugno (in stampa) = Cugno, Federica, «Le Corse comme object géolinguistique», in *Manuel de linguistique corse*, S. Retali-Medori (ed.), Berlin-Boston, De Gruyter (Manuals of Romance Linguistics).

Dalbera-Stefanaggi 2015 = Dalbera-Stefanaggi, Marie-José, *Unité et diversité des parlers corses*, Ajaccio, Éditions Alain Piazzolla. 2015.

DigitALEIC = Stella Retali-Medori, il progetto *Pour une édition numérique de l'Atlante Linguistico Etnografico italiano della Corsica*, Agence Nationale de Recherche, Università di Corsica, Università di Grenoble-Alpes, Côte d'Azur, Paris 8 Vincennes Saint-Denis (Laboratoire de l'Intelligence Artificielle et Sémantique des données), Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano, L'Università di Genova e di Siena, Centre de Recherches Bretonnes et Celtiques, Société Lemarié.

Kevers, Retali-Medori 2020 = Kevers, Laurent, Retali-Medori, Stella, *Towards a Corsican Basic Language Resource Kit*, in *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation*, 2020, 2726-2735.

NALC = Dalbera-Stefanaggi, Marie-José., Retali-Medori, Stella (respp. scientif.), *Nouvel Atlas Linguistique et ethnographique de la Corse*, Ajaccio/Paris, Edition Alain Piazzola/Edition du CTHS, voll. I-…, 1995-….

Retali-Medori, Kevers 2022 = Retali-Medori, Stella, Kevers, Laurent, «La morphologie dans la Banque de Données Langue Corse : bilan et perspectives», Corpus, 23 (2002), DOI : https://doi.org/10.4000/corpus.7115 , 30.07. 2024.

Retali-Medori, Tognotti 2018 = Retali-Medori, Stella, Aurelia Ghjacumina Tognotti, «Un nouveau projet lexicographique pour la Corse: *le Dictionnaire Dialectal et Étymologique des Parlers Corses*», in *Actes du colloque de lexicographie dialectale et étymologique en l'honneur de Francesco Domenico Falcucci*, S. Retali-Medori, (ed.), Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2018, 241-260.

Malika Hocine, Noura Tigziri, Ramdane Boukherrouf
Laboratoire d'Aménagement et d'Enseignement de la Langue Amazighe
Université Mouloud Mammeri de Tizi-Ouzou, Algérie

Atlas linguistique des parlers berbères. Algérie, Territoires du nord (Basset, 1929, 1936; 1939) Essai d'analyse dialectométrique

Abstrat
The aim of our present contribution is to present the initial results of a dialectometric analysis of data from the Linguistic atlas of Berber languages (northern Algeria) (Basset, 1929; 1936; 1939) concerning the vocabulary of the human body and that of animals, with a view to demonstrating the role of calculating distances of geolinguistic variation in the classification of the languages of a territory. To this end, we have implemented Levenshtein's distance calculation method and the gapmap tool for cartographic representation. Our research is divided into two parts: one on linguistic geography and the other on dialectometric analysis.
Keywords: linguistic geography, dialectometry, Berber, territory.

Résumé
Il est question dans notre présente contribution de présenter les premiers résultats de l'analyse dialectométrique des données de l'Atlas linguistiques des parlers berbères (Algérie du nord) (Basset, 1929 ; 1936 ; 1939) portant sur le vocabulaire du corps humain et celui des animaux, et ce dans la perspective de montrer le rôle du calcul des distances de la variation géolinguistique dans la classification des parlers d'un territoire. Pour ce faire, nous avons mis en œuvre la méthode de calcul des distances de Levenshtein et l'outil gapmap pour la représentation cartographique. Notre recherche aborde deux volets: une partie sur la géographie linguistique et une autre sur l'analyse dialectométrique.
Mots clés: géographie linguistique, dialectométrie, berbère, territoire.

1. Introduction

Les études de géographie linguistiques berbère ont connu un tournant important grâce à l'adoption de plusieurs niveaux : la méthode du choix des points d'enquête, les niveaux d'analyse et les différents outils d'analyse et de représentation cartographique en intégrant la dialectométrie comme nouvelle perspective théorique et méthodologique de classification des parlers étudiés. C'est dans ce contexte que Nait-Zerrad (2004, 2005, 2006, 2009) propose une classification des différents parlers de la Kabylie, la contribution de Guerrab (2014) s'inscrit dans le prolongement des travaux de Nait-Zerrad et les travaux de Lafkioui (2008a, 2008b,

2015, 2018, 2020) portant sur le Rif ouvrent de nouvelles perspectives théoriques et méthodologiques aux études de dialectométrie du domaine berbère.

La présente contribution s'inscrit dans le prolongement de cette nouvelle perspective d'analyse dialectométrique, qui consiste à présenter les premiers résultats de l'analyse dialectométrique des données de l'Atlas linguistique des parlers berbères (Algérie du nord) (Basset 1929; 1936a, b ; 1939), et ce dans la perspective de montrer le rôle de calcul des distances de la variation géolinguistique dans la classification des parlers d'un territoire. Pour ce faire, nous avons mis en œuvre la méthode de calcul des distances de Levenshtein et l'outil *gapmap*[1] pour la représentation cartographique.

Les premiers travaux en dialectologie berbère commencent avec René Basset au XIX siècle. Par la suite André Basset développe une nouvelle perspective théorique et méthodologique à partir des deux premières décennies du XXe siècle. En s'appuyant sur les travaux de dialectologie et de géographie linguistique européenne (Romane et non Romane), Basset a pu les mettre en œuvre dans le territoire de l'Afrique du Nord (Pop 1951 : 1072-1077).

Mais il faut reconnaître que la géographie linguistique berbère (amazigh) reste liée d'une manière générale à André Basset qui a fait un travail d'enquêtes colossal dans ce grand domaine très diversifié. Il a notamment produit deux œuvres très importantes : *Études de géographie linguistique en Kabylie. Sur quelques termes berbères concernant le corps humain* (1929) et *Atlas linguistiques des parlers berbères* (Algérie du nord) (1936/1939).

Basset a travaillé vingt-cinq ans en dialectologie. Il a parcouru non seulement l'Algérie [Algérie du nord (Kabylie : 1926-1928, Chlef 1930 ; le pays chaoui 1931) ; Le Sahara algérien (Mzab ; 1937 ; Ouargla : 1936 ; Touggourt : 1936)] mais aussi les parties du sahara frontalières avec le Maroc et la Lybie (le figuig (1932, 33, 39) ; Touat (1933); Tidikelt (1935-1936); Gourara (1937)), aussi les Zenaga en Mauritanie (1932), le Sud tunisien (1932, 36, 38) et l'ensemble des touaregs (1933-36).

En 1940, 1941 et surtout en 1949, il a repris les enquêtes déjà entamées en 1926 en commençant par le Sud et les derniers groupes berbérophones. Enfin, en1947, il a repris ses enquêtes en Algérie du Nord, au Chélif.

Depuis de nombreux travaux ont été entrepris dans le domaine de la dialectologie berbère (amazigh) dont le travail de Mena Lafkioui qui a sillonné tout le domaine rifain pour élaborer un atlas linguistique des parlers rifains – un travail qu'elle a publié sous le titre : *Atlas linguistique des variétés berbères du Rif* (2007) –, une recherche de Madoui (1996), publiée sous forme d'article sur une étude de géographie linguistique dans la région de Béjaia, comprenant un terrain d'enquête se situant dans un rayon d'une cinquantaine de kilomètres autour de la ville de Béjaia et la thèse de Guerrab (2014) «Analyse dialectométrique des parlers berbères de Kabylie », qui comme on le voit est plus axée sur la dialectométrie très peu exploitée en amazigh. Il faut signaler aussi de nombreuses thèses et mémoires réalisés au niveau du laboratoire de recherche (LAELA)[2].

[1] L'application est disponible sur lien suivant : https://www.gabmap.nl/~app/bin/home

[2] Laboratoire d'Aménagement d'Enseignement de la Langue Amazighe, Université Mouloud Mammeri de Tizi-Ouzou, Algérie.

Notre recherche comportera deux volets : une partie sur la géographie linguistique et une autre sur l'analyse dialectométrique. Pour ce faire nous revisitons les travaux d'André Basset sur le vocabulaire du corps humain et celui des animaux.

2. Numérisation des cartes de Basset

Les cartes présentées par Basset représentent le vocabulaire du corps humain et des animaux. Pour chaque unité, il donne les points d'enquêtes et leur représentation sur une carte. Cette représentation est réalisée en se basant sur ses connaissances du terrain et des informateurs ainsi que des cartes de l'époque. Les points sont reportés manuellement sur les cartes sans aucun moyen technique actuel. Ces points d'enquête sont donnés sous la forme suivante avec les anciennes subdivisions administratives lors de l'occupation française (commune mixte et sa subdivision en douras).

Pour le vocabulaire du corps humain, nous avons 219 points d'enquête (voir fig. 1). Pour celui relatif aux animaux nous avons 447 points d'enquête. La carte faite par Basset est donnée en fig. 2.

LISTE DES POINTS D'ENQUÊTE

Commune.	Douar.	N°	
Dellys.	B. Slyem.	1	Fejdan.
Mizrana.	Ouagenoun.	2	Tikiwach.
		3	Izerwal.
	Ifissen.	4	Tagemount.
		5	Tifra.
	Iaskren.	6	Afir.
		7	Boujema.
	Tikobain.	8	Djebla.
		9	Oudebouja.
	Djebel Aissa Mimoun.	10	Menja.
		11	Igounan Amer.
	Makouda.	12	A. Fares.
		13	Tinekachin.
	Sidi Naman.	14	Tala moqqor.
Tizi-ouaou.	Sikh-ou-Meddour.	15	Timizar lekhbar.
	Zmenzer.	16	A. Ouanech.
	Betrouna.	17	Ikmouden.
	Maatka.	18	A. Zaïm.
Camp du Maréchal.	Sidi Ali bou Nab.	19	Beni Ouaredin.
	Chenacha.	20	Afir.

LISTE DES POINTS D'ENQUÊTE

Commune.	Douar.	N°	
	B. Bouakkach.	205	A. Sidi Othman.
		206	Tiloual.
	Iboudraren.	207	Bou adnan.
		208	A. Waaban.
	Yattafen.	209	A. Saada.
		210	A. Daoud.
	Akbil.	211	Agouni n teslent.
		211	
	Abi Yousef.	212	Tiferdoud.
		212	
	B. Menguellet.	213	Ighil bougniou.
		214	Taourirt.
	A. Yahya.	215	A. Hichem.
		215	
	Ittourar.	216	Qerrouch.
		217	Soummer.
	Illilten.	218	Tizit.
		219	Tifilkout.

Fig1 : Liste des points d'enquête

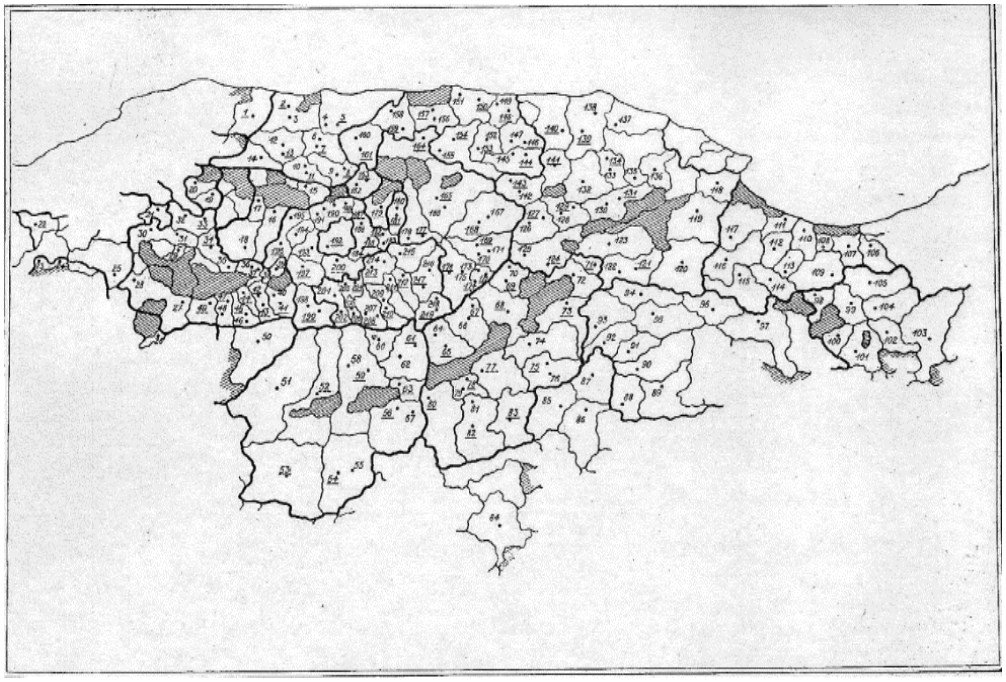

Fig.2 : carte des points d'enquête de Basset (1929)

Le premier objectif de ce travail est de reprendre les cartes de Basset afin de les représenter avec un logiciel de cartographie numérique: QGIS `QGIS (< Quantum GIS), depuis 2002.`

- Projet de l'OSGeo (Open Source Geospatial Foundation)
- Libre (licence GNU GPL)
- Multiplateforme (Windows, OSX, Linux...)

Et de les rendre plus exploitables dans le domaine de la recherche en dialectologie berbère. Pour ce faire nous avons repris toutes les données de Basset sur un fichier excel donné ci-dessous (Fig.3)

			LATITUDE	LONGITUDE	CARTE	GRAPHIE	
COMMUNE	DOUAR	LIEU					
Dellys	B. Slyem	Fejdan	36°50'30"	4°01'	Azzefoun_0	Fedjdène	
Mizrana	Ouagenoun	Tikiwach	36°52'	4°05'45"	Azzefoun_0	Tikioueche	
		Izerwal	36°50'30"	4°06'20"	Azzefoun_0	Izerouil	
	Iflissen	Tagemount	36°51'	4°13'	Azzefoun_0	Taguemount	**ou Tagmout** au sud de Tensa, ce qui collerait mieux avec 5 si
		Tifra	36°51	4°09'	Azzefoun_0	Tifera	env. Tensa, Tennsa **Ou: Tifra-Iflissen**, (GoogleMaps) 1 km au
	Iaskren	Afir	36°48'40"	4°10'30"	Azzefoun_0		
		Boujema	36°48'30"	4°09'40"	Azzefoun_0	Boudjima	
	Tikobain	Djebla	36°45'	4°12'10"	Azzefoun_0		
		Oudebouja					
	Djebel Aissa Mimoun	Menja	36°45'	4°08'20"	Tizi Ouzou_0	Mendjah	
		Igounan Amer	36°44'50"	4°06'30"	Tizi Ouzou_0	Igounane-Amar	
	Makouda	A. Fares	36°48'	4°03'30"	Azzefoun_0	Aït Fares	
		Tinekachin	36°47'10"	4°04'	Azzefoun_0	Tinekachine	
	Sidi Naman	Tala mogaor	36°46'50"	4°00'	Azzefoun_0	Thala Mokkor	

Fig.3 : classement des points d'enquête

Mais nous avons rencontré un certain nombre de problèmes :

- Comme la différence d'écriture entre celle de Basset (donnée dans la 3ème colonne) et celle retrouvée sur les cartes topographiques actuelles (donnée en dernière colonne) d'où la difficulté de retrouver certains points d'enquête ;
- L'impossibilité de retrouver certains villages qui n'existeraient plus actuellement ;
- L'impossibilité de retrouver les données de géolocalisation de certains points d'enquête

Les points d'enquête non identifiés sont donnés dans le tableau qui suit (fig.4)

nom actuel	wilaya	DOUAR	LIEU			Carte probable		
	TO	Iflissen	Tifra			Azeffoun	rien sur 50000, 25000 Azeffoun absente	
	Tifra	36°51	4°09'	Azzefoun_O	Tifera	env. Tensa, Tennsa. Ou p	NGA pour Tifera et Google Maps pour tifra-Iflissen	
	TO	Tikobain	Oudebouja			Azeffoun	pas sur 25000 TO, 25000 Azeffoun absente	
Lakhdaria	Bouira	Khachna el Djebel	O. Attou				rien sur 25000 B-Menaiel	
Lakhdaria	Bouira	Beni Khalfoun	B. Inzer s efella				rien sur 25000 B-Menaiel	
	TO	Nezlioua	A. Salem				rien sur 25000 B-Menaiel	
	TO	Mechtras	Bouakala				rien sur 25000 B-Menaiel	Ighil Bouaklane en 36°34'50" et 3°57'10"
	TO	Acif boulma	Chorfa (A. ou ali)					?? Aït el Hadj Ali en 6°33'30" et 4°03'30"
	TO	B Kouffi	O. Ali				rien sur 25000 Bouira	
	TO	Bou Nouh	Iouahaten				Ibouhatene au N-W de Tizi Medène en 36'30'30" et 3°55'50"	
		Sebkha	Tamla				rien sur Mansoura ou M'Chedallah 25000	
	Bejaia	Chellata	Taourirt				rien sur Sidi Aïch 50000	
		Aïn Legradj	Beni-Achach				MICHELIN!!! Izerouil? Tizi Rehal?	sur Akbou-E, manquante?
		Djermouna	Chrech				barrage d'Ighil Emda...	pas trouvé sur carte 1972-1977 Kherrata
		Kalaoun	Isendar				carte manquante	
		Takitount	Bou Iazazer				carte manquante	
		Oued-Berd	O. Salah (O. Messali)				carte manquante	
		Oued Marsa	ferka blianan				carte manquante	
		Rif	Ait Embarek				carte manquante	
		B. Amrous	Ialoufen				carte manquante	
		Kendira	Saadouna				carte manquante	
		Oued-Soummam	Chklata				carte manquante	
		Azerou-M-Bechar	A. Ayad				carte manquante	
		Dra-Larba	Taourirt Sidi Salah				carte manquante	
		Ikedjan	Agdal				carte manquante	

Fig. 4. Inventaire des points d'enquête

Après ce travail de traitement de toutes les données nous avons travaillé sur QGIS avec le résultat suivant (Fig.5 et Fig.6)

Fig.5 : Numérisation de la carte de Basset (1929)

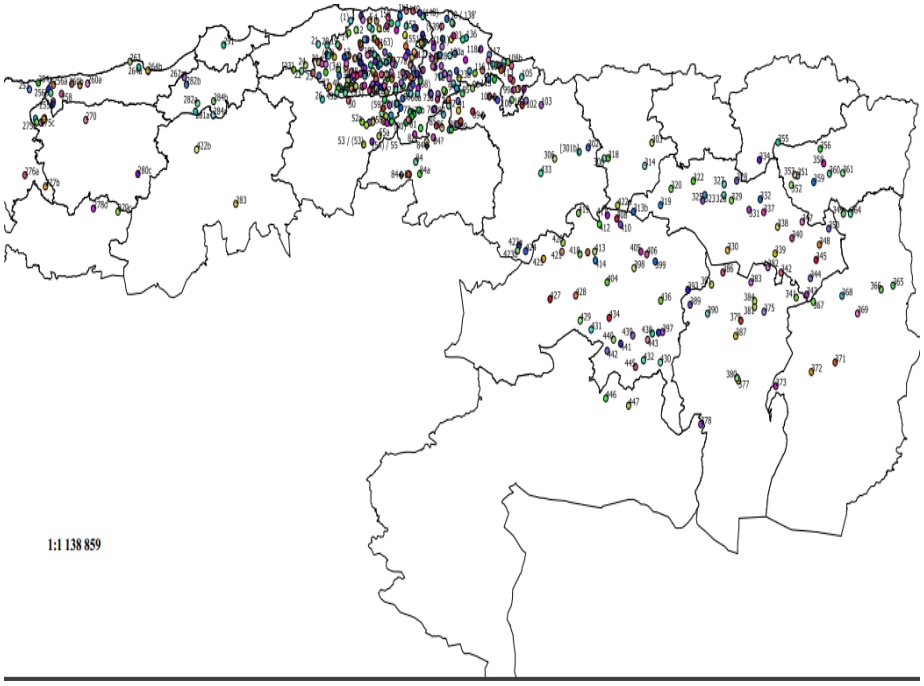

Fig.6 : Numérisation de la carte de Basset (1936 ; 1939)

3. A rse dialectométrique et classification des parlers

Pour liser les mesures dialectrométriques, on se sert du logiciel RUG/L0 4 par l'int diaire de l'application en ligne Gabmap[3].

Les analyses sur Gapmap permettent de montrer la distribution en couleur de c ue terme représenté sur la carte. Nous donnons ci-dessous (Fig.7) la disp n du terme « visage » qui admet en kabyle trois variantes : *udem, aqadum et a ıc,*

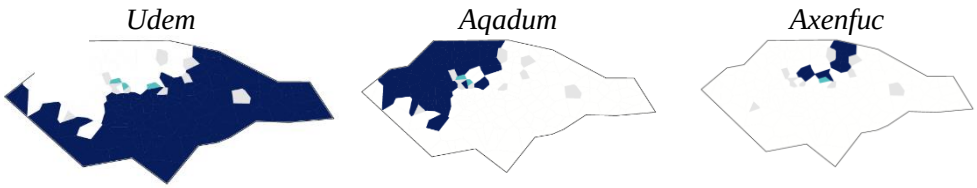

Fig.7 : Dispersion du terme visage en Kabylie

La distance d'un point de référence par rapport à l'ensemble des autres points nous montre combien une variante peut s'éloigner des autres en fonction des parlers. La figure 8 nous donne la distance du point *Menchar* situé à l'extrême est de

[3] L'application est disponible sur lien suivant : https://www.gabmap.nl/~app/bin/home.

Béjaia et la distance du point *Ait Hichem* situé au sud de *Tizi-Ouzou*, par rapport aux autres points de l'enquête.

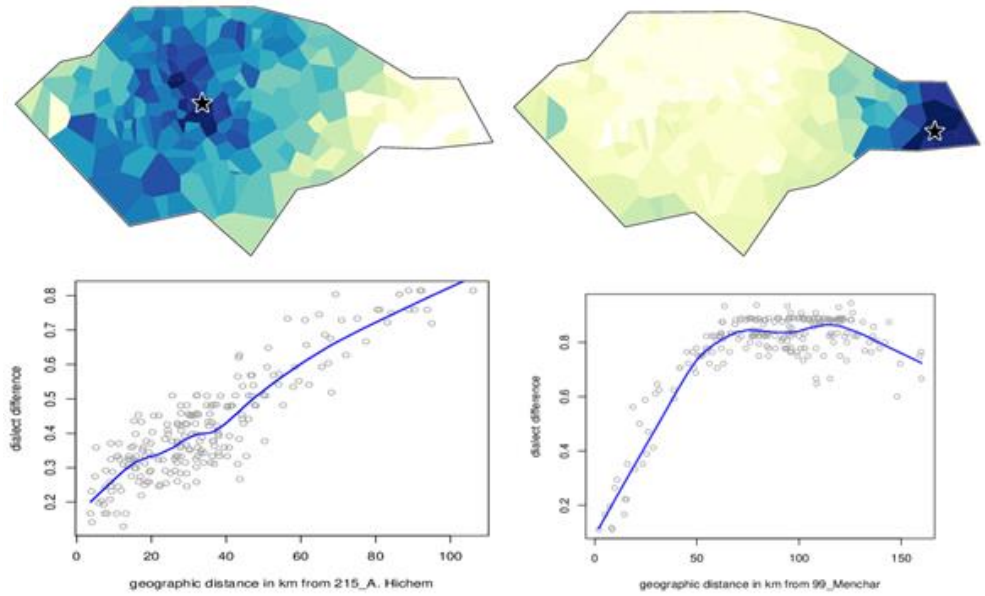

Fig. 8 : Distance de la variation par rapport un point de référence

Dans ces distributions, nous donnons la distance linguistique par rapport à un point de référence marqué par une étoile sur la carte (*Ait Hichem, Tizi-Ouzou).* La courbe est ascendante avec une certaine concentration autour des points d'enquête du kilomètre dix et soixante où la distance linguistique est réduite. La plus grande distance linguistique est obtenue au kilomètre cent qui correspond à l'extrême est de Béjaia correspondant à la zone blanche de la carte du haut.

Concernant le Point de référence *Menchar* (extrême est de *Béjaia*), la courbe est ascendante entre *Menchar* et le kilomètre quatre-vingt ; entre le kilomètre quatre-vingt et cent trente, la courbe se stabilise (distance linguistique réduite entre ces groupes). La courbe devient descendante à partir de là ce qui veut dire que la distance entre ce point (*O. Attou, Bouira*) et *Menchar* est plus réduite.

La distance linguistique la plus grande est obtenue au point 130 (*Igounan Amer, Menja…*) à Tizi-Ouzou.

L'un des objectifs de cette recherche est de proposer un classement des parlers du berbère. Pour ce faire nous nous sommés appuyés sur la carte MDS (analyse multidimensionnelle) où la couleur est pertinente. Plus les couleurs sont proches, plus les groupes linguistiques sont proches et une deuxième carte réalisée avec la méthode Ward qui indique la répartition en groupes en fonction du nombre de clusters (groupements lexicaux suivant affinité), la couleur n'est là que pour indiquer le nombre de groupes (Fig. 9)

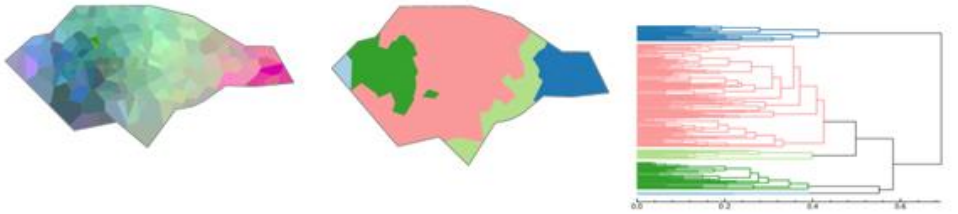

Carte MDS Analyse en 5 groupes Ward's Method

Fig.9 : Répartition des différents groupes

4. Conclusion

Le nombre de groupes qui semble être pertinent est cinq. En effet ce nombre de groupement est celui qui correspond le plus à la carte MDS (analyse multimendionnelle). On a l'extrême est de Béjaia qui forme un groupe (couleurs bleue et rose). La vallée de la Soummam constitue un autre groupe (couleurs vert et gris-vert). Vient ensuite le groupe du centre (rose et gris). On distingue un quatrième groupe (vert et bleu-gris) et enfin un cinquième groupe (bleu clair et rose clair) qui correspond à l'extrême ouest.

Bibliographie

Basset 1929 = Basset, André *Études de géographie linguistique en Kabylie. Sur quelques termes berbères concernant le corps humain*, Ernest Leroux. Paris, 1929.

Basset 1933 = Basset, André, « Notes sur les parlers zénaga ». *Bul. Com. Et. Hist. Scient. A.O.F.*, 16, 1933, 319-320.

Basset 1934a = Basset, André, « Présentation de cartes linguistiques berbères », *Comptes rendus du G.L.E.C.S.*, 1 : 42, 1934a.

Basset 1934b = Basset, André, « Notes sur les parlers touaregs du Soudan », *Bul. Com. Et. Hist. Scient. A.O.F.*, 17, 1934b, 496-509.

Basset 1935 = Basset, André, « Parlers touaregs du Soudan et du Niger », *Bul. Com. Et. Hist. Scient. A.O.F.*, 18, 1935, 336-352.

Basset 1936a = Basset, André, *Atlas linguistique des parlers berbères*. Algérie, Territoires du nord, fasc. I, Equidés, Alger, 1936a.

Basset 1936b = Basset, André, «Présentation des premières cartes d'un atlas linguistique, en cours de réalisation, des parlers du Sahara et du Soudan », *Actes du 4ème Congrès International de linguistes*, 1936b, 177-181.

Basset 1939 = Basset, André, *Atlas linguistique des parlers berbères*. Algérie, Territoires du nord, fasc. II, Bovins, Alger, 1939.

Basset 1942 = Basset, André, «Etudes de géographie linguistique dans le Sud marocain », *Hespéris*, 1942, 3-22.

Basset 1948 = Basset, André, « La langue berbère au Sahara », *Cahiers Charles de Foucauld*, 10, 1948, 115-127.

Guerrab 2014 = Guerrab, Said, *Analyse dialectométrique des parlers berbères de Kabylie. Linguistique.* Institut National des Langues et Civilisations Orientales- INALCO PARIS - LANGUES O', 2014.

Lafkioui 2007 = Lafkioui, Mena, *Atlas linguistique des variétés berbères du Rif*. Köln: Rüdiger Köppe Verlag, 2007.

Lafkioui 2008a = Lafkioui, Mena, « Etudes de géographie linguistique berbère: variation géolinguistique et classification dialectométrique », *Le Bulletin des Séances de l'Académie des Sciences d'Outre-Mer*, 54 (4), 2008, 439-460.

Lafkioui 2008b = Lafkioui, Mena, « Dialectometry Analyses of Berber Lexis », *Folia Orientalia*, 4, 2008, 71-88.

Lafkioui 2015 = Lafkioui, Mena, «Méthodologie de recherche en géolinguistique », *CORPUS* 14, 2015, 139-164.

Lafkioui 2018 = Lafkioui, Mena, «Geolinguistic complexity in Berber. Structural and algorithmic perspectives», *Dialectologia et Geolinguistica*, 26/1, 2018, 33-56.

Lafkioui 2020 = Lafkioui, Mena, «Rif Berber: From Senhaja to Iznasen. A qualitative and quantitative approach to classification», *Dialectologia et Geolinguistica* 28, 2020, 117-156.

Madoui 1996 = Madoui, Khellaf, «Etudes de géographie linguistique en petite-Kabylie », *Études et Documents Berbères*, 14, 1996, 107-118.

Nait-Zerrad 2004 = Nait-Zerrad, Kamal, « La Kabylie : Dialectologie », *Encyclopédie Berbère (EB)*, XXVI, 2004, 4067-4070.

Nait-Zerrad 2005 = Nait-Zerrad, Kamal, « Essai d'analyse dialectométrique appliquée au berbère : Exploration des concepts et méthodes », *Studi Magrebini, Nuova Serie*, III, 2005, 229-238.

Nait-Zerrad 2006 = Nait-Zerrad, Kamal, « Classification des parlers berbères et analyse dialectométrique », *Linguistique amazighe: Les nouveaux horizons*, Tétouan: Faculté des Lettres et des sciences Humaines de Tétouan, 2006, 64-73.

Nait-Zerrad 2009 = Nait-Zerrad, Kamal, « Le calcul de la distance linguistique appliqué au berbère : Exploration des concepts et méthodes », *Etudes de phonétique et linguistique berbères*, Chaker, Salem & Mettouchi, Amina & Philippson (éds.), 2009, 341-354.

Pop 1951 = Pop, Sever, *La dialectologie – un aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques* : Vol. I – *Dialectologie Romane*, Vol. II – *Dialectologie non Romane*, Louvain, Imprimerie J. Duculot, Gembloux, 1951.

Tigziri 2019 = Tigziri, Noura, « Etude dialectologique du lien de parenté *frère*», *Plaidoyer pour la variation*, Mélanges en *Hommage à Marielle Rispail*, L'Harmattan, 2019.

Diana Hornoiu
Ovidius University of Constanța, Romania

A conversation-analytic approach to compliment sequences. Some evidence from Romanian conversational discourse

Abstract
The present study is a corpus-based analysis of compliment sequences in Romanian. Using excerpts from naturally occurring conversation, this study explores how the social action of complimenting is realized in natural settings. The speech event of complimenting is structured as an adjacency pair (Sacks et al. 1974; Kendrick et al. 2020). Thus, the present study proposes a conversation-analytic account of the complimenting sequence, complimenting turns and compliment response turns being examined together with a view to demonstrating the interconnectedness of (a) the linguistic form, (b) the sequential context, and (c) the action which is performed. Providing empirical data from Romanian conversational discourse, this study demonstrates that the placement of the compliment is consequential for the action the compliment is performing, since not every turn having the semantic and syntactic features of a compliment actually performs the action of complimenting. Rather it is the placement of a potential compliment turn in its local sequential context that determines its function.
Keywords: compliment sequence, dispreferred environment; sequential organization.

Résumé
La présente étude représente l'analyse d'un corpus constitué de séquences du type compliments en roumain. A partir d'extraits de conversations authentiques, cette étude explore la manière dont l'action sociale de complimenter se réalise dans des milieux naturels. L'événement de discours du type complimenter est structuré sous la forme d'une paire adjacente (Sacks et al. 1974; Kendrick et al. 2020). Ainsi, cette étude propose-t-elle une analyse conversationnelle de la séquence du type compliment, les tours du type compliment et les tours du type réponse au compliment étant examinés ensemble afin de démontrer l'interconnectivité de (a) la forme linguistique, (b) du contexte séquentiel et (c) de l'action effectuée. En fournissant des données empiriques provenant du discours conversationnel en roumain, cette étude démontre que le placement du compliment est corrélatif à l'action du compliment, parce que tous les tours qui ont les caractéristiques sémantiques et syntaxiques d'un compliment n'effectuent pas réellement l'action de complimenter. C'est plutôt le placement d'un potentiel tour du type compliment dans son contexte séquentiel local qui détermine sa fonction.
Mots-clés: séquence de compliments, environnement défavorisé; organisation séquentielle.

1. Introduction

Language users are aware of the communicative function of compliments as "social lubricants" (Wolfson 1983: 89) used to "grease the social wheels" of interaction. Research has shown that compliments exhibit a rather restricted set of

morpho-syntactic features and a limited number of adjectives which makes them formulaic expressions (Manes and Wolfson 1981). Given their wide-spread use, compliments and compliment responses have become the focus of attention in a wide range of studies coming from different fields and from various languages. They have been studied within various theoretical frameworks, using different tools of scientific investigation and methods of data collection including, but not restricted to: (a) conversation analysis and discourse analysis (Pomerantz 1978, Wieland 1995, Golato 2004; Hornoiu 2017), (b) field observation (Wolfson and Manes 1980, Herbert and Straight 1989, among others); (c) discourse completion tasks and questionnaires (Barnlund and Akari 1985); (d) role play (Saito and Beecken 1997). These studies have highlighted their formulaic nature in such varieties of English, as American English (Herbert and Straight 1989; Manes and Wolfson 1981; Wolfson 1981), British English (Lewandowska-Tomaszczyk 1989), South-African English (Herbert 1989; Herbert and Straight 1989), and New-Zealand English (Holmes 1986, 1988; Holmes and Brown 1987). Interestingly enough, however, their formulaic nature is not immediately obvious to language users. Instead what is more obvious is their communicative function as "social lubricants" (Wolfson 1983: 89) used to "grease the social wheels" of interaction. In other words, their most apparent function is to establish and maintain solidarity among interactants, being thus expressions of positive politeness (Brown and Levinson 1987: 103).

Despite their apparent simplicity as formulaic expressions, compliments and compliment responses are multifunctional speech acts. In using them, speakers perform verbal and social actions which are co-produced and negotiated among participants in the talk exchange. They can be used not only as positive politeness strategies, but also, on some occasions, as face-threatening acts, or as negative politeness strategies meant to mitigate the illocutionary force of face-threatening acts. Moreover, apart from such politeness-related interactional functions, they can also play a role in the sequential organization of a conversation as opening or closing sequences (Wolfson, 1983; Brown and Levinson, 1987; Billmyer, 1990).

This paper argues that it is not the syntactic and semantic properties of an utterance alone that make an utterance unambiguously identifiable as a compliment, nor do they provide the social solidarity building function of compliments. Instead, I show that the contextual characteristics are crucial in determining whether an action is intended and interpreted as a compliment. For the purpose of this study, I propose a conversation-analytic account of the speech event of complimenting in terms of adjacency (Schegloff and Sacks 1973; Sacks et al. 1974). The first part of the adjacency pair includes the compliment itself, while in the second part the addressee provides a response/acknowledgement to it. Thus, complimenting turns and compliment response turns are examined together with a view to demonstrating the interconnectedness of (a) the linguistic form, (b) placement within the extensive sequence, and (c) the action which is performed. Using empirical data from Romanian conversational discourse, I argue that it is the placement of a compliment formula within the extensive sequence in which it is embedded that unravel its pragmatic function and determines the (social solidarity building) function of compliments.

2. Methodology

For the present study, the data are collected primarily within the framework of Conversation Analysis (CA) which allows for a fine-grained analysis of a phenomenon in its sequential context. CA provides a particularly well-suited framework of analysis for culturally determined speech events since it makes use of video and/or audiotaped samples of non-elicited face-to-face or telephone interactions. Thus, the data collected by employing CA methodology are spontaneous and consequently represent what speakers are actually doing in conversation.

Unless otherwise specified, the data analysed in this study are taken from a corpus of 10 hours of non-elicited naturally-occurring conversation, tape recorded in Constanta, Romania. The sample includes informants living in this city as well as in Constanta metropolitan area [1]. Participants were audiotaped during activities that they would normally engage in. Such activities include dinners, get-togethers over drinks or coffee and cake, and card games. The speakers who contributed data were Romanian men and women ranging in age from 19 – 64 and from a range of occupational and educational backgrounds. The audio-recorded data were transcribed using the transcription conventions proposed by Jefferson (1983, 1985) and Sacks et al. (1974).

In order to maintain ethical research standards, all participants were informed of the process prior to the commencement of the recording and they were requested to complete speaker consent forms granting permission to use the data for linguistic analysis. Additionally, they were provided with a written guarantee regarding issues of anonymity of transcripts and confidentiality of any personal details concerning any aspect speakers' social identity. Following the transcription of the data, the participants were presented with the opportunity to view their transcripts and withdraw, edit or remove any information they feel it might be damaging to their public image. All names are fictionalised to protect participants' identity.

3. Compliment formula in Romanian

The compliment formula in Romanian conversational discourse is a complex one exhibiting regularities on at least four levels:

1) Morphologically, verbs are found almost invariably in the present tense and adjectives and adverbs tend to be used in the positive degree (rather than in the comparative or superlative);
2) On the syntactic level, my data revealed that the majority of compliments are of three basic sentence types:

- NP {*a fi /a arăta* 'be/look'} (intensifier) Adj *e.g., Eşti tare elegantă* ('You look so elegant')
- 1st person pronoun {*a plăcea* 'like/love'}(intensifier) NP *e.g., Îmi place foarte mult cămaşa asta* ('I simply love that shirt');
- Demonstrative {*a fi* 'be'} (intensifier) Adj. (NP) *e.g., Ăştia sunt foarte frumoşi, pantofii* ('These are really nice (the shoes)');

3) On the semantic level, a very limited set of positive adjectives and verbs recur repeatedly. The positiveness of the assessable is usually expressed with a limited set of adjectives (*frumos/frumoasă* 'nice' or *bun* 'good'), adverbs (*bine* 'well') and verbs (*a plăcea* 'like/love'). Occasionally an appreciatory sound or an interjection can be used;
4) On the pragmatic level, the function of identifying/indexing the object or person that is complimented is typically served by one of a very small set of deictic elements. This, combined with a general rule that compliments are to be addressed directly to the person being complimented, relates the speech act to the discourse and the overall interaction of which it is a part (Hornoiu 2017).

Unlike other formulaic expressions which are explicitly recognized by members of the speech community and which occupy a specific slot within a conversational sequence compliment can occur in virtually any position both within then turn and the larger sequence. This rule which permits placement of compliments in any position both within a turn and a larger discourse unit, the various communicative functions they perform, all serve to obscure their regularity, to make their formulaic nature is less obvious. Interestingly, the obscurity of this formulaic nature and the factors which lead to this obscurity are equally functional. Thus, the use of a formula, the lack of recognition that a formula is involved and the placement within the larger sequence are required to successfully fulfil the core function of complimenting: creating or affirming solidarity.

4. The form of an utterance (alone) does not determine its function

The utterance in (1) evinces the features which make a compliment a formulaic expression:

(1)
1 A: e::h eşti tare hi hi hi
e:::h you're cool hi hi hi

Ionescu-Ruxăndoiu (ed.) (2002:175)

Like many compliments in Romanian, the compliment in (1) has a verb *a fi* ('to be') in the present tense, includes one of the typical assessment terms, namely the adjective *tare* ('cool'), here uttered with slight laugh tokens. When taken out of context, though, it could be argued that this turn cannot necessarily be recognized unambiguously as a compliment. By its design, this particular turn looks like any other positive assessment. Put it differently, with this utterance the speaker could, for instance, be assessing or evaluating the addressee on a skill, or alternatively, she may be complimenting the addressee on an achievement. As we will see in the analysis of excerpt (3) information about the context would clarify whether we are dealing with a compliment or with a general assessment or some other speech act. Although the utterance is clearly addressed to the addressee, such contextual information would be, for example, what the addressee did in order to be described as cool, what the occasion is, what the setting is, etc.

On the other hand, utterances that do not evince the features characteristic of a compliment formula may be interpreted by participants in the interaction as compliments. Thus, it is not its formulaic nature that gives a compliment its function,

but rather its placement within a sequence, as the analysis of the following two examples will demonstrate. The exchange in (2) takes place as A is entering the office and while still in the doorway he utters the assessment in line 1 *miroase a trandafiri* 'it smells of roses'. His utterance is designed and intended as a description of how the office smells.

(2)
→1 A: miroase a trandafiri
it smells of roses
2 B ((smiling and looking at A, who is standing 2 meters away)): mulțumesc
thanks
((A gazes at B in slight bewilderment))

(3)
3 B: se SI:mte?
can you smell it?
4 A: DA::, FOARte îmbietor
Yeah, very inviting
5 B ((smiling)) mulțumesc, e parfumul meu
thanks
6 A: FOA:::rte îmbietor foa::rte îmbietor
very inviting very inviting
((B is smiling))

At this point, in line 2, B is thanking A. Notice that thanking is a preferred response to the previous turn interpreted as a compliment. Thanking stands to an assessment at least as an unusual response. A relevant response to an assessment is either an acceptance or a disagreement. Hence the slight bewilderment on A's face. In fact, A's reaction of slight bewilderment makes it clear that he intended his utterance in line 1 as an assessment, a mere description and receiving thanks is at least weird, or is signaling some sort of trouble in understanding. This interpretation is also supported by the significant pause following B's thanking. Pauses of this kind generally preface dispreferred turns or repairs dealing with trouble in speaking, hearing or understanding. In line 3, B asks A whether he can actually sense the smell of roses, a question which follows naturally given the contextual details, that is the fact that while delivering his assessment, A is standing in the doorway, two meters away from B. In line 4, A confirms that he can distinctly smell roses and upgrades his assessment by describing the fragrance as very inviting. This second assessment is less objective than the first one and takes on a more subjective note, which blurs the border between (objective) descriptions/assessments and (subjective) compliments. In line 5, B reiterates her thanks and says it is the smell of her perfume. A's response in line 6 which is a repetition of his response in line 4 is unambiguously a compliment on B's perfume rather than a description of the smell in the office.

Thus, excerpt (2) demonstrates how the placement of an utterance in a sequence, the contextual details, both linguistic and nonlinguistic (e.g. a pause, higher pitch, lengthened vowels), and participants' local interpretation, all these aspects determine the function of an utterance and not its morpho-syntactic properties alone.

Excerpt (3) is taken from an extended segment of small talk between two friends. Earlier in the conversation, A asked her friend B, a student at the Bucharest University of Economic Studies, whether the latter had made any conquests lately. Since B confessed, she hadn't made any as she hadn't gone out at all, A asks her in line 1 whether she was feeling stressed, considering the fact that she usually went out more often. In lines 2 and 4, B explains that she has to study a lot since she got a poor weighted average mark for the previous academic year. A expresses her interest in line 5 by asking details regarding the average mark. Upon getting the answer (line 6), A produces in line 7 the turn that we have looked at in isolation in excerpt (1) [2].

(3)
1 A: da' ce-ai păţit TU? eşti stresată? CE-AI că TU de obicei ieşeai mai des nu-i aşa
what happened to you? are you feeling stressed? what's wrong with you? you used to go out more often didn't you
2 B: am foarte mult de-nvăţat ↓() şi-mi-
I have a lot to study () and-I-
3 A: o:h ↓
o:::h
4 B: tu ştii ce medie de toată JEna ↓am scos anu' trecut?
you know what a poor average mark I got last year?
5 A: ce medie ai scos?
what average mark did you get?
6 B: e::h şaptepatrujdoi
h:::h seven forty-two
→7 A: e::h eşti tare hi hi hi
e:::h you're cool hi hi hi
8 B: e::h sînt tare! (.) tare (.) PROAstă
e::h I'm cool! (.) very (.) stupid
9 A: CE să mai zic
what can I say
10 B: e medie Mică mă ↓trebuie neapărat să scot şi eu un opt şi ceva ca să=
it's a poor average mark I definitely have to get an eight or something to
11 A:=să se compenseze
to make up for it
12 B: păi ↓ da
well, yeah
→ 13 A: eşti pusă pe FAPTE mari
you are dead set on great deeds

Ionescu-Ruxăndoiu (ed.) (2002:175)

A is uttering the assessment *eşti tare* ('you're cool') laughing. Even if we consider this assessment within its sequential context, it is still rather ambiguous between two interpretations: either as a compliment or an irony arising from A's flouting the Gricean maxim of quality.

If we take into account that A is a not student and she may not be familiar with the expectations and academic standards students are supposed to meet at that particular university, then in saying *eşti tare* she may be complimenting B on her supposed achievements. The response A gets to this potential compliment (line 8) is

a two-unit turn in which B is playing upon the meaning of the lexical item *tare* (adj. 'cool' vs. adv. 'very'). She first repeats the potential compliment, but with verb in the first person singular for self-reference, *e::h sînt tare* ('I'm cool'); then, in the second unit, she overtly contradicts A and uses the lexical item *tare* as an adverb to obtain the superlative form of the adjective *proastă* ('stupid'): *tare* (.) *PROAstă* ('I'm very stupid'), thus rendering the *unit e::h sînt tare* ('I'm cool') sarcastic. B's sarcasm is also intensified by the emphasis on and the high pitch of the first syllable of the adjective. Moreover, the dispreferred nature of the response (i.e. a disagreement) is also signalled by the marker *e::h* and the two pauses which precede and follow the adverb *tare*. At this point, A's utterance in line 9 *CE să mai zic* ('What can I say') shows her compassion for B by implying that she can think of no words to express her sympathy. Moreover, as the conversation unfolds and B expresses her dissatisfaction with the poor average mark and her hope for a higher one (*trebuie neapărat să scot şi eu un opt şi ceva* 'I definitely have to get an eight or something'), A designs her turn in line 11 to be syntactically and semantically in continuity and complementarity with B's turn already in progress. In other words, she uses an anticipatory completion in line 11 as a positive politeness strategy to convey sympathy and build common ground by showing that she knows what is on B's mind. Finally, in line13 A confirms her understanding and compliments B indirectly in the form of a statement about the latter's intentions: *eşti pusă pe FAPTE mari* ('you are dead set on great deeds').

In excerpt (3), A and B are performing rather delicate actions which can sometimes be face-threatening in that they are potentially ironic or sarcastic, or even exposing the interlocutor's vulnerability, whereas at other times these actions have face-saving or positive politeness functions as they enhance solidarity by evoking shared knowledge/experiences.

Much more could be said about these excerpts with regard to the participant allegiances, roles, and identities that find their way into the conversation due to membership categorization devices (Sacks 1972), non-verbal behavior, etc. Space does not allow me to go into detail. However, what I have detailed about these data segments supports the following statements:

1. It is not their formulaic nature that gives compliments their function, but rather their placement within a sequence. In other words, the syntax and semantics of a turn, does not determine unambiguously which action the turn is performing. For the present study, this means that without analyzing the sequential environment of a turn, we cannot determine whether or not we are dealing with some general assessment, or with a compliment – or possibly with a compliment that has an additional and totally different function in the discourse at hand. In order to determine whether or not an utterance is primarily a compliment (i.e. a positive politeness speech act), or is a compliment that has a disaffiliatory function, we need to see the details of the unfolding sequence.
2. Compliments do not always have face-saving or solidarity-building functions. While A can be said to be supporting B in excerpt (3) above, her first compliment served an additional motive in the talk as it was clearly ambiguous and was also used for such face-threatening work as tease or sarcasm. Thus, the function of a compliment is not categorically tied to establishing or maintaining social solidarity.

The two statements above should not be understood to mean that compliments never have face-saving or positive politeness functions. On the contrary, they frequently do. What I am pointing out, however, is that even when compliments do have positive politeness functions, it is the sequential position of the compliment turn that accomplishes the face-work. When analyzing compliments in terms of their sequential placement, it becomes apparent that many of them occur together with other speech events or take over their functions.

Another point this paper is arguing for and which will be examined in Section 4 is that the placement of compliments and preference organization are intricately intertwined. Thus, in the next section I turn to a discussion of compliments in dispreferred environments, i.e. in those environments where one might hardly expect a compliment to occur. My analysis will examine compliments in dispreferred second pair parts and dispreferred first pair parts.

4. Compliments in dispreferred environments

When analyzing compliments with respect to preference organization, it becomes apparent that compliments can occur in dispreferred environments. That is, they are placed either within a dispreferred turn (i.e., in a dispreferred first pair part) or in response to a dispreferred turn (i.e., in a dispreferred second pair part) [3].

The term 'preference organization' applies to adjacency pairs and entails a distinction between two action formats. Certain actions, i.e. first pair part, (e.g., invitations, assessments) make two alternative response actions relevant in second position, i.e. second pair part (e.g., acceptance or rejection, and agreement or disagreement, respectively). These two alternatives are not of equal standing or of similar structural complexity. In other words, acceptances and agreements are designed and produced in clearly different ways from rejections or disagreements. Actions which are produced straightforwardly (without delay, hesitations, or accounts) and occur as syntactically simple turns/constructions are called "preferred actions" (i.e., they are expected actions and chosen if possible), while those which are produced with delays, hesitations, accounts, or qualifications are called "dispreferred" (i.e., they are not expected actions).

4.1. Compliments as components of dispreferred second pair parts

In Romanian, **refusals** of offers, for instance, occur as *dispreferred actions*; consequently, these turns display the design characteristic of dispreferred turns/ second pair parts [4]. In other words, they are designed and produced as structurally complex turns including lots of background information meant to account for the refusal of the offer. Refusals of offers are one sequential environment in which speakers systematically use compliments, as illustrated in excerpt (4) below. In excerpt (4), the interlocutors are sitting at the coffee table when Iulia points out, in line 1, that there still is some juice left. Since her gaze is directed at Maria, Iulia can be said to be offering some juice to her.

(4)
1 Iulia ((gazing at Maria)): (mai este) suc
(there's still) some juice
2 (.)

3 Iulia((gazing at Maria)): dacă mai vrei
if you want some more
→4 Maria: nu:. e foarte răcoritor, măi
no:. it is very refreshing

Hornoiu (2016:51)

At this point, it is up to Maria to either accept or decline the offer. However, Iulia' s turn is followed by a brief pause in line 2 which is either already signaling that Maria is going to decline the offer, or that there may be some comprehension problem. Iulia then reiterates her offer by directly addressing Maria (using a second person pronoun at line 3 while still gazing at Maria). In return, Maria declines the offer with a simple negation *nu*: ('no'). This adverb of negation, however, does not stand alone in line 4; it is followed immediately by a strong positive assessment of the juice which is thus a compliment to the hostess Iulia. Thus, Maria's compliment occurs in a dispreferred second part (i.e. in a refusal to an offer). In complimenting Iulia on the drink she offered, Maria is stating that her refusal is not due to the quality of the drink. In other words, the compliment serves as an account. It has been shown in the literature (Schegloff 1968, 2007) that accounts are typically found with refusals to offers. Thus, in this particular environment the compliment mitigates a face-threatening act (i.e. refusal of an offer). It should be pointed out that the social solidarity function of this turn does not simply arise from the use of the compliment, but rather that the compliment was given in this particular sequential position, as part of a dispreferred second pair part.

Another dispreferred environment in which compliments may be used in my Romanian data is when a speaker expresses **disagreement**, illustrated by excerpt (5). Agreements and disagreements are second pair parts to assessments. As in the case of the adjacency pair offer-acceptance/refusal, this pair allows for two possible responses in the second pair part over which the notion of preference operates. Agreements are preferred responses to assessments and occur as structurally simpler turns, while disagreements are dispreferred second pair parts, evincing various features which mark their dispreferred status such as a delay, cuts off, repair, false stars, etc.

In the exchange given in (5), previously in the conversation, Raluca used a positive assessment to describe a mutual girlfriend (*băi cineva frumos de acolo mi se pare cristina*, 'well, to me someone beautiful there is Cristina'). In line 1 of this excerpt, Irina expresses her disagreement with Raluca's assessment. To this dispreferred second pair part, Raluca responds in line 2 with another disagreement although she phrases her disagreement in such a way as to hide her opposing opinion, conforming to the positive politeness strategy of avoiding agreement (Brown and Levinson, 1987). She starts her turn by negating her initial assessment, thus giving the impression that she agrees with Irina, and then, surprisingly, she rephrases and hedges her initial assessment by stating that the lady in question is not beautiful but has some special features. Interestingly enough, this hedged reformulation is mitigating in more than one way: on the one hand, mitigates the force of the face-threatening act she is performing when expressing her disagreement, and, on the other hand, it mitigates Irina's face-threatening act which almost amounts to a criticism. Taken together, line 1 and the first part of line 2 make up a dispreferred

environment, a series of turns where the two interlocutors disagree with each other. Notice that Raluca formulates her response in a turn shape which is characteristic of dispreferred turns in general: there is some delay at the beginning of the turn, a negation, then a second short pause, several instances of self-repair and cut off. Within this dispreferred environment, Raluca immediately follows her disagreement with a positive assessment which compliments Irina on her special features (*uite tu ai nişte trăs- nişte trăsături speciale* 'look you've got some- some special features'). Irina's response in line 3 challenges Raluca's compliment providing yet another dispreferred turn. In other words, Irina's question in line 3 flouts Grice (1975)'s quality maxim by raising doubts with regard to the Raluca's assessment downgrading the compliment to an evade strategy. Thus, in line 4, still within a dispreferred environment, Raluca uses a second compliment, by explicitly mentioning Irina's beautiful smile. The entire exchange in (5) is a series of dispreferred turns which express either explicitly or implicitly disagreement and the two compliments are used within dispreferred pair parts to soften or mitigate the face-threatening act of disagreement.

(5)
1 Irina: mie nu mi se pare că vreuna dintre noi ar fi frumoasă nu mi se pare
I don't think any of us is beautiful, I don't think so
→2 Raluca: (.) nu frumoasă (.) irina- nişte trăsături speciale- uite tu ai nişte trăs- nişte trăsături speciale
(.) not beautiful (.) irina- some special features- look you've got some- some special features
3 Irina: care ar fi alea?
what would those be?
→4 Raluca: uite tu ai un zîmbet frumos serios
Look, you've got a beautiful smile I mean it
5 Irina: am un zîmbet oribil
I have a horrible smile

Hornoiu (2016:91)

While in excerpt (4), the compliment occurred within a refusal and served as an account, the compliments in (5) occur within disagreements. In both examples, the potentially face-threatening acts of refusal and disagreement are mitigated and delayed by - among other strategies - a compliment. Thus, it is the placement of the compliment in a dispreferred second pair part that gives the compliment in question its social solidarity building function.

4.2. Compliments as components of dispreferred first pair parts

It has been noted in the literature (Schegloff 2007) that there is an apparent preference for offer sequences over request sequences. This preference for offers, as opposed to requests, is displayed in talk when the party wanting an item withholds their request and designs their talk as to elicit an offer. As the analysis of the following excerpts shows, compliments can fulfill the function of **requests** but in a way which obscures their dispreferred nature. Excerpts (6) and (7) are taken from the same conversation and they were uttered only minutes apart from each other. Maria is paying a visit to her friend Iulia who lives at her sister-in-law's, Alina. The

participants are sitting at the coffee table having coffee and tea together. On the occasion, Alina has served an especially sweet watermelon. At the beginning of the transcript in (6), Maria is eating the slice of watermelon on her plate. In line (3), Alina volunteers to make more coffee.

(6)
1 Alina: mai este cafea?
is there still some coffee
2 Iulia: nu
nope
3 Alina: păi să mai fac
Well, I'll make some more
4 (.)
5 [((some banging noise))]
6 Alina: [ahhhh
ouch [uhhhh
7 Iulia: [o:::h
[o:::h
8 Alina: oh he he he he
oh he he he he
9 Maria: mmhh ai grijă
mmhh be careful
10 (.)
11 Alina: ( )
→12 Maria: m::: e delicios pepenele ăsta
mmm this melon is yummy

*Alina turns toward D, who had tapped her on the shoulder.
13 A: ce-i?
[*what
D kisses Alina
[….]

When moving into the kitchen, she bumps into the counter which solicits cautionary remarks and laughter from the participants. Then, in line 12, Maria compliments Alina on the watermelon she has served. As Alina's husband just entered the room and proceeded to kiss Alina, Maria does not receive any response to her compliment. About a minute after this data segment, the following sequence in (7) unfolds when Maria is just finishing her last piece of watermelon and she restates her compliment in line 2 under the form of an appreciatory sound:

(7)
1 (1.0)
→2 Maria: m:::::
m:::::
3 Iulia: uups [he ((Iulia spilled tea))
oops [he
[
4 Alina: [o::h
[o::h

→5 Maria: delicios
yummy
6 Alina: [( )
[( )
[
7 Iulia: [( )
[( )
8 A: mai este te rog mai servește o felie
there's more please have another slice
9 Iulia: ((coughs))
10 Alina: mai este
there's still

(Alina cuts some more slices of watermelon)

11 (1.0)
12 Maria: doar puțin
uhh a just little more
13 (.)
14 Maria: să nu par lacomă he he he
so I don't look gluttonous he he he
15 Iulia: [he he
he he
16 Alina: he he
he he

In line 2 and 5, Maria again positively assesses the fruit just as she is eating the very last bite of watermelon. As Iulia spills some tea and as all interactants attend to this mishap in lines 4 - 7, Maria only receives an uptake in line 8 when Alina tells them that there is more watermelon available. In other words, Alina offers more fruit to Maria. The placement of Maria's compliment at this particular juncture of the conversation seems to be designed specifically to maximize the occurrence of an offer. That is, Maria is eliciting an offer rather than producing a request for more fruit:

– within a short period of time, Maria is complimenting Alina twice on the watermelon she has been serving;
– she is paying this compliment just as she is finishing the last bite of the complimented food item on her plate.
– additional helpings of the complimented item are within very easy reach of Alina (but the watermelon still needs to be cut to size).

As soon as Alina has cut additional slices of watermelon after having offered them, Maria accepts the offer in line 12 in an almost hesitant fashion. After a short pause though (line 13), she unveils this hesitancy as feigned wavering, providing a humorous account for why she wants only a little more watermelon (she hopes she does not seem gluttonous, line 14). This comment shows that, indeed, she had been interested in eating more watermelon all along but did not want to ask for it; instead, she strategically and repeatedly placed a compliment to elicit an additional offer of the desired fruit.

In excerpt (8) I will turn to an examination of compliments as first pair part as part of a request, that is as part of a dispreferred environment if we consider the distinction request vs. offer in which the former is the dispreferred turn (Schegloff 2007). Excerpt (8) is taken from a conversation between two colleagues, A and B. B is trying to help A who wants to buy a second-hand car. At the beginning of the exchange transcribed below, B is making a phone call in order to speak to certain man who might be of some help in the matter at hand.

(8)
(B is dialing a number)
1 B: aaa (vorbește la telefon) bună ziua. vă rog ↓cu domnu' alexandru ionescu aș putea vorbi↑
aaa (speaking on the phone) hello. good afternoon can I speak to mr. alexandru ionescu, please
2 a plecat ↓ da ↓bine↓ mulțumesc frumos ↓ bună ziua
he left yes ok thank you very much good day
3 (către A) din nefericire a pleca:t
(to A) unfortunately, he left
4 A: păi a plecat aCAsă bietu' om
well, he's gone home, poor guy
5 B: NU ↓ nu cred c-a plecat acasă↑ că zicea că ajunge pe la cinci jumate șase
no I don't think he went home 'cause he said he would be home around five thirty or six
6 o fi avut vreun biznis ceva ↑
he would have had some business or something
7 A: iar numărul lor nu-l ai ↓da ↑
and you don't have their home number, do you
8 B: când ajung acasă
when I get home
9 A: [nu mă uita te ro::g=
don't forget about me please
10 B: [nu nu
no no
→ 11A: = o::: ce drăguță brichetă ai ↑
o::: what a beautiful lighter you have
12 B: mulțumesc (.) mai ales ochelarii să nu mi-i uit
thank you (.) I shouldn't forget my glasses though
13 (1)
14 B: la revedere vorbim mai pe seară
bye we'll talk a bit later in the evening
15 A: la revedere mulțumesc
bye thank you
(B is leaving)

Ionescu-Ruxăndoiu (ed.) (2002:41-42)

In lines 1-2 she tells A that she could not reach him as he was not in the office. In line 7, A asks B whether she has his home number (*iar numărul lor nu-l ai da* 'and you don't have their home number, do you'). This request for information is an indirect speech act, the action performed by A being in fact a request for action to call that person on his phone number if necessary (the implicit illocutionary force

being that of directive). As B reassures her that she can call that person on his home number when she gets home, A reiterates her request in line 9, by asking B not to forget about it (*nu mă uita te ro::g* 'don't forget about me please'). Thus, she performs the dispreferred action twice. Her turn in line 9 shows her as being oriented towards the dispreferred status of the face-threatening act even more acutely than in line 7. She goes at great pains to mitigate the force of her request for action by phrasing her turn in an even more tentative manner. First, while she explicitly requests of her colleague not to forget about her, the maximally relevant interpretation (Sperber and Wilson 1986) is that she requests of her colleague not to forget to call that person. Second, once she has performed the request (i.e. provided a dispreferred environment) she compliments her colleague on some possession (lines 9 and 11). She orients herself to the positive-politeness, solidarity building function of her compliment by phrasing it in a classic compliment formula (*o::: ce drăguță brichetă ai* 'o::: what a beautiful lighter you have') so as to be unambiguously recognized by its recipient as a compliment. B acknowledges the compliment in line 12 by thanking.

It should be pointed out that the request in line 9 and the compliment in line 11 make up one turn/utterance although on the transcript they appear as two distinct turns in two different lines. The utterance was broken up in two lines in order to accommodate for the placing of the overlapping talk in lines 9 and 10. This is signaled, on the transcript, by the two equal signs which connect talk uttered by the same speaker and which is delivered as a single continuous utterance, with no break or pause.

This section has shown that compliments can be used in conversation in order to mitigate the force of a dispreferred first pair part (as seen in excerpt 8), or in order to avoid the dispreferred first pair part and instead to elicit the production of the preferred alternative by the coparticipant (as seen in data segments 6 and 7). Thus, compliments can be used in order to minimize potentially face-threatening acts. It is in these situations that compliments have social solidarity building functions.

The analysis of these excerpts has demonstrated, with empirical evidence from Romanian talk-in-interaction, that it is not the syntactic and semantic formula of compliments alone, but the placement of such a formula within the overall sequence (more precisely, it is the placement of a positive statement in an otherwise potentially disaffiliatory environment) that gives compliments their social solidarity building function.

5. Conclusions

It has been argued in the literature that compliments can be used to strengthen or even replace such speech-act formulas as apologies, thanks, and greetings (Wolfson 1983: 88) or, on the contrary, they can be used to soften a preceding face-threatening act such as a criticism, request or directive (Holmes 1986: 488; Holmes and Brown 1987: 532). Starting from this contradictory claim that compliments can both *strengthen* and *soften* another speech act, this paper provides a principled account as to how compliments can be interpreted as having both strengthening and mitigating functions.

The conversation analytic approach which I proposed enabled me to demonstrate that both the sequential organization and the preference organization determine whether a compliment has a social-solidarity-building function or is face-saving or face-maintaining, rather than the morph-syntactic and semantic features alone of compliment formulas. My analysis investigated compliments in dispreferred environments demonstrating, with empirical data from Romanian conversational discourse, that the placement of a compliment has an impact on the type of action it is performing. When compliments are used in dispreferred first and second pair parts they serve to delay the dispreferred (i.e. face-threatening) act or to mitigate its illocutionary force.

On the other hand, elsewhere I have shown that when compliments occur in first pair parts and preferred second pair parts, in addition to complimenting, the compliment performs an additional action which constituted a preferred action, thus a social solidarity building action, i.e., a noticing, an expression of gratitude, an alignment with a story, an acceptance, etc. (Hornoiu forthcoming). Thus, it can be safely argued that the main reason why a compliment functions as a "social lubricant" (Wolfson 1983: 89) is not because it states something positive; the compliment is so perceived because of where it is placed within the interaction.

Notes

[1] It may well be that the analysis presented in this paper holds for all varieties of Romanian. However, since the data upon which it is based were collected by and among speakers of the standard variety spoken in and around Constanta, I would not wish to make any claims for the validity of this analysis for **all** Romanian speakers.

[2] The excerpts analyzed in this paper have been transcribed phonetically. Thus, I depart from some of the current spelling rules in Romanian that apply to the letters ***î/â*** in medial position. I use the letter ***â*** only in such words as *român/românesc/românește/România*. Similarly, I use two variants for the verbal forms of *a fi* ('to be') in first person singular and plural and in the second and third persons plural (*sînt/sunt; sîntem/suntem; sînteți/sunteți; sînt/sunt*) according to how my informants pronounce these forms.

[3] For detailed discussions of preference organization, see among others Sacks (1987 [1973]), Pomerantz (1984), Heritage, (1984: 267), and Schegloff (2007).

[4] For a detailed discussion of dispreffered turns, see, among others, Atkinson and Drew 1979.

Bibliography

Atkinson, J. M., Drew, P., 1979, *Order in Court: The Organisation of Verbal Interaction in Judicial Settings*, London, Macmillan.

Barnlund, D. C., Akari, S., 1985, "Intercultural Encounters: the Management of Compliments by Japanese and Americans", *Journal of Cross-Cultural Psychology* 16, 9-26.

Billmyer, K., 1990, ""I really like your lifestyle": ESL Learners Learning how to Compliment", *Penn Working Papers in Educational Linguistics*, 6 (2), 31-48.

Bilmes, J., 1988, "The Concept of Preference in Conversation Analysis", *Language in Society, 17*, 161–181.

Brown, P., Levinson, S.C., 1987, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.

Goffman, E., 1967, *Interaction Ritual*, New York, Pantheon Books.

Golato, A., 2004, *Compliment and Compliment Responses*. *Grammatical Structure and Sequential Organization*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Goodwin, C., 1986, "Between and within: Alternative Sequential Treatments of Continuers and Assessments", *Human Studies, 9* (2/3), 205–218.

Grice, H. P., 1975, "Logic and conversation", in P. Cole, J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics*, volume 3: Speech Acts, New York, Academic Press, 1975, 43–58.

Herbert, R. K., 1989, "The Ethnography of English Compliments and Compliment Responses: A Contrastive Sketch", in W. Oleksy (ed.), *Contrastive Pragmatics*, Amsterdam: John Benjamins, 1989, 3-35.

Herbert, R. K., Straight, S.H., 1989, "Compliment-rejection versus Compliment-avoidance: Listener-based versus Speaker-based Pragmatic Strategies", *Language and Communication* 9, 35-47.

Heritage, J., 1984, *Garfinkel and Ethnomethodology*, Cambridge, Polity Press.

Holmes, J., 1986, "Compliments and Compliment Responses in New Zealand English", *Anthropological Linguistics, 28* (4), 485–508.

Holmes, J., 1988, "Paying Compliments: A Sex-preferential Positive Politeness Strategy", *Journal of Pragmatics, 12*, 445–465.

Holmes, J., Brown, D.F., 1987, "Teachers and Students Learning about Compliments", *TESOL Quarterly, 21* (3), 523–546.

Hornoiu, D., forthcoming, "Compliment Sequences in Preferred Environments. Some Evidence from Talk-in-Interaction in Romanian".

Hornoiu, D., 2016, *Trends in Spoken Romanian. Corpus Design, Data Analysis and Findings*, Constanța, Ovidius University Press.

Hornoiu, D., 2017. "Compliments and Compliment Responses in Romanian Conversational Discourse", *Bucharest Working Papers in Linguistics*, 19 (2) 63-108.

Ionescu-Ruxăndoiu, L. (ed.), 2002, *Interacțiunea verbală în limba română actuală: corpus (selectiv): schiță de tipologie*, București, Editura Universității din București.

Jefferson, G., 1983. "Issues in the Transcription of Naturally-Occurring Talk: Caricature versus Capturing Pronunciational Particulars", *Tilburg Papers in Languge and Literature*, 34, 1-12.

Jefferson, G., 1985, "An exercise in the Transcription and Analysis of Laughter", in T. Van Dijk (ed.), *Handbook of discourse analysis*, Vol. 3: Discourse and dialogue, London, Academic Press, 1985, 25-34.

Kendrick, K. H., Brown, P., Dingemanse, M., Levinson, S.C., 2020, "Sequence Organization: A universal Infrastructure for Social Action", *Journal of Pragmatics* 168, 119-138.

Lewandowska-Tomaszczyk, B., 1989, "Praising and Complimenting", in W. Oleksy (ed.), *Contrastive* Pragmatics, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 1989, 73–100.

Manes, J., N. Wolfson, 1981, "The compliment formula", in F. Coulmas (ed.), *Conversational Routine. Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, The Hague, Paris, New York, Mouton Publishers, 1981, 115–132.

Pomerantz, A., 1978, "Compliment Responses: Notes on the Cooperation of Multiple Constraints", in J. Schenkein (ed.), *Studies in the organization of conversational interaction*, New York, Academic Press, 1978, 79-112.

Pomerantz, A., 1984, "Agreeing and Disagreeing with Assessments: Some Features of Preferred/Dispreferred Turn Shapes", in J.M. Atkinson, J. Heritage (eds.), *Structure of Social Action*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, 11–59.

Sacks, H., 1987 [1973], "On the preferences for Agreement and Contiguity in Sequences in Conversation", in G. Button, J. Lee (eds.), *Talk and Social Organization*, Clevedon, Multilingual Matters, 1987[1973], 54–69.

Sacks, H., 1972, "On the Analyzability of Stories by Children", in J. J. Gumperz, D. Hymes (eds.), *Directions in* Sociolinguistics, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1972, 329–345.

Sacks, H., 1992, *Lectures on Conversation*, Oxford, Blackwell.

Sacks, H., Schegloff, E.A., Jefferson, G.1974, "A simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation", in *Language* 50: 696-735.

Saito, H., Beecken, M., 1997, "An Approach to Instruction of Pragmatic Aspects: Implications of Pragmatic Transfer by American Learners of Japanese", in *Modern Language Journal* 81, 363-377.

Schegloff, E.A., 1968, "Sequencing in Conversational Practice", *American Anthropologist*, 70, 1075-1095.

Schegloff, E.A., 2007, *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*, Volume 1, Cambridge, Cambridge University Press.

Schegloff E. A, H. Sacks, 1973, "Opening up Closings", *Semiotica* 8, 289-327.

Sperber, D., Wilson, D., 1986, *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford, Blackwell.

Wieland, M., 1995, "Complimenting Behavior in French/American Cross-cultural Dinner Conversations", *The French Review, 68* (5), 796–812.

Wolfson, N., 1981, "Invitations, Compliments and the Competence of the Native Speaker", *International Journal of Psycholinguistics, 8* (4), 7–22.

Wolfson, N., 1983, "An Empirically Based Analysis of Complimenting in English", in N. Wolfson, E. Judd (eds.), *Sociolinguistics and language acquisition*, Rowley, MA, Newbury House, 1983, 82-95.

Wolfson, N., J. Manes, 1980, "The compliment as a social strategy", *Papers in Linguistics* 13, 391-410.

Florin Iftene[1,2]*, Nicolae Saramandu,*[1] *Manuela Nevaci*[1]*,*
Silviu-Ioan Bejinariu[1,2]
[1] Iorgu Iordan – Al. Rosetti Institute of Linguistics of the Romanian Academy
[2] Institute of Computer Science, Romanian Academy Iasi Branch

Web Application for Multimedia Content Management in Online Linguistic Atlases

Abstract

Most linguistic atlases published in recent years also have an online version with multi-media capabilities, especially to make available the audio recordings of the answers obtained in the dialect surveys. This paper presents the RoDIAL Map Explorer web application used for the online publication of the Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube. The architecture of the application, the linguistic database and the interfaces used for consultation are briefly described. Unlike the other approaches, RoDIAL Map Explorer allows the association of image files, video, audio and text documents both for the survey points and for the answers in the atlas.
Keywords: Linguistic atlas; Web application; Multimedia; Database.

Résumé

La plupart des atlas linguistiques publiés ces dernières années disposent également d'une version en ligne dotée de capacités multimédias, notamment pour mettre à disposition les enregistrements audios des réponses obtenues dans les enquêtes dialectales. Cet article présente l'application Web RoDIAL Map Explorer utilisée pour la publication en ligne de l'Atlas des dialectes roumains du nord et du sud du Danube. L'architecture de l'application, la base de données linguistique et les interfaces utilisées pour la consultation sont brièvement décrites. Contrairement aux autres approches, RoDIAL Map Explorer permet l'association de fichiers images, vidéo, audio et de documents texte aussi bien pour les points d'enquête que pour les réponses dans l'atlas.
Mots-clés: Atlas linguistique ; Application Web ; Multimédia ; Base de données.

Introduction

Dialect studies and the publication of linguistic atlases in printed format have a long history all over the world. In the last two decades, most linguistic atlases are accompanied by online versions with multimedia capabilities, which make them much more accessible. The most famous of these are: *Atlas Lingüístico (y*

The work presented in this paper was partially supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451.

Etnográfico) de Castilla – La Mancha (ALECMAN), *Linguistic Atlas of Dolomitic Ladinian and Neighbouring Dialects* (ALD) and *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI). One of the most complete achievements is the *Audiovisual Linguistic Atlas of the Franco-Provençal Dialects of French-speaking Valais* (*L'Atlas linguistique audiovisuel des dialectes francoprovençaux du Valais romand* (ALAVAL) which uses four visualization modes: the map, table with answers and comments, video-player and the list of title words. Such approaches have existed in recent years in Romania as well. Apart from the RoDIAL application which is the subject of this paper, another approach which must be mentioned is the *Audiovisual Linguistic Atlas of Bucovina* (ALAB) (Olariu et al., 2016). Also, another work dedicated mainly to socio-texts and their audio recordings, which is still being implemented, is *eNALR-MB – The New Romanian Linguistic Atlas by Regions. Moldova and Bukovina – linguistic resources in electronic format* (Olariu et al., 2023).

In this paper, some aspects related to the RoDIAL Web application implementation are briefly described. It was designed for the multimedia content management and consultation of the *Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube* – RoDIAL (Nevaci 2021; 2023).

Structure of the RoDIAL web application

The RoDial Web application was implemented to allow users online access to the content of RoDIAL atlas. As it is depicted in Figure 1, the web application contains two components: backend (database, file storage system and application's logic) and frontend (access interfaces). The database is used to store all information related to words, survey points, transcripts of the answers as well as the links to the attached multimedia files. It was implemented using the MariaDB database management system and details about it will be given in the next section. The file system is used to store the actual multimedia files (images, audio, video and documents). The RoDIAL logic is implemented using Web technologies as: Java, JavaScript, PHP, HTML, CSS, etc. It is the main component of the Web application that interprets the user requests and generates the output which is displayed in the user's browser. The interaction between the application and the user is made through the user interface which is implemented using the Apache server technology.

Apart from the interface available in the RoDIAL web application the content of the database and associated files can be synchronized with the data collection available in the ALDRoMaps desktop application (Bejinariu *et al.* 2023a, 2023b) in the manner also described in the next section.

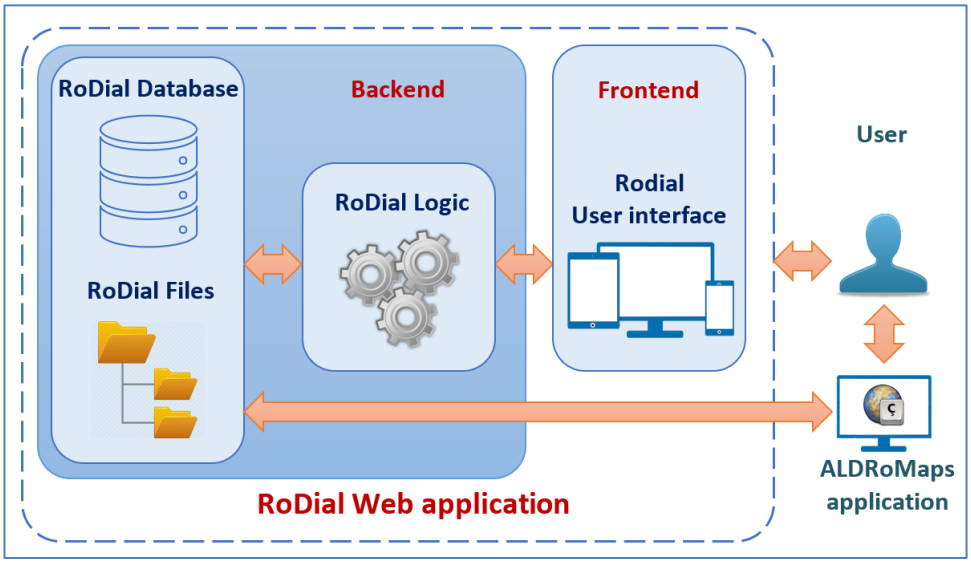

Figure 1. Architecture of the RoDIAL application

RoDIAL database and files

All informational content of the RoDIAL atlas is stored in a database and a collection of files.

The RoDIAL database is implemented using the MariaDB Server which is one of the most popular open-source relational databases management system. The structure of the RoDIAL database (Figure 2) contains six tables as follows:

- *rodial_points* – information about the survey points: code and name of the locality, county, region, country, spoken dialect. Visualization information as coordinates on the map and minimum zoom for which the point is displayed are also included in this table. The content of this table is mainly imported from the desktop version but can be partially edited.
- *rodial_words* – information about the title words: title, category, form, question for which the word is the answer, notes as well as the identifier (in the *rodial_files* table) of the image imported from the desktop application. The content of this table is mainly imported from the desktop version but can be partially edited.
- *rodial_transcripts* – answers obtained during surveys, comments and notes. All these are stored in two modes: as text representing the transliteration of the information and as an image containing the phonetic transcription of the respective information. In fact, the images are stored in image files and the table contains the full paths of these. The content of this table is also imported from the desktop version but it cannot be also edited because there is no possibility to edit in the web application phonetic transcriptions which are specific to the Romanian language.
- *rodial_files* – collection of multimedia files associated to words, survey points and transcripts. In contrast to words which can have at most one associated image which is imported from the desktop version, each survey point and transcription can have one or more related multimedia files of the following types: image, audio, video, and document (text, PDF). Each record contains the

full path of the file and its thumb, the file type as well as the identifier of the point and/or transcript to which it is related. It must be noticed that the images of the phonetic transcriptions are not included in this table. The multimedia files are uploaded in the RoDIAL database through the Web interface only.

- *rodial_options* – is used to manage several options and values in the database. To reduce the required space and to avoid errors, in all other tables, the repetitive values are stored as identifiers of records in the *rodial_options* table which actually contain the values.
- *rodial_users* – contains information about the users which are allowed to access the content of the database: name, surname, affiliation, email address, role, and login information (user name and password). The user's role is used to define the access rights of the user: admin – full access; manager – contributor which can add and modify the content of the database; guest – can only consult the content.

Each record in tables contains a unique identifier (*id*) which is used to create the relations between tables (arrows in Figure 2). For example, the table *rodial_files* contains the fields *point_id* and *transcript_id* which are actually the *id* values of the corresponding records in tables *rodial_points* and *rodial_transcripts*. Each record in all tables also contains information about the user, date and time when the record was added and last edited in the database. The users are specified by using their *id* in table *rodial_users*. In order not to complicate the diagram in Figure 2, the relations between each table and *rodial_users* are not drawn.

As it was mentioned above, the main content of the RoDIAL database (information about survey points, title words, including the phonetic transcriptions of the answers) is already prepared using the ALDRoMaps application (Bejinariu *et al.* 2023a, 2023b). ALDRoMaps is a desktop application implemented for data collection and publication of RoDIAL in printed format.

A reason for which it is necessary to prepare the information in the desktop version of the application is related to the fact that the displayed phonetic transcriptions are actually images. Due to the large number of possible symbols, in the desktop application the images of the transcripts are synthesized in real time at the time of display. Thus, for the web version of the application, the solution was chosen to display the images of the transcripts synthesized in advance, and obviously without the possibility of being edited.

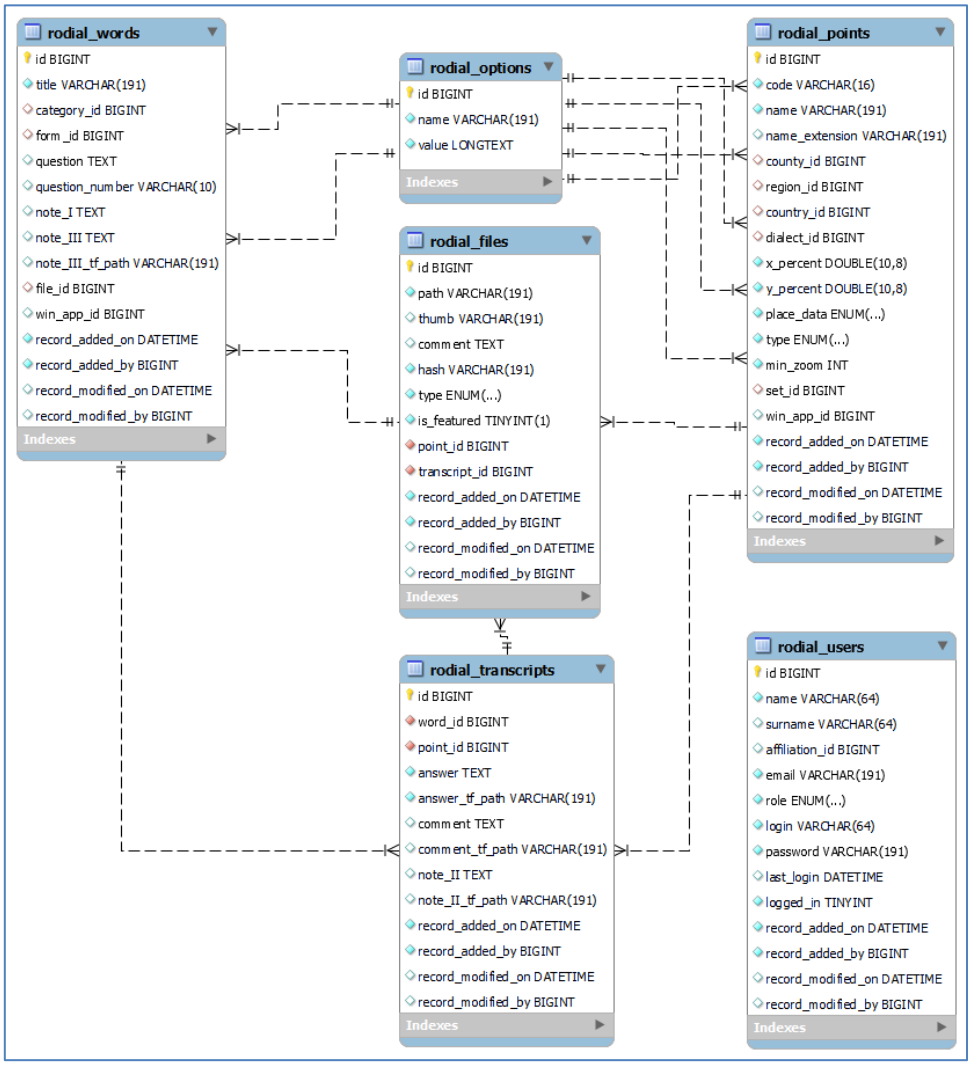

Figure 2. Architecture of the RoDIAL database

The content of the database is exported from ALDRoMaps application using the interface presented below. Apart from the required login information, the user has the possibility to choose which information is uploaded into the tables in the web database: survey points, title words, answers, and of course the images of the transcripts.

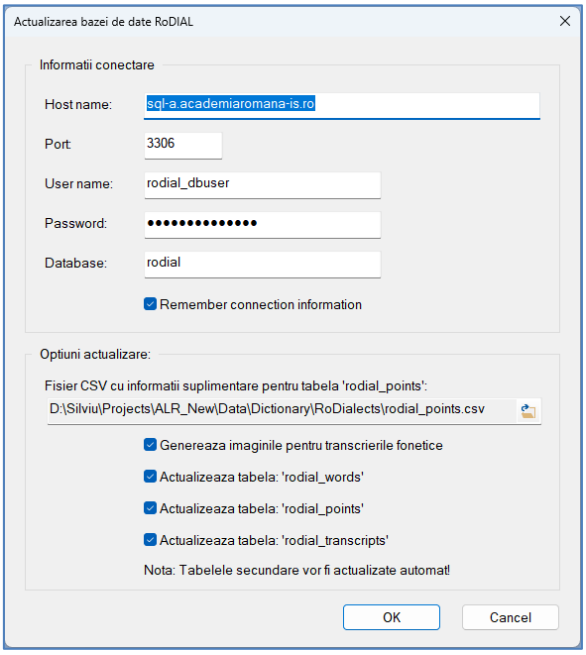

Figure 3. Interface for RoDIAL database update from ALDRoMaps application

RoDIAL Map Explorer

The RoDIAL Web application is available at http://rodial.academiaromana-is.ro/. The first page shows general information about the *Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube* and the map with the survey points. To continue, the user must first log in to the site. For instance there is no possibility of creating a new user account, it must be entered in the *rodial_users* table by the database administrator. After authentication on the RoDIAL website, the main page is displayed in the browser, like the one in figure 4. The main component is the map of the studied area, which has on the left side a *Search* box and two panels with the list of survey points and the list of title words. The caption of the panels can be used to sort the content either by name or by code. In bottom-right corner of the screen four command buttons are displayed:

- View legend – when selected, a legend that contains the most used symbols in the phonetic transcription of the Romanian language is displayed,
- Zoom in / out – to reduce / enlarge the scale of the displayed map,
- Show layers – activates / deactivates the display of some layers of the map (capitals, major cities and survey points),
- Show background – activates / deactivates the display of the map background (digital elevation model of the terrain).

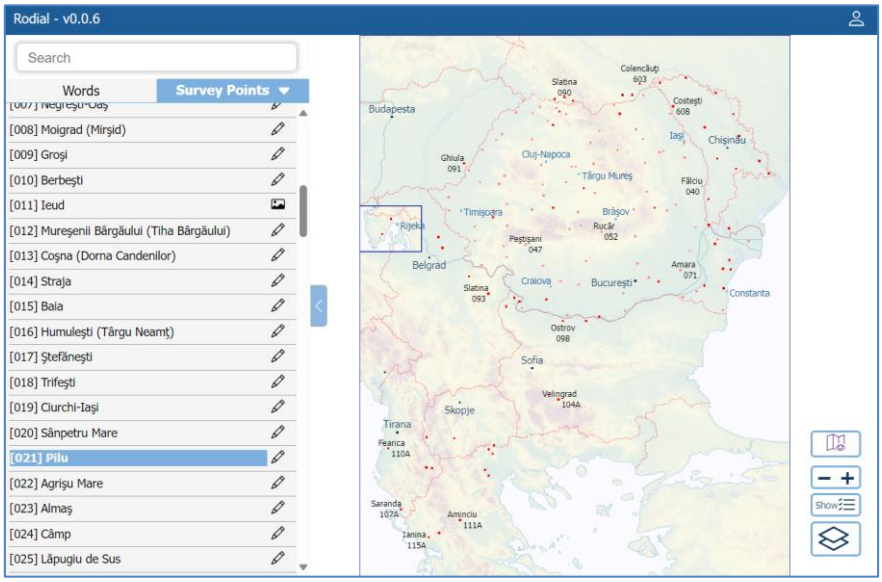

Figure 4. Interface for the visualization of the *rodial_points* table contents

In the list of survey points, when selecting the edit command, a popup window (Figure 5) with information about the selected investigation point is displayed. The user is allowed to add or remove the associated image, but all other information which is imported from the desktop version of the database cannot be edited. The same functionality is available in case of the title words list.

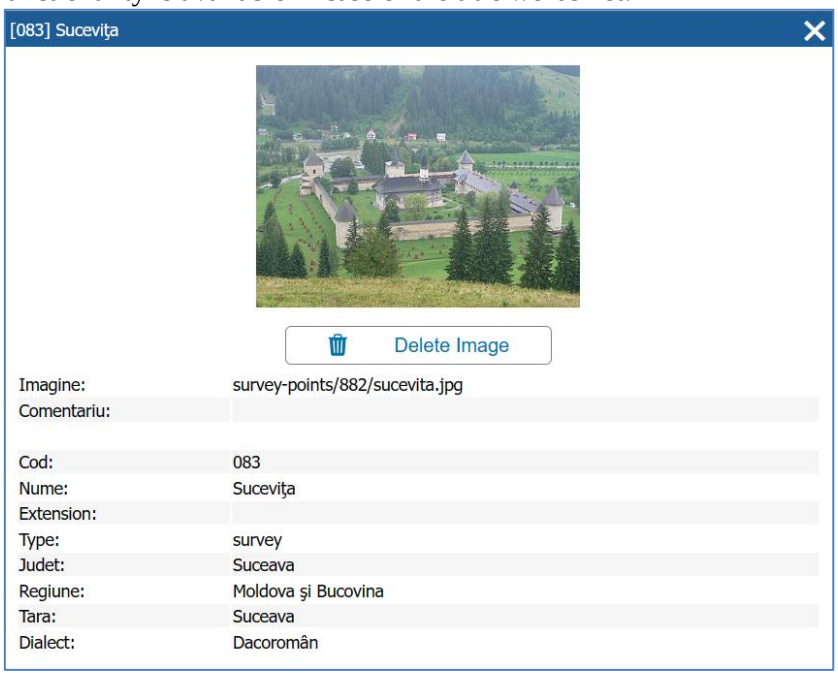

Figure 5. Information about survey point 083, Sucevița

When a title word in selected in the list, the names of survey points are replaced on the map by the phonetic transcriptions of the answers obtained for the selected word. When hovering the mouse over the survey points a popup window with information about the word and the survey point is displayed. In the same window, commands for editing and consulting the list of associated multimedia files are also available (Figure 6). There is a visualization command for each type of the multimedia files: images, videos, audio recordings and documents.

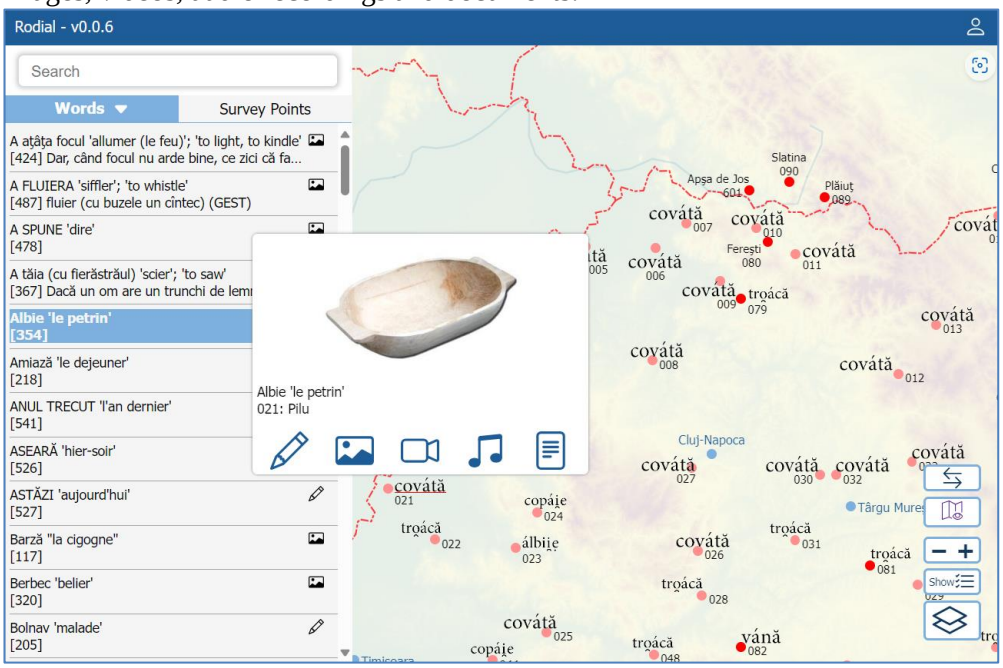

Figure 6. Interface for the visualization of the *rodial_words* table contents

If the editing command is selected, the application shows a popup window (Figure 7) in which the list of files can be edited for each type of multimedia content.

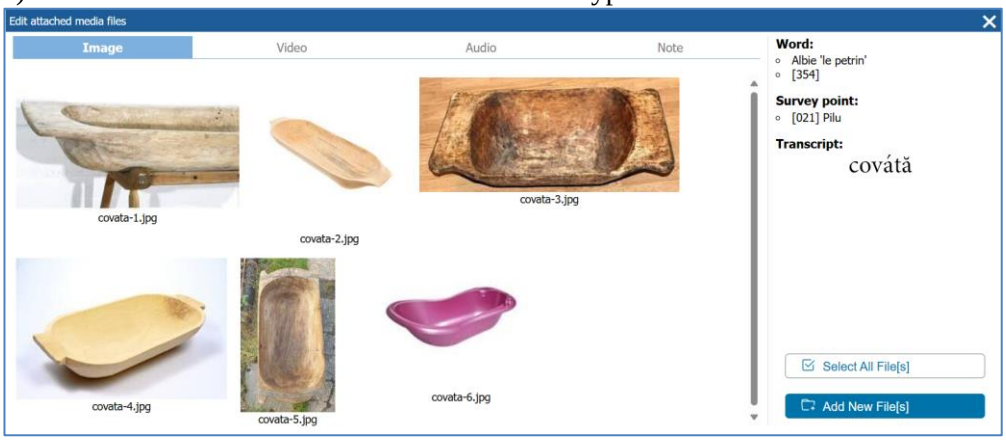

Figure 7. Interface for multimedia content editing

Conclusions

RoDIAL Map Explorer is a web application that allow the view or generation of analytical maps from the Linguistic Atlas of Romanian Dialects from the North and South of the Danube. It has multimedia capabilities and allow the user to view or listen to audio/video files associated to specific geographic areas or words.

A preliminary version of this research was presented in (Iftene *et al.* 2023) at the Xth Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics, September 4-8, 2023, Bucharest, Romania, https://www.xthsidgcongress.lingv.ro/.

References

Bejinariu *et al.* 2023a = Silviu-Ioan Bejinariu, Florin Iftene, Manuela Nevaci, Nicolae Saramandu, *Information Technology based Research Tools for Dialectology*, Xth Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics, September 4-8, 2023, Bucharest, Romania.

Bejinariu *et al.* 2023b = Silviu-Ioan Bejinariu, Vasile Apopei, Manuela Nevaci, Florin-Teodor Olariu, Nicolae Saramandu, (2023), *Information Technology and Geolinguistics*, in 12th Conference on Speech Technology and Human-Computer Dialogue – SpeD 2023, October 25-27, 2023, Bucharest, Romania.

Iftene et al. 2023 = Florin Iftene, Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Silviu-Ioan Bejinariu, *Web Application for Multimedia Content Management in Online Linguistic Atlases*, Xth Congress of the International Society for Dialectology and Geolinguistics, September 4-8, 2023, Bucharest, Romania.

Nevaci 2021 = Manuela Nevaci, *Dialectele limbii române – dialecte la distanță*, în: M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (editori), „Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu", pp. 799-818, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2021.

Nevaci 2023 = Manuela Nevaci, *ROMANIC vs BALCANIC* in Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării (ALDRO), Conferința Internațională „Zilele Sextil Pușcariu", 14 – 15 septembrie 2023, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu", Cluj-Napoca.

Olariu *et al.* 2016 = Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu and Ramona Luca, *Audiovisual Linguistic Atlas of Bucovina (ALAB) - methodological benchmarks* (Original title in Romanian: Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB) – repere metodologice). In D. Loşonţi, V. Vlasin & N. Mocanu (eds.). Lucrările celui de-al XVI-lea Simpozion internaţional de dialectologie. Cluj-Napoca, Argonaut & Scriptor, 2016, pp. 327-329.

Olariu *et al.* 2023 = Florin-Teodor Olariu, Alexandru Laurențiu Cohal, Luminița Botoșineanu, Veronica Olariu, Ramona Luca, Silviu-Ioan Bejinariu, *Making Linguistic Resources Accessible. The Audio Archive of the New Romanian Linguistic Atlas by Regions. Moldova and Bukovina*, in 18th edition of The International Conference on Linguistic Resources and Tools for Natural Language Processing – ConsILR-2023, 11-13 December 2023, Brașov, Romania.

Online linguistic atlases

ALAB = *Audiovisual Linguistic Atlas of Bucovina* (ALAB), https://www.philippide.ro/alab/index.html, last accessed on 15.01.2024.

ALAVAL = *Audiovisual Linguistic Atlas of the Franco-Provençal Dialects of French-speaking Valais* (L'Atlas linguistique audiovisuel des dialectes francoprovençaux du Valais romand (ALAVAL), http://alaval.unine.ch/, last accessed on 15.01.2024.

ALD = *Linguistic Atlas of Dolomitic Ladinian and Neighbouring Dialects* (ALD), www.ald.gwi.uni-muenchen.de/en/?db=ald2, last accessed on 15.01.2024.

ALECMAN = *Atlas Lingüístico (y Etnográfico) de Castilla – La Mancha* (ALECMAN), https://alecman.web.uah.es/contenido/Acceso%20a%20 mapas.htm, last accessed on 15.01.2024.

ALPI = *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI), http://alpi.csic.es/, last accessed on 15.01.2024.

Emil Ionescu
Universitatea din București

O contribuție la toponimia Carpaților de Curbură. Etimologia toponimului *Tabla Buții*[1]

Abstract
The paper proposes a semantic reconstruction of the origin of the toponym Tabla Buții. The toponym Tabla Buții is the name of a plateau in the Carpathians of Curvature (Romania), crossed by a passage.
Works that approached the origin of this toponym did not reach conclusive results. A local legend, very popular among the inhabitants of the region, explains the name Tabla Buții as coming from the common noun tabla (a small plate of metal) and the genitive of the commoun noun bute ('barell'). The compound would thus denote the plate(s) applied on the wine barells as a mark that the custom tax had been paid.
We show that this explanation is a relatively recent reinterpretation which is not supported by historical facts. By relying on data coming from quantitative toponymy and diachronic lexical semantics we show that a more plausible explanation is glossing the noun tabla as 'a plateau situated on the the top of a mountain' (which the place Tabla Buții really is) and the genitive Buții as the genitive of the serbo-croatian family name Buta.
Key words: toponymie, Tabla Buții, Carpathians of Curvature, semantical reconstruction

Résumé
Les quelques ouvrages traitant de l'origine du toponyme Tabla Buții (qui désigne un plateau des Carpates de Curbura) proposaient des explications incomplètes. Une explication complète est fournie par une légende locale, qui glose le terme tablă 'étain' par le terme 'plaque de métal', et le terme buții par le génitif du nom commun bute 'tonneau'.
Nous allons montrer dans cet article que cette explication est en réalité une réinterprétation tardive, corrélée à tort à certaines réalités historiques. La corrélation, cependant, fournit une motivation pour cette dénomination thématique et est donc acceptée par les locuteurs.
Par une reconstruction sémantique, nous démontrons que derrière cette remotivation tardive se cache une signification plus ancienne, qui renvoie à la fois à la conformation géographique de la zone appelée Tabla Buții, et à une ancienne occupation des habitants de la zone : l'élevage.
La signification qui motive d'une maniére originale cette désignation topique - « Pâturage de haute montagne dans la propriété/utilisation d'une famille Buta » - est reconstruite à l'aide d'arguments toponymiques et sémantiques.

[1] Îmi exprim recunoștința față de acad. Nicolae Saramandu și față de de cercet. șt. I Manuela Nevaci, pentru încurajarea de a participa cu această comunicare la al X-lea Congres al Societății Internaționale de Dialectologie și Geolingvistică. O versiune anterioară a acestei comunicări a fost citită de prof. univ. dr. Liliana Ionescu Ruxăndoiu, căreia de asemenea îi exprim recunoștința mea. Rămân unicul responsabil pentru orice greșeală din prezenta versiune.

Mots clés: toponymie, Tabla Buții, Carpații de Curbură, reconstruction sémantique

Articolul de față cercetează originea toponimului *Tabla Buții*. Cercetările de acest tip se încadrează în sfera așa-numitei *toponimii calitative* (denumită, de asemenea, *toponimie intensivă* sau *micro-toponimie*), distinctă de *toponimia cantitativă*, care mai este cunoscută și ca toponimie *extensivă* sau *macro-toponimie* (Tent 2015).

Obiectivele unei investigații de toponimie calitativă sunt găsirea de răspunsuri la câteva întrebări-cheie:

- Cine a dat nume locului ?
- Când a fost dat numele ?
- De ce a fost ales tocmai acel nume ?
- Ce înseamnă numele în cauză ?
- De unde provine numele și unde este situat locul numit astfel ?

În cele ce urmează, vom urma traseul indicat de aceste întrebări.

Unde este situat locul numit ?

Locul denumit *Tabla Buții* este situat într-o regiune muntoasă, cunoscută ca regiunea Carpaților de Curbură (vezi harta zonei în anexa 1 a acestui articol). Administrativ, regiunea este împărțită între județele Buzău și Prahova, dar locul însuși este parte a ultimului județ. Nu a fost dintotdeauna așa. Până în 1845, zona aparținea unui județ distinct, Săcuieni, care azi nu mai există (Cruceru 2018).

Locul Tabla Buții este un platou aflat la altitudinea de aproximativ 1700 de metri, pe muntele Tătarul din Masivul Clăbucet. Este punctul cel mai înalt în traseul dinspre localitățile Ceraș-Slon spre Transilvania. Locul este o trecătoare, nestrăjuită de pereți de stâncă, ci, dimpotrivă, deschisă. Configurația zonei a permis în Evul Mediu timpuriu croirea unui drum către Brașov. Drumul era denumit *Drumul Buzăului* (Cruceru și Buterez 2012) și reprezenta una din cele două artere comerciale (și, probabil, și de transhumanță) din regiune. Celălalt drum era Drumul Teleajenului.

Importanța comercială și militară a Drumului Buzăului și a pasului de la Tabla Buții (aflat pe acest drum) a fost mare în Evul Mediu românesc, dar a scăzut pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne. Drumul a interesat încă din cele mai vechi timpuri autoritățile maghiare, pentru că oferea accesul spre cel mai apropiat port dunărean din zonă – Brăila. Astfel, în 28 iunie 1358, regele Ungariei, Ludovic de Anjou, îi înștiințează pe negustorii brașoveni că au permisiunea să treacă munții cu mărfurile lor și să meargă până la locurile de vărsare ale Siretului și Ialomiței în Dunăre (DRH, C, 1981:297, doc 287 – vezi anexa 2). În mod evident, traversarea munților nu se putea face decât pe drumul numit *al Buzăului*, adică pe traseul care include trecătoarea de la Tabla Buții.

Importanța strategică a drumului, și mai ales a pasului de pe acesta, a devenit clară în timpul invaziilor tătarilor (invazii care au marcat întregul Ev Mediu românesc). Pentru intrarea în Transilvania, tătarii au folosit trecătorile Carpaților Orientali și de Curbură, printre care era și pasul de la Tabla Buții. În încercarea de a le bloca accesul, autoritățile maghiare au construit în sec. al XIV-lea o fortăreață

chiar pe platoul pasului. Urmele ei se văd până în ziua de azi[2]. Nu e clar cât de eficientă a fost această fortificație (căci în sec. al XVII-lea se înregistrează ultima pătrundere a tătarilor în Transilvania). Semnificativ este însă faptul că memoria colectivă a păstrat urmele invaziilor. Pasul pe care s-a construit fortăreața este cunoscut până în ziua de azi drept *Pasul Tătarului*.

Importanța militară a drumului și a trecătorii s-a probat încă o dată în timpurile moderne. În primul război mondial, armata română, aflată în retragere spre Moldova, a încercat să închidă accesul, spre regiunea exterioară a curburii carpatice, al trupelor austro-germane. Lupte grele au avut loc pe platoul Tabla Buții, unde un cimitir militar comemorează dramatismul acelor încleștări.

Ce desemnează numele ?

În zilele noastre, numele *Tabla Buții* este întrebuințat cu desemnări diferite. El denumește fie trecătoarea însăși, fie zona trecătorii, fie ruinele cetății. Desemnările multiple nu sunt în genere un lucru ieșit din comun în toponimie, dar aceasta nu înseamnă că în mod originar numele *Tabla Buții* nu putea fi întrebuințat în legătură cu o singură realitate. Această ipoteză își găsește confirmarea în împrejurarea că trecătoarea și cetatea au avut în trecut propriile lor nume: după cum am amintit, trecătoarea s-a numit (și se mai numește încă și azi, chiar dacă numele nu mai este atât de folosit) *Pasul Tătarului*, iar cetatea a fost numită, cel puțin din sec. al XVII-lea, *Cetatea Buzăului* (Căpățână et alii 2008: 157). În aceste condiții, numele *Tabla Buții* a desemnat în mod originar platoul pe care trece drumul și pe care se află amplasată cetatea. Acest detaliu ne va ajuta să determinăm motivația din spatele numirii.

Ce înseamnă numele și de ce a fost el atribuit ?

O legendă locală explică numele compus *Tabla Buții* în felul următor: numele *tabla* se referă la plăcuța metalică aplicată pe butoaiele de vin, care atesta că vinul din butoiul astfel marcat a fost vămuit; iar *buții* este genitivul singular de la substantivul *bute,* adică butoi. Semnificația întregului ar păstra așadar, conform acestei explicații, memoria unei proceduri de taxare vamală a vinului care era vândut în această trecătoare a muntelui Tătarul.

Această explicație este bine cunoscută localnicilor și se găsește pe majoritatea site-urilor care promovează istoric sau turistic regiunea. Explicația are în spate anumite adevăruri istorice: este adevărat, după cum am arătat deja, că platoul din Pasul Tătarului era un loc de comerț cunoscut transilvănenilor și negustorilor munteni. Este de asemenea adevărat că marfa principală era vinul. În sfârșit, este adevărat că pentru o perioadă vinurile au fost supuse vămuirii. Toate aceste adevăruri istorice nu îndreptățesc însă explicația numelui *Tabla Buții* așa cum o avansează

[2] Interesul istoricilor pentru cetatea de la Tabla Buții vine din faptul că a fost emisă ipoteza că această cetate ar putea fi aceeași cu cea care în documentele medievale săsești era numită *Kreuzburg*. Kreuzburg fusese ridicată de către cavalerii teutoni în sec. al XIII-lea, dar localizarea ei în teren nu este nici azi un motiv de consens printre istorici. Cercetări arheologice recente (Căpățână et alii 2008) au arătat că cetatea de la Tabla Buții – *Cetatea Buzăului* cum apare ea în documentele medievale românești – datează din sec. al XIV-lea, așadar că nu poate fi identificată ca Kreuzburg.

legenda locală. Adevărurile istorice de mai sus trebuie să fie puse într-un context mai larg, furnizat de cercetările istoricilor. Iată în câteva detalii care este acest context.

Vinurile importate de transilvăneni din Țara Românească ajunseseră, într-adevăr, în sec. al XVII-lea, să concureze vinurile transilvănene (Horwath 1929:55). Prin pacea de la Karlowitz (1699), încheiată cu Imperiul Otoman, Curtea Imperială de la Viena dobândise controlul *de facto* asupra Transilvaniei, astfel încât autoritățile austriece au putut interveni în problema concurenței vinurilor muntene și le-au impozitat. Cum drumul vinului spre Transilvania trecea prin platoul de la Tabla Buții, punctul de vămuire a fost chiar zona cea mai înaltă a Pasului Tătarului din muntele cu același nume. În acel punct se afla Cetatea Buzăului, care devenise un punct comercial important unde produsul principal tranzacționat este vinul. Porțiunea de drum Slon-Pasul Tătarului era cunoscută din acest motiv sub numele de *Plaiul Butelor* (Cruceru 2018:56).

Activitatea comercială din Cetatea Buzăului a fost intensă pe parcursul sec. al XVII-lea (Binder 1967: 132) și tocmai volumul mare de vânzări de vin muntenesc a determinat vămuirea. Dar în sec. al XVIII-lea comerțul din Cetatea Buzăului nu mai era la fel de înfloritor, poate și ca urmare a faptului că cetatea era în accelerată degradare.

Din sec. al XVIII-lea, punctul de vămuire se mută mai jos de Pasul Tătarului, în ceea ce avea să se numească mai întâi *Vama Buții* iar mai apoi *Vama Buzăului* (Cruceru 2018:57). Din sec. al XIX-lea, Pasul Tătarului își pierde importanța comercială, căci se deschide și ,,se legalizează'' accesul spre Transilvania și prin Pasul Bratocea (situat la limita superioară a Văii Teleajenului), care până atunci fusese o cale comercială semi-clandestină, în sensul că pe acolo nu se aplica vămuirea (Binder 1967: 134).

Aceste date istorice sunt insuficiente pentru a îndreptăți explicația că *Tabla Buții* se referă la plăcuțe metalice aplicate pe butoaie de vin. În primul rând, informațiile istorice referitoare la vămuirea vinurilor muntenești nu menționează vreo procedură specifică de taxare[3]. Iar în al doilea rând, procedura descrisă de legenda locală presupune o tehnologie care nu era accesibilă sec. al XVIII-lea: plăcuțele confecționate din tablă sau alt metal ar fi trebuit să fie un produs de serie. Dar produsele de serie și tehnologia lor sunt caracteristice epocii industriale moderne (și anume secolului al XIX-lea) și nu secolului al XVIII-lea. E prin urmare nevoie să se investigheze mai atent semnificația numelui compus *Tabla Buții*. Această investigație trebuie să însemne o nouă glosare a fiecăruia dintre cele două componente. Vom începe cu prima parte a numelui, *tabla*.

Un argument indirect în favoarea unei analize mai credibile a acestui termen sunt observațiile istoricului și arheologului sas W. Horwath, bun cunoscător al istoriei zonei și mai ales al Cetății Buzăului. Într-un fragment dintr-un articol despre Cetatea Buzăului și despre activitatea comercială de acolo Horwath glosează termenul *tabla* prin termenul german *Platz* (,,loc'' dar și ,,piață''). Deoarece pentru Horwath, *buții* este genitivul lui *bute*, întregul *Tabla Buții* este glosat ,,locul/piața butoaielor de vin'' (Horwath 1929:55).

[3] Multiplele campanii de cercetare arheologică a sitului nu au găsit și nu menționează, după cunoștința noastră, nici măcar o plăcuță din cele despre care vorbește legenda locală.

Avem în explicația istoricului sas un exemplu de intuiție inspirată privind termenul *tabla*. Intuiția sa este susținută de trei argumente filologice și toponimice independente.

În primul rând, Dicționarul Toponimic al României explică numele *Tabla* într-un mod asemănător cu glosa lui Horwath, dar explicația are mai multă precizie: *tablă* înseamnă nu doar loc ci suprafață agricolă, ogor sau tarla (DTR, Muntenia, lit. R-Ț 2015: 289).

În al doilea rând, dicționarul-tezaur al limbii române înregistrează la intrarea *tablă* un sens arhaic, care s-a păstrat în expresia *tablă de munte*; *tablă de munte* desemnează un platou situat pe un vârf montan (DLR. lit. T: 70, sensul V,1). Această glosă este în mod special importantă pentru cazul de față deoarece trecătoarea de la Tabla Buții este situată pe un platou favorabil păşunatului.

În sfârșit, în al treilea rând, toponimia cantitativă întărește și ea explicația dată cuvântului *tablă*. În toponimia românească, numeroase locuri destinate agriculturii sau fânețelor au conservat în mod implicit sensul de suprafață plană și se numesc *table*: *În table* (Maramureș - Janitsek 1969:139), *Tabla lui Chimăl, Tabla Bisericii, Tabla Șiii, Tabla lui Dominic* (Bistrița-Năsăud - Rusu 1969:169, 178), *Tabla Cheii, Tabla Vânătorului* (Buzău), *Tabla Mică, Tabla Mare* (Argeș – DTR, Muntenia, 2015: 289). Mai ales din numele *Tabla Cheii* și *Tabla Vânătorului,* ambele din regiunea Buzăului (unde se găsește și Tabla Buții) ne putem da seama că termenul se referă la o suprafață plană. Este limpede că termenul *tablă* cu acest sens a avut în regiune o circulație semnificativă.

Se poate astfel conchide că numele *tabla* din componența numelui topic *Tabla Buții* a desemnat o suprafață plană posibil situată pe o culme montană. Glosarea sa în acest fel trebuie asociată cu ipoteza formulate în paragraful anterior că numele se referă în mod originar la platoul pe care se află drumul și cetatea.

Este însă de adăugat și un alt detaliu. *Tablă* a mai avut în limba română veche un sens, anume acela de marcaj (indicator). Este vorba de un marcaj de delimitare a unor terenuri. Acest sens se găsește într-un document emis de cancelaria lui Alexandru Ipsilanti către ispravnicul de Gorj, la data de 15 martie 1781. Scrisoarea îi cere ispravnicului să facă o delimitare a moşiilor de la frontieră, cu martori dintre călugării mănăstirii Tismana şi în prezenţa trimişilor din Transilvania (caracterele bold din text ne aparțin) :

> *Noi avem adevărată perigrafi făcută dă vrednic boieru prin bună cercetare la faţa locului încă dă anţărţu, după care, iată să trimite şi dumneavoastră copie, din care veţi vedea că şi din* ***tablile*** *ce au fost pus la leat 1774 s-au întinsu afară şi să întind cei dă dincolo, călcînd pămînt dă al ţării. Care, pentru acest pămînt ce să calcă din* ***table*** *afară, acum într-această vreme au a face dava moşnenii cu egumenul, a cărora sînt moşiile, şi la aceasta au a sta şi orînduiţii dumneavoastră a să îndrepta şi a să face dăscoperire acelui loc cît să calcă, adică din* ***table*** *afară...*(AJTR 1775-1781 1973: 950-951, doc. 879).

Este limpede din fragmentul de mai sus că *tablă* înseamnă acum un marcaj care delimitează proprietățile (cele transilvănene de cele din Țara Românească). Acest sens este desigur un sens neologic al cuvântului tablă dacă este comparat cu cel de suprafață plană.

Sensul neologic nu îl invalidează pe cel vechi. El este doar o probă de polisemie. Ținând seama de faptul că Tabla Buții era socotit de către imperiali zona de graniță a imperiului[4], este poate atrăgător să interpretăm numele compus Tabla Buții ca însemnând ,,frontiera butoaielor de vin''. Totuși vom rămâne la sensul de suprafață plană deoarece toate argumentele lexicografice și toponimice menționate mai sus încurajează această opțiune de interpretare.

Trecând acum la cealaltă componentă a numelui, genitivul *Buții*, este de observat că aceia care au abordat glosarea lui fie au lăsat problema deschisă, fie s-au întâlnit în interpretare cu legenda locală. După cum am văzut, legenda locală glosează genitivul singular *Buții* ca genitiv al numelui comun *bute*. Tot astfel procedează și W. Horwath. În schimb, DTR tratează *Buții* drept o determinare substantivală despre a cărei semnificație nu se pronunță.

Este desigur plauzibil să se adopte *bute* ca explicație, mai ales că în sprijinul ei pare a veni și o altă denumire din partea locului, *Plaiul Buților*. Plaiul Buților este, după cum am menționat mai sus, acea parte de drum dinspre Slon spre Tabla Buții pe care circulau carele cu mărfuri. Dar față de această glosă a numelui *Buții* există o rezervă susținută din nou de câteva detalii semnificative de toponimie cantitativă.

Genitivul *Buții* poate foarte bine să fie genitivul numelui de familie *Buta*[5]. Un argument în acest sens este oferit de toponimele *Valea Buții* (comuna Cinciș, jud. Hundeoara - Homorodean 1969:108), *Cheile Butii* (Parcul Național Retezat) și *Buta* (comună în Olt). Valea Buții este o zonă (azi acoperită de apele unui lac de acumulare) ce nu are nicio legătură cu transportul și cu atât mai puțin cu transportul de vin. Genitivul *Buții* îl desemnează aici pe proprietarul (rămas necunoscut) al acestei văi: valea lui Buta. Pe de altă parte, în *Cheile Butii*, genitivul desemnează de asemenea numele de familie *Buta*, o dovadă fiind faptul că în apropiere există și și un vechi popas numit (*Cabana*) *Buta*. În sfârșit, numele însuși al comunei Buta din jud. Olt este un argument că un nume de familie poate deveni toponim.

Un alt argument este faptul că genitivul din toponimele menționate până acum (*Valea Buții, Tabla Bisericii, Tabla lui Chimăl, Tabla lui Dominic, Tabla Vânătorului, Tabla Cheii*) este genitivul posesorului. Din perspectiva acestui tipar de numire interpretarea genitivului *Buții* ca genitiv al numelui de familie *Buta* este foarte firească. Desigur, această interpretare, ridică și o altă problemă: dacă ipoteza genitivului posesiv este corectă, cum se justifică numirea *Plaiul Buților*, din zonă, în care genitivul trimite în mod clar la numele comun *bute* ? Vom răspunde acestei observații puțin mai jos (vezi secțiunea următoare). Deocamdată vom nota un al treilea argument: interpretarea genitivului singular *Buții* ca genitiv al numelui de familie *Buta* este susținută indirect și de o remarcă a lui Em. Petrovici privitoare la motivațiile numirilor pentru munți sau pășuni. Petrovici arată că unele oronime

[4] Al. Cruceru semnalează numirea *Grantz Adler* (Granița Vulturului), pe hărțile austriece din sec al XVIII-lea (Cruceru 2018:57). Expresia se referă după cât se pare la Vama Buții (mai târziu, Vama Buzăului). Ni se pare plauzibil să interpretăm expresia *Grantz Adler* drept ,,frontieră a imperiului''. Astfel, *tabla* ar putea însemna indicatorul de frontieră al imperiului.

[5] Originea numelui *Buta* este numele sârbo-croat *Budimir* (Drăganu 1933:53, Constantinescu 1963:225). Numele este înrudit cu *Butu*, și *But* – Pătruț (1986):58, 78, 87 și este răspândit pe ambii versanți ai Carpaților Meridionali. În Țara Românească, numele *Buta* este atestat în Olt (Pașca 1936: 194), Vâlcea, Argeș (Râmneanțu 1946:76) și Prahova. Numele se regăsește în mai multe documente vechi, începând cu sec. al XVI-lea.

născute din antroponime se justifică prin faptul că formele de relief care au primit nume de persoane erau întrebuințate tocmai de persoanele cu acele nume. Pășunile (mai ales cele alpine) au primit astfel adesea numele oierilor care aveau acolo stânele (Petrovici 1969:67). Observația lui Petrovici se potrivește cu ipoteza propusă aici pentru genitivul *Buții*, dar și cu o altă numire din zonă: în apropierea muntelui Ciucaș există un pârâu, *Berea*, a cărui vale se numește *Valea Berii*. În zonă mai există un platou, *Podul Berii*, și o poiană - *Poiana Berii*. Numele pârâului și ale formelor de relief provin de la numele de persoană *Berea,* care este un hipocoristic al lui *Berislav* (Iordan 1963: 163). Este foarte probabil ca numele *Berea* să fi fost numele oierului care folosea platoul, poiana și râul pentru turmele sale.

În baza argumentelor de mai sus, conchidem că genitivul *buții* se poate glosa în modul cel mai firesc prin numele de familie *Buta*. *Tabla Buții* ca întreg trebuie deci să fi desemnat în mod originar platoul alpin (*tabla de munte*) folosit pentru pășunat de un oier care se va fi numit *Buta*.

Când și de cine a fost dat numele ?

Susținătorii explicației prin numele comun *bute* sunt obligați să asume că toponimul *Tabla Buții* datează de pe la sfârșitul sec. al XVII-lea și că aceia care au dat numele sunt cei implicați în activitatea comercială, adică, în principal, negustorii. Această ipoteză apare într-adevăr la W. Horwath pentru care numele *Tabla Buții* este direct legat de comerțul cu vin. Ipoteza ar trebui să fie susținută și de legenda locală pentru că este conectată cu anumite date istorice referitoare la această activitate comercială. Dacă însă se admite că glosa reală pentru *Tabla Buții* este ,,pășunea montană a lui Buta'', atunci atât cei care au dat numele, cât și perioada aproximativă de atribuire a numelui diferă. Numele apare acum legat de o activitate mai veche – păstoritul, cu corelativul său transhumanța. Aceasta înseamnă că numele are o vechime mai mare decât sec. al XVII-lea. Iar ipoteza vechimii mai mari duce la consecința că numele *Tabla Buții* a fost mai târziu reinterpretat în acord cu realitățile noi – expansiunea comerțului cu vin – și a primit astfel interpretarea pe care o descrie legenda locală.

Cei care au dat în mod originar acest nume trebuie să fi fost comunitățile din zona pasului și a muntelui Tătaru, care cunoșteau obișnuințele de transhumanță. Buta putea fi o familie de oieri dintre localnici sau o familie venind de peste munte, care folosea vara pășunea. Din această perspectivă, este destul de clar că aceia care au contribuit la răspândirea noului sens al numelui - cel mai probabil negustorii, dar și generațiile noi de localnici – nu mai cunoșteau semnificația arhaică a termenului *tablă* și nici nu își explicau genitivul *buții* prin numele propriu *Buta*. Foarte probabil deci, la începutul sec. al XVIII-lea, semnificația de pășune a termenului *tablă* și asocierea genitivului cu un nume de familie dispăruseră din memoria vorbitorilor.

Ipoteza că a existat un sens mai vechi al numelui *Tabla Buții* uitat de vorbitori încă de prin sec. al XVIII-lea nu este incompatibilă cu cele două denumiri din zonă care par a pleda pentru semnificația avansată de legenda locală: *Vama Buții* și *Plaiul Buților*.

Numele *Vama Buții* (ulterior, *Vama Buzăului*) datează, după cum am arătat, din sec. al XVIII-lea, de când taxarea vinurilor nu s-a mai făcut în Cetatea Buzăului, ci mai jos de ea, spre Brașov (vezi anexa 1). Acest nume este în mod evident inspirat

de interpretarea că *Buții* vine de la *bute*. Și numirea topică *Plaiul Buților* care se referă la porțiunea de drum Slon-Tabla Buții evocă vânzarea de vin. Însă niciuna din aceste numiri recente nu poate înlătura ipoteza unui sens mai vechi al numelui *Tabla Buții*. Conform explicației pe care o adoptăm aici, numele *Vama Buții* și *Plaiul Buților* au fost date atunci când semnificația de origine a numelui *Tabla Buții* nu se mai păstrase și fusese înlocuită cu reinterpretarea genitivului *Buții* prin genitivul lui *bute*.

Concluzie

Explicația etimologică furnizată de legenda locală este larg împărtășită în zonă. Din analiza făcută în rândurile de mai sus, rezultă însă că ea nu poate fi susținută, chiar dacă nu trebuie ignorată. De fapt, întreaga istorie a acestui nume topic relevă un complex proces: motivare a numelui, pierdere și apoi recâștigare a motivării (în sensul motivării semnului lingvistic la F. De Saussure), chiar dacă în al doilea caz motivarea este eronată. Motivarea – adică atribuirea unui nume care să reflecte o justificare a acestei atribuiri - este deci fenomenul central al procesului descris aici. Așa cum este cunoscut, în toponimie sau onomastică acest fenomen este frecvent (Saramandu 2019).

ANEXA 1
Drumurile și așezările implicate în comerțul cu Brașovul în perioada 1503-1554 (Cruceru și Buterez 2012: 256).

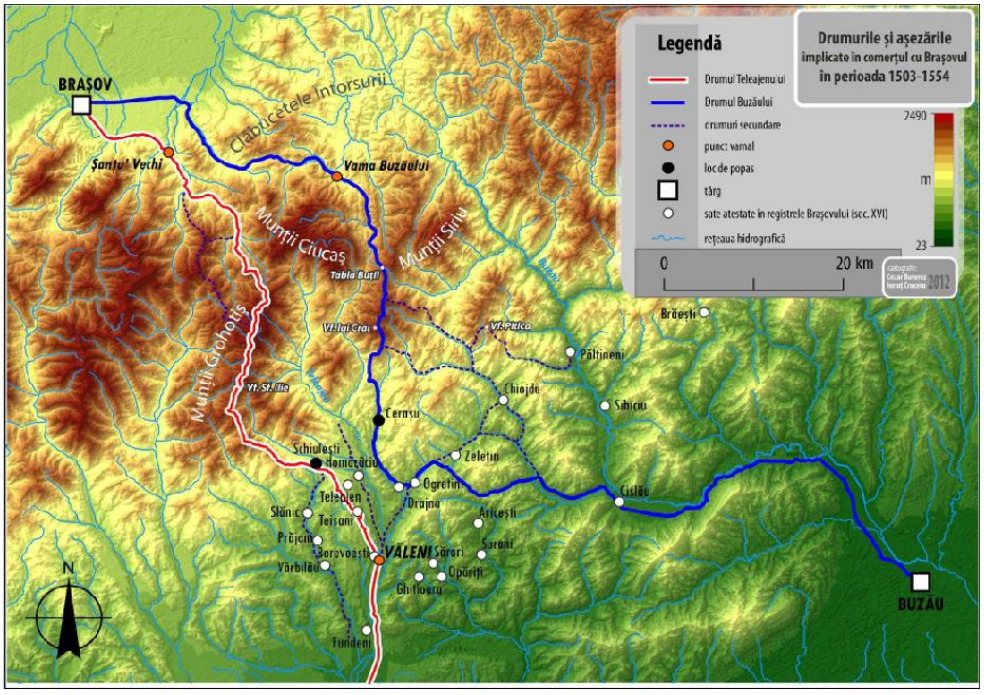

ANEXA 2

Document emis de regele Ungariei, Ludovic de Anjou, prin care negustorii brașoveni primesc permisiunea de a face comerț dincolo de Carpații de Curbură.

Ludovic, din mila lui Dumnezeu regele Ungariei, credincioşilor săi judelui, juraţilor şi tuturor orăşenilor şi oaspeţilor din Braşov, sănătate şi milostivire. Aflaţi că noi v-am îngăduit din osebită bunăvoinţă vouă şi obştei voastre ca să puteţi trece slobod şi neturburat cu mărfurile voastre şi orice fel de lucru între Buzău şi Prahova adică în locul unde se varsă în Dunăre rîul numit Ialomiţa pînă în locul unde se varsă de asemenea în Dunăre rîul numit Şiret şi să nu vă poată opri nimeni pe nedrept în această trecere a voastră. Dat la Buda Veche, în ajunul sărbătorii fericiţilor apostoli Petru şi Pavel, în anul domnului o mie trei sute cincizeci şi opt.

Ludovic de Anjou

(DRH, C, 1981:297, doc 287, 28 iunie 1358. Originalul în limba latină)

Bibliografie

Izvoare

AJTR, 1973 = Cronț, Gh., Constantinescu, Al., Popescu A., Rădulescu, Th., Tegăneanu, C., *Acte judiciare din Țara Românească 1775-1781,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.

DRH, C, 1981 = Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, secția de istorie și arheologie, *Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania, vol. XI,* 1356-1360, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.

Lucrări științifice

Binder 1967 = Binder, P. *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în Revista

Cumidava, Muzeul de Istorie Brașov, I, 1967, 121-135.

Căpățână et alii 2008 = Căpățână, D., Teodor, E., Ioniță A., Ciupercă, B., Bădescu, Al., *Cetatea de la Tabla*

Buții (com. Cerașu, jud. Prahova). Campaniile arheologice 1995-1996 și 1998, Materiale și cercetări arheologice, 4, 2008, 157-182.

Constantinescu 1963 = Constantinescu, N., A., *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963, București.

Cruceru 2018 = Cruceru, Al. I., *Județul Săcuieni, studiu de geografie istorică*, 2018, Editura Universității din București.

Cruceru și Buterez 2012 = Cruceru Al. I. și Buterez, C. I., *Drumul Teleajenului și Drumul Buzăului. Noi repere geografice și istorice*, în *Mousaios*, XVII, Buzău, 2012, 249 – 275.

DLR = *Dicționarul Limbii Române*, lit. T, Editura Academiei Române, București.

Drăganu 1933 = Drăganu, N., *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, Imprimeria Națională, 1933, București.

DTRM = *Dicționarul Toponimic al României*. *Muntenia*, vol. VI, lit. R-Ț, 2015, Editura Academiei Române, București.

Homorodean 1969 = Homorodean M., *Toponimia satelor Cinciș și Valea Ploștii*, în *Studii și materiale de onomastică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 87-111

Horwath 1929 = Horwath, W., *Die Kreuzburg und der Bosauer Pass*, (*Cetatea Crucii și Trecătoarea Buzăului*), în Das Burzenland, IV/1, 1929, Brașov.

Iordan 1963 = Iordan, I., *Toponimia românească*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963, București.

Janitsek 1969 = Janitsek, E., *Toponimia văii superioare a râului Șieu*, în *Studii și materiale de onomastică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 111-153.

Pătruț 1984 = Pătruț, I., *Nume de persoane și nume de locuri românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, București.

Pașca 1936 = Pașca, Șt., *Nume de persoane și de animale din Țara Oltului*, Imprimeria Națională, 1936, București.

Petrovici 1969 = Petrovici, Em., *Oronime formate din antroponime în Carpații românești* în *Studii și materiale de onomastică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 61-68

Râmneanțu 1946 = Râmneanțu, P., *Problema iradierii românilor din Transilvania în principatele române*, Cartea românească, Cluj, 1946.

Rusu 1969 = Rusu, Gr., *Nume de locuri din nord-estul Transilvaniei*, în *Studii și materiale de onomastică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 153-180

Saramandu 2019 = Saramandu, N., *Lingvistica motivațională*, comunicare la workshop-ul *Teoria lingvistică*, Universitatea din București, Facultatea de Litere, 2019.

Tent 2015 = Tent, J., *Approaches to Research in Toponymy*, Names, 63, 2/ 2015, 65-74.

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu
University of Bucharest, Romania

Quoting and Quotation in Rural Communities

Abstract
The paper aims at presenting some specific aspects of quotation in rural communities, based on the data provided by a volume of dialectal texts (TDM II). The analysis brings forward some differences between the thematic texts, where one can find, occasionally, "true" quotes, and the free texts, which present some similarities with quoting in literature. In the free texts, alongside isolated phrases, some dialogues are quoted, which are basically true in substance, but (at least) partly, invented in form. The particular nature of the field work as a communicative situation has an impact on the quoting phenomena which appear in the dialectal texts.
Key words: quotation, free texts, thematic texts, field work

Résumé
L'article présente quelques aspects de la citation dans les communautés rurales, se fondant sur les données offertes par un volume de texte dialectaux roumaines (TDM II). L'analyse reflète l'existence de quelques différences entre les textes thématiques, où parfois on peut trouver des vraies citations, et les textes libres, qui présentent des similarités avec les citations dans la littérature. Dans les textes libres, à côté de phrases isolées, il y a aussi des dialogues cités, qui sont authentiques sous l'aspect du contenu, mais inventées (dans une mesure variable) sous l'aspect de la forme. La nature particulière de la situation communicative dans le cas de l'enquête dialectale a une forte influence sur l'activité de citer dans les textes dialectaux.
Mots-clefs: citation, texte libre, texte thématique, enquête dialectale

1. Preliminary remarks

For a long time, quotation was associated with writing and, mainly, with scholarly productions. Quotes were considered a sign of knowledge and intellectual refinement. More recently, in her well-known book *Culture and History of Quotation*, R. Finnegan presents quoting as a universal of human communication, due to "a strange human propensity to repeat chunks of text from elsewhere and to echo others' voices" (Finnegan 2011: XII). But, at the same time, Finnegan does not consider quoting a uniform, neutral practice; what we quote and how we quote depends on the communicative circumstances (participants, time, place, topic), format (written, oral), and the discursive form.

In the following, I am going to present some considerations about quoting in some Romanian rural communities, based on the corpus provided by *Texte dialectale. Muntenia*, II (1975).

2. General remarks on quoting

The modern understanding of quoting and quotation is mainly due to M. Bahtin, who, in a chapter of his study *Discourse in the novel*, dated 1934–1935, devoted to the position of the speaker in novels, notices that our speech is overloaded with others' words, which are rendered in a more or less exact and objective way (Bahtin 1982: 199); most of human talk is about others' sayings. People mention, evaluate, analyse others' words, approving, contesting, explaining or, simply, making reference to them, in a more or less exact and impartial way, depending on their own evaluation of the communicative situation and on their own intentions. Other's discourse is re-modelled by the speaker, by its specific dialogic (contextual) integration; its meaning and specific accents can undergo important changes (Bahtin 1982: 201–202).

In the functioning of communicative relationships, there are some similarities between the so-called free dialectal texts and fiction, as the basic relationship (between the interviewer and the interviewee) is supplemented by a number of dialogic relationships, which function in the world of the narrated events. They are not genuine, but recounted by the interviewee. Still, there are some important differences: in the case of free dialectal texts, the author and the receiver are co-present in the communicative situation; at the same time, the nature and the degree of partners' involvement in this situation are quite different, as their communicative goals are not similar. One can notice too that although communicative relationships between different characters are mostly fictitious in literature, in the dialectal texts they are, at least in part, genuine, as recollected and recounted by the interviewee in his/her own version. Consequently, free texts have much in common with literary memoirs.

Nevertheless, unlike the writer, the interviewee's freedom has some limitations, given his/her particular condition. The interviewee tries to follow his/her interlocutor's (the interviewer) indication concerning the authenticity of his/her linguistic behaviour, but at the same time, as a narrator, (s)he tries to impress his/her audient. As recollected accounts or even dialogues, they undergo some changes, due not only to the way how human memory functions, but also to the re-contextualisation (or verbal relocation – Bublitz 2015: 1), which more or less affects some meanings and semantic accents. As Maingueneau (2007: 165) points out, quoting does not involve plain reproducing processes, but a staging of words or whole exchanges, based on a personal (and, we can add, situational) interpretation.

Quoted discourse is not a true discourse, but a pretended one (Ohmann 1973; Searle 1975), just as literary discourse. The choice of quoted words by a certain speaker can be relevant not only to his/her personality, but also to the way how a certain community evaluates different aspects of the social and individual life.

3. Dialectal texts – some specific aspects of the communicative situation

Unless thematic texts, whose topics, imposed by the researcher, are compulsory in each locality, as the texts are meant to provide comparable data (mainly terminologies of routine activities), free texts narrate personal experiences of the interviewees. They follow the basic "norms" of storytelling, which require the speaker to keep alive hearer's attention. The more so in the case of dialectal

fieldwork, which involves an "unusual" type of communicative relationships between the interlocutors. These belong to completely different communities: the interviewee is an insider of the local community, whereas the interviewer is an outsider with a superior social, but also situational status, who triggers and tries to keep control of the whole encounter. From the very beginning, the researcher requires his/her partner to be "authentic", to use the local way of speaking. After that, he behaves as a perfect collocutor, who does not want to disturb the speaker, but, on the contrary, to stimulate him/her to produce the best story (for example, asking for additional information). Still, the text produced by the interviewee looks more like an addressed monologue destinated to the researcher, whose co-presence in the communicative situation is reflected both at the macro- as well as at the micro-level of its structure. Actually, there is no common ground between the interlocutors, who have completely different goals. Unless the interviewee, who is interested in the story in itself, the interviewer pays attention mainly to its linguistic and metalinguistic aspects. For the whole discussion about the specific aspects of the communicative relationships in the particular case of dialectal field work, see Ionescu-Ruxăndoiu (1999).

4. Quotation in *Texte dialectale Muntenia* II (*TDM II*)

(a) Quotations proper, which reproduce a certain text, traditionally used in the same form, on the same ritual occasions, appear in a specific class of *thematic texts*: those performed during the wedding ceremonial. For example, the song marking the moment when the bride leaves her parents' home: "rămîi fraz/rămîi surori/rămîi grădină cu flori/" ('leave behind your brothers, your sisters, leave behind your flower garden') (100/22–23), or certain traditional local customs on the New Year's Eve: "e! m-an dus ş-io / an dad dă tre uor cu picioru...î_vacă / s să scuale / vădem cîm_mă mărit // "hi la unu / hi la doi / i la trei"" ('eh! me too, I went and I kicked the cow with my leg three times to get it up, to see when I should get married: hi to one, hi to two, i to three') (130/18–19). Sometimes, traditions become obsolete in certain communities, whose members no longer recognize them as such. The use of traditional metaphorical forms of expression results in misunderstandings, as reflected in the following example, where the interviewee has difficulties in remembering the traditional form of the text, and the addressed person takes the text at its face value, explicitly asking for corrections:

> am auzi c-aveţi uo... / auoleo cum a zis?... o viţeluşe sau [r] sau o junicuţă / [...] // io zig˷n-am nici o viţeluşă dă vînzare [...] și zice "cum n-ai? n-ai fată mare?" păi întreabă-mă dă fată, nu dă vițea
> ('I heard that you have a ... oh, dear, how did he say? a young heifer for sale. I say I have no heifer for sale [...] and he says what do you mean you don't, don't you have a marriageable daughter? Then ask me about the daughter not about the heifer') (185/1–5).

A similar reaction appears in another text, but there the interviewee, who reports the facts, presumes that her father's attitude was strategic, as he did not agree with the proposal he received.

What may seem surprising is the absence of proverbs and sayings.

(b) In the **free texts**, quotation proper – that is isolated phrases – is quite rare. Usually, quotes mark crucial moments or unusual special events in the interviewee's life; for example, the last words of a family member: "mamă ieu muoru // iou mor mama / iou muoru" ('my dear, I am going to die') (186/14), the words of a local witch: ""ia uitaţî-vă la mine / dacă uoile-alea uor hi... cu lapte" zice / "ieu înhic_cuţitu-m pămîn / şî curge lapte // dac-or hi sterpe" ice / "curge sînge"" ('look at me! if those sheep be with milk, I plant this knife into the ground and milk will seep out if they be sterile, blood will seep out') (188/3–5); interviewee's own prayers in some dramatic circumstances: "doamne! / dac-o fhi dă la tine duamne / sufăr // că mi l-ai dat /... / dac-o fhi dă la femee-asta [...] / să fiie şi copiii iei plînşi în tuate zilli şi cu lăcrămi pă uoik cũ sînt io" ('My God, if it be from you, my God, I shall suffer, for you gave it to me; if it be from that woman [...] let her children be weeping all their days too and have tears in their eyes like I do') (146/24–27), words of appreciation coming from the boss (speaker's metalinguistic comment records his positive reaction too): "aurică ie vrenic / și-i place uoili / şî ăsta iese cioban bun [...] mă mîndream ce-auzeam /...dă la stăpînu" ('Aurică is hardworking and he likes sheep and he will be a good shepherd [...] I was proud to hear that from my master') (202/15–17). There are also cases when speaker's own quoted words are followed by a negative metalinguistic evaluation: "ne ducen̡c-a veni̡ceva la prăvăliie // *am minţit*" ('we are going to the store for they've brought in something [new]. We lied') (172/15).

When quoting, speakers can also avoid rendering some formulae – usually, imprecations –, by using allusive (euphemistic) consecrated formulae: *fire-ai*, *facere-ai*, *dregere-ai* ('may you... [something]', or 'I hope you... [something]') (145/23); this is a form of implicit metalinguistic comment.

In most of the cases, one can speak of quoted dialogues. Of course, they reproduce, with variable degrees of accuracy, previous dialogues. Their role is, as in literature, to increase the dramatism of the accounted facts, but, at the same time, they could be also motivated by the requirements of authenticity, repeatedly expressed by the interviewer. The interviewee tries to please his/her only interlocutor.

Dialogues can mark the climax/apex of a story, anticipating its dramatic ending:

> zic "ce ie cu mătale / ţaţă floare-aci?" // "e să fiiu?" zice "am veni ca să iau pă mai [k] să eau pă ... părint1i" ce / "să-mpărtășască pă maică-ta că ie bõlavă" // "pei! cum ie bonlavă / că" zic "aseară... parc-a foz la brad cu soru-mea/ ş-acu i bolnavă?" //
> ('I said, why are you here, aunt Floarea? Eh, she says, I came to fetch the parish priest to give your mother the last rites, as she is ill. What do you mean, she's ill? Last evening, I thought she was at the wedding with my sister, and now she is ill?') (156/25–29);

they can motivate its tellability (Pratt 1977):

> [Cu cine te-ai întîlnit ?] "c-un şîr dă căruţe [...] // şî... iel îăla uomu m-a-ntreba/zîce "unde-ai dormit?" //
> "pei! ieu" zic "an dormit aiica-n comuna cutare" //

> "bă! ce noroc ai avu!" zîce // "daca plecai şi tu mai de mul" zîce / "ia uit ce [k] păţeai la fel ca ăla" //
> ('[Whom did you meet?] A file of carts [...] and that man asked me... he said: where did you sleep? Well, I said, I slept here, in the village X. You were very lucky, he said, if you had left earlier, he said, look what [k] what happened to that other man would have happened to you too') (130/6–13).

Sometimes, especially when speaker's interlocutor has a superior social position, the latter has the role of motivating or authentifying the further evolution of the facts. For example, dialogues with a doctor before and after a medical procedure:

> "te duĉ acasâ" // io crezîn că... zic / "ie rău şi d-aia mă trimete-acasâ" // "cum domle doctor să mă duc acasă?" // "nea ristea stai liniştit / că ie bine" zice / "te duci acasâ" // "nu mă dug˳domle doctor / ce vorbi [k] ce vuorbă-i asta?" //
> ('You go home! I, thinking that... I say [to myself], it's bad and that's why he is sending me home. What do you mean, go home, doctor? [...] Uncle Ristea, settle down! You're fine, he said, you go home') (165/1–8),

followed by: "... am ... venit acasâ // şî uite ie şaptisprezece ani / ş-azi˳intr-um˳picior //" ('I ... came home and, look, it's been 17 years and today I am still on one leg') (165/12–13).

5. Final remarks

Dialectal texts seem to confirm the universal nature of quotation. Quotation appears as a particular form of repetition, which recycles and relocates either pre-patterned sequences of self or other(s) words (Bublitz 2015: 1). Its discursive actualisation depends on the communicative situation. Accordingly, in the dialectal texts, quotation is only partly relevant to its functioning in the genuine everyday communication. Depending on the personality of the interviewee, it can be closer either to current communicative forms, or to literature (especially to literary memoirs).

Direct quoting involves two deictic centres: one belonging to the original communicative situation, and the other to the actual one.

Quotes are relevant to the personality of their user, but also to the specific of the community (s)he belongs to.

Usually, texts do not reflect the reaction of the audience to the quoted forms or discourse.

Bibliography

Bahtin 1982 = Bahtin, M., 1982, *Probleme de literatură şi estetică,* Bucureşti, Univers.

Bublitz 2015 = Bublitz, W., 2015, "Introducing quoting as a ubiquitous metacommunicative act", in J. Arendholz, W. Bublitz, M. Kirner-Ludwig (eds), *The Pragmatics of Quoting Now and Then*, Berlin/Boston, de Gruyter, 2015, 1–26.

Finnegan 2011 = Finnegan, R., 2011, *Why Do We Quote? The Culture and History of Quotation*, Cambridge, Open Book Publishers.

Ionescu-Ruxăndoiu 1999 = Ionescu-Ruxăndoiu, L., 1999, "Working with dialectal texts for dialogue analysis", *Analele Universității București*, *Limba și literatura română*, XLVIII, 21–25.

Maingueneau 2007 = Maingueneau, D., 2007, *Analiza textelor de comunicare*, Iași, Institutul European.

Ohmann 1973 = Ohmann, R., 1973, "Literature as act", in S. Chatman (ed), *Approaches to Poetics*, New York/London, Columbia University Press, 1973, 81–107.

Pratt 1977 = Pratt, M. L., 1977, *Towards a Speech Act Theory of Literary Discourse*, Bloomington, Indiana University Press.

Searle 1975 = Searle, J. R., 1975, "The logical status of fictional discourse", *New Literary History*, 6 (2), 319–332.

TDM II = Cazacu, B. (red.), Lăzărescu, P., Marin, M., Marinescu, B., Neagoe, V., Pană, R., Vulpe, M. (eds), 1975, *Texte dialectale. Muntenia II*, București, Editura Academiei.

Daniel Jordanov Tomov
Universitatea din Sofia „Sf. Kliment Ohridski”, Bulgaria

Analiza semantică și conceptuală a unor unități frazeologice care denumesc *bucuria* în limbile balcanice (bulgară, greacă, română, albaneză)

Abstract
In this work I have described the etymology and semantics of the words that name human emotions – joy or happiness, anger, fear, sadness, shame. These concepts were chosen based on Robert Plutchik's Wheel of Emotions. In this articol i would like to talk more about the semantic and conceptual analysis of the phraseological units that name joy in the Balkan languages (Bulgarian, Greek, Romanian, Albanian).
Keywords: balkan languages, phraseology, emotions, semantics.

Résumé
Dans cet article, j'ai décrit l'étymologie et la sémantique des mots qui nomment les émotions humaines – joie ou bonheur, colère, peur, tristesse ou honte. Ces concepts ont été choisis sur la base de la Roue des émotions de Robert Plutchik. Dans cet article, je parle davantage de l'analyse sémantique et conceptuelle des unités phraséologiques qui nomment la joie dans les langues des Balkans (bulgare, grec, roumain, albanais).
Mots-clé : langues balkaniques, phraséologie, émotions, sémantique.

1. Introducere

Se spune că emoțiile nu au nevoie de cuvinte, dar de cele mai multe ori atunci când suntem copleșiți de o emoție tindem s-o împărtășim cu cei din jur. Exprimarea emoțiilor în limbile balcanice este variată datorită vocabularului bogat și desigur datorită expresiilor frazeologice. Expresiile în limbile balcanice au o expresivitate sporită. Frazeologismele sunt utilizate în forma lor originară, pentru exprimarea diverselor sentimente sufletești (Lopatiuc, Chiriac, Trebeș 2017: 190). În limbile balcanice îmbinările frazeologice care se folosesc pentru a exprima un sentiment puternic sunt cel mai des legate cu acțiunile oamenilor, percepția asupra lumii înconjurătoare și religia.

Conform *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX) *bucuria* este: 1. Sentiment de mulțumire vie, de satisfacție sufletească, 2. Ceea ce bucură pe cineva. În *Noul dicționar explicativ al limbii române* (NODEX) acest sentiment este descris ca: Exaltarea sufletească intensă provocată de emoții puternice, mulțumire sufletească. Cam aceleași sunt explicațiile cuvântului și în dicționarele explicative ale altor limbi balcanice.

În dicționarele de sinonime ale limbilor balcanice pentru lexemul *bucurie* sunt indicați următorii termeni cu același sens: *desfătare, mulțumire, plăcere,*

fericire, *satisfacție*. Toți aceștia se întâlnesc frecvent în structura expresiilor frazeologice cu sens figurat 'a se bucura', 'a simți bucurie', 'a se desfăta' (DSLR).

Materialul factologic pentru acest studiu a fost selectat din dicționarele frazeologice și explicative ale limbilor balcanice: Pentru limba bulgară am consultat: Ничева, К., *Нов фразеологичен речник на българския език* (1993), Банова, М., *Фразеологичен речник на българския език* (2014), pentru limba română: Bucă, M., Cernicova, M., *Dicționar de câmpuri frazeologice* (2015), *Dicționar explicativ al limbii române* (online), Berban, V., Bulgăr, Gh., Grecu, D., Neiescu, I., Rusu, G., Stan. A, *Dicționar de expresii și locuțiuni românești* (1969), pentru limba albaneză: J. Tomaj, *Fjalori Frazeologjik i gjuhës shqpie* (2010), *Fjalori i gjuhës shqipe së sotme* (online), pentru greacă: Γεώργιος, Μ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (2019), *Πύλη για την ελλινική γλώσσα* (online). Printre sursele folosite pentru studierea expresiilor frazeologice în bulgară și română se remarcă lucrările profesoarei Stefana Kaldieva Zaharieva și în special volumul *Dicționar frazeologic român-bulgar* (1997).

Până acum conceptualizarea cuvântului *bucurie* în limbile balcanice (bulg. *радост*, rom. *bucurie*, alb. *bukuri*, gr. *χαρά*) rămâne neexplorată. În limba bulgară cea mai detaliată analiză a expresiilor frazeologice cu sens figurativ „a se bucura" e făcută de către prof. Anastasia Petrova în cartea sa *Концептите в полето '**радост**' – сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал*. În limba română sunt puține studii care tratează această temă printre care se numără: Alina Lopatiuc, Argentina Chiriac, Tatiana Trebeș „Universul emoțional din frazeologismele limbii române", Viorica Lifari „Categoriile conceptuale ale emoțiilor redate prin imaginea organelor interne omenești descrise în frazeologismele somatice", „Categorii conceptuale ale emoțiilor redate de expresii frazeologice somatice în limbile engleză, română și rusă", „Categorii conceptuale ale emoțiilor redate de expresii frazeologice cu componența lexicală *ochi*", Carolina Popușoi „Expresii românești construite cu elemente legate de valorile creștine și noncreștine". Până la momentul dat în albaneză și greacă n-am descoperit lucrări care să abordeze teme legate de sensul expresiilor frazeologice cu componența lexicală *bucurie*. Acest concept se regăsește în unele articole care vorbesc despre înțelesul unităților frazeologice somatice.

Metodologia pe care o voi folosi în acest studiu urmează două linii majore. În primul rând se aplică teoria metaforei conceptuale propusă de renumitul savant G. Lakoff. În cartea *Metaforele pe care le trăim* (1980), G. Lakoff și M. Johnson identifică trei categorii de metafore conceptuale: metafora orientativă, metafora ontologică și metafora structurală. În completarea teoriei cognitive a metaforei, Dobrovolskij și Piirainen propun Teoria limbajului figurativ convențional, care nu contestă existența unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării în cazul unor unități frazeologice, ci subliniază necesitatea luării în considerare a fundamentului lor cultural care, în multe cazuri, guvernează relația literal-figurativ. Dobrovolskij și Piirainen disting cinci tipuri culturale care stau la baza unităților frazeologice: cultura socială, cultura materială, fapte de intertextualitate, concepte preștiințifice despre lume (religie, credințe populare și superstiții), simboluri culturale (Savin 2011: 382).

În al doilea rând se folosesc ideiile etnolingviștilor. Prin intermediul etnolingvisticii se poate studia limba în contextul cultural în care este folosită. Etnolingvistică urmărește relevarea felului în care o limbă (sau varietate lingvistică) reflectă, printr-un decupaj specific al realității, caracteristicile vieții materiale și

spirituale ale comunității care o folosește. Limba și cultura sunt considerate două realități interconectate și izomorfe în strânsă dependență de exigențele vieții sociale (Mihail 2013: 158).

Eugeniu Coșeriu propune pentru frazeologie conceptul de discurs repetat, care reprezintă tot ceea ce se repetă în vorbirea unei comunități, într-o formă mai mult sau mai puțin identică, sub forma de discurs deja făcut sau de combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt: citate, proverbe, locuțiuni fixe, perifraze lexicale, formule tradiționale de comparație. Conceptul *discurs repetat* trebuie pus în legătură cu civilizația și cultura unei societăți. O altă teorie a lui Coșeriu despre frazeologie este aceea privitoare la universaliile lingvistice. Universaliile lingvistice sunt fapte care se află în toate limbile, sau în toate limbile cunoscute, sau care sunt posibile în toate limbile (Savin 2011: 382).

2. Analiza semantică a expresiilor frazeologice care indică *bucuria* în limbile balcanice.

Popoarele balcanice asociază bucuria cu armonia și liniștea. Ele consideră, că dacă omul este sănătos, toate organele din corpul lui funcționează corect și el se simte fericit și satisfăcut. Aceste idei se întâlnesc în semantica unor expresii precum: bulg. *идва (дойде, легна, падна) ми сърце на място*, rom. *A-i venit cuiva inima la loc* - se spune când cineva își recapătă calmul și curajul după un moment de emoție sau spaimă, dar și simte bucurie că a reușit să realizeze unul dintre scopurile lui, alb. *I erdhi zemra (shpirti, fytyra) në vend*, gr. *ήρθε η καρδιά μου στη Θέση της* ‘mă liniștesc, sunt calm’. Conform frazeologismului albanez *i erdhi fytyra në vend* substantivul *față* arată locul unde se localizează bucuria. Când un om este fericit el râde, zâmbește, iar când este trist sau jenat *ka mbetur pa fytyrë* ‘a rămas fără fața’, adică este încruntat, mohorât.

În română expresiile cu înțeles ‘a liniști pe cineva’, ‘a calma pe cineva’ se asociază cu bucuria și fericirea. Fac viața cuiva să fie mai fericită și veselă, rom. *a face cuiva inimă bună* ‘a liniști, a calma’, *a unge pe cineva la (sau pe) inimă (ori la suflet) cu unt sau miere* ‘a da, a crea cuiva o satisfacție deosebită’ (fam.). Cu același sens sunt expresiile grecești *Αλαγρώνει η καρδιά μου, Γαληνεύει η ψυχή μου* ‘îmi liniștește inima/sufletul’.

În frazeologia limbilor balcanice rom. *inima*, bulg. *сърце*, alb. *zemër*, gr. *καρδιά* și sinonimele lor, rom. *suflet*, bulg. *душа*, alb. *shpirt*, gr. *ψυχή*. apar în cantitate de container în care se localizează bucuria[1] (metafora ontologică). În albaneză apar expresii în care *stomacul/burta*, alb. *bark* este organul prin care se redau sentimentele umane – tristețe, frică, furie, bucurie, cf. alb. *me bark të gjerë* similar cu rom. *a avea inima largă* se spune despre cineva care este milos, darnic, *më dhemb barkun* ‘mă doare inima’ se spune când cineva suferă mult etc. Conform frazeologiei balcanice, inima oamenilor fericiți este mare, bună, deschisă, largă, albă și la locul potrivit.

Ideea de zbor ca un simbol al cerului, al libertății, al bucuriei este reprezentată în frazeologia popoarelor balcanice, bulg. *подскочих от радост, пърхам от радост, на крилете на радостта съм, пораснаха ми криле от*

[1] https://humanities.studiamsu.md/wp-content/uploads/2022/01/24.-p.146-160.pdf (07.05.2023, 21:28)

радост, не стъпвам на земята от радост, rom. *a sălta de bucurie* / *a-i sălta cuiva inima sau sufletul de bucurie /a sări bambura, a sări până în pod de bucurie, a-şi bate călcâiele de bucurie (sau a bate din călcâie) de bucurie, a sări într-un picior de bucurie.* La acest model de schimbare semantică se pot adăuga și expresiile românești *a nu-l mai ține pe cineva locul, a nu mai călca pe pământ, a se tăvăli de bucurie, a bate din pinteni de bucurie, a căpăta sau (a prinde) aripi*. Asocierea bucuriei cu un zbor spre cer este evidentă și în frazeologismele în greacă și albaneză, cf. alb. *Më gufon shpirti* (format din forma verbului alb. gufoj 'a zbura', *fluturoj nga gëzimi, / i jap krahë/ i jap fletë/ i jap zemrës/ u bë me fletë (me krahë*), gr. *πηδάει απο χαρά* din verbul gr. *Πηδώ* 'a sări', gr. *πετώ απο χαρά, Κάνω τούμπες απ'τη χαρά μου* 'a se tăvăli de bucurie', *η καρδιά μου έβγαλε φτερά* se spune despre un om care este bucuros, fericit, mulțumit, căruia îi este 'ușor la inimă', nu simte nicio presiune. Pentru a exprima puterea emoției sunt folosite verbele *a sări, a zbura, a se tăvăli, a dansa*.

Prezența simbolului aripilor nu este neintenționată. Aripile repezintă un simbol al mișcării, al libertății, al deplăsării. Ele reprezintă aspirația sufletească de a te ridica mai presus de condiția umană, de o transcede. Un alt simbol care se întâlnește în structura acestor frazeologisme este cerul. Cerul simbolizează locul unde trăiesc Dumnezeul, îngerii și oamenii cinstiți care ajung în Paradis. Acolo tot timpul este liniște, bucurie și pace (Влайков 2003: 160). O asemenea idee este reprezintată de următoarele frazeologismele: bulg. *На деветото (седмото, осмото) небе съм*, rom. *a fi (a se crede) în al nouălea cer / șaptelea cer*, alb. *Në qiellin e shtatë, gr. Στον έβδομο ουρανό*. Expresiile acestea sunt bazate pe credința celor vechi, că cerul ar fi alcătuit din mai multe bolte. Filozoful Aristotel care își imagina că cerurile sunt de cristal, susținea existența a opt ceruri. Tommaso d'Aquino, Dante susțineau că există șapte sau nouă ceruri. Odată cu stabilirea numărului de ceruri, se stabilea și o ierarhie între ele, rezervându-se cele de mai sus 'preafericiților', se înțelege că a spune sunt *în al șaptelea cer* sau *mă simt în al nouălea cer* înseamnă a te socoti în starea cea mai fericită, în culmea desfătării, a bucuriei. Toate aceste unități frazeologice exprimă metafora orientală a lui Lakoff și Johnson **"Happy is UP; Sad is down"**.

Românii, bulgarii și albanezii asociază culoarea albă cu idea de a face bine, cu norocul, frumusețea, liniștea sufletească, cu reușită. Legătura între *albul* și *bucuria* o putem explica cu concepția că aceasta este culoarea luminii.

În folclorul bulgăresc *albul* întruchipează nevionovăția și puritatea. Bulgarii îl folosesc pentru a-l descrie pe un om fericit, bucuros și vesel (rar), dar și speriat (mai des) (Влайков 2003: 25; Алмалех 2012).

În *Dicționarul de simboluri și credințe tradiționale românești* al lui Romulus Antonescu adjectivul *alb* este explicat ca sistem al virginității și al veseliei. În regiunile Dolj, Ialomița, Vaslui găinile și gâștile de culoare albă sunt considerate ca fiind sfinte. În unele regiuni din România se condiseră că sub formă de porumbel alb apare sufletul omului, motiv pentru care se pune o pânză albă deasupra ușii, sub streașină, când moare cineva din familie. *Albul* înfățișează inocența, puritatea, nașterea (Antonescu: 4).

În limba albaneză orice eveniment de succes se determină cu lexemul *fatbardhë*, adică alb. *fat* 'destin, soartă' și adjectivul *bardhë* 'alb', metaforic 'fericit, bucuros, norocos' se spune despre cineva care are noroc în viață. Cuvântul albanez

bardhë se întâlnește în structura unor sintagme precum *e ka shpirtin (zemrën) të bardhë* sens propriu 'suflet alb' figurat 'nobil, cinstit, generos', *jetë e bardhë* 'viața albă' fig. 'o viață fericită, plină cu bucurii și veselie' (FGSS 2006: 73).

În cultura greacă adjectivul *alb,* gr. *άσπρος* se asociază cu spaima și groaza, *Έγινε άσπρος απο το φόβο του* se spune despre cineva care este înspăimântat, cuprins de groază. Nu sunt indicate cazuri în care acest adjectiv să denumească un eveniment de noroc și de fericire.

În frazeologia balcanică *bucuria* și *fericirea* sunt comparate cu lumina pe care o emite fața oamenilor. Sunt foarte multe expresii care conțin în structura lor verbele *a radia, a străluci, a se lumina* cu sens figurat 'a se bucura', bulg. *Лицето му грейна/блести от радост,* rom. *A radia fericire,* compus din verbul *a radia* 'a emite, a împrăștia razele de lumină' figurativ 'a avea o înfățișare care reflectă fericire, bucurie, a fi bucuros, vesel, bine dispus', rom. *a se lumina în față (sau la obraz, la chip)* 'a căpăta o expresie de mulțumire, de bucurie', alb. *I ndriçon fytyra* din verbul *ndriçoj* 'a străluci, a se lumina, a radia' metaforic, 'simte o bucurie mare, este sănătos, îi strălucește pielea', gr. *Λάμπω απο χαρά/ ακτινοβολώ απο χαρά* din verbul *λάμπω/ ακτινοβολώ* 'a străluci, a se lumina, a radia', 'simte o bucurie mare'. Încă din timpuri străvechi lumina este considerată ca un simbol al bunătății și al vieții.

Imaginea "ochilor sclipitori" redă conceptul de fericire/bucurie în limbile balcanice de exemplu: rom. *Îi sclipesc/ lucesc ochii de bucurie,* alb. *i shkëlqejnë sytë nga gëzimi*. În greacă ochii sclipitori se asociază cu stările de bucurie, dar și de furie, mânie, gr. *Τα ματιά της ελαμψαν απο χαρά/οργή/Θυμό* 'ochii lui au strălucit de bucurie/mânie, furie'.

Când simțim o emoție pozitivă avem senzanția de căldură și etunziasm. Fericirea se manifestă printr-o agitație și creștere a energiei. La nivel expresiv ea se evidențiază printr-o radiere a feței. O persoană, atunci când este fericită zâmbește, ochii sunt luminoși iar pomeții obrajilor sunt ridicați. În frazeologia bulgară creșterea energiei corpului se asociază adesea cu sentimentul de furie.

Potrivit psihologilor bucuria se manifestă printr-un zâmbet și un râs. Legătura între veselie și umor se descoperă și în frazeologie, cf. bulg. C*мея се от сърце и душа, Смея се до уши/ с широка усмивка от ухо до ухо,* rom. *a-i râde cuiva inima* 'a simți o mare bucurie', *A râde cu gura până la urechi sau până i se duce gura la ureche* 'a simți o mare bucurie', *a-i râde cuiva ochii, A-l umfla pe cineva râsul sau a se umfla de râs,* alb. *Qesh me gjithë zemër* 'râde din toată inima', *i qesh buza dikujt / Me buzë te qeshur / Ha qesh ne majën e buzëve/ Vuri buzën ne gaz/ buzëqeshur / I qeshi fytyra/i vajti buza vesh me vesh* 'este foarte bucuros, râde liber', gr. *Γελούν τα αυτιά μου* 'simt o mare bucurie'.

Conform frazeologismelor înregistrate în bulgară, română și greacă 'pot râde' cămașa, mustața, căciula, asta înseamnă că omul este foarte fericit, râde din toată inimă, tot corpul lui râde, cf. bulg. *смее ми се* (*мустакът*), *шапката,* rom. *a râde cuiva mustața, a râde de sare cămașa de pe el,* gr. *γελάει τα μουστάκια μου / γελάει και η σκούφια μου*. În *Fjalori Frazeologic i Ghjuhës Shqipe* al lui Jani Tomaj este îngregistrat un frazeologism *i janë varur mustaqet,* dar se folosește pentru a-l descrie pe un om rușinat, jenat.

Efectul creșterii energiei din corpul uman se manifestă prin simțământul că prin venele celui care este fericit curge un „lichid dulce și fierbinte". De aceea

oamenii interpretează bucuria ca un sentiment plăcut, ceva bun, o emoție puternică. Cuvintele în bulg. *сладък,* rom. *dulce,* alb. *ëmbël* sunt considerate sinonime ale lexemului *bucurie,* cf. bulg. *сладка радост, сладко удоволствие, сладко лице, сладко момиче, сладка песен*, rom. *bucurie dulce* 'ceea ce e plăcut, ce produce plăcere, bucurie', alb. *e ka gjakun të ëmbël* 'are sânge dulce' se spune despre cineva care este amabil și sociabil. În *Dicționarul limbii neogreceşti* al lui Babiniotis nu sunt înregistrate frazeologisme în semantica cărora adjectivul *γλυκός* să aibă același sens ca în bulgară, română și albaneză.

Potrivit frazeologiei balcanice când omul este fericit el are senzația de plinătate/ de creștere a sufletului sau a inimii. El se simte plin de viață, satisfacut, mulțumit, cf. bulg. *Напълни ми сърцето, душата с радост, Сърцето ми прелива* 'sunt plin de bucurie, mi se umple inima de bucurie', rom. *a-i creşte cuiva inima în piept, a-i creşte cuiva inima din ceva/ a-i se umfla inima în piept* 'mi se umple inima de bucurie', alb. *e ka barkun e plot* 'are **burta/stomacul** plină/plin' figurat 'plin de bucurie', *U mbushen me gëzim* 'plin de bucurie', gr. *Η ευχάριστη είδηση τον γέμισε (τον έδωσε)* din verbul *Γεμίζω* 'a crește, a umfla, a umple' figurat 'plin de bucurie, de frică, de furie'.

Credința a fost, totdeauna, elementul cel mai statornic dintr-o societate, având semnificate influențe asupra gândirii și a existenței umanității. Trăirile și preocupările creștinilor au pătruns, prin termeni care denumesc valori morale și spirituale, și în structura unor îmbinări stabile de cuivinte. Unitățile frazeologice din limbile balcanice legate de valorile creștine și noncreștine gravitează, pe de o parte, în jurul elementelor-simbol din religia creștină, al motivelor biblice, al aspectelor care țin de tradițiile bisericești ortodoxe, și pe de alta, în jurul elementelor opuse conceptelor creștine. Dintre astfel de componente o utilizare aparte au, datorita locului lor în viața creștinilor, lexemele *Dumnezeu, Domn, Cel de Sus* (Popușoi 2014: 383). Conform ortodocșilor Dumnezeu simbolizează binele, generozitatea, milostenia. Este o ființă supranaturală care determină destinul oamenilor. Aceste caracteristici comune se pot găsi ușor în frazeologia limbilor balcanice, cf. bulg. *Ако е рекъл Бог/ Ако Бог даде/ Ако даде Бог* 'totul se va întâmpla cu voia lui Dumnezeu', *Вижда*м *бяла Бога* 'Petrec foarte bine, Viața trece foarte bine', rom. *A-i pune cuiva Dumnezeu mână în cap (sau în creştet), A-l ține (pe cineva) Dumnezeu de păr, A-l vedea pe cineva Dumnezeu* 'a avea noroc pe neașteptate', *a fi bun ca pâinea lui Dumnezeu* 'a fi o persoană foarte bună', *a fi omul lui Dumnezeu* 'a fi un om bun, un om cinstit', alb. *Ka zot ahuri* se spune despre cineva care își alege singur destinul, *U bë zot i vetës* în sens propriu 'un Dumnezeu adevărat' figurat 'cineva care este bun, cinstit, drept, cu inimă bună', gr. *άντρωπος του Θεού* 'omul Dumnezeului' se spune despre cineva care este bun, cinstit, *να δώσει ο Θεός* 'va fi cum va da sau (va vrea) Dumnezeu, Cum dă Dumnezeu'.

În tiparul de mai sus, încădrăm și unițăție frazeologice din bulg. *Хващам Бога за носа/ за нога/за брадата* (ironic), rom. *Parcă i se pare că l-a apucat pe Dumnezeu de un picior* se spune despre cineva care are o mare bucurie, care are neașteptat noroc. Bulgarii folosesc această unitate și pentru a-l ironiza pe cineva care se mândrește degeaba.

3. Concluzii

În urma elaborării acestui studiu am ajuns la concluzia că: la popoarele balcanice *bucuria* este o emoție care se naște în inima/sufletul oamenilor (rar, în stomac – la albanezi), se răspândește în întreg corpul și dă o senzație de căldură, plinătate și de dulce, cel mai des se manifestă prin gesturi și modificări ale feței/ale ochilor. Se poate transforma în exaltare, entuziasm, bucurie nestăpânită.

Analiza făcută ne dă posibilitate să subliniem câteva modele de conceptualizare a lexemului *bucurie* în limbile balcanice:

- 'liniște sufletească, calm'
- 'exaltare, entuziasm'
- 'căldură'
- 'lumină (alb)'
- 'Dumnezeu, Domn, Cel de Sus' > 'fericire, noroc'

Bibliografie

Kaldieva-Zaharieva 1997 = Kaldieva-Zaharieva, S., *Dicționar frazeologic român-bulgar*, ed. Academiei Bulgare de științe prof. M. Drinov, Sofia.

Lakoff, Johnsen 1980 = Lakoff, G., Johnsen, M., *Metaphors we live by*, London, The University of Chicago press.

Lifari 2016 a = Lifari, Viorică, „The conceptual categories of emotions rendered by the image of „the heart" used in somatic phraseological units", *Studia Universitatis Moldaviae*, seria „Științe umaniste", nr. 4 (94), 146-160.

Lifari 2016 b = Lifari, Viorică, „Categoriile conceptuale ale emoțiilor redate prin imaginea organelor interne omenești" *descrise* în expresii frazeologice somatice", *Studia Universitatis Moldaviae*, seria „Științe umaniste", nr. 10 (100), 25-32.

Lifari 2017 = Lifari, Viorică, „Categorii conceptuale ale emoțiilor redate de expresii frazeologice somatice cu componența lexicală ***ochi****", Multilingvism, contrastivitate și comunicare interculturală prin prisma lingvisticii*, 1-2 (41-42), 121-132.

Lifari 2018 = Lifari, Viorică, „Categorii conceptuale ale emoțiilor redate de expresii frazeologice somatice în limbile engleză, română și rusă", *Études Interdisciplinaires En Sciences Humaines*, nr. 5, 211-224.

Lopatiuc, Chiriac, Trebeș 2017 = Lopatiuc, Alina, Chiriac, Argentina, Trebeș, Tatiana, „Universul emoțional din frazeologismele limbii române", Colocviul internațional *Filologia modernă: Realizări și perspective în context european. In memoriam acad. Nicolae Corlăteanu*, (14 mai 2015), Chișinău, ediția 9, 2017, 190-195.

Mihail 2013 = Mihail, Zamfira, „Etnoligvistica în scrierile lui G. Ivănescu și în perspectivă coșeriană", *Lucrările Colocviului Internaţional: G. Ivănescu – 100 de ani de la naştere.* (Iași, 1-2 noiembrie 2012), coord. Carmen-Gabriela Pamfil, în ALIL (LIII), 2013, Editura Academiei Române, Bucureşti, 153-168.

Petrova 2006 =Петрова 2006 = Петрова, А., К*онцептите в полето 'радост'- сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал*m, Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий".

Popușoi 2014 = Popușoi, Carolina, „Expresii românești construite cu elemente legate de valorile creștine și noncreștine", *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române*, II, Editura Universității din București, 383-391.

Savin 2011 = Savin, P., „Direcții de cercetare în frazeologie europeană în lumina lingvisticii integrale coșeriene", ALIL, LI, București, 381-386 (online file:///C:/Users/Daniel/Desktop/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20-

%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F/DIRECTII_DE_CERCETARE_IN_FRAZEOLOGIA_EUR.pdf)

Алмалех 2012 = Алмалех, М. *Семиотика на цвета*, online: https://liternet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika.htm.

Влайков 2003 = Влайков, С., *Книга на символите*, София, Изд. Faber.

Dicționare

Antonescu = Antonescu R., *Dicționar simboluri și credințe tradiționale românești*, online: https://cimec.ro/

Berban et alii 1969 = Berban, V., Bulgăr, Gh., Grecu, D., Neiescu, I., Rusu, G., Stan. A., *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, ed. Științifică.

Bucă, Cernicova 2015 = Bucă, M., Cernicova, M., *Dicționar de câmpuri frazeologice*, București, ed. Pescaruș.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Univers enciclopedic, 1998; https://dexonline.ro/.

FGSS = Kostallari, A., Thomaj, J., Haxhillazi, P. *Fjalor gjuhës shqipe së sotme*, Tiranë, Akademia e shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe letërsisë, 2006; http://www.fjalori.shkenca.org/.

Thomai 2010 = Thomai, J. *Fjalori frazeologjik i gjuhës shqipe*, ed. EDFA, IX.

Thomai 2010 = Thomai, J., *Fjalori frazeologjik i gjuhës shqipe*, ed. EDFA, IX.

Γεώργιος 2002 = Γεώργιος Μ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας.

Γεώργιος 2019 = Γεώργιος, Μ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Πύλη για την ελληνική γλώσσα online https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%B4%CE%AF%CE%B1&dq=

ΛΝΕΓ = Γεώργιος, Μ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, 2019, Πύλη για την ελληνική γλώσσα online https://www.greek-anguage.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%B4%CE%AF%CE%B1&dq=.

Банова 2014 = Банова, М., *Фразеологичен речник на българския език – Подбрано*, София, изд. Бан Мар.

БСР = *Български синонимен речник*, online https://slovored.com/synonymous/

БТРЕ = *Български тълковен речник*, online: https://rechnik.chitanka.info/talkoven

Български фрази и изрази. Справочник на използвани фрази и изрази; online: https://frazite.com.

КГБФР = Ангелиева, Ф., *Кратък гръцко-български фразеологичен речник*, 1994.

Ничева 1993 = Ничева, К., *Фразеологичен речник на българския език*, София, УИ „Св. Климент Охридски".

НФРБЕ = Ничева, К., *Нов фразеологичен речник на българския език,* София, УИ „Св. Климент Охридски", 1993.

ФРБЕ = Банова, М. *Фразеологичен речник на българския език*, Подбрано, София, изд. Бан Мар, 2014

Jeremy King
Louisiana State University, USA

Language change through power: *Directive speech act formulation in Colonial Louisiana Spanish*

Abstract
The concept of power and its role in interpersonal interactions features prominently in the scholarly literatures of many areas of inquiry. In the current study, I examine the role of institutional power in the formulation of directive speech acts in a corpus of 200 letters written to and/or from government officials in Colonial Spanish Louisiana (1778-1802). Results reveal that, while superiors typically employ highly direct, unattenuated speech acts, inferiors' linguistic behavior varies and frequently also includes direct formulations which are not always mitigated. The results of this study call into question traditional beliefs regarding expected linguistic behavior based on the sociolinguistic factor of power.
Keywords: power, directive speech acts, mitigation, Colonial Spanish

Résumé
Le concept de pouvoir et son rôle dans les interactions interpersonnelles occupent une place prépondérante dans la littérature scientifique de nombreux domaines d'étude. Dans la présente étude, j'examine le rôle du pouvoir institutionnel dans la formulation d'actes de langage directifs dans un corpus de 200 lettres écrites à et/ou par des fonctionnaires du gouvernement dans la Louisiane espagnole coloniale (1778-1802). Les résultats révèlent que, si les supérieurs emploient généralement des actes de langage très directs et non atténués, le comportement linguistique des inférieurs varie et inclut fréquemment des formulations directes qui ne sont pas toujours atténuées. Les résultats de cette étude remettent en question les croyances traditionnelles concernant le comportement linguistique attendu en fonction du facteur sociolinguistique du pouvoir.
Mots-clés: pouvoir, actes de langage directifs, atténuation, espagnol colonial

1. Introduction

The North American colonial period represents a particularly fraught time in the history of the western world. Not only were many portions of the continent 'discovered' during this era, but several major European powers waged war with each other over colonial territorial disputes. The Louisiana territory found itself the subject of significant dispute and consternation at several points during the colonial period. Due in part to its strategic location along the Mississippi River and on the Gulf of Mexico, several European powers vied for control of Louisiana in order to regulate travel and trade routes into a large portion of North America. At several points during this period, Louisiana came under the control of three different nations, all of which realized consequential changes to the government and direction of the territory.

At the center of the colonial history of Louisiana is the concept of power. Aside from the question of which nation controlled the territory at any given time, settlers of the area faced a wide variety of daily struggles, from obtaining necessary food and supplies to establishing appropriate defenses against hostile outsiders. In this paper, I investigate the role of institutional power in communications to and from government officials during Louisiana's Spanish Colonial period. The focus of my analysis is the formulation of directive speech acts and what they reveal about the types of language those in superior and inferior positions of power were "permitted" to employ during this period.

2. Directive speech acts in Spanish

Directives have arguably been the focus of more research than any other speech act class, likely due to their clear connection to linguistic politeness concerns. Directives are frequently classified as "face-threatening acts", as they inherently involve imposition to the addressee (Brown & Levinson 1987). Largely due to Blum-Kulka, House, and Kasper's (1989) Cross-Cultural Speech Act Realization Project (CCSARP), it is understood that world languages vary widely in their specific realizations of directives: While speakers of some languages commonly issue direct forms, such as mood derivables (*Eat!*), performatives (*I am asking you to eat*), or statements involving a want or need of the speaker (*I want you to eat*), in others indirectness is preferred, either via suggestions (*Why don't you eat?*) or query preparatories (*Could you eat?*). In some cases, speakers prefer to avoid the face-threatening act altogether and issue nonconventionally indirect forms that do not overtly reference the desired act (*You're looking thin these days!*).

Studies of modern Spanish have generally found that indirect head acts, and specifically query preparatories, are the most commonly occurring directive formulation (Curcó 1998; Félix-Brasdefer 2005; García 1993; Le Pair 1996; Placencia 1998). Márquez Reiter (2003: 168) argues that the popularity of this directive strategy coalesces the speaker's need to communicate an appropriate level of illocutionary force without appearing imperious. In a series of studies on Early Modern Spanish, King (2010, 2011a, 2011b) maintains that query preparatories are far less frequent in written documents than in speech; he demonstrates that direct forms are far more common in written registers, while indirect forms are rare, at least in part due to the need for clarity in written communication.

Another question raised in the literature on directives in Spanish involves the distinction between indirectness and tentativeness. Márquez Reiter (2002) explains that, while indirectness operates internally in Spanish, often via a morphological change to the head act verb, tentativeness can be expressed via internal or external modifications to the speech act. As part of the CCSARP, Blum-Kulka et al. (1989) note that the modification of a speech act via elements external to the head act can result in its being perceived as more polite than one without supportive moves. Some of the external modifications discussed in the CCSARP include politeness markers (*please*), hedges (*somehow*), downtoners (*perhaps*), appealers (*will you?*), precommitments (*Could you do me a favor?*), grounders (explanations for the request), and imposition minimizers (*but only if...*).

3. Methodology

Brown and Levinson (1987) espouse the view that power is one of the three primary factors at play that a speaker must consider when formulating a contribution to an interaction (the other two being social distance and imposition). Holmes and Stubbe (2015: 33-46) further assert that, in situations involving power differentials, superiors enjoy unfettered use of direct forms, whereas inferiors are obliged to employ mitigated and less direct forms. In the current study, I will test this hypothesis for Colonial Louisiana Spanish via an analysis of 200 institutional letters composed to and/or from government officials in the Louisiana territory during the period 1778-1802. The focus of the study will be the directive head acts and accompanying supportive moves identified in the corpus; these will be considered in light of the writer's status of superior or inferior level of power in each relationship between interactants. The issue of indirectness vs. tentativeness in directive formulation will be elaborated as part of this discussion.

As discussed in section 2, the taxonomy for directive speech acts and accompanying supportive moves laid out in the CCSARP (Blum-Kulka et al. 1989) will be employed in the analysis of corpus data. Versions of this taxonomy have been utilized by most scholars in this area of study (Arellano 2000; Félix-Brasdefer 2005; Hassall 1999; Koike 1992), as it has been widely recognized as an effective tool for analyzing pragmatic features such as levels of indirectness and degrees of inference. Other models of analysis, such as that proposed by Tsui (1994), are not useful for investigations of historical varieties of language, as they invoke requirements and norms of interaction which are typically not reflected in written documents such as the letters which form the corpus for the present study. Additionally, King (2011b) notes that the CCSARP taxonomy works well specifically for Early Modern Spanish data, although results require careful consideration, as they often differ from those found for modern oral varieties of the language.

4. Directive speech act formulation in Colonial Louisiana

Table 1 displays the distribution of directive head act strategies in the corpus.

Table 1. Directive head act strategies identified in the corpus (raw frequencies)

Strategy type	**Head act type**	**Superiors**	**Inferiors**
Direct	Mood derivable	50 (73.5%)	12 (6.2%)
	Performative	9 (13.2%)	70 (36.5%)
	Want/need/obligation statement	4 (5.9%)	14 (7.3%)
Conventionally indirect	Suggestory formula	1 (1.5%)	17 (8.9%)
	Query preparatory	1 (1.5%)	7 (3.6%)
Nonconventionally indirect	Hint	3 (4.4%)	72 (37.5%)
Totals		**68 (100%)**	**192 (100%)**

The data presented in Table 1 exhibit unmistakable trends regarding directive head act formulation in this period. When communicating with subordinates, superiors in this period strongly preferred to issue directives in the form of imperatives, nearly to the exclusion of all other forms (comprising over 73% of the total data found for superiors). Indirect forms were rare in superiors' data; only a handful of tokens were noted.

Inferiors' directive behavior was more varied, however. Performatives, one of the most direct forms, and hints, the most indirect form, were found in nearly equal numbers in the data, each comprising approximately 37% of inferiors' directives. In the cases of both groups, the least popular directive formulation was that of the query preparatory; this head act type was nearly absent in the corpus, at odds with linguistic behavior reported for modern varieties of Spanish (see section 2).

Table 2 shows the distribution of supportive moves accompanying directive head acts in the corpus.

Table 2. Supportive moves identified in the corpus (raw frequencies)

Supportive move type	Superiors	Inferiors
Hedge	1 (14%)	-
Downtowner	1 (14%)	22 (49%)
Appealer	-	1 (2%)
Precommitment	1 (14%)	-
Grounder	2 (29%)	4 (9%)
Imposition minimizer	2 (29%)	18 (40%)
Totals	7 (100%)	45 (100%)

Table 2 also shows clear trends regarding the use of supportive moves in directive formulation. Only a sprinkling of supportive moves is seen in the corpus letters penned by superiors; a mere 6 letters out of the total of 83 written by superiors (7.2%) contain any type of mitigating move. There does not appear to be a prototypical mitigator employed by superiors in the corpus data, as these appear somewhat sporadically. Subordinates, on the other hand, utilize mitigators in 31 of their 117 letters in the corpus (26.5%). Those in inferior positions tend almost exclusively towards downtoners and imposition minimizers to externally attenuate directives. As noted in section 2, these data are strongly at odds with results found for oral varieties of modern Spanish, which tend toward overt politeness markers

such as *por favor* 'please' and internal mitigation via the use of verb tense and mood (Arellano 2000).

Examples of directive speech acts identified in the corpus are given below.

(1) *Con motivo de lo deteriorado que se halla este Fuerte, y sus edificios, acompaño a V.S. una Relación, en la que le participo su estado [. . .] para que V.S. se digne disponer lo que fuere de su agrado [. . .] para que a lo menos [. . .] se ponga de algún modo al abrigo la Tropa de aquella guarnición [. . .]*
'As a result of the deteriorated state of this fort, and its buildings, I am sharing with Your Lordship this statement, in which I notify you of its current state [. . .] so that Your Lordship deign to make whatever arrangements are to your liking [. . .] so that, at a minimum, [. . .] the troops of that garrison are sheltered in some way [. . .]'
(*16 January 1795, François-Louis Hector Baron de Carondelet to Francisco Rendon*)

In this letter, Governor Carondelet communicates with Francisco Rendon about various states of affairs in the Galveztown settlement, particularly those affecting the lodging of troops. Rendon, who had previously served as Spain's first official representative to the United States, by the time of this letter had become Spain's intendant in Louisiana and Florida. At odds with nearly all letters penned by superiors in the corpus, Governor Carondelet is linguistically deferential to Rendon in this letter. Aside from his use of an address form typically reserved for use with one's superiors (*Vuestra Señoría* 'Your Lordship'), Carondelet's directive in the subjunctive mood employs a verb (*dignarse* 'to deign') seen many times in the corpus – aside from this instance, however, it always appears in speech acts issued by subordinates.

The governor further attenuates his directives with two external modifications: *lo que fuere de su agrado* 'whatever is to your liking', a phrase intended to minimize the imposition of the directive, and *de algún modo* 'in some way', the only hedge found in the corpus. In using the latter phrase, Carondelet avoids specifying how he wishes for Rendon to carry out the desired action, thus disarming the face threat and affording the intendant some freedom of action (Blum-Kulka et al. 1989: 284; Brown & Levinson 1987: 145-46). The governor displays a level of tentativeness here which is highly unusual of superiors in this period; this is potentially due to Carondelet's awareness of the high esteem in which the Spanish

Crown held Rendon, as well as the lofty position Rendon held in communicating directly with the government of the United States.

(2) *por lo que suplicamos a VM que en atencion a lo preceptuado por dicho decreto, y a los notorios atrasos que la inverificacion de su complimiento nos ocasiona, se sirva mandar dirigir sin perdida de tiempo dicho proceso al superior Gobierno [. . .]*
'due to which we request of Your Grace that, with regard to said decree, and the notorious delays that the lack of its fulfillment causes us, you be so good as to order said process to be sent without delay to the highest governing body [. . .]'
(20 December 1779, Maria Nieves de St. Denis and Elizabeth Derneville to Juan Bormé)

Following the passing of Louis de St. Denis, the five co-inheritors of his estate petitioned Natchitoches commandant Juan Bormé (*né* Jean-Louis-César Bormé) to hasten the process of fulfilling the previously issued decree involving the proceeds of the estate. Interestingly, this letter represents the only corpus document penned by women. St. Denis and Derneville issue a directive in the form of a performative introduced by the verb *suplicar* 'to request/beg'. King (2011b) notes that this performative verb is used exclusively by inferiors when communicating with their superiors in this period; in the present corpus, *suplicar* is employed without exception in performatives issued by inferiors, to the point that it can be considered formulaic.

In spite of the direct form of their speech act, St. Denis and Derneville attenuate their request with two supportive moves. Prior to introducing the request proper, the petitioners insert the lengthy phrase *en atencion a [. . .] los notoroios atrasos que la inverificacion de su complimiento nos ocasiona* 'with regard to [. . .] the notorious delays that the lack of its fulfillment causes us' as a grounder in order to explain in part the rationale behind their request. Additionally, St. Denis and Derneville introduce their directive with the verb *se sirva* 'be so good as to'. The literal meaning of this phrase is akin to 'it will serve Your Grace to do X', implying that the interlocutor will receive some benefit from carrying out the requested action. Much like the verb *suplicar* in head acts, this phrase appears so frequently in supportive moves by inferiors in the current corpus that it can be considered formulaic as well.

5. Discussion and conclusions

The data presented in this study reveal a number of distinct trends with regard to the formulation of directives in Colonial Spanish Louisiana. Superiors in this period clearly preferred to issue highly direct forms, with imperatives comprising nearly three-quarters of their head acts. Subordinates used a range of forms, from the direct (roughly half of their head acts) to highly indirect hints (approximately one-third of their head acts). The data on the use of mitigating supportive moves adds depth to this picture, however. Apart from example (1), which is a significant outlier in the corpus, as described above, superiors seldom

employed any form of attenuation in the letters examined. On the other hand, those in inferior positions frequently utilized supportive moves to mitigate their directives; these were found in over one-quarter of the letters penned by inferiors. In many cases in which inferiors issued a directly formulated head act, they paired it with external mitigation, as in example (2).

With respect to the question raised in section 3 involving the assertion of Holmes and Stubbe (2015) that superiors may freely use direct forms while inferiors are expected to employ less direct, mitigated forms, the data presented herein provide evidence that these generalizations do not hold for Colonial Louisiana. It is evident from the letters examined that subordinates felt free to issue direct forms during this period, although direct forms were often accompanied by attenuating supportive moves. This conclusion is presented tentatively, however, given the relatively small corpus of data invoked here. Although the results of this study are in line with those found for other corpora and genres of Early Modern Spanish data (cf. King 2010, 2011a, 2011b), it is important to take into account the distinctions noted in section 2 between results that have been found for (modern) oral varieties of Spanish versus those found for written registers. Whether conventionally indirect speech act formulations, as well as overt politeness markers, both highly common in modern Spanish, would have been heard in oral varieties of Colonial Louisiana Spanish, is outside the scope of this study.

The current investigation adds to the literature on directive speech act behavior in Spanish, as well as to the literature on pre-modern varieties of the language. It has additionally provided evidence that linguistic behavior according to the dimension of power is not as straightforward as the sociolinguistics literature often suggests. It is hoped that this study inspires future work into the nature of politeness and power from different perspectives, both modern and historical, and in oral and written registers.

Bibliography

Arellano, S., 2000, "A Hierarchy of Requests in California Spanish: Are Indirectness and Mitigation Polite?", in A. Roca (ed), *Research on Spanish in the U.S.*, Somerville, Mass., Cascadilla Press, 319-332.

Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G., 1989, *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*, Norwood, New Jersey, Ablex.

Brown, P., Levinson, S., 1987, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.

Curcó, C., 1998, "¿No me harías un favorcito?: reflexiones en torno a la expresión de la cortesía verbal en el español de México y el español peninsular", *Diálogos Hispánicos* 22, 129-171.

Félix-Brasdefer, J.C., 2005, "Indirectness and Politeness in Mexican Requests", in D. Eddington (ed), *Selected Proceedings of the 7th Hispanic Linguistics Symposium*, Somerville, Mass., Cascadilla Press, 66-78.

García, C., 1993, "Making a request and responding to it: A case study of Peruvian Spanish speakers", *Journal of Pragmatics*, 19:2, 127-152.

Hassall, T., 1999. "Request Strategies in Indonesian", *Pragmatics* 9:4, 585-606.

Holmes, J., M. Stubbe, 2015, *Power and Politeness in the Workplace: A Sociolinguistic Analysis of Talk at Work*, 2nd ed., New York, Routledge.

King, J., 2010, "Pleas from the New World: The structure of directive head acts in Colonial Spanish familiar letters", *Journal of Historical Pragmatics*, 11:2, 250-276.

King, J., 2011a, "Power and Indirectness in Business Correspondence: Petitions in Colonial Louisiana Spanish", *Journal of Politeness Research*, 7, 259–283.

King, J., 2011b, "Variation through time and text type: The nature of direct and indirect requests in Early Modern Spanish", *Spanish in Context*, 8:2, 272-294.

Koike, D.A., 1992, *Language and Social Relationship in Brazilian Portuguese: The Pragmatics of Politeness*, Austin, TX, University of Texas Press.

Le Pair, R., 1996, "Spanish request strategies: A cross-cultural analysis from an intercultural perspective", *Language Sciences*, 18:3-4, 651-670.

Márquez Reiter, R., 2002, "A Contrastive Study of Conventional Indirectness in Spanish: Evidence from Peninsular and Uruguayan Spanish", *Pragmatics*, 12:2, 135-151.

Márquez Reiter, R., 2003, "Pragmatic variation in Spanish: External request modifications in Peninsular and Uruguayan Spanish", in R. Núñez-Cedeño et al. (eds), *A Romance Perspective on Language Knowledge and Use*, Amsterdam, John Benjamins, 167-180.

Placencia, M.E., 1998, "Pragmatic variation: Ecuadorian Spanish vs. Peninsular Spanish", *Spanish Applied Linguistics*, 2:1, 71-106.

Tsui, A.B.M., 1994, *English Conversation*, Oxford, Oxford University Press.

Zsuzsanna Kocsis, Fruzsina S. Vargha, Gergely Szabó
HUN-REN Hungarian Research Centre for Linguistics, Hungary

Dialectometric and acoustic research on Hungarian vowel pronunciation

Abstract
While recent sociophonetic and dialectology research has focused on structurally related parallel changes and chain shifts, Hungarian dialect studies generally still put in focus the spatial variation in the pronunciation of a single vowel. In an ongoing project we aim to reveal how the dialectal realizations of different vowel phonemes are interrelated and produce typical acoustic patterns.

In the present paper we will first compare Hungarian vocalism and consonantism in a dialectometric analysis, based on computerized atlas data. The aggregate analysis will be completed with an acoustic study of the recordings made in the '60s. Vowel formants are measured in selected interview segments, and then mapped in the acoustic space. Our results permit to draw up the different patterns of vowel arrangement in the acoustic space based on the qualities of the most frequent Hungarian vowels (namely /e/, /ɛ/, /ɔ/, and long /aː/) and also the interrelatedness of their pronunciation.
Keywords: Hungarian dialectology, dialectometry, vowel qualities, dialect geography

Résumé
Alors que les recherches récentes en sociophonétique et en dialectologie se sont concentrées sur les changements parallèles et les changements de chaîne liés à la structure, les études sur les dialectes hongrois continuent généralement à se concentrer sur la variation spatiale de la prononciation d'une seule voyelle. Dans un projet en cours, nous visons à révéler comment les réalisations dialectales de différents phonèmes vocaliques sont liées entre elles et produisent des configurations acoustiques typiques.

Dans le présent article, nous comparerons tout d'abord le vocalisme et le consonantisme hongrois dans le cadre d'une analyse dialectométrique, basée sur des données d'atlas informatisées. L'analyse agrégée sera complétée par une étude acoustique des enregistrements faits dans les années 60. Les formants des voyelles sont mesurés dans des segments d'interviews sélectionnés, puis placés dans l'espace acoustique. Nos résultats permettent d'établir différents modèles de disposition des voyelles dans l'espace acoustique en fonction des qualités des voyelles hongroises les plus fréquentes (à savoir /e/, /ɛ/, /ɔ/, et /aː/ long) et de l'interdépendance de leur prononciation.
Mots-clés: dialectologie hongroise, dialectométrie, qualités vocaliques, géographie linguistique

1. Introduction

A key source for defining and describing Hungarian dialects is the study of differences in vowel pronunciation. In this paper, we will first introduce the background of our research: the most important aspects of the computerisation of Hungarian dialect data.

In the following section, we present the findings of a dialectometric study seeking access to whether vowels and consonants determine the distance between dialects the same way. To answer this question, we study the spatial patterns of dialect similarities on MDS-maps. After concluding that vowels form a more important fact in the description of Hungarian dialects, we present the methodology and the findings of an acoustic study on the spatial distribution of vowel qualities, that is on the patterns of vowel arrangement in the acoustic space.

This paper has a methodological orientation; therefore, it also mentions some relevant methodological specificities. Our research, aiming to study variation and change in Hungarian dialect pronunciation, is funded by the National Research, Development and Innovation Office (NKFIH, FK 138396, PI: Fruzsina S. Vargha).

2. Background

Repurposing the data sets of dialect atlases of the 20th century has been the main concern for many European dialectology projects. The case of contemporary Hungarian dialectology has not been different: one of its greatest endeavours was to appropriately digitise, or computerise, data of dialect atlases. In previous projects, more than one million data instances have been computerised (Vékás 2007, Kocsis and Vargha 2016, Vargha 2017, Vargha 2022). Besides the Atlas of Hungarian Dialects (Deme–Imre 1968–1977, hereinafter: AHD) and the Atlas of Hungarian Dialects in Romania (Murádin–Juhász 1995–2010, hereinafter: AHDR), many other smaller regional dialect atlases also went through the computerisation process.

Appropriately digitised dialect data can be used in numerous ways. Figure 1, showing the phonetic variation in the word *búza* meaning ‘wheat’, is an example of an integrated dialect map, as data come from two different corpora: AHD and AHDR. The distribution of the data instances pronounced with [a] depicts the so-called Palóc region in the north-central area.

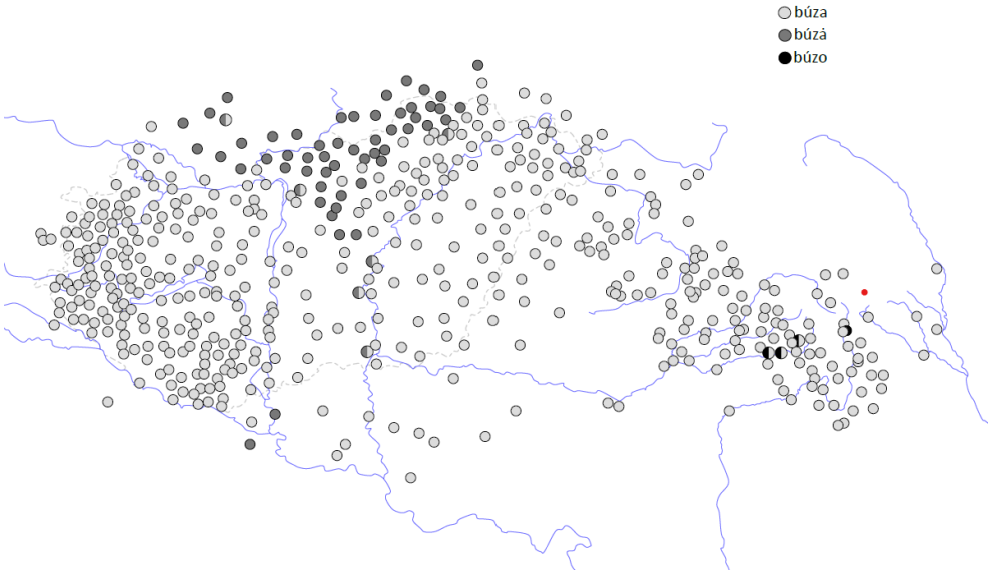

Figure 1. Integrated dialect map from the Atlas of Hungarian Dialects and the Atlas of Hungarian Dialects in Romania (Kocsis and Vargha 2016). Data instances are grouped according to the word ending vowel: [ɔ] light grey, [a] dark grey, [o] black.

Our objective is to map the spatial patterns of Hungarian vowel pronunciation, and our research is based on the analyses of the aforementioned computerised dialect atlas data as well as on the investigation of field recordings. In the next two sections, we present two sub-studies of this project showing the investigation of these two different data sources.

3. Study 1: Dialectometric analysis of consonantism and vocalism

One possible question in dialectometric studies is how different types of linguistic phenomena affect linguistic similarity between investigation points (Goebl 2005). We sought to answer whether vowels and consonants determine the distance between Hungarian dialects in a similar way. For this dialectometric analysis, we used computerised data coming from 483 maps of AHD and AHDR. We used the Levenshtein algorithm to compute string edit distances (Levenshtein 1966). Two distance matrices have been generated, one based on the comparison of consonants, and another based on the comparison of vowels (see also Vargha 2022). By consonantism, we refer to the phenomena that show variability in consonants. For instance, place and manner of articulation (e.g., *borza* [borzɔ]~ *boddza* [bod͡zːɔ]~ *bozza* [bozːɔ]~ *bojza* [bojzɔ] ‘elder’), order of consonants (e.g., *kanál* [kɔnaːl]~ *kalán* [kɔlaːn] ‘spoon’), or duration (e.g., *alugyon* [ɔluɟon] ~ *aluggyon* [ɔluɟːon] ‘sleep [imp. sing., 3rd person]’). By vocalism, we refer to the phenomena that show a difference in the quality or duration of vowels (e.g., *buza* [buzɔ] ~ *bùza* [buˑzɔ] ~ *búza* [buːzɔ] ’wheat’; *vẹ̈dẹ̈r* [vẹdẹr] ~ *vëdër* [veder] ~ *vüdör* [vydør] ’bucket’) For the analysis we used the original narrow transcriptions without any simplification. Simplification or reduction of phonetic information from a dataset can adversely affect similarity patterns, especially in the case of some locations situated at dialect borders and locations with atypical settlement history, such as dialect enclaves (Vargha 2018).

To illustrate how the basic spatial patterns of consonantism and vocalism play out, we applied Multidimensional Scaling (MDS) on our linguistic distance matrices. Figure 2 shows the MDS-map of consonantism which displays a nearly perfect continuum from west to east. This maps also demonstrates that consonantism correlates largely with geographic distances.

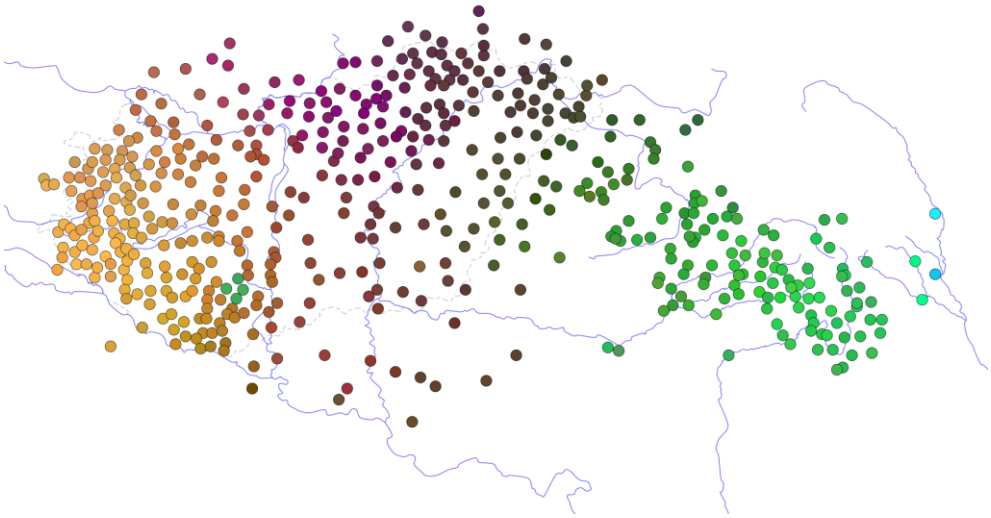

Figure 2. MDS-map of consonantism based on the dialectometric analysis of 483 integrated maps of the Atlas of Hungarian Dialects and the Atlas of Hungarian Dialects in Romania.

To the contrary, on the MDS map of vocalism (Figure 3) the continuum is broken in several places, with distinguishable dialect regions emerging in some parts of the Hungarian language area. Comparing these two maps, it seems evident that mainly the vowel qualities prove to be determinant factors shaping the spatial patterns of Hungarian dialects.

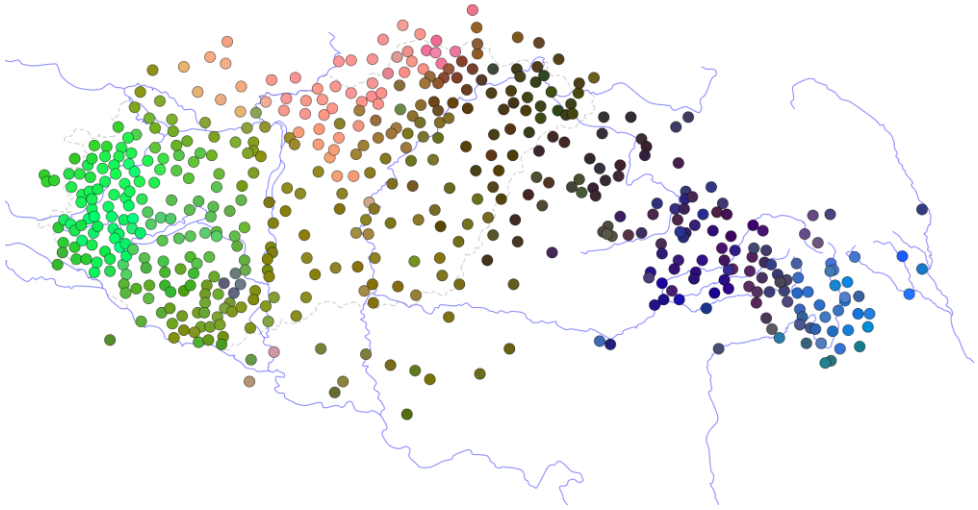

Figure 3: MDS-map of vocalism based on the dialectometric analysis of 483 integrated maps of the Atlas of Hungarian Dialects and the Atlas of Hungarian Dialects in Romania.

Our analyses suggest that consonantism correlates more with geographical distance than vocalism. However, linguistic similarity between geographically distant investigation points can generally only be detected on the basis of vocalism. The findings indicate that vowel qualities are the main determinants of dialect spatial patterns. Therefore, in the following, we turn to an acoustic study of vowel qualities.

4. Study 2: Acoustic analysis of vowel qualities

In Study 2 presented in this paper, we investigated vowel qualities by acoustic measurements. Our aim was to shed light on the dialect differences in the patterns of vowel arrangement in the acoustic space. We used the recordings collected for AHD in the early 1960s. Some of these recordings were transcribed in the 1960s or 1970s by the researchers themselves involved in the AHD project, while others have been transcribed by the members of our research group. We created a corpus of time-aligned transcriptions. We are storing measured formant values in these time-aligned transcriptions. Formants were measured with PRAAT (Boersma and Weenink 2023) via a praat-script and also manually if the PRAAT measurements did not seem reliable. For this purpose, we used a dedicated software designed for Hungarian dialect research, named Bihalbocs (Vékás 2007). In the following, we present the method we developed, the problems with measuring 60-years old recordings and the possible solutions to overcome them, and then the main findings of the acoustic measurements. We focus specifically on the pronunciation differences concerning the three most frequent vowels, /ɛ/, /ɔ/ and /aː/.

4.1. Method

Fort the acoustic analysis we are using time-aligned narrow phonetic transcriptions according to Hungarian dialect research standards. In our time-aligned transcriptions, markers point to the relevant portion of the sound file. Vowel durations are measured manually, then F1 and F2 are extracted automatically via a PRAAT script, using the Burg-algorithm, at regular time intervals (every 5 percent of the vowel's duration). These acoustic values are stored within the transcription file, linked to the corresponding vocalic realisation.

Measuring formants in old recordings tend to be problematic due to the poor quality of the sound materials (e.g. Brissos 2014, Purnell 2013, Thomas 2018) – and this is not different in the case of AHD interviews. The formants are often visible on the spectrogram but cannot be measured with PRAAT with standard settings. The measurement of F2s is generally more complicated probably because the intensity of the signal tends to weaken for higher frequencies in AHD recordings.

In order to enhance our PRAAT measurements, we used a method, inspired from Escudero et al. (2009), for setting the formant ceiling (called MaxFormant in PRAAT scripts) with regard to speakers and vowels as well. For every speaker we set MaxFormant to a value where the F2 of [i ː] can be measured correctly, and then for each transcribed vowel, MaxFormant is set to an automatically calculated value (corresponding to a given percentage of the ceiling for [i ː] in function of the expected F2 value for the vowel concerned). As indicated above, PRAAT easily finds F1 formants, but measuring F2 is often unsuccessful with default settings. However, by changing the formant ceiling of [i ː], we can correctly measure both F1 and F2 formants.

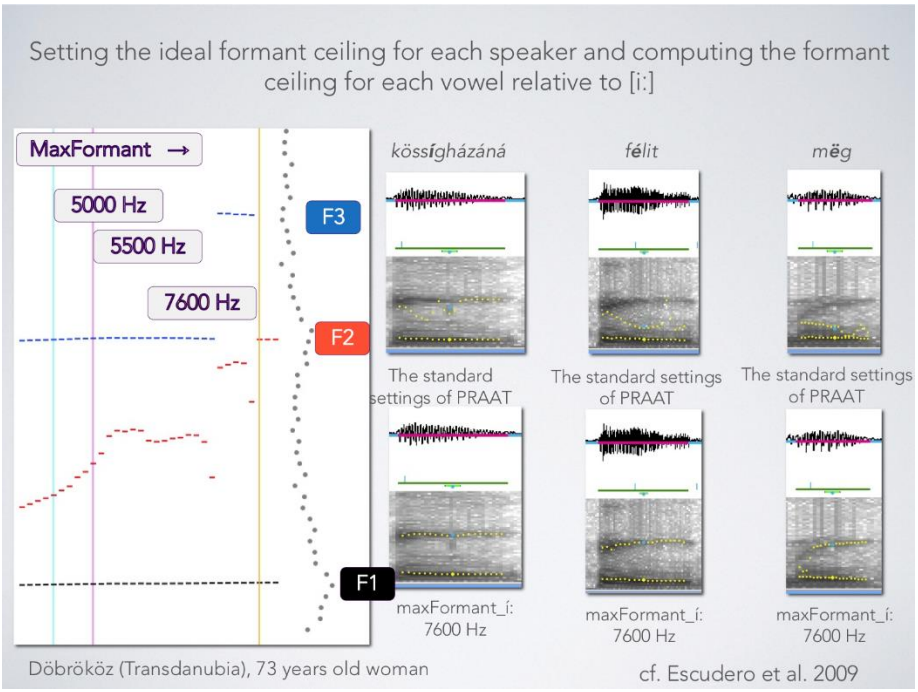

Figure 4: Setting the MaxFormant for [i:] (on the left) and measuring formants with the standard settings of MaxFormant (5000 Hz for men and 5500 Hz for women) in PRAAT compared to our method using speaker and vowel specific settings in the words: kössígházáná [i:], félit [e: and mëg [e].

Figure 4 shows the PRAAT measurements with the incorrect F2 measurements at the top and the correct F2 measurements below. We present here measurements for selected vowels from a recoding made in 1964. Formant measurements made by PRAAT's Burg algorithm in different conditions are displayed with small dots on the spectrograms. In the upper row, the small dots are dispersed and do not correlate with the darker shades on the spectrogram. In contrast, for the measurements below, the small dots correlate with what can be seen on the spectrogram. Therefore, this protocol fosters making more accurate automatic measurements with PRAAT (for the method see also Vargha 2023).

4.2. The results of the acoustic measurements

In our analysis, we identified 5 main spatial patterns. Figure 5, 6, 7, 8 and 9 are showing selected examples of acoustic charts from five investigation points situated at different parts of the Hungarian language area: Rábagyarmat, Hévizgyörk, Berzék, Patak and Döbrököz. The raw formant data were normalized (scaled relative to the average F2 of [i:] or its estimated value if only short [i] is measurable in a given interview segment). Measurements of short vowels are presented with small circles and long vowels are presented as small squares on the figure. Larger shapes present the averages. Different vowels are presented with black-and-white textures as given in the legend. In Figure 5, 6 and 7 there is one vowel phoneme that is realized considerably more open than all the others. In Figure 5, presenting the vowel

formants of a Western-Transdanubian dialect speaker, realisations of /ɛ/ are typically the most open, presented with black dots, while in Figure 6 showing formant values of a northern dialect (Palóc) speaker, realisations of /ɔ/ are the most open on average, presented with grey dots. Figure 6, which presents the vowel formants of an East Hungarian dialect speaker, shows a more standard-like pattern of vowel positioning: /aː/ is the most open, presented with dark grey squares. However, speakers from other locations can have different arrangements. On the chart of a northern (Palóc) speaker from Patak (Figure 8) the two lowest vowels, /ɛ/ and /ɔ/ differ in F2, and on the chart of a southern Transdanubian speaker (Figure 9) the similarly low /ɛ/ and /aː/ also differ along the F2 axis. Therefore, in these two examples of vowel arrangement, we find two different vowels in the most open position.

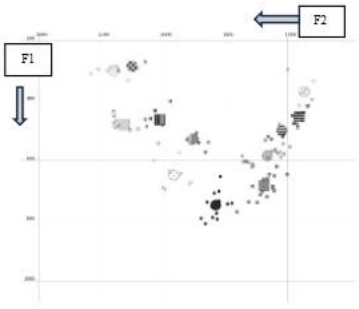

Figure 5: Rábagyarmat (male, age: 33)

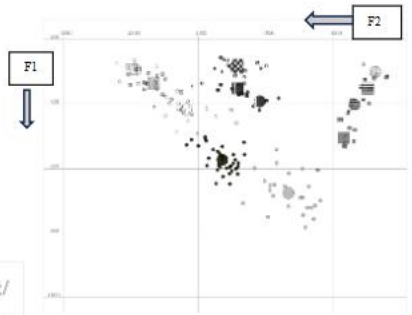

Figure 6: Hévízgyörk (female, age: 53)

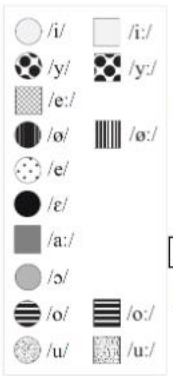

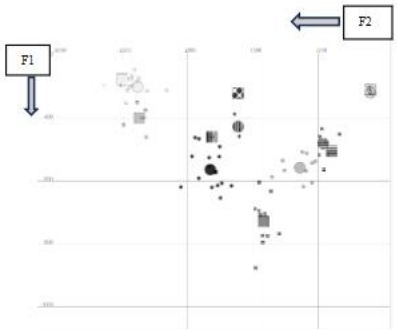

Figure 7: Berzék (female, age: 53)

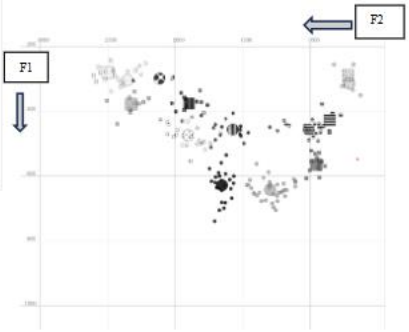

Figure 8: Patak (male, age: 71)

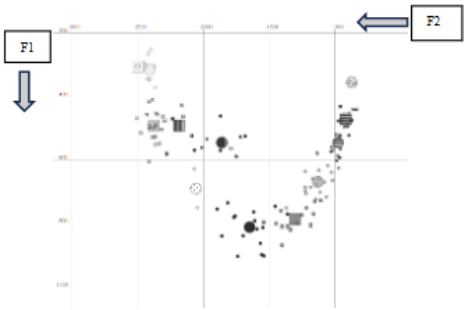

Figure 9: Döbrököz (female, age: 73)

In general, we identified five patterns of vowel pronunciation. Figure 10 shows schematically these patterns. In Transdanubian dialects /ɛ/ is the most open vowel (pattern A) or, at some other locations /ɛ/ and /aː/ are similarly open (pattern B). In the North, we can also find two kinds of vowel arrangement, in one of them /ɔ/ is the most open vowel (pattern C) while in the other /ɛ/ and /ɔ/ are similarly open (pattern 4). According to the fifth pattern, /aː/ is the most open vowel. This last pattern is the most widespread and it also corresponds to the standard pronunciation.

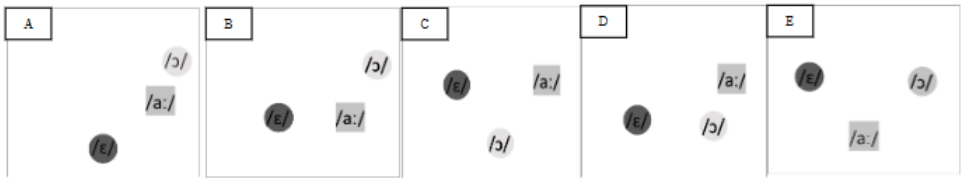

Figure 10: Different patterns of Hungarian vowel pronunciation: /ɛ/, /ɔ/, /aː/ (Transdaniubia: chart A, B, North, Palócföld: chart C, D and standard-like Transtisza: chart E).

5. Conclusion

In this paper, we discussed the spatial patterns of Hungarian vowel pronunciation drawing on a dialectometric and an acoustic study. We also highlighted some relevant methodological aspects. Based on a dialectometric analysis comparing vocalism and consonantism, we argue that spatial patterns of Hungarian dialects are based mainly on vowel pronunciation. We showed that acoustic measurements of old recordings made at AHD investigation points can refine what we have already known about spatial differences in Hungarian vowel pronunciation. We argue that dialectometry and acoustic investigation are two approaches complementing each other in studying spatial variation. We identified five typical patterns of vowel arrangement in the acoustic space, based on the pronunciation of the three most frequent Hungarian vowels, /ɛ/, /ɔ/ and /aː/.

Bibliography

AHD = Deme, L., Imre, S. (eds.), 1968–1977. *The Atlas of Hungarian Dialects. 1–6*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

AHDR = Murádin, L. (collected), Juhász, D. (ed.), 1995–2010, *The Atlas of Hungarian Dialects in Romania*. *I–XI.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Boersma and Weenink 2023 = Boersma, P., Weenink, D., 2023. *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. Version 6.4, retrieved 15 November 2023 from http://www.praat.org/.

Brissos 2014 = Brissos, F., 2014, "New insights into Portuguese central-southern dialects: understanding their present and past forms through acoustic data from stressed vowels". *Journal of Portuguese Linguistics* 13: 63-115.

Escudero et al. 2009 = Escudero, P., Boersma, P., Rauber, A. S., Bion R. A. H., 2009, "A cross-dialect acoustic description of vowels: Brazilian and European Portuguese", *Journal of the Acoustical Society of America* 126: 1379–1393.

Goebl 2005 = Goebl, H., 2005, La dialectométrie corrélative. Un nouvel outil pour l'étude de l'aménagement dialectal de l'espace par l'homme. *Revue de linguistique romane 69*: 321–367.

Kocsis and Vargha 2016 = Kocsis, Zs., & Vargha, F. S., 2016, "A magyar nyelvjárások atlasza és A romániai magyar nyelvjárások atlasza integrált dialektometriai elemzése", in I. Czetter, R. Hajba, P. Tóth (eds), *VI. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely–Nyitra: NYME Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács. 193–207.

Levenshtein 1966 = Levenshtein, V. I., 1966, Binary codes capable of correcting deletions, insertions, and reversals. *Soviet Physics Doklady* 10: 707–710.

Purnell 2013 = Purnell, T., 2013, Hearing the American language change: The state of DARE recordings. *American Speech* 88: 275–301.

Thomas 2016 = Thomas, E. R., 2016, "The Atlas of North American English and its impacts on approaches to dialect geography". *Journal of Sociolinguistics* 20: 489–497.

Vargha 2017 = Vargha, F. S., 2017, *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Vargha 2018 = Vargha, F. S., 2018, The impact of phonetic information in dialectometry – a case study of Hungarian dialect atlases. *Dialectologia* 21: 185–208.

Vargha 2022 = Vargha, F. S., 2022, "Vokalizmus és konszonantizmus a magyar nyelvjárások hasonlósági mintázataiban", in K. Mády, A. Markó (eds) *Általános nyelvészeti tanulmányok 34*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Vargha 2023 = Vargha, F. S., 2023, "A magyar magánhangzó-minőségek térbeli variabilitásának akusztikai vizsgálata", in: T. E. Gráczi, V. Horváth, K. Juhász, A. Kohári, V. Krepsz, K. Mády (eds.) *Speech Research conference. Hungarian Research Centre for Linguistics. Budapest, 23-24. February 2023.* Budapest, Magyarország: Hungarian Research Centre for Linguistics, 103-104.

Vékás 2007 = Vékás, D., 2007. "Számítógépes dialektológia", in M. Guttmann, Z. Molnár, (eds.), V. *Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, augusztus 22–24 20*07. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, 289–293.

Loizo Andreea-Alexandra, Mara Iuliana Manta
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Academia Română

Desemnarea bolilor omenești. Sistemul nervos, sistemul respirator și ochii

Abstract
We propose a lexical-semantic and onomasiological analysis of the terms that designate human diseases, their manifestations and symptoms (the nervous system, the respiratory system and the eyes). The terms are analyzed from the etymological and derivational point of view (lexical and semantic derivation), in order to identify and systematize the internal or external motivation of the respective forms. The sentences are analyzed and classified morphologically, but also semantically. It is noted that most of the verbal sentences contain the verbs a fi (to be) și a avea (to have).

Among the motivations frequently identified from the present material, we mention: manifestation at a certain age (boala pruncilor), cause of the disease (boală câinească), color (pată roșie, negreală pe ochi), effect of the disease (e zdrobit), taboo (boala aia doamne-ferește, ducă-se pe pustii).
Keywords: onomasiology, linguistic motivation of the disease, analysis of lexical semantics

Résumé
Nous proposons une analyse lexicale-sémantique et onomasiologique des termes qui désignent les maladies humaines, leurs manifestations et symptômes (le système nerveux, le système respiratoire et les yeux). Les termes sont analysés du point de vue étymologique et dérivatif (dérivation lexicale et sémantique), afin d'identifier et de systématiser la motivation interne ou externe des formes respectives. Les phrases sont analysées et classées morphologiquement, mais aussi sémantiquement. On remarque que la plupart des phrases verbales contiennent les verbes a fi (être) și a avea (avoir): e tronos, are păs.

Parmi les motivations fréquemment identifiées à partir du présent matériel, nous mentionnons : la manifestation à une certaine tranche d'âge (boala pruncilor), la cause de la maladie (boală câinească), la couleur (pată roșie, negreală pe ochi), l'effet de la maladie (e zdrobit), le tabou (boala aia doamne-ferește, ducă-se pe pustii).
Mots clés: onomasiologie, motivation linguistique de la maladie, analyse de la sémantique lexicale

1. Introducere

Articolul de față face parte dintr-o lucrare mai amplă pe care ne propunem să o realizăm, o analiză lexico-semantică și onomasiologică a termenilor care desemnează afecțiunile omenești, manifestările și simptomele acestora în dacoromână. Materialul se bazează pe termenii excerptați din Atlasul Lingvistic

Român pe Regiuni – Sinteză (ALRR. Sinteză I și II), Micul Atlas Lingvistic Român (ALRM I.1 și II.1) și Atlasul Lingvistic Român (ALR I.1).

În acest studiu vom discuta afecțiunile care se manifestă la nivelul ochilor, bolile care țin de sistemul respirator și cele ale sistemului nervos, incluzând afecțiunile cu manifestări neurologice, psihologice și/sau psihiatrice. Clasificarea bolilor propusă în lucrarea de față nu se bazează pe principii medicale, ci pe cele mai evidente manifestări ale acestora (de exemplu, icterul se manifestă la nivelul pielii, dar nu este o afecțiune dermatologică). Astfel, concret, ne vom concentra asupra următorilor boli și simptome:

- afecțiuni ale ochilor: *albeață, ulcior*;
- afecțiuni ale sistemului respirator și manifestări specifice*: tuberculoză, astm, guturai, tuse, febră;*
- afecțiuni și manifestări ale sistemului nervos: turbare, epilepsie, leșin, apoplexie, spumă (la gură), tremurătură, amețeală.

Trebuie observat că, deocamdată cel puțin, din vastul material oferit de atlasele consultate ne-am concentrat asupra substantivelor (ex. nu am inclus răspunsurile la chestiunile pentru *râios* sau *bolnav*). De asemenea, nu am discutat manifestările naturale ale organismului uman (ex. *urdori, transpirație, bătaie de inimă*), dar am luat în considerare unele simptome particulare ale bolilor (ex. febra).

Din materialul avut în vedere, termenii au fost analizați etimologic și derivațional (derivare lexicală și semantică), pentru a identifica și sistematiza motivația acestora, iar sintagmele au fost analizate și clasificare din punct de vedere morfologic, dar și semantic. Totuși, întrucât prezentarea tuturor acestor informații ar depăși timpul limitat avut astăzi la dispoziție, ne vom concentra doar asupra unor informații de ansamblu, unor trăsături comune care au reieșit din analiza întregului material.

2. Analiza onomasiologică - motivația

2.1. În urma analizei și sistematizării motivației întregului material, am constatat că există un număr finit de **categorii de principii motivaționale** care satisfac analiza tuturor termenilor avuți în vedere:

1) Generalizarea (termeni care acoperă o arie lexico-semantică mai amplă decât conceptul-țintă):

Un caz interesant în acest sens au reprezentat răspunsurile pentru conceptul-țintă *urcior*: *bubă* (= „nume generic dat umflăturilor cu caracter purulent ale țesutului celular de sub piele” – conform DEX09)*, bubiță, bubă rea, bubă la ochi, broboană* (= „bubuliță” – conform DEX09), *coș* (= bubuliță purulentă care se formează pe față sau pe corp ca urmare a unei leziuni sau a unei inflamații a glandelor sebacee” – conform DEX09), *furnicel* (= „bubuliță purulentă care se formează pe față sau pe corp ca urmare a unei leziuni sau a unei inflamații a glandelor sebacee” – conform DEX09), *rapure* (= „coș” – conform DEX09)*, țâțână* (= „furuncul” – conform MDA2)*, țâța cățelii* (= „furuncul” – conform DLR)*, zgaibă* („furuncul” – conform DLR)*, zgrăbunță* („bubiță” – conform DLR).

Mai merită amintită utilizarea termenului de *nebunie* sau *nebun* pentru conceptele-țintă *turbare* și *epilepsie*. Conceptul de *nebunie* ca „boală mentală” are o istorie lungă, relația dintre rațional și nerațional, dintre normal și anormal

preocupând din antichitate comunitățile umane. Atât percepția limitei dintre rațional și nerațional, cât și cauzele manifestării bolilor mentale au prezentat o dinamică importantă de-a lungul secolelor.[1] În utilizarea curentă, termenul *nebun* desemnează la modul general o persoană afectată de o maladie mentală, prezentând aberație de comportament sau percepții neraționale. În cadrul psihiatriei și al psihologiei clinice, termenul nu are astăzi valoare de diagnostic și din acest punct de vedere nu se poate confunda cu afecțiuni și tulburări precum demența, psihozele ș.a.

În plus, trebuie amintită utilizarea termenilor generali precum *boală, beteșug, necaz, nevoie,* adesea în cadrul diferitor sintagme, pentru a desemna diverse afecțiuni.

2) Termeni utilizați impropriu (termeni care desemnează alte afecțiuni sau manifestări decât conceptul-țintă):

Am identificat numeroase astfel de cazuri, în care confuzia a fost provocată:
- de localizarea afecțiunii (ex. *silicoză* pentru *tuberculoză*)
- de coincidențele de simptomatologie (ex. *negel* pentru conceptul-țintă *ulcior*: confuzie datorată umflăturii apărute în ambele situații, *friguri* pentru *tremurătură*: confuzie provocată de faptul că în ambele cazuri au loc mișcări involuntare ale corpului);
- de asemănarea fonetică dintre două cuvinte (ex. *epidemie, boală epidemică* pentru conceptul-țintă *epilepsie*) ș.a.

Am înregistrat și un caz aparte: utilizarea termenilor *căței, are căței (în cap), turbă de căței* (*~ei (-de-turbă)* Boală la om (sau la vite) sub forma unor bășicuțe ce se fac sub limbă, primăvara" – conform MDA2), pentru conceptul-țintă *turbare.* În această situație, confuzia a fost provocată de faptul că *turbarea* poate afecta câinii, care constituie adesea sursa contaminării oamenilor cu virusul responsabil pentru turbare; e posibil, de asemenea, ca această confuzie să fi fost favorizată de modul în care a fost formulată întrebarea în cadrul anchetelor care stau la baza ALRR Sinteză: „Ce boală au câinii când le curg balele, au ochii roșii și trebuie să te ferești de ei ca să nu te muște?"; în ALR, pentru aceeași chestiune a fost adresată următoare întrebare indirectă: „Ce boală are omul atunci, Doamne ferește, când îl mușcă un câine turbat și nu se duce la doctor imediat?")

3) Simptomatologia (termeni legați de senzațiile, manifestările fizice și fiziologice ale afecțiunilor; categoria aceasta include mai multe principii particulare după specificul fiecărei afecțiuni). Limitându-ne la categoriile de principii implicate în analiza afecțiunilor sistemului nervos, deoarece au reprezentat cele mai interesante situații, câteva exemple se principii sunt următoarele:

a. După localizarea stării/afecțiunii: principiu regăsit aproape în tot corpusul consultat; pe lângă sintagmele în care localizarea decurge în mod natural din tipul de afecțiune avut în vedere (ex. *se strică creierul în cap* pentru *turbare, fleac pe ochi* pentru *albeață, bai la plămâni* pentru *tuberculoză, îi tremură o mână și un picior* pentru *tremurătură, amețeală de cap* pentru *amețeală*), am înregistrat și sintagme de tipul *i s-a ridicat în cap sânge rău, se înfierbântă sângele în cap* (pentru *turbare*) sau *i s-a stricat sângele, lipsit de sânge îi sunt stricate venele* (pentru *tremurătură*), despre care am considerat că fac referire la afectarea întregului organism.

[1] Pentru o amplă prezentare a evoluției conceptului, vezi Foucault (2005).

b. După afectarea sistemului psihic (instabilitate emoțională și comportamentală, percepție nerațională, lipsă de claritate mentală): ex. *a ieșit din minți* pentru turbare, *e tulbure la creieri* pentru *epilepsie*, *beție la cap* pentru *tremurătură*.

c. După afectarea sistemului intelectual (gândire limitată): *bolând* pentru epilepsie, *are năzozie în cap* pentru *turbare*.

d. După alterarea stării fizice: ex. *amețeală* pentru *turbare* și *epilepsie*, *amețesc* pentru *leșin, dambla* pentru *epilepsie, tremurătură* și *apoplexie*. Exemplele acestea evidențiază totodată și suprapunerea unor termeni.

e. După alterarea stării de conștiință: *șlag* pentru *epilepsie*, *cade în neștire* pentru *leșin*.

f. După starea de slăbiciune: *l-a apucat o neputință* pentru *epilespie*, *am slăbit* pentru *leșin, moleșeală* pentru *amețeală*.

g. După convulsii: *izdat* pentru *epilepsie*,

h. După apariția spumei la gură: *spumează la gură* pentru *epilepsie, face spume la gură* pentru *turbare.*

i. După culoare: *caș* pentru *spume la gură*.

j. După aspect: *clăbuci* pentru *spume la gură*.

4) Cauza (termeni legați de cauza manifestării afecțiunii). Am identificat mai multe tipuri de cauze:

a. Cauză externă: *face viermi în cap* pentru *turbare.*

b. Cauză internă: s-*o stricat creierii* pentru *turbare*, *gută de supărăciune* pentru *apoplexie*, *e stricat capul* pentru *tremurătură.*

c. Cauză supranaturală: *ducă-se pe pustii* pentru *turbare*, *l-a ajuns un vânt rău* pentru *tremurătură, blestem, ceasul (cel) rău, pedepsie, păcat, are dală, duh rău* și *lucrul slab* pentru *epilepsie.*

d. Mod de transmitere: *mușcat de câine turbat* pentru *turbare.*

5) Tratarea (termeni legați de cercetarea și tratarea afecțiunii: persoane și instituții competente): *îl duce la Chișinău de-acum* și *boala babeșului* pentru *turbare*, *florile alea* și *boala de flori* pentru *epilepsie.*

6) Categoria de populație afectată: *beteșugul copiilor, boala pruncilor, boala băieților* pentru *epilespie*.

7) Evoluția (termeni care se referă la gravitatea sau fatalitatea afecțiunii):

a. Manifestare bruscă și neașteptată: *găseală* pentru *epilepsie*, *a murit dintr-odată, a murit nebolit, a murit fără de primejdie* și *a murit din picioare* pentru *apoplexie*, *atac* pentru *astmă* și *tuberculoză*.

b. Augmentarea gravității: *cârtițoi* pentru *ulcior, moarte gravă* pentru *apoplexie, boala aia doamne ferește*, *boală (cea) rea, boală urâtă, boală grea, boală neagră, ciorni boleznii*, *răul cel mare, (are) doamne ferește, ducă-se pe pustii, hibă rea* și *lucru (cel) rău* pentru *epilepsie*, *dă dracii peste el* pentru *tremurătură*, *greumânt* pentru *amețeală* și *astmă.*

c. Evoluție rapidă: *moarte repede, a murit la iuțeală* și *boală iute* pentru *apoplexie.*

d. Diminuarea gravității: *moarte ușoară* și *moarte grozavă* pentru *apoplexie*, *minciună* și *blândă* pentru *ulcior*.

e. Evoluție fatală: *a avut o amețeală și a murit, a murit de bubă, l-a înțepenit moartea, i s-a strămutat inima, l-a lovit moartea* pentru *apoplexie.*

8) Medicina veterinară (termeni care desemnează afecțiuni manifestate (și) la animale – evoluția sensului de la boala animalului la cea a omului sau viceversa nu este transparentă):

Cel mai interesant caz îl constituie sintagmele *urcior de câine/urciorul câinelui* pentru conceptul-țintă; sintagmele respective le regăsim și în descântece: *„Ham, ham, negoci, Cât oi fi eu câne, Atât să fii tu pân'mâne"* (Banat), *„Am, am, urcior, Burcior, Nici eu câine, Nici tu până mâine"* (Teleorman)[2].

Este interesant de observat că principiile motivaționale reflectă într-o foarte mare măsură principiile științifice pe baza cărora se realizează diagnosticarea și tratarea afecțiunilor omenești, creându-se o serie de paralelisme:

CATEGORII DE PRINCIPII MOTIVAȚIONALE	**ABORDARE ȘTIINȚIFICĂ**
Generalizarea	Identificare tipului (general) de afecțiune
Termeni utilizați impropriu	Diagnostic diferențial (ce boală nu e)
Simptomatologia	Simptomatologia – elemente de diagnostic
Cauza	Cauza
Tratarea	Tratament
Categoria de populație afectată	Categoria de populație afectată și prevalență
Evoluția	Prognostic
Medicina veterinară	Este relevantă într-o mai mică măsură, mai mult prin prisma sursei agentului patogen, în cazul bolilor contagioase

2.2. Motivație internă/ motivație externă[3]

a. Motivaţia absolută (externă) cuprinde cuvinte care, prin sunetele lor componente, sugerează înţelesul.

În această categorie intră onomatopeele, interjecţiile, cuvintele cu simbolism fonetic. Analiza materialului demonstrează că termenii motivați extern sunt reduși față de cei motivați intern: *zbârnel* (conform DLR, „(Regional) Prâsnel") [de la *zbârnăi* + suf. *el*; de la *zbârn*, de la *zbâr*, onomatopee] pentru urcior la ochi; *zoale* (et. nec.) pentru spume la gură; *bâiguială*, *bulguială* (< *bâigui* cf. magh. *bolvongni* + *-eală*) pentru amețeală; *huieneală* (*hui* sau *huni* + -eală) pentru amețeală; *zghihuială* (*zghihui* + *-eală*) pentru epilepsie; *jigodeală* (*jigodie* + *-eală*) pentru turbare.

b. Motivaţia relativă (internă) se referă la cuvinte derivate, compuse și sintagme a căror formă se poate explica prin raportare la alte semne. Tot aici sunt incluse denumiri ale unor obiecte ce au la bază o figură de stil.

Datele excerptate susțin motivarea internă ca dominantă a termenilor care desemnează bolile supuse analizei.

[2] https://mariustuca.ro/obiceiuri-si-traditii/traditii-si-superstitii-sfaturi-babesti-descantece-pentru-galci-si-urcior-la-ochi-51338.html

[3] Clasificare cf. Mihail Z. și Osiac M. 2006: 76, apud Angela Savin- Zgardan 2019: 68.

În privința termenilor, identificăm câteva t i p a r e , precum:

✓ termeni generali: *boală*, *șlog*, *păs*, *bai*, *necaz*, *bubă*, *beteșug*, *rău* / *răutate*, *slăbie*;

✓ termeni particulari (care desemnează boli sau simptome, chiar dacă sunt folosiți impropriu): *lingoare / lungoare / lângoare* pentru tuberculoză; *tuse* pentru tuberculoză, guturai și astmă; *amețeală* pentru turbare, epilepsie, apoplexie și tremurătură; *gută* pentru apoplexie, tremurătură; *negel* pentru urcior, *gâlci* pentru astmă; *scarlatină* pentru febră.

✓ termeni cromatici (alb, negru, roșu): *pată albă, boală neagră, ciorna bola, pată roșie*;

✓ termeni referitori la animale: *cârtițoi*, *câine (turbat)*, (*cur-de)găină*, *buburuță*, *păianjen*, *(are) arici*, *fluture*, (*face) viermi (în cap), ceangă* (= șarpe veninos), *găselniță* (= fluture mic; molia albinelor, molie de albine);

✓ termeni referitori la plante: *struguraș* (*de plămân*), (*boala de*) *flori*, *florile* (*alea*);

✓ termeni referitori la fenomene ale naturii: (*luat de*) *vânt rău*, *e vântuit*;

✓ termeni referitori la părțile corpului (afectate de boală): (*are nărozie în*) *cap*, (*boală de*) *cap*; (*boală de*) *creier*, (*suferă de*) *creier*; (*bai la*) *plămâni,* (*are cu*) *plămânii*; (*îi tremură*) *o mână și un picior*, (*i-a luat*) *mâna și capul*; (*are căței*) *sub limbă;* (*face spumă*) *la gură*; (*i s-a ridicat în cap*) *sânge rău*; (*îi sunt stricate*) *venele*; (*i s-a strămutat*) *inima*; (*are bubă*) *în grumaz*; (*rac în*) *gât*; *nasul* (*înfundat*), (*în curg*) *nările*; (*are păs în*) *piept*, (*stricat în*) *piept*; (*împăienjenesc*) *ochii*, (*negureață înaintea*) *ochilor*; (*tremură*) *trupul*;

✓ termeni referitori la persoana care face boala (sau la care se manifestă frecvent)/ medicul care a descoperit tratamentul : *boala copiilor / copilului, boală de copii, boala pruncilor, boala băieților, beteșugul copiilor, dă de boala copiilor* (generali) și *boala babeșului*, *boala mărinii* (particulari);

✓ termeni mitologici : *duh rău / duhuri rele,* (= epilepsie), (*l-a lovit de*) *sfinte*[4] (= apoplexie), (*are*) *un vânt*[5] (= tremurătură), *(luat de*) *Rusalii*[6], (*l-a pălit*) *urșița* (=ursita) *cea grabnică* (= apoplexie); *nevoie* (= epilepsie), termen care, folosit, în exclamații și imprecații, desemnează diavolul, *călcătură*[7] , *are dală* (= epilepsie).

✓ tabu și eufemism, folosite pentre a desemna bolile grave: *ceas*[8], *blestem* (= epilepsie), *a boală*, *boala aia, acea boală, boală d-aia* (= epilepsie).

---

[4] S. f. pl. art. (În credințele populare) Iele (DEX 2009).

[5] Cuvântul, folosit și la plural, desemnează „ielele" (DEX 2009); în tradiția populară, se descântă de *vânturi* (=Iele): „Cu vânturi albe,/ Cu vânturi,galbene / Cu vânturi vinete, / Cu vânturi viorinte, / Cu vânturi pestrițe, / Cu vânturi frumoase […] / Să faceți bine și ascultați/ Și-l iertați" (Hodoș 1912: 67).

[6] RUSÁLIE, rusalii, s. f. 2. (În mitologia populară) Ființă fantastică, asemănătoare cu ielele, reprezentată ca o zână rea, care dezlănțuie furtuni, schilodește pe oameni sau le ia mințile (DEX 2009). În *Dicționarul de sinonime ala limbii române* (Sinonime 1982), ielele= rusalii= sfinte= vântoase.

[7] Pentru descântecul de deochi: „Toate deochiturile, / Toate rămniturile/ Și strigoniturile/ Din cap să fie călcate/ Și așezate/ De Dumnezeu cu Sfântul Arhanghel/ Leac să-i fie!"; " [Strigoni și strigoane] Să vă potoloți, / Să vă călcați, / Să vă cuncinați, / Să fiți călcate și cuncinate!". (Hodoș 1912: 13, 16).

[8] Este vorba de condensare lexico-semantică, prin eliminarea unuia dintre elementele componente ale sintagmei (cf. Purdela Sitaru 1999: 191).

Referitor la sintagme, observăm următoarele structuri dominante:

✓ **Sintagmele nominale**, în care substantivul exprimă afecțiunea, modificarea produsă, locul afectat, forma etc., iar deteminantul (adjectiv sau grup prepozițional) exprimă culoarea, modificarea produsă, locul afectat, intensitatea bolii, cauza, pacientul, finalitatea etc.: *stea albă la ochi, bubă rea, patimă rea, beteşugul ăl uscat, boleşniță de troană, boală de creieri, boală de copii, boală lumească, moarte ușoară / năprasnică, moarte repede / iute*.

✓ **Sintagmele verbale**, în alcătuirea cărora intră următoarele verbe:

a. **a avea** + substantiv care exprimă boala, organul afectat, forma de manifestare, efectul fiziologic etc.: *are rău / șui / slăbiciune / bai / bubă*; *are junghi / gâlci / arici*; *are muci la nas, are dureri de cap*; *are fiori, are amețeală mare*;

b. **a fi**[9] + adjectiv / grup prepozițional care exprimă forma de manifestare, efectul fiziologic, organul afectat : *e tronos / buduhălos / epileptic / nebun / slab, ăla e cu necaz*;

c. **a face** + substantiv care exprimă forma de manifestare: *face căței / viermi în cap, face spume la gură, se face perdele la ochi;*

d. **a lovi** și **a păli** + substantiv / grup prepozițional care exprimă boala, finalitatea, intensitatea, manifestarea, cauza, organul efectat: *l-a lovit șlagul / guta / moartea / ceasul / întâmplarea / damblaua*; *l-a lovit rău*; *l-a lovit de drum*; *e lovit de vânt / de sfinte*; verbul apare și în forma de imperativ, după modelul eufemismului: *lovi-te-ar guta*; *e lovit la inimă*; *l-a pălit urșita cea grabnică / șleagu / boala / guta*;

e. **a apuca** + substantiv care exprimă boala sau manifestarea: *l-a apucat vătămătura / boala cea rea / o neputință*;

f. **a găsi +** substantiv care exprimă boala sau manifestarea: *sunt găsit de tuse, l-a găsit șlagul / o năprăvală / găselnița, îl găsește acea boală*;

g. **a da** + substantiv / grup prepozițional care exprimă boala sau cauza: *dă dracii peste el, dă de rău / de sminteală / de boala copiilor / de boală urâtă, dă într-altele*;

h. **a întâlni** și **a întâmpina**: *e întâlnit*[10], *l-a întâlnit, e întâmpinat, e întâmpinat după drum*;

i. **a călca** + substantiv (subiect= boala sau manifestarea): *îl calcă greața / boala / nevoia*;

j. **a tremura** + substantiv (subiect= organul afectat): *tremură trupul / capul, îi tremură o mână și-un picior*;

k. **a se strica** + substantiv (subiect= organul afectat): *se strică creierul în cap, s-a stricat capul*;

l. **a muri** + substantiv /adverb/ grup prepozițional care exprimă modul de manifestare a bolii, cauza, efectul acesteia: *a murit fără de primejdie, a murit moarte grabnică, eu mor subit, a murit ca o găină, a avut o amețeală și a murit, a murit deodată, a murit leșinat, a murit repede, a murit de năbușit, a murit săgetat, a murit repede, a murit nebolit, a murit astupat, a murit din picioare, a murit de bubă, a murit la degrabă, a murit la iuțeală, a murit dintr-odată*;

m. **alte verbe** (expresive pentru manifestarea bolii, organul afectat): **a curge** (*curge nasul, curg nările*); **a astupa** (*astupat de troană*); **a suferi** (*suferă de creier*

[9] Ca verb copulativ.

[10] Structuri eliptice: *e întâmpinat / întâlnit* (de boală sau manifestare).

/ de plămâni); **a se îmbăta** *(mă îmbăt / se îmbată de cap*); **a se întuneca** (*s-a întunecat înaintea ochilor, mi s-a întunecat înainte*); **a sari** (*i-au sărit cățeii în cap*); **a se sui** (*se suie cățeii în cap*); **a zbura** (*la dânsul în cap au zburat cățeii*); **a(-i) veni** (*îi vine lui la cap, îți vine slăbie / o povăială la ochi*).

n. expresii/sintagme eufemistice: *ducă-se pe pustii* (= turbare); *a dat un ceas rău peste dânsul, ceas rău și săgetător, l-a lovit ceasul, are ducă-se pe pustii, l-a lovit întâmplarea și a murit* (= apoplexie), *are ceas rău, ăla e cu necaz, luat de Rusalii* (= tremurătură); *ceasul cel rău, boala aia, acea boală, boală d-aia, îl găsește acea boală, bolnav de a boală, boală diavolească, baiu ăla, răul acela, necazul ăla, (are) doamne ferește, a da doamne ferește, boala aia doamne ferește, ceasul (cel) rău, ducă-se pe pustii, florile*[11] *alea* (= epilepsie); *dă dracii peste el, atins de cel de vânt* (= tremurătură); *îi taie*[12] *de turbare* (= *turbare), l-a pălit urșița cea grabnică* (= apoplexie)

o. sintagme spontane, expresive: *se veninează carnea de turbă, își mănâncă carnea după mâini, nu știi de furia lui, îl duce la Chișinău de-acum.*

3. Concluzii

Deși materialul prezentat este amplu și relativ eterogen (boli ale ochilor, sistemul nervos, sistemul respirator; febră), analiza de ansamblu relevă câteva trăsături comune, interesante din perspectiva procesului denominării la nivel dialectal.

1. Cuvintele, sensurile și sintagmele noi care desemnează conceptele analizate sunt obținute prin două căi[13]:

a. derivarea morfematică

✓ derivare cu prefixe și/sau sufixe: *negreală, îmbrobodeală, pielușină, atacare, înnădușeală, cârtițoi;*

✓ compunere: *cur-de-găină*; *tebeceu*

✓ sintagme denominative nominale și verbale: *pânză/stea/pielușină pe ochi, pojghiță de albitură, urcior de câine/urciorul câinelui, țâța cățelii, șui cel rău, rac în gât, troană de guturai, zalfă de răceală, turbă de căței, hibă rea, duh rău, (s-a în)hămat în piept, a prins cămașă ochiul, i-au sărit cățeii în cap, face spume la gură.*

b. derivarea semantică

✓ polisemie: *albeață* (calitatea de a fi alb; culoare albă și albeață pe ochi); *negreală* calitatea de a fi negru; culoare neagră și albeață pe ochi); *roșeață* (calitatea de a fi roșu; culoare roșie și albeață pe ochi, urcior la ochi); *atacare* (acțiunea de a ataca și tuberculoză); *îmbrobodeală* (îmbrobodire și albeață pe ochi); *slăbiciune* (pentru amețeală și pentru tremurătură); *tuse* (pentru tuberculoză, guturai și astmă); *ceață* (pentru amețeală și albeață); *povăială* (pentru amețeală și albeață);

[11] Pentru a vindeca bubele apărute pe trupurile copiilor lor, mamele folosesc flori care au servit la colorarea ouălor de Paște, numite „flori din Joia Mare", pe care le pun în apă, le țin în acest fel până a doua zi, apoi din această apă toarnă în trei scalde consecutive ale copilului (Antonescu 2009/2016); pentru descântecul de vânturi (= Iele), „descântătoarea ține în mâna dreaptă o lumânare aprinsă, în mâna cealaltă un buchet de 9 feluri de flori, pus într-o oală cu apă: Cu apa te spăla / Cu florile te stropea." (Hodoș 1912: 66-67).

[12] Tăiatul face parte din ritualul descântecului de deochi, de izdat și de colăcit: „Fugi, deocheate!/ Fugi, muroane!/ Cu gura te-am descântat, / Cu mătura te-am măturat, / Cu tămâie te-am tămâiat, / Cu cuțitul te-am tăiat". (idem: 20).

[13] Cf. Pavel 2011: 530.

✓ sinonimie (graduală): *moarte grabnică - moarte năprasnică - moarte subită* pentru apoplexie; *năduşeală – năbuşeală – năduf - zăpuşeală* (pentru astmă); *aprindere - arşită* (pentru astmă); *slăbiciune – moleşeală - leşin* (pentru ameţeală); l-*a lovit* (boala/ dambalua) - l-a *pălit (*guta) / *l-a săgetat* (pentru apoplexie); *e întâlnit – e întâmpinat* (pentru apoplexie).

✓ extinderea funcției denominative a sintagmelor: *mi s-a făcut negru înaintea ochilor* (pentru ameţeală), *mă îmbăt de cap* (pentru leşin şi ameţeală), *s-a îmbătat* (pentru epilepsie), *s-a pătat ochiul* (pentru albeață); *aprins la plămâni* (pentru astmă); *stricat în piept* și *e stricat la plămâni* (pentru astmă); *s-o stricat creierii* și *s-a stricat capul* (pentru turbare); *e stricat creierul / capul, s-a stricat sângele, (îi sunt) stricate venele, e om stricat* (pentru tremurătură); *povăială la ochi, se povăiesc ochii* (pentru ameţeală);

✓ figuri de stil[14]:

i. metafore: *struguraş de plămân* (pentru tuberculoză); *are arici* (pentru astmă); *se suie căţeii în cap, face căţei în cap, căţei de turbăciune, are ameţeli în cap, face viermi în cap, are viermi* (pentru turbare); *îl calcă greaţa* (pentru epilepsie); *e întâmpinat după drum* (pentru apoplexie); *îmi fluturește ochii*, *se face perdele la ochi* (pentru ameţeală); *a dat un vânt rău peste el*, *îl calcă nevoia* (pentru tremurătură);

ii. comparații: *a murit ca o găină* (pentru apoplexie), *ca o oaie capie, ca cum ar fi paralizat*, (el e) *ca cine e lovit de gută* (pentru tremurătură); *arde ca focul* (pentru febră).

Cele mai expresive sintagme/ expresii se referă la bolile grave sau cu manifestări vizibile (puternice): apoplexia, tremurătura, epilepsia și turbarea.

Bibliografie

Antonescu, R., 2009/2016, *Dicţionar de Simboluri şi Credinţe Tradiţionale Româneşti*, 2009, Ediţie digitală 2016 (pe https://www.cimec.ro/).

Căprioară, C., 2011, „Cazuri de etimologie populară și de contaminare în limbajul medical popular românesc”, în *Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Manuela Nevaci (editor), București, Editura Universității din București, 2011, 163-171.

Dumistrăcel S., 1980, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Dumistrăcel, S., 2010, „Universalii frazeologice și frazeologie în dicționare”, în *Lucrările celui de-al treilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, 20-21 noiembrie, 2009, Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu (ed.), București, Editura Universității din București, 2010, 199.

Eremia, A., 2015, „Considerații teoretice privind motivația lingvistică”, în: *Revista de Ştiinţă, Inovare, Cultură şi Artă Akademos*, nr. 4(39), Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, 2015, 137-142.

Foucault, M., 2005, *Istoria nebuniei în epoca clasica*, Ediția a II-a, București, Editura Humanitas.

Gorovei, A., 1931, *Descântecele românilor*, București, Imprimeria națională.

[14] Frazeologisme imaginare, care au apărut datorită necesităţii limbii de a-şi înmulţi mijloacele expresive, sunt chiar în momentul naşterii figuri de stil propriu-zise şi au funcţii stilistice evidente (Dumistrăcel 1980: 199).

Hodoș, E., 1012, P*oezii poporale din Banat III*. *Descântece adunate* de E. Hodoș, Sibiu, Editura „Asociațiunii", Tipografia arhidiecezană.

Mihail, Z. și Osiac, M, *Lingvistică generală și aplicată*, Ediția a II-a, București, Editura Fundației România Mare, 2006.

Morcov, M.-M., 2012, „Mărturii lingvistice ale credințelor legate de animale și boli în limbile romanice", în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Nicolae Mocanu, Dumitru Loșonți, Eugen Beltechi (ed.), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Scriptor, 2012, 276-291.

Nevaci, M. , 2015, „Cuvinte de origine greacă în dialectele dacoromân şi aromân (pe baza ALRR. Sinteză și ALAR)", în *Fonetică și dialectologie*, XXXIV, București, Editura Academiei Române, 2015, 97-118.

Purdela Sitaru, M., 1999, *Etnomedicină lingvistică*, Timișoara, Editura Amarcord.

Savin-Zgardan, A., 2019, *Motivația unităților polilexicale stabile în limba română*, Chișinău, Tipogr. "Dira AP".

Siserman, C. și M., 2015, „Considerații privind denominația medicală", în *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția a III-a: Conventional / unconventional in onomastics*, Ovidiu Felecan (ed.), Cluj-Napoca, Editura Mega, Editura Argonaut, 201-209.

Pavel, V., 2011, „Sintagmele denominative şi cartografierea lor", în *Studia linguistica et philologica. Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Manuela Nevaci (editor), București, Editura Universității din București, 2011, 527-535.

Pavel, V., 2016, „Aspecte onomasiologice ale cercetării motivaţiei în cartografia lingvistică şi dialectologie", în *Philologia*, LVIII, Chișinău, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu", 2016, 100-108.

Popovschi, L., 2018, *Particularităţi onomasiologice la terminologiei corpului omenesc (pe baza atlaselor lingvistice româneşti)*, Chişinău, Institutul de Filologie al AŞM.

Irina Lupu
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
Academia Română

Rolul femeii în societatea romanică medievală. Influențe asupra apariției și fixării matronimicului

Abstract
This article examines the formation process of the feminine complementary name, by referring to the role of women in medieval Romance societies, with a special focus on the Iberian Peninsula. Taking into consideration the evolution from the Germanic name to the Romance name, we analyze examples of feminine denominations belonging to women from the noble class (and from the circle of power), also referring to the common classes.
Keywords: onomastics, feminine denomination, Iberian Peninsula, Middle Ages

Resumé
Cet article examine le processus de formation du nom complémentaire féminin, en se référant au rôle des femmes dans les sociétés romanes médiévales, avec un accent particulier sur la péninsule ibérique. En tenant compte de l'évolution du nom germanique vers le nom roman, nous analysons des exemples de dénominations féminines appartenant à des femmes de la classe noble (et du cercle du pouvoir), se référant également aux classes communes.
Mots clés : onomastique, dénomination féminine, péninsule ibérique, Moyen Âge

1. Introducere

În acest articol ne propunem să analizăm procedeele de formare a numelui complementar feminin, prin raportate la rolul femeii în societățile romanice medievale, cu privire specială asupra spațiului hispanic[1]. Denominația complementară feminină, prin comparație cu cea masculină din aceeași perioadă, oferă indicii despre statutul juridic al femeii, așa cum reflectă documentele legislative ale vremii[2] care descriu în

[1] Termenul se referă la regiunile politice și socioculturale din fostele provincii romane din Peninsula Iberică, cunoscute sub denumirea *Hispania*.

[2] Trebuie precizat de la început că am folosit cu precădere surse secundare, cercetări antroponimice referitoare la Evul Mediu timpuriu (sec. VIII-XIII, care marchează perioada de la primele atestări ale numelui complementar în Pen. Iberică, până în sec. al XIII-lea, considerat perioada de fixare ereditară a numelor pe care le cunoaștem azi, cf. Kremer 1987: 1585, Boullón Agrelo 1999: 9-16) precum: studiul cercetătorului catalan Moreu-Rey, *Antroponímia. História dels nostres prenoms, cognoms i renoms* (1991), lucrarea cercetătoarei galiciene Boullón Agrelo, *Antroponimia medieval galega (ss VIII-XII)*[#] (1999) și studiile publicate în cadrul proiectului GREHAM, *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I* (1990), coordonate de Monique Bourin. Oferim în continuare o descriere detaliată a surselor. Studiul lui Moreu-Rey analizează documente păstrate în compilații bisericești (cat. *abadal, cartulari,* ro. catastife) și arhive (cat. *arxiu*): *Abadal: Com neix i creix* (...)

mod indirect drepturile feminine. Un alt aspect se referă la influența în denominația urmașilor prin *matronimic* (sau transmiterea numelui complementar către copii), care se realiza doar în anumite circumstanțe.

Studiul face parte dintr-un proiect amplu de antroponimie romanică, desfășurat în cadrul departamentului de Romanistică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din București, care urmărește apariția numelui complementar și comparația etapelor sale de fixare din regiuni politice și socioculturale romanice occidentale cu spațiul românesc, încercând astfel să reconstituie procesul de construcție al numelui complementar în cazul acestui areal idiomatic cu o atestare documentară precară pentru etapa medievală veche. Studiul pornește de la premisa formulată de cercetătoarea Monique Bourin, care observă că formarea numelui secundar prezintă „numeroase similitudini de fond, într-un proces comun întregii Europe" (Bourin 1990: 234).

În prima parte a acestui articol vom prezenta formulele antroponimice feminine din perioada Evului Mediu. Vom vorbi despre primele atestări ale denominației complementare din spațiul hispanic și despre evoluția de la numele germanic la numele romanic. În analiza formulelor antroponimice vom evidenția faptul că există modalități de alcătuire a denominației secundare feminine a) comune tuturor claselor sociale și b) de diferențiere:

a) *nomina paterna* (secvențe de filiație, patronimice) sau maritale, conform tradiției medievale a capului de familie (Dima 2023) care au la bază structura mononucleară a familiei (Le Jan 2001);
b) apelative de adresare antepuse numelui individual, care apar doar în clasele nobiliare.

În a doua parte, vom semnala situațiile în care figura maternă contribuie la denominația secundară a urmașilor săi.

Eixala-Cuixà, *Arxiu de la Corona d'Aragó*, *Arxiu Comtal*, edit. F. Udina, *Abadal: Catalunya Carolíngia*, *Alart: Cartulaire roussillonnais*, *Cartulari de Carlemany*. Arxiu diocesà de Girona, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*. Edit. Rius., Dipl, *Abadal: Diplomes (Pallars)*, Moreu-Rey: *Rodalia de Caldes de Montbui*, *Histoire de Languedoc*, *Noms de Terrassa*, *Noticias históricas*, Montsalvatge, I. Simó Rodríguez, *Aportación*, X. Bou, Sant Père de les Puelles, *Serra Vilaró: Baronies de Pinós i M*., *Arxiu Cap. d'Urgell*. Edit. C. Baraut in Urgellia, *Diplomatari de Vic*. Edit. E. Junyent et al., Villanueva: *Viaje a las Iglesias de España.* (Moreu-Rey 1991: 44-77). În lucrarea cercetătoarei Boullón Agrelo, documentele analizate provin din colecții de documente medievale din Galicia numite *Tumbos* (sau *recompilacións medievais de documentos anteriores*) și *Collecciones Diplomaticas,* ce se găsesc în *Arhiva istorică națională din Madrid* (*Arquivo Histórico Nacional de Madrid*) și reprezintă acte interne, preponderent notariale, incluzând foi de zestre, acte de vânzare-cumpărare, donație, arendare a unor părți de teren, prin care se reglementează aspecte socioeconomice, financiare și administrative. Acestea nu au supraviețuit timpului în original, ci numai prin copii efectuate ulterior. Sursele editate prezintă omogenitate lingvistică, până în sec. al XII-lea documentele oficiale fiind redactate în latină, cu numeroase elemente romanice (Boullón Agrelo 1999: 9-16). Studiile publicate în cadrul proiectului GREHAM se referă la originile medievale ale antroponimiei moderne din nordul Pen. Iberice, acoperind perioada secolelor al X-lea, al XI-lea și al XII-lea. Pentru exemple de formule denominative feminine, am folosit și *Nobiliário de Espanha escrito por Senhor Conde D. Pedro*, un registru genealogic (pt. *livro de linhagem*) redactat între 1340-1344, care descrie liniile nobiliare portugheze, castiliene, galiciene și leoneze originare din dinastiile vizigote, disponibil online aici. De asemenea, pentru statutul femeii din Pen. Iberică, am consultat lucrări ale unor istorici, precum studiul lui Carlos Laliena Corbera (2014), „En el corazón del estado feudal: política dinástica y memoria femenina en el siglo XI", și cel al Mariei Jesús Fuente (2003), „¿Reina la reina? Mujeres en la cúspide del poder en los reinos hispánicos de la edad media (siglos VI-XIII)".

2. Formule antroponimice feminine medievale

2.1. *Nomen singulare*. Numele germanic

O etapă preliminară apariției denominației secundare este considerată etapa numelui unic, consolidată și perpetuată la nivelul romanității europene prin intermediul creștinismului. În fostele provincii hispanice, etapa numelui unic creștin este atestată începând cu secolul al IV-lea d.Hr.. Folosirea acestui tip de denominație este înregistrată până în sec. al XII-lea și, începând cu sec. al X-lea, alături de alte formule antroponimice complexe (cf. Kremer 1987: 1587-1590, Buesa și Lagüéns 1996-97: 13-14)[3].

Etapa numelui unic în spațiul hispanic se remarcă în special prin numele germanic (sec. VI-IX d.Hr.)[4] care avea drept caracteristică principală bitematismul. Format, de regulă, din două rădăcini sau componente care marcau descendența (fie patriliniară, fie matriliniară) și care se repetau în cadrul grupului familial, acest tip de nume îndeplinea cu ușurință atât funcția de integrare cât și pe cea de individualizare[5]. Astfel, unele nume germanice din peninsulă puteau avea structura: Ab, Ac sau bD, cD, eD, unde componentele A și D serveau drept indicație familială, ca în exemplele: *Guimara* și *Guidamar* (a.996), *Belus, Bellosa* și *Ballowig* (a.1003) (Moreu-Rey 1993: 13-14). Oferim în continuare câteva exemple de nume bitematice germanice feminine (din sec. al X-lea), din lucrarea cercetătorului catalan Moreu-Rey, clasificate în funcție de elementele de compunere: *Adalvira, Elvira, Gelovira, Spanevira, Teudevira* (în *-vira*), *Adalgarda, Eldegarda, Ermengarda, Ermengards, Sicard* (în *-gard, -gards*), *Argesinda, Ermesinda, Ermesenna, Espanesinda* (în *-sinda, -senda*) (Moreu-Rey 1993: 21-24).

---

[3] Perioada cuprinsă între sec. IV-lea și al VIII-lea este importantă pentru că marchează ruptura de formulele latinești și înlocuirea sistemului antroponimic roman cu cel cu caracter creștin, fenomen caracteristic întregului bazin al Mediteranei (cf. Cerrillo de Cáceres 1988: 1662); noul sistem avea valoare simbolică, prin botez individul detașându-se de valorile anterioare și primind un (singur) nume ales de familie, cu caracter individual, iar absența celui de-al doilea nume fiind în consonanță cu ideea că indivizii erau considerați membri ai aceleiași familii, familia creștinilor, de unde sintagma *famuli Christi/Dei* în epigrafia iberică (Cerrillo de Cáceres 1988: 1663, Bullón Agrelo 1999: 22). În teritoriile portugheze, se semnalează predominanța numelui unic de-a lungul sec. al XI-lea, situația schimbându-se în a doua jumătate a sec. al XII-lea, când majoritatea indivizilor apar în acte cu nume complementar (cf. Durand 1989: par.10).

[4] Popoarele germanice au cucerit aproape toate provinciile Imperiului Roman, au adoptat instituțiile romane, limba oficială (latina) și creștinismul. În schimb, au continuat să utilizeze sistemul de denominație germanic pe care l-au impus în teritoriile cucerite, mai ales în Hispania și în Galia (Moreu-Rey 1993: 11). În Pen. Iberică, a avut loc dispariția aproape completă a denominației latine și substituirea ei cu sistemul germanic, între sec. al VI-lea și sec. al IX-lea. În Galicia și în nordul Portugaliei de astăzi, superstratul germanic se referă la moștenirea lăsată de suebi, iar în restul Peninsulei Iberice, la moștenirea vizigotă. Cele mai vechi nume germanice din peninsulă sunt atestate încă din sec. al VI-lea (ex. *Guisifrondina, Gunthoerta* cf. Cerrillo de Cáceres 1988: 1662-1666) și din sec. al VIII-lea (în Gallaecia, *Riquila*, a. 785 cf. Bullón Agrelo 1999: 23).

[5] Unii cercetători pun accent pe componenta semantică a rădăcinilor germanice, ex. *Emericho, Ahemericus, Haemericus* (< *haim* „casă” și *riks* „puternic”), *Radolfus, Radolfo, Radolf* (< *hroths* „faimă” și *wulf* „lup”), *Raimundo, Ragimundo, Raymundus* (< *ragin* „sfat” și *mund* „protecție”), *Ricolfus, Ricolfu, Ricolfe* (< *riks* „puternic” și *wulf* „lup”) (Fort Cañellas 1992: 971). Moreu-Rey consideră că aceste nume ar fi fost fără conținut semantic, nume etichetă ce păstrau doar caracteristici formale precum sonoritatea sau valorile de relație (filiația) (Moreu-Rey 1993: 15-16).

De remarcat faptul că sistemul de denominație germanic era bilateral, elemente din nume raportându-se fie la masculin fie la feminin, așa cum au semnalat numeroși cercetători cu referire la spațiul european „aux VI-VII siècles, on pratiquait encore une ancienne coutume, mélanger des éléments paternels et maternels: **DEORO**VALDUS + BERTO**VARA** – **DEOROVARA**" **(**Werner 1977: 24 cf. Le Jan 2001: 2). Însă, linia maternă nu avea aceeași importanță ca linia paternă, „le masculin prévaut toujours sur le féminin" (Héritier 1996 cf. Le Jan 2001: 3). În Pen. Iberică, numele germanic respectă această tradiție de marcare a descendenței atât patriliniară cât și matriliniară, așa cum semnalează Moreu-Rey prin exemplul *Audesind fiul unei Espanesinda* (a.965), unde numele masculin, *Audesind,* se construiește prin referință la mama sa, *Espanesinda* (Moreu-Rey 1993: 13-14). Cum reflectă acest fapt statutul femeii este discutabil însă.

În ceea ce privește statutul juridic al femeii din această perioadă, nu avem prea multe date, în codul de legi vizigote vorbindu-se foarte puțin despre drepturile femeii sau despre atribuțiile reginei (cf. Fuente 2003: 57)[6]. Unii cercetători semnalează faptul că, prin legile vizigote, era necesar consimțământul ambilor soți în cazul înstrăinării posesiunilor matrimoniale, un exemplu sugestiv în acest sens fiind un act de vânzare-cumpărare unde apar cumpărători și vânzători *Ansebertus, Ranemirus, Tudolfus* (nume masculine) alături de soțiile lor *Ermoiga, Nunia, Traselinda* (sec. al IX-lea, St. Llorenç, Folgueroles de la Plana de Vic cf. Moreu-Rey 1993: 18).

În cadrul cercului puterii, în perioada monarhiei vizigote, este de presupus că regina avea anumite responsabilități ca membru al familiei regale (de a oferi moștenitori masculini, precum și alte atribuții ca distribuția alimentelor și a hainelor, responsabilități caritabile, educația tinerilor, primirea oaspeților etc.); „distincția între domeniul privat și cel public fiind dificil de trasat în acele vremuri, se poate considera că regina obținea putere politică controlând domeniul domestic" (Little & Rosenwein 2003: 355, cf. Fuente 2003: 59). Denominația documentară feminină în cadrul cercului puterii se referă la *secvențe de relație* și *apelative* corespunzătoare funcției, care completează numele unic. În cazul reginelor vizigote (sec. VI-VIII), numele reginelor apar uneori în acte oficiale cu rolul de confirmare/legitimare a puterii regelui, prin apelativele *reina* „regină" sau *señora* „doamnă" în „Baddo, reina gloriosa, clementísima reina Liuvigotona și gloriosa señora y reina Cixila", așa cum semnalează Fuente (2003: 57-58)[7],

2.2. Etapa numelui complementar

Apariția numelui complementar este semnalată în întreaga Europă occidentală, sursele documentare atestând o frecvență mare în sec. al XII-lea (Bourin 1989: 9). Fenomenul este corelat cu reducerea numărului de antroponime (prenume) în sec. al X-

[6] Este vorba despre *Liber Iudiciorum* (*Lex Visigothorum*), un cod de legi întocmit sub conducerea regelui Recesvinto (cca 653-672), copie după codul lui Iustinian, tradus în varietatea romanică din Castilia și León, și impus de Fernando al III-lea, în sec. al XIII-lea, prin *Fuero Juzgo;* tot în perioada vizigotă, funcționa și *Derecho consuetudinario*, un set de legi nescrise, transmise pe cale orală, de tradiție germanică, care urma obiceiurile și practicile locale; s-a respectat prin tradiție în Europa occidentală și s-a aplicat de instanțele de judecată alături de codurile de legi scrise (în cazul societății romanice vizigote, *Liber Iudiciorum*) (Fuente 2003: 57).

[7] Fuente (2003) analizează actele conciliilor de la Toledo din 589, 688 și 694 (publicate în *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, 1963, ed. J. Vives, Barcelona, p. 116), în care apar numele și semnătura reginei Baddo și numele reginelor Liuvigotona și Cixila/Cixilo alături de apelativele de adresare, traduse în spaniolă în studiul său (actele originale fiind elaborate cel mai probabil în latină).

lea (Paul Aebischer 1928 cf. Moreu-Rey 1993: 47, Bullón Agrelo 1999: 22)[8], acest secol marcând și tendința de a pune capăt confuziilor generate de repetarea numelor, prin diverse metode. Numele complementar nu era ereditar, ci se construia prin mai multe procedee care au funcționat și coexistat de-a lungul secolelor. Denominația complementară medievală (documentară) implică astfel, cu scopul evitării ambiguității, pe lângă numele individual, patru categorii antroponimice[9] pe care le regăsim în toate tipurile de acte interne (notariale sau de cancelarie) din toate regiunile romanice, simptom al unei surse unice de inspirație juridice și administrative, sub care lumea romanică a stat timp îndelungat, direct sau indirect prin biserică.

Denominația medievală, așa cum apare înregistrată în documentele romanice din mai multe secole, cuprinde elementele care preced numele individual (prenumele sau „numele atribuit la naștere, obligatoriu, neereditar, cu funcție denotativă unică", Ionescu 1980: 10-11), de regulă apelative de adresare, corespunzătoare demnității sau funcției la curte, și din elementele postpuse. Prezentăm mai jos, pe scurt, principalele tipuri de formule de denominație masculină (A, B) și feminină (C, D), care reflectă principalele procedee de construcție a numelui complementar:

A. Titlu de noblețe/Funcția + Prenume + Descendența / Proveniența (*de* + toponim) / Supranumele (porecla) - familii nobiliare
B. Apelativ + Prenume + Descendența / Proveniența (*de* + toponim) / Ocupația (meseria) / Supranumele (porecla) - familii de rând
C. Titlu de noblețe/Apelativ + Prenume + Descendența / Relația / Proveniența (*de* + toponim) - familii nobiliare
D. Prenume + Descendența / Relația / Proveniența (*de* + toponim) - familii de rând

În spațiul hispanic, un rol important în denominația complementară este reprezentat de indicația de descendență, redată prin *nomina paterna,* care se putea realiza prin mai multe mijloace:

a. prin formule de filiație, procedeu specific limbii culte semnalat încă din sec. al IX-lea, folosit mai întâi în denominația regilor și extins apoi, în sec. al X-lea, în rândul familiilor nobiliare și, în sec. al XI-lea, la familiile de rând (cf. Ramos Remedios și Gasteiz 2014: 200): prenume + *filius de*/*proles* + prenumele tatălui în genitiv, ex. *Riquilo Veremudus* ***filius Gatonis*** (a. 976, Bullón Agrelo 1999: 37-39); prenume + prenumele tatălui în genitiv, ex. *Gutiscli Gumaranis* (a. 939, Moreu-Rey 1993: 60) și prenume + prenumele tatălui în nominativ, formulă specifică nord-estului Pen. Iberice (Kremer 1987: 1589), ex. *Petrus Ansulfus* (a. 978) (Moreu-Rey 1993: 60), *Petrus Trasulpho, Froyla Trasulpho, Amicus Trasulpho* (Bullón Agrelo 1999: 26);
b. prin sufixe patronimice (*-ez***,** în castellano, *-iz, -ez,* în galiciană, *-es,* în portugheză), procedeu specific idiomurilor vernaculare, semnalat încă din sec.

[8] În Pen. Iberică, fenomenul este corelat și cu dispariția limbilor preromane, când se reduce numărul de posibilități din care se alegeau numele individual (prenumele) (Bullón Agrelo 1999: 22).
[9] Definite de Bizzochi (2014) pe baza unui text din 1214 al notarului bolognez, Rainerio da Perugia, care adnotează anumite paragrafe din propria lucrare referitoare la redactarea actelor oficiale, raportându-se la corpusul civil de legi al împăratului Iustinian și subliniind necesitatea identificării cu precizie a actanților juridici (donatori, vânzători, beneficiari sau martori).

al IX-lea[10] (Pidal&Tovar 1962: 401, cf. Bullón Agrelo 1999: 23), caracteristic regiunilor nord-vestice și vestice ale Pen. Iberice (unde se observă și o uniformizare în practica de a oferi un patronim ca element secundar în formulele complexe, observație confirmată de analiza documentelor din cartulariile portugheze) și răspândit în cadrul claselor de rând începând cu sec. al XII-lea (Durand 1989: 223, Sopena 1996: 70), ex. *Didaco Fonsiniz* (a. 854), *Guterrus Osoriz* (a. 854) (Bullón Agrelo 1999: 49-50);

Alături de *nomina paterna*, alte procedee de construcție a numelui secundar se referă la:

- indicația proveniență (denumire activă în afara localității de reședință) prin sintagma prepozițională *de* + toponim, procedeu apărut mai târziu, în sec. al X-lea și foarte frecvent în sec. al XII-lea, în toate nucleele statale din nordul peninsular, mai ales în partea de nord-est, în regiunile catalane (Moreu-Rey 1993: 57, Bullón Agrelo 1999: 59, Remedios și Gasteiz 2014: 204), ex. *Durando de Torrezella* (a. 916), *Durandus de Capolatos* (a. 997), (Moreu-Rey 1993: 57); *Iulianus de Cancellata* (a. 944), *Savarigo de Toldanos* (a. 1009), (Bullón Agrelo 1999: 59);
- indicația meseriei (în cazul claselor de rând), procedeu semnalat începând cu anul 1000, ex. *Domenico faber* „Domenico fierar” (a. 1000), *Sm. Riculfo, coco* „Riculfo bucătar” (a. 1002), *Dominico Piscatore* „Dominico pescar” (a. 1002), *Suniefredu gramatici* „?” (a. 1016) (Moreu-Rey 1993: 65).

La nivel european, denominația complementară feminină indica fie relația cu ascendentul patern (printr-un *nomen paternum*), fie relația maritală (precursoare a denominației maritale/andronimice semnalate în spațiul românesc), așa cum evidențiază cercetătorii pentru această perioadă:

> Pour désigner les femmes, l’usage des scribes médiévaux diffère du système anthroponymique moderne, tel qu'il s'élabore, pour les hommes, entre le XIème et le XIIIème siècle. La forme normale de la désignation des femmes est alors un simple nom suivi d'une relation familiale (Bourin 1992: 1).

În Pen. Iberică, formulele antroponimice feminine urmau aceleași reguli de construcție ca cele masculine, cu mențiunea că, în formulele complexe feminine (C, D), elementul secundar indica de obicei descendența, atât în cadrul familiilor nobiliare (și regale) cât și în familiile de rând.

Folosirea unei formule antroponimice complexe cu nume complementar poate fi corelată cu dreptul la proprietate și în cazul femeilor, așa cum arată cercetătoarea Monique Bourin (1992):

> Une explication simple renvoie au droit du patrimoine (cette explication pourrait avoir une portée, non pas limitée aux femmes, mais générale) : le surnom signalerait la participation à la propriété de certains biens, fonciers ou

[10] Apariția patronimicului cu sufix este discutată în rândul cercetătorilor și datată fie spre sfârșitul secolului al X-lea (Brattö 1958: 29), fie cu un secol mai devreme (Pidal&Tovar 1962: 401) când este autentificat un document din Castilia în care apare numele complex, bimembru, *Monnio Nunniz* (a. 824, Bullón Agrelo 1999: 23).

seigneuriaux, auxquels serait attaché le surnom (Bourin 1992: 3).

În cadrul familiilor nobiliare, formula antroponimică feminină (în acest caz, C) cuprindea de regulă, apelativul *dona* corespunzător titlului de noblețe, numele individual (prenumele) urmat de numele complementar care indica descendența. În majoritatea cazurilor numele complementar reprezenta un *nomem paternum* (patronimic) redat fie printr-o formulă de filiație, ca în *Gutiscli Gumaranis, Tota Galindonis* (a. 939, Moreu-Rey 1993: 58) și *Alez filia de Gonberti* (a. 1044, Moreu-Rey 1993: 60), fie printr-o formă derivată cu sufix patronimic, ca în *Munio Rumarigiz et germana mea Eillo Romarigyz* (a. 1101, Bullón Agrelo 1999: 49-50).

Analiza numelor feminine din *Nobiliário de Espanha escrito por Senhor Conde D. Pedro* arată o uniformizare (în cadrul familiilor nobiliare) în ceea ce privește alegerea unui *nomen paternum* ca element secundar, reprezentat prin patronimic derivat cu sufix și (uneori) dublat printr-o formulă de filiație: *Dona Orraca Mendes*, „doamna Orraca, fiica lui Mendo", *Dona Ouroana Soares filha de D. Soeiro Guedaz,* „doamna Ouroana, fiica lui Soeiro, fiica domnului Soeiro Guedaz". În exemplul *Dona Elvira filha de Alcaide D. Rodrigo Fernandez de Podentes*, observăm formula antroponimică feminină construită prin titlu de noblețe, *dona,* prenume, *Elvira*, urmate de o formulă de filiație, *filha de Alcaide D. Rodrigo Fernandez de Podentes*, „fiica guvernatorului Rodrigo Fernandez din Podentes"[11].

În cercul puterii, elementele care preced numele individual se referă la apelative precum *domna, regina* sau apelative complexe, corespunzătoare statutului, ca *domna Geloira, Deo Dicata*. Denominația feminină din cercul puterii putea cuprinde, în acte oficiale, și elemente de relație, ex. *uxor mea*. Aceste apelative și elemente de relație trebuie puse în legătură cu rolul important al reginelor din perioada nucleelor statale de rezistență din nordul peninsular (sec. VIII-XI) când se remarcă prezența lor activă în viața politică[12]. Numele lor apare în diverse acte oficiale, alături de cel al regilor, pentru legitimarea puterii. Există și situații de regență, în care reginele sunt direct implicate în guvernarea statală și semnează în nume propriu.

Un exemplu din sec. al X-lea este *Elvira Ramirez,* fiica regelui Ramiro al II-lea al Leonului din căsătoria cu Urraca (prințesă navareză și fiică a lui Sancho Garcés I și a Todei Aznárez) (cf. RAH). Numele Elvirei este corelat cu prima atestare de *infantazgo,* San Salvador de Palat de Rey fiind prima mănăstire întemeiată și donată unei fiice a regelui, gestul punând bazele unei tradiții prin care infantele primeau domeniile mănăstirești din regat, câștigând o putere considerabilă prin dreptul de a deține proprietăți (Fuente 2003: 61; RAH) și având astfel, controlul asupra dezvoltării vieții spirituale și implicit culturale[13]. De asemenea, Elvira a domnit după moartea fratelui ei, Sancho el Craso (966), moștenitorul legitim, copilul fratelui său, având doar 5 ani la acea vreme. În regență, a fost direct implicată în apărarea regatului de atacurile

[11] Unde *Alcaide D. Rodrigo Fernandez de Podentes* este, la rândul său. o formulă antroponimică masculină complexă formată din indicația funcției, *alcaide* „ro. guvernator/pt. antigo governador de castelo ou de província", titlu de noblețe, *dom* „domn", prenume, *Rodrigo*, patronimic, *Fernandez,* „fiul lui Fernando" și indicația proveniență prin sintagmă prepozițională și toponim, *de Podentes* „din Podentes".

[12] Pentru mai multe exemple în acest sens v. Fuente (2003).

[13] Vezi și Le Jan (2001, cap. 7) unde se vorbește despre mănăstiri ca pilon de forță al puterii centrale.

normande și a semnat tratate cu califul cordobez (Fuente 2003: 61), folosind titlul *Regina, domna Geloira, Deo Dicata* (cf. **RAH**). De asemenea, semnătura Elvirei apare într-un document din 946 (alături de semnăturile celorlalți membri ai familiei regale), prin care Ramiro al II-lea concede Mănăstirii din Vega, domeniile Perales, Volpejar și Villa Rezmiro (cf. RAH).

Exemplul nu este singular. Într-un document din sec. al XI-lea (1020-1030), din León, sunt menționate numele a două regine: „ego Garsea, rex, et uxor mea Eximina, cum domna Urracha, regina" (Corbera 2014: 25). Este vorba despre un act de cumpărare a unor proprietăți din Biescas de către o femeie, Urraca Jiménez, prin mandat regal (semnat de doi regi *García* și *Gonzalo* și două regine, *Urraca* și *Jimena,* care executau astfel decizia luată în cadrul unei adunări a nobililor navarrezi („una asamblea judicial de gran trascendencia")[14]. Numele reginelor apar aici pentru legitimarea puterii regale. De asemenea, Laliena Corbera consideră că actul indică o alianță feminină care se repetă și cu alte ocazii în decizii publice, de altfel, Urraca și Jimena fiind considerate „dos auténticas matriarcas del linaje real" (Corbera 2014: 26-27).

Formula antroponimică feminină din cadrul claselor de rând (D) cuprindea numele individual (prenumele) urmat de numele complementar, indicație a descendenței (patronimic), fără apelative de adresare.

Practica de a atribui un nume complementar reprezentat printr-un *nomen paternum* (de regulă patronimic cu sufix) era frecventă în sec. al XII-lea, aplicându-se și claselor de rând (Durand 1989: 223, Sopena 1996: 70). Acest fapt se reflectă și în denominația feminină, așa cum observă Iria Gonçalves (1996) în analiza patronimului portughez din perioada Evului Mediu târziu.

Unii cercetători semnalează chiar formule de filiație cu nominativ, cu formă feminină (folosite probabil pentru a evita confuzia dintre numele masculine și cele feminine din cadrul aceleiași familii): *Domingas Bartolomei**a*** „Domingas, fiica lui Bartolomeu", *Filipa Simo**a** filha de Mestre Simão de Santarém*, „Filipa, fiica meșterului Simão din Santarém", *Clara Lourenç**a**, filha de Lourenço Peres Mestre,* „Clara, fiica meșterului Lourenço Peres" (Gonçalves 1996: 352). Tot în acest studiu, oferă exemple de nume complementare feminine provenite dintr-o poreclă a tatălui, atribuirea unei forme feminine poreclelor cu sens peiorativ, mai ales atunci când erau transmise de la tată la fiică fiind o practică obișnuită în Evul Mediu: *Constança Monteira, Margarida Machada, Maria Salgada, Beatriz Afonso Lobata, Isabel Peixota*[15]. (Gonçalves 1996: 352)

3. Contribuția în denominația urmașilor

Așa cum am văzut în capitolul anterior, în Pen. Iberică a existat o tradiție germanică care a permis contribuția femeii în denominația urmașilor săi, prin transmiterea unor componente din numele său care marcau descendența matriliniară.

Tot în capitolul anterior am semnalat faptul că, odată cu apariția formulelor de denominație complexe, descendența s-a redat patriliniar în cele mai multe situații, prin adăugarea unui *nomen paternum* (obținut fie printr-o formulă de filiație, fie prin derivare

[14] Carlos Laliena Corbera menționează că este vorba despre regii García de Nájera (n. 1016) și de fratele său, Gonzalo (n. 1020), fiii și moștenitorii lui Sancho el Mayor, însoțiți de străbunica, *Urraca* și de bunica, *Jimena, Urraca* fiind octogenară la momentul întocmirii actului; cei patru aplicau o sentință/decizie colectivă (Corbera 2014: 26-27).

[15] Feminizarea patronimicului a fost semnalată și în spațiul galic precum și în cazul idiomurilor slave.

cu sufix patronimic). Cu toate acestea, existența unor matronimice nu era neobișnuită. Moreu-Rey remarcă în acte din sec. al XI-lea din regiunea catalană, secvențe de filiație în care raportarea se face la numele matern și pune acest fapt în legătură cu situația juridică, semnatarul fiind interesat probabil, de obținerea unor drepturi pe cale matriliniară: *Guadamirus Cixelane* (a. 1031), *Gilaberto filio Iliz, Adalberto filio Artimia, Baro filio Trimlo, Altemiro filio Arundinina* (a. sec. al XI-lea), *Wilem filio Adaleiz* (a. 1036-40) sau *ad me Joanne Auriol per ienitori meo nomine Auriol et per ienitrice mea nomine Eldiards* (a. 1044) (Moreu-Rey 1993: 70-71).

Un procedeu indirect de transmitere a numelui secundar feminin este avunculatul, fenomen cu tradiție în Pen. Iberică și, începând cu sec. XIII-lea, corelat cu tendința de referință la un patron/protector care garanta beneficiile și privilegiile individuale[16]. În cazul avunculatului, protectorul era unchiul din partea mamei (*avunculus*), ca în exemplul reprezentat de numele poetului *Luis de Góngora y Argote* (sec. al XVI-lea), unde primul nume se referă la numele unchiului pe linie maternă, Francisco de Góngora, iar al doilea este al tatălui său, atât mama cât și tatăl fiind descendenți din familii nobiliare cordobeze. (de Hoz Onrubia 2016: 406).

În comunitățile pirineice navarreze rurale, unde exista o tradiție a matriarhatului anterioară sec. al XVI-lea, formula denominativă formată cu prep. *de* + toponim putea face referire la numele mamei. În aceste comunități rurale, este înregistrată documentar raportarea la numele locului, așa cum afirmă cercetătoarea Zabalza Seguín (2008), „es la tierra y su relación con ella la que marca la identidad del hombre". În unele cazuri, raportarea se făcea la numele mamei prin numele locului, atunci când era aleasă moștenitoarea directă și unică a proprietății, a *solar*-ului (Zabalza Seguín 2008: 605). O caracteristică a casei pirineice navarreze este faptul că, în fiecare generație, un singur fiu sau fiică moștenea proprietățile, iar în cazurile în care moștenitorul desemnat era o femeie, ea transmitea numele urmașilor și îl impunea și soțului (care devenea cunoscut prin numele de casă al femeii) (Zabalza Seguín 2008: 603-604)[17].

De asemenea, au existat și alte procedee de transmitere a numelui pe linie maternă. În cadrul familiilor regale, cercetătorii remarcă existența unui nucleu onomastic feminin de prenume transmise între generații (Bourin et al. 1996, Le Jan 2001: 5), fenomen observat și în Pen. Iberică, în cadrul statelor medievale timpurii din nord. Așa cum menționează istoricul Carlos Laliena Corbera care analizează nucleul onomastic specific familiilor regale leoneze și navarreze din sec. al X-lea și al XI-lea, prin prisma numelor *Urraca, Teresa* și *Sancha*, rolul femeilor în organizarea dinastiei regale se referea la păstrarea memoriei strămoșilor, transmisă prin intermediul acestor nume proprii feminine și la alianțele intergeneraționale din cadrul familiei regale, al

[16] În ultimele secolele ale Evului Mediu, elementul secundar sub forma unui patronimic nu mai făcea referire directă la tătă ci la un patron, înregistrat în textele cu caracter juridic ca *fiador* (garant, „cel care garantează averea") și ca *curador* (protector), tendință înregistrată în Castilia, ex. *don Iuhan Domínguez fiio de Domingo Migel e Domingo Migel fiio de Pero Polo* [...] [Vivancos: doc. 313, p. 244], unde Domingo Miguel pare că i-a oferit protecție fiului său, Juan Domínguez, el însuși având un protector numit *Miguel* care nu era tatăl său, tatăl său numindu-se Pero Polo (de Hoz Onrubia 2016: 405).

[17] Este vorba despre un studiu realizat în cadrul proprietății Palacio de Leyún din Navarra, unde denominația secundară *de Leyún* ajunge să fie transmisă urmașilor de moștenitoarea proprietății, *Maria de Leyún*.

căror indicator erau tocmai aceste nume (Corbera 2014: 17)[18].

4. Concluzii

În Pen. Iberică, formulele antroponimice feminine urmează aceleași procedee de construcție ca cele masculine, dar în formulele feminine complexe, elementul secundar indica de cele mai multe ori descendența, atât în cadrul familiilor nobiliare (și regale) cât și în familiile de rând. Fenomenul se înscrie în tendința europeană prin care numele secundar feminin se forma dintr-un element ce indica relația familială (fie prin numele tatălui, fie prin numele soțului), semnalat de cercetători pentru această perioadă (Bourin 1992: 1). În clasele nobiliare și în cercul puterii, denominația secundară se construia prin raportare la numele tatălui (prenumele tatălui + suf. *-ez*) și nu la numele soțului (așa cum a fost semnalat în alte regiuni romanice), femeia fiind un instrument de transmitere a puterii și apărând în actele oficiale cu scopul de confirmare/legitimare.

În occidentul romanic, apartenența la o anumită linie de sânge prevala asupra condiției de femeie când împrejurările politice o cereau, unele femei ocupând poziție statală centrală, cu susținere din partea familiei în vederea evitării unor crize politice (cu drept de exercitare a puterii, mai ales în sec. al X-lea și al XI-lea, în cazuri de regență)..

Denominația complementară cu referință la numele mamei trebuie considerată într-un cadru mai larg, care are în vedere statutul juridic al femeii. Statutul juridic influențează structura numelui. Așa cum am văzut în exemplele prezentate anterior, numai în unele situații femeile își impuneau numele (atunci când provenea dintr-o familie bogată și renumită sau atunci când era moștenitoarea directă a proprietății).

Referințe bibliografice

Armani 2003 = „La transmission du gentilice maternel en Hispanie sous le Haut-Empire”, in Sabine Armani, Armin U. Stylow and Bénédicte Hurlet-Martineau (eds.), *Epigrafia y sociedad en Hispania durante el Alto Imperio: Estructuras y relaciones sociales*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, pp. 75–92. https://journals.openedition.org/mcv/331

Bourin 1990 = Bourin, Monique, „Bilan de l'enquête : de la Picardie au Portugal, l'apparition du système anthroponymique à deux éléments et ses nuances régionales”, in Monique Bourin (ed.), *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I*, Tours, Presses universitaires François-Rabelais, pp. 233-246. https://books.openedition.org/pufr/16225

Bourin 1992 = Bourin, Monique, „Les difficultés d'une étude de la désignation des femmes”, in Monique Bourin y Pascal Chareille, eds., *Genèse de l'anthroponymie moderne. Tome II-2. Persistances du nom unique.* Tours, Tours Imprimerie de l'Université Francois Rabelais, pp. 1-8, https://books.openedition.org/pufr/16749

Bourin et al. 1996 = Bourin, Monique, Jean-Marie Martin, François Menant, 1996, *L'anthroponymie, document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux,* Roma, École Française de Rome-Palais Farnèse.

Buesa și Lagüéns 1996-97 = Buesa Oliver, Tomás, Lagüéns Gracia, Vicente, „Trabajos del

[18] Perioada Evului Mediu timpuriu a fost marcată de instabilitate politică, în contextul luptei de (re)cucerire a teritoriilor de sub dominație musulmană. În acest cadru de instabilitate, regii trebuiau să-și asigure dreptul la tron, recurgând astfel la valorile de prestigiu și onoare, valori comunicate de cele mai multe ori de femeile din familia regală, care serveau scopului de legitimare a liniei de descendență. În viziunea cercetătorului spaniol, aceste femei participau activ în spațiul politic public, prin modele de comportament bine stabilite/știute, comportament asemănător cu cel masculin. În cadrul liniei de sânge, membrii erau solidari. Din această perspectivă, alianțele feminine (formate din bunici și mame, mame și soții) denotă existența unor strategii de putere. (Corbera 2014: 14-17)

Centro PatRom de Zaragoza (I). Los estudios de antroponimia aragonesa", in *Archivo de filología aragonesa*, Vol. 52-53 /1996-1997, (AFA LII-LIII), pp. 9-64.

Bullón Agrelo 1999 = Bullón Agrelo, Ana Isabel, *Antroponimia medieval galega (ss. VIII-XII)*, 1999, Tübingen, Max Niemeyer.

Cerrillo de Cáceres 1988 = Cerrillo Martín de Cáceres,, Enrique, „Onomastica y cambio cultural. Del sistema romano al cristiano" în *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Arco, Madrid, 1988, pp. 1161-1168.

Corbera 2014 = Laliena Corbera, Carlos, „En el corazón del estado feudal: política dinástica y memoria femenina en el siglo XI", în María del Carmen García Herrero y Cristina Pérez Galán (coords.), *Mujeres de la Edad Media: actividades políticas, socioeconómicas y culturales*, Zaragoza: Institución «Fernando el Católico», 2014, pp. 13-37.

de Hoz Onrubia 2016 = de Hoz Onrubia, Jaime, „Antroponimia y reconstrucción histórica: consideraciones sobre la identificación personal en el paso de la edad media a la moderna en la Corona de Castilla", in *Espacio, Tiempo y Reforma* (*ETF*) 29, Serie III, *Historia Medieval*, 2016, pp. 401-428

Durand 1990 = Durand, Robert, „Données anthroponymiques du Livro Preto de la Cathédrale de Coïmbre", in Monique Bourin (ed.), *Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne. Tome I*, Tours, Presses universitaires François-Rabelais, pp. 219-232.

Fort Cañellas 1992 = Fort Cañellas, María Rosa, „Antroponimia primitiva aragonesa", in *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Tomo II, Madrid, Pabellón de España, pp. 969-980, https://www.cervantesvirtual.com/obra/antroponimia-primitiva-aragonesa-0/

Fuente 2003 = Fuente, Maria Jesús „¿Reina la reina? Mujeres en la cúspide del poder en los reinos hispánicos de la edad media (siglos VI-XIII), în *Espacio, Tiempo y Forma*, III, H-Medieval, 16, pp.. 53-71

Gonçalves 1996 = Gonçalves, Iria, 1996, „Do uso do patronímico português na baixa idade média portuguesa" in Revista da Faculdade de Letras: História, II série, vol. XIII. Porto: Universidade do Porto, URL: https://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/3190.pdf

Héritier 1996 = Héritier, Françoise, *Masculin, Féminin. La pensée de la différence*, Paris, 1996, O. Jacob, URL: http://journals.openedition.org/clio/326.

Le Jan 2001 = Le Jan, Régine, „Dénomination, parenté et pouvoir dans la société du haut Moyen Âge", in *Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Age*, Picard, 2001, pp. 224-238, URL: https://www.academia.edu/1632669/D%C3%A9nomination_parent%C3%A9_et_pouvoir_dans_la_soci%C3%A9t%C3%A9_du_haut_Moyen_%C3%82ge

Sopena 1996 = Martínez Sopena, Pascual, „L'anthroponymie de l'Espagne chrétienne entre le IXe et le XIIe siècle", in: *L'anthroponymie document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux. Actes du colloque international organisé par l'École française de Rome avec le concours du GDR 955 du C.N.R.S.*, Rome : École Française de Rome, 1996, pp. 63-85.

Moreu-Rey 1993 = Moreu-Rey, Enric, *Antroponímia. Història dels nostres prenoms, cognoms i renoms*, 2ª ed., 1993, Publicacions de la Universitat de Barcelona

Remedios și Gasteiz 2014 = Ramos Remedios, Emiliana, Vitoria Gasteiz, „Francos y vascos en el norte de Castilla (IX-XIII): los cambios en la denominaciones personales", in *Nouvelle Revue d'Onomastique*, 56, 2014, pp. 197-225.

Werner 1977 = Werner, Karl Ferdinand, „Liens de parenté et noms de personne"**,** in P*ublications de l'École Française de Rome* , nr. 30, 1977, pp. 25-34.

Zabalza Seguín 2008 = Zabalza Seguín, Ana, „Atando cabos. La formación del apellido en la Navarra Moderna" in *Oihenart*. 23, 2008, pp. 597-612.

RAH - Real Academia de la Historia, https://dbe.rah.es/

Maria Marin
Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Academia Română

Valori ale cuvântului ***de*** în graiul dintr-o localitate din sud-estul Transilvaniei

Abstract
Returning to the subject that had been dealt with by the author in a previous article regarding Transylvanian idioms in general, this time we focus on one village only, Poiana Mărului, a locality situated at the border between Transylvania and Wallachia. The return is motivated by the multitude of problems and values revealed by this old morpho-lexical element, in a transition idiom between the Wallachian and the Transylvanian areas belonging to Daco-Romanian.
Keywords: conjunction, coordination, coordinating element, subordinating element, subordination.

Résumé
Revenant au sujet traité par l'auteur dans un article précédent concernant les idiomes transylvaniens en général, nous nous concentrons cette fois sur un seul village, Poiana Mărului, une localité située à la frontière entre la Transylvanie et la Valachie. Le retour est motivé par la multitude de problèmes et de valeurs révélés par cet élément morpho-lexical ancien, dans un idiome de transition entre les aires valaque et transylvanienne appartenant au daco-roumain.
Mots clés: conjonction, coordination, élément coordinateur, élément subordonnant, subordination.

1. *De* face parte dintre conjuncțiile atestate încă din limba română veche cu valori multiple, dintre care, așa după cum bine se știe, cea mai frecventă și mai des invocată este aceea de element c o o r d o n a t o r c o p u l a t i v (Densusianu, ILR, II: 260; Rosetti, ILR: 518; Avram 1960: 98 și urm.), precum și aceea de c o n j u n c ț i e s u b o r d o n a t o a r e introducând circumstanțiale finale (Densusianu, ILR, II, 260; Rosetti, ILR, 518; Avram, 1960: 98 și urm.).

2. Pentru limba română veche, *de* este semnalat și ca element introductiv pentru un număr impresionant de subordonate circumstanțiale:

– temporale (Rosetti, ILR: 517; Avram 1960: 48–49);
– cauzale (Rosetti, ILR: 518; Avram 1960: 76);
– consecutive (Rosetti, ILR: 519; Avram 1960: 148);
– condiționale (Rosetti, ILR: 519; Avram 1960: 199–200);
– concesive (Avram 1960: 186);
– opoziționale (Avram 1960: 212);
– instrumentale (Avram 1960: 222–223);

– circumstanțiale de relație(Avram 1960: 225).

Majoritatea tipurilor de subordonate introduse prin *de* atestate pentru limba română veche se mențin în româna contemporană indiferent dacă ne referim la limba română vorbită, în general, la româna literară sau la variantele ei dialectale.

3. Astfel, de exemplu, comparând două contribuții privitoare la variantele dialectale ale limbii române, respectiv, una, semnată de Magdalena Vulpe (Vulpe 1980), referitoare la sintaxa dacoromânei, în general, alta, semnată de Maria Marin (Marin 2010), consacrată, în mod special, conjuncției *de* în graiurile muntenești din secolele al XIX-lea și al XX-lea, se poate costata, fără dificultate, că, deși din punctul de vedere al perioadei pe care o reprezintă, corpusul de material utilizat în cele două lucrări este doar relativ comparabil și cu toate că niciuna dintre acestea nu a urmărit în mod special subiectul de care ne ocupăm, rezultatele sunt, totuși, destul de asemănătoare. Așadar, dacă, în privința disponibilităților, conectivul *de*, după Magdalena Vulpe, introduce opt tipuri de subordonate: subiective, completive indirecte, completive directe, atributive, consecutive, finale, condiționale și concesive, în cazul cercetării noastre asupra graiurilor muntenești (cu o arie mult mai restrânsă, dar cu un corpus de material mult mai extins) se constată aproape dublarea posibilităților redate prin conjuncția *de*: paisprezece tipuri de subordonate (la care se adaugă coordonatele legate prin *de*), ocurente în 626 de propoziții.

4. În continuare, observațiile noastre au în vedere graiul dintr-o singură localitate, Poiana Mărului, sat situat în sud-estul Transilvaniei, la limita dintre Țara Bârsei și Țara Făgărașului. Aceste observații se bazează pe textele dialectale înregistrate cu ocazia unei cercetări de teren, de tip AFLR, efectuate, în anul 1989, în Țara Bârsei, de către o echipă constituită din cercetători dialectologi din Sectorul de dialectologie și sociolingvistică al Institutului de Lingvistică „Alexandru Rosetti" al Academiei Române. Echipa a fost formată din Maria Marin, Bogdan Marinescu, Iulia Mărgărit, echipă căreia i s-a alăturat Anca Hartular, sociolingvistă din același institut[1].

5. În titlul intervenției noastre am evitat să vorbim despre *de* prepoziție sau *de* conjuncție, întrucât cuvântul de care ne ocupăm poate fi încadrat în diferite categorii gramaticale, oscilând, în principal, între prepoziție și conjuncție, situație care se continuă, după cum se știe, încă din limba română veche.

6. Urmărind, în continuare, textele culese din Poiana Mărului cu ocazia anchetei de teren din 1989, constatăm că s-a înregistrat următoarea situație privind atestarea, răspândirea și valorile cuvântului de care ne ocupăm.

1º Conjuncție subordonatoare introducând o subordonată subiectivă: *Să-ntâmplă **dă vine și ploaia*** (VI).

2º Dintre sensurile lui *de* conjuncție se pare că frecvența cea mai ridicată o au contextele în care elementul subordonator, introducând o propoziție finală, este folosit, mai ales după verbul *a lăsa* „a nu interveni pentru a modifica, a schimba sau a întrerupe ceva": [Lemnele tăiate, doborâte] *le lăsam **dă să usca*** (VIIIa); [Carnea tocată pentru sarmale] *o lăsam **dă șade** un pic*

[1] Menționăm, cu această ocazie, că, în Poiana Mărului, s-a mai efectuat o asemenea cercetare dialectală, în anul 1960, la care a participat o echipă de cercetători din vechiul Institut de Lingvistică al Academiei Republicii Populare Române, echipă formată din Marius Sala, Ion Ionică și Constantin Otobâncu.

(Va); [Inul] *îl lăsam **dă să usca*** (VIIa); *lași* [turta] *p-o față de masă, mai multe foi, **dă să usucă*** (VIIa). În afară de *a lăsa*, pot fi utilizate și alte verbe, sensul gramatical al subordonatei introduse prin *de* rămânând același: [Săpunul proaspăt făcut] *îl punem în pod **de să usucă*** (V); *Duce la moară* [porumbul] ***de face făină*** (VI); *Cânepa o bagi la... **de să face albă**, la ghiuit* „la albit prin fierbere repetată” (VIIb).

3º Bine reprezentate în graiul la care ne referim în lucrarea de față sunt, se pare, contextele/situațiile în care elementul subordonator *de* introduce o atributivă: *Îs vo doo-trei femei **dă lucră căițe*** „bonete, căciulițe speciale, din pânză albă, plisată, dublată cu material (subțire) înflorat (purtate pe sub basma), făcând parte din portul de sărbătoare al femeilor” (VIIb); *Sânt vo doo-trei femei **dă lucră cu cânipa*** (VIIc); *facem tipare frumoase așa **dă le coase** pentru coșurile de brânză* [confecționate din coajă de brad] (VI).

4º Interpretabil este și un exemplu ca: *Janțu* „zerul gras care se scurge mai întâi din cașul proaspăt strecurat” *îl punem **de să năcrește*** (VI), care poate fi considerat drept subordonată finală, dar și, eventual, propoziție coordonată cu cea pe care o precede.

5º Prepoziție cu sensul „pentru” introducând un complement direct cerut de verbul *a avea*: [Toarcem lână] *după cum avem **de a face cu ea*** „urmează să facem, avem de făcut” (VIIa).

6º Conjuncție subordonatoare care introduce o temporală: *Coseşte până aproape **dă-ntunecă*** (VI) și în care *de* este folosit cu sensul conjuncțiilor *că* sau *să* precedate de adverbul modal *aproape*.

7º Conjuncție subordonatoare (folosită după verbele *a începe* sau *a rămâne*), cu sensul „să” sau coordonatoare, cu sensul „și”: [Porumbul] *începe **de** se coace* (VIa); *urda rămâne o zi **de** se scurge* (VIa)[2]. Cele două posibilități de interpretare nu se exclud total între ele, întrucât însuși *de* este, adesea sinonim parțial sau total cu *și*. Pentru stabilirea sensului propoziției introduse prin *de* în asemenea situații, soluția propusă de Iorgu Iordan se bazează pe un raționament logic: dacă acțiunea propoziției în discuție este concomitentă cu cea din regentă sau dacă este trecută (anterioară față de ea), propoziția introdusă prin *de* este coordonată copulativ cu cea precedentă, iar dacă acțiunea este posterioară aceleia din regentă, avem de a face cu o subordonată finală (Iordan, LRC: 711). Procedând conform acestui raționament, constatăm că în toate exemplele citate în acest paragraf avem de a face cu un element coordonator.

Pe lângă situațiile clare, pentru care interpretarea nu prezintă neapărat probleme, în vorbirea dialectală (vie) se întâlnesc diverse cazuri în care este posibil ca textul să permită mai multe variante de interpretare.

8º În construcție cu perfectul compus, *de* poate fi interpretat ca element subordonator, fie cu sensul „să”: *s-a dus mai nainte **dă** i-o chemat neamurile* (VIIa); „să-i fi chemat neamurile”, fie cu sensul *dacă*: „dacă i-au chemat neamurile”. Ca și în alte situații, interpretarea unui asemenea exemplu este ajustată (decisiv) de intonație, element important care, în textul înregistrat sonor, așa precum și în

[2] Existența unor asemenea forme (de tipul *începe de a vorbi, nu încetează de a spune*) este motivată prin dorința vorbitorului/scriitorului de a da formei verbale un sens perfectiv (Iordan, LRC: 564).

alte cazuri, ajută indubitabil: întrucât, în cazul de față, accentul în frază cade pe segmentul *înainte de ħ-o chemat neamurile*, sensul t e m p o r a l este, considerăm, cel gândit de vorbitor, și nu „dacă i-au chemat neamurile", cu *de* având, eventual, valoarea lui *dacă* și introducând o c o n d i ț i o n a l ă.

9º Dintre sensurile lui *de* conjuncție se pare că cel mai bine reprezentate/mai frecvente sunt contextele în care elementul subordonator *de* introduce o a t r i b u t i v ă de tipul: [Sânt] *vo doo-trei femei* ***dă lucră*** [cu cânepa] (VIIc). Pentru asemenea situații trebuie avut în vedere și faptul că, în contexte de acest tip, de multe ori, propoziția introdusă prin *de* poate fi interpretată și drept s u b o r d o n a t ă f i n a l ă: *avem ķedec-anume/* ***de****-l* ***înķedecăm*** *[carul] cu lanțu* (VIa); *o scândurică am pus așa/* ***d-am pus*** *picioarele-așa pă ea* (VIIIa); *facem tipare frumoase-așa/* ***dă coase femeile*** *pe ele* (VIIb). Pentru o interpretare cât mai aproape de adevăr, de sensul real al unor asemenea exemple, ca și în alte cazuri, importantă este i n t o n a ț i a prin care se evidențiază elementele marcate/vizate de vorbitor: întrucât, în cazul de față, transcriptorul însuși a subliniat în mod deosebit, prin accent sau, eventual, prin alte mijloace specifice, fragmentele considerate importante pentru textul comunicat decodarea ni se pare evidentă în favoarea subordonatei atributive.

Înainte de a încheia, se impune să subliniem faptul că *toate* exemplele prezentate și discutate în paginile de față au fost culese/înregistrate cu ocazia cercetării dialectale efectuate în anul 1989 și, după cum se poate observa, ele provin de la majoritatea categoriilor de vorbitori cercetați, cu excepția tinerilor și a copiilor de vârstă școlară, din vorbirea cărora nu dispunem de nici un exemplu.

Spre surprinderea noastră, din ancheta efectuată în 1960, am constatat că s-au înregistrat *doar două* exemple ilustrative pentru *de*, ambele atestate la o informatoare vârstnică (din categoria peste 60 de ani), și ambele ilustrative pentru valoarea de s u b o r d o n a t ă f i n a l ă: [Porcul tăiat] *îl duce într-o sal-așa* ***dă-l... dăscurcă/ dă-l scoate dân el tot***, și altul o s u b o r d o n a t ă a t r i b u t i v ă: *Toarcem* [lâna] *măi gros/ măi subțîre, după cum avem nevoia* ***de a face cu ia***[3].

În concluzie, se impune constatarea privind bogăția graiului de care ne ocupăm, în sensul că particularitatea discutată se întâlnește, având o frecvență remarcabilă, în vorbirea majorității informatorilor, cu excepția tinerilor și a copiilor de vârstă școlară, din înregistrările provenite de la aceștia neavând nici un exemplu ilustrativ.

Bibliografie

AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române.

Avram 1960 = Mioara Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti. Editura Academiei Române.

Densusianu, ILR, II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, Ediţie îngrijită de J. Byck, vol. II, Bucureşti, 1961.

Iordan, LRC = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Ed. a II-a, Bucureşti, 1956.

Marin 2010 = Maria Marin, *Câteva observații asupra valorilor conjuncției* ***de*** *în graiurile muntenești*, în *Lucrările celui de al III-lea Simpozion Internațional de Lingvistică*,

[3] Deși nu se înscrie în subiectul cercetării noastre, nu putem să nu remarcăm formula cu care își încheie vorbitoarea textul citat de noi, formulă (ușor ieșită din comun) întâlnită sub o formă aproape identică într-un text înregistrat în 1989: [Toarcem lâna] *după cum avem de a face cu ea*.

editori Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Editura Universității din București, 2010.

Rosetti ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1986.

Vulpe 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Mihaela Marin
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Academia Română

Un termen vechi utilizat pentru exprimarea conceptului de „cavitate”: *groapă*

Abstract
This is the old Romanian word groapă related to the Thracian-Dacian substratum. The aim is to present the hypotheses formulated by the authors concerned with the Romanian term.
Keywords: attestation, cavity, dictionary, origin, meaning

Résumé
Il s’agit de l’ancien mot roumain groapă apparenté au substrat thrace-dace. On a pour but de présenter les hypotheses formulés par les auteurs préoccupés du terme roumain.
Mots clés: attestation, cavité, dictionnaire, origine, sens.

1. **Introducere**

În paginile care urmează vom readuce în discuţie numele comun *groapă* care aparţine inventarului lexical păstrat de la traco-daci, raportabil la alb. *gropë*. Importanţa sa în ansamblul vocabularului românesc a fost deja demonstrată cu argumente convingătoare de Hasdeu (1876: 448; id. 1988: 240); Densusianu (1975: 57-58; id. 329); Capidan (1922:532); Papahagi (1963: 598-599); Philippide (1928: 715-716); Drăganu (1933: 69, 391-399, 412); Paşca (1929:287), Puşcariu (2010:315). În perioada mai recentă, lexemului autohton *groapă* i-au fost consacrate studii valoroase de către Mihăilă (1974:107); Brâncuş (1983:84; id. 1995:37); id. 2018: 320); Iordan (1963:28-29); Rosetti (1986: 250, 391, 469, 582, 739); Poghirc (1969: 342-343); Niţă-Armaş, Pavliuc et. al. (1967:87); Ivănescu (1980:260); Russu (1970: 170-171; id. 1981: 324-325); Chircu-Buftea (2020: 42, 44, 48); Ionescu (1985:106-108); Vrabie (1967:109-198); Ciorănescu (1960: 3891). Interesul pentru rom. *groapă* s-a concretizat şi în contribuţiile unora dintre numele mari ale lingvisticii străine din ultimele două secole, printre care (Baudouin de Courtenay; Skok; Meyer (1891:131); Miklosich (1862:9); Buck (1949: 294) ş. a. Problematica abordată de aceştia a privit vechimea atestărilor rom. *groapă*, productivitatea, repartiţia dialectală, răspândirea în limbile învecinate, utilizarea sa ca nume propriu şi originea acestuia.

2. Rom. *groapă*: atestări în textele românești

Termenul este atestat în scris începând din secolul al XVI-lea în accepțiunile: ‘cavitate săpată, scobitură făcută în pământ de om sau de natură’; 2. ‘cavitate săpată în scopuri diferite’ („mormânt”; „fântână”; „spaţiu pentru depozitarea alimentelor, a băuturilor, a bunurilor etc.”; „adăpost pentru oameni”; „zăcământ din care se extrag resurse”); 3. ‘cavitate în corpul omului sau al animalelor (ex. toracică, abdominală etc.)’; 4. ‘(geogr.) depresiune’ (Ionescu 1985:106-107).

1. ‘Cavitate săpată în pământ; scobitură; şanţ’:

   Ev. Sl.-rom., 191/19: „Cine iaste dentu voi om ce are oaie şă de va cădea aceaia sâmbăta într-o gropă au nu va pre ia scoate?”; *Alexandria*, 137: „Săpaţi groape adânce pe malul apei şi puţine paie puneţi pre groape”. *Archirie*, 164: „Să dusă armaşul şi-l scoase din groapă pe Archirie. …Şi-l văzu împăratu, şi-l recunoscu, şi-l întrebă: Tu eşti Archirie?” *Anatefterul*, 129: „Şi de groapă de rachiu, câte bani 133, or măcar cineva avea în deal groapă”. ISPIRESCU, *Legende*, 88: „Ajungând la groapă, clătină frânghia de se lovi de toate marginile groapei”. CREANGĂ, *Pov*., 224: „Cum ajung în pădure, sapă o groapă”. ZANNE, *Prov*., I, 190: „Cine vrea să sară groapa, arunce-şi mai întâi dăsagii peste ea”.

2. ‘Cavităţi cu alte destinaţii’: ‘Mormânt’: CORESI, *Psalt*., 238: „Schimbat fui celor ce deşting în groapă”. *Tetr*., 247: „Varsă mirul acesta spre trupul mieu, spre groapa mea face”. *Cazania*, 63: „Şi deaca veni la groapă, suspină întru sine şi dzise: „Luaţi piiatra”. *Didahii*, 183: Lazăr care de patru dzile zăcea în groapă şi au înviat. CONACHI, P. 211: „Groapa-ntunecoasă”. NEGRUZZI, I, 32: „Cioclii … începură a săpa groapa”. EMINESCU, P. 208: „Piatra de pe groapă”. JARNIK-BÂRSEANU, D. 498: „Groapa i-am gătat Şi în ea l-am îngropat”. PAMFILE, J., I.: „Dacă oiu muri, groapa mea o astup!”.

‘Fântână’: *Biblia* 1688, 38: „Să-l aruncăm pe el într-o groapă”. (*PO*, 128: „Să-l aruncăm pe el în cea fântână.” *Biblia 1938*, 41: „într-o fântână”; *Biblia 1988*, 51: „într-un puţ”). *Biblia 1688*, 130: „Gropi cioplite.” (cf. *Biblia 1938*, 193; *Biblia 1988*, 202: „fântâni săpate”). ODOBESCU, *Scrieri*, III, 16: „Un puţ cu furcă, adică o groapă adâncă, de unde se scoate apă cu burduful”.

(Fig.) ‘Iad’: *PO*, 158: „Bătrâneaţele mele … le-aţi duce în groapă” (*Biblia 1688*, 34: Şi-m veţ pogorî bătrâneaţele … în iad; *Biblia 1938*, 48: Veţi pogorî căruntele mele … în Şeol!; *Biblia 1988,* 360: în mormânt)”.

‘Cursă întinsă cuiva’: *Psalt. Sch.*, 10: „Căzu în groapa ce feace”. *Psalt. Hur*., 135: „Săpară în faţa mea groapă şi căzură în ea”. *Psalt. Sch*., 175: „Neştine atare groapă deşchide”. (*Biblia 1688*, 54: „Va deşchide neştine groapă”. *Biblia 1988, 591: „Săpat-au groapă”.)”.* DOSOFTEI, *Psalt*., 63: „Cine va săpa groapă altuia să-l surpe, Sângur ş-va cădea-n râpă şi viaţa ş-a rumpe”. *Didahii*, 183: „Şi cine, au din cei tineri, au din cei bătrâni, s-au sculat din groapa păcatului?”[1]

„Metafora își are originea în semul ”adâncime”, ”profunzime” al lexemului *groapă*, care apare și la lexemul *păcat*, definit ca ”greșeală gravă, profundă, adâncă” (Ionescu 1985: 106).

Prin generalizare de la sensul „cavitate având alte destinații”, termenul *groapă* a dobândit accepțiunile ‘spațiu de depozitare a cerealelor; siloz’:

[1] Siglele sunt din DA și DLR.

„Pivniţă nezidită, pentru păstrarea cerealelor şi a legumelor; cf. zemnic”: Cf. ŞEZ. V 76. ECONOMIA, 59, COSTINESCU. „Să-ţi vinzi grâul din gropi”. DACIA LIT. I, 34. *Şezătoarea*, nr. 5-6, 76: „Groapi – 1. loc neted, plan, cam perpendicular pe panta muntelui; 2. Un fel de pivniţă nezidită pentru ţinut cartofi şi alte rădăcini”. (Glosar din Munţii Sucevei, I. Teodorescu).
P. ext. ‘Loc neted, plan, cam perpendicular pe panta muntelui’. „Dacă îşi sfârşea bietul om orzul din groapă”. NECULCE, LET. II 229/28. „Două gropi de malaiu” (URICARIUL, XV 269/23), „de fânaţ” (ib. X 223/20). „1712 *Uricariul*, XV, 269: Două gropi de malaiu, de fânaţ (ib. X 223/20). „Podireu= groapă, toloacă pe coasta muntelui”. ŞEZ. III 85.
‘Carieră de nisip’; ‘carieră de var; loc în care se stinge varul’: „*Groapă dă var*: în care se stinge varul, *de nisip*: din care se scoate nisipul”. COSTINESCU.
P. gener. (înlocuind pe vechiul *foasă*) ‘Gaură (H I 341) largă şi adâncă în pământ’. „Gropĕ = fovea. ANON. CAR”.

3. Înregistrarea în lucrările lexicografice

Prima lucrare lexicografică în care figurează rom. *groapă* este *Lex. Sl.-Rom.* (1900:327): *groapă* (nr. 770, 3131, 3471); *groapa* (1065), derivatele: *gropânos*, *gropilă*. 770: **гробь**, **гржп**, , „mormânt”; (3131) **разсѣлина: крепѫтѹржь**, **гроапѫ**; (3471) **сѹсѣкь** „raclă de apă” (?); „groapă în care să strânge apa”; (1065) **жѹпище**, **гробь** „mormânt, groapa; lea[s]a (leastviţa)”.
În *Anon. Car.* (2008:88), 1496 (s. v.) apar numele comun *groapă* = „fovea” „groapă” şi derivatele sale *gropniţă* (nr. 1497) „monumentum. Fossa” (=„şanţ, groapă”); *gropan* (nr. 1498) „magna fovea” („groapă mare”); p. 83 *îngrop* „sepelio; defodio” (= a îngropa”) (nr. 1087); *îngrupător* „sepultor; defossor” (= „îngropător”) (nr. 1089); *îngrupăciune* (nr. 1090); p. 84 *îngrupătură* (nr. 1091).
Cu aceleaşi accepţiuni este înregistrat în câteva lucrări lexicografice româneşti din secolele al XIX-lea – al XX-lea. În DGDS (2010: 142-143) sunt menționate mai multe semnificaţii regionale ale lexemului *groapă* și ale unora dintre derivatele sale, care vor trebui înregistrate ediția actuală în *Dicționarului Limbii Române*, întrucât lipsesc din DA (s. v.).
Groapă: „1. ‘un fel de pivniţă săpată în pământ, cu pereţii arşi, în care se păstrau, odinioară, cerealele’; 2. (pl. groape) ‘copcă de gheaţă’; cf. bortă 2.; 3. (art.) *groapa obrazului* = ‘adâncitură în buca obrazului’; ‘gropiţă’; 4. loc. adv. (în opoz. cu *sub cazma*) *La gropi* = ‘modalitate de plantare la viţa-de-vie’.

4. Repartiția dialectală a rom. *groapă*

Termenul este utilizat în dacoromână, aromână, meglenoromână şi în istroromână cu sensurile enumerate anterior (Brâncuş 1983: 84). În dialectele suddunărene, lexemul *groapă* (cu forme de singular și de plural identice celei din dacoromână) este atestat atât în forma de bază, în derivatele substantivale, verbale și adjectivale cărora le-a dat naștere, cât și ca toponim.

În dicționarul dialectului aromân al lui Papahagi (1963:503) figurează numele comun *groapă* (pl. *groape*, *grochi*)„groapă „fosse, trou”; „tombeau” și topicele *Groápe; Γκρόπες* (΄Ηπειρ). – Cf. alb. gropë „buca, fossa”.
Pentru meglenoromână, Capidan (1935:145) a înregistrat lexemul *groapă* „cavitate săpată; gaură”; „mormânt”[2]; derivatele: *grupíşti* f. „locul unde sunt gropi”; *gruptšóncă* f. „gropiţa de la ceafă”; *ạngróp* vb. I „îngrop, înmormântez”; *ạngrupári* f. „înmormântare, îngropăciune”; *ạngrupát*, *-ă* adj. „îngropat, înmormântat”; *niduạngrupat*, *-ă* (< *ni* + *du* + *ạngrupat*) adj. „îngropat pe jumătate”; „neîngropat peste tot”; *dizgrop* (< *diz* + *grop*) vb. I „dezgrop”; *dizgrupári* f. „desgropare”; *dizgrupát, -ă* adj. „desgropat” și toponimele *Groapa-gaịăl'ă, Groapa-lu-Mantši, Groapa-Moaşăl'ă* n. de loc (Oşani). – Pentru etim. vezi alb. *gropë*, (arom. *groapă*)”.
În istroromână este atestat apelativul *gropa* (var. γropa, gropę); pl. *grope* s. f. „1. „groapă”; „groapă mare”; 2. „râpă (și în sintagma *gropę de codru*)”; 3. „prăpastie”. Neiescu (2015:240) îl consideră cuvânt autohton.
Prezența cuvântului *groapă* în cele patru dialecte românești constituie un argument incontestabil al existenței sale în româna comună.

5. Prezenţa rom. *groapă* în limbile învecinate

Din română, lexemul *groapă* a fost împrumutat în toate limbile învecinate din Peninsula Balcanică şi în cele din Centrul şi Estul Europei graţie păstorilor români transhumanţi. Sunt atestate morav. *grapa*, pol. *grapa*, slovac. *grapa*, ucr. *gropa* (şi top. *Gropa*, nume de culmi şi de plaiuri din Carpaţi[3]); bg. *gropa*, *gropan* „fosse”; srb. *gropa*; săs. *Groapə* (Russu 1979:170; id. 1981: 325); top. *Groapa de ban*; val.-mor. *grapa, grapiska* (Drăganu 1933: 197).

6. Productivitatea

Rom. *groapă* reprezintă baza a numeroase derivate **substantivale** (*gropiţă*, *gropşoară, gropuţă*; *gropan(ă)*; *gropiş*; *gropar, gropaş, gropiţaş, gropiţaş, îngropător, gropnicer*, (cu fem.) *gropăreasă*, *gropăşiţă*); **adjectivale** (*gropos, -oasă*; *gropănos, -oasă*; *gropit, -ă*; *gropilos, -oasă*; *gropilat, -ă*) şi **verbale** (*îngropa, dezgropa*), atestate în cele mai vechi scrieri româneşti.
În vederea elaborării noii ediții a *Dicționarului Academiei* (*DLR*, litera *G*), este necesară completarea informației actuale privitoare la familia lexicală a rom. *groapă* cu următoarele date din DGDS (2010:143): *gropa* vb. I ‘a prăşi porumbul (îngropându-i bine rădăcinile); a muşuroi’; *gropan* s. n. 1. ‘fântână adâncă, nepietruită’; 2. ‘lac mic, fără adâncime’; 3. ‘loc îngrădit în albia unui râu sau într-o apă stătătoare, unde se pune cânepa la topit’; 4. ‘mică adâncitură în care se pune hrană, apă pentru păsări’; *gropaş* ‘gropar’; *gropărie* ‘loc cu gropi, de unde s-a scos pământ pentru construcţii’; *gropător* ‘gropar’; *gropenean* ‘locuitor din comuna Gropeni’; *gropişte* (v. *grobişte*); *gropiţă* ‘copcă în gheaţă’; *gropniţă* ‘cavou’ (var. *grofniţă*); *gropuşoară* (var. *gropşoară*) ‘diminutiv de la groapă’.

2Pentru sensul ‘mormânt’, în meglenoromână se utilizează lexemul *grob* (<bg. grob ‘id.’): *grob* (pl. *grobur*) „mormânt”: „Ca si dusiră direp marzinea di cătun, lângă *grobur* (lângă morminte)”, utilizat şi ca toponim.
[3] Rosetti (1986: 390-391) menţionează prezenţa formei *groapa* (var. *grapa*) (din rom. groapă) la toţi slavii din Carpaţi (ucr., pol., ceh.) şi la valahii din Moravia.

8. Originea termenului

Rom. *groapă* este un cuvânt autohton raportabil la alb. *gropë,* cu care este identic semantic, fapt explicabil nu prin împrumutul reciproc sau prin proveniența ambelor lexeme din v.sl. *grobŭ,* ci prin înrudirea acestora în plan indo-european (Russu 1970: 170-171; id. 1981: 325; Poghirc 1969: 343; Brâncuş 1983: 84; Ionescu 1985: 108). Rom. *groapă* şi alb. *gropë* provin din prototipul comun **grópə* reconstruit pe baza legilor foneticii istorice specifice celor două limbi (Ionescu 1969:106).

Relația de înrudire între rom. g*roapă*, alb. *gropë* și sl. g*robŭ* se justifică prin proveniența lor din rad. i.e. **ghrebh*- 'a zgâria'; 'a scurma'; a săpa" (**gher*-) din care au rezultat şi got. *graban* 'a săpa', v. sax. *bigraban* 'begraben', v.germ. sus *graban* 'graben', got. *graba*, let. *grebju*, *grebt* 'a răzui'; 'a scobi'; 'a săpa', v.sl. *poŭgrebo*, *pogreti* 'a îngropa', grobŭ 'şanţ'. În același raport se află termenii de mai sus cu familia germanică *graben, Grabe, grub* (Russu 1970: 170; id. 1981: 325; Ionescu 1985: 107). Autorul citat (Russu, l.c.) pune influența fonetică b >p pe seama substratului tracic (ex. *Priantiae* și *Briantice*; *Ziboites / Zipoites* etc.).

Lexemul *groapă* a evoluat de la rad. i.e. **ghreb*- 'a zgâria'; 'a scurma'; 'a săpa', prin lărgire semantică ajungând să însemne 'cavitate în pământ' (în traco-dacă) şi 'cavitate în pământ'; 'mormânt' (în româna comună). „De la româna veche la româna contemporană s-a produs o nouă lărgire de sens, *groapă* aplicându-se astăzi nu numai cavităților aflate în pământ" (Ionescu 1985: 106).

7. **Concluzii**

În lucrarea de faţă am prezentat o istorie succintă a cuvântului autohton *groapă* care desemnează ideea de 'cavitate'. Cuvântul este atestat în scris începând din sec. al XVI-lea până astăzi. Termenul *groapă* are o familie bogată alcătuită din derivate substantivale, adjectivale şi verbale, primare şi secundare, aceeaşi capacitate având-o echivalentele dialectale sud-dunărene ale drom. *groapă*.

Prezenţa sa în dialectele româneşti nord şi sud-dunărene demonstrează nu numai vechimea, ci şi existenţa sa în româna comună. Din română, termenul a fost împrumutat în toate limbile învecinate din Peninsula Balcanică în cele din zonele din Centrul şi estul Europei, unde este atestat atât în sfera numelor comune, cât şi în cea a onomasticii.

Rom. *groapă* este foarte bine reprezentat ca toponim şi antroponim în toate dialectele româneşti.

Relaţia lexemului românesc de substrat *groapă* cu alb. *gropë* se explică prin înrudirea lor în plan indo-european, nu pe baza împrumutului din albaneză în română (sau viceversa), nici ca urmare a provenienţei celor două cuvinte din v.sl. *grob*.

Bibliografie

Surse, eseuri, articole

Anon. Car. 2008 = *Dictionarium valachico-latinum.* Primul dicţionar al limbii române. [Cunoscut sub numele *Anonymus Caransebesiensis*], [Manuscris de pe la 1650], Gheorghe Chivu (ed.), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

Didahii 1972 = Antim Ivireanul, Didahii, în *Opere*, Gabriel Ştrempel (ed.), Bucureşti, Minerva, 1972.

Biblia 1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament.* [Traducere]. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Şerban-Vodă Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti. Retipărită după 300 de ani în facsimil şi transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

Biblia 1938 = *Biblia adică Dumnezeiască Scriptură a Vechiului şi a Noului Testament.* Vasile Radu, Gala Galaction (trad.), Bucureşti, Fundaţia „Regele Carol II" pentru Literatură şi Artă, 1938.

Biblia 1988 = *Biblia sau Sfânta Scriptură.* Tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

CORESI, *Psalt.* = *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589.* [Traducere anonimă]. Tipărită de diaconul Coresi. Stela Toma(ed.), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976.

Tetraev. 1963 = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*. *Braşov, 1560-1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti, 1574.* [Traducere anonimă], Florica Dimitrescu (ed.), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963.

DERS = Virgil Nestorescu, Ion Robiuc *et al.* (autori), 1981, *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. 1374–1600*, Gh. Bolocan (redactor responsabil), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

DGDS = Ion Ionică, Maria Marin *et. al.*, 2011, *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice* Maria Marin (coord.), II (P-Z), Bucureşti, Editura Academiei Române.

DLR 2010 = *Dicţionarul limbii române,* Academia Română. Ediţie anastatică după *Dicţionarul limbii române (DA)* şi *Dicţionarul limbii române (DLR)*, Tom I-XIX, 2010, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Mihăilă 1974 = Mihăilă, Gheorghe, 1974, *Dicţionar al limbii române vechi (sfârşitul sec. X – începutul sec. XVI)* Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti.

DOSOFTEI, *Psaltirea* = Mitropolitul Dosoftei, *Psaltirea în* versuri (1673), N. A. Ursu (ed.), cuvânt înainte de Înalt Prea Sfinţitul Iustin Moisescu, Arhiepiscop al Iaşilor şi Mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Iaşi, Editura Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, 1974.

Lex. Sl.-Rom. 1900 = *Lexicon slavo-românesc şi Tâlcuirea numelor din 1649.* [Copiat de Mardarie Cozianul], Grigorie Creţu (ed.), Ediţiunea Academiei Române. Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900.

Meyer 1891 = Meyer, Gustav, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischenn Sprache*, 1891, Strassburg,

Miklosich 1861 = Miklosich, Frédéric, 1861, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hofund Staaddruckerei, 9.

NEIESCU = Neiescu, Petru, 2015, *Dicţionarul dialectului istroromân*, II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 240.

Papahagi 1963 = Papahagi, Tache, 1963, *Dicţionarul dialectului aromân, (general şi etimologic)*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Academiei Române, 503.

PO = *Palia de la Orăştie. 1581-1582.* [Traducere anonimă]. Text – facsimile – indice. Viorica Pamfil (ed.), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.

Psalt. Hur. = *Psaltirea Hurmuzaki.* [Traducere anonimă dintre 1500 și 1510], 2 vol., Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu (eds.), Academia Română.

Psalt. Sch. = *Psaltirea Scheiană*. [Traducere anonimă dintre 1573 şi 1578], Ioan Bianu (ed.), Tomul I: *Textul în facsimile şi transcriere cu variantele din Coresi (1577)*, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, Tipografia Carol Göbl, 1889.

Cazania (1643) = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*. [Titlul original: *Carte românească de învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svânţi mari* ... din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească pre limba românească de ...], J. Byck (ed.), Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1943.

Articole şi eseuri

Bezdechi = Bezdechi, Ştefan, 1924-1926, „Recenzii", *Dacoromania*, IV_2, 1287-1302.

Brâncuş, Grigore, 2013, „Substratul limbii române", în *Studii de istoria limbii române*, III, Bucureşti, Editura Academiei Române, 21, 47.

Brâncuş, Grigore, 2018, „Substratul limbii române", în *Istoria limbii române*, I, coord. Grigore Brâncuş – Marius Sala – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu – Grigore Brâncuş, Gheorghe Chivu – Alexandru Mareş, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 323.

Capidan, Theodor, 1921-1922, „Raporturile albano-române" (I-II), *Dacoromania*, 444-554.

Capidan, Theodor, 1922-1923, „Raporturile lingvistice slavo-române" (I), *Dacoromania*, III 129-238.

Capidan, Theodor, 1921, „Revista periodicelor", *Dacoromania*, I, 518-520.

Capidan, Theodor, 1924-1926, „Recenzii", în *Dacoromania*. Buletinul „Muzeului Limbei Române", IV_2, 1259.

Chircu-Buftea, Adrian, 2020, „Elemente de substrat în limba română", în *Enciclopedia imaginariilor din limba română*. *Patrimoniu şi imaginar lingvistic*, II, coord. Corin Braga – Elena Platon – Gheorghe Chivu Iaşi, Polirom, 43.

Drăganu, Nicolae, 1927, „Mihail Halici (Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII)", *Dacoromania* „BuletinulMuzeului Limbei Române", IV_1,77- 66.

Hasdeu B. P, 1988, „Baudouin de Cortenay şi dialectul slavo-turanic din Italia. Cum s-au introdus elementele slavice în limba română?", *Columna lui Traian*, VII (1876), nr. 10, p. 448-460, în ed. Grigore Brâncuş, *B. P. Hasdeu, Studii de lingvistică şi filologie*, II, Bucureşti, Minerva, 1988, 240.

Niţă-Armaş, Silvia, Nicolae Pavliuc, *et al.*, 1968, „L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves", în *Romanoslavica*, XVI, nr. 6, 59-121.

Paşca, Ştefan, 1927-1928, „Terminologia calului. Părţile corpului", *Dacoromania* „Buletinul Muzeului Limbei Române", V, 272-328.

Vrabie, Emil, 1967, „Influenţa limbii române asupra limbii ucrainene", în *Romanoslavica*, XIV, 109-198.

Cărţi

Brâncuş, Grigore, 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 117-119.

Brâncuş, Grigore, 1995, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, Bucureşti, Institutul Român de Tracologie. Bibliotheca Thracologica, 44-45.

Brâncuş, Grigore, 2007, *Vocabularul limbii rsomâne (Perspectivă istorică)*, în *Studii de istorie a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 59.

Densusianu, Ovid, 1973, *Histoire de langue roumaine. Les origines*. II. Le seizième siècle, în *Opere*, vol. II, ed. B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, Bucureşti, Editura Minerva, 57, 329.

Drăganu, Nicolae, 1933, *Românii în veacurile IX – XIV, pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională.

Ionescu, Adriana, 1985, *Lexicul de provenienţă autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, TUB, 106-108.

Iordan, Iorgu, 1963, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 28-29.

Ivănescu, Gheorghe, 1980, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura „Junimea", 260.

Philippide, Alexandru, 1928, *Originea românilor*, II: *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, Tipografia „Viaţa Românească”, 715-716.

Poghirc, Cicerone, 1969, „Influenţa autohtonă, în Istoria limbii române”, în *Istoria limbii române*, II: *Româna comună*, redactor responsabil, Ion Coteanu, autori: G. Bolocan – Matilda Caragiu-Marioţeanu – Vl. Drimba – I. Fischer, Maria Iliescu, Mihai Isbăşescu – Liliana Macarie – H. Mihăescu – C. Poghirc – Sebastiana Popescu – Marius Sala – Sorin Stati, revizori: I. Coteanu, I. Fischer, Marius Sala, Bucureşti, Editura Academiei Române, 342-343.

Rosetti, Alexandru, 1986, *Istoria limbii române*, I: *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea. Ediţie definitivă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 250, 281, 391, 469, 490, 582, 739.

Russu, Ioan Iosif, 1970, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 170-171.

Russu, Ioan Iosif, 1981, *Etnogeneza românilor, Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 324-325.

Marina Marinković
Silvana Vranić
University of Rijeka, Croatia

Consonant *h* in Shtokavian Croatian local dialects in the territory of Croatia from a geolinguistic perspective

Abstract
According to data in contemporary Croatian dialectological literature, the status of the consonant h in Croatian dialects belongs to phonological phenomena whose isoglosses separate Shtokavian from Chakavian and Kajkavian local dialects. In many consonant systems of Chakavian local dialects the consonant h is found in old positions, while it disappeared or has been replaced by other phonemes only in some Chakavian local dialects. In Kajkavian local dialects h is a stable consonant that, alongside old positions, appears as a prothetic sound. In peripheral Kajkavian local dialects neighbouring Shtokavian idioms, the consonant h also seems to be disappearing from the system**.** Considering the status of the consonant h in Croatian Shtokavian dialects, the distribution data pertaining to this phoneme will be analysed in this paper by means of geolinguistic methodology, based on the material collected from Croatian Shtokavian local dialects in the territory of Croatia and a questionnaire designed for the Linguistic Geography of Croatia in the European Context project, as well as material from Croatian Shtokavian local dialects (also in the territory of Croatia) collected for the purposes of designing the General Slavic Linguistic Atlas (OLA). Territorial distribution of cases where consonant h is preserved or replaced with other consonants, regardless of its position in a word, will be shown on dialectological maps annexed to this paper.
Keywords: consonant h, Shtokavian Croatian local dialects, linguistic geography, dialectological maps

Résumé
Selon les données de la littérature dialectologique croate contemporaine, le statut de la consonne h dans les dialectes croates fait partie des phénomènes phonologiques dont les isoglosses séparent le shtokavien des dialectes locaux chakaviens et kajkaviens. Dans de nombreux systèmes consonantiques des dialectes locaux chakaviens, la consonne h se trouve dans d'anciennes positions, alors qu'elle a disparu ou a été remplacée par d'autres phonèmes uniquement dans certains dialectes locaux chakaviens. Dans les dialectes locaux kajkaviens, h est une consonne stable qui, à côté d'anciennes positions, apparaît comme un son prothétique. Dans les dialectes locaux kajkaviens périphériques voisins des idiomes shtokaviens, la consonne h semble également disparaître du système. Compte tenu du statut de la consonne h dans les dialectes croates shtokaves, les données de distribution relatives à ce phonème seront analysées dans cet article au moyen d'une méthodologie géolinguistique, sur la base du matériel recueilli dans les dialectes locaux croates shtokaves sur le territoire de la Croatie et d'un questionnaire conçu pour le projet de géographie linguistique de la Croatie dans le contexte européen, ainsi que du matériel recueilli dans les dialectes locaux

croates shtokaves (également sur le territoire de la Croatie) dans le cadre de la conception de l'atlas linguistique slave général (OLA). La distribution territoriale des cas où la consonne h est conservée ou remplacée par d'autres consonnes, quelle que soit sa position dans un mot, sera indiquée sur les cartes dialectologiques annexées au présent document.
Mots clés: consonne h, dialectes locaux croates shtokaves, géographie linguistique, cartes dialectologiques

1. Introduction[1]

According to data in contemporary Croatian dialectological literature, consonant *h*[2] in Croatian dialects a phonological feature whose isoglosses separate Shtokavian local dialects from Chakavian and Kajkavian ones.

The velar fricative */x/ used to be part of Ancient Slavic phonological inventory dating back to year 600. As such, it was first adopted into Common Slavic (Lukežić 2012: 115), and subsequently by Croatian dialects. According to Ranko Matasović, in Shtokavian local dialects, the velar fricative is still pronounced as it was in Ancient Slavic, while in contemporary standard Croatian, the sound *h* is pronounced in the pharynx or the larynx, i.e., it is either a pharyngeal fricative [ɦ] or a laryngeal fricative [h] (Matasović 2008: 165). However, according to Škarić's description, *h* is pronounced by lifting the back of the tongue towards the soft palate in the standard language as well (Škarić in Babić et al. 2007: 65). Therefore, Croatian *h* is prototypically a velar, thus being represented in phonetic transcription as [x]. In terms of word formation and inflection, depending on the following sound, in standard Croatian and some local dialects, this phoneme can be replaced by phonemes /š/ and /s/ (as a result of palatalisation, sibilarisation, iotation, coarticulation) (Težak in Babić et al. 2007: 271, 272).

1.1 Current knowledge on the stratification of consonant *h* in Croatian Shtokavian local dialects

According to synthetic dialectological literature of certain Shtokavian local dialects, the unvoiced velar fricative /x/ has been preserved in all positions in the (I)jekavian Shtokavian local dialects of Dubrovnik and Mljet (Cavtat, Župa, Konavle, Primorje; on Pelješac: Gornje Vručice, Ston, Trpanj; in local dialects on Mljet, Lopud, and Šipan), e.g., *xîp, xl p* (lobster), *xr na* (food),[3] 3sg. *kùx* (cook 3SG), *júxa* (soup), N *sûxo* (dry adj.), *d x* (breath), *gr êx* (sin n.) (Ligorio 2010: 24, 26, 29, 32, 33). Except in eastern and southeastern local dialects, it is the same in the local dialect of Janjine on Pelješac, as well as in central and northwestern local dialects with overlapping features of Chakavian and Shtokavian (Tomelić Ćurlin 2019: 206–207), e.g., *hìtat* (throw INF), *hl'âd* (shade), *skùhat* (cook INF), *ùho* (ear),

[1] This paper was written within the Croatian Science Foundation *Linguistic Geography of Croatia in the European Context* (*Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju,* LinGeH) project, coordinated by Dunja Brozović Rončević.

[2] Croatian grapheme *h* has been replaced in phonetic transcription with the symbol *x* [x] (Brozović 1991: 398).

[3] Examples follow the source transcription.

smîh (smile n.), *krȕh* (bread) (Tomelić Ćurlin 2019: 122). According to studies by Domagoj Vidović (2011: 37) and Perina Vukša Nahod (2017: 69), in (I)jekavian Shtokavian local dialects of Slivanj and Zažap, *h* is a fleeting sound appearing only in initial positions and central syllables of a few new words and toponyms, e.g. *hòbī* (hobby), *Mìhāj* (Vukša Nahod 2017: 69), while in other words it is either omitted or replaced by sonants *v* and *j*, and exceptionally consonant *k* (*špàker*) (stove), *rána* 'hrana' (food), *prȅlada/prȉlada* 'prehlada' (cold n.), *sȁrana* 'sprovod' (funeral), *strâ* 'strah' (fear n.); in order to avoid diaeresis resulting from the elimination of *h*, *v* has been placed in inner syllables following the vowel *u*, and sonant *j* following *i: mùva* (fly n.) *grijòta* (shame n.). Analogical *v* and *s* may also appear, e.g., *krȕv* (uz *krȕ*) (bread), *òras* (walnut) (Vukša Nahod 2017: 70).

Within western dialects, i.e., Shtokavian local dialects of Imotska Krajina and Bekija, Mate Šimundić (1971: 51–53) and Iva Lukežić, apart from the absence of *h* in all syllables of a word, e.g., *ajduk* 'hajduk' (brigand), *maovina* 'mahovina' (moss), *gra* 'grah' (beans) (Lukežić 2003: 12), have also recorded the occurrence of *j, k, v,* e.g., *oraj* 'orah' (walnut), *snaja* 'snaha' (daughter in law), *oraknjača* 'orahnjača' (walnut cake), *zaduva* 'zaduha' (dyspnea) (Lukežić 2003: 13). In local dialects of the same dialect between Krka and Neretva, *h* is also omitted in the initial and, sometimes, final position of a word, being subsequently replaced by *v* following *u* and *j* following *i* in the central position, e.g., *lâd* 'hlad' (shade), *ȕvo* 'uho' (ear), *grijòta* 'grjehota' (shame n.), as well as analogical *v, s, j, k* in the final position*: krȕv* 'kruh' (bread), *òras* 'orah' (walnut), *siròmaj, siròmak* 'siromah' (poor person) (Čilaš Šimpraga 2010: 194). In Ikavian local dialects in the hinterland of Senj, it is most frequently omitted or replaced by *v*, *j* or *k*: *grâ* 'grah' (beans)*, vȓ* 'vrh' (peak); *krȕv* 'kruh' (bread), *grijòta* 'grjehota' (shame n.)*, špàrket* 'štednjak' (stove) (Čilaš Šimpraga 2007: 63), as well as in the local dialect of Sumartin (with a strong Chakavian layer) on the Island of Brač: *òdit* (walk INF), *ȕvo* (ear), *zapúvat* (blow), but also *grȁh* (beans) (Galović 2021: 150). In Ikavian local dialect of Lič in Gorski Kotar, *h* is present only in certain lexemes (*hâjka*, *jûxa, plȅh*) (chase n., soup, pan), but it is most frequently omitted or replaced by *v* or *j*, whereby the abovementioned rule pertaining to phonological environment is not followed: *òću* 'hoću' (want 1SG), *naránit* 'nahraniti' (feed INF), *krȕ* 'kruh' (bread), *búja* 'buha' (flea), *òraj* 'orah' (walnut), *napúvat* 'napuhati' (inflate INF), *sûv* 'suh' (dry adj.) (Crnić Novosel 2019: 86–88), while in Shtokavian Ikavian local dialects of Gorski Kotar, Mrkopalj and Sunger, *h* is mostly preserved under the influence of the Chakavian local dialects of Brestova Draga and Stari Laz: *hlâd* (shade), *kùhat* (cook INF), *krȕh* (bread); *hránili* pp. masc. pl. (feed) *kùhar* (cook n.), *glûh* (deaf) (Crnić Novosel 2019: 52, 88–90).

In the local dialects of Slavonia, *h* is not part of the primary consonant inventory. Apart from being omitted (*lȁče, svòjī*) (pants, their own), it is replaced by *j, v,* less commonly *k* (*kȉjat, ȍčūv, sirom k*) (sneeze INF, stepfather, poor man) (Vranić and Zubčić 2018: 547). However, in the local dialects of Posavina, it is a peripheral phoneme, e.g., *xȍdnīk* (hallway), *jùxa* (soup), *slûx* (hearing n.) (Jozić 2010: 242–243).

With regard to the status of *h*, the Eastern Bosnian dialect of Croatia is identical to the two previously described dialects. There as well, *h* is not part of the consonant system, but simply a peripheral phoneme (*lâd, grà, ȉljadu*) (shade, beans, thousand),

which is replaced by *j* (*snàja, smij*) (dauhgter in law, smile n.) or *v* (*krȕv, kuvala*) (bread, cook pp. fem. 3SG) (Vranić and Zubčić 2018: 549).

1.2 Aim of the paper

Given the variable status of consonant *h* in Croatian Shtokavian local dialects, geolinguistic methodology will be applied in this paper to analyse this phoneme's distribution data, which were obtained from material collected in Croatian Shtokavian local dialects in Croatia by means of a questionnaire designed for the purposes of the Linguistic Geography of Croatia in the European Context (*Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju,* LinGeH) project, as well as material from Croatian Shtokavian local dialects (also in Croatia) collected for the purposes of drafting the *General Slavic Linguistic Atlas* (*Općeslavenski lingvistički atlas*, OLA), which are currently under study in the *LinGeH* project. A synchronic, typological and geolinguistic overview of *h* will be given, without explanation of diachronic processes that gave rise to different realisations of initial **x*.

Dialectological maps showing the status of *h* were made neither for individual Croatian dialects, nor their entire continuum. Therefore, the geographical stratification of preserved *h* or certain types of its replacements by other consonants, regardless of their position within a word, will be shown by different symbols (mapOLA) on several dialectological maps, whose number depends on the specifics of initial forms and their variants. Areas with a dominant form will be marked by the same symbol. Use of such symbols, which will be next to the locality where a given form is found, will enable easier identification of similarities (and differences) with regard to the status of *h*, with explanations in legends and comments providing a more precise insight into linguistic and geographical relations.

2. The study: corpus and methodology

This study encompassed 20 Shtokavian localities in the territory of the Republic of Croatia.[4] Most of the material was collected through fieldwork within the LinGeH project (12 localities), while a smaller part was excerpted from *General Slavic Linguistic Atlas* questionnaires (8 localities). Withing LinGeH, research was conducted on the following local dialects:[5] Davor (Da),[6] Srednji Lipovac (SL), Otok (next to Vinkovci; OtV), Gudovac (Gu), Medviđa (Me), Škabrnja (Šk), Tribanj

[4] Geographic limitations result from the corpus of localities under study within the *Linguistic Geography of Croatia in the European Context* project, which was the basis of our research. Namely, the Project studies features of local dialects of all three Croatian dialect groups within state borders of the Republic of Croatia. Croatian OLA Committee is working on the material of two Croatian Shtokavian localities abroad, Pogan and Dušnik (both in Hungary). Their data, however, were not taken into consideration due to the territorial focus of the project within which this study was conducted.

[5] We extend our gratitude to the collaborators on the LinGeH project (colleagues Filip Galović, Nikola Vuletić, Ivan Magaš, Marijana Tomelić Ćurlin and Mirjana Crnić Novosel) who have kindly provided us with Shtokavian material they collected in their own field research. Material in the local local dialect of Saborsko has been collected by Marina Marinković.

[6] Hereinafter, abbreviations will mostly be used instead of full names. The same abbreviations will be used for mapping.

(Trb), Sumartin (Su), Ston (St), Čavoglave (Ča), Saborsko (Sa), and Mrkopalj (Mr). From material researched within the OLA project, data from the remaining eight Shtokavian local dialects were used, namely: Trnovac (Tr), Mala Peratovica (MP), Magića Mala (MM), Strizivojna (Str), Valpovo (Va), Otok (next to Sinj; OtS), Gradište (Gr), and Cavtat (Ca). According to phonological features and geographic stratification, all three Shtokavian dialects are equally represented: Western, (I)jekavian Shtakavian dialect, and Slavonian dialect, while Eastern Bosnian dialect, due to a dearth of research, is not represented.

In abovementioned local dialects, the status of consonant *h*[7] is analysed in three positions: initial, medial, and final.[8]

3. Results of the study

3.1 Initial position

In the initial position, consonant *x* is omitted in most local dialects, without substitution with other phonemes. This is true in the following examples: *ódat* (Ča, Da, Gu, Sa, SL) ‖ *ódati* (Me, OtV, Trb) ‖ *ó꞉dat* (Tr) ‖ *o꞉dàt/òdit* (MM) (walk INF),[9] *râst* (Ča, Gu, Me, Sa, SL, Šk, Trb) ‖ *rãst* (Da, OtV) ‖ *rà꞉st* (Tr,[10] MP, Str, Va, Gr) ‖ *rã꞉st* (MM) (oak), *lâd* (Da, SL, OtV, Gu, Me, Šk, Trb, Su, Ča, Sa) ‖ *là꞉d* (Tr, MP, Str, Va, OtS, Gr) (shade),[11] *ládan* (Ča, Da, OtV, Me, Šk, Sa) ‖ *lādàn* (SL) ‖ *lâdan* (Su) ‖ *là꞉dan* (MM, Str, Va, OtS) ‖ *lá꞉dan* (MP) (cold adj.), *rãnimo* (Da, SL, Su, OtV) ‖ *rânimo* (Gu, Sa) ‖ *rânīmo* (Ča, Me, Šk, Trb) (feed 1PL), *rá꞉na* (Tr, MP; Str, OtS, Gr) ‖ *rã꞉na* (MM) ‖ *rà꞉na* (Va) (food). Replies to question 1624 (Nsg *xrьbьtъ*), and questions 73 (*leđa*) and 74 (*kralježnica*), in the OLA and LinGeH questionnaires respectively, are etymologically different. In many (mostly LinGeH) localities examples without etymological *x* have been verified: *kȉčma* (Me, Šk, Trb, Ča) ‖ *kî ma* (Gu), *škînja* (St) ‖ *škìna* (Ca), *kòšeĺ* (MM, SL) (spine), etc. In local dialects where the lexeme *hrbat* (backbone) is found, different derivatives without initial *x* dominate as well: *bot* (Gu), *ptéńača* (MP), *tènice* (Gr) ‖ *tènica* (OtV) ‖ *r̀ptenica* (Sa) (backbone).

[7] Since the laryngeal pronunciation of the phoneme *h* has not been recorded in any locality, for the purposes of our analysis, we have used the grapheme representing velar pronunciation: *x*.

[8] The study also encompasses the status of phoneme *h* within initial clusters **xt-* and **xv-*. Due to the limited scope of the paper, these results are not reported here, but they will be included in further studies on the status of phoneme *x* in Chakavian and Kajkavian dialects of Croatian.

[9] In OLA localities, the reply to question 0749 3sg praes *hoditъ* was also solicited. In seven localities, differently accented forms of *oda* and *odi* (walk 3SG) have been confirmed, while in Cavtat, the form with initial *x* (*xòdi:*) has been confirmed. The infinitive of the verb *hodati* (walk INF) needed to be supplied to question 3093, however, this was the case only in material from Trnovac, Magića Mala, and Cavtat, while for other local dialects this verb was supplied only in 3SG praes.

[10] In Trnovac, long and semi-long *a* (accented and with post-accent length) appears as both medial and velar (*r, :st* ‖ *rà:st*) (oak). For reasons of economy, only the variant with medial realisation is included in this paper.

[11] In the MM locality, only the lexeme *ladovìna* (shade) has been confirmed.

Among the localities analysed, three local dialects with well-preserved initial *x* stand out: western local dialect of Mrkopalj (*xódat, xránimo, xrâst, xlâd, x tènica*) (walk INF; feed 1PL; oak; shade; backbone) and (i)jekavian local dialects of Ston (*x dit, xr nīmo, xrâs(t), xl'ádan, xl'âd*) (walk INF; feed 1PL; oak; cold adj. masc.; shade) and Cavtat (*xl :d, xòdit, xr :ni:, x bat, xàt*[12]) (walk INF, feed 3SG, backbone).

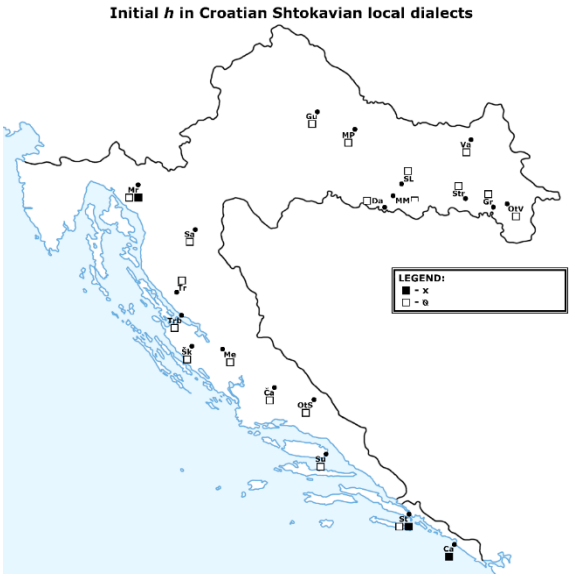

Map 1. Initial *h* in Croatian Shtokavian local dialects

3.2 Medial position

In the medial (mostly intervocalic) position, consonant *x* is most commonly substituted by consonants *v* or *j*, less frequently by other consonants, while it has been preserved or omitted without substitution only in certain examples and local dialects.

Consonant *x* is omitted in the medial position in the following examples: : *máuna* (MP) ‖ *maùna* (MM) ‖ *màuna* (Str, SL, OtV, Gu, Ča, Sa) ‖ *màuńa* (Da) ‖ *mauˈnica* (Va) ‖ *mòuna* (Trb) (green beans), *pótpau:za* (OtS) ‖ *pà·zuo* (Gr) ‖ *pàzuo* (SL) (armpit), *màćia* (MP) ‖ *màća* (OtS) ‖ *màča* (MM) ‖ *màća* (Da, SL) ‖ *mà ea* (Gu) (stepmother), *ńîov* (Mr, OtV, Su) ‖ *ńìov* (Ča, Trb) ‖ *ńíov* (Tr) ‖ *ńío:v* (MP) ‖ *ńì ov* (Me) ‖ *ńêov* (Da, SL) (theirs), *snà*: (Gr, MP, Va) ‖ *snã*: (Gr) ‖ *snã* (Da) (daughter in law), *màovina* (Ča) ‖ *màovina* (Gu, OtV) (moss).

[12] Lexeme with the meaning ‘pastuh’ (stallion) (OLA question no. 0156), was borrowed from Turkish, with an additional prothetic *x*-.

[13] In some local dialects, certain lexemes appear in several phonological variants, so in the locality of Gradište we find *snã:* ‖ *snà:* ‖ *snájà* (daughter in law), in Magića Mala *muvà* ‖ *múva* (fly n.), etc.

[14] These are examples of omission of medial *x* (according to the initial **snъxa*), whereby two final vowels *a* have contracted, as demonstrated by present long final accents. Additionally, in some

In most examples, however, it has been substituted by:

a) the sonant *v*: *muvà* (MM) ‖ *múva* (Tr, Trb, MP, Me, MM, Str, OtS) ‖ *mùva* (Ča, Sa, Gr, SL, Otv) ‖ *ˈmuva* (Va) ‖ *múva/mùva* (Šk) (fly n.), *búva* (Tr, MP, MM, OtS, Me, Trb, Su) ‖ *buvà* (Str) ‖ *búvà* (Gr) ‖ *bùva* (Ča, Sa, SL, OtV) ‖ *bȕva* (Gu) ‖ *búva/bùva* (Šk) (flea), *ûvo* (Da, SL) ‖ *ù:vo* (OtS) ‖ *ù:vo:* (MM) ‖ *ù·vo* (Gr) ‖ *ùvo* (Ča, Sa, OtV, Gu, Me, Su) ‖ *ȕvo* (Šk, Trb) ‖ *ùvo* (Tr, MP, STr) ‖ *ˈuvo* (Va) (ear), *mà uva* (OtV) ‖ *mà uva* (Str) ‖ *ˈma uva* (Va) ‖ *màćuva* (Gr) (stepmother), *kùva se* (Da, SL, OtV, Gu, Sa, Su) ‖ *kȕvā se* (Ča, Me, Šk) ‖ *kùva*: (MP, MM, Gr) ‖ *kùva·* (Tr) ‖ *kùva* (Str) ‖ *ˈkuva* (Va) (cook 3SG), *pótpazuvo* (Tr) ‖ *pàzuvo* (MM, Str) ‖ *ˈpazuva*, f. (Va) ‖ *pàzuvo* (OtV) (armpit), *glúva* (Ča, Sa, OtV, Gu, Da, Me) ‖ *glūvȁ* (SL) ‖ *glúva* (Šk, Trb) ‖ *glù:vi·* (Tr) ‖ *glũ:vi* (Str, Va) ‖ *glù:vi* (Gr) ‖ *glũ:vi:* (MM) ‖ *glù:vi:* (OtS) (deaf), *sûvi* (Ča, Sa, Su) ‖ *súvi* (Gu, Me, Šk, Trb) ‖ *sũvi* (Su, Da, SL) ‖ *súvī* (OtV) ‖ *sù:vi·* (Tr) ‖ *sũ:vi* (Str, Va) ‖ *sù:vi:* (MP, OtS), *sũ:vi:* (MM) (dry adj.), *jó:va* (OtS) ‖ *jó:và* (Gr) (soup);

b) sonant *j*: *màćija* (Me, Šk, Trb, Sa) ‖ *màčʲja* (Ča) ‖ *máćija* (Tr) (stepmother), *ńìjov* (MM) ‖ *ńìjo:v* (OtS) (theirs), *snajà* (MM) ‖ *snàja* (Da, SL, OtV, Sa) ‖ *snȁja* (Gu) ‖ *snája* (MM, Tr) ‖ *snájà* (Gr) (daughter in law), *kùjńa* (Tr) ‖ *kù:jna* (Str, Va) ‖ *kùjna* (Gr) ‖ *kȕjna* (OtV, Gu, Sa)[18] (kitchen), *bùja* (Da) (flea), *Vlājȍ* (SL) (flea), *Vlȁji* (Sa, Ča, Me, Gu) ‖ *Vlàji* (OtS) (Vlachs);

c) consonant *š*: *sná:ša* (Str) (daughter in law), *jōšȁ* (Da) ‖ *jóšəka/jóšika* (Tr) ‖ *jošìka* (MM) ‖ *jó:š'ć* (MP) ‖ *jó:ši* (Va) (alder);

d) consonant *s*: *Vlàsi* (SL, Šk, Trb) ‖ *Vlàsi* (Tr, MM, Str) (Vlachs).

In three local dialects, medial consonant *x* has mostly been preserved, in Mrkopalj (*mȁćexa, kȕxa se, mùxa, bùxa, ùxo*) (stepmother, cook 3SG refl.; fly n.; flea, ear), Ston (*ùxo, gl'úxa, sûxi, múxa, bùxa, m xuna, njȉxov, kȕxā se*) (ear; deaf adj. fem.; dry adj. masc.; fly n.; flea; green beans; theirs; cook 3SG refl.), and Cavtat (*múxa, búxa, jó:xa, màxovina, ńìxov, móxuna, ùxo, màćexa, kùxą:, sná·xa*) (fly N; flea;

local dialects (with different phonological variants), only the lexeme *nevjesta* (bride) has this meaning.

[15] The LinGeH questionnaire solicits a reflexive verb.

[16] In the OLA questionnaire, to question 1909, respondents needed to provide both definite and indefinite forms of the adjective *gluh* (deaf), while the LinGeH questionnaire required all three genders of the same indefinite adjective be provided. The material shows that medial *x* is systematically replaced by the sonant *v* in the neuter gender as well, in 10 localities (in Ston, the example *gl'úxo* (deaf) is found, while the material from Mrkopalj does not have any examples for neuter gender).

[17] In the OLA questionnaire, to question 2483, respondents needed to provide both definite and indefinite forms of the adjective *suh* (dry) (the examples above pertain to the definite form), while responses in LinGeH localities illustrate the replacement of *x* in Npl. of the same adjective. Questions 2484 and 2485 in OLA localities demonstrate the presence of *x* in the feminine and neuter gender of the adjective *suh* (dry). Here too, all the localities (except Cavtat) show the substitution *x* > *v*.

[18] In the local dialects of Dalmatinska Zagora and Sumartin, the only example is the Romance loanword *kužina*: *kùžīna* (Me, Šk, Trb, Ča) ‖ *kužîna* (Su) (kitchen). In the local dialect of Srednji Lipovac, the same meaning is conveyed by the lexeme *kùća* (house), i.e., *zȍganj* (hearth) in Ston.

soup; moss; theirs; green beans; ear; stepmother; house; daughter in law). Optionally (and in a very small number of examples), it is confirmed in some other local dialects, such as Davor (*kùxińa*) (kitchen), Sumartin (*mà exa*) (stepmother), Srednji Lipovac (*jōxà*) (alder), Gudovac (*jóxa*) (alder), Saborski (*nîxov*) (theirs), Škabrnja (*màhov(i)na*) (moss), under the influence of non-Shtokavian localities or words borrowed from the standard language.

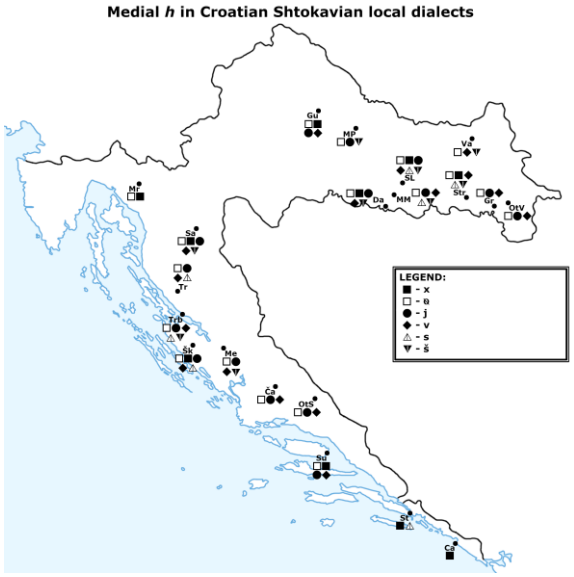

Map 2. Medial *h* in Croatian Shtokavian local dialects

3.3 Final position

As in the two previous positions, final *x* in most local dialects analysed is subject to omission, followed by substitution by other sounds.

The omission of final *x* has been confirmed in the following lexemes and localities: *t bu* (Da) ‖ *t bu* (Tr, MM, Str) ‖ *t bù* (Gr) (stomach), *grà* (Da, SL, Ča, Sa) ‖ *grâ* (Me, Trb) ‖ grà (Tr, MP, MM, Str, Gr) ‖ *grà:* (Va, OtS) (beans), *siròma* (Da, SL, OtV, Me, Šk, Sa) ‖ *siròmā* (Trb) (poor person), *krù* (SL, OtV, Sa) ‖ *krù* (Gr) (bread), *òra* (SL) (walnut), *v* (SL, OtV, Šk, Ča, Sa) ‖ *v* (Tr, MP, MM, OtS) (peak), *pàzū* (Ča), *orà* (Str) (armpit), *Vlà* (MP, Str) (Vlach), *glù:* (Gr) (deaf).

In some examples it has been substituted by:

a) the sonant *v*: *glûv* (Da, SL, OtV, Gu, Me, Šk, Trb, Su, Ča, Sa) ‖ *glù:v* (Tr, MP, Str, Va, OtS) (deaf), *krùv* (Da, SL, Gu, Me, Šk, Trb, Su, Ča) (bread) ‖ *glũ:v* (MM) (deaf)), *krùv* (MP, MM, Str, OtS) ‖ *krù:v* (Va) (bread), *sûv* (Da, SL, OtV, Gu, Me, Šk, Su, Ča, Sa) ‖ *sù:v* (Tr, MP, MM, Str, Va, OtS) (dry n.), *pàstuv* (Gu,

Sa) ‖ *pàstuv* (Trb) ‖ *pástu:v* (MP) (stallion), *t buv* (Gu, Sa) ‖ *t buv* (MP) ‖ ˈ*t bu:v* (Va) ‖ *t buv* (OtS) (flea), *pàzuv* (Gu, Sa) ‖ *pàzuv* (Me, Šk) ‖ *pàzuv* (Trb, MP) (armpit), *gràv* (Gu, Šk), *v v* (Me, Šk) ‖ ˈ*v v* (Va) (beans), *oràv* (MM) (walnut), *mà:v* (Gr) (moss);

b) sonant *j*: *òraj* (Gu) ‖ *òrāj* (Su) ‖ *òrij* (Sa) ‖ *óraj* (MP) ‖ ˈ*ore:j* (Va) ‖ *órà:j* (Gr) (walnut), *Vlàj* (Gu, Me, Ča, Sa) (Vlach), *mȋ* (Me, Šk, Trb) ‖ *mîj* (Su) (moss), *sir maj* (Ča) (poor person), *gràj* (Gr) (beans);

c) consonant *s*: *òras* (Da, Me, Šk, Trb, Ča) ‖ *óras* (Tr, OtS) (walnut);

d) consonant *k*: in the example *pástu k* (Tr) (stallion).

Consonant *x* is best preserved in the final position in three local dialects (as in the initial and medial positions): in Mrkopalj (*glûx, t bux, krùx, òrix, mîx, v x, sûx*) (deaf; stomach; bread; walnut; dry adj. masc.), Ston (*gl'ûx, t bux, pàzūx, krùx, gràx, rax, mȉjēx, sûx, Vl'àx*) (deaf; stomach; armpit; bread; beans; bellows; dry adj. masc.; Vlach), and Cavtat (*t bux, sirómax, sù:x, v x, mìje:x, ó:rax*) (stomach; poor person; dry adj. masc.; bellows; walnut). In a smaller part of the remaining localities, it appears only sporadically: *mijêx* (Gu) (bellows), *siròmax* (Gu, Su) (poor person), *v x* (Gu, Su) ‖ *v x* (Str) (peak), *Vlàx* (Šk) (Vlach).

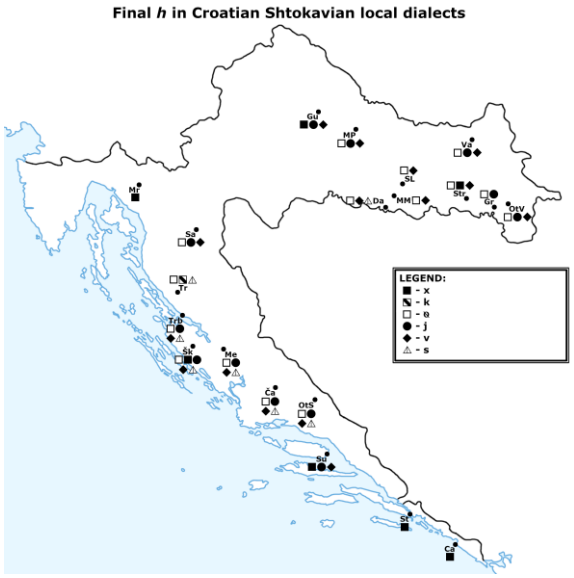

Map 3. Final *h* in Croatian Shtokavian local dialects

4. Conclusion

The analysis of the material has shown that in all represented Shtokavian local dialects consonant *x* is most unstable at the periphery of words, in the initial and final positions. In these positions it is almost regularly omitted, while in the medial position, in most examples, consonant *x* is substituted by other phonemes, most commonly sonants *v* and *j*, and less frequently by other consonants. However, in some local dialects, in particular local dialects of Mrkopalj, Ston and Cavtat, *x* is

well preserved in all three word positions. Mrkopalj and Ston are a case of Shtokavian systems in very close contact with nearby Chakavian local dialects, where *x* is a stable unit of the consonant inventory, so its preservation in neighbouring Shtokavian local dialects is to be expected. On the other hand, Cavtat is part of the (I)jekavian Shtakavian dialect. According to current research, in its local dialects *x* is also well preserved (see Chapter 1.1), and the material presented herein confirms this.

Since the questionnaires did not investigate all Croatian Shtokavian localities, conclusions about the stratification of an individual result are only tentative. Also, lexemes containing *h* that were not included in the questionnaires have also not been investigated, so it is possible that their inclusion would change the image obtained through lexemes and locality grids encompassed by the two projects, as confirmed by more extensive studies of certain Croatian localities. Therefore, a grid established on the basis of the actual situation in the field, which is not always in line with the demands of mapping, would enable a more realistic representation of the status of *h* within Shtokavian and, in later stages of research, its relation to the other two dialect groups of Croatian.

For a more accurate overview of the stratification of examples pertaining to the status of *h*, individual and synthetic (including dictionaries) discussions on certain Shtokavian idioms should also be consulted. This paper, however, did not pursue this due to the overlapping nature of research within the two projects, and comparability of examples in the localities under study. Failure to use such methodology for the analysis of the same linguistic phenomena, as confirmed in some studies,[19] does not ensure a complete linguistic picture in the field. It is, rather, ensured by a methodologically uniform examination of certain features within a grid of localities, based on the knowledge of the linguistic situation in the field, which is what one should aim for.

References

Brozović 1991 = Brozović, Dalibor, "Fonologija hrvatskoga književnog jezika", in S. Babić et al., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, HAZU and Nakladni zavod Globus, 1991, 379-452.

Crnić Novosel 2019 = Crnić Novosel, Mirjana, *Štokavski ikavski govori u Gorskome kotaru*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2019.

Čilaš Šimpraga 2007 = Čilaš Šimpraga, Ankica, "Govor Krivoga Puta kod Senja", *Fluminensia*, 19, 1, 2007, 57-74.

Čilaš Šimpraga 2010 = Čilaš Šimpraga, Ankica, "Ikavski štokavski govori između rijeke Krke i Neretve", in A. Celinić, I. Kurtović, 2010.

Budja, A. Čilaš Šimpraga, Ž. Jozić, *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 159-224.

Galović 2021 = Galović, Filip, "Leksik govora Sumartina na Braču", in *Od Pavlimira do riči šokačke. Zbornik Ljiljane Kolenić*, Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, 2021, 147-164.

[19] Cf. Vranić 2019: 137.

Jozić 2010 = Jozić, Željko, "Posavski govori oko Slavonskog Broda", in A. Celinić, I. Kurtović Budja, A. Čilaš Šimpraga, Ž. Jozić, *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2010, 225-281.

Ligorio 2010 = Ligorio, Orsat, "Fonemika dubrovačkoga govora", *Croatica et Slavica Iadertina*, 6(1), 2010, 21-46.

Lukežić 2003 = Lukežić, Iva, **"**Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine", *Čakavska rič*, XXXI, vol. 1–2, 2003, 5-25.

Lukežić 2012 = Lukežić, Iva, *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, Zagreb – Rijeka – Čavle, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobništine, 2012.

Matasović 2008 = Matasović, Ranko, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Matica Hrvatska, 2008.

Šimundić 1971 = Šimundić, Mate, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo, AnuBiH, 1971.

Škarić 2007 = Škarić, Ivo, "Fonetika hrvatskoga književnoga jezika", in S. Babić et al. *Glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2007, 17-160.

Težak 2007 = Težak, S., "Morfonologija. Glasovne promjene u hrvatskome književnome jeziku" in S. Babić et al. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2007, 261-278.

Tomelić 2019 = Tomelić Ćurlin, Marijana, *Jezične posebnosti peljeških govora. Fonologija*, Split, Filozofski fakultet, 2019.

Vidović 2011 = Vidović, Domagoj, *Antroponimija i toponimija Zažablja*, PhD thesis, Zagreb, Filozofski fakultet, 2011.

Vranić 2019 = Vranić, Silvana, "Jezična raznolikost kroz dijalektne karte hrvatskih narječja (u usporedbi s OLA kartama)", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 23, 2019, 121-145.

Vranić and Zubčić 2018 = Vranić, Silvana, Sanja Zubčić, "Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. st." in *Povijest hrvatskoga jezika, knjiga: Dvadeseto stoljeće – prvi dio*, Zagreb, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 2018, 525-579.

Vukša Nahod 2017 = Vukša Nahod, Perina, *Slivanjski govori: fonologija i morfologija*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2017.

Virginia Meirelles
Abdelhak Razky
Universidade de Brasilia

Grouping Typology and Diffusion in the Brazilian South - Establishing Guidelines for Future Research

Abstract.
This investigation examines the realizations of 'r' in the variety of Brazilian Portuguese (BP) spoken in the three southern states, giving special attention to Rio Grande do Sul (RS). The objective is to understand the diffusion of rhotic sounds in the region and mainly to establish guidelines for future research to examine the situation in a different way to the generalizing approaches usually applied to investigating the linguistic phenomena in those states. The investigation begins by considering the data presented in the Atlas Linguístico do Brasil (ALiB) and the Atlas Linguístico-etnográfico da Região Sul do Brasil (ALERS) in terms of the distribution of the variables. Next, by using Gabmap, distributional maps are generated and the clusters are validated considering multidimensional scaling (MDS). Those clusters are examined against the grouping typology in the attempt to explain the chronology of the diffusion. Finally, the article suggests courses for future investigation.
*Keywords***:** Brazilian South, dialectology, language contact, rhotic variable rhotic variant

Résumé.
Cette recherche examine les réalisations de « r » dans la variété du portugais brésilien (BP) parlé dans les trois États du sud, en accordant une attention particulière au Rio Grande do Sul (RS). L'objectif est de comprendre la diffusion des sons rhotiques dans la région et principalement d'établir des lignes directrices pour les recherches futures afin d'examiner la situation d'une manière différente des approches généralisantes généralement appliquées à l'étude des phénomènes linguistiques dans ces États. L'enquête commence par examiner les données présentées dans l'Atlas Linguístico do Brasil (ALiB) et l'Atlas Linguístico-etnográfico da Região Sul do Brasil (ALERS) en termes de distribution des variables. Ensuite, en utilisant Gabmap, des cartes de distribution sont générées et les clusters sont validés en tenant compte de l'échelle multidimensionnelle (MDS). Ces clusters sont examinés par rapport à la typologie de regroupement dans le but d'expliquer la chronologie de la diffusion. Enfin, l'article suggère des pistes pour des recherches futures.
Mots-clés: brésilien du sud, dialectologie, contact linguistique, variable rhotique, variante rhotique

1. INTRODUCTION

The rhotic consonants in BP, are identified by <r> and <rr> in written form and have historically changed from alveolar tap and trill to fricatives. Still the variants are numerous and may include [r, ɾ, ɹ, ɻ, ɽ, x, h, ɣ, Ø] depending on the position in the syllable (Cagliari 1982, 2007; Callou et al. 1996). In coda position,

for example, Cagliari (1982, 2007) observes that the realizations can include [h, ɦ, χ, ɣ, ɹ, x, ɾ, r, ɻ, Ø] at the time that they are never deleted in onset.

Yet, fricative realizations are more common outside the southern states – Parana (PR), Santa Catarina (SC) and Rio Grande do Sul (RS). Indeed, according to Lima (2003), the realizations of 'r' have changed from apical alveolar to velar, but, in the southern states, alveolar sounds are still more frequent.

Callou and Brandão (2016: 118) argued that describing the distribution of the realizations of the 'r' in BP is complicated because of the many variants in external coda. For which reason, the authors recommended considering the hypothesis "that the varieties of Brazilian Portuguese may present different behaviors at the same stage of change." Indeed, the diachronic development of the variants in PB is often summarized as a multi-stage process that includes posteriorization, fricativization and elision: [r] > [x] > [h] > Ø (Callou et al. 1996), but most authors do not include 'retroflexion'. As retroflex-r is common in many localities in Brazil, Rennicke (2011, 2015) proposed that the 'r' in BP went through two different processes: fricativization, [r]> [ɾ]> [x]> [h] > Ø, and retroflexion, [r]> [ɾ]> [ɹ]> Ø.

As in the southern states the variable presents a different behavior if compared to the rest of the country, this investigation aims at explaining the diffusion of the rhotics in those states under the light of the grouping typology and to establish.

2. DISTRIBUTION OF RHOTIC SOUNDS

2.1. Distribution according to the *ALiB*

ALiB (Cardoso et al. 2014) presents the data in five ranges: 1-25%; 26-50%; 51-75%; 76-99% and 100%. In the present investigation,only data from maos that show the results for the southern capitals – maps F04 C1, F04 C2, F04 C3 and F04 C4 – will be presented here. According to the cartographic results, the deletion of 'r' at the end of names represents 1-25% in Curitiba (PR) and Porto Alegre (RS) while in Florianópolis (SC) it represents 26-50% (ALiB map F04 C1). For verbs, Porto Alegre and Curitiba have 51-75% deletion and Florianópolis 76-99% deletion (ALiB map F04 C2).

In terms of realization of final 'r', according to map F04 C3 (names), in Curitiba 26-50% of the realizations are retroflex and 51-75% are taps; in Porto Alegre there is 1-25% of retroflex realizations and 76-99% of taps; in Florianópolis 51-75% of the realizations are of glottal fricatives and 26-50% of velar fricatives (Table 1 below).

In the case of verbs, map F04 C4 (verbs) shows that in Curitiba there are 26-50% of retroflexes and 51-75%; in Florianopolis there are 1-25% of taps, 26-50% of velar fricatives and 26-50% of glottal fricatives; in Porto Alegre there are 1-25% glottal fricatives, 1-25% of velar fricatives, 1-25% of retroflexes and 76-99% taps. The following table summarizes the data (Table 1 below).

Deletion in names	**Deletion in verbs**	**Realization in names**	**Realization in verbs**	**State**
1-25%	51-75%	**h** - Ø **x** - Ø	**h** - Ø **x** - Ø	Curitiba

Deletion in names	Deletion in verbs	Realization in names	Realization in verbs	State
		ɾ - 26-50% **ɾ**- 51-75%	**ɾ** - 26-50% **ɾ** -51-75%	
26-50%	76-99%	**h** - 51-75% **x** - 26-50% **ɾ** - Ø **ɾ**- Ø	**h** - 26-50% **x** - 26-50% **ɾ** - Ø **ɾ** - 1-25%	Florianópolis
1-25%	51-75%	**h** - Ø **x** - Ø **ɾ** - 1-25% **ɾ** - 76-99%	**h** - 1-25% **x** - 1-25% **ɾ** - 1-25% **ɾ** - 76-99%	Porto Alegre

Table 1
Deletion and realization of 'r' in the three southern capitals.

Thereby, in coda position in names and verbs, the retroflex and the tap are particular to Curitiba and Porto Alegre, while the fricatives are unique to Florianópolis. The deletion frequency demonstrates that Curitiba and Porto Alegre have similar patterns. Accordingly, there is a parallel between Porto Alegre and Curitiba and a differentiation with respect to Florianópolis.

2.1.1. *Oliveira (2018)*

Oliveira (2018) examined the realization of 'r' in final coda in six municipalities of the southern region: Santa Maria (RS), Caçapava do Sul (RS), Lages (SC), Criciúma (SC), Guarapuava (PR) and Campo Mourão (PR). It considered 24 interviews (four from each municipality) from the ALiB project (recorded from 2003 and 2009).

The study showed that, in the inland south, deletion of final 'r' can reach 92% in verbs and 11% in non-verbs. In Rio Grande do Sul, deletion in Santa Maria was 95% in verbs and 16% in non-verbs and, in Caçapava do Sul, 89% in verbs and 8% in non-verbs. In Santa Catarina, deletion in Criciúma was 97% in verbs and 22% in non-verbs and, in Lages, 87% in verbs and 6% in non-verbs. In Paraná, the percentage of deletion in Campo Mourão was 90% in verbs and 3% in non-verbs and, in Guarapuava, 94% in verbs and 11% in non-verbs. That is, while Criciúma (PR) and Santa Maria (RS) led the deletion process in both morphological classes, Campo Mourão (PR) and Caçapava do Sul (RS) had the lowest percentages of deletion.

The study also showed that in Santa Maria and Caçapava do Sul (RS) the most common realization is the tap. In Guarapuava and Campo Mourão (PR) the most common realization is the retroflex approximant. Santa Catarina presents different results in each town; in Criciúma, the retroflex is more frequent while in Lages it is the tap.

In summary, the results indicate a high frequency of deletion in verbs (between 97 and 87%) and a low frequency of deletion in non-verbs (between 3 and

22%). There is also evidence that the retroflex approximant and tap were the most used variants in both cases, while the trill occurs sporadically and the fricative variants are almost non-existent. Additionally, the distribution of the variables indicates that the retroflex dispersed from the north (PR) to the south (RS).

2.1.2. *Comiotto and Margotti (2019)*

The authors examined the realization of 'r' in twenty-seven bilingual communities in RS and SC using data from the *ALiB*. The investigation concluded that older men with less schooling are the ones who produce taps and that in municipalities where there is linguistic contact –such as Flores da Cunha (RS), Erechim (RS), Concórdia (SC) and São Miguel do Oeste (SC)– the trill and the tap are in variation, but the tap is the most frequent realization. In other cities –such as Criciúma (PR)– only the velar fricative [x] is present, which is why the authors conclude that the typical mark of contact between BP and Italian dialects is absent there. They also report that there is no significant difference between the variants used by age groups and that the use of the tap is a linguistic and cultural trait of the descendants of Italian immigrants from the Veneto region.

2.1. Distribution according to the *ALERS* (Altenhofen and Klassmann 2011, Koch et al. 2011)

The results for specific target words are shown in Table 2 below (Koch et al. 2011, maps 055, 064, 070, 073, 085, 101, 144, 155, 167, 373) where the percentage of occurrences in each state is indicated.

ɾ	ɽ	r	x	R	State
a**r**vore 68 ve**r**de 22 po**r**ca 45 ga**r**ganta 49 pe**r**fume 78 joao-de-ba**rr**o 1 fe**rr**ão 11 te**rr**a 9 **r**ouge 8 beija-flo**r** 26 infnitive 10	a**r**vore 29 ve**r**de 70 po**r**ca 52 ga**r**ganta 51 pe**r**fume 22 - - - - - beija-flo**r** 59	- - porca 1 - - joao-de-ba**rr**o 59 fe**rr**ão 49 te**rr**a 62 **r**ouge 46 - -	- - - - - joao-de-ba**rr**o 38 fe**rr**ão 30 te**rr**a 29 **r**ouge 44 - -	- - - - - - - - **r**ouge (ɹ) 2 - -	PR
a**r**vore 90 ve**r**de 95 po**r**ca 92 ga**r**ganta 97 pe**r**fume 100 joao-de-ba**rr**o 8 fe**rr**ão 12	- - - - - - - -	árvore 1 ve**r**de 1 - - - joao-de-ba**rr**o 49 fe**rr**ão 60	- - - - - joao-de-ba**rr**o 10 fe**rr**ão 8	- - - - - - te**rr**a 1 -	RS

ɾ	ɽ	r	x	R	State
te**rr**a 24	-	te**rr**a 60	te**rr**a 15	-	
rouge 5	-	**r**ouge 69	**r**ouge 24	**r**ouge (ɹ) 2	
beija-flo**r** 98	-	-	-	-	
infinitive 8	-	-	-	-	
a**r**vore 65	árvore 1	árvore 19	-	-	
ve**r**de 48	ve**r**de 5	ve**r**de 32	-	-	
po**r**ca 38	po**r**ca 5	po**r**ca 28	po**r**ca 18	-	
ga**r**ganta 92	ga**r**ganta 8	-	-	-	
pe**r**fume 80	pe**r**fume 1	-	pe**r**fume 8	-	
joao-de-	-	joao-de-ba**rr**o	joao-de-ba**rr**o	-	SC
ba**rr**o 5	-	78	5	-	
fe**rr**ão 5	-	fe**rr**ão 62	fe**rr**ão 21	-	
te**rr**a 14	-	te**rr**a 64	te**rr**a 14	te**rr**a 8	
rouge 11	-	**r**ouge 24	**r**ouge 61	**r**ouge (ɹ) 4	
beija-flo**r** 51	beija-flo**r** 22	-	-	-	
infinitive 9	-	-	-	-	

Table 2
Occurrences by state (percentage)

The data from the *ALERS* (Koch et al. 2011) indicate that retroflex realizations are non-existent in RS, infrequent in SC and common in PR – considering internal and external coda realizations. Also according to the *ALERS*, weak-r in inner coda is realized as [ɾ] in PR and RS, and as [ɾ, r, x] in SC. In the case of strong-r, [ɾ, r, x, ʁ] are possible in the three states, but the fricative is more common in PR.

2.2.1. *Margotti (2004)*

The work examined bilingual cities –BP and Italian– in RS and SC, separating the samples collected with bilinguals and monolinguals. The study considers the results of surveys for the *ALERS* and VARSUL. It also collects data in eight municipalities in each state –with similar sociocultural characteristics. The results indicate that there are different levels and degrees of bilingualism, but that in all the cases there is a tendency to replace the heritage language with BP.

The results show that the realizations of 'r' differ from place to place, but four variants of 'r' were recorded: the trill, the tap, the velar fricative and the alveolar approximant. The study states that since "speakers from the contact areas of BP and Italian have difficulty reproducing the opposition that exists in Portuguese" (Margotti 2004: 156), an intermediate sound –the alveolar approximant– indicates that speakers perceive the difference between tap and trill, but cannot reproduce it. Furthermore, the study states that, the substitution of the trill by the tap is a phenomenon that also happens in regions of Azorean and German immigration.

Therefore, since the studies described above indicate that the retroflex is more common in PR and less common in RS, it may be concluded that the diffusion in the southern states started from PR. Second, the studies indicate that SC has a different behavior from the other southern states, not only regarding realizations in

the capital but also regarding those in inland towns. As such, fricative realizations in general are more common in that state. Lastly, the investigations demonstrate that the tap distinguishes places that have Italian influence. That is, even though there are coincidences among the three states, RS has its particularities, which will be investigated in the rest of the article.

3. METHODOLOGY

The data, used to generate distribution maps, was taken from the *ALERS* and corresponds to 92 towns in RS. The evaluated words were *arvore, verde, gordura, carta, corda, fervendo, porca, gordura, garganta, perfume* (examples of internal coda), *calor, beija-flor, revolver* (examples of final coda), *genro, caro, clara* (examples of internal onset), *joao-de-barro, terra, carro* (examples of 'strong-r'), *revolver* (word onset) – taken from the maps 055, 064, 070, 073, 101, 144, 167, 373 (Altenhofen and Klassmann 2011) and maps 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53 (Koch et al. 2011).

Gabmap, a web application that visualizes language variation, was used to generate the maps and analyze the data (see Nerbonne and Kleiweg 2005; Snoek 2014; Leinonen et al. 2016). The dialect data was prepared in two spreadsheets, one indicating the pronunciation of the word in the International Phonetic Alphabet (IPA) and one in which only the pronunciation of the target variable was represented using the IPA. In order to create the distribution maps, the data files were accompanied by a map file with the geographical coordinates of the data sites (created in Google Earth). Those maps were used to have a rough overview of the distribution of the dialects. The clusters that emerged were examined using the Multidimensional scaling (MDS), a technique for representing distances between objects in which the locations are represented as circles of matching color in a plot. The beam maps, where the strength of association between the two locations is encoded in colored lines, were used to examine the linguistic distance between neighboring towns. Lastly, to interpret the distribution, the beam maps and the distribution maps were weighted against the results of several studies carried out in RS.

4. DISCUSSION

4.1. The maps

Since the objective was to understand the distribution of 'r' in RS and to investigate the evolution of the realizations, the first step was to generate a map showing the distribution of the variable where only the target sound was phonetically transcribed – i.e. *carro* (car) could be ca[r]o, ca[ʁ]o, ca[x]o, ca[ɾ]o – no other differences were registered.

Figure 1 below shows that there are 4 clusters in the state, identified by the different colors. Noticeably, the clusters fall flat in terms of geographic distances because "the fundamental dialectological postulate that nearby varieties are normally more similar linguistically that distant ones" (Narbonne 2010: 8) does not hold.

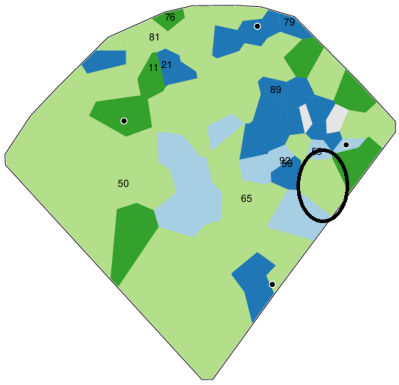

Figure 1. Distribution of the realizations of 'r'

As an example it may be argued that some municipalities to the north of the state (dark blue) are more similar to distant places than to neighboring towns (light green). That is, villages and towns may belong to the same cluster even when far away. In turn, neighboring towns may not belong to the same cluster. Furthermore, it is clear that places that are at regular distances from Porto Alegre (circled on the map) – which is considered the reference site since it is the capital city – do not show similar results in terms of diffusion.

Since the distribution above was considered flawed, a second analysis was undertaken from the perspective of the aggregate analysis (see Nerbonne et al. 2008; Nerbonne 2010). The complete phonetic transcription of the same eighteen words was evaluated this time – car could be [kaɾɷ], [kaɾo], [karɷ], [kaʁɷ], [karo], [kaxɷ], etc. Figure 2 below shows the distribution of the clusters.

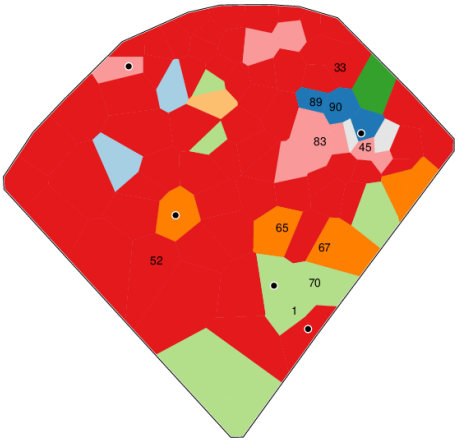

Figure 2. Distribution by aggregate perspective

There are 8 clusters, but their distribution does not seem correct still. According to the new configuration, neighboring towns continue to be very different

among each other, at the time that they are similar to geographically distant ones. This configuration indicates, for example, a cluster (in pink) composed of locations that are proximate but that is also composed of the areas which are more than 200 km away and not even proximate to each other.

That is, the two possible distributions (Figures 1 and 2) seem problematic since the distribution of variation does not represent a function of geographical distance. Since Narbonne et al. (2008: 648) argue that "the research community is convinced that the linguistic varieties are hierarchically organized," the case in question would demonstrate that the data are inaccurate. For which reason, a further study contemplating more data from the atlases will be carried out. Yet, a second possibility is that the analysis needs to be supplemented by taking into account the grouping typology as proposed by Razky (2010a, 2010b).

4.2. The groupings as proposed by Razky (2010a, 2010b)

Traditional Dialectology methodologies trace isoglosses lines drawn following the unidimensional aspect as implemented by Gilliéron and Edmont when preparing *L'Atlas Linguistique de la France* (ALF) in the second half of the 19th century and corroborated by recent studies that have proven that geography is determinant in delineating varieties. Huisman et al. (2019: 14), for example, determined that it is important to consider the geographical configuration of a language area to explain language variation and change. Nerbonne and Heeringa (2007: 8) demonstrated that varieties that are closer (or larger) should resemble one another (2006: 12) and that "synchronic differences should reflect historical dynamics." However, Nerbonne (2010: 3827-3828) discovered that "linguistic contact operationalized through geography can account for about one-quarter of the aggregate linguistic variation we find in large collections such as dialect atlases." That is, the studies indicate that geographical configuration is more relevant to linguistic variation than language contact.

Yet, the use of models of diffusion like those that postulate that a given linguistic change is spread in waves from a given center (Schmidt 1872) or that innovations spread from a large population center directly to another similarly sized one (Trudgill 1974), may only be partially applied in the Brazilian context. The pluridimensional aspect, as stipulated by Radtke and Thun (1996) and Thun (1998, 2000a, 2000b, 2005) at the end of the 20th century, may be used to better represent dialectal distribution in Brazil. That methodology was, of late, enhanced by the notion of grouping as theorized by Razky (2010a, 2010b; Razky and Guedes 2015) and has been found to be the best approach to examine cartographic results in Brazil.

According to Razky (2010a, 2010b), the geographic space is conceived as part of the dialect continuum by analyzing geographic spaces beyond geopolitical boundaries. For that reason, instead of tracing isoglosses, intersecting lines are drawn to show phonetic or lexical contours with more complex diatopic or diastratic configurations. This approach was found to be necessary, for example, to better map the complexity of the lexical continuum when Razky and Guedes (2015) examined the lexical distibution in Pará, Brazil.

The methodology is relevant in Brazil because the use of isoglosses cannot depict the great societal changes that have taken place since 1950 –which include great population movements, due to the development of the transportation sector and the decentralization of job opportunities. For that reason, a significant linguistic

variability may be seen in the same geographic space in terms of grouping, a complex situation that could not be explained by using the traditional approaches (Razky 2010a, 2010b; Razky et al. 2019: 4; Rasky and Santos 2020). Additionally, the typology allows the examination of data belonging to a non-homogeneous lexical continuum and to reflect the historical characteristics of diachronic isoglosses that came into contact with variants that spread both, horizontally (geographically) and vertically (socially) (Sanches and Razky 2021: 14).

The grouping seeks to fill the theoretical-methodological gap with regard to social changes that directly reflect on complex diatopic configurations and that require a typology capable of responding to the complexity of variation in Brazil. The typology comprises macrogroupings, microgroupings, nanogroupings and supragroupings (Razky et al. 2019: 4). A macrogrouping, refers to a linguistic variant present in a set of locations belonging to more than one microregion in a state, at the time that a variant may occur only in a set of localities within a microregion; a nanogrouping is defined by the presence of a variant in a few localities belonging to a microregion. A supra-grouping, in turn, is a manipulation of the set of variants of a locality by selecting only the most productive variant.

It was considered that the grouping typology would be an important ally when explaining the distribution of the variants in RS. First, because the linguistic results call for a methodology appropriate to the present linguistic situation. Second, because the socio-history of the state shows that the occupation took place differently in different locations.

According to Albuquerque (1954: 44-47) the distance from southern RS to Rio de Janeiro made the influence from Rio de la Plata greater in the RS-Uruguayan border until the mid-1950s. This also meant that, until the mid-1950s, the center of influence for the border towns was Porto Alegre (Albuquerque 1954: 44-47). Consequently, equidistant areas from Porto Alegre could differ linguistically depending on being to the south or north of RS.

Another reason that justifies the use of the typology proposed by Razky (2010a, 2010b) is that not only the geographic configuration, but also settlement characteristics resulted in places that may be geographically close, but that did not have frequent contact with each other. As mentioned in the previous paragraph, the southern and western areas were under Spanish influence while the highlands were influenced by European immigrants (Italians, Germans, and Polish). European immigration began on the eve of independence and, after 1888, immigration to the South increased remarkably. For example, between 1884 and 1894 Italian immigration reached its peak, with around 60 thousand immigrants. Today it is estimated that around 27% of the population of RS has Italian ancestry.

The settlement of the immigrants happened in ‘colonies’ – ‘colony’ is the name the descendants give to the communities. The colonies, which were self-sufficient, were founded by the different ethnic groups and remained isolated for a long time.

Surely, sociolinguistic studies demonstrate that ethnicity is relevant when describing realizations in RS. For instance, Bisol (1981) showed there was a difference among the realizations of vowels in Porto Alegre, border towns, places of Italian origin, and of German origin.

Accordingly, since the gathered data reveals a complex dialectal continuum and the socio-history describes an intricate migratory situation, it was considered necessary to use dialectal typology to better understand the dynamics of variation in

RS. It is expected that in this way each grouping may be correctly identified in the cartography and dynamics of the variants better understood.

As a matter of fact, if the data are separated according to the environment in which 'r' occurs (internal coda, onset, etc) and are then examined considering the socio-history of the locality, the interpretation of the occurrence of variants becomes more likely.

For example, a typical pronunciation of the word carro by speakers who have Italian as L2 is ca[ɾ]o a variant that does not happen among L1 speakers of BP. Figure 3 below shows the distribution of the variant in the state. As expected, the distribution of ca[ɾ]o corresponds to the places where Italian is L2.

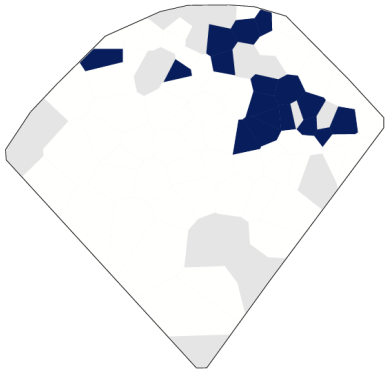

Figure 3. Distribution of ca[ɾ]o

Another characteristic of Italian as L2 is the realization of [ɾ] in word onset. Figure 4 below shows the distribution of the word [ɾ]evolver (gun) in RS. Again, the distribution matches the disposition of Italian settlements.

Figure 4. Distribution of [ɾ]evolver

Even when Figures 3 and 4 are not identical, both represent places where the Italians have left marks in the most diverse domains. At the same time, it becomes evident that the distribution of the variants in isoglosses will present a limited representation of the distribution of variants in the state. Since the representation of variants in isoglosses seems flawed, the grouping typology as proposed by Razky et al. (2019) and Razky and Coimbra (2020) will be used to interpret the data.

The initial concept of grouping (Razky 1998), which was revised by Guedes et al. (2018) and, later by Razky et al., (2019) and Razky and Coimbra (2020), describes five linguistic groupings as follows:

- Nanogrouping: a variant that ranges from 1 to 10% of the investigated area;
- Microgrouping: variants that cover between 11% and 25% of the total space;
- Mesogrouping: variants that cover between 26% and 50% of the total space;
- Marcogrouping: variants that are present in 51% to 100% of the investigated territory;
- Supra-grouping: stems from an intervention in the statistical result. For example, only variants registered in a certain percentage in one or several diatopic spaces are considered.

After considering the results of the works works in section 1 and the distribution of the groupings in Figures 1, 2, 3 and 4, it was possible to conjecture about the existence of the following groupings in RS:

(1) Two macrogroupings comprising: the bilingual region; monolingual region;
(2) Four mesogroupings comprising: internal monolingual; border monolingual; bilingual rural communities; bilingual urban communities;
(3) Microgroupings: locations that show other kinds of influence (for example, from the drovers).

As such, there would be two macrogroupings: the bilingual regions (of European settlement) and the monolingual regions. Those macrogroupings would be composed of two other groupings each. The monolingual macrogrouping would include a mesogrouping of internal areas and one of border areas. The bilingual macrogrouping would be divided into rural and urban communities.

Dividing RS into bilingual and monolingual communities seems straightforward. For instance, opposite to what Camara Jr. (2004) and Cagliari (1982, 2007) point out for BP, i.e. that the tap never occurs in word-initial position, Monaretto (1992, 1997) reports that, in RS, bilinguals substitute [r] for [ɾ]. Also, the existence of two monolingual regions is justified, as there are several works that suggest that speakers in border areas understand and are able to interact with Spanish speakers (Carvalho 2004, 2007, 2022; Meirelles 2006, 2011) and that the movement of inhabitants on either side of the border implies language contact, but no stable bilingualism (cf. Carvalho 2022). Lastly, the microgroupings would correspond to places where the variant [ɽ] suggests the influence of the drovers (who transported goods and cattle from RS to São Paulo).

The configuration described above predicts that towns belonging to the same mesogrouping would present similar linguistic behavior, and that neighboring towns would have different realizations when they belong to different mesogroupings. At

the same time, it predicts that bilingual towns would behave similarly even when they are distant. Indeed, when the distribution of the groupings in Figure 2 (section 4.1) is compared to the map that shows the distribution of bilingual informants (Koch et al. 2011), there is a close match. The comparison reveals that the larger area corresponds mostly to BP realizations and that the smaller areas correspond to places where the informants were bilingual.

However, the distribution of the groupings in Figures 1 and 2 is still not optimal because it fails when it presents towns that are geographically near in separate groupings even when they have had the same linguistic influences. For those reasons and to better test the validity of each grouping, beam maps that show the linguistic distances to the neighboring towns were generated using Gabmap.

4.3. The correlations between geographic and linguistic distance

Figure 6 below represents the linguistic distances when considering only the realization of 'r'.

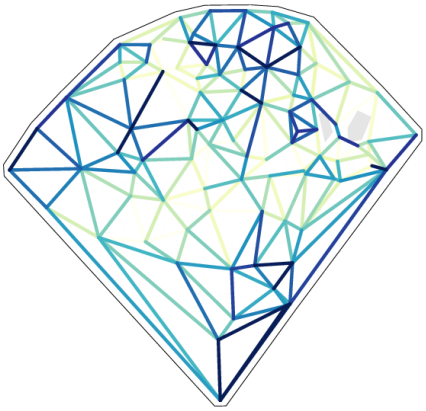

Figure 6. Beam map for the 'r' variable.

As already expected and contrary to what Nerbonne and Kleiweg (2005: 10) proposed, the "geographically proximate varieties" in RS do not regularly "tend to be more similar than distant ones." Additionally, Local Incoherence was 4.04, which means that the data represents poor measurements or that the correlation between linguistic and geographic distances does not hold locally. Indeed, the Figure above shows that some areas, mainly those to the northwest, are proximate linguistically even though they have different origins. An interesting fact to consider at this point is that all the municipalities were part of the trials followed by drovers on their way from São Paulo to Colonia del Sacramento (Uruguay). In other words, it seems that the influence of the drovers was initially under-estimated.

On the other hand, the lines that connect the towns to the southeast demonstrate that all those towns are linguistically proximate. In this case, the macrogrouping proves accurate because all those towns have a Portuguese origin and are monolingual. Yet, one of the places is a border town, which means it should behave differently.

Therefore, since the correlation between linguistic distance and geographic distance seemed far from optimal when considering only the realizations of 'r', the same correlation was explored from the aggregate perspective. Figure 7 shows that there is less correspondence between geographic and linguistic distance now than when considering only the variants of 'r'. In fact, the beams indicate that only a few neighboring towns are linguistically similar. That is, the distribution seems to be flawed.

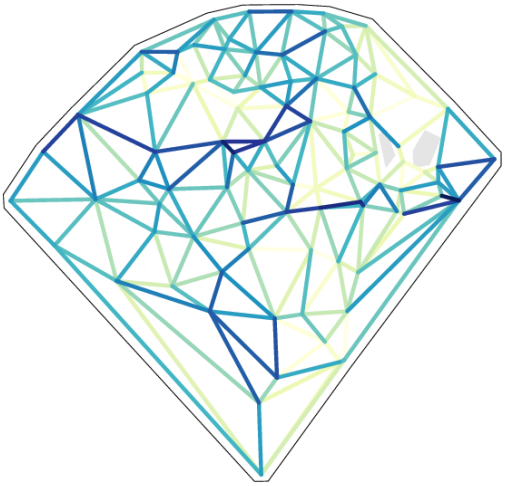

Figure 7. Beam map of aggregate data.

Based on the typology advanced by Razky (2010a, 2010b), Guedes (2020: 104) proposed the inclusion of another factor in the list of extralinguistic variables mapped in pluridimensional linguistic atlases, which he called the diaethnic variable. When examining data from communities where different ethnic groups were in contact, the author realized that the data could not be explained by applying common variables – such as: diatopic or dialinguistic. He was only able to explain variation by considering the speaker's ethnicity (Guedes 2020: 105). The author explains that the diaethnic variable differs from the dialinguistic variable because it does not represent the variation that occurs in the case of language contact, but the one that represents "the influences of ethnicity on linguistic variation, both within and outside situations of language and dialect contact" (Guedes 2020: 105).

There are many reasons why the adoption of a diaethnic variable in the description of the occurrences in Rio Grande do Sul seems pertinent. Societal bilingualism denotes the situation in a particular speech community in which more than one language is used. Nevertheless, in the Brazilian South the situation is not as straightforward as the definition may suggest. When investigating the varieties of 'r' in SC and RS, Margotti (2004) recognized that there are different levels and degrees of bilingualism. For example, today, in major urban centers, the immigrants' languages have already given way to BP, in smaller urban centers their language is

losing ground while in rural communities, the European dialects are still spoken (Margotti 2004).

As mentioned before, the original settlement may be described as 'concentration in colonies'. Furthermore, in 1938, the Brazilian government implemented a series of restrictions that were part of its nationalization campaign, one of which banned foreign languages in schools. The situation became dreadful in 1942, when German descendants were specially targeted and the government considered that maintaining the 'colonies' was problematic. Immigrants and their descendants who did not speak Portuguese could be taken as prisoners and part of the immigrants' memory was destroyed. Nonetheless, as in most cases of discrimination, those actions strengthened the bonds within the 'colonies'.

In fact, Mombach (2012) concludes that German culture, for example, was not erased while Fritzen and Ewald (2013) mention that during that period the individuals learned how to read and write in German with members of the family, in the Evangelical Church of the Lutheran Confession, or with other community members. More importantly, the authors claim that even though school was no longer the literacy agent, other strategies were adopted to continue to use the language (Fritzen and Ewald 2013: 253).

Currently, due to socio-political influences, many individuals are abandoning the use of their L1 and adopting BP even at home – which indicates a language shift (Horst et al, 2019) or the foreign language is being maintained only in rural areas (Fraga, 2009; Battisti and Martins, 2011; Corrêa, 2017; Comiotto and Margotti, 2019; Horst et al 2019). Yet, Ortale et al. (2015) suggest that in many cases, the two languages have clearly defined contexts of use: at home and in exchanges with Brazilians.

Other reasons belong to the linguistic domain. Brescancini and Monaretto (2008) suggest that the different realizations or 'r' are characteristic of the different ethnicities present in the southern states. Battisti and Martins (2011) conclude the use of the tap instead of the trill in the BP spoken in Flores da Cunha represents what they call an "unexpected use of Portuguese, but common to communities where linguistic contact was or has been common" (Battisti and Martins 2011: 147-148).

Velho (2017) investigated the realizations of 'r' in three bilingual municipalities in RS to verify whether it is possible to delimit a speech community in terms of the production of 'r'. The study concluded that despite the "shared Italianness", "different characteristics that correspond to the boundaries of the villages need to be addressed in the analysis of this variable" (Velho 2017: 318). Indeed, Corrêa (2017) examined 'r' in Antônio Prado and concluded that the stabilization between [r] and [ɾ] is a consequence of "an effort by residents to maintain or rescue dialectal speech and transmit it to children, ensuring identification with the Italian ethnicity" (Corrêa 2017: 102).

Fraga (2006, 2008) reports that bilingual speakers (Dutch/BP) perceive the rhotic as a retroflex approximant, an alveolar approximant or an alveolar retroflex approximant in Carambeí (PR). Fraga (2009) observed that there is a connection between identity and realization of 'r' because individuals who identify themselves as Dutch prefer the tap, while those who identify themselves as Brazilians prefer fricatives.

It is cogitated that one of the reasons for the lack of correspondence is that even though there is a coincidence within the bilingual and non-bilingual regions when it corresponds to the most frequent realizations –for example, in the latter 'r'

in onset may be [r] or a fricative while in the former the most frequent realization is the tap– if different cities of Italian influence (or mesogroupings) are investigated in depth, the results demonstrate that the distribution may be different from one location to another (Brescancini and Monaretto 2008; Battisti and Martins 2011; Corrêa 2017; Velho 2017; Comiotto and Margotti 2019). For that reason the groupings were reexamined and a new distribution proposed as follows:

(1) Two macrogroupings comprising: the bilingual regions and the monolingual regions.
(2) Four mesogrouping comprising:internal monolingual; border monolingual; bilingual rural communities; bilingual urban communities.
(3) Two microgroupings comrpising: bilingual urban communities (-BP); bilingual urban communities (+BP).

The microgroupings would now correspond to the bilingual urban communities characterized by their ethnic and cultural practices. For example, Antônio Prado would be part of the bilingual urban community that is more distant form BP (-BP) while Flores da Cunha would belong to the bilingual urban community that is more akin to BP (+BP) (cf. Corrêa 2017; Velho 2017).

That way, the dynamics would reflect local identities with regard to ethnic origin and would allow us to better understand the formation of BP in the state. In the main, by carefully characterizing the groupings, the studies could yield a high-level understanding of the pervasiveness of variable patterns for both monolingual and bilingual communities.

However, there is still a factor to be discussed: the influence of the drovers. In the revised version above the influence of the drovers, needs to be contemplated as a possibility because some localities that apparently do not have the same linguistic background, show linguistic proximity (Figures 1, 2, 3 and 4).

From the end of the 17th century to the beginning of the 20th century, there was a wide network of trails and locations that served as a landing place for the drovers who were responsible not only for transporting goods, but were also agents of territorial integration. Domingues (1999) holds that the drovers were "directly related to the Brazilian settlement" and to the consolidation of the borderlines between Brazil and the Spanish territories. In fact, Koch, Klassmann and Altenhofen (2011: 22) claim that the Caminho dos Conventos (1728) and Caminho das Tropas (1731) guaranteed "the linking of the southern lands to the Portuguese colonial heritage".

The first route was the Caminho dos Conventos, but over time other routes were opened. The main and most traveled route was Caminho do Viamão, which started in Uruguaiana, and continued through Alegrete to Vacaria (see Oliveira 2009). Figure 8 below shows the trail that connected Minas Gerais and São Paulo to the Brazilian south. The trail was approximately 4000 kilometers long and it was normally traveled in stretches of about 30 kilometers a day.

The drovers needed to rest and to fatten up cattle along the route, for periods that varied depending on the weather conditions and the conditions of the cattle – sometimes reaching up to 6 months. Those resting places gradually become villages, towns, and cities that were influenced by the customs of the travelers (cf. Silva Neto 2018: 31-40). After 1890 and as a result of the arrival of the train, many cattlemen

from RS continued to travel with "the so-called 'loose troops'" (Domingues 1999: 282). Those travelers spoke a variety of BP called hillbilly BP.

In the first years of the 20th century, many studies started to describe what the so-called hillbilly BP. Amaral was one of the first to describe the inter- and post-vocalic 'r' produced by the countrymen or hicks as having "a peculiar value" because "instead of projecting the tip against the alveolar ridge, as it is produced in Portuguese, the tongue […] turns upwards, without touching the palate" (1955: 47). Melo described that in the South of Minas Gerais, northern São Paulo, Pernambuco, Alagoas, and Goias there was a voiceless 'r' similar to the Northamerican 'r'. Rodrigues (1974) registered [ɾ, ɽ, ɦ] as realizations of /ɾ/ in Piracicaba (São Paulo) in the 1970s.

The cartographic results from the *ALiB* reveal that Curitiba and Porto Alegre have [ɽ]. Also, the data from the *ALiB* analyzed by Oliveira (2018) showed that the two inland towns in RS produced mostly the tap, that the two in PR produced mostly the retroflex and that one of the towns in SC produced the retroflex and the other produced mostly the tap. Lastly, the examined data from the *ALERS* demonstrates that retroflex realizations are almost non-existent in RS, infrequent in SC and common in PR. That is, it is possible to deduce that the diffusion of the retroflex was from north to the south. Indeed, when contemplating the distribution of the towns along the trail, it becomes evident that there is a compatibility between the sites and the present distribution of retroflex-r.

Accordingly, the grouping for RS needs to be reconsidered, weighting that the variant ranges from 1 to 10% of the investigated area. Then, it will not conform to a microgrouping, but to a nanogrouping. In summary, the resulting grouping for RS, in terms of the distribution of 'r', will be:

(1) Two macrogroupings comprising: the bilingual regions and the monolingual regions.
(2) Four mesogroupings comprising: internal monolingual; border monolingual; bilingual rural communities; bilingual urban communities.
(3) Two microgroupings comprising: bilingual urban communities (-BP); Bilingual urban communities (+BP).
(4) One nanogrouping: places along the trails traveled by drovers.

To elaborate, there are 2 macrogroupings in RS that correspond to bilingual and monolingual regions. Each macrogrouping is composed of 2 mesogroupings. The monolingual macrogrouping is composed of the internal and border mesogroupings while the bilingual macrogrouping is made up by the urban and the rural mesogroupings. There are two microgroupings: one of bilingual urban communities that are more distant from BP (-BP) and another one of communities that show realizations to BP (+BP). Lastly, there is a nanogrouping composed by localities that show influence of the drovers.

One of the objectives of the study was to establish guidelines for research that investigates the situation from a perspective different from the generalizing approaches that are commonly applied when examining linguistic variables in RS. As such, it proposes that future research should consider the groupings in RS not only for analyzing the data but also for collecting data that truly represents the investigated localities.

5. FINAL WORDS

The present study postulates that the many variants present in RS, at least, are due to two phenomena: (1) there are two different paths for the evolution of 'r' and (2) the geographic distance from one location to another may not be the only determinant factor. That means that even when two locations are proximate, they may perform differently and that neighboring towns may present different variants.

Based on the argumentation presented, this study suggests that when examining the groups in RS the geographic distance a should be considered to ponder the connections the different towns have with one another, but that the grouping typology is necessary to validate the different groupings and understand the relation that exists among them.

In summary, this study intended to understand how the diffusion of 'r' took place in RS and to indicate the possibilities for future research. This work demonstrated that Gabmap can help identify the different varieties of 'r' used in RS, demonstrate which neighboring places have similar realizations, and delimit the extent to which the influence of a given variety extends. At the same time, it is useful to identify varieties that, although geographically distant, are linguistically close.

The future calls for a deepening in the distinction of varieties with more data for the examined locations. For that reason, a more detailed study is needed, using more data from the atlas to categorically validate the grouping as proposed in this article.

REFERENCES

Aguilera and Romano (1998), *A Geolinguística no Brasil: caminhos e perspectivas*, Londrina, Eduel.

Albuquerque 1955 = Arcy Tenório Albuquerque, *Gauchismos- a linguagem do Rio Grande do Sul*, Porto Alegre, Livraria Sulina.

Altenhofen and Klassmann 2011 = Cleo Altenhofen, Mario Klassmann. *ALERS: Atlas Lingüístico-Etnográfico da Região Sul do Brasil*. Porto Alegre, Florianopolis, Ed. UFRGS, Ed. UFSC.

Amaral 1920 = Amadeus Amaral, *O Dialeto Caipira*. Sao Paulo, O livro.

Battisti and Martins 2011 = Elisa Battisti, Luisa Martins, *A realização variável de vibrante simples em lugar de múltipla no português falado em Flores da Cunha (RS): Mudanças Sociais e Linguísticas*, in "Cadernos do IL" 42, p. 146–158. https://doi.org/10.22456/2236-6385.26018

Bisol 1981 = Leda Bisol, *Harmonia Vocálica: Uma regra variável*, Doctoral dissertation. UFRJ.

Brescancini and Monaretto 2008 = Claudia Brescancini, Valeira Monaretto, *Os róticos no sul do Brasil: panorama e generalizações*, "SIGNUM: Estudos Linguísticos", p. 51–66. https://doi.org/10.5433/2237-4876.2008v11n2p51

Cagliari 2007 = Luiz Carlos Cagliari, *Elementos de Fonética do Português Brasileiro*, Sao Paulo, Paulistana.

Cagliari 1982 = Luiz Carlos Cagliari, *Elementos de Fonética do Português Brasileiro*. Thesis (Licentiate's degree), Unicamp.

Callou and Brandão 2016 = Dinah Callou, Silvia Brandão, *Caracterização de Áreas Dialetais no Português do Brasil: Análise de duas variáveis*. in, Lucrécio Araújo de Sá Júnior, Marco Antonio Martins (2016), p. 97–119. https://doi.org/10.5151/9788580391824-05

Callou et al. 1996 = Dinah Callou, Yonne Leite, Joao Moraes, Variação e diferenciação dialetal: a pronúncia do /r/ no português do Brasil, in: Ingedore Koch (1996), *Gramática do português falado*, p. 465–493.

Cardoso et al. 2014 = Suzana Alice Marcelino da Silva Cardoso, Jacyra Andrade Mota, Vanderci de Andrade Aguilera, Maria do Socorro Silva de Aragão, Aparecida Negri Isquerdo, Abdelhak Razky, Felício Wessling Margotti, Cléo Vilson Altenhofen, *Atlas Linguístico do Brasil*. Londirna, EDUEL.

Comiotto and Margotti 2019 = Ariela Fátima Comiotto, Felício Wessling Margotti, *Uso dos róticos do português em contato com os dialetos italianos*, "Acta Sci. Lang. Cult." 41, e48857. https://doi.org/10.4025/actascilangcult.v41i2.48857

Corrêa 2017 = Rachel Corrêa, *Estigmatização em Antônio Prado (RS): ilustrando as sete consequências de atitudes linguísticas negativas de Grosjean (2001) através de trechos de entrevistas sociolinguísticas*, "Entrepalavras" 7, p. 91–104. https://doi.org/10.22168/2237-6321.7.7.1.91-104

Domingues 1999 = Julio Manoel Doningues, *Tropeirismo*. "Seminário Paulista de Estudos Tropeiros", p. 277–286. http://porangabasuahistoria.com/wp-content/themes/Porangaba/upload/downloads/tropeirismo.pdf

Fraga 2009 = Leticia Fraga, *A variedade de português falada pelos "holandeses" de Carambeí: identidade e r-forte*, "Revista brasileira de linguística aplicada" 9, p. 621–645. https://doi.org/10.1590/S1984-63982009000200013

Fraga 2008 = Leticia Fraga, *O português falado por descendentes de holandeses em Carambeí (PR) e os róticos em coda*, "Linguagem e Ensino" 11, p. 349–376. https://periodicos-old.ufpel.edu.br/ojs2/index.php/rle/article/view/15687

Fraga 2006 = Leticia Fraga, "O róticos no portugues de Carambeí/PR", "Estudos Linguísticos" 35, p. 1113–1122.

Fritzen and Ewald 2013 = Maristela Pereira Fritzen, Luana Ewald, *Aqui somos protegidos pelas nossas quatro paredes. Aqui nós falamos alemão: histórias de letramentos interculturais no Vale do Itajaí, SC*, "Trab. linguist. apl" 52, p. 239–258. https://doi.org/10.1590/S0103-18132013000200004

Gãrtner et al. Eberhard Gãrtner, Christine Hundt, Axel Schõnberger. (Eds.), Estudos de geolingüística do português americano, pp. 185-227.

Guedes 2020 = Regis J. C. Guedes, *Variável diaétnica: repensando a variação geolinguística pluridimensional contatual*. "Revista Brasileira de Linguística Antropológica" 12(1), p. 101–116. https://doi.org/10.26512/rbla.v12i1.29735

Guedes et al. 2018. = Regis José da Cunha Guedes, Abdelhak Razky, Eliane Oliveira da Costa, *A Pesquisa Geolinguística em Áreas Indígenas Brasileiras: desafios e estratégias*, "Signum: Estudos da Linguagem" 21(1), 126–138. https://doi.org/10.5433/2237-4876.2018v21n1p126

Huisman et al. 2019 = John L. A. Huisman, Asifa Majid, Roeland van Hout, *The geographical configuration of a language area influences linguistic diversity*, "PLoS ONE" 14(6), e0217363. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0217363

Koch et al. 2011 = Walter Koch, Cléo Vilson Altenhofen, Mário S. Klassmann, *Atlas Lingüístico-Etnográfico da Região Sul do Brasil (ALERS): Introdução, Cartas fonéticas e morfossintáticas*, Porto Alegre, Florianopolis, Ed. UFRGS, Ed. UFSC.

Koch 1996 = Ingedore Koch, *Gramática do português falado*. Sao Paulo, UNICAMP.

Leinonen et al. 2016 = Therese Leinonen, Çağrı Çöltekin, John Nerbonne, *Using Gabmap*, "Lingua" 178, p. 71–83. https://doi.org/10.1016/j.lingua.2015.02.004

Lima 2003 = Alcides Fernandes de Lima, *A variação do (r) Posvocálico em Cametá-PA: uma Abordagem Geo-sociolingüística*, Doctoral dissertation, UFPA.

Margotti 2004 = Felício W. Margott, *Difusão sócio-geográfica do português em contato com o italiano no sul do Brasil*, UFRGS. http://hdl.handle.net/10183/3911

Meirelles 2011 = Virginia Meirelles, *Elementos de fonética do português falado no Rio Grande do Sul*, Doctoral dissertation, University of Brasília. https://repositorio.unb.br/handle/10482/8701

Meirelles 2006 = Virginia Meirelles, *Phonetic-phonological aspects of contact between Portuguese and Spanish in the city of Sant'ana do Livramento-Rivera,* Master's thesis, University of Brasilia. https://repositorio.unb.br/handle/10482/3284

Melo 1971 = Gladstone Ch. Melo, *A Língua do Brasil*. Sao Paulo, Fundação Getulio Vargas.

Mombach 2012 = Clarissa Mombach, *O governo Vargas e suas implicações na produção literária teuto-brasileira,* "Literatura e Autoritarismo" 10, p. 31–44. https://doi.org/10.5902/1679849X75392

Monaretto 1997 = Valeria Monaretto, *Um reestudo da vibrante: análise variacionista e fonológica*. Doctoral dissertation, PUC-RS.

Monaretto 1992 = Valeria Monaretto, *A vibrante: representação e análise sociolinguística*. Master's thesis, UFRGS.

Nerbonne 2010 = John Nerbonne, *Measuring the diffusion of linguistic change, "*Phil. Trans. R. Soc." B365, p. 3821–3828. https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0048

Nerbonne and Heeringa 2007 = John Nerbonne, Wilbert Heeringa, *Geographic Distributions of Linguistic Variation Reflect Dynamics of Differentiation,* "Studies in generative grammar", p. 267–298. https://doi.org/10.1515/9783110198621.267

Oliveira 2018 = Ingrid da Costa Oliveira, *Os Róticos em Coda Silábica e Externa: O Interior da Região Sul no Projeto ALiB,* Master's thesis, UFRJ.

Oliveira 2009 = Maria E. R. de Oliveira, *Os Tropeiros*. Parana, Secretaria de Estado de Educação. http://www.diaadiaeducacao.pr.gov.br/portals/cadernospde/pdebusca/producoes_pde/2009_uepg_historia_md_maria_elizabeth_ribeiro_de_oliveira.pdf

Ortale et al. 2015 = Fernanda Ortale, Giliola Maggio, Paola Baccin, *Identidade e bilinguismo em contexto de núcleo familiar de imigrantes italianos, "*Revista de Italianística" 30, p. 146–163. https://doi.org/10.11606/issn.2238-8281.v0i30p146-163

Paixão Côrtes 1999 = João Carlos D'Ávila Paixão Côrtes, *Danças Birivas do Tropeirismo Gaúcho*. Porto Alegre, CORAG.

Radtke and Thun 1996 = Edgar Radtke, Harald Thun, *Nuevos caminos de la geolinguística románica. Un balance,* in Radtke and Thun (1996), Neue Wege der Romanischen Geolinguistik. p. 25–49.

Radtke and Thun 1996 = Edgar Radtke, Harald Thun, *Neue Wege der Romanischen Geolinguistik*. Kiel, Westensee-Verlag.

Razky 1998 = Abdelhak Razky, *O Atlas Geo-sociolinguístico do Pará: abordagem metodológica,* in Aguilera and Romano (1998), A Geolinguística no Brasil: caminhos e perspectivas, p. 155–164.

Razky 2010a = Abdelhak Razky, *Uma perspectiva geo-sociolinguística para a análise do status da variável /s/ em contexto pós-vocálico no nordeste do estado do Pará,* "Estudos Linguísticos e Literários" 41, p. 170–188.

Razky 2010b = Abdelhak Razky, *Pour une approche géo-sociolinguistique de la variation phonétique*. "Lenguaje" 38(2): 313–330. https://doi.org.10.25100/lenguaje.v38i2.4918

Razky and Coimbra 2020 = Abdelhak Razky, Diego Coimbra, *Estudo comparativo da variação do /S/ em posição de coda silábica nos atlas linguísticos estaduais da Região Norte,* "Moara" 55, p. 316–338. http://dx.doi.org/10.18542/moara.v0i55.9072

Razky et al. 2019 = Abdelhak Razky, Iara M. Teles, Diego Coimbra, *Agrupamentos fonéticos da vogal média anterior /e/ em posição pretônica no Atlas Linguístico de Rondônia (AliRo), "*Cadernos de Estudos Linguísticos" 61, p. 1–19. https://doi.org/10.20396/cel.v61i0.8654429

Razky and Guedes 2015 = Abdelhak Razky, Regis Guedes, *Le continuum des regroupements lexicaux dans l'atlas géosociolinguistique du Pará.* "Géoliguistique" 15, 149–162. https://doi.org/10.4000/geolinguistique.645

Rennicke 2015 = Iiris Rennicke, *Variation and change in the rhotics of Brazilian Portuguese,* Doctoral dissertation, University of Helsinki and Universidade Federal de Minas

Gerais. https://repositorio.ufmg.br/bitstream/1843/MGSS-A8ZH8U/1/rennickerhotics.pdf

Rennicke 2011 = Iiris Rennicke, *The retroflex r of Brazilian Portuguese: theories of origin and a case study of language attitudes in Minas Gerais,* "Linguística: Revista de Estudos Linguísticos da Universidade do Porto" 6, p. 149–170. https://ojs.letras.up.pt/index.php/EL/article/view/2741

Rodrigues 1974 = Ada N. Rodrigues, *O dialeto caipira na região de Piracicaba,* Sao Paulo, Ática.

Sá and Martins 2016 = Lucrécio A. de Sá Jr., Marco A. Martins, *Rumos da linguística brasileira no século XXI*, Sao Paulo, Blucher, https://doi.org/10.5151/9788580391824-05

Ruffini 1998 = Giovanni Ruffino, Giovanni, *Dialettologia, geolinguistica, sociolinguistica*, Berlin, Boston, Max Niemeyer Verlag. https://doi.org/10.1515/9783110934038

Sanches and Razky 2021 = Romario D. Sanches, Abdelhak Razky, *Análise geossociolinguística das designações para fanhoso nas capitais brasileiras, "*DELTA. Documentação de Estudos em Linguística Teórica e Aplicada" 37, p. 1–22. https://doi.org/10.1590/1678-460X202143836

Schmidt 1872 = Johannes Schmidt, *Die Verwantschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*. Weimar, Böhlau.

Silva 2018 = Casimiro P. da Silva Neto, *Desbravadores do Brasil*. Brasilia, Sesc-DF.

Snoek 2014 = Conor Snoek, *Review of Gabmap: Doing Dialect Analysis on the Web,* "Language Documentation and Conservation" 8, p. 192–208.

Thun 2005 = Harald Thun, *A dialetologia pluridimensional no Rio da Prata,* in, Zilles (2005), Estudos de variação linguística no Brasil e no Cone Sul, p. 63–92.

Thun 2000a = Harald Thun, *Atlas Lingüístico Diatópico y Diastrático del Uruguay-Norte (Addu-Norte): Parte Cartográfica. 1*, Kiel, Westensee-Verl.

Thun 2000b = Harald Thun, *O português americano fora do Brasil, in,* Gärtner et al. (2000), Estudos de geolingüística do português americano, p. 185–227.

Thun 1998 = Harald Thun, *La geolingüística como lingüística variacional general (con ejemplos del Atlas lingüístico Diatópico y Diastrático del Uruguay, in, Ruffino (1998),* Dialettologia, geolinguistica, sociolinguistica, p. 701–730. https://doi.org/10.1515/9783110934038.701

Trudgill 1974 = Peter Trudgill, *Linguistic Change and Diffusion: Description and Explanation in Sociolinguistic Dialect Geography*, "Language in Society" 3(2), p. 215–246. http://www.jstor.org/stable/4166764

Velho 2017 = Priscila S. A. Velho, *A variação da vibrante em início de sílaba no português falado na antiga região de colonização italiana do Rio Grande do Sul: em busca de um padrão regional,* "Letronica" 10, p. 313–324. https://doi.org/10.15448/1984-4301.2017.1.25075

Zilles 2005 = Ana M. S. Zilles, *Estudos de variação linguística no Brasil e no Cone Sul*, Porto Alegre, UFRGS.

Lucia Molinu
Université Toulouse II / BCL, Université Côte d'Azur

Les participes passés irréguliers en sarde

Abstract
When considering past participles in Sardinian, we can observe that alongside the regular forms, weak in traditional terminology, consisting of a Radical + Thematic Vowel + Ending (kant+á+du 'sang', bénd+i+du 'sold', dromm+í+du 'slept'), we have irregular forms, strong in traditional terminology, characterized by a Radical + Ending (tén+tu 'took', pós+tu 'put down').

These irregular forms, which belong to the second conjugation in -er, are more frequent in the Central and Northern varieties than in those from the South of the island.
Moreover, they often have an allomorph specific to that tense: pós+tu 'put down' vs pòn+e+s 'you put down', fá +tu 'did' vs fág+ e+s 'you do'.

In our paper, after defining the areal distribution of these forms, we show that their irregularity derives from the absence of the thematic vowel, which leads to morpho-phonological changes in the radical.
Keywords: Sardinian, past participle, morphology, thematic vowel

Résumé
Si l'on considère les participes passés en sarde, on constate qu'à côté des formes régulières, faibles dans la terminologie traditionnelle, constituées d'un radical + une voyelle thématique + une terminaison (kant+á+du 'chanté', bénd+i+du 'vendu', dromm+í+du 'dormi'), on trouve des formes irrégulières, fortes dans la terminologie traditionnelle, caractérisées par un radical + une terminaison (tén+tu 'pris', pós+tu 'mis').

Ces formes irrégulières, qui appartiennent à la deuxième conjugaison en -er, sont plus fréquentes dans les variétés du centre et du nord que dans celles du sud de l'île.

En plus, elles comportent souvent un allomorphe spécifique à ce temps: pós+tu 'mis' vs pòn+e+s 'tu mets', fà+t+u 'fait' vs fàg+ e+s 'tu fais'.

Dans notre contribution, après avoir défini la distribution aréale de ces formes, nous montrerons que leur irrégularité découle de l'absence de la voyelle thématique, ce qui entraîne des changements morpho-phonologiques dans le radical.
Mots-clé: sarde, participe passé, morphologie, voyelle thématique

1. Introduction

Lorsqu'on examine les participes passés en sarde, on peut observer qu'à côté des formes régulières, faibles dans la terminologie traditionnelle, constituées d'un radical, une voyelle thématique et une terminaison (*kant+á+du* 'chanté', *bénd+i+du* 'vendu', *dromm+í+du* 'dormi'), on a des formes irrégulières, fortes dans la terminologie traditionnelle, caractérisées par un radical et une terminaison (*tén+tu* 'pris', *pós+tu* 'mis', *mól+tu* 'mort') (cf. Wagner 1939: 23-27, Molinu 1989, 1999: 132-135).

Ces formes irrégulières, qui appartiennent en général à la 2ème classe en *-er*, couvrent l'ensemble du domaine linguistique sarde mais elles sont plus fréquentes dans les variétés du centre et du nord que dans celles du sud de l'île (cf. Pisano 2016: 125).

En plus, elles présentent souvent un allomorphe spécifique à ce temps: *pos+tu* 'mis' *vs pon+e+s* 'tu mets', *fa+tu* 'fait' *vs fag+ e+s* 'tu fais'.

Dans notre étude, nous essayerons de montrer que leur irrégularité dérive de l'absence de la voyelle thématique, ce qui entraîne des changements morpho-phonologiques du radical (cf. Calabrese 2013, 2015, 2019, 2020: 10-18, Molinu 2020: 106-110).

2. Le sarde

Le sarde est une langue romane minoritaire parlée en Sardaigne. Depuis 1999, il est légalement reconnu et protégé par la République Italienne (Loi 482/1999), comme les autres minorités linguistiques parlées en Italie (cf. Lai 2018: 61).

Souvent décrit comme archaïque à cause de l'isolement insulaire précoce, il partage, en revanche, certains traits linguistiques avec à la fois la Romania occidentale et la Romania orientale. Il se caractérise également souvent par une grande originalité dans les solutions apportées dans le passage du latin au roman (cf. Bolognesi 2001: 13-20, Lőrinczi 2007: 113-116).

Les spécialistes du sarde reconnaissent qu'il s'agit d'une langue où il y a une grande variation diatopique (cf. Molinu, Floricic 2017: 22-26) et traditionnellement on identifie trois aires dialectales majeures: *logudorese* dans le nord, *nuorese* au centre de l'île et *campidanese* dans le sud (cf. Virdis 1988: 908).

Cependant, les études de Contini (1987: 578–579) qui font appel à la phonétique expérimentale, à la géolinguistique et à la phonologie indiquent que le classement phonétique et surtout phonologique devrait nous amener à renoncer à la répartition traditionnelle pour une vision plus articulée et plus large qui englobe le sarde dans son ensemble. Cette conception plus diversifiée, moins rigide et étanche de l'espace linguistique du sarde s'accompagne d'une part d'un affaiblissement du mythe de l'archaïsme du sarde (Contini 1987: 578–579) et d'autre part d'une mise en exergue des innovations phonétiques telles que l'apparition des occlusives et constrictives laryngales, la nasalisation vocalique et les fricatives latérales.

3. Les participes passés

Comme dans d'autres langues romanes (cf. Lauberg 1976: 211, 248-252), en sarde aussi on trouve des participes passés réguliers (1) et irréguliers (2):

(1) Formes régulières: **R + VT+ MP + MA**[1]

Participe Passé[2]		Indicatif Présent	
kant+á+(d)+u	'chanté'	*kant+á+mus*	'nous chantons' (1ère classe *-àre*)
bénd+i+(d)+u	'vendu'	*bend+í+mus*	'nous vendons' (2ème classe *-er*)
fin+ í+(d)+u	'fini'	*fin+í+mus*	'nous finissons' (3ème classe *-íre*)

(2) Formes irrégulières (en général 2ème classe en *-er*): **R + MP + MA**

Participe Passé		Indicatif Présent	
tén+t+u (tentu)	'tenu'	*ten+í+mus*	'nous tenons'
tú~~nd~~+s+u (túsu)	'tondu'	*tund+ í+mus*	'nous tondons'
ispàl~~g~~+t+u (ispaltu)	'répandu'	*ispalg+í+mus*	'nous répandons'

Les formes régulières sont constituées du radical, de la voyelle thématique propre à chaque classe flexionnelle, du morphème de participe (*d*) et d'un morphème d'accord. Les irrégulières présentent un radical suivi du morphème de participe passé spécifique à ces formes participiales (*t* ou *s*) et du morphème d'accord.

Si les formes régulières présentent le même radical que l'on retrouve au present de l'indicatif, les participes irréguliers, qui appartiennent en général à la 2ème classe en *-er,* présentent souvent un allomorphe spécifique à ce temps: *tú+s+u* 'tondu' vs *tund+í+mus* 'nous tondons', *ispàl+t+u* 'répandu' vs *ispalg+í+mus* 'nous répandons'. En effet, des règles morpho-phonologiques (règles de réajustement) peuvent intervenir pour modifier la forme du radical, d'où *tú+s+u* 'tondu' à partir de *tù~~nd~~+s+u*.[3] Ainsi ces formes ne dérogent pas à une tendance déjà relevée par Maiden (1998, 2009: 46-47) pour le domaine roman et par Loporcaro (2003: 99) pour le sarde, qui voit, dans la 2ème classe, une augmentation de l'allomorphie des radicaux. Le modèle régulier *bénd+i+d+u* 'vendu' côtoie donc les types irréguliers *túsu* 'tondu' ou *ispàltu* 'répandu'.

4. Distribution aréale des participes passés irréguliers

La diffusion des participes passés irréguliers dans l'ensemble des variétés sardes n'est pas uniforme. La liste en (3) qui ne prétend pas être exhaustive donne un aperçu de la distribution de ces formes dans l'ensemble du domaine sarde. Celle en (4), en revanche est constituée de participes dont la distribution est restreinte à certaines aires, voire une ou deux localités:

[1] Les abréviations dans le texte renvoient à R(adical, V(oyelle) T(hématique), M(orphème) de P(articipe) et M(orphème) d'A(ccord).

[2] Selon les aires dialectales le morphème *d* n'est pas réalisé: il apparaît dans les parlers septentrionaux, mais il est absent dans les variétés centro-méridionales. Rappelons que, sauf indication du contraire, les formes verbales dans le texte appartiennent à la variété de Buddusò parlée dans le nord de la Sardaigne (cf. Molinu 1989, 1999 : 132-135). Sauf cas particuliers (*k* et *ɣ*) nous adoptons des conventions orthographiques et nous signalons toujours l'emplacement de l'accent.

[3] On reviendra sur ces règles dans la Section 4.

(3) Diffusion dans l'ensemble des variétés sardes (cf. Wagner 1939: 25-27, Molinu 1989: 122-123, Pisano 2016: 118-130)

(3.a) Morphème *t* sans modification du radical

abbéltu	'ouvert'	*kúltu*	'couru'	*iskrítu*	'écris'
móltu	'mort'	*rútu*	'tombé	*téntu*	'pris'

(3.b) Morphème *t* avec modification du radical[4]

i.	*ispàltu*	'répandu'(*ispalg-*)	*allútu*	'allumé' (*allug-*)	
	fàtu	'fait' (*fag-*)	*kótu*	'cuit' (*kog-*)	
	ʧútu	'amené' (*ʧug-*)	*istríntu*	'serré' (*istring-*)	
	líntu	'léché' (*ling-*)	*piàntu*	'pleuré' (*piang-*)	
	púntu	'piqué' (*pung-*)			
iii.	*konnótu*	'connu' (*konnosk-*)			
iii.	*iffústu*	'trempé' (*iffund-*)	*póstu*	'mis' (*pon-*)	

(3.c) Morphème *s* sans modification du radical

fríssu /frítu	'frit'	*arréssu*	'arrêté'

(4) Diffusion restreinte (Wagner 1939: 25-27, Blasco Ferrer 1986: 214, Pisano 2016: 118-130)

(4.a) Morphème *t* sans modification du radical [5]

kértu	'voulu' (Dorgali **C**),	*pàrtu*	'paru' (**S**)
véntu	'venu' (Siniscola, Orosei **C**)		

(4.b) Morphème *t* avec modification du radical

i.	*múltu*	'trait' (*mulg-*) (**N/C**)	*sóltu*	'délié' (*solv-*) (**N/C)**	
ii.	*nàtu*	'né' (*nask-*) (Bitti **C**)			
iii.	*rispóstu*	'répondu' (*rispond-*) (**N/C**)			

(4.c) Morphème *s* avec modification du radical

i.	*dettsísu*	'décidé' (*dettsid-*) (**N/C**)	*suttséssu*	'survenu' (*suttsed-*) (**N/C**)	
	binsu/vissu	'vencu' (*vink-*) (Fonni / Bitti **C**)			
ii.	*intésu*	'entendu' (*intend-*) (**N/C**)	*túsu*	'tondu' (*tund-*) (**N/C)**	
	kumprésu	'compris' (*kumprend-*) (**N/C**)	*pràsu*	'déjeuné' (*prand-*) (Fonni **C**)	

Comme le montrent les exemples en (3) et (4), les formes irrégulières sont plus fréquentes dans les variétés du centre et du nord que dans celles du sud de l'île (cf. Pisano 2016: 125).

[4] Lorsque le radical subit une modification, nous donnons, entre parenthèses, le radical par défaut, celui de la P4 du présent de l'indicatif.

[5] Les lettres N, C, S font référence à l'emplacement géographique des formes: N(ord), C(entre), S(ud).

5. Analyse

Traditionnellement la distinction entre les participes réguliers et irréguliers est basée sur la position de l'accent: si l'accent tombe sur la terminaison on parle de participes faibles (*kantádu* 'chanté', *drommídu* 'dormi'), si en revanche l'accent tombe sur le radical on a des participes forts (*póstu* 'mis', *fàtu* 'fait') (cf. Lauberg 1976: 211, Tekavčić 1980: 325).[6]

Concernant l'allomorphie du radical, Loporcaro (2012: 17), par exemple, considère que les allomorphes des participes passés irréguliers ou forts sont des thèmes (*stem*), listés, mémorisés dans le lexique.

Dans notre analyse qui s'inspire de celle élaborée par Calabrese (cf. Calabrese 2013, 2015, 2019, 2020 : 10-18),[7] nous rejetons l'idée d'une alternance de radicaux mémorisés dont la sélection est gouvernée par les propriétés accentuelles des désinences. En revanche, nous défendons l'idée qu'il existe une corrélation entre l'absence de la voyelle thématique et la présence de formes morphologiquement irrégulières [cf. (5)]:

(5) Formes régulières *vs* formes irrégulières

a) régulier (thématique)			b) irrégulier (athématique)	
kant-á-d-u	'chanté'		*tén-t-u*	'tenu'
bénd-i-d-u	'vendu'	*mól-t-u*	'mort'	
dromm-í-d-u	'dormi'		*pré-s-u*	'lié'

La différence entre formes régulières et irrégulières est due à la présence ou à l'absence de la voyelle thématique: la présence d'une voyelle thématique implique la sélection de l'exposant par défaut du participe passé, c'est-à-dire *d* ou Ø selon les localités (cf. note 1). En outre, la présence de la voyelle thématique empêche l'adjacence entre le radical et l'exposant consonantique, ce qui évite une allomorphie du radical via l'application de règles morpho-phonologiques (règles de réajustement).

En effet, à la Section 3 [cf. (3.b), (4.b.) - (4.c)] on a signalé pour certains participes une modification du radical occasionnée par des règles morpho-phonologiques qui comportent l'élision de la ou des consonne(s) du radical [cf. (6)] ou une modification de la dernière consonne du radical, en général une coronale [cf. (7)]:

(6) élision de la / des consonne(s) du radical

allúg+t+u > *allú+t+u*	'allumé'	(cf. *allug+í+mus* 'nous allumons')
piàng+t+u > *piàntu*	'pleuré'	(cf. *piang+í+mus* 'nous pleurons')
tùnd+s+u > *tù+s+u*	'tondu'	(cf. *tund+í+mus* 'nous tondons')

[6] Un premier problème lié à cette définition vient du statut de *béndidu* 'vendu'. Le fait que l'accent tombe sur le radical devrait rendre les formes en *-idu* fortes alors qu'elles sont traditionnellement considérées comme faibles (cf. Lausberg 1976: 251, Tekavčić 1980: 334).

[7] L'analyse de Calabrese s'inscrit dans le cadre de la *Distributed Morphology* (cf. Halle, Marantz 1993). Dans notre contribution nous reprenons l'idée centrale de son hypothèse en laissant de côté le formalisme riche et complexe de ce modèle.

(7) modification de la consonne du radical
pón+t+u > *pós+t+u* 'mis' (cf. *pon+í+mus* 'nous mettons')
iffúnd+t+u > *iffús+t+u* 'trempé' (cf. *iffund+í+mus* 'nous trempons')

5 Régularisation des participes passés

Un appui à notre analyse vient de la régularisation des participes irréguliers à distribution restreinte [cf. (4.a) - (4.c)]. Ces formes ont été remplacées, dans le reste du domaine sarde, par des structures régulières, ce qui implique la présence d'une voyelle thématique, la sélection de l'exposant par défaut du participe passé, c'est-à-dire *d* ou Ø selon les localités (cf. note 1) et la réalisation de l'allomorphe du radical par défaut, c'est-à-dire celui du présent de l'indicatif, comme le montrent les exemples en (8):

(8) Formes irrégulières *vs*	Formes régularisées	
Radical + MP + MA	Radical + VT + (MP) + MA	
nà+t+u (Bitti, **C**)	*nàsk+i+(d)+ u* (**N/C**) / *nàʃ+i+u* (**S**)	'né'
tú+s+u (**N/C**)	*túnd+i+u* (**S**)	'tondu'
inté+s+u (**N/C**)	*inténd+i+u* (**S**)	'entendu'
rispós+t+u (**N/C**)	*(ar)repúnd+i+u* **(S)**	'répondu'

6 Le passé simple

La distinction entre formes thématiques et athématiques semble pouvoir rendre compte également de l'évolution du passé simple en sarde (cf. Molinu 2020: 106-110), temps avec lequel le participe passé entretient une relation étroite (cf. Wahlgren 1920: 241, Tekavčić 1980: 325).[8]
En ancien sarde, les verbes, appartenant en général à la deuxième conjugaison en *-er*, présentent, dans la totalité du paradigme du passé simple, un allomorphe et des morphèmes de temps propres à ce temps [cf. (9)]:

(9) Ancien sarde (cf. Wagner 1939: 15).

iscripsit 'il écrivit'	*lessirunt* 'ils lurent'	*batussi* 'je portai'
visi 'je vis'	*petti* 'je demandai'	*resposit* 'il réponda'

Actuellement, le passé simple ne survit que dans certaines variétés septentrionales et les verbes n'ont plus un allomorphes spécifique mais présentent le même radical que

[8] En effet la comparaison des formes irrégulières du participe passe et du passé simple nous permet de remarquer que si la forme du participe passé est irrégulière, le passé simple l'était aussi. Cependant le processus de régularisation du passé simple n'a pas forcément abouti à la régularisation du participe passé, comme le montrent les exemples suivants: *iscriéit* 'il écrivit' vs *iscritu* 'écrit'; *rispondéit* 'il réponda' vs *rispostu* 'répondu'.

le présent de l'indicatif [cf. (10)] suivi de la voyelle thématique *e* et de l'exposant du passé simple régulier *s* ou Ø selon les localités:

(10) sarde moderne (Molinu 2020: 100)
iscriéit 'il écrivit' (ind. pr. *iscríet* 'il écrit'), *leggéin* 'ils lurent' (ind. pr. *lèggen* 'ils lisent'), *batéi* 'je portai' (ind. pr. *bàto* 'je porte'), *bidéi* 'je vis' (ind. pr. *bído* 'je vois'), *pedéi* 'je demandai' (ind. pr. *pedo* 'je demande'), *rispondéit* 'il répondit' (ind. pr. *rispondet* 'il répond').

Comme pour les participes passés en (8), la régularisation du passé simple en sarde moderne découle d'un changement morphologique qui généralise la voyelle thématique à l'ensemble du paradigme de ce temps [cf. (11)]. De plus, avec l'apparition de la voyelle thématique, les règles d'ajustement qui ont généré les formes irrégulières en ancien sarde disparaissent:

(11) ancien sarde	*vs*	sarde moderne
a. Irrégulier (athématique)		b. Régulier (thématique)
Radical + MT + MP[9]		Radical + VT + (MT) + MP
iscriv + *-s* + *i*		*iscri* + *-e* + (s) +*i*
iscrissi 'j'ecrivi'		*iscrie(s)i* 'j'écrivi'

7. Conclusion

Sans avoir la prétention de régler l'ancienne querelle entre grammaire et lexique, entre mémorisation et computation, nous pensons que notre analyse peut rendre compte de la structure des participes passés irréguliers sans faire appel aux propriétés accentuelles des suffixes ou à des bases mémorisées dans le lexique. Un modèle basé sur l'agencement de pièces qui constituent des objets plus complexes et sur l'utilisation de règles phonologiques, apparaît tout à fait capable d'expliquer le phénomène en question.

Cela dit, il faudra examiner certaines formes de participe passé qui présentent en même temps une voyelle thématique et un radical irrégulier [cf. (12)]:

(12) participes hypercaractérisés

bénn-i-d-u	au lieu de	**bén-i-d-u*	'venu'
dólf-i-du	au lieu de	**dól-i-d-u*	'fait mal/eu mal'
kélf-i-d-u	au lieu de	**kér-i-d-u*	'voulu'

S'agit-il d'allomorphes mémorisés dans le lexique ou bien faut-il faire appel à une autre analyse? À cela s'ajoute la variation diatopique parce que la distribution et la réalisation de ces participes hypercaractérisés peut varier selon les aires ou les

[9] M(orphème) de T(emps) et M(orphème) de P(ersonne) respectivement.

localités, d'où, une fois de plus, la nécessité de mener des enquêtes de terrain approfondies.[10]

Bibliographie

Blasco Ferrer 1986 = Blasco Ferrer, Eduardu, *La lingua sarda contemporanea: grammatica del logudorese e del campidanese: norma e varietà dell'uso: sintesi storica*, Cagliari, Edizioni Della Torre, 1986.

Bolognesi 2001 = Bolognesi, Roberto, «Il sardo tra isolamento e contatto: una rianalisi di alcuni stereotipi», in *Ianua: Revista Philologica Romanica*, 2, 2001, 1-47.

Calabrese 2013 = Calabrese, Andrea, «The irregular forms of the Italian "*Passato Remoto*": A synchronic and diachronic analysis», in R*omance Languages and Linguistic Theory 2011*. Selected papers from "Going Romance" Utrecht 2011, S. Baauw, F. Drijkoningen, eds. L. Meroni – M. Pinto, V, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 2013, 17-58.

Calabrese 2015 = Calabrese, Andrea, «Irregular Morphology and Athematic Verbs in Italo-Romance», in *Isogloss, Special Issue on Italo-Romance Morphosyntax*, https://raco.cat/index.php/isogloss/article/view/304706/394473, 2015, 69–102.

Calabrese 2019 = Calabrese, Andrea, *Morphophonological Investigations: A Theory of PF. From Syntax to Phonology in Italian and Sanskrit Verb Forms*, Manuscrit, Université du Connecticut, 2019.

Calabrese 2020 = Calabrese, Andrea, «Remarks on the Role of the Perfect Participle in Italian Morphology and on its History», in *Probus*, De Gruyter Mouton, 2020, 1-61.

Contini 1987 = Contini, Michel, *Etude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1987.

Halle, Marantz 1993 = Halle, Morris, Marantz, Alec, «Distributed Morphology and the pieces of inflection», in *The view from Building 20: Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*, eds. H. Kenneth – S. J. Keyser, Cambridge, MA: MIT Press, 1993, 111–176.

Lai 2018 = Lai, Rosangela, «Problèmes sociolinguistiques de la normalisation du sarde», in *Annali Online di Ferrara – Lettere,* 13, 2018, 61–80.

Lausberg 1976 = Lausberg, Heinrich, *Linguistica romanza*. *II Morfologia*, Milano, Feltrinelli, 1976.

Loporcaro 2003 = Loporcaro, Michele, «Dialettologia, linguistica storica e riflessione grammaticale nella romanistica del Duemila. Con esempi dal sardo», in *Actas del XXIII CILFR, Salamanca, 24-30 Settembre 2001,* ed. I, F. Sánchez Miret, Tubinga, Niemeyer, 2003, 83-111.

Loporcaro 2012 = Loporcaro, Michele, «Stems, endings and inflectional classes in Logudorese verb morphology», in *Lingue e linguaggio*, 11(1), 2012, 5-34.

Lőrinczi 2007 = Lőrinczi, Marinella, «Globalizzazione/scomparsa, identità/arcaicità delle lingue», in AA. VV. *Sardegna: seminario dull'identità*, Cagliari, CUEC, 2007, 107-118.

Maiden 1998 = Maiden, Martin, *Storia linguistica dell'italiano*, Bologna, Il Mulino, 1998.

Maiden 2009 = Maiden, Martin, «From pure phonology to pure morphology the reshaping of the romance verb», *Recherches linguistiques de Vincennes,* 38, 2009, 45-82.

Molinu 1989 = Molinu, Lucia, *Morfologia verbale del buddusoino (varietà logudorese di Budduso')*. Thèse de Laurea, Università di Pisa, 1989.

[10] Rappelons que la nécessité de faire des enquêtes devient impérieuse, vu que le sarde est de plus en plus une *langue en danger* et qu'on manque encore cruellement de données morphologiques dans ses divers dialectes.

Molinu 1999 = Molinu, Lucia, «Morfologia logudorese», in *La lingua sarda. L'identità socioculturale della Sardegna nel prossimo millennio*, ed. R. Bolognesi – K. Helsloot, Cagliari, Condaghes, 1999, 127-136.

Molinu 2020 = Molinu, Lucia, «Il passato remoto irregolare in sardo», in *Il Sardo in Movimento*, ed. E. M. Remberger – M. Virdis – B. Wagner, Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 99-113.

Molinu, Floricic 2017 = Molinu, Lucia, Floricic, Franck, «Storia delle inchieste linguistiche e classificazioni», in *Manuale di Linguistica sarda*, ed. E. Blasco Ferrer – P. Koch – D. Marzo, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton, 2017, 15-30.

Pisano 2016 = Pisano, Simone, *Il sistema verbale del sardo moderno: tra conservazione e innovazione*, Pisa, ETS, 2016.

Tekavčić 1980 = Tekavčić, Pavao, *Grammatica storica dell'italiano, II. Morfosintassi*, Bologna, Il Mulino, 1980.

Virdis 1988 = Virdis, Maurizio, «*Sardisch: Areallinguistik / Aree linguistiche* », in *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, ed. G. Holtus – M. Metzeltin – Ch. Schmitt, 4, Tubingen, Max Niemeyer, 1988, 897–913.

Wagner 1939 = Wagner, Max Leopold = «Flessione nominale e verbale del sardo antico e moderno», *L'Italia dialettale*, 15, 1939, 1–30.

Wahlgren 1920 = Wahlgren, Ernst, *Étude sur les actions analogiques réciproques du parfait de du participe passé dans les langues romanes*, Uppsala, Akademiska Bokhandeln, 1920.

Mihaela-Mariana Morcov
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.
Academia Română

Convergences et divergences lexicales dans les dialectes du roumain avec une référence spéciale aux unités phraséologiques

Abstract
The purpose of this article was to analyse from a semantical and etymological point of view a few similar or identical phrases, registered in three of the Romanian dialects (dacoromanian, aromanian and meglenoromanian). The phenomena we analysed reflect, in general, a shared mentality of the Balkan aria. Newertheless, the romance element is also present given the semantical motivation and, sometimes, in relationship with the significant wich expresses the same idea. The differences we observed between Romanian dialects are due to the historical background where the romanian evolved. Despite the little differences we observed based of few examples, it is indeniable that phraseology gives us additional prooves in favor of the internal unity of romanian.
Keywords: phraseological units, dialects, semantic motivation, etymology.

Résumé
Dans cet article nous nous sommes proposé d’analyser du point de vue sémantique et étymologique, quelques locutions similaires ou identiques, attestées dans trois des dialectes du roumain (le dacoroumain, l’aroumain et le méglénoroumain). Les phénomènes examinés reflètent, en général une mentalité commune à la zone balkanique. Pourtant, l’élément roman est aussi présent au niveau de la motivation sémantique et, parfois, au niveau du signifiant qui évoque la même idée. Les différences qu’on constate entre les dialectes du roumain ont comme point de départ le contexte historique ou les branches du roumain ont évolué. Au-delà des nuances qu’on a pu observer à travers quelques exemples, il est indéniable que la phraséologie nous fournit des preuves supplémentaires à la faveur de l’unité du roumain.
Mots clés: unités phraséologiques, dialectes, motivation sémantique, étymologie.

Les ouvrages de dialectologie consacrés n’ont pas un chapitre dédié à la phraséologie. Cette situation va de pair avec le fait que les phénomènes présentés dans les études de phraséologie concernent seulement le registre populaire ou même littéraire. Étant donné l’intérêt que le matériel dialectal présente pour l’histoire de la langue, nous nous sommes proposé dans cet article de signaler et d’analyser quelques locutions et expressions communes ou similaires qui ont été enregistrées en dacoroumain, en aroumain et en méglénoroumain. L’étude va mettre l’accent sur la motivation des unités phraséologiques, mais aussi sur la manière dont elles ont évolué sous l’influence des tendances internes ou des langues qui sont entrées en contact avec ces dialectes. Dans ce but nous allons isoler quelques modèles

motivationnels et lexico-sémantiques que le roumain partage avec les langues romanes et les langues balkaniques.

Notre communication va porter sur deux types de locutions et expressions: celles qui ont une structure motivationelle et lexico-sémantique semblable ou identique et les expressions entre lesquelles la correspondance n'est que partielle.

1. Locutions/expressions identiques en ce qui concerne le sens et la forme

Il y a des correspondances parfaites ou presque parfaites entre les éléments composants de ces expressions au niveau de la forme et du contenu.

1.1. Locutions

1.1.1. dr. *pe din afară* «par cœur», litt. «par dehors»; ar. *di nafoară* «par cœur», litt. «de dehors»

Cette locution adverbiale se combine, par exemple, avec le verbe *şti* «savoir»: dr. *îl ştie pe din afară* «il le sait par cœur», litt. «il le sait par dehors», ar. *li şti di nafoară* «id.». Les deux énoncés équivalents du dacoroumain et de l'aroumain sont formés par les mêmes mots hérités du latin, chose remarquable, d'autant plus que la motivation qui est à l'origine de la locution *pe din afară* (*di nafoară*) n'est pas universelle. L'expression enregistrée en grec correspond formellement et sémantiquement aux expressions du roumain: gr. *ξέρει απ' έξω κι ανακατωτά* «il sait qqch. à fond», litt. «il sait par dehors et mélangé».

Le processus sous-jacent à la locution s'est déroulé en deux étapes: dans un premier temps le syntagme a acquis une valeur superlative, qui, en effet, trouve une correspondance dans d'autres langues (*hors* dans l'expression française *hors de commun* «extraordinaire»). Plus tard la construction a évolué à la suite d'une restriction concernant la distribution contextuelle et, en conséquence, elle a restreint aussi son sens. Par association avec le verbe *savoir* ou avec *dire* et *raconter*, la locution a commencé à être utilisée pour parler de quelqu'un qui connaît à fond une information ou un domaine. C'est pour cette raison que nous croyons que la locution reflète probablement une innovation locale.

1.1.2. Les verbes «passe-partout» DA «donner» (< lat. *dare*) et FACE «faire» (< lat. *facĕre*)

Certaines locutions communes aux dialectes du roumain ont comme noyaux des verbes qui ont connu une grande extension sémantique. Il s'agit des verbes *a da* «donner» et *a face* «faire». On va nommer ces verbes des mots «passe-partout», en généralisant le terme utilisé par Pierre Bec (1960: 305) pour se référer seulement à certains substantifs très utilisés du point de vue sémantique.

A da «donner» fait partie de locutions liées au champ sémantique de la nature ou des phénomènes météorologiques: dr., ar. *dă ploaie*; mgl. *dă ploaiă* «il pleut», litt. «il donne de la pluie»; dr., ar., mgl. *dă grindină* «il grêle», litt. «il donne de la grêle»; dr., mgl. *dă neauă* «il neige», litt. «il donne de la neige»; ar. *dă neao* «ais en sorte qu'il neige!», litt. «donne de la neige!» (avec l'élimination du sème impersonnel). Gr. Brâncuş (1999: 69) remarque que ces notions sont exprimées d'une façon similaire en albanais: *i dha një shi* «il se mit brusqement à pleuvoir», litt. «il lui donna une pluie»; *i dha një breshër* «il se mit tout d'un coup à grêler», litt. «il lui donna une grêle»; *i dha një borë* «il se mit tout d'un coup à neiger», litt. «il lui donna

une neige»; *i dha një erë* «le vent se mit tout d'un coup à souffler», litt. «il lui donna un vent».

A da «donner» peut fonctionner comme verbe de mouvement dans les 3 dialectes. C'est pour cette raison qu'il entre dans des locutions utilisées au sens «descendre» (dr., mgl. *si dă jos* «il descend», litt. «il se donne en bas») «continuer à marcher ou à faire quelque chose» [ar., dr. *dă nainte* «il continue (à marcher ou à faire qqch.)», litt. «il donne devant»] et «rencontrer, tomber sur» (roum. pop. *dau de un câine*, dr., ar. *dau di un câne* «je tombe sur un chien», litt. «je donne d'un chien»). L'expression dacoroumaine (méglenoroumaine) *si dă jos* ressemble à des expressions enregistrées en espagnol et en italien: it. *dar giu* «diminuer la violence (par ex. sur le vent)», et l'esp. *dar abajo* «se laisser tomber».

En arouman *dau cu* litt. «je donne avec» a acquis le sens «en venir aux mains avec». La phrase *Eľinlu ş'ĭu da cu Turcu* (litt. «le grec se donne avec le turc»), par exemple, se traduit «le Grec en vient aux mains avec le Turc» (cf. DDA). Il faut remarquer qu'en espagnol aussi le verbe équivalent au verbe roumain *a da* forme une locution avec la préposition «avec». La locution esp. *dar con* est identique, en ce qui concerne la structure étymologique, à la locution de l'aroumain. La seule différence concerne une nuance sémantique. En espagnol la locution signifie «tomber sur quelqu'un». En revanche les deux locutions partagent le matériel lexical hérité du latin et, au niveau du contenu, l'idée générale de proximité, de contact entre deux ou plusieurs personnes. Il se peut que cette idée soit le résultat des évolutions parallèles, mais étant donné la ressemblance formelle et sémantique, l'hypothèse de l'héritage ne peut pas être exclue.

À partir du sens «tomber sur, rencontrer par hasard», en méglénoroumain et en dacoroumain, a pris naissance la locution *dă de(i) bilea* «il se met dans l'embarras», litt. «il donne d'ennui». Le substantif *belea* nous renvoie à l'étymon turc *belâ* «ennui, problème» (DELR I, apud TDRG, DA). Le tc. *belâ* connaît une large diffusion dans toutes les langues balkaniques (cf. Suciu 2010, s.v. *belea*). En albanais il fait partie d'une locution équivalente à la locution roumaine: alb. *kam gjetur bĕlanë* «je me suis mis dans l'embarras», litt. «j'ai trouvé l'ennui» (Brâncuş 1999: 36). D'ailleurs la locution roumaine *a da de belea* connaît aussi des variantes dans lesquelles la position du noyau verbal est occupée par le verbe *a găsi* «trouver» ou par le verbe équivalent, *afla* (hérité du latin). Ces variantes sont répandues toujours en dacoroumain et en méglénoroumain: dr. *îşi găsi beleaua* litt. «il trouva son ennui», mgl. *s-u află beľau* «id.» (cf. Saramandu, N. 2013, s.v. *bilę*). La locution albanaise aussi bien qu'une autre locution équivalente, enregistrée en grec (cf. Xhuvani, CL III, 1958, apud Brâncuş 1999: 36; Dumitru 2022: 491), prouvent qu'il s'agit bien d'un emprunt commun au domaine des langues balkaniques. Il s'agit de la la locution turque *belâsını bulmak* litt «ennui trouver» qu'Emil Suciu (2010, s.v. *belea*) met en rapport étymologique avec la locution équivalente du roumain.

Avec la préposition *după*/*dupu* «après» (< lat. vulg. **de pōst*, cf. DLR) *a da* forme une locution utilisée au sens «marier (sur les parents d'une fille)» en dacoroumain et en méglénoroumain: dr. *dau după*; mgl. *dau dupu* «je marie une fille», litt. «je donne (une fille) après quelqu'un».

L'expression dacorumaine *a-i da prin cap* «se rendre compte», litt. «lui donner par la tête» trouve son pendant dans la construction équivalente du mgl. *ăń si da di cap* «je me rappelle», litt. «il me donne par la tête».

En parlant sur les différentes motivations des locutions et des expressions roumaines, Angela Savin-Zgardan (2019: 73) constate que les images basées sur la représentation fidèle de la réalité extralinguistique s'opposent au symbolisme des objets. La manière dont chaque zone culturelle et linguistique se représente le monde crée des différences entre les langues en ce qui concerne le domaine de la phraséologie. L'œil, par exemple symbolise l'agilité, tandis que la main est la représentation mentale de l'action (*ibid*.). Il faut souligner que le dernier symbole évoqué par Angela Savin-Zgardan est illustré dans tous les dialectes roumains analysés par une locution verbale utilisée au sens «il se permet de faire qqch.», litt. «il lui donne la main de faire quelque chose». Comme dans le cas des exemples précédents, les différences qu'on observe entre les variantes dialectales sont mineures et ne concernent, en général, que l'aspect phonétique des mots: dr. *îi dă mâna* «il peut», litt «il lui donne la main»; mgl. *ăl dă mắna* «id.»; ar. *l'i-da di mînă* «il peut», litt. «il lui donne de main». Gr. Brâncuş (1999: 114) observe que cette expression correspond à l'alb. *më jep dorë të* «ça m'aide», «c'est à ma faveur», litt. «il me donne main de», tandis que Alexandru Laurenţiu Cohal (2008: 147) met en évidence l'analogie avec l'expression italienne *(no) mi da la mano* «id.» .

Pour l'expression dacoroumaine (méglénoroumaine) *dau foc* «j'allume le feu», «je mets le feu, j'incendie», litt. «je donne feu», nous avons trouvé des parallèles intéressantes en albanais, mais aussi dans les langues romanes: alb. *i jap zjarrin* «j'allume le feu», «je mets le feu, j'incendie», litt. «je donne le feu» (cf. Topciu, Melonashi, Topciu: 2003), it. (s.XIII) *donare fuoco* «torturer», litt. «donner feu» (cf. TLIO, s.v. fuoco 3.5.1.), esp. *dar fuego* «id.» (cf. DRAE).

A se da la o parte «se lever pour faire de la place à quelqu'un», litt. «se donner à un côté», c'est une expression courante dans le roumain populaire (ou dans le dialecte dacoroumain en général). Compte tenu des réponses fournies par deux locutrices natives de l'aroumain parlé en Dobroudja, nous avons pu observer que la même idée s'exprime en aroumain à travers deux locutions similaires où la position du verbe est occupée soit par le verbe DONNER, soit par le verbe FAIRE: ar. *dă-ti ma ncló* «lève-toi pour me laisser passer ou m'asseoir», litt. «donne-toi plus là-bas»; ar. *fă-ti ma-ncló* «lève-toi pour me laisser passer ou m'asseoir», litt. «fais-toi plus là-bas». À partir de l'expression qui contient le verbe «faire» on peut établir une nouvelle connexion avec le dacoroumain, où on utilise aussi l'expression *fă-te mai încolo*.

A FACE «faire» se combine dans les 3 dialectes avec le mot *pazar* (*pazari*) «marché», emprunté au turc: ar. *fac păzari*, mgl. *dar (fac) păzari* «je négocie», litt. «je fais marché/foire», dr. *a face pazarul* (*cu cineva*) «faire le marché/la foire avec qqn.», «conclure une transaction commerciale» (rég. de Dobroudja, Coman, Gl. cf. Suciu, E., 2010).

Le mot turc *pazar* a été emprunté dans toutes les langues balkaniques; y compris dans les langues slaves (Гирфанова, А., Х., Лопашов, Ю. А. Сухачев, Н. Л. 2010, s.v. *pazar*) où il est employé à côté du mot autochtone *trg*. L'option des locuteurs roumains pour le mot *pazar* et pas pour un synonyme, ainsi que les exemples similaires attestés dans d'autres langues balkaniques nous font penser à un emprunt au turc. En ce qui concerne les parallèles avec les autres langues balkaniques nous mentionons ici l'exemple de l'expression albanaise *bëj pazar* «je réalise une transaction commerciale», litt. «je fais marché/foire». En turc aussi *pazar* a un rôle

important dans le compartiment de la phraséologie, mais il se combine avec le verbe *kesmek* (*pazar kesmek*), qui ne correspond pas sémantiquement aux verbes de l'albanais et du roumain, Le verbe ***kesmek*** signifie «couper», et, par extension métaforique, «décider», c'est-à-dire, choisir l'une des altenatives proposées, après y avoir réfléchi, ce qui rend facile à comprendre le choix de l'emploi figuré du verbe «couper», surtout dans ce contexte.

En dacoroumain aussi bien qu'en méglénoroumain, l'idée d'agir à son gré, sans tenir compte des conséquences, ni des avis des autres, s'exprime à travers une locution formée par le verbe FAIRE et par le mot «tête»: dr. ***a-şi face de cap*** «faire ce que bon lui semble», «n'en faire qu'à sa tête», litt. «se faire de tête»; mgl. ***de cap ăń fac*** litt. «de tête je me fais». La motivation ressurgit en français et dans le domaine linguistique grec: ***κάβει του κεφαλιου του*** «n'en faire qu'à sa tête». Pourtant il faut observer que ce qui rapproche les deux dialectes du roumain en confirmant leur lien génétique profond n'est pas seulement la motivation, mais aussi la manière dont les éléments composants s'organisent à l'intérieur de cette unité phraséologique. En roumain le pronom réfléchi peut avoir une valeur possesive, phénomène spécifique au roumain. Dans le contexte en question, le dr. *îmi* et le mgl. *ăń* correspondent donc au fr. *ma*, tandis que le gr. *του* équivaut au roumain *îşi*.

1.1.3. Dans tous les trois dialectes on a enregistré l'expression ***a sta (a şedea) ciuci*** «rester accroupi». Cette coïncidence s'explique à la lumière des ressemblances concernant l'environnement alloglotte où le roumain s'est développé des deux côtés du Danube. L'adverbe *ciuci* est un dérivé régressif du verbe *a se ciuci* «s'accroupir», très probablement emprunté au slave ancien (voir l'explication du DELR II.1. où l'on indique l'étymon reconstruit *čučo, čučati*, du vieux slave). Dans le DA, il est considérée comme une création enfantine, donc une innovation phonosymbolique développée indépendamment dans plusieurs langues. Pourtant, la plupart des exemples mentionnés dans la même source proviennent seulement des langues slaves: sl. *čučo, čučati*, cf. sb. *čučim, čučati, slov. čučim, čučeti* «se cacher» etc. *Csucsulni*, un mot similaire, se retrouve aussi en hongrois, ce qui prouve la grande influence qu'il a eue dans toute la zone d'influence slave. Nous croyons que le lien avec le langage des enfants ne concerne que le contexte associé au mot (il est en effet utilisé surtout par les enfants et pour les enfants et un élément qui confirme cet aspect est la présence du diminutif *ciuciuica* en dacoroumain et en aroumain), mais les ressemblances formelles et sémantiques de ce type, enregistrées dans une aire continue ne peuvent pas être le fruit de créations indépendantes. Si le verbe *ciuci* existait déjà avant la séparation des dialectes du roumain, il est possible que l'adverbe apparenté et l'expression *a sta (şedea) ciuci* aient été aussi hérités. Il faut observer que dans les dialectes du roumain on n'a pas trouvé une autre locution commune utilisée au sens «s'accroupir».

1.1.4. Pour parler des processus cognitifs, les locuteurs du roumain ont recours à des tours de langue plus ou moins expressifs, dont les motivations sont communes aux langues balkaniques ou aux langues romanes. Une locution comme le fr. *lui traverser l'esprit* est plutôt transparente. Une construction similaire a été enregistrée également en roumain: ***dr. a-i trece prin minte*** «lui passer par l'esprit», «lui traverser l'esprit» ar. ***ţ'treaţe prit minte*** «il te passe par l'esprit», «il te traverse l'esprit», mgl. ***ăń trece prin minti*** «il me passe par l'esprit», «il me traverse l'esprit». Par contre, l'emploi du mot *minte* «esprit, raison» en collocation avec le verbe *tăia* «couper» est

moins habituel et doit être éclairé à travers un commentaire concernant l'évolution sémantique du verbe *tăia*. En roumain le verbe *tăia* «couper» (< lat. *taliāre*) a acquis plusieurs sens figurés associés à l'image du chemin. L'idée d'«apparition subite devant quelqu'un qui est en train de marcher» est présente en aroumain et en dacoroumain: ar. *va-li talĭŭ calea* «je vais me diriger vers quelqu'un pour l'accueillir ou pour l'empêcher de continuer son chemin», litt. «je vais lui couper le chemin», dr. *o să-i tai calea* «id.». En méglénoroumain la même idée est exprimée par *răstal'*, qui est un dérivé du verbe *tal'* «je coupe». Dans le roumain populaire, le verbe *tăia* peut signifier «aller directement», «prendre un raccourci pour aller plus vite»: roum. pop. *a tăiat-o* «il a traversé», «il a pris un raccourci», litt. «il l'a coupé». Cette motivation se retrouve aussi en français, dans le contexte *couper à travers champs*. L'apparition d'un sens abstrait, détaché du sens propre, «traverser», a donné lieu à des locutions dont le noyau est le verbe *tăia*: dr. ***a-l tăia capul*** «être intelligent(e)», litt. «le couper la tête» ***a-l(i) tăia prin cap (gând, minte)*** «être intelligent(e)», litt. «le (lui) couper par la tête (la pensée, la raison, l'esprit)», ar., mr.: ***ăl' tal'ă mintea*** «id.». Les dictionnaires consultés nous ont fourni des exemples similaires en bulgare, grec et en albanais: ***сече ми мозъкът*** «je suis intelligent», litt. «le cerveau me coupe» ***сече ми акълът*** «id.», alb. ***s'ia pret koka*** «il n'est pas très intelligent», litt. «la tête ne le coupe pas», gr. ***κόβει το μυαλό του*** litt. «il est intelligent», «sa raison coupe» (cf. Калдиева-Захариева, С. 1997, Topciu, R, Melonashi, A., Topciu, L. 2003, Dumitru, Ș., 2022).

1.2. Des expressions (des proverbes) identiques (presque identiques) en ce qui concerne la forme des éléments composants et le sens

En général il s'agit de constructions qui reflètent des scènes de la vie quotidienne: un petit incident dans la cuisine ou pendant le repas, des activités liées à l'élevage des animaux domestiques, ou des événements ayant comme thème le travail et la vie sociale.

Parmi les concepts dont les noms sont pourvus d'un rôle dans la création des unités phraséologiques, le sac est l'un des plus productifs. Cela s'explique par le fait que cet objet s'utilise beaucoup dans la basse-cour et en dehors du village, pendant les activités agricoles. L'expression ***a deşerta sacul*** «tout avouer», litt. «vider le sac», présente en dacoroumain et en français, se fonde sur une métaphore qui associe le contenu versé avec la quantité des informations dévoilées. En général les expressions qui contiennent le mot *sac* se rattachent à l'idée de grande quantité : dr. cu ***sacul*** /ar.***cu saclu*** «beaucoup», litt. «avec le sac».

Une personne prodigue est soit un sac percé (voir le dr. ***a fi sac spart*** «être une personne prodigue», litt. «être sac percé», ar. ***sac aruptu*** «personne prodigue», litt. «sac percé», mgl. ***ruptu sac*** «personne prodigue», litt. «percé sac») soit un sac sans cul (voir dr. ***sac fără fund*** «personne prodigue», litt. «sac sans cul», mgl. ***sac fără cur*** «id.». L'expression du méglénoroumain surtout correspond parfaitement de point de vue lexico-sémantique à l'expression franc-comtoise *sac sans cul*, enregistrée dans le FEW (11:21 b). En méglénoroumain, aussi bien qu'en franc-comtois, les deux expressions équivalentes sont formées par deux mots qui continent les mêmes mots hérités du latin: *saccus* et *culus*. Par ailleurs, la motivation du sac percé connaît une large diffusion dans d'autres zones de la Romania. En français moderne, le FEW (*ibid*.) atteste l'expression *sac percé* «personne prodigue», tandis que, pour l'espagnol, le DRAE enregistre l'expression *bolsa rota* «id.». En portugais,

le syntagme *saco-roto* existe aussi, mais il est employé au sens «personne indiscrète» (cf. DICIO).

Dans la phraséologie roumaine, le couvercle est représenté comme la solution ou la fin de tous les problèmes, à partir de l'observation que le couvercle protège le contenu du récipient ou il empêche le liquide bouillant de déborder. Des expressions de cette catégorie sont attestées en dacoroumain, aroumain et en méglénoroumain: dr. ***găseşte capac la toate*** «il (elle) ne laisse pas de question sans réponse», «il (elle) trouve toujours la bonne réponse», litt. «il (elle) trouve couvercle à toutes les choses», ar. ***l'ĭ află căpakea*** «il (elle) va en trouver la solution», litt. «il (elle) trouve son couvercle», mgl. ***la toati căpac află*** «il (elle) trouve une solution à tout», litt. «à toutes les choses il (elle) trouve couvercle». On observe des concordances non seulement au niveau de la motivation, mais aussi au niveau de la structure lexicale des expressions. Les ressemblances sont plus éroites en méglénoroumain et en aroumain. À l'encontre de la situation enregistrée dans ces dialectes, en dacoroumain les locuteurs choisissent à la place du verbe *a afla*, d'origine latine, le verbe *a găsi*.

En dacoroumain et en méglénoroumain l'expression ***pune (puni) capac*** «il met couvercle» signifie «il fait taire quelqu'un».

L'idée qui a donnée naissance aux expressions commentées ci-dessus fait la transition entre le domaine de la phraséologie et celui de la parémiologie. Une sentence populaire ayant comme point de départ l'association entre la marmite et le couvercle ressurgit en plusieurs langues pour mettre en évidence les caractères difficiles et le sort qui les attend. La similitude entre le proverbe roumain ***şi-a aflat tingirea capacul*** «elle a trouvé le mari qu'elle méritait», litt. «la marmite a trouvé son couvercle» (présente aussi en aroumain sous la variante: ***şĭ află căpakea*** «il/elle trouva quelqu'un comme lui/elle», litt. «il/elle trouva son couvercle») et les proverbes équivalents du français, albanais, turque ou bulgare (***toute marmite trouve son couvercle***, alb. ***ka gjetur tenxherja kapakun*** litt. «la marmite a trouvé le couvercle», bg. ***та (че) си намерила похлупака*** litt. «tu as donc trouvé le couvercle», bg. ***намирам на всяко гърне похлупак*** «trouver pour chaque pot un couvercle») ne doit pas être interprétée forcément dans la perspective des liens génétiques ou des contacts entre langues, puisqu'elles se basent sur une observation logique formulée à propos d'une expérience universelle. Les unités phrastiques du français et du roumain se sont coagulées et développées par rapport à ce que Permjakov (1968: 225-231, apud Cohal 2008: 13) appelle la macroréalité extralinguistique commune des locuteurs. Avant de se transformer en proverbe, cette constatation était une copie de la réalité.

Pourtant, l'analyse de la structure lexicale du proverbe roumain et des autres variantes enregistrées en aroumain ou dans les langues balkaniques pourrait indiquer que le proverbe a dû subir l'influence du proverbe turc ***tencere yuvarlandı kapağını buldu*** «il (elle) a trouvé un/une ami(e) aussi méchant(e) que lui (elle)», litt. «la marmite s'est renversée et elle a trouvé son couvercle». D'un côté la marmite est nommée en roumain et en albanais à travers le mot *tencere*, emprunté au turc, et non pas par d'autres synonymes et, d'autre côté, le proverbe turc est muni d'une motivation supplémentaire, présente également en aroumain et en bulgare. Et cette motivation est liée à l'image de la marmite renversée: ar. ***si-arucuti ténğirile şi şi află căpakea*** litt. «la marmite culbuta et elle trouva son couvercle», bg. ***търкулнала се тенджерата*** «la marmite s'est renversée», bg. ***търкулнало се гърнето*** «id.».

2. Expressions entre lesquelles la correspondance est partielle

Nous avons observé trois sous-catégories différentes:

2.1. Il y a une correspondance au niveau de la motivation générale, mais non pas au niveau des éléments précis sur lesquels se base cette motivation.

2.2. Les différences concernent la forme des expressions.

2.3. Les différences concernent partiellement la forme et la totalité du contenu des expressions.

2.1. Dans la première catégorie, les concepts qui s'opposent sont «la bride» et «la selle».

L'opposition s'établit, d'une part, entre le mgl. ***ăl' lă strinsiră căpestru*** «on l'a discipliné», litt. «on lui serra la bride», roum. arg. ***a pune căpăstrul*** «arrêter», litt. «mettre la bride», et d'autre part entre le dr. ***a pune şaua pe cineva*** «rendre obéissant», litt. «mettre la selle sur qqn. (surtout des enfants)» , et l'ar. ***l'ĭ băgă şaua*** «on l'a trompé», litt. «on lui mit la selle».

L'expression du méglénoroumain et du roumain argotique correspond en bulgare à *слагам юзда* «soumettre qqn.», litt. «mettre la bride».

2.2. Les expressions qui illustrent ce phénomène mettent en évidence le marché et la cuisine.

La phraséologie joue un rôle clé dans les trois dialectes en ce qui concerne la valorisation du lexique héréditaire, ainsi que l'importance sociale et culturale du marché. Le marché est un repère important dans la vie du village, qui se déroule régulièrement, selon un calendrier fixé et accepté par la communauté entière. Il est associé donc à la ponctualité et à la discipline. Un autre trait qui le définit c'est qu'il est le résultat des contacts entre les gens. Dans cette perspective on comprend la motivation de l'expression dacoroumaine ***a venit la spartul târgului*** «il/elle est venu(e) trop tard», litt. «il/elle est venu(e) quand le marché (la foire) s'est dissipé(e) (est fini/e)». En méglénoroumain, la seule différence importante qu'on constate par rapport à l'expression dacoroumaine c'est la substitution du mot *târg* par son synonyme d'origine turque, ***păzărişte***: ***vini la sparta păzărişti***. En aroumain l'expression se réduit au noyau nominal ***aspartă***, mais elle conserve le sens des autres dialectes: c'est-à-dire, «trop tard», litt. «à la fin du marché». Puisque un reste de l'ancienne expression reçoit le sens des éléments composants disparus, l'exemple de l'aroumain illustre ici non pas le phénomène de l'ellipse mais celui de la condensation léxico-sémantique [(innovation terminologique qu'on doit à Emil Suciu 2009: 76)]. Dans la variante dacoroumaine de l'expression analysée, on constate que le sens primordial du mot *a sparge* («se répandre, se diffuser») (< lat. *spargĕre*) se conserve sous une forme fossilisée. Généralement, en dacoroumain et surtout dans le roumain littéraire, *a sparge* est employé au sens «casser». La présence des expressions ayant comme noyaux le même mot hérité du latin associé au même sens étymologique, à la même idée et au même sens figuré, nous amène à penser que le phénomène a été hérité du protoroumain.

L'ar. ***călcaşi tu pită*** «tu as fait une gaffe (bévue)», «tu as été maladroit», litt. «tu marchas dans la galette», et le dr. ***a călca în străchini*** «aborder sans ménagements une question délicate que tout le monde cherche à éviter», litt. «marcher dans les écuelles», renvoient à deux objets différents, appartenant au champ sémantique de

la cuisine. En français, *mettre les pieds dans le plat* a la même motivation que l'expression équivalente enregistrée en dacoroumain. En bulgare il n'y a que des faibles correspondances avec le roumain et le français: *ходя неумело* «marcher d'une manière maladroite», *с препъване* «piétiner», *с олюляване* «chanceler» (Калдиева-Захариева, С., 1997). Nous pensons que la différence qui existe entre l'expression dacoroumaine et sa variante de l'aroumain s'explique par les particularités du contexte linguistique et culturel où l'aroumain a évolué. Le poids de l'influence exercée par le grec a été beaucoup plus important en aroumain qu'en dacoroumain.

Dans l'espace géographique et culturel habité par les dacoroumains, l'apport du grec se reflète surtout au niveau de la langue culte et moins dans la langue populaire, alors qu'en aroumain, le contact linguistique a été direct et a influencé surtout le parler des masses. L'expression qui nous intéresse n'y fait pas exception. En grec non seulement la motivation est identique à celle de l'aroumain, mais elle est aussi exprimée à travers le même mot: gr. *πάτησε (σ)την πίτα* «aborder sans ménagements une question délicate que tout le monde cherche à éviter», litt. «marcher, mettre les pieds sur la galette» (cf. Dumitru, Ş. 2022: 619). L'emploi du mot *πίτα (ar. pită)* au sens «galette» (non attesté en dacoroumain, où le mot signifie seulement «pain») et dans le même contexte figuré est la preuve que l'expression aroumaine a subi l'influence de l'expression grecque équivalente.

2.3. Les différences concernent partiellement la forme et la totalité du contenu des expressions.

Cela s'explique par le fait que la même image qui se trouve à l'origine de l'expression se dissocie à la suite du découpage que les locuteurs ont réalisé par rapport à la perception de la même réalité extralinguistique. Cette perception a une influence sur la sélection des motivèmes considérés comme pertinents et, par conséquent, aussi sur le sens de l'expression.

Les expressions dr. a ***pune şaua pe cineva***, «soumettre (surtout des enfants)», litt. «mettre la selle sur qqn.» et ar. ***l'ĭ băgă şaua*** «il l'a trompé», litt. «il lui mit la selle», les sens sont différents parce qu'ils se basent sur deux perspectives différentes.

3. Conclusion

Les affinités que nous avons observées entre les dialectes concernent non seulement la motivation sémantique, mais aussi la structure lexicale des unités phraséologiques analysées. Il y a des ressemblances très fortes au niveau de la forme et du contenu qui tiennent de la structure profonde du roumain et qu'on ne retrouve que rarement dans les autres aires de la Romania. Cela confirme, encore une fois, le fait qu'on ne peut pas parler de langues séparées, mais de dialectes historiques du roumain. Les analogies s'expliquent, d'un côté, par la tendance conservatrice de tous les dialectes roumains et, d'autre côté, par le fait que le roumain du nord du Danube et les branches roumaines situées au sud de la même frontière naturelle se sont développées dans un milieu étranger similaire ou commun. Ce qui est différent c'est parfois l'envergure du contact linguistique. On constate, sur la base des phénomènes examinés, que certaines particularités de l'aroumain sont le résultat de la reproduction des emprunts qui ont dû circulér dans la zone de l'Empire Otoman (il

faut rappeler ici que, sauf la zone de Dobroudja, le territoire qui correspond aux frontières de la Roumanie actuelle a réussi à garder son autonomie par rapport à cet empire) ou dans la zone d'influence grecque.

Les correspondances entre le roumain et les autres langues romanes se fondent sur la motivation ou sur les mots précis, choisis par les locuteurs pour exprimer la même idée.

Étant donné que certains phénomènes ont survécu ou ont été créés en raison des tendances communes héritées seulement en aroumain ou en méglénoroumain, il est important de souligner le rôle de ces dialectes dans l'analyse romane comparée.

Bibliographie

Bec, P., 1960, «Formations secondaires et motivations dans quelques noms d'animaux en gascon», *Revue de Linguistique Romane*, XXXIV, 296-351.

Brâncuș, G., 1999, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Vavila Edinf SRL.

Cohal, A., *I fraseologismi corporei dell'italiano, del romeno e dell'albanese. Uno studio e uno dizionario multimediale*, La Sapienza, Facoltà di Scienze della Comunicazione (tesi di làurea, manoscritto) 2008.

DA, Pușcariu, S. et al., *Dicționarul limbii române*, București, Socec, Universul, 1913-1949.

DDA, Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, Editura Academiei Române, 1963.

DELR II.1, M. Sala, A. Avram, *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul II. Litera C. Partea 1 *Ca-Cizmă*, București, Editura Academiei Române, 2015.

DICIO, *Diccionário online do português*, https://www.dicio.com.br/, 6.02.2024.

DLR, I. Iordan et alii, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965-2010.

DRAE, Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, 23ª edición Madrid, Real Academia Española, 2014 (1726-1739).

Dumitru, Ș., 2022, *Dicționar neogrec-român de expresii idimatice uzuale*, București, UER Press

FEW, Walter von Wartburg et al., *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, 25 vol., Bonn, Heidelberg, Lepzig-Berlin, Bâle, Klopp, Winter, Teubner, Zbinden, 1922- 2002.

Гирфанова, А, Х, Лопашов, Ю, А., Сухачев, Н., Л 2010, *Тюркизмы в языках Юго-Восточной Европы*, Санкт- Петербург, 2010.

Калдиева-Захариева, С. 1997, *Dicționar frazeologic român-bulgar*, Sofia, Editura Academiei Bulgare de Științe, „Prof. Marin Drinov".

Saramandu, N., 2013, coordonator: Nicolae Saramandu, autori: Nicolae Saramandu, Alina Celac, Carmen-Irina Floarea, Marilena Tiugan, *Dicționarul dialectului meglenoromân, general și etimologic,* volumul I, *A-C*, București, Editura Academiei Române.

Savin-Zgardan, A., 2019, *Motivația unităților polilexicale stabile în limba română*, Chișinău, Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu", Tipografia „Dira Ap"

Suciu, E., 2009, *Condensarea lexico-semantică*, Iași, Institutul European.

Suciu, E. 2010, *Influența turcă asupra limbii române*, volumul al II-lea, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.

TLIO, Beltrami, P., G., Leonardi,L. Squillacioti, P., Tesoro della Lingua Italiana delle Origini. Firenze, CNR, http://tlio.ovi.cn.it/TLIO, 6.02.2024.

Topciu, R., Melonaschi, A., Topciu, L., *Dicționar albanez-român*, 2003, Iași, Editura Polirom.

Cristian Moroianu
Universitatea din București / Academia Română

Dificultăți etimologice la granița dintre dialecte. Etimologie nesigură sau etimologie multiplă?

Abstract
The article is a broader contribution dedicated to the concept of "uncertain etymology" and its reflection in dictionaries, in particular in the Etymological Dictionary of the Romanian language (DELR), from which the letters A, B, C and the first part of D appeared. Through it, we examined the lexical regionalisms considered with uncertain etymology in the first two volumes of the DELR, which were discussed and classified according to the type of etymology (exclusively internal, exclusively external or mixed), and, depending on the results, according to the reason for the hesitation. The conclusions emphasise the diversity of situations of uncertain etymology, the factors that generate them and the solutions proposed as a result.
Keywords: regionalism, uncertain etymology, probably, possible.

Résumé
L'article est une contribution plus large consacrée au concept d'« étymologie incertaine » et à sa réflexion dans les dictionnaires, en particulier dans le Dictionnaire étymologique de la langue roumaine (DELR), à partir duquel les lettres A, B, C et la première partie de D apparu. A travers lui, nous avons examiné les régionalismes lexicaux considérés à l'étymologie incertaine dans les deux premiers volumes du DELR, qui ont été discutés et classés selon le type d'étymologie (exclusivement interne, exclusivement externe ou mixte), et, en fonction des résultats, selon à la raison de l'hésitation. Les conclusions mettent l'accent sur la diversité des situations d'étymologie incertaine, les facteurs qui les génèrent et les solutions proposées en conséquence.
Mots clés : régionalisme, étymologie incertaine, probablement, possible.

1. Introducere

Etimologia nesigură sau incertă (cf. și fr. *étymologie incertaine*, it. *etimologia incerta*, span. *etimología incierta*/*origen incierto*/*étimo incierto*, engl. *uncertain etymology*/*uncertain origin*, germ. *Etymologie unsicher* etc.) a fost discutată în literatura de specialitate mai degrabă aplicat, prin intermediul exemplelor a căror cercetare istorică a formării și evoluției lor a pus probleme cercetătorilor etimologi și, ca urmare, lexicografilor. Numită în diverse feluri, care acoperă, însă, aproximativ aceeași realitate lingvistică (vezi *reconstrucțiune etimologică aproximativă*, *etimologie îndoioasă*, *îndoielnică*, *controversată*, *obscură*, *discutabilă*, *problematică* etc., etimologia nesigură acoperă un spațiu larg de situații, de la cuvinte pentru care s-a propus, cu rezerve, un singur etimon până la cele pentru care există mai multe propuneri etimologice, făcute de același autor sau de autori diferiți, complementare sau alternative. În esență, însă, înțelegem prin etimologie nesigură realitatea ca originea unei unități lingvistice, în speță, a unui

cuvânt, să nu întrunească, din diverse motive, obiective sau subiective, totalitatea criteriilor (lingvistice și extralingvistice) care să valideze necesare echivalențe structurale sau corespondențe analogice între cuvântul căruia i se caută etimonul și etimonul propus[1].

Din punctul nostru de vedere, *etimologia nesigură* se opune, în mod așteptat, celei *sigure*, respectiv etimologiei pe parcursul stabilirii căreia se verifică, complementar, toate criteriile validării unei etimologii științifice și este, cel puțin ca deziderat al cercetării etimologice pasul imediat următor etimologiei considerate, la un moment dat, *necunoscute*[2].

În materialul de față, vom avea în vedere situația cuvintelor regionale a căror etimologie este considerată, încă, nesigură atât în lucrările de specialitate, cât și în dicționare, în ambele versiuni: etimologie probabilă și etimologie posibilă. Fiind vorba despre regionalisme lexicale, nesiguranța propunerilor etimologice se situează fie cu referire la o unică propunere etimologică, fie între două sau mai multe soluții interne, în general complementare, fie, în mai puține cazuri, între o soluție internă și una externă. Ca punct de referință, ne vom raporta la primele două litere din *Dicționarul etimologic al limbii române*, aflat în curs de redactare la Departamentul de etimologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" din București al Academiei Române[3], care reprezintă o sinteză critică a propunerilor etimologice existente până în prezent. Reflectarea în DELR a soluțiilor discutabile din diverse dicționare anterioare respectă, în general, formulele asumate de acestea, tratând sub „etimologie nesigură" diverse alte opțiuni auctoriale: „origine obscură" în CDER[4], folosirea, de cele mai multe ori, explicită, în funcție de fiecare situație în

[1] Prin această propunere de definiție, ne situăm pe o poziție diferită de cea a lui Marius Sala, care subordonează etimologia nesigură celei necunoscute (vezi ELR, s.v. *etimologie necunoscută*): „Are diverse accepțiuni: de la cuvinte, puțin numeroase, pentru care nu s-a propus nicio etimologie, la cuvinte care au primit multe explicații, fără ca una dintre acestea să fie acceptată de majoritatea lingviștilor"). Pentru diferențierea între etimon necunoscut și nesigur, vezi și DTG, s.v. *etimon*: „etimon nesigur/controversat. Caracteristici atribuite în cazurile în care s-au propus mai multe soluții etimologice pentru același cuvânt, fără ca una dintre ele să fie general sau larg acceptată".

[2] Vezi, în acest sens, observația, corectă, a lui Boerescu (2017: 9): „În categoria cuvintelor cu origine controversată pot fi incluse, de asemenea, unele cuvinte ale limbii curente care sunt însoţite în dicţionare de menţiunea *etimologie necunoscută*, sintagmă care adeseori ocultează existenţa sau persistenţa unor vechi dispute".

[3] Literele citate, dintre care B-ul este, din păcate sau din fericire, una dintre cele mai ofertante litere din punctul de vedere al cuvintelor considerate cu etimologie nesigură, sunt consultabile online, cu acces liber, la adresa https://delr.lingv.ro/. Pentru abrevierile bibliografice citate prin intermediul DELR, vezi secțiunea „Bibliografie și surse, abrevieri bibliografice", prezentă la adresa https://delr.lingv.ro/bibliography.

[4] Urmată, de regulă, de discutarea diverselor propuneri etimologice. Vezi, spre exemplu, *başoldină* s.f. (120) - Femeie grăsană, umflată. - Var. *başo(a)ld(in)ă*, *başerdină*, *başoldie*, *beşoandră*. Origine obscură. Este cuvînt expresiv, modificat în mod capricios prin false analogii, şi bazat pe un prim element uşor de distins: vb. *a băşi* (Tiktin, DAR); ţig. *bašav* „a cînta la un instrument" (Graur 126), cu semantism greu de înţeles; sau mai probabil ţig. *beš* „aşază-te". Rezultatul pare a fi fost apropiat, prin etimologie populară, de *şoldie*, „cu şolduri mari, lată în şolduri", de la *şold*, cf. şi *şoldină*; ar putea fi prin urmare o formaţie, sau cel puţin o interpretare glumeaţă, ca în *baş-calic*, *baş-rachiu*, *baş-răzeş*, şi ar însemna „toată numai carne", sau „umflată ca o şuncă". În *beşoandră* este evidentă contaminarea cu *băşi* şi *beşniţă*. Scriban preferă să plece

parte, a adverbelor „probabil" sau „posibil", urmată de „cf." în DA[5], folosirea exclusivă a lui „cf." (vezi DLR); „et. nes., cf. …" (vezi DEX și DEXI). Prin comparație, DELR preferă folosirea consecventă a formulei „etim. nes.", urmată, de asemenea consecvent, de adverbele „probabil" sau „posibil", care precedă diversele propuneri, inclusiv originale, plasate pe primă poziție, de soluții interne, externe sau mixte, în ordinea asumată a credibilității lor.

Rediscutarea originii cuvintelor și variantelor dialectale, prin raportare la soluții anterioare și punerea în discuție, pentru prima dată, a unora încă neatestate în dicționare reprezintă o preocupare majoră a dialectologilor, reflectată în volumele seriei *Etymologica*. Citǎm câteva asemenea exemple de ipoteze etimologice, extrase din cercetările recente ale Iuliei Mărgărit (2005):

„**Presupunem** că varianta *anipahar*, pentru elementul de pseudoproteză, a fost modelată după cuvântul generic din grai (muntean, n.n.): *amiros* (…) **Probabil** că mai întâi a fost clarificată partea a doua a termenului, din întâmplare mult mai la îndemână, prin identificarea unui cuvânt cunoscut: *ienibahar* > *ieni* / *pahar*. Clarificarea devine deplină odată cu descifrarea părții de început: *ienipahar* > *ieumpahar* (Gl. Munt. / pct. 725) (p. 25); *Aralie,* neînregistrat în glosare sau dicționare, **ar putea fi** interpretat drept formație analogică de la *(h)ală* „furtună, ploaie, vijelie", după *vijelie* (p. 26); *arșiște* (Dicț. olt, 15) reprezintă, **probabil**, o formație analogică de la *arșiță*, după modelul *jariște* „vatra focului, jar" (p. 27); pentru *balavenie* (Vâlcea) „secătură", „avem în vedere **posibilitatea refacerii parțiale** a unui cuvânt precum *drăcovenie*, prin substituția drac / bală, ambele nume de ființe fantastice"; *bălătenie* (Gorj): creat, **poate**, prin contaminare între *bală* și *orătenie*; la fel *bălățenie* „monstru", creat de la *bală*, după *ciudățenie,* cu sensul arhaic „ființă miraculoasă" (p. 31); *băzăuc, -ă* „zăpăcit, dezorientat" (Dicț. olt.) figurează în MDA cu et. nec., deși, **după toate aparențele**, atât formal, cât și semantic, **poate fi** raportat la *zăbăuc*, ca variantă prin metateză a acestuia" (p. 35)

de la rus. *lošadĭnyĭ* „căluț" (v. CDER 720). Ciorănescu are variate modalități de detaliere a etimologiei considerate nesigure, uneori începând cu soluțiile problematice și continuând cu propriile propuneri, la rândul lor certe sau ezitante. Vezi, spre exemplu: *bordei* (-*ie*), s.n. (1026) - Colibă. - Var. *burdei*. Origine discutată, dar probabil mai puţin obscură decît se consideră. Coincide cu fr. *bordel,* sp. *borda* (REW 1216); dar această coincidenţă este întâmplătoare. Bazându-se pe această asemănare, Gamillscheg, Rom. Germ., II, 263 şi Scriban, Arhiva, XXXIX, 93, au vrut să explice cuvântul pornind de la un germ. *bord* „scîndură", posibilitate respinsă de Densusianu, GS, VII, 88. Principala raţiune a obiecţiilor specialiştilor faţă de această derivare este cunoscuta absenţă a termenilor germanici vechi în rom. După Lahovary 315, este cuvânt anterior fazei indo-europene. Tot Densusianu, GS, VII, 89, recurge la un indo-european *bhardh*-, fără să indice calea sa de pătrundere. REW 1216 şi DAR, după ce au respins ipoteza unui etimon germanic, se referă la bg. În sfârşit, Giuglea, Dacor., III, 594, porneşte de la rom. *bord* „bulgăre uscat", care ar proveni din gr. În ce ne priveşte, credem că ar fi inutil să căutăm atît de departe în trecut. *Bordei* ar putea fi despărţit cu greu de cuvinte ca *burdă, bujdă, bujdei, buşdei, bujdeucă*, care înseamnă toate „colibă" (cf. *budă*). Cf. rut. *bordej,* sb. *burdely*, bg. *burdei, bordei*, mag. *bordej, bordely*, care uneori se consideră a proveni din rom. (Candrea, Elemente, 402; Capidan, Raporturile, 220).

[5] DA-ul este, de altfel, dicționarul în care etimologiei „îndoioase" i se alocă un spațiu larg de discuție: *baharaucă* s.f. Femme grasse, corpulente ou replete. (în Munții Sucevei, Mold.) *Baharaucă* = „femeie groasă, încalată". ȘEZ. II, 126/16. Cfr. *bahadârcă*. Etimologia nesigură. (Pare a se fi născut prin substituire de sufix din pol. *bach(o)račka* „femeie groasă", din *bachor* „pântece, burtă". Cfr. HEM. 2874). Cfr. *baharoasă*.

etc. Doi ani mai târziu, aceeași autoare publică, la aceeași editură, volumul *Propuneri etimologice*, în care discută, cu o minuțiozitate direct proporțională cu modestia, diverse creații interne dialectale, în termeni de probabilitate: adverbele *adora* și *aldora* „cândva, odată": primul **pare contras** din locuțiunea adverbială *a doua oară* (în trecut). Pentru cel de al doilea, …, **presupunem** contaminația dintre adverbele cu semantism apropiat, *altădată* și *adora* (p. 37-38); *avant*: avansăm **ipoteza unei posibile căi de acces la nivel dialectal**: pronunțare dialectală ca **avantaș*, interpretat ulterior ca diminutiv și refăcută, din acest motiv, o aparentă bază derivativă *avant* (cf. *avantaj*) (p. 43); *beție* „alcoolic, bețiv" (Ban.) „**presupunem** că a rezultat din lexemul moștenit *bețit* (lat. *bibiticius*)": contextul „săraci și bețiți", **ar fi putut favoriza**, prin solidaritate lexicală, modificarea secvenței inițiale *bețiți* în *beții* (p. 49); *bobârnă* „femeie care vorbește pe nas". **După toate probabilitățile**, îmbinarea *babă bocârnă* **ar fi putut** favoriza, prin contragere, un potențial rezultat **băbârnă* > *bobârnă*, lexem impus ca substantiv (p. 55) etc.[6]

Corpusul de exemple de unități lexicale considerate explicit cu etimologie nesigură extrase din primele două volume ale DELR-ului și analizate în continuare este organizat după tipul de etimologie (exclusiv internă, exclusiv externă sau mixtă), iar, în funcție de rezultatele acestuia, după motivarea ezitării (datorată dificultăților de ordin lingvistic: formal sau semantic, eventual de ordin extralingvistic, care ține inclusiv de ezitarea prezentă la nivelul bibliografiei de specialitate). Nu vom diferenția între caracterul probabil sau posibil al etimologiei/etimologiilor avansate, diferența dintre ele nefiind, încă, argumentabilă în mod categoric.

2. Analiza corpusului

2.1.Cuvinte cu o unică propunere etimologică, asumată ca nesigură

2.1.1. O primă categorie de exemple și, probabil, cea mai bogată este formată din derivatele regionale pentru care s-a propus, cu rezerve mai mari sau mai mici, un singur etimon intern. Astfel, pentru *antonícă* s.f. (Mold., Buc.) „plantă erbacee din familia umbeliferelor (Chaerophyllum aromaticum); anghelică (Angelica archangelica)" 1887 (HEM II), var. *antonígă*, autorii DELR mențin etimologia nesigură sugerată de Hasdeu în HEM, vol 2, s.v. *antonică, antonigă* (dar „totuși, niciuna din denumirile occidentale nu corespunde *antonicăi*. Mai rămâne dară de cercetat"), deși DA-ul o consideră certă: „derivat din (numele sfântului) *Anton*, prin sufixul *-ică* și *-igă*" (Sic!). Tota așa, *baharoásă* s.f. (Buc.) „femeie grasă"1893 (Șez. II, 126), este considerat ca derivat probabil din sinonimul *baharaucă* (cu substit. finalei), după *grasă, groasă* (s.v. *baharáucă* s.f. (Buc.) „femeie grasă", la rândul lui cu o etimologie nesigură propusă explicit de către autorii DELR, respectiv derivarea

[6] Autoarea vorbește despre „derivate discutabile" și în articolul, omonim, publicat în Sala et alii (2014: 129-141), unde ia în discuție seria *pruncotean, mânzotean, slăbotean*: „considerăm că putem vorbi mai degrabă de formații analogice (după *băietan*, n.n.), a căror creare se motivează semantic și formal" (138-139). Desigur, cele mai multe dintre presupunerile autoarei sunt, mai degrabă, certitudini, fiind atent și convingător, după opinia noastră, argumentate.

prin substituţia finalei şi anticiparea lui *-r-* de la sinonimul *bahadârcă* (cf. şi *bahahuie*)[7].

Motive de ordin în primul rând formal explică și ezitarea în privința originii substantivului *bátcă*[1] (Trans., Mold.) „capcană pentru păsări sau rozătoare”, atestat în LB:. et. nes., probabil derivat de la *bate*[1] CDDE 144, DA [„Et. nec.; poate, un derivat al verbului *bate*”], Rohr, KREW sau a verbului *băldăbí* vb. (Ialomiţa) „a fi cuprins de slăbiciune din cauza căldurii”, atestat în HEM 3024, var. *băldăí*, derivat probabil din *baldisi* „a-i veni rău, a leşina” (S Mold.), prin substit. sufixului *-isi* cu *-ăi*, de unde var. *băldăí*, apoi *băldăbi* cu propagarea lui *b-* º.

Ezitări - atât formale, cât și semantice - la nivelul literaturii lexicografice de referință au determinat asumarea, cu o marjă de probabilitate, a uneia dintre multiplele propuneri existente pentru cuvinte de tipul:

bărăní vb. (Mold.; Trans.) „a stărui, a bate la cap; a năzui” 1753 (Doc. agr. II, 306): et. nes., probabil derivat imediat din *baran* „berbec” (< ucr. *baran*) [cf. și *berbeci* vb. „a lovi puternic, a izbi”], cf., pt. evoluţia semantică, ceh *beraniti* „a se înverşuna”, ceh dial. *baraňat´* „a stărui” < *beran/baran* „berbec; om înverşunat, îndărătnic” B. Cazacu, SCL 1, 1950, 1-2, 281-283 // ← **băran* „berbec, unealtă de asediu” (< pol. *baran*) HEM 3245 (care nu cunoaşte existenţa în rom. a lui *baran* „berbec (animal)”); et. nes., probabil format pe baza sud-slavului *baranje* „căutare” P. Boerescu, LR 3/2017, 309; rus *boronit´* „a apăra, a împiedica”, care ar fi preluat şi sensul lui *branit´* „a ocărî, a bodogăni” SDLR; posibil ← *bârâi* „a mâna oile, a bodogăni” sau legat de *bale* LM Gl.; magh. *várni, várakozni* „a aştepta, a spera, a dori”, *váratni* „a face să aştepte” (< germ. *warten* „a aştepta”) CDED II, 479; et. nec. TDRG, DA, DEX.

Din aceleași motive formale și semantice, au fost considerate cu origine „posibilă” exemple de tipul:

bábură[1] s.f. (Ban.) „picături mari de ploaie” 1893 (HEM): et. nes., posibil ← *babe* „zilele cu vreme schimbătoare din martie” + *-ură* (cf. *picură, chiciură*), eventual infl. de *bură* HEM 2287 // Posibil ← *bură, bura*, prin reduplicarea primei silabe HEM 2287 (posibil); posibil magh. *beborúl* „a se acoperi cu nori” Rohr, KREW; acelaşi cu *babură*[2] (< slav *babura* „horn”), cu evol. semantică explicabilă prin aburii care însoţesc uneori precipitaţiile, asimilaţi fumului CDER 578; et. nec. DA sau *bunginí*[1] vb. „(Olt.) a ploua încet şi mărunt; (Argeş, refl.) a se lăsa ceaţă, a se întuneca, (mai ales la part. *bunginít*) a se posomorî” 1913-1943 (Udrescu, Gl.), var. *bunginá* „a ploua mărunt, a burniţa”: et. nes., posibil, cu un sens iniţial „a se face întuneric” ← *bunget* „desiş, pădure întunecoasă” (cf. şi sensul „încurcătură de plante” al lui *bungineală*, v. infra) º // acelaşi cu *bungini*[2] Rohr, KREW.

Din motive semantice, nu au o etimologie certă exemple ca *bădúgă* s.f. (Ban.) „expectoraţie a unui tuberculos” 1893 (HEM III, 2868): et. nes., posibil ← *bedă* „nevoie, necaz, pacoste” (< scr. *beda* < sl. com. **běda*), cu sufixul peior. *-ugă*, întâlnit şi în alte nume de boli (cf. *răpciugă*) HEM III (care trimite direct la v.sl.

[7] La rândul său, *bahahuie* este, probabil, rezultat din contaminarea între *bahadârcă* „femeie grasă” (din ucr. *bahatyrka* „bogătaşă”) + *tăhuie* (=*tehuie*) „zăpăcită”. Așa cum se poate observa, *baharoasă, baharaucă* și *bahahuie* își datorează etimologia nesigură caracterului lor expresiv și riscului derivării în cerc, singura certitudine fiind originea externă (ucraineană) a lui *bahadârcă*.

běda, fără a cita forma românească *bedă*, care circulă în Banat) // Probabil magh. *bedug* „a astupa, a înfunda" Rohr, KREW; et. nec. DA sau *bârcă*[1] adv. (S Trans.), în expr. *a ţine ~ la ceva* „a ţine morţiş" 1910 (DA: fără etimologie): et. nes., posibil regresiv din *bârcâi* „a scotoci în grabă și pe furiș" º, la rândul său un împrumut din bg. *bărkam* „a scotoci, a cotrobăi, a amesteca, a deranja, a încurca" SDLR, Nestorescu, CE, 24, scr. *brkati* „a răvăşi, a amesteca, a agita" SDLR, Rohr, KREW.

Luarea în considerare a unui etimon direct intern cu existență potențială (neatestat), după eliminarea dintre posibilități a unui etimon extern reprezintă, de asemenea, un argument pentru etimologie nesigură: *bărán* s.m. (înv., N Mold.) „grănicer (în zona Cernăuţiului)" 1741 (Iorga, S. D. VI, 360): et. nes., posibil derivat regresiv dintr-un **bărăni* „a păzi" < ucr. *boronyty* º; *bohodéi* s.m. (Buc.) „om rău, neascultător" 1912 (com. G. Nistor, în DA): et. nes., posibil refăcut dintr-un **bohotei* ← *bohoţ* „măscărici", cu substit. finalei º; *bozgândí* vb. (Ban.) „a scotoci" 1912 (DA): et. nes., posibil derivat din prefixul *po-* (curent în Banat) + **zgândi* (= *zgândări*) Boerescu, ERC 273 etc.

2.1.2. O a doua categorie de exemple este alcătuită din cuvinte regionale presupuse, cu rezerve, a fi formate prin procedeul contaminației, soluție originală, parțială sau totală, respectiv considerată ca atare în bibliografia de specialitate[8].

Astfel, *bălăoánă* s.f. (Gorj, mai ales în poezia populară) „balaur" 1896 (var. *balaoánă*, Macedonski, O. VI, 564) este explicat, cu rezerve (et. nes., probabil) din *balaur*[9], influențat de *lighioană* º[10]; *bârgloáză* s.f. (Apuseni, hapax, Frâncu – G. Candrea, R. 49, 1886) „femeie urâtă", este explicat, cu aceleași rezerve moderate (et. nes., probabil), din *bârgoioasă* „zbârcită" (fem. lui *bârgoios* „zbârcit", derivat din **bârcoios* ← *bârc* „crestătură" º) + *loază* cu sensul „persoană urâtă" sau *găoază* º; *berbán* s.m. (Mold.) „un fel de peşte" 1884 (H. III, 408), tot cu et. nes., se explică din probabil din *barbun* + *biban* º etc.

Alte exemple își explică etimologia nesigură asumată în DELR prin continuarea, în lipsa unor dovezi suplimentare, a ezitării prezente în tradiția lexicografică. Astfel, *bâzdoácă*[1] s.f. (Olt., Munt.) „bâtă" 1840 (Poenaru – Aaron – Hill, V. I, 762), var. (Gorj) *bâzdác* s.n., *bâzdoágă* este explicat, în DA, în felul următor: „Pare a se fi născut prin reconstruirea unui primitiv din *buzdugan*, poate sub influența sinonimului *moacă*", soluție nuanțată în DELR ca et. nes., probabil din *buzdugan, buzdugă* + *moacă* „măciucă"; *boácă*[2] s.f., în expr. *a nu şti/pricepe (nici)* ~ „a nu ști/pricepe nimic", (Olt.) „cocoloş, boţ" 1872 (Baronzi, L. 43) are et. nes., fiind, probabil, obținut din *boabă* + *buche* (folosit, la fel, în expr. *a nu şti buche*) M. Cernea, LR 16, 1967/2, 177 (DA: cf. *a nu şti boabă/buche/bâtă*)[11]; *bulutúc* s.m. (Mehed.) „lemn scurt şi gros" 1912 (DA): et. nes., probabil din *bulubuc* (← *bubuluc* = *babalâc* „stâlp de lemn, cu rol de susţinere") + *butuc* DA (Cf. *butuc, bulubuc*) etc.

[8] Considerăm, în discuția de față, contaminația ca modalitate internă particulară de îmbogățire lexicală, asimilabilă unei etimologii unice, prin comparație cu posibilitatea mai multor propuneri de etimoane interne contaminate.

[9] Vezi DA s.v. *balaur*: cu o altă terminație, și *bălăoană.*

[10] Evitarea cuvântului contaminație se poate explica prin faptul că cel de-al doilea termen nu este exclusiv și categoric *lighioană*, ci pot fi, în egală măsură, *măgăoană* (= măgăoaie) sau *zdrahoană*.

[11] Cuvântului i-au fost propuse cel puțin alte două etimologii interne, respinse de DELR: cf. *bechi* (SDLR s.v.); contaminație între *boabă* și *boc*[3] (< tc. *bok* „gunoi, excrement", cf. expr. *a mânca boc* „a spune minciuni") Suciu, CTR, 29.

2.1.3. O a treia categorie de exemple are în vedere cuvintele regionale explicabile prin diverse accidente fonetice, trunchieri sau analogii, în general modalități neregulate de îmbogățire lexicală. La majoritatea dintre ele, dicționarele au ezitări, preluate de către autorii DELR: spre exemplu, *arăstós* interj., s.n. în expr. *a-şi lua* ~ (Bih.) „adio!, rămas-bun” 1896 (Rev. crit. lit. IV, 337): et. nes., probabil prescurtare din *ră*[*mâi*] *s*[*ănă*]*tos* DA[12], *ắra* interj. (Mold., Buc.), exclamaţie care exprimă mirare, ciudă etc. 1886 (Sbiera, Pov. 112), var. *íra*: et. nes., probabil prescurtare a expresiei *ăraca-n* (= *săraca-mi*) *de mine*[13]; *boboroáde* s.f. pl. (Dâmboviţa) „turte de pâine care se pun la pomenirea mortului” 1885 (H. IV, 292), pare a fi, după P. Boerescu, LR 32, 2013/4, 428, refăcut, prin diverse accidente morfofonetice, din numele propriu *Bogorodiţa*, cf. *panaghie* „Fecioara Maria; prescură”; *botoáşă* s.f. (Munt.) „oaie bătrână (care nu mai are dinţi)” 1885 (H. II, 87) este, probabil, deformat din *botoasă* (← *bot*[1]), cf. şi *botoşa* „a se bosumfla” (Rohr, KREW: ← *bot*[1]); *buchereá* adj. (Munt., hapax într-o baladă, Păsculescu, L. P. 296, 1910) „(despre oi) cu lâna lungă” reprezintă probabil o modificare, din raţiuni prozodice, a lui *bucălaie*, soluție propusă de V. Bogrea, DR 1, 1920-1921, 261-262; *buchélişte* s.f. (Mold.; rar) „pământ puţin fertil, care trebuie lucrat îndelung” 1847 (FM, 223): et. nes., posibil var. cu palatalizare şi labializarea şi închiderea lui *-ă-* a lui *bătelişte* „teren bătătorit” Mărgărit, CES, 49; *bujgắu* s.m. (Oaş) „pasăre asemănătoare cu cocostârcul” 1907 (Candrea, Ţ. O. 48): et. nes., posibil ← *boghigău* (← *boaghe*[1]), legătură sugerată în Tamás, EW 128 etc.

Alteori, dificultatea unei certitudini este dublă, propunerea luând în considerare un accident fonetic suferit de un etimon intern neatestat: vezi, în acest sens, exemple ca *arţár*[2] s.n. (Ban.) „stână mică” 1887 (HEM II, 1759): et. nes., posibil ← **areţar* ← *arete* HEM II, 1759[14]; *barabún* s.n. (Dâmboviţa, înv.) „basma, maramă” 1910 (DA): et. nes., posibil dintr-un **maramun(ă)* ← *mahrumă* (= *maramă*, *marama* < tc. *mahrama*), cu disimilare º; *bojíc* s.n. (Bih.) „buzunar mic” 1887 (Pompiliu, L. 239), var. *bojínc*: et. nes., probabil prin metateză și acomodare ← **jăbic* (← *jeb*)º; *bortílă* s.f. (Trans.) „borhot de prune” 1895 (Rev. crit. lit. III, 90): et. nes., probabil **borhotilă* (← *borhot*), prin trunchiere CDER 1029; *brătăluí* vb. (Mehed.) „a se căzni fără spor” 1912 (com. N. Ionescu, în DA): et. nes., probabil ← **bărătălui* (prin sincopă sau disimilare totală) ← *bărătui* Avram, CIE, 33 etc. În cazul lui *buzdúră* s.f. (Ban.) „obiect prost şi vechi (cuţit, puşcă), unealtă stricată; zeamă făcută din sâmburi de bostan; (fig.) om netrebnic, lichea; (Huned.) unealtă cu care se scormoneşte jarul” 1904 (Transilvania XXXV, nr.1, 22), raportat în DA, fără alte explicații, prin cf., la *custură* „cuțit rudimentar, fără prăsele”, DELR-ul propune, cu aceleași rezerve, un posibil împrumut radical, neatestat, din scr. *buzdo* „prostănac”, derivat, pe teren românesc, cu sufixul -ură, prin analogie cu *custură* [15].

[12] „Et. nec. Pare a fi o prescurtare din ...”.

[13] Vezi DA, s.v.: „După HASDEU: *Etym. Magn*. 2221 (și Creangă, GL.) ar fi forma scurtă a exclamării *(s)ăracu´n de mine! (s)ăraca´n de mine!* (Cf. *sărac*)”.

[14] Motive de ordin semantic i-au determinat pe autorii DA-ului să opteze, în acest caz, pentru et. nec., trimiterea la *alţar* „scrin” să fie făcută, cu rezerve, numai prin cf.

[15] Nu în puține cazuri, autorii DELR preiau o etimologie sugerată în alte dicționare, în mod special în DA, pe care o rafinează, cu menținerea rezervelor inițiale, conform stadiului actual de cercetare: spre exemplu, pentru *borchíş* s.n. (Prahova) „nisip cu apă şi ţiţei, care, curgând mereu în puţ,

2.1.4. O a patra categorie de exemple cu etimologie nesigură are în vedere formula „probabil/posibil înrudit cu ...", în situația în care este dificil de explicat proveniența formală și/sau semantică dintr-un etimon intern. În această situație se încadrează *achilimít* adj. (Ban.) „înstărit" 1887 (HEM I, 170): et. nes., posibil înrudit cu *chimului* (= *chemului*) (Trans.) „a chibzui" (< magh. *kimel, kémel*) Tamás, EW; *alivăní* vb. (Mold., Munt., înv., mai ales refl.) „a (se) răsturna; a se duce în lume, pierzându-şi urma" 1903 (Săm. II, 503): et. nes., probabil înrudit cu *alivanta* CDER 210; *bălmătúcă* s.f. (Ban.) „un fel de balmoş" 1885 (H. XVIII, 107), var. *bălmătrúcă*: et. nes., probabil înrudit cu *balmoş* (DA: cf. *balmoş*), eventual ← **bálmotă* ← baza *balm-* a lui *balmoş* HEM 3059; *bobárnă*[2] s.f. (Ban.) „închisoare întunecoasă" 1895-1896 (com. Liuba în DA): et. nes., posibil legat de *bârnă*, cf. *a pune la dâbă, a pune în butuc, a trage butucul* V. Bogrea, DR 3, 432 etc.[16]

2.1.5. A cincea categorie avută în vedere este cea a cuvintelor regionale cu origine – probabilă sau posibilă – onomatopeică, atunci când raportarea la o bază expresivă nu este suficient de transparentă (așa cum se întâmplă la verbele de tipul *bâlbâi, chiui, hămăi, lipăi, mieuna, mormăi* etc.). Spre exemplu, *bâhní* vb. (Mar.) „a lătra" 1931 (CADE) este considerat în DELR cu et. nes., probabil derivat de la o bază onomatopeică[17]. Pentru *bleasc*[1] s.n. (Trans., Buc., Ban.) „(în expr. *îi lasă gura* ~) a-i lăsa gura apă, a-i curge balele după; (adesea în expr.: *a-şi da bleascul, a-i ieşi bleascul, fără bleasc, cu bleascul pe limbă, a-şi da bleascul*) răsuflare, suflet; (în dicţionarele vechi din Trans.) sufletul animalelor; (Bih.) grai, voce" 1806 (Micu, D. 296), var. *blesc*, DELR a optat pentru preluarea, cu aceleași rezerve, a etimologiei onomatopeice., cu referire la zgomotul produs de ceva umed, cf. *bleaşc, bleoasc, blescăi, bleau* I. Iordan, BIFR II, 183, CDER 921, explicație care necesită argumente suplimentare pentru sensurile „răsuflare, suflet, voce".

2.1.6. Ultima categorie de discutat este aceea a probabilității provenienței interne a unui cuvânt prin specializare lexico-semantică dintr-un omonim (la rândul său, împrumut radical sau creație internă). Astfel, *alión* s.m. (ornit.; Mehed.) „presură sură (Emberiza miliaria)" 1887 (HEM I, 888) este considerat ca posibil obținut, prin conversiune, din antrop. *Alion* (= *Leon*) HEM I, 888, DA, explicație care nu a fost încă argumentată printr-o biografie a cuvântului; *bădáu*[1] s.n. (Neamț, hapax, HEM III, 2840) „lemn cu care se sfărâmă caşul" 1893, în schimb, este considerat probabil acelaşi cu *bădâu*[2] (= *bădâi, budăi*) „vas, putină în care se prepară

împiedică săpatul în adâncime" 1912 (DA) se face o posibilă trimitere la *borcut* „(izvor de) apă minerală" (DA: cf. *borcut*), cu modificarea finalei de la *-ut* la *-iş* după modelul lui *pietriş*, fapt intuit, dar formulat mai riscant în DA, s.v.: „Probabil derivat cu sufixul *-iş* dintr-un împrumut de la baza sl. *bŭrkati* „a izvorî din pământ". Vezi și *bighilúşă* s.f. (Trans.; înv.) „bucată de aluat cu cartofi, fiartă şi prăjită" 1906 (Viciu, Gl.): et. nes., probabil ← *bigură* „cartof", cf. *bighiroancă* (DA: et. nec., cf. *bigură, bighiroancă*), rezultând un **biguruşă*, modificat ulterior la **bighiruşă* și apoi, prin diverse accidente fonetice, să fi putut ajunge la forma-titlu *bighilușă*.

[16] O situație particulară este dată de presupunerea unei baze interne neatestate, preluată pe cale orală dintr-o sursă externă învecinată: spre exemplu, *bújdă* s.f. (Mold., Năs.) „casă mică, sărăcăcioasă" 1888 (Bugnariu, N. în GT nr. 54, 2), var. *bújlă, búrdă*[3], este considerat fie o creație internă accidentală, posibil scurtat dintr-un împrumut din ucr. *buždygarnja, burdugarnja* „casă mică, sărăcăcioasă; loc de arest", apropiat eventual şi de *budă* º, fie rezultatul unei contaminări, prin atracție sinonimică, între *budă* și *rujdă* „cuţit ruginit, unealtă uzată, casă dărăpănată" (< magh. *rozsda* „rugină") V. Pălтineanu, LR 18, 1969, 84.

[17] În MDA, s.v.: et. nec.

caşul", prin intermediul unui transfer metonimic) HEM; *boroágă*[1] s.f. (Ban.) „fag cu coroana tăiată, lăsat pentru a da nuiele" 1906 (Viciu, Gl.) este raportat, printr-un transfer metaforic („îngrămădire ca o umflătură)", la *boroagă*[2], variantă a lui *boroacă* s.f. „(Olt.) „umflătură, gâlcă, chist" º; tot printr-un probabil transfer metonimic este explicat, după o sugestie preluată din SDLR, și *bóşcă*[3] s.f. (V Munt.) „pivniţă mică sau bordei, groapă în care se păstrează legume sau fructe" 1939 (SDLR), specializat din *boşcă*[1] s.f. „butoiaș" (magh. *bocska*) etc. Cu excepția lui *alion* s.m., unde, în cazul confirmării acestei propuneri etimologice, este vorba despre o conversiune, deci de obținerea unui nou cuvânt, la celelalte exemple discutate mai sus, eventuala confirmare a soluției interne propuse poate duce, în funcție de fiecare caz în parte, fie la obținerea unui nou cuvânt (omonim intern cu baza sa), fie, în lipsa unor argumente formale, la dezvoltarea exclusiv semantică a cuvântului considerat bază.

2.2. Cuvinte regionale cu dublă posibilitate/probabilitate de explicație etimologică

2.2.1. O primă categorie privește avansarea a două soluții interne, ambele argumentabile atât formal, cât și semantic[18]. Spre exemplu, *árşă* s.f. (Mold.) „bici cu pleasnă" 1893 (Şez. II, 126), poate proveni atât din onomatopeea *harş*, care imită zgomotul produs prin spintecarea cu putere a aerului (lovind, plesnind, retezând ceva) P. Boerescu, LR 2017/3, 308, cât și din *arsă* („lovitură"), part. lui *arde* DA („pare a sta în legătură cu verbul «*a arde» (ars)*"); *bălăştioágă* s.f. (Buc.; rar) „băltoacă" 1895 (Marian, Tr. 345) poate proveni atât dintr-un **bolotoagă/bălătoagă* (º), derivat, la rândul său, din *boloată* „mocirlă, mlaștină" (< ucr. *boloto*), soluție intuită deja în DA (cf. *bolătău, bolotău, bolotugă*, derivate de la aceeaşi bază), care, pentru grupul *-şt-*, propune și infl. sinonimului *mlaştină*, cât și prin contaminarea dintre *baltă/boloată* și *mlăştiacă*/*mlăştoacă* (← *mlaştină*) º; *bélcă* s.f. (Olt.) „cană de pământ", (Ban.) „sticlă" 1931 (CADE) se poate explica, după toate probabilitățile, din contaminarea lui *bâlcă* „urcior"[19] cu sinonimul *butelcă* º sau direct din *butelcă*, printr-o deformare haplologică[20]; *bihorél* s.m. (SV Trans., rar) „numele unui vânt rece" 1908 (Graiul II, 112) poate proveni fie din *viforel*, eventual infl. de *Bihor*, Densusianu, Ţ. H. 346, DA, DLR, fie direct din *Bihor*, prin derivare diminutivală, cu un sens „vânt care suflă dinspre Bihor" CADE etc. După cum se poate observa, unele dintre exemplele de mai sus au în vedere raportarea, în diverse forme, la aceeași bază (vezi cazul lui *belcă*), ceea ce face ca probabilitatea ambelor propuneri să fie (mai) ridicată, sau la baze cu origini diferite, între care există elemente sau „intervenții" comune (vezi *bălăştioagă* și *bihorel*) sau, în sfârșit, la baze totalmente

[18] Autorii celor două soluții etimologice sunt indicați în mod explicit în dicționar, inclusiv soluțiile avansate ca originale, marcate, de asemenea, prin (º).

[19] În MDA, s.v.: Cf. *bâlcă*.

[20] Trimiterea exclusivă, chiar dacă indirectă, la *butelcă* (din ucr. *butel´ka*, pol. *butelka*), a fost sugerată anterior de Rohr, KREW: sl. *butelka*. În mod similar a fost propusă, pe primă poziție, deci cu un grad mai mare de probabilitate, etimologia lui *bóncă*[1] s.f. (Mold.) „crăiţă (Tagetes erecta, Tagetes patula)" 1892 (Marian, Na. 280), var. *boáncă*[2], pl. *boci*[3]. Et. nes., scurtat din *botancă* „crăiţă" º sau sg. refăcut din pl. *bonci* < magh. *boncs* „saschiu (Vinea minor)" Rohr, KREW. Vezi, în aceeași serie a unor probabile scurtări fonetice, și *boţél* s.m. (S Mold.) „gheată de copil" 1910 (Pamfile, I. C. 350), probabil scurtat din *botoşel* ← *botoş*[1] º.

diferite ca origine (vezi *arșă*). Dacă, în cazul primelor două, folosirea lui „sau” între soluțiile propuse ca probabile poate fi interpretată cu valoare copulativ-cumulativă, pentru ultima situație, folosirea lui „sau” implică, cel puțin prin comparație, inclusiv ideea unei valori disjunctive[21].

2.2.2. O a doua categorie se referă la cuvintele cu circulație regională pentru care s-a propus atât un etimon intern, cât și unul extern. Astfel, *artíg* s.n. (Ban., Olt.) „halcă, ciozvârtă” 1884 (Familia, 79), var. *artíc*[2], *hartíc, hartíg,* se poate explica, cu suficient de mari rezerve, fie printr-o deformare internă din sinonimul *(h)artan* (DA: cf. *hartan, hărtău*), el însuși cu etimologie nesigură, fie ca împrumut din tc. *artık* „rest” SDLR, CDER 437, eventual prin intermediul bg. *artăk* (SDLR: cf. bg., tc.); *bandoálă* s.f., adj. (Mold.) „(femeie) greoaie, masivă” 1893 (Şez. II, 126) s-a format fie pe baza lui *bandor* „stomac; burtă (mare)”, cf. și *bândoc* „stomacul porcului” º sau a fost împrumutat din ucr. *bandolja* „nenorocoasă, rea” HEM 3194, CADE (cuvânt foarte rar, cu etimologie neclară); *bâcsí* vb. (Trans., Mold.) „a îndesa, a umple prin îndesare sau ticsire; a înghionti; (refl.) a se îndesa, a se lipi, a intra unul într-altul” 1877 (LM, Gl. 97), var. *băcsí,* (Apuseni) *begsí, bucsí,* (Buc., Trans.) *bucşí*[2] a fost considerat cu et. nec. în DA, sugerându-se o contaminare între *băga* + *ticsi* sau reprezintă un împrumut din ngr. *μπήγω,* aor. *έμπηξα* (conj. *να μπήξω* etc.) „a vârî, a înfige” (< v.gr. *ἐμπηγνύναι,* aor. *ἐνέπηξα* < *ἐν-* + *πηγνύναι* „a înfige, a fixa”), soluție propusă de Al. Graur, BL IV, 1936, 89 și preluată în CDER 834; *buhăí*[1] vb. „(Trans.) a bubui, a pocni; (Mold.) a tuși tare, a plânge tare” 1825 (LB, 70) reprezintă fie creație de la o bază onomat. (**buh, bhu*) Loşonți, CPE, 409, fie, cu același grad de probabilitate, împrumut slav, cf. ucr. *buchaty* „a bubui, a izbi, (refl.) a se prăvăli, a se izbi”, bg. *bucham* „a bate, a izbi”, pol. *buchać* „a izbucni (cu putere), a izbi, a bufni” (bază slavă onomat. a cărei formă de perfectiv ar putea sta la baza rom. *buhni/bufni*) DA („onomatopee, cf. rus *buchat´,* bg. *bucham*”); dificultăți de ordin referențial, dat fiind învechirea și ieșirea din uz a cuvântului, fac încă ezitantă explicarea lui *búrdă*[1] s.f. (Buc.) „numele unui joc de copii, un fel de X şi 0” 1887-1888 (com. Marian în DA): et. nes., posibil ucr. *burda* „ceartă, scandal; numele unui joc de copii” (probabil < pol. *burda* „luptă; întrecere”) º, pol. *burda* „dispută, ceartă; un joc de cărţi” DA, Avram, NCE, 67, sau ← *burdă*[2] (probabil magh. *borda* „coastă, latură”) în expr. *de-a burda* „peste cap”, cf. expresia *a da cuiva burda* „a învinge”, folosită la acest joc º etc. În toate cazurile prezentate mai sus, nesiguranța stabilirii etimologiei este reală, conjuncția „sau” având un rol disjunctiv.[22] Pentru acestea și pentru diverse altele din categoria discutată, sarcina unei decizii ferme în asumarea

[21] Uneori, dificultățile sunt cu atât mai mari în cazul hapaxurilor, cum este și cazul lui *băiestrár* s.m. (doc. din Mold., apud HEM III, 2884) „slugă mică, rândaş” 1820. Et. nes., posibil ← *băiestruc* „băieţandru” (var. a lui *baistruc*), cu substit. finalei º sau ← *băiestru* (= *buiestru*), cu un sens „băiat de alergătură” DA (probabil). În asemenea cazuri, în lipsa unor argumente clare pentru una sau alta, considerăm ca teoretic posibile ambele explicații.

[22] Relativ multe ale exemple privesc împrumuturile regionale cu aspect analizabil, care pot reprezenta, în egală măsură, în primul rând un etimon extern, la rândul său, analizabil, dar și o creație internă, prin recunoașterea ambelor componente morfematice, preexistente în română: existența variantei regionale *potică*[2] (< magh. *patika*) al lui *apotécă* s.f. (Trans., Buc.) „farmacie” (din germ *Apotheke,* lat. neol. *apotheca*) îndreptățește, pentru explicarea lui *poticáş* s.m. (Trans.) „farmacist”, pe lângă originea lui externă (din magh. *patikás*), și luarea în considerare a unei creații interne derivative (din *potică* + *-aș*).

uneia sau a alteia dintre posibilitățile actualmente existente sau găsirea – argumentată – a unei noi soluții care să le elimine pe cele anterioare va aparține generațiilor următoare.

3. Concluzii

Prezența în Dicționarul etimologic al limbii române a „soluției" avansării mai multor propuneri etimologice, extrase din literatura lexicologică și lexicografică sau originale, asumate de către autori, se explică, în primul rând, prin caracterul de sinteză a acestui dicționar, ai cărui autori și-au propus punerea la dispoziția celor interesați a materialului deja existent și realizarea, în măsura posibilului, a gradării soluțiilor deja existente în funcție de argumentele care pot fi aduse în favoarea sau în defavoarea lor, respectiv avansarea unor soluții originale.

În al doilea rând, găsirea și stabilirea etimologiei cuvintelor regionale este una complexă și dependentă de factori particulari și complementari, dintre care cei mai importanți sunt caracterul ieșit din uz al majorității exemplelor, ezitările privitoare la sensurile de bază și prezența unor sensuri secundare greu de explicat, existența a numeroase variații formale, caracterul implicit expresiv, toate acestea făcându-i pe cercetători, în primul rând pe dialectologi, să aibă ezitări până astăzi în emiterea unor soluții categorice, iar orice reevaluare a celor anterioare să fie formulată, în general, cu rezerve[23].

În general, dificultăți de ordin formal și semantic, în proporții variabile, fac dificilă asumarea cu certitudine a unei singure soluții etimologice, autorii DELR fie continuând ezitarea deja prezentă în secțiunea etimologică a surselor consultate, fie propunând ei înșiși o soluție probabilă sau posibilă (vezi exemplele de sub 2.1.). Multe dintre regionalismele analizate au forme fie scurte, fie expresive (vezi 2.1.5.), fiind supuse unor firești modificări analogice accidentale și, în consecință, dificil de intuit (vezi 2.1.3 și 2.1.4.), ceea ce le complică și mai mult analiza etimologică; unele dintre ele presupun cunoștințe temeinice de cultură dialectală, materială și spirituală; altele, odată împrumutate pe cale orală din una sau mai multe limbi învecinate, au suferit modificări fonetice pe teren românesc, datorate comodității vorbitorilor sau particularităților de pronunțare dialectală. O altă dificultate majoră este în ce măsură ne aflăm în prezența unei modificări exclusiv semantice a unui cuvânt deja existent sau nu cumva forma analizată nu este un omonim lexical al primului, cu alt etimon direct, intern sau extern (vezi 2.1.6). Dacă adaugăm la toate aceste dificultăți și faptul că, de multe ori, au fost avansate două propuneri etimologice interne (vezi 2.2.), ambele argumentabile cel puțin parțial, în lipsa unor date suplimentare de ordin extralingvistic, atunci soluția „etimologie nesigură" rămâne, până la noi abordări și la noi descoperiri, o soluție lexicografică realistă și onestă.

Prin prisma faptului că regionalismele lexicale își datorează prezența în română și limbilor vorbite de-a lungul granițelor respectivelor graiuri și dialecte, din care au pătruns, de-a lungul timpului, prin contactul direct și oral dintre populațiile învecinate, numeroase împrumuturi, o altă categorie de cuvinte cu etimologie

[23] Din acest punct de vedere, dialectologii munteni sunt mult mai circumspecți decât confrații lor transilvăneni, spre exemplu (a se vedea formulările circumspecte ale Iuliei Mărgărit 2005, în ciuda fineții și, în egală măsură, a solidității argumentării, prin comparație cu certitudinile unor cercetători ca Dumitru Loșonți 2001, 2007, 2021 sau Ion Mării 2005).

nesigură pendulează între statutul de împrumuturi sau creații interne dialectale obținute prin varii modificări analogice neregulate (vezi 2.2.2.).

Revenind la întrebarea din titlu, în relativ puține cazuri se poate vorbi despre o etimologie multiplă, respectiv despre situații în care conjuncția „sau" să aibă rol copulativ și complementar: este vorba mai ales de creațiile interne care presupun cel puțin un morfem lexical comun (vezi *belcă* sau *bălăștioagă*) și de așa-numitele „împrumuturi analizabile", unde posibilitatea derivării regulate pe teren intern, simultană sau, mai degrabă, succesivă, nu poate fi neglijată. În rest, atunci când este vorba despre propuneri de etimoane complet diferite, interne sau externe, care să explice același cuvânt românesc, singura soluție corectă este trecerea în revistă a celor cu un grad relativ mare de probabilitate și respingerea celor care nu corespund cel puțin criteriilor relevante de stabilire a unei etimologii corecte.

Bibliografie

Dicționare

CDER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002. Ediția I: *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, Biblioteca filológica, 1958-1966.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I, partea I: *A-B*, București, Librăriile Socec & Co. și C. Sfetea, 1913 (apărut pe fascicule în 1906-1912).

DELR = Giurgea, Ion și Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, literele A și B (https://delr.lingv.ro/)

DEX = Coteanu, Ion și Lucreția Mareș (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016.

DEXI = Dima, Eugenia (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Arc & Gunivas, 2007.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu (1965-2000), Marius Sala și Gheorghe Mihăilă (2000-2010), București, Editura Academiei Române, 1965-2010.

DTG = Pană Dindelegan et alii, *Dicționar de termeni gramaticali și concepte lingvistice conexe*, București, Univers Enciclopedic, 2023.

ELR = Sala, Marius (coord.) *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 2001.

MDA = *Micul dicționar academic*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, Editura Univers Enciclopedic. Vol. I: *A-C*, 2001.

SDLR = Scriban, August, *Dicționaru limbii românești*. *(Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Ediținea întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.

Cărți, articole, studii

Boerescu 2017 = Boerescu, Silviu, *Etimologii românești controversate. Ipoteze și soluții*, București, Editura Academiei Române.

Mărgărit 2005 = Mărgărit, Iulia, *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole*, Editura Academiei Române.

Mărgărit 2014 = Mărgărit, Iulia, „Derivate discutabile”, *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, editori: Marius Sala, Maria Stanciu Istrate și Nicoleta Petuhov, București, Univers Enciclopedic Gold, 129-141.

Loșonți 2001 = Loșonți, Dumitru, *Soluții și sugestii etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic („Etymologica” 9).

Loșonți 2007 = Loșonți, Dumitru, *Certitudini și ipoteze etimologice*, București, Editura Academiei Române („Etymologica” 26).

Loșonți 2021 = Loșonți, Dumitru, *Convingeri și propuneri etimologice*, București, Editura Academiei („Etymologica” 31).

Mării 2005 = Mării, Ion, *Note și studii de etimologie lexicală dacoromână*, București, Editura Academiei Române („Etymologica” 17).

Sala et alii 2014 = *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, editori: Marius Sala, Maria Stanciu Istrate și Nicoleta Petuhov, București, Univers Enciclopedic Gold.

Daniele Mortato
Università di Corsica

Gli *imprestaticci* : la variante corsa dei "Giorni della Vecchia".

Abstract
The tale of the imprestaticci, known in the Mediterranean basin as "the Borrowed days" represents an interesting case of oral literature. In the tale, the month of March asks his brother April for three days more so he can take revenge on an old shepherd who made fun of him. The story, in addition to the moral teaching it conveys, is also reflected in the meteorological data. In this article is given a review of the various romance and non-romance versions, already reported in previous works. Then, there is a focus of the myth in its Corsican variants and its linguistics aspects. This myth, which sees pre-Christian, Christian and folkloristic elements overlapping, proves to be an excellent field of investigation for ethnological considerations and reconfirms how much oral sources are indispensable for dialectology.
Keywords: Corsican language, dialectologie, folklore, ethnolinguistic

Résumé
Le conte des imprestaticci, connu dans le bassin méditerranéen sous le nom de « Jours empruntés », représente un cas intéressant de littérature orale. Dans le conte, le mois de mars demande trois jours supplémentaires à son frère Avril pour se venger d'un vieux berger qui se moquait de lui. L'histoire, outre l'enseignement moral qu'elle véhicule, se reflète également dans les données météorologiques. Cet article passe en revue les différentes versions romantiques et non romantiques, déjà rapportées dans des ouvrages précédents.Ensuite, il y a une focalisation sur le mythe dans ses variantes corses et ses aspects linguistiques. Ce mythe, qui voit se superposer des éléments préchrétiens, chrétiens et folkloriques, se révèle être un excellent terrain d'investigation pour les considérations ethnologiques et confirme à nouveau combien les sources orales sont indispensables à la dialectologie.
Mots-clés : Langue corse, dialectologie, folklore, ethnolinguistique

1. ***Marzu Catarzu…***

Come ha notatoPedrosa (2006: 151) «*el elenco de refranes denigratorios e imprecatorios contra el mes de marzo es colosal*».In effetti, il mese di Marzo è rinomato in tutta Europa per la mutevolezza del suo clima e in tutta la Romània è possibile rinvenire proverbi e modi di dire che ne descrivano il carattere eccentrico. In Corsica si sentono spesso proverbi come: "*Marzu catarzu hà sette barrette / una caccia è l'altre e mette*" (Marzo 'catastrofe'[1] ha sette cappelli, uno ne toglie e gli altri si mette) (BDLC, Santa Maria di Lota); "*Marzu inculpatu ma aostu incausatu*"

[1]Avrò modo di ritornare sul significato di *catarzu*, termine ormai del tutto opaco in Corsica, più avanti in questo lavoro.

(Marzo incolpato, ma Agosto condannato, in Colonna d'Istria (1996: 241); in Falcucci (1915: 235), tra i vari proverbi e modi di dire segnalo "*Marzupazzu*", "*Merzu vole fà le sue*", "*Sole merzulinu d'i vecchj face strescinu*" (sole marzolino, si porta via i vecchi) e addirittura, e qui cito dal *Vocabolario*,«*Merzu, merzone, cambie venti barette*, perché cambia di continuo il tempo e aggiungono che è cattivo mese, perché tradì Cristo, credendosi che nostro Signore sia stato crocifisso in questo mese».Il mese di marzo spesso inganna pastori e contadini con belle giornate di sole per poi mutare ancora, sferrando il 'colpo di coda dell'inverno'. Inoltre, com'è noto alla saggezza popolare, ma oggi anche alla meteorologia, la prima settimana di Aprile corrisponde spesso ad un "nodo del freddo", ossia ad un periodo durante il quali si assiste ad un ritorno improvviso del freddo invernale dopo una pausa di tepore primaverile.Per spiegare questi bruschi cambi climatici è nata la leggenda dei "giorni imprestati" (o "giorni della Vecchia") che in Corsica prende il nome di *prestaticci*o *imprestaticci*.

I *prestaticci* o *imprestaticci* sono i giorni che il mese di Marzo chiede in prestito al fratello Aprile, al fine di potersi vendicare di un pastore che si era preso gioco di lui. La vicenda è appunto ambientata al 28 di Marzo ed il pastore, che è riuscito a sopravvivere al duro inverno senza perdite, con arrogante tracotanza sfida e sfotte Marzo apostrofandolo con parole di scherno (che variano molto a seconda delle varianti):

> Marzu, catarzu, figliol'd'un grunchjone!
> Aghju l'agnelli tamant'è muntoni!
> Aghju li casgi tamant'è spurtoni!
> Aghju li brocci tamant'è cantoni![2](Franchi 2002: 91)

Al che Marzo«adirato, si volse al suo vicino Aprile, pregandolo per sua cortesia gli prestasse tre de' suoi giorni»[3]:

> Aprile Aprile / mio fratellu gentile,
> prèstami dui die,
> cù duie cume ne aghju,
> vogliu fà pente questu falsu pecuraghju[4].(BDLC, Asco)

Falcucci (1915), sempre alla voce *aprile* riporta che, a questo punto della storia:

> Aprile lo compiacque, e Marzo, rinforzato dal suo aiuto, ne fece delle sue, imperversando furioso con acquazzoni, nevicate e venti, tantoché l'orgoglioso pastore ebbe a patire gravissimi danni alle sue greggi, e de' loro frutti arrivò a stento a salvare un agnello

[2]"Marzo, catastrofe, figlio di un malanno / ho gli agnelli grossi come montoni / ho i formaggi grossi come *spurtoni* (grosse sporte) / ho i *brocci* (specie di ricotta corsa) grossi come pietroni". Traduzione mia.
[3]Falcucci alla voce 'aprile' (1915: 82).
[4]"Aprile Aprile / mio fratello gentile / prestami due giorni / che con i due che ho già / voglio far pentire il falso pecoraio" (Traduzione mia)

> ricoverandolo alla meglio sotto un calderone. Sembra però che Marzo non restituisse questi tre giorni ad Aprile, perchè questi non ricuperò la sua mitezza, partecipando invece della pazza e maligna natura di Marzo.[5]

2. **I "Giorni della Vecchia"**

L'idea dei "giorni prestati" si ritrova ben oltre i confini della *romanidad*, della *romanicidad* ed anche dello stesso Mediteranneo, com'è già noto ai folkloristi ed ai dialettologi.Sui"giorni imprestati", meglio conosciuti come i "Giorni della Vecchia",sono state infatti condotte diverse ed accurate ricerche, che riassumo qui in breve.Per la Corsica, G. Massignon (1963: 133), nella sua brillante analisi alla versione de *i prestaticci*[6],che raccolse nel 1959, a Zitamboli, nel Niolo, notava appunto che si poteva ritrovare«*le thème des jours d'emprunt sur tout le pourtour de la Méditerranée, et tout particulièrment en Afrique du Nord, où il met en scène une Vieille, bergère elle aussi [...]*» (Massignon1963: 309). P. Meyer (1874: 294-297), per primo, riporta le varianti svizzere, provenzali, andaluse e scozzesi. Pochi anni dopo, L. Shaineanu (1889: 107-207), partendo dai dati di Meyer, segnala le versioni rumene, macedoni, bulgare, slovene, albanesi e greche per l'area balcanica;quindi riporta quelle arabe e turche, poi quelle italiane, per terminare con quelle spagnole e portoghesi. J.-M. Pierret (1973) ha condotto un'accurata analisi sulle versioni della Vallonia belga, riportando nel dettaglio i lavori precedenti e citando altre varianti fino a quel momento non raccolte in un lavoro organico. Tra queste segnalo quelladello storico e geografo arabo Abdoulfeda (1273-1331):«[…] *ait apud Graecos sextum et vicesimum Shabat (mensis Februarii)esse principium dierum Vetulae, eosque esse septem*» (contenuta in Du Cange (1678)[7]. Gargallo Gil, assieme ai suoi collaboratori, ha riportato numerose versioni della storia, con molti ed approfonditi commenti, all'interno del suo grandioso progetto *ParemioRom*[8]ed è poi ritornato sul tema nel suo articolo scritto assieme a Zorilla Cruzate sul concetto di "estate di San Martino" o *veranillo* (Gargallo Gil, Zorilla Cruzate 2012: 139-163). Infine, nel 2015,Papamichael Koutroubasha analizzatonel dettaglio tutte le varianti greche della storia[9].Da tutti questi lavori emerge l'evidenza che nella quasi totalità delle versioni è una 'vecchia pastora' che sfida il mese, mentre solo in alcune è un 'vecchio' e in ancor meno casi è un animale (un uccello o una mucca) il protagonista. In tutte queste varianti si ha comunque sempre lo stesso schema:

---

[5]Falcucci, *ibidem.*

[6]Nell'analisi la linguista e folklorista rilevava che la leggenda dei "giorni imprestati" non era classificata in Aarne-Thompson e che, invece, era indicizzata con *2415 nell'*Index* di Boggs.

[7]*Glossarium medíae et infimae latinitatis*, art. *vetula* consultabile al sito < http://ducange.enc.sorbonne.fr/>.

[8]In *ParemioRom*, nella categoria *Atlas*, si trova *Dialogismos entre el ser humano y los meses de marzo y abril*. (https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/atlas/dialogismos-entre-el-ser-humano-y-los-meses-de-marzo-y-abril)

[9]Oltre a tutte queste varianti è possibile trovare traccia della storia in alcuni proverbi, per esempio, a Cesena: *Dè impristé, o noval o bagné*(Giorni prestati o nuvolosi o bagnati), *Se piov i dè impristé, e piov ènca l'insté* (Se piove nei giorni prestati, piove anche d'estate).

- il protagonista, con fare spavaldo, sfida il mese con epiteti ed insulti molto coloriti;
- il mese offeso si fa imprestare alcuni giorni da un mese vicino esi vendica dell'arroganza del protagonista in modi spesso molto tragici.

È interessante notare il fatto che i due mesi possano variare tra Febbraio e Marzo, Marzo e Aprile ed alcuni rari casi addirittura Gennaio e Febbraio. Nelle versioni in cui il mese che concede i giorni è Febbraio si tenta di spiegare come mai il mese sia cosi corto rispetto agli altri: i giorni imprestati non furono più restituiti a Febbraio. Un altro elemento degno di nota è che in tutta l'area sud-orientale dell'Europa (Romania, Balcani, Grecia) la Vecchia durante il maltempo dei giorni imprestati tenta disperatamente di coprire con delle pelli il suo gregge, ma senza successo e la vicenda termina, nella maggior parte dei casi, con la sua pietrificazione e di tutto il suo gregge. Naturalmente la figura della *Vecchia* deve essere interpretata nell'ottica di Propp (1972 [1946]) e Alinei (1984), ossia come la reminiscenza dell'antenata totemica matrilineare, la Grande Madre,che sopravvive ancora oggi in moltissime denominazioni e in numerose credenze variamente documentate dai folkloristi.

3. **Marzo, l'equinozio, il ciclo dell'anno**

Mese dell'equinozio di primavera, Marzo simboleggia l'equilibrio tra luce e oscurità e la convivenza dei due elementi. Questo momento segna il passaggio tra l'inverno e la primavera, portando con sé un senso di rinascita, rinnovamento e speranza. È festeggiato con riti e tradizioni ben note, in cui spesso si ritrovano le tracce della 'Vecchia' e in cui la compartecipazione e compresenza di elementi fra loro opposti trova un riflesso nelle pratiche rituali. Nell'antico calendario romano, Marzo era il primo mese dell'anno[10].Questa scelta rifletteva il concetto di inizio e creazione, la rinascita della natura dopo l'inverno rigidoe l'ambivalenza tra forza maschile e femminile[11]. Marte, oltre ad essere il dio della guerra, era anche, almeno in origine, dio della natura (*Mars Silvanus*), della primavera e della fertilità dei campi (Bernardini 1956: 80). Essendo Marzo il mese in cui riprendevano non solo le attività agricole ma anche la guerra, Marte assunse progressivamente la doppia caratteristica di divinità agreste e bellicosa. Infatti, se il primo Marzo si celebravano le*Matronalia*, feste di devozione del femminino sacro, dedicate a Giunone Lucina, il 14 marzo, invece, si celebravano i *Mamuralia*, dedicate ad un certo *Mamurio Veturio*. In quella festa Mamurio Veturio[12], impersonato da un vecchio vestito di

[10]Una eco di questo fatto si trova ancora nel calendario odierno: se si contano i mesi partendo da Marzo allora Settembre sarà appunto il settimo, Ottobre l'ottavo, Novembre il nono e Dicembre il decimo. Il mese di Agosto, prima che cambiasse nome in onore dell'imperatore Augusto, era infatti chiamato *Sextilis*, il sesto.

[11]Il cosiddetto 'calenario romuleo' era di soli dieci mesi, da Marzo a Dicembre, a cui seguivano due 'non-mesi'. Tra gli innumerevoli lavori che prendono in considerazione gli aspetti legati alle feste delle diverse fasi dei calendari romani rimando a Pedroni (1998) e a Cattabiani (2003).

[12]Ovidio, nei *Fasti* (3, 389 ss.) racconta che Numa Pompilio incaricò il fabbro Mamurio Veturio di riprodurre undici copie di uno scudo, l'Ancile, che aveva ricevuto direttamente da Giove, al fine di evitarne il furto. Mamurio, che pur aveva svolto bene il suo lavoro, venne accusato di *hybris* per aver emulato il lavoro divino. I vari aspetti simbolici del mito sono

pelli, che rappresentava l'anno vecchio, veniva scacciato, tra grandi risate dai bambini, con piccole verghe, per far posto all'anno nuovo.
Se può apparire scontato il fatto che anche la leggenda dei giorni imprestati si riferisca alla fine dell'anno vecchio ed all'inizio dell'anno nuovo, è opportuno notare che la leggenda si è rivestita di stratificazioni storico-cultural-religiose di diversi millenni. Per fare un solo esempio di questi "nuovi abiti" di cui si è rivestita la storia (che lasciano comunque intravedere le sue origini preistoriche) si prendano in considerazione le sole varianti rumene. In Romania il primo marzo si festeggia il noto *Marţisor*, in cui si celebra la primavera, ed è lo stesso giorno in cui cade Santa Eudokia.La 'Vecchia' protagonista della versione rumena, la *Baba*, è chiamata proprio Baba Dokia[13]. Si consideri che *Baba Dochia* è, a seconda delle versioni, ora una suocera gelosa della nuora, ora una vecchia pastora, ora la figlia del re daco Decebalo, e,in base allevarianti,viene aiutata ora dalla personificazione di Marţisor, ora da Gesù Cristo (Stephani 2010:125).

4. **I giorni…bestiali o "i giorni della merla"**

Prima di ritornarein Corsica, e alle sue versioni della storia, conviene riflettere ulteriormente su quelle varianti in cui il protagonista è un animale. Infatti, in alcune versioni iralndesi a sfidare Marzo è una mucca (chiamata in gaelico *Bó Riach*)[14] che finisce per essere squartata dalle intemperie vendicative di Marzo. In altre versioni è invece un uccello, e più specificatamente un merlo. Meyer (1897: 98-100) ritornò sui 'Giorni Imprestati' per smentire l'ipotesi di Shaineanu secondo cui l'origine della storia era poligentica e nasceva dallo stesso bisogno psicologico di spiegare la recrudescenza del freddo. Meyer trovò una versione inglese della storia, scritta in latino nel XII secolo da Alexander Neckam (1157-1227) nel trattato *De Naturis Rerum*.Il protagonista, in questa versione, è un uccellino, una cinciallegra o uno scricciolo,e permise a Meyer di affermare che:«*Le conte des jours d'emprunt était donc connu dès la fin du XIIe siècle au moins en Angleterre, et probablement en France aussi, car Alexandre Neckam avait étudié et même enseigné en France*» (Meyer 1897: 100). La storia in cui il protagonista è un uccello, di cui anche Shaineanu (1889: 25) aveva trovato una versione bergamasca, è la stessa credenza dei «Giorni della merla» molto conosciuta oggi in Italia, storia che riguarda gli ultimi 3 giorni di Gennaio, considerati oggi come i tre più freddi dell'anno[15]. La leggenda

analizzati in Grassigli (2016), Hoerber (1958), Garmendia Larrañaga (1973) e Savorani (2021).

[13]In un'altra tradizione rumena, ossia "*Zilele Babelor*"(i giorni delle Vecchie) o "*Zilele Babei Dochia*" (i giorni della Baba Dokia), i primi nove giorni di Marzo sono chiamati le *babe*, le vecchie, e ogni donna deve scegliere uno di questi giorni il cui 'caratttere', ossia il tempo che farà quel giorno, corrisponderà al carattere della donna per tutto l'anno.

[14]Nel progetto "*Bailiúchán na Scol*" o "*The Schools' Collection*" (1936-1939) nato per volontà della *Irish Folklore Commission*, 50000 alunni delle scuole irlandesi raccolsero materiali folklorici diversi (informazioni topografiche, racconti popolari e leggende, indovinelli e proverbi) nelle loro famiglie; tra questi materiali risultano centinaia di varianti dei 'giorni imprestati'.

[15]In Gallura (Sardegna) coesistono le due versioni, quella con la Merla e quella con il Pastore, chiamate "*Li Ciurràti di la Mèrrula*" e "*Li Ciurràti imprestaticci*" o "*Li Ciurràti a imprestu*"

racconta di una merla, che fino ad allora era bianca, che, dopo aver sfidato Gennaio, per salvarsi dalla furia degli ultimi tre giorni che il mese prende in prestito dal vicino Febbraio, si nasconde in un camino per poi uscirne salva ma, ormai, tutta nera. Anche Dante menziona la leggenda (Alighieri 1988: *Purgatorio*, XIII, 119-123):

> *Tanto ch'io volsi in sù l'ardita faccia,*
> *gridando a Dio: "Omai più non ti temo!",*
> *come fé 'l merlo per poca bonaccia …*

Bertocchi (2006: 97-108), in un solido studio avanza l'ipotesi etnostorica che la versione più antica del mito della merla risalga all'ultima deglaciazione, dal 12.000 al 10.000 A.C. e che sia nata in pianura padana.Bertocchi incrocia i dati di archeologia preistorica, paleo-geologia, paleontologia e paleoetnologia, studiando inoltre la biologia e il comportamento del merlo, dei suoi adattamenti climatologici, ed ha inoltretentato di tenere conto della mentalità di tipo magico-religioso sciamanico e totemico dell'epoca, in cui proprio il merlo era associato ad una dea-uccello.Se si volessero applicare i principi di Mario Alinei (1984: 92, 102) della stratificazione lessicale, ossia dagli zoonimi, più antichi, agli iper-antroponimi, più recenti, allora le versioni in cui il protagonista è un animale potrebbero rappresentare proprio le più arcaiche. Ma non è di questi aspetti della leggenda che mi occupo in questo breve contributo.

5.1. I Prestaticci, le varianti corse e le sue caratteristiche

Le varianti corse oggetto di questo studio sono ricavate dal *Vocabolario* di Falcucci (1915), dal dizionario di Ceccaldi1982[1974], dalle numerose raccolte di racconti (su un arco di tempo che va dalla fine dell'Ottocento ai giorni nostri), ossia Ortoli (1883)[16], Natali (1922), Finelli (1958), Massignon (1963),Culioli (1988), Giacomo-Marcellesi (2019), Franchi (2002), Papi (2019) e da alcune indagini sul campo che ho condotto personalmente per il progetto NALC/BDLC.
Gli elementi che contraddistinguono le versioni corse della storia sono:

- Il "Vecchio" pastore: nella totalità delle versioni corse il protagonista è sempre un uomo, un pastore. Il fatto che il protagonista sia di genere maschile ci permette di affermare che le versioni corse rappresentino una evoluzione successiva della storia originale, frutto di una rielaborazione intellettuale modellata sulla società pastorale corsa.
- Il numero dei giorni imprestati: da tre a otto. Aprile, alla richiesta dei *duie die*, i due giorni che Marzo gli chiede, risponde:«*Pigliane unu, pigliane dui, pigliane trè / Ma u primu, lascialu à mè!*»[17](Giacomo-Marcellesi 2019: 96). È molto interessante il fatto che Aprile ci tenga a non prestare il primo:

(Le Giornate della Merla e I Giorni imprestaticci o Del Prestito), entrambe ambientate tra Gennaio e Febbraio (Fonte: .

[16]La variante di Ortoli è stata ripresa da Italo Calvino e da lui inserita nelle *Fiabe Italiane* (1957) col titolo *Marzo e il pastore*.

[17]"Te ne presto uno, te ne presto due, te ne presto tre / Ma il primo lascialo a me!" (Traduzione mia).

questo passaggio rivela infatti la reminiscenza delle altre varianti in cui il mese che impresta i giorni è Febbraio e di come questi non riuscì più a recuperarli, perdendoli per sempre e divenendo il mese più corto dell'anno[18]. Molti informatori però, nel raccontare la leggenda affermano che, alla fine, *Aprile scemu è scioccu, li n'hà imprestati ottu!* (Aprile scemo e sciocco, gliene ha imprestati otto!)[19]. Questa variante sul numero dei giorni potrebbe essere nata in seguito ad annate in cui ripetutamente il freddo invernale durava più del dovuto, prolungandosi per tutta la prima metà di Aprile.

- Il canto del cucco. Un altro elemento molto interessante emerge ancora dalla mia indagine svolta ad Asco. In questa versioneAprilechiede qualcosa in cambio dei giorni prestatie Marzo allora decide di regalargli il canto del cucco, che, spiega il mio informatore, fino a quel momento aveva sempre cantato per l'equinozio di primavera (21 Marzo) e che dal quel giorno in poi avrebbe invece cantato per l'otto di aprile[20]. Come ha affermato Pedrosa (2010: 35): «*innumerables refranes atestiguan la relación estrecha que el pueblo establece entre el canto del cuco, el final del invierno y los inicios de la primavera*». Il cucco appare dunque come una sorta di oracolo che annuncia ufficialmente la fine dell'inverno e l'inzio della primavera. Per la Corsica segnalo un proverbio presente nel NALC 3 (c. 1106 'coucou'), registrato a Bastelica: *U cuccu… l'ottu d'aprile s'ellu òn hé venutu, o hè mortu, o si hè perdutu* ("il cucco…l'otto di aprile se non è arrivato, o è morto o si è perso). Lo stesso proverbio è riportato anche all'interno della BDLC:*U cuccu ghjunghje u sette d'aprile ; s'ellu ùn hè ghjuntu, hè per venire, s'ellu ùn hè arrivatu l'ottu o hè malatu o hè mortu*[21](BDLC, La Porta). Sul canto del cucco nei proverbi romanzi e la sua importanza, in base al suo arrivo e alla sua partenza, come indicatore stagionale legato al lavoro dei campi rimando a Carpitelli, Gargallo Gil (2015)che hanno tentato di tracciarne la fisionomia termica e Pedrosa (2010) che ne ha indagato i molteplici aspetti paremiaci, folklorici ed etnolinguistici.

[18]Nella mia indagine svolta ad Asco, l'informatore fa dire ad Aprile il motivo per cui non impresterà il primo giorno del mese: «*ùn ti dogu lu primu, perché dopu hai da fà cumu chè t'hai fattu à Ferraghju, stu pazzu di Ferraghju…li hai presu un ghjornu, è avà ùn face più chi vintinove, prima facia trenta*» (Non ti do il primo perché dopo farai come hai fatto a Febbraio, sto pazzo di Febbraio, gli hai preso un giorno e ora ne fa ventinove, prima faceva trenta) traduzione mia.

[19]Anche in Falcucci (1915: 235; s.v. *Merzu*): "Alla canzone di Marzo addotta s. Aprile, bisogna aggiungere al detto di M. — *per spanticà lu falsu pecuraghju; Merzu merzottu, se un li ne beste tre, pigliane ottu*."

[20]«*Ti dogu u cantu di lu cuccu…ah…hà sempre cantatu u primu ghjornu di u veranu…u vintunu marzu…à partesi d'oghje cantarà l'ottu aprile*» (Ti do il canto del cucco…ah…ha sempre cantato il primo giorno di primavera…il ventuno marzo…a partire da oggi canterà l'otto di aprile) traduzione mia.

[21]"Il cucco arriva il sette di aprile, se non è arrivato sta per venire, se non è arrivato l'otto, o è malato o è morto"

- Il lieto fine. La Corsica ha diverse varianti del racconto in cui si ha un inaspettato e miracoloso lieto fine grazie all'intervento di S.Martino, simbolo panromanzo di abbondanza. Nella stragrande maggioranza delle versioni,romanze e non, la storia finisce molto male. Secondo alcune varianti della Corsica del sud, invece, il pastore, sopravvive alla furia di marzo e riesce inoltre a mettere in salvo sotto un calderone un solo agnellino. Dopo pochi giorni, un forestiero senza nome (San Martino) gli chiede ospitalità ed egli non ci pensa due volte ad accoglierlo ed a condividere, come cena, l'unico animale che gli era rimasto. Quindi il pastore racconta al forestiero la sciagura che gli è capitata e quello lo rassicura dicendogli che in realtà il suo gregge è ancora vivo. Incredulo, il pastore segue l'uomo fuori di casa e lo ammira recitare una preghiera:

  Ossa, ussiceddi
  Duvinteti agneddi,
  Ossa, ussicona
  Duvinteti muntona.[22] (Papi 2019: 25).

  Il gregge riprende così magicamente vita ed il forestiero sparisce misteriosamente così com'era venuto. La presenza del Santo che con una forma magica in rima riporta in vita tutto il gregge del pastore offre uno spunto di riflessione interessante sulla concezione della ciclicità dei ritmi naturali in Corsica, rivisitata attraverso lo strato culturale cristiano ed il culto dei santi, così forte sull'isola.

5.2. Alcuni aspetti lessicali.

Il termine *Catarzu* richiama immediatamente la nostra attenzione perché, pur essendo oggi molto forte, nel senso di 'catastrofe/orribile/sudicio' e ben fissato nella formula *Marzu Catarzu* in tutta l'isola, è però ora termine completamente opaco per i corsofoni. Falcucci (1915) afferma che se il termine non è «una di quelle voci capricciose nate li per li» allora possa derivare dall'italiano'catarzo', ossia'lo scarto non lavorabile della seta', ma anche 'sudiciume', 'sporco', 'roccia'[23]. Il DEI definisce 'catarzo' come "seta floscia non lavorata" ossia lo scarto della lavorazione che poteva essere impiegata solo per le imbottiture e si ipotizza una provenienza dal gr. *kathartéon* attraverso il latino **catarthum*. Il REW (1766) definisce **catarthum*come"sudicio",nel primo significato, e come"scarto della seta", derivandolo dal greco*acathartos*'impuro'.Sembra plausibile che *catarzu* derivi da *catarzo*, nel senso di sudicio, in quanto utilizzato proprio per esprimere il lato

[22]"Ossa, ossicelli diventate agnelli / Ossa, ossiconi diventate montoni".

[23]Tra i vari significati di 'roccia'[2] il DEI riporta anche: «nel XIV secolo anche incrostazione di sudiciume (ora nel toscano rustico: spazzatura)». Il termine si ritrova, in questo senso, anche in Corsica, in Balagna, come emerge dai dati ALEIC e BDLC: per *les déchets du battage*si ha <a r'oʧa>*a roccia* (BDLC, Santa Reparata di Balagna) e anche per *les impuretés (dans le lait)* (BDLC, Feliceto); nell'ALEIC (c.1156, p.12, Zilia) *a roccia l'aghju gittata* per "il burro è fatto, i residui li ho buttati via" e nella c.1600 "eccoti la scopa, raccogli la spazzatura!" ai punti 7 e 9 (San Pietro di Tenda e Belgodere), sempre*a roccia*.

peggiore di Marzo, ossia la sua piovosità e il fango che questa produce[24]. Un'altra ipotesi è che potrebbe invece trattarsi di una contrazione di 'catamarzu', formata dal prefisso greco*kata-*, molto prolifico nel Sud Italia, spesso peggiorativo (Emmi 2006:453), dove compare, non solo in alcune interessanti filastrocche che erano solite pronunciare le partorienti[25], ma anche in una variante pugliesedei 'Giorni imprestati', riportata in*ParemioRom*: "*Marze e ccatamarze e tutte li ppècure vanne allu jazzee éje jabbéte marze.*[…]"[26]. Gargallo Gill nel suo commento a tutte le versioni della storia (spagnole, francesi e italiane) da lui raggruppate in *ParemioRom*nota: «el recurso a numerosas designaciones creadas ad hoc (*marcelu, marcell, marçot, ccatamarze, marciegu, marzuelu, marzuelo*; *abrilot*)»[27]. Sembra dunque difficile stabilire se si tratti di «una di quelle voci capricciose nate li per li» per ragioni stilistiche di rima, se provenga dall'antico toscano 'catarzo' nel senso di 'sporco/sudicio' o se si tratti della contrazione di un ipotetico 'catamarzo'. In ogni caso, la voce, attira nell'immaginario di un corsofono parole come *caternu* ossia 'inferno' (usato specialmente nell'espressione *andà à caternu*, 'andare all'inferno') e*catarru* 'catarro', termini che ben si addicono al "caratteraccio" di Marzo ed alle sue conseguenze sulla salute.

Molto interessanti da analizzare sono anche gli epiteti denigratori con cui il "falso pecoraio" si rivolge a marzo, subito dopo la formula *Marzu Catarzu*. Il pastore, in uttte le versioni, dopo aver esordito con l'invocazione "*Marzu Catarzu"* prosegue sempre con "*figliolu di un*…" a cui ogni variante aggiunge un diverso epiteto. La versione, per così dire, più esplicita è*figliolu di un minchjone*. In corso, così come in siciliano e in sardo, il termine equivale a 'stupido/incapace'. Il termine*minchia* (termine volgare per 'pene') viene definito nel DEI come voce meridionale, dal latino popolare*mencla*, a sua volta dal latino classico*mentula*, incrociatosi con *mingere*'orinare'.Segnalo per il corsola presenza, anche, del metaplasmo *minchju*. Oltre a questa colorita espressione, troviamo altre due categorie di insulti:da un lato appellativi che si riferiscono al maltempo ed ai suoi effetti:*bagnonu,bugnone, piignone,grunchjone*; dall'altro alcune denominazioni corse della prugna: *prugnone, brignò,rugnone*, tutti termini che rendono molto edulcorato e divertente il passaggio. Il termine *bagnonu* è un composto di *bagnu* 'bagno' seguito dal suffisso accrescitivo *-onu*;*bugnone* invece, molte simile *bagnone*, significa 'tinozza/catino', ed è sinonimo, in corso, di *tinellu* utilizzato nel proverbio "*celu à scalelli, acqua à*

[24]Potrebbe però essere una parola che si è evoluta da *cathărus* (REW 1767) 'cataro', 'eretico', termine che potrebbe aver avuto una maggior diffusione rispetto ad un *catarzo* assai specifico e poco diffuso.

[25]Nelle Puglie : *Magge, catamaggee mese de magge:so ttrè miseGgiugne, cataggiugnee mese de ggiugne:so' seje mise.Luglje, catalugljee mese de Luglje:so' nove mise.* Maggio, catamaggio/ e mese di maggio:/ son tre mesi./ Giugno, catagiugno/ e mese di giugno/ eson sei mesi./ Luglio, cataluglio/ e mese di luglio:/ e sono nove mesi (così contava i nove mesi la moglie al marito che era partorita dopo tre mesi, allorchè il marito si era allontanato). Anche in Camapnia (Irpinia): *marzo catamarzo, abbrile catabbrile, magge catamagge* (sempre riferito alla conta di una partoriente).

[26]"Marzo e catamarzo e tutte le pecore vanno allo stazzo e ho gabbato Marzo".

[27]https://stel2.ub.edu/paremio-rom/es/atlas/dialogismos-entre-el-ser-humano-y-los-meses-de-marzo-y-abril

tinelli"[28] (ALEIC c. 611). *Piignone* (anche*pienghjone*) significa 'piagnucolone' e sembra riferirsi, come gli altri due termini, ai rovesci del mese di Marzo;infine,*grunchjone* è il 'malanno' o il 'reumatismo'. Tutti gli altri termini che invece si riferiscono al pesco sembrano essere varianti tabuizzate, con camuffamento eufemistico, forse di *minchjone*, a meno che non facciano riferimento alla spinosità del prugnolo selvatico che si ricollega al simbolismo dello *Spinario* di cui parlerò nelle conclusioni. Il FEW riconduce a **prūnea*termini come *brinhò*, *brugnon* e *prugnon*[29].

6. Conclusioni

Per concludere, oltre agli aspetti etnolinguistici e lessicali, appare molto interessante il fatto che questa leggenda sia nota in tutta la Corsica e che conservi una incredibile vitalità attraverso i canali diversi con cui si è trasmessa (quelli dell'oralità, e quelli letterari) che molto di rado sono entrati in contatto fra loro.«*L'oral est la source quasi exclusive du dialectologue*» scrive M.J. Dalbera-Stefanaggi (1992 : 28). Oggi, oltre alle inchieste sul campo, abbiamo la possibilità di accedere a dati orali grazie ai diversi *forum* dedicati ai dialetti, o alla lingua corsa nel nostro caso. Ciò che più stupisce nell'osservare la trasmissione orale di fiabe e leggende di questo tipo è l'inesauribile creatività, soprattutto per quanto riguarda la forza della rima, che fa si che la trama della storia si mantenga sempre uguale ma che la sua veste stilistica si evolva, muti e si adatti in base all'esperienza dei parlanti che ri-creano la storia. Inoltre la presenza del termine *catarzu*, che per quanto opacizzato è molto conosciuto, permette di fare alcune considerazioni interessanti legate alla teoria del prototipo applicata al linguaggio. Un'ultima riflessione sulla simbologia degli elementi della leggenda, nell'ottica culturale della Corsica. Abbiamo constatato che il 'Vecchio' pastore altri non è che il "metaplasmo" della 'Vecchia', ossia Madre Natura che muore in inverno per poi rinascere con la primavera. Anche Marzo, così comeil dualistico Marte da cui prende il nome, proprio come la 'Vecchia', rappresenta la *coincidenza oppositorum*[30], l'ambivalenza di luce e oscurità. Allo stesso modo San Martino[31], festeggiato

l'11 novembre, appartiene al periodo invernale (e quindi al buio, alla morte) ma simboleggia anche la divizia (la luce e la vita). I personaggi di questa leggenda sembrano così far parte di un gioco di specchi, una *mise en abîme*, in cui tutti esprimono la dualità tra carestia e ricchezza, tra buio e luce, tra morte e vita. Marzo appare dunque come vittima, carnefice e salvatore di questo mito escatologico corso che tenta di descrivere e comprendere il ciclo dell'anno.Ad Aregno, in Balagna, si trova una delle più belle chiese romaniche della Corsica,*Trinità e san Giovanni Battista*. Sulla sommità della facciata appareuna statua di un curioso personaggio, uno*Spinario*, un *Tireurd'épine*, che un mio informatore ha identificato come"la statua di Marzo". Moreno (2006: 66),sull'identificazione storica del personaggio

[28]Lo stesso del proverbio italiano "cielo a pecorelle, pioggia a catinelle".
[29]Cfr. NALC 4 e BDLC.
[30]Si confronti Eliade (2022), una riedizione che racchiude diversi saggi sull'androgino.
[31]San Martino è, in Corsica, protagonista di alcune fiabe in cui combatte col Diavolo in persona, il cui intento morale è quello di mostrare come le virtù cristiane di sacrificio e condivisone permettano di superare ogni tipo di disgrazia.

dello *Spinario*, scrive: «Si diffuse poi la leggenda del pastorello Marzio, che correndo avrebbe portato al Senato romano un messaggio prima di liberarsi dalla spina, e la statua diventò simbolo del mese di Marzo»[32].In corso *prunu* 'prugnu' vale anche, per sineddoche, 'spina', così come l'italiano 'pruno'. Forse proprio da questa statua sono nate le espressioni *figliolu d'un brignò/prugnone/rugnone*[33].

Particolare della facciata della Trinità e San Giovanni Batttista (foto: Daniele Mortato)

[32]All'interno del *blog* in lingua corsa *Robba* si descrive la statua di Aregno con queste parole: «*Marzu si caccia un prunu di u calcagnu (invernu) è pare prontu à viaghjà nantu à u Soiu (u veranu)*» (Marzo si toglie una spina da un tallone (inverno) e sembra pronto a camminare col Suo (la primavera)). Fonte : https://www.rivistarobba.com/U-mitu-di-i-Prestaticci_a59.html

[33]Medori (2008) ha rilevato che *pru*(*g*)*nu* è alla base, in corso, anche di uno dei nomi della coccinella, ossia *prunicella* (forse per i punti neri che ricordano delle spine), segnalando un rapporto ricorrente tra zoonimi, denominazioni di Sante/divinità e piante spinose.

Bibliografia

Edizioni, traduzioni

Alighieri 1988 = Dante Alighieri,*La Divina Commedia*, Torino, Einaudi, 1988.
Culioli 1988 = Culioli, Gabriel-Xavier, *Contes Corses : Légendaire*, La Marge, 1988.
Franchi2002 = Ghjuvan, Ghjaseppu, *Contes de Corse*. Les Contes Du Vieux Gisserot, Parigi, Editions J.-P. Gisserot, 2002.
Giacomo-Marcellesi 2019 = Giacomo-Marcellesi, Mathé, *Contes et légendes de la tradition orale corse*, Ajaccio, Albiana, 2019.
Massignon 1963 = Massignon, Geneviève,*Contes corses*, Centre d'études corses de la faculté des lettres et Sciences Humaines d'Aix-en-Provence, Édition Ophrys, 1963.
Natali 1922 = Natali, M.J.B.,«Les légendes de la Corse. Les Jours prêtés», *Revue de la Corse*, no 18, 1922, 183-187.
Neckam Alexander, *De naturis rerum libri duo* ; with the Poem of the same author *De laudibus divinæ sapientiæ*, edited by Thomas Wright, Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, London, 1863.
Ortoli1883 =Ortoli, J.- B.-Frédéric, *Les contes populaires de l'île de Corse*, Maisonneuve et Cie, Paris, 1883.
Papi 2019 = Papi, Ernestu, *Contami ghjà*, Ajaccio, Editions Clémentine, 2019.

Studi, saggi, articoli

ALEIC = Botiglioni, Gino, *Atlante Linguistico e Etnografico della Corsica*, 10 vol, Pisa, 1933-1942.
Alinei 1984 =Mario Alinei,*Dal totemismo al cristianesimo popolare. Sviluppi semantici nei dialetti italiani ed europei*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1984.
BDLC = Dalbera-Stefanaggi M.-J. – Retali-Medori S. (éds.), *Banque de Données Langue Corse*, Corti, Università di Corsica P. Paoli – CNRS, 1986.
Bernardini1956= Bernardini, Lidia,«Osservazioni ad alcune parti della III e IV strofa del *carmen arvalium*» in *Studi Classici e Orientali*, 5, 1956,pp. 79-86.
Bertocchi 2006 = Bertocchi, Antonia«L'Etnostoria della Merla: un approccio innovativo ad una festa popolare della tradizione rurale padana»,*VIII Congresso Nazionale A.I.S.E.A. dal titolo: "Festa, Tradizione, riproposta, reinvenzione"*, Università di Torino, 26-28 Giugno, in *Atti del Convegno*, Torino, Omega, 2003, pp. 97-108.
Carpitelli,Gargallo Gil2015 = Carpitelli, Elisabeta, Gargallo Gil, José Enrique,«Calendari, meteorologia e zoonimi in alcuni materiali italo-romanzi e corsi», *Paroddi varghji, Mélanges offerts Marie-José Dalbera-Stefanaggi*, Medori E. (a cura di), Edizioni dell'Orso, 2015, pp.57-73.
Cattabiani 2003 = Cattabiani, Alfredo, *Calendario: le feste, i miti, le leggende e i riti dell'anno*, Milano, Oscar Mondadori, 2003.
Ceccaldi 1982 [1974] = Ceccaldi, Mathieu,*Dictionnaire corse-français*, Pieve d'Evisa, Paris, Ed. Klincksieck.
Colonna D'Istria1996 = Colonna, d'Istria, Robert,Colonna d'Istria, Jean, *Pruverbi di Corsica*, Ajaccio, CRDP de Corse, 1996.
Dalbera-Stefanaggi1992 = Dalbera-Stefanaggi, Marie-José,« L'oral et la recherche dialectologique », *Bulletin de l'AFAS*, 28-29, 1992, pp. 27-35.
DEI = Battisti, Carlo, Alessio,Giovanni, *Dizionario Etimologico Italiano*, Firenze, Barbèra, 1975.

Du Cange 1678 = *Glossarium mediae et infimae latinitatis* < http://ducange.enc.sorbonne.fr/>.

Eliade 2022 = Eliade, Mircea, *Miti e riti*, Milano, Rusconi, 2022.

Emmi 2006 = Emmi, Tiziana «Problemi teorici e descrittivi delle parole complesse con cata- nel siciliano, in *Dialetto, memoria e fantasia. Atti del convegno internazionale di studi del Circolo dei dialettologi di Sappada*», Marcato G. (a cura di), Sappada/Plodn (Belluno), 28 giugno - 2 luglio, Padova, Unipress, 2006, 449-459.

Falcucci 1915 = Falcucci, Francesco Domenico,*Vocabolario dei dialetti, geografia e costumi della Corsica*, Sala Bolognese, Arnaldo Forni Editore, 1915.

FEW = Wartburg,Walter Von, *Französiches Etymologisches Wörtebuch, Ein darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, 25 voll, Leipzig – Bonn – Bâle, Teubner – Klopp – Zbinden, 1922-2002.

Finelli1958 = Finelli, Angèle,*«L'île de beauté» La Corse et ses légendes*, Paris, Revue indépendante, 1958.

Gargallo Gil, Zorilla Cruzate 2012 = Gargallo Gil, José, Enrique, Zorilla Cruzate, M. R.,"El concepto de 'veranillo' en Europa. Ensayo semantico-motivacional", *Géoloinguistique*, 12, 2012, 139-162.

Garmendia Larrañaga 1973 = Garmendia Larrañaga, Juan, *Iñauteria*: *El carnaval vasco*, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1973.

Grassigli2016, = Grassigli, Gian Luca, «L'uno e il molteplice: storia di un'identità dispersa. Lo scudo di Numa», in *OTIUM*, no. 1, 5, 2016, 1-25.

Medori 2008 = Medori, Stella «*Barabattula, barabuledda…* essai sur les noms corses du 'papillon' et de la 'coccinelle'», *Géolinguistique*, 10, Grenoble, Centre de Dialectologie, Université Stendhal, Grenoble 3, 2008, 19-69.

Meyer 1874 = Meyer, Paul, «Les jours d'emprunt», *Romania*, tome 3 n°10,1874, 294-297.

Meyer 1897 = Meyer, Paul, «Les Jours d'Emprunt d'après Alexandre Neckam», in *Romania*, n°26, 1897, 98-I00.

NALC3 = Dalbera-Stefanaggi, Marie-José, Poli, Muriel, *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse*, «Flore et faune», Paris–Ajaccio, Editions du CTHS– Editions Alain Piazzola, 2009.

NALC 4 = Dalbera-Stefanaggi, Marie-José, Retali-Medori, Stella, Tognotti, Ghjacumina Aurelia, *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse*, 4, « Le lexique de l'agriculture », Paris–Ajaccio, Editions du CTHS– Editions Alain Piazzola, 2018.

ParemioRom =*Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio*. <http://stel.ub.edu/paremio-rom>.

Pedroni1998 = Pedroni, L.,«Ipotesi Sull'evoluzione del calendario argaico di Roma», in *Papers of the British School at Rome*, 66, 1998, 39-55.

Pedrosa2006 = Pedrosa, José Manuel, "Pascuas faustas e infaustas: creencias y paremias", *Paremia* 15, 2006, 151-160.

Pedrosa2010 = Pedrosa, José Manuel, "Paremias, creencias, ritos: Los augurios del cuco", *Paremiología romance. Los refranes meteorológicos*, José Enrique Gargallo, coord., con la colaboración de Maria-Reina Bastardas, Joan Fontana y Tous y Antonio Torres Torres. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2010, 33- 49.

Pierret1973 = Pierret, Jean-Marie, «Météorologie et littérature populaire : Des "jours d'emprunt" aux "veaux de mars" et aux "biquets d'avril"», in *Mélanges Elisée Legros (Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne)*, Tome XII, 1973,133-144.

Propp 1972 [1946] = Propp, Vladimir Yakovlevich, *Istoričeskie korni volšebnoj skazki* (trad. it. *Le radici storiche dei racconti di fate*, Torino, Einaudi, 1972 [1946].

REW = Meyer-Lübke Wilhelm, *Romanisches Etymologisches Wörtebuch*, Heidelberg, Winter, reprint 1992, 1930- 1935 [1911-1920].

Savorani2021 = Savorani, Francesco,«La vecchia e il fabbro : *Anna Perenna* e *Mamurius Veturius* nella *renovatio temporis* dell'anno romano», in *Studi e materiali di storia delle religioni*, 87, 2, Brescia, 2021, 606-655.

Shaineanu 1889 = Shaineanu, Lazare, «Les Jours d'emprunt ou les Jours de la vieille», *Romania*, tomo 18 n°69, 1889, 107-127.

Soutou1954 = Soutou, André, «Toponymie, folklore et préhistoire: Vieille Morte», *Revue internationale d'onomastique*, 1954, 183-189.

Stephani 2010 = Stephani, Claus, «Dokia – ein phantastisches Wesen der Karpatischen Volksmythologie. Rumänische Mythen und ihre Varianten in der deutsch-jüdischen und huzulischen Volkserzählung. (Dochia - un essere fantastico nella mitologia dei Carpazi.)»,in POPOVICI V. *et al.*(a cura di), *Gelebte Multikulturalität*, Verlag Peter Lang, 2010, 121-128.

Hoerber1958 = Hoerber, Robert G., *The worship of mars*, *The Classical Outlook* Vol. 35, no6, American Classical League,1958, 65-67.

Papamichael Koutroubas 2015 = Papamichael Koutroubas, Anna,«The days of the old woman in areas of southeastern Europe: a short comparative approach of the narration in other peoples of southeastern Europe» in *ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΕΠΕΤΗΡΙΣΤΗΣΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣΣΧΟΛΗΣΤΟΥΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ*, 2015, 197-206.

Soukayna Moubarik
Université Sainte-Anne, Nouvelle-Écosse, Canada

Fonctionnement pragmatique et pertinence des Actes de langage stéréotypés dans le dialecte tamazight.

Abstract
This study analyzes a category of pragmatic phraseologisms: Stereotyped Speech Acts (SSAs) in the Moroccan Middle Atlas tamazight dialect. These acts have a pragmatic function linked to their specificity of changing the environment between speaker-interlocutor in a communicative situation. We will try to show in this study their characteristics and their relevance in a language exchange.
Keywords: SSA, phraseologisms, pragmatic, relevance.

Résumé
Ce travail se propose d'étudier une catégorie de phraséologismes pragmatiques : les Actes de Langage Stéréotypés (ALSs) dans le dialecte tamazight du Moyen Atlas central du Maroc. Ces actes ont un fonctionnement pragmatique lié à leur spécificité de changer l'environnement entre locuteur-interlocuteur dans une situation de communication. Nous allons essayer, dans cette étude, de montrer leurs caractéristiques et leur pertinence dans un échange langagier.
Mots-clés: ALS, phraséologismes, pragmatique, pertinence.

1. Introduction

Il sera question dans ce travail de l'analyse d'un type de phraséologismes pragmatiques en *tamazight*[1] : les Actes de Langages Stéréotypés (ALSs dorénavant). Ces énoncés à force d'être fréquemment utilisés dans une langue passent inaperçus dans la communication de tous les jours.

Sur le plan pragmatique, l'ALS a la particularité d'agir et de modifier la relation entre le locuteur et l'interlocuteur : « il ne sert pas seulement à dire mais à réaliser quelque chose » Kauffer (2013 : 46).

Les ALSs ont, donc, cette particularité des actes de langage (*quand dire c'est faire* au sens strict) qui permet de changer la relation entre locuteur-interlocuteur.

Sur le plan sémantique et syntaxique, leur statut erratique[2] rend difficile leur analyse. Nous croyons qu'une étude dans le cadre de la pragmatique peut rendre

[1] Le dialecte tamazight forme à côté du techelhit et tarfit les principaux dialectes de l'Amazighe la deuxième langue officielle du Maroc.
Pour plus de détails voir : Leclerc, J., 2022,« Maroc», *L'aménagement linguistique dans le monde*, Québec, CEFAN, Université Laval, https://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/maroc-1demo.htm [consulté le 25 octobre 2023]
[2] Pour plus de détails voir Kauffer 2011 et 2013.

compte de ce type d'énoncés, notamment leur pertinence dans un échange langagier et leur traitement inférentiel par les interlocuteurs.

2. Les caractéristiques des ALSs en français et en allemand

Kauffer (2011 et 2013) trouve que les ALSs en français et en allemand sont caractérisés par :

Le statut d'énoncé qui leur permet d'être un énoncé à part entière. Inséré ou non dans une phrase, l'ALS a un sens complet que l'interlocuteur peut comprendre. Kauffer (2011)[3] donne l'exemple de *la belle affaire :*

> La belle affaire est bien un énoncé dans le dialogue suivant :
> - Si je ne chasse pas, Madame, j'ai des vapeurs.
> - La belle affaire ! J'en ai bien, moi, et je n'en mourrai pas
> (Chandernagor, p.603)

Le caractère de figement du moment que le sens découle de la *non-compositionnalité* des éléments : « Sont donc bien idiomatiques les ALS suivants : allons donc ! (au sens de : je n'y crois pas) ; c'est le bouquet ! (au sens de : c'est le comble) » Kauffer (2011)[4].

L'ALS n'est pas lié à une situation particulière. Autrement dit, une situation peut déclencher ou non un ou plusieurs ALSs. Selon Kauffer (2013) : « il n'y a pas de « routinisation » d'un ALS dans une situation particulière, c'est-à-dire un emploi systématique d'un ALS dans une certaine situation » (2013 : 49).

Un ALS peut avoir un sens littéral comme il peut avoir un sens non littéral défini par la situation de communication :

> Selon le contexte. Ainsi c'est le bouquet !, par exemple en réponse à la question c'est le bouquet ou la bouteille que tu apportes ?, n'est pas idiomatique, tandis que c'est le bouquet ! (au sens de c'est le comble !) l'est bel et bien . Kauffer (2011)[5].

L'ALS a une fonction pragmatique car il : « sert surtout à réaliser un acte de communication, c'est-à-dire un acte de langage au sens strict ou également une attitude ou un sentiment qui change en quelque sorte les rapports existant entre le locuteur et son interlocuteur » Kauffer (2011)[6].

C'est cette dernière caractéristique qui nous intéresse dans ce travail, à savoir *le caractère pragmatique.* Avant d'effectuer une analyse des ALSs de ce point de vue pragmatique, nous allons présenter leurs caractéristiques dans le dialecte tamazight.

[3] Article sans numérotation.
[4] Article sans numérotation.
[5] Article sans numérotation.
[6] Article sans numérotation.

3. L'ALS dans le dialecte tamazight

L'analyse de quelques ALSs en tamazight[7] nous a permis d'établir les constats suivants :

Un ALS est un énoncé à part entière qui a le fonctionnement des Acte de Langage Indirects (ALI dorénavant) : *pour inférer P le locuteur annonce Q*. Dans l'ALI : « un acte illocutoire est accompli indirectement par l'accomplissement d'un autre acte illocutoire » Searle (1982 : 72). Le fonctionnement est le même quand il s'agit des ALSs.

Comme tout ALI, l'ALS arrive à un degré d'*idiomacité*. D'ailleurs Searle (1982) trouve que la tournure idiomatique est une condition de L'ALI : « aucune phrase ne peut être admise à servir à faire un acte de langage indirect si elle n'est pas une tournure idiomatique » (1982 : 93).

Le sens figé de l'ALS remplace le sens littéral et sera fixé pour toujours comme sens de l'énoncé et toute interprétation littérale (compositionnelle) donnera un sens littéral et donc un *défigement* et l'ALS perd automatiquement son sens et son vrai but illocutoire.

Le caractère *stéréotypique* qui se voit à travers le paradigme culturel auquel appartient chaque ALS. Pour expliquer ce caractère, nous allons reprendre l'exemple de l'ALS : *i šš*ə*mel u ssṭan-s* dont la traduction littérale est "son tissage est fini" pour dire que X n'a plus de valeur ou qu'il a perdu l'estime que les interlocuteurs avaient pour lui. Le locuteur fait recours à cette activité de tissage « *assta* » et plus précisément à l'achèvement de l'activité pour inférer qu'une personne X a perdu sa valeur, son estime, sa dignité, etc.

Ce métier de tissage (*assta*) est un métier traditionnel pratiqué par la communauté amazighe au Maroc et il est difficile de trouver un équivalent de cette même expression dans une culture qui n'a pas eu ce métier.

Le caractère stéréotypique s'applique aussi pour l'ALS *ṭ-marɣ tarbat* qui signifie littéralement "*la fille est salée*" pour inférer "*la fille est charmante*". Le *sel*, dans la communauté amazighe, symbolisme la beauté et le charme pour les femmes. Il serait, encore une fois, difficile de trouver l'équivalent de ce même ALS dans une autre culture. Qualifier une femme de "salée" *ṭ-marɣ* reflète sa beauté et son charme dans cette communauté amazighe.

4. ALS : pertinence dans l'échange langagier

Pourquoi faire recours à des énoncés figés de type ALS au lieu d'énoncer littéralement P ?

Dans leur ouvrage (1989), Sperber et Wislon critiquent la théorie de Grice (1979) et trouvent que les interlocuteurs peuvent être plus pertinents en suivant le principe de pertinence que de suivre les maximes et le principe de coopération : « il est donc facile d'être optimalement pertinent que de respecter les maximes de Grice » (1989 : 243). Pour les auteurs, les interlocuteurs peuvent violer les maximes définies par Grice (1979) tout en maintenant un degré de pertinence.

La théorie de la pertinence postule que dans un échange communicationnel entre A et B, B doit tout le temps juger que l'énoncé de A formulé, tel qu'il est, est

[7] Voir à ce propos MOUBARIK, 2020.

optimalement pertinent et que A fait l'effort d'être pertinent. A est aussi dans l'obligation de montrer à son interlocuteur que son énoncé est pertinent.

En se basant sur la théorie de la pertinence, nous pouvons dire que faire recours à des énoncés figés de type ALS au lieu d'annoncer littéralement P ne nuit pas à l'efficacité de l'échange d'information. Pour expliquer ce point, prenons l'exemple suivant :

usin-š waman qui signifie littéralement " L'eau t'a emporté" pour inférer *"tu es dans de sérieux problèmes et il est difficile pour toi de t'en sortir*".

Dans le cas de cet ALS récurent dans les échanges quotidiens du dialecte tamazight, le locuteur juge que son énoncé est pertinent car formulé en *usin-š waman,* il peut stimuler un sentiment qui changera la relation entre lui et son locuteur. Kauffer (2011) précise qu'un :

> ALS a une valeur illocutoire. Il sert surtout à réaliser un acte de communication, c'est-à-dire un acte de langage au sens strict ou également une attitude ou un sentiment qui change en quelque sorte les rapports existant entre le locuteur et son interlocuteur

En énonçant "l'eau t'a emporté" au lieu de dire littéralement que "tu es dans de sérieux problèmes", le locuteur marque la gravité de la situation dans laquelle se trouve son interlocuteur en exprimant sa colère et son indignation de cette situation. La charge et l'effet émotionnel de l'ALS, ici, est en eux-mêmes un critère de pertinence.

L'interlocuteur présumera que cet énoncé adressé à lui et formulé sous forme d'un ALS est optimalement pertinent ou dans le cas échéant il présumera que son locuteur a l'intention d'être pertinent : « *une modification perceptible de l'environnement physique* » dans les termes de Sperber et Wilson (1989 : 263) aura lieu comme le résultat de l'énoncé.

5. ALS : économie et traitement inférentiel

La théorie de la pertinence Sperber et Wilson (1989) tourne autour d'un principe d'économie qui sous-tend une efficacité maximale de l'échange tout en respectant un effort inférentiel minime de la part de l'interlocuteur.

Selon les auteurs un énoncé déclenche automatiquement des représentations sémantiques chez l'interlocuteur qui : « *devra choisir l'interprétation demandant le moins d'effort* » (1989 : 275).

L'ALS dans le cas de ce travail semble contredire ce principe en raison de son caractère de figement qui demande une interprétation de *deuxième degré* et donc un coût plus élevé d'effort mental !

Cependant, si l'interlocuteur a, d'abord, une compétence (*au sens chomskyen*) du dialecte et ensuite il est confronté au quotidien à ce genre d'énoncé : l'ALS devient comme l'idiôme : « plus l'idiome est utilisé, plus le chemin est balisé, connu, et donc plus son sens est accessible » Soare et Moeschler (2013 :39).

Dans l'exemple suivant:

udr i tasa-nš qui signifie littéralement " tu dois enterrer ton foie" pour inférer "*tu dois être fort ou tu dois accepter cette situation pénible".*

Selon la théorie de la pertinence, l'interlocuteur en faisant sont traitement inférentiel doit éviter une *prolifération inutile de significations* qui va à l'encontre du principe d'économie.

Il doit aussi chercher le sens dans un *deuxième niveau* qui est le niveau non littéral. Nous faisons référence, ici, à la règle formulée par Searle (1989) : « quand l'énonciation prise littéralement est défectueuse, recherche un sens d'énonciation qui diffère du sens de la phrase » (1982 : 153).

Puisque l'ALS *udr i tasa-nš* est couramment utilisés dans les échanges quotidiens et que l'interlocuteur a été souvent confronté à ce genre d'énoncés, il arrive à accéder directement au sens voulu : "tu dois être fort ou tu dois accepter cette situation pénible dans laquelle tu te trouves".

Dans le cas où l'attribution du sens à l'ALS échoue[8], le processus inférentiel va être abandonné et l'interlocuteur en se basant sur le principe de pertinence, gardera en tête que l'ALS est optimalement pertinent et il est issu d'un effort de coopération de la part du locuteur.

Un autre point doit être ajouté dans le même ordre d'idée, il s'agit de la forme courte de l'ALS. Dans un cadre dit d'*économie linguistique* : plus le mot est fréquent, plus il est amené à être abrégé et plus le mot est complexe, moins il apparaît dans le discours[9]. En effet, les ALSs sont utilisés par les interlocuteurs pour un besoin d'économie langagière et dans ce sens il respecte le principe de moindre effort[10].

Puisque la forme brève et courte de l'ALS ne nuit pas à la compréhension du sens. Nous croyons que leur *brièveté* constitue une pertinence en soi. Pour expliquer: L'ALS "tu dois enterrer ton foie" semble avoir plus d'effet sur l'interlocuteur que d'énoncer explicitement, en utilisant, une longue phrase comme : "tu dois être fort ou tu dois accepter cette situation pénible". Le verbe *enterrer* dans toute sa connotation et le fonctionnement général de l'ALS donneront naissance à une sorte de stimulus linguistique qui déclenchera dans l'esprit de l'autre certaines effets et à un changements dans l'environnement se produira : l'interlocuteur réalise la gravité de la situation, acceptera la situation, paniquera de la situation, sera fort, etc.

6. Conclusion

Dans ce travail nous avons étudié un type de phraséologismes pragmatiques désignés comme Actes de Langage Stéréotypés (ALSs pour abréger). Ces ALSs malgré leur forme brève et courte ont le statut d'énoncé complet dans ce dialecte.
L'ALS est régi par le principe de pertinence et impose, comme énoncé complet au niveau de la forme et du contenu, sa pertinence dans un échange langagier.
Le sens de l'ALS est non compositionnel, il est déduit à partir d'un traitement inférentiel qui est conforme au principe d'économie.

[8] Par exemple : l'interlocuteur n'a pas une entrée encyclopédique de cet ALS.
[9] Voir le travail de Georges Kingsley Zipf (1949) sur la loi du moindre effort ou le principe de Zipf dans : George Kingsley, Z., 1949, *Human Behavior and the Principle of Least Effort : An Introduction to Human Ecology*, Cambridge, Addison-Wesley Press.
[10] Un respect aussi de la sous maxime de modalité : « soyez bref » de Grice (1979).

Bibliographie

Chomsky, N., 1971, *Aspects de la théorie syntaxique*, Paris, Les Éditions du Seuil.

Grice, H.- P., 1979, « Logique et conversation », *Communications*, n°30, 57-72.

Kauffer, M., 2011, « Plaidoyer pour une phraséologie pragmatique sur la base des ALS français et allemands », *II International Congress of Phraseology and Paremiology*, Brasilia, Brésil. 192-208.

Kauffer, M., 2013, « Le figement des « actes de langage stéréotypés » en français et en allemand », *Pratiques. Linguistique, littérature, didactique*, n°159 et 160, 42-54.

Leclerc, J., 2022,«Maroc», *L'aménagement linguistique dans le monde*, Québec, CEFAN, Université Laval, https://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/maroc-1demo.htm [consulté le 25 octobre 2023]

Moubarik, S., 2020, Les Actes de Langage Stéréotypés, étude pragmatique de quelques expressions en tamazight, Sēmēion *Med*, n°3, 117-132.

Searle, J-. R., 1982, *Sens et expression études de théorie des actes de langage*, Paris, Les Éditions de Minuit.

Soare, G. et Moeschler, J., 2013, « Figement syntaxique, sémantique et pragmatique », *Pratiques Linguistique, littérature, didactique*, n°159 et160, 23-44

Sperber, D. et Wilson, D., 1986, *La pertinence communication et cognition* in Abel Gerschenfeld et Dan Sperber 1989 (Trad.). Paris, Les Éditions de Minuit.

Annexe : Système de transcription phonétique

API	Transcription adoptée
∂	e
a	a
u	u
i	i
b	b
m	m
n	n
f	f
t	t
	ṭ
d	d
	ḍ
s	s
	ṣ
z	z
	ẓ
l	l
r	r
	ṛ
R	ɣ
ʃ	š
ʒ	j
k	k
g	g
h	h
ħ	ḥ
x	x
	ɛ
q	q
w	w
y	y

- Les segments géminés sont redoublés (cc).
- Le point souscrit indique une emphase (ṭ, ḍ, ṣ, ẓ, ṛ).

Manuela Nevaci
Université de Bucarest,
Institut de linguistique 'Iorgu Iordan -Al. Rosetti' de l'Académie Roumaine

Le dialecte Istro-Roumain, un dialect roumain en voie de disparition

Abstract

The origins of the Romanian language and its dialects are found in the vast romanizedarea north and south of the Danube, where, in the romanized territories a *romanicum continuum* was formed, starting from the 7th century.In this presentation we intend to highlight some phonetic, morphological and lexical concordances between the Istro-Romanian dialect and the other dialects of the Romanian language. We believe that these linguistic concordances are the result of independent internal developments, and that their evolution and existence in synchrony demonstrate once again the unity of Romanian dialects that innovate in the same direction.

Résumé

Les origines de la langue roumaine et de ses dialectes se trouvent dans la vaste zone romanisée au nord et au sud du Danube, où, dans les territoires romanisés *un continuum romanicum* s'est formé, à partir du VIIe siècle.Dans cette présentation nous entendons souligner quelques concordances phonétiques, morphologiques et lexicales entre le dialecte istro-roumain et les autres dialectes de la langue roumaine. Nous pensons que ces concordances linguistiques sont le résultat de développements internes indépendants, et que leur évolution et leur existence en synchronie démontrent une fois de plus l'unité des dialectes roumains qui innovent dans la même direction.

1. Introduction.

Les dernières études de géographie linguistique concernant l'aroumain, le mégléno-roumain et l'istro-roumain fournissent des données importantes sur la structure actuelle des dialectes roumains de la péninsule balkanique, ainsi que sur le contact avec les langues balkaniques.

Les dialectes roumains, daco-roumain, aroumain, mégléno-roumain et istro-roumain, sont les successeurs du latin parlé dans les parties orientales de l'ancien Empire romain. Le fait que le latin était parlé, au sein de l'Empire romain d'Orient, sur une vaste zone de la péninsule balkanique explique la répartition géographique actuelle des dialectes roumains, dans des territoires situés tant au nord qu'au sud du Danube.

Sextil Puşcariu souligne l'unité des dialectes sud-danubiens avec le daco-roumain en définissant le roumain commun comme 'la langue parlée aujourd'hui par les ancêtres des daco-roumains, des aroumains, des mégléno-roumains et des istro-

roumains, avant qu'aucune connexion entre eux ne soit interrompu' (Pușcariu 1974 : 58).

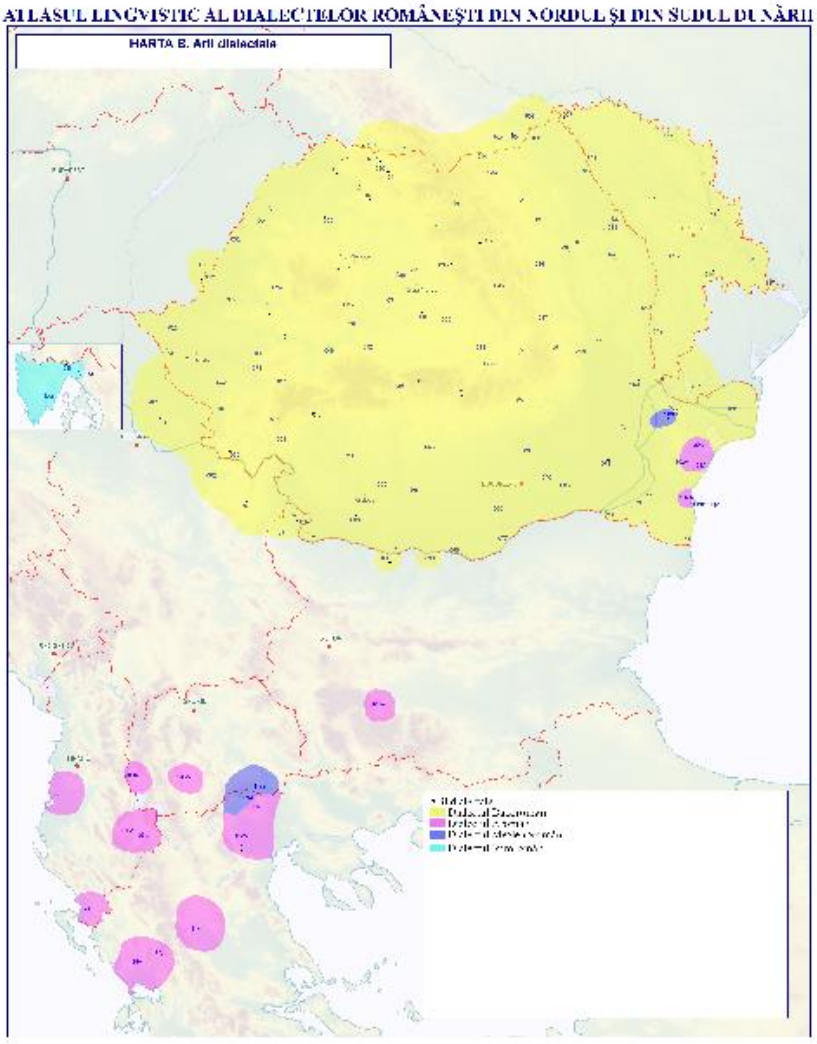

Fig. 1. Dialectes de la langue roumaine (ALDRO)

L'ALDRO réseau d'enquête compte 140 points :

- pour daco-roumain (118 points):

98 points du réseau ALE (77 en Roumanie; 20 en République de Moldavie et en Ukraine; 1 en Serbie), auxquels s'ajoutent:

- 20 points pour de nouvelles recherches sur le terrain, réalisées dans le cadre du projet RoDIAL (en Roumanie (11), Hongrie (1), Serbie (3), Bulgarie (5));

- pour les dialectes roumains du sud-Danube:

- 22 points pour de nouvelles recherches sur place, réalisées dans le cadre du projet RoDIAL en Roumanie (5), Bulgarie (1), République de Macédoine du Nord (3), Grèce (7), Albanie (4), Croatie (2).

Fig. 2. L'ALDRO réseau d'enquête

Le dialecte istro-roumain est parlé dans quelques villages de la péninsule d'Istrie (Croatie), à la frontière italienne. Le terme ethnique *rumeri* (lat. *romanus)*, attesté à la fin du XVIIe siècle, est perdu. Actuellement, les istro-Roumains s'appellent eux-mêmes Valaques ; Les Croates les appellent à la fois Valaques et Roumains. Aujourd'hui, le nombre total d'istro-roumains est proche de 150, avec 58 locuteurs actifs: Susnjevica: 12, Nova Vas : 20, Sukodru/Jesenovik: 5, Kostrčan: 6, Brdo: 2, Zankovci: 3. , Cepici : 2, Letåj / Letaj: 0, Jeiăni: 53.Le bilinguisme est répandu; outre le dialecte, les Istro-roumains parlent actuellement le croate.

On doit les monographies fondamentales pour l'étude du dialecte istro-roumain à Iosif Popovici (Dialectes roumains d'Istrie, vol. I, Halle a.d. Saale, 1914; vol. II, 1909), Sextil Puşcariu en collaboration avec M. Bartoli, A. Belulovici et A. Byhan (Études istro-roumains, vol. I, 1906; vol. II, 1926; vol. III, 1929) et August Kovačec (Description de l'istro-roumain actuel, Bucarest, EA, 1971). Une autre œuvre due à Petru Neiescu est le Dictionnaire du dialecte istro-roumain, dont trois volumes ont paru jusqu'à présent aux éditions de l'Académie roumaine de Bucarest : I (A–C), 2011 ; II (Č–K), 2015 ; III (L–Pinţa2), 2016. Le dictionnaire comprend tout le lexique istro-roumain connu jusqu'à présent, collecté à partir de toutes les sources

existantes, y compris les recherches récentes sur le terrain, étant ‘ normatif, descriptif, synonyme et étymologique’ (vol. I, Préface , page VIII).

S. Pușcariu distingue deux unités dialectales au sein de l'istro-roumain : d'une part, le parler de la localité Jeiăni (du nord de la péninsule d'Istrie) et, d'autre part, le discours du Val d'Arsa (du sud de la péninsule), (Şușnievița, Noselo, Sucodru, Brdo, Gradinie).La distinction des deux discours repose sur des différences dans la répartition des sons, comme l'aphérèse de la voyelle a dans les discours du sud : prope, scunde, pour aprope, cacher 'fermer, cacher' etc. La même répartition des discours istro-roumains apparaît chez A. Kovačec. Le parler de Jeiăni s'avère plus conservateur en conservant un plus grand nombre de mots hérités du latin : ursu, lur, virer, galbiru, opt, 'ours, lundi, vendredi, jaune, huit' par rapport à medvidu, ponediļek, petăk, žuto etc. (termes empruntés au croate), dans le parler des autres localités.

Al. Rosetti, Ovid Densusianu, Iosif Popovici soutiennent l'origine nord-danubienne des Istro-Romains, c'est-à-dire leur origine dans la zone des sous-dialectes trouvés dans les régions du Banat et de Crișana.

A l'appui de l'idée que la patrie primitive des Istro-roumains était le Banat et le sud-ouest de la Transylvanie, I. Popovici invoque un certain nombre de concordances entre le dialecte istro-roumain et les sous-dialectes daco-roumains occidentaux, telles que: (â); *ă* avant qu'une syllabe accentuée ne devienne *un*; le manque de palatalisation des consonnes labiales; le rhotacisme du n intervocalique simple ; la forme conditionnelle avec *reş* de *vreş* etc. (Frăţila 2002 : 210).

Dans la première moitié du siècle dernier, à la suite de l'apparition de la géographie linguistique comme nouvelle méthode de recherche en dialectologie, des enquêtes dialectales ont été réalisées dans les villages istro-roumains pour *l'Atlante linguistique italienne* et pour *l'Atlas linguistique roumain*. D'autres études dialectales ont été réalisées par Emil Petrovici, Petru Neiescu et plus tard par August Kovačec.

Radu Flora est le premier chercheur de l'ex-Yougoslavie à appliquer la méthode de la géographie linguistique à l'étude des dialectes istro-roumains. *Le Petit Atlas linguistique des langues istro-roumains* (MALGI), élaboré par Radu Flora, est paru à titre posthume en 2003 aux éditions de l'Académie roumaine de Bucarest. En 2002, Goran Filip publie, à Pola, *Istrorumunski lingvistički atlas*, réalisé avec un questionnaire de 1898 questions (auxquels s'ajoutent environ 200 phrases, complétées par des notes), qui constituent ‘ le matériel comparable le plus complet sur le dialecte istro-roumain".

Un autre atlas istro-roumain est l'Atlas linguistique istro-roumain, en deux volumes, 2002, 2004 (Index) élaboré par Goran Filipi. Il offre un matériel complet et comparable des dialectes istro-roumains actuels.

Le réseau d'enquête comprend 11 localités : Žejane (au nord), Šušnjevica, Nova Vas, Jesenovik, Letaj, Brdo, Škabići, Trkovci, Zankovci, Miheli, Kostrčan (au sud), une localité daco-roumaine : Rudna Glova (Serbie) et deux lieux croates en Istrie : Brgud, Čepić (dialecte de Čakavjan). Les deux dernières places ont été interrogées afin de comparer le lexique et d'observer la situation des mots isolés. Rudna Glova compte 25 000 locuteurs du daco-roumain et a été incluse dans le réseau d'enquête afin de comparer l'istro-roumain avec le daco-roumain et le lexique croate.

Le questionnaire comprend 1898 questions issues de 14 sphères sémantiques (les phénomènes atmosphériques, la configuration du territoire, les traditions et

institutions, le corps et les sens, la qualité et la quantité de perception, l'espace temporel, la vie, le mariage et la famille, etc.). Goran Filipi a utilisé dans ses enquêtes le questionnaire édité pour Atlante linguistique istriano (Trieste).

La recherche a commencé en 1995 et s'est terminée en 2001. Sur la base du matériel étudié, le chercheur souligne que, bien que les dialectes istro-roumains appartiennent aux dialectes méridionaux et au dialecte de Žejane, chaque lieu présente ses propres caractéristiques. On remarque que les dialectes méridionaux sont plus ouverts à l'innovation (on a par exemple remarqué la tendance à l'unification du singulier et du pluriel des noms masculins, ainsi que la tendance à perdre le [i] final au niveau des noms féminins : *mul'er* , tandis que le dialecte de Žejane est plus conservateur. Le même conservatisme se manifeste au niveau lexical. Le même dialecte de Žejane conserve un nombre important de formes anciennes remplacées par des emprunts aux dialectes du sud : *cuvintå* (lat. *conventare*) "parler" (Žejane) comparer avec *ganɛj* au sud.

2. Dans cette présentation nous entendons souligner quelques concordances phonétiques, morphologiques et lexicales entre le dialecte istro-roumain et les autres dialectes de la langue roumaine. Nous pensons que ces concordances linguistiques sont le résultat de développements internes indépendants, et que leur évolution et leur existence en synchronie démontrent une fois de plus l'unité des dialectes roumains qui innovent dans la même direction.

2.1. La prothèse de |a| se produisent en istro-roumain, sporadiquement en daco-roumain, dans le sous-dialecte du Banat (*mă ascắld* ‘je prends un bain’, *arăguşẹáşti* ‘enrouement’, *asúģíţ* ‘hoquet’, *asấmţ* ‘sentir’, *amirós* ‘odeur’), en le sous-dialecte du criséan (*mă asắld, arăguşẹáşti, asúģíţ, asấmţ, amirós*), dans le sous-dialecte maramuresien (*asudọáre*), dans les patois transylvaniens (*apípăi̯, asudọáre, amiraliste*) et dans le sous-dialecte moldave (*asudọáre*) (*asudọ́are*, c'est général en aroumain (phénomène de basse fréquence).

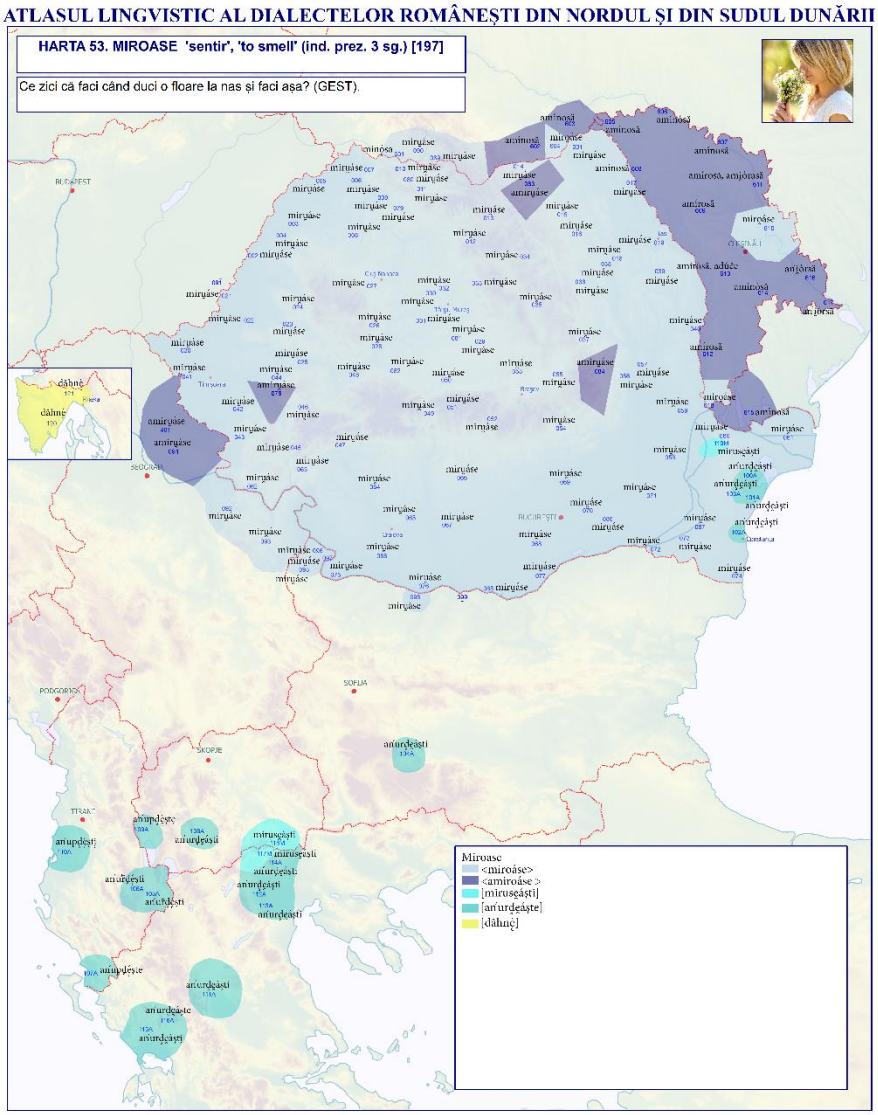

Fig. 3. La carte 53. MIROASE ‘sentir’ (ALDRO)

2.2. Le phénomène du rhotacisme est une caractéristique propre à l'istro-roumain, en quoi ce dialecte s'apparente au parler de la région de Crișana du daco-roumain: *bire* ‘bon’, *asir* ‘âne’ , *spure* ‘dire’, irima ‘cœur’, *vir* ‘vin’.

2.3. Dans les dialectes roumains, on identifie des éléments conservateurs, comme l'absence de la diphtongue *îi̯* en *câni, mâne, pâne* ‘chien, demain, pain’ en daco-roumain, (Banat, Crișana, Maramureș, Moldavie), istro-roumain (*cîre*), dialecte aroumain (*câni, mâne, pâne)*.

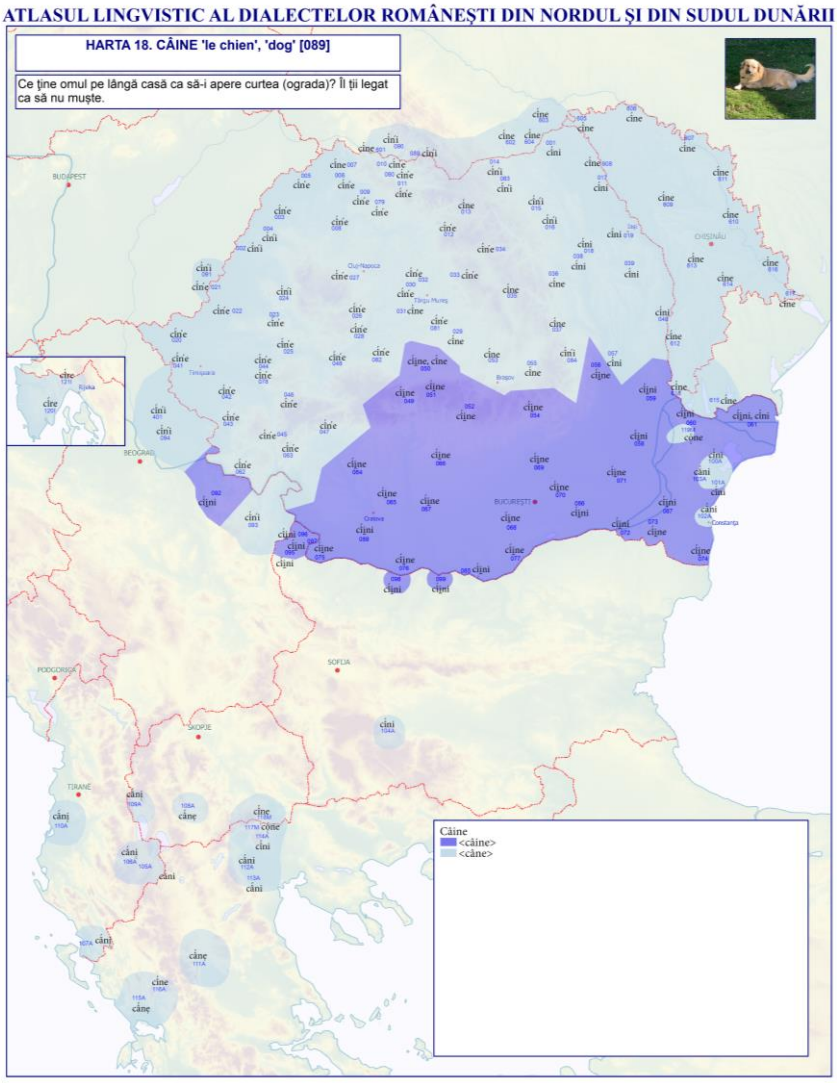

Fig. 3. La carte18. CÂINE ‘chien’ (ALDRO)

2.4. En istro-roumain, tout comme en mégléno-roumain, **lat. *g* + *iot* > *z*** : ir. *zeruncl'u*; mgl. *zinucl'u* ‘genou’, *sanzi* ‘sang’.

Dans les dialectes istro-roumain et mégléno-roumain, dans les mots d'origine latine qui avaient lat. *iot* + [o], [u], [ĝ] > [j], comme dans la majorité des sous-dialectes daco-roumains : mgl. *joc* ‘jeu’, *judic* ‘juger’, *juni* ‘jeune homme’, *joi* ‘jeudi’, *jut* ‘aider’, *jos* ‘vers le bas’, ir. *jure*, *jos* (< lat. *ioco*, *iudico*, *iuvenem*, *Jovis*, *adiuto*, *deorsum*), par opposition au dialecte aroumain, où [ĝ] apparaît : ar. *ĝoc, ĝudic, ĝoni, ĝoi, aĝut.*

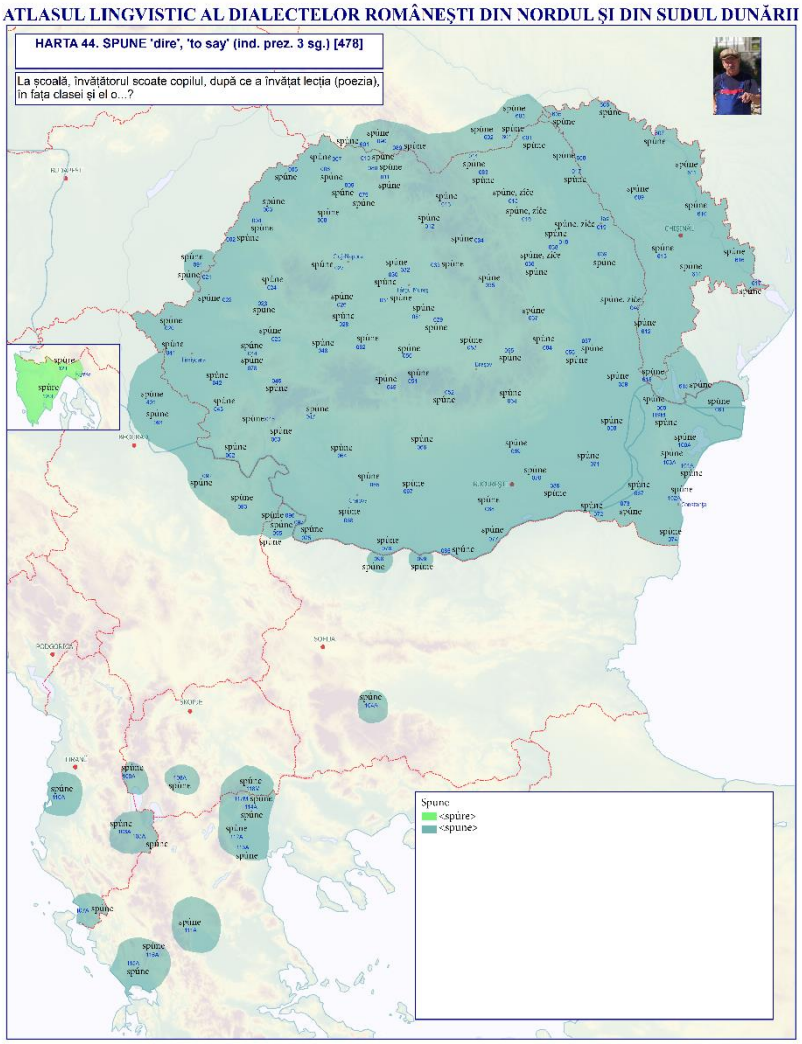

Fig. 4. La carte144. SPUNE ‘dire’ (ALDRO)

2.5. Caractéristiques dialectales en istro-roumain

Quelques mots hérités (d'origine latine, autochtones) mettent en évidence la relation entre le dialecte istro-roumain et les autres dialectes du roumain.

Jeiăni	Sud	Observations
secure ‘hache’	*secure*	dr. , mr.; ar.: -
zi ‘jour’	*zi*	dr. *zi*; ar. *ḑuă*; mr. *ziu̯ă*
negru ‘noir’	*negru*	dr., mr.; ar. *laḭ*
fole ‘estomac’	*fole*	dr. (Banat), ar. mr.
aľ ‘ail’	*al’*	ar., mr. *aľ*
fǎntǎre ‘fontaine’		ar., *fîntínă*
pęna ‘feuille’	*foľa, frunza*	ar., mr. *foaie*, -
taľå ‘couper’	*taľå*	ar., mr. *taľe*

Fig. 5. La carte 4. Zăpadă ‘la neige’ (ALDRO)

	Daco-romanian Dialect					
zăpadă ‘neige’	Muntean patois	Bănăţean patois	Crişean patois	Transylvanian patois	Maramureş ean patois	Moldo-vean patois
zăpadă, du sl. *zapaditi*	*zăpádă*	*zăpádă*	–	*zăpádă*		*zăpádă*
nea < lat. *nix, nivis*		*nẹa (ńáu̯ă)*	*nẹa (ńáu̯ă)*	*nẹa*	*nẹa (ńáu̯ă)*	
omăt < sl. *ometŭ*	–	–	–	*omắt*		*omắt*

	Aromanian Dialecte	Megleno-roumain Dialecte	Istro-roumain Dialecte

zăpadă, du sl. *zapaditi*			
nea < lat. *nix, nivis*	*nệaụ (nệaụ̆, nệ)*	*nệaụ̆*	*nẹ (nệávu)*
omăt < sl. *ometŭ*			

3. Conclusions

L'analyse effectuée donne un aperçu de la situation actuelle du dialecte istro-roumain parlé aujourd'hui : d'une part, l'enrichissement considérable du vocabulaire avec des termes empruntés au croate (emprunts nécessaires) et, d'autre part, la coexistence de quelques termes issus du fond commun et traditionnel de l'istro-roumain, avec des emprunts récents.

L'Atlas linguistique des dialectes roumains du nord et du sud du Danube (ALDRO), en comparant le matériel dialectal roumain, par dialectes, démontre l'unité de la langue roumaine dans son extension spatiale, dans un territoire de *continuum romanicum*, tant la préservation de certains faits du latin au niveau phonétique, morphologique, syntaxique, lexical ainsi que la manifestation de tendances dialectales indépendantes dans le même sens. En termes de différenciations dialectales, il est possible de déterminer plusieurs niveaux. Certaines différences sont dues au substrat. D'autres différences peuvent provenir du latin. On peut même détecter des différences lexicales résultant d'emprunts à d'autres langues. A cela s'ajoutent les changements qui apparaissent dans la structure des relations inter dialectales ou qui résultent de l'évolution indépendante, dans le même sens, des dialectes, formant à travers les similitudes dialectales une chaîne de phénomènes communs cumulatifs, *appelés continuums dialectaux géographiques* (Jk. K. Chambers et Peter Trudgill (2009 : 5)

Apparentés au daco-roumain, les dialectes roumains du sud du Danube, à travers les éléments communs du lexique de parenté, mettent en valeur le caractère unitaire de la langue roumaine parlée au nord et au sud du Danube.

Bibliographie

ALDRO 2024 = Manuela Nevaci, Nicolae Saramandu (coordinateurs et auteurs), Irina Floarea, Silviu-Ioan Bejinariu, Ioan-Mircea Farcaș, Francisco R. Constantin, Marinela Bota, Emil Țîrcomnicu, *Atlasul lingvistic al dialectelor româneşti din nordul şi sudul Dunării* (ALDRO), Editura Universităţii din Bucureşti – Bucharest, University Press, 2024.

Chambers and Trudgill 1998 = J. K. Chambers and Peter Trudgill, *Dialectology*. Second edition, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Densusianu 1901 = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine.* Tome premier. *Les Origines*, Paris, Ernest Leroux, éditeur, 1901.

Densusianu 1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I. *Originile*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961 (ediţie îngrijită de J. Byck).

Filipi 2002 = Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul lingvistic istroromân. Atlante Linguistico Istrorumeno*, Pula, 2002.

Frăţilă 2002 = Vasile, Frăţilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, în idem, *Studii de toponimie şi dialectologie*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2002, p. 211–312.

Kovačec 1971 a = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1971.

MALGI = Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne (MALGI)*, Bucureşti, Editura Academiei, 2003, ediţie îngrijită de Bogdan Marinescu.

Popovici 1909 = Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, partea a II–a (*Texte şi glosar*), Halle a.d. S., 1909.

Popovici 1914 = Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, partea I (*Referinţele sociale şi gramatica*), Halle a.d. S., 1914.

Puşcariu 1926 = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926.

Puşcariu, Sextil, 1974 [1910] = *Despre reconstrucţia românei primitive*, în *Sextil Puşcariu, Cercetări şi studii*, ediție de Ilie Dan, Bucureşti: Minerva (”Zum Rekonstruktion des Urrumänischen”, Holle, 1910).

Rosetti 1978 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

Saramandu 2005 = Nicolae Saramandu, *Originea dialectelor româneşti (pe baza surselor istorice)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Weigand I, 1894; II 1895 = Gustav Weigand, *Istrisches*, în Jb, I, 1894, p. 122–155; Jb, II, 1895.

Manuela Nevaci[1]*, Nicoleta Gherghilescu*[2]
[1]Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
[2]Universitatea din București, Facultatea de Litere

Motivational linguistic areas in family terminology, based on *ALAR II* (*twins; pregnant; woman; lad*)

Abstract
This paper proposes to emphasise the linguistic similarities of South-Danubian Romanian dialect, Aromanian, from the perspective of Romance concordances and Balkan convergences. Two opposite and complementary trends in the last few decades in geolinguistics: 1. an in-depth knowledge of the domains already explored by national atlases: following the imminent disappearance of dialects, as much data from as much places as possible must be collected within a relatively short term; 2. a supranational geolinguistics comprising either a whole family of languages or a multilingual space → a need to exploit and interpret in a synthetic way the enormous wealth of the dialectal databases in existing atlases → a comparative analysis of genetically differentiated languages made possible by the adoption of novel methodologies → motivation analysis.
Keywords: linguistic geography, Aromanian dialect, Romance dialectology, twins, pregnant, woman, lad.

Résumé
Cet article propose de mettre en évidence les similitudes linguistiques du dialecte roumain sud-danubien, l'aroumain, du point de vue des concordances romanes et des convergences balkaniques. Deux tendances opposées et complémentaires se dessinent depuis quelques décennies en géolinguistique : 1. une connaissance approfondie des domaines déjà explorés par les atlas nationaux : suite à la disparition imminente des dialectes, il faut collecter le plus de données possible dans le plus grand nombre de lieux possible dans un délai relativement court ; 2. une géolinguistique supranationale comprenant soit une famille entière de langues, soit un espace multilingue → un besoin d'exploiter et d'interpréter de manière synthétique l'énorme richesse des bases de données dialectales des atlas existants → une analyse comparative des langues génétiquement différenciées rendue possible par l'adoption de nouvelles méthodologies → une analyse des motivations.
Mots-clés: géographie linguistique, dialecte aroumain, dialectologie romane, jumeaux, enceinte, femme, garçon.

1. Motivational Linguistics

Motivational linguistic maps occured for the first time in the*Atlas Linguarum Europae* (ALE). Their elaboration was imposed by the speakers’s “common way of thinking”–speakers of different languages, belonging to the same family or to more different language families. Motivational mapsare an innovation in the field of linguistic geography and a modern form of interpreting lexical data.

These maps are based both on etymological criteriaand on investigating some answers regarding the notions' name.

These maps help explain or correct certain etymologiesfrom particular languages and offer an interpretative model for the maps fromnational and even regional atlases. They concern the dynamics of the language, underlining a less known or less studied aspect: the motivation of the linguistic sign is a permanent process, since the speakers re-motivate the linguistic sign when the relation between this and the extra-linguistic reality (the referent) becomes opaque (Saramandu, Nevaci 2008: 79; Saramandu, Nevaci 2012: 84).

2. Saussure's influence based on Ferdinand de Saussure – ***Cours de linguistique generale*** (1916)

One of the circumstances that interfered negatively in the study of the motivation – the overwhelming influence of Saussure in modern linguistics. The arbitrary nature of the linguistic sign having importance upon the functional aspect of the language has hardly left any space for the genetic aspect of the language, requiring a serious study of motivation" (Viereck 2003-2004: 328). Saussure showed that arbitrary = unmotivated → it concerns the relationship between the signifier and the signified: "the signifier is unmotivated, that is arbitrary, in relation to the signified, with which is has no connection in reality" (*CLG*: 101).

„Only a part of the signs is absolutely arbitrary; in the others there is a phenomenon that allows us to recognize different degrees in the arbitrary character, without suppressing it: the sign can be **relatively motivated**. Thus, *vingt* is unmotivated, but *dix-neuf*is not unmotivated to the same extent, because it evokes the terms of which it is composed [...]; *dix-neuf* presents a case of relative motivation"(CLG: 180-181). Motivation in word formation: *poirier* ['pear', fruittree], which reminds us of the simple makesusthink of *cerisier* ['cherrytree'], *pommier* ['appletree'] [...]. Compare also *berger* ['shepherd'], totallyunmotivated, with*vacher* ['cowboy'], relatively motivated" (CLG: 181). Motivation in morphology: "The English plural. ships "ships" reminds, by the way it is formed, a whole series: flags, birds, books, etc., while men "people", sheep "sheep" does not remember anything" (CLG: 181).

3. Post-saussurian period

"The arbitrary nature doesn't have any connection with the relation between the signified and the signifier, despite a Saussurian affirmation, but it regards the relation that connects **the sign as a whole to its referent**" (Dalbera 2006: 19).

The opposition motivated / non-motivated is only a surface one - "the sign can only be motivated in the beginning" (*apud* Dalbera 2006: 19).

"The feature motivated and the feature non-motivated of the sign are nothing else but descriptions of two successive stages of the sign development" (Dalbera 2006: 20). Over time, the motive (motivation) disappears, the sign becomes opaque and then "remotivation" occurs: the motivation of the sign does not occur once and for all,*i.e.*when creating a lexical unit; the need for reason can manifest itself at any time, from the moment the sign becomes arbitrary (cf. Dalbera 2006: 24). A new linguistic sign doesn't appear *ex nihilo*; it is created based on the existing signs (cf. Dalbera 2006: 20-22).

4. The Aromanian Dialect

Aromanian dialect is spoken in the Balkan area: the provinces of Macedonia, Epir and Tesalia (the northern half of Greece), the southern half of Albania, the south of R. OF North Macedonia, the south-western part of Bulgaria, and, also, in Romania, where Aromanians came in greater number starting with the second half of the 19th century. According to the existing data, the number of Aromanian speakers is approximated between 400000 and 600000. In Romania, after statistics carried out by Nicolae Saramandu, Aromanians count as many as 70000, most of them being found in Dobrudja (approximately 50000). Aromanian dialect has some brunches: the *Pindean* (in the Pindus Mountain of the Epirus, Greece, but also in Thessaly), *the Gramostean* (in Greece, in North Macedonia, in Bulgaria), *the Fărşerot*(in Albania, Greece, North Macedonia). Among South-Danubian Romanians, the Aromanians are the only ones that have kept their ethnic name as *aromân* (< Lat. *romanus*) –with the prothesis of the vowel *a* –, which is the same with Dacorom. *român.* The peoples among which they live call them generally *Vlachs*, a term with which the Romanians to the north of the Danube are also called (cf. *Valahia*).

Our research is based on *The Linguistic Atlas of the Aromanian Dialect*, vol. II (Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci), Romanian Academy Publishing House, Bucureşti, 2021.

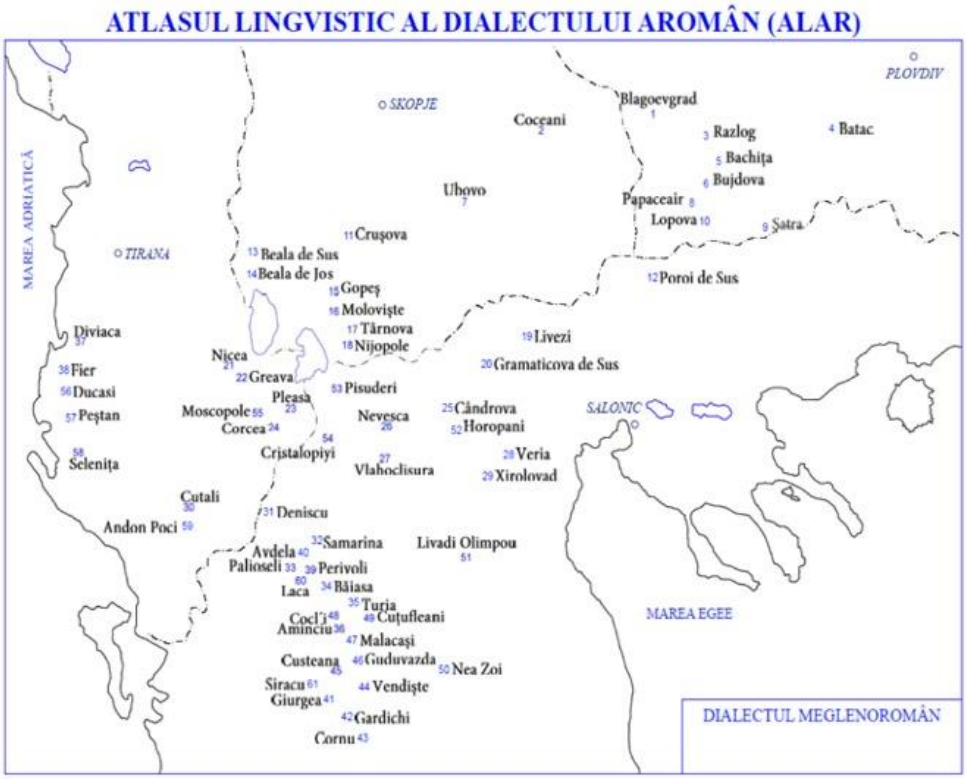

4.1 The Aromanian and Daco-Romanian dialects from the perspective of linguistic geography

The Linguistic Atlas of the Aromanian Dialect is the amplest linguistic geography research for regarding the Aromanian dialect. It is the fruit of a great while of field research carried out by Nicolae Saramandu in Greece, Albania, R. of NorthMacedonia, Bulgaria, subsuming in a broader image the entire Aromanian area. The volume includes all Aromanian subdialects, which can be identified and described for the first time in detail based on this Atlas.

*Thenetwork of the Linguistic Atlas of the Aromanian dialect (ALAR)*has 61 research localities (32 in Greece, 12 in Albania, 9 in R. of North Macedonia, 8 in Bulgaria) and 376 linguistic maps, added by 380 lists with material which was not included in the maps and *notes* to the linguistic maps. There is also a locality for Megleno-Romanian.

Starting with the volume II ALAR by Nicolae Saramandu in collaboration with Manuela Nevaci, the maps are generated by IT software, realized by Phd. Silviu-Ioan Bejinariu, Phd. Vasile Apopei, Institute of Computer Science, Romanian Academy Iasi Branch, Iasi, Romania.

5. The Aromanian terms of kinship in the Romanian and Roman space

5.1. Question524. (FEMEIE) ÎNSĂRCINATĂ 'GEST'

In ALAR II, map 322, the terms recorded for question 524 are: *greáuă,* ancărcát, -tă, *groasă, sárțînă,* nicsóltâ.

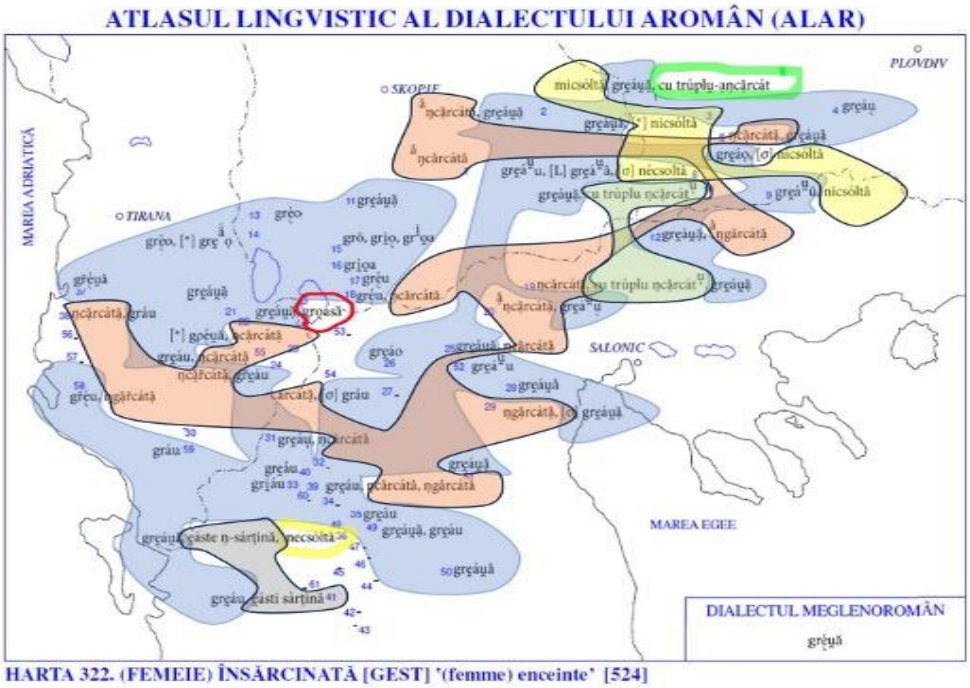

HARTA 322. (FEMEIE) ÎNSĂRCINATĂ [GEST] '(femme) enceinte' [524]

1. greáuă

1. adj. 'which weighs a lot'
2. s. f. 'pregnant' < Lat. ***grevis***. (DDA)

- in **Bulgaria,** at **grămosteanii** from localities: Blagoevrad(1), Razlog(3), Batac(4), Bachiţa(5), Bujdova(6), Papaceair(8), Şatra(9), Lopava(10).
- In **R. of North Macedonia,** at **grămosteanii**from Coceani(2), Cruşova(11), Târnova(17), **fărşerotii** from Beala de Sus (13), Beala de Jos (14), Nijopole(18), **graiulgopeşean**Gopeş(15), moloviştean speech from Molovişte(16).
- in **Grecia,** at**pindenii from** Poroi de Sus(12), Veria(28), Xirolivad(29), Palioseli(33), Turia(35), Aminciu(36), Perivoli(39), Avdela(40), Giurgea(41), Cuţufleani(49), LivadiOlimpou(51), **grămosteanii** from Livezi(19), Nevesca(26), Deniscu(31), **fărşerotii** from Gramaticova de Sus(20), Cândrova(25), NeaZoi(50), Horopani(52), Cristalopiyi(54).
- in **Albania**, at fărșeroții from Moscopole(55), Seleniţa(58), Andon Poçi(59)
- MEGL.: *grẹuă*
  1.2 **ancărcâ̂t, -tă** (part.)
  încarc 1. fill a vehicle, a container, etc. with something'
  2. '(To take or) be entrusted with many tasks' <Lat. *incarricare*
- **cu trúplu-ąŋcą̆rcát** is registered:
- for **graiulgrămostean, în Bulgaria:** Blagoevgrad(1); Lopava(10) and in Grecia- Livezi(19) **ąŋcą̆rcátą̆** is registered:
- in **Republica Macedonia**, at **grămosteanii** from Coceani(2), Ubovo(7) and at fărșeroții from Nijopole(18)
- in **Bulgaria**, at grămosteanii from Bachiţa(5), **Şatra(9)**
- in **Grecia, at pindeanii from** Poroi de Sus(12), Xirolivad(29), Perivoli(39), at grămosteanii from Livezi(19), at fărșerotii from Gramaticova de Sus(20), Cândrova(25), Deniscu(31), Cristalopiyi(54)
- in **Albania,** at fărșerotii from Pleasa, Stropani(23); Corcea(24); Moscopole(55), Seleniţa(58).
  1.3 *groasă*< Lat. ***grossus***

- **1.** 'beings or parts of their bodies greatly developed in breadth'.
- **2.** 'bulky'
- **3.** 'pregnant'< Lat. ***grossus.***
- **groásă** is registered at graboveanii from Albania, localitatea Greava(22).

1.4 ***sárțină,*** s.f, <Lat. ***sarcina***.

1. **'load; task'**
2. **'pregnant,** v. *greu*
   1.4 **NICSÓLTÂ, unatested in DDA,** is registered in:
   - **Bulgaria**, at **grămostenii** from Blagoevgrad(1), Razlog(3), Bujdova(6), Papaceair(8), Şatra(9)
   - **Grecia, at pindenii from** Aminciu(36)

5.2 QUESTION 518. FLĂCĂU (LAD), pl. 'jeune homme'

In ALAR II, map 316, the terms recorded for question 518 are: ***ĝóne, fiĉór, cóḱil, beḱar.***

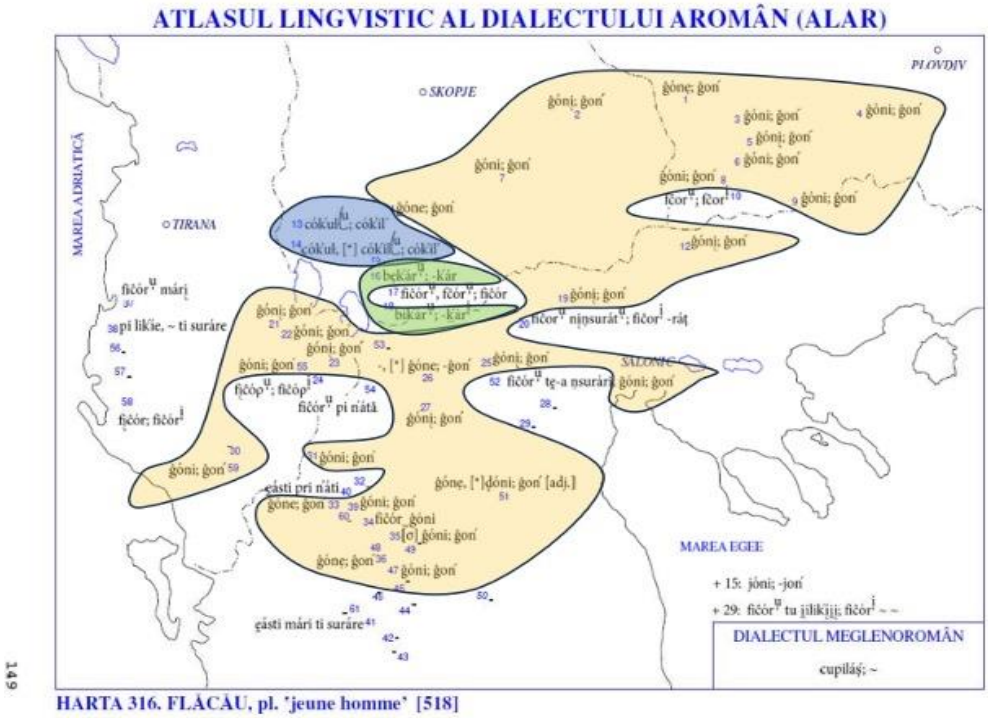

149

HARTA 316. FLĂCĂU, pl. 'jeune homme' [518]

ĝóne, ĝóń **s.m.** < lat.****jovenis***

1. **‘**flăcău’ ('lad’)
2. ‘brav; viteaz, curajos, stăpânitor; bun cavaler’ 'brave; brave, masterful; good knight'

ĝonę; ĝoń is registered in:

- in **Bulgaria,** at **grămosteanii** from localities Batgoevrad(1), Razlog(3), Batac(4), Bachița(5), Bujdova(6), Papaceair(8), Șatra(9)
- in **Republica Macedonia,** at **grămosteanii** from localities Coceani(2); Ubovo(7), Crușova(11), gopeșean speechfromGopeș(15), Livezi(19)
- in **Albania**, at **grabovenii** from Nicea(21) șiGreava(22), at **fărşeroții** from Pleasa, Stropani(23), Moscopole(55), Andon Poçi(59)
- in **Grecia**, at fărșerotii from Cândrova(25), Horopani(52) at grămosteanii from Nevesca(26), Vathoclisura(27), Deniscu(31), at pindenii from Palioseli(33), Turia(35), Aminciu(36), Perivoli(39), Malacaşi(47), Livadi Olimpou(51).

fiĉór, fiĉór**ⁱ** s.m.<Lat. ****fetiolus***
‘fecior; copil tânăr’ 'son; young child'

fiĉorᵘ; fiĉorⁱ is registered in:

- **Bulgaria**, at grămosteanii from Lopava(10)
- **R. Macedonia**, at grămosteanii from Târnova(17)
- **Grecia**, at fărșerotii from Gramaticova de Sus(20) și at pindenii from Xirolivad(29)
- **Albania, at** fărşerotii from Corcea(24)

fiĉor^{u} ninsurát^{u}:

- In **Grecia**, în graiul **fărşerot** from Gramaticova de Sus(20)
- ***ni-nsurát,*** adj. 'unmarried'

• *însura* vb., 1. a se căsători. vorbind despre bărbați: a se căsători, a lua o soție. 2. a se căsători (vorbind de o femeie care-și ține soțul: foarte rar și ironic). Primul sens este de a căsători un fecior. cf. *máritá.* (1. to marry. speaking of men: to marry, to take a wife. 2. to marry (speaking of a woman who keeps her husband: very rare and ironic). The first meaning is to marry a son), < lat.****in-uxora,*** **-are,** from ***uxor*** 'wife' **fiĉor^{u} tu ilį́kii**

- in **Grecia**, **pindean speech** from Xirolivad(29).

fiĉór ĝóni

- in **Grecia**, **pindean speech** from Băiasa(34).

fiĉor^{u} márį

- in **Albania**, **fărşerot speech** from Diviaca(37).

fiĉor^{u} te-a nsurári

- in **Grecia**, **fărşerot speech** from Horopani(52).

fiĉor^{u} pi ńátă

- in **Grecia**, **fărşerot speech** from Cristalopiyi(54).

pi likíe, ~ ti nsuráre

- in **Albania**, **fărşerot speech** from Fier(38).

e̯ásti pri ńáti

- in **Grecia**, **pindean speech** from Avdela(40).

e̯ásti mári ti nsurári

- in **Grecia**, **pindean speech** from Giurgea(41).

có́kil, có́kil', cf. alb. ***kopil***

1. 1. 'boy or girl in the first years of life, up to adolescence'
2. 'child; bastard); bastard'

có́kil, có́kil'

R. Macedonia, at **fărşerotii from Beala de Sus(13) și Beala de Jos(14).**

MEGL.: cupiláș; ~

békars.m.< tc. ***bekâr:***

- in **R. Macedonia**, in **moloviștean speech**, in Molovište(16) **fărşerot** and in fărșerot speech from Nijopole(18).

CONCLUSIONS

- The significance of motivational maps is wider – they help explain or correct certain etymologies from particular languages and offer an interpretative model for the maps from the national and even regional atlases.
- The motivational maps concern the dynamics of the language, underlining a less known or less studied aspect: the motivation of the linguistic sign is a permanent process, since the speakers re-motivate the linguistic sign when the relation between this and the extra-linguistic reality (the referent) becomes opaque (Saramandu, Nevaci 2008: 79; Saramandu, Nevaci 2012: 84).
- **Romanian** is part of this area of cultural influence as a Romance language, the continuation of Latin.

References

Alinei, M., A. A. Weijnen, N. Saramandu (eds.), *Atlas Linguarum Europae,* I. 1., Assen, 1983 ; I. 2–4, Assen/Maastricht, 1986, 1988, 1990 ; I. 5–7, Roma, 1997, 2002, 2007 ; I. 8–9, București, 2014, 2015.

Saramandu, Nicolae, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, Editura Universitară, Bucureşti, 2013.

Saussure, Ferdinand, *Cours de linguistique générale*, Lausanne-Paris, 1916 (1967).

Manuela Nevaci[1], Ruth Şaramet[2]
[1]Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
[2]Universitatea din București, Facultatea de Litere

Predarea regionalismelor prin intermediul discursului narativ la copiii de vârstă preşcolară

TEACHING DIALECTAL WORDS THROUGH STORYTELLING TO PRESCHOOL CHILDREN

Abstract

The aim of this paper is to discuss the importance of exposing young children to dialectal words in context and to show that Romanian tales are a good source of dialectal words and that such tales could be used even with very young children.

Classical tales should be thought in kindergarten in aadapted form to match the cognitive abilities, the attention span and their linguistic abilities.

Young children should be made aware from a very early age that they belong to a particular culture and exposing children to dialectal words will help them understand this.

Although this formative process begins within the family, it continues in formal settings such as kindergarten. It is important for children to acquire the richness of their literary folklore as it contributes to their harmonious and comprehensive development.

Dialectal words refer to words used only in specific geographical areas, but there are other dialectal facts, such specific phonological patterns, e.g. thepalatalization of bilabial consonants in Moldavian subdialect (DSL, 1997) or lexical features.

Résumé

L'objectif de cet article est de discuter de l'importance d'exposer les jeunes enfants aux mots dialectaux en contexte et de montrer que les contes roumains sont une bonne source de mots dialectaux et que de tels contes pourraient être utilisés même avec de très jeunes enfants.

Les contes classiques devraient être pensés à l'école maternelle sous une forme adaptée pour correspondre aux capacités cognitives, à la capacité d'attention et à leurs capacités linguistiques.

Les jeunes enfants devraient être conscients dès leur plus jeune âge qu'ils appartiennent à une culture particulière et l'exposition des enfants aux mots dialectaux les aidera à comprendre cela.

Bien que ce processus de formation commence au sein de la famille, il se poursuit dans des cadres formels tels que l'école maternelle. Il est important que les enfants acquièrent la richesse de leur folklore littéraire car cela contribue à leur développement harmonieux et complet.

Les mots dialectaux se réfèrent à des mots utilisés uniquement dans des zones géographiques spécifiques, mais il existe d'autres faits dialectaux, tels que des modèles phonologiques spécifiques, par exemple la palatalisation des consonnes bilabiales dans le sous-dialecte moldave (DSL, 1997) ou des caractéristiques lexicales.

1. Introducere

Unul dintre cele mai importante mijloace de comunicare între oameni este limbajul și acesta se dezvoltă din primii ani ai copilăriei.

Limbajul este un instrument al educației, iar însușirea limbii înseamnă cunoașterea fondului principal de cuvinte, achiziția și dezvoltarea vocabularului într-o manieră progresivă, deprinderea structurii gramaticale și, de asemenea, cunoașterea sensului unor termeni dialectali, ținând cont de vârsta preșcolară (cf. Molan 2020).

În cadrul acestui referat, vom sistematiza aspecte științifice privind *limbajul, vocabularul, educația copiilor preșcolari și importanța expunerii lor la regionalisme*, regăsite în discursul narativ. Perspectiva pe care vrem să o prezentăm demonstrează dimensiunea sociolingvistică și dialectală a textului narativ și importanța cunoașterii regionalismelor în dezvoltarea și educarea vocabularului la copiii de vârstă preșcolară.

Cultivarea și conștientizarea preșcolarilor asupra apartenenței la cultura națională, implicit la toate variațiile ei lingvistice, reprezintă un proces important și valoros care poate să înceapă de la o vârstă foarte fragedă. Cu toate că acest proces de formare pornește în cadrul familiei, el se continuă în perioada preșcolară, școlară, spre a fi desăvârșit la maturitate, în cadrul societății.

Dorim să evidențiem importanța creării unei legături între dialectologie și diferite metode de predare-învățare în mediul preșcolar, cu scopul de a-i familiariza pe copiii români nativi cu textele narative scrise în limbaj dialectal. De asemenea, vom utiliza în demersul nostru științific tehnici și abordări moderne în textele narative în care sunt incluși termeni dialectali și sunt adaptate particularităților de vârstă ale preșcolarilor.

În prezentarea de față, ne propunem să dovedim rolul termenilor dialectali în dezvoltarea vocabularului, vorbirii și gândirii copiilor preșcolari.

2. Argumentarea lucrării

Limba nu reprezintă doar un mijloc de comunicare, ci ea este un instrument prin care societatea se dezvoltă, un mijloc prin care are loc schimbul de idei și un instrument fără de care omenirea nu ar putea exista (Stanciu, 1953).

Legătura dintre limbă și gândire este foarte strânsă, deoarece „rezultatele activității gândirii, succesul omului în munca lui de cunoaștere, schimbul de idei în societatea omenească*”* (Stanciu 1953: 47), toate acestea nu ar putea fi cunoscute și verbalizate fără limbă.

Limba este forma *tangibilă* a gândirii formându-se și dezvoltându-se în societate rezultând un produs conceput în colectivitate și nu individual. Înțelegerea limbii este posibilă ținând cont de aspectul istoric, de originea și de dezvoltarea ei.

Procesul de dezvoltare a vocabularului și a gândirii la copiii de vârstă preșcolară trebuie să preocupe atât pe pedagogi cât și pe lingviști.

Abordarea și predarea *regionalismelor* regăsite în discursurile narative presupune: „din partea profesorului o dublă perspectivă: normativă și stilistică, ambele aspecte fiind obligatorii” (Ionescu-Ruxăndoiu 1978: 559-562).

Prin intermediul discursului narativ pentru copiii de vârstă preșcolară își dezvoltă vocabularul interacționând cu lumea poveștilor presărată de *regionalisme,* care redau culoarea locală.

În lingvistică, *regionalismele* sau *termenii regionali* denumesc fapte ale limbii care sunt caracteristice anumitor regiuni. Mai pot fi numite și *varietăți regionale*, iar identificare lor se realizează prin prezența unor diferențe față de prevederile normelor limbii standard. Cu alte cuvinte, vocabularul regional poate fi definit ca *un fel de a vorbi*, vorbire caracteristică unei regiuni (DSL, 2005).

Vom analiza termenii dialectali interesându-ne variația *diatopică* în textele narative, făcând distincție între limbajul popular „nenormat", dar cu răspândire largă și limbajul dialectal „nenormat" cu răspândire restrânsă, deosebindu-se de cele standard „normate" cu „răspândire generală". (Saramandu, Nevaci 2013:20).

Faptele dialectale presupun „coexistența diacroniei în sincronie" în sensul prezenței concomitente într-un anumit spațiu geografic, în cazul de față, spațiul vorbirii subdialectului moldovean, a unor fapte de limbă reprezentând etape diferite de dezvoltare a limbii. (Saramandu, Nevaci 2013:25).

Copiii au nevoie să-și îmbogățească limba permanent, având în vedere transformările produse în societate, în care apar noi forme de limbaj, dar, totodată este important să fie expuși la un vocabular regional, prin intermediul poveștilor, astfel încât să cunoască variația lingvistică dintr-un anumite spațiu geografic, frumusețea exprimării orale, bogăția de sensuri a termenilor dialectali, forme, sensuri, termeni noi neatestați la nivelul limbii populare. Toate acestea duc la cultivarea exprimării orale și a însușirii normelor unitare ale limbii literare, dar și la îmbogățirea și nuanțarea bagajului lingvistic personal.

Limbajul are un rol important în toate compartimentele fenomenului educativ, deoarece prin intermediul ei se reflectă gândirea și reprezintă cel mai important instrument de comunicare interuman. Plecând de la această premisă, importanța cunoașterii bogăției folclorului literar și a diversității regionale literare de către copii este eminamente importantă deoarece acestea conduc la dezvoltare armonioasă și integrală a preșcolarilor.

Sunt multe povești clasice care conțin un limbaj regional, iar predarea lor în mediul preșcolar ar putea fi, în anumite cazuri, greoaie sau imposibilă datorită lungimii textului, multitudinii de cuvinte regionale și neînțelegerii firului narativ de către copii.

Integrarea *regionalismelor* în cadrul grădiniței de copii se poate realiza printr-o manieră ușoară și eficientă prin adaptarea creațiilor clasice ținând cont de particularitățile de vârstă și de înțelegere ale preșcolarilor.

În cele ce urmează vom analiza una dintre poveștile scrise de Ion Creangă, *Capra cu trei iezi*, pentru a face diferența dintre textele cu termeni *dialectali,* cu trăsătura „nenormat" şi „răspândire parţială", cele cu limbaj *standard,* cu trăsătura „normat", „răspândire generală" şi de cele *populare,* cu trăsătura „nenormat", cu „răspândire generală" (Saramandu, Nevaci 2013:20).

> „Folosind în Poveștile sale unități lexicale de largă circulație în limba comună, I. Creangă le combină în chip măiestrit, reușind să atingă un anumit grad de originalitate, ceea ce este specific pentru maniera sa de povestire". (Corlăteanu 1959: 59-63).

Textul original are o dimensiune relativ mare (18 pagini) pentru comprehensiunea lui de către copiii de vârstă preșcolară, de aceea a fost necesară adaptarea lungimii lui la particularitățile de vârstă ale receptorului. În forma repovestivă de către noi, textul are patru pagini.

La nivel morfologic, dintre părțile de vorbire prezente în poveste, substantivele au ponderea cea mai mare, urmate de verbe, adverbe și adjective, după cum se poate observa în tabelul de mai jos.

Povestea „Capra cu trei iezi” de Ion Creangă	Substantive	Verbe	Adjective	Adverbe	Regionalisme/ total cuvinte
	22	12	7	3	45

La nivel lexical am identificat 45 de regionalisme, însă majoritatea dintre ele se repetă.

3. Textul adaptat al poveștii

Capra cu trei iezi scrisă de Ion Creangă este o poveste inspirată din folclorul românesc și seamănă cu o fabulă. Ea încurajează copiii să asculte sfaturile părinților și să fie vigilenți.

Vocabularul include regionalisme care sunt dificil de înțeles pentru copiii de grădiniță din mediul urban, deoarece aceștia nu sunt expuși la limbaj popular și dialectal în mod regulat.

Se impune predată în grădiniță a unei versiuni adaptate, având în vedere caracteristicile specifice ale vârstei copiilor, cantitatea de cuvinte noi la care vor fi expuși și capacitatea lor de a înțelege desfășurarea poveștii.

Versiunea prezentată este adaptată pentru copiii de grădiniță și este însoțită de ilustrații colorate, originale și atrăgătoare, menite să captiveze atenția și să faciliteze înțelegerea. Formatul digital a fost conceput și creat de noi, pe platforma educațională Twinkl (www.twinkl.com). Am utilizat imagini realizate de alți utilizatori.

Povestea *Capra cu trei iezi* conține cuvinte specifice subdialectului moldovenesc, în care Ion Creangă, un mare scriitor român, a valorificat dialectul local al satului său natal Humulești, prin opera sa literară.

Capra cu trei iezi

Era odată o capră care avea trei iezișori. Iedul cel mare și cu cel mijlociu erau tare neascultători, dar cel mic era harnic și cuminte.

Într-o zi, capra își cheamă iezii și le spune:

- Dragii mamei, măi feciori,[1] eu mă duc în pădure, să aduc de mâncare. Voi să încuiați ușa după mine și să nu deschideți până ce nu auziți glasul meu:
- Trei iezi cucuieți, ușa mamei descuieți!

Că mama v-aduce vouă:

Frunze-n buze,

Lapte-n țâțe[2],

Drob de sare

[1]Dialectism lexical(fecior) prezent în aria nord-nord-vestică.

[2]Cuvintele dialectale și populare la care preșcolarii sunt expuși apar în text subliniate.

În spinare, smoc de flori la subțiori.

- Să n-ai nicio grijă, mămucă! ziseră iezii cei mari.

Apoi capra iese și se duce în treaba ei, iar iezii închid ușa în urma ei și trag zăvorul după dânsa. Nănașul lup, care tocmai atunci s-a nimerit să asculte la ce vorbea capra cu iezii ei, se apropie de ușă și spune:

- Hai, deschideți repede, flăcăii mei! Sunt eu, mămuca!
- Ia, auziți! Eu mă duc să deschid ușa, spune iedul cel mare.
- Bădică! zice iedul cel mic. Să nu cumva să deschizi, că-i vai de noi! Asta nu-i mămuca, glasul ei e mai subțire și mai frumos.

Auzind acestea, nănașu fugi de grabă la un fierar ca să își ascute limba și dinții, apoi iar veni și începe a cere să intre.

- Trei iezi cucuieți, ușa mamei descuieți!

Că mama v-aduce vouă:
Frunze-n buze,
Lapte-n țâțe,
Drob de sare
În spinare, smoc de flori la subțiori.

- Dacă mă iau după voi, rămâne mămuca pe afară, zice iedul cel mare.

Atunci, mezinul, se ascunde repede în horn, cel mijlociu, țuști! iute sub chersin, iar cel mare se dă după ușă și trage zăvorul, când… iaca! Ce să vadă?

Ce să mai apuce să vadă? Căci lupului îi sclipeau ochii și i se uscase gâtlejul de flămând ce era! Și, nici una, nici două, hap! îl și înghite pe iedul cel mare.

Apoi se învârte prin casă, zicând:

- Oare doar mi s-a părut? Sau am auzit mai multe glasuri?

Obosit de atâta căutat, lupul se așază pe chersin, să se odihnească. Era cam bătrân și tare îl mai durea șalele. Și numai ce se așeză că-l apucă a strănuta. Și aude de sub chersin o voce:

- Sănătate, nănașule!

Nu mai bine tăcea iedul cel mijlociu și nu zicea nimic? Lupul îl înșfăcă și pe el și-l mâncă. Se mai învârti oleacă lupul prin casă. Cum nu mai găsește nimic, iese și se duce în treaba lui. Cum a plecat lupul cel răul, iedul cel mic se dă repede jos din horn și încuie ușa, apoi începe a plânge cu amar după frățiorii săi. Tocmai atunci, capra se întoarse din pădure cu toate cele de-ale gurii. Și începu să cânte:

- Trei iezi cucuieți, ușa mamei descuieți!

Că mama v-aduce vouă:
Frunze-n buze,
Lapte-n țâțe,
Drob de sare
În spinare, smoc de flori la subțiori.
Când aude vocea caprei, mezinul sare iute și-i deschide, zicând:

- Mămucă, uite ce am pățit!! Și îi povestește tot ce s-a întâmplat în lipsa ei.
- Ei, lasă că l-oi învăța eu minte pe cumătrul lup! Nicio faptă fără răsplată! spune capra.

Aproape de casa caprei era o groapă adâncă, și capra s-a gândit așa: mai întâi, își ridică mânecile și începe să facă bucate: sarmale, plăcinte, alivenci și tot felul de bunătățuri. Apoi, aprinde focul în groapă și o acoperă cu frunze și cu o rogojină. În cele din urmă, se duce să îl caute pe lup prin pădure și să îl poftească la masă. Lupul, prefăcându-se că nu știe cine i-a mâncat iezișorii, acceptă bucuros invitația cumătrei. Ajunși acasă, capra îi pune în față blidul cu sarmale. Lupul, gogâlț, gogâlț, înghițea sarmalele întregi de lacom ce era. Și, cum se ospăta el, deodată buf! cade în groapa cu foc. Și așa a scăpat capra aceea de lup, iar celelalte surate din vecini, auzind de una ca aceasta, tare s-au mai bucurat. De acum, vezi bine, nu se mai temeau să-și lase iezișorii singuri acasă. Eram și eu acolo, de față. Și-ndată

după aceea am încălecat pe-o șa și v-am spus povestea așa. Și-am încălecat pe-o căpșună și v-am spus o mare și gogonată minciună!

Cuvinte dialectale prezente în aria N – NE, etimologie și aspecte		Cuvinte populare
Cuvinte dialectale, fonetice	Cucuieți: s.m. cucui + suf. -at, înseamnă *moțat* sau *celui care i-au crescut cornițe*, ca formă de alint.	Țițe: s.f.*sân, mamelă*; se poate observa forma hipercorectă populară (forma acceptată fiind *țâță*și se poate observa trecerea lui*i* > âși a lui *e*>ă)
Cuvinte dialectale lexicale	Fecior: este forma derivată de la lat. ***fetiolus***; este forma de diminutiv a termenului *fetus* sau*făt* + suf. -ior.	Subțiori: s.f. **Sub[1]-** + ***suoară**(„subsuoară” < lat.) este forma populară. În poveste este prezentată forma nenormată.
	Mămucă: s.f. **mamă** + suf. *ucă*.	Oleacă: adv. (leacă, ole) cu sensul de *puțin.*
	Nănaș: s.m.**nun** + suf. *aș* (nun-naș). Acest termen se întâlnește frecvent în aria N – NE.	Blid: s.n., etimologie din slava veche **bliudŭ**cu sensul de *vas de bucătărie.*
		Cumătrul: s.m. folosit în poveste cu sens peiorativ adresat *lupului prefăcut.*
		Cele de-ale gurii: este o expresie populară care echivalează sensul expresiei *cevade mâncare*.
		Bunătățuri: acest termen, în contextul din poveste, poate fi considerat un fenomen lingvistic asemănat prin analogie cu *ceva delicios de mâncare*.
	Bădică: s.m. bade + suf. *ică* ca formă de diminutiv adresată unei persoane familiare.	
	Chersin: s.n. având o etimologie necunoscută este folosit în poveste cu sens de *găleată.*	
	Iaca: este o interjecție lexicală ia + că, derivată din verbul *uite*.	
	Alivenci: s.f. specific ariei N – NE care înseamnă *plăcintă* făcută din mălai și iaurt.	
	Gogâlț: este inovație regională, o onomatopee folosită în poveste cu sens de a imita	

	sunetul pe care îl produce cineva atunci când înghite ceva.	
Cuvinte dialectale morfogramaticale/ fono—morfologice	Descuieți: este un regionalism fono—morfologic; diftongul [ia] devine [ie] în Moldova	

4. Concluzii

Dezvoltarea și educarea limbajului copiilor preșcolari prin intermediul discursului narativ reprezintă un proces important pentru dezvoltarea lor cognitivă. În adaptarea poveștilor, profesorii ar trebui să ia în considerare vârsta copiilor, capacitatea lor de atenție (15-25 de minute), numărul de cuvinte noi ce urmează să fie introduse și suporturile vizuale.

Metoda de a ajuta copiii preșcolari să recepteze corect înțelesul regionalismelor și a cuvintelor populare este lectura explicativă și a citirii expresive cu ilustrații, precedată de expunerea lor la diverse jocuri, cum ar fi jocul de rol (prin care copiii interpretează rolurile personajelor și au libertatea de a folosi atât cuvinte din vocabularul deja dobândit, cât și regionalisme din poveste), activități *practice-gospodărești*, unde pot pregăti *alivenci* etc.

Rolul expunerii copiilor de vârstă preșcolară la cuvinte dialectale este unul afectiv, având scopul de a-i familiariza cu cultura locală și, de asemenea, servind ca modalitate foarte bună de a-și îmbogăți vocabularul.

Numărul de cuvinte dialectale este semnificativ mai mic în noua versiune în comparație cu numărul de regionalisme din versiunea originală. Prin urmare, versiunea adaptată a poveștii poate fi predată cu succes copiilor de grădiniță deoarece îndeplinește criteriile menționate mai sus, și anume: lungimea poveștii adaptate este potrivită pentru vârsta preșcolară, asigurându-se că durata procesului de învățare nu depășește 25 de minute, cantitatea de cuvinte noi și regionalisme a fost ajustată, facilitându-le copiilor reținerea vocabularului țintă, regionalismele sunt învățate împreună cu formele populare deoarece sunt specifice aceluiași stil literar, iar utilizarea imaginilor digitale ajută la o mai bună înțelegere a textului la care au fost expuși.

Copiii ar trebui să cunoască cuvintele dialectale, însă vor fi introduse treptat și în contexte formale. Poveștile complexe ar trebui adaptate astfel încât preșcolarii să fie expuși la un set controlat de cuvinte. Mai mult, deoarece cuvintele dialectale nu fac parte din vocabularul zilnic al copiilor urbani, este o idee bună să le plasăm sistematic în situații în care aceștia pot practica cuvintele regionale cât mai liber posibil.

De aceea, multe dintre cuvintele nou introduse sunt repetate în versiunea adaptată astfel încât copiii să le practice în context.

„Capra cu trei iezi” adaptată după Ion Creangă	Cuvinte dialectale				
	Substantive	Verbe	Adjective	Adverbe	Total cuvinte dialectale
	11	1	1	1	14

Discursul narativ oferă diferite forme de îmbogățire a vocabularului copiilor români nativi, formând o vorbire corectă, promovând înțelegerea și cunoașterea bogăției literaturii orale naționale, stimulându-le creativitatea și totodată, contribuind la formarea și pregătirea generală pentru școală.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Avram Mioara, (1978), „Limbajul și educația", în *Limba română*, no.1, XXVII, p. 83-90.

Corlateanu, N.,(1959) „Problema studierii substantivelor din poveştile lui I. Creanga", în *Limba Romana*, nr.3/1959, p. 59-63.

Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M., &Dindelegan, G. P. (2005), *Dicționar de științe ale limbii*.

Graur Al., &N. I. Barbu, I. Coteanu, Al. Graur, Iorgu Iordan, G. Istrate, G. Marcuson, Emil Petrovici, Al. Rosetti, (1949), în *Revista pentru studiu și explicarea limbii*, „Cum vorbim", An1, nr. 1, p.14-15

Ionescu Ruxandoiu, Liliana,(1978), *Observatii asupra stilului narativ in poveştile lui Ion Creanga,* SCL, nr. 5/1978, p. 559-562.

Molan Vasile, (2020), *Didactica Domeniului Limbă și Comunicare din Învățământul Preșcolar*, editura Miniped, București, 2020.

PopaViotica Popa, (2012), în, „*Formarea şi dezvoltarea competenţelor lingvistice prin elemente de dialectologie",* în *Glotodidactica Biannual Journal of Applied Linguistics*, nr.1(III)/2012.

Saramandu, Nicolae, Nevaci Manuela, 2013, „Sinteze de dialectologie română", București, Editura Universitară, 2013, p. 15-30.

Stanciu Ilie, (1953), „Rolul literaturii în dezvoltarea gândirii și vorbirii la copilul de vârstă preșcolară" în *Limba română*, nr.2/1953, II, p. 47-63.

Slama – Cazacu 1962 = Tatiana Slama-Cazacu, 1962 „Dialogul la copii", în *Studii și cercetări științifice*, no. 2, XII, p. 290-292.

Tatiana Slama–Cazacu, (1960), „Relațiile dintre gândire și limbaj în ontogeneză (3-7 ani)", în *Studii și cercetări științifice*, nr.1/1960, XII, p. 145-147.

Slama – CazacuTatiana, (1968), Studii europene asupra limbajului copilului (1920-1968), București, editura Academiei Republicii Socialiste Române.

Slama– Cazacu Tatiana, (1976), „Contribuie școala la însușirea regulilor de comunicare corectă?", în *Revista de pedagogie* nr.7/1976, p.44-49.

Stochițoiu, Adriana, (1985), în „Observaţii asupra regionalismului", în *Limbă şi literatură. Bucureşti,* 1985. Vol. III. p. 389-399.

Florentina Nicolae
Universitatea Ovidius din Constanța/
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”,
Academia Română

Notații privind formele dialectale ale limbii române în opera lui Dimitrie Cantemir

Abstract
In this paper, we will analyze Dimitrie Cantemir's views on the concept of dialect, reflected in his works written in Latin. On a theoretical level, he distinguishes between language and dialect. In this sense, he considers that the Romanian language is a dialect of Latin, related to Italian, and that it has its origin in the ancient Latin of the conquerors of Dacia. The same term is also used for his own language, when he mentions the influence of the languages of the peoples with whom the Romans came into contact, over Latin, which, however, did not alter its essence. We will also analyze the way in which Cantemir explains the differences between the dialects of Moldova and Muntenia, based on phonetic and lexical criteria.
Keywords: Latin, language, dialect, idiom.

Résumé
Dans cet article, nous analyserons les conceptions de Dimitrie Cantemir sur la notion de dialecte, reflétées dans ses œuvres écrites en latin. Sur le plan théorique, il fait la distinction entre langue et dialecte. En ce sens, il considère que la langue roumaine est un dialecte du latin, apparenté à l'italien, et qu'elle trouve son origine dans le latin ancien des conquérants de la Dacie. Le même terme est également utilisé pour sa propre langue, lorsqu'il mentionne l'influence des langues des peuples avec lesquels les Romains sont entrés en contact, sur le latin, qui n'en a cependant pas altéré son essence. Nous analyserons également la manière dont Cantemir explique les différences entre les dialectes de Moldavie et de Munténie, sur la base de critères phonétiques et lexicaux.
Mots-clés: Latin, langue, dialecte, idiome.

În acest articol, ne propunem să analizăm opiniile lui Dimitrie Cantemir asupra conceptului de *dialect*, precum şi o serie de forme dialectale românești, care apar în scrierile de limbă latină ale lui Dimitrie Cantemir. Cercetarea limbii române utilizate de Principe în lucrările sale redactate exclusiv în limba maternă, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, Divanul Înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul* și romanul autobiografic *Istoria ieroglifică* nu ne interesează aici. Vrem să evidențiem influența limbii române asupra latinei cantemiriene, precum și apariția unor forme dialectale în operele redactate în limba latină, unde prezența acestora este surprinzătoare, spre deosebire de cele redactate în română. Referitor la formele dialectale, sunt două situații care trebuie luate în considerare: pe de o parte, opiniile teoretice pe care Cantemir le emite asupra conceptului de *dialect,* cu

exemplificări în anumite contexte, pe de altă parte, micile „scăpări", rare accidente în care limba maternă se insinuează în savanta sa latină de influență umanistă.[1] Cantemir scrie mult în limba latină, dar nu publică niciuna dintre aceste opere, în timpul vieții. În fapt, singurele opere tipărite antum sunt *Divanul*, la Iași, în 1698, și *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskiia religii*, adică „Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane", la Sankt Petersburg, în limba rusă, în 1722. Latina este limba rezervată pentru lucrările cu caracter logic și filosofic *Compendiolum universae logices institutionis, Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago, Iohannis Baptistae van Helmont phisices universalis doctrina, Monarchiarum phisica examinatio*, pentru un discurs laudativ pronunțat de fiul Serghei de numai șapte ani, în fața împăratului, intitulat *Panegyricum iuvenis principis Russiae et Moldaviae sept. aetatis, Imperatori Petri, anno 1714,* pentru lucrările de istorie a propriului popor, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus, Historia Moldo-Vlachica* (ambele păstrate în stadiul de ciorne de lucru, din care vor deriva *Descriptio Moldaviae* și *Hronicul*), *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae,* cunoscută ca „Descrierea Moldovei", lucrarea celebră, dedicată istoriei Imperiului Otoman și civilizației islamice, *Incrementorum atque decrementorum Aulae Othomannicae sive Aliothmannicae historiae prima gentis origine ad nostra usque tempora deductae libri tres,* notele și schițele realizate în timpul expediției din Caucaz, tipărite sub titlul generic de *Collectanea Orientalia* și *De muro Caucaseo,* precum și comentariul erudit asupra *Coranului*, în două versiuni, *Curanus,* respectiv *De Curani etymologico nomine* (variante extinse în limba rusă la *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*), monografia dedicată amintirii tatălui său, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento Senis, Moldaviae Principis*, lucrarea cu caracter polemic, pe teme de educație infantilă, *Loca obscura in Cathechisi quae ab anonymo authore slaveno idiomate edita et Pervoe ucenie otrokom intitulata et dilucidata.*

Cantemir continuă seria preocupărilor declanşate de umaniştii români, care marchează începuturile cercetărilor ştiinţifice referitoare la originea şi structura limbii române, pe care le vor aprofunda iluminiştii Şcolii Ardelene.

Despre conceptul de *dialect*, Cantemir are opinii care traversează mai multe dintre operele sale latineşti. În *Curanus* și *De Curani etymologico nomine*, Cantemir distinge între *limbă și dialect*: *linguas enim ac dialectum omnium mortalium, animalium, avium insectarumque* (*Curanus* 906; *Sistemul* 1987: 569). Termenii *dialectus* şi *idioma* sunt în general sinonimici, aşa cum reiese din corespondenţa între *Curanus* şi *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane.* Discutând despre îngerii care păzesc tronul lui Dumnezeu, Cantemir consemnează:

Iar aceștia (paznicii tronului lui Dumnezeu) aveau fiecare câte șaptezeci de mii de capete, pe fiecare cap câte șaptezeci de mii deguri, iar în fiecare gură câte șaptezeci de mii de limbi, și fiecare limbă lăuda pe Dumnezeu în șaptezeci de mii de dialecte și cânta mărturisirea credinții muhammedane: *Lailahi illa Allah Muhammedu resulullah*, adică: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed este prorocul." *Sistemul* 1987: 50).

[1] Referitor la influența limbii române asupra latinei savante a Principelui, vezi Tărnăuceanu (2008), Florentina Nicolae (2006, 2012).

În *Curanus* (2018: 72) este folosit termenul *idioma: septuaginta millibus idiomatum Deum laudabant,* iar în versiunea rusească, acestuia îi corespunde *dialekt*: седмидесять тысящ щиалектами Вога хваляше.

În *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (2017[2]: 53) îl critică pe istoricul ungur Stephannus Samosius, pe care îl consideră eronat Jan Zamoyskius (Slușanschi 1983: 11), care afirmase că: „neamul valach nu s-ar trage din cetăţeni romani, ci dintr-o parte a dacilor care ar fi furat graiul roman" *(Romanam dialectum).* Cuvântul este utilizat și cu sensul de limbă particulară, nu neapărat de variantă a unei limbi: „Se cuvine aşadar să recunoaştem că numele Daciei şi al romanilor au fost schimbate pentru cei rămași în Dacia de către alte neamuri, după graiul lor" (*iuxta suam dialectum)* (2017: 55). Pentru Cantemir, *Sclavonica dialectus* (2017: 58) este limba unică, din care au derivat apoi limbile utilizate de populațiile slave (*omnes nationes quae originem suam a Sclavis sive Bulgaris duxerunt*) (2017: 60). Ideea este reluată în *Curanus* (2018: 334), în care apare termenul *lingua*: *lingua Sclavenica* (sic), *quae est mater linguae Russicae, Polonicae, Cazacicae, Serbicae, Bulgaricae, Bohemicae et cae(tera).*

Același termen este folosit și pentru propria limbă, când menționează influența limbilor popoarelor cu care romanii au intrat în contact, asupra latinei, ceea ce însă nu i-a alterat esența. La fel se va întâmpla și cu româna, al cărei filon latin este indubitabil:

Dar ce poate fi mai adevărat şi mai uşor de acceptat, raţional, decât că romanii au primit unele cuvinte de-ale dacilor, precum şi, mai apoi, de-ale slavonilor, polonilor, hungarilor şi grecilor (încât şi azi sunt amestecate în graiul nostru (*dialecto nostro*)) şi astfel, într-un timp îndelungat, au stricat limba latină curată pe care o aduseseră cu ei şi au făcut-o plină de greşeli, rămânând totuşi latină, în temelia şi originea ei. Căci noi, valachii, nu avem o limbă proprie, fie dacica, fie alta, în afară de latină, cu care să se spună că se amestecă vorbele latine, ci, având latina, am amestecat-o cu altele străine, numite mai sus, şi am stricat-o până-ntr-atât, încât nici noi nu putem înţelege latina fără să o fi învăţat, nici a noastră nu poate fi înţeleasă de latini, fapt care se petrece şi cu limba italică, ce a descins din aceeaşi limbă maică latina, chiar dacă mult mai târziu decât a noastră (şi anume la începutul celui de-al cincilea veac), (2017: 69).

Utilizat cu referire la românii sud-dunăreni, termenul desemnează o varietate înrudită cu graiul valahilor nord-dunăreni, de care se deosebește prin impactul limbilor albaneză și greacă:

Nu ar putea nimeni să-mi tăgăduiască in vreun fel că din acei valachi se trage neamul valachilor care şi astăzi locuieşte în intregul Epir şi in jurul Ioanninei; o dovadă este graiul insuşi (*dialectus ipsa*), căci ei vorbesc romanica, dar au stricat limba latină nu cu cea slavonică şi ungarică, aşa cum a făcut valachica noastră, ci cu cea greacă şi albanică, aşa incat cu greu ii mai putem inţelege, şi ei pe noi la fel (2017: 157).

[2] Traducerea în limba română a exemplelor utilizate în acest material a fost realizată de către Ioana Costa, în cadrul ediţiilor critice publicate în 2017 și 2018.

Mai departe se referă la *Serbica dialecto* (2017: 162), iar în *Adnotationes* la *Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae...* (2015, vol. II) menționează *Persicam dialectum* (12), *Turcica dialectus* (340), despre diversitatea dialectelor arabe: *Omnes Arabice loquuntur, dialecto tamen adeo diversa, ut vix alter alterum possit intelligere* (390). Pentru araba folosită în traducerea *Coranului*, sunt folosiți termenii *lingua* și *sermo* (2018: 12). În *Historia Moldo-Vlachica* (2017: 198), îl ironizează pe Orichovius, care considera că slavii vorbesc un dialect atic: *Orichovius Polonus gentem Polonam natione quidem esse Sclavam, genere vero ac dialecto Graecam, imo Atticam probasse sibi congratulatur*; ideea este identificată de Cantemir și la un alt polonez, Stanislaus Sarnicius: „graiul sclavonic şi, mai cu seamă, polon provine din Attica" - *Sclavonam et praecipue Polonam ex Attica derivatam* (2017: 358). Opinia lui Cantemir (2017: 364) este aceea că limba română este un *dialect* al latinei, înrudit cu italiana, și că își are originea în latina antică, a cuceritorilor Daciei:

Ad veterum testimonia praeterea accedit, quod invincibile, ut reor, adfert argumentum, dialectus ipsa, nempe Valachorum, quae non simpliciter Latinam, sed potissimum illam antiquam Latinam, qua nimirum tempora Traiani gaudebant, redolet et voces iam in Latinismo aboletas ac antiquatas per tot saecula firmiter conservavit conservatque Valachica – La vechile mărturii se adaugă ce se dă ca argument de neînfrânt, după cum socotesc, şi anume graiul Însuşi (adică al valachilor), care aduce nu pur şi simplu a latină, ci mai degrabă a latină veche, adică cea de care se bucurau pe vremea lui Traian, iar valachica a păstrat şi păstrează cu statornicie, de-a lungul atator veacuri, cuvinte ieşite de-acum din uz sau invechite in lumea latină.

În *Descriptio Moldaviae* (2017: 1478), Cantemir leagă direct *dialectus Moldavica* de *Romanus sermo* făcând astfel distincția genealogică necesară. În cartea a treia, capitolul al patrulea, *De lingua Moldavorum* (2017: 1593), prezintă structurat, câteva considerații legate de limba română. Mai întâi, tratează originea acesteia, expunând două opinii legate de originea limbii române: „În privinţa originii limbii moldave, scriitorii sunt stăpâniţi de păreri felurite: cei mai mulţi socotesc că este stricată după limba latină, fără să mai ţină seama de niciun alt grai. Sunt şi unii care consideră că se trage dintr-un dialect italic."

Deși invocă obiectivitatea istoricului și îl lasă pe cititor să decidă singur care opinie ar fi cea adevărată, concluziile sale îl plasează clar în categoria celor care cred că limba română este de origine latină:

> După ce au fost înfăţişate însă argumentele ambelor părţi, nu îndrăznim să spunem care se apropie mai mult de adevăr, de teama ca nu cumva iubirea de patrie să ne acopere ochii şi să ascundă vederii noastre unele ce se dezvăluie cu uşurinţă unor priviri străine. Lăsăm aşadar judecata în seama cititorului binevoitor, mulţumiţi să adăugăm doar această vorbă a lui Covatius: 'E de mirare, zice acela, că limba moldavilor şi valachilor are mai multe cuvinte latine decât cea italică, deşi italul îşi are sălaşurile acolo unde locuia cândva romanul.' Numai că tot acest lucru nu e de mirare. Căci italii şi-au născocit limba cu mult mai apoi. (2017: 1599).

Următoarea secvență subliniază existența unor cuvinte din fondul autohton. Chiar dacă cercetările ulterioare au stabilit etimologia cuvintelor oferite ca exemple,

rămâne notabilă consemnarea importanței fondului geto-dacic în configurarea limbii române:

> Altminteri, se cuvine să se observe că în limba moldavilor se găsesc câteva cuvinte care, de vreme ce sunt necunoscute şi latinei, şi celorlalte graiuri ale neamurilor învecinate, socotim – poate nu fără temei – că au rămas din vechea limbă dacică. Căci nimic nu se pune împotrivă să credem fie că, în Dacia, coloniile romanilor s-au folosit de sclavi daci, fie chiar că, dacă îşi pierduse vreunul soţia, şi-a luat de nevastă femeiuşti din neamul acela: de aici lesne s-a putut strecura vreo vorbă în limba lor. Aşa sunt „stezar", „quercus"; „padure", „sylva"; „halesteu", „stagnum"; „carare", „semita"; „graesk", „loquor"; „privesk", „aspicio"; „nemeresk", „aliquo pervenio" („ajung undeva"), (2017: 1601).

A treia secvență atestă importanța educației în menținerea purității lingvistice, precum și impactul populațiilor învecinate asupra vocabularului:

Pe lângă acestea, şi moldava – ca aproape toate limbile – îngăduie felurite dialecte. Graiul cel mai curat există în mijlocul Moldaviei, pe lângă Iassii, pentru că, datorită prezenţei neîntrerupte a Curţii domneşti, locuitorii acelui ţinut sunt îndeobşte mai cultivaţi. Cei care locuiesc la Tyras amestecă multe vorbe polone şi numesc mai multe vase care servesc folosinţelor gospodăreşti cu cuvinte polone, încât cu greu pot fi înţeleşi de vreun alt moldav. Cei care trăiesc în Alpi, către Transsylvania, se folosesc adesea de cuvinte hungare. Cei din Falczi strică moldava cu graiul tartar, cei din Galaczi, cu cel grec şi turc. (2017: 1601).

Următoarea distincție se referă la idiolectul femeilor moldovene care conturează aria dialectală moldovenească:

> Chiar şi femeile moldave au o pronunţie diferită de bărbaţi. Căci schimbă silabele *bi* şi *vi* în *gi*, ca în „bine", *bene*, „gine"; „vie", *vinea*, „gie"; *pi* în *ki*, „pizma!, *invidia*, „kizma". *M* de la început în sunetul *ng*, greu de pronunţat de alţii, ca în „mie", *mihi*, „ngie" etc. Cine se va fi obişnuit odată, chiar dintre bărbaţi, cu acea pronunţie, cu greu mai poate scăpa de ea, ba chiar deloc, şi se trădează mereu singur, cu gura sa, ca şoarecele, că a zăbovit prea mult la sânul mamei; de aceea asemenea oameni sunt numiţi în mulţime, cu dispreţ, „ficzori de baba", „fiii bătrânei" (2017: 1602 și urm.)

Analizând în detaliu fenomenul palatalizării în operele în limba română ale Principelui, basarabeanul Grigore Cantemir (2011) semnala faptul că: „Această deosebire dintre graiul bărbaţilor şi cel al femeilor de la ţară se mai păstrează şi astăzi." (2011: 5) și că: „pe vremea lui D. Cantemir, întreaga serie a labialelor era palatalizată" (2011: 7).

Secvența următoare din *Descriptio Moldaviae* pune în opoziție graiul moldovenesc, cu varianta comună, în opinia lui Cantemir, a muntenilor și transilvănenilor, pe care o consideră mai coruptă: „chiar prin acest fapt recunosc că moldava este mai curată decât a lor, chiar dacă antipatia care există între moldavi şi valachi îi împiedică să o mărtursească prin cuvinte" (2017: 1603).

Ultima analiză lingvistică se referă, din nou în premieră în literatura română, la vorbirea românilor sud-dunăreni, pe care o observă profund influențată de limba popoarelor cu care intră în contact:

> Cuzzo-vlachii, care locuiesc în Rumelia, la hotarele Macedoniei, se folosesc de un grai cu mult mai stricat. Îşi amestecă limba lor strămoşească, într-un chip de mirare, cu greaca şi albanica, aşa încât nu arareori ei pun în vorbirea valachică o frază curat grecească, alteori curat albanică, păstrând totuşi pretutindeni flexiunile moldave ale numelor şi verbelor. Ei între ei înţeleg un asemenea ghiveci, dar nu le poate înţelege pe de-a-ntregul limba nici grecul, nici albanul, nici moldavul. Dacă totuşi toţi trei, adunaţi într-un singur loc, l-ar asculta pe un cuzzo-vlach vorbind, punându-şi alături părerile, dacă fiecare i-ar tălmăci celuilalt fraza din limba sa, ar putea înţelege ce vrea acela. (2017: 1603).

Am observat, așadar, că în *Descriptio Moldaviae*, Cantemir inițiază cercetările de dialectologie românească, prezentând pe scurt „principalele ei variante dialectale" (Mihăilă 2008: 465) și atestă câteva aspecte ale pronunțării dialectale moldovenești[3].

Spre deosebire de precedesorii umaniști, evită cu mai multă atenție fenomenele lingvistice zonale, precum palatalizarea labialelor, arătând ce ar fi putut deveni limba literară dacă s-ar fi dezvoltat în alte condiții socio-culturale (Chivu 2012: 12). „În comparaţie cu Varlaam şi cu cronicarii moldoveni, D. Cantemir face deci un pas înainte în ceea ce priveşte eliminarea din scris a formelor cu laringala *h* în locul labiodentalei *f*." (Cantemir Gr. 2011: 7).

Prin opiniile sale lingvistice, chiar dacă risipite în lucrări cu caracter istoric, filosofic sau religios, Dimitrie Cantemir se consacră drept unul dintre primii cărturari români cu preocupări științifice asupra limbii și limbajului. Face deosebirile necesare în limbă și dialect, pe care îl folosește în paralel cu idiom, deosebește limba română cultă de cea vorbită, explică pe criterii fonetice și lexicale, diferențe între graiurile din Moldova și din Muntenia.

Bibliografie

Ediții, traduceri

Curanus 2018 = Cantemir, Dimitrie, *Curanus; Collectanea Orientalia; De muro Caucaseo*, Colecția *Opere fundamentale*, Editarea textului latinesc, aparat critic și indicele de Florentina Nicolae. Traducerea din limba latină de Ioana Costa, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2018.

De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus 2017; *Historia Moldo-Vlachica* 2017; *Descriptio Moldaviae* 2017 = Cantemir, Dimitrie, *Despre numele Moldaviei - în vechime şi azi; Istoria moldo-vlachică; Viaţa lui Constantin Cantemir; Descrierea stării Moldaviei - în vechime şi azi*, Colecția *Opere fundamentale*, Editarea textului latinesc, aparat critic și indicele de Florentina Nicolae. Traducerea din limba latină de Ioana Costa. Studiu introductiv de Andrei Eșanu și Valeria Eșanu, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2017.

[3] Vezi Nicolae (2016: 227-228).

Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane 1987 = Cantemir, Dimitrie, *Opere complete,* Vol. VIII, Tom II, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, Text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu, Editura Academiei Române, București, 1987.

Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae 2015 = Cantemir, Dimitrie, *Istoria măririi și decăderii Curții othmane*, Editarea textului latinesc și aparatul critic Octavian Gordon, Florentina Nicolae, Monica Vasileanu. Traducerea din limba latină Ioana Costa. Cuvânt înainte Eugen Simion. Studiu introductiv Ștefan Lemny, Vol. I-II, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2015.

Studii, articole

Cantemir Gr. 2011 = Cantemir, Grigore, „Fenomenul palatalizării în cadrul bilingvismului româno-rus", *Limbaj și context. Revistă internațională de lingvistică, semiotică și știință literară*, Anul III, Vol. 2, Centrul Editorial Universitar, Bălți, 145-155.

Chivu 2012 = Chivu, Gh., „Dimitrie Cantemir et le renouvellement de l'ancien roumain littéraire", *Synthesis,* XXXIX, Editura Academiei Române, București, 3-12.

Mihăilă 2008 = Mihăilă, Gheorghe, „Cuvinte românești cu litere latine în *Descriptio Moldaviae*", *Studii și cercetări lingvistice*, LIX, nr. 2, Editura Academiei Române, București, 465-470.

Nicolae 2006 = Nicolae, Florentina, *Neolatina cantemiriană. Studiu de sintaxă asupra operelor lui Dimitrie Cantemir „De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus" şi „Historia Moldo-Vlachica",* Cartea Universitară, Bucureşti.

Nicolae 2012 = Nicolae, Florentina, „The influence of the Romanian language in Vita Constantinii Cantemyrii, cognomento Senis, Moldaviae Principis", în Astrid Steiner-Weber (ed. gen.), *Acta Conventus Neo-Latinis Upsaliensis*, II, Brill, Leiden–Boston, 767–777.

Nicolae 2016 = Nicolae, Florentina, „Grafia cuvintelor românești în textele latinești ale lui Dimitrie Cantemir", *Revista de Istorie și Teorie Literară*, Nr. 1-4, Editura Academiei Române, București, 221-231.

Slușanschi 1983 = Slușanschi, Dan, „Introducere" la Cantemir, Dimitrie, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și *Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, Editura Academiei Române, București, 7-24.

Tărnăuceanu 2008 = Tărnăuceanu, Claudia, *Limba latină în opera lui Dimitrie Cantemir: „Vita Constantini Cantemyrii". Studiu lingvistic şi literar*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Oana Niculescu
Institute of Linguistics „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Romanian Academy

Word-final dental stops reduction in Muntenian dialectal texts

Abstract
Part of a broader analysis on coarticulatory phenomena across word-boundaries based on Romanian dialectal data, this current study investigates the reduction and contextual assimilation of word-final dental stops. The data are derived from the Romanian Phonogram Archive, with a focus given to Muntenian dialectal texts. Overall, word-final dental stops undergo coarticulation in 49% of the cases. Consonant clusters display a higher rate of reduction (57%) compared to singletons. Among word-final reduction phenomena, deletion is the most prevalent, observed in 87% of the cases, followed by voicing (11%, N = 59) and devoicing (2%, N = 10). Most of the cases in our data involve partial (de)voicing.
Keywords: dental consonants, coarticulation, sandhi, Muntenian dialect, AFLR

Résumé
Dans le cadre d'une analyse plus large des phénomènes coarticulatoires à travers les frontières de mots, basée sur des données dialectales roumaines, cette étude examine la réduction et l'assimilation contextuelle des consonnes dentales finales de mots. Les données proviennent des Archives des phonogrammes roumains, avec un accent mis sur les textes dialectaux de Muntenian. Dans l'ensemble, les consonnesdentaux finaux subissent une coarticulation dans 49% des cas. Les groupes de consonnes affichent un taux de réduction plus élevé (57%) que les consonnes isolées. Parmi les phénomènes de réduction en fin de mot, la suppression est la plus répandue, observée dans 87% des cas, suivie par le voisement (11%, N = 59) et le dévoisement (2%, N = 10). La plupart des cas dans nos données impliquent un (dé)voisement partiel.
Mots clés : consonnes dentaires, coarticulation, sandhi, dialecte muntenien, AFLR

1. Introduction

Coarticulation, more precisely the “articulatory modification of a given speech sound arising from coproduction or overlap with neighbouring sounds in the speech chain” (Recasens 2018) is a frequent phenomenon in spontaneous speech. Studies related to consonant coarticulation across word-boundaries based on Romanian data, and especially dialectal data, are still scarce (see, for instance, affricate reduction in Mărdărescu 1975, for in Daco-Romanian dialects, and Niculescu and Avram 2023, for standard Romanian; Avram 2009 [1959] definite article reduction in dialectal texts, and Vasilescu et al. 2019 for standard Romanian). Consequently, given the scarcity of studies on Romanian, the goal of this study is to broaden our

understanding on the reduction and contextual assimilation patterns of word-final dental stops (both singleton and cluster) in Romanian dialectal texts. This analysis is part of a is part of a larger dialectal study related to word-initial and word-final obstruent reduction in Muntenian dialectal texts[1].

The remaining part of the article is structured as follows. The data and methodological aspects are presented in Section 2, followed by the results of the analysis showcased in Section 3. Final remarks and future research are given in the final section.

2. Data and methodology

2.1 Dialectal data

The analysis is carried out on dialectal texts gathered in volumes referred to as "sound maps". This collection is known for showcasing both the dialectal transcripts and standard orthographic texts, which, in turn, are corelated with audio recordings gathered from the Romanian Phonogram Archive (Şuteu 1958; Marin 1996). These recordings accompany the volumes either on CDs or through direct and open-access download from the Bucharest Linguistic Institute website (https://lingv.ro/harta-sonora-a-graiurilor-limbii-romane-muntenia/). At present, the series contains three volumes (Marin and Tiugan 2014; Marin et al. 2016; Marin et al. 2022), the first one focusing on both Northen and Southern dialects, the second providing an overview of the Daco-Romanian dialects spoken across the borders, while the third volume, the one our current study is based on, outlines the Muntenian subdialect.

The latest volume in the series (Marin et al. 2022) gathers both thematic and spontaneous text from 45 villages, with recordings evenly distributed across gender (53% male speakers, 47% female speakers) and age (35 to 87 years old, average = 60.5, standard deviation = 14.5). The total duration of the audio recordings amounts to 135 minutes, with an average duration of 3 minutes per village. In this stage of the analysis, we rely solely on the dialectal transcripts, while the acoustic correlates of word-final dental stops reduction will be explored in future studies.

2.1 Methodology

This study investigates word-final dental stop coarticulatory processes across word-boundaries related to:

voicing, i.e., when a voiceless segment is realized either with total or partial vibration of the vocal folds (cf. Trask 2004)

/bəjat mare/	[ba.jad.ma.re]	'big boy'
/pəmɨnt mort/	[pə.mɨnd.mort]	'dry land'

devoicing, i.e., when a voiced segment is realized either with total or partial loss of the vibration of the vocal folds (cf. Trask 2004)

/zid saw/	[zit.saw]	'wall or'
/kɨnd se/	[kɨnt se]	'when it'

[1] A previous study on this topic investigated the coarticulation of word-final fricatives across word- boundaries in Romanian dialectal texts (Niculescu 2023).

deletion, i.e., the loss of segment(s), singleton or cluster in this case, or any other phonological form (cf. Trask 2004)

/tot pə/	[to.pə]	'also on'
/sɨnt dəparte/	[sɨn.də.par.te]	'I am faraway'
/fost hora/	[fo.ho.ra]	'the dance was'
/rɨd ku/	[rɨ.ku]	'I laugh with'
/kɨnd pun/	[kɨn.pun]	'when I place'

3. Results and discussion

3.1 General results

A total of 1110 tokens were extracted from the dialectal material. Among these outputs, the word-final voiceless singleton /t/ has the highest frequency, accounting for 66% of the data (N = 730), while the voiced dental consonant occurs in only 9 cases (less than 1%).

These findings align with previously attested phonotactic results derived both from Romanian written data (Roceric Alexandrescu 1968 – /t/ amounts to 8% of all word-final phonemes, including vowels and glides, vastly surpassing all other stop codas), as well as from large spoken corpora (Hutin et al. 2020 – 72.7% of all stop codas are /t/). Furthermore, by taking into account a distinction that has not been fully explored in previous research, our data indicate that dental singletons occur twice as often as clusters, the former being registered in 33% of the cases (N = 371). Out of the fourteen clusters identified (listed in Table 1), nasal + plosive tokens have the highest frequency (56%, N = 209), followed by fricative + plosive clusters at 22% (N = 81) and liquid + plosive at 15% (N = 55), while plosive + plosive clusters have the lowest frequency, making up 7% of the data (N = 26). The frequency distribution of each cluster is presented in the table below.

Table 1. Frequency of occurrence of word-final dental clusters

Clusters		%	N
/nd/	/kɨ**nd** kolo/	43.94	163
/st/	/fo**st** fo̯arte/	14.56	54
/nt/	/pəmɨ**nt** kurat/	12.4	46
/lt/	/mu**lt** pɨnə/	7.55	28
/ʃtʲ/	/ɨnvele**ʃtʲ** pə/	6.47	24
/pt/	/o**pt** zile/	6.47	24
/rt/	/ʧe**rt** ku/	4.04	15
/rd/	/ga**rd** də/	2.43	9
/ld/	/ka**ld** aṣa/	0.81	3
/kt/	/iza**kt** ka/	0.27	1
/ʒd/	/graʒ**d** la/	0.27	1
/ʃt/	/de**ʃt** ɨn/	0.27	1
/bt/	/dədəsu**bt** ʃi/	0.27	1
/stʲ/	/trəi**stʲ** aj/	0.27	1

As can be seen from the table above, among word-final dental clusters, nasal + dental pairs have the highest frequency of occurrence in our corpus (163), with the vast majority of tokens attributed to the word "when" 'când' [kɨnd].

Following this frequency distribution are /st/ and /nt/ clusters. In contrast to singletons, which have a higher proportion of voiceless tokens, word-final clusters display a more balanced distribution of voiceless and voiced outputs, with the former comprising 53% of the data (N = 195) and the latter making up 47% (N = 176).

The ways in which these word-final dental singleton and clusters are reduced in connected speech are addressed in the following sections.

3.2 Phonological context

This paper reports on the tendencies related to word-final reduction of dental singletons and clusters in Muntenian dialectal texts. These coarticulatory processes are examined in connection with the following phonological context, as illustrated in Table 2.

Table 2. The frequency distribution of the following phonological context

context	%	N
voiceless plosive	19.28	214
voiceless fricative	15.59	173
voiceless affricate	0.81	9
voiced plosive	9.82	109
voiced fricative	2.97	33
voiced affricate	0.09	1
nasal	8.02	89
liquid	5.59	62
glide	3.33	37
vowel	20.9	232
pause	13.6	151

These results indicate that dental stops in word-final position are frequently followed by vowel-initial words, voiceless plosives and fricatives. On the other hand, dental stops surface to a lesser extend before word-initial affricates.

Consistent with prior research on the topic (Hutin et al. 2020, 2021) as well as enabling cross-linguistic comparisons, the data are further categorized based on five distinct phonological contexts, namely when the following word begins with a (1) voiceless obstruent (36%, N = 396), (2) voiced obstruent (13%, N = 143), (3) sonorant (17%, N = 188), (4) vowel (21%, N = 232), or in the context of a following (silent) pause (14%, N = 151).

3.3 Statistical analysis

The voiceless dental singleton undergoes coarticulation in 46% of the data (N = 336). Table 3 reports on the rates and counts of word-final reduction processes, while Figure 1 depicts the coarticulatory phenomena as a function of the following phonological context. Deletion is the preferred reduction process among speakers

(39%, N = 284), employed particularly before voiceless obstruents (57%) and sonorants (23%). Even though the dental singleton is followed by voiced tokens in more than 50% of the cases, voicing surfaces in only 7% of the total number of occurrences (N = 52). Furthermore, in our corpus, all outputs followed by word-initial vowels do not undergo regressive laryngeal assimilation. Based on the transcripts, 32 tokens (62%) display partial voicing, while the remaining outputs undergo total voicing assimilation, especially before voiced obstruents. We observe that the canonical forms surface at a rate of 54% (N = 394), independent of the following phonological context.

Compared to singletons, word-final voiceless dental clusters display a slightly lower ratio of canonical form maintenance (51%, N = 100). Deletion remains the preferred coarticulatory process (Table 3 and Figure 2), with a frequency of 45% (N = 88). It is worth noting that in a pre-pausal context, speakers tend to retain the cluster rather than deleting it (only 2 out of the 27 contexts). Furthermore, reduction of the entire cluster has a lower frequency in our corpus (6%, N = 5), the recurrent process being that of deleting solely the word-final dental. When the cluster is reduced, the remaining consonants undergo further regressive voicing (/opt də/ [ob.də], /dədəsubt ʃi/ [də.də.sup.ʃi]) and place assimilation (/pəmɨnt galben/ [pəmɨŋ galben]). Regressive voice assimilation was identified in only 4% of the data, with 5 out of the 7 tokens undergoing partial voicing strictly before voiced obstruents and sonorants. Similar to singletons, there were no recorded cases of voicing before word-initial vowels.

Table 3. Rates and counts of word-final voiceless dental singleton reduction

	Maintenance		Voicing		Deletion		Total
	N	%	N	%	N	%	N
voiceless obstruent	112	28.43	1	1.92	163	57.39	276
voiced obstruent	18	4.57	33	63.46	37	13.03	88
sonorant	35	8.88	17	32.69	66	23.24	118
vowel	138	35.03	0	0	2	0.7	140
pause	91	23.1	1	1.92	16	5.63	108
Total	394	100	52	100	284	100	**730**

Table 4. Rates and counts of word-final voiceless dental cluster reduction

	Maintenance		Voicing		Deletion		Total
	N	%	N	%	N	%	N
voiceless obstruent	25	25	0	0	41	46.59	66
voiced obstruent	10	10	4	57.14	21	23.86	35
sonorant	7	7	3	42.86	24	27.27	34
vowel	33	33	0	0	0	0	33
pause	25	25	0	0	2	2.27	27
Total	100	100	7	100	88	100	**195**

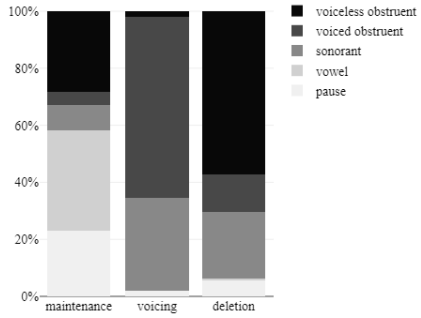

Figure 1. Word-final voiceless dental singleton reduction as a function of the following phonological context

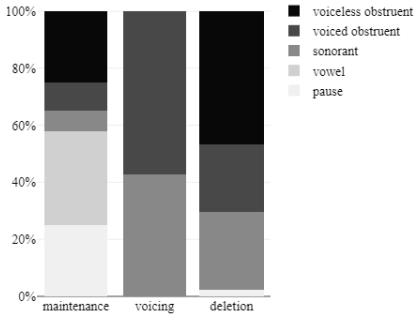

Figure 2. Word-final voiceless dental cluster reduction as a function of the following phonological context

There are only 9 tokens in the corpus where the voiced dental singleton appeared in word-final position, 8 of which being canonical forms (Table 5, Figure 3). In contrast, the clusters display a higher frequency of occurrence, totalling 176 instances. Hence, from a phonotactic perspective, we can infer that when a voiced dental occurs in word-final position, it is more likely to be part of a cluster rather than a singleton. Moreover, in our data, dental singletons do not appear before a voiced obstruent.

Word-final voiced dental clusters (Table 6, Figure 4) show the highest rate of coarticulation among all tokens (66%, N = 116), with most of the tokens undergoing deletion. The cluster is not fully reduced, only the word-final dental is deleted irrespective of the following phonological context. Final devoicing occurs solely before voiceless obstruents. Our results show that only one token is fully devoiced.

Table 5. Rates and counts of word-final voiced dental singleton reduction

	Maintenance		Devoicing		Deletion		Total
	N	%	N	%	N	%	N
voiceless obstruent	2	25	0	0	–	–	2
voiced obstruent	–	–	–	–	–	–	–
sonorant	3	37.5	0	0	–	–	3
vowel	0	0	1	100	–	–	1
pause	3	37.5	0	0	–	–	3
Total	8	100	1	100	–	–	**9**

Table 6. Rates and counts of word-final voiced dental cluster reduction

	Maintenance		Devoicing		Deletion		Total
	N	%	N	%	N	%	N
voiceless obstruent	2	3.33	7	77.78	43	40.19	52
voiced obstruent	3	5	0	0	17	15.89	20
sonorant	7	11.67	0	0	26	24.3	33
vowel	38	63.33	2	22.22	18	16.82	58
pause	10	16.67	0	0	3	2.8	13
Total	60	100	9	100	107	100	**176**

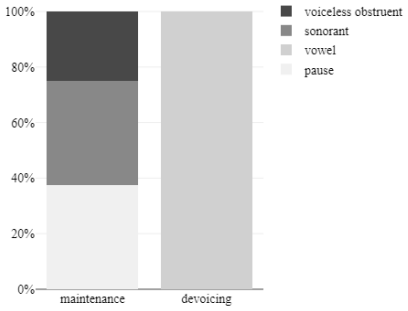

Figure 3. Word-final voiced dental singleton reduction as a function of the following phonological context

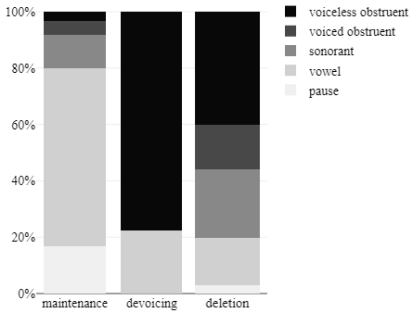

Figure 4. Word-final voiced dental cluster reduction as a function of the following phonological context

3.4 Discussion

Overall, word-final dental stops undergo coarticulation at a rate of 49% (N = 548). Consonant clusters display a higher rate of reduction (57%) compared to singletons. Among word-final reduction phenomena, deletion is the most prevalent, observed in 87% of the cases, followed by voicing (11%, N = 59) and devoicing (2%, N = 10). Most of the cases in our data involve partial (de)voicing.

Voiceless dental stops in word-final position maintain their canonical form in 53% of the data (N = 494), while deletion occurs in 40% of the cases (N = 372), and voicing in only 7% (N = 59). On the other hand, voiced dental stops in this position are maintained in 37% of the cases. Deletion was observed in more than half of the contexts (58%, N = 107), and devoicing affected only 10 tokens, amounting to 5% of the data.

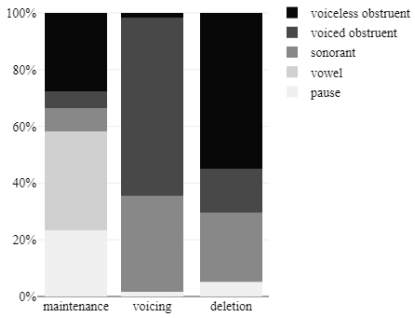

Figure 5. Word-final voiceless dental stops reduction as a function of the following phonological context

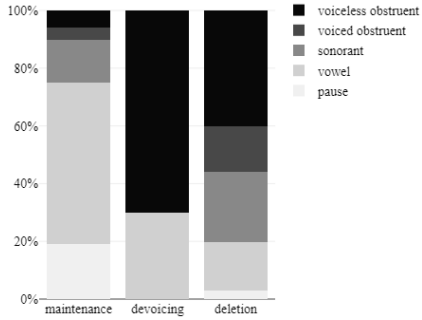

Figure 6. Word-final voiced dental stops reduction as a function of the following phonological context

Figures 5 and 6 depict the reduction and contextual assimilation patterns of word-final dental stops in terms of the following phonological context. Before voiceless obstruents, word-final dental singletons and clusters are deleted in 62.4% of the cases (N = 247), while canonical forms are maintained with a 35.6% ratio (N = 141). Devoicing occurs with a frequency of 1.8% (N = 7). There is only one token undergoing partial voicing, a situation also registered by Hutin et al. (2021).

Before voiced obstruents, we observe a maintenance of the canonical forms of 21.7% (N = 31) and a deletion of 52.4% (N = 37). Regressive laryngeal assimilation takes place with a frequency of 25.9% (N = 37). As expected, final coda dental stops are not devoiced in this phonological context.

When the following word begins with a sonorant, the results reveal that final coda dental stops tend to be deleted (61.7%, N = 116), while maintenance of the canonical form has a 27.7% frequency of occurrence (N = 52). Regressive assimilation of voicing occurs at a much lower rate of 10.6% (N = 20). There were no cases of devoicing identified in this context.

Results indicate that before word-initial vowels speakers manifest a clear tendency of maintaining the canonical forms (90.1%, N = 209), while deletion occurs to a lesser extent, amounting to 8.6% of the data (N = 20). There are only 3 tokens (1.3%) in which partial devoicing was identified (see, also Hutin et al. 2021 for similar results). Neither the singleton, nor the cluster is voiced when the following word begins with a vowel.

In a pre-pausal context, word-final dental singletons and clusters are deleted in only 13.9% of the cases (N = 21), while canonical forms are frequently maintained (85.4%, N = 129). Voicing occurs in only one case (0.7%) and there are no devoiced tokens identified in this phonological context.

4. Conclusion and outlook

This study investigated the reduction and contextual assimilation of word-final dental stops across word boundaries. The analysis was conducted on dialectal data, more precisely on Muntenian dialectal texts derived from AFLR gathered in volumes defined as "sound maps". Our results show that speakers tend to equally maintain and reduce these consonants. However, consonant clusters display a higher rate of reduction in comparison to singletons. Among coarticulatory processes, deletion has the highest rate of occurrence.

Future studies will extend the analysis to include all obstruents, both word-initial and word-final. Due to the advantage as gaining easy access to the audio recordings, follow-up studies will also explore the acoustic corelates of voicing assimilation.

References

Avram 2009 [1959] = Avram, Andrei, „Despre cauzele dispariției lui l final - articol hotarât", in in *Studii de fonetică istorică a limbii române*, Editura Academiei Române, Bucharest, 2009 [1959], 171-176.

Hutin et al. 2020 = Hutin, Mathilde, Oana Niculescu, Ioana Vasilescu, Lori Lamel, and Martine Adda-Decker, "Lenition and fortition of stop codas in Romanian", in *Proceedings of STLU-CCURL*, 2020, 226-234.

Hutin et al. 2021 = Hutin, Mathilde, Yaru Wu, Adèle Jatteau, Ioana Vasilescu, Lori Lamel, and Martine Adda-Decker, "Synchronic Fortition in Five Romance Languages? A Large Corpus-Based Study of Word-Initial Devoicing" *Proceedings Interspeech*, Brno, 2021, 996-1000.

Marin 1996 = Marin, Maria, „Arhiva fonogramică a limbii române (După 40 de ani)" . *Revista de lingvistică şi ştiinţă literară*, *1*, 1996, 41-46.

Marin and Tiugan 2014 = Marin, Maria, Marilena Tiugan, *Harta sonoră a graiurilor şi dialectelor limbii române*, Editura Academiei Române (+ CD), 2014.

Marin et al. 2016 = Marin, Maria, Carmen Ioana Radu, Daniela Răuțu, and Marilena Tiugan, *Harta sonoră a graiurilor dacoromâne vorbite în afara graniţelor României*, Editura Academiei Române (+ CD), 2016

Marin et al. 2022 = Marin, Maria, Marilena Tiugan, Mădălina Botez Stănescu, Oana Niculescu, Carmen Ioana Radu, and Daniela Răuțu, *Harta „sonoră" a graiurilor limbii române. Muntenia (volumul I)*, Editura Academiei Române, 2022.

Mărdărescu 1975 = Mărdărescu, Maria, „Semioclusivele româneşti în fonetică sintactică (în sandhi)", *Fonetică şi dialectologie*, IX, 1975, 99-106.

Niculescu 2023 = Niculescu, Oana, „Observaţii asupra consoanelor fricative în poziţie finală de cuvânt în subdialectul muntenesc", in Mirjana Ćorković, Monica Huțanu, Mariana Dan, Minerva Trajlović-Kondan (eds), *Limba, literatura și cultura română: provocări și perspective*, Belgrad: Facultatea de Filologie, 2023, 289-309.

Niculescu and Avram 2023 = Niculescu, Oana, Andrei A. Avram, "Phonetic variation of word-final affricates in Romanian connected speech", *Proceedings of the 20th International Congress of Phonetic Sciences* (ICPhS 2023), 2023, 3095-3099.

Recasens 2018 = Recasens, Daniel. Coarticulation. *The Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Oxford University Press, 2018.

Roceric-Alexandrescu 1968 = Roceric-Alexandrescu, Alexandra, *Fonostatistica limbii române*. Editura Academiei Române, 1968.

Șuteu 1958 = Șuteu, Valeriu, „Arhiva fonogramică a limbii române", *Fonetică şi dialectologie, I*, 1958, 211-219.

Trask 2004 = Trask, Robert Lawrence, *A dictionary of phonetics and phonology*, Routledge, 2004.

Vasilescu et al 2019 = Vasilescu, Ioana, Ioana Chitoran, Bianca Vieru, Martine Adda-Decker, Maria Candea, Lori Lamel, and Oana Niculescu, "Studying variation in Romanian: deletion of the definite article-l in continuous speech", *Linguistics Vanguard*, *5*(1), 2019, 12 p.

Nicoleta Petuhov
Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Academia Română

Expresii regionale și dialectale formate în jurul denumirilor părților corpului omenesc

I. VOCABULARUL PĂRȚILOR CORPULUI OMENESC

Cuvintele care denumesc părți ale corpului omenesc constituie un nucleu semnificativ în cadrul vocabularului, atât datorită vechimii lor în toate limbile, cât și grație rolului lor în comunicarea cotidiană. Acestea reprezintă, de asemenea, una dintre primele achiziții în materie de limbaj la copilul mic şi este actualizat permanent nu numai în domenii științifice, precum biologia, medicina, psihologia, educația, dar și în comunicările curente, cotidiene, cu referire la diferite stări, afecte sau acțiuni: ”mă doare capul/stomacul/în gât”; ”mi-am rupt mâine/spatele cărând”; ”mi-a sărit inima din piept” , ”mi-a stat inima” etc., etc.

Frecvența utilizării cuvintelor care denumesc părți le corpului omenesc a antrenat procese de sinonimie lexicală, diferențiate geografic, dar și determinate de situația de comunicare. Spre exemplu, substantivul ”cap” are nu mai puțin de 9 sinonime, marcate regional sau stilistic: *căpățînă, devlă, scăfîrlie, boacă, bostan, dovleac, glavă, tărtăcuță, tigvă*, fără a lua în considerare și termenii argotici. Pentru ”gât” dicționarele înregistrează 4 sinonime: *grumaz, junghetură, gușă, gâtlan*; pentru ”burtă” sunt atestate, de asemenea, 4 sinonime: *abdomen, pântece, foale, vintre.* În paralel cu dezvoltarea de relații semantice, aceste cuvinte apar și în structuri lexicale și semantice mai mult sau mai puțin stabile, de tipul sintagmelor folosite în limbajul curent sau specializat sau al expresiilor cu caracter mai stabil, în speță, locuțiuni și expresii idiomatice. În limba română, câmpul semantic al denumirilor părților corpului omenesc oferă o multitudine de expresii și locuțiuni, capabile să exprime noțiuni dintre cele mai diferite, plecând de la stări, emoții, sentimente, idei, până la realități, activități sau relații interumane. Frazeologia fiind un domeniu care se dezvoltă cu preponderență la nivelul limbii vorbite, antrenează cuvinte care aparțin limbii comune, dar și cuvinte marcate stilistic sau funcțional - familiar, popular sau regional.

Studiul de față își propune să prezinte, într-o perspectivă sincronică, o serie de expresii formate în jurul numelor părților corpului omenesc care au fost sau au

devenit regionale sau care sunt percepute în limba curentă ca fiind regionale[1]. Marca ”regional” este oferită de dicționarele uzuale ale limbii române, dar și de înregistrarea cuvintelor sau a expresiilor în care acestea se regăsesc în atlasele lingvistice și în glosarele pe regiuni pe care le-am consultat.

II. EXPRESII CU DENUMIRI ALE PĂRȚILOR CORPULUI OMENESC

În funție de statutul actual al acestor cuvinte, am optat pentru o clasificare cvadipartită, după cum urmează:

1. Expresii care conțin cuvinte care au depășit granițele regionale și care au pătruns în vocabularul uzual (și) prin intermediul expresiilor: *beregată, bojoc, devlă, gâlci, gușă, grumaz, pântece, rărunchi, țeastă.*
2. Expresii în care apar cuvinte regionale cu arie specifică de folosire: *boacă, brâncă, cerbice, gârbiță, gighir, mai, zgaidă.*
3. Expresii în care apar cuvinte uzuale, dar care sunt înregistrate de dicționarele generale și de cele de expresii cu marca ”reg”.: *cap, deget, falcă, gât, gură, inimă, limbă, măsea, mână, nas, picior, ureche*
4. Cuvinte folosite regional, cu sens peiorativ, pentru a desemna denumiri ale părților corpului: *bot, cloanță, plisc.*

II.1. Expresii care conțin cuvinte ce au depășit granițele regionale

BEREGATĂ, *beregate*, s.f. (pop) Laringe; *p.ext.* gâtlej. Cf. src. Berikat. Denumire pentru ”esofag” în Atlasul Oltenia.

Cuvântul cunoaște de-a lungul timpului numeroase variate, cu răspândire în aproape toate zoele, cu excepția Dobrogei: (S Mold., NE Munt.) belegátă, (N Mold.) beregádă, (Ban., Mehed.) beregheátă, (Olt.) beregheáță, (N Trans., Mar.) berigátă, (S Munt.) gherebátă, (Mehed.) gher(e)beátă, (SV Trans.) vărigát s.n., (SV Trans.; Arad) verigátă (DELR). Faptul că dezvoltă derivate în zona Olteniei, a Transilvaniei de Sud și a Moldovei de Sud, ne determină să considerăm acest spațiu ca regiune predilectă în care cuvântul a fost și este folosit în mod curent: beregătuí vb. (Olt.) „a sugruma, a gâtui” 1931 (CADE); beregățí vb. „a sugruma, a gâtui” 1939 (SDLR); beregúș s.n. (SE Trans., S Mold.) (DELR)

- Expresii: *a-și spăla beregata/gâtul* a bea (alcool) (DELS)

BOJOC, *bojoci*, s.m. (Pop.) Plămân (mai ales la animale). [Var.: (reg.) bojog, borjoc, bojic] , cu etimologie necunoscută. Atestat în Atlasele din Oltenia, Muntenia.

Apare în atlasele din Oltenia și Muntenia ca răspuns pentru ”plămân”, în paralel cu ”ficați albi”, respectiv ”flămânzi” (cu mențiunea ”la animale”). Scriban îi atestă aria de circulație în Moldova și Transilvania. Tot la Scriban este atestat și un sinonim regional: *gighir*.

- Expresii: *a-și scuipa bojocii,* a tuși mult; a muri de tuberculoză
  a-și vărsa bojocii a vomita
  a-și umfla bojocii a face scandal

[1] Facem aceasta precizare pentru că, deși acest fond lexical este unul dintre cele mai vechi în limbă și dicționarele oferă dovezi ale primelor atestări, nu se poate stabili cu exactitate pentru toate cuvintele aria primară de circulație.

a mânca bojocii cuiva a exaspera (pe cineva)
a striga din adândul bojocilor a stiga foarte tare

DEVLĂ, *devle,* s.f. (Fam.) Teasta capului; căpățână; *p. ext.* cap. Cf. bg., sb. Candrea îl atestă ca provenind din sl. *deblo.* Atestat în atlasele regionale din Crișana, Maramureș, Moldova, Muntenia. (județul Olt).

❖ Expresii: *a băga la devlă* a reține, a memora. *(EcS)*

GÂLCĂ, *gâlci,* s.f. s.f. 5. (Pop.)1. Inflamare a ganglionilor de la gât sau a amigdalelor; umflătură rezultată în urma acestei inflamări; *p. gener.* Umflătură sub piele. Din bg. *gălki.* Atestat în atlasele Muntenia și Oltenia.

❖ Expresii: *a trage (pe cineva) de gâlci* a-i cauza neplăceri (DELS**)**
a freca pe cineva de gâlci a învăța minte, a pune la punct (DELS)

GRUMAZ, *grumaji,* s.m. 1. (Pop.) Gât; *p. restr.* cerbice, ceafă. 2. (rar) Gâtlej. Cf. alb. *gurmaz, gërmaz.* Atestat în atlasul pentru Oltenia și Muntenia-Dobrogea.

❖ Expresii: *a-și pleca ~ul (în fața cuiva)* a se umili
a -și îndoi ~ul 1a renunța la luptă, a se socoti învins
a pune piciorul pe ~ul cuiva a robi, a subjuga pe cineva (DEX, DELS)

GUȘĂ, *guși,* s.f**.** 5. (Fam.) Gât, gâtlej. Lat. *geusiae.* Atestat în Atlasul Oltenia.

❖ Expresii: *a râde/a vorbi din gușă* a râde/vorbi afectat, forțat (DEX, DELS)
a se umfla în gușă 1. a se mândri 2. a se răsti (DELS)

PÂNTECE, *pântece,* s.n. 1. Parte a corpului, la om și al animale, situată între torace și bazin, formată dintr-o cavitate în care se află stomacul, intestinele și organele de reproducere etc; abdomen, burtă, foale, vintre. Lat. *pantex, -ticis.* Atestat în Atlasul regional al Olteniei și în cel al Crișanei

❖ Expresii: *a se închina ~ lui* a fi foarte lacom
a avea ~ le lipit de coaste a fi foarte slab
a trăi ca în ~le mamei a trăi forte bine și în siguranță (DEX; DELS)
a avea osânză (la ~) a fi foarte bogat (DELS)
a-i face cuiva ~le cobză a bate pe cineva foarte tare (DELS)
a avea oase în ~ a se apleca foarte greu, a nu avea mobilitate (DELS)

RĂRUNCHI, *rărunchi,* s.m. (Pop.) rinichi. Lat. *renunculus.* Atestat în Oltenia, Muntenia-Dobrogea, Maramureș.

❖ Expresii: *a avea seu la ~ / a prinde seu la ~* a fi bogat/ a se îmbogăți
a ofta din ~ a ofta din adâncul sufletului (de supărare, necaz)
a i se rupe ~i de mila cuiva a-i fi foarte milă de cineva (DELS)

ȚEASTĂ, *țeste,* s.f. (Pop.) Cutie craniană, craniu, scăfârlie, hârcă. Atestat pentru ”cap” în Oltenia, Muntenia-Dobrogea și Maramureș.

- Expresii: *a-i veni cuiva ceva prin țeastă* a-și imagina ceva; a se gândi la ceva (DEX, DELS)

II. 2. Expresii în care apar cuvinte regionale cu arie specifică de folosire: *boacă, brâncă, cerbice, gârbiță, gighir, mai, zgaidă*

BOACĂ, *boace,* s.f. Căpățână (Șăineanu). Et. nec. Cu circulație în Muntenia, conform atlasului regional, respectiv în Oltenia și S-V Tansilvaniei, potrivit DELR., care atestă și expresiile:

- Expresii: *a fi tare de ~* a fi rezisent la băutură (DELS)
  gros la ~ căpățânos

BRÂNCĂ, *brânci,* s.f. 1. Mână 2. Membru anterior la animale, labă. 3. Îmbrâncitură, brânci. Lat. *branca*. Atestat în Crișana și, mai rar, și Transilvania, Oltenia, Muntenia, Dobrogea (DELR).

- Expresii**:** *a cădea în ~i* a fi epuizat, foarte obosit
  a munci pe ~i a munci până la epuizare

CERBICE s.f. Ceafă, grumaz. Lat. **cervix.** Dicționarul etimologic oferă următoarele informații: „grumaz, ceafă, mai ales ale animalelor; povară; (Ban.) neg de la mână; boală (a gâtului?); partea de deasupra a jugului; piesă a căruței în formă de scobitură – cou, nuque; durillon (à la main); maladie (du cou?); partie supérieure du joug, qui pèse sur la nuque du bœuf, partie de la charrette" c.1500, var. (Mold.) cerbíș, cerbíșă, (hapax Anon. Car.) cervíce.

- Expresii: *a fi tare de ~ a fi dârz, neînduplecat*

GÂRB/GÂRBIȚĂ**,** *gârbițe,* s.f. Greabăn, grumaz; ceafă. Din bg. *gărbica,* sr. *grbica.* Circulă în zona Crișanei, conform atalsului regional.

- Expresii: *a muia cuiva ~* - a înfrânge cuiva trufia, a obliga să se supună

MAI, *maiuri,* s.n. Ficat. Din magh. máj. Zonele de circulație atestate sunt Transilvania și Moldova.

- Expresii : *a i plesni cuiva ~ul în el* a fi grozav de supărat

ZGAIDĂ, *zglaide,* s.f. (Reg.) Picior (Prea lung). Din. bg., srb. *gajda.* Cu atestare în Oltenia,conform atlasului regional.

- Expresii: *a se da cu ~le în sus* a cădea

II.3. Expresii în care apar cuvinte uzuale, dar care sunt înregistrate de dicționarele generale și de cele de expresii cu marca "reg."

CAP: *a nu ști /avea ce-și face ~lui* a nu mai ști cum să se descurce
a-și lua capul în poale a o lua la fugă
DEGET: *a da cu ~ul* a voma
FALCĂ: *a pune mâinile sub ~i* a lenevi
GÂT: *a-și pune lațul de ~* a se căi
GURĂ: *a-i umbla ~ în clopote* a vorbi în neștire / a face ~ă largă = a vocifera

INIMĂ**:** *a i se depărți ~* a i se rupe inima, a suferi intens / a-l fărâma la ~ = a avea colici
LIMBĂ: *a-l trece (pe cineva) apa pe sub ~ ă* a-i fi foarte frig
a fi cu piper/aguridă/țepi sub ~ ă a fi maliţios, batjocoritor
a avea gâdilici la ~ ă/ a-l frige *~ă* a vorbi mult
a-și bate ~ -n gură ca calicii la pomană a vorbi mult și prost
nu i-a tors mama pe ~ ă 1. a vorbi cu ușurință 2. a vorbi morocănos

a-și toarce pe ~ ă a se gândi înainte de a vorbi
a-l mușca albinele de ~ă= a fi tăcut, a vorbi puțin
MĂSEA: *a-și încălzi ~ua* a consuma alcool
MÂNĂ: *a prinde șarpele cu ~ altuia* a se folosi de cineva pentru rezolvarea unei probleme
a fi ~ă singură a fi lipsit de ajutor
cu capul a ~ă 1. nechibzuit 2. foarte îndrăzneț
a da cu ~ în foc/ prin spuză/prin șperlă 1. a se păcăli 2. a se îmbogăți fără muncă
cu ~ le la piept umil
a da ~ cu moartea a trece printr-o primejdie
NAS: *a tâmpi cuiva ~ul* 1. a pune pe cineva la locul lui 2. a umili
a prinde pe cineva de ~ a mitui pe cineva
a trage pe cineva cu n ~ ul la teică a duce la judecată
PICIOR: *a-și face ~le fuse* a merge repede, grăbindu-se
a nu-și strânge ~le a nu sta potolit, liniștit; a alerge de colo-colo

URECHE**:** *a se lăsa pe ~a aia* a neglija

II.4. Cuvinte folosite regional cu sens peiorativ pentru a desemna denumiri ale părților corpului: *bot, cloanță, plisc.*

BOT s.n. Partea anterioară, proeminentă, a capului unor mamifere, unde se află gura și nasul; (p. anal.) partea anterioară, ascuțită sau lunguiață, a unui obiect; (NV Trans., Bih.) cocoașă – museau, mufle, gueule; pointe (d'un objet), avant, proue; bosse" 1623 (DIR B, XVII, IV, p. 219).(DELR). Tot DELR atestă și folosirea derivatelor ***botós*** adj. „cu botul mare; (despre oameni) cu gura mare, cu aspect de bot; (fig.) bosumflat, supărat, 1870 (Costinescu, V.); ***botoșá*** vb. a se bosumfla 1912 (I. Cr. IV, 85) și ***botoșálă*** s.f. „supărare" 1912 (I. Cr. IV, 85), semn că termenul trece din sfera animală la oameni pentru a desemna organul vorbirii, gura. Cuvântul este extrem de productiv sub aspect frazeologic, majoritatea expresiilor purtând marca "familiar" :

- Expresii : *a da cuiva peste ~*a pune la punct pe cineva
  a se şterge (sau linge) pe ~ a fi silit să renunţe la ceva
  a pune pe cineva cu ~ul pe labe a pune la punct pe cineva
  a se întâlni cu cineva ~ în ~ a se întâlni faţă-n faţă şi pe neaşteptate cu cineva
  a da în ~ a cădea (de atâta muncă)
  a avea caş la ~ a fi tânăr şi fară experienţă

CLOANȚĂ s.f. (Fam., peior.) Gură (considerată ca organ al vorbirii). Derivat al lui ”clonț”, termenul este marcat și în DELR ca ”glumeț și peiorativ”.

❖ Expresii: *a-i trage cu ~a* a vorbi mult, întruna
a da din ~ a vorbi mult, necontenit

PLISC s. n. **1.** Partea anterioară, lunguiață și cornoasă, a gurii pasărilor; cioc, clonț. ♦ Fig. (Peior.) Gură (la om). DEX înregistrează și expresia, conotată ”regional”:

❖ Expresii: *a fi bun de ~* a fi bun de gură

III. CONCLUZII

Expresiile frazeologice au calitatea de a reda concis și într-o manieră expresivă opinii, sentimente și emoții, judecăți de valoare. Ele sunt reflectarea mentalului colectiv, a modului în care omul și, mai apoi, colectivitatea, percepe și interpretează lumea înconjurătoare, o apreciază și o caracterizează. Ele oferă, în același timp, și o imagine a creativității lingvistice, a bogăției și expresivității unei limbi. Denumirile părților corpului omenesc intră în alcătuirea a numeroase expresii care definesc câmpuri onomasiologice dintre cele mai variate, referitoare la stări și afecte, calități și defecte umane, activități și relații interumane[2]. Studiul de față, limitat la cuvinte care au în prezent circulație regională, relevă două aspecte lingvistice: pe de o parte, dezvoltarea regională a unor expresii, pornind de la cuvinte de circulație curentă și pătrunderea acestora în limbajul cotidian - o expresie ca ”a pune mâinile sub fălci”, deși marcată ca regională în dicționarele generale ale limbii este cunoscută, înțeleasă și chiar folosită în anumite contexte de toți vorbitorii românei actuale ; pe de altă parte, termeni regionali a căror semnificație este cunoscută actualmente doar local pătrund în limbajul curent prin intemediul expresiilor, asigurându-și în acest mod viabilitatea - este foarte cunoscut exemplul lui ”brâncă”, cuvânt al cărui sens primar este ignorat de vorbitorii actuali, în ciuda faptului că expresia ”a munci pe brânci” este din ce în ce mai actuală.

Bibliografie

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1969; vol. III, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1973; vol. IV, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loşonţi, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea, vol. II, de Teofil Teaha, Mihai Conţiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996.

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997; vol. IV, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

[2] Despre câmpurile onomasiologice cărora li se circumscriu expresiile formate cu nume ale părților corpului omenesc am scris cu altă ocazie (*Limba română*, LXXII, 3-4/2023, p. 347-358).

Noul Atlas lingvistic român. Crişana, de Ionel Stan, Dorin Urițescu, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003.

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova şi Bucovina, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia, vol. II, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Editura Academiei Române, 1970; vol. V, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1984.

DEX*, Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". Ediție revăzută și adăugită. [Tiraj nou]. București, Editura Univers Enciclopedic Gold, [2009].

DELR, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR).* Vol. I–II. I: A–B. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". [Redactori responsabili: Acad. Marius Sala, Andrei Avram, membru corespondent al Academiei]. București, Editura Academiei Române, 2011; II: Litera C. Partea 1. Ca–Cizmă. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". [Coordonatori: Acad. Marius Sala, Andrei Avram, membru corespondent al Academiei]. București, Editura Academiei Române, 2015; Partea a 2-a Clac–Cyborg. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". [Coordonatori: Ion Giurgea și Cristian Moroianu]. București, Editura Academiei Române, 2018.

DELS, Mărănduc, Cătălina, *Dicționar de expresii, locuțiuni și sintagme ale limbii române,* București, Editura Corint, 2010.

ECS, Ivanșcu, Aurică, *Enciclopedia comunei Șerbănești,* Enciclopedia comunei Șerbănești (google.com)

SCRIBAN, August, *Dicționaru limbii românești.* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme). Ediținea întâia. Iași, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.

Nadia Prantera, Cinzia Citraro, Antonio Mendicino
University of Calabria

Le fonti manoscritte per la lessicografia calabrese: l'opera sommersa di Vincenzo Padula

Abstract
The aim of this article is to highlight the importance of the manuscript lexical collection of the 19th century scholar Vincenzo Padula. This 'hidden' collection is a manuscript recording many terms and idiomatic expressions that has received deserved attention only in the last twenty years thanks to the first two volumes publication of the Vocabolario Etimologico Calabrese. First, we focus on some of the most interesting aspects of Padulian notes and on the fact that they contain words never attested before. Second, we show how the same notes can be useful to better understand the history of Calabrian dialects, in particular with reference to the use of past tenses and of subordination strategy by means of the complementizer mo.
Keywords: Calabrian dialects, lexicography, past tenses, complementizer mo

Résumé
Le but de cet article est de souligner l'importance de la collection lexicale manuscrite de l'érudit du XIXe siècle Vincenzo Padula. Cette collection 'cachée' est un manuscrit enregistrant de nombreux termes et expressions idiomatiques qui n'a reçu une attention méritée qu'au cours des vingt dernières années grâce à la publication des deux premiers volumes du Vocabolario Etimologico Calabrese. Tout d'abord, nous nous concentrons sur les aspects les plus intéressants des notes de Padula et sur le fait qu'elles contiennent des mots jamais attestés auparavant. Deuxièmement, nous montrons comment les mêmes notes peuvent être utiles pour mieux comprendre l'histoire des dialectes calabrais, en particulier en référence à l'utilisation du passé composé (vs le passé simple) et de la stratégie de subordination à travers le complémenteur mo.
Mots-clés: dialectes calabrais, lexicographie, passé composé, complémenteur mo

1. Introduzione

Il *Vocabolario Etimologico Calabrese* (VEC) è un'opera sul lessico calabrese che consiste dei volumi I (A-E) pubblicato nel 2019, II (F-O) pubblicato nel 2017[1] e III (P-Z) in corso di preparazione. La base di partenza del *Vocabolario* è costituita dalle carte manoscritte di Vincenzo Padula (Acri 1819-1893), studioso poliedrico e

* Ai fini concorsuali il § 1 va attribuito a A. Mendicino; i § 3 e 4 a N. Prantera; i § 2, 5 e 5.1 a C. Citraro. Il § 5.2 e la Figura 1 sono frutto delle ricerche di N. Prantera e A. Mendicino.

[1] Il primo volume è una versione completamente riveduta dell'edizione del 2001 presso l'editore Laterza. Il comitato di redazione che ha lavorato ai primi due volumi, sotto la direzione scientifica di J. B. Trumper, era composto da G. Belluscio, C. Citraro, M. Cosentino, L. Di Vasto, M. Maddalon, A. Mendicino e N. Prantera.

altamente erudito la cui fama, però, come sottolinea Trumper (2019: IX), "non varca i confini dell'Italia meridionale", non essendo egli comunemente annoverato fra gli autori, anche minori, di saggi e poesie del XIX secolo.

Tra gli innumerevoli interessi di Padula non poteva mancare quello per i dialetti calabresi, concretizzatosi in una raccolta lessicale non sistematica, relativa al dialetto acrese, confluita in una rubrica manoscritta di 406 pagine in doppia colonna. La non sistematicità della raccolta, del tutto in linea con un'opera ancora allo stato embrionale, riguarda tanto la composizione del lessico quanto la trattazione delle singole voci le quali, per di più, appaiono in ordine casuale all'interno della lettera di riferimento. Solo alla fine degli anni '90 del secolo scorso il gruppo di ricerca del VEC ha iniziato un lavoro di riordino di questi appunti finalizzato alla realizzazione di un'opera lessicografica che, traendo spunto dal dialetto acrese registrato da Padula, allargasse lo sguardo all'intera regione.

In merito alla trattazione delle singole voci, va innanzitutto precisato che, essendo il VEC un vocabolario etimologico, in molti casi si è preferito accorpare i termini riconducibili allo stesso etimo di base. La strutturazione dell'entrata prevede una prima parte dedicata ai vocabolari dialettali che registrano la stessa voce acrese o voci a questa correlate sul piano morfologico e/o semantico: alle due principali opere lessicografiche – il *Vocabolario del dialetto calabrese* (*casalino-apriglianese*) di Luigi Accattatis e il *Nuovo Dizionario Dialettale della Calabria* di Gerhard Rohlfs (NDDC) – seguono i repertori più rappresentativi della regione, disposti secondo un criterio geografico da Nord a Sud, così da consentire al lettore di avere una visione d'insieme dell'areale dei termini analizzati. Il secondo blocco dell'entrata è incentrato invece sui maggiori dizionari storici del romanzo, e non solo[2], ed è mirato a un inquadramento storico della voce prima che vengano presentate, nel commento finale, una o più proposte etimologiche.

Scopo di questo intervento è mettere in evidenza l'importanza documentaria degli appunti paduliani per la lessicografia calabrese, sottolineandone alcune peculiarità che possono avere delle ricadute interessanti sul piano più genericamente dialettologico.

2. La lessicografia calabrese e l'importanza delle fonti manoscritte

La storia dei dialetti calabresi non conosce una lunga tradizione lessicografica paragonabile a quella di altre regioni meridionali d'Italia come la Campania o la Sicilia. Se gli esordi della lessicografia napoletana e siciliana possono essere fatti risalire al Cinquecento[3], i primi esempi di vocabolari dialettali calabresi si hanno solo nel tardo Ottocento. Si tratta, comunque, di raccolte o glossari incentrati su un singolo dialetto, come il *Prontuario* di Severini del 1880, relativo al dialetto di Morano (CS), o il *Lessico* di Mandalari del 1881, estrapolato dalle sue ricerche sui canti popolari di Reggio. Il *Vocabolario* di Accattatis (1895-1897) rappresenta senza

[2] L'elenco dettagliato delle opere utilizzate è contenuto in VEC I (2019: LIII-LXXIII) e in VEC II (2017: XLV-LVI).

[3] Il riferimento è qui alle voci napoletane che compaiono nelle parti in volgare dello *Spicilegium* di Giovanni Scoppa, pubblicato nel 1511, e al dizionario trilingue latino-spagnolo-siciliano di Lucio Cristoforo Scobar, pubblicato nel 1520.

dubbio il primo esempio calabrese di opera lessicografica dotata di sistematicità che, compilata a partire da una ricchissima serie di fonti, costituisce di fatto un vocabolario areale che abbraccia i dialetti di Aprigliano e di alcuni centri situati nel circondario di Cosenza (i cosiddetti *Casali*). Sulla base di questi brevissimi richiami storici, dunque, si può affermare che la prima vera impresa lessicografica che riguarda l'intero territorio regionale è il *Dizionario Dialettale delle Tre Calabrie* di Rohlfs[4] pubblicato nella prima metà del Novecento, che sfocerà, in seguito a varie aggiunte e correzioni da parte dell'autore, nel più recente e noto NDDC.

Oltre a ricerche e raccolte personali, sia Accattatis che Rohlfs hanno fatto ampio ricorso alle fonti più diverse, tra cui testi letterari, vocabolari areali di altri autori, saggi linguistici e così via. Tra le fonti, sempre specificate dettagliatamente dai due studiosi nelle parti introduttive, figurano inoltre moltissime opere manoscritte, rappresentate prevalentemente da composizioni poetiche nel vocabolario di Accattatis e da raccolte lessicali nell'opera di Rohlfs.

Premettendo che sarebbe auspicabile una scrupolosa ricerca e sistematizzazione di tali fonti manoscritte, si rimarca ancora una volta che esse hanno avuto un valore documentario indubbio per la realizzazione delle due principali opere lessicografiche sui dialetti calabresi, soprattutto in considerazione della scarsità di produzioni scritte dialettali che connota la storia linguistica della Calabria.

3. Il manoscritto di Vincenzo Padula: una fonte inedita

Gli appunti sul lessico acrese di Padula non risultano essere stati nella disponibilità di Accattatis, che pure ne conosceva le opere poetiche, né di Rohlfs. Come si sa, infatti, nella parte introduttiva dell'NDDC sono elencate dettagliatamente le diverse opere manoscritte di studiosi locali, debitamente citate con un sistema di sigle nel corpo delle voci. Grazie alla ricostruzione offertaci da Marinari (1977, vol. I: XLI), è certo che le circa 7000 carte di Padula furono cedute dal pronipote Carlo al Comune di Acri nel 1975 e solo successivamente rilegate in 26 volumi, due dei quali contengono il *Dizionario calabro-italiano*. All'epoca di quest'ultimo passaggio, Rohlfs aveva già terminato la sua ricerca di collazione delle fonti per l'NDDC e, presumibilmente, non era mai entrato in contatto con nessuno dei discendenti di Padula. D'altro canto, e molto significativamente, negli appunti lessicali acresi vi è un numero cospicuo di voci non registrate nell'NDDC né in altri repertori dialettali calabresi[5]. A dimostrazione di ciò valgano alcuni esempi quali[6]:

> *abbattu* 'friscello', *accudare* 'raggiungere', *capettacchiu* 'nuovo germoglio', *carnaggiu* 'strage; carne d'animale ucciso dal lupo', *Donna Rosa* 'tramontana', *gnorda* 'agg. per donna balorda', *ingra* 'donna delicata, magra', *masùlu* 'misura

[4] Si ricordi che una prima edizione del *Dizionario* è stata pubblicata da Rohlfs negli anni 1932-39 presso la casa editrice tedesca Niemeyer (in Italia nel 1939 da Hoepli).

[5] Non di rado le voci paduliane sconosciute agli altri repertori dialettali hanno rappresentato il punto di avvio per ricerche più approfondite sul piano lessico-semantico i cui risultati sono presentati nei commenti alle entrate del VEC o in lavori a sé stanti. È questo il caso ad es. dell'anemonimo *Donna Rosa* 'tramontana' trattato in Prantera (2021) e di *lupa* 'fame' trattato in Mendicino (2021).

[6] Le glosse fornite per i termini, qui e oltre nel testo, sono presentate in forma ridotta e semplificata rispetto all'originale.

del seme del baco', *matajara* 'maga, strega', *nàccaru* 'pugno, percossa', *'ncannaccar*(*s*)*i* 'restare a bocca aperta, meravigliarsi'.

Considerato dunque che il manoscritto di Padula contiene materiale linguistico non diversamente attestato, si è voluto dare il giusto rilievo a tale fonte mediante un'edizione che ne fa il cardine attorno a cui ruota, per ogni singola voce lessicale, tutta la trattazione storico-etimologica oltreché geolinguistica.

4. Le peculiarità della raccolta lessicale

Tra gli aspetti più interessanti della raccolta paduliana, oltre all'unicità di molte voci, la cui consistenza numerica potrà essere stimata con precisione una volta completata la pubblicazione, si evidenziano l'attenzione tributata dall'autore ai lessici settoriali e la peculiare qualità delle glosse che si accompagnano a una ricca e originale fraseologia.

In merito al primo aspetto, si sottolinea che Padula, antropologo *ante litteram*, mostra un interesse particolare per settori specifici della conoscenza che si traduce in una presenza importante di termini correlati ai campi dell'ittionimia, della fitonimia, della pesca, della caccia, dell'edilizia, dell'artigianato, dei giochi infantili, della bachicultura, ecc.:

FITONIMI – *dolicu* 'dolico; genere di leguminose', *mmeruòsculu* 'trifoglio', *nic-non* 'specie di geranio', *nuci cattiva* 'piombaggine, erba S. Antonio';

TERMINI DEI MURATORI – *acquagliata* 'tipo di impasto', *azzinnare* 'fabbricare le *zinne* (cioè i merli)', *Caini* 'muratori', *garascia* 'solco praticato in un muro', *'mbugna* 'pietra sporgente, modanatura';

BACHICULTURA – *ammacchiatu* 'bozzolo contenente un baco morto', *ammusculari* 'fare avvizzire il baco', *bufalu* 'bozzolo che contiene due bachi', *capisciòla* 'tipo di filato di seconda qualità', *cunocchia* 'frasca su cui salgono i bachi', *diceria* 'ultimo e fiacco seme delle farfalle', *fòllaru* 'bozzolo', *fusìa* 'escrementi dei bachi misti a residui della fronda', *malafri* 'seta di seconda qualità', *marrella* 'piccola matassa di seta', *masùlu* 'misura del seme del baco', *vurgante* 'donna che ha cura del baco e divide il lucro con la padrona';

GIOCHI INFANTILI – *a cavallu longu* "gioco in cui un ragazzo si appoggiava a un muro mentre un compagno si univa a lui in modo da assumere l'aspetto di un cavallo; il gioco consisteva nel resistere al peso di altri ragazzi che saltavano loro addosso fino a farli cadere per l'eccessivo peso"; *all'oglia* o *alle fosse* 'giocare alle buchette'.

Il secondo aspetto che dà un'impronta particolare agli appunti di Padula riguarda, come anticipato, il tipo di glossa. Molto spesso, infatti, lo studioso acrese preferisce concentrarsi sul significato connotativo delle parole trascritte, fornendo a corredo sensi figurati, contesti frasali dell'uso quotidiano, proverbi, espressioni idiomatiche e simili, o ancora brevi descrizioni delle pratiche materiali e/o culturali concernenti la parola in questione:

SENSI FIGURATI – *marrune* 'balordo' (significato denotativo 'forma di zappa'); *mancupata* 'donna spregevole' (significato primario 'luogo oscuro, riparato');

FRASI DELL'USO QUOTIDIANO – *messata* 'seminato maturo': *jamu a truvari li nuostri mariti, chi sunu lluocu 'npedi alla messata*, andiamo a trovare i nostri mariti che sono lì sotto al seminato; *minestrare* 'spargere per terra qualcosa': *u ciucciu mi minestrau là 'nterra*, l'asino mi ha minestrato là per terra (riferito allo sterco);

PRATICHE MATERIALI E/O CULTURALI – *jemma* ‘sarmento con due occhi, che acuminato si ficca nella *jaccatina* della vite, che così innestata si corica’; *misaròle* ‘femmine che raccattano le castagne, ed hanno un carlino al dì, o un tomolo e tre *menzulli* di *pastelli* al mese’; *molinara* ‘luteola, o bietola gialla; serve per tingere, e negli orecchioni si bolle, e ’l fumo se ne fa andare negli orecchi’;
MODI DI DIRE – *mare*: *avie e passare i mari russi pe la videre* ‘dovevi superare mille difficoltà per vederla’; *malaspina*: *è na mala spina* ‘è un brutto ceffo’.

5. Questioni di morfologia e sintassi fra le carte di Padula: alcuni esempi

La specificità delle glosse paduliane è tale da offrire non solo una lista di corrispettivi italiani delle voci registrate, ma anche una mole considerevole di attestazioni linguistiche ottocentesche della varietà acrese nel suo complesso. La ricca fraseologia che accompagna le voci documenta svariati fenomeni morfosintattici fra i quali citiamo a) la marcatura differenziale dell’oggetto, b) il paradigma dei pronomi personali soggetto, c) le forme del condizionale in *-erra* (dal piuccheperfetto latino), d) alcuni usi residuali del congiuntivo[7].

Occorre comunque precisare che, non potendosi definire il Padula né un lessicografo né un dialettologo, queste porzioni di dialetto acrese necessitano, di volta in volta, di un’attenta valutazione prima di essere utilizzate per la ricostruzione della storia linguistica dei dialetti calabresi. Due casi emblematici in questo senso sono rappresentati dalle forme del passato remoto e dalla subordinazione esplicita ‘alla greca’ per mezzo di una forma *mo* del complementatore.

5.1. Le forme del passato remoto

Padula ci dà testimonianza del fatto che nell’Ottocento, ad Acri, era ancora in uso il passato remoto, tempo verbale che nell’acrese odierno è stato ormai soppiantato dal passato prossimo. Alcune forme presenti nella fraseologia sono ad es. *s’afferraru* ‘si accapigliarono’, *ammazzette* ‘ammazzò’, *cantau* ‘cantò’, *dezi* ‘diedi’ e ‘diede’, *escette* ‘uscì’, *fici* ‘feci’, *fice* ‘fece’, *foze* ‘fu’, *fueru* ‘furono’, *jette* ‘andò’, *minestrau* ‘sparse’, *’mpruntau* ‘incontrò’, *stette* ‘stette’, *vattette* ‘battè’, *vidette* ‘vide’.

Come si può notare, le forme riportate sembrano riecheggiare in alcuni casi un paradigma napoletaneggiante o un uso poetico toscaneggiante in *-ett-* (vd. ad es. *ammazzette* e *vattette*) e possono quindi sorgere dei dubbi sulla bontà delle annotazioni paduliane sebbene, come segnalato da Rohlfs (1968 § 577: 322), forme quali *videtta, cridetta, piacetta* si trovino, sia pure in misura ridotta, anche in dialetti situati più a meridione, nello specifico in quello catanzarese. D’altro canto, nelle pagine finali del manoscritto, dedicate a una sorta di grammatica dell’acrese, Padula scrive che “il perfetto è irregolarissimo” e che “la terminazione in *ette* si trova pure come modo poetico in toscano: dette, piovette”[8]. Comunque, al di là delle riserve che si possono avere sulle diverse forme assunte dal passato remoto, tali attestazioni

[7] Cfr. per a) *fa cuntienti a tutti* ‘rende contenti tutti’; b) *iu, eu – nua*; *tu, tune – vua*; *illu, illa – illi, ille*; c) *iu ci minterra la manu a lu fuocu* ‘io ci metterei la mano sul fuoco’; d) *ti vegna na pesta* ‘che ti venga la peste’.
[8] Cfr. Maddalon (2019: XXXV).

consentono di stabilire che, all'altezza cronologica in cui Padula ha raccolto il suo materiale, questo tempo verbale non era stato ancora sostituito completamente dal passato prossimo, mutamento che deve essersi concluso in tempi relativamente recenti[9].

5.2. Il complementatore *mo*

La visione classica riguardante la nota 'impopolarità dell'infinito' vuole che il fenomeno si arresti alla linea Nicastro-Catanzaro-Crotone tracciata da Rohlfs (1958 [1990[2]: 330]). Secondo nostre ricerche recenti, il fenomeno della subordinazione mediante un derivato del latino *modo*, escludendo dunque tutta l'area del crotonese e il basso Ionio cosentino che conservano a questo scopo un derivato diretto dal latino *unde* (*u* ±RF / *nu*), si estende anche al di sopra di detta linea, in maniera netta nella Presila catanzarese occidentale (Soveria Mannelli, Carlopoli, Serrastretta, ecc.) e in modo più sfumato in una propaggine centro-occidentale che arriva fino alle porte di Cosenza (i cosiddetti *Casali*), interessando anche un centro importante come San Giovanni in Fiore (vedi Figura 1).

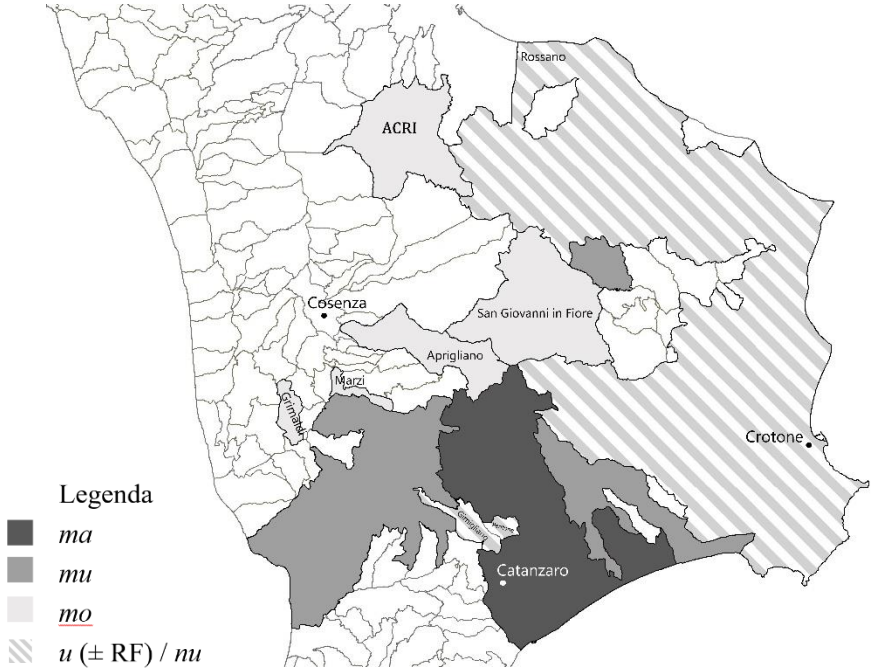

Figura 1 – Forme del complementatore in Calabria

[9] Un'interessante linea di ricerca per il futuro può essere quella di determinare con più esattezza il periodo storico in cui ha inizio la specializzazione morfosintattica a favore del passato prossimo nell'area settentrionale della regione, mutamento che sembra mostrare tutti i contorni di una reazione caratterizzante, interna alla Calabria, opposta al più ampio uso del passato remoto nella parte centro-meridionale. Altrettanto interessante sarebbe, inoltre, tentare di individuare quali possano essere stati i centri di irradiazione del fenomeno. Per un primo inquadramento della questione si veda Trumper (2016: 267-270) e Citraro (in stampa).

(area centrale, area crotonese e basso Ionio cosentino)[10]

I dialetti di Grimaldi, Marzi e Aprigliano mostrano solo alcune evidenze storiche della presenza del fenomeno, reperibili in testi sette- e ottocenteschi. In queste testimonianze, che riguardano un'area interessata solo marginalmente dal fenomeno, il complementatore si presenta nella interessante variante *mo* quale esito inequivocabile del latino *modo*. A San Giovanni in Fiore è invece possibile registrare ancora oggi l'uso della forma *mo*, sia pure in una parte ristretta della grammatica come ad es. dopo 'dire' iussivo, 'pregare di', 'stare attento a'[11].

I pochissimi riferimenti di Padula a questa strategia, mediante gli esempi *E stava mo' l'afferra* 'E stava per afferrarla' e *Nun aju cumu fari mo ti viju* 'non so come fare per vederti' (alla v. *mo'*), mostrerebbero una potenziale forza espansiva del fenomeno, soffocata però sul nascere, fino ai confini settentrionali della Sila. Il dato più interessante è che, alla stessa maniera delle attestazioni storiche sopra richiamate, la testimonianza di Padula mostra come, nei primi momenti di sviluppo di questa strategia, la forma del subordinatore non può che essere stata *mo*, tramutandosi solo successivamente in *mu* per effetto del noto fenomeno fonetico di innalzamento vocalico in protonia già evidenziato da Rohlfs nei suoi vari scritti.

Bibliografia

Accattatis 1895-1897 = Accattatis, Luigi, *Vocabolario del Dialetto Calabrese* (*Casalino-Apriglianese*), Castrovillari, Patitucci (rist. anast. 1977, Cosenza, Pellegrini Reprint), 1895-1897.

Citraro (in stampa) = Citraro, Cinzia, «La questione "passato prossimo *vs.* passato remoto" nei dialetti calabresi: il caso di Maida (CZ)», in *Archivio Storico per la Calabria e la Lucania*.

Mandalari 1881 = Mandalari, Mario, *Canti del popolo reggino*, Napoli, Antonio Morano Editore, 1881.

Maddalon 2019 = Maddalon, Marta, «Vincenzo Padula. Appunti grammaticali», in J. B. Trumper 2019, XXXI-XXXVIII.

Marinari 1977 = *Vincenzo Padula. Calabria prima e dopo l'Unit*à, 2 voll., a cura di Marinari, Attilio, Bari, Laterza.

[10] Di seguito l'elenco dettagliato delle varianti e rispettive località: *ma* – Albi, Botricello, Catanzaro, Cropani, Fossato Serralta, Magisano, Sellia, Sellia Marina, Simeri Crichi, Sorbo S. Basile, Soveria Simeri, Taverna, Zagarise; *mu* – Belcastro, Bianchi, Carlopoli, Carpanzano, Cerva, Cicala, Colosimi, Conflenti, Decollatura, Gizzeria, Lamezia Terme, Miglierina, Panettieri, Parenti, Pedivigliano, Petronà, Platania, S. Leonardo di Cutro, S. Pietro Apostolo, Savelli, Scigliano, Serrastretta, Sersale, Soveria Mannelli; *mo* – S. Giovanni in Fiore (ormai scomparso ad Aprigliano, Marzi, Grimaldi, ?Acri); *u* (± RF) / *nu*: Belvedere Spinello, Bocchigliero, Calopezzati, Caloveto, Campana, Casabona, Cirò, Cirò Marina, Cotronei, Cropalati, Crosia, Crotone, Crucoli, Cutro, Gimigliano, Isola Capo Rizzuto, Longobucco, Mandatoriccio, Melissa, Mesoraca, Pentone, Petilia Policastro, Pietrapaola, Roccabernarda, Rocca di Neto, Rossano, S. Mauro Marchesato, S.ta Severina, Scala Coeli, Scandale, Strongoli, Terravecchia, Umbriatico.

[11] Si vedano ad es. le seguenti costruzioni: *Rìcəccə mo venə a San Giuvãnni* 'Digli di venire a San Giovanni', *Pregamu a Maronna mo me fa ttrovare nu buonu lavoru*! 'Preghiamo la Madonna che mi faccia trovare un buon lavoro!'.

Mendicino 2021 = Mendicino, Antonio, «Malattie degli animali d'allevamento e fenomeni naturali. Alcuni processi cognitivi nella terminologia dialettale in Calabria e altrove in Italia» in *Linalaukar: lino e porro. Scritti in onore di Rita Caprini*, C. Saracco, R. Ronzitti (eds), Genova, Virtuosa-Mente, 2021, 98-120.

NDDC = Rohlfs, Gerhard, *Nuovo Dizionario Dialettale della Calabria*, Longo Angelo, 1977[2].

Prantera 2021 = Prantera, Nadia, «Anemonimi e meteoronimi popolari in Calabria: tra nomi parentelari e zoomorfismo», in *Linalaukar: lino e porro. Scritti in onore di Rita Caprini*, C. Saracco, R. Ronzitti (eds), Genova, Virtuosa-Mente, 2021, 121-141.

Rohlfs 1939 = *Dizionario dialettale delle Tre Calabria: con note etimologiche e un'introduzione sulla storia dei dialetti calabresi*, Halle, Max Niemeyer, 1939.

Rohlfs 1958 [1990[2]] = Rohlfs, Gerhard, "La perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale", in *Omagiu lui Jorgu Jordan, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Al. Rosetti (ed.), Bucureşti, Academia Republicii Populare Romîne, 733-744 [rist. in G. Rohlfs, 1990[2], *Studi e ricerche su lingue e dialetti d'Italia*, Firenze, Sansoni, 318-332, da cui si cita].

Rohlfs 1968 = Rohlfs, Gerhard, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, vol. II: Morfologia, Torino, Einaudi, 1968.

Severini 1880 = Severini, Vincenzo, *Prontuario moranese-italiano e italiano-moranese*, Castrovillari, Dalla Tipografia del Calabrese, 1880.

Trumper 2001 = *Vocabolario Calabro. Laboratorio del Dizionario Etimologico Calabrese*, vol. I (A-E), a cura di Trumper, John, B., Roma-Bari, Editori Laterza, 2001.

Trumper 2016 = Trumper, John, B., *Geostoria linguistica della Calabria*, Aracne Editrice, 2016.

Trumper 2017 (ed) = *Vocabolario Calabro. Laboratorio del Dizionario Etimologico Calabrese*, vol. II (F-O), a cura di Trumper, John. B., Alessandria, Edizioni dell'Orso.

Trumper 2019 (ed) = *Vocabolario Calabro. Laboratorio del Dizionario Etimologico Calabrese*, vol. I (A-E), a cura di Trumper, John B., Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2019.

Trumper 2019 = Trumper, John, B., «Vincenzo Padula, il lessico del dialetto acrese e il Vocabolario Etimologico Calabrese», in Trumper (ed.) 2019, IX-XXX.

VEC = *Vocabolario Etimologico Calabrese*, vd. Trumper (ed) 2017 e 2019.

Daniela Răuțu
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”,
Academia Română

Denumiri referitoare la culoarea ochilor în limba română. Aspecte etimologice și motivații semantice la nivel dialectal

Abstract
The topics of this article focus mainly on the dialectal distribution of terms for eye colour in Dacoromanian, based on interpretative maps which systematize the material from regional atlases. The Linguistic Geography highlights the outline of areas with variable extents, comparable with the Dacoromanian and South-Danubian Romanian dialects, either by preserving lexemes with identical or different semantic developments in the transition from Latin to Romanian, or by developing their own means of expressing the spectrum of colors, facts which will provide clues to the origin of terms with a controversial or unknown etymology.
Keywords: semantic motivation, etymology, eye color, dialectal level.

Résumé
Les aspects analysés dans cet article concernent, notamment, la diffusion dialectale des mots qui désignent la couleur des yeux en dacoroumain sur la base de quelques cartes interprétatives qui systématisent le matériel lexical enregistré dans les atlas linguistiques. La géographie linguistique met en évidence les aires à étendue variable, comparables au niveau du dacoroumain et au niveau des dialectes sud-danubiens, à partir des mots communs hérités, convergents ou divergents par rapport aux résultats de leur évolution sémantique et à partir de la capacité de chaque branche du roumain et en particulier du dacoroumain de développer des moyens spécifiques, à même d’exprimer le spectre des couleurs, en fournissant de cette manière de nouveaux indices sur l’origine de certains termes à étymologie incertaine ou inconnue.
Mots-clé: motivations sémantiques, étymologie, couleur des yeux, niveau dialectal.

1. Considerații preliminare

Culoarea ochilor este determinată genetic, fiind influențată de mai multe gene, care permit să se explice cele trei tipuri de culori fundamentale ale ochilor ființei umane: negri, verzi și albaștri. Cu toate acestea, există o serie de variații de culoare care oscilează fie în funcție de cantitatea de melanină și tipul de pigment din iris, de la nuanțe de la albastru, gri la maro, galben etc., fie în funcție de percepția cromatică a ochiului uman datorită unor factori precum luminozitatea ambientală, expunerea la soare, vârsta, starea de spirit, obiceiuri alimentare etc.

La nivel mondial, ochii căprui sunt o trăsătură dominantă, 79% din populația lumii are ochii de această culoare, aproximativ 8–10% au ochii albaștri, iar verde este cea mai rară culoare, cu un procent de 2%.

Pentru a evidenția diferite evoluții semantice, care țin de percepția, asocierea sau confuzia cromatică a ochilor, vom analiza principalii termeni înregistrați în atlasele regionale (NALR) și reuniți în listele de referință și hărțile 38: *Ochi albaștri*, respectiv 39: *Ochi căprui* din ALRR. *Sinteză* I. Cercetarea noastră vizează o serie de aspecte etimologice și evoluții de sens petrecute în trecerea de la latină la română, alături de repartiția dialectală a termenilor la nivelul dacoromânei, care pune în evidență conturarea unor arii, cu o întindere variabilă.

2. Problema tipurilor lexicale

2.1. Tipuri primare

2.1.1. În ceea ce privește originea termenilor care denumesc *ochii căprui*, există tipuri primare, care au la bază nume de culori, în care termenii sunt:

a) **moşteniţi**:

- cuvinte-bază ca nume de culori: *galbeni*, sg. *galben* < *lat. galbinus albi*, sg. *alb* < lat. *albus*;

- termeni bazați pe asemănări/comparaţii implicite:

• *căprii*, cu singularul provenit, după toate probabilitățile din lat. **caprīneus* (= *caprīnus*). Are o poziţie relativ slabă în lexicul limbii române, fiind specializat, după toate aparenţele, pentru redarea culorii şi redus chiar la combinaţia cu substantivul *ochi* – cf. LB (1825), de unde provine şi prima atestare a adjectivului *căpriu* în română: „se dice despre ochi" LB 96, col. I;

• *căpriori*, cu singularul provenit din lat. *capreolus* (DA, s.v., DELR II[1], s.v. *capră*)[1] – neatestat până în prezent cu utilizare adjectivală;

• *căprini* [fon. *căprín̂*] are ca etimon, în modul cel mai plauzibil, lat. *caprīnus*. Adjectivul a fost moștenit atât cu această formă de masculin – neînregistrată, în mod curios, în dicționare până acum[2] –, cât și cu cea substantivizată de feminin, *căprină*, specializată semantic pentru „oaie cu lână lungă şi necreaţă (H. XVIII 141), teioasă și aspră (ib. 295)" (*apud* DA, s.v. *capră*). Forma feminină consemnată, așadar, de Hasdeu, în două localități, una din Caraș-Severin (H. XVIII 141) și alta din Hunedoara (H. XVIII 295) ca răspuns la chestionarele sale, este păstrată și în arom. și megl. *căprină*, desemnând 'oaie cu lână asemănătoare cu părul caprei; păr de capră' (DA, s.v. *capră*; cf. Rosetti 1986: 356, care îl include între elmentele latine păstrate numai în aromână), 'lână de capră' (DELR II[1], s.v. *capră*).

b) **împrumuturi**:

- puternic caracterizate dialectal: *brauni*, sg. *braun* < *germ. braun*;

- cu totul izolate (nespecifice nici dialectal, nici prin fixarea în acest câmp semantic): *caḱíi* < fr. *kaki* (adaptat prin integrare în flexiunea românească), *maró* < f. *marron* (neadaptat/invariabil).

[1] Termenul este moștenit atât în limbile romanice, cât și în aromână, desemnând 'masculul căprioarei' (REW 1649, DELR II[1], s.v. *capră*).

[2] Absența adjectivului *căprin* din dicționare se poate explica și prin faptul că în ALR nu există întrebare pentru noțiunea *ochi căprui*.

Prin asociere, aproximare și confuzie, se înregistrează alte împrumuturi din diverse limbi, cum sunt: *cărăbași*, sg. *cărăbaș* < turc. *carabaš* (DA, MDA, s.v., DCRT, s.v. *carabaș*), *pestriți*, sg. *pestriț* < sl. *pĭstrĭ* (DEX, MDA, s.v.), *turchez* < it. *turchese* (DLR, MDA, s.v.) sau termeni inserați în dicționare cu etimologie necunoscută: *săini* (DLR, MDA, s.v. *sein*), *poroinici* (DEX, MDA, s.v.) etc.

2.1.2. Pentru *ochi albaștri* majoritatea termenilor sunt **moșteniți** din latină:

- cuvinte-bază care desemnează nume de culori:

• termenul propriu principal *albaştri*, sg. *albastru* < lat. *albaster*[3] 'albicios' –etimologie adoptată de dicționarele românești (v. DELR I, s.v.), este continuat numai în română (REW 319), iar evoluția de sens este explicată diferit:

i) Ov. Densusianu considera că noțiunea de culoare a fost apropiată atât în dacoromână, cât și în aromână, de *alb* și *alburiu* (Densusianu 1925–1926: 324), idee preluată de Al. Ciorănescu, care trimite la aceeași comparație cu aromâna, întrucât „s-a spus probabil la început despre cerul ușor înnorat, prin urmare albicios" (CDER, s.v. *albastru*), termenul indicând ulterior *albastru ca cerul*;

ii) *albastru* s-a desprins din sintagma *vânăt-albastru*: „la daco-români pare a se fi întrebuințat mai ales în legătură cu «vânăt»: *vânăt-albastru* cu sensul de «vânăt care bate în alb», adecă «vânăt deschis». Mai târziu, «vânăt» a fost omis și a rămas cu acest sens, albastru singur" (DA, s.v.).

Explicația prezentată în dicționarul Academiei este foarte plauzibilă, mai ales dacă avem în vedere atestările dialectale pentru noțiunea *albastru* (v. *infra*). Cuvântul se păstrează și în aromână sub formele *albastru* și *nalbastru* (de regulă cu referirire la oaie, ~ *nalbastră*)[4], având semnificația 'gri, cenușiu' (DDA, s.v. *albastru, nalbastru*; cf. REW 319).

• termenul propriu minoritar *vineţi* – deși specializat în limba literară pentru albastru-închis (cu reflexe violete) (cf. DLR, s.v.) – este continuat numai în română și atestat la nivel dialectal cu sensul 'albastru', care se păstrează din lat. *vĕnĕtus, -a, -um* 'albăstrui' (v. REW 9198); cuvântul era folosit figurat în latină, prin asociere cu toponimul *Uenetum*, de unde proveneau cei individualizaţi prin purtarea unor căşti albastre (cf. Ernout-Meillet, DELL, s.v. *uenetus*). Termenul cunoaște atestări pentru sensul în discuție și în dialectele sud-dunărene, în aromână (v. ALAR I, h. 31: *Ochi albastru* – în câteva localități situate în Grecia și Albania) și în meglenoromână (v. aceeași hartă; cf. ALR II s.n. IV, h. 1217: *Albastru ca cerul*).

2.2. Tipuri derivaţionale bazate pe asemănări/comparaţii implicite

2.2.1. O serie de termeni pentru *ochi căprui* constituie derivate, unele consemnate în lucrările lexicografice, altele reprezentând creații ad-hoc.

2.2.1.1. În ceea ce privește sufixul atașat, unul dintre cele mai productive este sufixul *-iu*, specific, în general, pentru crearea denumirilor de culori: *cafeniu* < *cafea* + *-iu* (DA, s.v. *cafea*, DEX, MDA, s.v.), *castaniu*[5] < *castană* + *-iu* (DA, DEX, MDA, s.v.), *cenușiu cenușă* + *-iu* (DA, s.v. *cenușă*, DEX, MDA, s.v.), *mieriu* < *miere*

[3] Adjectivul *albaster, -tra, -trum* – pe care unele dicționare îl inserează cu * – se consideră a fi un derivat din *albus*, cu sufixul diminutival *-aster* (DA, s.v.; cf. Ernout, Meillet, DELL, s.v. *albus*).

[4] Forma *nalbastru* a fost înregistrată pentru aromână și în contextul ~ *ca dumița* în ALR II s.n. IV, h. 1217: *Albastru ca cerul*.

[5] Numele culorii se referă, de regulă, la părul oamenilor și al cailor (DA, s.v.; v. și *infra*). În DEX și MDA, s.v. sunt semnalate și utilizările referitoare la *ochi*.

+ *-iu*[6] (DLR, MDA, s.v. *mieriu*[2]), alături de *-iu*: *gălbui* < *galben* + *-iu*, prin analogie cu *albui* (CDDE 713, DA, s.v. *gălbuiu*), *-ăriu*: *brumăriu* < *brumă* + *-ăriu* (DEX, MDA, s.v.), *-atic*: *gălbinatic* < *galben*, în varianta *galbin*, + *-atic* (DEX, MDA, s.v.), *-os*: *mâțos* < *mâță* + *-os* (DLR, MDA, s.v.), *-oi*, realizat în graiurile bănățene ca *-oń*: *vânătoi* [fon. *vînătóń*] < *vânăt* + *-oi* [*-oń*] (MDA, s.v.). Menționăm, de asemenea, termenii *tutungiu*, înregistrat doar în DA și MDA ca adjectiv regional, care este o contaminare între *tutuniu* și *turungiu* (DA, MDA, s.v. *tutungiu*[2]) și *cânechiu*, absent din dicționare, format, după toate probabilitățile, tot prin contaminare.

2.2.1.2. Pentru derivatele de la *capră*, termenul din aria sudică (*căprui*) în opoziție cu cel din aria nord-vestică (*căpriu*) comportă cele mai multe probleme referitoare la originea lor. O serie de dicționare consideră că sunt derivate pe teren românesc, de la subst. *capră*, cu sufixul *-iu*, respectiv *-ui* (CDDE 247; SDLR, s.v.; TDRG[2] I, s.v. *căpriu*; DEX, MDA, s.v.). Alte lucrări lexicografice propun soluția unui/unor termeni moșteniți din latină care ar explica fie ambele variante, fie una sau alta dintre acestea. Astfel, la originea lui *căpriu*, Cihac considera că ar fi cuvântul latinesc neatestat, **caprivus*, care funcționa ca variantă a lui *caprinus* 'brun', fără a explica însă legătura dintre *căpriu* și *căprui* (CDED I, s.v. *capră*). O ipoteză similară este prezentată în DA, s.v. *capră*, unde se afirmă că adjectivul *căpriu* provine din lat. pop. **caprineus, -a, -um*, iar prin înlocuirea sufixului *-iu* a rezultat *căprui*. În schimb, Al. Ciorănescu considera că adjectivul *căpriu* este un derivat de la *capră*, în timp ce pentru *căprui* admitea că „ar putea reprezenta un lat. **capruneus*" (CDER, s.v. *capră*).

Ipotezele prezentate sunt sistematizate în cel mai recent dicționar etimologic, DELR II[1], care adoptă următoarele soluții etimologice:

> „**căpriu** adj. '(despre ochi) cu irisul cafeniu; (despre oi) cu lâna roșietică și aspră' 1825 < lat. **caprīneus* (= *caprīnus*) 'de capră' DA, cf. Oaș *căprĩi* sau ← *capră* DEX;
>
> **căprui** adj. (despre ochi) 'cu irisul cafeniu' 1829, var. *crăpui* ← *căpriu* (cu substit. sufixului) DA sau < lat. **caprūneus* (= *caprūnus*) 'de capră' CDER 1430 (posibil) (s.v. *capră*)" (DELR II[1], s.v. *capră*).

În ciuda faptului că I.-A. Candrea și Ov. Densusianu considerau că cei doi termeni reprezintă derivate pe teren românesc (v. *supra*), aceștia menționează la sfârșitul articolului câteva cuvinte străine echivalente, care, prin comparație cu cel din română, ar confirma teoria moștenirii: v.it. *caprigno*, abr. *capréņę*, sic. *krapińu* (CDDE 247). Toate aceste cuvinte par să conducă spre lat. *caprinus*. Termenul latinesc este înregistrat în REW 1654 cu sensul de bază 'aparținând caprei', fiind moștenit în câteva limbi romanice și în meglenoromână cu diferite accepțiuni semantice, dar nu e consemnat pentru dacoromână.

[6] În ceea ce privește evoluția semantică a lui *mi̯eríi̯*, S. Pușcariu (1927–1928: 409) era de părere că „ca atribut al ochilor, la început trebuie să fi avut înțelesul de «senin» sau «strălucitor». Dacă înțelesul de «căpriu» este bine redat, trebuie să avem a face cu o apropiere ulterioară, prin etimologie populară, de mierlă, deci ochi de coloarea mierlei (Merula torquate, nu cea neagră)" Considerăm că, pentru a desemna culoarea ochilor căprui, avem de-a face cu omonimul lui *mieriu*, derivat de la *miere*, întrucât apropierea cromatică este evidentă.

Sensul referitor la culoarea ochilor pare a fi specific dacoromânei, dar este rar atestat, fiind absent din toate sursele româneşti anterioare anului 1800; acest fapt se explică prin semantica sufixului şi a derivatului pe care îl formează: fiind asociat exclusiv cu *ochi*, nu poate apărea decât în anumite tipuri de texte, în speţă, beletristice. Derivatul s-a generalizat rapid, deoarece în a doua jumătate a sec. XIX pătrunsese deja în limba literară, la scriitori din toate cele trei provincii istorice.

O situaţie specială o reprezintă forma *căprâi*, consemnată doar de DELR II[1], s.v. *capră* pentru Ţara Oaşului (v. şi *infra*), care se poate explica fie prin condiţii fonetice specifice graiurilor, fie prin influenţa lui *capră*.

2.2.1.3. Menţionăm, de asemenea, derivatul cu sufixul *-esc*, *căpreşti*, care apare cu totul izolat (în două puncte din Banat) pentru desemnarea culorii ochilor, deşi este destul de bine atestat încă din epoca veche a limbii române, dar aproape exclusiv ca toponim/antroponim (*Căpreşti*, *Căprescu*).

2.2.2. Spre deosebire de situaţia ilustrată de *ochi căprui*, în cazul răspunsurilor pentru *ochi albaştri* nu există tipuri bazate pe asemănări/comparaţii implicite (tipul „de culoarea lui X”); această deosebire se explică prin faptul că albastru este o culoare primară, care se asociază cu orice referent, spre deosebire de *căprui*, care se defineşte prin raportare la ochi.

Singurul derivat care formează o arie foarte specifică este *mierii*, sg. *mieriu*; acesta a avut de-a lungul timpului o etimologie disputată în lucrările lexicografice: a) o serie de dicţionare l-au inserat, uneori, cu sensuri referitoare atât la culoarea ‘albastru’, cât şi la ‘culoarea mierii’, fără precizarea etimologiei (CADE, SDLR, DU, s.v.); b) în dicţionarul său, Cihac l-a inclus între elementele de origine turcă (CDED II, s.v. *meriu*); c) Puşcariu a stabilit originea latină a cuvântului, pe care îl considera un continuator direct al lui *mĕrus, -a, -um* ‘curat, neamestecat, pur’ (PEW 1099), fiind de părere că forma primară este cea cu accent paroxiton, *miériu*. În acest context, *-iu* reprezintă rostirea locală a lui *r* muiat (*ŕ*), prin analogia cu alte cuvinte terminate în *-ariu, -eriu* sau *-oriu* (Puşcariu 1927–1928: 408); d) în DLR, DEX, MDA, *mieriu* este înregistrat cu două intrări, ambele derivate cu sufixul *-iu* de la *miere*, respectiv de la *mier* < lat. *mĕrus*. Aceeaşi soluţie etimologică transpare în *Tratat* 2018, în explicaţiile referitoare la productivitatea, încă din româna comună, a sufixului de origine turcă, *-iu*, în lista de adjective fiind inserat şi *mieriu* (*Tratat* 2018: 621, 667). Pentru explicarea sensului Puşcariu arăta că evoluţia semantică de la lat. *mĕrus* ‘curat, neamestecat, pur’ s-a făcut prin folosirea adjectivului pe lângă substantivul *cer*, desemnând ‘limpede, senin’ şi, ulterior ‘albastru’ (Puşcariu 1927–1928: 407), iar „ca atribut al ochilor, la început trebuie să fi avut înţelesul de «senin» sau «strălucitor»” (Puşcariu 1927–1928: 409). Termenul latinesc se păstrează cu sensuri variate şi în câteva limbi romanice (v. REW 5535). Sensul ‘albastru’ este cunoscut şi aromânei (DDA, s.v. *ńirlu*; cf. TDRG[2] II, s.v. *mieriu*; v. şi ALAR I, h. 31: *(Ochi) albastru*), fiind atestat în 12 puncte din Bulgaria şi R. Macedonia, reprezentând graiul grămostean.

În mod izolat apar derivate cu sufixele de „aproximare” *-iu* şi *-ui*, atât de la forme proprii moştenite: *vineţii*, *albăstrui* sau împrumutate: *siniu* şi *siniliu* – dintre care doar al doilea este inserat în dicţionare cu etimologia *sinea*l, de origine bulgară

(v. CDED II, s.v.) + *-iu* (DLR, DEX, MDA, s.v.)[7], dar ar putea fi relaționate și cu v.sl. *sinŭ*, menționat în SDLR, s.v. *sineală* –, cât și de la forme improprii: *verzui*.

3. Probleme semantice

3.1. Tipuri de asociere cromatică

3.1.1. Cei mai mulți termeni care desemnează *ochii căprui* sunt transparenți, în sensul că presupun asocierea cu obiecte caracterizate prin culoarea respectivă: „capră”, „castană”, „cafea”, „cenuşă”, „tutun” etc. (v. *supra* lista derivatelor). Alții presupun asocieri surprinzătoare, care pun în evidență comparații cu blana și părul animalelor, precum: *ca la mîț, mîțóș, cîniḱíi̯, cărăbáșɨ́*, desemnând ‘oaie neagră pe bot și încolo albă afară de picioare’ (DA, s.v. *carabaș*). Alteori, asocierile pornesc de la nume de plante: *măcrișáț* ‘de culoarea măcrișului’, *porói̯niĉ* etc.

3.1.2. În schimb, pentru *ochii albaștri* asocierea cu obiecte din mediul înconjurător este aproape absentă, singura asociere notabilă o constituie *senin* (influenţată, probabil, şi de formularea întrebării) care, în contextul utilizării alături de substantivul *cer*, a ajuns să desemneze ‘albastru’; în mod similar se explică și *limpezi*, deși apare cu totul izolat.

3.2. Problema tipurilor de percepţie cromatică şi a confuziilor

3.2.1. Sintetizând răspunsurile marcate în lista de referință, constatăm că termenii care desemnează *ochi căprui* exprimă culori diferite și nuanțe cu intensități diverse, care se pot explica prin: decodarea diferită a întrebării adresate de anchetator, imposibilitatea de a desemna cu exactitate nuanțele pe care le pot avea ochii (*caḱíi̯* ‘de culoare galbenă-cafenie cu nuanțe verzui’ – DEX, s.v. *kaki*), aproximarea improprie, printr-o deviere parţială de la percepţia corectă (*roşii*), perceperea complet deformată – termeni care evident se referă la alte realităţi cromatice: *albi, verzi, viorinţi*. Aceste asocieri sunt în cea mai mare măsură accidentale, fiind generate de centrul comun *ochi* (vorbitorul dă un răspuns necontrolat explicabil prin automatismul asocierii substantivului *ochi* cu un adjectiv care desemnează culoarea):

– **maro, cafeniu**: *căpríi̯, căprúi̯* (*crăpúi̯*), *maró, castaníi̯, brau̯nɨ́, cafeníi̯, cafiónɨ́, tutunĝíi̯*;

– **galben**: *gálbenɨ́* (*gálbinɨ́*), *gălbináćęś, gălbíi̯, gălbúi̯, mi̯eríi̯*;

– **gri**: *ĉenușíi̯, brumăríi̯, múśiɖ*;

– **negru**: *cărăbáșɨ́*;

– **roșu**: *roșɨ́ɨ̯, măcrișáț*;

– **albastru**: *porói̯niĉ*[8], *vânătóń*[9], *turḱéjɨ́*;

– **vânăt, violet**: *viorínț*;

– **verde**: *verzɨ́*;

– **alb**: *albɨ́*.

Nesiguranța informatorilor în alegerea unei denumiri care să indice o culoare diferită față de cele din întrebare, se reflectă și în folosirea unor adjective care

[7] L. Șăineanu explica termenul în discuție prin bulg. *sinŭ* (DU, s.v. *sineliu*).

[8] În DLR și MDA, s.v. *poroinic*, termenul este consemnat pentru zona Munteniei și desemnează ‘albastru’ și ‘liliachiu’.

[9] *Vânăt* și derivatele sale desemnează, mai ales în Banat, culoarea ‘albastru’; v. și *infra*.

exprimă mai multe culori sau un amestec între acestea, cum sunt, de exemplu, *corĉitúrĭ, pestríțĭ*. Lipsa clarității ochilor este evidențiată, de asemenea, prin utilizarea unor termeni precum *túlburĭ, tulburíi̯, spălăĉițĭ*.

3.2.2. În ceea ce privește *ochii albaștri*, gradele de confuzie cromatică se reflectă în aproximarea improprie, prin asociere[10] (cel mai probabil) etimologică (bazată pe identitatea segmentului *alb*: *albaster* < *albus* + suf. *-aster*): *albi*. Din seria creațiilor lexicale relaționate cu *alb* < lat. *albus*, menționăm: *alboieți* (pl.), variantă de la singularul *albuiet*, pe care DA, MDA, s.v. DELR I, s.v. *alb* îl inserează cu sensul 'albăstrui' ca derivat de la *albui*; *alburiu*, cu sensul 'albicios' < *alboare* cu sufixul adjectival *-iu* (DA, MDA, s.v.); *albotin* este consemnat doar de MDA, s.v. cu precizarea „învechit", după atestarea în Țara Hațegului de către Ov. Densusianu, ca derivat de la *alb*, fără alte precizări.

Prin aceeași asociere ca și *albi*, se explică împrumutul *băl* folosit, de regulă pentru a desemna culoarea părului la oameni ('blond') sau blana animalelor ('alb') (v. DEX, s.v.); termenul păstrează sensul originar al v.sl. *bělŭ* 'alb', fiind atestat în dacoromână încă din AC (v. DEX, MDA, s.v.).

Cu un sens asemănător, și anume 'albicios' trebuie interpretat adjectivul *zăros*, derivat, după toate probabilitățile, de la *zară* 'lichid albicios care rămâne după ce s-a ales untul' + *-os*.

Aproximarea improprie este indicată și de folosirea derivatului *verzúi̯*, a cărui motivație ține de apropierea cromatică dintre albastru și verde, care se reflectă cel mai bine în nuanțele intermediare pe care le pot avea ochii.

Din seria termenilor care se referă la alte realităţi cromatice, menționăm *galbeni, gălbejoși, căprui*, care apar cu totul accidental.

4. Repartiția dialectală a termenilor

4.1. Difuziunea dialectală a termenilor pentru *ochi căprui*

Harta din ALRR. *Sinteză* I evidențiază două arii majore, cea sudică, reprezentată, în cea mai mare parte, de termenul literar, *căprúi̯*, și cea nordică, dominată de *căpríi̯*. Cu excepția unei regiuni situate în prelungirea sudului Moldovei, și anume, nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei – în care se înregistrează adjectivul *căpríi̯* –, aria sudică este foarte unitară la nivel lexical pentru noțiunea în discuție. Tot ca excepție, notăm conturarea unei arii din sud-vestul Munteniei și înregistrarea sporadică în localități din nordul aceleiași regiuni și din Oltenia, în care este dominantă forma cu metateză, *crăpúi̯*. În schimb, deși este foarte bine reprezentată de *căpríi̯*, aria nordică nu se prezintă la fel de unitar, pe de o parte pentru că Banatul apare ca un „mozaic" lexical dialectal, înregistrând, alături de *căpríi̯* și *căprúi̯*, o multitudine de alți termeni și, pe de altă parte, întrucât în regiuni, de întindere mai mare sau mai mică, varianta specifică ariei nordice apare în variație liberă cu cea caracteristică pentru aria sudică. Acest din urmă fapt este mai evident în Crișana, Bucovina și partea estică din stânga Prutului.

[10] Trebuie precizat și faptul că modul în care a fost pusă întrebarea l-ar fi putut influența pe informator, deoarece comparația cu cerul senin permite indicarea nuanței de *alb*.

Dintre variantele fonetice ale termenului din aria nordică se remarcă *căprî́i̯*, înregistrată într-o regiune ce cuprinde nu numai Oașul (6 localități) – așa cum se precizează în DELR II[1], s.v. *capră* (v. *supra*) –, ci și jumătatea nordică a Crișanei (3 puncte), Maramureș (4 puncte), Transilvania (7 puncte în nord și unul în jud. Brașov), Bucovina (7 puncte) care se justifică – fără a fi exclusă, totuși, influența lui *capră* – în condiții fonetice specifice graiurilor, și anume trecerea lui *i* la *î* după consoane pronunțate dur (*căpríi̯* > *căprî́i̯*), fapt care se observă și în stadiile intermediare (*î́, î̯́*) consemnate în NALR–Criș. I, h. 35. Trebuie menționate, de asemenea, notațiile cu *î* nazal (*ĩ*) – două puncte din Țara Oașului, care reflectă un stadiu intermediar al conservării lui *-n-* intervocalic, fenomen specific acestei arii (Urițescu 1984: 393), ceea ce arată că termenul latinesc **caprineus* a lăsat urme pe teritoriul dacoromân.

În sfârșit, atestări inedite în dacoromână sunt pentru utilizarea adjectivală a lui *căpriórɨ́*, înregistrat într-un punct din Banat și trei din Crișana și, mai ales, pentru *căpríń*, sg. *căprín*, consemnat pentru prima dată într-o arie ce cuprinde partea vestică a Crișanei, atât la nord, cât și la sud (17 puncte), care se continuă în Transilvania (o localitate din nord-vestul Transilvaniei, aproape de Cluj). Repartiția acestui din urmă cuvânt evidențiază o zonă conservatoare, care se individualizează prin păstrarea termenului latinesc *caprinus*, fapt care contribuie la stabilirea etimologiei atât a termenului în discuție, cât și a cuvintelor înrudite.

Alături de termenii menționați, pe hartă sunt cartografiate încă trei cuvinte, și anume: *galbénɨ́*, care acoperă întreg Banatul (14 puncte, completate de 12 răspunsuri suplimentare), 3 puncte din Moldova (dintre care unul secundar) și 2 puncte disparate din Muntenia (înregistrate numai ca al doilea răspuns); *castani̯í*, înregistrat sporadic pe întreg teritoriul (11 puncte, cărora li se adaugă încă 6 cu răspunsuri suplimentare); *brau̯nɨ́*, de origine germană (v. *supra*), repartizat în Banat (8 puncte, completate de alte 13, oferite ca al doilea sau al treilea răspuns), acolo unde influența germană a fost mult mai puternică.

Termenii notați în mai puțin de 6 puncte apar mai ales în Banat și Muntenia, zone care se remarcă prin capacitatea creativă a informatorilor. Dintre acestea, unele sunt general cunoscute pe teritoriul dacoromân (*ĉenușíi̯, pestríțɨ́, potrivíțɨ́, spălăĉíi̯, verzɨ́, albɨ́* etc.), altele sunt consemnate doar pentru anumite regiuni, de întindere variabilă, din aria (nord-)vestică: *săíń, mi̯eríi̯, viorínțɨ́*[11], cărora li se adaugă termeni cu fonetisme specifice, care individualizează o anumită zonă, în speță Banatul: *vînătóń* (derivat cu sufixul *-oń*), *urḑî́ń*.

Totodată, observăm că în anumite zone apar răspunsuri complementare, funcționând în variație liberă următoarele perechi: *căpríi̯* și *căprúi̯* (pentru aria nordică), *crăpúi̯* și *căprúi̯* (în Muntenia), *gálbenɨ́, brau̯nɨ́* și *căpríi̯* (în Banat).

4.2. Difuziunea dialectală a termenilor pentru *ochi albaștri*

[11] Termenul, înregistrat în AC (5005), deci cu o vechime considerabilă în dacoromână, este considerat specific pentru Banat și sud-vestul Transilvaniei (DLR, MDA, s.v. *viorint*). Pe harta din ALRR. *Sinteză* este consemnat în pct. 404 din Hunedoara, zonă care păstrează, de regulă, particularități similare cu cele din Banat.

Răspunsurile consemnate pe harta din ALRR. *Sinteză* I indică utilizarea a cinci termeni majori – cărora li se adaugă câteva derivate –, pentru a desemna culoarea 'albastru' a ochilor:

albáștri. Termenul separă aria sud-estică (incluzând și sudul Transilvaniei), unde apare net predominant, de aria vestică, dominată de alte cuvinte ce desemnează culoarea 'albastru' a ochilor. Cu toate acestea, se observă că *albaștri* începe să se extindă în toată aria vestică, mai cu seamă în Transilvania, moderat în jumătatea nordică a Crișanei și sporadic în Maramureș și Banat. Menționăm și formele cu alternanța consonantică [s]/[ș], *albástri*/*albáștri*, care se regăsesc pe întreg teritoriul dacoromân, cu excepția Munteniei, unde formele cu *-s* apar doar în trei puncte disparate.

verzɨ́. Răspunsul este înregistrat în trei arii principale: una nordică ce acoperă 13 localități din Maramureș (7 pct.), nordul Transilvaniei (4 puncte) și Bucovina (2 pct.), una care acoperă puncte disparate din jumătatea sudică a Transilvaniei și cea a Banatului (34 pct.) și alta concentrată în vestul și sud-vestul Munteniei, iar izolat și spre sud-est (17 pct.), și răzleț în Oltenia (4 pct.).

mi̯eríi̯. Termenul apare masiv concentrat în Crișana (cu excepția regiunii sudice), formând un continuum lingvistic cu Transilvania, unde se regăsește cu o frecvență mai mică. Atestările din AC, s.v. *mieriu, mierie,* de la Miron Costin (v. TDRG^2 II, s.v. *mieriu*) și Dimitrie Cantemir (v. DLR, s.v. *mieriu*) arată că termenul era cunoscut în trecut pe o arie mai largă ce includea și Banatul și Moldova. Anchetele ALR I (v. DLR, s.v. *mierui*^{2}) și II (v. ALR II/1, h. 245: *Albăstreală (în var*) plasează termenul și derivatele sale într-o arie nord-vestică ce coincide cu cea conturată în ALRR. *Sinteză* I. Cuvântul a început să piardă teren în favoarea celui literar, probabil și din cauza omonimului său, *mieriu* 'de culoarea mierii'.

víneți̇́. Termenul – alături de derivatul parasintetic, *învînătóń,* înregistrat într-un singur punct din Banat – formează o arie continuă care acoperă Banatul, sudul Crișanei și câteva localități din sud-vestul Transilvaniei, prelungindu-se în puncte răzlețe din sudul aceleiași regiuni. Răspunsurile marcate pe h. 1217: *Albastru ca cerul*, din ALR II s.n. IV, arată o difuziune mai extinsă a termenului, care este atestat și în Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei.

albɨ́. O serie de derivate: *albo̯i̯ę́ț* (1 pct. din Banat), *alburíi̯* și *albotín* (câte 1 pct. din Transilvania) sunt grupate sub *albɨ́*, atestat, la rândul lui, în 7 localități, 3 din Banat și 4 din jumătatea sudică a Crișanei.

Alți termeni sunt înregistrați cu puține atestări, cum sunt, de pildă, reflexele lat. *serenus*: cu disimilarea *r–n*: *senínɨ́* (1 pct. din Banat și 2 pct. din vestul Transilvaniei și din Muntenia), cu palatalizarea consoanei intervocalice: *săńíń* (2 pct. din Maramureș și 1 pct. din sudul Transilvaniei) și în formă etimologică, *săríń* (1 loc. din Maramureș). Termenul *turḱéjɨ́* apare în 4 pct. disparate din Muntenia și 2 pct. din sud-vestul Olteniei, iar *bălɨ́* este înregistrat doar în Banat, 1 pct. din centru și 2 pct. din nordul acestei regiuni. Răspunsul *de záră* atestat în 3 localități din sudul Transilvaniei, alături de derivatul *zăróş,* înregistrat într-o localitate din aceeași zonă, are sensul 'albicios', rezultat din comparația ochilor cu ceea ce semnifică 'lichid albicios care rămâne după ce s-a ales untul' (v. și *supra*).

Răspunsurile suplimentare – în care termenii principali, *albáștri*, *mi̯erí̯i̯*, *víneț i̯*, *verz i̯*, mai rar *alb i̯*, sunt în variație liberă – definesc mai bine aria de difuziune, care în linii mari, rămâne neschimbată. Remarcăm prezența adjectivului *mi̯erí̯i̯* în 3 puncte din Moldova, fapt care confirmă aria de răspândire din trecut.

4. Concluzii

Datele oferite de atlasele regionale și reunite la nivel național în ALRR. *Sinteză* I ne oferă atât posibilitatea să completăm informaţiile referitoare la repartiția unor termeni, cât și indicii asupra originii acestora.

4.1. Un exemplu elocvent îl constituie termenii *căprui* – general în aria sudică, dar cu extindere relativ mare și în jumătatea nordică – și *căprii*, dominant în aria nordică. Existența termenului *căprii* într-o zonă conservatoare, la care putem adăuga și existența formelor cu stadii intermediare (*i*/*î* nazal) pentru -*n*- intervocalic, specifice Țării Oașului, pot fi argumente în favoarea moștenirii lui (< lat. *caprineus*). Alături de acești termeni, ceea ce constituie un fapt inedit relevat de geografia lingvistică este atestarea adjectivului în formă masculină, *căprin*, care, alături de atestările pentru formele de feminin substantivale, modifică teoriile prezentate în lucrările de istoria limbii și etimologie: termenul latinesc *caprinus* s-a păstrat în româna comună și a fost moștenit în aromână, meglenoromână, dar și în dacoromână, alături de unele limbi romanice. La nivelul repartiției dialectale, *căprin* trebuie inserat între termenii specifici ariei vestice, în speță, Crișanei, ca element individualizator.

Alți termeni cartografiați pe harta din ALRR. *Sinteză* I exprimă un spectru foarte larg al culorilor (de la *alb* până la *negru*), cu intensități și nuanțe multiple (*maro, cafeniu, galben, gri*, dar și *verde, albastru* etc.) și pun în evidență diverse motivații semnatice, dar și asocieri și comparații surprinzătoare între culoarea ochilor și cea a unor plante, animale, obiecte etc., identificate de către informatori în mediul în care viețuiesc și activează în viața de zi cu zi.

4.2. Pentru desemnarea culorii ‘albastru’, româna este singura limbă romanică care folosește un derivat de la lat. *albus*, păstrat, cel mai probabil, din sintagma *vânăt-albastru* ‘albastru albicios (deschis)’; inovația se întânește atât în dacoromână, cât și în aromână, unde desemnează, mai degrabă, nuanțe de ‘cenușiu’. Dacoromâna, alături de aromână și meglenoromână, păstrează, de asemenea, lat. *venetus* cu sensul originar, ‘albastru, albăstrui’ într-o arie mai largă în trecut, dar identificată astăzi cu Banatul și zone limitrofe. Restrângerea ariei de răspândire s-a produs și pentru adjectivul *mieriu*, un derivat de la reflexul latinescului *merus* cu sufixul *-iu*, fiind limitat în prezent la aria nord-vestică, dar puternic concurat de termenul literar; evoluția termenului latinesc a cunoscut multiple valori semantice în limbile romanice, dacoromâna și aromâna fiind singurele dialectele care înregistrează inovația de sens.

Bibliografie

Studii, eseuri, articole

Densusianu 1925–1926 = Densusianu, Ovid, „Semantism anterior despărțirei dialectelor române (II)”, în *Grai și suflet*, II, 1925–1926, 310–327.

Pușcariu 1927–1928 = Pușcariu, Sextil, „Etimologii: *mierliu*”, în *Dacoromania,* V, 1927–1928, 406–409.
Rosetti 1986 = Rosetti, Al., *Istoria limbii române, de la origini până în secolul al XVII-lea*, ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.
Tratat 2018 = Sala, Marius, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, volumul I, București, Univers Enciclopedic Gold, 2018.
Urițescu 1984 = Urițescu, Dorin, „Graiul din Țara Oașului”, în Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc”, 1984, 390–398.

Atlase lingvistice, dicționare
AC = [Anonymus Caransebesiensis] *Dictionarium Valachico-Latinum*. Primul dicționar al limbii române. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
ALAR I = Nicolae Saramandu (autor), Manuela Nevaci (ed.), *Atlasul lingvistic al dialectului aromân,* vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.
ALR II/1 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea II, vol. I. *A. Corpul omenesc, boale (și termini înrudiți)*. *B. Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători. C. Casa, acareturile, curte, focul, mobilierul, vase, scule*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbii Române–Otto Harrassowitz, 1940.
ALR II s.n. IV = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă. Redactor principal Ioan Pătruț, vol. IV, București, Editura Academiei, 1965.
ALRR. *Sinteză* I = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. *Sinteză*), coordonator: Nicolae Saramandu, volumul I, colectiv redacţional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
CADE = I.-Aurel Candrea, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”.* Partea I: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească”, [1931].
CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*. (*A–Putea*), Bucureşti, Socec, 1907–1914.
CDED I, II = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. I. *Éléments latins*, comparés avec les autres langues romanes, Francfort s. Main, 1870; II. *Éléments slaves, Magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s. Main, 1879.
CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura „Saeculum I. O.”, 2001.
DA = *Dicționarul limbii române*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea/Tipografia Ziarului Universul, 1913–1948.
DCRT = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române.* II. *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*. Ediţia a doua augmentată, Bucureşti, Editura Academiei, 1974.
DELR I = *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), volumul I: *A–B*, coordonatori: Acad. Marius Sala, Andrei Avram, București, Editura Academiei Române, 2015.
DELR II[1] = *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), volumul II: *Litera C*, Partea I: *Ca–Cizmă*, coordonatori: Acad. Marius Sala, Andrei Avram, București, Editura Academiei Române, 2015.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 1998 ș.u.
DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 1965–2010.

DU = Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române.* A cincea ediţiune, [Craiova], Editura „Scrisul Românesc", 1925.

Ernout, Meillet, DELL = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck, 1932.

LB = *Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemţescu,* [...] *seu: Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum* [...], Budae, 1825.

MDA = *Micul dicţionar academic*, I–IV, Bucureşti, Editura „Univers Enciclopedic", 2001–2003.

NALR–Criș. I = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Crişana*, vol. I, de Ionel Stan, Dorin Urițescu, București, Editura Academiei Române, 1996.

PEW = Sextil Pușcariu, Etymologisches Wörterbuch der rümanischen Sprachen, I: Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Univtätsverlag, 1972.

SDLR = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.

TDRG^2 = H. Tiktin, *Rumänisch – Deutsches Wörterbuch* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I: A–C, Band II: D–O, Band III: P–Z, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986.

Shota Rodinadze, Natia Abashidze
Lile Tandilava
Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

Sociolinguistic aspects of the discourse of Georgia – Turkey border areas

Abstract
In this study, we present an analysis of the endangered languages spoken in the border villages of Adjara, situated between Georgia and Turkey. Specifically, we focus on the lexical elements used in the mountainous region of Upper Adjara, which encompasses the districts of Keda and Shuakhevi, and partially extends into Khelvachauri. The work also delves into the concept of language vitality assessment systems and the associated criteria, emphasizing the importance of language documentation and the development of a new language policy. It's noteworthy that our research draws from data collected during the fieldwork conducted as part of the LaDyCa project (Language Dynamics in the Caucasus), as well as from existing sources and scientific studies by the research center of Batumi Shota Rustaveli State University (BSU). Our findings reveal that this particular segment of the Georgian diasystem, which remains relatively unexplored, is replete with linguistic insights and serves as a window into the processes of cultural acculturation. Furthermore, our research provides a concise overview of the Georgian dialect preserved in the Turkish villages located near the border of the Adjara region, more precisely, about Laz.
Keywords: endangered, Dialect, Border, Speech, Language.

Résumé
Dans cette étude, nous présentons une analyse des langues en danger parlées dans les villages frontaliers d'Adjarie, situés entre la Géorgie et la Turquie. Plus précisément, nous nous concentrons sur les éléments lexicaux utilisés dans la région montagneuse de Haute-Adjarie, qui englobe les districts de Keda et Shuakhevi, et s'étend partiellement jusqu'à Khelvachauri. L'étude s'intéresse également au concept de systèmes d'évaluation de la vitalité des langues et aux critères associés, en soulignant l'importance de la documentation linguistique et du développement d'une nouvelle politique linguistique. Il convient de noter que notre recherche s'appuie sur des données collectées lors du travail de terrain mené dans le cadre du projet LaDyCa (Dynamique linguistique dans le Caucase), ainsi que sur des sources existantes et des études scientifiques du centre de recherche de l'Université d'État Shota Rustaveli de Batoumi (BSU). Nos résultats révèlent que ce segment particulier du diasystème géorgien, qui reste relativement inexploré, regorge d'informations linguistiques et sert de fenêtre sur les processus d'acculturation culturelle. De plus, notre recherche fournit un aperçu concis du dialecte géorgien préservé dans les villages turcs situés près de la frontière de la région d'Adjarie, plus précisément du laze.
Mots-clés: en voie de disparition, dialecte, frontière, parole, langue.

INTRODUCTION:

The preservation of linguistic diversity serves as a fundamental cornerstone of our cultural heritage. Language, far more than just a means of communication, encapsulates the very essence of humanity's collective wisdom. It encapsulates our values, worldviews, and acts as a guardian of our cultural identities. When a language goes extinct, it results in the irreversible loss not only of its linguistic intricacies but also of the profound knowledge it holds. Every language spoken around the world represents a testament to the intricate tapestry of human cultures.

Nonetheless, UNESCO raises an alarming red flag, highlighting that a significant number of the world's languages are on the brink of vanishing forever, with approximately one language disappearing every two weeks[1]. Faced with this pressing challenge, there is an urgent need to meticulously document endangered languages and formulate a robust language preservation policy to safeguard our linguistic heritage for future generations.

The genesis of extensive global language research can be traced back to 1997, a pivotal year marked by the signing of a memorandum in Paris on behalf of UNESCO. This momentous event marked the commencement of concerted efforts aimed at examining the status and challenges confronting languages worldwide, alongside the implementation of research initiatives geared towards recognizing the imperative of safeguarding our global linguistic heritage.

Central to this undertaking was the imperative to conduct a comprehensive census of the world's languages. The accomplishment of this ambitious task hinged on the meticulous collection of primary data, which in turn would unveil the authentic state of linguistic diversity across the globe. To facilitate this endeavor, a specialized questionnaire consisting of 40 questions, encompassing both open-ended and closed-ended formats, was meticulously formulated. These questions were meticulously crafted following the time-honored criteria of sociolinguistics, as elucidated by Haugen in 1972. It is pertinent to acknowledge that the exploration of language distribution and associated challenges had commenced well before, under the astute guidance of Stefan Wurm[2].

For the past two decades, UNESCO's cohort of experts has exhibited unwavering dedication to the ongoing scrutiny of minority languages.

Einar Haugen introduced a novel paradigm for the examination of languages, which he termed "Language Ecology." This groundbreaking concept revolves around investigating the intricate interplay between a specific language and its surrounding environment.

Commencing in 2001, UNESCO's panel of experts has been diligently crafting a cohesive framework to establish a system for gauging language viability, along with associated criteria. A spectrum of elements shapes the degrees of endangerment. While the linguistic community diverges in viewpoints regarding the identification of risk factors, consensus centers around the pivotal role of intergenerational language transmission. The criteria encompass a multitude of factors, among which the following merit emphasis:

[1] https://muse.jhu.edu/article/25449/pdf#info_wrap

- Demographic factor (speaker count; ratio relative to overall population).
- Political factor (language policies; availability of educational resources).
- Sociological factor (language perception; alterations, usage domains; generational passage).
- Linguistic factor (existence of language documentation) (Moseley, 2012:5).

The evaluation of hazard levels is entwined with multifaceted intricacies.

Here are a few examples that serve as illustrations:

1. Language usage within the family but excluded from school curriculum: in situations where a language is spoken within a family context but isn't formally taught in schools, the language is likely being transmitted and maintained solely through oral means. An apt instance of this phenomenon can be observed in the vicinity of the Georgia-Turkey border. Here, the Laz language is relatively well-preserved within the community; however, due to its absence from educational settings, its practical applications remain constrained.
2. Impact of migration processes: when an individual resides within a society that predominantly employs a language different from their own, their ability to utilize their native language for daily communication diminishes. It's important to acknowledge that the specifics of each circumstance vary and necessitate in-depth analysis. However, a common thread emerges: an endangered language faces bleak prospects for expansion and evolution under such conditions.

The coastal region of Western Georgia, known as Megruli and Laz in the Colchis language (according to Arn. Chikobava 1939), is characterized by the dominance of these two pre-Georgian languages. The territorial expanse of Megruli in Georgia surpasses that of Laz by a significant margin. Laz is primarily spoken in the village of Sarpi in Georgia, while the remaining speakers are dispersed across Turkish territory. Laz divides into three distinct dialects, namely Khopuri, Arkabuli, and Vitsur - Athinuri. Khopuri sub-dialect encompasses the Laz dialect spoken in the Sarpi village.

The presence of dialects within a language that spans a considerable geographic area is a common phenomenon, which is why we observe these three dialects. The distinctions among these dialects are rooted in their historical development. To comprehend why such variations exist, it is essential to delve into the historical context.

The zone where the Colchis lived is divided according to today's map, in the middle there are Gurians and Adjarians and they speak Georgian, but we have a number of toponyms and a lexical unit, which is Laz. It is clear that living together led to the borrowing of vocabulary. Maybe nowadays they don't even know that any of the words has a blue origin, but it is used.

As you're aware, the language spoken during the time of the Kingdom of Colchis has a remarkably long and ancient history. During that period, the unified Colchis or Laz language held a position of prominence as the dominant tongue. This kingdom, renowned for its control over gold mining, the establishment of a state coinage system, and numerous other privileges, played a pivotal role in the development and continued existence of this language. When we approach this historical process from a different perspective, it becomes evident that Laz has a quite ancient origin, spanning several centuries.

The geographical spread of Laz is relatively limited in size. Within this linguistic domain, we find various lexical elements. In Laz, vocabulary borrowing has been significant, with a substantial infusion of Turkish words across all parts of speech. While verb borrowing is common, it is primarily the nominal aspect that undergoes borrowing, with the core vocabulary remaining Laz in origin.

Interestingly, Greek vocabulary has also endured over time, albeit in a more limited capacity. Notably, the letter "F," which is absent in the Georgian alphabet, has been preserved from Greek influence. Additionally, the letter "ჲ" in Laz has its roots in Old Georgian, a feature that Georgian itself has lost. Moreover, it's worth noting that in contemporary Laz pronunciation, the "r" sound is notably weak and is often either dropped in the middle position or transforms into the vowel iota ("ჲ").

Georgian	ხელი [kheli] hand	თვალი [tvali] eye	სამი [sami] three	**კარგი [kargi] good**	კაცი [katsi] man	ცოლი [tsoli] wife
Laz (Khopuri)	ხე [khe]	თოლი [toli]	სუმი [sumi]	**კაი [kai]**	კოჩი [kochi]	ჩილი [chili]
Laz (Arkabuli)	ხე [khe]	თოლი [toli]	სუმი [sumi]	**კაი [kai]**	კოჩი [kochi]	ჩილი [chili]
Laz (Vitsur-Atinuri)	ხე [khe]	თოლი [toli]	სუმი [sumi]	**კაი [kai]**	კოჩი [kochi]	ჩილი [chili]

The process of borrowing has indeed caused the loss of certain lexical units within our language. However, this language, in its enduring existence, assimilates borrowed words into its structure, applying its own grammatical rules. It continues to thrive while preserving its rich traditions and customs.

The current scenario remains quite unfavorable for the Laz language. While the older generations in both rural and urban areas exhibit a strong command of the language, the majority of the younger generation either have very limited knowledge or none at all. In the villages, Laz is primarily sustained and actively used across all age groups, serving as a bastion for its preservation. However, the situation in urban areas differs significantly due to the prevailing influence of the state language.

The pursuit of education and employment, especially in the civil service, often results in the neglect or abandonment of one's native language in favor of the dominant state language. Navigating life in such a linguistically dominant environment can be challenging. In essence, the prevalence of the dominant language, whether in rural or urban settings, poses significant obstacles to both the preservation and utilization of the Laz language.

In its most recent edition[3], the UNESCO Atlas, now in its third iteration, employs a comprehensive framework for evaluating the vitality and vulnerability of languages. This framework relies on five primary criteria to gauge the extent of threat posed to a language: Vulnerable, Endangered, Clearly Endangered, Critical Situation, and Extinct Languages.

[3] Atlas of the World's Endangered Languages, 3rd edition, Spain, 2010. p. 12 https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189451/PDF/189451fre.pdf.multi

Languages of the World by Level of Vitality, Atlas of the World's Languages in Danger, 2010. © UNESCO

In a broader context, two primary dimensions of language threat can be identified:
1. Number of speakers who associate themselves with a particular language.
2. Functions and domains of language use: the second dimension revolves around the practical functions and domains in which a language is utilized. This aspect is inherently linked to the gradual weakening of a language's influence.

Taking guidance from the statistical insights derived from global language studies, contemporary estimates suggest the existence of around six to seven thousand languages worldwide[4] (according to Ethnologue). However, a striking statistic reveals that approximately 97% of the global population employs only about 4% of these languages. Conversely, a mere 3% of the populace communicates in as many as 96% of the world's languages (Bernard 1996). Presently, within the European Union, the spotlight is on 128 languages that face varying degrees of endangerment.

The endeavor of revitalizing and safeguarding a language, whether from a pragmatic or emotional standpoint, is a formidable undertaking. As a language teeters on the edge of obsolescence, a prevailing sentiment emerges – a feeling that this language lacks the necessary relevance for seamless integration into the broader societal or regional framework. Consequently, it diminishes in its limited socio-economic relevance, and its use becomes increasingly restricted. This constrained path results in a standstill in its evolution and, as a consequence, a cessation in the intergenerational transmission of linguistic knowledge.

Our engagement with this pressing issue traces back to 2017, coinciding with our participation in LaDyCa (Language Dynamics in Caucasus). LaDyCa constitutes a collaborative initiative involving Paris Sorbonne University and Ilia State University. The primary objective of this undertaking centered around the

[4] https://www.ethnologue.com/

comprehensive exploration of Caucasian languages, with a primary focus on the Kartvelian languages. This endeavor hinged on the application of quantitative dialectology, socio-phonetic analysis, and eco-linguistic methodologies.

METHODOLOGY

In the investigation of language dynamics, we employed the techniques pioneered by Jean-Leo Leonard, specifically tailored for examining highland dialect variations within Mesoamerican languages[5].

In the present research, our central methodology relies on the utilization of the Dialectometry method, enhanced by the Gabmap algorithms. The Gabmap software evaluates the dissimilarity among dialects by applying the Levenshtein algorithm. This inventive approach enables us to identify separate dialectal regions. Additionally, the Gabmap platform offers a graphical depiction of areas where these linguistic variants are in use. This particular feature greatly assists researchers in delineating the boundaries of dialects, identifying the distinguishing features among them, and highlighting the distinct characteristics of each dialect, thus facilitating comparative analysis.

Hence, the dialectological analysis facilitated by Gabmap proves invaluable in scrutinizing and comprehending language variations.

As part of the project's scope, we conducted visits to 15 highland villages within the Adjara region. A comprehensive collection of video files was meticulously curated for documentation purposes. In alignment with the geographical layout, our strategy entailed the deliberate selection of three villages from each district. Among these choices, one village was positioned in the highlands, a second inhabited the middle terrain, and a third, in terms of elevation, occupied a relatively lower position. To maintain a robust analysis, a minimum distance of 13 kilometers was ensured between these chosen villages. This systematic approach to fieldwork was designed with the primary objective of gauging the extent of dialectal divergence across the region's villages.

The narratives encompass a diverse range of subjects, encompassing legends, paranormal occurrences, pivotal regional stories, the collective farming experience, migratory accounts, traditions, wedding customs, culinary practices, rural peculiarities, and more. Through this comprehensive compilation, a foundational repository has been established. This repository holds significance not only from a linguistic vantage point but also within the realms of history, literature, and folklore appreciation.

Linguistic contacts and the peculiarity of Laz speech: As you are aware, Laz is spoken across a geographical expanse that stretches from the village of Sarpi to Pazar. This linguistic region is subdivided into several subdialects, namely Khopuri, Arkabuli, and Vitsir-Atinuri. Over the course of history, this entire Laz-speaking area underwent a significant linguistic transformation, primarily as a result of historical events. The passage of centuries has left an indelible mark, resulting in a substantial infusion of Turkish vocabulary into the vernacular. It's essential to

[5] http://jll.smallcodes.com/home.page

recognize that this process of linguistic borrowing extends beyond Laz; it has also left discernible traces in the Adjara and Gur dialects.

The existing vocabulary within Laz can be categorized into two distinct parts. The first category comprises vocabulary that is common to all Georgian languages, stemming from ancient loanwords. This primarily consists of Arabic-Persian vocabulary, which also forms a significant part of the lexical material in the Georgian language and is similarly present in Laz.

However, in addition to this shared linguistic heritage, Laz has incorporated new lexical units, indicative of a second wave of borrowing, attributable to historical reversals. It's important to note that the Turkish language itself has not remained immune to the process of linguistic borrowing. Within Turkish, there are lexical elements that can be traced back to the initial phase of borrowing, where the language itself integrated Arabic-Persian vocabulary that continues to be actively used to this day.

Now, let's delve into the vocabulary of the second wave of borrowing. What we're discussing here is the intriguing phenomenon of parallel loans. What does this mean? Well, it refers to instances where a bilingual speaker, proficient in both Turkish and Laz, might initially use a Turkish word while conversing but then, almost spontaneously, recalls the equivalent Laz term and incorporates it into the conversation. This is a heartening observation, indicating that there is still ample opportunity for the colloquial language to remain Laz.

The process of borrowing has had an impact on nearly every aspect of language, affecting almost all parts of speech. It's worth noting that pronouns and numerals remain relatively unaffected and invariant. While there is a limited amount of vocabulary borrowed from other sources, when taken as a whole, the borrowed lexicon is substantial. This is underscored by concrete examples drawn from texts recorded by our scholars:

აჲაზი-Ayaz ყინი-ყინვა (frost)

ავუჯი-Avuç მჯიხი-მუჭა (fist)

დენიზი-Deniz მზოღა//მზულა-ზღვა (sea)

We have a common borrowing of vocabulary, which is in Laz and Adjara dialects.

ადეთი-Adet ადათი-წესი, ადათი (habit)

ბაჲრალი-bayrak ბაჲრალი-დროშა (flag)

დულუნი-Düğün დულუნი-ქორწილი (wedding)

დოსთი-Dost დოსთი-მოყვარე (relative)

არქადაშ-Arkadaş არქადაში//არკადაში-ამხანაგი (friend)

When borrowing names, of course words undergo phonetic changes. Laz sound system is similar to Georgian and it differs from Turkish sound system, therefore Laz borrows it according to Laz grammatical rules.

E.g. დულუნ-ეფე, ადეთ-ეფე //ქორწილ-ებ-ი// ადათ-ები (wedding-s // habit-s) These words are Turkish but the affixes are Georgian. That is, the borrowed vocabulary has been inserted into the grammatical form of Laz. ეფ/ეფე is a plural affix. This process does not apply only to nouns, such a process also applies to verbs:

As can be seen from the examples, the roots of Turkish verbs are decorated with Laz affixes.

ო-ჩალიშ-უ - Çalışmak----- to work
ო-ხაზირ-უ - Hazırlamak----- to prepare
ო-ხესაპ-უ- Hesaplamak----- to calculate
ო-დუშმან-უ - Duşman etmek----- to become enemies
ო-დუშუნ-უ - Düşünmek ----- to think
ო-ფიშმან-უ - Pişman etmek----- to regret

As you can see, the root of the verb is Turkish, and the grammatical decoration is Laz. Borrowed words have such a camouflage in Laz that if you do not know both languages, you will hardly understand that the lexical unit is borrowed. In conjunctions, it is usually conjugated and subject to Laz grammatical rules.

Thus, borrowing took place, but the grammatical structure of the language was able to fit the lexical items into its grammatical form.

Results:

The LaDyCa project was dedicated to the preservation of linguistic diversity in Georgia's mountainous regions. This initiative, closely aligned with the Alpine Linguistics paradigm, drew inspiration from Joanna Nicholls' conceptual framework. The term "Alpine Linguistics," coined by Nicholls, seamlessly integrates diverse elements: ethnic geography, ethno-history, intricate interactions between contact languages, and the complex ecological context marked by steep terrain and interwoven layers of societal interdependence among linguistic communities.

At the core of the LaDyCa project is the exploration of language dynamics. This effort delves into fundamental questions about how languages evolve, considering both temporal and spatial dimensions. Linguistic attributes are notable as cultural markers, and their dissemination can be likened to the spread of cultural phenomena and the dynamics of language evolution.

Languages undergo transformation over time (diachrony) and exhibit geographical variations (diatopic diversity). Despite their continual interaction, these dimensions maintain a degree of independence. The contemporary Georgian language comprises a diverse array of ethnic-territorial dialects. However, these distinctions are not as pronounced as those in regions like the Romance-Italic dialect networks in Europe. This subtle variance can be attributed to the enduring influence of the literary language, which has persisted from ancient Georgian (5th century) to modern Georgian (18th century).

As a result, delineating dialects appears somewhat conditional for local and regional entities. Dividing this spectrum poses challenges since the same linguistic nuances might be categorized differently by various scholars, ranging from dialects to sub-dialects. The accompanying map and dendrogram highlight the significance of the Kartli region and its association with the standardized Georgian language (depicted in green), contrasting with the northwestern expanse (encompassing Imeruli, Guruli, and Lechkhumuri dialects) represented in blue.

Map 1. Dialect areas, Ward distance, Gabmap interval 5.
Dendrogram 1. Class taxonomy of A 5 Georgian dialects (Gabmap).[6]

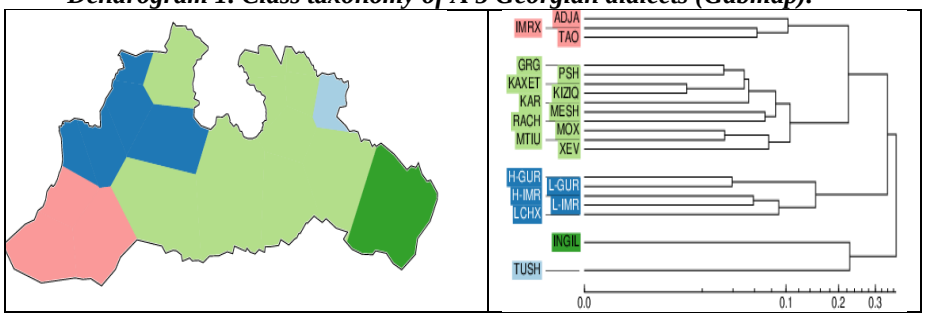

Adjarian, Imerkheuli, and Western dialects (highlighted in pink) are structurally affiliated with the central dialect of Georgian. Based on this data, Tushuri, located in the northeastern region (shown in light blue), and Ingilouri (a diasporic language variant spoken in Iran, indicated in dark green) can be identified as distinct variants—language varieties that lie beyond the central core of the diasystem. Nonetheless, the landscape of Georgian dialects is typically more intricate, exhibiting a diverse array of hues contingent on geographical coordinates.

The Adjarian dialect exhibits a subdivision into Upper Adjarian and Lower Adjarian variants. Nevertheless, there exists varying viewpoints within the academic realm regarding the categorization of Adjarian sub-dialects. One perspective posits that Upper Adjarian encompasses the Khulo and Shuakhevi dialects, while Lower Adjarian encompasses the Keda, Khelvachauri, and Kobuleti regions (Pagava, Tshetskhladze 2017: 40).

In our study, which relies on the Gabmap test (refer to Dendrogram 2 below)[7], our objective was to exclusively investigate the phonological aspect within this sector of the Georgian dialect network. Research demonstrates that Khulo and Keda lean towards the literary language cluster, representing a somewhat assimilated branch. Conversely, Khelvachauri and Kobuleti are believed to share affinities with Shuakhevi. This arrangement challenges the traditional demarcation between Upper and Lower Adjara. Instead of neatly defined subdialects, linguistic variations emerge, thereby contesting the established framework of local classification.

[6] Our heartfelt gratitude extends to Ellen Gérardin for providing the invaluable database and an extensive list of over 200 cognate words. We extend our appreciation to Jean Leo Leonard and Idian She for their dedicated efforts in employing the Gabmap method to process the data, thereby producing the informative map and dendrogram visualizations. For an in-depth exploration of dialectometric analyses and abbreviations, we direct attention to Léonard's comprehensive studies in 2017 and 2022.

[7] The dendrogram was processed in the laboratory of the University of Montpellier. Taken from our own research: "Lexical Features of Upper Adjarian Dialect and Creative Thinking Preserved in the Collective Memory"

Dendrogram 2. Ward's method, 3 classes/intervals:
Five linguistic varieties of Adjarian vs standard Georgian, 27 phonological sources

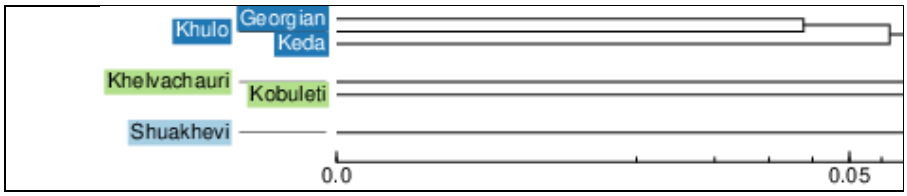

Table 1 displays a subset of 7 items from the comprehensive list of 27 tested words. This subset includes instances such as the deletion of the initial syllable (items 1, 3), the transformation of the noun vowel from palatal initial dorsal to the opposite and non-labialized form (item 2), the consonantization of the sonant prefix (items 4, 6), or its omission (item 5), along with the noun prefix.

Georgian	**1. კბილ ი[kbili] /tooth**	**2. კამეჩი [kamechi] /buffalo**	**3. ქვა [qva] /stone**	**4. მხარი [mkhari] /shoulder**	**5. მგელი [mgeli] /wolf**	**6. მზე [mze] /sun**	**7. რკინა [rkina] /iron**
Shuakhevi	*kibili*	*jamushi*	*klde*	*pkhari*	*geli*	*mze*	*rkina*
Keda	*kibili*	*kamechi*	*klde*	*pkhari*	*mgeli*	*mze*	*kina*
Khulo	*kibili*	*kamechi*	*klde*	*khari*	*mgeli*	*mze*	*rkina*
Khelvachauri	*kbili*	*kambechi*	*kilde*	*mkhari*	*mgeli*	*ze*	*rkina*
Kobuleti	*kbili*	*kamechi*	*kilde*	*pkhari*	*geli*	*bze*	*rkina*
Laz	*kibiri*	*jamushi*	*kva*	*mkhuji*	*mge(r)i*	*mjhura*	*kina*

However, within the context of the Adjarian dialect, apart from the phonological isoglosses highlighted earlier, we notably identify a collection of lexical elements originating from foreign languages, specifically Turkish and Arabic. This phenomenon is rooted in the historical narrative of the region: external dominion exerted an impact on the vocabulary integrated into the local Georgian speech. Numerous borrowings from foreign languages permeated the fabric of the Adjarian sub-dialect, yet without significantly altering its overarching lexical composition. While phonological shifts, as demonstrated in Table 1 above, did transpire, the fundamental lexical content of the dialect predominantly remained unaltered.

The distinction between Upper Adjarian and Lower Adjarian is also discernible through intonation patterns. In Adjara, a descending diphthong has endured in words like **ფთაჲ, დროჲ, დღეჲ...** It is ჲ that creates the descending diphthong (M. Pagava).

Phonetic attributes distinctive to Adjarian speech encompass assimilation, dissimilation, elision, metathesis, iotization, and vowel transformation. On a broader

scale, the idiosyncrasies of the Adjarian dialect can be attributed to its proximity to Gurian and Meskhetian accents. Additionally, the Turkish language has exerted a certain influence on the vocabulary within the Adjarian dialect (Pagava 2013:136).

Figurative expressions represent a unique segment of vocabulary that merits a thorough and systematic examination in everyday discourse. As we collect lexical information, it is crucial to direct our attention to the figurative terms present within the dialect. Many words and phrases undergo a transformation over time, evolving from their original meanings to become historical artifacts rather than active components of the contemporary speaker's linguistic toolbox.

Figurative expressions appear across various domains of vocabulary, using words or phrases to convey ideas metaphorically and concisely. These linguistic creations are akin to "language gems," possessing not only literary significance but also enhancing communication by conveying nuanced meanings effectively.

In the speech of Upper Adjara, commonplace figurative expressions encapsulate the historical and spiritual life experiences of the Adjarian community. Consequently, the Upper Adjarian dialect distinguishes itself with its exceptionally rich collection of figurative expressions. It's evident that these linguistic subtleties diverge from the syntax and semantics of the literary Georgian language, a characteristic that warrants dedicated investigation in its own right.

DISCUSSION

Since the 16th century, the southern provinces of Georgia experienced Ottoman conquest, leading to the enforced conversion of the local population to Islam and the widespread adoption of the Turkish language. Nevertheless, a number of linguistic remnants from the past have endured. Examining these remnants provides valuable insights into the historical and linguistic tapestry of the region.

In these provinces, the inhabitants have managed to preserve the Georgian language and their inherent Georgian identity. While some individuals continue to use their native tongue, a significant portion of the younger generation grapples with their command of the Georgian language or lacks proficiency altogether. Consequently, there is a real risk of certain Georgian sub-dialects completely disappearing. Essentially, the historical narrative of southwestern Georgia illustrates a process of linguistic acculturation, resembling the trajectory experienced by the Laz language, which is now considered an endangered linguistic entity.

Currently, South Georgia showcases four discernible dialectal sub-divisions: Adjarian (inclusive of the speech of Muhajir descendants), Shavshuri (encompassing Machakhluri and Imerkhevuli speeches), Klarjuli, and Taouri.

Noteworthy within scholarly discourse is the significance of the Adjarian dialect. Its study is intricately tied to pivotal themes in Georgian historical dialectology, so much so that this dialect played a role in the development of written Georgian (Nizharadze 1975: 9).

"The Adjara dialect has conserved numerous archaic words in their original meanings from ancient Georgian. It stands as one of the oldest and linguistically diverse essential dialects within the Georgian language. Alongside other dialects of Georgian, it played a pivotal role in the evolution and refinement of the Georgian literary language" (Gigineishvili et al. 1961: 391).

In the present day, Tao, much like other Georgian villages in the Shavsheti-Imerkhevi region, bears an official Turkish designation. Nonetheless, the local populace, encompassing both Georgians and Turks, persists in using the traditional Georgian names for the villages and their distinct locales during their day-to-day interactions.

It's important to highlight that the Muhajir Adjarians—thousands of Muslims who departed the region and sought refuge in Turkey through immigration—alongside the Shavshes and Klarjes, established villages in various provinces within the Republic of Turkey. Remarkably, these communities have managed to uphold the language, folklore, and way of life of their forebears right up to the present day. The geographic expanse of the southern sub-dialects is widening in tandem with the expansion of these emigrant settlements (Pagava, Tshekladze 2017: 10).

It's essential to delve into sociolinguistic terms such as "internal dialect" and "external dialect." Taouri, Shavshuri, and Klarjuli detached from the Georgian language system and evolved autonomously within a foreign linguistic environment. As a result, they can be classified as external dialects of the language. In contrast, Adjarian constitutes an internal dialect.

A fundamental distinction surfaces between these two dialect categories: despite each of them being linguistically intertwined with the Georgian system, they diverge significantly in their sociolinguistic relationship with the Georgian language. The internal dialect is shaped by the influence of the Georgian literary language, while simultaneously wielding an active impact on the literary language itself, essentially serving as an internal resource for its evolution.

Regarding vocabulary, the southern sub-dialects feature words that have been borrowed from Turkish, subsequently undergoing lexicalization and becoming ingrained within these dialects.

CONCLUSIONS

In conclusion, it is essential to emphasize the critical role of the sociophonetic dimension in the LaDyCa project, as it forms the bedrock for strengthening the empirical basis. This ensures that the secondary data within the word list remains in concordance with the latest and most up-to-date information, enabling a deeper understanding of the internal factors propelling changes.

Through the use of contemporary methodology, we have observed that specific word forms and expressions found in our analysis material are either entirely absent or carry a metaphorical significance. This is a characteristic often found in the border villages of Adjara. These items do not appear in either the Georgian language dictionary or the dialect corpus. The language spoken by the residents of these villages showcases lexical elements with roots dating back to ancient times, in addition to descriptors unique to this specific region. Many of these encompass words and terms that have limited recognition within scholarly literature. The distinctive lexical data from this area make a significant contribution to our understanding of the lexical characteristics of the Adjarian dialect as a whole.

References

Abashidze et alii 2022 = Abashidze, N., Rodinadze, Sh. Turmanidze, N., *Lexical Features of Upper Adjarian Dialect and Creative Thinking Preserved in the Collective Memory. Vitalite sociolinguistique des langues des massifs montagneux, Alpes et Caucase*. Rome.

Barreña et alii 2006 = Barreña, A. Idiazabal, I. Juaristi, P, „World Languages Review: Some Data". *Language Diversity in the Pacific: Endangerment and Survival*, edited by Denis Cunningham, David E. Ingram and Kenneth Sumbuk, Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, pp. 15-23. https://doi.org/10.21832/9781853598685-005

Bernard 1996 = Bernard, H. R., *Qualitative Data, Quantitative Analysis*. CAM Journal, 8(1), 9-11.

Chikobava 1939 = Chikobava Arn., *Comparative Dictionary of Tchanuri, Megrelian and Georgian Languages*. Tbilisi: Georgian Academy of Sciences Pres

Eliasson 2015 = Eliasson S., *The birth of language ecology: interdisciplinary influences in Einar Haugen's* "The ecology of language"
https://doi.org/10.1016/j.langsci.2015.03.007

Gigineishvili et alii 1961 = Gigineishvili I. Topuria V. Kavtaradze I., *Georgian Dialectology,* Tbilisi: Mecniereba. vol.I.

Haugen 1972 = Haugen, E., *The Ecology of Language. Standford*, CA: Standford University Press.

Tandilava A., Laz dictionary. Tbilisi, 2013

Nizharadze 1961 = Nizharadze, Sh., *Upper Adjarian dialect of the Georgian language*, Batumi.

Pagava 2013a = Pagava M., *Speech of Muhajirs and the issues of composition of Adjarian subdialects.* International scientific conference dedicated to Jacob Gogebashvili. Materials, Gori, p. 136-141.

Pagava 2013b = Pagava M., *Some features of Kobuleturi according to the speech of descendants of Muhajirs. Collection*, 7, p. 13-22.

Pagava 2017 = Pagava M, Tsetskhladze N., *Southern subdialects - basic paradigms of declension and conjugation*. "Iverioni" publishing house, Tbilisi.

Moseley 2009 = Moseley, C., *Atlas of the Worlds Languages in Danger*, UNESCO, Paris

Meirion 2013 = Meirion P. J., *Endangered Languages and linguistic diversity in the European Union*. © European Union.

Nizharadze 1975 = Nizharadze, S., *Adjarian dialect.* Sabchota Adjara, Batumi.

Wurm 1991 = Wurm, S. A., *Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances,* Diogenes, 39(153), 1–18. https://doi.org/10.1177/039219219103915302

Giuseppe Samo, Francesco-Alessio Ursini
(BLCU / CCNU)

Large language models, frame semantics and geodialectal data

Abstract
In this work we automatically extract list of frames for a subset of urban generic terms for English, Italian and Italian varieties by exploring Large Language Models (transformer-based). Our results suggest that the output is similar to general vocabulary frames, and forms of trends in terms of geoinformation (dialectal) can be retrie
*Keywords***:** modelling, frame semantics, Italian dialects, generic terms

Résumé
La signification des termes peut être individualisée dans des concepts associés. Dans ce travail, nous extrairons automatiquement une liste de cadres pour des termes génériques de lieu pour l'anglais et l'italien (et ses variantes) en explorant des modèles de langage sur large échelle. Nos résultats suggèrent que les liste qui en résulte sont similaire aux frames de vocabulaire général, et que des formes des éléments de géo-information (dialectales) peuvent être récupérées.
*Mots-clés***:** modélisation, frame semantics, dialectes de l'Italie, terminologie

1. Introduction

Toponomastic studies suggest that the semantic analysis of place terms must involve multiple dimensions, including geographic, sociological, and temporal variations (Blair & Tent, 2021, and related works). In this respect, urban generic terms, for example *square* in *Trafalgar Square*, are common nouns that describe places in urban contexts (David 2011). Their meanings can be thus captured as sets/lists including several semantic features. In Frame Semantics (henceforth FS, Fillmore & Baker 2010 and references therein), these lists form the complex meanings of words, represented as formal structures or *frames* (cf. also Ursini & Zhang 2023). Furthermore, Terminology studies suggest that words' meanings can vary according to their use: general, specialized and terminological (Bullinaria & Levi, 2007). Therefore, Ursini & Samo (2023) proposed a model of the general, specialised and term uses of the (English) urban generic terms *street*, *square* and *alley* via FS as summarized in Table 1.

Table 1. Generic Terms (GENTERM) and their attribute-value matrices in three vocabularies. General uses are based on feature extraction from large-scale heterogeneous corpora; specialised uses, from encyclopaedic entries; term uses, from professional land survey dictionaries.

GENTERM	*General use*	*Specialised use*	*Term use*
street	{residential, commercial, with_shops, deserted, crowded, suburban}	{residential, commercial, with_shops, suburban, for_community, next_to_park}	{thoroughfare, extended_space, 20_feet_or_wider, residential, public_use, public_property}
square	{pedestrian, with_signs, open_space, parking_space, with_lamps, with_artists}	{pedestrian, market, commercial, monument, central}	{open_space, four-sided, gathering_area, intersection_of_streets, with_trees,with_grass, pedestrian, park_use, next_to_buidings}
alley	{narrow, bright, cobbled}	{narrow, unpaved, old, network, historic, related_to_culture}	{passageway, narrow, vehicular_traffic, rear_access_building, rear_access_lot}

While this model can offer fine-grained analyses, certain drawbacks emerge. As noted by the same authors (Ursini & Samo 2023: 3), semantic features must be manually individuated, and unrelated uses due to polysemy (e.g., *square* as a geometrical figure) must be manually removed.

In this work, we propose that Large Language Models (LLMs) can be explored to automatically retrieve semantic features for place names cross-linguistically. Recent studies have observed that Neural Networks (NNs) and LLMs can achieve different linguistic tasks (Linzen & Baroni 2021), although mixed results emerge with respect to the knowledge LLMs (and NNs) encode (Bender et al. 2021 *inter alia*). We query transformer-based language models by exploring fill-masking — the task of masking an n-gram (word) in a devised-ex-novo sentence and ask the model to predict which words should replace such mask. The output is a probability score: the higher this value, the most probable is a given n-gram in a given sentence. We interpret higher probability with stronger semantic associations: the more probable is that a word can occur in a sentence, the more its meaning is appropriate in that sentence.[1] We explore LLMs with three studies: (i) a replication of the results retrieved semi-automatically with manual intervention of English (Ursini & Samo 2023), (ii) a parallel study on Italian and Italian dialects and (iii) an observational study focusing on the retrieval of forms of geoinformation from Italian data.

2. Methodology, materials and results

We operate a "functional" masking, i.e. we elicit a given Part-of-Speech form. We run minimally varying python scripts to retrieve the top-10 most associable verbs, nouns, and adjectives.[2] Variability of the output is related to the model, its training, the devised ex-novo sentence (the input), and the type of investigated

[1] In language models (e.g. BERT) each score represents the probability of that prediction being correct, given the context provided to the model. This probability is obtained by applying a softmax function to the activation scores associated with each token in the model's vocabulary.
[2] Scripts and data are available at the following link: *https://github.com/samo-g/llm_fs_gdd*

generic terms/words. Our first study focuses on English. Our goal is the replication/comparison of our new results with Ursini & Samo (2023) (cf. Table1). The relevant elements (model, input) are in Figure 1. The input sentence only contains functional words (pronouns, deictic) to avoid forms bias on lexical entries. The results are summarized in Table 2, in bold the words that also occur in Ursini & Samo (2023). The output score is in superscripts.

Model: RoBERTa base (Liu et al. 2019)
Input (retrieving functions)
Nouns → "The {tokenizer.mask_token} is in this {generic term}."
Adjectives → This {generic term} is very {tokenizer.mask_token}."
Verbs → "In this {generic term} you can {tokenizer.mask_token}."
Generic term = {street, square, alley}

Figure 1. Model and input.

Table 2. Top-10 associated nouns, adjectives (adj) and verb for each generic term.

POS	Street	Square	Alley
Noun	{**park**$^{0.028}$, **library**$^{0.027}$, **church**$^{0.023}$, **cemetery**$^{0.019}$, river$^{0.018}$, **school**$^{0.018}$, **house**$^{0.016}$, **mall**$^{0.015,}$ **synagogue**$^{0.011}$, factory$^{0.010}$}	{city$^{0.022}$, university$^{0.020}$, school$^{0.019}$, library$^{0.015}$, church$^{0.015}$, cathedral$^{0.013}$, forest$^{0.012}$, University$^{0.012}$, **center**$^{0.011}$, house$^{0.010}$}	{house$^{0.040}$, church$^{0.031}$, library$^{0.019}$, hotel$^{0.019}$, school$^{0.016}$, building$^{0.014}$, factory$^{0.012}$, cemetery$^{0.012}$, shop$^{0.012}$, apartment$^{0.011}$}
Adj	{**busy**$^{0.101}$, quiet$^{0.094}$, interesting$^{0.059,}$ narrow$^{0.045}$, dangerous: $^{0.031}$, popular: $^{0.025}$, old$^{0.025}$, important: $^{0.020}$, **crowded**$^{0.018}$, historic$^{0.017}$}	{small$^{0.133}$, important$^{0.093}$, large$^{0.063}$, interesting$^{0.043}$, nice$^{0.030}$, unusual$^{0.027}$, big$^{0.021}$, **significant**$^{0.015}$, good$^{0.012}$, beautiful$^{0.012}$}	{**narrow**$^{0.101}$, quiet$^{0.056}$, dark$^{0.056}$, interesting$^{0.056}$, busy$^{0.050}$, dangerous$^{0.040}$, popular$^{0.029}$, crowded$^{0.020}$, old$^{0.020}$, nice$^{0.015}$}
Verb	{walk$^{0.223}$, see$^{0.120}$, cross$^{0.058}$, drive$^{0.038}$, live$^{0.032}$, go$^{0.031}$, enter$^{0.026}$, park$^{0.021}$ play$^{0.020}$, find$^{0.014}$}	{see$^{0.850}$, find$^{0.023}$, observe$^{0.009}$, say$^{0.007}$, imagine$^{0.006}$, write$^{0.005}$, read$^{0.005}$, go$^{0.004}$, add$^{0.004}$, draw$^{0.003}$}	{walk$^{0.276}$, see$^{0.095}$, cross$^{0.075}$, go$^{0.029}$, play$^{0.027}$, hide$^{0.023}$, enter$^{0.018}$, drive$^{0.018}$, pee$^{0.015}$, live$^{0.014}$}

Features appearing in the previous and in this study are *narrow* for *alley*, and *community* for street (i.e. community streets are next to parks). We can conclude that LLMs as domain-general sources represent general uses (but cf. also Samo & Bonan 2023); specialised uses can also be extracted, as we show in the third study.

The second study focuses on Italian and its varieties. In Samo & Ursini (2023), we investigated dialectal terms found across the Italian peninsula – gathering and discussing data from gazetteers and their geographical distribution and experimental data (80 participants). The dataset of generic terms is summarized in Figure 2: it shows the rating of degree of dialectal roots that participants assigned to terms (1 = dialectal, 5 = standard Italian, *x* a variable) and their geographic distribution.

Figure 2. Generic Term in Italian Varieties, their geographic distribution and ratings. Words/terms (e.g. *crosa*) are mostly found in specific Regions and cities (e.g. respectively Liguria, Genoa)

The three generic terms used in this study are in Fig. 3. They correspond to the English terms: we have *via* 'street', *piazza* 'square', *vicolo* 'alley'. The Italian terms however also encode gender morphological features *qua* nouns.

Model: dbmdz/bert-base-italian-xxl-uncased
Input (retrieving functions)
Nouns → "La/Il {tokenizer.mask_token} si trova in questa/o {generic term}.."
Adjectives → "Questo/a {generic term} è molto {tokenizer.mask_token}."
Verbs → "In questa/o {generic term} si può {tokenizer.mask_token}."
Generic term = {see Figure 2}

Figure 3. Model and input.

The features in Table 3 show that English and Italian terms may share features (e.g., *stretto/vicolo – narrow/alley*), while others are peculiar of Italian language and landscape (e..g *bar* 'café', *fontana* 'fountain', *cappella* 'chapel').

Table 3.Top-10 associated nouns (5 feminine, 5 masculine), adjectives and verbs.

GenTerm	Via	Piazza	Vicolo
Noun.F	{casa$^{0.308}$, chiesa$^{0.132}$, scuola$^{0.059}$, stazione$^{0.031}$, farmacia$^{0.026}$}	{chiesa$^{0.201}$, casa$^{0.112}$, scuola$^{0.047}$, cattedrale$^{0.042}$, fontana$^{0.037}$}	{casa$^{0.492}$, chiesa$^{0.054}$, camera$^{0.030}$, cucina$^{0.022}$, cappella$^{0.019}$}

Noun.F	{ristorante$^{0.160}$ negozio$^{0.109}$, parcheggio$^{0.093}$, bar$^{0.057}$, supermercato$^{0.025}$}	{ristorante$^{0.223}$, bar$^{0.112}$, teatro$^{0.050}$, municipio$^{0.047}$, parcheggio$^{0.044}$}	{ristorante$^{0.195}$, bar$^{0.117}$, parcheggio$^{0.075}$, negozio$^{0.065}$, bagno$^{0.048}$}
Adjective	{bella$^{0.170}$, interessante$^{0.070}$, lunga$^{0.062}$, semplice $^{0.048}$, importante$^{0.043}$, antica$^{0.035}$, conosciuta$^{0.025}$, comoda$^{0.023}$, stretta$^{0.022}$, pericolosa$^{0.020}$}	{bella$^{0.445}$, carina$^{0.090}$, grande$^{0.073}$, popolare$^{0.035}$, tranquilla$^{0.032}$, importante$^{0.026}$, interessante$^{0.025}$, piccola$^{0.015}$, particolare$^{0.014}$, accogliente$^{0.014}$}	{carino$^{0.288}$, bello$^{0.096}$, tranquillo$^{0.055}$, caratteristico$^{0.050}$, particolare$^{0.033}$, interessante$^{0.024}$, pittoresco$^{0.023}$, grande$^{0.019}$, stretto$^{0.018}$, suggestivo$^{0.016}$}
Verb	{camminare$^{0.113}$, andare$^{0.060}$, entrare$^{0.054}$, fare$^{0.044}$, proseguire$^{0.028}$, arrivare$^{0.020}$, continuare$^{0.020}$, procedere$^{0.018}$, scegliere$^{0.016}$, salire$^{0.015}$}	{passeggiare$^{0.136}$, mangiare$^{0.133}$, camminare$^{0.079}$, dormire$^{0.046}$, giocare$^{0.035}$, andare$^{0.034}$, cenare$^{0.033}$, ballare$^{0.033}$, riposare$^{0.027}$, pregare$^{0.027}$}	{entrare$^{0.160}$, camminare$^{0.115}$, passeggiare$^{0.109}$, mangiare$^{0.091}$, andare$^{0.039}$, dormire$^{0.033}$, arrivare$^{0.028}$, cenare$^{0.026}$, passare$^{0.015}$, riposare$^{0.014}$}

The third study verifies whether any geo-information is encoded in LLMs' representations. We queried the Italian model (Figure 3) with input of the following type: "*Sono/Abito/Mi trovo in questo* {tokenizer.mask_token} {geo_list}." 'I am/live/find myself in this'. Items of the set {geo_list} are prepositional phrases involving region and city names (e.g., *in Toscana, a Napoli*) in which the generic term is found in gazetteers (see details Samo & Ursini 2023). We present the results along two dimensions, as we show in Table 4:

Table 4. Selected cities and generic terms and their score.

Calle/Loc	Score
Siracusa	0.00000287
Torino	0.00000150
Trieste	0.00000290
Venezia	**0.00001385**

GenTerm/Aosta	Score
arruga	0.00001734
via	0.00002942
ruelle	*0.00001734*
vico	0.00000128

The left side of Table 4 presents the probability of finding the generic term/word *calle* in various cities. The right side presents the probability of finding different generic terms/words in the Aosta Region. Results in bold in Table 4 indicate expected results from the geographic information in gazetteers (i.e. *Calle* correlating with the city of Venezia/Venice and *ruelle* correlating with the Aosta region), while

italics indicate unexpected results. A supplementary observation is that the adding of clarifying text, e.g. *centro storico* 'historical centre' increases the probability of a word. This fact suggests that generic terms/words can occur more often in sentences referring to the expected locations of places (here, historical city centres for alley), suggesting that specialized vocabulary can be elicited with specific masking input (Venezia representing the highest score for *vicolo* in functional masking).

Table 5. Input, scores.

Sentence	vicolo	vico
'Abito in questo [MASK] nel centro storico de L'Aquila.'	0.00186043	0.00012821
'Abito in questo [MASK] a Venezia.'	0.00052281	0.00000358

3. Conclusions

In this paper, we have explored Language Models (LLMs) for the automatic retrieval of semantic features associated with urban generic terms in toponyms. We believe that the findings of this study could serve as a blueprint for future research. Further studies should focus on refining the methodology and extending the implementation to low-resource languages.

References

Bender et al. 2021 = Bender, Emily M, Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major, and Shmargaret Shmitchell, "On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big?", *FAccT '21*, 2021, 610-623.

Blair and Tent 2021 = Blair, David, Jan Tent, "A revised typology of place names", *Names*, 69(4), 2021, 1-15.

Bullinaria and Levy 2007 = Bullinaria, John A., Joseph P. Levy, "Extracting semantic representations from word co-occurrence statistics: A computational study", *Behavior research methods*, 39, 2007, 510-526.

David 2011 = David, Jaroslav, "Commemorative place names – Their specificity and problems", *Names*, 59(4), 2011, 214-228.

Fillmore and Baker 2010 = Fillmore, Charles J., Colin Baker, "A frames approach to semantic analysis", in B. Heine, N. Heiko (eds), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, Oxford, Oxford University Press, 2010, 313-340.

Linzen and Baroni 2021 = Linzen, Tal, Marco Baroni, "Syntactic structure from deep learning", *Annual Review of Linguistics*, 7, 2021, 195-212.

Liu et al. 2019 = Liu, Yinhan, Myle Ott, Naman Goyal, Jingfei Du, Mandar Joshi, Danqi Chen, Omer Levy, Mike Lewis, Luke Zettlemoyer, and Veselin Stoyanov, "Roberta: A robustly optimized bert pretraining approach", 2019, arXiv preprint arXiv:1907.11692.

Samo and Bonan 2023 = Samo, Giuseppe, Caterina Bonan, "Health-Related Content in Transformer-Based Language Models: Exploring Bias in Domain General vs. Domain Specific Training Sets". In *Studies Health Technology and Informatics* 302, 2023, 743-744.

Samo and Ursini 2023 = Samo, Giuseppe, Francesco-Alessio Ursini, "Geographical maps meet place names where languages meet dialects: The case of Italian", *Forum Italicum* 57(3), 2023, 1019-1040.

Ursini and Samo 2023 = Ursini, Francesco-Alessio, Giuseppe Samo, "A Semantic Model for Generic Terms and Place Nouns", *Spatial Data Science Symposium 2023 Proceedings*, 2023, 1-8.

Ursini and Zhang 2023 = Ursini, Francesco-Alessio, Yue Sara Zhang, "Place and place names: a unified model", *Frontiers in Psychology* 14, 2023, 26 p.

Ledi Shamku-Shkreli
Academy for Albanian Studies, Tirana, Albania

Life and typology of verbal infinitive in Balkan Languages. The open case of Albanian

Abstract
The Albanian language, from a typological point of view, is part of the Balkan Linguistic League. The Romanian linguist Alexandru Rosetti argues that the linguistic traits shared in the grammar, syntax, vocabulary, and phonology, give the Balkan languages a special "league" status. One of the traits shared in common by all the Balkan languages is the loss of the infinitive. Considering Albanian, the scientific sources mention the reduction of the verbal infinitive, specifying as follows: complete disappearance in the Albanian Tosk dialect and reduction in the Ghego dialect. In our opinion, these correct basic considerations may be insufficient when compared with recent studies on the distribution and state of vitality of the infinitive in the Albanian language. The publication of the Albanian Dialectological Atlas (Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe, 2007), which provides a detailed grammatical description of the sub-dialects in the Albanian-speaking areas, the latest urban dialectology studies together with sociolinguistic studies examining popular Albanian and the substandard levels of the usus, the philological editions of old manuscripts arbëresh, but also the statistical studies on the current state of various dialects in the Italian-Albanian communities, make it possible to draw another scenario, much more detailed and concrete as regards the dynamics and the position of the infinitive in the Albanian-speaking areas.
Keywords: sociolinguistics, historical grammar, infinitive, Balkan Linguistic League, Arbëreshë, linguistic usage

Résumé
D'un point de vue typologique, la langue albanaise fait partie de la Ligue linguistique balkanique. Le linguiste roumain Alexandru Rosetti soutient que les traits linguistiques partagés dans la grammaire, la syntaxe, le vocabulaire et la phonologie confèrent aux langues balkaniques un statut spécial de "ligue". L'un des traits communs à toutes les langues balkaniques est la perte de l'infinitif. En ce qui concerne l'albanais, les sources scientifiques mentionnent la réduction de l'infinitif verbal, en précisant les points suivants : disparition complète dans le dialecte albanais Tosk et réduction dans le dialecte Ghego. A notre avis, ces considérations de base correctes peuvent être insuffisantes par rapport aux études récentes sur la distribution et l'état de vitalité de l'infinitif dans la langue albanaise. La publication de l'Atlas dialectologique albanais, qui fournit une description grammaticale détaillée des sous-dialectes dans les zones albanophones, les dernières études de dialectologie urbaine ainsi que les études sociolinguistiques portant sur l'albanais populaire et les niveaux inférieurs de l'usus, les éditions philologiques d'anciens manuscrits arbëresh, mais aussi les études statistiques sur l'état actuel des différents dialectes dans les communautés italo-albanaises, permettent de dessiner un autre scénario, beaucoup plus détaillé et concret en ce qui concerne la dynamique et la position de l'infinitif dans les zones albanophones.
Mots-clés: sociolinguistique, grammaire historique, infinitif, Ligue linguistique balkanique, Arbëreshë, usage linguistique

The presence of infinitive of Albanian language, as a representative language of the Balkan Linguistic League, raises some questions:

1. Based on such non-uniform distribution, can we agree with the idea of multiple sources, i.e., that not all Balkanisms have the same source? In this regard, it is relevant to address also the external elements of the linguistic system, such as culture and religion.
2. Considering Arbëreshë language is a fraction of the Tosk variety, how the differences in the presence/absence of infinitive in these two linguistic systems could be explained? Is it necessary to examine the diachrony of Greek language influence, as well? If so, which version of the Greek language, the old or the Modern, influenced the most, how, when, where, and in which linguistic community?
3. Taking into consideration the current situation of infinitive in Albanian-speaking areas, would Jouko Lindstedt's "Balkanization factor" be affected. He assigns each Balkan language a score proportional to the number of traits shared by the Balkan Language League.

The loss of infinitive and its replacement with a finite form of the verb (in Albanian, often replaced by subjunctive), is considered as one of the principal traits of the *Balkan Sprachbund*. Indeed, most scholars, such as Sandfeld and others, consider this loss as one of the few similar traits common for all languages of the *Balkan Sprachbund*.

Despite that there is a general agreement on the Balkan Language League, the similar traits shared among the Balkan languages are yet subject of discussions, not much for the veracity of the phenomena, as for the distribution area. The process of losing the infinitive form of the verb took place with various modifications. Referring to the presence or loss of the infinitive, from a typological point of view, the languages fall in two groups: languages that use the infinitive and the subjunctive, such as the Romance languages; and languages that use only or mostly the subjunctive, such as the majority of the Balkan languages that have lost or almost lost the infinitive.

Almost a century after Sandfeld's definition, it can be argued that, despite the loss of infinitive, it is yet widespread all over the Balkans. The infinitive is not completely lost and this is confirmed by the various linguistic systems of the Balkans. Its diachronic, diatopic, and diaphasic distribution, characterized by its losses and presences, make us think of, as Joseph (1983: 32-33) would put it, "a particular case of language contacts, rather than a real Balkanism". The replacement of infinitive, as Rohlfs (1980) argues, extends beyond the Balkan borders, going up to the southern Italo-Romance varieties. Considering the historical and cultural ties between south Italy and the Balkans, it might be argued that the phenomenon in the two geographical areas is interconnected. Therefore, such phenomenon needs to be explored elsewhere to check for contacts between languages and cultural domains.

The loss of the infinitive, in view of cultural domains, is widely considered as an influence of the Greek language. Rohlfs (1980: 22-29) goes into more detail about this subject. According to him, the replacement of infinitive (where it has taken place) has followed the Greek model. According to Rohlfs, when talking about this

process, the Jireček Line should be considered, i.e., a conceptual boundary dividing the Balkans into an area of Greek influence and an area of Romance influence. Rohlfs (1980) observed that in south of Jireček Line, the loss of infinitive was a direct result of the late Greek influence; in north of this Line the influence of the Greek was vague, and indeed there are noticed surviving forms of infinitive.

The infinitive is replaced in Modern Greek, Bulgarian, Macedonian, Romanian (except for some unchangeable forms), but not in its western dialects such as Istro-Romanian. It is lost in Serbian dialects, especially the Southeastern, but not in the western Kajkavian area, and less in Croatian, where infinitive is found in almost all contexts of co-reference, while the subjunctive is quite rare. In Albanian, the infinitive is lost in the Tosk dialect, but not in the Gheg dialect. Therefore, it may be assumed that, the replacement of infinitive is a matter of area variations. Agreeing with the above-mentioned definition of Rohlfs (1980), we could go on further advancing the idea that the infinitive, if present or lost, could be considered as a linguistic testimony of two cultural domains influencing on the same Balkan Schprabund: the Greek and Romance domains.

However, I want to keep aside this idea for the moment and concentrate on the linguistic system of Albanian language to observe the current position of infinitive in the four axes of linguistic variation: diatopic, diaphasic, diamesic and, if possible, diachronic too. Firstly, the "infinitive verb" in Albanian language is not a synthetic form like in Latin. It is not known whether Albanian language has ever had such a synthetic form, and there is no documented trace thereof. The "infinitive" in Albanian is a remote analytical innovation, formed with the preposition *me*, which corresponds to *with* in English, plus past participle. The whole verb phrase suggests that it is actually a neutral noun in accusative, then becoming a participle. However, its origin is not the subject of this paper.

In previous studies, although Albanian language is mentioned as a central language of the Balkan Language League, it is generally argued that the infinitive is lost or almost disappeared in Albanian, yet remaining only in some small areas of the Gheg dialect.

Nevertheless, how is the infinitive really presented in Albanian, in terms of diatopic distribution? The Albanian linguistic area is divided into two parts: the Gheg linguistic area, where the infinitive and subjunctive coexist, similar to the Romance languages; and the Tosk linguistic area, where only the subjunctive is used along with a new form, so-called infinitive, similar to other Balkan languages that have lost the infinitive. Based on the infinitive typology, the Gheg dialect is similar to the Romance languages, whereas the Tosk dialect is closer to the Balkan linguistic type. Due to this aspect, the Gheg dialect is similar to the Romance type, even closer to the Romanian, as a Romance language. Therefore, this distribution map confirms Banfi's (1985, 1986, 1972) argument saying that, with regard to the balkan linguistics, "the infinitive is present and normally used in the Gheg dialects of Albanian language, while it is absolutely unknown in the Tosk dialects".

In addition to the two main dialects, this paper takes into consideration another important linguistic variety of Albanian language, which is standing separately for centuries. I am referring to the Arbëresh linguistic *corpus* (both written and spoken). Recent studies of Altimari, Fortino and others indicate the presence of infinitive in Arbëreshë language (Altimari, 2009). Normally, its use in Arbëreshë is

not at the same level of intensity and coherence as in the Gheg dialect, but it is found both in written (literary works and proverbs) and in the daily spoken language of Arbëreshë.

The infinitive is constructed with "*me* + participle", such as, for example: *s'jan me thënë* ('not to be told to others'); *siu me flerë* ('to want to sleep'); *vjen me rarë* ('to seem like'); *vjen me thënë* ('want to say'), *për me pirë* ('to drink'), *për me o bërë* ('to do'); *për me u vunë* ('to put things in place'); *pri ma ngron e pri ma pir* ('to eat and to drink'); *pir me qeshurë* ('to laugh'); *pir me blerë* ('to buy'). Such infinitive constructions are found not only in the written language, but also in the everyday spoken language.

Despite the Arbëreshë language is a fraction of the Tosk dialect, for its matrix is Tosk, the Tosk dialect nowadays does not use anymore the infinitive. Is there an explanation for such a typological variation within the same system? I will not try to give an answer to this question for now, as I am going to talk about it when discussing the diachronic position of infinitive in Albanian.

Considering there are Albanian-speaking communities that use or not the infinitive, its diatopic distribution should also take into consideration the quantitative evaluation of these communities.

The infinitive, as a dialect trait, is strongly in use by all the Kosovo dialects (i.e, more than two million people), the Gheg paradigm in Albania, i.e., Northwest, Northeast, Central-North and Central Albania (including Tirana and surrounding villages) up to Shkumbin River serving as a dividing line between the two dialects (including the mixed border area). It is also in use by all Albanian-speaking areas of Montenegro, which belong to the Gheg dialect. In addition, it is normally in use by the Albanian-speaking areas of Macedonia (Skopje, Tetovo, Gostivar and their surrounding villages), which belong to the Eastern Gheg dialect.

The recent data show interesting information. The recent edition of the Dialectological Atlas (Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe, 2007) shows that, in the Albanian-speaking areas bordering the Macedonian communities, the infinitive is lost and replaced with the subjunctive. According to Friedmann (1997), such replacement is the result of Macedonian influence (that has already lost it) and all this happened as a relationship between adstratum and substratum.

Now, I want to go back to Joseph's (1983) argument saying that it is "a particular case of language contacts, rather than a real Balkanism". Large portions of the Albanian-speaking areas that use the infinitive are outside Albania's current political boundaries. These communities have been in constant communication with one another starting from 1999 and onwards, with Tirana regarded as the center of cultural gravity for Albanian-speaking areas. It is interesting that rap music made by the Albanians of Kosovo and Macedonia is highly preferred in Albania, thus influencing the youth with the song lyrics. The latter is nothing but spoken language.

As for the linguistic standardization of the communities bordering Albania, I want to clarify that their education in Albanian native language is very low. This is justified by the fact that until the 1990's, those areas were part of the former Yugoslavia. Despite that, their spoken language is the pure Gheg dialect.

The presence of infinitive is also found in Arbëreshë communities, but the verbal communication between them and the Albanian people remains very weak. As for the Gheg speaking people of Albania, two things may be noticed. First, the

level of education is quite considerable (especially under the communist regime), and second standard variety proposed and imposed in 1972 is based on the Tosk variant, therefore without the infinitive. Up to that moment, the basis of the standard variety was the Gheg dialect. Forty years of education have certainly shaped their written language, but not so much the spoken one, in particular the semi-formal and informal language, where the infinitive is strongly in use. Therefore, the Albanian Gheg speakers are using a kind of parallel diglossia between written and spoken language, i.e., the norm and the one in use.

The Tosk dialect area, which has no traces of infinitive, starts from the Shkumbin River onwards, up to the Albanian most southern border. In addition to this area, part of Tosk variety is spoken also by the Arvanites (a historical minority in Greece). However, they are not intercommunicating with the Albanian people of Albania. Due to the repressive cultural policies applied by Greece, their spoken language is more a passive memory, rather than a linguistic usage. As regards the infinitive, the spoken language of Arvanites has no traces of it, at least based on what we known.

In Albanian Gheg, the infinitive is not only a separate grammatical category, but also a component forming the future tense. It is the analytical future of Gheg dialect that takes us back to the Balkan Latinism, constructed with the auxiliaries "*have* or *be* + infinitive". The latter is often known as *future necessitatis*. The Tosk dialect has lost it following the Greek model, and replaced it with "*want* + subjunctive", or *future willingness*. Some interesting facts back this argument. The Gheg dialect, for example, has no problem using the subjunctive as part of its linguistic system. Following an analysis of the Gheg literature, from Missal of Buzuku and onwards, i.e., from 1555 to the late 18th - early 19th century, no form of future similar to the Greek model is noted (except for a single instance present in the work of Buzuku). However, only future forms are found according to Balkan Latinism, *kam me shkuo, kam me thashune, keni për me u paditune*, etc. In today's linguistic realities of the Gheg, both models coexist.

In the Tosk dialect, as mentioned above, the presence of *future willingness* with the verb want is noted. However, in some the mountainous areas of Labëria (between Vlora and Himara), some rare conservative forms in the spoken language that are a mixture between Latin model and the Greek model can be found. Therefore, they maintain the auxiliary verb *have* or *to be* instead of the verb *want*, but the verb is followed by a subjunctive and not an infinitive. For example, there are constructions of the future such as *kam të shkonj* ('have to go'), *kam të them* ('have to say'), *jam të mbrrinj* ('am arriving'). While all three forms of the future are found in Arbëreshë spoken language, including the model with infinitive, the form of "*have* or *to be* + subjunctive" is in absolute dominance. It may be said that, nowadays, the *future necessitatis* of the Latin model is much weaker in the Gheg system compared to the infinitive as a separate form.

Speaking in terms of figures, the updated map of the diatopic and quantitative distribution of the infinitive in the intercommunicating Albanian-speaking areas indicates that three forths would be in favor of the presence of this element, whereas one forth would mark its absence. Such a geo-dialectical ratio proves actually the contrary to the loss or quasi-disappearance of the infinitive, as indicated in the written texts. Naturally, the authors of the written texts are not to be

accounted for, because, in principle, they have referred to the available data. It is widely accepted that, at various times, the transmission of data was strongly biased by the scope of linguistics, as a science. This matter is discussed in length by Saussure (2009; written or spoken; the photograph of the person or the person themselves).

Albanian linguistics was mostly prescriptive and dialectophobic. In particular, the Gheg dialect was banned under written orders of the Government, and the standard variety was designed as an *omnia vincit* variety. However, such phenomenon did not occur only in Albania, but also in other countries, such as France and Yugoslavia. They adopted similar linguistic policies. As shown in the written evidence, from 1952 to 1972, these two countries did not transmit any linguistic information other than the official standard variety. Moreover, the Albanian-speaking communities outside Albanian territory did not interfere with the country's domestic linguistic developments until 1990, for there was no communication between them at all.

In the sections above, I tried to make an updated overview of the presence and diatopic distribution of infinitive in Albanian language. I have only dealt with the dialectal or geo-dialectal aspects.

Sociolinguistics, however, delves into the urban metropolis. It examines what happens there, in its spatial and sociocultural paradigm, where languages, styles, and registers, either prestigious or not, mix and blend with one another breaking the *esprit de clocher* of one another. Taking into consideration the economic and cultural developments in Albania, the capital Tirana is the largest metropolis. It is estimated that almost one million people live in Tirana, i.e., 1/3 of the population. They come from all parts of the country and all socio-cultural backgrounds. In terms of linguistic substratum, the language of Tirana belongs to the central Gheg dialect. As such, it preserves and uses the infinitive, both as a separate form and as a component of the future tense. For sociolinguistic reasons (that are not part of study of this paper), for almost a century, a type of popular Albanian language is shaped in Tirana. It exhibits the principal linguistic characteristics of its substratum, in all its composing elements of adstratum, while it is influenced partly by a few archetypal characteristics of the newcomers. All this takes place within a process, as a response to the compromise, where the substrate takes the lion’s share. The infinitive seems to be a significant trait of the substrate transmitted and influencing the spoken languages. Such linguistic behavior of the newcomers is fully expected. As the popular Albanian language, represented mostly by the substandard of the Metropolis, is no longer a dialect but a sociolect – a sociolect that is born and growing in a Gheg linguistic area, blending in and shaped also by other linguistic forms that are unknown in this area.

The sociolect capacity to influence is a well-known phenomenon. France is a good example for it is a centralized reality, similar to the Albanian one. Guiraud (1965) wrote that the popular French language used in Paris should be taken into consideration, for it had a lot to give to the French literary variant.

The survey used samples composed of a group of Albanian speaking individuals having Tosk as mother tongue, but were born and raised in Tirana, and another sample comprised a group of Albanian speaking individuals born in South Albania (therefore speaking Tosk) but transferred and living for the past ten years in

Tirana. The results of the survey indicated that the infinitive is a frequent form used in the spoken language (61.3%), despite not being part of their linguistic archetype. It seems that we are witnessing a process where the infinitive has crossed the dialect limits entering into the sociolect, meaning a larger diffusion beyond the dialect limits. Therefore, its increasing presence in diaphasic and diamesic variation needs to be studied and reported in the future. Without discussing the matter from a teleological point of view, these data indicate however that by becoming part of the sociolect, the infinitive has already strengthened its position in Albanian language, or at least in the spoken language varieties.

The written texts were also examined for any eventual presence of infinitive. The written standard variety of Albanian language, as mentioned earlier, is based exclusively on the Tosk system. However, the Tosk system having lost the infinitive, as a rule, excludes its presence in the written texts. Notwithstanding 3/4 of the linguistic community use the infinitive actively in their spoken language, because of the norm, they could not use it in written texts. Nevertheless, a distinction between the norm and the usage needs to be made. The use of infinitive is noted in the literary works written in Shkodran Gheg, both in prose and poetry. However, they are idiolects of the single authors remaining thus at the idiolect level.

To examine the written works of school age students, the sample comprised written works of students aged 13-18-year-old, selected in only five major towns: two in North, one in Tirana, and two in South Albania. None was a suburban school. In South Albania, the presence of infinitive was not noted. The sample of 13-year-old students in Tirana showed the presence of infinitive in 17.7%, while it drops to 13.8% in the sample of 18-year-old students. (I want to stress that the use of any form that does not belong to the highest standard variety is strictly forbidden and considered an error at school). In North Albania, the use of infinitive is noted in 38.2% by the 13-year-old students and in 36.6% among 18-year-old students. The examples found are mostly of the second and third conjugation.

Another sample comprised journal articles from Albania and Kosovo, focusing in the news section. The result revealed an interesting usage of infinitive in the Albanian newspapers, always in the body of the text news, in particular when an interview is reported (not transcribed). While narrating the interview taken in person, while using the spoken language, the journalist does not hesitate to use the infinitive in writing, despite he/she is writing in standard variety. It can be assumed that the widely accepted substandard sociolect of Tirana (Shamku-Shkreli, 2008) is acting as a "mediator" in the writer's mind trying to mediate between the spoken (interview) and written (news) language. Even in this sample, only examples of second and third conjugation were found.

On the other hand, in 41.2% of Kosovo newspapers used the infinitive. It was noted also in the headlines, not only within the news body.

The same survey was conducted in 2008; however, it revealed that the infinitive was not present in Albanian newspapers, whereas in Kosovo newspaper it was slightly used.

An increasing use of infinitive is noticed in written advertisements and posters. The information technology highly used nowadays is triggering a considerable innovation in diamesic terms, which should not be underestimated. Due to the widespread use of mobile telephony and internet, the graphic-speech was born.

Thus, the spoken language met the writing tools. Such graphic-speech (always in the form of idiolects) is also shared with the community, the public domain of online forums, comments under newspaper articles, comments on social networks, etc. The presence of infinitive in such linguistic material (informal writing) exceeds 60%. However, it is interesting to study in the future the pressure that this variety will exert on the new standard through the mutual relationship that the latter has with the substandard- being all art of a linguistic continuation.

The section below deals in detail with the diachronic aspect of cultural influences and domains, which, as mentioned above, indicate the presence of infinitive in the large Gheg area, while in the Tosk area, it is replaced with the subjunctive.

As already mentioned earlier, the loss of infinitive in the Balkan languages, dialects, or spoken forms is attributed to the Greek model and its influence as a language of prestige and of the Orthodox religion. Rohlfs (1980) mentioned the Jireček Line as an ideal boundary dividing Greek and Latin areas of dominance, but that line was relevant for the ancient world. In terms of religion and culture, up to the Ottoman invasion, Albania was positioned between the West and East. Its northern and central part was influenced by Latin, whereas remaining part, i.e., the South, was influenced by the Greek. Therefore, the most influential models of linguistic adstratum were almost well separated. The South remained Orthodox and more close to the Greek language and the Greek world, while the North remained mostly Catholic and close to the Latin and the Romance world. These were the two main cross-cultural contacts. Thus, the Tosk dialect is influenced by the Greek language, while the Gheg dialect, as mentioned above, is influenced by the Latin and closer to the Romance languages. At first view, data matches: the Tosk dialect is closer to the Greek language, and as such, the Tosk dialect has lost the infinitive. Likewise, the Greek language did (and so did the Macedonian, the Serbian, the Bulgarian, the Arumanian- in short, all the Orthodox world of the Balkans is influenced and close to the Greek language). In Serbian language, the replacement of infinitive was already noted in the 16th century. In Romanian, it was first noticed in its first linguistic evidences dating back to the 16th century, where usage of infinitive forms of verbs is in limited contexts. In Albanian, the infinitive forms of the verb are still found in the Arbëreshë spoken language. Although the Arbëreshë is a fraction of the Tosk system, the modern Tosk dialect has completely lost the infinitive.

Based on the above overview, data, and dates, there remain some questions about the Greek influence. Which version of Greek – the old or Modern Greek – influenced the most? When did it occur and where?

In my opinion, we could look for a possible answer at the diachrony of infinitive in Greek language. The infinitive is lost completely in Modern Greek language. According to the studies, the "disappearance" of infinitive, as predicate complement, dates back to the late Byzantine. According to Joseph, it could have occurred during the 16th- 17th century (Joseph, 1983).

Although its weakening might have started much earlier, various studies show that, in the late Middle Ages, from the 12th to the 16th century, the infinitive seems to have been a productive language category, however its usage started to be

limited in spoken language. The Chronicle of Morea, a fourteenth-century manuscript, contains considerable usage of infinitive.

To sum up, the infinitive was still in use in the Medieval Greek language until it was completely lost in the Modern Greek language, in the 16th - 17th century. Regarding the presence of infinitive in the Arbëreshë Koinè, despite being part of the Tosk grammatical system, the exodus of Arbëreshë populations from their homeland took place the 14th century and intensified in the first half of the 15th century. At that time, the infinitive was still present in the Greek language itself. While the Greek language started to amondon using the infinitive, it had already influenced and imposed its model in the neighboring Albanian populations. From that moment onwards, the Arbëreshë communities had no more contact with the neighboring Greek-speaking populations. They became a diaspora and the only contact with the Greek was through the liturgical books. The sermon was kept in Arbëreshë but the ritual phrases were recited in Greek and as per the Orthodox rituals, it was in Byzantine Greek. As a result, the spoken Arbëreshë language did not suffer from the mutation of Modern Greek, which ended up with a total loss of infinitive, as these two languages and cultures were not anymore in contact with one another. To the contrary, the Tosk speaking areas have been in constant and longs lasting contact with the neighboring Greek population. So, the complete replacement of infinitive in Modern Greek, a process proceeded by several syntax mutations, influenced for sure, also on the neighboring areas syntax models, preparing the latter for the innovation, causing as an end result the replacement of infinitive in the Tosk dialect. The rest of the Albanian-speaking area went on to be less under the Romance influence and more under the Turkish influence, however, the latter did not have deeper interferences, except for at the lexical level.

The issue of distribution and origin of infinitive in Albanian, of the analytical form that is known nowadays (*me* + participle), has divided the Albanologists into two camps. The first group sustains that this innovative form had a total diatopical distribution in the Albanian-speaking areas, and thus also in the Tosk variety, while Toks lost it only later due to the Greek influence. The second group claims that such innovation is an exclusive trait of the Gheg dialect, while the Tosk never had it. Considering the significant presence of infinitive and of the *future necessitatis* in the Arbëreshë spoken language, whose matrix is the Tosk dialect, it could be assumed that such infinitive is an innovation of the Gheg, which later distributed over time also in the Tosk dialect areas. Obviously, the distribution process could have been slow and weak, since the Tosk was close to the Greek model, which for a considerable long time was preparing its linguistic structures for the replacement of infinitive. Thus, the innovative infinitive reached influencing also the Tosk, but its influence was rather weak in the Gheg area. Its influence reached up to the point that is present also in the spoken Arbëreshë language. However, the diaspora kept it at the same levels, while the Tosk replaced fully such a weak infinitive under the long and continuous influence of Modern Greek.

In the end, after analysing the position and distribution of infinitive in Albanian language, both in synchronic and diachronic terms, and having noted its strong presence in linguistic usage, I am concluding with an open question. Will Albanian language continue to keep the same official position among the Balkan languages, at least with regard to the infinitive verb?

Bibliography

Altimari 2009 = Altimari, F., 2009, "Tracce di antichi infinitivi dell'albanese nell' arbëresh 'Italia", in L. Scholze, W. Bjoern, (eds.), *Diversitas Linguarum, Vol. 25, Von Zustaenden, Dynamik und Veraenderung bei Pygmaeen und Giganten*, Bochum, 157-175.

Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe 2007 = *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe*, 2007, Vol. I-II, Napoli.

Banfi 1972 = Banfi, E., 1972, *Aree latinizzate nei Balcani e una terza area latino-balcanica (area della Via Egnazia)*, Istituto lombardo di scienze e lettere, Milano.

Banfi 1985 = Banfi, E., 1985, *Linguistica balcanica*, Zanichelli Bologna.

Banfi 1986 = Banfi, E., 1986, "Cristianizzazione nei Balcani e formazione della lega linguistica balcanica", in *Zeitschfrift für Balkanologie*, 23, 1-11.

Friedman 1997 = Friedman, V., 1997, "One Grammar, Three Lexicons: Ideological Overtones and Underpinnings in the Balkan Sprachbund", in *Papers from the 33rd Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago.

Guiraud 1965 = Guiraud, P., 1965, *Le français populaire*, Paris, Presses Universitaires de France.

Joseph 1983 = Joseph, B., 1983, *The synchrony and diachrony of the Balkan infinitive. A study in areal, general and historical linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rohlfs 1980 = Rohlfs, G., 1980, *Calabria e Salento. Saggi di Storia linguistica Studi e ricerche*, Longo Editore Ravenna.

Saussure 2009 = Saussure, F. D., 2009, *Course in General Linguistic*, Bari Editori Laterza.

Shamku-Shkreli 2008 = Shamku-Shkreli, L., 2008, *Standard e Neostandart*, Botime ÇabejTiranë.

Federica Cugno,
Maria Sabrina Specchia
Università degli Studi di Torino, Italia

Storia, principi metodologici, sviluppi recenti e prospettive future dell'Atlante Linguistico Italiano

Abstract

The Italian Linguistic Atlas is a project of the Department of Humanistic Studies of the University of Turin. It was started in 1924 under the direction of M.G. Bartoli with the involvement of Ugo Pellis and the support of the Friulian Philological Society. The first part of this article presents, after a brief historical excursus, the methodological principles (questionnaire, types of survey, choice of researchers and mapping techniques) and the most recent developments concerning the publication of data. The volume X, published in 2023 and entitled The society, is presented in the second part, through the illustration of some maps which briefly discuss the spatial distribution of dialectal words and their historical evolution.

Keywords: geolinguistics, dialect surveys, Italian Linguistic Atlas

Résumé

L'Atlas Linguistique Italien est un projet du Département d'études humanistes de l'Université de Turin. Elle fut lancée en 1924 sous la direction de M.G. Bartoli avec la participation d'Ugo Pellis et le soutien de la Société Philologique Frioulane. La première partie de cet article présente, après un bref exposé historique, les principes méthodologiques (questionnaire, types d'enquête, choix des chercheurs et techniques de cartographie) et les évolutions les plus récentes concernant la publication des données. Le volume X, publié en 2023 et intitulé La société, est présenté dans la deuxième partie, à travers l'illustration de quelques cartes qui évoquent brièvement la répartition spatiale des mots dialectaux et leur évolution historique.

Mot-clé: géolinguistique, enquêtes dialectales, Atlas Linguistique Italien

1. Storia e principi metodologici

L'*Atlante Linguistico Italiano* (ALI) è un progetto attualmente incardinato presso il Dipartimento di Studi Umanistici dell'Università degli Studi di Torino, dove la Redazione, composta da cinque redattrici e diretta a partire dal 2021 da Matteo Rivoira, professore ordinario di Linguistica italiana, continua l'opera avviata nel 1924 da Matteo Giulio Bartoli, professore di Glottologia all'Università di Torino, con la collaborazione di Ugo Pellis, studioso e letterato friulano[1].

[1] Per informazioni aggiornate e dettagliate sull'opera si veda il sito www.atlantelinguistico.it.

L'idea di una messa a punto di un *Atlante Linguistico Italiano* risale agli anni precedenti lo scoppio della Prima guerra mondiale, ma il progetto si concretizzò soltanto nel maggio del 1924 quando la Società Filologica Friulana 'G.I. Ascoli' di Udine si fece carico dell'iniziativa promossa da Matteo Bartoli su sollecitazione di Ugo Pellis.

Nella fase progettuale l'impianto dell'ALI ricalcava sostanzialmente il modello dell'*Atlas Linguistique de la France* (ALF) di Gilliéron, riprendendone i principi fondamentali: l'inchiesta diretta sul terreno, il raccoglitore unico, l'uso di una trascrizione fonetica impressionistica e la pubblicazione integrale dei materiali. Se ne distaccava tuttavia per alcuni aspetti di non secondaria importanza primo fra tutti il Questionario. Elaborato in origine da Bartoli, ma largamente rimaneggiato e ampliato da Pellis sulla base dell'esperienza sul campo, il Questionario è composto da un repertorio complessivo di oltre 7.000 domande suddiviso in una *Parte Generale,* costituita da 3.630 voci, e in una *Parte Speciale* composta da 3.324 voci. La prima comprende il lessico relativo alle nozioni di base relative all'individuo, alla società, alla natura, precedute da una parte introduttiva riguardante i numeri, i nomi dei giorni della settimana, dei pasti, delle dita e dei colori. La *Parte Speciale* è articolata in cinque fascicoli riguardanti: l'agricoltura e i suoi prodotti, l'allevamento e i suoi prodotti e la fauna (PS Ia); l'ambiente montano (PS Ib); la vita in pianura e sui colli (PS Ic1); l'ambito e le attività marinare (PS Ic2); le arti e i mestieri (PS II). Completano il Questionario un'appendice morfologica (PS III) e un questionario supplementare (*Prontuario Demologico*), compilato da Pellis insieme a Giuseppe Vidossi, da usarsi in condizioni particolarmente favorevoli per la raccolta di nozioni relative a specifiche tecniche in uso localmente, a usi e costumi locali, credenze, scienza e letteratura popolare, ecc.

Sul piano dei contenuti il Questionario contempla quindi tutte le manifestazioni più importanti della vita e del mondo rustico italiano, indagate mediante domande dirette e indirette. Per queste ultime l'ALI si distinse rispetto agli atlanti precedenti introducendo in modo sistematico il ricorso a un'ampia raccolta iconografica composta di circa 2.500 illustrazioni (disegni o fotografie) di cui il raccoglitore si serviva per porre le domande senza pronunciare il termine o l'espressione da tradurre in dialetto. L'escussione del dato linguistico è quindi accompagnata da un'indagine etnografica finalizzata a documentare e integrare il dato dialettale in modo da rendere evidenti le correlazioni tra denominazioni e referenti oggettuali, secondo il presupposto teorico riassunto dalla formula *Wörter und Sachen* e già applicato con successo nell'Atlante Italo Svizzero (AIS) di Jaberg e Jud.

L'altra fondamentale differenza dell'ALI rispetto ai suoi predecessori riguarda la scelta dei Punti di inchiesta. In primo luogo, da un punto di vista meramente quantitativo: la fittezza della rete dei rilievi è infatti assai maggiore rispetto a quella dell'ALF e anche rispetto a quella dell'AIS. Le inchieste furono 1.009, le cui risposte sono poi state poi raggruppate in 947 Punti cartografati, ossia oltre il doppio dei 405 Punti cartografati dell'Atlante Italo Svizzero. In secondo luogo, la scelta dei Punti da indagare non avveniva più a partire da una semplice considerazione topografica o dalla prevista variazione linguistica, ma sulla base di una precisa classificazione in tre categorie dei Punti linguistici, che possono essere considerati centri 'massimi', 'medi' e 'minimi' a seconda della qualità e quantità di vie di comunicazione alle

quali sono collegati e dell'importanza delle istituzioni scolastiche ed ecclesiastiche presenti (o per la loro assenza).

I rilievi furono condotti in due campagne distinte. La prima comprende le 727 inchieste svolte da Pellis, come raccoglitore unico, dal 1924 alla sua morte nel 1943. La ripresa dei lavori, dopo la profonda crisi che seguì la guerra, non fu possibile che nel 1952 sotto la direzione di Benvenuto Terracini, il quale affidò il completamento dei rilievi dialettali dapprima a Raffaele Giacomelli, raccoglitore in 40 località, quindi, alla morte di quest'ultimo, a Corrado Grassi, Giorgio Piccitto, Temistocle Franceschi, Giovanni Tropea e Michele Melillo. Essi condussero in totale 282 inchieste e, anche se il principio del raccoglitore unico era ormai venuto meno, riuscirono a portare a termine tutte le inchieste previste dal piano dell'Atlante nel 1964. L'imponente archivio con i materiali raccolti nel corso dei rilievi è conseguente alla grandezza del progetto bartoliano: oltre 5.000.000 di schede riportanti le risposte dialettali raccolte interrogando oltre 1700 informatori e 8.860 fotografie.

Per ciascun intervistato, il cui ritratto spesso fa parte della documentazione iconografica relativa al Punto di inchiesta, i raccoglitori hanno provveduto ad annotare i dati anagrafici e socioculturali funzionali all'interpretazione dei dati linguistici: nome e cognome, età, professione, luogo della dimora più lunga, luoghi di dimora più breve, dimora della madre e del padre, grado di cultura e mezzi articolatori, con l'aggiunta talvolta di un profilo essenziale del soggetto. Tutte queste informazioni sono confluite nei *Verbali delle Inchieste*, due tomi pubblicati nel 1995 in concomitanza con la pubblicazione del primo volume di carte (Massobrio *et alii* 1995), che contengono anche le informazioni sulle località esplorate e sulla varietà linguistica dei singoli luoghi e costituiscono un ausilio indispensabile per una corretta e approfondita comprensione del materiale pubblicato sulle carte.

Da un'analisi dei dati relativi ai soggetti intervistati si desume, per ciò che concerne il genere, la prevalenza di uomini (87%) rispetto alle donne con un grado di istruzione prevalentemente elementare e appartenenti ad una fascia di età compresa tra i 50 e i 60 anni. Dal numero di informatori consultati per inchiesta a seconda dei raccoglitori traspare invece un elemento significativo sul piano metodologico: i raccoglitori della seconda campagna di inchieste, e in particolar modo Franceschi, optarono per l'introduzione sistematica di una o più inchieste supplementari di controllo (di circa 100-200 voci, in alcuni casi di 300- 400) di carattere sia lessicale (controllo A) sia fonetico e morfologico (controllo B); ciò al fine di verificare e garantire la validità del materiale raccolto nell'inchiesta principale e, soprattutto, di offrire un quadro il più obiettivo possibile della situazione attuale della parlata esplorata, al di là delle caratteristiche personali dell'informatore e della sua posizione socioculturale all'interno della comunità. In altre parole, mentre Pellis, per salvaguardare l'unità del rilievo, preferiva un informatore unico e ricorreva a controlli anonimi con uno o più soggetti solo nei casi eccezionali di sensibili lacune dell'intervistato principale, i raccoglitori del dopoguerra consideravano l'inchiesta supplementare un momento altrettanto importante e significativo del rilievo. Pertanto l'indagine veniva condotta con informatori diversi accuratamente scelti e dalle caratteristiche (età, grado di cultura, condizione sociale) se non opposte, almeno nettamente differenziate rispetto a quelle dell'informatore principale.

1.2. Negli anni successivi al completamento dei rilievi i materiali linguistici registrati da Pellis e dai suoi successori su fascicoli in duplice copia sono stati via via schedati e archiviati secondo un procedimento che ha reso disponibile a Torino, presso l'Istituto dell'ALI, non solo un archivio cartaceo permanente delle singole inchieste, comprendente i fascicoli con le seconde copie, ma anche un archivio delle schede contenenti i materiali dialettali raggruppati e ordinati geograficamente per voci o nozioni e destinati a comporre le carte linguistiche corrispondenti. Dopo la fase di schedatura e archiviazione dei materiali raccolti sul terreno, si procedette anche alla catalogazione degli 8860 scatti che costituiscono l'archivio fotografico e sono stati realizzati dai raccoglitori durante le campagne di inchiesta. Le immagini, complete di didascalia, riprendono i molteplici aspetti della cultura materiale: oggetti, attrezzi, procedure, abbigliamento, costumi, tradizioni, usi; una parte non trascurabile è inoltre dedicata a luoghi, paesaggi e persone e documenta in modo esemplare l'approccio etnografico della ricerca. La documentazione fotografica, purtroppo, seppur segnalata sulle carte con appositi rinvii al numero seriale degli scatti effettuati nei singoli Punti d'inchiesta, non accompagna ancora i volumi dell'Atlante e al momento può essere consultata soltanto presso l'Archivio di Torino o, per ciò che concerne le fotografie di Pellis, sul sito della Società Filologica Friulana[2].

I primi tentativi di elaborazione del materiale raccolto mostrarono immediatamente la complessità del lavoro che era necessario intraprendere. Bisognava in primo luogo provvedere, anche se la continuità dell'impianto originario era stata salvaguardata nella seconda campagna di inchieste, all'armonizzazione delle diverse scelte o minime modifiche nelle modalità di inchiesta adottate dai singoli raccoglitori nel corso del tempo. In particolare, il ricco e complesso sistema di trascrizione fonetica, pur essendo stato elaborato da Pellis prima di intraprendere la campagna d'inchiesta con una profonda e articolata riflessione, subì nel corso degli anni numerosi interventi al fine di rendere la varietà di sfumature che si andavano incontrando lungo la Penisola.

In seguito fu necessario affrontare le varie questioni tecniche relative all'allestimento redazionale dei materiali e alla cartografazione dei dati linguistici; problemi risolti soltanto alla fine degli anni '80, sotto la direzione di Arturo Genre prima e Lorenzo Massobrio poi, grazie all'apporto dell'Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato (IPZS), che elaborò un programma informatico in grado, attraverso un'apposita codifica, di rendere graficamente l'intero inventario di segni necessario, di elaborare automaticamente un gran numero delle istruzioni contenute nell'algoritmo di unificazione dei segni e di quelle relative al trattamento delle risposte nelle singole inchieste, nonché di cartografare, sempre in modo automatico, le risposte in corrispondenza di ognuno dei Punti di inchiesta.

1.3. Il piano editoriale prevede la pubblicazione di una ventina di volumi, ognuno con circa un centinaio di carte, il cui ordinamento ideologico in generale segue quello delle voci del Questionario. La collaborazione con il Settore Cartografico dell'Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato (IPZS) ha permesso la progressiva pubblicazione dei primi otto volumi dell'Atlante per i tipi dell'omonimo istituto, a partire dal primo, uscito nel 1995, intitolato *Il corpo umano*, seguito nel

[2] http://www.filologicafriulana.it/biblioteca-e-archivi/fondo-fotografico-ugo-pellis.

1996 dal secondo (*Corpo umano* Parte II), nel 1998 dal terzo (*Indumenti e abbigliamento*), nel 1999 e 2001 rispettivamente dal quarto e dal quinto (*La casa e l'arredamento* Parte I e Parte II), nel 2003 dal sesto (*L'alimentazione*), nel 2008 dal settimo dedicato alla prima parte della sezione *La famiglia e le età dell'uomo*, completatasi nel 2011 con l'uscita dell'ottavo volume (*La famiglia e la parentela*)[3]. Invece il IX, pubblicato nel 2018, riguarda *la Società* con le sezioni *In strada, veicoli e viaggio; alla fontana; all'osteria* ed è apparso per i tipi dell'Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano, in seguito all'abbandono dell'impresa da parte dell'Istituto romano.

2. Sviluppi recenti

Il X volume, pubblicato nel novembre 2023 e dedicato a Giovanni Ronco, il vicedirettore dell'ALI improvvisamente scomparso il 25 maggio 2022, rappresenta un nuovo importante traguardo perché l'intera procedura di realizzazione delle carte, compresa la cartografazione dei materiali e l'allestimento editoriale sino alla produzione del documento per lo stampatore, è stata in capo alla Redazione torinese (cfr. Rivoira 2016). L'impianto di questo nuovo tomo, intitolato *La società. Nella bottega e al mercato; al ballo; l'incendio; il fattaccio; giustizia e negozi giuridici; disuguaglianze sociali; le istituzioni*, ricalca sostanzialmente quello dei volumi precedenti, con 121 carte (di cui 10 parziali), dalla c. 952 alla c. 1072, per un totale di 498 voci che si richiamano agli argomenti delle sette sezioni del titolo, che seguono a grandi linee l'ordine del Questionario. Rispetto agli altri volumi, contraddistinti da nuclei tematici ben definiti, in questo non vi sono vere e proprie unità tematiche facilmente circoscrivibili, ma voci di varia natura relative a concetti comuni messi in relazione al contesto della vita pubblica, con qualche approfondimento relativo ad ambiti particolari. Gran parte delle carte ha come punto di partenza un'ampia sezione della Parte Generale II del Questionario, formulata per lo più in forma narrativa e discorsiva con dialoghi e discorso diretto e concepita in forma di brevissime storie, contenenti le parole da richiedere e frammentate nelle singole voci. Per esempio le carte 952-986 della prima sezione sono dedicate a ciò che si poteva trovare in una bottega, insieme a ciò chi vi poteva accadere, con voci specifiche relative a ruoli nella compravendita, prezzi, monete, pagamenti in contanti, vendita a credito ecc. Seguono le carte 987-1012 che invece sono riservate a ciò che ruotava intorno al ballo: il palchetto con l'orchestrina e i relativi strumenti musicali, il cerimoniale dell'invito, i convenevoli, il rientro a casa dopo il ballo, i pettegolezzi. Le carte 1013-1026 riguardano lo sviluppo di un incendio in un'abitazione: la fuga, il caos che si crea, i tentativi di spegnerlo, la distruzione della casa. Si continua poi con le carte 1027-1048, che compongono la sezione intitolata *Un fattaccio*, titolo che racchiude una serie di domande traduttive composte in modo da formare un testo coerente riguardante la descrizione di una lite concitata sfociata nel tentativo di omicidio (i precedenti, l'aggressione, la latitanza dell'aggressore, la guarigione del ferito) appositamente elaborato per favorire la traduzione spontanea

[3] I volumi sono stati oggetto di varie presentazioni; si richiamano in particolare Teaha 1997 e 1998 e Blasco Ferrer 1999 per il I e II volume; Lurati 2003 per il IV volume; Pfister 2004 per il VI volume; Massobrio 2014 (vol. VIII); Cugno 2012 per il VII; Cugno 2014 per l'VIII volume; Rivoira 2019 e Cugno, Villavecchia 2019 per il IX volume.

dei termini inclusi nelle proposizioni. Seguono le carte 1049-1057, che includono voci che concernono l'amministrazione della giustizia, i partecipanti a una causa (giudice, avvocati, imputati), i rapporti tra creditori e debitori, mentre quelle successive (1058-1064) si riferiscono alle diseguaglianze sociali (ricchi e poveri, padroni e servi). Infine chiudono il volume alcune carte (1065-1072) dedicate alle istituzioni pubbliche dello Stato, ovviamente dell'epoca in cui si sono svolte le inchieste (re e regina, esercito, armi, comuni, sindaco e podestà).

La discrepanza tra il numero delle carte allestite (121) e quello delle voci (498), elencate nei due indici[4], si spiega in primo luogo col fatto che tra gli obiettivi dell'ALI rientra la pubblicazione integrale di tutti i materiali, comprese le risposte raccolte alle domande che sono state abbandonate dopo i primi anni di inchiesta in seguito alla revisione del questionario operata da Pellis. Di conseguenza, i dati relativi a queste voci, di numero insufficiente per giustificare la preparazione di una carta autonoma, sono riprodotti, non diversamente dall'AIS, quali complementi a concetti più produttivi, come si può osservare, ad esempio, nella carta 1068 *soldato* dove alla voce principale sono affiancati i dati di altre dodici voci secondarie, ma appartenenti alla medesima sfera semantica, riprodotti in forma di lista: *giurano, giuramento, valorosi, combattuto, i vili, si arrendono, la fuga, servono, servizio militare, sotto le armi, il congedo, forestiero*. In secondo luogo, vi sono numerose carte doppie, che prevedono la cartografazione in parallelo di due differenti concetti. Queste carte in genere presentano opposizioni di tipo morfologico come ad esempio la carta 974 *cambiamo*!/*cambiamo* (modo imperativo e modo indicativo), che cartografa forme diverse del verbo *cambiare*[5], oppure di tipo semantico/lessicale, come nelle carte 966 *care*/*a buon mercato*, 1021 *scendono*/*salgono* o 999 *buonasera/buonanotte*; in altri casi si tratta di concetti affini, appartenenti alla stessa sfera semantica come nel caso delle carte 952 *pizzicheria*/*pizzicagnolo*, 958 *bilancia*/*piatto della bilancia*, 969 *denaro / spiccioli*.

Le voci cartografate rappresentano anche un notevole arricchimento documentario rispetto all'AIS, che nelle sezioni analoghe (*Il commercio*; *Il paese e il mercato* e *Brani di conversazione*) include solo 150 dei 490 concetti presi in considerazione dall'ALI. Nel loro complesso i materiali di questo volume, così come quelli dei volumi precedenti, si prestano a molteplici letture. Sul piano fonetico le carte lessicalmente più omogenee permettono di rintracciare alcuni tratti macroscopici della geografia dialettale italiana, nonché di individuare eventuali processi di omologazione e conguagliamento; laddove invece si registrano significativi casi di compresenza di tipi lessicali diversi, la loro distribuzione areale ne permette, nella maggior parte dei casi, la ricostruzione delle cronologie, delle stratificazioni e dei reciproci rapporti di forza. Alcune voci risultano poi particolarmente interessanti perché offrono una documentazione rilevante non solo dal punto di vista linguistico, ma anche storico-culturale. Ad esempio nella carta 1071 *sindaco/podestà* si trovano affiancate le une alle altre denominazioni storiche di primi cittadini attraverso cui leggere le trasformazioni dei sistemi amministrativi

[4] Un indice per numero di carta e uno alfabetico con il rimando alla carta corrispondente.

[5] Altri esempi sono, tra gli altri, la c. 962 a *comprarne* /*non la compero*, la c. 968 *vendete?* / *vorrei vendere*, la c.1002 *ti piace*/*piacciono* e la c. 1045 *si è nascosto* / *si nasconde?*, ecc.

e statali che hanno segnato la prima metà del Novecento italiano[6]. In particolare, oltre al mantenimento della stessa denominazione pur in presenza di rilevanti cambiamenti istituzionali riscontrabile in alcune località, si può rilevare la numerosità di risposte doppie in cui a *sindaco*, termine tradizionale per designare il capo dell'amministrazione comunale della regia amministrazione italiana[7], si affianca il più recente (per l'epoca) *podestà*, figura di nomina governativa istituita in epoca fascista ed etichettata con un termine che nel periodo medievale indicava la massima autorità del comune[8]. La carta fotografa quindi una situazione storica prettamente italiana legata al periodo del fascismo, la cui caduta determinò anche l'abolizione dell'istituto del podestà e il ritorno a quello del sindaco elettivo. Invece in alcune aree del Trentino e dell'Alto Adige alla risposta *sindaco* sono spesso accostate le forme *capocumune*[9] o *ombolt/ambolt*[10], che sono evidenti sopravvivenze lessicali delle cariche amministrative del periodo austro-ungarico.

Anche i dati linguistici illustrati dalla c. 970 'moneta di 5 lire', che si riferisce a una moneta d'argento coniata dal 1926 al 1930 sotto il regno di Vittorio Emanuele III, danno conto delle trasformazioni intervenute in un lasso temporale breve, ma contraddistinto da notevoli cambiamenti di ordine storico-culturale. In questo caso la varietà dei tipi lessicali ancora riscontrata varie decine d'anni dopo l'Unità d'Italia rappresenta un'eco di quella frammentazione non solo linguistica, ma anche monetaria, che ha contraddistinto il Paese prima della sua unificazione[11]. Accade infatti che con la trasformazione dell'aspetto e del valore delle monete spesso, specialmente a livello popolare, la denominazione della vecchia moneta si traferisca a quella nuova[12]. È quanto si può rilevare in merito al termine più diffuso *scudo*[13] già impiegato a partire dall'Ottocento per indicare una moneta in argento 900 per 25 gr di peso che rimase in uso in Italia fino alla fine della Prima guerra mondiale. A questo lessotipo in alcune località del Piemonte, della Toscana e della Lombardia si affianca la denominazione più recente *aquilotto/aquilino*, che trae origine dalla testa dell'aquila savoiarda incisa ad ali spiegate sul fascio littorio sul verso della moneta e dalle sue dimensioni ridotte. La stessa moneta è poi conosciuta a Vicchio (FI) con

[6] Nella legenda della carta si specifica che la Redazione ha deciso di contrassegnare con un simbolo (◊) le risposte che si riferiscono al capo dell'amministrazione comunale nominato in sostituzione del sindaco durante il regime fascista a partire dal 1926.

[7] Dal lat. tardo *syndĭcu(m)* 'avvocato che rappresenta una città', a sua volta dal gr. *sýndikos* 'difensore pubblico', EVLI.

[8] Dal lat. *potestāte(m)* 'potere, autorità' con lenizione di tipo settentrionale, EVLI.

[9] Il termine, attestato anche in vari lessici locali (cfr. Quaresima 1964 e Grassi 2009 dove si specifica che "la denominazione tuttora in uso, risale al tempo dell'amministrazione austriaca) può essere considerato un calco del ted. *Bürgermeister*.

[10] Termine di origine germanica presente sono nell'area ladina (Cadorini 2020: 138), attestato in vari lessici locali (cfr. BLad).

[11] Si stima infatti che nei territori dell'Italia preunitaria circolassero 236 diverse monete metalliche alle quali, con l'ingresso nel Regno d'Italia delle province venete e romane, se ne aggiunse un'altra cinquantina.

[12] Infatti nella legenda della carta si spiega che il simbolo (□) precede le risposte in cui l'informatore specifica che la moneta era in uso un tempo mentre il simbolo (◊) indica che la moneta attuale ha la stessa denominazione di quella vecchia.

[13] Dal disegno di uno scudo araldico del Principe o di chi lo emetteva, presente su una delle facce. Il sign. moderno di 'unità monetaria' è dovuto all'immagine di uno scudo incisa sulla moneta.

il nome di *civettotti* (vezzeggiativo o diminutivo di *civetta*, *diminutio* ironica dell'aquila), e a Castellina Chianti (PI) come *civettino*, in entrambe le località sempre come denominazioni seriori rispetto a *scudo*; la serie ornitonimica si completa con il tipo *falchetto* riscontrato in provincia di Viterbo, di nuovo come alternativa recente di *scudo*. Invece in alcune delle località del Veneto, regione un tempo soggetta al dominio asburgico, la moneta da 5 lire è identificata come *tallero*, prestito dal ted. *Thaler*[14] e nome dell'antica moneta austriaca da 5 corone, oppure come *bàvara*, termine registrato da Boerio (1967) con il valore di 'scudo di Germania' perché recava impresso il simbolo della Baviera. Nell'Italia centrale risulta invece molto diffuso il tipo *piastra*, *piastrone*, legato a monete sia d'oro sia d'argento di valore variabile coniate un tempo nel Granducato di Toscana, nel Regno di Napoli e nel Regno di Sicilia. Infine in Sicilia nelle località investigate da Pellis negli anni 1939-1940 gli informatori affiancano al tipo moderno *(pezzo da) cinque lire*[15] il più antico e autoctono *(pezzo da) dodici tarì*, o semplicemente *pezzo da dodici*, adattando al nuovo referente il termine di origine araba *tarì*[16] che identificava una moneta introdotta in Sicilia durante l'epoca araba e normanna e sopravvissuta con varie pesature e dimensioni fino alla dissoluzione del Regno delle Due Sicilie.

Infine alcune carte[17] appaiono particolarmente connotate in senso etnolinguistico, essendo provviste di un corredo iconografico costituito da disegni che accompagnano il concetto della carta. Da questo punto di vista spicca per la ricchezza del materiale illustrativo la carta 990 *clarinetto*/*flauti* : accanto ai tipi più comuni già individuati da Pellis come riferimenti iconografici per lo svolgimento delle inchieste, ossia lo strumento ad una canna tipico della banda musicale (tipo A) e quello di fattura meno elaborata usato dai bambini (lo zufolo, tipo B), l'indagine sul campo ha fatto emergere alcune specificità locali, che sono state riprodotte sotto forma di disegni ricavati dalle fotografie scattate nel corso dell'indagine sul campo (cfr. Fig. 1). Si tratta in primo luogo del flauto a più canne in uso in Sardegna (il cui nome più comune, di area campidanese, è *launeddas*[18]), rappresentato dal tipo C; ancora in Sardegna si collocano i tipi E^1 e E^2, che identificano degli strumenti di foggia più primitiva, il primo costruito con un segmento di canna, il secondo con un corno di bue; rappresenta invece una specificità di area istriana il tipo D, di legno decorato da incisioni, a cui si aggiunge il tipo F, un flauto doppio bitonale ricavato da un corno di bovino, riscontrato in area calabrese.

[14] Voce detoponimica da *Johachimsthal* 'la valle di Johachim' in Boemia, dove si trovavano le miniere da cui era estratto l'argento.

[15] Il termine *lira* proviene dal lat. *lībra(m)* 'libbra' attraverso la var. settentr. *livra* col sign. di 'valore del peso di una libbra' (EVLI); la voce risulta impiegata in riferimento a un'unità monetaria già nell'VIII secolo, e poi per identificare singole monete, a partire dal 1472 all'interno della Repubblica Veneziana e successivamente in gran parte degli stati preunitari; nel 1861 diviene la valuta ufficiale del Regno d'Italia e in seguito della Repubblica italiana fino al 2002.

[16] Secondo il DEI dall'ar. *dirahim*, plur. di *dirham* 'moneta d'argento', mentre l'EVLI propende per l'arabo *tari* 'fresco di conio'.

[17] Si vedano in particolare le carte n. 958 *bilancia / piatto della bilancia*, n. 959 *stadera / stadera senza piatto*, n. 993 *fisarmonica*.

[18] Termine di origine incerta; per le varie ipotesi etimologiche si rimanda al DES s.v.

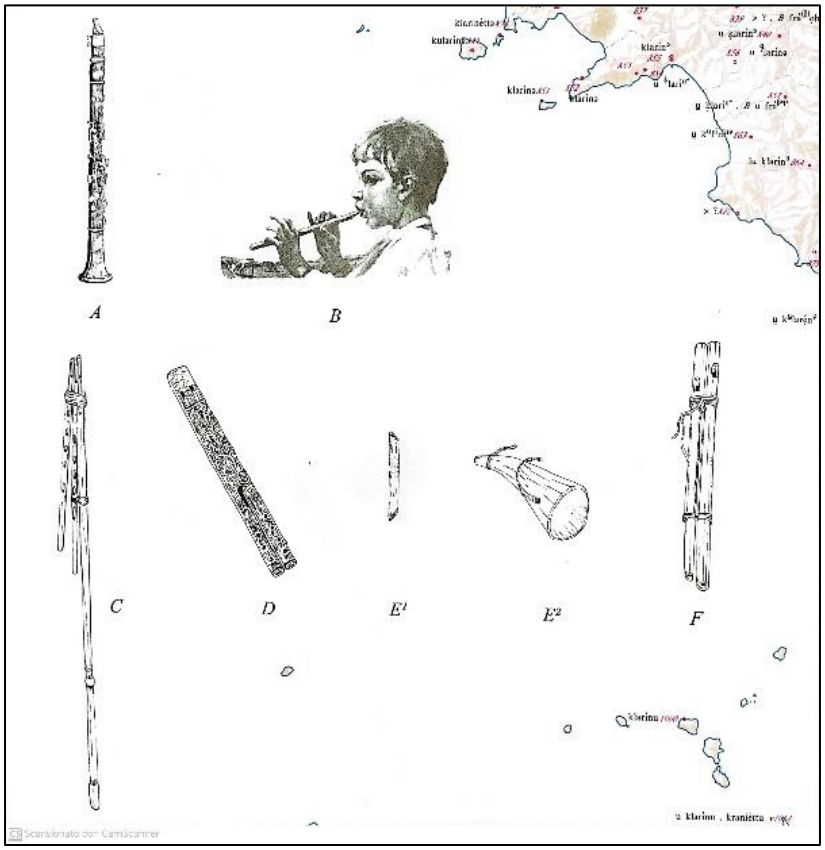

Fig. 1.

3. Prospettive future

A conclusione di questo excursus sulla storia e sulle attività dell'ALI non può mancare un cenno ai programmi e alle prospettive future. L'obiettivo primario perseguito dal Comitato di Redazione e dall'attuale Direzione dell'ALI è naturalmente la pubblicazione dell'intero archivio dei materiali raccolti, quindi il completamento della cartografazione della Parte Generale con i volumi XI e XII per passare poi ai volumi riguardanti le Parti Speciali. Seguirà la progettazione di alcuni volumi contenenti il materiale fotografico, che sinora è stato presentato in varie occasioni, ma in modo disorganico o decisamente insoddisfacente, soprattutto nella misura in cui non è stato messo correttamente in luce il legame tra la fotografia e il dato linguistico, eludendo il contesto in cui si è svolta la ricerca. Inoltre si dovrà provvedere alla digitalizzazione delle fotografie scattate dai raccoglitori del dopoguerra per renderle fruibili online così come è stato fatto per le fotografie di Pellis.

Ma la vera sfida per il futuro sarà quella di adeguare la fruibilità dei materiali linguistici alle rinnovate esigenze della ricerca scientifica. Occorrerebbe infatti poter disporre di materiali dialettali ordinati alfabeticamente e ricavati in modo almeno parzialmente automatico dalla lettura delle carte. Una prima concreta risposta a queste necessità potrebbe arrivare nei prossimi anni dal recente progetto del

NavigALI[19], il cui obiettivo è la progettazione di un sistema informatico che permetta la consultazione online di una selezione di carte dell'Atlante. Il lavoro prevede infatti l'ideazione e l'allestimento di un ambiente web per l'interrogazione e la visualizzazione delle carte linguistiche, a partire da un lavoro preliminare di scelta e acquisizione dei materiali geolinguistici da rendere interoperabili partendo da applicativi già in uso dalla Redazione dell'ALI e formalizzando nuovi criteri di codifica dei dati.

Bibliografia

AIS = K. Jaberg, J. Jud, *Sprach– und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, 8 voll., Zofingen, Ringier u. C. 1928–1940.

ALI = M. Bartoli *et alii*, *Atlante linguistico italiano*, I–, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1995.

BLad = Banca Lessicala Ladina [s.d.], http://blad.ladintal.it (ultima consultazione dicembre 2023).

Blasco Ferrer E., 1999, "L'ALI e la linguistica italo romanza", *Romance Philology*, 52, pp. 57-87.

Boerio G., 1967, *Dizionario del dialetto veneziano*, Torino, Bottega d'Erasmo.

Cadorini G., 2020, "Il ladino e la sua storia", in Paul Videsott, Ruth Videsott e Jan Casalicchio (eds.) *Manuale di linguistica ladina, Manuals of Romance Linguistics, Volume 26*, De Gruyter.

Grassi C., 2009, *Dizionario del dialetto di Montagne di Trento*, San Michele all'Adige, Museo degli usi e costumi della gente trentina.

Cugno F., 2012, "Atlasul lingvistic italian (volumul VII): instrument de cercetare lingvistică şi etnolingvistică", in *Convergenţe lingvistice*, Bucarest, Editura Universităţii, pp. 41-50.

Cugno F., 2014, "L'VIII volume dell'Atlante Linguistico Italiano come strumento di ricerca etnolinguistica", in *Lucrările celui de-al XV-lea Simpozion internaţional de dialectologie*, Cluj-Napoca, Argonaut Scriptor, pp. 79-93.

Cugno F., Villavecchia M.P., 2019, "Parole e cose: la documentazione etnolinguistica dell'Atlante Linguistico Italiano", *Ce fastu?* XCV/1-2, pp. 103-112.

Cugno F., Rivoira M., Ronco G., 2020, "L'*Atlante Linguistico Italiano*", *Romance Philology*, 74, pp. 191-215.

DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, Barbera, 1950–1957.

DES = M.L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, 4 voll., Heidelberg, Winter Universitätsverlag, 1962.

EVLI = A. Nocentini, con la collaborazione di Alessandro Parenti, *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*, Firenze, Le Monnier, 2010.

Lurati O., 2003, "Intervento alla Cerimonia di presentazione del quarto volume dell'Atlante Linguistico Italiano" (Torino, 14 ottobre 2003), *Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano*, III Serie, 27, pp. 336-341.

Massobrio L. *et alii*, 1995, *Verbali delle inchieste*, Voll. I-II, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

Massobrio L., 2014, "Presentazione del nuovo volume dell'ALI", in Del Puente, P. (a cura di), *Dialetti: per parlare e parlarne. Atti del III Convegno Internazionale di Dialettologia* (Potenza-Grumento Nova- Tito, 10 novembre 2012), Potenza, pp. 209-220

[19] Il *NavigAli*, avviato nel 2023, rientra nell'ambito delle attività condotte per il più vasto Progetto PNRR PE5 Changes (Spoke 3, *Digital libraries, archives and philology*).

Pfister M., 2006, "Presentazione dell'Atlante Linguistico Italiano (ALI), volume 6", *L'Italia dialettale*, 66-67, Serie terza, II-III, pp. 123-135.

Quaresima E., 1964, *Vocabolario Anaunico e Solandro*, Venezia-Roma, Istituto per la collaborazione culturale.

Rivoira M., 2016, "L'archivio dell'ALI: informatizzazione dei dati e prospettive di sviluppo", in *Atti del Convegno Archivi Etnolinguistici Multimediali. Dalla formazione alla gestione e al dialogo col territorio* (Pescara, 6 ottobre 2012), «Quaderno del museo delle genti d'Abruzzo», 41, pp. 49-61.

Rivoira M., 2019, "Il IX Volume dell'Atlante Linguistico Italiano", *Ce fastu?*, XCV/1-2, pp. 95-102.

Teaha T. (1997), "Atlante linguistico Italiano, Vol. I", *Fonetică şi Dialectologie*, XVI, pp. 293-308.

Teaha T. (1998), "Atlante linguistico Italiano, Vol. II", *Fonetică şi Dialectologie*, XVII, pp. 249-273.

Camelia Stan
Universitatea din Bucureşti
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Academia Română,

Forma şi sintaxa numeralului în graiurile dacoromâne din nordul Bulgariei şi din sud-estul Ucrainei

Abstract

The linguistic facts recorded in the Daco-Romanian dialects near the borders of Romania, externally (in northern Bulgaria and south-eastern Ukraine), are compared with those from the neighbouring sub-dialectal areas, internally. I examine similarities and differences, aspects of sub-dialectal continuity or discontinuity. I discuss certain peculiarities of the old language, which can be explained by the highly conservative nature of the Daco-Romanian linguistic varieties outside Romania, their limited contact with the dialects on Romanian territory, and the lack of contact with contemporary standard Romanian.

The theoretical and methodological framework of the paper is based on the current international bibliography in the field of phonology and of the syntax of numerical quantifiers.

Keywords: Daco-Romanian, sub-dialectal areas, phonology, syntax.

Résumé

Les faits linguistiques enregistrés dans les dialectes daco-roumains près des frontières de la Roumanie, à l’extérieur (au nord de la Bulgarie et au sud-ouest de l’Ukraine), sont comparés à ceux des aires sous-dialectales voisines, à l’intérieur. J’observe des similitudes et des différences, des aspects de continuité ou de discontinuité sous-dialectale. Je discute de certaines particularités de la langue ancienne, qui peuvent s’expliquer par le caractère extrêmement conservateur des variétés linguistiques daco-roumaines en dehors de la Roumanie, par leur contact limité avec les dialectes du territoire roumain et par le manque de contact avec le roumain contemporain standard.

Le cadre théorique et méthodologique du travail s’appuie sur la bibliographie internationale actuelle dans le domaine de la phonologie et dans le domaine de la syntaxe des quantificateurs numériques.

Mots-clés: le daco-roumain, aires sous-dialectales, phonologie, syntaxe.

1. Introducere

Lucrarea tratează particularităţile fonologice, morfologice şi sintactice ale numeralelor în două varietăţi diatopice ale limbii române contemporane, utilizate în comunităţi tradiţionale din nordul Bulgariei şi din sud-estul Ucrainei. Aceste comunităţi se află în apropierea frontierelor României. Faptele de limbă înregistrate

în aceste graiuri dacoromâneşti sunt comparate cu cele din ariile subdialectale învecinate, de pe teritoriul actual al României. Problema abordată este cea a continuităţii subdialectale, în cele două zone de frontieră. În studiul de faţă se discută unele particularităţi de limbă veche, explicabile prin caracterul extrem de conservator al varietăţilor lingvistice dacoromâneşti din afara României, prin contactul lor limitat cu graiurile de pe teritoriul românesc şi prin lipsa contactului (sau prin contactul foarte limitat) cu limba română contemporană standard, cu normele lingvistice actuale.

Studiul de faţă se bazează pe un corpus publicat relativ recent. Ancheta dialectală care stă la baza volumului *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006 a fost realizată într-o zonă relativ îngustă, aflată imediat la sudul Dunării. Localităţile din nordul Bulgariei alcătuiesc două zone compacte, apropiate, cu populaţie autohtonă. Zona estică se află la sud şi est de oraşul Nikopol (aproximativ în dreptul punctului de vărsare a Oltului, pe teritoriul românesc); este o arie densă, care grupează cele mai multe localităţi cercetate. Zona vestică, mai limitată, se află între râul Lom şi localitatea Kozlodui (la vest de punctul de vărsare a Jiului, pe teritoriul românesc). Ancheta dialectală care stă la baza volumului *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016 a fost realizată într-o zonă întinsă, la distanţă mare de frontiera României, cu populaţie veche formată prin migraţie. Extremitatea vestică a acestei zone, relativ mai apropiată de frontieră, se află la est de râurile Nistru şi Bug, la sud de capitala Kiev; nouă localităţi formează o arie compactă, cu populaţie vorbitoare de dacoromână. La est de această arie există câteva localităţi îndepărtate, distanţate unele de altele şi izolate lingvistic în mediu aloglot. Extremitatea estică, cea mai îndepărtată de frontiera României, include trei localităţi din regiunile ucrainene Doneţk şi Lugansk, în nord-estul Mării de Azov şi, respectiv trei localităţi în sud-estul Mării de Azov, în Federaţia Rusă. În această arie utilizarea activă a graiului moldovenesc local este foarte limitată, conform declaraţiei unuia dintre subiecţii anchetaţi (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 429-430).

Cadrul teoretic şi metodologic utilizat se bazează pe bibliografia internaţională actuală din domeniul fonologiei şi din cel al sintaxei generative a cuantificatorilor numerici (care integrează şi o mare parte a domeniului morfologiei tradiţionale, în speţă combinaţiile morfematice; pentru tipul de abordare, v. şi Stan 2013b, 2016b). Ca opţiune de interpretare, dar şi terminologică, am adoptat delimitarea actuală a domeniului fonologiei şi al foneticii după criterii larg acceptate în studiile moderne: astfel, doar observaţiile privind pronunţarea unui vorbitor individual, în situaţii concrete de comunicare circumscrise spaţio-temporal, reprezintă o problemă de fonetică (anume, de fonetică articulatorie); generalizările (inclusiv asupra sunetelor) aparţin domeniului fonologiei, împreună cu fonemele (v. şi Stan 2013a).

În cele ce urmează, observaţiile asupra faptelor de limbă sunt grupate separat pentru cele două arii (nordul Bulgariei şi sud-estul Ucrainei).

Exemplele reproduse după ediţiile *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006, *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016 au forma din text şi respectă sistemul de notaţie adoptat de editori. În explicaţiile referitoare la forma fonetică şi fonologică a exemplelor discutate am utilizat alfabetul fonetic internaţional (engl. *International Phonetic Alphabet* – IPA).

2. Particularităţi ale numeralelor în corpusul *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006

În studiul ediţiei, Neagoe (2006: XCIII-XCV) a înregistrat următoarele particularităţi ale numeralului în graiurile din nordul Bulgariei: formele arhaice *d̯oa̯ŭă*, *n̯oa̯ŭă*; numeralul cardinal compus cu *-li* (< *le*), cu valoare colectivă (*dóili*, *dóoli*, *tréi̯li*), în vestul zonei cercetate (autoarea menţionează prezenţa unor forme asemănătoare, cu articol enclitic, în aromână şi în meglenoromână; v. şi Saramandu 1984: 448); structura *(a) de trei* cu valoare ordinală „a treia", prezentă izolat, de asemenea, în sud-estul Olteniei şi în Muntenia; numeralul ordinal invariabil după gen şi număr, cu formanţii *a... -lea* (*a dóilea zî*); forma aglutinată *a dora* a numeralului ordinal, în contextul *tată d-a dora* (se menţionează atestarea formei cu funcţie adjectivală sau adverbială, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, în întreg teritoriul dacoromânesc şi în dialectul aromân; se citează forma nesudată *a du-oară*, din zona Vidin); numeralul iterativ *dă dăor*[j], cu forme ce prezintă grade variate de sudură, atestat şi în arii punctuale ale dacoromânei; structura *al dă tréilea*, cu valoare adverbială, înregistrată la un singur vorbitor anchetat; forma distributivă feminină *câte tre(a)le* (referitor la care completăm că are valoare colectivă).

La aceste observaţii ale editoarei, vom adăuga, în cele ce urmează, unele comentarii şi completări.

Graiurile dacoromâneşti din nordul Bulgariei se prezintă unitar sub aspectul particularităţilor, corpusul nu pune în evidenţă diferenţe între cele două extremităţi ale ariei cercetate: cea estică şi cea vestică.

Numeralele *dóoli*, *tréi̯li*, integrând formantul *-li*, apar în corpus în structuri care ocupă o poziţie sintactică de tip adverbial (1a); valoarea colectivă a numeralelor care conţin această „particulă" (Neagoe 2006: XCIII) nu este clară în context. Un context clar pentru interpretarea structurii ca fiind grup sintactic nominal, cu statut de argument sintactic, având trăsătura semantică [+ definit] şi valoare colectivă este cel din (1b), înregistrat în meglenoromână; în acest context, *-li* îndeplineşte o funcţie similară cu cea a articolului definit. Structura dacoromânească din nordul Bulgariei (1a) nu oferă indicii nici pentru legătura dintre elementul *-li* şi articol enclitic.

(1) a. şezúrăm *săptămînă* [...] *dóoli tréi̯li* nu ţîu minte cîte... săptămîn[i] [...] e̯o zî[c] *o săptămînă dóoli tréi̯li* (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 216; gruparea care include numeralele are sens adverbial şi este substituibilă în context printr-un adverb: „şezurăm atât")

b. ţăne̯á... *d*^{o}*őuli luminǫ́r* (*Harta sonoră* 2014: 90-91, jud. Tulcea, „cele două"), glosat în ediţie *ţinea amândouă lumânările*

Am precizat într-un studiu anterior (Stan 2016a: 500-501) că articolul definit a fost concurat de forma aferezată *cel* a demonstrativului *acel* (DELR, s.v. *acel*, *cel*), plasată proclitic; în procesul de gramaticalizare a elementului *cel* ca determinant definit al grupului nominal, proces atestat în dacoromâna veche începând cu secolul al XVI-lea, *cel* a preluat treptat unele funcţii ale articolului definit. Dacoromâna a generalizat structura nouă, cu numeralul cardinal precedat de *cel* (*cei doi*, *cei trei*), iar aromâna şi meglenoromâna, dialecte conservatoare, au menţinut structura veche,

cu numeralul cardinal articulat enclitic şi numele nearticulat (Caragiu Marioţeanu 1975: 280; Mišeska Tomić 2006: 155-156).

În toate punctele anchetei din Bulgaria abundă formele trunchiate ale formantului *zece* din structura numeralelor compuse, prin suprimarea silabei *ze-* în numeralele din seria 11-19 (2a). Reducerea consoanei africate [ʧ] în numeralele din seria 20, 30 etc. e frecventă înaintea conjuncţiei *şi* din structura compuselor (2b): cele două mişcări articulatorii care produc fricţiunea prepalatală la [ʧ] şi [ʃ] se reduc la una singură. Africata [ʧ] este redusă la consoana alveopalatală fricativă *j* [ʒ] înaintea prepoziţiei *de* (2c), prin simplificarea mişcărilor articulatorii (eliminarea ocluziei dental-alveolare şi menţinerea stricturii alveopalatale); sonorizarea se realizează sub influenţa sunetului următor (consoana sonoră [d] din prepoziţia *de*, în rostirea legată, fără pauză). Reducerea conjuncţiei *şi* la consoană [ʃ] în stuctura numeralelor compuse este de asemenea frecventă (2d). Înaintea numeralului *şase*, conjuncţia *şi* dispare prin fuziune cu iniţiala [ʃ] a numeralului următor (2e). Modificările din (2) reprezintă fapte generale de oralitate.

(2) a. do̯áu̯ăsprèĉe (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 211), ún̡spèĉe (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 118)
b. şái̯zăşiòpt (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 241), şái̯zăşiòb ‿ de̯ an[i] (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 241, cu simplificarea grupului consonantic [pt] şi sonorizarea ocluzivei bilabiale [p] la [b])
c. şái̯zăj ‿de ‿cófe (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 215)
d. şáptezăşĉinĉ (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 226)
e. dóozăşàsă (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 28)

Numeralele compuse de tipul (3) conţin adiţia la sute prin conjuncţia *şi* (forma standard: *cinci sute cincizeci*). Suprimarea consoanei finale [ʧ] în numeralul *cinci* înaintea unei consoane este de asemenea un fapt de oralitate.

(3) ĉin̡súte şî ĉin̡ză̯j ‿de căş (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 207), nóo sute... şî tréi̯speĉe (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 111; v. şi 26)

Numeralul ordinal *dintâi* este utilizat adverbial:

(4) i̯ei̯ dintîi̯ a-n̡vă̡tát (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 207)

Elementul *câte* este utilizat în structuri cu valoare distributivă (5a) care includ numerale cardinale. *Câte* provine din prepoziţia latină *cata* (< gr. *κατά* cu sens distributiv; Meyer-Lübke 1895, §. 569: 651). Tiparul continuă unele construcţii din latina vulgară cu prep. *cata* şi particularizează limba română (CDDE (1907) 2003, §. 362; ILR I: 165, 205). În dacoromâna veche structurile numerice distributive nu erau fixate: un document original (netradus), din secolul al XVI-lea, atestă combinaţia cu numeral ordinal: ***câte de al doilea*** *florint* (*Documente şi însemnări* 1979, XIX, Ţara Românească/*Transilvania, [1599]: 262v); *câte* este atestat în structuri scindate, în poziţie sintactică înaltă în structura grupului, inclusiv în texte culte din a doua parte a epocii vechi: ***câte de zéce*** *luni* (*Biblia (1688)* 1988: 749)

(Stan 2013: 49-50). Posibilitatea scindării, semnificaţia cuantificaţională de tip adverbial relevă pentru elementul *câte* un statut categorial apropiat de cel al adverbului (Stan 2009, §2.1). Structuri scindate prin prepoziţie s-au menţinut în limba populată. În corpusul *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006, *câte* este prezent în structuri nescindate, care conţin numerale cardinale (5a). În (5b) *câte* are valoarea colectivă „câteşi".

(5) a. cîte o míe cînc súte (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 212; v. şi 113, 115, 122))
b. surórile cîte tre̯ále (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 225, 257)

Corpusul conţine, de asemenea, expresii numerice fracţionare (6a), structuri de aproximare conţinând numerale juxtapuse în succesiune imediată (6b) sau cu intercalarea numelui (1a): *o ‿săptămînă dóoli tréi̯li*. Este interesantă trunchierea la finala unuia dintre numeralele juxtapuse (6c). Numeralul adverbial apare uneori fără *de* (6d).

(6) a. o cófă şi jumătáte (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 216)
b. pátru cînc (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 213; v. şi 113, 119, 123, 124, 217, 224, 226, 228 etc.)
c. *şáspre ‿*şáptesprèc̯e ‿an^{i} (cu suprimarea silabei a doua din numeralul *şase*; *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 33; standard, *şaisprezece*)
d. să jo̯ácă *trei̯... or*^{i} (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 232, 259)

Un fapt regional interesant este absenţa numeralului *un*(*u*), *o* şi utilizarea numelui în formă de singular nearticulat, cu valoare cuantificaţională de unicitate:

(7) şî *săptămînă* e sîntǫáderu (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 54; „după o săptămână")

Gruparea *de* + numeral cardinal care exprimă valoarea numeralului ordinal este menţionată în studiul ediţiei (Neagoe 2006: XCIII). Relevăm varietatea structurilor (8). În poziţie prenominală, gruparea este precedată de formantul *al*. Numele are formă de singular în antepunere (8a) sau în postpunere (8b, d) şi formă de plural în structura hibridă (8c) în postpunere. În (8d) forma *ăl* nu realizează acordul de gen cu numele feminin *clasă*.

(8) a. *ápa de trei̯* (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 232; „apa a treia")
b. *á ‿de trei̯ fátă* (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 231)
c. dacă e *a de trei̯ zîle* [...] la *a de trei̯ zîle* (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 257 „a treia zi, dintre cele trei zile")
d. fîrşíi̯ *ăl de ze̯áce clásă* (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 238)

Numeralul cardinal construit cu numele la singular, fără prepoziţia *de*, are contextual valoare de numeral ordinal:

(9) s-aprinde lumină *tréi̯ zî* (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 257 „a treia zi")

După numeralele cardinale din seria 20, 21 etc., numele este construit cu prepoziţia gramaticalizată *de*, ca în limba standard (10). Structura este specifică limbii române; din bibliografia vastă a acestei probleme, menţionăm observaţiile fundamentale ale lui Meyer-Lübke (1900: 276) şi doar câteva contribuţii de referinţă ulterioare: Bourciez (1956 [ed. I, 1910]: 588, § 496, unde se invocă o influenţă externă); Sandfeld (1930: 149, unde construcţia este explicată prin influenţa limbii bulgare); Lombard (1974: 105-106, pentru o explicaţie a construcţiei pe teren românesc); Gauger (1996: 11); Sala (2006 [ed. I, 1998]: 133); Iliescu (2013: 208). Prepoziţia *de*, mijloc general de subordonare faţă de nume în grupul nominal, este selectată de numeralele cu particularităţi morfosintactice substantivale: *zece* (doar la plural), *sută, mie, milion, miliard*: *douăzeci de case, o sută de case* etc. În aromâna contemporană vorbită în Dobrogea (într-un mediu lingvistic dacoromânesc; pentru problematică, v. Saramandu 2005), structura cu *de* este atestată la numeralele cardinale din seria 10-19, care în dacoromână se ataşează fără *de* numelui cuantificat (*ţispraz̯ di bărţaţi* „cincisprezece braţe", jud. Tulcea, grai grămostean, vorbitor originar̯ din Grecia; ap. Saramandu 2007: 230); numeralul aromânesc *yiŋǵiţ* „20" este, de asemenea, înregistrat în construcţii analogice, cu *de* (*yiŋǵiz di inşi̯* „douăzeci de inşi", jud. Tulcea, grai grămostean, vorbitor originar din Rep. Macedonia; ap. Saramandu 2007: 193).

(10) tréi̯zăj ‿*dă* u̯oi̯ (*Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006: 27; cu varianta fonologică *dă*)

3. Particuparităţi ale numeralelor în corpusul *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016

Marin (2016: 113-114) a înregistrat următoarele particularităţi ale numeralului în graiurile din sud-estului Ucrainei, comune cu particularităţile prezente în aria nord-estică (v. şi Lăzărescu 1984: 223) şi nord-vestică a dacoromânei (în graiuri moldoveneşti şi transilvănene): conservarea formei vechi *úna* a numeralului cardinal feminin *o* (*una soră*, Marin 2016: 113); formele arhaice *do̯au̯ă, no̯au̯ă*, şi în compuse; formele *şese, şepte*, cu variantele de pronunţare *şăsă, şăpti*; forma veche *trii*, şi în compuse; numeralul colectiv *troora* „tustrei"; compusul colectiv *câtei şapte* „toate şapte"; numeralul ordinal invariabil după gen şi număr, cu formanţii *a... -lea* (*a doilea casă*); forma feminină construită cu nume masculine sau neutre (***a*** *optsprece**a** vahon*); invariabilitatea este specifică vorbirii populare; forma *a doia*, corespunzătoare formei vechi *ai doii* (fapt bine reprezentat în sud-estul Ucrainei, dar cu prezenţă actuală sporadică în Transilvania, nord-estul Munteniei, stânga Prutului şi graiuri transnistrene); utilizarea adverbială a numeralului cu sau fără substantivul *oară* (*a doilea ori, a doilea ne-am dus*); forme aglutinate ale numeralului adverbial (*a dăura* „a doua oară").

Forma *troora* „tustrei", din contextul *trébe s-le dăm* ***tróora*** (Marin 2016: 113) este glosată în ediţie „tuturora" (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 393). Plasarea numeralului într-o poziţie sintactică de dativ complement indirect al

verbului *să dăm,* poziţie proprie numelor, are drept consecinţă atragerea numeralului spre tipul flexionar pronominal: numeralul este combinat în context cu morfemul de dativ *-or-* şi cu particula finală *-a* (*troora*, similar cu *unora*, *altora*, *cărora* etc.).

Formantului *zece* apare cu forme trunchiate în numeralele compuse. Ca formant final, în structura numeralelor din seria 11-19, *zece* are forma *ŝi* [ʃi], cu *i* silabic, sau [ʃʲ], cu *i* asilabic; aceste variante reprezintă forma fonetică a silabei *-ce* [ʧe], prin suprimarea primei silabe, *ze-* (forma *ŝi* este înregistrată fără comentariu la Lăzărescu 1984: 223). Numeralele au aceeaşi formă şi în aria extrem estică, inclusiv pe teritoriul rusesc (11b).

(11) a. doa̯úa̯sprèŝi (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 302; standard *douăsprezece*), treia̯spriŝi (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 300; standard *treisprezece*)
b. *dóu̯sprèŝi* ŝasurⁱ [...] *dóu̯sprèŝe* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 506), doa̯úsprèŝe dóospreŝe (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 521), dóusprăŝi tríia̯sprăŝi (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 568)

În numeralele compuse din seria 20, 30 ..., pluralul *zeci* apare doar cu primele sunete *ze-* [ze] în forma fonetică *ḑâ* [ʤɨ] (12) (unde *â* notează o vocală centrală cu apertură medie spre închisă, între [ə] şi [ɨ]), *ḑă* [ʤə] (15), prin suprimarea finalei *-ci* [ʧ]. Este înregistrată şi forma cu *-ci* [ʧ] redus la fricativa alveopalatală surdă *ŝ* [ʃ] (13) sau sonoră notată prin *ẑ* [ʒ] (14a), *j* [ʒ] (14b). Variante precum *douăzeşuna* (standard *douăzeci şi una*), *doojdoo* (standard *douăzeci şi două*) etc. sunt curente în exprimarea orală, familiară, nonstandard, din diferite zone româneşti.

(12) doa̯áḑâşùna (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 300; conjuncţia *şi* [ʃi] este pronunţată fără *i* final: *ş* [ʃ] ; standard *douăzeci şi una*)
(13) doa̯áḑâŝ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 300; standard *douăzeci*)
(14) a. dóu̯ăḑâẑ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 300; standard *douăzeci*)
b. dóu̯ăḑăj ‿ di anⁱ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 336; standard *douăzeci*)
c. şăḑăşîtrìi̯ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 360; standard *şaizeci şi trei*)
d. şăḑăşîùnu (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 404; standard *şaizeci şi unu*)
(15) ᵘóbḑăşî... pátru de anⁱ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 341; standard *optzeci şi patru*)

Numeralele compuse de tipul (16) exprimă adiţia la sute prin conjuncţia *şi* (similar structurilor din *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei* 2006; v. şi structura (3), în nordul Bulgariei; standard, *cinci sute cincizeci*):

(16) ᵘo sútâ şî tríia̯spriŝi anⁱ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 567)

Numeralul ordinal feminin cu forma standard *a doua* apare cu formele *a doia, a doie* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 206) în combinaţie cu un nume feminin singular. Baza numeralului ordinal feminin regional este numeralul cardinal masculin *doi*. Utilizarea numeralelor ordinale cu bază masculină în combinaţie cu substantive feminine a fost înregistrată şi în sudul Moldovei, sud-vestul Basarabiei, nordul Dobrogei, nord-vestul Munteniei (Lăzărescu 1984: 223). În (17), *doi* (masculin) este glosat de autorii ediţiei prin numeralul ordinal „a doua" (feminin), combinat cu numele feminin *sară*.

(17) ˆntr-*o* sáră [...] *dọ̀* ‿sară (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 206, *o* feminin, *doi* masculin)

Ezitarea în grupul nominal cu privire la selecţia formelor de gen ale cuantificatorului numeric cardinal apare şi în structuri complexe:

(18) cˆt̰i̯-*o dóu̯ŏ* poloníŝ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 207, structură conţinând numeralele cu formă feminină *o, douo* şi un nume de gen neutru *poloniş*, care, în limba standard, doar la plural impune acordul la feminin, iar la singular, acordul la masculin)

Structurile (11a), (12)-(14a), (15), (17), (18) sunt conţinute în răspunsuri la ancheta realizată în extremitatea vestică a zonei cercetate (mai apropiată de frontiera României), în arie compactă, cu populaţie vorbitoare de dacoromână. Structurile (14b, c, d), (15) sunt conţinute în răspunsuri la ancheta realizată într-o localitate mai îndepărtată (pe râul Nipru) şi în aria extrem estică, pe teritoriul ucrainean (regiunea Doneţk), iar structura (16), în teritoriul rusesc.

Ancheta realizată la extremitatea estică a ariei cercetate, în localitatea izolată Troiţcoe (cea mai îndepărtată de frontiera României, în Ucraina), relevă variaţia masculin/feminin la selecţia numeralului în relaţie cu numele *băiat* (19a). Editorii marchează în text o vocală [o] închisă, ceea ce corespunde unei aperturi intermediare între [o] şi [u]: *om* ‿ băi̯ét (standard: *un băiat*). În (19a) vorbitorul ezită între paradigma masculină *un*/*doi* şi paradigma neutrului *un*/*două* (cu numeral masculin la singular *un* şi feminin la plural *două*, coocurent cu desinenţa de plural neutru *-e*, omonimă cu desinenţa femininului ***dóu̯û*** *băi̯éte*). Paradigma este organizată astfel după tiparul flexionar al substantivelor de gen neutru, inclusiv în declinarea cu articol enclitic (19b): singularul masculin este marcat prin desinenţa *-u* (*băi̯étu*), poziţia sintactică de subiect indică faptul că numele este determinat definit, articolul *-l* fiind nepronunţat, nerealizat fonologic (standard: *băiatu***l**); pluralul este marcat prin forma feminină a articolului definit *-le* şi prin forma feminină a adjectivului posesiv *a mélē* (*băi̯ét***lę̰***-a* ***mélē***). Numele masculin *băiat* (aici cu declinare de gen neutru cu aceste particularităţi de declinare) este coocurent în context cu numele vechi feminin *băiată* („copilă, fetiţă, fetişcană"; DA s.v., unde se specifică aria de utilizare: Transilvania, mai rar Moldova, de exemplu, în zonele Dofteana, Bacău); DELR I, s.v. *băiat*) (19c). *Băiat* cu declinare specifică substantivelor neutre (morfeme feminine la plural) şi *băiată* feminin caracterizează idiolectul aceluiaşi vorbitor.

(19) a. *doi̯... dóu̯û* băi̯éte [...] *om* ‿ băi̯ét (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 438)
b. *bai̯étle̯*-a *mélē* [...] *băi̯étu...* ştíi̯e (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 438)
c. *o* băi̯étă (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 440)

În aria extremă estică sunt atestate formele numeralului ordinal cu formantul *a* invariabil (20a, b), lipsa acordului de gen între numeralul ordinal şi nume (20b, c) şi expresiile numerice adverbiale (care includ prepoziţia *de*, un numeral cardinal şi substantivul cu formă de plural *ori* (21).

(20) a. *a dói̯le̯a* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 442, 519 – pe teritoriul rusesc),
b. *a tréi̯le̯a másâ* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 375: *a* invariabil, morfemul enclitic *-lea* masculin, numele *masă* feminin)
c. *al ḑăŝa clas* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 393: *al* masculin, morfemul enclitic *-a* feminin, numele *clas(ă)* feminin)
(21) a. *di trei̯* $^{u̯}$*or*^{i} (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 442)
b. *di* vo *dă*$^{u̯}$*ór*^{i} *di* vo *trii̯* $^{u̯}$*ór*^{i} (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 463)

Adverbul indefinit *vo* (standard *vreo*), se plasează, ca în limba standard, între prepoziţia *de* şi numeral, actualizând o valoare contextuală de aproximare (21 b) (Stan 2006, §3.1.4).

În corpusul *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016, nu apare tiparul distributiv vechi, cu *câte* scindat prin prepoziţie (v. discuţia supra, în 2.: *câte* ***de*** *zéce luni*). Structurile distributive apar în contexte nonprepoziţionale (22). Observaţia este generală, valabilă şi pentru aria extrem estică, pe teritoriul ucrainean (22c) şi pe teritoriul rusesc (22d).

(22) a. ş-am mîŋcát noi̯ *cîti̯-o* bîcăţîcâ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 207)
b. ş-*cîte̯-ō* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 246)
c. *cîte̯-o* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 361), *cît*^{e}*-o* stàmînâ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 376), *cîte̯ una* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 367)
d. *cîte̯-um* ‿pom *cîte̯-oŋ* ‿căpăŝél [...] *cîte̯-oŋ* ‿copác (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 509–510), *cîte trii̯ cîte trei̯* (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 518), *cîti̯-o* lopăţîcâ (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 567)

Construcţia cu prepoziţia *de* a numelor plasate după numerale cardinale din seria 20, 21 etc. (ca în limba standard), este generală, fiind înregistrată şi în graiurile extrem estice de pe teritoriul rusesc:

(23) *dóozăşùna de* ĉásur^{i} (*Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* 2016: 524)

Remarcăm şi în (23) lipsa concordanţei de gen între numeralul cu formă feminină şi numele neutru, care la singular selectează masculinul în limba standard.

4. Concluzii

Graiurile din nordul Bulgariei alcătuiesc o arie relativ compactă şi manifestă o relativă unitate lingvistică. Specifice sunt asemănările cu dialectele sud-dunărene aromân şi meglenoromân.

Graiurile din sud-estul Ucrainei sunt vorbite pe o arie extinsă, multe dintre puncte fiind izolate. În aceste condiţii frapează asemănările dintre aria extremă estică de pe teritoriul rusesc şi restul ariilor de pe teritoriul ucrainean.

Caracterul conservator atât al graiurilor din Bulgaria, cât şi, mai ales, al graiurilor din Ucraina şi din Federaţia Rusă explică menţinerea particularităţilor subdialectale dacoromâneşti.

Bibliografie

Corpus

Antologie fonetică 1988 = *Antologie fonetică a limbii române*, ed. (coord.) A. Avram, Bucureşti, Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice, I. P. Filaret, 1988.

Biblia (1688) 1988 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură,* Bucureşti, 1688, ed. (coord.) I. C. Chiţimia, Bucureşti, Editura Institutului Biblic, 1988.

Codex Sturdzanus 1993 = *Codex Sturdzanus* [1583-1619 circa], ed. G. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993.

Documente şi însemnări 1979 = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, ed. A. Mareş et al., Bucureşti, Editura Academiei Române, 1979.

Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei 2006 = *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, ed. V. Neagoe, I. Mărgărit, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei 2016 = *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, M. Marin, I. Mărgărit et.al. (ed.), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2016.

Harta sonoră 2014 = *„Harta sonoră" a graiurilor şi dialectelor limbii române*, ed. M. Marin, M. Tiugan, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.

Lucrări de referinţă

Bourciez 1956 = Bourciez, É., *Éléments de linguistique romane,* 1956 (ed. I: 1910), Paris, Klincksieck.

Caragiu-Marioţeanu 1975 = Caragiu-Marioţeanu, M., *Compendiu de dialectologie română,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

CDDE (1907) 2003 = I.-A. Candrea, O. Densusianu, 1907, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – putea)*, ed. G. Bâncuş, Bucureşti, Editura Paralela 45, 2003.

DA/DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, Socec, Universul, Monitorul Oficial, 1913-1948; serie nouă, Editura Academiei Române, 1965-2010.

DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", M. Sala, A. Avram (red. resp.), *Dicţionarul etimologic al limbii române*, I-II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011-2015.

Gauger 1996 = Gauger, H.-M., „Les particularités de la langue roumaine", în M. Iliescu, S. Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik. Akten des Internationalen Kolloquiums der Südosteuropa-Gesellschaft und des Instituts für Romanische Philologie der Universität München, Tutzing, 30.3.-2.4.1993*, în *Balkan-Archiv*, 1996, neue Folge, Beiheft, 11, Südosteuropa-Schriften, 14, Veitshöchheim bei Würzburg, 1-17.

Iliescu, M., 2013, *Varia Romanica*, Berlin, Frank & Timme GmbH Verlag.

ILR I = Academia Română, A. Graur (red. resp.), *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965.

Lăzărescu 1984 = Lăzărescu, P., „Subdialectul moldovean", în Rusu 1984, 208-240.

Lombard 1974 = Lombard, A., *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, Klincksieck.

Marin = 2016, Marin, M., „Numeralul", în *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, ed. M. Marin, I. Mărgărit et.al., Bucureşti, Editura Academiei Române, 113-114.

Meyer-Lübke 1895, 1900 = Meyer-Lübke, W., *Grammaire des langues romanes*, II, III, Paris, H. Welter.

Mišeska Tomić = 2006, Mišeska Tomić, O., *Balkan Sprachbund Moroho-Syntactic Features*, Dordrecht, Springer.

Neagoe 2006 = Neagoe, V., „Numeralul", în *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, ed. V. Neagoe, I. Mărgărit, Bucureşti, Editura Academiei Române, XCIII-XCV.

Rusu 1984 = Rusu, Valeriu (ed.), *Tratat de dialectologie românească,* Craiova, Scrisul Românesc.

Sala 2006 = Sala, Marius, *De la latină la română,* 2006 [ed. I, 1998], Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Sandfeld 1930 = Sandfeld K., *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, Champion.

Saramandu 1984 = Saramandu, Nicolae, „Aromâna", în Rusu 1984, 423-476.

Saramandu 2005 = Saramandu, Nicolae, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Saramandu 2007 = Saramandu, Nicolae, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Stan 2006 = Stan, Camelia, „Aspetti della ricategorizzazione degli elementi grammaticali", *Romània orientale*, 19 [apărut în 2008], Roma, Bagatto Libri, 141-153.

Stan 2009 = Stan, Camelia, „Din istoria numeralului românesc", în R. Zafiu et al. (eds.), *Actele celui de al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română (5-6 decembrie 2008): Limba română – teme actuale,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 727-734.

Stan 2013a = Stan, Camelia, „Phonological and orthographic features of Romanian", în G. Pană Dindelegan (ed.), M. Maiden (consultant ed.), 2013, 7-17.

Stan 2013b = Stan, Camelia „Numerals", în Pană Dindelegan, G. (ed.), M. Maiden (consultant ed.), *The Grammar of Romanian,* Oxford, Oxford University Press, 319-328.

Stan 2013c = Stan Camelia, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi,* Bucureşti,2013, Editura Universităţii din Bucureşti.

Stan 2016a = Stan, Camelia, „Aspecte ale cuantificării grupului nominal. O perspectivă variaţională, diatopică", *Limba română,* 65, 4, 497-504.

Stan 2016b = Stan, Camelia„ Numerical quantifiers", în Pană Dindelegan, G. (ed.), M. Maiden (consultant ed.), *The Syntax of Old Romanian,* Oxford, Oxford University Press, 346-351.

Daniela-Carmen Stoica
"Fan S. Noli" University, Korçë,Albania

The notions of politeness and face in the Aromanian Dialect of the Romanian language

Abstract:
The present paper aims to analyze what linguistic forms enable an Aromanian speaker to manifest her/his choice of being polite with the hearer. The desire of maintaining some harmony with the hearer is just one of the multiple goals of the conversation, so the problem of modeling this desire can be faced from a general perspective of modeling goals. However, the features that express the choices made are rather special; while the propositional content of a sentence enables the hearer, after some rather complex inferential activity, to understand the speaker's goals, it is the form in which that propositional content is expressed that makes the utterance more or less polite. These aspects of the literal interpretation have the role to mark the politeness strategies the speaker has adopted in communicating.
Starting from a corpus of texts in the Aromanian dialect the Romanian language, collected in Korce area, Albania, as well as from a corpus of texts included in M. Cica's book Aromânii. Povești de suflet (2013), we shall analyze the notions of face and politeness in Aromanian exchanges made under specific social occasions: social gatherings, engagements, weddings etc.
Keywords: Aromanian dialect, politeness, face, speech acts

Résumé
Le présent article vise à analyser les formes linguistiques qui permettent à un locuteur aroumain de manifester son choix d'être poli avec l'auditeur. Le désir de maintenir une certaine harmonie avec l'auditeur n'est qu'un des multiples buts de la conversation, de sorte que le problème de la modélisation de ce désir peut être abordé dans une perspective générale de modélisation des buts. Cependant, les caractéristiques qui expriment les choix effectués sont assez particulières ; alors que le contenu propositionnel d'une phrase permet à l'auditeur, après une activité inférentielle assez complexe, de comprendre les objectifs du locuteur, c'est la forme dans laquelle ce contenu propositionnel est exprimé qui rend l'énoncé plus ou moins poli. Ces aspects de l'interprétation littérale ont pour rôle de marquer les stratégies de politesse que le locuteur a adoptées dans sa communication.
A partir d'un corpus de textes en dialecte aroumain de la langue roumaine, collectés dans la région de Korce, en Albanie, ainsi que d'un corpus de textes inclus dans le livre de M. Cica, Aromânii. Povești de suflet (2013), nous allons analyser les notions de visage et de politesse dans les échanges en aroumain effectués dans des occasions sociales spécifiques : rencontres sociales, fiançailles, mariages, etc.
Mots clés: dialecte aroumain, politesse, visage, actes de parole

1. Introduction

Face has been defined an individual's public self-image, identity and the emotional and social needs associated with it during communication. Thus it is a fundamental aspect of how people manage their interactions and present themselves to others in social situations. It was introduced by Erving Goffman (1955), further developed by Penelope Brown and Stephen Levinson (1978, 1987). It relied on Speech Act Theory, a theoretical grounding adopted by many politeness researchers (Kate Beeching 2002; Sara Mills 2011; Jonathan Culpeper 2011) who focused especially on the study of apologies, compliments or requests, assuming that these speech acts have simple existence in linguistic form.

There are two main components of the concept of face: the positive face implies the desire to be liked, approved of, and respected by others, as well as the need for social inclusion, connection and a sense of belonging. This is why the most frequent strategies to maintain positive face involve politeness, showing interest in others, using humor and offering compliments. On the other hand, the negative face implies the desire for autonomy, independence and the absence of imposition or intrusion from others, the freedom to act and speak without constraints. Preserving negative face involves respecting others' privacy, giving them choices, and being sensitive to their autonomy.

Face threats/Face-Threatening Acts can arise when a speaker's actions and words challenge the positive or negative face of the listener (E.g. giving orders, making criticisms, asking personal questions). Face-saving strategies/ Face-saving Acts are used to mitigate the impact of these threats and maintain harmonious communication. (e.g. offering excuses, using indirect language, and downplaying the imposition).

Politeness strategies are linguistic and communicative choices that individuals make to show respect and maintain face (e.g. using indirect language, hedging i.e. softening the impact of a statement, employing deferential markers). Positive Politeness focuses on enhancing the positive face of the listener by showing friendliness, emphasizing common interests, and using inclusive language (e.g. expressions of solidarity, and showing concern are examples of positive politeness)

Bald on record involves direct communication without much concern for face-threatening acts (appropriate when the situation allows for minimal politeness due to factors like urgency or familiarity).

Off record strategies involve hinting or implying a request indirectly to minimize face-threatening behavior; often used when the potential threat to face is high. Avoidance strategies involve avoiding potentially face-threatening topics altogether. This can be a way to preserve both positive and negative face when discussing sensitive issues.

1.1 Critiques to Brown and Levinson's Model

Central to this approach is the atomistic individual from the Western models, who operates in rational self-interest, manipulating others only to achieve goals. This model cannot be (entirely) applied to Eastern societies and cultures, where individuals are more concerned with their relationship with other members of the community/society, seen as a whole. Their theoretical model of politeness is

universal: while various languages may express politeness in different ways, politeness is seen as universally based on face mitigation.

East Asian researchers, Mao (1994), Ide (1989), Matsumoto (1989), stressed that all societies are polite in equal measure, but within different cultures, politeness operated in different ways and was employed based on different values and premises.

Leech (2007: 170) claims that "all polite communication implies that the speaker is taking account of both individual and group values". Thus there is a need to integrate a concern for both the wider social norms and individual agency when analyzing politeness. Furthermore, politeness and impoliteness play a role in the negotiation of power and status and thus a more refined model of the role of social norms is necessary.

Eelen (2001) distinguished between politeness1 (understanding of what constitutes politeness for participants in interaction) and politeness2 (theorists' understanding of politeness and academic generalizations about politeness and impoliteness). According to the author, theorists should focus their analysis on politeness1.

Bousfield (2008) and Terkourafi (2005) are concerned with developing rigorous forms of analysis which can make generalizations about politeness and impoliteness, while being nevertheless concerned with context.

Wenger (1998) developed the concept of community of Practice (CofP) in order to capture the language practices developed within particular groups of people who are engaged on a task together. The focus on the community of Practice makes it possible to see that different communities construct different norms for what is appropriate or inappropriate, in essence what counts as polite or impolite. Therefore, it is not possible for a theorist to describe politeness without focusing on what is considered to be polite within a particular community of practice.

2. Cultural Variation of Politeness

The concept of face and the strategies used to manage it can vary significantly across cultures. Different cultures have varying norms and expectations for politeness, directness and communication styles. Some cultures place a higher emphasis on positive politeness and interpersonal harmony, while others may prioritize directness and negative face. As already mentioned, in many Asian cultures (e.g. Japanese, Chinese, Arab speaking countries, Iranian etc.) there is often a strong emphasis on maintaining social harmony and avoiding direct confrontation. This can lead to the use of indirect communication and subtle strategies to preserve face. In contrast, Western cultures might value directness and open expression, even if it involves potentially threatening acts.

3. The Concepts of face and politeness in the Aromanian Dialect

The present analysis is based on our field research between 2010 and present, among the Aromanians of Korce area (Korçë, Voskopojë, Shipskë, Mborjë, Boboshticë, Drenovë) who belong mainly to the Farsherot group, speaking the Farsherot variety of the Aromanian dialect. The number of informants taken into consideration for the study was around 60, males and females, in a balanced number, of various ages (informants between 60 and 90, 30 and 50 and children/teenagers of 7 to 15). In addition to these texts, we have included the corpus of texts in the

Aromanian dialect from Maria Cica's book of stories collected among the Aromanians of the Balkans and particularly of Cogealac, Romania, entitled *Aromânii. Povești de suflet* (2013).

The corpora of texts we have used consists mainly of oral histories, looked upon as narratives which represent a locus for the articulation of identities. They enable the informants (tellers) to present themselves as actors in social worlds, while at the same time negotiating their present self with other interactants.

Considering the double temporal logic of narratives, the informants position themselves in connection to the "told world'' and to the "telling world'' i.e. the here and now of the story telling. The informants position themselves in both these worlds as they draw on the opportunities offered by the coexistence of these two worlds for self-presentation.

Our method of research combines the sociolinguistic interview with the ethnographic qualitative research and discourse analysis focusing mainly on the main aspects of face we have identified in the Aromanian community of Korce area: honor, respect and reputation, public behavior, conflict resolution, community integration and cultural influences.

3.1 Honor, respect and reputation (Arom. *Tińie*)

The concept of face in the Aromanian dialect refers to the public image, reputation or social standing of an individual. In this context, it reflects how a member of the Aromanian community is perceived by others, members or non-members of the Aromanian community he/she belongs to, his/her level of respectability, and his/her social identity.

Persons with a good face are generally respected, admired and trusted. They are seen as honourable and "worthy of others' esteem". On the other hand, damaging one's face through dishonesty, deceit or inappropriate behavior can lead to a loss of respect and reputation.

In Aromanian the word *tińie* ['honor, respect']<Gr. τιμή, with all the members of the same lexical family *tińisescu* ['to honor'], *tińisire* ['honoring, paying one's respects'], *tińisit, -ă* ['honored, respected'], is frequently used by our informants belonging to the age groups 30 to 50 and 60 to 90 in relation to the older or long lost members of their families: *Părinţye vor tińisire*. ['The parents request respect/honor']. Thus, words such *papu* ['grandfather'], *mumă, dadă* ['grandmother on father's side'], *maie* ['grandmother on mother's side], *mană* ['mother'], *lală* ['uncle'], *tetă* ['aunt'], *socru* ['father-in-law'], *soacră* ['mother-in-law'], *cumnat* ['brother-in-law'], *cumnată* ['sister-in-law'], *cusurin* ['cousin', masculine], *cusurină* ['cousin', feminine] but also the collective nouns *părinţye* ['parents'], *păpăń*['great grandfathers'], *auși* ['old people'], *moași* ['old women'] in conversation, as well as in their narratives, acquire a high degree of respect towards what these people, either individually or collectively, represent: they are the repository of history, traditions, customs (Arom. *adeț*), and particularly the grandparents or great-grandparents the ones who have preserved their mother tongue and transmitted it to the younger generations. In this respect, the most frequent combinations such as *limba ali dadi* [ad. lit. 'my grandmother's idiom'] or passages like the following *noi cilimanii ţe avem crăscută cu papu ș-cu dada u-avem gritǎ limba nostră* [we who grew up with our grandparents we have spoken our mother

tongue] become marked phrases expressing the informants' deep respect for their mother tongue and the members of their families from whom they have inherited it. In connections to their traditions, we have come across this statement in one of Maria Cica's stories: *Adeţli a noastri adeţ, cai prindi s'hibă tinisiti ş-apărati* ['Our customs which must be honored and protected'], uttered by an Aromanian celnic to his son in the past, when the latter wanted to marry a young woman who was not of Aromanian origin, so the marriage was out of the question.

Here, we would like to mention the Aromanian formula of thanking *mă-nclinu ali tińie* which, word by word means 'I bow in front of (the/your) honor'. Considering the structure of this formula, from a linguistic point of view, it may be labeled as a calque of the Albanian equivalent *faleminderit* ['thank you'], which is the most frequent formula of thanking in Albanian. Nevertheless, in Aromanian, *mă-nclinu ali tińie* is not that frequently used now as it was in the past, when it was accompanied by the very gesture of bowing in front of a highly respected person, usually an old man (grandfather, great grandfather or one of his brothers) or woman (grandmother, great grandmother or one of her sisters).

Besides being *tińisit,-ă* ['honored', 'respected'], an Aromanian man or woman, would also be *pirifan,-ă* ['proud']< Gr. περήφανος , which has the positive meaning of being proud of his/her identity, ancestry etc., but it could also have the negative meaning of being arrogant, foolish, behaving in an independent way (i.e. adopting a negative face), as exemplified by M. Cica in one of her stories, where an Aromanian immigrant to the USA prefers waisting money on clothes rather than following the Aromanian traditional model of saving money.[1]

Another way of lexicalizing a high social status in the Aromanian community is the phrase *di soi(e)* 'of good family, of high social rank' (e.g. *feată di soi, ficior di soi).* The word *soi* itself, of Turkish origin, is another collective noun denoting the extended Aromanian family, all the relatives, connected through blood kinship or alliance. The Aromanian author Maria Cica uses as the title of one of her stories *Ună soie di oamińi avdzăţ* ['A family of famous people'], a story in which she explains that the phrase *om avdzătu* ['famous man'] is used for a person who becomes known in a special and unique way, thus gaining the respect and appreciation of the community. More thant that, their deeds became legends and were usually orally transmitted from generation to generation (Cica 2013: 141).

A fundamental component of the Aromanians' face is their identity, their sense of belonging to *fara rămănească* or *rămăni*, based on ideas of ethnic and cultural cohesion, on criteria of language, religion, ancestry, common history and professional specialization. This is why we may say that the Aromanians emphasize involvement and in-group relations, i.e. the positive aspect of face, in line with Brown and Levinson's positive versus negative politeness dimensions. The Aromanians give great importance to the distinction between in-group and out-group relations. In group means family, relatives, friends or friends of friends of Aromanian ethnicity, whereas everyone else belongs to the out-group category. In this respect we have noticed the high frequency of using the word *frate* ['brother'] for young men, belonging to the Aromanian ethnic group, in relation to one another:

[1] See Maria Cica, 2013: 153.

E.g.*:Ficioru ma marle ncălică calu cu nică un soț csen, nu frate- a lui...* [‘The elder son went up on the horse, with another young man, a foreigner, not one of his brothers...’]

Others ways of expressing a high degree of inclusiveness towards another person from the community are as follows:

Lăi used in combination with masculine names *Hai, lăi Yanache, ți faț?* [‘Hey Yanache, what are you doing?’] and *la* in combination with feminine names *La feată, aveț apă?* [‘Hey girl, do you have water?’]. In the General Etymological Dictionary of the Aromanian Dialect (DDA), Tache Papahagi considers *lăi* a characteristic and expressive interjection exclusively of Aromanian origin, which expresses “an ethnic closeness of the soul with nuances of grief, regret and empathy.” [2] A synonym of *lăi/la* is *more*, which may be used with both masculine and feminine nouns: *More Costa, nipoate…* [‘Hey, Costa, my grandson…’]

Sometimes the inclusiveness is expressed by lexical means denoting family connections. For example, the name *ța*l, used always in front of a feminine proper noun, as in the example *țal Chitu* [‘the wife of Chitu’], comes from *ațea al* [‘the wife of’]. Another word desinating a close family connection as well as a high degree of respect is *afendi*, which, according to T. Papahagi, especially in the Pindean variety of the Aromanian dialect, used to designate in the past any brother or first cousin of a young woman’s husband[3]. We come across this word having this usage in one of Maria Cica’s stories which speaks about the way young Aromanian women got engaged in the past. Their hands were asked by an *afendi* (<Gr. αφέντης): - *Lali Cola al Dușu, cai s-fâțea socru și-eara prot cusurinu cu afendi, vini ș-mi întribă.* [‘Cola, Dușu’s son, who became father-in-law and was first cousin of the afendi, came and asked me’] (Cica 2013: 127); *A doua dzuă afendi vini s-mi caftă* [‘The following day the afendi came to ask for my hand’] (Cica 2013: 128). This word with this usage is also attested by Iulia Wisoșenschi in *Reflectări ale legăturilor de rudenie în literatura orală aromână* [‘Reflections of kinship ties in Aromanian oral literature’]:

„Atitudinea convențională de supunere și de respect, *tińie,* a nurorii se extindea asupra întregii categorii de rude agnatice a soțului, dar mai cu seamă asupra cumnaților cărora li se adresa cu apelativul afendi…” [“The conventional attitude of obedience and respect, *tiñie*, of the daughter-in-law extended to the entire category of the husband's agnatic relatives, but especially to the brothers-in-law whom she addressed with the appellative *afendi*..."- translated by the author] (Wisoșenschi 2016: 168)

Last but not least, during our interviews, we have come across several cases when women with the ages between 60 and 90, while recounting the way they got engaged or married, they referred to their husbands using the personal pronoun *năs(u)*, instead of *el(u)*[‘he’]. Considering that in the past the custom in the Aromanian communities was that the parents or other close relatives were making the match, the young woman and man who were supposed to get married did not know each other in most of the cases. Thus we may infer that *năs(u)* acquires a

[2] See the word *lăi* in Papahagi, DDA, 2013, p. 722.

[3] The word *afendi* may semantically cover the notions of father, father-in-law, the father-in-law’s brothers, the husband’s elder brothers.

certain degree of respect, similarly to the personal pronouns *dânsul* in standard Romanian. More information on the way the newly wed young woman was expected to show her respect (i.e. obedience) towards her husband is brought to us by I. Wisoșenschi:

„Atitudinile de supunere și respect se conformau sistemului de atitudini reglementat de tradiție…În această etapă a vieții sale, tânăra soție evita a rosti numele soțului ei de față cu ceilalți membri ai familiei, iar la rândul său soțul disimula neatenție și o neglijență asumată vis-à-vis de parteneră în public, căci obligațiile filiale aparțineau în continuare familiei de origine…" ['Attitudes of obedience and respect conformed to the system of attitudes regulated by the tradition...At this stage of her life, the young wife avoided uttering her husband's name in front of the other members of the family, and the husband in turn concealed inattention and an assumed neglect of his partner in public, for filial obligations still belonged to the family of origin...'- translated by the author] (Wisoșenschi 2016:89)

At the level of the morpho-syntax, a high degree of inclusiveness is expressed by the personal nouns frequently used in the so-called *dativ etic* ['ethical Dative'] (Nevaci 2011:120): *Lasă-ń-mi, mărata-ń!* ['Leave my poor alone!']

Individuals in Aromanian communities often strive to behave in ways that uphold their face. This can involve displaying politeness, humility and consideration for others. Public confrontations or disagreements that might damage someone's reputation are typically avoided. For this case we would like to bring as an example the behavior of several Aromanian women in Voskopojë who were interviewed in a group. When touching upon "the sensitive" topic of their relationship with their mothers-in- law, they all maintained and even enhanced their face both towards the interviewer and their Aromanian friends surrounding them by claiming that that their relationship to their mother in laws had been or still was long term (ever since they had got married and became *nveasti* ['daughters-in-law in relation to their mothers-in law']) and characterized by love and harmony.

3.2 Conflict resolution

When conflicts arise the preservation of the face is taken into consideration. Openly criticizing or humiliating in public can be seen as damaging their reputation and is generally avoided. Instead, conflicts might be addressed privately or through intermediaries to prevent loss of face. We have not recorded such situations, but we would like to highlight that many Aromanian informants, both males and females, place themselves in total opposition or in conflict to the Communist regime for several reasons.

First of all, many of them used to be rich (*pasonari*<Alb. të pasur ['rich']) and the Albanian Communist regime confiscated all their wealth (their money, usually gold coins, in Aromanian *fluri*), their animals, mainly their flocks of sheep, Ar. *tutipta* ['animals owned'], the source of their income and the basis of their lifestyle. By establishing the separate state borders and banning travel abroad, the Albanian Communist regime separated them from other members of their families (including mothers, fathers, sisters) who remained on the other side of the border. They were forced to practice their religion and rituals in hiding[4]. According to our

[4] Religion in Albania was banned from 1967 till 1991, when the communist system fell.

interviewees, some of their parents asked explanations to the communist leaders at that time why they closed the Romanian school and church in Korce and they were sent to prison, persecuted through social isolation or preventing them from choosing the high school or university they wanted to go to. Despite all these persecutions and lack of rights, since they were not recognized as a minority until 2017, many Aromanians maintained their face and identity, even though they are threatened by cultural and linguistic assimilation.

3.3. Community Integration

Maintaining a positive face is vital for integration within the Aromanian community. Those who consistently uphold their reputation are more likely to be accepted, trusted and included in various social activities. In this case we bring as an example one of our informants, a woman of 46, from Voskopojë, who was not of Aromanian origin, but who had been married in an Aromanian family. After she got married she learnt Aromanian. At the moment of the interview, she was speaking the Aromanian dialect fluently, being entirely integrated in her husband's family, having adopted the customs, the traditions, presumably the Christian orthodox religion, and she was also accepted by the Aromanian community in Voskopojë, which she identifies as *măna di rămăni* .

Mini escu Sofia/ Escu mărtată la măna di rămăni/ Escu di patrudzăț și șase di ani /Când mi mărtai, nvițai limba ali crăștinie/ Am unã featã ș-un fecior/ Fecioru al ńeu ari numa al paplu al țel maru/ U ari numa Dhimitri/ Mini escu multu hăros țe am luat bărbatu rămăn. / Tu casa ali socri nvițai s-fac tu războiMini ari faptă multu cilimi mușati./Fățem vălendzi/fățem cuverțili cu floclu... ['My name is Sofia/I am married in an Aromanian family/ I have a daughter and a son/ My son has the name of his great grandfather/ His name is Dhimitri/ I am very happy that I married an Aromanian man/ In my in-laws' house I learned to weave/ I have woven many beautiful carpets/ We make blankets, woolen blankets…'-translated by the author]

4. Conclusions

The corpora of texts taken into consideration reveal a complex system of politeness and a concept of face based on fundamentally patriarchal values. Considering the Aromanians' history, the concept of face in Aromanian culture might have been influenced by historical interactions with neighboring cultures, especially Albanian, but also Greek, Slavic and Ottoman Turkish. As we have shown in our analysis, the articulation of these concepts is frequently done in the form of lexical borrowings or calques often from languages that the Aromanian dialect came in contact with (Albanian, Greek, Turkish etc.). Employing this model of analysis, it remains to be investigated to what extent the concepts of face and politeness in Aromanian have been influenced by other languages and cultures.

As we have demonstrated, a fundamental component of the Aromanians' face is their identity, their sense of belonging to *fara rămănească* or *rămăni*, based on ideas of ethnic and cultural cohesion, on criteria of idiom, religion, ancestry, common history and professional specialization. This is why, similarly to the Albanians and Greeks, Aromanians emphasize involvement and in-group relations, i.e. the positive aspect of face, in line with Brown and Levinson's positive versus negative politeness dimensions. Nevertheless, we have not recorded cases of

indirectness. Aromanians appear to prefer direct strategies, rather than indirect ones, when they approach their interlocutors, even when they want to be polite.

As far as their politeness strategies are concerned, in the case of the Aromanians we have interviewed, there is a general tendency of maintaining their face and their interlocutor's face, in order to build, cultivate or strengthen harmonious relationships inside and outside their community. From this perspective, we may conclude that the Aromanian concepts of face and politeness are closer to the Eastern ones.

References

Beeching 2002 = Beeching, K., *Gender, politeness and pragmatic particles in French*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Bousfield 2008, = Bousfield, D., *Impoliteness in Interaction*, Amsterdan, John Benjamins Publishing Company.

Brown and Levinson 1987 = Brown, P., Levinson, S. C., *Politeness: Some Universals in Language Use*, Cambridge, Cambridge University Press.

Cica 2013 = Cica, Maria, *Aromânii. Povești de suflet,* Constanța, Editura Muntenia.

Culpeper 2011 = Culpeper J., 2011, "It's not what you said, it's how you said it! Prosody and impoliteness in I. Kecsekes (ed.) *Discursive approaches to politeness*, Berlin, De Gruyter Mouton, Mouton Series in Pragmatics, 8, 2011, 57-83.

Eelen 2001 = Eelen, G., Critique of Politeness Theories, Manchester, St. Jerome Press.

Goffman 1955 = Goffman, E., *The Presentation of the Self in Everyday Life*, Hardmondsworth, Penguin.

Ide 1989 = Ide, S., "Formal forms and discernment: two neglected aspects of linguistic politeness", *Multilingua* 8 (2-3), 223-248.

Leech 2007 = Leech, G., "Politeness: is there an East West divide?", *Journal of Politeness Research* 3(2), 167-206.

Mao 1994 = Mao, L. R., "Beyond politeness theory:'face' revisited and renewed", *Journal of Pragmatics* 21(5), 451-486.

Matsumoto 1989 = Matsumoto, Y., "Politeness and conversational universals: observations from Japanese", *Multilingua* 8 (2-3), 207-221.

Mills 2011 = Mills, S., "Discursive approaches to politeness and impoliteness" in I. Kecsekes (ed.) *Discursive approaches to politeness*, Berlin, De Gruyter Mouton, Mouton Series in Pragmatics, 8, 2011, 19-56.

Nevaci 2011 = Nevaci, Manuela, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, București, Editura Universitară.

Papahagi 2023 = Papahagi Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, N. Saramandu, M. Nevaci (eds.), București, Editura Academiei Române.

Terkourafi 2005 = Terkourafi, M., "An argument for a frame-based approach to politeness: evidence from the use of the imperative in Cypriot Greek", in *Broadening the Horizon of Linguistic Politeness*, R. Lakoff and S. Ide (eds.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 99-117.

Wenger 1998 =Wenger, E., *Communities of practice: Learning, meaning and identity*, Cambridge UK, Cambridge University Press.

Wisoșenschi, I., 2016 = Wisoșenschi, Iulia, *Reflectări ale legăturilor de rudenie în literatura orală aromână*, București, Editura Etnologică.

Gabriela Stoica
Faculty of Letters, University of Bucharest /
Institute of Linguistics „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Romanian Academy

Terms for ANGER in the Aromanian dialect. A lexical-semantic and etymological analysis

Abstract
The paper proposes a historical lexical-semantic and etymological analysis of the words designating the emotion concept of ANGER in the Aromanian dialect, with reference to their Dacoromanian counterparts. The analysis is based on lexical inventory using both lexicographic and texts data. The lexicon of ANGER is approached in terms of their diachronic etymological configuration: old terms, inherited or stemming from Latin vs. loanwords from various languages of historical and cultural contact, especially Greek, Turkish, or Albanian. The lexemes are also examined from a conceptual-semantic perspective, taking into account especially the diachronic semantic changes undergone by certain terms. For some words, the affective meaning is an innovation as referred to their etyma, starting from an original concrete or abstract-evaluative content; the semantic change frequently involves a cognitive process of metaphorical conceptualization.
Keywords: Aromanian dialect, vocabulary of affectivity, ANGER, historical lexical-semantic analysis

Résumé
L’article propose une analyse historique, lexico-sémantique et étymologique, des mots désignant le concept affectif colère dans le dialecte aroumain, par rapport aux lexèmes correspondants du daco-roumain. L'analyse porte sur un inventaire lexical établi à partir de données lexicographiques et des textes dialectaux. Le lexique de la colère est abordé dans sa configuration étymologique diachronique : termes anciens, hérités ou provenant du latin vs emprunts de diverses langues de contact historique et culturel, notamment le grec, le turc ou l’albanais. En même temps, les lexèmes sont examinés dans une perspective conceptuelle-sémantique, tenant compte particulièrement de changements sémantiques diachroniques subis par certains termes. Pour quelques mots, la signification affective est une innovation, par rapport à leurs étymons, à partir d’un contenu originaire concret ou abstrait-évaluatif ; le changement sémantique implique fréquemment un processus cognitif de conceptualisation métaphorique.
Mots-clés: le dialecte aroumain, vocabulaire de l’affectivité, colère, analyse historique lexico-sémantique

1. Preliminaries

The present paper proposes a lexical-semantic and etymological analysis of the words designating the generic emotion concept of ANGER in the Aromanian dialect,

with reference to their Dacoromanian counterparts. The analysis is part of a broader research dedicated to the Aromanian lexicon of affectivity, approached from a historical lexical-semantic perspective, and accordingly is complementary to other recent similar studies dealing with the lexicalization (and conceptualization) of *sadness* and *joy* (Stoica 2022), *hatred* (Stoica 2023a), and *love* (Stoica 2023b)[1].

The specific aim of the research is to point out the convergent and divergent aspects of the diachronic evolution of the Aromanian vocabulary of affectivity – as a fundamental and complex conceptual-semantic domain, and therefore representative for the Aromanian vocabulary in general –, as compared to the corresponding Dacoromanian lexis. This type of analysis may highlight their original common profile and roots, indexing the Proto-Romanian historical stage, developed from Danubian Latin, within the 8th – 10-13th centuries (Ionescu-Ruxăndoiu 2018: 351–355), as well as their later specific dynamics (following the dialectal split), shaped by their different cultural and linguistic conditions of historical development (for Aromanian, see Capidan 2005 [1932]; Saramandu 1984, among others)[2].

2. Corpus and methodology

The analysis takes into account a lexical inventory, which was established based on two types of corpora: (a) primarily, a lexicographic work: Tache Papahagi's *Dictionary of the Aromanian Dialect* (DDA); the terms denoting the basic emotion ANGER were excerpted from the dictionary, along with the contexts of their uses – which are very relevant for the meanings they may convey; the dictionary was also used for the etymological data that are specified for the lexemes under analysis; (b) secondly, dialectal texts corpora, gathering oral productions collected from various (both South and North-Danubian) areas of the Aromanian dialect (Kokka 1992; Saramandu 2007; Nevaci 2013; Nevaci and Floarea 2018; Saramandu et al. 2018, 2019). The texts were scrutinized in order to identify the lexemes for ANGER, which were afterwards confronted with the lexicographic inventory, previously delineated as such. The two types of corpora are complementary and equally significant: on one hand, DDA includes a consistent number of lexemes, both current and archaic. Some of the terms may be nowadays out of use or with a regional spread, yet they are highly relevant for their historical and cultural value, denoting layers of linguistic and cultural influences which diachronically shaped the vocabulary of the Aromanian dialect. On the other hand, dialectal texts attest the affective words in their present-day concrete uses, sometimes revealing terms, syntagms, or particular meanings, instantiated in context, which are not lexicographically recorded[3].

The analysis of the lexical inventory is focused on two basic aspects: (a) the etymological configuration of the Aromanian lexicon of ANGER; the words are examined from the viewpoint of their historical profiles, according to their origins,

[1] Given the fact that these particular analyses are part of the same broader research project, the theoretical and methodological aspects discussed under Section 1. and 2. were unavoidably also addressed in the above-mentioned previous papers.

[2] This analysis can be referred and correlated to other undertaken researches dealing with the vocabulary of affectivity in Old Romanian (Stoica 2012/2022), Early Romanian (Stoica 2015) or Dacoromanian in Romance context (Stoica 2020).

[3] The analysis of the Aromanian dialectal texts from Dobrodja region brought forward over 350 new, unrecorded terms (Saramandu 2007: 365).

in terms of their saliency as well as their specific diachronic relationships and recalibration within the conceptual domain of ANGER: old words, inherited or stemming from Latin vs lexical borrowings from different languages of historical and cultural contact, especially Greek, Turkish, and Albanian; (b) the lexical-semantic configuration of the lexicon of ANGER: the diachronic demarcation of certain series of (quasi)synonyms (of various origins), delineated as such across time; the (diachronic) dynamics of the affective meaning (semantic changes undergone by the terms under consideration, with the innovation of an affective meaning, as compared to the etyma; polysemic development; particular affective meanings, instantiated in contexts).

3. Terms for ANGER in the Aromanian dialect. An analysis

From a conceptual-semantic viewpoint, ANGER is a basic, deeply dysphoric and intensive emotion, whose componential grid encompasses – among others – certain salient conceptual-semantic parameters: *high intensity* and *active-motivational* dimensions, with the latter customized, in context, as *aggressive-vindictive/punitive* (Stoica 2012/2022: 255–277). From this perspective, the conceptual formula of ANGER is contingent with the one specific to another fundamental affect: HATRED[4]. The prototypical emotion of ANGER can be instantiated in few conceptual facets, implying the variation or the focus of the above-mentioned prominent semantic parameters. At the same time, ANGER can be conceptualized in certain composite/hybrid forms, resulted from the overlapping with other similar emotion concepts, such as HATRED, SADNESS, FEAR, DISGUST, etc.

These conceptual features of the prototypical emotion concept of ANGER are reflected by its specific lexicon. This fact is valid also for the Aromanian vocabulary, which contains a diverse (both in quantitative and qualitative terms) inventory of lexemes that denote various forms of instantiation of ANGER (indexing, in this way, a sensitive conceptual domain).

3.1 The lexicographic data

3.1.1 Old terms (inherited from Latin) for ANGER

For the designation of the basic, prototypical facet of ANGER, the Aromanian vocabulary includes a series of words of Latin origin, with an interesting semantic history.

In nominal morphological pattern, the basic lexeme is ***amânie*** (with the variant *mânie*), which is recorded in DDA with two affective meanings: ‘anger’, but also ‘hatred’ (see also Stoica 2023a: 268): “si-andrắ cáma aróşu di *amânie*” ‘(he) turned red out of hatred’, apud DDA s.v.

DDA considers the word a lexical borrowing from Gr. *μανία* ‘outburst of anger’. However, the existence of a counterpart lexeme in Dacoromanian, *mânie*, sustains the hypothesis of an older origin: the preservation in Proto-Romanian of the Latin word, *mania*, a loanword of the Old Greek *μανία* (PEW 1087; CDER 5308; SDLR; DEX; Barbu et al. 2018: 517). In Aromanian, the particular meaning ‘anger’ may have been later reinforced by the contact with the Neo-Greek term *μανία*, resulting in a gradual lexical-semantic differentiation: the variant *mânie* seems to convey the

[4] See the conceptual differentiations and similitudes in Stoica 2012/2022: 255–277; 382–408.

particular meaning ‘anger’ (see DDA, s.v.), whereas the prothetic form, *amânie*, remains polysemic: ‘anger’; ‘hatred’.

Another word with a Dacoromanian counterpart is *urγíe*, with a more complex/refined meaning; it designates an intense anger, religiously and symbolically validated, focusing on the *aggressive-punitive* semantic dimension (see above, Section 3.): ‘(divine) anger; curse; devil’: “ţi Íi-vińe *urγía* di Íi-vińe!” ‘here came the anger’, apud DDA, s.v.

As in the case of *amânie*, DDA indicates a Greek origin for the term under consideration: *ὀργή* ‘anger’. Nevertheless, the existence of a Dacoromanian corresponding lexeme, formally and semantically similar – *urgie*, sustains the idea of a common Latin origin: *orgia* / **orgi(ll)a* (acknowledged as an etymon for the Dr. *urgie*, PEW; Densusianu 1961 [1938]: 202; CDER 9084; DEX; MDA; Barbu et al. 2018: 549; Saramandu 2021: 47, cf. also Rosetti 1986: 182; 215), a lexical borrowing of the Old-Gr. *ὀργή*, polysemic: ‘inner turmoil; passion; resentment; anger; revenge’, cf. Bally 2000, s.v. (see also Stoica 2012/2022: 195)[5]. Similar to the Aromanian term, the Dacoromanian *urgie* conveys as well complex meanings (as compared with the prototypical synonym, *mânie*): ‘violent anger’; ‘manifestation of divine anger’, ‘divine punishment’, ‘curse’, ‘distress’; ‘natural calamity’ (cf. DEX, DLR, MDA).

Both in Aromanian and in Dacoromanian, the basic nouns correlate with cognate verbs, which encapsulate the same *aggressive-punitive* diagnostic semantic dimension. Aromanian *urγiséscu* (considered by DDA a loanword from Gr. *ὀργίζω* ‘to get angry’) is recorded with the meanings: ‘to punish; to oppress; to hate; to curse’: “că tră ţe mi *urγiséşti* ahắtu şă éscu steárpă?” ‘why do you hate (curse) me so not to bear a child?’, apud DDA, s.v.; cf. Dacoromanian *urgisi* (out of use): ‘to get angry; to oppress (somebody)’, considered either derived from *urgie* (SDLR), or a loanword from Greek (DEX).

From a conceptual-semantic viewpoint, the metaphorical conceptualization of ANGER as a divine sanction, which is comprised by the lexemes *urγíe – urγiséscu*, semantically differentiates them from other terms for ANGER that convey the basic, unmarked, prototypical affective meaning[6].

In the verbal morphological pattern, Aromanian vocabulary records a particular old lexeme: ***nărăescu / năréscu / năiréscu*** *(mi)* ‘to get upset; to get angry’: “*s-nărăíră* múltu” ‘[they] got very angry’; “amirắlu *s-năirí*” ‘the emperor got angry’; “mi fáţi ca *s-mi năréscu*” ‘you make me angry’, apud DDA, s.v.

The term stems from the adjective form, of Latin origin, ***narắu***, ***naráuă*** ‘mean, evil’ < *arắu* (< *n* + *arắu*, DDA s.v.), from Lat. *reus* ‘accused (of)’, cf. Dacoromanian *rău* ‘mean, evil’, with the same origin. With reference to the source-lexeme, the verb records the innovation of an affective meaning. The verb is also productive, engendering a cluster of cognate terms: ***năireaţă*** ‘distress; anger’: “‘şi-alăsắ *năireáţa*” ‘[he] gave away his anger’; ***năiríre*** ‘distress’; ***năirít*** ‘upset, angry’: “s-toárnă... *năirít* foc” ‘[he] returns extremely angry’; “*năirítlu* ncăĉéri scoáte” ‘the angry one stirs disagreements’, apud DDA, s.v.; ***inrăéscu***, ***inrăíre***. In Dacoromanian

[5] The phonetics of the Aromanian term may index a later (Middle-/ Neo-) Greek influence.

[6] For a detailed conceptual-semantic analysis of the Dacoromanian terms *urgie-urgisi* in comparison with *mânie-mânia*, see Stoica 2012/2022: 262–274.

there is a corresponding series of words: *înrăi*, *înrăire*, *înrăit* – formally similar, but lacking the innovation of the affective meaning.

The Aromanian lexicon of Latin origin for ANGER includes also another verb, attested in two morphological variants, with a particular semantic evolution: ***ariĉiuéscu*** *(mi)* **/ *arĉédzu*** *(mi)* 'to get angry': "vińe di *ariĉiui*" '[he] started getting angry'; "s-*arĉeádză* túrclu" 'the Turk got angry', apud DDA, s.v. (cf. also the cognate terms: ***arăĉiusít***, ***arĉuít*** 'furious': "mutríta lă erá *arĉuítă*" 'their eyes were furious', apud DDA, s.v.; ***arĉéatcu*** 'irritable, cranky'.

The verb derives from the noun *ariĉiu* 'hedgehog', inherited from Lat. *ericius*, undergoing a particular semantic change: the emergence of an abstract, affective meaning, from a concrete one – by means of a both metonymical and metaphorical conceptualization process (analogical representation in relation to an animal referent and to the symptomatic somatic reactions of intense dysphoric emotions such as fear or/and anger: bristle up). As indicated by DDA, the basic, concrete meaning is particularly conveyed by a morphological variant of the verb under consideration: ***ariĉiuséscu / arăĉiuséscu***: "pérlu Íi s-*ariĉisí*" 'his hair bristled up', apud DDA, s.v.

A similar case is recorded in Dacoromanian: the verb *a se arici* 'to bristle up; (fig.) to get upset, angry', with the same origin < *arici* 'hedgehog' < Lat. *ericius*; however, the affective meaning is only figuratively instantiated.

To the Aromanian inventory of old lexemes for ANGER one can add two more words of Latin origin, with a special semantic reconfiguration, also implying a metaphorical conversion towards the affective meaning.

The first one is ***úndă***, preserved from Latin *onda*, Vulgar Latin *unda*, which, besides the basic, concrete meaning 'wave' (see the Dacoromanian counterpart, *undă*), conveys certain abstract meanings: 'whims', 'anger', 'grudge'. As indicated by DDA, the meaning 'anger' seems to be instantiated in a firm collocation: *víne unda*: "Íi-*víńe únda*" '[he] got angry; (lit.) his wave/anger is coming'; "cấndu Íi-*γíne únda* i húkea", apud DDA, s.v.

The other word is a plurale tantum noun, ***ori***, with the meanings 'whims; (outburst of) anger', recorded in various verbal collocations: "*lu-acáţă* cấti unăoáră *órili*" 'sometimes he gets angry; (lit.) he was caught by the fairies/anger', "dúpă ţe va-Íi *treácă órili*" 'after his anger fades away', apud DDA, s.v. *óri*; "cấndu Íi-*γin órile*" 'when his whims appear'; "mírili súntu cu *órili*" 'the fairies are with the whims'; "*lu acăţáră órili*" 'he got angry', apud DDA, s.v. *oáră*.

DDA is fluctuant when indicating the basic form of the word, its contexts of use, and the etymon. On one hand, in the case of *ori*, it indexes as origin the Latin *Horae*, the name of the Greek mythological character, the goddesses of the seasons (the same origin is proposed by Capidan 1922: 474), with a possible later overlapping with the Albanian term *orë* 'fairy'. On the other hand, in other contexts (see above), the term *ori*, with the meanings 'anger; whim' is considered a plural form of the noun *oáră* 'hour', from Lat. *hora*. However, irrespective of the exact etymological solution, we are dealing with an old term of Latin origin, inherited in Aromanian, with the innovation of the affective meaning of 'anger'. Parallel syntagms with the plural noun *ori* are recorded in the North-Western Daco-Romanian as well: *a fi în ori bune* 'to be in good mood', *a scoate din ori* 'to get (someone) angry, to (make someone) loose his/her temper' (DLR, s.v. *oară*).

Noteworthy is that a similar semantic change is attested also by the noun ***bȯĺi***, in a plurale tantum use, a loanword from Old-Slavic (*bolĭ*, DELR, cf. Dacoromanian sg. *boală*; *bolie* DDA), which, in collocation with the verb *acaţ*, is attested with the meaning '(outburst of) anger': "*lu acăţără boĺile*" 'he got angry; (lit.) he was caught by diseases'; "*u-acăţără bóĺile*" 'she got angry', apud DDA, s.v. The affective meaning is instantiated in the same collocation identified for the noun *ori*, of Latin origin, indexing an Old common syntactic pattern of expression.

3.1.2 Adstratum terms for ANGER

The old words of Latin origin designating ANGER are synonymously competed across time by various loanwords from neighbouring languages of cultural and historical contact, especially Turkish, Greek, and Albanian. They quantitatively enrich and qualitatively (conceptual-semantically) refine the Aromanian vocabulary of ANGER.

The inventory of lexemes of ***Turkish*** origin includes several terms that add to the previous old lexicon:

- ***γináte /ináte*** 'anger; distress', borrowed from Tk. *ynâd* 'stuborness': "*γinátea* l-urγeáşte ómlu" 'the anger blinds the man'; "Corbea *inátea* lu-acăţá" 'Corbea got angry; (lit.) Corbea was caught by anger', apud DDA, s.v. The affective meaning is an innovation, based on an original evaluative meaning, given the common, core, dysphoric semantic feature. The word is frequent, widely spread and also recorded with other affective meanings, such as 'trouble; spite' (Saramandu 1984: 468–469). It develops a verbal cognate as well: ***inătuséscu*** 'to get angry' < *ináte*, cf. Gr. *ίνατόνω* 'idem', a synonym for the older term of Latin origin, *nărăescu* (see above Section 3.1.1). In the same lexical-etymological family one can include two related adjectives: ***γinătós*** 'angry', which derives from ***γináte***, and ***inătči*** 'angry', a loanword from Tk. *ynadjy* 'stubborn' (DDA, s.v.).

- ***γăzépi / găzépe*** 'anger', a loanword from Tk. *ghazep* 'anger': "lúmea Íi-áre pri máre *γăzepi*" 'the people think of him in anger', apud DDA, s.v.

- ***nărleáţă*** 'anger", rooted in Tk. *narly* 'angry" < *nar* 'fire" + *-eaţă*: "strigă cu *nărleáţă*" '[he] shouted in anger', apud DDA, s.v.; the original emergence of the affective meaning is based on a metaphorical conceptualization: ANGER IS FIRE.

- ***náxé,*** semantically bivalent: 'distress; anger', from Tk. *naqs* 'lack of (something)'; cf. Albanian *naks* 'choleric': "s'éste că ai *náxe*" 'if you are angry/upset', apud DDA, s.v.; the affective meaning is a result of a metonymical conceptualization (cause → effect): 'lack of something' → 'distress'; 'anger'.

- ***sirsimlíke***, polysemic: 'unrest; distress, annoyance; grudge', borrowed from Tk. *sersemlik* 'dizziness', also with the semantic innovation of an abstract, affective meaning, based on an original concrete meaning: "nu ascăpă di *sirsimlikea* a amirălui" '[he] could not escape from the emperor's anger', apud DDA, s.v.

- ***fesfesé*** 'irritable", from Tk. *vesvécé* with the meanings 'temptation; suspicion; unrest': "eáste multu *fesfesé*" '[he] is very cranky', apud DDA, s.v.; likewise to the other above-mentioned loanwords, as compared to the etymon, the affective meaning is new; the word records a morphological recategorization as well: from noun to adjective.

Besides the lexical borrowings from Turkish, the Aromanian vocabulary of ANGER contains a consistent series of loanwords of ***Greek*** origin, equally relevant:

- ***hulíe***, from Greek *χολή* 'bile; anger", maintaining the two (concrete and abstract) meanings, as its etymon: '(vomiting of) bile; angry': "Gégă di *húlii* aprés" 'Ghegă burning out of anger', apud DDA, s.v. There is also a cognate verb, ***(a)hulíséscu*** / ***huluséscu*** *(mi)*, from Greek *Χολιάζω*, with the same bivalent semantic content: 'to have a bile crisis; to get upset, angry': "ĉilnicádzĺi-*ahulíséscu*" '[they] get angry', cf. also ***hulusíre*** / ***hulisíre*** 'distress', ***hulusít*** / ***hulisít*** 'upset', apud DDA, s.v.

- ***cáke*** 'distress; grudge', from Greek *κάκια*: "máre rrău éste *cákea*" 'the grudge is a big evil'; "trî ţe ńi-ţâńi *cáke*?" 'why do you bear a grudge against me?', apud DDA, s.v., along with a parallel verbal loanword, ***căkiuséscu*** / ***kicuséscu*** 'to get upset/angry', from Gr. *κακιόνω*, with the same meaning: "*kicusí*, nu vru tra s' γínă" '[he] got upset/angry, [he] did not want to come'. The two related words are productive, developing nominal and adjectival cognates: ***căkios*** 'irritable, cranky'; ***căkiusíre*** 'distress'; ***căkiusít*** 'upset'.

The above-mentioned series of lexemes (*hulíe – hulusíre* / *hulisíre – hulusít* / *hulisít; cáke – căkiuséscu – căkios – căkiusíre – căkiusít*) share a semantic feature: as compared to other words that denominate ANGER in an accurate/unambiguous manner, they convey a more refined affective meaning. The words designate a particular semantic facet of ANGER as a less intensive, long-term emotion, conceptually closer to other prototypical emotions, *sadness* or *hatred* – see, in this respect, the meaning 'upset' for *căkiusít* or *hulisít* or 'grudge; hatred' for *cáke*. This type of conceptual overlapping – resulting in polysemy – is recorded also in the case of other terms which prototypically designate *sadness* and *hatred* (see Stoica 2022, 2023a).

Another loanword for ANGER of Greek origin is ***lísă*** which designate precisely the prototypical emotion, as its etymon (< Gr. *λύσσα* 'anger'), DDA, s.v. In the same lexical-etymological family, one can add two other words: the verb ***lisixéscu*** with a concrete, medical-pathological meaning: 'to get sick with rabies', the same as its word of origin, the Greek *λυσσιάζω*, and the adjective ***liseárcu*** 'sick with rabies', also preserving the original meaning (< Gr. *λυσσιάρικος*): "câne *lisearcu*" 'a dog sick with rabies', apud DDA, s.v. However, unlike the noun *lísă*, they convey an exclusively concrete meaning.

Aromanian vocabulary includes a semantically parallel series of words of Latin origin, which designate a highly intensive facet of ANGER: ***túrbu*** 'to get sick with rabies; to get angry, enraged', inherited from Lat. *turbare* 'to trouble': "sắndzile acăţắ *s-turbắ* tu nâs" 'the blood got enraged inside him'; ***turbáre*** 'rabies; anger, rage': "Íi-si mutắ pérlu di *turbáre*" 'his hair bristled up out of rage'; ***turbát*** 'sick with rabies; angry, enrage': "cu ócĺi aróşi, *turbáţ* di úră" 'with red eyes, enraged with hatred', apud DDA, s.v. The lexemes convey the affective meaning '(intense) anger, rage' contextually, by means of a figurative-metaphorical conceptualization (ANGER IS SICKNESS/INSANITY). The same lexical-semantic configuration can be found in Dacoromanian: cf. *turba* 'to get sick with rabies; to be enraged', *turbat* 'sick with rabies; very angry, enraged'.

The inventory of lexemes of Greek origin designating ANGER is completed by few other loanwords, recorded by DDA:

- ***θimó*** ‘anger”, with the exact meaning as its etymon, Gr. *θυμός*: “eáste arâu fâră *θimó*, s-híbă om fâră caimó?” ‘is there any man without anger?’, along with the correlated verb ***θimuséscu*** ‘to get angry’, from Gr. *θυμόνω* ‘idem”;

- ***aγrédzŭ*** (*mi)*, a verb with two dysphoric affective meanings: ‘to get angry’, ‘to get scared”, a loanword from Greek *ἀγριεύω* ‘to get/go wild’: “nu *s’aγreádză*” ‘[he] does not get angry’, apud DDA, s.v. In this case, there is a semantic change, from an original concrete meaning towards the abstract, affective meaning (based on a metaphorical conceptualization ANGER IS WILDNESS/WILD ANIMAL). The original concrete meaning is particularly designated by a morphological variant of the verb, ***aγripséscu***, apud DDA, s.v.

- ***dzấfnă***, a lexical borrowing from Greek *τσίφνα* ‘gizzard’, which is attested in the syntagm “Íi-*arsărí dzấfna*” ‘to get angry, grumpy’, apud DDA, s.v.; cf. also the adjectival cognate ***dzâfnós*** ‘grumpy’. The two words have lexical counterparts in Dacoromanian: *ţâfnă* polysemic: ‘arrogance; irritation; anger’ < Gr. *τσίφνα*, and the cognate adjective *ţâfnos* (DEX). There is another case of semantic change, with the emergence of the affective meaning by a metonymical-metaphorical process (concrete → abstract): the body part (and its physiological reactions) is conceptualized as a container of an emotion; see the similar case of the term *hulie* ‘bile; fury’.

Besides the Turkish and Greek adstratum lexemes, some other words of various origins are noteworthy as well; they supplementary diversify (from etymological and conceptual-semantical perspectives) the Aromanian vocabulary of ANGER*:*

- ***dzándză***: ‘grumpiness; anger’, with multiple possible etyma (DDA, s.v.), cf. Gr. *ζάντσα*, Bg. *dzándza*, Alb. *xanxár, dzande*: “ti-acăţă *dzándza*” ‘you got angry’; “pri ***dzándză***-ńi anáĺiu ţ’ dzâşu zboáre greále” ‘in my fury, I spoke in hard words to you’, apud DDA, s.v. The word develops two adjectival cognates, which designate particular, less intensive facets of ANGER: *irritation, jumpiness*: ***dzăndzós / dzândzós*** ‘grumpy’, ***dzăndzăvós*** ‘irritable’, synonyms for other above-mentioned terms, of different origin: *dzâfnós* and *fesfesé*.

- ***nğíndu*** ‘to get angry”, a loanword from Albanian *xhindos(em)* ‘to diabolize, to demonize’. The word is related to the noun *ğinde* ‘demon’ < Alb. *xhínde* ‘mean spirit; demon’. The affective meaning is new, implying a conceptualization in metaphorical terms – ANGER IS DEVIL/DEMON; cf. also the nominal cognates: ***nğindáre*** ‘(intense) anger’, ***ğindós*** ‘angry, furious’.

- ***nipîrtic*** *(mi)* ‘to get angry (as a snake)’, cf. also ***nipârticáre***, ***nipârticát*** ‘bitten by a snake; enraged’. Capidan (1922: 542) notes certain other meanings for the verbal form *năpărtiḱed*$_z$/*nipârtiḱed*$_z$ ‘to become mean’, ‘to get upset’, and ‘to get scared’[7]. The word is a denominal from *nipârtícă* ‘snake; viper’, considered by DDA, s.v. as having a possible Albanian origin, *nëpërkatë* ‘viper’. Given the existence of lexical counterparts both in Dacoromanian (*năpârcă*) and Megleno-Romanian (*năprọtcă*), the word has, most probably, an old origin, of Thracian substrate (see also Brâncuş 2018: 322), the term being later reinforced by the contact

[7] Cf. also the words *nşárpic, nşárpit* (*mi*) / *nşirpikédzu, nşirpitédzu* ‘to become evil (like a snake)’, derived from *şárpi* ‘snake’, which illustrate the same metaphorical mechanism of emergence of an abstract meaning. Cf. as well the lexemes *nvirín* / *nvirinédzu* ‘to (get) upset’ (*nvirináre, nvirinát*) (< lat. *invenenare* < *venenum* ‘poison; venom’), discussed in Stoica 2022.

with the Albanian. In Dacoromanian, the meaning 'anger/angry' is regionally recorded (in Transylvania) for the adjective *năpârcos* 'irritable, jumpy; grumpy; mean' (MDA, DLR), involving he same semantic change, from a concrete initial meaning to an abstract one; a metaphorical conceptualization process is once more enhanced: ANGER IS A WILD ANIMAL/VIPER/SNAKE, and, extensively – in religious terms – ANGER IS DEVIL (the snake perceived as a concrete representation of the evil, the devil, in the folk-religious beliefs); cf. the parallel semantic mutation undergone by the verb *nğíndu*, of Albanian origin.

- ***furţuéscu***, with a twofold affective meaning: 'to get angry; to be arrogant', cf. also ***furţuire*** 'anger', ***furţuit*** 'angry; arrogant'. Etymologically, the verb is related to *forţă* (of Italian origin) and also referred to It. *forzare* (DDA, s.v.).

To this rich inventory of lexemes specifically designating ANGER, one can add, collaterally, three more cognate terms: ***pizmuséscu*** 'to get angry', ***pizmusít*** 'enraged', ***pizmusíre*** 'anger' (discussed in Stoica 2023a: 269-270); they primarily denominate other dysphoric emotions: *hatred* and *envy*, but, being polysemic, they can instantiate the meaning 'anger' as well.

3.2 The dialectal text data

The dialectal corpora under examination record rather few occurrences of the terms denoting ANGER. This fact can be explained by the type of content, specific to the dialectal texts, most of them descriptive, and less evaluative or expressive. Nevertheless, there are occurrences of the basic words for ANGER, and their recurrence indexes their saliency/centrality within the Aromanian lexicon of ANGER. At the same time, the terms are attested in various collocations or conveying particular meanings in context, some of which unrecorded in the lexicographic data.

The most frequent term – and, thus, relevant – is ***ináti***, of Turkish origin. It is widely spread and recorded in the texts with various affective meanings: 'distress; spite; irritation; anger', which can be decoded as such in contexts. In examples (1) and (2) below, the word illustrates two semantic facets of the prototypic ANGER, of different intensity: example (1) – highly intensive anger: 'fury, rage':

(1) [prâmâtéftul] taĺiná sâ scoálâ... cu *ináti* z-dúcâ la siménlu... (Saramandu 2007, S 18/10-1) '[the merchant] woke up in the morning... in fury...",

and example (2) – low intensive anger: 'irritation', in the collocation *acắţ inátea*, recorded also in the DDA:

(2) *Γinátea* mea cára *l'acăţắ γinátea*, fudzírâ tuţ, dúsirâ acásâ (Saramandu 2007, L 12/13-14) 'when they got irritated, they all went home'.

Example (3) attests an interesting case of synonymic glossing made by the speaker, in order to be more explicit and to gain intensive-expressive emphasis; the term of Latin origin, *mânie*[8] is doubled by the loanword *inate*:

[8] In this context, *mânie* is considered a Dacoromanian loanword (Saramandu 2007: 20).

(3) vru s-u-aruşineádzâ pi feáta […] // şi-préftul di *manîi* / di *ináte* / scríi únâ cárti (Saramandu 2007: 209, S 3/33) '[he] wanted to bring shame on the girl […] and the priest wrote a letter out of anger'.

The texts also record a recurrent, prominent use of the term *inate* in the syntagm *scot inátea*, with the particular meaning: 'to gain satisfaction, retribution; to revenge', unrecorded as such in the dictionary. In these contexts, the lexeme attests a refined semantic change: the fading of the basic affective meaning and the centrality gained by the *aggressive-punitive* semantic feature in the componential formula of the concept (and so, the meaning 'revenge'):

(4) Téγlu lă furắ un ńel^{u} […] … u scoásim *inátea* (Saramandu 2007, K 5/13-15) 'Teγu stole a lamb from them […] … we revenged'
(5) Fĉórlu aéstu io va-l taĺ..., *inátea* s-nâ *scutém* (Saramandu 2007, S 32/14 15) 'I shall kill this boy..., to revenge'.

In other contexts, the word conveys another affective meaning: 'spite':

(6) dráclu di *ináti*... cripắ (Saramandu 2007, S 36/34)
'the devil died out of spite'
(7) el... vrea s-cripá di *ináti* câ ştea câ eára feátâ (Saramandu 2007, C 11/21-22) 'he felt like dying out of spite, for he knew she was a girl'.

Besides the noun *ináte*, in a verbal morphological pattern, the texts record – less frequently – the old term of Latin origin: ***nârâiéscu*** 'to get angry':

(8) bre ńíĺ^{u} / nu u tâĺém noi // nu ti *nârâiá*! // nipótlu u tắĺe (Saramandu 2007: 276, Te 14/18) 'we didn't cut it, don't get angry, the nephew cut it'.

4. Conclusions

The lexical-semantic and etymological analysis of the Aromanian lexicon of ANGER confirms the historical profile of the Aromanian vocabulary, in general, and of the Aromanian vocabulary of affectivity, in particular (see also the similar results of the complementary studies, in Stoica 2022, 2023a, 2023b).

The corpora under scrutiny brought forward a rich inventory of lexemes, semantically refined and etymologically diverse, shaped as such across time, starting from the basic lexicon, of Latin origin. The consistent number of later loanwords indicates a sensitive domain of the affective conceptualization.

From a ***lexical-etymological*** *perspective*, one can notice the existence of a lexical core of ***Latin words***, involving the preservation of certain lexemes, but with some lexical-semantic innovations.

In the designation of the prototypical facet of ANGER, noteworthy is the emergence of a particular affective lexeme, the verb *nărăéscu* (which corresponds to the Dr. *a (se) mânia* 'to get angry') that stems from a word of Latin origin (*narắu* < *arău* 'mean' < Lat. *reus*), engendering also the affective meaning. This lexical-semantic innovation correlates with the preservation – in the nominal morphological pattern – of the Latin word, *mania* > *amânie* (cf. Dr. *mânie*). Unlike the

Dacoromanian lexical counterpart, Aromanian *amânie* is polysemic: 'anger', 'hatred', 'envy', and – as referred to the dialectal texts data –, less used. Another word of Latin origin is *urγíe* (< Lat. *orgia*), with a particular meaning: it denominates an intensive form of ANGER, religiously and symbolically invested – the divine-punitive ANGER (likewise the Dr. *urgie*). One can add *ariĉiuéscu (mi)* 'to get angry' < *arici* < Lat. *ericius* (cf. Dr. *a se aricí*), *túrbu* (< Lat. *turbare*), *turbáre*, *turbát* (cf. Dr. *turba, -are, -at*), and *óri – unda*, a pair of synonyms, instantiated in specific verbal collocations (*víne, tréce* ~ etc.), all words of Latin origin, with a metaphorical/metonymical development of the affective meaning.

The lexicon of ANGER is renewed and enriched across time with loanwords from the neighbouring languages of historical and cultural contact, especially Turkish, Greek, and Albanian. The diachronic result is a series of quasi-synonyms, which designate, in a more precise or refined manner, the various conceptual-semantic facets of ANGER*:*

- *(a)mănie, urγíe, turbáre* (< Lat.) – *iináte, nărleáţă, γăzépi/găzépe, náxé, sirsimlíke* (< Tk.) – *lísă, hulíe, cáke, θimó, dzáfnă* (< Gr.) – *dzándză* (< Gr., Bg., Alb.) – *nğindáre* (< Alb.) – *nipârticáre* (< substrate/Alb.);

- *nărăéscu, ariĉiuéscu, túrbu* (< Lat.) – *(a)huĺiséscu*/*huluséscu, căkiuséscu, θimuséscu, aγrédzŭ* (< Gr.) – *inătuséscu* (< Tk.) – *nğíndu* (< Alb.) – *nipîrtic* (< substrate/Alb.) – *furţuiéscu* (< It.);

- *năirít, arăĉiusít/arĉuít, turbát* (< Lat.) – *hulusít/hulisít, căkiusít* (< Gr.) – *γinătós, inătči, fesfesé* (< Tk.) – *dzăndzós/dzândzós, dzăndzăvós* (< Gr., Bg., Alb.) – *ğindós* (< Alb.) – *nipârticát* (< substrate/Alb.).

From a strictly quantitative viewpoint, the inventory of lexemes under analysis points out the predominance of the adstratum terms in the designation of ANGER, as compared with the old words of Latin origin. However, their current use, frequency, and diatopic spread are problematic. Unlike the words inherited from Latin, the later lexical borrowings tend to have a limited use, in certain areas or in certain Aromanian patois (Brâncuş 2007 [2003-2004]: 98; Saramandu 1984: 469).

Dialectal texts offer relevant data as well. They highlight the recurrent use, almost exclusive, of one particular lexeme, *iináte*, of Turkish origin, conveying, in context, various affective meanings: 'anger', 'spite', or 'revenge'. Nevertheless, in the verbal morphological pattern, the recorded lexeme is *nârâiéscu*, of Latin origin.

From a ***conceptual-semantic*** *perspective*, particularly notable (as a marked feature, in comparison with the historical profile of other emotion concepts/terms of the Aromanian dialect, see Stoica 2022, 2023a, 2023b) is that the meaning 'anger' represents, in most of the cases, an innovation, with reference to the contents of the etyma. For instance, all the old words of Latin origin record this semantic dynamic. In most cases, the diachronic developing of the affective meaning involves an underpinning cognitive process of metonymical and/or metaphorical conceptualization, based on an original non-affective, concrete, or abstract, cognitive-evaluative, meaning. The tendencies of the semantic evolution are the same or quite similar to those identified also in the case of the lexemes that designate other prototypical emotions (*sadness*, *joy*, *love*, or *hatred*); yet, what seems to be salient/specific for *anger*, is the predominance of the metaphorical conceptualization process in engendering the affective meaning. Hence, certain types of diachronic semantic mutations can be demarcated:

(a) Innovation of an ***affective*** meaning, based on a ***non-affective*** content, and involving a process of ***metaphorical*** and ***metonymical*** conceptualization (***concrete → abstract***); one can decipher certain types of conceptual metaphors that motivate the semantic change: ANGER IS A WILD ANIMAL: *aricîuéscu (mi)* < *aricîu* < Lat. *ericius* 'hedgehog'; *nipîrtic (mi)*, cf. Alb. *nëpërkatë* 'viper'; ANGER IS DIVINE SANCTION: *urγíe* < Lat. *orgia*; ANGER IS A NATURAL PHENOMENON: (*vine) unda* < Lat. *onda* 'wave'; ANGER IS SICKNESS/INSANITY*: túrbu, turbáre, turbát* < Lat. *turbare*; (*Íi-arsăr) dzáfna* < Gr. *τσίφνα* 'gizzard', (*acaţ*) *bȯli(le)* < Old-Sl. *bolĭ/ie*; ANGER IS (POSSESION BY) DEVIL: *nğíndu* < Alb. *xhindos(em)*, cf. *ğinde* 'demon' < Alb. *xhínde* 'demon'.

In some cases, the meaning 'anger' is original, but, indirectly, in the source-language, there is a metaphorical conceptualization that induces the affective meaning as well; for example: *hulíe* 'bile; fury' < Gr. *χολή* 'bile; fury' (ANGER IS SICKNESS/BITTERNESS; ANGER IS A FLUID IN A CONTAINER) or *nărleáţă* 'anger' < Tk. *narly* 'angry' < *nar* 'fire' (ANGER IS FIRE).

(b) Innovation of the ***affective*** meaning, based on an ***abstract*** or ***concrete***, ***dysphoric***, ***non-affective*** content: *náxé* < Tk. *naqs* „lack of"; *sirsimlíke* < Tk. *sersemlik* „dizziness"; *fesfesé* < Tk. *vesvécé* „temptation; suspicion; unrest"; a metonymical (cause → effect) conceptualization may be involved in the semantic change.

(c) Innovation of the ***affective*** meaning, based on an ***abstract***, ***dysphoric***, ***non-affective*** content, of ***ethical*** or ***medical evaluation***: *năr̆iésc* < *narắu* < *arắu* 'mean, evil' < Lat. *reus* 'accused (of)'; *ináte* < Tk. *ynâd* 'stuborness'; *amănie* < Lat. *mania* 'insanity' (ANGER IS SICKNESS/INSANITY).

In the case of other lexemes (in general, more recent loanwords, of Turkish and Greek origin), the affective meaning is original and borrowed as such: *γăzépi/găzépe* 'anger' < Tk. *ghazep* 'idem'; *lísă* 'anger' < Gr. *λύσσα* 'idem'; *θimó* 'anger' < Gr. *θυμός* 'idem' – *θimuséscu* 'to get angry' < Gr. *θυμόνω* 'idem'; *aγrédzŭ* (*mi)* 'to get angry' < Gr. *ἀγριεύω* 'idem'.

A particular feature of certain terms is the polysemy: some words convey more than one affective meaning, designating various close negative emotions: *anger*, but also *hatred*, *distress/sadness*, *arrogance*, *spite*, or *fear*: *amănie* 'anger; hatred'; *ináti*, 'anger; distress; spite'; *cáke* 'anger; distress, annoyance; grudge', *náxé* 'distress; anger'; *sirsimlíke* 'distress; irritation'; *căkiusít, hulisít* 'upset; angry'; *aγrédzŭ* 'to get angry; to get scared'; *furţuéscu* 'to get angry; to be arrogant'. From a psychological perspective, the dysphoric emotions can interfere or overlap, given their conceptual-semantic commonalities, a fact that is reflected in the specific lexicon, by means of polysemy. This feature was also identified in the analysis of the Aromanian terms for *sadness* (Stoica 2022) or *hatred* (Stoica 2023a).

The present research is still opened for an extended analysis of the Aromanian vocabulary of affectivity, taking into account the historical lexicalization of other emotion concepts or considering also the corresponding lexemes from the other South-Danubian dialects: Megleno-Romanian and Istro-Romanian.

Sources

Kokka 1992 = Kokka, Maria, *Texte aromâne*, Bucureşti, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1992.

Nevaci 2013 = Nevaci, Manuela, "Dialectul aromân vorbit în Balcani. Texte dialectale şi comentarii lingvistice", in Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, 2013, 134–182.

Nevaci and Floarea 2018 = Nevaci, Manuela, Carmen Irina Floarea, "Texte dialectale. Dialectul aromân", in Manuela Nevaci (coord.), *Convergenţe lingvistice balcano-romanice în dialectele româneşti sud-dunărene*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2018, 149–185.

DDA = Papahagi, Tache, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei, 2013 [1963].

Saramandu 2007 = Saramandu, Nicolae, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, Editura Academiei, 2007.

Saramandu et. al. 2018 = Saramandu, Nicolae, Manuela Nevaci, Emil Ţârcomnicu, Cătălin Alexa, *"Lecturi vizuale" etnolingvistice la aromânii din Republica Macedonia*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2018.

Saramandu et al. 2019 = Saramandu, Nicolae, Manuela Nevaci, Emil Ţârcomnicu, Cătălin Alexa, *"Lecturi vizuale" etnolingvistice la aromânii din Bulgaria*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2019.

References

Bally 2000 = Bally, Charles, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette, 2000.

Barbu et al. 2018 = Barbu, Iulia Ximena, Victor Celac, Emanuela Dima, Raluca Mihaela Nedea, Dana-Luminiţa Teleoacă, Dana-Mihaela Yamfir, "Româna comună. Lexic. Inventar", in Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române. I*, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2018, 494-566.

Brâncuş 2007 [2003–2004] = Brâncuş, Gr.,"Evoluţia lexicului latin în aromână", in Gr. Brâncuş, *Studii de istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 2007 [2003–2004], 91-98.

Brâncuş 2018 = Brâncuş, Gr., "Substratul limbii române", in Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române. I*, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2018, 304-336.

Capidan 1922 = Capidan, Theodor, "Raporturile albano-române", *Dacoromania*, II, 1922, 444-454.

Capidan 2005 [1932] = Capidan, Theodor, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Aromâne „Dimândarea părintească", 2005 [1932].

CDER = Ciorănescu, Al., *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2002 [1958–1966].

DELR = Giurgea, Ion, Cristian Moroianu (coord.), *Dicţionarul etimologic al limbii române*, vol. 1, letter B, new series, Bucureşti, Editura Academiei, 2023; https://delr.lingv.ro/.

Densusianu 1961 [1938] = Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961 [1938].

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2016.

DLR = *Dicţionarul limbii române. Serie nouă*, tomul VII, part 1, letter N, 1971; part II, letter O, 1969; vol. XII, part 2, letter U, 2002, Bucureşti, Editura Academiei.

Ionescu-Ruxăndoiu 2018 = Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, "Româna comună. Aspecte generale", in Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române. I*, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2018, 351-355.

MDA = *Micul dicţionar academic*, 4 vol., Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002-2004.

PEW = Pușcariu, Sextil, *Etymologisches Worterbuch der rumanischen Sprache*, Heidelberg, Carl Winter's Universitatsbuchhandlung, 1905.

Rosetti 1986 = Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

Sala and Ionescu-Ruxăndoiu 2018 = Sala, Marius, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române. I*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018.

Saramandu 1984 = Saramandu, Nicolae, "Aromâna", in Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie română*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, 423-474.

Saramandu 2021 = Saramandu, Nicolae, *Limba română. Originile*, Bucureşti, Editura Academiei, 2021.

SDLR = Scriban, August, *Dicţionarul limbii româneşti,* Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.

Stoica 2012/2022 = Stoica, Gabriela, *Afect şi afectivitate. Conceptualizare şi lexicalizare în româna veche*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2012, reprinted in 2022.

Stoica 2015 = Stoica, Gabriela, *Modele ale afectivităţii în cultura română premodernă (1740-1840*), Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, 2016.

Stoica 2020 = Stoica, Gabriela, "Din lexicul moştenit al limbii române. Termeni afectivi în context romanic", in Carmen Mîrzea Vasile, Mădălina Naidinoaia Tăbăcitu, Isabela Nedelcu (eds), *Româna în context romanic*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2020, 373-387.

Stoica 2022 = Stoica, Gabriela, "Din lexicul aromân al afectivităţii. Termeni pentru *bucurie* şi *tristeţe.* Analiză lexical-semantică şi etimologică", *Fonetică şi dialectologie*, XLI, 2022, 170-185.

Stoica 2023a = Stoica, Gabriela, "Termeni afectivi disforici în aromână. Analiză lexical-semantică şi etimologică", in Cezar Bălăşoiu, Claudia Ene, Isabela Nedelcu, Cristina-Alice Toma, *Lingvistică sincronică, diacronică şi tipologică*, 2023a, 265-274.

Stoica 2023b = Stoica, Gabriela, "Din lexicul aromân al afectivităţii. Termeni pentru *dragoste*. Analiză lexical-semantică şi etimologică", *Fonetică şi dialectologie*, 2023b, forthcoming, XLII.

Patricia Șerbac
Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu-Mureș, România

Este potrivită litera <å> pentru vocala istroromână /ɒ/? Analiza acustică ajută scrierea

Abstract
This study aims to identify the quality of the Istrian Romanian vowel marked in writing with the letter <å>. The descriptions of the vowel and the graphic signs used differ greatly in the literature. They indicate a vowel in the area of the cardinal vowels no. 5, 6, 13, as well as diphthongs like /o̯a/ and /u̯a/. At the same time, our auditory perception shows something else, namely something in the area of the cardinal vowel no. 6 and no. 13 and especially many diphthongized variants of the /o̯a/ type. Therefore, we have systematized and interpreted the numerous descriptions of the vowel made by other linguists and have performed an acoustic study in order to see the vowel and its variations in the vowel space. The acoustic data obtained confirmed the presence of the vowel in the area of the cardinal vowel no. 6 and 13, as well as the existence of diphthongs. As most of the realizations are diphthongs of the /o̯a/ type we suggest that <oa> would be a more representative graphic sign.
Key words: letter <å>, cardinal vowels, diphthong /o̯a/, acoustics, spelling.

Résumé
Cette étude vise à identifier la qualité de la voyelle du roumain d'Istrie marquée à l'écrit par la lettre <å>. Les descriptions de la voyelle et les signes graphiques utilisés sont très différents dans la littérature. Ils indiquent une voyelle dans la zone des voyelles cardinales no. 5, 6, 13, ainsi que des diphtongues comme /o̯a/ et /u̯a/. En même temps, notre perception auditive montre quelque chose d'autre, dans la zone des voyelles cardinales no. 6 et 13 et surtout de nombreuses variantes diphtonguées du type /o̯a/. Nous avons donc systématisé et interprété les nombreuses descriptions de la voyelle faites par d'autres linguistes et nous avons réalisé une étude acoustique afin de voir la voyelle et ses variations dans l'espace vocalique. Les données acoustiques obtenues ont confirmé la présence de la voyelle dans la zone des voyelles cardinales no. 6 et 13, ainsi que l'existence de diphtongues. Comme la plupart des réalisations sont des diphtongues du type /o̯a/ nous suggérons que <oa> serait un signe graphique plus représentatif.
Mots clés: lettre <å>, voyelles cardinales, diphtongue /o̯a/, acoustique, orthographie.

1. Introducere

Acest studiu își propune să identifice calitatea vocalei istroromâne notate în scris cu semnul <å>, pe care o notăm aici cu semnul fonetic /ɒ/, același folosit pentru vocala englezească LOT, datorită asemănării fonetice cu aceasta.[9] Descrierile vocalei și semnele grafice folosite diferă foarte mult în literatura de specialitate. Ele indică o vocală aflată în zona vocalelor cardinale 5, 6, 13, precum și diftongi ca /o̯a/

[9] A nu se confunda cu vocala cardinală nr. 13.

și /u̯a/. În același timp, percepția noastră auditivă arată altceva, și anume ceva în zona vocalei cardinale nr. 6, care se poate apropia și de vocala cardinală nr. 13, și mai ales multe variante diftongate, mai ales de tipul /o̯a/, dar și /u̯a/. De aceea, ne propunem să sistematizăm și să interpretăm numeroasele descrieri ale vocalei făcute de alți lingviști și să interpretăm date acustice pentru a vedea exact vocala și variațiile ei în spațiul vocalic. Continuăm astfel un studiu mai vechi în care am făcut deja câteva analize acustice cu astfel de diftongi (Șerbac 2021: 966-969). Ne mai propunem să vedem dacă ortografia actuală redă corect calitatea vocalei și, dacă nu, să propunem un semn grafic reprezentativ.

2. Descrierea vocalei în literatura de specialitate

2.1. Considerații asupra calității de fonem ori alofon a vocalei

De-a lungul timpului, lingviștii au considerat această vocală fie fonem, fie alofon al vocalei /a/, în poziție accentuată. Matilda Caragiu Marioțeanu, Petru Neiescu și Vasile Frățilă o consideră alofon (Caragiu Marioțeanu 1977: 215, Neiescu 2011: XXI, Frățilă 2016: 103). Există și lingviști care o consideră fonem de sine stătător, dar îi atribuie totuși un rol marginal. Aceștia sunt August Kovačec și Andrei Avram (Kovačec 1984: 555, Avram 1977: 597). Dar indiferent de statutul de fonem sau de alofon, există aceeași părere asupra valorii funcționale a vocalei în prezent: cuvintele asimilate în istroromână l-au transformat pe /a/ în /ɒ/, pe când cele care nu sunt acceptate complet l-au păstrat pe /a/ (Pușcariu 1926: 61, 64, Kovačec 1984: 554-555, Sârbu și Frățilă 1998: 19, Frățilă 2016: 103). Fără să intrăm în amănunte, amintim doar că, în ce ne privește, considerăm vocala un fonem de sine stătător pentru că există perechi minimale /a/ - /ɒ/ și pentru că alofonele lui /ɒ/ sînt deja mult prea numeroase pentru a-l mai adăuga și pe /a/.

2.2. Vocalele cardinale ca repere

În cele ce urmează prezentăm descrierile vocalei la diferiți lingviști. De cele mai multe ori, ele sînt neclare, uneori chiar lipsesc cu desăvârșire și putem doar aproxima părerea autorilor asupra calității vocalei. Notarea nu e unitară, existând mai multe semne grafice și fonetice. Nu de puține ori, semnul <å> este folosit atât ca semn grafic, cât și ca semn fonetic: /å/.

De aceea, vom lua ca reper vocalele cardinale ale lui Daniel Jones și vom încerca să vedem în zona căreie dintre ele se poate plasa vocala noastră, așa cum a fost înțeleasă ea de diferiți autori.

Vocala cardinală principală nr. 5, notată cu simbolul /ɑ/, e cea mai deschisă vocală posterioară nerotunjită. Vocala cardinală secundară nr. 13, /ɒ/, e perechea ei rotunjită. Iar vocala cardinală principală nr. 6, /ɔ/, e semideschisă, posterioară și rotunjită (Jones, 1976: 31-38, IPA 1999: ix, 11-13).

Luăm vocalele cardinale așa cum sînt ele: niște puncte de orientare. Niciunul dintre autorii studiilor despre fonetica istroromână nu face referire la vocalele cardinale. Considerăm însă că, făcând referire la acestea, ne putem orienta mai bine în spațiul vocalic, putem înțelege mai bine și putem compara descrierile celorlalți lingviști, adesea neclare.

2.3. Descrierea calității vocalei la diferiți lingviști

Ioan Maiorescu în lucrarea *Itinerario in Istria e vocabolario istriano-romeno* notează vocala cu <a>, dar uneori notează și diftongul <oa> (Maiorescu 1874). Este prima menționare a alofonelor diftongate. De exemplu, el notează *ioarbă*

și *iarbă, oancea* și *ancea, ab*, dar și *oab* după cum au obiceiul istroromânii, *asir* dar și *oasir, cap* și *coap, capre* și *coapre, păcat, păcate*, dar și *pecoat pecoate*. Dar de cele mai multe ori nu notează diftongul, de exemplu *curat, lapte, vacă*. La acest din urmă cuvânt și la multe altele se înșală afirmând că e ca în limba română.

Notează corect cuvinte ca *orb, orbă* (în loc de *oarbă*), observă întotdeauna vocala /o/ în locul diftongului /o̯a/ din dacoromână. Dar invers nu: de cele mai multe ori nu observă atunci când unui /a/ din dacoromână îi corespunde un /o̯a/ în istroromână. Inconsecvența lui dă de gândit, ne punem întrebarea dacă subiecții lui erau inconsecvenți în pronunția lor, /a – o̯a/, sau dacă el nu a auzit bine, fiind influențat de dialectul matern.[10] Deci înclinăm spre a crede că istroromânii au spus /o̯a/ de mult mai multe ori decât a auzit el.

Arthur Byhan în glosarul său istroromân, *Istrorumänisches Glossar*, folosește semnul grafic <o̜> (Byhan 1899: 179). Din moment ce nu folosește <o>, înseamnă că se referă la un /o/ deschis, mai deschis decât vocala cardinală nr. 7. Nu e clar la ce vocală se referă, dar, prin faptul că semnul este un <o>, înseamnă că el a înțeles că există o labializare. S-a referit la o vocală labializată mai deschisă decât /o/, ceea ce indică foarte probabil vocala nr. 6, presupunere întărită de faptul că vocala a fost identificată corect în lucrarea următoare, care aparține îi lui Sextil Pușcariu, la care Arthur Byhan a fost colaborator.

Este vorba de volumul *Studii istroromâne*, scris de Sextil Pușcariu în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan. În partea a II-a, *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, apar pentru prima dată în literatura de specialitate amănunte în descrierea vocalei: „å pentru *a* accentuat, care are sunetul unui *a* foarte deschis spre *o*, așa cum pronunță ungurii pe *a* în *nap, hat* etc.” (Pușcariu 1926: 119). Între /a/ și /o/ românesc se află, ca grad de deschidere, vocala nr. 6 și putem presupune că autorul s-au referit la ea. În același timp, indicația „spre *o*” înseamnă labializare, care indică o vocală aflată între vocala cardinală nr. 13 și nr. 6. Exact așa este plasată vocala respectivă pe diagrama vocalelor din limba maghiară. În *Manualul Asociației Internaționale de Fonetică* vocala din limba maghiară are o deschidere între cea a vocalelor cardinale nr. 5-13 și nr. 6 (IPA 1999: 105).

Josif Popovici în lucrarea *Dialectele române (Rumaenische Dialekte). IX. Dialectele române din Istria. Partea a 2-a. Texte și glosar* notează: „å = a de tot închis, aproape o̜” (Popovici 1909: XVI). „Aproape o̜”, dar nu /o̜/, ceea ce înseamnă că probabil exclude vocala nr. 6 și se referă la vocala nr. 5 sau 13.

Traian Cantemir în ale sale *Texte istroromâne*, în lista de litere folosite la transcrierea textelor, o notează astfel: „**a** = å (a labializat): *c**a**pra, c**a**sa, m**a**ia, p**at**ru* etc.” (Cantemir 1959: 4). Semnul grafic este deci <**a**> îngroșat, deci Cantemir a înțeles că e ceva diferit de /a/. În același timp precizează echivalența lui cu semnul <å>, folosit de alți cercetători. E primul care renunță la semnul <å>, folosit înaintea lui. Fapt îmbucurător, din cauza ambiguității semnului respectiv. Îmbucurător e și faptul că a observat labializarea și a dat cuvinte corecte ce prezintă vocala labializată. „/a/ labializat”, dar nu /o/, înseamnă ceva între vocalele cardinale nr. 6 și nr. 13.

[10] O observație asemănătoare face Arthur Byhan despre Ioan Maiorescu, și anume că acesta nu avea pregătire fonetică și nu putea deosebi așa de bine dialectul istroromân de dialectul său matern dacoromân (Byhan 1899: 178-179).

Emil Petrovici și Petru Neiescu în *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenomâni și istroromâni*, observă numeroasele alofone diftongate. Precizează că, pentru transcrierea textelor au renunțat la aceste detalii fără valoare distinctivă; lucru corect, de altfel, într-o transcriere fără amănunte fonetice. Variantele de pronunțare din seria [å, ᵘå, u̯å, u̯a, o̯a] etc. sunt în variație liberă. De asemenea, observă că diftongarea e mai puternică în satul Jeián (Petrovici și Neiescu 1964: 208-209).

Emil Petrovici în studiul *Modelul sârbo-croat al sistemului fonematic istroromân*, vorbește despre diftongarea facultativă a vocalei *å* sub formele *ᵘå, ᵒå*, „care a trecut din čakaviană – după P. Guberina – și în vegliotă" (Petrovici 1968: 5). Mai departe:

> Vocalismul istroromân a fost și el profund modificat în urma influenței sârbocroate. […] Diftongii românei comune, scriși *ea, oa*, rostiți regional [ⁱa, ⁱä, ᵉa, ᵉä ᵒå, ᵒa, ᵘå, ᵘọ] etc., reprezentând, în majoritatea graiurilor dacoromâne, ca și în aromână și în meglenoromână, variante combinatorii ale fonemului /a/ precedat de consoane diezate sau bemolate, au fost înlocuite cu vocale care se află în čakaviană: *a, å, ä, o*. Facultativ, aceste vocale (*å, ä, o*) pot fi diftongate, de altfel ca și în čakaviană. (Petrovici 1968: 9-10).

Totuși consideră fonemul de bază ca fiind monofonematic și arată locul lui în sistem, afirmând că „Sistemul vocalic al istroromânei poate fi considerat dreptunghiular sau triunghiular." (Petrovici 1968: 10). Cele două reprezentări ale lui Emil Petrovici se pot vedea mai jos în Figura 1:

Figura 1

Sistemul vocalic istroromân prezentat de Emil Petrovici ca fiind dreptunghiular sau triunghiular (Petrovici 1968: 10)

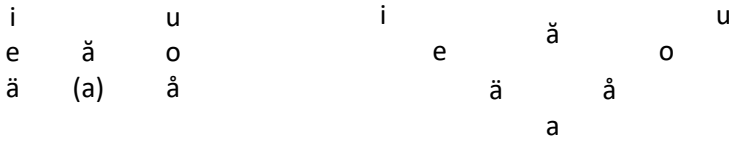

Vorbitorii sau chiar lingviștii având ca limbă maternă o limbă cu sistem fonologic triunghiular pot crede, ca Emil Petrovici, că acesta e același lucru cu sistemul dreptunghiular. În realitate nu e așa. Acest lucru e mai evident în limbi cu un număr mare de vocale, aproximativ 15, în care sistemul fonologic e evident dreptunghiular. În sistemul dreptunghiular, vocala notată cu <å> se află în zona vocalei cardinale nr. 5, sau poate a vocalei nr. 13, iar în sistemul triunghiular în zona vocalei cardinale nr. 6. Această poziție a lui Emil Petrovici e infirmată și de Andrei Avram (vezi mai jos).

Matilda Caragiu Marioțeanu în tratatul de *Dialectologie română*, în capitolul *Dialectul istroroman*, observă labializarea în poziție accentuată, dar și alofonele diftongate:

> În poziție accentuată, fonemul /a/ se realizează, de obicei, ca [å], vocală labializată (a posterior):
> *cåsa, åsir, årde, måre, i̯årbĕ* / dr. *casa, asin, arde, mare, iarbă*.
> La inițială, același fonem se realizează ca [u̯å] în graiul unor vorbitori:

u̯ârde, u̯âpĕ, u̯ân, u̯âstez / dr. *arde, apă, an, astăzi* (Caragiu Marioțeanu 1977: 215).

/a/ posterior și labializat înseamnă ceva în zona vocalei nr. 13.

August Kovačec în *Descrierea istroromânei actuale* face următoarea descriere: „[å] – cea mai deschisă vocală din seria posterioară (velară); rotunjită; vocala aceasta este considerabil mai deschisă decât [ɔ] din franceza sau italiana literară (poate ceva mai deschisă decât [a] din cuvântul maghiar *nap*); apare numai sub accent" (Kovačec 1971: 33). Mai deschis decât /ɔ/, dar totuși rotunjit, înseamnă zona vocalei cardinale nr. 13.

În același timp, lingvistul croat observă diftongarea: å sub accent se realizează adesea ca vocală diftongată [^{u}*å*], de exemplu [såre] e același cuvânt cu [s^{u}åre], „dacă accentul e mai intens, dacă insistă mai mult asupra silabei accentuate". Realizările diftongate sînt alofone ale vocalei:

> Aceste realizări „diftongice" trebuie interpretate ca monofonematice, căci alternează la aceleași subiecte și în aceleași cuvinte cu realizările omogene, fără ca pronunțarea ca monoftong sau ca diftong să atragă după sine vreo schimbare de sens. (Kovačec 1971: 34).

Aceeași constatare, reluată mai jos:

> Interpretarea trebuie să fie în mod obligatoriu monofonematică, deoarece realizarea sub formă de diftong alternează cu cea omogenă, fără nici un fel de urmări pentru sens […]. Elementele unui astfel de diftong nu sînt comutabile fiecare în parte; deci, din punct de vedere fonologic, ambele elemente trebuie considerate ca reprezentând, la un loc, un singur fonem. (Kovačec 1971: 42).

În dicționarul istroromân-croat, August Kovačec dă un tabel cu vocalele istroromâne (Kovačec 1998: 10)[11], așa cum se vede mai jos în Figura 2:

Figura 2

Sistemul vocalic istroromân așa cum îl arată August Kovačec (1998: 10)

[i̯]		[u̯]
i		u
e	â	o
ę	a	å

Plasând vocala /å/[12] în colțul din dreapta jos al tabelului, e limpede că lingvistul croat o consideră ca având aceeași deschidere ca /a/, dar fiind foarte în spate, ceea ce o plasează în zona vocalei cardinale nr. 5 sau nr. 13.[13] Și această poziție e infirmată de Andrei Avram (vezi mai jos). Remarcăm asemănarea cu sistemul dreptunghiular propus de Emil Petrovici, redat mai sus (Petrovici 1968: 10).

Singurul care privește fonologia istroromână din perspectivă tipologică e Andrei Avram. În studiul *Observații asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân*, examinează și compară punctele de vedere ale August Kovačec, a lui

[11] [i̯] și [u̯] reprezintă vocalele scurte din componențe diftongilor. Ele au aceeași calitate cu /i/ și /u/ aflate imediat dedesubt.

[12] Folosim și noi semnul /å/ ca semn pentru fonem pentru că așa îl folosește August Kovačec.

[13] O altă discuție se poate deschide și despre vocala e deschisă, plasată de el tot în seria deschisă, care ar trebui să se afle și ea mai sus de /a/, pentru că are un grad de deschidere mai mic.

Emil Petrovici și Petru Neiescu, precum și al Matildei Caragiu Marioțeanu (Avram 1977: 591), redate mai jos în Figura 3:

Figura 3

Sistemul vocalic istroromân în varianta lui August Kovačec, a lui Emil Petrovici și Petru Neiescu și a Matildei Caragiu Marioțeanu, toate prezentate de Andrei Avram (1977: 591)

i			u		i			u	i					u
e	â		o		e	â		o		e	ă		o	
ę	(a)		å		ä			å			a			
Caragiu Marioțeanu					Kovačec					Petrovici și Neiescu				

Andrei Avram observă următoarele:

> În cercetările de tipologie fonologică s-a stabilit că, în orice sistem, numărul vocalelor de apertură maximă este mai mic sau cel mult egal cu cel al vocalelor care aparțin unei alte clase de apertură. Nu există niciun fapt care să ne determine să admitem că istroromâna ar face excepție de la această „lege". Prin urmare, sîntem de părere că în sistemul format din 8 vocale fonemele /ę a å/ nu constituie o singură clasă de apertură, cu trei vocale (deci mai multe decât în celelalte două: /e o/, /i u/), ci două clase: /a/ și /ę å/. Sistemul în cauză este, în consecință, triunghiular, spre deosebire de sistemul format din 7 vocale (6 vocale determinate + vocala nedeterminată), care este dreptunghiular (fiecare clasă de apertură conține câte două foneme). (Avram 1977: 596).

Prin aceste fine observații datorate unei bune cunoașteri a tipologiei sistemelor vocalice în general, Andrei Avram plasează vocala în zona vocalei cardinale nr. 6. Chiar dacă nu o numește așa, e limpede din gândirea lui. Lingvistul respinge ideea sistemului vocalic dreptunghiular și afirmă că istroromâna are un sistem vocalic triunghiular.

> Din motive de ordin practic, legate de studierea comparativă a sistemelor fonologice ale dialectelor și graiurilor românești, [...] ni se pare convenabil ca vocala anterioară din clasa de apertură maximă să fie notată /ä/ (nu /ę/, ca la A. Kovačec), iar corespondenta ei posterioară – pe plan fonetic, posterioară sau centrală – să fie notată /å/; adoptăm deci, pentru sistemul dreptunghiular cu 7 vocale și trei grade de apertură, transcrierea fonologică folosită de E. Petrovici și P. Neiescu. [...] Considerăm, de asemenea, că este convenabil ca vocalele care, în acest sistem, constituie clasa de apertură intermediară între clasele /a/, pe de o parte, și /e o/, pe de altă parte, să fie notate /ę ọ/, nu /ä å/, ținându-se seamă de faptul că *fonemele realizate ca [ę] (sau [ä]), respectiv, ca [å] nu posedă aceleași trăsături distinctive în sistemul dreptunghiular cu 7 foneme și în cel triunghiular cu 8 foneme*. (Avram 1977: 596-597, sublinierea noastră).

Prin observația justă că vocalele intermediare nu au aceleași trăsături distinctive în cele două sisteme, dreptunghiular și triunghiular, lingvistul face dovada faptului că deosebește zona vocalei cardinale nr. 5 de cea al vocalei nr. 6 (la fel și zona vocalelor cardinale nr. 3 și nr. 4). Iar precizarea „pe plan fonetic, posterioară sau centrală" arată că înțelege vocalele /ọ/ și /a/ ca fiind alofone.

Studiul nu conține nicio părere sau interpretare despre alofonele diftongate. Există câteva exemple cu diftongi, dar ele nu sunt comentate.

În prezentarea fonemelor vocalice ale dialectului istroromân, Andrei Avram a ales sistemul triunghiular, prezentat mai jos în Figura 4:

Figura 4

Sistemul vocalic istroromân în varianta lui Andrei Avram (1977: 597)

i u

e o

ę ǫ

a

În această reprezentare, vocala e plasată în zona vocalei cardinale nr. 6, semideschisă și rotunjită.

Petru Neiescu în studiul *Din fonologia dialectului istroromân* afirmă că „/å/ este puternic labializat, notat fonetic, în majoritatea cazurilor, [å]" (Neiescu 1980: 138). /a/ labializat ar putea însemna vocala cardinală nr. 13, dar /a/ puternic labializat încetează să mai fie o vocală deschisă și se apropie foarte mult de vocala semideschisă nr. 6. /å/ accentuat e văzut fie ca monoftong, fie ca diftong ascendent, cu un element inițial care poate fi mai perceptibil sau mai puțin perceptibil. Diftongarea apare mai ales în Jeián (Neiescu 1980: 139). În continuare, alofonele diftongate sînt descrise amănunțit:

> Astfel, un /å/ accentuat a fost auzit în anchetele noastre, atât la Jeián cât și la Susnievița și în satele din jur, fie ca [å] cu timbru omogen pe tot timpul duratei sale, fie ca un diftong pe care l-am notat [ᵘå], [u̯å], [ǫ̯å], de exemplu [cåsa], [cᵘåsa] 'casă', [åru], [ᵘåru] 'ei au', [ᵘåre] 'are', [se cºåța] 'se prinde', [čǫ̯åra] 'ceară' etc. (Neiescu 1980: 139).

Lingvistul consideră vocalele omogene și diftongate alofone ale aceluiași fonem, fapt confirmat, după părerea lui, de faptul că înșiși istroromânii nu-l scriu:

> Realizările lui /å/ ca vocală cu timbru omogen precum și cele diftongate constituie variații libere ale aceluiași fonem, diftongii de mai sus neopunându-se fonologic vocalelor nediftongate. La același vorbitor se întâlnesc când una, când alta dintre aceste variații, diftongarea fiind direct proporționată cu debitul vorbirii: în vorbirea allegro un /å/ se aude ca [a], în timp ce la încetinirea ritmului vorbirii la începutul vocalei se aude un element semivocalic labiovelar notat [ᵘ], [ºǫ], [u̯] sau [ǫ̯]. Istroromânii nu percep acești diftongi ca ceva deosebit de [å] cu timbru omogen și nici nu simt nevoia să-i redea în scris, de aceea când li se cere să scrie cuvinte istroromâne în care au pronunțat un *a* diftongat ei scriu *a*. Ceea ce noi notăm [cᵘåsa], [lᵘåsa], [dᵘåvu], ei scriu *kasa*, *lasa*, *davu*. (Neiescu 1980: 139-140).

Petru Neiescu în *Dicționarul dialectului istroromân*, vol. I, A-C, deplânge lipsa unui sistem unitar de notare a vocalei cu pricina și explică de ce a simplificat transcrierea:

> *Din cauza lipsei unui sistem de notare unitar, redarea grafică a cuvintelor diferă foarte mult în surse*. Cuvintele apar notate de autori diferiți, de multe ori fără o pregătire lingvistică, în localități și date diferite. Din această cauză, ele apar sub forma a numeroase variante grafice ce nu prezintă interes într-o lucrare lexicografică; de aceea a fost necesară simplificarea transcrierii lor.

> S-au păstrat însă unele variante fonetice, diferite în anumite localități sau zone. Spre exemplu, e cunoscut faptul că un *å (a rotunjit) se rostește sub diferite forme (å, a, oa, ua)*. Astfel de forme au fost notate de unul și același autor. [...] În general, în dicționar, am simplificat transcrierea, mai ales la autorii la care *å* este notat alături de diftongul *oa, ua*, păstrând notarea cu *å*. Totuși, am menținut notările diferite în cazul în care ele se datorează unor specialiști ca Sever Pop, care la Bărdo a notat mai ales diftongul, sau M. Bartoli […]. Cum nu există perechi minimale în care *å (labializat) să se opună, sub accent, lui a (nelabializat)*, se putea renunța la notarea lui, făcându-se precizarea, în prefață, că *sub accent, cu foarte puține excepții, el se rostește labializat*. (Neiescu 2011: XX-XXI, sublinierile noastre).

Un *å* rotunjit, labializat care se opune lui *a* (nelabializat), deci singura trăsătură distinctivă e labializare, arată zona vocalei cardinale nr. 13. Semnele grafice pentru alofonele vocalei sînt <å>, <oa> și <ua>. Nu îl considerăm aici și pe <a>, pentru că, spre deosebire de Petru Neiescu, sîntem de părere că este un fonem diferit.

Richard Sârbu și Vasile Frățilă în lucrarea *Dialectul istroromân. Texte și glosar* observă, de asemenea, diftongarea foarte variată, precum și lipsa unei notări unitare a vocalei în literatura de specialitate:

> Pentru unele foneme întâlnim în texte mai multe feluri de notări: pentru *å – [å], [uå], [oå]*, [...] prin care am vrut să ilustrăm varietatea de nuanțe ale acestor sunete în rostirea subiecților (chiar și în rostirea aceluiași subiect în diferite etape ale elaborării unui enunț) și, implicit, faptul că aceste sunete nu sunt „fixate" nici în istroromâna actuală la o singură realizare comună și generală pentru toți vorbitorii graiului, fapt remarcat, între alții, și de autorii ALR (I și II) pentru toate punctele anchetate la istroromâni (cf. Dimitrie Macrea, *Din atlasul lingvistic român, I. Note istroromâne,* în „Dacoromania", X, București, 1941, p. 50-57). (Sârbu și Frățilă 1998: 9).

În ceea ce-i privește, ei fac transcriere cu amănunte fonetice: „Astfel, în notarea lui *å* am optat pentru realizările nuanțate *[å] cåsa,* [*uå*] *cuåsa* și [*oå*] *coåsa,* în funcție de rostirea subiecților înregistrați" (Sârbu și Frățilă 1998: 9).

Vasile Frățilă în cartea *Studii istroromâne* e de acord cu Emil Petrovici și Petru Neiescu asupra faptului că sub accent vocala *å* se realizează fie ca monoftong, fie, mai ales în Jeián, ca un diftong ascendent *u̯å*, ale cărui element inițial poate fi mai mult sau mai puțin peceptibil (Frățilă 2016: 102). Mai departe, lingvistul descrie ceea ce el consideră a fi două alofone: „în istroromână există două tipuri de a: un a neaccentuat: *l'**a** zis* 'i-a zis', *țel**a*** 'acela', *mes-**a*** 'a mers', *ontr**a**t* 'atunci' și un a rotunjit [å], aflat sub accent: *åc, ån, åsir*" (Frățilă 2016: 103).

Goran Filipi în atlasul său, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul Lingvistic Istroromân. Atlante Linguistico Istrorumeno*, dă o foarte scurtă descriere a vocalei: „å – stražnje a" (Filipi 2022: 15), adică /a/ posterior. Această caracterizare, dimpreună cu faptul că a folosit un grafem de tipul <a> și nu de tipul <o>, trimite către vocala nr. 5, nerotunjită.

În lista cu transcrierea fonetică a tuturor sunetelor din dialectele românești folosită în prezent la atlase și la texte dialectale, <å> este descris ca fiind „cea mai deschisă vocală din seria posterioară: *u, o, o̜, å*" (*Transcrierea fonetică*), ceea ce arată în mod neîndoielnic ceva în zona vocalei cardinale 5, pentru că lipsește indicația despre labializare. Exemplul dat aici este cuvântul ir. *cåp*. După părerea

noastră, aceasta nu există în dialectul istroromân, semnele *o̜*, *å* de aici indică aceeași vocală, iar vocala corectă este cea notată cu /o̜/. Altfel spus, semnul <å> indică vocala /o̜/.

2.4. Sinteză și concluzii parțiale

Descrierile plasează vocala într-un spațiu fonetic vast, în zona vocalelor cardinale numărul 5, numărul 6, sau numărul 13 și indică și diftongarea acesteia. Considerăm că dilema e în jurul vocalelor cardinale nr. 5, /ɑ/, nr. 13, /ɒ/ și nr. 6, /ɔ/, la care se adaugă diftongul oa și alofonele lui. Toate sînt prezentate în Figura 5 de mai jos:

Figura 5

Vocalele cardinale nr. 5, nr. 6, nr. 13 și poziția aproximativă a diftongilor /o̯a/ și /u̯a/

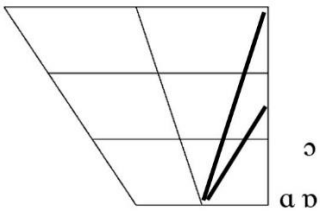

Prezentăm mai jos, în Figura 6, semnele grafice și fonetice folosite de lingviști pentru a desemna vocala istroromână /ɒ/. Grafemele <å>, <o̜>, au fost folosite și ca notații fonetice. Unele dintre notațiile care nu sînt între paranteze unghiulare au fost folosite atât ca grafeme cât și ca semne fonetice.

Figura 6

Semnele grafice și fonetice folosite de lingviști pentru a descrie vocala istroromână /ɒ/ și alofonele ei

Vocala cardinală 5	**Vocala cardinală 13**	**Vocala cardinală 6**	**Diftongi**
/ɑ/	**/ɒ/**	**/ɔ/**	**/o̯a/, /u̯a/**
<å>	<å>	<å>	<å>
	<a>	<o̜>	<oa>, <ua>
			uå, oå
			o̯a, o̯å, u̯a, u̯å, ᵘ̯å, u̯ᵃ̊
			ᵒ̯å, ᵒ̯a, ᵘ̯å, ᵘ̯o̜

Izbitor e faptul că litera <å> e folosită pentru a descrie toate cele cinci vocale diferite, trei monoftongi și doi diftongi, fiecare cu alofonele sale. Evident, fonemul /å/, oricare ar fi el, nu poate acoperi o arie atât de largă: împreună cu diftongii, acoperă cam o treime din spațiul vocalic întreg. Suntem de părere că acest lucru nu e posibil într-un sistem vocalic cu mai mult de trei foneme.

Singura calitate a literei <å>, un /a/ cu un /o/ deasupra, este că sugerează un /a/ palatalizat, rotunjit ca fonemul /o/, dar semnul e folosit de lingviști pentru a reda prea multe sunete care intră în aria unor foneme diferite.

Putem să formulăm deocamdată următoarele concluzii:

- sistemul vocalic istroromân nu e dreptunghiular, ci e triunghiular,
- vocala notată cu <å> nu poate acoperi un spațiu vocalic atât de mare,
- ea are realizări monoftongate și diftongate,

- semnul grafic <å> e ambiguu.

Se impune deci o analiză acustică a vocalei pentru a vedea mai exact despre ce vocală e vorba și dacă există și diftongare.

3. Analize acustice

Am prezentat în studiul nostru mai vechi pentru prima dată în literatura de specialitate analize acustice ale unor cuvinte istroromâne din vorbirea obișnuită, printre care și câteva cuvinte cu vocala notată cu <å>, realizată sub forma unor diftongi de tipul /o̯a/ (Șerbac 2021). În cele ce urmează prezentăm un studiu calitativ cu alte cuvinte care conțin vocala respectivă și le analizăm din punct de vedere acustic.

Subiecții înregistrați au fost doi vorbitori nativi istroromâni, unul din Jeián, în anul 2019, în vârstă de 65 de ani, iar celălalt din Susnievița, în 2021, în vârstă de 67 de ani.

Aceștia au fost înregistrați cu un reportofon Zoom H6 și microfon Rode NTG2, într-o încăpere pe cât posibil liniștită.

Am ales șapte cuvinte rostite de cei doi vorbitori, extrase din vorbirea liberă și conversație:

- trei rostite de către vorbitorul din Jeián: *ascutắ* 'asculta', *aṣắ* 'așa', *acắsa* 'acasă', *cắsa* 'casă',
- patru rostite de către vorbitorul din Susnievița: *pắtu* 'patul', *bắte* 'bate', *ṣắse* 'șase', *kắṣ* 'caș'.

Analizăm formanții F1 și F2 în două puncte reprezentative ale vocalei, și anume din prima și din a doua jumătate a acesteia, dar lăsând la o parte un segment de la începutul și de la sfârșitul acesteia, segmente care pot fi influențate de consoanele vecine. În cazul în care vocala se află la sfârșit de cuvânt, am lăsat la o parte segmentul de la sfârșit, în care se vede că aceasta nu își mai menține toate caracteristicile. Punctele în care am făcut măsurători sunt indicate prin distanța în secunde de la începutul cuvântului.

La cuvântul *ascutắ* 'asculta', a cărui spectrogramă o redăm mai jos în Figura 7, am măsurat formanții ultimei vocale în punctele de 0.423287 s și 0.575369 s. Valoarea mai mică a formanților, mai ales a lui F1, în prima parte a vocalei arată rotunjirea buzelor. Se poate constata apropierea vocalei de vocala cardinală nr. 6, cu precizarea că e mai deschisă decât aceasta din urmă și are o poziție mai apropiată de zona centrală, ceea ce o apropie și de vocala nr. 13. Formantul F1 crește de la 616 Hz la 816 Hz, ceea ce indică o trecere de la poziția semideschisă din prima parte a vocalei la o deschidere mai mare a gurii în a doua parte a acesteia. Pe de altă parte, F2 crește ușor de la 1129 Hz la 1203 Hz, ceea ce arată o poziție și mai centrală. Diftongul descris mai sus poate fi aproximat [ɔa], iar forma fonetică a cuvântului e [ascuto̯á].

Figura 7
Oscilograma și spectrograma cuvântului *ascută̊*

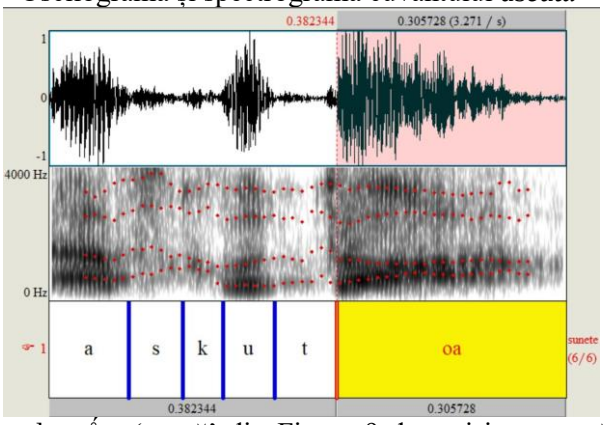

La cuvântul *acå̊sa* 'acasă' din Figura 9 de mai jos am măsurat formanții ultimei vocale în punctele de 0.198685 s și 0.287599 s. La începutul vocalei, buzele au o rotunjire mai pronunțată, ceea ce se vede în valoarea mai mică a celor doi formanți, însă o foarte ușoară rotunjire se păstrează și la sfârșitul vocalei. F1 arată o rotunjire mai mare decât a vocalei cardinale nr. 6, ceea ce plasează vocala de aici puțin sub poziția semideschisă. F1 crește de la 563 Hz la 620 Hz, iar F2 de la 935 Hz la 1260 Hz. Se constată aici că F1 are variații foarte mici de-a lungul vocalei. Chiar dacă nu e un diftong atât de deschis ca alții în a doua parte, impresia auditivă de diftong e întărită de variația formantului F2, care merge de la o poziție posterioară înspre o poziție centrală. Diftongul poate fi descris ca [ɔɒ], iar forma fonetică a cuvântului e [acɔ̝ásа].

Figura 9
Oscilograma și spectrograma cuvântului *acå̊sa*

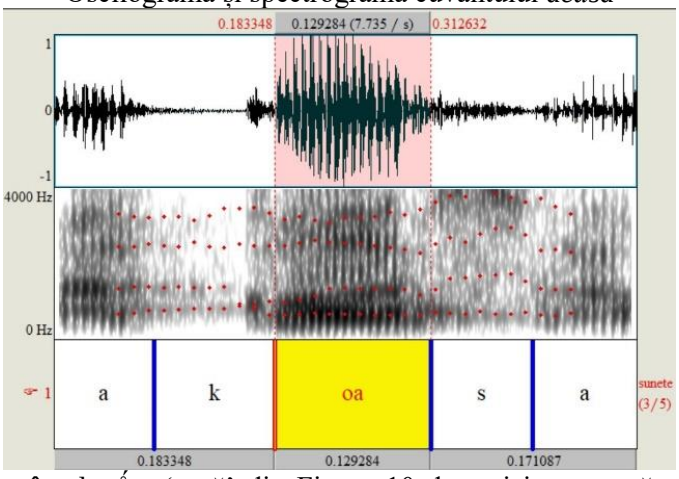

La cuvântul *cå̊sa* 'casă' din Figura 10 de mai jos am măsurat formanții ultimei vocale în punctele de 0.130526 s și 0.245842 s. F1 are la început valoarea de 584 Hz, ceea ce înseamnă rotunjire și o deschidere a gurii semideschisă, ceea ce poate fi în zona vocalei cardinală nr. 6 sau chiar o vocală mai închisă decât ea. Apoi crește la 714 Hz, arătând o deschidere mare a gurii. F2 crește de la 1185 Hz la 1372 Hz, arătând că vocala trece într-o poziție mult mai centrală în a doua parte a ei și că

dispare labializarea. Toate acestea arată un diftong de tip [ɔa], iar forma fonetică a cuvântului e [cọ́asa].

Figura 10
Oscilograma și spectrograma cuvântului *cắsa*

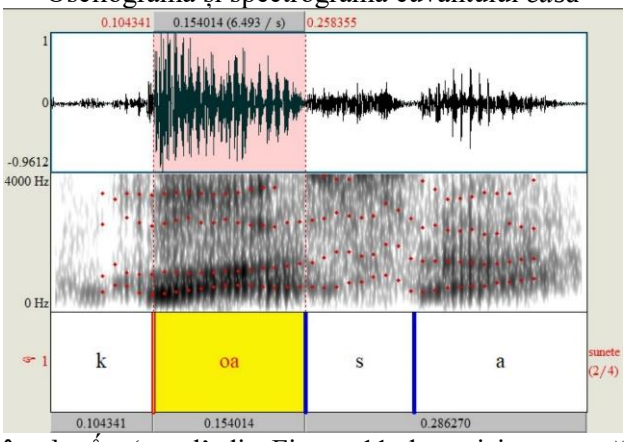

La cuvântul *pắtu* 'patul' din Figura 11 de mai jos am măsurat formanții ultimei vocale în punctele de 0.073432 s și 0.131708 s. Amândoi formanții au valori scăzute în prima parte, ceea ce arată rotunjirea buzelor. F1 crește de la 450 Hz la 556 Hz, iar F2 de la 650 Hz la 1186 Hz. Acest lucru arată trecerea de la o vocală posterioară semi-închisă la o vocală centrală semi-deschisă. Și aici impresia auditivă de diftong e întărită de centralizarea vocalei în a doua parte a ei. Diftongul poate fi descris sub forma de [oa]. Forma fonetică a cuvântului e [pọ́atu].

Figura 11
Oscilograma și spectrograma cuvântului *pắtu*

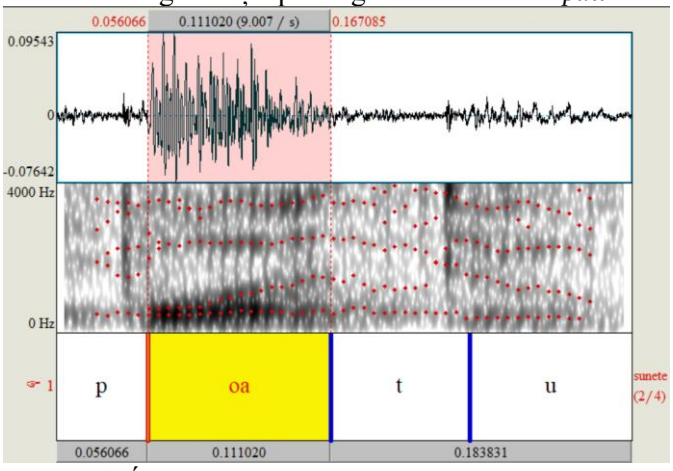

La cuvântul *bắte* 'bate' din Figura 12 de mai jos am măsurat formanții ultimei vocale în punctele de 00.081979 s și 0.163229 s. F1 crește de la 510 Hz la 701 Hz, iar F2 crește de la 613 Hz la 1398 Hz. Valorile scăzute ale celor doi formanți în partea de început arată o rotunjire pronunțată. E o vocală posterioară semi-închisă, din zona vocalei cardinale nr. 7. Apoi, ea devine centrală, cu o deschidere mai mare decât semi-deschisă. Diftongul este unul de tip [oa], iar forma fonetică a cuvântului e [bọ́ate].

Figura 12
Oscilograma și spectrograma cuvântului *bắte*

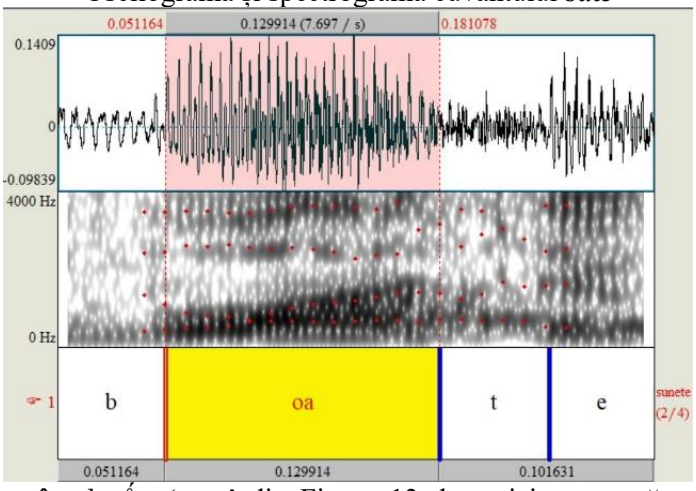

La cuvântul *șắse* 'șase' din Figura 13 de mai jos am măsurat formanții ultimei vocale în punctele de 0.107622 s și 0.170078 s. Valoarea mai scăzută a formanților în prima parte arată labializarea. La începutul vocalei, F1 are valoarea de 468 Hz, ceea ce arată o închidere foarte pronunțată, mai mare decât cea a vocalei cardinale nr. 7. Apoi, F1 atinge 608 Hz, arătând o deschidere mai mare decât poziția semi-deschisă. F2 crește de la 1029 Hz la 1315 Hz, ceea ce arată trecerea vocalei de la o poziție posterioară la una centrală, de aici impresia auditivă de [a]. Diftongul e unul de tip [oa], iar forma fonetică a cuvântului e [ʂo̯áse].

Figura 13
Oscilograma și spectrograma cuvântului *șắse*

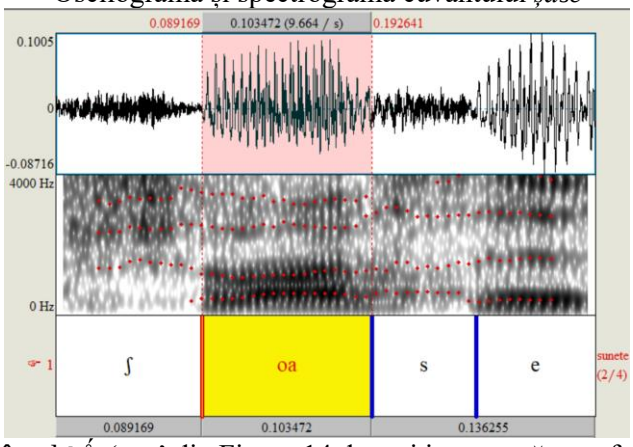

La cuvântul *kắș* 'caș' din Figura 14 de mai jos am măsurat formanții ultimei vocale în punctele de 0.095069 s și 0.157479 s. F1 are cea mai scăzută valoare de aici, de 350 Hz, ceea ce arată o închidere a gurii între poziția închisă și semi-închisă, adică între vocalele cardinale nr. 8 și 7. Acest lucru, dimpreună cu valoarea scăzută a lui F2, de 793 Hz, arată o labializare puternică. Spre sfârșitul vocalei, F1 crește la 640 Hz, iar F2 la 1416 Hz, ceea ce arată o vocală aproape de poziția deschisă, aflată în poziția centrală. E un diftong de tip [ua], iar forma fonetică a cuvântului e [kṵáș].

Figura 14
Oscilograma și spectrograma cuvântului *kắș*

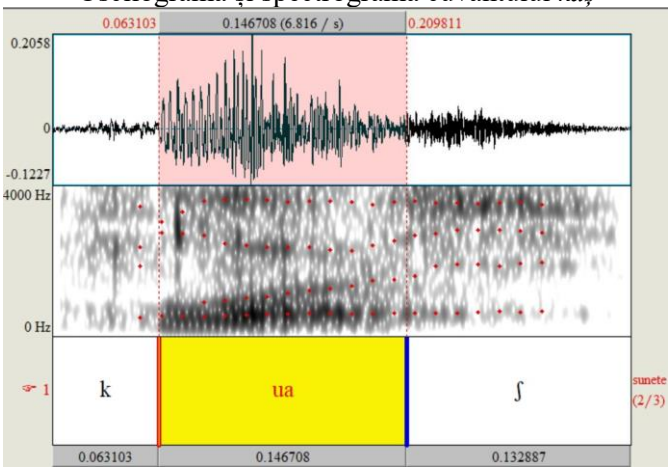

4. Concluzii

Figura 15 de mai jos cuprinde cuvintele și transcrierea lor fonetică, precum și cei doi formanți din prima și din a doua parte a vocalei, măsurați în Hz. Am adăugat interpretări proprii ale vocalelor / diftongilor, în funcție de poziția aproximativă față de vocalele cardinale. În aceasta, [a] și [o] desemnează vocalele românești și nu vocalele cardinale nr. 4, respectiv nr. 7.

Figura 15
Formanții F1 și F2 ai vocalelor și diftongilor, măsurați în Hz

Cuvinte	Transcrierea fonetică	Interpretare în funcție de vocalele cardinale	La începutul vocalei		La sfârșitul vocalei	
			F1	F2	F1	F2
ascutắ	[ascutọ́]	[ɔa], [ɒa]	616	1129	816	1203
acắsa	[acọ́asa]	[oɒ]	563	935	620	1260
cắsa	[cọ́asa]	[ɔa]	584	1185	714	1372
pắtu	[pọ́atu]	[oa]	450	650	556	1186
bắte	[bọ́ate]	[oa]	510	613	701	1398
șắse	[șọ́ase]	[oa]	468	1029	608	1315
kắș	[kụ́aș]	[ua]	350	793	640	1416

În Figura 16 de mai jos redăm o imagine grafică a vocalelor și a diftongilor în funcție de valorile formanților.

Figura 16
Reprezentarea grafică a vocalelor și a diftongilor de tip /o̯a/, /u̯a/

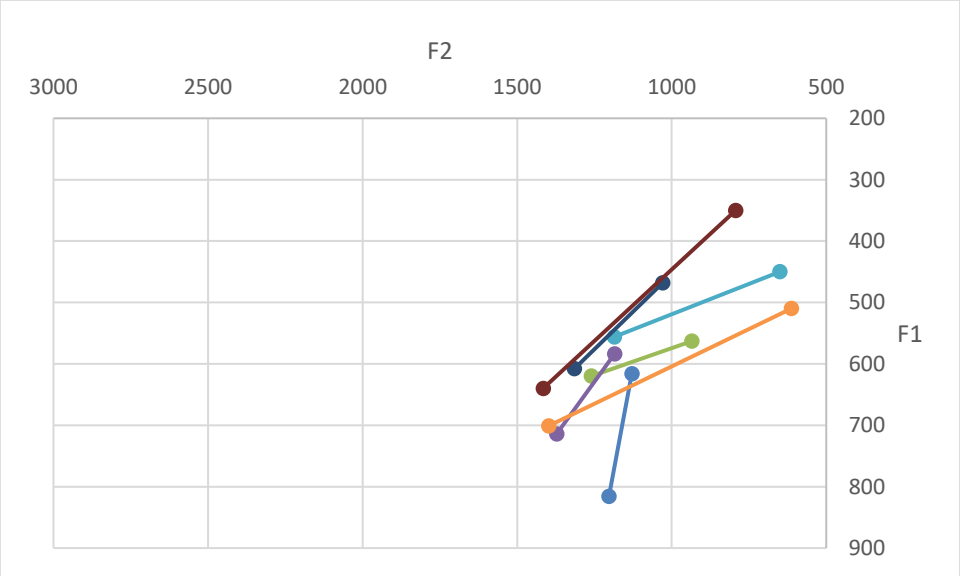

Se confirmă astfel predicțiile noastre despre calitatea diftongilor. Am constatat realizări diftongate de tipul /o̯a/, dar există și una de tipul /u̯a/. Datele de până acum par să arate faptul că predomină realizările diftongate, mai ales /o̯a/, ceea ce ar însemna că /o̯a/ e fonemul de bază și /ɒ/ alofonul lui. Acest lucru ar însemna și că ar fi mai indicată scrierea cu <oa> în loc de <å>. Însă doar analize statistice pe o cantitate mai mare de date ar putea stabili dacă /o̯a/ e alofonul lui /ɒ/ sau /ɒ/ e alofonul lui /o̯a/.

Bibliografie

Boersma, Paul / Weenink, Weenink (2022): *Praat: doing phonetics by computer* (https://www.fon.hum.uva.nl/praat/, 15. April 2022).

Avram, A., 1977, „Observații asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân”, SCL, XXVIII, nr. 1, 1977, 591-597.

Byhan, A., 1899, „Istrorumänisches Glossar”, în G. Weigand (ed.) *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, 4, Leipzig, 174-396.

Cantemir, T. 1959, *Texte istroromâne*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.

Caragiu Marioțeanu, M., 1977, *Dialectul istroroman*, în M. Caragiu Marioțeanu, Ș. Glosu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*. Bukarest: Editura Didactică și Pedagogică, p. 213-230.

Caragiu Marioțeanu, M., Ș. Glosu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, 1977, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Filipi, G., 2022, *Istrorumunjski lingvistički atlas. Atlasul Lingvistic Istroromân. Atlante Linguistico Istrorumeno*, Pola, Znanstvena udruga Mediteran.

Frățilă, V., 2016, *Studii istroromâne*, București, Editura Universității din București.

International Phonetic Association, 1999, *Handbook of the International Phonetic Association*, Cambridge, Cambridge University Press.

Jones, D., 1976, *An Outline of English Phonetics*, ediția a 9-a, Cambridge, W. Heffer & Sons.

Kovačec, A., 1971, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei Române.
Kovačec, A., 1984, *Istroromâna,* în V. Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 550-591.
Kovačec, A., 1998, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik*, Pola, Znanstvena udruga Mediteran.
Maiorescu, Ioan (1874): *Itinerar în Istria și vocabolario istriano-român*, Jassy, Tipolitografia H. Goldner.
Neiescu, P., 1980, „Din fonologia dialectului istroromân", SCL, XXXI, nr. 2, 137-150.
Neiescu, P., 2011, *Dicționarul dialectului istroromân*, Vol. I, A-C, București, Editura Academiei Române.
Nevaci, M., I. Floarea, Irina, I.-M. Farcaș (ed.): *Ex Oriente Lux. In honorem Nicolae Saramandu*. Alessandria, Edizioni dell'Orso.
Petrovici, E., 1968, „Modelul sârbo-croat al sistemului fonematic istroromân", *Cercetări de lingvistică*, XII, nr. 1, 1-11.
Petrovici, E., P. Neiescu, 1964, „Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenomâni și istroromâni", *Cercetări de lingvistică*, IX, 1964, nr. 2, 187-214.
Popovici, J., 1909, *Dialectele române (Rumaenische Dialekte). IX. Dialectele române din Istria. Partea a 2-a. Texte și glosar*, Halle A. D. S., Editura Autorului.
Pușcariu, S., 1926, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, București, Editura Cultura Națională.
Rusu, V. (ed.), 1984, *Tratat de dialectologie românească*. Craiova, Editura Scrisul Românesc.
Sârbu, R., V. Frățilă, 1998, *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord.
Șerbac, Patricia (2021): *Observații fonetice și acustice asupra dialectului istroromân de astăzi din Jeián*. În: Nevaci, Manuela / Floarea, Irina / Farcaș, Ioan-Mircea (ed.): *Ex Oriente Lux. In honorem Nicolae Saramandu*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 959-970.

Transcrierea fonetică = Lista cu transcrierea fonetică a tuturor sunetelor din dialectele românești folosită în prezent la atlase și la texte dialectale, Intitutul de Lingvistică " al Academiei Române „Iorgu Iordan - Al. Rosetti.

Dana-Luminița Teleoacă
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, București, România

Dictoane meteorologice. Tipare cu termeni religioși în română și spaniolă

Abstract
Although the paremiologicalsubcategory of the saying has often attracted the attention of specialists in the field, the question has nevertheless been treated in relation to meteorological statements in general, without sentence structures including religious terms being targeted in a particular way. In our approach, the paremiological inventories were analyzed in relation to the enunciative subtype; In this regard, we have delimited the assertive micro-contexts, those hortative and those exclamatory. Another dissociation concerns the popular meteorology/superstitious meteorology dichotomy. It is in the first subclass that many structures have been distributed which relate to the experience of the popular enunciator, by virtue of which the message of this or that structure could be interpreted as authentic. In other situations, "weather concordances" are, most likely, the expression of coincidences (see the case of superstitious sayings). According to our research results, weather sayings with religious terms are best attested in Spanish; this is an aspect which cannot ignore the particular scope of the cult of saints in the Catholic confessional environment.
Keywords: weather saying, religious terms, popular meteorology, superstitious meteorology

Résumé
Bien que la sous-catégorie parémiologique du dicton ait souvent attiré l'attention des spécialistes du domaine, la question a néanmoins été traitée en relation avec les énoncés météorologiques en général, sans que les structures phrastiques incluant des termes religieux soient visées de manière particulière. Dans notre démarche, les inventaires parémiologiques ont été analysés par rapport au sous-type énonciatif ; nous avons délimité à cet égard les micro-contextes assertifs, ceux hortatifs et ceux exclamatifs. Une autre dissociation concerne la dichotomie météorologie populaire/météorologie superstitieuse. C'est dans la première sous-classe qu'on a distribué beaucoup de structures qui relèvent de l'expérience de l'énonciateur populaire, en vertu de laquelle le message d'une telle ou telle structure saurait être interprété comme authentique. Dans d'autres situations, les «concordances météorologiques» sont, très probablement, l'expression des coïncidences (voir le cas des dictons superstitieux). D'après les résultats de notre recherche, les dictons météorologiques avec des termes religieux sont mieux attestés en espagnol ; c'est un aspect qui ne pourra pas ignorer l'envergure particulière du culte des saints dans le milieu confessionnel catholique.
Mots-clés: dicton météorologique, termes religieux, météorologie populaire, météorologie superstitieuse

1. Precizări preliminare

La autoarea spaniolă Julia Sevilla Muñoz (2000: 102–104) *dictonul* este definit ca paremie populară care ia relativ frecvent o formă poetică, pentru a transmite „tout un code du savoir-vivre, du savoir-faire", aplicabil la situații foarte

concrete[1]. În acest cadru teoretic, *dictonul* se particularizează în raport cu subcategoria paremiologică a *proverbului* prin caracterul *regional* și *tematica specifică.* Legat de acest ultim aspect, Sevilla Muñoz distinge trei subcategorii de dictoane, și anume *meteorologice, profesionale* (cf. sp. *laborales*), respectiv *superstițioase*. Autoarea are dreptate să afirme că multe dintre structurile ce evocă activități specific umane (v. îndeosebi microcontextele sugestive pentru munca țăranului de altădată) au intrat într-un fond pasiv, fiind uitate, în condițiile în care societatea tradițională, în speță rurală, în care acestea au putut apărea, a cedat locul societății tehnologizate și industrializate. Cât privește dictoanele meteorologice, reținem observația aceleiași autoare vizând unele decalaje care au intervenit în contextul reformei calendarului gregorian din 1582: majoritatea dictoanelor meteorologice anterioare acestei date oferă o imagine decalată, aspect care nu avea cum să nu se răsfrângă asupra utilizării lor din ce în ce mai puțin, până la dispariție (observație admisă de Sevilla Muñoz mai ales cu privire la spaniolă)[2]. Căderea în desuetudine a afectat încă și mai puternic categoria dictoanelor superstițioase, în opinia Juliei Sevilla Muñoz acestea nemaiutilizându-se astăzi decât cu totul sporadic. Sunt însă și situații speciale în care anumite structuri au putut dobândi, odată cu trecerea timpului, un grad remarcabil de *idiomaticitate*, în felul acesta ele apropiindu-se de proverbele propriu-zise. Drept exemplu este citat microcontextul (fr.) *Après la pluie, le beau temps*, căruia în spaniolă îi corespunde *Tras la tempestad viene/vino la calma*[3], ambele tipare conținând un îndemn la calm în fața unei situații nefavorabile, care nu va mai dura mult. Alte enunțuri ar putea fi descrise ca fiind fals *laborales/agricole*, ca, de pildă, rom. *Cine pune cu dracul în plug, scoate boii fără coarne*, tipar care, deși conține lexeme evocatoare ale mediului agricol, implică, similar proverbului propriu-zis, o idee maximum generică (în cazul de față, 'vigilența în asocierea cu cel rău')[4]. De data aceasta însă, semnificația generică este și unica identificabilă, aceasta neconstituind rezultatul unui proces de idiomaticizare/proverbializare.

O altă particularitate a *dictonului*, adusă în discuție de Sevilla Muñoz (2000), privește definirea acestuia drept structură *elaborată formal*, cel puțin aceasta fiind concluzia autoarei cu referire la tiparele din franceză și spaniolă considerate pentru analiză, tipare care conțin toate *elemente mnemotehnice,* cu precizarea că în franceză numărul dictoanelor rimate este mai mare prin comparație cu spaniola.

În acest context, un demers de genul celui pe care îl propunem în contribuția de față se legitimează în condițiile în care, deși această subcategorie paremiologică a reținut adesea atenția specialiștilor în domeniu, totuși problema a fost tratată cu privire la enunțurile meteorologice în general, nefiind vizate în mod special structurile frastice cu termeni religioși, în plus româna figurând doar uneori în paradigma comparativă (v., de ex., Crida Álvarez 2010, Gargallo Gil și Álvarez Pérez 2015).

[1] Formulând această definiție, autoarea spaniolă subscrie, de fapt, la punctul de vedere asumat în bibliografia franceză de specialitate (v., de ex., Montreynaud et al. 1980: 278–295 sau Coppens d'Eeckenbrugge et al. 2016).

[2] Vezi și Schapira (2000: 82), care observă faptul că anumite dictoane agricole, precum și un număr însemnat de tipare meteorologice au ieșit de mai multă vreme din uzul general.

[3] Cf. și rom. *După furtună, vine și vreme bună/iese și soarele*.

[4] Exemplul este discutat din acest unghi și de Rădulescu (2013: 54).

Baza de date valorificată în scopul desfășurării acestui demers a fost alcătuită având ca reper fundamental surse enciclopedice, mai exact colecția în zece volume a lui Iuliu A. Zanne, respectiv cele două volume ale dicționarului de proverbe purtând semnătura lui José María Sbarbi (I-II). În cazul românei, am beneficiat și de *Dicţionarul proverbelor religioase româneşti,* lucrare în trei volume realizată de teologul Alexandru Stănciulescu-Bârda, pornind de la monumentala colecție a lui Zanne (cf. Stănciulescu-Bârda I-III). În aceeași ordine de idei, inventarul paremiologic spaniol a putut fi îmbogățit inclusiv prin considerarea unor tipare meteorologice nesemnalate la Sbarbi, prezente în schimb, de pildă, la Combet, Sevilla Muñoz (1995).

2. Dictoane meteorologice cu termeni religioși în română

Cele mai multe dintre dictoanele *meteorologice* sau *meteo-temporale*[5] în care sunt selectați termeni religioși reprezintă, sub aspect enunțiativ, tipare **asertive**, unele dintre acestea definindu-se simultan ca enunțuri *superstiţioase.* Circumscrierea față de această arie conceptual-discursivă este susținută, de regulă, prin valorificarea explicită a unor lexeme specifice, subordonate câmpului meteorologic (v. îndeosebi unele verbe și expresii verbale impersonale, precum: *va ploua, dudăie, tună, va bate vântul, e secetă, cade brumă*...)[6], în astfel de cazuri, „potrivirile/concordanțele" (meteorologice) fiind, cel mai probabil, expresia unor *pure coincidențe*:

> *Cum va fi în ziua de* ***Florii*** *va fi și în ziua de* ***Paști*** (Zanne I: 31; VI: 116);
> *Cum e în ziua de* ***Mucenici****, așa ține până la* ***Paști*** (Zanne I: 50), cf. și *Dacă în ziua de* ***Mucenici*** *va bate vântul sau va fi liniște, aceeași vreme va fi în următoarele patruzeci de zile*; *Dacă_dudăie/tună în ziua de* ***Sfântul Ilie****, în acel an se ghermănoșează alunele* (Zanne I: 70)[7]; *De la* ***Sânta-Maria-Mare*** *până la* ***Sânta-Maria-Mică****, dacă nu cade brumă, se împut Jidovii*[8] (Zanne I: 71; VI: 179).

Unele *superstiții meteorologice* sunt evocate prin tipare în care sunt ocurenți și alți termeni religioși, exceptând lexemele ce desemnează sărbători creștine, deși astfel de situații sunt într-o mai mică măsură consemnate în colecția Zanne (cf., de ex., ***Toaca*** *la* ***biserică*** *e bine să o furi când e secetă și, aruncând-o într-o fântână, va ploua*, *apud* Zanne IX: 378).

Superior reprezentate par a fi microcontextele al căror mesaj este asimilabil unei *meteorologii populare*, acea meteorologie fondată pe experiența omului simplu din popor, în particular a țăranului român. Prin urmare, în astfel de cazuri, mai potrivit va fi să discutăm despre *credințe,* iar nu despre *superstiții*, fiind vorba despre tipare ce se sustrag ariei superstițiosului, în condițiile în care informația comunicată

[5] Terminologie care apare la Crida Álvarez, Sevilla Muñoz 2015.

[6] V. și situațiile discursive generice în care subst. *vreme/timp* este subtextual (cf., de ex., *cum va fi/cum este în ziua de Florii/în ziua de Mucenici* etc., structuri decodabile prin 'cum va fi *vremea* în ziua de Florii' ș.a.m.d.).

[7] Întrucât din tulpinile și nuielele de alun vrăjitorii – oameni care lucrau cu ajutorul diavolului – își făceau tot felul de unelte pentru vrăjit, Sfântul Ilie, mare adversar al diavolilor, distruge alunii, ca să nu mai aibă vrăjitorii din ce-și face scule (Stănciulescu-Bârda II: 288).

[8] Structură puternic conotată ironic, utilizată, așa cum arată Zanne, în Banat. Întrucât, în această perioadă, niciodată nu cade bruma, evreii sunt blestemați de... Maica Domnului să miroasă urât, adică să moară și să pută.

este (măcar parțial) verificabilă. Ar putea fi sugestive în acest sens unele microcontexte în care sunt evocate credințe în relație cu data de celebrare a unor sărbători creștine (cf. *Paște, Crăciun, Mucenici/Sfinți*), o subcategorie aparte fiind aceea a tiparelor în care sunt ocurente diverse nume de sfinți ce desemnează sărbători creștine (cf. *Sfânta/Sânta Marie/Maria, Sfântul Gheorghe, Simeon Stâlpnicul* ș.a.). Constituirea unor tipare meteorologice în jurul unor astfel de denumiri se justifică având în vedere că respectivele sărbători au reprezentat, de-a lungul timpului, repere cronologice esențiale pentru manifestarea anumitor fenomene meteo, dar și pentru unele activități (casnice/domestice, agricole/câmpenești etc.)[9], aspect firesc la un popor creștin. Citǎm spre exemplificare contextele:

> *După **Sfânta Marie** nu mai poartă pălărie* (Zanne I: 48), cf. și *După **Sânta-Marie**/ Nu mai poartă pălărie* (Zanne I: 71)[10]; *În ziua de **Prabojeni** se prabojesc frunzele copacilor*[11] (Zanne I: 64); *I-l dă pe **Sfântul Gheorghe** în palmă, ca să spuie când se sfârșește iarna* (Zanne I: 69)[12]; *Dacă tună după **Simion Stâlpnicul** e semn de toamnă lungă* (Zanne I: 72)[13]; *Cine umblă la **Crăciun** în cămaşă, la **Paște** umblă-n cojoc*[14] (Zanne VI: 528); *Când **Sfinții*** (cei 40 de Mucenicii, n.n.) *găsesc pământul acoperit cu omăt, anul va fi bun* (Zanne IX: 279)[15] ș.a.

Deși *evoluția imprevizibilă a climei* ar putea pune sub semnul întrebării adevărul (măcar al) unora dintre tiparele de acest gen, totuși, atâta vreme cât un tipar sau altul a luat naștere în urma unui număr suficient de experiențe (ce au permis, la un moment dat, redarea, mai mult sau mai puțin sentențioasă, a unei anume realități), nu vom avea suficiente argumente pentru a plasa astfel de enunțuri în aria superstițiosului.

Relația altor structuri paremiologice cu domeniul meteorologic se legitimează dacă vom considera *situația de comunicare*, astfel de tipare neconținând nicio referință, fie ea cât de opacă, la meteorologie. De pildă, *Se însoară **dracul***, respectiv *Își bate **dracul** nevasta* (Zanne VI: 602) sunt enunțuri rostite atunci când

[9] V. îndeosebi condiționarea muncilor câmpului, implicit a recoltei, de fenomenele meteorologice.

[10] Cele două tipare, în realitate variante frastice, evocă sărbătoarea din septembrie, iar nu din august, când vremea începe să se strice, iar portul oamenilor trebuie să se adapteze, veșmintele din timpul verii nemaifiind adecvate.

[11] *Prabojeni* reprezintă denumirea populară a sărbătorii creștine celebrate la data de 6 august, și anume sărbătoarea *Schimbării la Față*. Această dată marchează momentul în care frunza începe să-și schimbe culoarea, simțindu-se apropierea toamnei. Și în cazul acestui microcontext, fenomenele meteo sunt subtextuale, ele fiind implicate de transformările care survin în lumea vegetală.

[12] Indiferent de vreme, până la Sfântul Gheorghe (23 aprilie) nu trebuie să ne facem iluzii că a trecut iarna (în general așa se și întâmplă, prin urmare putându-se admite transgresarea, fie și parțială, a ariei superstiției).

[13] Sfântul Simeon Stâlpnicul este sărbătorit la 1 septembrie. Odată cu scăderea temperaturilor, toamna, fenomenele meteo de genul tunetelor, fulgerelor și trăsnetelor sunt foarte rare sau chiar dispar cu desăvârșire. Acestea se pot însă produce dacă temperaturile sunt mai ridicate decât ar fi normal, prevestind, cum spune și dictonul meteorologic de mai sus, o toamnă lungă.

[14] Dicton meteorologic care evocă o mutație climatică: dacă la Crăciun e cald, iarna se va muta spre primăvară, astfel încât la Paști va fi frig, și acesta un aspect verificat prin experiența unor generații succesive.

[15] Tipar care nu are nimic superstițios, atâta vreme cât abundența zăpezii nu poate avea decât efecte benefice (asupra recoltei).

plouă cu soare[16] și care evocă ideea de ‘nepotrivire’. În cazul acestor exemple, circumscrierea față de aria dictoanelor meteorologice este posibilă doar în condițiile cunoașterii superstiției respective (cf. ‘De-aia plouă cu soare, pentru că se-nsoară dracul sau pentru că-şi bate dracul nevasta’), prin urmare o astfel de apartenență nefiind deductibilă din contextul lingvistic.

Dictoanele meteorologice **hortative** (tipare cu termeni religioși) se regăsesc în colecția lui Zanne într-un număr considerabil mai mic, acestea definindu-se constant ca tipare *superstițioase*, în speță ca enunțuri ce includ, de regulă, o secvență „argumentativă”, așa cum se poate constata și în cazul exemplelor: *Înainte de* ***Sfântul Ilie*** *să nu arunci mere în sus,* ***că*** *bate piatra cât merele*! (Zanne IX: 335) și *Când nu plouă, fură* ***toaca*** *de la* ***biserică*** *ori o* ***icoană*** *și o ascunde într-o fântână,* ***că*** *va ploua*! (Zanne IX: 356). Unele dintre aceste structuri prezintă corespondente/variante frastice asertive construite cu expresia verbală impersonală *e bine* (v., de ex., prin comparație, *Când nu plouă, fură toaca de la biserică ori o icoană și o ascunde într-o fântână, că va ploua!* și *Toaca la biserică* ***e bine*** *să o furi când e secetă și, aruncând-o într-o fântână, va ploua*).

Izolat am consemnat și unele *dictoane meteorologice* **exclamative** fals superstițioase, al căror mesaj este validabil în relație cu o meteorologie populară (cf., de ex., *Să plouă cu lapte, de la* ***Sfântu Ilie****, pace, că nu se mai face*[17]!, Zanne VII: 177).

Dictoanele meteorologice românești cu termeni religioși sunt în general tipare ce prezintă elemente de elaborare formală cu repercusiuni în plan *mnemotehnic* (v., de pildă, rima interioară, dar și propriu-zisă; organizarea simetrică/binară; topica specifică (ritmul), aliterația ș.a.), acestea având per ansamblu un anume grad de metaforizare.

3. Dictoane meteorologice cu termeni religioși în spaniolă[18]

Și în spaniolă net superior reprezentate sunt tiparele **asertive**, multe dintre dictoanele meteorologice inventariate incluzând termeni religioși ce trimit la importante sărbători creștine. Este vorba, mai exact, despre microcontexte prin care este schițată imaginea unui *calendar creștin popular aparte*, gravitând îndeosebi în jurul unor sărbători desemnate cu nume de sfinți (catolici), ce constituie repere esențiale ale articulării unui *sistem meteorologic popular*, în datele sale specifice (cf., de ex., *Pascua, Nadal, San Ambrosio, San Andrés, San Antón, San Benito, San Lorenzo, San Blas, San Gil, San Mateo* ș.a.). Apartenența la subcategoria dictoanelor meteorologice este cel mai adesea transparentă, chiar și în situațiile în care mesajul

[16] Convingeri similare au fost semnalate și pentru multe alte spații europene, romanice sau nu, ca, de pildă, Italia, Catalonia, Germania, Macedonia, Turcia, Bulgaria ș.a. (Arribas Esteras 2007: 76), prin urmare fiind vorba despre *universalii conceptual-lingvistice*. V. și Zanne (VI: 602) care menționează tiparul francez paralel *C’est le diable qui bat sa femme et qui marie sa fille.* Așa cum vom constata, și în spaniolă există structuri similare.

[17] Dacă până la Sfântul Ilie a fost secetă, de aici înainte, indiferent cum va fi vremea (oricât de mult ar ploua), recolta nu se va mai face, idee susținută prin verificarea obiectivă a acestui adevăr de-a lungul mai multor generații.

[18] Din motive de spațiu nu vom putea reproduce aici numeroasele exemple consemnate pentru spaniolă. Vom încerca în schimb să evidențiem aspectele cele mai importante/interesante observate cu privire la inventarul paremiologic alcătuit.

este transmis metaforic/implicit. În cazul tiparelor meteorologice *referențiale*, transparența este sporită prin ocurența unor lexeme/sintagme circumscrise noțional câmpului meteorologic, ca de pildă: *frió* ˊfrig', *frío cordial* ˊfrig intens', *sol* ˊsoare', *niebla* ˊceață', *lloviendo/llueve* ˊplouând/plouă', *lluvioso* ˊploios', *nieva* ˊninsoare', *ventear* ˊa bate vântul' ș.a. Atunci când nu sunt selectați astfel de termeni, semnificația meteorologică este redată accesibil, adesea prin valorificarea unor imagini (frecvent metonimice, cf. metonimia „efect pentru cauză") concludente pentru comportamentul uman sau/și animal, într-o anumită perioadă a anului (v., de ex., *se vive junto al ascua* ˊstăm împreună/cu toții la foc/gura sobei'; *al balcón, al tizón* ˊla jăratic, la gura sobei'; *cantan los pajaritos sus gallardías* ˊîși cântă păsărelele trilul'; *cigüeña (está) en el campo* ˊbarza este pe câmp'; *esconde el conejo el rabo* ˊîși ascunde iepurele coada' ș.a.). Dimensiunea meteorologică este evocată alteori prin structuri accentuat metaforice, și acestea însă accesibile, ca de pildă: ˊuscatul paielor sub picioare' (cf. sp. *se seca la paja por el pie*), ˊtopirea creierelor' (cf. sp. *los sesos se derriten*), ˊvremea diavolilor – anul rău' (cf. sp. *tiempo de los diablos*) ș.a.m.d.

Similar situației consemnate pentru română, și în spaniolă sunt cazuri în care definirea unui tipar în relație cu domeniul meteorologic este opacizată, de pildă ideea de ˊvânt puternic' fiind redată prin imaginea unui diavol care merge singur/liber (cf. *Algún diablo anda suelto*, Sbarbi I: 307), așa cum 'ploaia cu soare' este evocată prin reprezentarea mentală a diavolului care râde (cf. *El diablo se está riendo*[19], Sbarbi I: 309). Și acestea sunt două dintre tiparele care susțin faptul că, măcar uneori, semnificația fenomenelor meteorologice este *distorsionată* în acord cu o serie de superstiții, prin urmare enunțurile respective definindu-se drept tipare *meteorologice superstițioase*. În aceeași ordine de idei, *culoarea constant roșie a cerului* nu poate fi decât semn pentru un an rău (cf. *Arreboles a todos cabos, tiempo de los diablos*, Sbarbi I: 67).

Alte microcontexte reprezintă dictoane *cvasisuperstițioase*, respectiv *pseudosuperstițioase*, acestea din urmă fiind sugestive pentru articularea unei *meteorologii populare*, constituite și consfințite de-a lungul timpului, prin experiența a numeroase generații (cf., de ex., *Por Navidad, al balcón; en Pascua, al tizón*[20], Sbarbi I: 129; *Si nieva por San Andrés, nieva mucho más después*[21], Sbarbi I: 329; *Por San Blas cigüeñas verás; y si no las vieres, buen año de nieves*[22], Sbarbi I: 330 ș.a.).

În aceeași subcategorie am distribuit și unele tipare ce conțin aluzii la fenomenul *creșterii vs descreșterii* zilei, mai exact enunțuri *meteo-temporale* prin care este evocată *încălzirea vs răcirea vremii* (zilele (mai) lungi sunt, de regulă, zile (mai) calde, în timp ce răcirea vremii este însoțită de creșterea duratei nopții): *Por*

[19] Enunț consemnat în Andalucia. Cf. și, *supra*, rom. *Se însoară dracul, Își bate dracul nevasta*.
[20] V. și, *supra*, rom. *Cine umblă la Crăciun în cămașă, la Paște umblă-n cojoc.*
[21] Conform meteorologiei populare, zăpezile din luna noiembrie anticipează *de regulă* zăpezi și mai mari în perioada (imediat) următoare.
[22] (Literal) ˊDe Sf. Blas berze vei vedea; iar, dacă nu le vei vedea, an cu zăpadă va fi' (aluzie, desigur, la întoarcerea berzei care caută, așa cum se știe, țările calde: dacă vremea este neprietenoasă, ele nu apar).

San Antón, a las cinco hay sol (Sbarbi II: 329); *Por San Sebastián, conoce los días el gañán*[23] (Sbarbi II: 334) ș.a.

O serie de unități frastice cu termeni religioși sunt definibile simultan ca *dictoane meteorologice* și *profesionale,* unele dintre aceste tipare fiind enunțuri *superstițioase.* În acest context, fenomenele meteo sunt discursivizate nu doar în raport cu *agricultura* (inclusiv *viticultura*), ci și cu alte domenii de activitate tradiționale, de pildă *pescuitul* și *creșterea animalelor*, cu precizarea că, în ansamblul inventarului alcătuit, componenta *meteorologică* este, de regulă, mai bine evidențiată, prin comparație cu dimensiunea *profesională*. Astfel, termenii meteorologici prevalează asupra celor profesionali (cf., în acest sens, *la claridad del sol* ˊlumina soarelui', *lluvia* ˊploaie', *lluviosa* ˊploioasă', *llueve* ˊplouă', *llover* ˊa ploua', *calor* ˊcăldură' și *nieve* ˊninsoare, zăpadă' față de *vino* ˊvin', *cosecha* ˊrecoltă', *besugos* ˊ(pești) plătică', respectiv *vaca* ˊvacă'). Aspectul nu surprinde, având în vedere faptul că relevanța unui anumit fenomen meteo se precizează în primul rând în relație cu activitatea agricolă a țăranului (care și este creatorul unor astfel de enunțuri paremiologice), prin urmare referirea explicită la acest câmp de activitate fiind, cel puțin în unele situații, redundantă.

Și în cazul spaniolei, dictoanele **hortative** cu termeni religioși sunt atestate în număr evident mai mic, acestea fiind însă constant enunțuri ilustrative pentru articularea unei *meteorologii populare,* iar nu *superstițioase* (cf., de ex., ¡*Hasta San Juan no te quites el gabán*!, Sbarbi II: 331; (literal) ˊPână la Sf. Ioan nu renunța la pardesiu!'). Unele dintre aceste tipare conțin aluzii la fenomenul *creșterii vs descreșterii zilei* (cf., de ex., ¡*San Antón, cunde al día una patita de pichón*!, Sbarbi II: 329; (literal) ˊSfinte Antoane, adaugă zilei un picioruș de porumbel!', aluzie la mărirea zilei, odată cu sărbătoarea acestui sfânt). Un microcontext precum ¡*Si en Pascua mucho llueve, póngase el labrador alegre*! (Sbarbi II: 205; [literal] ˊDacă de Paști plouă mult, (atunci) agricultorul să se bucure!'), este definibil drept *dicton meteo-profesional* (v., în acest sens, ocurența lexemelor *llueve* ˊplouă' și *labrador* ˊagricultor').

Și dictoanele meteorologice spaniole cu termeni religioși se definesc per ansamblu ca tipare elaborate formal, aspect ce se repercutează pregnant în plan *mnemotehnic*.

4. Concluzii

Dictoanele *meteorologic*e cu termeni religioși sunt superior atestate în spaniolă[24], în conformitate cu rezultatele cercetării noastre mai ample[25] această subcategorie și constituind de altfel, alături de dictoanele *profesionale, nucleul subcategoriei dictonului în spaniolă* (tipare cu termeni religioși). Aspectul se particularizează în raport cu situația consemnată pentru română, limbă în cazul căreia aceeași arie a putut fi delimitată având ca reper subcategoria dictoanelor *superstițioase* (*nonmeteorologice*). De altfel, reprezentarea mai slabă a dictoanelor

[23] Începând cu cea de-a doua jumătate a lunii ianuarie, zilele devin mai lungi.

[24] În acest context, v. atestarea superioară inclusiv a structurilor paremiologice hibride, *meteo-temporale* și *meteo-profesionale*.

[25] V. Dana-Luminița Teleoacă, *Proverbe cu termeni religioși în română și spaniolă* (lucrare în manuscris).

meteorologice în română, comparativ cu alte limbi romanice, a fost evidențiată și de alți autori. De pildă, Álvarez Pérez (2015) formulează concluzii similare, urmărind distribuția geografică a tiparelor meteorologice din perspectiva conceptului de 'paremiotipo' (*i.e.* tiparul paremiologic invariant). Astfel, în tabelul în care este prezentată sistematic repartiția geografică a proverbelor din ParemioPro, româna figurează pe ultimul loc, cu un număr total de mai puțin de 400 de enunțuri meteorologice, ceea ce reprezintă doar 3,29% din materialul analizat, la antipod plasându-se catalana, spaniola și galiciana.

Dacă nu vom ignora faptul că în foarte multe dintre tiparele spaniole, în speță dictoane meteorologice (și profesionale), sunt ocurente diverse *nume de sfinți*, atunci proliferarea unor astfel de enunțuri paremiologice în spaniolă va putea fi înțeleasă, cel puțin într-o anumită măsură, în relație cu *amploarea deosebită a cultului sfinților în mediul confesional catolic*. Legat de acest aspect, Iordan (1963: 243) remarca faptul că obiceiul de a boteza satele (şi alte locuri) cu nume de sfinţi este foarte răspândit la catolici şi aproape inexistent la ortodocşi, afirmație valabilă cu privire nu doar la români, ci și la alte popoare, cum sunt cele slave (Goicu 1999: 137). Prin urmare, *amploarea cultului sfinților la catolici se poate susține atât din perspectiva unui studiu toponimic, cât și paremiologic*, multe dintre proverbele spaniole definibile drept dictoane meteorologice (sau/și *laborales*) fiind – așa cum remarcam – tipare în care sunt ocurente numele unor sfinți creștini catolici. În aceeași ordine de idei, proliferarea tiparelor definibile drept *superstiţioase* în cazul românei trebuie să fi fost posibilă nu doar în condițiile unui *creştinism păgân* (= popular), dezvoltat în aria carpato-danubiano-pontică (v. Zugravu 1997), ci și în contextul unui *creştinism ortodox* a cărui dimensiune *populară*, într-un anume sens *mai profană*, s-a afirmat mai puternic prin comparație cu situația din Occidentul romanic (Mitu 2003[26]; v. și Teleoacă 2012).

Materialul analizat permite reliefarea inclusiv a unor *similarități* între cele două limbi romanice, cu privire la subtipul paremiologic ce a constituit obiectul de discuție al studiului de față. Astfel, atât în română, cât și în spaniolă, tiparele *asertive* sunt net superior reprezentate, acestea fiind frecvent enunțuri cu termeni religioși ce trimit la importante *sărbători creştine*. În ambele limbi prevalează structurile al căror mesaj este decodabil din unghiul unei *meteorologii populare*, iar *nu superstiţioase*. Circumscrierea față de subcategoria dictonului meteorologic este cel mai adesea *transparentă*, inclusiv în situațiile în care mesajul este transmis într-o manieră puternic metaforizantă. În cazul puținelor exemple pentru care am remarcat opacitatea relației cu domeniul meteorologic, am admis, atât pentru tiparele românești, cât și pentru cele spaniole, posibilitatea decodării prin raportare la situația de comunicare, dar și la superstiția care a constituit fundalul emiterii unor astfel de enunțuri.

Structurile analizate sunt per ansamblu tipare a căror elaborare formală prezintă relevanță mnemotehnică, deși aspectul este mai bine ilustrat prin exemplele din spaniolă (v. îndeosebi tiparele rimate).

[26] Autorul citat vorbește, mai exact, despre caracterul „profondément *populaire, plus profane de l'orthodoxisme* (s.n.), en général, et roumain, en particulier, manifesté dans les plus divers domaines de la vie spirituelle" (Mitu 2003: 27).

Menționăm în aceeași ordine de idei și unele corespondențe interlingvistice particulare, susceptibile de a fi descrise în termenii *variației frastice interlingvistice* (cf. rom. *Cine umblă la Crăciun în cămaşă, la Paşte umblă-n cojoc* și sp. *Por Navidad, al balcón; en Pascua, al tizón*). La rândul lor, tiparele din română *Se însoară dracul* și *Își bate dracul nevasta*, respectiv sp. *El diablo se está riendo* relevă similitudini la nivelul imaginarului colectiv/popular, mai mult, acestea fiind sugestive pentru articularea unor universalii conceptual-lingvistice (v. 'ploaia cu soare').

Bibliografie

Surse

Combet, Sevilla Muñoz 1995 = Combet, L., Julia Sevilla Muñoz, „Proverbes, expressions proverbiales, sentences et lieux communs sentencieux de la langue française d'aujourd'hui avec leur correspondance espagnole", *Paremia*, nº 4, 7–99.

Coppens d'Eeckenbrugge et al. 2016 = Coppens d'Eeckenbrugge, Monique, Jean René Klein, Jean-Marie Pierret, *Dictionnaire automatique et philologique des proverbes français/*DicAuPro, Louvain, Université Catholique de Louvain.

Iordan 1963 = Iordan, Iorgu, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei.

Montreynaud et al. 1980 = Montreynaud, F., A. Pierron, F. Suzzoni, *Dictionnaire des proverbes et dictons*, Paris, Les Usuels de Robert, Robert.

Sbarbi I-II = Sbarbi, José María, *Diccionario de refranes, adagios, proverbios, modismos, locuciones y frases proverbiales de la lengua española*, 2 tomos, Madrid, Librería de los Sucesores de Hernando, 1922.

Stănciulescu-Bârda I-III = Stănciulescu-Bârda, Al., *Dicționarul proverbelor religioase românești*, vol. I–III, Ediția a II-a, Malovăț, Editura Parohiei Malovăț, 2017, 2018, 2019.

Zanne I–X = Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia* (Cu un Glosar româno-francez), vol. I–X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp., 1895-1903.

Lucrări de referință

Álvarez Pérez 2015 = Álvarez Pérez, Xosé Afonso, „Distribución geográfica de los refranes: notas para el análisis geoparemiológico", *Anuari de filologia. Estudis de lingüística* (Anu.Filol.Est.Lingüíst.), 5, 25–52.

Arribas Esteras 2007 = Arribas Esteras, Nieves, „Contraste entre unidades fraseológicas españolas e italianas sobre fobias y supersticiones", *Paremia*, nº 16, 73–87.

Crida Álvarez 2010 = Crida Álvarez, C.A., „Los refranes meteorológicos y la herencia cultural grecolatina", in J.E. Gargallo Gill (coord.), *Paremiología romance: los refranes meteorológicos*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 25–32.

Crida Álvarez, Sevilla Muñoz 2015 = Crida Álvarez, Carlos Alberto, Julia Sevilla Muñoz, „La problemática terminológica en los estudios paremiológicos", *Anuari de filologia. Estudis de lingüística* (Anu.Filol.Est.Lingüíst.), nº 5, 67–77.

Gargallo Gill 2010 = Gargallo Gill, J.E. (coord.), *Paremiología romance: los refranes meteorológicos*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

Gargallo Gil, Álvarez Pérez 2014 = Gargallo Gil, José Enrique, Xosé Afonso Álvarez Pérez, „El proyecto *PAREMIOROM*. Refranes meteorológicos y geoparemiología romance", *Estudis romànics*, nº 36, 313–324.

Goicu 1999 = Goicu, Simona, *Termeni creştini în onomastica românească*, Timişoara, Editura Amphora.

Mitu 2003 = Mitu, Mihai, „Du ʻsacréʼ au ʻprofaneʼ dans l'évolution sémantique (Sur les slavonismes roumains)", *Romanoslavica*, 38, 25–36.

Rădulescu 2013 = Rădulescu, Anda, „Pourquoi est-il difficile de traduire les proverbes? (application sur les parémies roumaines formées avec le mot *drac* [*diable*])", *Paremia*, nº 22, 53–68.

Schapira 2000 = Schapira, Charlotte, „Proverbe, proverbialisation et déproverbialisation", *Langages*, 34e année, n° 139, 81–97.

Sevilla Muñoz 2000 = Sevilla Muñoz, J., „Les proverbes et phrases proverbiales français et leurs équivalences en espagnol", *Langages*, 34e année, nº 139, 98−109.

Teleoacă 2012 = Teleoacă, Dana-Luminița, „Interferenţe lingvistice ʻsacru/profanʼ în spaţiul romanic", *Studii şi cercetări lingvistice*, 1/LXIII, 73–94.

Teleoacă = Teleoacă, Dana-Luminița, *Proverbe cu termeni religioși în română și spaniolă* (lucrare în manuscris).

Zugravu 1997 = Zugravu, Nelu, *Geneza creştinismului popular al românilor*, Institutul Român de Thracologie, București, Vavila, EDINF SRL.

Dragoș Vlad Topală
Universitatea din Craiova, România

Repere de etnolingvistică în opera lui Petre V. Ștefănucă

Abstract
Petre V. Ștefănucă, a Bessarabian folklorist and ethnographer, drew up an extensive research plan on the spirituality of the Bessarabian Romanians based on the monographic research of some localities in the historical province.
Keywords: ethnic group, folklore, dialectal inquiry, bilingualism.

Résumé
Petre V. Ștefănucă, folkloriste et ethnographe de Bessarabie, a élaboré un vaste plan de recherche sur la spiritualité des Roumains bessarabiens, basé sur la recherche monographique de quelques localités de la province historique.
Mots-clés: groupe ethnique, folklore, enquête dialectale, bilinguisme.

Petre V. Ștefănucă (1906-1942), folclorist și etnograf basarabean, a elaborat un plan vast de cercetare a spiritualității românilor basarabeni pe baza cercetării monografice a unor localități din provincia istorică. Este adeptul lui Dimitrie Gusti, promotorul unei metode interdisciplinare de cercetare în sociologie, etnografie și lingvistică (dialectologie). A folosit metode moderne de cercetare etnologică a românilor basarabeni în raport cu alte etnii, în special cu rușii, iar în plan lingvistic a semnalat probleme referitoare la dialectologie, bilingvism și limbi în contact. Pentru realizarea acestui studiu, am consultat arhiva digitală a lucrărilor publicate de Petre Ștefănucă, care a fost realizată de Dolghi (2021)[1]. Sursa online este bogată și indică o bibliografie tematică de 79 de titluri, care se oprește în 1940 (anul în care cercetătorul a fost arestat de sovietici pentru că a combătut vehement ideea unei așa-zise „limbi moldovenești").

În 1931 participă la expediția monografică din satul Cornova, județul Orhei, condusă de Dimitrie Gusti. La îndemnul marelui profesor, tânărul cercetător adună material pentru tematica „Războiul și satul". Colecția *Românii din Basarabia în*

[1] Fiecare citat are trimitere la pagina din articolul consultat; toate linkurile din Dolghi (2021) duc la sursele primare. Citatele reproduc grafia originală, care încearcă să redea pronunția regională; desigur, aceasta este adesea inconsecventă, pentru că Ștefănucă reproduce formele din documentele consultate sau obținute prin anchetă dialectală ori interviu, situație în care apar pronunții diferite (de exemplu: *Rosâia*/*Russâia*/*Russia*/*Rusia*). Unele greșeli de tipar au fost corectate tacit.

Războiul Ruso-Japonez din 1904 (1938)[2] este un material deosebit, prin tematică și abordare metodologică. Ștefănucă a intervievat o serie de veterani care au participat la acest război, dar și martori indirecți, rude ale soldaților. Această abordare științifică și metodologică este reprezentativă pentru istoria orală, o ramură a istoriei care a apărut în SUA și Europa după 1945, cu scopul de a studia percepția și efectele războiului la nivel individual. Cercetătorul cunoștea importanța mărturiei orale individuale, relația cu narațiunea istorică și a intuit relevanța etnolingvistică a metodei. Fragmentele publicate de Ștefănucă indică profilul antropologic și psihologic al țăranului român în relație cu mediile exotice. Discursul veteranilor, care este egocentric, se referă la cadrul spațial și temporal. Impresiile de călătorie ale țăranului român basarabean sunt sugestive prin observația simplă și directă: „Am mers 28 de zile și ne-am oprit prin târgurile Columbia[3], Singapur și altele. Într-o țară am văzut oameni negri, cu pieile goale și lucrau pe ape ca sălbătăciunele" (87)[4]. Lexicul folosit demonstrează influența limbii ruse, care este predominantă[5]. Din categoria rusismelor, am reținut: *ahotnic* (*ahotnic* „doritor", Mol., din охотник „vânător", DA[6]; MDA I: 30): „Eu m-am dus de bunăvoie, că eram tare ahotnic" (86); *parahod* „vapor" (параход „pachebot, vapor"): „La Baical ne-am suit în parahod numai cu mașinele" (85); *balot* (болота „mlaștină"): „Locurile pe acolo îs drepte și baloturi" (85); *voiscă* (войска „trupe"): „Ei ne-au înconjurat voisca din toate părțile" (85); *japonț* (Японский „japonez"): „Noi acolo am luptat, da' când ne-a luat Japonțul[7] pe fugă, n-am mai putut ține frontul" (85); *sutcă* (сутки) „o zi (o zi și o noapte, 24 de ore)": „Aceea care s-au dus la Japonia au mers 42 de sutce" (86) – în context, „timp de 42 de zile"; *patron* (патрон „cartuș"[8]): „ascundeau patroanele" (86); *chitaiții*, pl.; *chitaii*, pl. (Китайский „chinez"): „Chitaiții îl luau" (88), „Chitaii mănâncă cu două bețișoare ascuțite" (88); *Chitai* (Китай „China" – *chitai* „chinez", din rus., MDA I: 388): „Eram pe pământul Chitaiului" (85); *acop* (окоп „șanț, tranșeu"); *a zamici* (замечать „a observa, a vedea"): „Aproape de acopuri ne-au zamicit și au tras în noi" (87). Am selectat cuvinte cu alte origini sau etimologii multiple (conform MDA, însă în cazul soldaților români basarabeni, influența limbii ruse, la nivel formal și al pronunției, este evidentă), regionalisme: *matros* (матрос): „toți matroșii erau franțuji" (87) – (*matroz* „marinar", cu var. înv. *matros*, din germ.,

[2] Materialul a fost cules de autor în anul 1931, după 27 de ani de la desfășurarea evenimentelor din Extremul Orient. În 1904, rușii au suferit la Port Arthur (Manciuria) o înfrângere care a destabilizat întreaga societate rusească.

[3] Colombo, capitala Sri Lankăi.

[4] Informatorul este V. Jitariu, 53 de ani, cu mențiunea că știe carte și limba rusă.

[5] O precizare metodologică: în analiza cuvintelor, am indicat etimonul rusesc, pentru a evidenția influența limbii ruse. Pentru că obiectivul studiului nostru nu este analiza etimologică, în cazul etimologiilor multiple sau al altor etimologii, am indicat limba de origine, fără a mai preciza forma (formele) ca atare. Am consultat, pentru sensurile cuvintelor rusești, Bolocan et al. (1985); precizez că nu cunosc limba rusă. Abrevierile folosite sunt curente în practica lexicografică.

[6] Citările din DA/DLR nu au pagina indicată pentru că am folosit edițiile digitale CLRE.

[7] Este sugestivă sinecdoca numărului, în sensul substituirii cantitative. Pe de altă parte, apare și forma literară, „japonez": „în acopurile japonezilor" (86) sau „japonejii au pus o mină" (86).

[8] *Patron*[2] „glonț", Trans., Ban., din germ. (MDA II: 286).

rus., magh., MDA I: 1443); *boagie* (probabil *boaghe*[2], din magh., Trans., Mol, reg., „căpiță mare de fân", fig., înv., pop., „grămadă", MDA I: 219): „Puneai mâna în cap și luai păduchii cu pumnul, cu boagia" (85); *cuhne* (rus. кухня; *cuhne, cuhnie,* reg., „bucătărie de campanie", cf. ucr., MDA I: 565): „Era greu de a mâncării, nu vedeam cuhnea câte patru, cinci zile" (86); *gâță* (*gâță* „împletitură a părului în vârful capului, împodobită cu mărgele, panglici sau flori"; „coadă împletită", et. nec., MDA I: 979): „Chitaii erau rași împrejurul capului și numai din vârf se lăsa o gâță. Femeile aveau părul gâță în vârful capului. La fete gâțele erau cam pe ceafă." (88); *ciumiză* „plantă graminee furajeră cu frunze late" (et. nec., DEX: 209[9]); *mașină* (машина „locomotivă"; *mașină* „locomotivă", „tren", reg., din fr., germ., MDA I: 1440-1441): „La Baical ne-am suit în parahod numai cu mașinele" (85); *parâng* (*parânc, parâng, părâng*[1] „mei", moștenit din lat., MDA II: 268, 304): „Ciumiza îi cum ar fi la noi părângul" (88); *știc* „baionetă" (штык „baionetă"; în context, „atac la baionetă"): „am mers și la știc, dar am scăpat" (86) – (*știc*[2]*, știh,* înv., din rus., germ., MDA II: 1129); *caolean*[10] (este variantă pentru *gaolean* „plantă furajeră din familia gramineelor, asemănătoare cu porumbul"[11], din fr. *gaolian*, rus. гаолян, MDA I: 964): „Ei mănâncă un fel de mâncare numită *caolean*, un fel de sămânță de mălaiu de mături" (88).

Studiul *Din graiul războiului și revoluției într-un sat din Basarabia* (1932)[12] reflectă probleme de etnolingvistică a războiului. Autorul prezintă unele aspecte de lexic specializat – lexicul militar din Primul Război Mondial, elemente de analiză lexico-semantică, dialectală și prelucrare lexicografică; de asemenea, el face diferența dintre termenii tehnici și cuvintele din lexicul comun cu sens specializat (așa-numitul lexic științific interdisciplinar). Ștefănucă a subliniat rolul mediului cazon în impunerea limbii ruse, care era limba de comandă și de comunicare în armata țaristă. Acesta este un caz de diglosie, care pornește de la faptul că rusa avea rolul limbii de prestigiu în raport cu limbile diverselor etnii din armata țaristă: „Limba rusă era pentru moldoveni o limbă de civilizație și se bucura în cazul acesta de un deosebit prestigiu" (35)[13]. În politica lingvistică țaristă și sovietică, bilingvismul diglosic exprimă raportul defavorabil, produs de o intervenție externă mediului natural (social), dintre limba rusă și cea a populațiilor colonizate. Ștefănucă a observat că mediul războiului generează un limbaj special. Particularitățile limbajului românilor moldoveni sunt date de factorii geopolitici și psihologici. Ocupația rusească în Basarabia a determinat „un conservatism puternic păstrând un

[9] Cuvântul nu este înregistrat în DA/DLR sau MDA.

[10] Cuvântul nu este înregistrat în DA/DLR, MDA, DEX.

[11] Forma *gaolean* ne-a fost comunicată de Inga Druță și Silvia Pitiriciu.

[12] Comunicare ținută la Societatea Studenților în Filologie de la Universitatea din București (5.04.1932). Materialul a fost cules din scrisorile de război și din convorbirile cu sătenii din satul Cornova, Orhei, în cadrul Seminarului de monografie socială, sub îndrumarea lui Dimitrie Gusti.

[13] În lingvistica franceză, diglosia presupune un bilingvism în care cele două limbi au inegalitate de statut în comunicare (rusa era limba autorității imperiale și administrative). Pe de altă parte, în școala americană, diglosia și bilingvismul sunt concepte diferite: diglosia reprezintă folosirea într-o comunitate a două varietăți ale aceleiași limbi. În principiu, este vorba de distincția limbă familiară – limbă standard (literară). Pentru delimitări teoretice și metodologice, vezi Fishman (2003), un studiu fundamental publicat inițial în 1967.

stadiu mai vechi de evoluție a dialectului moldovenesc" (33), observație fundamentală prin care este desființată așa-zisa „limbă moldovenească". Analiza lui Ștefănucă poate fi abordată din perspectiva conceptului modern referitor la specificul mediului ambiant – „armata, războiul", respectiv „revoluția sau sloboda"; în consecință, „voi arăta cum se oglindește în grai" (34). Pe lângă școală și biserică, unde era impusă limba rusă, armata țaristă a fost un mijloc eficient de deznaționalizare a diferitelor etnii: comunitățile etnice (și lingvistice) erau anihilate în armata imperială. Moldovenii învățau rusa în armată[14], expresie a bilingvismului tehnic (cunoașterea limitată a unei limbi din motive profesionale – armata este un mediu profesional). Limbajul dobândit în armată era perpetuat în mediul civil pentru că foștii militari răspândeau în comunitate un anumit fel de a vorbi (cu influențe rusești) – este vorba de „generația războiului" (34). Prima parte a studiului include o listă de termeni tehnici referitori la război, mediul cazon și administrație[15]. Ștefănucă semnalează împrumuturile specializate din rusă: fenomenul se explică prin raportarea la bilingvismul tehnic, împrumutul lexical fiind o consecință a situației de comunicare din mediul multietnic al armatei țariste: „Cauzele influențelor trebuesc căutate în lipsa din graiul moldovenesc a termenilor tehnici referitori la răsboiu, la armament, la viața de cazarmă etc." (35). Este un studiu de lexicologie diacronică și lista de termeni oferă informații gramaticale (categoria morfologică, forme de plural, genul substantivelor). Predomină rusismele, cuvinte cu grade diferite de adaptare, care redau, în principiu, pronunția din limba rusă; unele exemple au citate în context, așa cum au fost prezentate de autor. Nu am reluat cuvintele citate în studiul anterior, precum *acop, știc, voiscă, sutcă*. Am selectat următoarele exemple: *armia* „armată" (армия): „Pi boeri ciudî mari ari armiia noastră" (35); *boi* „luptă, războiu" (война): „am șăzut două sutci (două zile și două nopți) în boi, și zi și noapti" (35); *jalovanie* „leafă, salar, soldă" (36) – (*jalovanie,* „dar făcut de domnitor unui supus în schimbul unui serviciu", din жалование, MDA I: 1274; în DA, etimologia din rusă este indicată pentru sensul „dotațiune, dar dat unui reclamant"); *liocic* „pilot aviator" (36) – (летчик); *moscal* (36) – termen generic în limbajul moldovenilor pentru desemnarea rușilor, care a dobândit ulterior sensul specializat „soldat", indiferent de etnie, chiar și atunci când era vorba de moldoveni; este citată expresia „a pleca la moscali – a pleca la militărie" (36), pentru că stagiul militar se îndeplinea în armata țaristă (*moscal, muscal,* din pol., ucr., rus., MDA II: 60, 81; sensul specializat „soldat" nu apare ca atare nici în DLR); *nacialnic* „orice persoană cu autoritate administrativă", în timpul războiului „ofițer" (36) – (*nacealnic*, înv., din началник, MDA II: 91); *nastupli* „a da năvală, a ataca" (36) – (наступать); *nastuplenie* „atac" (36) – (наступление); *năbor* „grup mai mare de soldați, un contingent" (набор „recrutare"): „Am apucat în plin (prisonieri) două năboară di Astrieci" (36) – (*nabor* „recrutare prin tragere la sorți", rusism înv. din Mol., MDA II: 91); *neprijateli* „inamic" (36) – (неприятельский); *odâh* „odihnă",

[14] Factorul temporal a jucat un rol important: „Răsboiul mondial a durat mult timp, 3 ani de zile (1914-1917), așa că aproape toți soldații moldoveni au învățat rusește" (34).

[15] Pe de altă parte, în analiza etnolingvistică, onomasiologia poate fi un punct de plecare, întrucât această ramură are un caracter eterogen, diacronic și sincronic, care facilitează cunoașterea istorică, socială și etnografică; onomasiologia se combină cu metoda câmpurilor pentru a delimita o clasă lexicală în care se pot analiza relațiile de sens (cf. DȘL: 358-359).

concurat de *hodină* (отдых): „Ne-am hodinit, am șezut la odâh” (36); *arudie* „tun” (36) – (орудие); *otpusc* „concediu”, „permisie” (отпуск): „Nu știu când s-ă ’nchidi otpuscu” (36) – (*otpusc, otpust*, înv., vsl., rus., MDA II: 237); *polc* „regiment”: „Moldavschi polc” (36) – (*polc*, înv., „unitate militară din țările române, la sfârșitul Evului Mediu”, ucr., rus., MDA II: 448); *priseagă* „jurământ” (присяга): „Ș-vă spun c-am primit priseagă la 16 august” (37); *palatcă* „cort, pânză de cort” (37) – (палатка); *posumcă* „traistă, raniță” (37) – (din сумка, cu proteză pentru a ușura rostirea; *sumcă*, înv., „cartușieră”, rus., MDA II: 1056); *pricaz* „ordin”: „Pi la noi ești pricaz sî mergim la știe[16]” (37) – (*pricaz*[2], înv., din приказ, MDA II: 534); *pulemiot* „mitralieră” (37) – (пулемет); *plinic* „prizonier” (derivat de la плен „prizonierat, captivitate”): *a se da/a cădea în plin* „a cădea prizonier” (37); *polcovnic* „colonel, comandant al unui regiment” (37) – (*polcovnic*, „comandant al unui polc”, din ucr., rus., MDA II: 448); *perestrelcă* „împușcături, tragere” (37) – (перестрелка); *posobie* „ajutor bănesc, subvenție, pensie” (37), pensie acordată văduvelor de război (пособия); *a se priznăi* „a recunoaște, a admite” (признаю): „Da’ el nu vroia să se priznăiascî că ti era rușine cî-i moldovan” (37); *roată* „companie”: „Ne-a dat în sedmaia roată” (37) – *sedmaia roată* „compania a șaptea” (*roată*[2], din pol., rus., MDA II: 717); *ratnic* „soldat rezervist” (37) – (ратник „războinic”); *smotru* „instrucție”: „Ne ține la smotru însetați” (37) – (*smotru* este o variantă conform pronunției din rusă; *șmotru*, înv., „trecere în revistă a unităților militare”, reg. „instrucție militară; instruire severă”, din смотр „revizuire, inspecție”, MDA II: 919, 1109); *snaread* „ghiulea, obuz” (37) – (снаряд); *soiuz* „alianță, prietenie” (союз „uniune”[17]): „Fiindcă rușii era în soiuz cu românii” (37); *znamea* „drapel” (знамея): „Ș-vă spun c-am sărutat znamea” (37); *zvod* „căprărie, grupă” (37) – (взводный „pluton”); *zaniatie* „îndeletnicire, instrucție” (37) – (занятие „ocupație”); *a atpravli* „a îndrepta către, a trimite” (отправил): „Și de acolo ne-o atpravlit în Russâia, la Petrograd” (38); *a cistui* „a curăța” (38) – (чистый): „Ș-trebui sî cistuești ciubotili bini” (38); *posâlcă* „colet poștal, pachet” – (посылка): „Să vă rog să-mi trimetiți o bâcățâcă di posâlcă” (39); *a poviri* „a controla, a inspecta” (проверить): „O vinit Nicolai ș-o povirit oastea” (39); *podvoadă* „corvoadă” (39) – (*podvadă, podvoadă*, Mun., Mol., „obligație la care erau supuși țăranii dependenți în folosul domniei, în timp de război, care consta în prestații, transport, cărăușie sau rechiziții ale animalelor de tracțiune”, din vsl., MDA II: 441). Am identificat exemple cu etimologii multiple, regionalisme, alte cuvinte vechi: *caraul* „patrulă, santinelă”: „Am fost astă noapte de caraul” (35) – (*caraul, caraulă*, din bg., ngr., MDA I: 295-296); *lagăr* „lagăr pentru prizonieri” (36) – (*lagăr*[2], germ., rus., MDA I: 1304); *lazaret* „spital militar” – sunt indicate sinonimele „spital”, „bolniță” (36) – (*lazaret*, din it., germ., fr., MDA I: 1317); *șarapnel* „schijă de obuz”: „Ne pălesc șarapneli din boambi” (37) – (*șrapnel*, din fr., germ., MDA II: 1124); *a învolni* „a elibera de la oaste”: „Eram cam multișori oameni în sat că venise dela bătălie de cei învolniți” (38) – (*a învolnici*, DA[18]; *volnici* „a se elibera”, înv., DLR, MDA II: 1508,

[16] *Știe* nu apare în MDA; prin aferează, după *oaste*[1], *oști* „a face serviciul militar”, *oștire* „serviciu militar, armată” (MDA II: 181, 235).

[17] A nu se confunda cu forma *soiuz*, Mol., „flec, căpută”, din rus. союзка (MDA II: 926); acest cuvânt nu apare în DLR.

[18] Nu se regăsește în MDA.

din *volnic*[1] „liber, slobod", provenit din sl. veche, MDA II: 1508); *ujin* „masă de seară, provizii alimentare": „M-am dus din acopuri cu v-o câțiva după ujin" (39) – (*ujină*, reg., „gustare între prânz și cină, mai ales vara, la câmp"; „masa de prânz"; vb. *a ujina* „a mânca între prânz și cină (mai ales vara, la câmp)", în Ban., Trans., din sl. veche, srb., MDA II: 1360). De asemenea, este menționată influența sintaxei rusești și construcția unor structuri specifice: „anglischi ciubote" (38). În partea a doua a studiului, autorul analizează limbajul revoluției – cuvinte politice și terminologia politică internațională de origine rusească (care, în anii 1930, formau deja un vocabular internațional al limbii de lemn de sorginte sovietică). Soldații din armata țaristă erau animați de idei revoluționare și justiție socială cu gândul întoarcerii de pe front. Mediul războiului, violența, factorii social-politici din Rusia țaristă în 1917 au generat un lexic al revoluției. Termenii prezentați de Ștefănucă sunt rusisme sau cuvinte cu etimologie multiplă: *bunt* „tulburare, răscoală": „Dacă n-a ci mir, pace, apui tari, mari bunturi a sî cie în Rosâia" (40) – (*bunt*[2], înv. și reg. „conspirație, răscoală", din pol., rus., MDA I: 261); *a se buntului* „a se tulbura, a se răscula": „Dacă nacealnicu-i rău, tot polcu ni buntuluiam" (40) – (*a se buntui* „a se revolta", de la *bunt*[2], MDA I: 261); *sud* „judecată, comisie de judecată": „Că îi dau pricazuri[19] să ne alegem noi sud" (43) – (*sud*[1] „judecată", înv. și reg., din srb., MDA II: 1043); *zacon* „lege", „pedeapsă": „Zacoanele nu-s cum era înainte, amu oleacă o mai pus-o di măligî[20] ofițerii" (43) – (*zacon*[1], înv. și reg., „lege", „chin", din slavonă, MDA II: 1531); *a zaconi* „a aplica legea", „a pedepsi ": „n-ari să mă zaconească (pedepsească)" (43) – (de la *zacon*[1], Mol., Bas., „a chinui", MDA II: 1531). Câțiva termeni din selecția lui Ștefănucă intră în relație cu „limba de lemn". Este un lexic internațional al revoluției comuniste, cu rol ideologic de manipulare și de insultare a adversarului politic și social. Citățm câteva exemple: *burjui* „boier" (*burjui* „burghez", respectiv „mic burghez"[21], ieșit din uz, din rus. буржуй, MDA I: 263): „Cu acest cuvânt numiau revoluționarii pe boeri" (40); *burjoazie* (formă care reproduce pronunția буржуазия): „Mai mult burjoazia nu s-a face râs de noi" (40) – (*burghezie*, din it. *borghesia*, MDA I: 263); *bolșevic* „trecut astăzi în toate limbele culte cu sensul cunoscut" (40) – (*bolșevic* „adept al boșevismului", peior., „comunist", din rus. большевик, fr. *bolchevik*, MDA I: 228); *comitet* (*comitet* „organ de conducere colectivă a anumitor organizații", cuvânt internațional, așa cum arată etimologia multiplă din rus., fr., lat., it., germ., MDA I: 471; reproducem etimonul din rusă, care a fost predominat în cazul acesta – комитет): „După căderea regimului țarist, în fiecare sat s-au ales diferite comitete și anume [...] (comitet executiv provizoriu) și [...] (comitet pentru împărțirea pământului)" (41); *grajdanin* „cetățean" (гражданин); în noile condiții social-politice, cuvântul dobândește alt sens, anume „pe timpul *Svobodei* cuvântul *grajdanin* avea accepțiunea de *cetățean* al unui stat liber"[22] (41): „Eu amu îs grajdanin" (41); „Da' nu numai eu, da' îs tot

[19] *Pricaz*[2], înv., „ordin", din rus. приказ (MDA II: 534). Ștefănucă citează expresia *l-am dat la sud* „l-am dat în judecată" (43).

[20] Mămăligă.

[21] Locuțiune adjectivală cu sens depreciativ. Dacă cuvântul *burghez* are o primă atestare din 1848 (Ursu și Ursu 2006: 139), cuvântul *burjui* are, în MDA (I: 263), o atestare imprecisă din DEX (1998); evident, forma *burjui* nu se regăsește în Ursu și Ursu (2006). Sursa din Ștefănucă poate fi o posibilă primă atestare a cuvântului *burjui*.

[22] Cuvintele marcate cu italice reproduc grafia originală.

soldații grajdanini" (41); *mir* „pace" (мир) cunoaște o evoluție semantică în context ideologic, așa cum rezultă din următorul citat: „Înbla nârodu după mir cu gură căscată, înbla cu flacuri[23] roșii pintru ca eră sloboda" (42); *revoluție*[24] (din lat., germ., fr., MDA II: 704 – forma rusească революция a avut o influență puternică): „până la Slobodă necunoscut în graiul satelor" (42); *svoboda*, respectiv *sloboda* (свобода „libertate"), „termen prin care este desemnată revoluția din 1917 în Russia" (varianta *sloboda* este explicată de Ștefănucă prin trecerea consoanei labiodentale *v* la dentala *l*, după adj. *slobod*, cuvânt mai cunoscut românilor basarabeni): „Dac-aș ajungi să văd casa, și să văd ci fel de slobodă a ci pe la noi" (42); *sovet* „sfat, grup adunat pentru sfat" (*sovet, soviet*, „organizație politică de masă a proletariatului din Rusia", din rus. совет „sfat", MDA II: 939) – autorul explică: „Pe timpul *Svobodei, sovet* era un grup de soldați ce discutau în legătură cu revoluția și păstrau legătura cu celelalte *soveturi*. Armata era împărțită în soveturi revoluționare" (42-43); este consemnată și sintagma „Rusia sovietică" (43). Ștefănucă observă, în scrisorile studiate, influența puternică a limbii ruse: cuvinte, expresii și chiar fraze întregi în rusă. Este vorba de formule-tip în scrisori (ceea ce arată prestigiul limbii ruse în raport cu stilul administrativ), însă „deseori chiar cuprinsul scrisorii era împestrițat cu expresii și fraze întregi în rusește" (44). Autorul intuiește un fenomen numit *code-switching*, care a fost descris abia în anii 1970 de John Gumperz, specializat în etnografia comunicării și antropologia lingvistică. Selecția propusă prezintă interes, iar concluzia studiului, în ciuda „inundației" de cuvinte rusești, condamnă purismul și intervenția arbitrară în limbă pentru eliminarea cuvintelor rusești, întrucât „Limba este un organism viu" (44). Ștefănucă observă legătura dintre limbă, societate și cultură, esența cercetărilor etnolingvistice: „O cunoaștere a graiului ne duce la cunoașterea societății. Studiul graiului moldovenesc ne furnisează date extrem de interesante pentru cunoașterea vieții moldovenilor în răstimpul de 100 de ani de stăpânire rusească" (44).

În studiul *Relațiile dintre moldoveni și ruși* (1932), Petre Ștefănucă a analizat cum mediul lingvistic natural din Basarabia este dezechilibrat de ruși prin procesul de colonizare. Populației băștinașe, prin politici opresive imperiale, i se inculcă ideea că vorbește o limbă fără funcție socială, inutilă, adică fără prestigiu în comparație cu limba invadatorului. Astfel, politica „bilingvismul inegal", în formularea noastră, i-a determinat pe mulți români (bărbați) să-și piardă limba maternă în familiile mixte, o continuare a politicii lingvistice din mediul cazon. Autorul cercetează relațiile dintre etnicii români și ruși în satul Vădeni, județul Cetatea Albă (din sudul Basarabiei), înființat în anul 1828 de coloniștii ruși, în care românii sunt minoritari. La data cercetării, 259 de persoane erau etnici români, împărțiți în 63 de familii, dintr-un total de 2022 de persoane, restul fiind etnici ruși: rezultatul este un mediu aloglot, defavorabil românilor. Primul informator, Dimitrie Musteață, primarul comunei, declară că „moldovenii sunt aproape rusificați" (58) și că limba română se mai folosește ocazional în două sau trei familii. Ștefănucă analizează rolul căsătoriei și al familiilor mixte în anihilarea identității românești, atât la nivel lingvistic, cât și la nivelul tradițiilor populare (obiceiurile de nuntă și

[23] Rusism – флаг (flag) „steag".
[24] Cuvântul are vechime în limba română și prima atestare cunoscută este din 1814 (Ursu și Ursu 2011: 234).

colindele), procesul pasiv de rusificare prin dominarea numerică a etnicilor ruși. Situația lingvistică a etnicilor români este confirmată prin metoda anchetei lingvistice în familiile mixte. Astfel, este prezentată situația din familia lui Sava Lăzneanu în vârstă de 70 de ani. El și soția lui, Maria, sunt români și vorbesc românește. Amândoi au învățat rusește prin contactul cu rușii. Cei doi au opt copii, patru băieți și patru fete, toți căsătoriți cu etnici ruși. În familiile lor, după căsătorie, aceștia vorbesc rusește, pentru că nurorile, respectiv ginerii lui Sava Lăzneanu nu cunosc limba română. Un nepot al bătrânului, în vârstă de 8 ani, nu știe deloc româna. Situația se regăsește și în alte patru familii anchetate. Bătrânii știu limba română, cei tineri au învățat limba la școală și la armată (evident, este vorba de situația după unirea Basarabiei cu România), însă acasă uită limba pentru că în familii și în sat se vorbește rusește. Observațiile lingvistice vizează sectorul fonetic, sintactic și lexical. De exemplu, în ancheta lingvistică a familiei Balta, se observă reducerea diftongului *oa* la *o* „deschis”[25]: „sore (soare)”, „flore (floare)”; de asemenea, sunetul [g] trece la [h], sub influența limbii ruse: „mamaliha” în loc de „mămăligă”, respectiv [ă] la [a]: „Craciun” pentru „Crăciun” (58). Bilingvismul de acest tip conduce la fenomene de *code-switching*: „strașnic râu di trăit amu, tari nacazanie[26] amu”; „a[27] lot nicamu ni daiut – da’ lot (de împroprietărire) nu dau la nimeni” (58-59). Amestecul românei cu rusa, izvorât din necunoașterea deplină a niciunei limbi, are consecințe psihologice asupra etnicilor români, deoarece identitatea unui individ se realizează pe baza limbii materne (gândirea se realizează în limba maternă). Ilarion Lăzneanu, fiul lui Sava Lăzneanu, descrie elocvent idiomul curent și prezintă o situație dezechilibrată de comunicare, în care cele două limbi sunt selectate involuntar (în lipsa unei identități psiholingvistice, apare o stare de confuzie la nivelul practicii lingvistice): „Când vorbești rusășți, încâlcești vorba moldovenești; cuvântu treba să spui rusășți, da spui moldovinești. Aceia cari aud, râd” (59). Informatorul descrie clar situația socială de comunicare, anume obligativitatea de a vorbi rusește în comunitate. Ștefănucă subliniază pierderea conștiinței naționale, în special pe calea relațiilor de rudenie și a căsătoriilor. În egală măsură, sunt afectate și tradițiile. De exemplu, a dispărut tradiția colăcăriei[28] (orația de nuntă spusă de colăcari). Colindele au fost de asemenea afectate, precum „Plugușorul” și hăitura (urările de Anul Nou). În situația descrisă, tipologia bilingvismului este complexă.[29] Bilingvismul social (colectiv), din perspectiva comunității de etnici români din satul Vădeni, este mai degrabă irelevant. În Basarabia, acest tip de bilingvism a variat mult de-a lungul timpului. În funcție de relația dintre cele două limbi, așa cum este reflectată în uz, consemnăm bilingvismul compus, în care rusa și româna sunt similare funcțional, pentru că se află într-o relație de corespondență; este vorba, mai precis, de limbile străine învățate la școală – limba română, după unirea Basarabiei cu România, era, în multe cazuri, deprinsă la școală de către etnicii români (rusa era de fapt limba lor maternă). Copiii din familiile

[25] În limba română, vocala *o* este semideschisă (după apertură). În situația descrisă, Ștefănucă sugerează de fapt modificarea cantității (durata de rostire a vocalei), după influența limbii ruse (*o* accentuat).
[26] În rusă, наказание „pedeapsă”.
[27] Din зато „dar, însă”.
[28] Ștefănucă folosește variantele „conocar”, respectiv „conocărie” (59).
[29] Pentru clasificarea tipurilor de bilingvism, vezi DȘL: 87-88.

bilingve, care învață limba română la școală, iar acasă vorbesc limba rusă, se înscriu în categoria bilingvismul tardiv (în această situație, a doua limbă este deprinsă după fixarea primei limbi, vârsta de dobândire a bilingvismului fiind un criteriu de stabilire a unor subtipuri specifice), opus bilingvismului simultan (cele două limbi sunt învățate în același timp). Ștefănucă descrie un bilingvism asimetric (diferențe de cunoaștere a celor două limbi). În România, primele studii aplicate despre bilingvismul din familiile mixte au fost realizate de Tatiana Slama-Cazacu în anii 1960, deci Ștefănucă este un precursor în acest domeniu. Concluzia este că româna, în familiile mixte, devine partea slabă a bilingvismului asimetric. Se ajunge până la dispariția limbii române în cazul copiilor, care vorbesc exclusiv rusa (bilingvismul simultan specific familiilor mixte, în care copiii învață limbile părinților în același timp, nu mai funcționează). Ștefănucă semnalează fenomenul limbilor în contact din conglomeratul etnic al URSS și acele „structuri etnopsihice distincte și deosebite" (57), raporturile dintre „neamuri", influența culturii materiale superioare în satul tradițional – cazul „nemților", deveniți un model etnic în comunitatea rurală nu doar prin avere, ci și prin sistemul superior de organizare a gospodăriei. Cultura materială superioară a acestora a introdus în limbajul curent comparația „ca la nemți"[30]: „mi-am făcut o arătură chiar ca la nemți" sau: „mi-am făcut un sărai[31] chiar ca la nemți" (57).

Abordarea lui Petre Ștefănucă, sub forma anchetelor lingvistice de teren, este o metodă eficientă pentru a studia „vocabularul popular și cult organizat în microsisteme etnice" (Mihail 1979: 29). Astfel, concluzia metodologică esențială a materialului analizat se stabilește în raport cu ideea că abordarea etnolingvistică presupune cercetarea sectorului lexical, în acord cu teoria Sapir-Whorf, care demonstrează că vocabularul unei limbi reflectă viața socială și culturală a unei societăți (Fribourg 1978: 104-105). Ștefănucă a realizat un progres în direcția cercetărilor de onomasiologie din perspectivă etnologică, care sunt aplicabile și în cazul cercetării comparate a două limbi (limba este asociată cu etnia) (cf. Mihail 1979: 30). În spiritul metodologiei interdisciplinare din etnolingvistică, limba și cultura locală (zonală) sunt două realități izomorfe. Ștefănucă a studiat felul în care contactul dintre română și rusă, într-un context social și istoric determinat, reflectă specificul vieții sociale, materiale și spirituale din comunitățile rurale basarabene.[32] Metoda se aplică cu succes în cazul unor „comunități simple, mai puțin evoluate" (precizăm că observația vizează stratificarea, structura socială, deci nu are legătură cu nivelul excepțional de spiritualitate al satului românesc tradițional, nici cu aspectele culturii materiale specifice), „pentru care nu este necesară o reducție a factorilor implicați în comunicare la un număr de invariante", așa cum este cazul studierii comunităților moderne (DȘL: 204).

[30] În folclorul din anumite zone, inclusiv în Moldova, „neamțul" este personajul asociat cu stăpânirea austriacă și are întotdeauna o poziție socială dominantă; este în special responsabil pentru recrutarea românilor în armata imperială. Definiția generică a cuvântului este „străin din apus" (*neamț*, reg., MDA II: 114).

[31] *Serai*, reg., „grajd", „șopron" (MDA II: 862).

[32] Petre Ștefănucă lucra la o teză de doctorat cu tema „Raporturile etnolingvistice dintre moldoveni și neamurile conlocuitoare în Basarabia" (Buruiană 2017: 87).

Bibliografie

Surse

Dolghi 2021 = Dolghi, Adrian, *Arhiva digitală a lucrărilor publicate de sociologul, etnograful și folcloristul român basarabean – Petre Ștefănucă*, Institutul Patrimoniului Cultural, 2021; articolele analizate sunt (toate linkurile duc la sursele primare): „Din graiul războiului și revoluției într-un sat din Basarabia", în *Viața Basarabiei*, 7 (1932), 33-44; „Relațiile dintre moldoveni și ruși", în *Viața Basarabiei*, 12 (1932), 57-60 (titlul propriu-zis este „Însemnări" din rubrica intitulată „Cronica"); „Românii din Basarabia în Războiul Ruso-Japonez din 1904", în *Viața Basarabiei*, 7 (1938), 83-88 (accesat în perioada 1-31.07.2023, https://ich.md/?p=5096).

Studii, dicționare, articole

Bolocan, Vorontova, Șodolescu-Silvestru 1985 = Bolocan, Gh., Tatiana Vorontova, Elena Șodolescu-Silvestru, *Dicționar rus-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Buruiană 2017 = Buruiană, Ion, „Un folclorist, etnograf, profesor, publicist și om de cultură-model – Petre V. Ștefănucă", *Philologia*, 59, 5-6 (2017), Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie, 85-96.

DA = Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", *Dicționarul limbii române* [DA] (1913–1949), ediție digitală anastatică în CLRE (*Corpus lexicografic românesc electronic*), 2021-2022, https://clre.solirom.ro/.

DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.

DLR = Academia Română, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", *Dicționarul limbii române* [DLR] (1965–2010), ediție digitală anastatică în CLRE (*Corpus lexicografic românesc electronic*), 2022, https://clre.solirom.ro/.

DȘL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2005.

Fishman 2003 = Fishman, Joshua A., "Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism", *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker (eds), Malden, MA, Blackwell Publishing, 359-366.

Fribourg 1978 = Fribourg, Jeanine, « Vers l'ethnolinguistique », *La Linguistique*, vol. 14, fasc. 2, 1978, 103-116, accesat JSTOR, https://www.jstor.org/stable/30248360 (cont personal).

MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti", *Mic dicționar academic*, I (A-Me), II (Mi-Z), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.

Mihail 1979 = Mihail, Zamfira, „Etnolingvistica – cercetare interdisciplinară", *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, 3 (1979), Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală, Caransebeș, 27-31.

Ursu și Ursu 2006 = Ursu, N.A., Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. II, Iași, Editura Cronica.

Ursu și Ursu 2011 = Ursu, N.A., Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. III, partea a II-a (literele N-Z), Iași, Editura Cronica.

Topciu Renata
Universitatea București, România
Dafinoiu Cristina-Valentina
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Termeni religioși în frazeologia română și albaneză. Studiu comparativ

Abstract
Starting from Th. Hristea's statement, according to which "the appearance of phraseological expressions in a language depended on the traditions of the people who speak this language, on the way of perceiving things that can be close or different to that of other nations", in the article Religious terms in Romanian and Albanian phraseology. A comparative study, we aimed to analyse phraseological structures (units) that have as their centre the terms God, devil and cross, words that are common to the two languages, Romanian and Albanian, and belong to the basic vocabulary of these languages. Our approach starts from the idea that the Romanians (descendants of the Thracians) and Albanians (descendants of the Illyrians) as they had their homeland in the Balkan Peninsula, shared a similar history, being over the centuries under the Roman rule, the attacks of nomadic people, the Ottoman expansion, the struggle for independence; these events undoubtedly shaped a similar ethno-cultural and social space, and moreover, led to the appearance of concordances in the languages spoken by these people, whether we are discussing phonetics, grammatical, lexical or phraseological structures. Also, if we consider the fact that phraseology is still a less explored field, in this article, we will illustrate a series of phraseological structures common to the Romanian and Albanian languages in the religious field, to highlight the relationship regarding faith but also other symbols related to the Christian religion.
Keywords: phraseology, Romanian language, Albanian language, religious terms

Résumé
À partir du Th. Hristea, selon lequel « l'apparition d'expressions phraséologiques dans une langue dépendait des traditions des personnes qui parlent cette langue, de la manière de percevoir les choses qui peuvent être proches ou différentes de celles des autres nations », dans l'article Religieux termes dans la phraséologie roumaine et albanaise. Une étude comparative, nous avons cherché à analyser les structures phraséologiques (unités) qui ont pour centre les termes Dieu, diable et croix, mots communs aux deux langues, le roumain et l'albanais, et qui appartiennent au vocabulaire de base de ces langues. Notre approche part de l'idée que les Roumains (descendants des Thraces) et les Albanais (descendants des Illyriens), ayant leur patrie dans la péninsule balkanique, partageaient une histoire similaire, étant au fil des siècles sous la domination romaine, les attaques de le peuple nomade, l'expansion ottomane, la lutte pour l'indépendance ; ces événements ont sans doute façonné un espace ethnoculturel et social similaire, et ont en outre conduit à l'apparition de concordances dans les langues parlées par ces peuples, qu'il s'agisse de structures phonétiques, grammaticales, lexicales ou phraséologiques. De plus, si l'on considère le fait que la phraséologie est un

domaine encore moins exploré, dans cet article, nous illustrerons une série de structures phraséologiques communes aux langues roumaine et albanaise dans le domaine religieux, pour mettre en évidence la relation concernant la foi mais aussi d'autres symboles liés à la religion chrétienne.
Mots-clés: phraséologie, langue roumaine, langue albanaise, termes religieux.

După cum se știe, frazeologia este un domeniu relativ nou al lingvisticii, mai ales pe tărâm românesc, şi nu deține încă, conform spuselor cercetătorilor, „o poziţie foarte clară în ansamblul diverselor ramuri ale ştiinţei limbii" (Hristea 1984: 134). Specialiștii în domeniu susțin că aria de cercetare a frazeologiei se află nu doar în vocabularul unei limbi ci şi în sintaxa ei, fără a lăsa în afara atenției faptul că în frazeologie se intersectează atât semasiologia cât şi stilistica limbii respective. În acest sens, se poate afirma că frazeologia constituie, pe de o parte, un câmp de întretăiere a semanticii, gramaticii şi stilisticii, iar, pe de altă parte, o reflexie a unui context socio-cultural şi istoric, în care o anumită construcţie, unitate frazeologică ia naştere sau intră într-o limbă dată.

Având în vedere cele enumerate mai sus, frazeologia poate fi privită din două perspective: una lingvistică, ce vizează analiza semantică, lexicologică, morfologică sau stilistică a unităţilor frazeologice şi una extralingvistică, ce presupune stabilirea legăturilor unităților frazeologice cu fenomenele sociale, cu viaţa materială şi modul de trai sau de gândire al oamenilor în diferite perioade istorice, cu tradiţiile şi obiceiurile unui popor sau cu anumite evenimente din prezentul sau trecutul său. În egală măsură, putem afirma, fără să greșim, că, prin frazeologie se pot dezvălui interferenţe culturale, asemănări în viața materială și socială, în obiceiuri și credințe, în psihologia colectivă între două sau mai multe popoare (în cazul de față, poporul român, urmaș al geto-dacilor și cel albanez, urmaș al ilirilor).

Concordanțele în domeniul frazeologiei între cele două limbi supuse analizei, limba română și limba albaneză, constituie una dintre cele mai vaste și interesante capitole ale relațiilor lingvistice între aceste două limbi. Numeroasele informații oferite de acest tip de concordanțe izvorăsc din însăși latura intrinsecă a unității frazeologice, înțeleasă ca „îmbinare de cuvinte cu caracter constant, creată în interiorul unei limbi, împrumutată, tradusă sau calchiată după modele străine" (*DEX* s.v.), respectiv „o îmbinare stabilă de cuvinte, reprezentând în totalitatea ei o unitate de sens și funcție gramaticală, formată într-un anumit context istoric, social, economic și cultural" (Constantinescu-Dobridor 1998 s.v.). Așadar, interesul științific depășește cu mult obținerea datelor de ordin strict lingvistic, mai ales că este vorba de două limbi care, deși diferite genealogic, aparțin tipologic aceluiași spațiu balcanic, deci aceleiași comunități lingvistico-culturale, specifice Peninsulei Balcanice.

Prin urmare, atunci când structurile frazeologice paralele în două sau mai multe limbi sunt evaluate din perspectivă extralingvistică, se obțin date pertinente ce țin de asemănări și identități în cultura veche populară, mentalitatea, obiceiurile, credințele, istoria, ritualurile păgâne și religia acelor popoare. Strânsa legătură a frazeologiei cu istoria și cu particularitățile unei civilizații era explicată de Theodor

Hristea astfel: „apariția lor (a expresiilor n.n.) în limbă a depins de tradițiile poporului care vorbește această limbă, de modul de percepere a lucrurilor care poate fi apropiat sau diferit cu cel al altor popoare" (Hristea 1984: 137).

Pornind de la această valoroasă premisă, putem afirma că paralelismele frazeologice între două limbi (în cazul nostru româna și albaneza) stabilesc firele de legătură și coeziune în istoria îndepărtată, în cultura și psihologia colectivă a popoarelor care vorbesc aceste limbi. În acest sens, datele furnizate de frazeologia comună româno-albaneză țin să completeze tabloul vast al legăturilor istorice, profilul antropologic al românilor și albanezilor, aspectele comune în modul de viață și gândire, afinitățile spirituale, modul de raportare la ideea existenței lui Dumnezeu, tipul de credință și formele de manifestare ale acesteia. În altă ordine de idei, tot frazeologia este cea care ne poate ajuta să dezvăluim diferențele firești prin care se deosebesc aceste două popoare, român și albanez, adică particularități de civilizație, trăsături antropologice specifice, specificul național, închegat de-a lungul istoriei fiecărui popor. Vorbind, așadar, despre două popoare vechi, a căror geneză și istorie țin de spațiul balcanic, este de așteptat ca, în ansamblul lor, concordanțele frazeologice româno-albaneze să contureze un spațiu etno-cultural și social asemănător, cu precădere balcanic, în centrul căruia se află acel „homo balcanicus". În sprijinul acestei idei vin expresiile frazeologice și structurile fixe, atât din limba română cât și din limba albaneză, care ne introduc în realități ce par a fi specifice acestui spațiu; de exemplu: ***a bate apa în piuă,*** cu corespondență în alb. ***rreh ujin në hava*** „bate apa în piuă", ***a ieși cu jalba în proțap***, în alb. ***doli me ankesën në furkaqe*** „a ieșit cu plângerea pe proțap", ***Brâul lui Dumnezeu***, în alb. ***Brezi i Zotit*** „brâul lui Dumnezeu", denumirea populară a curcubeului, ***Om fără Dumnezeu***, în alb. ***Njeri pa Zot,*** rom. ***a mânca pâine cu sare*** (cu cineva), în alb. ***kemi ngrënë buke me kripë*** (me dikë) „am mâncat pâine cu sare (cu cineva)" și multe altele.

***

Deși frazeologia româno-albaneză a intrat în repetate rânduri în atenția mai multor lingviști români, albanezi dar și străini, ea rămâne totuși, mai puțin cercetată comparativ cu studiile consacrate afinităților româno-albaneze în lexic, fonetică, morfologie și sintaxă. Deja se cunoaște foarte bine existența unui fond lingvistic comun româno-albanez, din care fac parte o mulțime de termeni prelatini, cum ar fi: rom. *abur* / alb. *avull,* rom. *buză/* alb. *buzë,* rom. *groapă/* alb. *gropë,* rom. *viezure/* alb. *vjedhullë,* rom. *barză/* alb. *ibardhë,* rom. *fărâmă/* alb. *thërime,* rom. *brumă/* alb. *brumë,* rom. *cătun/* alb. *katun(d),* rom. *cursă/* alb. *kurth* (obiectul pentru prins animale sălbatice, șoareci) etc., unele trăsături fundamentale ale structurilor gramaticale ale acestor două limbi, fenomene și mecanisme lingvistice care au funcționat, uneori, nu doar în aceste două limbi, ci și în altele vorbite în Balcani (greacă, bulgară, macedoneană etc.), precum apariția vocalei *ă/ë* (română, albaneză, dar și bulgară ъ), cu aceeași valoare fonologică în română și albaneză, rotacismul (dialectal în română, albaneză, greacă), înlocuirea infinitivului cu conjunctivul (română, albaneză, greacă, bulgară), valori sintactice similare ale conjuncțiilor, tratamentul fonetic similar al multor împrumuturi din latină, redarea genitivului și dativului cu aceeași formă, poziția enclitică a articolului definit (română, albaneză, bulgară și macedoneană) etc.

Cert este faptul că, cei mai de seamă lingviști români și albanezi, dar și străini (printre care îi amintim pe: J. Thumann, B. Kopitar, F. Miklosich, G. Mayer, B. P. Hasdeu, G. Weigand, Kr. Sandfeld, P. Papahagi, S. Pușcariu, O. Densușianu, Th. Capidan, A. Candrea, E. Cabej, Al. Rosetti, Gr. Brâncuș, M. Domi, Sh. Demiraj, C. Vătășescu, S. Mancaku, E. Lafe, S. Floqi etc.) au pus pe masa discuției în principalele lor lucrări, nu numai aspectele fonetice, fonologice, morfologice și sintactice, observate în studierea comparată a limbilor în discuție, deseori într-un context balcanic, ci și problema fondului frazeologic comun românei și albanezei, însă, până în prezent, cercetările în această direcție sunt puține, dacă ne raportăm la numărul mare de asemănări de tot felul pe care le oferă frazeologia comună româno-albaneză. Primele mărturii în acest sens au venit în urma studiului lui Kr. Sandfeld, prin descoperirea mai multor structuri sintactice identice în română și albaneză, locuțiuni pronominale și conjuncționale asemănătoare, structuri pe care, comparându-le cu alte idiomuri balcanice, Sandfeld (1930: 141) le considera „dovezi despre o dezvoltare comună a celor două limbi". Cel mai vast studiu în domeniul structurilor fixe comune româno-albaneze îi aparține profesorului Grigore Brâncuș, care, prin observațiile sale de ordin semantic și lexicologic, etimologic, gramatical și stilistic, dialectal și etnocultural despre materialul frazeologic discutat în lucrarea *Concordanțe lingvistice româno-albaneze* a scos în evidență complexitatea fenomenului de concordanță, așezat pe un fond socio-cultural similar. Studiile pe baza acestui subiect au fost extinse ulterior de către Renata Topciu. Desigur că, observațiile și paralelismele frazeologice româno-albaneze aduse în discuție de lingviști până acum au deschis capitolul imens al asemănărilor româno-albaneze, nu doar frazeologice și lexicale, ci și de ordin gramatical și stilistic, întrucât o structură de tip fix se construiește pe aceeași tipologie a structurilor libere de cuvinte, pe aceleași relații sintactice și forme morfologice ale structurilor libere. Latura stilistică a expresiilor comune dezvăluie tendințe predilecte de metaforizare și comparație, adică un mod apropiat de a descrie metaforic și de a evalua mediul înconjurător, realitatea și semenii. Pentru exemplificarea acestei idei, aducem în prim-plan o expresie prin care este redată ideea de „a se uita ceacăr, a vedea pieziș" în română, și albaneză: rom. ***cu un ochi la slănină și cu altul la făină,*** alb. ***me një sy nga dielli, me një sy nga mielli*** „cu un ochi spre soare, cu un ochi spre făină". În română, planul imaginativ al acestei idei se bazează pe obiecte concrete din bucătăria autohtonă (slănina și făina), în timp ce, în albaneză, dihotomia se realizează pornind de la un termen astral (soarele) și unul concret, asemănător limbii române (făina). Este evident că, în acest exemplu, psihologia vorbitorului determină baza imaginativă a acestuia, materializată în frazeologie și alte creații. Pentru a observa mai bine tendințele de metaforizare identice sau asemănătoare în română și albaneză se pot urmări expresiile formate în jurul unor verbe de maximă frecvență în ambele limbi de tipul: rom. *a lua*/ alb. *marr*, rom. *a privi*/ alb. *shikoj*, rom. *a lăsa*/ alb. *lë*, rom. *a se duce*/ alb. *iki*, rom. *a face*/ alb. *bëj*, rom. *a strâmba*/ alb. *shtrëmbëroj* etc., sau cele formate în jurul termenilor ce denumesc părți ale corpului uman, animale, obiecte sau locuri din mediul rural, din recuzita casnică sau cu termeni abstracți. De exemplu, aproape toate expresiile și structurile formate cu termenul rom. *minte/* alb. *mend/je* sunt comune: rom. ***a (nu) ține minte*** în alb. (nuk) ***mbaj mend***; rom. ***a aduna mințile din cap,*** în alb. ***mbledh mendtë e kokës;*** rom. ***a scoate din minți*** (pe cineva), în alb. ***e nxorri nga mendtë (e kokës) dike***; rom. ***n-are minte,*** în alb. ***s'ka mend***;

rom. ***om fără minte/fără cap,*** în alb. ***njeri pa mend (në kokë***); rom. ***a ieși din minți,*** în alb. ***doli nga mendtë***; rom. ***atâta minte are,*** în alb. ***kaq mend ka***; rom. ***a (-i) trece prin minte*** (ceva), în alb. ***më shkoi/kaloi në mëndje*** (diçka); rom. ***a se frământa cu mintea,*** în alb. ***bluaj me mend***; rom. ***adună-ți mințile în cap!*** în alb. ***mblidh mendtë e kokës***!; rom. ***a spune în minte,*** în alb. (e) ***them në mend/je*** (vezi *Dicționar albanez-român* 2003).

De mare interes sunt studiile din ultimii ani despre noi termeni comuni și valențele lexicale ale acestora în română și albaneză, cuprinzând uneori și structuri frazeologice, însoțite de observații de ordin etimologic și cultural. Avem în vedere studiile lui Dan Alexe, Ina Arapi, Radu Crăciun, Daniela Stoica publicate în revista *Albanica*[33].

***

În lucrarea de față ne vom opri asupra frazeologismelor comune româno-albaneze care pornesc de la termeni religioși, și au ca termen central substantivele: *Dumnezeu, drac* și *cruce,* termeni ce fac parte din vocabularul de bază al celor două limbi. Ne-am orientat spre această temă, considerând relevantă frazeologia aceasta în română și albaneză pentru a evidenția relația celor două popoare cu credința, modul de raportare la Dumnezeu și la simboluri ce țin de religia creștină.

Vom trece în revistă factorii extralingvistici care au stat la baza acestor aspecte lingvistice comune, iar punctul de pornire îl reprezintă, cu siguranță, momentul răspândirii creștinismului în Peninsula Balcanică. Despre români se spune că ei s-au născut creștini[34], însă același lucru îl putem afirma și despre albanezi, dacă avem în vedere că Sfinții Apostoli Andrei, pentru o parte a teritoriului românesc de astăzi[35] și Pavel, pentru spațiul albanez de astăzi, au propovăduit noua religie, cea creștină în toate provinciile balcanice în primele secole după Hristos[36].

Deși românii și albanezii au fost printre primele popoare creștinate[37], la începuturi noua religie nu a fost deloc bine primită de autorități (fiind considerată „religio illicita", adică nepermisă, iar primii creștini dovediți erau persecutați) și nici nu s-a manifestat pe scară largă (învățătura creștină a fost mărturisită inițial de adepți

[33] Revista *Albanica* este o revistă cultural-științifică, publicată de Asociația Liga Albanezilor din România (ALAR).

[34] Arheologul Radu Vulpe scria „Poporul nostru s-a născut creștin în mod spontan, natural, odată cu formarea romanității sale, la a cărei desăvârșire creștinismul popular și-a adus contribuția cea mai de seamă. Noi suntem români fiindcă sîntem creștini și suntem creștini fiindcă suntem români" (Vulpe 1911 : XVI).

[35] Este vorba despre Dobrogea de azi, Dacia Pontica devenită ulterior Scytia Minor.

[36] Se știe că, odată cu „pogorârea Duhului Sfânt și întemeierea Bisericii creștine la Ierusalim, în ziua Cincizecimii, Sfinții Apostoli și apoi ucenicii lor au început lucrarea de propovăduire a noii învățături" (Păcurariu 1991: 62) în toată lumea, deci și în zonele din Peninsula Balcanică, iar după îndeplinirea misiunii lor de apostoli, în spațiile locuite în acele timpuri de greci, romani, geto-daci, iliri, sciți etc., Sf. Andrei este martirizat în orașul Patra din Grecia, fiind răstignit pe o cruce în formă de X, iar Sf. Pavel este omorât prin decapitare la Roma. Așadar, având în vedere asidua activitate de evanghelizare desfășurată de cei doi mari apostoli, putem conchide că nu numai creștinismul românesc este de origine apostolică (Păcurariu 1991: 64), ci și cel albanez.

[37] Românii în sec. II-III d.Hr., de Sf. Apostol Andrei și având leagănul de formare în Dacia, iar albanezii în primele secole d. Hr. de Sf. Apostol Pavel, cu patria de formare în Illiria.

izolați, ea răspândindu-se, neoficial, din om în om și nu prin intermediul statului, așa cum se va întâmpla mai târziu cu popoarele slave). Prin urmare, răspândirea religiei creștine s-a făcut, cel puțin în primele trei secole după Hristos, sporadic și s-a generalizat începând cu sec. al IV-lea[38]. Răspândirea creștinismului s-a realizat prin intermediul creștinilor proveniți din rândurile coloniștilor[39], soldaților romani[40], sclavilor[41], negustorilor, care se preumblau cu marfa dintr-o zonă în alta, dar și din rândul prizonierilor aduși de armatele romane. Toate aceste categorii de populație au reprezentat, fără tăgadă, un factor puternic de romanizare și creștinare (Păcurariu, 1991: 67), chiar dacă creștinarea s-a datorat în cea mai mare parte misionarilor (mai întâi sfinților apostoli, apoi episcopilor și preoților creștini) (Giurescu 1971: 163), care au convertit la noua religie populația romanizată de pe ambele maluri ale Dunării și nu numai. Populațiile creștine vorbeau latina, prin urmare, cuvintele din română și albaneză privind noțiunile fundamentale ale vocabularului religios sunt, cele mai multe, de origine latină, căci creștinismul îmbrățișat de daco-romani și iliri a avut caracter latin. Dintre termenii de bază ai vocabularului religios, care au creat expresii frazeologice, structuri fixe sau locuțiuni comune limbilor română și albaneză, ne vom opri asupra termenilor: rom. *Dumnezeu/* alb. *Zot,* rom. *drac/* alb. *djall, dreq* și rom. *cruce/* alb. *kryq.*

1. *Dumnezeu*[42]/*Zot*[43]

În jurul termenului rom. *Dumnezeu-l* alb. *Zot-i,* așa cum este de așteptat, s-a creat un număr mare de expresii și structuri fixe în cele două limbi, cu folosire intensă în limbajul familial, colocvial și literar. Ele acoperă o arie semantică largă, în sensul că aceste structuri fixe nu reprezintă doar formulele de rugăciune, jurământ, blestem sau urare, ci sunt folosite și pentru caracterizarea morală a omului, pentru exprimarea credinței în Dumnezeu, a smereniei față de Domnul, a convingerii de existența și puterea Sa etc.

[38] Creștinismul ca nouă religie a fost acceptat în sec. al IV-lea în timpul Împăratului Constantin cel Mare, care în 313 d.Hr. dă Edictul din Milan (Giurescu 1971: 163).

[39] Când cucereau noi teritorii, armatele romane aduceau cu ele coloniști; aceștia proveneau, de regulă, din provinciile deja cucerite, iar în ceea ce privește Dacia, ultima provincie cucerită de Imperiul Roman, coloniștii au fost aduși din sudul Dunării, din provincii precum Moesia Superioară și Moesia Inferioară, Pannonia, Tracia, dar și din zone mai îndepărtate precum Asia Mică, Siria, Egipt, teritorii unde creștinismul fusese deja propovăduit, îndeosebi de Sfinții Apostoli Petru și Pavel, apoi din Illiria, provincie care fusese evanghelizată încă din secolul I d.Hr. (Păcurariu 1991: 65).

[40] Cu siguranță, în rândurile soldaților romani existau și creștini, căci Legiunea V Macedonica și Ala nova Illyricorum (plecată din Provincia Illiria) erau aduse în Dacia din zone creștinate încă din secolul I. Iar soldații romani (veteranii) lăsați la vatră după un serviciu militar de 25 de ani, care erau deja creștini și își întemeiau familii în noua provincie unde se eliberau, nu puteau oficia ceremonia decât în spiritul noii religii.

[41] Nu este exclus ca unii sclavi ai coloniștilor înstăriți sau ai funcționarilor de stat să fi fost creștini și să fi împărtășit noua credință și altora.

[42] Din lat. *Dominis Deus.*

[43] Conform lingvistului albanez K. Topalli, cuvântul *Zot* din albaneză este moștenit din fondul indo-european. Este legat de rădăcina indo-europeană *dieus* („cer”), de unde au derivat și *Ζευς* în greaca veche, *Deus* în latină etc. Lingvistul austriac, Gert Klingenschmitt (1986) pornește de la două rădăcini indo-europene **desias* („plebe”) + * *poti* („stăpân”), împreună însemnând „stăpânul plebeilor”, din a căror evoluție a rezultat forma *Zot* în albaneză. Această etimologie a fost dezvoltată de către Joachim Matzinger (2006).

În română se folosește și termenul *Domnul*[44], cu precădere forma feminină a acestuia la vocativ: *Doamne!* Și albaneza posedă un sinonim feminin al termenului *Zot,* anume *Perëndia* (Zeu). Aceste sinonime, de multe ori, sunt interschimbabile, mai ales, în formulele exclamative pentru exprimarea mirării, fricii, spaimei, bucuriei, entuziasmului, nădejdei, dar și în formulele de rugăciune, implorare, blestem sau în expresii, de exemplu:

rom. ***(O) Dumnezeule***! sau (***O), Doamne!***/ alb. ***O Zot!*** sau ***O Perëndi***!: exclamație de spaimă, durere, deznădejde, entuziasm, mirare, bucurie.

În amândouă limbile observăm prezența ambilor termeni. De exemplu:

rom. ***Doamne, Dumnezeule***!/ alb. ***O, Zot, o Perëndi***!

rom. ***Dumnezeule mare***! / alb. ***(O) Zot i madh***! sau ***O Perëndi e madhe!*** („o, Zeule mare"). Foarte folosită în albaneză este și structura cu repetarea substantivului: ***O Zot, o Zot i madh***! („O Dumnezeule, o Dumnezeule mare!").

rom. ***Pentru (numele lui) Dumnezeu!*** / alb. ***Në emër të Zotit!*** („în numele lui Dumnezeu"): exclamație de implorare, deznădejde sau dezaprobare.

Deseori, în aceste formule termenul *Dumnezeu* este înlocuit cu cel de *Iisus Hristos*:

rom. ***Iisuse Hristoase*****! /** alb.***O, (Jezu) Krisht***!

În albaneză există și formule exclamative în care sunt cuprinse mai multe personaje principale ale credinței creștine, de exemplu: ***O Zot, o Krisht, o Shën Mëri***! („O Dumnezeule, o Hristoase, o Sfântă Marie"!) sau ***O Zot, o Krisht, o Perëndi***! („O Dumnezeule, o Hristoase, o Zeule"!), care, în funcție de situație, poate exprima o rugăciune, un apel pentru ajutor, o dezamăgire, o indignare, dar și o mulțumire față de divinitate pentru o împlinire sau o realizare.

În ceea ce urmează, am încercat o repartizare tematică a expresiilor și unităților stabile cu termenul rom. *Dumnezeu/* alb.*Zot*, pentru a identifica mai ușor structurile comune, îndeosebi, aceeași percepție față de credința creștină și personajele acestei credințe, precum și nuanțele semantice și de percepție în sânul fiecărui popor în parte.

1.1. Structuri sintagmatice comune, cu folosire atât în limbajul religios, cât și în limbajul cotidian:

rom. ***Casa lui Dumnezeu /*** alb. ***Shtëpia e Zotit*** („casa lui Dumnezeu"), cu referire la termenul biserică.

rom. ***Fiul lui Dumnezeu /*** alb. ***Biri i Zotit*** („Fiul lui Dumnezeu")

rom. ***Duhul lui Dumnezeu /*** *alb.****Fryma e Zotit*** *(„*Duhul lui Dumnezeu")

rom. ***Cuvântul lui Dumnezeu /*** alb. ***Fjala e Zotit*** („cuvântul lui Dumnezeu")

rom. ***Grădina lui Dumnezeu*** / alb. ***Kopshti i Zotit*** („grădina lui Dumnezeu"), cu referire la: Grădina Edenului.

rom. ***Puterea lui Dumnezeu*** / alb. ***Fuqia e Zotit*** („puterea lui Dumnezeu")

rom. ***Treburile lui Dumnezeu*** / alb. ***Punët e Zotit*** („treburile lui Dumnezeu")

rom. ***Dumnezeu Cel mare*** / alb. ***I madhi Zot*** („Marele Dumnezeu")

rom. ***Iubirea lui Dumnezeu*** / alb. ***Dashuria e Zotit*** („iubirea lui Dumnezeu")

[44] Din lat. *Dominus.*

rom. ***Pâinea lui Dumnezeu*** / alb. ***Buka e Zotit*** („pâinea lui Dumnezeu")

1.2. Formule de blestem:

rom. ***Bate-te-ar Dumnezeu*****!** / alb. ***E vraftë Zoti***! („să-l ucidă Dumnezeul") sau în varianta:

rom. ***Să te bată Dumunezeu***! / alb. ***Të vraftë Zoti!*** („să te bată Dumunezeu")

1.3. Formule de jurământ/ de legământ:

rom. ***Pentru Dumnezeu***! / alb***. Për Zotin!*** („pentru Dumnezeu")

rom. ***Să mă bată Dumnezeu*** / alb. ***Më vraftë Zoti***! („să mă bată Dumnezeu")

rom. ***Mă închin la tine, Dumnezeule!*** / alb. ***Të falem/perulem***, ***o Zot***! („mă rog/mă închin la tine, Dumnezeule")

1.4. Formule de rugăciune, de preaslăvire a lui Dumnezeu, formule de urare:

rom. ***Slavă Domnului***! / alb. ***Lavdi Zotit***! („slavă lui Dumnezeu")

rom. ***Să dea Dumnezeu!*** / alb. ***Dhëntë Zoti***! („să dea Dumnezeu"), formulă de urare, cu sensul de „să se împlinească/ să se realizeze ceea ce doresc / dorești".

rom. ***Doamne ajută***! / alb**.** ***Ndihmo o Zot***! („ajută, o, Dumnezeule").

rom. ***Cu Dumnezeu înainte***! / alb. ***Zoti para, ne mbrapa!*** („Dumnezeu în față, noi după el"), cu sensul de „noroc / succes" (când se pleacă la drum, sau într-o acțiune întreprinsă etc.).

rom. ***Te rog, Dumnezeule (mare)!*** / alb. ***Të lutem, o Zot (i madh)!*** („te rog, Dumnezeule cel mare").

rom. ***Dumnezeul să-l ierte*** / alb***. Zoti e faltë!*** (se rostește când moare cineva).

rom. ***Să mă ierte Dumnezeu!*** / alb. ***Zoti me ndjefte/ Zoti me falte!*** („să mă ierte Dumnezeu"), atunci când cineva crede că greșește cu ceva sau spune ceva despre cineva care poate fi și neadevărat.

rom. ***Iartă-mă, Doamne/Dumnezeule!***/ alb. ***Falmë, o Zot***! sau ***Më fal, o Zot***!, când cineva greșește / face o greșeală.

rom. ***Doamne/Dumnezeule, ajută-mă!*** și în varianta ***Ajută-mă Doamne!*** / alb. ***(Më) ndihmo, o Zot!*** („ajută-mă, Dumnezeule"), când cineva are nevoie de sprijinul divinității.

rom. ***Doamne, dă-mi putere!*** și cu varianta ***Dă-mi putere, Doamne!*** **/**alb. **Më jep fuqi, o Zot!** („dă-mi putere, Dumnezeule"), când cineva are nevoie de sprijinul divinității pentru e trece peste ceva rău, peste o nenorocire, pentru a suporta ceva sau pe cineva.

rom. ***Cum o vrea Dumnezeu***! / alb. ***Si te dojë Zoti***! („cum vrea Dumnezeu"), adică va fi cum va fi, la întâmplare, potrivit destinului.

rom. ***Mergi cu Dumnezeu!*** / alb. ***Shko (përpara) me Zotin!*** („mergi înainte cu Dumnezeu"), urare folosită când cineva drag pleacă la drum.

1.5. Formule de caracterizare a omului, de evidențiere a trăsăturilor morale negative sau pozitive:

rom. ***Bunul lui Dumnezeu*** / alb. ***I miri i Zotit*** („bunul lui Dumnezeu") sau rom. ***A fi omul / pâinea***

lui Dumnezeu / alb. ***Është rob Zoti*** („este robul lui Dumnezeu"), pentru a arăta că respectivul este un om foarte bun, cu calități.

rom. ***Este robul/fiul lui Dumnezeu*** / alb. ***Është bir/rob Zoti*** („este fiul / robul lui Dumnezeu"), de asemenea, în ideea că individul este om bun.

rom. ***Bătut de Dumnezeu***! / alb. ***E ka dënuar/vrarë Zoti*** („l-a condamnat / l-a ucis Dumnezeu"), pentru a arăta că cineva este om rău, fiind răzbunat de Dumnezeu, sau pentru cineva care este năpăstuit, nenorocit de soartă.

rom. ***Nu știe de Dumnezeu*** / alb. ***Nuk di për Zot*** („nu știe de Dumnezeu") / alb. ***Nuk e di nëse ka Zot*** („el nu știe dacă există Dumnezeu"), despre un om fără credință, fără frică de Dumnezeu.

rom. ***Nu întreabă de Dumnezeu*** / alb. ***Nuk pyet per Zot*** („nu întreabă de Dumnezeu"), de asemenea, pentru un om fără credință, fără frica lui Dumnezeu.

rom. ***Se crede Dumnezeu***! / alb. ***E di veten Zot***! („se crede/ se știe Dumnezeu"), pentru cineva care este plin de el, încrezut, îngâmfat.

rom. ***A nu avea*** / ***a fi fără niciun Dumnezeu*** / alb. ***Ai nuk/s'ka ka Zot***! („el nu are Dumnezeu"), pentru cineva care nu crede în nimic; cineva care nu are (sau este fără) niciun sens, nicio valoare, niciun gust; pentru cineva care nu este bun de nimic; în albaneză are și sensul de: „a nu avea niciun principiu moral, a fi fără / a fi lipsit de moralitate".

rom. ***A fi uitat de Dumnezeu*** / alb. ***E ka harruar Zoti*** („l-a uitat Dumnezeu"), pentru cineva care este foarte bătrân sau care este lipsit de noroc, care este abătut.

rom. ***A da cu barda (sau cu piatra etc.) în Dumnezeu*** / alb. ***E ka marrë Zotin me gurë*** („l-a luat pe Dumnezeu cu pietre"), pentru cineva care este nesocotit. În albaneză și forma negativă: ***Nuk e ka marrë Zotin me gurë*** („nu l-a lovit pe Dumnezeu cu pietre"), în sensul că nu a făcut ceva rău, nu l-a supărat pe Dumnezeu.

1.6. Formule prin care se evidențiază puterea lui Dumnezeu

rom. ***A lăsa*** (pe cineva) ***în plata*** (sau ***în știrea) lui Dumnezeu*** / alb. ***E ka lënë në dorë të Zotit*** („a lăsat pe (cineva) pe mâna lui Dumnezeu"), cu sensul de a lăsa pe cineva în pace, a lăsa pe cineva în socoteala lui Dumnezeu (pentru ceea ce a făcut) sau la voia întâmplării.

1.7. Majoritatea expresiilor cu termenul rom. *Dumnezeu* / alb. *Zot* relevă credința deplină a oamenilor în Dumnezeu, smerenia, încrederea lor în puterea Sa, dar și neputința lor pentru a schimba lucrurile, voia lui Dumnezeu fiind aceea care determină viața și mersul lucrurilor. În acest sens, relevante sunt frazeologismele comune românei și albanezei:

rom. ***Cum (o) va da / va vrea Dumnezeu*** / alb. ***Si të dojë / ta japë Zoti!*** („cum o vrea / cum o da Dumnezeu") sau variantele rom. ***(Va fi) cum va da / vrea Dumnezeu*** / alb. ***(Do të jetë) si të dojë Zoti*** („va fi cum va dori Dumnezeu"), atunci când individul se lasă în voia lui Dumnezeu / în voia sorții; cu sensul „la întâmplare, potrivit destinului".

rom. ***Este / a rămas pe mâna lui Dumnezeu*** / alb***. Është / mbeti në dorë të Zotit*** („este / a rămas pe mâna lui Dumnezeu"), în spiritul aceleiași idei de a depinde de noroc, de soartă.

rom. ***Dumnezeu știe*** ! / alb. ***Një Zot e di***! („un Dumnezeu știe"), cu sensul că nu se știe.

rom. ***Așa l-a făcut Dumnezeu*** / alb. ***Kështu e ka bërë Zoti*** („așa l-a făcut Dumnezeu"), cu sensul că individul este foarte prost, că așa e felul lui de a fi.

rom. ***A (se) ruga (ca) de toți Dumnezeii*** / alb. ***I lutet (si) Zotit*** („se roagă (ca) la Dumnezeu"), cu sensul de „a se ruga cu insistență (de cineva); a implora (pe cineva)".

rom. ***A se uita la cineva ca la un Dumnezeu*** / alb. ***E shikon si Zotin*** („se uită la el ca la Dumnezeu"), cu sensul de „a iubi pe cineva foarte tare".

rom. ***A lăsa*** (pe cineva***) în plata*** (sau ***în știrea) lui Dumnezeu*** / alb. ***E ka lënë në dorë të Zotit*** („a lăsat pe mâna lui Dumnezeu"), cu sensul de „a lăsa pe cineva în pace / în socoteala lui Dumnezeu (pentru ceea ce a făcut)".

rom. ***A porni / a merge cu Dumnezeu*** / alb. ***Unë jam / shkoj me Zotin*** („eu sunt / merg cu Dumnezeu"), cu sensul de „a porni în pace, cu bine".

rom. ***L-a luat Dumnezeu*** / alb. ***e mori Zoti*** („l-a luat Dumnezeu"), pentru cineva care a murit.

rom. ***Sunt treburile / rânduielile lui Dumnezeu*** / alb. ***Janë punët e zotit*** („sunt treburile lui Dumnezeu"), cu sensul că există lucruri care nu pot fi controlate de oameni, ci doar de Dumnezeu / de divinitate.

rom. ***Nu poți fi peste Dumnezeu*** / alb. ***nuk del dot mbi Zotin*** („nu poți ieși peste Dumnezeu"), în ideea că puterile omenești sunt limitate.

Există, de asemenea, expresii, câteva la număr, care exprimă negarea sau punerea la îndoială a existenței lui Dumnezeu:

rom. ***Nu există Dumnezeu*** / alb. ***Nuk ka Zot*** („nu există Dumnezeu"), expresie folosită în situații când nedreptatea învinge.

rom. ***Unde erai Doamne?*** / alb. ***Ku ishte o Zot?*** („unde erai, Dumnezeule"***),*** expresie folosită pentru ceva care nu trebuia să se întâmple, folosită în cazul unor nenorociri; în aceeași notă este și întrebarea retorică rom***. De ce, Dumnezeule***? / alb. ***Pse, o Zot?*** („De ce, Dumnezeule").

La nivelul expresiilor și a altor structuri fixe din albaneză, în majoritatea cazurilor, lexemul *Zot* („Dumnezeu") poate fi înlocuit cu termenul *Perëndi (zeu),* termen ce face trimitere la credința politeistă anterioară creștinării. Odată cu creștinarea locurilor unde trăiau strămoșii albanezilor, *Perëndi (zeu)* a preluat și sensul de „Dumnezeu", conform noii credințe creștine, dar a păstrat și sensul vechi de *„Zeu"* pe care îl are și astăzi.

2. ***Drac***[45]***/Djall***[46]***, dreq***[47]

Dracul este un alt personaj biblic, perceput a fi la polul opus al lui Dumnezeu și al altor sfinți. Simbolistica răului, a cauzatorului de nenorociri, a purtătorului de vicii și de gelozie, pe care acest personaj o are în Biblie, se păstrează, nealterată și în frazeologie. Expresiile formate cu acest termen se referă la aspectele negative ale omului, la situații greu de depășit și au o încărcătură emoțională negativă

[45]Din lat. *Draco.*
[46]Din lat. *Diabolus.*
[47]Din lat. *Draco.*

puternică. De altfel, sunt numeroase formulele de blestem formate cu rom. *drac* / alb. *djall, dreq*, iar în majoritatea cazurilor, expresiile sunt comune românei și albanezei, ceea ce denotă aceeași percepție și respingere față de acest personaj din Biblie, răufăimat.

Din seria frazeologismelor comune celor două limbi, română și albaneză, amintim:

rom. ***A fi dracul gol*** (sau ***împielițat)*** sau ***a fi drac împielițat*** / alb. ***Është djalli vetë*** („este însuși dracul / diavolul"), cu sensul de „a fi rău, afurisit", dar și de „a fi isteț, poznaș", pentru cineva care știe să se descurce în orice situație, să iasă bine din orice încurcătură.

rom. ***Omul*** (sau ***salba, poama***) ***dracului*** sau ***om al dracului*** / alb. ***Është njeriu i djallit*** sau ***Është dreqi vetë*** („este omul dracului"), cu sensul de „om rău, ticălos", dar și de „om întreprinzător, descurcăreț".

rom. ***Este un drac*** / alb. ***është (një) dreq/djall*** („este un drac / diavol"), cu sensul de „a fi om rău, șiret, viclean".

rom. ***A se teme de ceva ca de dracul*** / alb. ***Ka frikë si nga djalli*** („se teme ca de dracul"), cu sensul de „a se teme foarte tare de ceva".

rom. ***A se teme ca dracul de tămâie*** / alb. ***Ka frikë si djalli nga temjani*** („îi este frică ca dracul de tămâie"), cu sensul de „a se teme foarte tare de ceva sau de cineva", așa cum dracul fuge de mirosul tămâiei.

rom. ***A se uita la cineva ca la dracul*** / alb. ***E shikon si djallin/dreqin*** („se uită ca la dracul"), cu sensul de „a se uita la cineva cu dușmănie sau cu frică".

rom. ***E tot un drac*** / alb. ***Një dreq është*** („este tot drac"), cu sensul de „e totuna (ceea ce se întâmplă), e același lucru".

rom. ***A avea*** (sau ***a fi cu) draci*** sau ***a avea pe dracul în el*** / alb. ***E ka dreqin/ djallin në bark*** („îl are pe dracul în burtă"), cu sensul de „a fi rău dispus, enervant, nervos, invidios"; dar și „a fi energic, plin de viață, neastâmpărat". În albaneză această expresie are doar semnificație negativă.

rom. ***Parcă a intrat dracul în el /*** alb. ***Sikur i ka hyrë djalli*** („parcă i-a intrat dracul"), expresie folosită pentru cineva care este mânios, agitat, a devenit rău; sau care are o energie inepuizabilă.

rom. ***I s-au urcat dracii în / la cap*** / alb. ***I hypen djajte ne koke*** („i s-au urcat dracii în cap"), expresie folosită pentru cineva care s-a supărat foarte tare, s-a mâniat, s-a enervat.

rom. ***L-a luat dracul*** / alb. ***E mori dreqi/djalli*** („l-a luat dracul"), pentru cineva care s-a nenorocit, a pățit ceva rău, a ajuns rău sau chiar a murit.

rom. ***Ce dracu vrei / cauți***/ alb. ***Çfarë dreqin do/kërkon*** („ce dracu vrei / cauți"), cu sensul „de ce mă deranjezi; mai vrei altceva?", atunci când interlocutorul este nervos sau supărat.

rom. ***Cum dracu*** (n-ai văzut, n-ai cumpărat etc.....) / alb. ***Si dreqin*** (nuk e pe, nuk e bleve), atunci când cineva a avut ghinion și nu a putut realiza ceea ce și-a propus.

rom. ***S-a dus la dracu în praznic*** / alb. ***shkoi ne djall*** („s-a dus la dracu"), cu sensul de „a se duce într-un loc (neprecizat) foarte îndepărtat" sau „a păți ceva rău".

rom. ***L-au apucat toți dracii*** / alb. ***I hipen djajtë*** („i s-au urcat dracii"), cu sensul de „a se enerva foarte tare, a se supăra foarte tare".

rom**.** ***Cine dracu te-a adus*** / alb. ***Kush dreqin të solli*** („cine dracu te-a adus"), în ideea de ce ai venit tocmai acum.

rom**.** ***Unde dracu se gândea*** / alb. ***Ku dreqin e kishte mendjen*** („unde dracul aveai mintea"), expresie folosită pentru cineva care este neatent, distrat.

rom**.** ***Și-a băgat dracul coada*** / *alb*. ***Është futur djalli në mes*** („este băgat dracul la mijloc"), atunci când, o situație care părea clară se complică dintr-o dată, capătă o evoluție neașteptată.

rom**.** ***L-a trimis la mama dracului*** / alb. ***E çoi në dreq*** („l-a trimis la drac"), atunci când cineva este trimis într-un loc neprecizat, îndepărtat, dar necunoscut sau când cineva este înjurat.

rom**.** ***Dracu știe*** / alb. ***Një djall/dreq e di*** („un drac știe"), cu sensul de „nu știe nimeni, nu se înțelege nimic".

rom**.** ***A da de dracul*** / ***a vedea*** sau ***a (-și) găsi*****) *pe dracul*** / alb. ***E gjeti dreqi*** („l-a găsit dracul"), cu sensul de „a o păți".

rom**.** ***A se duce la dracu*** / alb. ***Iku ne dreq*** **(**„s-a dus la dracu"), pentru cineva despre care nu mai știe nimeni nimic.

rom**.** ***A trimite (pe cineva) la dracul*** / alb. ***E çova (dike) në dreq*** („l-a trimis pe cineva la dracu"), cu sensul de „a înjura (pe cineva), a blestema (pe cineva), pomenind de diavol".

rom**.** ***Este lucrul dracului*** **/** alb. ***Janë punët e djallit*** („sunt treburile diavolului") sau ***Është punë dreqi*** („este treaba dracului"), atunci când un lucru este dificil de realizat, este dubios, sau creează neplăceri.

rom**.** ***Face pe / ca dracu'*** / alb. ***Bën si dreqi*** **(**„face ca dracul"), expresie folosită pentru cineva care se comportă anormal.

rom**.** ***Al dracului (de...)*** / alb. ***Dreq i...***(urmărit de un adjectiv) pentru un lucru sau un om foarte rău, păcătos; incomod, dificil; foarte, peste măsură de...; grozav, energic, descurcăreț, răzbătător.

rom**.** ***A face pe dracul în patru*** / alb. ***A ndan djallin në dysh*** („îl despică pe dracul în două"), atunci când cineva face tot posibilul pentru a rezolva ceva; de asemenea se spune despre cineva care este foarte isteț și descurcăreț.

rom**.** ***A nu avea nici pe dracul*** / alb. ***Nuk ka as dreqin*** („nu are nici pe dracu"), se spune despre cineva care este perfect sănătos.

rom**.** ***La dracu'***! / alb. ***Në dreq!*** („la dracu"), formulă exclamativă de dispreț prin care se exprimă dorința de a renunța la ceva, de a se lepăda de ceva.

De asemenea, cu termenul rom. *drac* / alb. *djall, dreq* se înregistrează o serie de înjurături și formule de blestem:

rom**.** ***Să te ia dracu!*** / alb**.** ***Të martë djalli!*** („să te ia dracu")

rom. ***Lua-te-ar dracu***! / alb. ***Te marrtë djalli/dreqi!***

rom. ***Du-te dracului***! / alb. ***Shkofsh në djall!*** ("du-te la dracu'"), în ideea de a nu mai vedea pe acel cineva.

rom. ***Al dracului să fii!*** / alb. ***Të marrtë djalli/dreqi*** („să te ia dracul").

3. *Cruce*[48]*/ kryq*

[48] Din lat. *crux, -cis.*

Referitor la termenul religios *cruce,* se observă că pe teren românesc acesta intră în foarte multe locuțiuni, expresii și structuri frazeologice, în timp ce albanezul *kryq* nu este atât de productiv. Tocmai din acest considerent, se poate remarca faptul că paralelismele frazeologice comune românei cu albaneza sunt foarte reduse numeric cu acest termen. Cu toate acestea, le vom analiza pe cele care sunt înregistrate de lucrările lexicografice.

rom. ***Ziua crucii*** / alb. ***Dita e kryqit*** („ziua crucii").

rom. ***A-și face cruce/mă crucesc*** / alb. ***Bëj kryqin*** („fac crucea"), cu sensul de „a executa simbolul crucii", dar și de „a se minuna, a se mira tare".

rom. ***A-i pune cruce / crucea*** / alb. ***i vuri kryqin*** (diçkaje) („a pus cruce la ceva"), cu sensul de „a lăsa neterminată o lucrare, o idee, a sfârși cu ceva".

rom. ***Pe crucea mea***! / alb. ***Për këtë/atë kryq*** („pentru această/acea cruce"), expresie folosită ca jurământ.

rom. ***A-și purta crucea*** / alb. ***Mbaj kryqin*** („port crucea"), cu sensul de „a îndura o suferință mare".

rom. ***A i se face cuiva calea cruce*** **(**cu cineva) / alb. ***U kryqezova me dike*** („am făcut cruce cu cineva"), cu sensul de „a se întâlni cu cineva; ni s-a încrucișat drumul".

Din exemplele prezentate putem constata numărul mare de expresii și structuri fixe pe care româna le are în comun cu albaneza. În primul rând, structura acestora este identică în majoritatea cazurilor, prin participarea acelorași lexeme, prin formele morfologice, sintaxă și topică. Ceea ce ne interesează în mod direct este percepția vorbitorilor față de simbolurile credinței creștine luate în discuție și anume, percepția comună a unui Dumnezeu atotputernic, a neputinței omului de a trece peste Dumnezeu, modul de a evalua oamenii în funcție de respectul și smerenia față de Dumnezeu, iar *crucea* este privită ca un simbol suprem la ambele popoare. În altă ordine de idei, semnificațiile expresiilor cu termenul *drac/djall, dreq* relevă o percepție și un mod de gândire indicate de cărțile sfinte.

Tot materialul adunat de noi relevă același raport între om și divinitate la români și albanezi. La o analiză cantitativă a frazeologismelor cu termeni religioși, incluzând și expresiile formate cu alți termeni religioși, precum, *înger, biserică, Evanghelie* etc. se observă că limba română este mai bogată decât albaneza, ceea ce ne duce cu gândul că românii au fost, de la început, mai receptivi în acceptarea noi religii decât albanezii, pe teritoriul cărora creștinismul a fost mai slab răspândit. Acest lucru se datorează, probabil, faptului că, credința geto-dacilor în Zamolxe și practicarea ritualurilor asemănătoare celor aduse și răspândite de noua religie, i-a făcut pe daco-romanii de mai târziu să îmbrățișeze cu ușurință noua religie (Păcurariu 1991: 68). De asemenea, romanizarea geto-dacilor s-a realizat masiv și mult mai rapid, spre deosebire de ilirii care au rămas în afara spațiului de romanizare, căci ei stăpâneau teritorii mai înalte și mai greu accesibile impunătoarei armate romane.

Frecvența foarte mare a acestor structuri fixe în ambele limbi arată o raportare permanentă a vorbitorilor la Dumnezeu, lucru valabil și în zilele noastre. Deși progresul tehnologic și științific a schimbat radical mai multe paradigme ale societății moderne, precum căile de informare și de comunicare, dar și relațiile

interumane, oamenii păstrează în continuare simbolurile religioase, se adresează divinității, fie și prin folosirea intensă a acestor expresii.

Concordanțele frazeologice româno-albaneze cu termeni religioși îmbogățesc fondul comun lingvistic al acestor două limbi. Ele scot în evidență, fără îndoială, afinități de ordin spiritual între cele două popoare și aceeași modalitate de raportare la Dumnezeu. Pe de altă parte, afinitățile de ordin lingvistic între română și albaneză nu sunt nicidecum coincidențe întâmplătoare, ci reprezintă un fenomen care își găsește explicația în însăși tipologia asemănătoare a sistemelor gramaticale ale celor două limbi. Coroborate cu rezultatele cercetărilor din alte domenii, îngemănate mai mult sau mai puțin cu lingvistica, precum toponomastica, onomastica, etnografia, folclorul, mitologia, literatura orală, fitonimia etc. concordanțele frazeologice româno-albaneze pot fi explicate în cadrul relațiilor istorice și de însăși obârșia limbilor în discuție.

Bibliografie

Alexe 2023 = Alexe, Dan, „Despre legăturile românei cu albaneza", *Albancia,* nr. 18/2023, 104-126.

Arapi 2019 = Ina Arapi, „Expresii și unități frazeologice albanezo-române", *Albanica,* nr. 1/2019, 102-115.

Brâncuș 1999 = Brâncuș, Gr., *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Institutul Român de Tracologie.

Constantionescu-Dobridor 1998 = Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici,* București, Teora.

Crăciun 2023 = Crăciun, Radu, „Diellina, o plantă traco-dacă cu nume proto-albanoid", *Albanica,* nr. 17/2023, 60-64.

DEX 2019 = *Dicționarul explicativ al limbii române,* București, Univers Enciclopedic.

Dicționar român-albanez 2003 = Topciu, Renata, Melonashi, Ana, Topciu, Luan, *Dicționar albanez-român*, Iași, Editura Polirom.

Girescu 1971 = Constantin C. Giurescu, C., Dinu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi,* București, Editura Albatros.

Hristea 1984 = Hristea, Th., „Introducere în studiul frazeologiei", în *Sinteze de limbă română*, București, Editura Albatros.

Klingenschmitt 1986 = Gert Klingenschmitt, „Die lateinische Nominalflexion", în vol. *Latein und Indogermanisch: Akten des Kolloquiums der Indogermanischen Gesellschaft*, Salzburg.

Matzinger 2006 = Joachim, Matzinger, *Der altalbanische Text Mbsuame e Krështerë (Dottrina cristiana) des Lekë Matrënga von 1592. Eine Einführung in die albanische Sprachwissenschaft,* J.H.Röll Verlag.

Păcurariu 1991 = Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Sandfeld 1930 = Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problemes et resultas,* Paris.

Stoica 2019 = Stoica, Daniela, „Câmpul lexical al morții în română și albaneză", în *Albanica,* nr. 1, p. 90-100.

Topalli = K. Topalli, *Fjalori etimologjik i gjuhës shqipe*, Tirana, 2017.

Topciu 2013 = Topciu Renata, *Frazeologie comună româno-albaneză*, București, Editura Privirea, 2013.

Vulpe 1911 = Vulpe, Radu, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman,* București, Atelierele greafice SOCEC & Co, 1911.

Emil Țîrcomnicu
Institutul de etnografie și folclor „Constantin Brăiloiu”
al Academiei Române

Hora de pomană la românii timoceni din Bulgaria

Abstract
In Oltenia, the Timoceni Romanians from the Vidin region and the Timoceni Romanians from the north-east of Serbia meet, in the days after the Easter holiday, the custom of giving alms, and for those who have died in the last three years to order, also for alms , one hour. In the chorus, relatives of the dead, but also people who knew the deceased, catch up and play. Relatives, on this occasion, share certain alms, clothes, household items and food. In this article we present the custom we encountered among the Romanians from the Vidin region, in Bulgaria. The custom could be the subject of a joint file made by Romania, Bulgaria and Serbia, in order to be included in the UNESCO intangible cultural heritage list.
Keywords: hora, almsgiving, community solidarity, funeral dance

Résumé
En Olténie, les Roumains Timoceni de la région de Vidin et les Roumains Timoceni du nord-est de la Serbie ont l'habitude, dans les jours qui suivent les vacances de Pâques, de faire l'aumône et, pour ceux qui sont morts au cours des trois dernières années, de commander , aussi pour l'aumône , une heure. Dans le chœur, des proches des morts, mais aussi des personnes ayant connu le défunt, se rattrapent et jouent. Les proches, à cette occasion, partagent certaines aumônes, vêtements, articles ménagers et nourriture. Dans cet article nous présentons la coutume que nous avons rencontrée chez les Roumains de la région de Vidin, en Bulgarie. La coutume pourrait faire l'objet d'un dossier commun réalisé par la Roumanie, la Bulgarie et la Serbie, afin d'être inscrite sur la liste du patrimoine culturel immatériel de l'UNESCO.
Mots-clés : hora, aumône, solidarité communautaire, danse funéraire

Hora de pomană în arealul românesc

La 5 iunie 2021, membrii Comisiei Naționale pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Național au votat, unanim, introducerea elementului „Hora de pomană” în „Inventarul național al elementelor vii de patrimoniu imaterial”.[1]

Hora de pomană se întâlnește, în România, cu preponderență în arealul istoric al Olteniei, cu mici extinderi în Muntenia și sudul Banatului. De asemenea, obiceiul îl întâlnim la românii din nordul regiunii Vidin, în Bulgaria, precum și la cei

[1] Fișa de inventar se află afișată pe site-ul Institutului Național al Patrimoniului, la adresa: https://patrimoniu.ro/ro/patrimoniu-imaterial/articles/2021---hora-de-pomana. A fost întocmită de Emil Țîrcomnicu, în colaborare cu Amalia Boari, Valeru Ciurea, Alina Chiricesu, Roxana Deca, Angelica Herac, Elena Iagăr, Diana Matei Jilavu, Gabriela Nedelcu Păsărin, Carmen Păun, Florentina Pleniceanu.

din nord-estul Serbiei. Putem să spunem că acest obicei este unul specific oltenilor și românilor timoceni, în Bulgaria și Serbia fiind și un element identitar al acestor comunități.

Obiceiul este viu, hora fiind organizată în special în prima zi de după sărbătoarea Paștelui (a doua zi de Paști). În Bulgaria, în ultimii ani, și datorită pendemiei, s-a mai rărit, însă se practică în continuare, atât în sate, cât și, uneori, în poiana din fața mănăstirii rupestre de la Albotina.

În trecut hora se făcea pentru tinerii decedați, „nenuntiți" sau „nelumiți", necăsătoriți. Astăzi, se face pentru cei care au murit în ultimii 3 ani, și care nu împliniseră vârsta d 50 de ani, socotiți încă tineri. Uneori se poate face hora și în a treia zi de Paști, chiar și în sâmbăta de după Paști. Se păstrează astfel amintirea celor decedați, trecuți la veșnicie poate prea devreme, care au murit poate în accidente. Familia, neamul, dar și comunitatea, participă la acest ritual, în amintirea celui decedat, pentru a păstra memoria acestuia, pentru a onora imaginea lui.

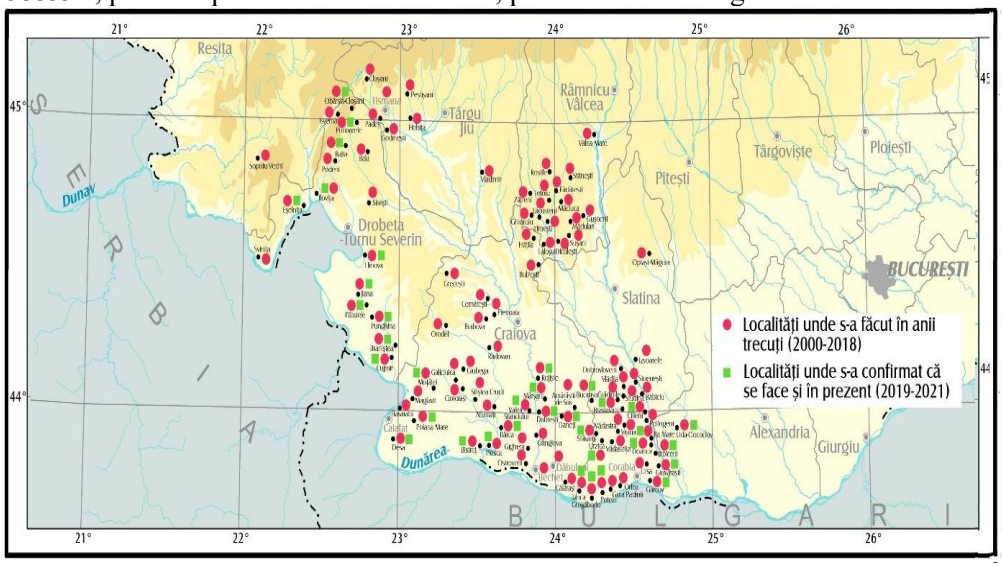

Localitățile unde se făcea hora de pomană, în România, atât la începutul secolului al XIX-lea, cât și în anii 2019-2021[2]

Hora se organizează de către familia mortului, fiind tocmiți lăutarii, iar în timpul cât se cântă și se dansează, oamenii prinși în horă primesc de la rude special desemnate, flori și obiecte de pomană: batiste, prosoape, alimente, ou roșu și cozonac, ș.a.

Dacă sunt pomeniți mai mulți decedați, horele se fac pe rând, pentru a fi pomenit fiecare în parte. Ele se organizează în fața bisericilor, în centrele satelor, în poiene învecinate satelor. În Bulgaria, în poiana de la mănăstirea rupestră Albotina, aflată între satele Gradeț și Rabrova, se strâng românii din satele învecinate și organizează aceste hore. Locul este considerat binefăcător, fiind situat la ieșirea dintr-o pădure, la poalele dealului unde se află ruinele mănăstirii. Tot aici, se spune, că se culegea în trecut frăsinelul, o plantă cu proprietăți binefăcătoare, tămăduitoare.

[2] Arealul a fost decupat din harta realizată de Emil Ţîrcomnicu, pentru fișa de inventar național, pe baza informațiilor primite de la colegii care sunt menționați ca realizatori ai acestei fișe.

Hore se fac și în sate, nu toți oamenii având posibilități să se deplaseze la Albotina, mai ales dacă distanța între sate și poiana Albotinei este mai mare.

Poiana din fața mănăstirii rupestre Albotina, fotografie de E. Țîrcomnicu, 12.06.2009

În anul 2009, participând la obiceiul de la Albotina, am intervievat pe medicul Ivo Gheorghiev, în legătură cu însemnătatea acestui obicei. „Hora morţilor – spunea Ivo Gheorghiev - de obicei se făcea pe timpul tracilor şi se facea la patruzăci de zile după ce murea mortu. Era dezgropat după ce a fost înmormântat, era dezgropat la cele patruzăci de zile şi juca hora cu el. Mai târziu a fost interzisă chestia asta. Şi eu știu că în Serbia, acuma, mai se păstrează în anumit singur sat, dar nu mai au tupeul să dezgroape mortu şi îmbrăcau un om, rudă de-a lui, cu hainele celui care-a murit. Aicea, de a se păstra tradiţia, hora morţii devenea, la patruzăci de zile de fapt după ce-a murit Hristos, adică învierea sau înălţarea [de fapt la înălţare]. Mai târziu, pentru că mănăstirea a fost ca denumire ca învierii lui Hristos, hora morţii s-a dat de pomană atuncea când a înviat Hristos. Şi aicea se strângea lumea, a doua zi. În prima zi toată lumea sărbătorea învierea aşa cum este. Şi, în regiunea asta, aicia, este înconjurată de sate numa româneşti. Aicea veneau oameni din satele româneşti, lumea venea din satele româneşti şi dormea aicea, prima zi de Paşti. Şi se credea că cine doarme în locul ăsta, indiferent de ce boală e bolnav, se va tămădui. Aicea, jos, când s-a făcut nişte săpături arheologice, s-a găsât zeci de morminte la celor care nu s-a tămăduit şi n-a avut voie să se înmormânteze altă parte şi se spuneau că ei erau şi aveau păcate. De-aia Dumnezeu nu i-a tămăduit şi a zâs aşa că dacă a ajuns până la mănăstire, aici să le fie şi locul de veci. Şi i-a înmormântat în zona asta, aicea. Era un fel de cimitir, de *grobişte* cum se spune la noi, care rămâneau ăştia care nu au fost tămăduiţi. Dar cei care plecau de aicea, până la anu, se considera că sânt vindecaţi”.[3]

[3] Este greu de crezut că acest obicei este de pe vremea tracilor, interlocutorul nostru vrând să arate, probabil, că el este foarte vechi.

Observăm în acest interviu arată, pe lângă desfășurarea horei de pomană, aici se mai realizează și alte obiceiuri, precum culesul frăsinelului și practicarea unor obiceiuri care să ajute la tămăduirea oamenilor care au anumite afecțiuni.

O informație interesantă ar fi și aceea a dezgropării celui decedat, cu care apoi rudele dansau în horă. Astăzi, acest lucru ar fi înlocuit de către afișarea portretului celui mort, precum și de hainele care sunt dat de pomană, pentru un decedat femeie, haine pentru femei, iar pentru un decedat bărbat, haine pentru bărbați.

Pot exista îndoieli față de această informație, însă, am întâlnit la Tihomir Georgević, un istoric sârb, în celebra sa lucrare din anul 1906, „Printre românii noștri" (Kroz naše Rumune), în care prezintă câteva obiceiuri ale românilor timoceni din nord-estul Serbiei, informații asemănătoare: „În multe sate româneşti din Serbia există un obiceiu foarte interesant care constă în aceea că familia, în ziua când se împlinesc 40 de zile de la moartea cuiva, îl dezgroapă pentru a-l mai vedea încă o dată, după care îl îngroapă la loc. Cu toate că preoţii au căutat să-l stârpească, unii din românii noştri continuă totuşi să-l săvârşească în taină, noaptea" .

Vedem astfel faptul că exista această legătură între momentul decesului și trecerea peste pragul de 40 de zile, moment cu semnificații importante, un prag de trecere, în multe obiceiuri din ciclul vieții de familie, la naștere, căsătorie și înmormântare, dar și la unele sărbători de peste an. Cum știm, la 40 de zile de la Paște se sărbătorește Înălțarea Domnului.

Aceste dezgropări, atestate și de ofițerii austrieci aflați în secolul al XVIII-lea în nord-estul Serbiei, se făceau și la momentele în care existau bănuieli că mortul ar fi devenit strigoi. În cercetările noastre din anii trecuți, în Bulgaria, atât în obștina Vidin, cât și în obștinele Vrața și Plevna, am cules informații și am fotografiat morminte la care se realizaseră ritualuri de destrigoire, prin înfigerea de fuse în morminte. În satele din obștina Vidin, obiceiul poartă numele de „dres al mortului", iar în satele din obștinele Vrața și Plevna, denumirea de „pârlire a mortului".

Hărți din „Atlasul Etnografic Român. Românii din Bulgaria. Sărbători și obiceiuri. Vol. 1. Timoc”,
coord. Emil Țîrcomnicu, 2011, p. 88-89, realizată de Lucian David

Hore de pomană se fac și la alte sărbători importante de peste an, cum sunt Înălțarea și Sfântul Gheorghe.

În continuare aducem în atenție și câteva informații înregistrate în anii 2009-2011, petru alcătuirea Atlasului Etnografic Român dedicat românilor timoceni din Bulgaria, și publicate în lucrarea „Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria. Vol. 1. Timoc”, coord. Emil Țîrcomnicu, Editura Etnologică, București, 2017. Textele sunt grupate după satele unde au fost culese informațiile.

Materiale de teren:

Bregovo: „*Aia se face la Paşti, în ziua de două la Paşti se face oră şi la tot natu se pune cârpă la chept, care ce are, peşchire dă. Şi [la] băiat care poartă ora îi dă acolo peşchire, căpătâi. Se joacă cu [poza], în faţă şi muzica cântă. La noi o face şi la ploştad aicea, în centru, unii face şi acasă, da alţii la noi la Albotina, este un mesnu, un loc, şi se duce acolo multă lume, pe care a chemat, rudenii, comşii. La toţi morţii se face”.*

Drujba: „*A doua zi de Paşti ne ducem la Albotina, la mănăstiri care sunt făcute în piatră. Se adună din toate satele, se joacă oră şi tot natu îşi pregăteşte de mâncare. Se dă cârpă, ciorapi, care ce va se împărţeşte”.*

Florentin: „*După-amiază se face ora pomenirii, în fiecare sat se face. Acolo se dau haine, care ce s-a pregătit să dea”: Vd 3a; „Ziua de întâi la Paşti femeile vin, dau ouă,*

cozonac, dau ceva, cârpe ori havlie pentru ai morţi. Şi sloboade ora la al mort. Aduc şi băutură, vin".

Gânzova: „*La Paşti se dă oră la ai morţi în mijlocul satului. [Se spune] oră la ăi morţi. Numai la Paşti, se ştie, se dă oră de mort. În satele ălea încolo se face cu poza la ăl mort. Acuma vin lăutarii, să cânte şi lumea care-o să dea oră de ăi morţi să vină şi să scrie la lăutari şi spune: «Noi să dăm oră, voi de la cât cântaţi?». Să zicem de la douăsprăzece până sara la opt, eu vreau cam pe la două, trei, ori pe la trei să vină că vreau să fiu prim, întâi eu vreau să dau. Şi vine şi lăutarii cântă la ăl mort, în mijlocul satului. La ăl mort, rudele toate, adunate, câte zece-cincisprezece persoane, toţi vin, care duc târnă cu ouă, duc târnă cu dulciuri, într-o târnă pune punghiţă mititele aşa şi-n toată punga pus câte două ouşoare, câte dulciuri acolo, bomboane, pus în punghiţa aia. Şi porneşte acuma, întâi şi-ntâi când porneşte, vine cutare, să zicem lui Ion, să-i punem, îi dăm ora. Se duce o fomeie, se duce cu târna şi-ntâi şi-ntâi pune la bandagii, la lăutari, le pune în... ei au lângă ei aşa câte geante, şi pune în ele, le pune, la tot lăutarul îi pune câte ceva, câte-o punghiţă de-aia cu toate ălea; şi-i atârnă la spinare Şi se-atârnă, dacă e bărbat – ştergar, dacă e fomie – şorţ sau cârpă, maramă de cap şi la urmă porneşte să, bandagii, lăutarii, porneşte să cânte şi fomeile şi bărbaţii ăia care sunt chemaţi, care sunt rudă cu ăl mort, porneşte să facă oră; şi o fomie dă la toată lumea care este în hora aia dintre ăia care sunt chemaţi, la morţi rudele, le dă câte-o punghiţă din aia cu ce vorbirăm că este în ea şi câte ceva, la fomeie îi dă cârpă de cap, la bărbat îi dă ştergar – le dă la toţi şi ei joacă cu aia în mână, cu toţii. Şi a mai mare jele este că unii joacă şi plânge; la nima nu i se joacă, ştie, este numai credincioasă... [în prima zi sau în a doua?] în prima zi. Care cât vrea [face]. Avem care-a fost de-a murit tinăr, vine de-a dreptul cu astal, părinţi, din vreme, şi pune astalu acolo lângă lăutari, şi pe astal toati ălia şi face tot ce vorbirăm până acuma. Care cât vrea, care n-are cu ce, nu face niciodată*".

Gomutarți: „*Să face în zâua de Paşte, a de-ntâi. Pă la ploştad se face oră şi lumea dă cârpe în oră. Cârpe. Pă la toţi, care sânt bătrâni nu le dă cârpe în oră aşa, la tineri la toţi. [Se joacă cu poza?] Da".*

Pocraina: *„[Hora mortului] s-a făcut şi înainte, tot în sat am ieşit. Toată duminica la Paşti, de când ştiu eu. Se socoteşte ora la muzicanţi şi se cheamă lume. Asta până la trei ani se face, mortu până face trei ani. Întâi şi al doilea an şi al treilea an. Dacă sânt mai tineri [se face], dacă sânt bătrâni nu se face. Dacă sânt mai tineri, atuncia lume mai multă se cheamă. Că le pare rău şi le asta. Pune într-o târnă mare pacheturi cu, cum vă spusarăm, cu ou şi cu cozoniacuri şi cu ce trebuie acolo. Şi în altă târnă pune anumite daruri: cămaşă, potnic (maieu), ciorapi. Depinde după posibilitate. Dacă să zicem dă de un an, ama să i se creadă că sânt trei, dă trei neamuri, trei feluri de haine. Dar dacă se dă pe tot anu, trei ani câte una, îi dă aşa. Acuma cam se pierde treaba asta".*

Topolovăț: „Se face *oră* de pomană, da hori, nu, sara dau ori, cântă muzica şi sara dau ori, la Paşti sara când se face ori în *ploştad. Ora* la Paşti au fost lăute, tobe, clarinetă, s-a cântat, *acuş* nu mai e tobe, nu mai e clarinetă, nu mai toată *nima,* [cânta] aicea unde s-a făcut *oră,* în *ploştad* acolo unde a fost ăsta. Nu s-a mâncat, nu s-a beut, lumea a ieşit d-acasă şi s-a veselit acolo, a jucat. Care a dat *oră a tunat* în mijlocu *orii* cu dar, a dăruit cârpe la lume, floricele. A dat la *tot natu* flori cu *lumini* aprinse, la *tot natu lumini* aprinse. Şi cu potretu [se juca] şi cu ăstea. Şi nepoata-mea dete anu trecut lu omu-său, că muri. Cât vrei tu faci şi la mănăstire se duce aicea lume dincolo, dar şi vreodată te duci, doar n-o să te duci întotdeauna. La mănăstire aicea, cum îi zice la, colea la Boşneacu, dincolo la Albotina. După trei zile a fost Paştili, când ai vrut atunci ai dat *oră,* a *părvi den*, a dintâi zi se dă".

Grațcov Colibi: „Se dă la Paşti şi la Sfântu Gheorghe şi la Ispas, se dă *oră* de pomană. Se fac *buşi* şi se cumpără bomboane, aprind *lumini, cârpuţă,* să zicem, dacă e muiere sau om se ia băiat şi fată. Dacă e muiere, fata e «ainte, băiatu e la urmă. Dacă e om, de se dă

ora de pomană la om, băiatu e nainte şi fata la urmă. La *tot natu* e făcut *potret,* pun *potretu* într-un *ciumag* şi lumea joacă. Se dă şi vin în *oră.* Oamenii dau vin şi dau *chită* de floricele".

Bălei: „La Paşti, nainte a fost în ziua de două, nu-n ziua de-ntâi când se-mparte, când se-mparte *pite* la Paşti. În ziua de două atunci plătea *ori,* în *ploştad,* în *ţentăr,* muzica cânta *ora dupe oră, tuna* în mijlocu la *ora,* cu *slatchi (dulceţuri*), care cum a vrut, cum a vrut, băuturi aşa, *bezalcoholno* (limonadă). [Cântau câte-o horă pentru fiecare mort. Aruncau bani] da, şi bani. Unii face un an, unii a făcut trei, o *comşică* a noastră îi muri copilu tânăr, patruzeci şi trei era anu făcut el. Şi ea a făcut trei *ori,* de trei ori a plătit *oră* la Paşti".

Deleina: „Horă, la Paşti da, la noi vine colea şi pune *potretul, ete* colea [în centru] e hora. În ziua de Paşti ne ducem aici în vale este mănăstire şi vine din toate satili aci la horă. Şi pui într-un *paar* acolo p-al mort, o *snimca* mare aşa, *potret* mare şi dai la lume din om în om ou roşu, *dulceţuri,* sticlă cu vin merge de ăla, bea ălant, e sticlă o muţi iar ăla bea, la rând hora toată. Şi pă urmă *dupe* ce faci aşa, *ete* aşa împărţi şi zici: «Să-i fie hora asta lu cutare!», care a murit. Se face şi aicea, unii dau aicea, unii dau acolo la Albotina-n vale".

Calenic: „La mănăstire. De când am crescut noi am pomenit, de când lumea, acolo se face şi se-adună. Acolo se-adună Rabrova, Deleina, Călinic, Drujba-Molălia, toate satele astea, tot, Boşneacu – zâcem Topoloveţ, şi al din Deal, şi al din Vale, acolo multă lume. Şi acolo venea lăutari din Cosova, din Călinic, din toate satili. Toate ălea făceau *oră* colea. Şi lumea cânta şi ce-a avut meii tăiaţi, cum le zic ei la mei, acolo punea measă cu rude din Deleina şi mânca şi bea toţi şi pe urmă seara *tot natu* pleca"... *Oră* pentru morţi se dă de-a avut *tinereaţă*, mai tineri, a murit, se duc şi dau acolo dar, joacă iar la *tinereaţă,* cântă şi dă dar, maramă, ce da, acolo. Şi pune într-un *polomeac* acolo vin şi dă, care bea, care nu bea".

Prezentăm câteva fotografii obținute pe teren, în cadrul cercetărilor noastre, care ilustrează acest obicei, putându-se vedea jocul în horă cu portretul celui decedat, hora, lăutarii (bandagii), împărțirea pomenilor, elemente din care este constituită pomana.

Hora de poamă la Albotina, 20.04.2009, fotografii de E. Țîrcomnicu

Hora de poamă la Albotina, 5.04.2010, fotografii de E. Țîrcomnicu

Bibliografie

Atlasul etnografic român. Sărbători şi obiceiuri. Românii din Bulgaria. Volumul I, Timoc, coordonator Emil Țîrcomnicu. autori: Emil Țîrcomnicu, Lucian David, Ionuț Semuc; Editura Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 2011.

Tihomir Georgević, *Kroz naše Rumune – Putopisne beleşche,* apărut în „Sârbschi Cnijevni Glasnic", vol. XVI, Belgrad, 1906, extras tradus în volumul „Românii din Timoc", vol. III, 1943, îngrijit de C. Constante şi Anton Golopenția.

Sărbători şi obiceiuri. Românii din Bulgaria. Volumul I. Timoc, coordonator Emil Țîrcomnicu, autori: Emil Țîrcomnicu, Adelina Dogaru, Ionuț Semuc, Lucian David, Editura Etnologică, București, 2017.

Cristina Ungureanu
University of Pitesti, Romania

How technology drives language evolution: Emoji, the national language in Romania? Evolution or Revolution?

Abstract
This study proposes the investigation of the usage of emoticons and emojis by Romanian speakers in their daily communication. The goal is to check who uses emojis and emoticons, in which contexts, how and why. The methodology of our research is based on the theory of non-verbal communication and a sociolinguistic inquiry. For the sociolinguistic inquiry a questionnaire was prepared and distributed among 100 Romanian respondents. They were also subjected to semi-directed interviews, whose purpose was to explore the representations they had on the use of emojis/ emoticons. Surveys' data were processed in the SPSS version 20 program and results are presented accordingly.
Keywords: emojis, emoticons, representations, Romanian speakers

Résumé
Cette étude propose d'étudier l'utilisation des émoticônes et des emojis par les locuteurs roumains dans leur communication quotidienne. Le but est de vérifier qui utilise les emojis/ émoticônes, dans quels contextes, comment et pourquoi. La méthodologie de notre recherche s'appuie sur la théorie de la communication non-verbale et une enquête sociolinguistique. Pour l'enquête sociolinguistique, un questionnaire a été préparé et distribué à 100 répondants roumains. Ils ont été aussi soumis à des entretiens semi-dirigés, dont le but était d'explorer les représentations qu'ils avaient sur l'utilisation des emojis/émoticônes. Les données des enquêtes ont été traitées dans le programme SPSS version 20 et les résultats sont présentés en conséquence.
Mots clés: emojis, émoticônes, représentations, locuteurs roumains

1. Introduction

Our life is completely intertwined with technology which evolves at a staggering rate as does the language. As technology has become integrated into our daily lives, the language used with it has promptly passed into everyday usage.

Language grows continuously adapting to new words or symbols that reflect our society or culture. It has really started to be replaced by a digital language containing smiley faces, flowers, animals, hearts etc. since many citizens etc. are having their smartphones equipped with emojis.

More than 90% of social networking users communicate through these symbols and more than 6 billion emojis are exchanged every day. In the last years this kind of message has become so common that the Oxford Dictionary named the "Face with Tears of Joy" emoji the Word of the Year 2015. On the other side, Emoji Research Team, 2015 consider Emoji to be the fastest growing language in history while in

South Korea they are considered to be the country's ''third language" (after Korean and English) (Jaeger et al. 2017:39). The question is, if we already communicate so much with different pictographic characters, can technology alter the nature of language itself?

There have been few studies in this field to investigate the sources, the receivers and the cause. We will not evoke them here but to mention only some, Dresner and Herring (2010), Sakai (2013), Maíz-Arévalo (2015) suggest that the emoji was originally designed as a carrier of affective states and emotions, containing nonverbal information that in real settings is communicated through facial expression and other physical indicators. Danesi (2016) for instance, confirms that the Chinese use emojis and emoticons in order to express more their personality, to show solidarity, to share different meanings but also to have fun. Udenze (2020) evokes the fact that emoji can increase the understanding of other conversational aspects such as tone, attitude, intent, and emotion in computer-mediated communication. As Herring (2018) suggests, literature still needs other studies in order to provide researchers with more significant findings.

2. Methodology

The research questions we planned for this study are as follows: a. Who uses emoji / emoticons? b. How often does the population use them? c. What is the reason/ context for their use? d. What is the frequency of usage? 4. Does this new era of communication bring an evolution or a revolution?

To yield the most plausible answers to our research questions, a theoretical and a methodological framework was applied. A sociolinguistic inquiry was carried out using a questionnaire to obtain the `language-attitude information' (Johnstone, 2000:113) and to investigate the usage of emoticons and emojis in their everyday communication. The questionnaire was prepared in the Romanian language and it was applied to 100 respondents living in Romania. There was no selection of gender, and there was no selection of particular districts in the country. The questionnaire was a mixed one, containing both open-ended and closed questions (14 in number), the open questions representing a better means of eliciting true opinions / attitudes and identifying how strongly attitudes are held. The collected data was analysed through SPSS version 20. The study tried to find answers on whether the speakers could differentiate between emojis and emoticons, who used emojis and emoticons, in which contexts, how and why they used them and try to predict how the future may look in terms of communication.

3. Theoretical background

The fact that man is a social creature requires him to communicate with others to maintain his existence. Defined as a process by which information is exchanged between individuals through a common system of symbols, signs, or behavior", the concept of communication has many definitions given by researchers from different fields. But they all consider that it as "a psycho-social process in which at least two individuals share information, emotions, thoughts, and experience through various means" Kaya (2015). These various means of communication could involve signs and symbols implying the fact that not only *what* is communicated is important but also *how* it is communicated. Factors such as: tone of voice, fluency of speech, stance

and facial expression, distance and body contact are important to accurately and successfully understand the message that the other person wants to convey.

Since Internet users have increased along the years, their skills in using emoticons to assist their communications increased too, emoticons becoming, therefore, a communication tool that obviously performs nonverbal communication functions. For instance, in social media, emojis/ emoticons provide quick predictions about public feelings towards any kind event of situation/ context/ event being described by different scholars as a substitute for facial expressions.

According to Jaeger (2017), emoticons (emotion + icon) are alphanumerical characters, letters, punctuation marks, and numbers that comprise a pictorial icon that resembles human faces. All these icons are used to **create pictorial icons that generally display** certain feelings. For example, :-) indicates a smile and means that the sender sends an emotion to the receiver (Schenker, 2016).

Merriam-Webster Dictionary records emojis as "any of various small images, symbols, or icons used in text fields in electronic communication (as in text messages, email, and social media) to express the emotional attitude of the writer, convey information succinctly, communicate a message playfully without using words, etc." The term was coined by the designer Shigetaka Kurita in 1999, from two Japanese words: *picture* and *letter*. He considers them more general than emoticons, consisting of faces, symbols, and pictograms of objects.

Grannan (2018) defines emojis as yellow cartoony faces with various expressions, as well as animals, buildings, food objects, mathematical symbols, etc.

Apparently, this non-verbal communication is very much preferred nowadays since these emoticons and emoji are abstractions of facial expressions or body *gestures and it is estimated that over six billion emoji are sent on social media platforms every day (Evans, 2017).*

People develop attitudes towards languages which reflect their views about those who speak the languages, and the contexts with which they are associated.

Representation and attitude are two concepts that come from social psychology and they overlap most of the time. According to Jodelet (1989), a social representation is *a form of socially developed and shared knowledge, with practical implications, which contributes to the construction of a common reality for a social group*. Representations consequently play a decisive role in the management of social relations, in terms of both behaviour and communication.

Any representation is a mixture of the thing itself, the opinions of the people doing the representation, the reaction of the individual to the representation and the social context in which the representation is taking place. Thus, social representations are depicted as both the process and the result of social construction and they are constantly converted into a social reality while continuously being re-interpreted, re-thought and re-presented.

4. Sociolinguistic Approach to Inquiry

Our inquiry starts with some basic information about the interviewees, data referring to *profession, age, environment* and *gender*.

The *environment* variable informs us about rural vs urban location. The highest percentage is scored by the urban environment, about 89% while the rural one records only 11%.

Withing he *socio-professional* category we distinguish between students/ pupils and higher professions (such as engineer, general manager, nurse, monarch, financial director, teacher, sales agent, IT specialist, chemist, consultant).

The *age* variable covers a wide range, ranging from 16 to 72. If it is divided it into five categories (< 20; 20-30; 30-40 ; 40-50 ; > 50) we notice that the most dominant group is less than 20, immediately followed by 30-40, and 50 > .

As far as *gender* is concerned the questionnaires show that there is a consistent difference: three quarters are represented by women and one quarter by men. Why? Because of the natality tendency in Romania, less male than female.

The obtained data for the first question revealed that a very low percentage, 19,43% of the participants could distinguish between an emoji and an emoticon, while most of them (55,57%) noticed no difference, and only 25% declared that they did not know the answer. Apparently, respondents use the words as synonyms to a high extent, without knowing or paying attention to specificities of these graph-icons.

According to the results of the second item, scores indicated that 35% of the participants agreed that they use emoticons and emojis in 75% of their time, 31% use them quite often (half of their time). Only 16% speakers admit to spend lots of time (100%) with this type of non-verbal communication. Quite few (10%) declared that they used them very rarely (10% of their time) while 8% declared that they used it 25% of their time.

The gathered data of the third item revealed that 40% of participants consider that the sending of a message without an emoticon/ emoji seems dull or emotionless quite often. Yet, 29% of the respondents stated that they never consider the communication boring or emotionless when no emoticon/ emoji is added. Only 10% of them point out that their messages in cyberspace are always dull without emojis or emoticons.

For the next item, 43% of the participants stated that they did not use emoticons and emojis with their teachers or superiors in their cyberspace communications, probably the communication remaining always very formal. Only 17 % of the participants pointed out that they used emojis and emoticons with their authoritative bodies. The rest (40%) used these symbols sometimes but only in specific situations such as: “If they use them first”, “when I want to express my emotions”, “when I want to emphasize something in the communication” or “simply to show empathy and good intentions”.

Question number 5 tries to reveal if the communicators show their real emotions when deciding to send emoticons or emojis. Are they expressing their true feelings or not? The majority (54%) of the participants used only sometimes emoji and emoticons to express their feelings when they communicated with other people. Only a low percentage (4%) of them state that it is not necessary to use an emoji or an emoticon with their messages to express their feelings. It is also to be noted that 35% use icons in order to show real emotions during their interactions.

The obtained data for item 6 showed that the majority (73%) agreed with the idea that an emoji or an emoticon could *sometimes* help in understanding a message, while (7%) disagreed completely. The rest of the respondents, (20%) saw these as a very useful tool in always better getting the message.

For the next item, the participants are asked to rate whether they use emojis /emoticons in order to save time in their communicational process. The obtained data revealed that (72%) of them pointed out that emojis / emoticons helped them saving time when communicating with other people. On the other side, only 28% of the participants stated they did not consider this factor in their conversations.

The results for question number 8 inform us about the people with whom the respondents choose to use emoticons: in a very high percentage (85%) stated they used emoticons and emojis with their friends and with family members and much rarely (28%) with neighbours, or 4% with authorities or unknown people.

The answers to question number 9 showed that a great majority (65%) found themselves in an uncomfortable situation not knowing what an emoticon / emoji represents. It is true that at the same time each company provides its own interpretations of what the emoji descriptions actually look like – and they don't always agree.

Our respondents had difficulty in understanding different emojis, some of them because they did not update their soft, others simply because they did not know the symbol and they were confused: "God help!" instead of "Give me five"!; "monkey which covers its face (I didn't get the meaning)"; "emoji with Chinese writing and I thought it was for birthday ...and it was for death" etc. The rest (35%) have never experienced such a situation.

Question 10 inquired about the respondents' preference for the non-verbal communication with emoji / emoticons. Surprisingly, the percentage of those who answered in the negative is very high (85%) compared to those who favoured the non-verbal communication (15%). The latter category had different reasons such as *It's easier for me to use emoji than to type on my phone; Sometimes, to directly show the emotions caused by the transmitted message; It is more expressive and it makes it easier to understand the feelings; It gives a funny and personal character to the discussion; You can express yourself more comprehensively with an emoji*.

As far as question 11 is concerned the interviewed were asked to rate whether emojis / emoticons usage added enjoyment and flavour to their conversations. The findings indicate that the positive answer scored again a high percentage (83%) while only one disagreed with the statement and 16% considered the messages more enjoyable only sometimes.

The next two questions called for open answers. Therefore, Question 12 inquired about the reason the respondents did not like emoticons / emojis. Basically, the answers showed just few stating grosso modo the fact that they do not transmit anything, they are not serious and that they can mislead, consequently the receiver does not understand the transmitted emotion.

On the contrary, being asked (Question 13) about what they most appreciate in using this means of communications the respondents' answers could be grouped into several categories: a. Saving time: Easy, simple and quick way of expressing oneself; b. conveying humour and relaxation: funny / versatile/ ingenious / colourful; c. making the message more interesting; conveying emotions (positive / negative); d. not knowing what to write; a. building rapport

The 14th item proved in which contexts they used or did not use emojis and emoticons. According to the results the majority (91%) of the participants preferred to use emojis or emoticons in their daily lives. Only a small number (17%) of the

participants stated that they used emojis and emoticons in their academic communication, 10% at their job and 55% in their spare time.

In the semi-directed interviews which followed they were asked about their personal opinion regarding those who use these specific types of means of non-verbal communication. According to the results the findings split into three categories:

a. Positive representations: very good opinion, they want to be better understood, they are cool, they are friendly / open / funny, they express their feelings through emoticons, more sociable and extroverted people, a good opinion, it's a good way to express yourself, I'm in trend, extroverted people, who want their message to be full of emotions, for a more harmonious communication, it's ok with they are not used excessively, open and friendly people, more non-conformist, a more developed sense of humor, more open to non-verbal communication

b. Negative representations: it's a hoax, it's an abuse, they are no longer able to write in words, they supplement the language, they cannot communicate properly - lack of verbal communication

c. Neuter representations: I do not judge, I do not care, this is the trend, etc.

Out of the range of representations, we could build the declared profile of those using emojis, distinguishing two categories, quite relevant to our study: positive representations (favourable attitude) and negative representations (unfavourable attitude).

The positive representations recorded a very good score, exceeding by far the negative ones which were quite few in number.

Many scholars have urged that large differences in language lead to large differences in experience and thought. They hold that each language embodies a worldview, so that speakers of different languages think about the world in quite different ways.

Now taking a look at what is happening linguistically on the Mappemonde we can conclude that Romania or Romanian language does not differ at all in terms of adopting this new means of communication. The ones who prefer it will always say this is the evolution and those who do not accept it will see it as a revolution.

And since the last item requested was related to the most often used emoticon / emoji we find that the declared one is LIKE and HEART and KISS and HUG! Our question is… if the world is so full of hearts, why isn't there LOVE in the world? Is this then an EVOLUTION?

5. Conclusions

We have only surveyed some of the issues which emerge nowadays from using emojis and emoticons but much more remains to be said. Our study was intended to reveal if the language of the future could be less about oral communication and more about non-verbal communication. We summarize in what follows the results:

a. The majority of the interviewees (80,57%) was not able to distinguish between emoticons and emojis.

b. In terms of frequency the percentages indicated that the respondents declared the use of these symbols to a very high extent (75% or even 100%).

c. Our analyses of emojis reported that the respondents used positive emojis more frequently than negative ones.

d. More than half of the interviewed population considered that sending of a message in cyberspace without an emoticon/ emoji is often dull or emotionless.

e. Results also proved that almost half of the respondents declared that they did not use emoticons/ emojis with their superiors in their cyberspace communications.

f. When it comes to expressing real emotions a very low percentage (4%) declared that they did not need these symbols to express their feelings, while all the others declared that emojis/ emoticons helped them to express their feelings clearly.

g. The respondents mainly used emoticons to express their emotions. The obtained data revealed that 72% of them pointed out that emojis and emoticons helped them save time in communication; they seem to be common among teenagers and are used for fun, for conveying humour and generating relaxation, for building rapport.

h. To a very high extent (85%) the respondents choose to use emoticons with their friends and with family members and prefer to use them in their daily lives (91%).

i. In terms of representations, all those who used these symbols are perceived positively.

j. Surprisingly, most of the respondents declared that they do not prefer the non-verbal communication with emoji / emoticons. Then, we wonder why do they use them so frequently? Can we replace our face with a symbol? Can the WORD be replaced? Furthermore, if the future is digital and if everything needs saving time, don't we speak about an alteration of the dialogue? We do know that our results call for further scholarly investigation in this specific field of research to see if this growing complexity and the expansion of their palette lead to a universal language.

References

Danesi 2016 = Danesi, Marcel, *The semiotics of emoji: The rise of visual language in the age of the internet*, London, Bloomsbury Publishing, 2016

Dresner and Herring 2010 = Dresner, Eli, Susan C. Herring, "Functions of the nonverbal in CMC: Emoticons and illocutionary force", *Communication Theory*, 20, 2010, 249-268.

Evans 2017 = Evans, Vyvyan, *The Emoji Code*, New York, Picador, 2017.

Grannan 2018 = Grannan, Cydney, *Encyclopedia Britanica*, 2018, https://www.britannica.com/story/whats-the-difference-between-emoji-and-emoticons [Accessed 5th June 2023].

Herring 2018 = Herring, Susan C, "Emergent forms of computer-mediated communication and their global implications", *LinguaPax Review 2017. World Language Diversity: Old and new Frontiers*, 2018, https://homes.luddy.indiana.edu/herring/linguapax.pdf.

Innocent, T., Haines, S. (eds.) 2007, Nonverbal communication in multiplayer game worlds, Proceedings of the 4th Australasian Conference on Interactive Environment, Melbourne, RMIT University.

Jodelet 1989 = Jodelet, Denise, *Les représentations sociales*, Paris, PUF, 1989.

Johnstone 2000 = Johnstone, Barbara, *Qualitative Methods in Sociolinguistics*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Kaya 2015 = Kaya, Alim, "İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler. İçinde", in *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, 8 Baskı, Ankara, Pegem Akademi, 2015.

Maíz-Arévalo 2015 = Maíz-Arévalo, Carmen, "Typographic alteration in formal computer-mediated communication", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 212, 2015, 140-145.

Sakai 2013 = Sakai, Noboru, “The role of sentence closing as an emotional marker: A case of Japanese mobile phone e-mail”, *Discourse, Context and Media*, 2, 2013, 149-155.
Udenze 2020 = Udenze, Silas, “Emoji and nonverbal communication: An examination of social networking sites”, *Etkileşim*, 6, 2020, 36-49.

Cătălina Vătășescu
Institutul de Studii Sud-est Europene,
Academia Română

Considerații pe marginea cărții *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* de Nicolae Saramandu

Abstract
The basis of the article is the texts collected by Nicolae Saramandu in his dialectal inquiries carried out between 1967 and 1981 in the localities with Aromanians settled in Dobrogea in the period 1925-1938. The answers can be considered an oral archive. Among the elements of history passed down from one generation to another, we mainly focused on the South-Eastern European ethnonyms used by the Aromanians settled in the two Dobrogean counties, Tulcea and Constanța.
Numerous texts reflect how the move from the south of the Balkan Peninsula to the north of the Danube took place, coming into contact with new neighbors, notable changes in the way of life and customs. The speakers are attentive to the similarities and differences of speech, customs, food, landscape.

Résumé
L′article est basé sur les textes recueillis par Nicolae Saramandu lors d′enquêtes menées entre 1967 et 1981 dans les localités où se trouvaient des Aroumains installés en Dobrogea entre 1925 et 1938. Les récits peuvent être considérés comme une archive orale. Parmi les éléments d'histoire transmis d'une génération à l'autre, nous nous sommes principalement intéressés aux ethnonymes de l'Europe du Sud-Est utilisés par les Aroumains installés dans les deux comtés de Dobrogea, Tulcea et Constanța.
De nombreux récits témoignent de la manière dont s′est déroulé le déplacement du sud de la Péninsule balkanique vers le nord du Danube, la rencontre avec de nouveaux voisins et la conservation et les changements dans le mode de vie et les coutumes. Les locuteurs sont attentifs aux similitudes et aux différences de discours, de coutumes, de nourriture, de paysage.

Această bogată culegere de texte dialectale din toate graiurile aromânești vorbite în Dobrogea, publicată de Nicolae Sarmandu în 2007 în a doua ediție[1], însoțită de un glosar de dimensiunile unui dicționar[2] și de două hărți[3], cuprinde mare

[1] Prima ediție, Saramandu 2005, cuprinde numai texte și hărți.
[2] În acest glosar complet al graiurilor aromânești din Dobrogea se află cuprinse și peste 350 de cuvinte, ca și sensuri, care lipsesc din *Dicționarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi, cuvintele și sensurile inexistente la Tache Papahagi fiind indicate ca atare (Saramandu 2007, 365).
[3] Prima este harta localităților din Dobrogea locuite de aromâni; a doua arată regiunile de proveniență din Balcani.

parte din materialul adunat în anchetele pe care autorul le-a întreprins în 19 localități din județele Tulcea și Constanța între 1967 și 1981. Cei anchetați s-au născut în ținuturile de baștină (aflate în prezent în Grecia, Macedonia grecească, Republica Macedonia de Nord, Albania, Bulgaria) și stăpâneau deplin graiul la data stabilirii în România. Sosiți în perioada 1925-1938, aromânii au fost colonizați întâi în Cadrilater și au fost strămutați în anul 1940 în cele două județe amintite[4].

Considerațiile noastre privesc lexicul a ceea putem numi istoria orală a acestor grupuri, conștiente atât de coeziunea și identitatea fiecăruia dintre ele, cât și de aceea a comunității mari din care fac parte, aceea aromânească. Vocabularul acesta păstrează întreagă memoria elementelor de viață din locul de origine, ținuturile balcanice din care provin vorbitorii. Comunitatea căreia i se datorează această arhivă orală exprimă în Dobrogea, unde se regăsește pe un spațiu mai strâns delimitat decât în Balcani, conștiința unității ei.

În mare parte, unitatea de lexic care se poate constata parcurgând textele este o dovadă a felului asemănător în care coloniștii aromâni au trăit și au reacționat la experiența transmutării.

În introducere, Nicolae Saramandu (2007, XIX-XXXIX) urmărește, pe baza unei bibliografii foarte bogate în lucrări esențiale, istoria colonizării Dobrogei cu familii de aromâni din toate ramurile dialectului, oferind o descriere amănunțită a condițiilor extralingvistice ale acestui proces. Textele culese de el aduc în completarea studiilor istorice amintirile celor cu care poartă dialogurile[5].

Strămutarea în România are loc în urma războaielor balcanice (din 1912 și 1913) și a primului război mondial, când trasarea granițelor noilor state din Balcani are urmări deosebit de importante pentru viața aromânilor așa cum se desfășurase ea până atunci în cele două imperii din care făcuseră parte, Bizantin și Otoman. Destule texte relatează schimbările abrupte și repetate din primele decenii ale secolului trecut în viața aromânilor.

Titlurile cu care textele apar în carte rezumă informația fiecărei relatări primite de la cei chestionați. Trebuie subliniat că, așa cum e de așteptat, numeroase titluri se repetă în mai multe localități, cu vorbitori din toate graiurile.

Din perspectiva a ceea ce ne interesează, și anume a istoriei mutării în noua țară, între elementele prezente frecvent sunt numele populațiilor vecine și ale grupurilor de aromâni. De regulă, ele apar cu forma de plural:

mucáń[6] *// vlahúț*[7] (p. 9, 124, grămosteni din Bulgaria), *mucáń // Armâníi* (p. 132, grămosteni din Bulgaria). Acest din urmă dialog – purtat cu subiectul în legătură

[4] Fărșeroții sosiți din Albania și din Grecia au fost cercetați de Al. Rosetti în 1927-1928 (Rosetti 1929) în satul Frașari, nou întemeiat în 1925 în Cadrilater (județul Durostor). În recenzia pe care o face acestei anchete dialectale, Capidan (1934) apreciază reușita descriere a graiului, dar are rețineri în privința adecvării depline la situația lingvistică locală a chestionarului lui Jules Gilliéron pe care îl aplicase Al. Rosetti.

[5] Întrebările, puse în dialect, care conduc fiecare dialog și care dovedesc participarea avizată a cercetătorului la subiectul în chestiune, sunt notate între paranteze drepte.

[6] Mai rar, etnonimul are forma de singular: *mocan* (p. 133, grămosteni din Bulgaria).

[7] Termenului *vlahút*, pl. *vlahúț* este folosit de aromânii din Dobrogea ca denumire pentru țiganii ursari vorbitori de limbă română (Saramandu 2007, 597), fapt care reiese limpede din textele culegerii de față, unde nu se referă niciodată la românii de la nordul Dunării. Pericle Papahagi (1925, 135-137) explică *vlăhút*, pl. *vlăhúț* ca denumire pentru „românii din Dacia". Același sens și la Tache Papahagi 1974, 1274.

cu numele pe care aromânii le folosesc pentru a se distinge pe sine de românii de la nordul Dunării – exemplifică lămuritor, așa cum vom vedea că se întâmplă, de exemplu, și în cazul etnonimului *túcań* (care îi desemnează pe megleniții din Dobrogea), importanța cronologiei contactelor cu alte limbi și populații în conservararea unor denumiri mai vechi cu schimbarea sensului sau în adoptarea și folosirea unor etnonime de curând intrate în limbă:

> [voi̯ … a armắńlorē dẹ̯-ao̯á / cári l'-aflátu̯ ao̯á / cum lâ ḍâṭéṭ?] mucáń // [câṭé lâ ḍâṭéṭ mucáń?] […] vắrγarl'i n-Dúrustor lâ ḍâṭẹ̯á‿ā armắńlorē maĉidunéń cári vínirâ din … Gréĉa … / din Albánẹa … / din Sârbia / din … Bulgárẹa … / armắńlor lâ ḍâṭẹ̯á … maĉidunéń // i̯ar la armắńli dẹ̯-ao̯á lâ ḍâṭẹ̯á mucáń // ádică mak'ẹdóń și mọcánți // ș̯-noi̯ âl lom di la el' zbórlu mucáń // [tóra lâ ḍâṭéṭ mucáń // ș̯-aclóți cắndu ẹ̯aráṭ cum lâ ḍâṭẹ̯áṭ?] armắń lâ ḍâṭẹ̯ám atúmṭẹ̯a // armắń // grési̯i lâ ḍâṭẹ̯á vlaĥ // noi̯ ḍâṭẹ̯ám Armânii // [o̯ámińl'i cári bâná to̯-Armânii ți ẹ̯ará?] ẹ̯ará ārmắń // ārmắń ẹ̯ará síγuru̯ // [tut ca voi̯ / armắń] nu ca noi̯ / ẹ̯a ca armắńi̯ı‿aéșțâ cári …//

Ezitarea de la sfârșitul răspunsului decurge din încercarea fără succes de a distinge formal între denumirea pentru propriul dialect și cel vorbit la nordul Dunării. Cuvântul *mucán* este prezent numai în graiurile aromânești din Dobrogea (Saramandu 2007, 499).

Armânii reprezintă forma așteptată, cu proteza lui *a-*, specifică dialectului, a numelui României. Cum observă Nicolae Saramandu (2007, 393), termenul *Armânie* 'România' nu există în dicționarul lui Tache Papahagi. Cuvântul *Armânie,* care este unica denumire pentru țara România la toți aromânii din Dobrogea, apare în dicționarul lui Tache Papahagi pentru a desemna exclusiv 'la terre des Aroumains'[8]. În textele culese în Dobrogea, contextul în care apare numele lămurește că e vorba de țara românilor de la nordul Dunării: „*la opsprăngiț vḍimu ncoa to-Armânii*. *ei vinirâ prota năinti aoá to-Armănii*" (p. 9, grămosteni din Bulgaria). În textul unui alt vorbitor: „*la treiḍați noi vínimu tu-Armânii*" (p. 15, grămosteni din Bulgaria); „*oamińl'ĭ cunuscuț_ … / ḍâsiră s-pitreacâ_afendi tu-Armanii / z-ină_afendi aoa tu-Armanii / adunară paraḍ / ta z-yin-afendi tu-Armâniĭe-aoați* //" (p. 66, localitatea Sinoe, Grămosteni din Bulgaria); *vínimu̯ tŭ-Armânii* (p. 160, grămosteni din Bulgaria), *tricúĭ to̯-Armânii* (p. 247, grai pindean). Fără proteza lui *a-*, cuvântul se află la fărșeroții veniți din Albania: *cum vínim tu*

[8] Papahagi 1974, 206; vezi și Armăníl'e 'l'ensemble des Aroumains, le pays des Aroumains' (Papahagi 1974, 203).

Rrămăníi̯i̯ (p. 325, Palazu Mare)[9]; „*va s-fuḑiț voi̯ tu Rọmăníi̯?*”; „*vínị dị tu Rạmăní i̯?*” (p. 337, Palazu Mare)[10].

În ceea ce privește etnonimele, reținem răspunsuri ca acesta: „*pân-atumțea munțai ... Rodopi din Bulgaria româń / mak'duneań // armâń nu-avea*” (p. 9, grămosteni din Bulgaria). La precizările cerute de anchetator, „*aeșțâ cari sunt-aoați cum lâ ḑâțeț*”, după un răspuns ezitant, *armâń // rămâń / mucań*, vorbitorul se oprește la numele *mucań*, despre care arată că a fost preluat de la bulgarii din Cadrilater[11]. Numele nu le fusese cunoscut înainte: „*tu Mak'duníi / … aclo di mucań nu șteam / armâń*” (p. 10, grămosteni din Bulgaria). Varianta în graiul fărșeroților veniți din Albania, *rămắn, ρămắn*, are de asemenea ambele sensuri ‘aromân’ (din Albania) și ‘român’ (de la nordul Dunării) (Saramandu 2007, 392), cum dovedesc exemplele următoare: „*ρămắńl'i de̯-acṓ / iṝám cu u̯oi̯*” (p. 325, Palazu mare); „*iρá uno̯áρặ tρei̯ ρămắń de̯-a noĉ cặρvặnáρ!*” (p. 334, Palazu mare); „*bρávo năpo̯átẹ! // că eșt!ρămắn*” (p. 337, Palazu mare); „*rặmặńl'i̯ to̯-Albáni̯a / noi̯*” (p. 354, Nisipari), dar și „*ḱivéṝmise̯a ρặmặnặ de̯-ao̯áți̯*” (= guvernul român, p. 326, Palazu mare).

Contextul este cel care lămurește și sensul adverbului *armâneaști*. În exemplul care urmează, *armâneaști* nu se poate referi decât la limba celor de la nordul Dunării: „țași *navotki* / *navotki* / *cuverturi* cum lâ ḑâțém … *pe-armâneaști*” (p. 23, Ceamurlia de Jos, grămosteni din Bulgaria). Evident, *cuvertură* nu este un termen propriu dialectului aromân, ci a intrat din dacoromână, lucru de care vorbitorul își dă seama. Trebuie, în treacăt, menționată prezența cuvântului *navotki* pe care vorbitorul de dialect aromân îl dă ca propriu dialectului său și care nu se află în dicționarul lui Papahagi (Saramandu 2007, 504).

Armâneaști se referă în schimb la propriul dialect în exemplul „*ș-numai ... cotituri / eara munțâ ...// câŋġal'i // câŋġaĭi ... / armâneaști* // (p. 35, Ceamurlia de Jos, grămosteni din Bulgaria).

---

[9] Este vorba de aceeași omonimie între numele țării România și numele colectiv al aromânilor așa cum se aude în grai (Papahagi 1974, 1046, s.v. *rumăníe* ‘l’ensemble des Aroumains, le pays des Aroumains’; cum se poate vedea și din *Glosarul* lui Saramandu, la Papahagi se află numai acest sens).

[10] Majoritatea textelor culese de la vorbitorii din Palazu Mare sunt exemplare pentru interesul atât lingvistic cât și istoric al relatărilor pe care le cuprinde cartea. Menționăm, de exemplu, titlurile: „*cum vinim tu Rrămăníi̯i̯*” (p. 325), „*tu Șḱipăρíi̯*” (despre vᵢața din ținutul de origine) (p. 327). Este vorba de relatări de mari dimensiuni ceea ce atrage o atenție sporită asupra lor.

[11] Potrivit dicționarului etimologic bulgar (БЕР 2012, 209-210, consultat pe https://ibl.bas.bg/ber/), cuvântul cunoaște numai sensurile depreciative, ‘om necioplit, țăran necioplit’, adj., fără diferență de gen, ‘leneș’ și nu este, de fapt, etnonim propriu-zis; *мокàн*(*ин*), cu varianta *мукàн*(*ин*), circulă în graiurile de nord (din regiunea Târnovo, Vidin), în vecinătatea Dunării, în zone din centrul țării (regiunea Sofiei); lipsesc datele despre circulația în graiurile bulgare din Dobrogea. Este explicat ca împrumut din rom. *mocán* ‘locuitor de la munte în Trasnilvania; țăran, om necioplit’.

Trebuie adăugat că în graiurile românești de sud *mocán* are sensul ‘proprietar de oi multe’ (Brăila, Teleorman), ‘proprietar de stână’ (Buzău), *mocănós* adj. ‘[despre oameni] cu oi multe’ (Constanța); ‘necivilizat, necioplit’ (Brăila), Marin et al. 2010, 329-330. Cuvântul lipsește în glosarele graiurilor românești de la sudul Dunării (Mărgărit, Neagoe, 2006, Nestorescu 2011).

Despre deplasările mocanilor la sudul Dunării până în zona Sofiei vezi Mărgărit, Neagoe (2006, XXXVI) cu bibliografie.

Întrebările sunt menite să lămurească aspectele legate de numele tuturor ramurilor de aromâni venite din diferite regiuni balcanice. Este și cazul discuției referitoare la sensurile etnonimului *arbinés* 'albanez' (Saramandu 2007, 391):

> [fărșirósl'i ți vinirâ ditu̯ Albániạ / cum lâ ḍâțéț?] fârșiiọ́ț // lâ ḍâțém ș-albanéj' // [ș-aṭél' ți bâne̯ḍâ tu̯-Albániạ / nu fărșiróșl'i / ți súntu?] arbinéș //
> (p. 133-134, Camena, grămosteni din Bulgaria).

Așa cum este formulată precizarea din întrebare, reiese că pl. *arbinéș* din răspuns se referă exclusiv la albanezi. În capitolul despre fărșeroți din *Introducere*, autorul face precizarea că „Sunt cunoscuți în Dobrogea sub numele de *fârșiróț* (*fârșil'óț*). Li se mai spune și (*armâń*) *arbinéși* (celor originari din Albania, fără a-i confunda însă cu albanezii)" (Saramandu 2007, XXXI-XXXIII). Nu am găsit un text anume care să indice această utilizare, care, de altfel, în *Glosar* nu este menționată. În schimb, cum s-a văzut din exemplul de mai sus, împrumutul din dacoromână, albaneji, se referă cu siguranță și la aromânii fărșeroți veniți din Albania. Textele oferă și derivatul adjectival *arbinișéști* f. pl. (*șe-aveá frumoáși oi̯ / arbinișéști oi̯; oi̯ mări cât másа, arbinișéști oi̯*, p. 254, Tariverde, grămosteni din Grecia)[12].

Poate nu este lipsit de interes să menționăm aici forma adjectivală corespunzătoare, foarte apropiată fonetic, dintr-un text vechi dacoromânesc cu caracter istoric (1648-1673), pl. masc. *arbănășești*, derivat cu același sufix *-esc / -ești* de la forma de plural, *arbănași*, a împrumutului din limbile slave de sud *arbănaș* 'albanez': *domni mulți arbănășești* (*Crestomația* II 2020, 137). În dicționarele limbii române apare numai cuvântul de bază, *arbănaș*, și nici un derivat. Întregul text a fost editat de cel care a descoperit manuscrisul, Nicolae Iorga, la 1905, și cuprinde și alte contexte: „*alți domni mulți arbănășești*"; „*s-au dus la Avlona, în Țara Arbănășascî care au fostu mainte Schenter-beiŭ, Domnu Ipirului și a toatî Țara Arbănășascî*" (Iorga 1905, 191, 196). Iorga (1905, 185) a atras atenția că textul are destule cuvinte care nu se află în alte surse. Descrierea făcută de Al. Mareș, care editează fragmentul în *Crestomație*, este laconică și nu cuprinde mai multe date decât introducerea lui N. Iorga. Iorga era de părere că textul nu este o traducere, ci o compilație (părere împărtășită de Al. Mareș) și că ar trebui atribuit lui N. Milescu[13].

[12] Asupra vechimii prezumabile a etnonimului aromânesc vezi Per. Papahagi (1925, 138-140), care îl considera element moștenit din lat. *albanensis*, atrăgând atenția asupra prezenței vocalei *-i-* și asupra finalei *-es* care nu se explică din albaneză. În ciuda observațiilor lui Per. Papahagi, Tache Papahagi (1974, p. 193) îl explică din varianta ghegă cu nazală (*arbënesh*). Cuvântul albanez a rămas fără etimologie convingător demonstrată. G. Bonnet (1998, 325) nu exclude împrumutul din latină. Explicația aceasta nu a fost acceptată de nici o altă lucrare referitoare la elementele latine din albaneză (vezi, de exemplu, Mihăescu 1993, Kristophson 1988). Pentru istoria etnonimului *arbër*/*arbën* (cu derivatele) și înlocuirea lui cu *shqiptar* vezi și Demiraj 2014, cu bibliografia răspândirii tuturor variantelor. Discutarea raporturilor dintre termenul din aromână și variantele ghegă (cu nazală) și toscă (cu rotacism), la Çabej 1976, Arapi 2020, cu bibliografie.

[13] Spre deosebire de dacoromână care oscilează, dialectul aromân arată și în cazul etnonimului 'albanez' – ca și în cazul etnonimului 'bulgar'– constanță în utilizarea unui element lexical vechi care poate fi o dovadă a localizării în mediul de la sudul Dunării. Chiar în aceeași perioadă (1650-1660) în care în textul descoperit de Iorga adjectivul derivă de la termenul de bază *arbănaș*, preluat

Interesante sunt răspunsurile la întrebările directe despre *sặrcặĉáń*:

> [di sặrcặĉáń ai̯ avḍấtâ?] ave̯ám j'‿di el' // [i̯ū‿ave̯á sặrcặĉáń?] pi la noi̯ / múnțặi̯ a nóṣ́ṭâ ave̯á ṣ́-sârcâĉáń // ațéi̯ e̯ará greț / di limba gre̯ácâ // [pórtulᵘ̣ / adésli cári e̯ará?] pórtulᵘ̣ e̯ará cam a nóstu // cu cândúși álbi imná //

În textele culese de la grămostenii originari din Bulgaria (p. 12, 51), se vede că numele are exclusiv sensul 'păstor grec' (vezi și Saramandu 2007, 547) [14].

Alte titluri care cuprind nume de populații vecine: *túcań*[15] (p. 156, la grămostenii din Bulgaria), *pumáț* 'pomaci' (p. 157, grămostenii din Bulgaria), *grésl'ĭ ... prâmâtéfțâ e̯ará-l'* (p, 157, grămostenii din Bulgaria), *vârγarl'i* 'bulgarii'[16] (p. 156, grămostenii din Bulgaria), *cóńari* 'tătari' (p. 157, grămosteni din Bulgaria)[17].

în dacoromână din limbile salve de sud, într-un cronograf tradus din rusă întâlnim variante influențate de rusă: *pământul albanesc* (de trei ori), *albanescul pământ*, *Albaniia*, ca și titlul capitolului, *De laturea albanească și de crăiia lor* (Doru Mihăescu 2011, p. 110-114).

[14] După Pericle Papahagi (1925, 144), *sărăcăcean* este numele dat de aromâni păstorilor aromâni grecizați. Despre originea lor aromânească vezi și Capidan 1927. Tache Papahagi (1974, 1059) vorbește de o populație păstorească nomadă care vorbește grecește, cu obiceiuri asemănătoare cu ale aromânilor transhumanți. Explicația din dicționarul lui Tache Papahagi este cea mai apropiată de conținutul răspunsului dat de subiectul din ancheta lui Nicolae Saramandu. Conștiința originii aromânești a acestei populații desnaționalizate o au, cum se poate presupune, savanții.

[15] Este numele pe care aromânii din Dobrogea îl dau meglenoromânilor așezați de asemenea în Dobrogea. El derivă de la cuvântul împrumutat din meglenoromână, *túca* 'dacă' (Saramandu 2007, 579, s.v. *túca*, *túcan*, menționează prezența celor două cuvinte numai la aromânii din Dobrogea). Cuvântul meglenit, împrumutat din bulgară, *тук*(*а*) 'aici', lipsește la Capidan [1935]. Notăm că termenul e folosit de aromânii din Dobrogea în egală măsură pentru a-i numi pe bulgari (Saramandu, l.c.). Vorbitorii aromâni au fost impresionați de marea frecvență cu care auzeau termenul atât în bulgară cât și în meglenită. Folosirea ca etnonim a acestui derivat corespunde celei a termenului *dotean* (< *dot* 'de fel' < alb. *dot* 'id') pentru a-i desemna pe aromânii fărșeroți a căror vorbire se caracterizează prin frecventa folosire a împrumutului din albaneză (Papahagi 1974, s.v.). Faptul reiese chiar din explicația dată de subiect: „*él'ĭ ... niḱámâ ... ặntribuințe̯ázâ ... zbo̯árâ cam vârγâréșțâ ... árį múltẹ ... // am avḍấtâ ... «túca túca» ... // ṣ́-noi̯ a vấrγarlorᵘ̣ lâ ḍâțémᵘ̣ ... túcań*". Intrarea cuvântului în dialect este, așa cum am mai arătat, urmarea contactelor lingvistice de pe drumul parcurs de aromâni din Balcani până în nordul Dobrogei unde se află acum.

[16] Pentru istoria acestui etnonim împrumutat din greacă, scris *vúrgar*, *vúrγar*, *vă'rgăr*, *vúrgăr*, folosit de aromânii din Pind, Tesalia, Macedonia, Albania, vezi Per. Papahagi 1925, 132, 138, 155-157. El este păstrat ca atare în graiurile din Dobrogea (Saramandu 2007, 592), dar, după cum rezultă din unele texte, concurat de *túcan* (idem, 579, prezent numai în graiurile aromânești din Dobrogea). Interesantă este observația lui Stelian Brezeanu (2002, 69, 73) privitoare la vechimea în dialectul aromân a împrumutului din greacă, din perspectiva faptului că în dacoromână etnonimul *bulgar* este foarte rar, pentru populația slavă de la sudul Dunării fiind folosit *șcheau*, pl. *șchei* și, mai târziu, *sârb*, pl. *sârbi* (ca un termen generic pentru sârbi, dar și pentru bulgari). Ca și în cazul numelui pentru albanezi, în aromână, numele pentru bulgari este consecvent folosit și are o formă stabilă.

[17] În dicționarul lui Tache Papahagi (1974, 380, 409), *cón'ear*, pl. *cón'earĭ* (cu varianta *cóĭnar* și derivatele *cun'iráme*, *cun'iréscu*) 'Turc habitant les villages situés entre Kóžanĭ et Sórovič', derivat de la numele de oraș gr. *Iconium* [tc. *Konya*].

Numeroase relatări oglindesc cum s-a petrecut mutarea din sudul Peninsulei Balcanice la nordul Dunării, intrarea în contact cu noi vecini, schimbări notabile în modul de viață și în obiceiuri. Vorbitorii sunt atenți la similitudinile și deosebirile de grai, de obiceiuri, de hrană, de peisaj. Apar constant o serie de mărci care evidențiază atenția permanentă pentru noutate și păstrarea amintirilor din viața proprie din vechile locuri. Enumerăm câteva care merită o studiere amănunțită, materialul oferit de carte fiind deosebit de bogat.

Astfel, sunt de reținut o serie de elemente care structurează textele. Este esențială păstrarea spuselor celor din generațiile anterioare: *a mei̯ pặrințâ vinirâ dim‿ Balta // Bặltázi̯i lặ ḍặṭe̯á ... // aṣi spune̯á pặrinṭặi a mei̯ ... // ahấtu‿știu cặ spune̯á* (p. 14, grămosteni din Bulgaria); *aspunᵘ aúṣ́i̯i la ... / cấndu s-adúnâ ...* / (p. 99, grămosteni din Bulgaria).

Apare frecvent asocierea numelui aromânilor cu pronumele posesiv 'ai noștri': *a noșṭ-armâń eara ei γrămusteań* (p. 9, grămosteni din Bulgaria); *aéstâ e̯ará ocupáția* (sic!) *armâńlor° a nóșṭâ* (p. 136, Camena, grămosteni din Pirin).

La fel de frecvent este folosit pronumele 'noi' (/ ʹeiʹ).

Numeroase texte sunt structurate de opoziția între adverbe: 'aici (încoace)' / 'acolo' (*aoațe, aco, acloți*), 'atunci', 'înainte (vreme)' / 'acum' (*tora, atumțea, mai ninti, vârăoară*), opoziție multiplă care pune în evidență apropieri sau diferențe între traiul din noile așezări și cel lăsat în regiunile de origine din Balcani.

O altă serie bogată de relatări ține seama de diferențele între 'cum spunem noi' / 'cum spun ceilalți'. Se leagă de aceste relatări texte purtând titluri ca *bana armâneascâ, bana tu Gârții, bana u duțeam greu, cându fuḍea cu fumeili*; cele despre *mâcărⁱ armâneșṭâ*; *portulᵘ a nostᵘ*.

În povestirile despre locurile lăsate în urmă revine frecvent amintirea traiului în munte ca element esențial. Caracteristică și deosebit de frecventă este expresia *inșam tu munti*. La fel de importantă este perechea: *veara inșam tu munti / iarna nă dipuneam cu oili / locurli caldi marḍina de-amare*.

Nu poate fi ignorată în cazul celor mai multe texte redarea capacității pe de o parte de păstrare a legăturii cu regiunea de origine și pe de alta de adaptare la noul mediu. Un studiu amănunțit al tuturor elementelor de limbă ar pune deplin în evidență aceasta.

Bibliografie

Arapi 2020 = Arapi, Ina, „Rotacizmi në shqip e në rumanisht dhe toponimi Albanum – një vështrim përqasës", în *Shaban Demiraj, personalitet i gjuhësisë, arsimit dhe i kulturës shqiptare. Akte të Konferencës shkencore ndërkombëtare. 30 tetor 2020*. Universiteti i Tiranës, Tirana, 2020, text document word publicat pe https://univie.academia.edu/InaArapi.

Bonnet 1998 = Bonnet, Guillaume, *Les mots latins de l'albanais*, Paris, Montréal, L'Harmattan, 1998.

Brezeanu 2002 = Brezeanu, Stelian, „Schei/Șchei. Ethnonymie et toponymie roumaines", în *Revue des Études Sud-est Européennes*, XL, 2002, 1-4, p. 61-79.

Çabej 1976 = Çabej, Eq., *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, II, A-B, Tiranë, „Mihal Duri", 1976, p. 61-69, s.v. *arbër/arbën*, cu bibliografie.

Capidan 1927 = Capidan, Th., „Sărăcăcianii. Studiu asupra unei populațiuni românești grecizate", în *Dacoromania*, IV (1924-1926) 2, 1927, p. 923-959.

Capidan 1934 = Capidan, Th., „Al. Rosetti, Cercetări asupra graiului românilor din Albania", [recenzie] în *Dacoromania*, VII (1931-1933) 1934, p. 314-315.

Capidan, [1935] = Capidan, Th., *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, Academia Română. Studii și cercetări, XXV, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, [1935].

Crestomația II 2020 = „Cronica împăraților turci. Mănăstirea Cașin, 1673", în *Crestomația limbii române vechi*, vol. II (1640-1715), Alexandru Mareș coordonator, București, Editura Academiei Române, 2020, p. 136- 138.

Demiraj 2014 = Demiraj, Bardhyl, *Shqiptar dhe shqa. Histori popujsh përmes dy emrave etnikë*, Tiranë, „Naimi", 2014.

Iorga, 1905 = Iorga, Nicolae, „Încă două povestiri istorice românești", în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. IX. *Povestiri, scrisori și cronici*, București, Socec, 1905, p. 183-213.

Kristophson 1988 = Kristophson, Jürgen, „Romanische Elemente im Albanischen", în *Zeitschrift für Balkanologie*, 24, 1988, 1, p. 51-93.

Marin, Maria et al. 2010 = Marin, Maria, Ion Ionică, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, II, București, Editura Academiei Române, 2010.

Mărgărit, Neagoe 2006 = Mărgărit Iulia, Victorela Neagoe, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2006.

Mihăescu, D. 2011 = Mihăescu, Doru, „O anarțiune despre Skanderbeg într-un manuscris românesc din secolul al XVII-lea", în *Limba română*, LX, 2011, 1, p. 108-115.

Mihăescu 1993 = Mihăescu, Haralambie, *La romanité dans le Sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române, 1993.

Nestorescu 2011 = Nestorescu, Virgil, *Românii timoceni din Bulgaria. Glosar dialectal*, București, Editura Academiei Române, 2011.

Papahagi, Per., 1925 = Papahagi, Pericle, *Numiri etnice la aromâni*, Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare. Seria III, tomul III, Memorii 4, București, Cultura Națională, 1925.

Papahagi, 1974 = Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei Române, 1974 (reeditare de Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Ed. Academiei Române, 2013).

Rosetti, 1929 = Rosetti, Al., „Cercetări asupra graiului românilor din Albania", *Grai și suflet*, IV, 1929, 1, p. 1-83; 2, p. 377-380 („Glosar").

Saramandu, 2005 = Saramandu, Nicolae, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrgoea. Texte dialectale*, București, Editura Academiei Române, 2005.

Saramandu, 2007 = Saramandu, Nicolae, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2007.

ЪЕР = *Български етимологичен речник*, IV[2], София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов", 2012.

Daira Vēvere
University of Latvia

Linguistic variation and change of the Livonic dialect in Northern Courland

Abstract
The paper focuses on describing the situation of the Livonic dialect in Northern Courland in the 21st century compared with the subdialects spoken in the same region in the second half of the 20th century. More specifically, the main phonetic and morphological features in the deep Tamian subdialects of the Livonic dialect have been analysed. The study is based on the speech data acquired by interviewing the 65 speakers of eight Tamian subdialects during the period of 2008–2022. The aim of the paper is to find out whether the population of this area still speak a traditional dialect and to what extent it has changed at the phonetic and morphological levels. Main results show that phonetic and morphological features characteristic of the Livonic dialect are still frequently used in the speech of the older generation, but younger speakers increasingly avoid speaking a traditional dialect due to the various extralinguistic factors as an influence of the social networks, mass media, mobility, and active communication with the people from other regions of Latvia.
Keywords: Livonic dialect, Tamian subdialects, phonetics, morphology

Résumé
L'article se concentre sur la description de la situation du dialecte livonien dans le Nord de la Courlande au XXIe siècle par rapport aux sous-dialectes parlés dans la même région dans la seconde moitié du XXe siècle. Plus précisément, les principales caractéristiques phonétiques et morphologiques des sous-dialectes tamiens du dialecte livonien ont été analysées. L'étude est basée sur les données vocales acquises dans les interviews avec 65 locuteurs de huit sous-dialectes tamiens au cours de la période 2008–2022. Le but de cet article est de déterminer si la population de cette région parle encore un dialecte traditionnel et dans quelle mesure il a changé aux niveaux phonétique et morphologique. Les principaux résultats montrent que les caractéristiques phonétiques et morphologiques du dialecte livonien sont encore fréquemment utilisées dans le discours de la génération plus âgée, mais les jeunes locuteurs évitent de plus en plus de parler un dialecte traditionnel en raison des divers facteurs extralinguistiques comme influence des réseaux sociaux, des médias, de la

mobilité et de la communication active avec les gens d'autres régions de Lettonie.

Mots clés: dialecte livonien, sous-dialectes tamiens, phonétique, morphologie

1. Introduction

In modern linguistics, a great attention is paid to the study and preservation of small and endangered languages and regional varieties, and the Livonic dialect is considered to be one of those in both the Latvian and European contexts.

The persistence of dialects depends on various factors: geographical (a dialect may be spoken on the seashore but avoided inland, or vice versa), social (a belief that dialect speakers are farmers and fishermen, rather than „polite" people), and perceptual (a belief that dialect speakers are lower-class, non-educated or less educated people) (cf. also Perea 2007: 86). These reasons – as well as schools, studying in big cities, mobility of speakers, influence of social media, etc. – all cause dialect levelling and border shifts.

The Livonic dialect (*lībiskais dialekts*) is one of the three Latvian language dialects, which is divided into two groups:

1) the subdialects of *Kurzeme* (Courland);
2) the subdialects of *Vidzeme.*

The subdialects of Courland (also called Tamian subdialects – *tāmnieku izloksne*s) are divided into deep (*dziļās*) and non-deep (*nedziļās*) subdialects (cf. Figure 1).

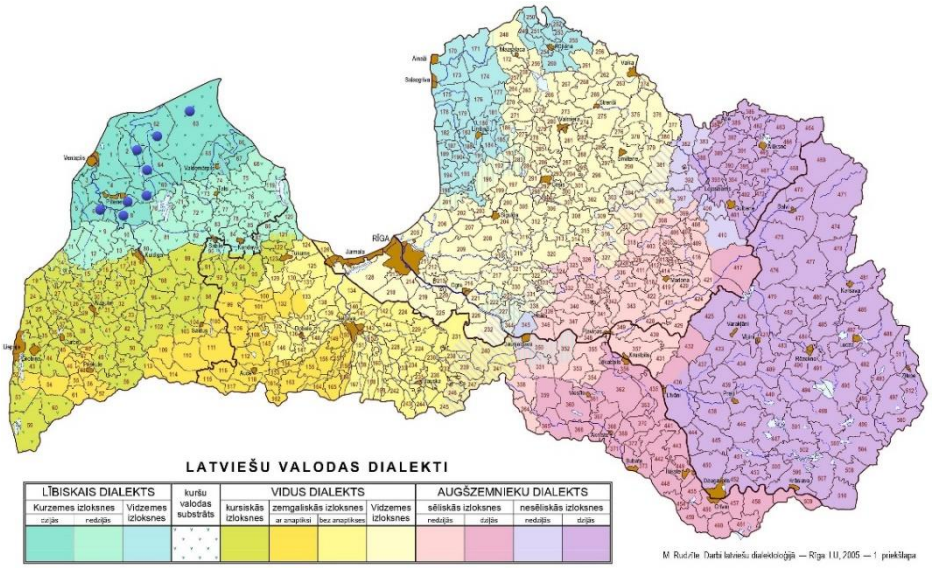

Figure 1. A location of the deep Tamian subdialects discussed in the paper on the Latvian Language map (Rudzīte 2005: 1 (frontpage); the digital version of the map supplemented by D. Vēvere)

1.1 Data

The study is based on the speech data acquired by interviewing the 65 speakers of eight deep Tamian subdialects during the period of 2008–2022: *Piltene*, *Ziras*, *Zlēkas*, *Pope*, *Ugāle*, *Puze*, *Ance*, and *Dundaga*. Mostly recordings of the speech by the older generation were used. For the purpose of assessing the viability of these subdialects, recordings of the speech by the middle and younger generation were also used. The audio recordings made in the 21st century were contrasted with earlier data (the 2nd half of the 20th century) of the same dialectal area (cf. List of sources).

1.2 Methodological aspects

Nowadays, studies of the dynamics of dialectal features to determine their viability and vitality have become more relevant, as well as the study of dialects not only in a descriptive but also in a geolinguistic and sociolinguistic aspect in order to determine the persistence or fluctuations of the use of dialectal features. The traditional dialect descriptions created by dialectologists, no doubt, are important for the study of their historical development and dynamics, but nowadays dialect research needs modern approaches and methods as well. Such an approach is used in this study.

According to Auer, Hinskens (2005: 335–357), the main driving force of dialect change is interpersonal accommodation, which promotes convergence of dialectal features. When assessing dialect change, it should be noted that it is not a purely intralinguistic process, but one that involves extralinguistic factors as well (cf. also McMahon 1994: 228–229; Del Gaudio 2022: 33).

The present study has two perspectives: intralinguistic and sociolinguistic. The first one analyses the traditional dialect as a linguistic system, the second one shows the use of the typical dialectal features depending on the various extralinguistic factors, such as increased migration, the changing means of communication, etc. Both approaches used together deal best with the main research question on this study – documenting the dialectal variation and change in the Tamian subdialects of the Livonic dialect.

2. Phonetic characteristics

In dialect research, the phonetic level is usually the best represented one and least affected by changes, because dialect speakers are often not aware of phonetic features of their speech and do not attempt to change or adapt them to others. It is by the phonetic phenomena that a person can still be identified as a Tamian speaker even if he has moved away from his native place long ago. However, it cannot be denied that nowadays the deep Tamian subdialects have undergone changes as a whole on all levels, including the phonetic level.

This study discusses the phonetic system of the deep Tamian subdialects, describing the most typical features in vocalism and consonantism.

Making use of earlier sources as well as the data I have gathered, the following features can be listed (the traditional Latvian dialectal phonetic transcription is used):

1) loss of short vowels in word-final syllables, e.g. *mãt̄* < *māte* ‘mother’, *siẽu̯* < *sieva* ‘wife’, *maî:z* < *maize* ‘bread’;
2) compensatory lengthening in the root syllable caused by the loss of vowel in word-final syllable, e.g. *âb* < *abi* ‘both’, *zêm* < *zeme* ‘ground’, *up̄* < *upe* ‘river’;
3) vowel epenthesis in order to avoid syllabic consonants, e.g. *ʒiêsām̂* < *ʒiêsm̥* < *ʒiêsma* ‘song’, *vẽtar̂* < *vẽtr̥* < *vẽtra* ‘storm’, *egẹl̂* < *egl̥* < *egle* ‘spruce tree’, *sakẹn̂* < *sakn̥* < *sakne* ‘root’;
4) loss of vowels and diphthongs in suffixes, e.g. *dârt* < *darīt* ‘to do’, *gûlt* < *gulēt* ‘to sleep’, *rûnt* < *runāt* ‘to speak’, *reʒt* < *redzēt* ‘to see’, *ʒiu̯t* < *dzīvuot* ‘to live’, *ʒirdt* < *dzirdēt* ‘to hear’;
5) changes of vowel quality in suffixes, e.g. *labẹb* < *labība* ‘grain’, *taîsnẹb* < *taisnība* ‘truth’; *ugẹn̂s* < *uguns* ‘fire, light’, *dẹgaṅs* < *dẹguns* ‘nose’, *pẽrkẹn̂s* < *pērkuons* ‘thunder’; *pêraṅs* < *pēriens* ‘thrashing’, *eîdaṅs* < *ēdiens* ‘food’;
6) labialization of vowel *a* within diphthong *au* > *ou*, e.g. *loũks* < *lauks* ‘field’, *soũl* < *saule* ‘sun’, *noûd* < *nauda* ‘money’, *broûkt* < *braukt* ‘to drive, to go’, *doũʒ* < *daudz* ‘much’;
7) monophthongization when diphthong *ie* turns to *e*, e.g. *sẹn̂s* < *siens* ‘hay’, *vẹn̂s* < *viens* ‘single’, *vẹn̂mẽr* < *vienmēr* ‘always’;
8) diphthongization when the vowel *ē* becomes *ei*, e.g. *peîc* < *pēc* ‘after’, *kapeîc* < *kapēc* < *kāpēc* ‘why’, *bleî:ņs* < *blēņas* ‘mischief’;
9) word-final voiceless consonants changed into voiced or semivoiced, e.g. *nãg* < *nāk* ‘come, comes’, *krîd* < *krīt* ‘fall, falls’, *tiêg* < *tiek* ‘get, gets’, *tĩrid* < *tīrīt* ‘to clean’.

2.1. Analysis of maps representing the distribution borders of phonetic features

Although the differences in dialectal features show a gradual transition from one subdialect to another forming fluent, not strictly drawn borders, the following phonetic features fixed at present can be regarded as characteristic to the area of deep Tamian subdialects:

1) loss of long monophthong / diphthong in suffix-syllables of infinitive forms (cf. Figure 2);
2) use of the vowel *ẹ* (// *e* // *a*) in end-syllables of nominals in certain cases (in locative, dative, etc.) (cf. Figure 3 and Figure 4);
3) use of the vowel *ẹ* (// *e*) in end-syllables of 2nd conjugation simple present / past verb forms and 3rd conjugation simple past verb forms (cf. Figure 5 and Figure 6);
4) change of voiceless consonants into voiced or semivoiced ones in the final position of a word or a prefix (cf. Figure 7).

It is shown on the map (cf. Figure 2) that the loss of long monophthong / diphthong in the suffixes of infinitives has persisted only in the northern part of the studied area (in two subdialects of eight – in *Ance* and *Dundaga*).

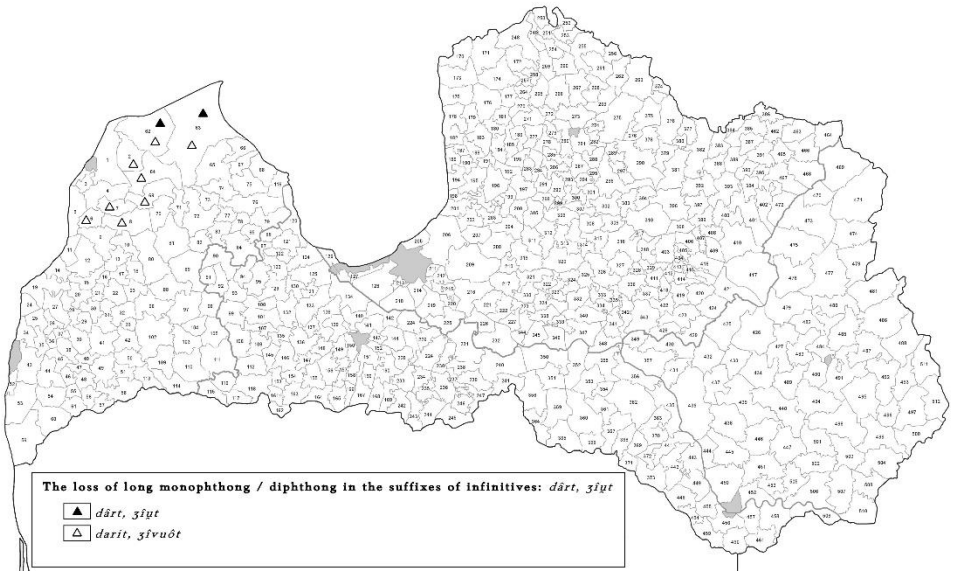

Figure 2. The loss of long monophthong / diphthong in the suffixes of infinitives

Similar situation is observed in the use of vowel *e* in singular and plural locative and dative cases (cf. Figure 3 and Figure 4), where the use of standard forms is observed in most of Tamian subdialects, however, the dialectal forms have preserved only in *Dundaga* and *Ance* until today.

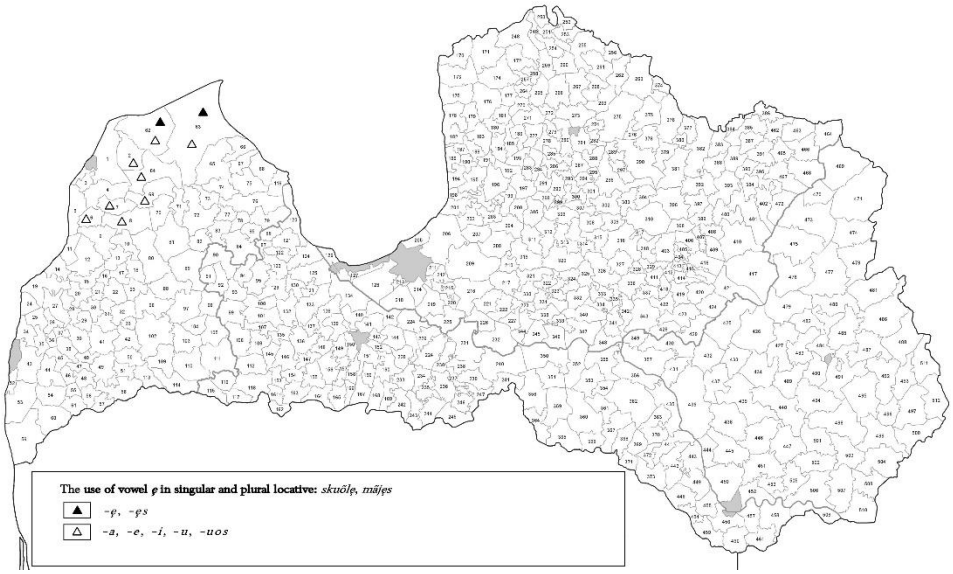

Figure 3. The use of vowel *ę* in singular and plural locative

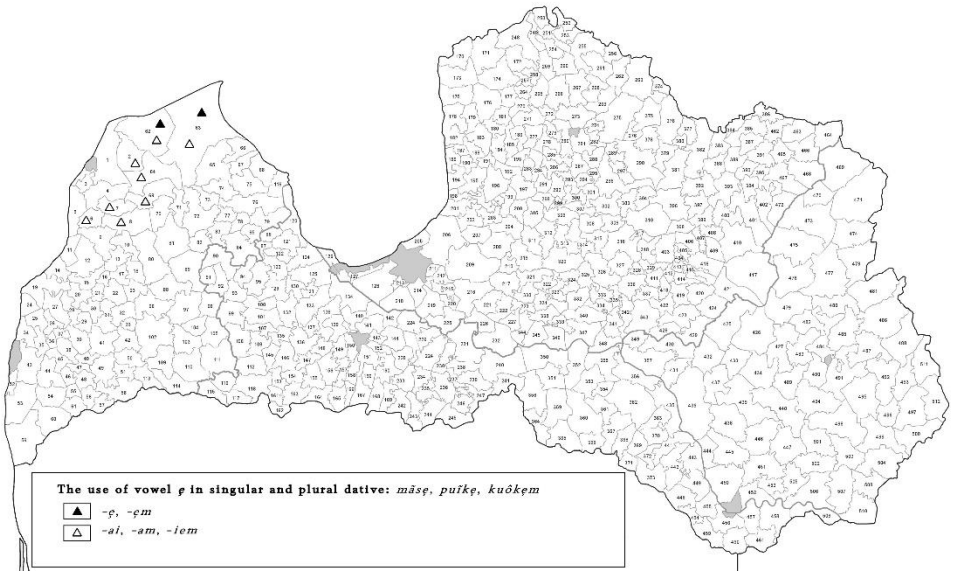

Figure 4. The use of vowel *ę* in singular and plural dative

The situation is different in the use of vowel *ę* // *e* in the endings of 2nd conjugation simple present and 2nd / 3rd conjugation simple past verbs (cf. Figure 5 and Figure 6).

The use of parallel forms is characteristic to this phenomenon, which occur not only in the speech of younger generation but also in the speech of middle and even older generation, especially in the southern part of the studied area.

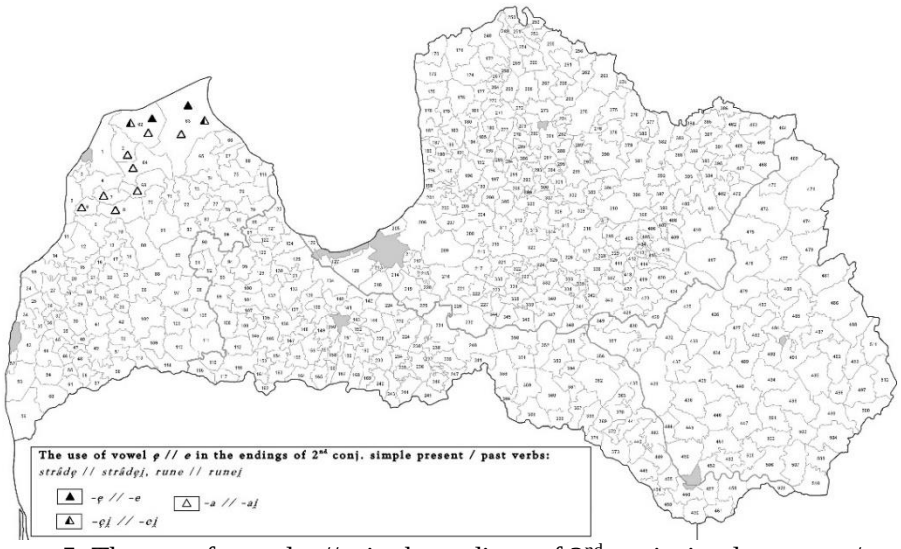

Figure 5. The use of vowel *ę* // *e* in the endings of 2nd conj. simple present / past verbs

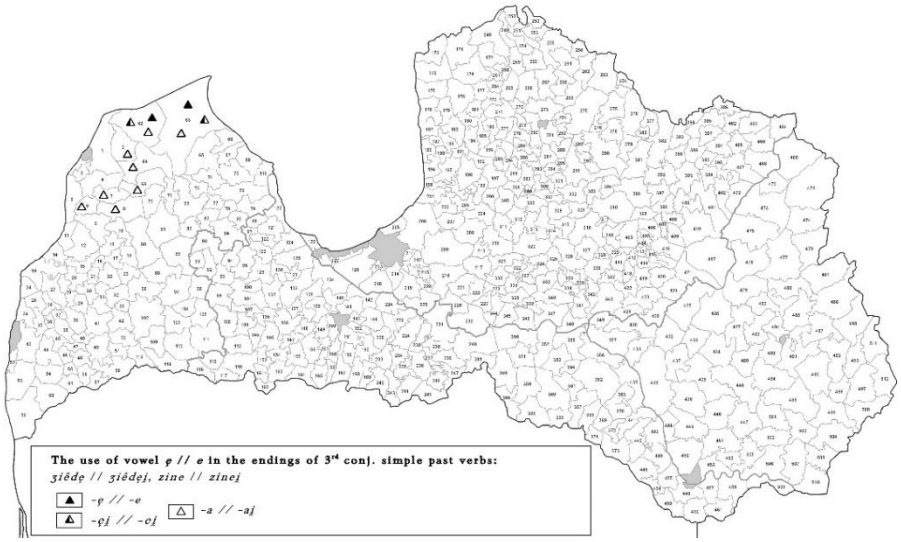

Figure 6. The use of vowel *ẹ* // *e* in the endings of 3rd conj. simple past verbs

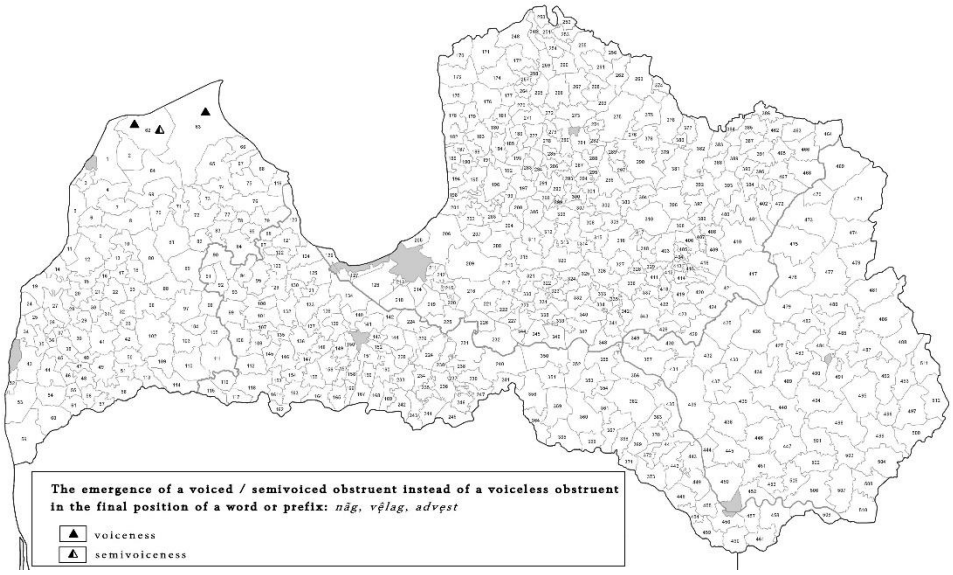

Figure 7. The emergence of a semivoiced obstruent instead of a voiceless obstruent in the final position of a word or prefix

The use of a semivoiced obstruent instead of a voiceless in the final position of a word or prefix (cf. Figure 7) nowadays can be heard only in two subdialects, although in one of them partially.

In sum, it can be observed that all these phonetic phenomena discussed in the Section 2.1 characteristic to the deep Tamian subdialects nowadays are regularly and actively used only in two of eight studied subdialects – *Ance* and *Dundaga* – which are located in the northern part of the studied area. Based on these results, one can predict the viability of these subdialects in the future.

3. Morphological characteristics

The main morphological features of studied subdialects are:

1) generalization of masculine gender: *viš i vẹ̄caks pa sâu̯ vĩ:r* ‘lit.: he is older than his husband (a female referent)’; *veĺ tiẽ zemeńs nau̯ gatau̯* ‘those strawberries (masc.) are not yet ripe (masc.)’; *manĉ mam̃ms* ‘my (masc.) mum (fem. noun with a masc. ending)’, *manaḿ mam̃maḿ* ‘to my (masc.) mum (fem. noun with a masc. dat. ending)’;
2) generalization of 3rd person verb forms (usage for all persons both singular and plural): *es raksī̆, tu raksī̆, viš raksī̆, mẽs raksī̆, jũs raksī̆, vîņ raksī̆* ‘lit.: I / you / he / we / you (plural) / they (masc. plural) writes’;
3) use of accusative case forms in genitive function: *piê brã:l* < *piê brãli* (cf. Standard Latvian *pie brāļa*) ‘at brother’s’, *piê Jã:n* < *piê Jãni* (cf. Standard Latvian *pie Jāņa*) ‘at *Jānis* (John’s)’;
4) use of genitive case forms with accusative / instrumental prepositions: *arĺ Iẽu̯s* < *arĺ Iẽvas* (cf. Standard Latvian *ar Ievu*) ‘with *Ieva* (Eve)’, *arĺ meîc̄* < *arĺ meîtas* (cf. Standard Latvian *ar meitu*) ‘with daughter’;
5) expressing of possession with dative forms of personal pronouns: *maṅ tẽu̯s* ‘my father’, *maṅ dę̣laḿ* ‘to my son’;
6) usage of dative plural endings *-im* or *-ẹm*: *brãļiḿ, brãļẹḿ* (cf. Standard Latvian *brāļiem*) ‘to brothers’.

An overview of the morphological system shows that the most characteristic features of the deep Tamian subdialects are still present but mainly in the speech of the older generation. Thus, the generalization of masculine gender and the 3rd person forms are resilient features but nevertheless endangered, because their usage decreases in the spoken subdialect of the youngest and middle as well as the oldest generation.

4. Tendencies of the phonetic and morphological system

Analysis of dialect usage and speakers’ attitude towards their dialect shows the tendency of the emergence of various processes in the Livonic dialect resulting from the interaction of statics and dynamics, which happens in the course of language development:

1) heterogenous degree of (quantitative and qualitative) change in the use of forms: *es duõmẹ* // *es duõma* // *es duõmâ* // *es duõmai̯* // *es duõmâi̯* ‘I think(s)’;
2) the appearance of hybridic forms in active past participles: *ʒimusī̆, ʒîvuôjusī̆, es ę̣sū mâcîjusiês* ‘lit.: I was born, lived, I have learned’;
3) the use of parallel forms: *es runai̯* // *es runa* ‘I speak(s)’, *es neteîkš̄* // *es neteîks* ‘I will not tell(s)’;
4) variations in the use of forms occur in other parts of speech as well: *vîņ runa ļuôti pareî:z* ‘she speaks very correctly’, *ļuôt̄ stiñgri* ‘very tight’;
5) feminine gender is separated from masculine gender quite often: *vîņ ari ʒimusī̆ tepatâs pã:rs kilometr̥s tâlâk* ‘she was also born here a few kilometers away’, *vîņ runa tâ diẽzgaṅ latvisk̄ pareî:z* ‘she speaks Latvian quite well’;

6) it happens not seldom that an informant corrects his spontaneous subdialectal utterance towards a „more correct one": *mẽs nepiêduõmâ piê tuõ, .. piê tã* 'we do not think(s) about it'.

These are just a few of the examples that show the ever-increasing changes in the deep Tamian subdialects of the Livonic dialect; moreover, these examples are taken from the speech of older and middle generation.

5. Conclusion and discussion

The analyzed material shows that phonetic and morphological features typical to the deep Tamian subdialects, among them archaic ones, nowadays still can be heard in Northern Courland. However, they have a trend to shrink as regards not only within generations of speakers but also within each particular subdialect; they have not been preserved markedly in all researched area, even not in the speech of the oldest respondents.

Recordings made in the 21st century show that the phonetic features characteristic to the deep Tamian subdialects have diminished considerably and show them frequently as sporadic. The examples demonstrated in the paper prove that even when the morphological feature is lost, a phonetic phenomenon still remains, e.g., the loss of short vowel in a word-final syllable. Therefore one can regard these forms as partially standardized language forms in the Livonic dialect.

On the whole, it can be concluded that most of the deep Tamian phonetic and morphological features discussed in this study can be found in the speech of the older generation and less frequently in the speech of middle generation, while the younger generation tends to avoid them more and more rapidly. The preservation of regional phenomena mainly depends on the language attitudes held by its speakers, on their desire to use native vernacular in spoken and even in written form, also on the possibility to pass on the dialectal awareness to the next generations.

This study has proved that Tamian subdialects become more specific in the northern direction. From the eight subdialects studied in the paper, I have defined certain phenomena that may be usable for the division of the deep and non-deep Tamian subdialects: a) loss of long monophthong / diphthong in suffix-syllalbles of infinitive forms; b) use of the vowel *ẹ* (// *e* // *a*) in end-syllables of nominals in certain cases; c) use of the vowel *ẹ* (// *e*) in end-syllables of 2nd conjugation simple present / past verb forms and 3rd conjugation simple past verb forms; d) change of voiceless consonants into voiced or semivoiced ones in the final position of a word or a prefix.

As shown by the maps included in the paper (cf. Figure 2–Figure 7), these features have persisted mainly in two of the eight studied Tamian subdialects – in *Ance* and *Dundaga*. If the Livonic dialect will continue to shrink at the same range and pace, in the near future there will be no reason to divide subdialects spoken in Northern Courland into two groups – the deep and the non-deep –, as it is traditionally accepted in Latvian dialectology.

List of sources

1. Audio recordings made by author in 2008 in *Piltene*.
2. Audio recordings made by author in 2010 in *Ziras*.
3. Audio recordings made by author in 2010 in *Zlēkas*.
4. Audio recordings made by author in 2012 in *Piltene*.
5. Audio recordings made by author in 2014 in *Ugāle*.
6. Audio recordings made by author in 2014 in *Pope*.
7. Audio recordings made by author in 2017 in *Ance*.
8. Audio recordings made by author in 2019 in *Dundaga*.
9. Audio recordings made by author in 2022 in *Puze*.
10. Audio data recorded in 2003 during an expedition organized by the Faculty of Philology of the University of Latvia in *Dundaga* district.
11. Audio data recorded in 2014 during an expedition organized by the Faculty of Humanities of the University of Latvia in *Dundaga* district.
12. Audio data recorded in 2015 during an expedition organized by the Faculty of Humanities of the University of Latvia in *Dundaga* district.
13. Data from the dialect archive of the Latvian Language Institute of the University of Latvia (1954–1966).
14. Data from the sound recording archive of the Latvian Language Institute of the University of Latvia (1960–1972).
15. Audio data from the National Oral History archive (1980s and 1990s).

References

Auer and Hinskens 2005 = Auer, Peter, Frans Hinskens, "The role of interpersonal accommodation in a theory of language change", in P. Auer, F. Hinskens and P. Kerswill (eds), *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 335–357.

Del Gaudio 2022 = Del Gaudio, Salvatore, "The North Ukrainian dialect of Vyšneve in the East Slavic context: towards a final description", *Dialectologia et Geolinguistica. Journal of the International Society for Dialectology and Geolinguistics*, 30, 2022, 23–49.

McMahon 1994 = McMahon, April, *Understanding language change*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Perea 2007 = Perea, Maria-Pilar, "Dedialectalization or the Death of a Dialect: The Case of the Catalan Subdialect Spoken in the Costa Brava", *Dialectologia et Geolinguistica. Journal of the International Society for Dialectology and Geolinguistics*, 15, 2007, 77–89.

Rudzīte 2005 = Rudzīte, Marta, *Darbi latviešu dialektoloģijā,* Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2005.

Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam
„Sextil Pușcariu" Institute of Linguistics and Literary History
Romanian Academy

On Verbal Suffix Transfer. A case study based on linguistic material from *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* (ALR–MDT

Abstract
Our study is based on the material collected for Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc [The Romanian Linguistic Atlas. The idioms spoken in Morava, Danube and Timoc area] as a part of verbal morphology documentation. It approaches the situation of the perfective suffix -se inserted in imperfect indicative paradigm of 2–4 conjugation types, registered in some cartographic points, mainly in 4–6 persons (auzeasem; auzeașeți; auzease [imperf. 4–6] (AUZI 'hear'), etc.). Another phenomenon correlated to -se in imperfect forms is the presence of inflection -și (irrespective of the verb class) in the 2nd person, specific to perfective tenses: vedeași, auzeași, etc. The factors that determine the suffix (and/or inflection) transfer can be multiple, both linguistic and extra-linguistic, determined by the situation of the speakers who needed to preserve their idiom in an alloglot environment.
Keywords: verbal morphology, suffix/inflection transfer, imperfect/perfective tense, linguistic atlas, dialectal material.

Résumé
Notre étude est basée sur les matériaux collectés pour Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc [L'Atlas linguistique roumain. Les patois d'entre Morava, Danube et Timok] comme une partie de la documentation de la morphologie du verbe. Celle-ci approche la situation du suffixe perfectif -se introduit dans le paradigme du l'imparfait indicatif, les conjugaisons 2–4, enregistré dans quelques points cartographiques, en général aux personnes 4–6 (auzeasem; auzeașeți; auzease [imparfait 4–6] (AUZI 'ouïr') etc.). Un autre phénomène corrélé avec -se dans les formes de l'imparfait est la présence de la désinence -și (n'importe quelle conjugaison) à la deuxième personne, qui est spécifique aux temps passés (parfaits) : vedeași, auzeași etc. Les facteurs qui déterminent le transfert du suffixe et/ou de la désinence sont multiples, à la fois linguistiques et extralinguistiques, déterminés de la situation des parleurs obligés de garder leur patois dans un environnement alloglotte.
Mots-clés: morphologie verbale, transfert de suffixe/inflexion, imparfait/perfectif, atlas linguistique, matériel dialectal.

1. Introduction

The dialectal material our study is based upon was collected between 2004 and 2007 for *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc* (ALR–MDT) ([= The Romanian Regional Linguistic Atlas. The idioms spoken in Morava, Danube and Timoc area] – generally referred to as Timoc Valley) by direct linguistic surveys in 64 cartographic points.

The material of ALR–MDT presents in detail the Romanian idioms in Oriental Serbia – areas of lexical, phonetic and morphological phenomena, displaying new features and the dynamic of the language (especially in the zones of interference) and outlining the position of these idioms within the frame of Daco-Romanian subdialects at the north of the Danube (see ALR–MDT, vol. I: XIII).

The phenomena we are about to describe show a remarkable repetition of some historical changes peculiar to the Romanian verbal system: many of the alterations which oppose the Romanian system to the Latin one can be found in a series of late dialectal innovations.

Our study approaches some cases of innovation in verbal markers redistribution in Timoc area. The verbal suffix *-se* (and its phonetic variant *-să*, prominent in many historical and geographical varieties), originally a highly characteristic mark of the pluperfect in Daco-Romanian, gradually began to expand into other paradigms, such as the imperfect of the indicative, mainly in the 4th–6th persons (and sometimes also in the 3rd pers.). This phenomenon is in close relationship with the extension of the verbal inflection *-şi*, originally characteristic to the 2nd person in two related paradigms – the simple preterit and the pluperfect –, in imperfect forms.

2. Background information

The phenomena we have identified in Timoc are undeniably a repetition of what occurred during the evolution from Latin to Romanian: suffix and inflection transfer from one paradigm to another, or even entire paradigms being shifted from one mood/tense to another, as well as analogic modelling and innovations in the paradigms, in terms of suffixes or inflections regulation across verbal tenses, on the one hand, and the need to distinguish syncretic verbal forms resulting in the evolution, on the other hand.

2.1. General situation of the imperfect in Romanian

The imperfect in Romanian is a result of the Latin imperfect, in all the four dialects (Daco-Romanian, Istro-Romanian, Aromanian and Megleno-Romanian), though, if compared to the Latin forms, there are numerous differences regarding types, inflections and stress position (Dimitrescu et al. 1978: 302).

For instance, 1st pers. Lat. *cantabam* > old Romanian *cânta*, the form *cântam* is a result of adding analogic inflection *-m*[1] in all the dialects, as an independent innovation. The situation is similar for all conjugation types, except the 4th, where there are additional alterations: late (mostly post 1700) merging of the 4th conjugation pattern in 2 and 3 conjugations pattern (i. e. replacement of *-iia-*

[1] For the history and geographical distribution of the etymological forms of imperfect and of those with *-m* in old Romanian, see Zamfir 2007: 173–177; cf. Densusianu 1938: 556–558.

by *-ea-*[2]).; 2nd pers.: Lat. *cantabas* > old Romanian *cânta* + analogic inflection *-i*; 3rd and 4th pers. are etymological: Lat. *cantabat* > *cânta*, *cantabamus* > *cântam(u)*. In 5th pers. *cântați* (< Lat. *cantabatis*), inflection *-ți*[3] is also analogic, and 6th pers. Lat. *cantabant* > *cânta* keeps the etymological form in old Romanian and Aromanian[4], while inflection *-u* is added in modern Daco-Romanian (and many of the Daco-Romanian idioms) and in Megleno-Romanian in order to avoid homonymy with the 3rd person. Istro-Romanian introduces a supplementary element, *-i̯å-*, in the whole paradigm, between the imperfect theme (root + specific suffix *-a-* or *-ea-*) and inflection: *rugå-i̯a-m*; *rugå-i̯a-i̯*; *rugå-i̯a-Ø*; *rugå-i̯a-n*; *rugå-i̯a-ț*; *rugå-i̯a-Ø*) (Caragiu-Marioțeanu 1975: 204).

2.2. General situation of the preterit in Romanian

The „simple" preterit in Romanian dialects is a result of the Latin „weak" or „strong" preterit. Old Daco-Romanian had both variants (the „strong" forms still registered in some subdialects), along with Aromanian and Megleno-Romanian, while Istro-Romanian completely lost it.

Some of the „strong" Latin forms were still in use in old Daco-Romanian, whereas others were already analogically altered. The most prominent change affects the 1st person in the „strong" paradigms, either preserved (*scrișu* > *scriséi* / root-stressed forms preserved in the 3rd, 4th, 5th and 6th persons) or replaced (*féci(u)* > *făcúi*, *vén(r)iu – venîi(u)*), both altered under the influence of the stable „weak" forms *cântai*, *auzii*, etc.

Another important innovation is the extension of the plural inflection *-ră*[5], from the 6th person to the 4th and 5th as well, in late Daco-Romanian – while Aromanian and Megleno-Romanian still preserve the etymological forms for 4th and 5th, the same way they were largely attested in old Daco-Romanian. In modern Daco-Romanian, the etymological inflection *-t* in the 5th person has been replaced by analogical *-ți*.

2.3. General situation of the pluperfect in Romanian

An entire paradigm was shifted from one tense to another, as can be seen in the transfer of Latin subjunctive pluperfect to Romanian indicative synthetic pluperfect (in the other Romance languages, it is at the origin of the subjunctive imperfect (Dimitrescu et al. 1978: 312)). Lat. subj. pluperf. 1st pers. *cantavissem* > (old) Rom. indic. pluperf. *cântase* + inflection *-m*[6], analogic from the 4th person,

[2] The phonetic evolution and the phases in the reduction of the suffix influenced by different subclasses of verbal theme ending, in the first half of the 17th century, is discussed by Zamfir 2007: 179–185.

[3] The western idiom of Aromanian dialect registers forms in *-t* for the 5th person (see ALAR II, map 333, MN 300: 472, MN 312: 475, etc.), creating a new homonymy with 5th pers. of simple preterit for the 1st type conjugation verbs (see, for instance, ALAR II MN 313: 473). The forms are discussed in connection to the present indicative by Nevaci 2009: 234.

[4] Aromanian also started to develop forms with inflection *-u* for 6th pers. as one can see in ALAR I MN 79: 391, MN86: 393, MN 100: 397, etc., ALAR II, map. 331, etc.

[5] According to most researchers (see them mentioned in Dimitrescu et al. 1978: 310), *-ră* does not origin in the Latin preterit in *-runt*, but in the pluperfect in *-rant*.

[6] Its situation is chronologically similar to that of the imperfect (see Zamfir 2007: 202).

where it is etymological; 2nd pers. *cantavisses* > *cântaseși*, where *-și* is analogic with 2nd pers. of the perfect simple *cântași*, added to **cîntase* > *cântaseși* (see Dimitrescu et al. 1978: 266); 3rd pers. and 4th pers. are etymological: *cantavisset* > *cântase*, *cantavissemus* > *cântasem(u)*; 5th pers. *cantavissetis* > *cântaset(u)*, where the historical inflection *-t(u)*, as in the case of simple preterit, is still debated (see Zamfir 2007: 86ff.). The analogical inflection *-ți* is „borrowed" from the correspondent forms of present, imperfect and imperative (see Dimitrescu et al. 1978: 312); 6th person is also etymological: *cantavisset* > *cântase*.

The presence of the inflection *-ră* for plural forms of the pluperfect in modern Daco-Romanian has been explained as a tendency towards a clearer distinction between the plural and the singular; it has been extended at first in the 6th person, then in 4th and 5th pers.

The innovations that transformed the preterit and pluperfect, and the different phases in its evolution are visible in old Daco-Romanian texts. Relics are still present in the dialectal forms registered in areas where the simple preterit is viable.

The inherited synthetic pluperfect is no more to be found in the southern Romanian dialects: Aromanian and Megleno-Romanian have an analytic pluperfect (Caragiu-Marioțeanu 1975: 249, 282), while Istro-Romanian does not have a specific paradigm for conveying the anteriority in the past (Caragiu-Marioțeanu 1975: 139).

3. The imperfect in Timoc

The idioms spoken in the Morava–Danube–Timoc area belong to the Daco-Romanian dialect, sharing similarities with North-Danubian Oltenia in their eastern part and with North-Danubian Banat in their western part, in a linguistic continuum from the north to the south of the Danube[7].

As far as the imperfect is concerned, in the North-Danubian areas, it is constantly present in homogeneous large areas, from north to south and east to west.

In Timoc Valley, the paradigms of the imperfect[8] are, in many cartographic points, incomplete, and it is replaced by present or „compound" preterit.

3.1. Suffix *-se* in imperfect forms

The presence of the verbal suffix *-se* (considered to be specific to pluperfect) in imperfect forms has been registered in Daco-Romanian by ALR II in Banat, in the paradigm of the verb FI 'be': *i̯irásă*; *i̯irásăm*; *i̯irásăț* [imperf. 3–6] (see ALR II s.n.,

[7] N. Mocanu (2021: XIX) underlines that the interpretive maps in ALR–MDT vol. I and II show that there are few situations when the Danube represents a border between Timoc and its North-Danubian vicinities.

[8] In terms of innovation and preservation, we mention the fact that along Danube and Timoc rivers, the 6th person conserves it etymological form, without inflection *-u*: (*ei*) *cânta*, *era*, *lua*, *spunea*, *ținea*, *venea* ((they) sing/be/take/say/keep/come [imperf.]). Forms with inflection *-u* are registered in 5 cartographic points (1, 2, 3, 10, 47): (ei) *erau*, *luvau*, *spuneau*, *cântau*, *țineau* ((they) be/take/say/sing/keep [imperf.]).

vol. VII, maps 2160 and 2161), and of the verb BEA 'drink' *bi̯ásăm*; *bi̯ásăț* [imperf. 4–5] (see ALR II s.n., vol. VII, map 2235)[9] in one cartographic point[10].

Even though the forms may somehow seem created „on the spot" by informants, the phenomenon is not accidental, as in Timoc it is registered in numerous cartographic points, in different verb types (conjugations) and for different verbs – facts that certify the existence of such verbal forms (see Adam 2023).

The registered forms of imperfect with -*se*- are the following[11] (also see Map 1):

Type 2 (-*ea* stem): *bease* [imperf. 6] 9[12]; *bease*; *beasem*; *beaseți*; *bease* [imperf. 3–6] 60; *bease* [imperf. 3, 6] 40 (BEA 'drink'); *vedeasem*; *vedeaseți*; *vedease* [imperf. 4–6] 40; *vedeasem*; *vedeaseți* [imperf. 4–5] 15; *vedease* [imperf. 6] 47 (VEDEA 'see').

Type 3 (-*e* stem): *spuneasem*; *spuneaseți*; *spunease* [imperf. 4–6] 41., *spunease* [imperf. 6] 9; *spuneasem* [imperf. 4] 31; *spuneasă*; *spuneasăți*; *spuneasă* [imperf. 3, 5, 6] 40 (SPUNE 'say, tell'); *țineasem*; *țineasei*; *ținease*; *țineasem*; *țineaserăți*; *ținease* [imperf. 1–6] 40; *țineasem*; *țineaseți*; *ținease* [imperf. 3–6] 9; *țineasem*; *ținease* [imperf. 4, 6] 30; *țineasem* [imperf. 4] 38 (ȚINE(A)[13] 'hold').

Type 4 (-*i* stem): *auzease*; *auzeasem*; *auzeaseți*; *auzease* [imperf. 4–6] 40 (AUZI 'hear'); *durmiase* [imperf. 3] 16 and [imperf. 6] 9; *durmiasem* [imperf. 4] 20 (DURMI 'sleep'); *erasem*; *eraseți*; *erase* [imperf. 4–6] 37; *ereaseți* [imperf. 5] 25. 40; *erasem*; *eraseți*; *erase* [imperf. 4–6]: 51, etc. (FI[14] 'be'); *tușase* [imperf. 6] 9; *tușasem*; *tușase*; *tușaseți*; *tușase* [imperf. 3–6] 40. (TUȘI 'cough').

There are peculiarities obviously related to the morpho-phonetic characteristics of the paradigms:

▪ some paradigms are completely remodelled by -*se*- insertion, such as ȚINE 'hold';

▪ the paradigms in the 1st conjugation (*a*-stem) have additional homonymies once -*se*- is inserted in the imperfect: imperfect and pluperfect are no more discernible;

---

[9] The presence of these forms was signaled by I. Mării (1968: 215). Suffix *se* added to the imperfect theme of the verb is discussed by R. Todoran (1998: 85–87) who analyzes the occurrences of 3rd person forms of 2–4 conjugation types: *aveasă*, *cădeasă*, *păreasă*, *rumâneasă*, *spuneasă*, *arăduiasă*, *găseasă*, *rânduiasă*, *ierasă* (registered in Hunedoara county in a folk prose anthology published in 1966) and considers them as pluperfect forms, modelled under the influence of 1st type conjugation, where the theme of imperfect and pluperfect is identical.

[10] In ALRR–Banat, vol. IV, the same locality (Secășeni, point 28) does not register imperfect forms with suffix *se* in the field survey from 1971, which took place 39 years after those conducted for ALR II (Secășeni, point 29), in 1932.

[11] Type 1 (-*a* stem) verb form *cântase* [6] (CÂNTA 'sing'), registered in point 9, is homonymous with the pluperfect.

[12] The numbers indicated after the forms or after / (see below) refer to the cartographic points.

[13] In Timoc (and other areas of Daco-Romanian) the verb has forms and paradigms for both type 2 and type 3 conjugations.

[14] We also note that the forms registered for the imperfect in point 11 are the usual ones, while for pluperfect they are constructed using the imperfect theme: *iarasăm*; *iarasăi*; *erasă*; *erasăm*; *erasăți*; *erasă* FI 'be' [pluperfect 1–6].

▪ the verbs with *-se* in the root (such as *ţe**se*** < Lat. *texere*) have no additional *-se* in the imperfect, it remains unaltered: *ţeseam* ȚESE ‘weave’.

The pluperfect, a relational tense in itself, seems to decrease not only in Timoc, but also in the western part of its North-Danubian vicinity (see Map 1).

The situation of the pluperfect is in direct correlation with the transfer of *-se* to imperfect forms in Timoc Valley, as one can see on the synthetic map of pluperfect occurrences (circles/square) and suffix *-se* (star) in imperfect forms.

Map 1. *Frequency of pluperfect forms, for verbs VEDEA ‘see’, ȚINE(A) ‘hold’, LUA ‘take’, TUȘI*[15] *‘cough’ and the presence of suffix* ***-se*** *in imperfect forms*

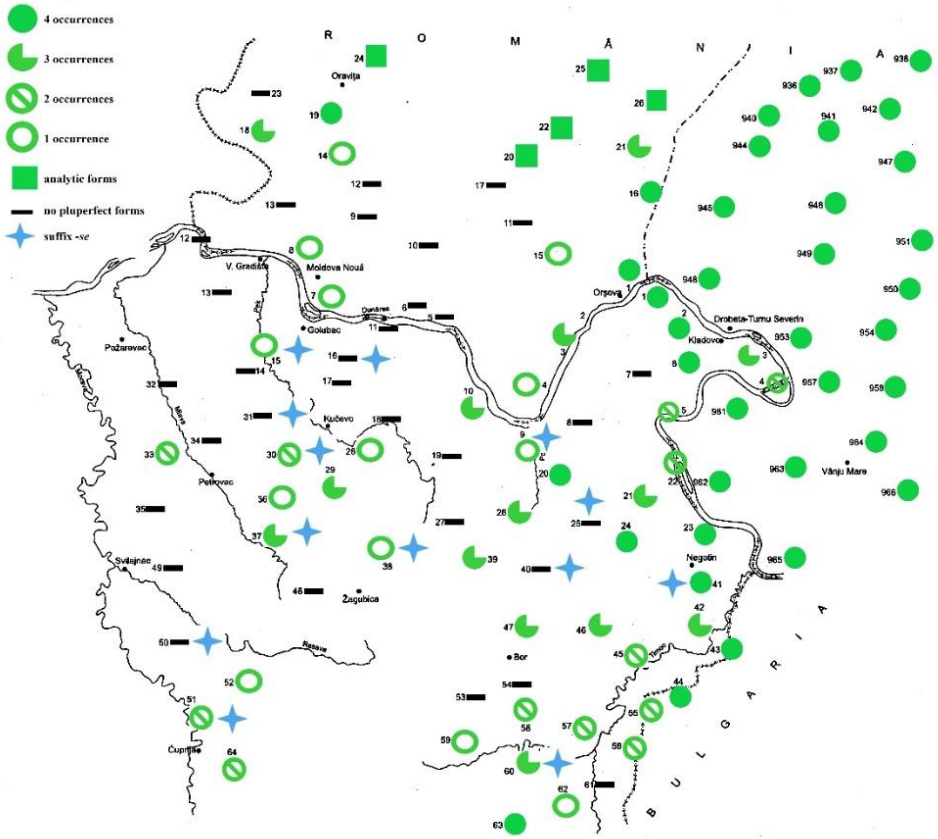

3.2. Inflection *-și* in imperfect forms

Another transfer is that of inflection *-și*, present in preterit forms as a mark of 2nd person, which has been registered in imperfect forms.

As far as the area of simple preterit is concerned, it has been registered in almost all the cartographic points in Timoc, if we consider its maximum spread, but the area differs from one verb to another. There are verbs for which only the first

[15] For the material in Banat and Oltenia, cf. ALRR–Banat, vol. IV, map. 643 *luasem*; vol. VI: 13–14 *văzusem*; vol. VI: 35–36 *tușisem*, vol. VI: 67 *ținusem*; NALR–Oltenia, vol. V, map 838 *văzusem*, map 863 *tușisem*, map 885 *luasem*, map 889 *ținusem*.

person or first and second are present[16], and for the rest of the forms in paradigms, the informants switch to other tenses.

The extension of inflection *-și*[17] from simple preterit to imperfect is possibly due to its stability in the general system of the 2nd person for perfective tenses, as simple preterit has an undeniable vitality in the area, while the imperfect is less used in speech, having therefore a sensibly reduced territorial covering (see Map 2).

Map 2. *Frequency of the imperfect, based on verbs AUZI 'hear', TUȘI 'cough', VEDEA*[18] *'see', to which the area of inflection -și is added*

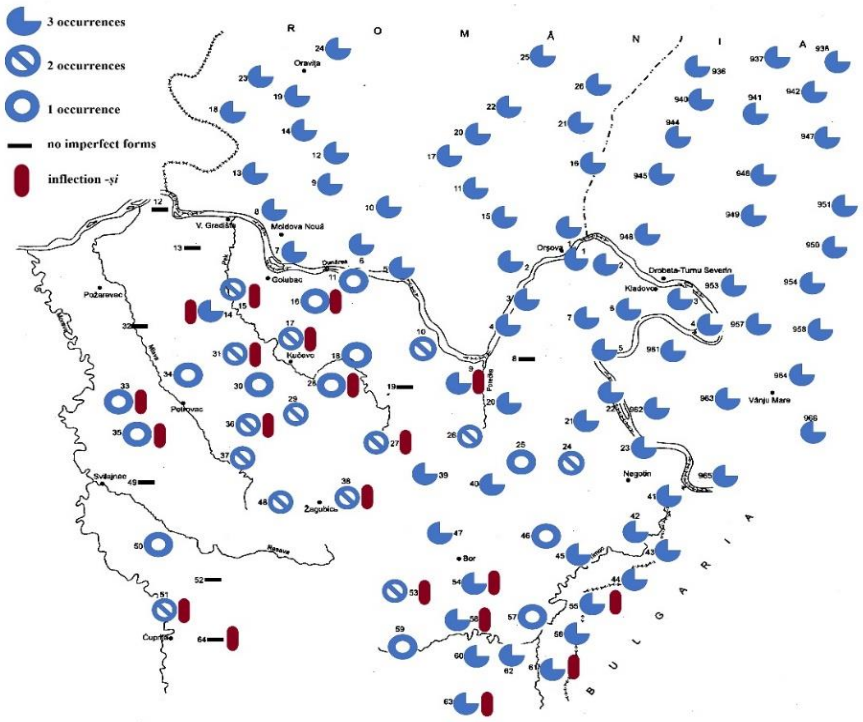

[16] For instance, in a selection of 4 verbs in simple preterit, only 1st, or 1st and 2nd pers. are registered: CÂNTA 'sing', [601]/16. 54. 58.; VEDEA 'see', map 646/1. 14. 27. 32. 36. 47. 49. 59.; ȚINE 'hold', [189]/1. 2. 4. 5. 6. 14. 24. 27. 29. 37. 39. 42. 44. 48. 52. 56.; DURMI 'sleep', map 696/11. 11. 24. 36. 42. 49. 55. 57.

[17] The registered forms of imperfect with inflection *-și* for 2nd pers. in ALR–MDT (vol. VI) are: *vedeași* VEDEA 'see' (map 645/14. 15. 27. 31. 36. 38.), *auzeași* AUZI 'hear' (map 658/17. 51.); *spuneași* SPUNE 'say' (map 662/14. 27. 36.); *tușași* TUȘI 'cough' ([193]/14. 36.), *luași* (*luvași*) LUA 'take' (map 673/14. 16. 27. 31. 54. 61. 63. 64.); *țineași* ȚINE(A) 'hold' (map 680/14. 15. 16. 27.); *durmiași* DURMI 'sleep' (map 695/14. 27.), *erași* FI 'be' (map 745/9. 16. 28. 33. 35. 38. 47. 51. 53. 56. 57. 58.). No forms with *-și* were registered for the verbs: *a bea* 'drink', *a cânta* 'sing' and *a țese* 'weave'. In the case of 1st type (*-a* stem) verb LUA 'take', the resulting form is syncretic for imperfect and simple preterit (*luași*).

[18] For the material in Banat and Oltenia, cf. ALRR–Banat, vol. IV, map 608 *vedeam*; map 611 *auzeam*; vol. VI: 33–34 *tușeam*; NALR–Oltenia, vol. V, map 835 *vedeam*, map 848 *auzeam*, map 861 *tușeam*.

The two transfers – suffix *-se* and infection *-și* – are interrelated[19], as they are present mostly in the same cartographic points (see Maps 1 and 2).

The explanation of suffix (and/or inflection) transfer can be, on the one hand, the correlation between „loss" of imperfect in some areas (and the tendency to be replaced by other tenses or time clauses), together with the need to underline the past meaning of the verbal form, rendered by the old suffix *-se* of pluperfect, and, on the other hand, the extra linguistic factor – the precarious situation of the Romanian idioms in the area, where Serbian language and culture exert a strong assimilative pressure on speakers, who do not all have the conscience of their language belonging to Romanian language and do not have schools to study and preserve their native idiom (cf. Mocanu 2021: XVIII).

4. Conclusions

Our study has offered an insight on the verbal suffix /inflection transfer occurring in the main paradigms of the verbal past (simple preterit, imperfect and pluperfect), registered in the south-western area of the Daco-Romanian dialect.

As we have seen, cases of analogic modelling were present in verbal morphology, diachronically. For the extension of the suffix *-se* in imperfect forms, we have used the term *transfer*, as there are no paradigms presenting similar modelling and the phenomenon is mainly restricted to an area of Daco-Romanian spoken in an alloglot environment.

The suffix *-se* is present generally in 4th–6th forms of the imperfect (*auzeasem*; *auzeaseți*; *auzease* [imperf. 4–6] 40. (AUZI 'hear')), sometimes in 3rd pers. (*tușase*; *tușasem*; *tușaseți*; *tușase* [imperf. 3–6] 40. (TUȘI 'cough')) and a complete paradigm (1–6) has been registered for a single verb in one cartographic point (*țineasem*; *țineasei*; *ținease*; *țineasem*; *țineaserăți*; *ținease* [imperf. 1–6] 40. (ȚINE 'hold')), thus, is not completely linked to number category (plural)[20].

The case of verbal suffix *-se* transferred in imperfect forms is correlated – in terms of area of the phenomenon – with the transfer of inflection *-și* to 2nd pers. of the imperfect (*vedeași*, *auzeași*, *spuneași*, *luași* (*luvași*), *țineași*, *durmiași*, *eași*).

Both transfers are connected to the weakening or loss of imperfect paradigms in some areas of Timoc Valley. The „attraction" of perfective tense

[19] Another phenomenon to be mentioned in connection to the imperfect is the extension of inflection *-ră* to imperfect forms. *-ră* is registered in Timoc only in 4–6th persons: *spuneară* ([176]/45, *spunearești* ([176]/27); *țineară*; *ținearăți*; *țineară* (map 680/36. 54, pers. 4–5 in 40. 60, pers. 4 in 5. 64, pers. 5–6 in 27); *durmiarăți*; *durmiară* (map 695/14), *durmiarești*; *durmiară* (map 695/27), *durmiarăm*; *durmiarăți* (map 695/64). Homonymous forms with simple preterit are registered for 1st conjugation verbs: *luarăm*, *luvarăm*; *luarăți*, *luvarăți*; *luară*, *luvară* (map 673/54. 63).

The emergence of *-ră* in other tenses of the indicative is documented in Oltenia, too. The phenomenon was explained as a tendency to maintain/increase the difference between singular and plural; by its advancement to the addition of *-ră* in the singular forms, the result is a temporal suffix (Neagoe 1973: 132–133); Mioara Avram (2005: 180) does not exclude the possibility of an opposite evolution, form suffix to inflection, given that the etymology of singular forms with *-ră* is uncertain.

[20] The phenomenon which, in Timoc, is connected to number category is the presence of inflection *-ră* in 4th–6th pers. in imperfect paradigm, sporadically registered in some of the cartographic points in the area of *-se* suffix for imperfect.

markers into imperfective paradigm could be connected to the „strong" past meaning they represent, while for „action in progress, in the past" meaning of the imperfect, the speakers can resort to lexical means (such as adverbs) or time clauses.

References

Adam 2023 = Adam, Gabriela Violeta, "Flexiunea verbală a graiurilor românești dintre Morava, Dunăre și Timoc", in *Limba, literatura și cultura română – provocări și perspective*, Belgrad (forthcoming).

ALAR = *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. I, by Nicolae Saramandu, edited by Manuela Nevaci, Bucharest, Editura Academiei Române, 2014; vol. II, by Nicolae Saramandu and Manuela Nevaci, Bucharest, Editura Academie Române, 2020.

ALR II s.n. = *Atlasul lingvistic român. Partea II*, new series, vol. VII. *Verbul*, main editor I. Pătruț, București, Editura Academiei, 1972.

ALR–MDT = Petru Neiescu, Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, Vol. I, by Ioan Faiciuc, București, Editura Academiei Române, 2021; vol. IV, by Nicolae Mocanu; vol. VI *The Verb*, by Nicolae Mocanu (coordinator), Gabriela Violeta Adam and Veronica Ana Vlasin, in progress.

ALRR–Banat = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. IV (Verbul), under the supervision of Petru Neiescu, by Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc and Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei Române, 2005; vol. VI, *Partea I. Material lingvistic necartografiat*, by Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordinator), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, București, Editura Academiei (forthcoming).

Avram 2005 = Avram, Mioara, "Despre formele de perfect simplu cu **-ră-** la singular", *Studii de morfologie a limbii române*, București, Editura Academiei Române, 168–181 ((initially published in *Studii și cercetări lingvistice*, 26 (1), 1975, 27–36).

Caragiu-Marioțeanu 1975 = Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Compendiu de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Densusianu 1938 = Ovid, Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, *Le seizième siècle*, critical edition and notes by V. Rusu, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională", 1997.

Dimitrescu et al. 1978 = Dimitrescu, Florica (coord.), *Istoria limbii române*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Mării 1968 = Mării, Ion, "Erárăm, erásăm", *Limba română*, 17/ 3 (1968), 215.

Mocanu 2021 = Mocanu, Nicolae, "Addenda – Importanța ALR-MDT", ALR–MDT, vol. I, XVIII–XX.

NALR–Oltenia = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. V, by Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1984.

Neagoe 1973 = Neagoe, Victorela, "Despre **-ră-** în formele de perfect simplu și de mai mult ca perfect", *Fonetică și Dialectologie*, 8, 129–140.

Nevaci 2009 = Nevaci, Manuela, "Enquêtes sur l'aroumain parlé aujourd'hui en Albanie", *Géolinguistique*, Centre de dialectologie, GIPSA-lab UMR 5216, Université de Grenoble, (9), 223–237.

Todoran 1998 = Todoran, Romulus, "Note de morfologie dialectală. Câteva forme simple de mai mult ca perfect", *Contribuții la studiul limbii române*, edited by Ion Mării și Nicolae Mocanu, [Cluj-Napoca], Editura Clusium, 85–87 (initially published in *Cercetări de lingvistică*, 26 (2), 1981, 183–185).

Zamfir 2007 = Zamfir, Dana-Mihaela, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*. Partea a II-a. *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul Condiționalul*, București, Editura Academiei Române.

Anna Westerberg
Institute for language and folklore (Isof), Uppsala

A new presentation of the traditional Swedish dialects

Abstract
The last time a reasonably comprehensive introduction to the traditional Swedish dialects was published was in 1978. This book, Svenska dialekter ('Swedish dialects') by Bengt Pamp, was produced in an effort to replace an older work: Våra folkmål ('our vernaculars') by Elias Wessén, published in nine editions 1935–69. Today both books have long been out of print, but nevertheless they are still in use to some extent. Although the study of traditional dialects is no longer on the curriculum at Swedish universities, basic knowledge about them is still in demand. However, these works pose considerable difficulties to most readers of today, assuming at least some familiarity with Scandinavian language history. Moreover, the dialectal features are often presented in a fragmentary manner, leaving readers to figure out the overall picture as best they can. Obviously, there is a need for a new, modernized and reader-friendly introduction to this field.
Keywords: Swedish dialects, traditional dialectology, language history, reader-friendly

Résumé
La dernière fois qu'un manuel des dialectes traditionnels suédois a été publié, c'était en 1978. Ce livre, Svenska dialekter ('dialectes suédois') de Bengt Pamp, était produit pour remplacer une œuvre d'une date antérieur: Våra folkmål ('nos langues vernaculaires') d'Elias Wessén, publiée en neuf éditions 1935–69. Aujourd'hui, les deux livres sont épuisés depuis longtemps, mais néanmoins toujours utilisés dans une certaine mesure. Même si l´étude des dialectes traditionnels n'est pas non plus inclue dans les programmes d'enseignement universitaires en Suède, il y a encore besoin des connaissances de base sur ce domaine. Pourtant, ces œuvres posent des difficultés considérables au lecteur contemporain en présumant des connaissances préalables en linguistique historique scandinave. En outre, les traits dialectaux sont souvent présentés d'une manière fragmentaire, ainsi obscurcissant la vue générale. Évidemment, il y a besoin d'une introduction nouvelle à ce champ d'études, bien modernisée et plus facile à lire.
Mots-clés: dialectes suédois, dialectologie traditionelle, linguistique historique, facile à lire

1. Introduction

In the middle of the 1980s, traditional dialectology was still on the curriculum at some Swedish universities, among them Uppsala University, where it was even considered to be quite an important subject along with the study of Scandinavian language history. However, this state of affairs was already beginning to change, and today traditional dialectology is equally marginalized at all Swedish universities. In undergraduate level courses, dialects are not studied in their own right, but rather superficially in a context of linguistic variation in general. As a consequence, there

is no coming generation of traditionally educated Swedish dialectologists. The very few remaining ones are either retired or active outside of the universities, for example at the Institute for language and folklore (Isof) in Uppsala.

Although the study of traditional dialects is no longer in fashion at Swedish universities, basic knowledge about them is still in demand. One reason for this is that obsolete dialects can provide clues to the history of the Scandinavian languages, a subject that quite a few Swedish scholars still find interesting. On the other hand, to understand the ongoing process of dialect levelling, it's necessary to know what the levelled dialects of today were like in earlier times. Apparently, the only way to understand the great diversity of Swedish dialects is to see them as various results of language history. Since the traditional Swedish dialects are, in general, quite well documented in our archives, they can still be studied in detail. The problem is that it takes a fair amount of knowledge to be able to interpret and analyse this material. Therefore, there is a need for a new introduction to this field, for students on all levels as well as for the interested public. The aim of this paper is to describe the background and general outline of my long-term project that will eventually result in a textbook with the ambition of filling this knowledge gap.

2. Two classic textbooks: Wessén and Pamp

The last time a reasonably comprehensive introduction to the traditional Swedish dialects was published was in 1978. The title of this book is *Svenska dialekter* ('Swedish dialects'), and the name of its author is Bengt Pamp. It was rather hastily produced, in an effort to replace an older work that had long been out of print: *Våra folkmål* ('our vernaculars') by Elias Wessén, which was published in nine editions from 1935 to 1969, and reprinted in 1970. Today both books are out of print and relatively hard to come by, but nevertheless they are both still in use to some extent. For all their flaws, they are indispensable, simply because there are no serious alternatives on the market. For simplicity, these books will from now on be referred to as Wessén and Pamp.

Wessén presents the Swedish dialects roughly divided into six main dialect groupings having some important features in common. In the book, they are introduced from south to north to east (see Table 1).

Table 1. Six main dialect groupings

1. Sydsvenska mål (Southern dialects)
2. Götamål (Göta dialects)
3. Sveamål (Svea dialects)
4. Norrländska mål (Northern dialects)
5. Östsvenska mål (East Swedish dialects)
6. Gotländska mål (Gotlandic dialects)

The term "East Swedish" refers to dialects spoken east of the Baltic Sea, namely in some coastal areas of Finland, and in earlier times also in Estonia. Almost all of the Swedish-speaking minority population of Estonia, about 7000 people, fled the country during World War Two, most of them to Sweden.

These dialect groupings are illustrated by a map (see Figure 1) that has shaped the linguistic worldview of generations of Swedish dialectologists and teachers of

Swedish to such a degree that it still exerts a great influence whenever Swedish dialects are discussed. Thus, they are still relevant as general concepts.

Pamp presents the Swedish dialects mainly according to the 25 historical provinces of Sweden, traditionally called *landskap* in Swedish. This subdivision is of no administrative significance today, but it still carries a cultural meaning to many Swedes. Therefore, dialects are often discussed in relation to this concept. Besides, the fact that the collections of Swedish dialect archives are usually organized according to *landskap* strongly contributes to preserving this way of thinking. Of course, this does not imply that each *landskap* has a uniform dialect. On the contrary, many very important isoglosses cut through several different *landskap*.

It's clear that Pamp's method of presenting the Swedish dialects needs to be supplemented with a much broader perspective, which is the reason why Wessén was never entirely replaced by Pamp. It should also be noted that the Swedish dialects of Finland and Estonia are not included in Pamp's presentation.

3. Some difficulties for readers of today

As we have seen, Wessén and Pamp chose very different methods to present the Swedish dialects. Both approaches are nevertheless relevant, because they complement eachother. What these two works do have in common is that they both pose considerable difficulties to most readers of today. First of all, they assume at least some familiarity with Scandinavian language history, using terms and concepts that are not common knowledge. They also assume familiarity with certain geographical features and historical subdivisions that are little known today, and this inconvenience is made worse by a striking lack of maps. Wessén does present a few small maps showing some of the most important isoglosses, while Pamp contains no illustrations at all. Another problem with these books is that dialectal features are often described in a fragmentary manner, leaving readers to figure out the overall picture as best they can. In the following, a few examples of these difficulties will be discussed.

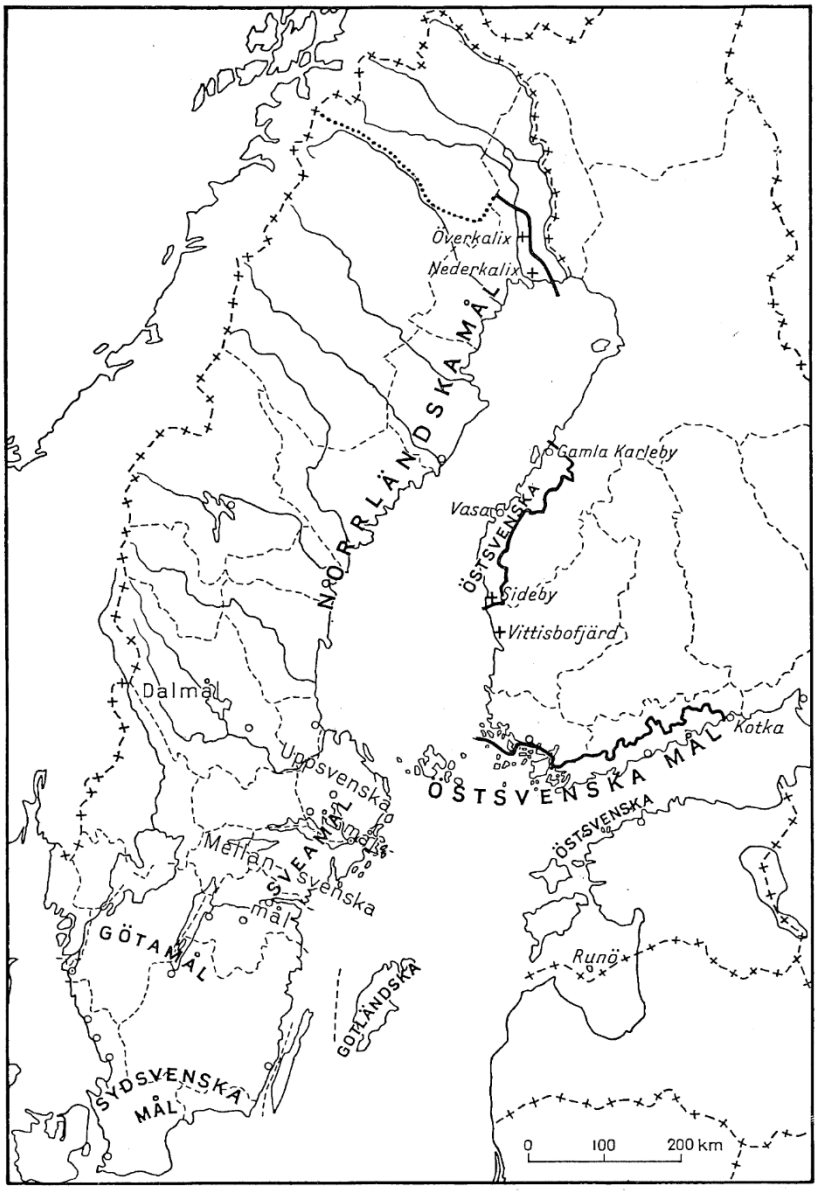

Figure 1: The six main Swedish dialect groupings
(reproduced from Wessén 1935–70)

3.1 Syllable lengths in Old Nordic

In modern standard Swedish, all stressed syllables are long. That's a characteristic feature that many of us Swedes bring with us when we try to speak English, for example. In fact, this makes an essential part of a heavy Swedish accent. A thousand years ago, however, the situation was quite different. In Old Nordic, a stressed syllable could be long, but also short or, in some cases, overlong (see Table 2).

Table 2: Three types of stressed syllables in Old Nordic

Long syllable
- long vowel + short consonant
- short vowel + long consonant or consonant group

Short syllable
- short vowel + short consonant

Overlong syllable
- long vowel + long consonant or consonant group

In most Swedish dialects, all short syllables were lengthened hundreds of years ago, and the overlong syllables were shortened, but these changes happened in many different ways. To make things even more complicated, the further developments of words with originally short syllables often differ greatly from those of words with originally long syllables. One of many examples of this is a phenomenon called *vowel balance*, which is a characteristic feature of the northern dialects. Table 3 shows some generalized examples, just to convey an idea of how it works.

Table 3: Vowel balance in the North

Short-syllable words	Long-syllable words
baka 'to bake'	*kaste*, *kast* 'to throw'
läsa 'to read'	*bygge*, *bygg* 'to build'
ladu 'barn'	*jänte*, *jänt* 'girl'
maga 'stomach'	*backe*, *back* 'slope'

In short-syllable words, the ending vowels are retained unchanged, while in long-syllable words, the ending vowels are weakened (in these examples from *a* to *e*) or dropped altogether.

If you haven't got a clear idea of the Old Nordic system of syllable lengths, including basic knowledge of how its three types of stressed syllables were distributed in the central vocabulary, you will have serious trouble understanding many features of Swedish dialects. Nevertheless, this subject is treated very lightly by Wessén and Pamp, as if it was common knowledge. To be fair, however, it should be kept in mind that the space for explanations is very limited in these books, as they are both rather small.

3.2 The thick *l*

As already mentioned, dialectal features are often presented in fragments rather than in overall pictures. One illustrative example of this is the isogloss for a speech sound popularly known as the thick *l*. Phonetically, this consonant is usually described as a retroflex flap, symbolized in the IPA by [ɽ]. The thick *l* occurs in many Swedish dialects, in certain positions, for example in the words [bɽo:] and [gʉ:ɽ], meaning 'blue' and 'yellow' respectively. It also occurs as a development of the Old Nordic consonant cluster *rð*, for example in the word [u:ɽ], which is equivalent to *ord* 'word' in standard Swedish.

Figure 2 reproduces one of Wessén's maps showing several different isoglosses. Lines 1 and 1a are said to indicate the southern and eastern boundaries of the thick *l*, but actually they indicate only fragments of these boundaries. Of course, this

means that readers will not get the whole picture at a glance. If the perspective is widened just a little bit, it will be revealed that the geographical distribution of the thick *l* covers a very large part of Scandinavia. The outer limits of this area are indicated by an unbroken line in Figure 3. Considering the fact that the Scandinavian dialects make up a *dialect continuum*, overview maps like this one are undoubtedly essential in a comprehensive introduction to the Swedish dialects.

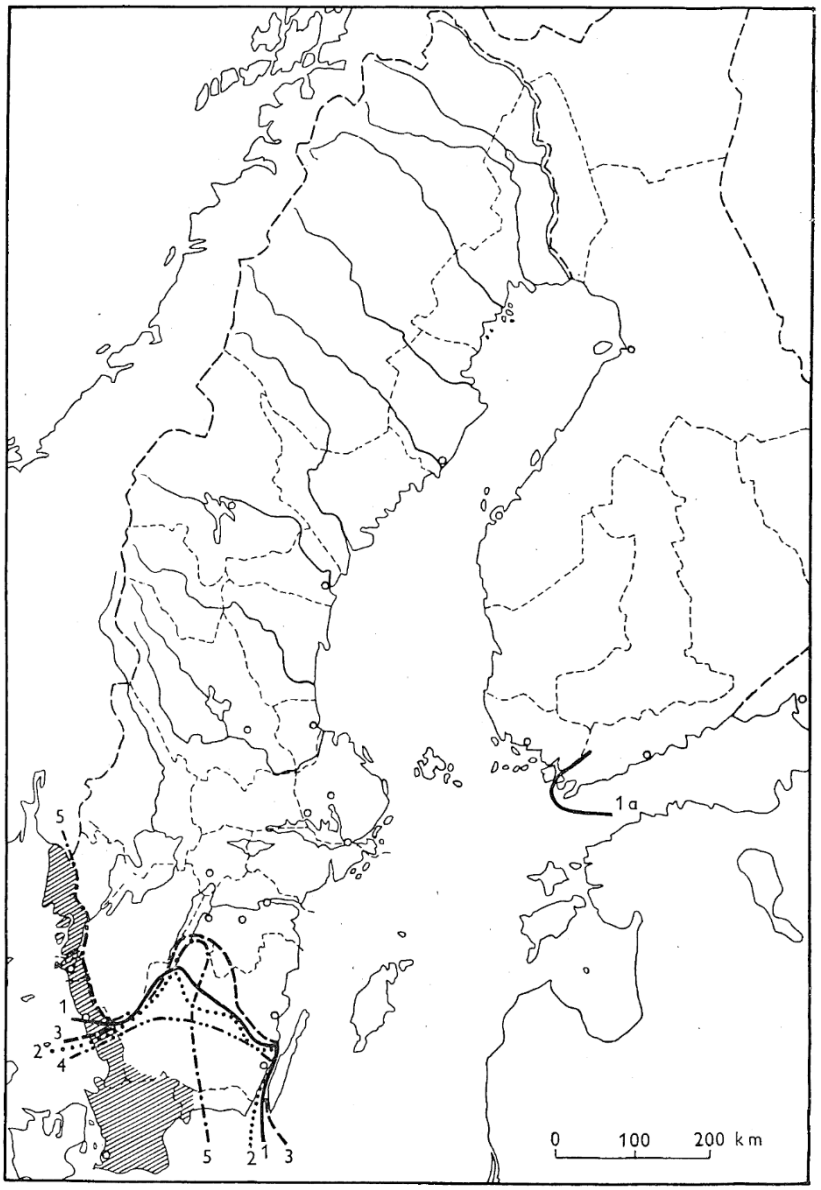

Figure 2: Some important isoglosses, lines 1 and 1a for thick *l*
(reproduced from Wessén 1935–70)

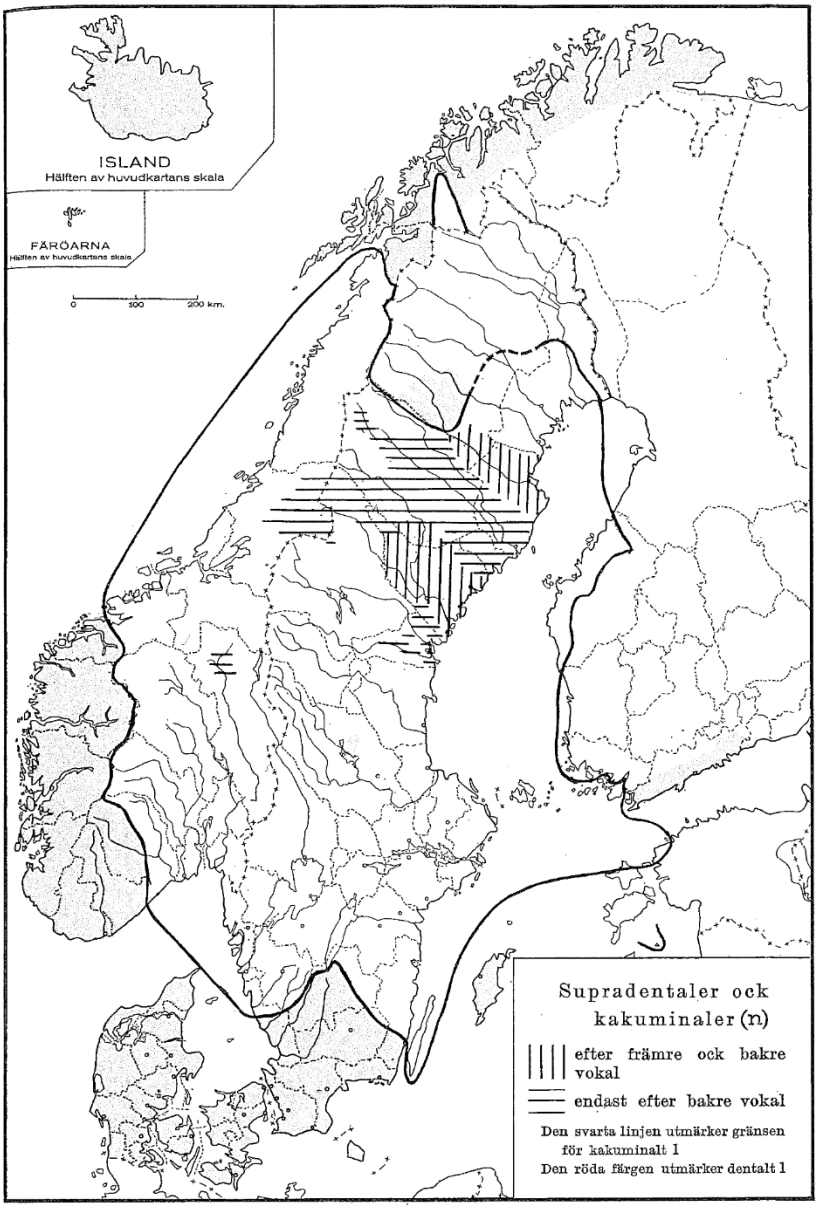

Figure 3: The thick *l* in a Scandinavian perspective
(reproduced from Zetterholm 1936)

4. General outline of the project

"A textbook is a book containing a comprehensive compilation of content in a branch of study with the intention of explaining it", according to Wikipedia. This definition covers the aim of my project very well.

In chapter 1**,** the concept of *dialect* is discussed from a variety of perspectives. Special attention is paid to the use of the term *dialekt* in Swedish dialectology, as it often differs between generations. The historical development of standard Swedish is described in some detail, focussing on its impact on the use and social status of dialects. Many frequently used terms are explained in a Swedish context, for

example *dialect levelling*, *regionalization*, *bidialectism*, *sociolect*, and *multiethnolect*. Furthermore, the role of dialects in a rapidly changing society, and the various attitudes towards them, are exemplified and discussed.

Chapter 2 describes the driving forces of language change and dialect splitting in relation to changes in scholarly outlook taking place during the 20th century, from the belief in the existence of sound laws without exceptions to sociolinguistics. Basic dialect-geographical concepts are explained, for example *isogloss*, *archaism*, *innovation* and *dialect continuum*. Also, the general assumptions of classical Indo-European comparative linguistics are described, including the family-tree metaphor of language relationship.

Chapter 3 presents the Swedish dialects in a diachronic Scandinavian perspective, focussing on some of the most important dividing lines. The various characteristics and developments are described without assuming any previous knowledge of Scandinavian language history, and the use of technical terms is kept to a minimum. Only basic knowledge of grammatical terminology is presupposed. The aim of this chapter is to lay a firm foundation for the following chapters to depend on.

Chapter 4 introduces the six main dialect groupings mentioned in Section 2. Although the levelling of Swedish dialects is generally far advanced, these concepts still reflect a perceivable reality that can't be ignored when discussing Swedish dialect geography. Sometimes they are given alternative names, but their matter-of-fact contents stay basically the same.

Chapter 5 describes the Swedish dialects by province, *landskap*, because this traditional subdivision is still relevant in many ways, both academically and publicly (see Section 2).

Chapters 3, 4 and 5 are closely connected through references, in order to clarify patterns and to put details into a wider context. This aim towards providing a broader view is enhanced by using a large number of maps.

5. Conclusion

The aim of this project is to create a modernized, reader-friendly introduction to the traditional Swedish dialects for students at all levels, and also for the interested public. Although the contents of the book will be organized mainly in the spirit of Wessén and Pamp, the presentation itself will be completely different. My ambition is to make it more suitable for beginners, but at the same time both broader and deeper than its precursors. Its main focus will be on the traditional (obsolete) dialects, while the levelled varieties of today are only sporadically touched upon. As a matter of fact, not very much is known about the latter. There will be plenty of references to more specialized literature, for readers who wish to go further into the field. This textbook will also be furnished with as many maps as possible in support of the descriptive texts, which will be in Swedish.

As mentioned before, this is a long-term project. After many years of part-time work, it is expected to be finished in 2027.

References

Pamp 1978 = Pamp, Bengt, *Svenska dialekter*, Stockholm, Natur och kultur.

Wessén 1935–70 = Wessén, Elias, *Våra folkmål*, Lund, Fritzes.

Zetterholm 1939= Zetterholm, Delmar Olof 1939, "Om supradentala ock kakuminala n-ljud", *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, B.37, 1-70.

ISBN 978-88-3613-546-2